

El lèxic filològic al món romà d'època imperial

Gemma Bernadó i Ferrer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

EL LÈXIC FILOLÒGIC AL MÓN ROMÀ D'ÈPOCA IMPERIAL

Gemma Bernadó i Ferrer
Tesi doctoral
dirigida pel Dr. Javier Velaza Frías

Programa de doctorat
Gresol de la Mediterrània antiga
Departament de Filologia Llatina
Universitat de Barcelona
2012/2013

ÍNDIX

Índex.....	3
Agraïments.....	9
INTRODUCCIÓ.....	11
A. INTRODUCCIÓ GENERAL	
1. Objectiu.....	13
2. Antecedents.....	15
3. Objecte d'estudi.....	18
4. Metodologia.....	21
5. Estructura de les entrades.....	23
6. <i>Conspectus editionum adhibitarum</i>	25
7. <i>Conspectus codicum</i>	27
B. INTRODUCCIÓ AL CORPUS D'ESCOLIS I COMENTARIS	
1. Horaci.....	33
2. Terenci.....	41
3. Virgili.....	47
4. Ciceró.....	56
5. Juvenal.....	64
6. Estaci.....	69
7. Lucà.....	73
8. Persi.....	76
9. <i>Subscriptiones</i>	80
LÈXIC.....	87
A	
accipio.....	89
addo.....	98

adiungo.....	105
adnotatio.....	106
adnoto.....	107
adpono.....	111
adpungor.....	112
aestimo.....	113
alogus.....	114
antique.....	115
antiqui.....	116
antiquitas.....	117
antiquus.....	118

B

bene.....	123
-----------	-----

C

careo.....	135
certe.....	138
codex.....	143
colloco.....	144
compono.....	145
concludo.....	148
confundo.....	150
confusio.....	152
contextus.....	153

	contexte.....	154
	credo.....	155
	criticus.....	157
D		
	distinctio.....	159
	distinguo.....	164
	divido.....	178
	divisio.....	186
E		
	editio.....	189
	edo.....	190
	emendatio.....	193
	emendator.....	194
	emendo.....	195
	erro.....	198
	error.....	202
	exemplar.....	207
	exemplum.....	209
	exigo.....	210
	explanatio.....	211
F		
	fallo.....	212
	falsus.....	214

G

grammatica.....	217
grammaticalis.....	218
grammaticus.....	219

I

iungo.....	221
------------	-----

L

lectio.....	235
lego.....	241
liber.....	297

M

mendosus	336
moveo.....	337

N

noto.....	338
-----------	-----

O

omitto.....	345
-------------	-----

P

pagina.....	346
pronuntiatio.....	347
pronuntio.....	352
punctum.....	364
puto.....	365

R	
	reprehendo.....374
S	
	sane.....379
	separo.....396
	subdistinctio.....403
	subdistinguo.....404
	subiungo.....407
T	
	titulus.....409
	trado.....412
V	
	volumen.....418
CONCLUSIONS.....419	
BIBLIOGRAFIA.....441	

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi s'ha dut a terme amb el suport d'una beca predoctoral de Formació de Personal Investigador del MICINN, lligada al projecte de recerca FFI2008-02777, 'Escritura, cultura y sociedad en *Conventus Tarraconensis (Pars septentrionalis)*: Edición y estudio de CIL II2/14.2', així com també gràcies a una beca del MAEC-AECI, dels programes IIIB i IIIC, per a la realització d'estudis doctorals a la Universitat de Heidelberg.

Al Dr. Javier Velaza, li agraeixo sincerament la seva acurada tutela. Durant tot aquest temps m'ha anat guiant per un món complicat, però alhora fascinant. Gràcies als meus companys de LITTERA, especialment al Dr. Espluga, a la Dra. Moncunill i a la Blanca Rodríguez i Belló, he pogut gaudir del millor espai per a la reflexió i el diàleg.

Vull també donar les gràcies al Prof. Dr. Michael von Albrecht per la seva atenció i acolliment durant la meva estada a la Universitat de Heidelberg i al Dr. John Blundell del *Thesaurus Linguae Latinae* per fer-me les preguntes adequades.

Amb la Dra. Soledad Correa, el Dr. Dániel Kiss i la Dra. Laura Trias hem discutit, des de l'amistat, molts aspectes d'aquesta tesi.

I, sobretot, moltíssimes gràcies a la meva família i els meus amics.

INTRODUCCIÓ

A. INTRODUCCIÓ GENERAL

1. OBJECTIU

Aquesta tesi ofereix un lèxic de la crítica textual llatina entre els segles IIIr i VIè. Proposa un estudi tècnic del vocabulari emprat pels gramàtics, comentaristes i escoliastes d'època tardoimperial per referir-se a les operacions que tenien a veure amb la fixació i transmissió dels textos. El seu objectiu és, doncs, precisar l'ús i el significat d'aquests termes per tal de poder determinar l'aportació d'aquests comentaristes, gramàtics i escoliastes en la història de la transmissió dels textos llatins.

Aquests comentaristes i escoliastes eren, a excepció del *rhetor* Tiberi Claudi Donat¹, *grammatici*². Tots ells exerciren, doncs, el mateix ofici. Es tracta de professionals que compartien un llenguatge codificat per referir-se al seu objecte d'estudi: els textos. L'activitat docent dels gramàtics es dividia en dues parts, la *poetarum enarratio*, que consistia en comentar, explicar i fer comprensible la poesia, i la transmissió de la *recte loquendi scientia*, de l'ús correcte de l'*ars grammatica*³.

Si bé la crítica textual no era la finalitat única de les classes de gramàtica, fer-hi incursions puntuals havia de ser inevitable en tant que el text s'havia de fer comprensible i que se n'havien d'aclarir aquells punts dubtosos, inclosos els textuals. Si durant la lectura calia aclarir aspectes que feien referència explícita a passatges crítics del text, es feia de manera integrada al context de la classe. Cal tenir també en compte que els alumnes podien anar a classe amb versions diferents del text que solien unificar-se per tal de fer la lectura més profitosa⁴. Una prova d'aquesta incursió en l'àmbit de la crítica textual és l'elevat nombre d'escolis i comentaris que tracten qüestions que afecten la transmissió del text. Potser per això també els comentaris no ofereixen tota la

¹ Per a una primera notícia de la figura de Tiberi Claudi Donat, cf. BRUGNOLI 1985, pp. 127-129.

² Sobre la feina que feien els gramàtics de l'època que ens ocupa, cf. els articles de KASTER 1980, 1980a, 1987, que culminen en la monografia de KASTER 1988.

³ QVINT. inst. or. 1, 4, 2: *Haec igitur professio, cum breuissime in duas partis diuidatur, recte loquendi scientiam et poetarum enarrationem, plus habet in recessu quam fronte promittit.*

Sobre el concepte de gramàtica que es desprèn a la *Institutio Oraoria* de Quintilià, cf. COLSON 1914 i FRITZ 1949.

⁴ DIEDERICH 1999, p. 31: "In den antiken Schulen scheint dies so vor sich gegangen zu sein, daß ein Korrektor (wohl der Lehrer oder sein Gehilfe) vor dem Lesen die (meist diktierten) Textexemplare der Schüler durchkorrigierte"

profunditat o el nivell d'explicació que desitjaríem, atès que, en els seus orígens, no van néixer pensats per a un públic especialista, sinó per a discents⁵.

Per dur a terme amb èxit aquestes activitats, els gramàtics se serviren d'un vocabulari en part heretat de les escoles d' Alexandria i Pèrgam⁶, però en part també innovador. Utilitzaren aquesta terminologia amb una precisió que ens és desconeguda i, per tant, ens passa sovint desapercebuda, així com també el seu grau d'intervenció en la fixació dels textos.

Lèxic filològic al món romà d'època imperial neix, doncs, amb la intenció d'aportar una nova perspectiva a l'hora d'afrontar aquest estadi de la transmissió dels textos llatins clàssics, de reconstruir l'abast de l'aportació d'aquests gramàtics, comentaristes i escoliastes en la cadena de la transmissió textual a través de l'estudi exhaustiu del lèxic que van fer servir.

⁵ SHARROCK 2008 reflexiona sobre quin tipus de crític és Servi respecte al text de Virgili. Per a ell, la imatge que Macrobi ens transmet és la del 'professor'. En canvi, sosté que, la que emergeix dels *Comentarii* de Servi ens mostra un crític que fa aportacions no només en qüestions gramaticals, sinó també en l'àmbit de la crítica textual i de la reconstrucció del poema.

⁶ ZETZEL 1981, pp. 10-13.

2. ANTECEDENTS

Diversos estudiosos han assenyalat la necessitat d'una investigació com la que proposem. Daintree i Geymonat, en una discussió sobre els *Scholia Bernensia* suggereixen l'anàlisi del mètode didàctic dels escoliastes i de l'abast cultural de la seva obra en detriment de la tendència de reconstrucció de les contribucions personals de cada autor⁷. Velaza, en trobar-se amb un problema terminològic que comporta greus confusions conceptuals en la transmissió del text de Virgili, proposa l'elaboració d'un treball d'aquestes característiques⁸.

Tal com ha estat indicat, doncs, la realització d'una investigació del vocabulari emprat per comentaristes i escoliastes seria útil per determinar quina fou la metodologia que empraren, i, poder així aclarir quina fou la seva aportació en la fixació dels textos.

Cal dur a terme aquesta anàlisi des d'un punt de vista ampli, ja que, fins al moment, només s'han dut a terme aproximacions parcials. És el cas de Virgili⁹, per exemple, per al qual comptem amb una sèrie d'estudis que han contribuït a millorar-ne substancialment el grau de coneixement de la història de la transmissió textual. O també els casos de Terenci¹⁰, i de Plaute¹¹, sobre els quals hi ha obres que aprofundeixen en el coneixement de la seva prehistòria textual.

Això no obstant, és ben cert que ja hi ha hagut una aproximació crítica al tema des d'un punt de vista generalista que és un referent ineludible i que, en certa manera, és l'origen d'aquesta tesi.

El 1981 Zetzel publica *Latin Textual Criticism in Antiquity*¹². En aquesta obra el seu autor pretén oferir un panorama de les aportacions de la crítica textual llatina des de finals d'època republicana fins al s. VI.

Zetzel parteix d'uns principis metodològics que semblen prou vàlids¹³, i també adverteix d'alguns errors comesos en el fins aleshores enfocament del tema¹⁴. En la seva

⁷ DAINTREE, GEYMONAT 1988, p. 717: "Sarà importante piuttosto riprendere su un piano scoliastico pervenutoci, concentrando l'attenzione non tanto sul problema della provenienza e della paternità delle glosse, quanto sul metodo didattico e sull'atteggiamento culturale che ognuna di esse rivela."

⁸ VELAZA 2001, p. 36: "Falta un trabajo complejo sobre el léxico filológico de época republicana e imperial, equivalente al de Rizzo (1973) para la época humanística."

⁹ A tall d'exemple, cf., entre molts altres, FUNAIOLI 1930, TIMPANARO 1986 i 2001, DELVIGO 1985 i 1987, VELAZA 2001.

¹⁰ Cf. VELAZA 2007

¹¹ Cf. DEUFERT 2002

¹² D'entre les nombroses ressenyes que es van publicar, cf. JOCELYN 1983, GRANT 1985 i REEVE 1985.

¹³ ZETZEL 1981, p. 8: "The important evidence is not what can be inferred from manuscripts or *testimonia*, but what is stated in ancient commentaries, grammars and occasional other sources. (...). From such

introducció, però, descarta la possibilitat de dur a terme un estudi filològic de la terminologia emprada pels comentaristes i escoliastes¹⁵. Zetzel opta per analitzar només determinats passatges i, en tant que se centra només en els que considera necessaris per sostenir la seva tesi, cau en un menyspreu de l'aportació d'aquests comentaristes i escoliastes en la transmissió dels textos¹⁶. A més a més, a mesura que avança en el seu llibre fa la impressió que va deixant de banda els seus principis metodològics i que cau en una valoració negativa que no té prou en compte el context en què cal incloure els escolis i comentaris¹⁷. Finalment, conclou la seva obra amb un brevíssim apartat de conclusions, on es tornen a barrejar opinions tendencioses amb els principis enunciats i on s'esbossen futures línies de recerca¹⁸.

Com a model per a l'elaboració del lèxic s'ha pres *Il lessico filologico degli umanisti* de Silvia Rizzo, de 1973¹⁹. Al pròleg de l'obra, l'autora sosté que és necessari un estudi dels termes que utilitzaven els humanistes en descriure la seva activitat filològica per poder determinar el seu grau d'actuació en la història de la transmissió dels clàssics²⁰. El mateix raonament pot aplicar-se als gramàtics d'època imperial, que, sens dubte, constitueixen una baula més en la transmissió dels textos clàssics.

material it is possible to reconstruct the ways in which an intelligent scholar looked at the text, the types of evidence used, the attitudes and aims implied. Only from examining the specific instances of discussions of textual problems by individual critics can we hope to gain a sense of the character of their work, and from the characteristics of individuals we hope to build a coherent history of Roman textual criticism.”

¹⁴ ZETZEL 1981, p. 2: “Textual critics, confronting the gap between author and archetype, have tended to assume that the ancient scholars who affected the transmission of texts shared their own principles.”

¹⁵ ZETZEL 1981, p. 7: “the philological study of technical terms, may be quickly dismissed. Just as ‘edit’ in English has a wide range of meanings, so does *emendare* (...) When the subscribers write *emendauit* at the end of a manuscript, we are not, on the basis of that Word alone, entitled to say very much about what they had done.”

¹⁶ ZETZEL 1981, p. 2: “Most important is Servius’ almost total disregard for diplomatic evidence, his lack of interest in improving his lemma text, his generally uncertainty with regard to the constitution of the text.”

¹⁷ REEVE 1985, p. 87: “Another unrealistic thing about the book is the monolithic standard of modern textual criticism against which Z. measures ancient textual criticism. Collation and recension he defines so strictly (pp. 1, 42, 64) that few modern editors can be said to have achieved either; and the bad arguments that he cites from Servius and others are no worse than many that he might have cited from modern commentaries.”

¹⁸ ZETZEL 1981, p. 252: “One is the application and misapplication of Alexandrian methods to Roman texts. A second is the progressive decline of critical standards, the loss of ability to choose one text over another and the concomitant increase in reliance on diplomatic evidence. The third is the gradual and unsystematic progress of variant readings from commentary to margin and from margin to text.”

¹⁹ Cf. les ressenyes de DAVIS 1975 i KENNEY 1975

²⁰ RIZZO 1973, p. IX: “Nella storia della trasmissione dei classici l’opera degli umanisti ha importanza fondamentale (...) Per una utilizzazione proficua di tali documenti si richiede una conoscenza quanto possibile esatta delle espressioni che gli umanisti usavano nel descrivere codici e per indicare le varie operazioni della loro attività filologica.”

L'obra de Rizzo està dividida en cinc capítols que fan referència tant a aspectes codicològics i paleogràfics com de crítica textual i ecdòtica: 'Codice e libro a stampa', 'Scrittura e datazione dei codici', 'La trascrizione', 'La critica del testo' i 'L'edizione'. La tesi que presentem, però, estarà estructurada en forma de lèxic. És a dir, els termes hi apareixeran ordenats alfabèticament i no agrupats temàticament com en el cas de Rizzo.

3. OBJECTE D'ESTUDI

Un cop justificat l'origen de *Lèxic filològic al món romà d'època imperial*, cal mencionar les obres que conformen el corpus a lexicalitzar. Els textos que el constitueixen són escolis i comentaris d'entre els ss. IIIr i VIè, ja que aquest període representa el punt àlgid en la producció i transmissió de comentaris i escolis llatins a l'antiguitat²¹. Si bé és cert que ja des d'època republicana es poden trobar mostres de la tasca filològica dels gramàtics²², no és fins als ss. IVrt i Vè que conflueixen una sèrie de factors, entre d'altres el context històric i la consolidació del còdex en detriment del *uolumen*, que cristal·litzen en una producció i còpia de comentaris i escolis sense precedents a l'antiguitat²³.

Tanmateix, si bé es proposa aquest horitzó cronològic, cal tenir en compte que la datació exacta dels escolis i comentaris és difícil de fixar, en tant que es tracta de textos que s'han anat transformant durant el temps a mans de diferents autors²⁴. Zetzel ha proposat darrerament que siguin considerats processos textuals i no textos²⁵. Per argumentar la seva hipòtesi, Zetzel sosté que es tracta d'un procés de creació al llarg del temps dut a terme per diferents autors, un procés en què se superposen diferents fonts i tradicions textuals²⁶. Conseqüentment, el problema cronològic es pot estendre al d'autoria, atès que l'atribució a una única persona de la creació dels escolis o comentaris no es dóna ni tan sols en el cas d'autors identificats com és, per exemple, Servi. Certament, aquest procés es produeix a partir d'una recopilació, reelaboració i

²¹ L'altre moment clau en la transmissió d'escolis i comentaris és l'època carolíngia.

²² Per poder veure l'abast de les operacions textuals que van efectuar els gramàtics d'època, republicana, cf. FUNAIOLI 1907.

²³ ZETZEL 1981, p. 75: "It is therefore necessary to treat all the scholia as more or less contemporary with one another, composed, on the average, in the fifth century A.D."

²⁴ ZETZEL 1981, p. 75: "and in the case of scholia it is difficult to talk of dates. Most scholia, with a few famous exceptions were not written by any one person."

²⁵ ZETZEL 2005, p. 128: "Most commentaries, particularly marginal scholia, are, as suggested earlier, not text but process."

²⁶ ZETZEL 2005, p. 126: "Traditional textual criticism posits the existence of such a lost whole; but the permutations among commentaries and collections of scholia suggest that these multiple versions represent combinations of multiple originals, some of them ancient, some of them medieval. And the scribes pick and choose, whether from the physical consultation of several other books or from memory and imagination; while there are obviously some dominant strains in the scholiastic tradition, there is nothing that constrains a scribe to stick to them. Traditional textual criticism posits the existence of such a lost whole; but the permutations among commentaries and collections of scholia suggest that these multiple versions represent combinations of multiple originals, some of them ancient, some of them medieval. And the scribes pick and choose, whether from the physical consultation of several other books or from memory and imagination; while there are obviously some dominant strains in the scholiastic tradition, there is nothing that constrains a scribe to stick to them."

utilització asistemàtica de material anterior, generalment procedent dels gramàtics d'època republicana i d'època imperial. En aquest procés de vegades se citava amb precisió la provinença de les fonts; generalment, però, aquestes eren introduïdes a través d'expressions indeterminades del tipus *multi, alii, quidam, sunt qui, nonnulli, antiqui...*

Intrínsecament lligat a la qüestió compositiva apareix el problema de la manca de criteris preestablerts per a l'edició d'escolis i comentaris. Aquest punt ha estat assenyalat per diversos editors o estudiosos quan han hagut d'afrontar l'elaboració d'una nova edició o un estudi exhaustiu del material²⁷. Per citar-ne un exemple, aquesta manca d'unitat en els criteris editorials per a escolis i comentaris fa que els *Commentarii in Vergilium* hagin estat editats diferenciant formalment la versió de Servi i la de Servi Auctus²⁸, però que Porfirió s'hagi editat amb les diferents variants que presenten els escolis tot assenyalant-ne el manuscrit del qual provenen, sense tenir en compte distincions formals o d'autoria²⁹. També resulta destacable el cas de l'escoliografia de Lucà, en què els *Scholia Bernensia* a Lucà, les *Adnotationes super Lucanum* i els *Supplementa adnotationum super Lucanum* han estat editats per separat quan no està clar que fossin un únic comentari, enlloc de tres separats³⁰.

Tenint en compte les limitacions que aquesta gènesi heterogènia dels escolis i comentaris implica, la delimitació del corpus a lexicalitzar ha estat feta seguint criteris cronològics, de contingut i dels autors objecte de comentari.

Pel que fa als criteris cronològics, ha estat pres com a objecte d'estudi el període comprès entre els segles IIIr al VIè. Principalment pel fet que un gran nombre d'escolis i comentaris són d'aquesta època. El primer comentari que ens ha pervingut és el d'Asconi als discursos de Ciceró³¹, però, com hem dit abans, la gran majoria d'escolis i comentaris prenen forma al s. V³². Això no obstant, de vegades es pot determinar de manera més precisa la hipotètica cronologia de creació en tant que els escolis i comentaris tenen atribuït un autor.

Pel que fa al contingut, s'han tingut en compte aquells comentaris que afecten o podrien afectar la transmissió textual de l'obra o de l'autor comentat. Així, s'han deixat de banda aquells passatges que fan referència a aspectes purament retòrics, de *realia*, de

²⁷ Cf. al respecte, les reflexions que suscitaren a Zetzel l'edició del *Commentum Cornuti*, capítol '7. Textual Deviance' ZETZEL 2005, pp. 144, 161.

²⁸ Per a una introducció bàsica al procés constitutiu del text de Servi, cf. MARSHAL 1983.

²⁹ Sobre el procés constitutiu del *Commentum* de Porfirió, cf. DIEDERICH 1999, pp. 7-11.

³⁰ WERNER 1994, pp. 343-368

³¹ Cf. REEVE 1983a

³² *Vid. supr.* nota [23].

mitologia, d'exemplificació literària... Això no obstant, sí que hi han estat inclosos tots aquells passatges que es troben a la fina línia que separa la crítica textual d'altres disciplines, una línia molt tènue de la qual s'ha volgut deixar constància en tant que, probablement, és testimoni d'una fase en què les bases de la disciplina encara no havien estat plenament establertes. En aquests casos, factors com el context, la semblança amb altres escolis més clars, i la petjada deixada en la tradició textual han estat decisoris per a la inclusió o exclusió de determinats passatges en el *Lèxic*.

Pel que fa als autors i les obres a què es refereixen, cal dir que només s'han tingut en compte autors i obres pagans i que s'han deixat de banda els autors i les obres cristianes. Aquest criteri ha deixat de banda autors tan interessants i on hi ha tant de material com Jeroni³³, per citar un exemple paradigmàtic, però calia limitar d'alguna manera la selecció del corpus. El fet que es tracti de textos amb característiques molt diferenciades, tant pel que fa al tema com al moment de creació, de les dels textos pagans ha propiciat aquesta elecció. Cal no oblidar, però, que de nou la línia que els separa torna a ser tènue. Prova d'això és el fet que Eli Donat fou el mestre de Jeroni³⁴.

Així doncs, els comentaris i escolis lexicalitzats, segons l'ordre que segueixen al *Lèxic*, són els següents: els *Pseudacronis scholia in Horatium*, el *Porphyrius Commentum in Horatium*, l'*Aeli Donati Commentum Terenti*, els *In Vergilii carmina commentarii* de Servi, els *Scholia Veronensia*, les *Interpretationes vergilianae* de Tiberi Claudi Donat, els *Scholia Bernensia*, els *Scholia Bobiensia*, els *Pseudo Asconii scholia*, els *Scholia in Iuvenalem uetustiora*, , els *Lactantii Placidi Commentarii Statii in Thebaida*, *Commenta Bernensia*, les *Adnotationes super Lucanum*, el *Commentum Cornuti a Persi*, i, finalment, les *Subscriptiones* als manuscrits llatins clàssics.

³³ Per a Jeroni i la crítica textual, cf. KELCHNER 1944.

³⁴ Cf. LAMMERT 1912, BRUGNOLI 1965, ADKIN 1994.

4. METODOLOGIA

Definir d'entrada en què consistia exactament la crítica textual al món romà dels ss. IIIr al VIè implica ja una presa de partit de cara a la constitució del *Lèxic*, que neix amb la intenció d'oferir un repertori de casos pràctics a partir dels quals extrapolar-ne una descripció de l'activitat filològica que es troba als comentaris i escolis analitzats.

Així doncs, en aquesta introducció tan sols definirem els principis a partir dels quals s'ha constituït el lèxic i, a l'apartat de conclusions, s'hi farà una definició de les aportacions dels gramàtics, comentaristes i escoliastes a la crítica textual de l'època.

A *Latin textual criticism in antiquity*, Zetzel diu que se centrarà en aquells passatges que tractin diferències en lletres, divisió de paraules, puntuació i canvi de persona que parla³⁵. Al *Lèxic*, s'ha pres com a referent el passatge de Suetoni en què es defineix l'activitat que dugué a terme el filòleg Probus³⁶: *legere, adnotare et distinguere*³⁷. A partir d'aquest passatge s'han anat explorant les dimensions d'aquests termes i s'ha anat ampliant l'espectre lèxic tot intentant respectar sempre aquest principi semàntic.

A partir de la lectura d'obres bibliogràfiques tan primàries com secundàries, es va realitzar una selecció inicial dels termes que constituïrien el lèxic. Aquesta selecció ha estat subjecta a canvis i modificacions fins al darrer moment, en tant que en l'elaboració del lèxic ha estat comprovat que determinats termes no han donat el rendiment esperat i han hagut de ser eliminats i, en canvi, s'hi han hagut d'afegir altres termes, perquè durant el procés de constitució s'ha constatat la necessitat d'inclusió de certs termes que han hagut de ser incorporats amb posterioritat.

L'ordre en què són presentats els escolis i comentaris en cada lema respon a una barreja de cronologia i d'autors comentats. Cal prendre aquesta ordenació amb precaució i com a orientativa. Certament, ateses les restriccions ja esmentades pel que fa a la cronologia, la divisió cronològica presenta força problemes. Així, vam optar per introduir un altre criteri a l'hora d'establir l'ordre. El criteri escollit fou el dels autors a què es refereixen els comentaris i escolis ja que, en general, es pot resseguir un cert ordre.

³⁵ ZETZEL 1984, p. 9: "Textual criticism' is restricted narrowly to the minimal operations that an ancient critic might be expected to employ: that is to say, only questions involving differences in the letters of the text, not capitalization, Word division, punctuation or change of speaker."

³⁶ SVET. gram. 24, 3: *multaque exemplaria contracta emendare ac distinguere et adnotare curavit, soli huic nec ulli praeterea grammaticae parti deditus.*

³⁷ Cf. GRISART 1962, JOCELYN 1984, 1985 a, 1985b

Així, el primer autor comentat és Horaci, dins del qual s'ha posat en primer lloc els escolis a Pseudo-Acró i els de Porfirió; a continuació el comentari a Terenci de Donat. Tot seguit el bloc virgilià, que és el que presenta més problemes, ja que, per poder oferir un panorama global de la tradició comentarística virgiliana, s'hi ha inclòs els *Scholia Bernensia*, una obra de cronologia altomedieval, però que es remetria a comentadors tardoantics. El bloc virgilià segueix aquest ordre: Servi, *Scholia Veronensia*, Tiberi Claudi Donat i *Scholia Bernensia*. A continuació, si bé cronològicament se superposen en alguns casos amb Virgili, els comentaris a Ciceró, els *Scholia Bobiensia* i els *Pseudo Asconii scholia*. Finalment, tota una sèrie d'escolis més tardans, ja del s. V o VI, els *Scholia in Iuvenalem uetustiora*, els *Lactantii Placidi Commentarii Statii in Thebaida*. En darrer terme, els escolis a Lucà i a Persi, *Commenta Bernensia*, les *Adnotationes super Lucanum*, el *Commentum Cornuti*, que, tot i comptar amb testimonis manuscrits només a partir de l'època carolíngia, s'ha demostrat que han estat compostos a partir de comentaris del s. IV o V. A la fi, les *Subscriptiones* als manuscrits llatins clàssics.

5. ESTRUCTURA DE LES ENTRADES

El *Lèxic* està constituït per un centenar de lemes ordenats alfabèticament. Després d'haver fet una anàlisi exhaustiva del material escoliogràfic del lèxic, d'haver tingut en compte les seves característiques específiques, i d'haver estudiat diferents opcions organitzatives es va optar per dividir el material escoliogràfic dels lemes en blocs temàtics. A través d'aquesta divisió, s'ha aconseguit englobar, unes vegades millor que d'altres, tots els escolis.

Els blocs temàtics han estat ordenats pel seu grau d'incidència en el text, de major a menor impacte en el text. Els blocs són els següents: textual, *distinctiones*, mètrica, morfosintaxi, i el darrer, que ha estat titulat com a altres.

El primer bloc, el textual, fa referència a tots aquells escolis que tracten aspectes que afecten la transmissió del text. De vegades corregeixen el text, altres n'ofereixen variants, i, de vegades, confirmen el text transmès enfront d'altres lectures que hi apareixen especificades o que se sobreenten. Depèn del comentarista o escoliasta el grau de justificació o explicació que es doni d'aquesta tasca filològica que sol deixar empremta de la història de la transmissió textual.

El segon bloc és el que fa referència a les *distinctiones* o separacions en el text. Aquestes separacions poden ser de diversos tipus. Així doncs, aquest bloc ha estat dividit en diversos subapartats. El subapartat *a)* és aquell que es refereix a les *distinctiones* com a pauses en el discurs. Quintilià comença ja a tractar el tema de les pauses al discurs, però és més tard que els gramàtics tardoantics en van definir tres possibles categories, la *distinctio plena*, la *distinctio media* i la *subdistinctio*³⁸. Tanmateix, a banda de les marques que es troben en determinats manuscrits antics, comptem amb el testimoni dels comentaristes i escoliastes per deixar constància de puntuacions alternatives, dels motius que determinaren l'elecció d'un establiment de pauses en detriment d'altres i dels dubtes dels propis escoliastes que sovint dubten i exposen simplement les diverses possibilitats. El subapartat *b)* és aquell que fa referència a la separació de paraules. De vegades, la separació de determinades unitats no és clara i això condueix a casos ambigus que tenen un impacte en el significat del text, tot implicant d'aquesta manera vacil·lacions semàntiques. El subapartat *c)* és aquell que fa referència a la divisió del diàleg o dels discurs. Així doncs, generalment

³⁸ Un repertori de les classificacions de les *distinctiones* que apareixen als gramàtics és ofert per HABINEK 1985, pp. 49-53.

apareix en els comentaris d'Eli Donat a Terenci, en tant que es refereixen a obres teatrals. Tanmateix, també podem trobar-lo en comentaris o escolis que comenten determinats passatges de poemes en què es produeix un diàleg entre personatges i la distribució de la paraula no queda prou clara. El subapartat *d)* és aquell que es refereix a les indicacions sobre l'entonació de determinats passatges que podrien haver estat l'origen d'una marca tipogràfica d'interrogació o d'exclamació. Finalment, el subapartat *e)* fa referència a la separació de composicions poètiques o literàries.

El tercer apartat concerneix aquells escolis i comentaris que tracten qüestions mètriques que tenen o podrien haver tingut un impacte en la tradició textual.

El quart apartat engloba tots aquells escolis i comentaris que s'ocupen de qüestions morfosintàctiques que afecten o podrien haver afectat el text.

El cinquè apartat reuneix tots aquells escolis i comentaris que no poden ser inclosos en les categories anteriors, ja siguin els que fan referència a temes de *realia*, a temes mitològics o a qualsevol altra qüestió que en principi no hauria d'afectar la transmissió textual d'un determinat passatge, però que intuïm que l'haurien pogut afectar. Són molts d'aquells casos que se situen al llindar de l'impacte textual, per això hem cregut convenient crear un apartat específic per a ells.

Així doncs, un cop enunciat el lema, es troba el material escoliogràfic organitzat en les accepcions esmentades. Finalment, hi apareix entre claudàtors un aparat crític de l'edició de l'autor objecte del comentari³⁹, amb el propòsit de deixar palesa la incidència, en cas existeixi, en la tradició manuscrita.

Pel que fa a les qüestions formals, no s'han unificat criteris d'edició dels textos, sinó que aquests apareixen com a les respectives edicions⁴⁰.

Un apartat de conclusions que analitza el material objecte d'estudi tanca aquesta tesi doctoral.

³⁹ Cf. el *Conspectus siglorum* que segueix, en què hi apareixen els manuscrits que surten als aparats crítics.

⁴⁰ Cf. El *Conspectus editionum adhibitatum* que hi ha a continuació, en què hi apareixen les edicions tant dels textos literaris com dels escolis.

6. CONSPECTVS EDITIONVM ADHIBITARVM

- PS. ACRO Pseudoacronis scholia in Horatium vetustiora, ed. O. Keller, 2 voll., Lipsiae 1902-1904
- ADNOT. LUCAN. Adnotationes super Lucanum, ed. I. Endt, Lipsiae 1909
- PS. ASCON. Ciceronis Orationum Scholiastae, ed. T. Stangl, Vindobonae 1912.
- CIC. div. in Caec. et Verr. M. Tullii Ciceronis Opera quae supersunt omnia, J. C. Orelli – J. G. Baiter – C. Halm, Ciceronis opera omnia, vol. 2.1, pp. 103-461, Turici-Londinii-Amstelodami 1854
- CIC. Arch. Flacc. Mil. Planc. M. Tullii Ciceronis Opera quae supersunt omnia J. C. p. red.ad Quir. p. red. Orelli – J. G. Baiter – C. Halm, Ciceronis opera omnia, vol. 2.2, in sen. Sest. Sull. Vat pp. 753-858/928-999/1102-1134/1151-1183, Turici-Londinii-Amstelodami 1856
- CLAUD. DON. Tiberius Claudius Donatus, Interpretationes Vergilianae, ed. H. Georgii, Lipsiae 1905-1906
- COMMENT. Lucan. M. Annaei Lucani commenta Bernensia, ed. H. Usener, Lipsiae 1869
- CORNUT. Commentum Cornuti in Persium, edd. W. V. Clausen et J.E.G. Zetzel, Lipsiae et Monachii 2004.
- DON. Ter. Aeli Donati quod fertur commentum Terenti, rec. P. Wessner, 2 voll., Lipsiae 1902-1905
- HOR. Q. Horati Flacci opera, edd. O. Keller et A. Holder, 2 voll., Lipsiae-Ienae, [1864-1869] 1899²-1925².
- IUV. D. Junii Juvenalis saturarum libri V, ed. L. Friedländer, Lipsiae 1895.
- LACT. PLAC. Stat. Lactantii Placidi in Statii Thebaida et Commentum, rec. R. D. Sweeney, Stutgardiae 1997
- LUCAN. M. Annaei Lucani belli civili libri decem, ed. A. E. Housman, Oxonii 1926
- PERS. Auli Persii Flacci satirarum liber. edd. O. Jahn (F. Bücheler emend.), Lipsiae [1843] 1893³.
- PORPH. Hor. Pomponi Porphyronis commentum in Horatium Flaccum, ed. A. Holder, Ad Aeni Pontem 1894.

SCHOL. BOB	Ciceronis Orationum Scholiastae, ed. T. Stangl, Vindobonae 1912.
SCHOL. uet. Iuv.	Scholia in Iuvenalem vetustiora, ed. P. Wessner, Stutgardiae 1931.
SCHOL. Bern. Verg.	Scholia Bernensia ad Vergili Bucolica atque Georgica, ed. H. Hagen, Lipsiae 1867
SCHOL. Veron. Verg.	Gli scolii veronesi a Virgilio, ed. C. Baschera, Veronae 1999
SERV. auct.	Scholia Servianis inserta, quae primus edidit P. Daniel, Parisiis 1600, quae italicis litteris notantur
SERV.	Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii, edd. G. Thilo – H. Hagen, 3 voll., Lipsiae 1881-1887
STAT.	P. Papini Stati Thebais, ed. H. P. Kohlmann, Lipsiae 1884.
SUBSCR.	“Über die Subscriptionen in den Handschriften römischer Classiker”, ed. O. Jahn, pp. 327-372, Lipsiae 1851
TER.	P. Terenti Afri comoediae, ed. S. Prete, Heidelbergii 1954
VERG	P. Vergili Maronis Opera, rec. M. Geymonat, Romae [1972] 2008 ²

7. CONSPECTVS CODICVM

CICERO, diu. in Caec. et Verr.

- G1 Guelferbytanus 2652, Extravagantium, ad finem saec. XI
- G2 Guelferbytanus 41, Weissenburgensium, saec. XV
- λ cod. Lambini
- ς cod. Stephani
- H cod. Hotomani Orellii
- Ψ cod. Oxoniensis Orellii
- A Pseudo-Asconius
- O ed. Orelliana a. 1826

CICERO, Planc.

- A Scholiastae Bobiensis pars Vaticana.
- T cod. Monacensis lat. 18787, olim Tegernseensis, saec. XI
- E cod. Berolinensis, olim Erfurtensis, Orellii
- O ed. Orelliana a. 1826

CICERO, Sest.

- P cod. Parisinus Lat. 7794, saec. IX

CICERO, Mil.

- B Scholiasta Bobiensis
- A Asconius Pedianus

CICERO, Flac.

- B Scholiasta Bobiensis
- P 'vetus codex' e quo Levinus Torrentinus paucas lectiones ad marginem editionis Manutianae (a. 1554) exscripsit
- T cod. Bernensis 254 Orellii

HORATIUS

- A cod. Parisinus Lat. 7900 saec. IX-X
- C/E cod. Monacensis Lat. 14685, saec. XI

B	cod. Bernensis 363, saec. IX ex.
M	cod. Mellicensis 1545 Cim. 9, saec. XI
R	cod. Vat. Reginae 1703
D	cod. Argentoratensis, olim C VII 7, saec. X
G	cod. Leidensis F 15, Gronovianus, saec. XII-XIII
h	cod. Parisinus Lat. 7976, saec. XI exeuntis
γ	cod. Parisinus Lat. 7975, saec. X - XI
δ	cod. Harleianus 2725, saec. IX
π	cod. Parisinus Lat. 10310, saec. IX
λ	cod. Parisinus Lat. 7972, saec. IX-X
ψ	cod. Parisinus Lat. 7974, saec. X
φ	cod. Parisinus Lar. 7971, saec. X
F	ψ + φ
σ	cod. Sangallensis oppidanus 312, saec. X
β	cod. Bernensis 21, inde a saec. XIII usque ad saec. XV
ε	cod. Einsidlensis 361, saec. X
α	cod. Halensis Yg. 21, saec. XI e
v	cod. Dessauensis Kelleri-Holderi, saec. X
μ	cod. Montepessulanus bibl. med. 425, saec. X
c	cod. Valentianensis 408, saec. X-XI
d	cod. Harleianus 2688, saec. IX-X
z	cod. Leidensis Vossianus Lat. Q. 21, saec. XV
m	cod. Monacensis Lat. 375, saec. XI-XII
v	cod. Parisinus Lat. 8213, saec. XII ex.
r	cod. Parisinus Lat. 9345, saec. XI
g	cod. Gothanus duc. B. 61, saec. XV
u	cod. Parisinus Lat. 7973, saec. IX-X
s	cod. Sorbonensis 1578, saec. XII
p	cod. Parisinus Lat. 8214, saec. XI
a	cod. Mediolanensis Ambrosianus O 136 sup., saec. IX exeunt.
l	cod. Leidensis Lat. 28, saec. IX

IUVENALIS

P	cod. Montepessulanus bibl. med. 125, saec. IX
---	---

- ω consensus codicum saec. IX (cod. Paris. bibl. publ. 7906; cod. Vindob. 107; cod. Cantabrigiensis coll. Trin. O IV 10)

LUCANUS

- Z cod. Parisinus bibl. publ. Lat. 10314, saec. IX
M cod. Montepessulanus bibl. med. H 113, saec. IX
P cod. Parisinus bibl. publ. Lat. 7502, saec. X
G cod. Bruxellensis bibl. Burgund. 5330-32, saec. X
U cod. Leidensis Vossianus Lat. XIX F.63, saec. X
V cod. Leidensis Vossianus Lat. XIXQ. 51, saec. X
Ω codices ZMPGUV uel eorum plures
c commenta bernensia 370, saec. X
C eorundem scholiorum lemmata
a adnotationes super Lucanum in GU multisque aliis codicibus

PERSIUS

- P cod. Montepessulanus bibl. med. 125, saec. IX
A cod. Montepessulanus bibl. med. 212, saec. X
B cod. Vat. tab. basil. H 36, saec. IX exeunt.

STATIUS

- P cod. Parisinus, Puteanus, 8051, saec. IX vel X ineuntis
S cod. Parisinus 13046, olim San Germanensis 1170, saec. X
G² cod. Guelferbytanus Gudianus 54, saec. XI
B cod. Bambergensis Class. 47, saec. XI
M consensus codicum r, p, b, g, c, G, H, R, T
H cod. Helmstadiensis 319b, saec. XV
G cod. Guelferbytanus Gudianus 52, saec. XIV
R cod. Rehdigeranus bibl. Urb. Vratisl. 125, saec. XIV
T cod. Taurinensis, incertae aetatis
r cod. Roffensis, Mus. Brit. Reg. 15 CX, saec. X
p cod. Parisinus 8052, saec. XII
c cod. Cassellanus 164, initio saec. XI
g cod. Leidensis 374 Gronovianus 70, saec. XI

b cod. Bernensis 156, saec. XI

TERENTIUS

A cod. Bembinus, Vat. Lat. 3226, saec. IV-V

A' ipse codicis Bemhini librarius qui hic illic litteras addidit quas fortuito omiserat

A corr. ant. corrector antiquus codicis Bemhini qui ante scholiastas tenuissimis atque parvis litteris capitalibus codicem emendavit

Iov. Ioviales qui paucis tantum locis codicem attingit emendationesque inseruit fortasse ante scholia seu eadem scholiorum aetate

A corr. rec. corrector recens, saec. VII ex. vel VIII in.

C cod. Vaticanus Lat. 3868, saec. IX

P cod. Parisinus Lat. 7899, saec. IX

λ fragmentum Lugdunense bibl. munic. Lugd. 788, saec. IX

D cod. Victorianus Laur. XXXVIII 24, saec. X

L cod. Lipsiensis bibl. munic. Lips. I 37, saec. X

P cod. Parisinus Lat. 10304, saec. X

V fragmentum Vindobonense phil. 263, saec. X

G cod. Decurtatus, Vat. Lat. 1640, saec. XII

F cod. Ambrosianus H 75 inf., saec. X

E cod. Riccardianus Flor. MIV/XXX=528, saec. XI

η cod. Einsidlensis I, bibl. monast. Eins. 362, saec. X

ε cod. Einsidlensis II, bibl. monast. Eins. 362, saec. X

π fragmentum Parisinum, in Par. Lat. 12244 et 12322, saec. X

v cod. Valentiennensis, bibl. Vat. 448, saec. XI

α fragmentum Admontense, bibl. mon. Adm. 227

b cod. Bononiensis, saec. XIV ineunt.

ω libri praeter A, recensio Calliopianae

γ CP EFvπηε

δ DGLpV α

VERGILIUS

F cod. Vaticanus Lat. 3225, Fulvii Orsini schedae Vaticanae, saec. IV ex.

M cod. Mediceus Laurentianus XXXIX, 1 + Vat. Lat. 3225, f. 76 (= Aen. 8, 585-642), saec. V ex.

- P cod. Vaticanus Palatinus Lat. 1631, saec. V vel VI
- R cod. Vaticanus Lat. 3867, saec. VI in.
- A cod. Vaticanus Lat. 3256 + Berlin, Lat. fol. 416, saec. V vel VI
- V cod. Veronensis XL 38, saec. V
- G cod. Sangallener Stiftsbibliothek 1394, saec. V ex. vel VI in.
- m cod. Monacensis 29216 (7), olim 29005 (18), saec. VIII ex.
- p cod. Parisinus Lat. 7906, saec. VIII ex
- n cod. Neapolitanus Vind. Lat. 6, saec. IX/X
- a cod. Bernensis 172 + Parisinus Lat. 79, saec. IX
- g cod. Guelferbytanus Gudianus Lat. 70, saec. IX
- c cod. Bernensis 184, saec. IX
- b cod. Bernensis 165, olim Turonensis, saec. IX
- e cod. Bernensis 167, saec. IX
- r cod. Parisinus Lat. 7926, saec. IX
- t cod. Parisinus Lat. 13044, saec. IX ex.
- d cod. Bernensis 255 + 239, saec. IX
- f cod. Oxoniensis Bodl. Auct. F. 2. 8, saec. IX
- h cod. Valentianensis 407, saec. IX
- u cod. Parisinus Lat. 13044, saec. IX exeunt.
- v cod. Vaticanus lat. 1570, saec. IX-X
- s cod. Parisinus Lat. 7928, saec. IX exeunt.
- k cod. Hamburgensis Scrin. 52, saec. IX
- x cod. Montepessulanus bibl. med., saec. IX
- o cod. Ausonensis, saec. XI
- Π₃ Pap. Ant. 1.29 (Pack³ n. 2937), saec. IV
- Π₅ Pap. Colt. Nessana 2. 1 (Pack³ n. 2939), saec. VI
- Π₆ Pap. Ryl. 3478 + Pap. Mil. 1.1 + Pap. Cair. inv. 85644 A-B (Pack³ n. 2940), saec. III- IV
- Π₁₀ Pap. Colt. Nessana 2. 2 (Pack³ n. 2945), saec. VI
- Π₁₁ PSI 7756 (Pack³ n. 2946), saec. IV-V
- Π₁₂ Pap. Haw. 24 (Pack³ n. 2947), saec. I ex.
- Π₁₈ Pap. Antin. 1, 30 (Pack³ n. 2952), saec. IV
- Π₂₈ Ostr. Claud. 1.190, inv. 3637 (Pack³ n. 3016.01), saec. II in.

B. INTRODUCCIÓ AL CORPUS D'ESCOLIS I COMENTARIS

1. HORACI

La tradició comentarística antiga d' Horaci ens ha estat transmesa a través de dues col·leccions d'escolis constituïdes per un fons exegetíc comú⁴¹: el *Pomponi Porphyrii Commentum in Horatium Flaccum* i els *Pseudacronis Scholia in Horatium Vetustiora*. Això no obstant, hi ha testimonis d'una activitat exegetica des de ben antic.

L'estudi de l'obra d' Horaci a les escoles de gramàtica s'inicià poc després de la seva mort⁴². Dins de la tradició gramatical, la citació de passatges de l'obra del poeta en tractats de tipus mètric és molt més àmplia que no pas en els de tipus lexicogràfic⁴³, i en les *Artes* hi apareix citat, però no amb una freqüència especialment destacable⁴⁴.

Aproximadament un segle després de la seva mort, Quintilià el considerava ja en la *Institutio Oratoria* l'únic dels autors lírics digne de ser estudiat⁴⁵. Això no obstant, introduïa certes restriccions⁴⁶, que contrastava amb valoracions més favorables⁴⁷. En el s. IV, Ausoni recomana en una carta al seu nét que llegeixi allò que és memorable, i, després de fer menció als autors grecs pertinents, parla d'Horaci, Virgili, i Terenci⁴⁸.

Així doncs, essent un autor llegit i present a l'escola, no és d'estranyar que el poeta fos objecte d' estudi per part dels gramàtics. Se sap que Probus, que no apareix mai citat explícitament en els escolis d'Horaci, podria haver marcat amb notes el text d'Horaci⁴⁹, i, potser, també haver-lo editat⁵⁰. Comptem també amb testimonis que

⁴¹TARRANT 1983, p. 186; NISBET-HUBBARD 1970, pp. XLVII-LI; ZETZEL 1981, pp. 168-170.

⁴²IVV. 7, 226-227; TAC. dial. 20, 5; BONNER 1977, p. 216; MARROU 1955, pp. 341.

⁴³DE NONNO 1998, pp. 31-32, i també CASTILLO 1991 que ofereix una panoràmica de com foren interpretats els versos d'Horaci per part dels metricòlegs llatins.

⁴⁴DE NONNO 1998, pp. 33-39.

⁴⁵QVINT. inst. 10, 1, 96: *At lyricorum idem Horatius fere solus legi dignus*.

⁴⁶QVINT. inst. 1, 8, 6: *alunt et lyrici, si tamen in iis non auctores modo sed etiam partes operis elegeris: nam et Graeci licenter multa et Horatium nolim in quibusdam interpretari*.

⁴⁷QVINT. inst. 10, 1, 94: *Multum est tersior ac purus magis Horatius et, nisi labor eius amore, praecipuus*.

⁴⁸AVSON. protrep. 2, 44-65; KASTER 1983, p. 333.

⁴⁹NOT. SVET. GRAMM. VII 534, 534: *His solis in adnotationibus Ennii Lucilii et historicorum usi sunt ꝛ uarrus hennius haelius aequae et postremo Probus, qui illas in Virgilio et Horatio et Lucretio apposuit, ut <in> Homero Aristarchus*.

A partir d'aquesta notícia es va arribar a atribuir una *recensio* a Probus (ROSTAGNI 1934, pp. 3-4 i 20-26). Tanmateix, després del redimensionament de l'activitat filològica de Probus, conclou BORZSÁK 1998, p. 18: Purtroppo il nome di Probo non compare mai negli scolii ad H., tuttavia la tradizione unitaria di H. consente di ammettere l'intervento di una mano critica – se proprio quella di Probo, è questione aperta.

⁵⁰REYNOLDS - WILSON 1974, pp. 26-27. 27: *Of his alleged editions of Horace, Lucretius, and Plautus we have nothing but conjecture*.

suggereixen o informen de l'existència d'altres autors que s'ocuparen del text d'Horaci: Clarà⁵¹, Modest⁵², considerats contemporanis de Marcial⁵³, i Quint Terenci Escaure⁵⁴, en paraules de Gel·li gramàtic *nobilissimus* de l'època d'Adrià⁵⁵, del qual hi ha dues notícies que fan referència als seus *commentarii X in artem poeticam*, així com també altres comentaristes que no apareixen citats pel seu nom⁵⁶. Ausoni, en una altra carta *Ad Ursulum grammaticum*⁵⁷, anomena també Clarà i Escaure, dels quals es dedueix que haurien pogut exercir l'ofici de *grammaticus*.

A més a més d'aquestes referències concretes, dins dels dos grans comentaris a l'obra horaciana s'utilitzen expressions indefinides per introduir certes divergències. Per una banda, al *Commentum: qui de Horatianis scripserunt*⁵⁸, *alii*⁵⁹, *nonnulli*⁶⁰, *quidam*⁶¹,

⁵¹ PORPH. HOR. sat. 2, 3, 83: *Nescio an Anticyram. Anticyra oppidum et insula hoc nomine, sicut Claranus testatur, in qua elleborum plurimum nascitur. Et alibi: Nauiget Anticyram*

A partir d'aquest testimoni s'ha tendit a considerar Clarà com a un comentador. Això no obstant, cal contrastar la vaguetat d'un *testatur* amb la precisió d'un *commentarii* que trobem atribuït a Escaure.

MAZZARINO 1955, pp. 342-343. MAZZARINO col·loca com a *Dubium* el *Clarani* que apareix a *Serv. Dan. A. 11, 316* (que JAHN 1854, p. 626 confirma) i diu: *nos tamen rem liberam opinaturis relinquemus.* (BORZSÁK 1998, p. 19, es mostra prudent: *forse allude alla stessa persona in Serv. Dan. ad Aen. 11, 316*)

⁵² SCHOL. HOR. vita Hor. p. 3: *Commentati in illum sunt Porphyron, Modestus et Helenius Acron; Acron omnibus melius.*

Sobre Modest, vg. MAZZARINO 1955, pp. 9-11, on es fa un resum de la qüestió. Tenim testimoniats un Iulius M. i un Aufidius M., però la majoria de vegades només trobem citat com a Modestus, per la qual cosa, M. exposa els seus dubtes MAZZARINO 1955, p. 10 *nemo est quin videat quantum sit difficultatis in iudicando quid Iulio, quid Aufidio certo tribui possit* i poc després ens dona la seva opinió:

⁵³ MART. 10, 21, 1-2: *Scribere te quae vix intellegat ipse Modestus/ Et vix Claranus, quid rogo, Sexte, iuvat?*

MAZZARINO 1955, p. 11, però, col·loca aquest testimoni com a *Dubium*.

⁵⁴ PORPH. Hor. sat. 2, 5, 92: *Stes capite obstipo. Tristi ac seuero. Scaurus 'inclinato' dicit.*

CHAR. gramm. I, 202, 26-29: *Impariter Horatius epistolarum, versibus impariter iunctis [Hor. De a. p. 75] ubi Q. Terentius Scaurus in commentariis in artem poeticam libro X 'adverbium' inquit 'figuravit'.*

CHAR. gramm. I, 210: *Troiae qui primis ab oris; ubi Q. Terentius Scaurus commentariis in artem poeticam libro X 'non qui ante omnes' inquit 'sed ante nemo quem est', et addit 'quo genere plures primi accipi possunt'*

⁵⁵ GELL, 11, 15, 3: *Terentius autem Scaurus, diui Hadriani temporibus grammaticus uel nobilissimus, inter alia, quae de Caeselli erroribus composuit*

⁵⁶ HIER. adv. Ruf. 1, 16: *Commentarii quid operis habent? Alterius dicta edisserunt, quae obscure scripta sunt, plano sermone manifestant, multorum sententias replicant, et dicunt: Hunc locum quidam sic edisserunt, alii sic interpretantur... ut prudens lector, cum diversas explanationes legerit, et multorum vel probanda vel improbanda didicerit, iudicet quid verius sit... Num diversae interpretationis et contrariorum inter se sensuum tenebitur reus, qui in uno opere quod edisserit, expositiones posuerit plurimorum? Puto quod puer legeris Aspri in Vergilium et Sallustium commentarios, Vulcatii in orationes Ciceronis, Victorini in dialogos eius et in Terenti comoedias, praeceptoris mei Donati aequae in Vergilium et aliorum in alios: Plautum videlicet, Lucretium, Flaccum, Persium atque Lucanum.*

⁵⁷ AVSON. epist. 11, 26: *quem Claranus, quem Scaurus et Asper, / quem sibi conferret Varro priorque Crates/ quique sacri lacerum collegit corpus Homeri/ quique notas spurii versibus adposuit.*

⁵⁸ PORPH. Hor. sat. 1, 3, 21; PORPH. Hor. sat. 1, 3, 90. Vegi's en referència a aquesta expressió els articles de KLINGNER 1935 i 1935a i DIEDERICH 1999, pp. 5, 10 i 67.

⁵⁹ PORPH. Hor. carm. 1, 3, 21; PORPH. Hor. carm. 1, 36, 13-14; PORPH. Hor. carm. 3, 4, 34; PORPH. Hor. carm. 3, 4, 77-78; PORPH. Hor. carm. 3, 16, 41-42; PORPH. Hor. sat. 1, 8, 16.; PORPH. Hor. sat. 2, 99; PORPH. Hor. epist. 1, 17, 50; PORPH. Hor. epist. 1, 18, 19; PORPH. Hor. epist. 1, 18, 75; PORPH. Hor. epist. 1, 19, 15*; PORPH. Hor. epist. 2, 1, 55-56; PORPH. Hor. epist. 2, 1, 230; PORPH. Hor. epist. 2, 2, 114*

*legitur*⁶², *sunt qui dicant*⁶³... Per l'altra banda, en el Pseudo-Acró trobem també expressions d'aquest tipus com són: *apud commentatorem sic inveni relatum*⁶⁴, *alii*⁶⁵, *grammatici*⁶⁶.

La transmissió textual dels dos *corpora* d'escolis horacians es presenta fortament entreteixida⁶⁷. Els dos primers testimonis manuscrits del *Pomponi Porphyronis Commentum in Horatium Flaccum* que han estat conservats són dels ss. IX i X respectivament, i provenen del mateix arquetip. A part d'aquests dos exemplars més antics, es conserven un grup de manuscrits italians del s. XV⁶⁸, que descendirien de l'exemplar, avui desaparegut, portat cap a Roma el 1455 per Enoc d' Ascoli⁶⁹.

Pel que fa al seu autor, Porfirió⁷⁰ visqué probablement cap a la primera meitat del s. III⁷¹. S'ha establert el *terminus post quem* a partir dels escolis del *Commentum* que citen a Quint Terenci Escaure⁷² i a Suetoni⁷³. A més, també anomena Heleni Acró⁷⁴ que, probablement, hauria viscut després de Gel·li. Per a l'establiment del *terminus ante quem*, comptem amb el testimoni de Juli Romà citat per Carisi⁷⁵. Sant Jeroni ens ofereix la informació que Carisi hauria viscut al s. IV⁷⁶. A més, Juli Romà anomena Marci Salutari *vir perfectissimus*⁷⁷, per la qual cosa s'ha pogut identificar Marci Salutari amb el *procurator Augustorum* del 246⁷⁸. A partir d'aquí, s'ha situat Porfirió en la primera meitat del s. III, fet que queda confirmat per indicis interns del propi *Commentum*⁷⁹. Tot

⁶⁰ PORPH. Hor. sat. 1, 1, 105; PORPH. Hor. sat. 1, 1, 105; PORPH. Hor. sat. 1, 2, pr. 1.; PORPH. Hor. sat. 1, 2, 44; PORPH. Hor. sat. 1, 3, pr. 10.

⁶¹ PORPH. Hor. Ars 277; PORPH. Hor. carm. 1, 7, 15; PORPH. Hor. carm. 17, 31; PORPH. Hor. carm. 1, 20, 1; PORPH. Hor. carm. 1, 36, 13; PORPH. Hor. carm. 4, 15, pr. 2; PORPH. Hor. epist. 1, 12, 7.

⁶² PORPH. Hor. carm. 2, 6, 24; PORPH. Hor. epist. 1, 11, 12; PORPH. Hor. epist. 2, 2, 80; PORPH. Hor. epist. 2, 2, 82; PORPH. Hor. sat. 2, 1, 79; PORPH. Hor. sat. 2, 2, 50; PORPH. Hor. sat. 2, 3, 238.

⁶³ PORPH. Hor. epist. 2, 147.

⁶⁴ PS. ACRO Hor. ars 120.

⁶⁵ PS. ACRO Hor. ars 193, carm. 3, 19, 1; epist. 1, 1, 2; sat. 5, 65.

⁶⁶ PS. ACRO Hor. epist. 1, 3, 8; sat. 2, 3, 280

⁶⁷ DIEDERICH 1999, pp. 2-5; KALININA 2007, p. 13.

⁶⁸ Per a la història de la tradició manuscrita de Porfirió, cf. HUNTER JONES 1959.

⁶⁹ BIANCA 1998, p. 209.

⁷⁰ La seva autoria ha estat qüestionada, cf. SCHWEIKERT 1915.

⁷¹ Sobre la datació de Porfirió, cf. l'article de HELM 1952

⁷² PORPH. Hor. sat., 2, 5, 92.

⁷³ PORPH. Hor. epist. 2, 1.

⁷⁴ PORPH. Hor. sat. 1, 8, 25: *memini me legere apud Helen<i>um <A>cronem*

⁷⁵ CHAR. gramm I, 220, 26-30: '*iocon adsimulem an serio?*' *Sarcte pro integre. Sarcire enim est integrum facere. Hinc 'sarta tecta uti || sint' opera publica [publice] locantur, et ut Porphyrio ex Verrio et Festo 'in auguralibus' inquit 'libris ita est, sane sarctequ...*'

⁷⁶ Cf. HIER. chron. 241c.

⁷⁷ CHAR. gramm. I, 229, 19. Sobre Carisi, Juli Romà i Marci Salutari vg. KASTER 1988, 392-394; 424-426; 427-428.

⁷⁸ Cf. PLRE I s.u., p. 800.

⁷⁹ KELLER 1864-1867, p. 491; WESSNER 1893: p. 155. Pel que fa als aspectes interns del comentari que confirmen aquesta cronologia, vg. HELM 1952, col. 2413 i MATELLONE 1998, pp. 21-22 n. 1=

i aquestes dades positives, la cronologia de Porfirió fou un tema molt controvertit a finals del s. XIX⁸⁰. Seguint Sittl⁸¹ i Meyer⁸², Urba el situa cap a la fi del s. IV i construeix els seus arguments a partir de l'estudi de diferents aspectes de l'obra de Porfirió⁸³. Wessner, però, desmentí les hipòtesis d'Urba i reubicà Porfirió al s. III⁸⁴.

Pel que fa al seu lloc de procedència, s'havia cregut, a causa de certs elements lingüístics⁸⁵, i pels coneixements de la regió⁸⁶, que Porfirió podria provenir d'Àfrica, si bé aquesta hipòtesi ha estat ja desestimada⁸⁷. També s'hauria proposat, a partir de referències del propi *Commentum*, que Porfirió hauria pogut fer una estada a Roma i s'ha arribat a parlar un sentiment de romanitat i tot⁸⁸.

A banda del comentari a Horaci, Usener⁸⁹ atribuï a Porfirió un comentari a Lucà a causa de dues notes trobades al cod. Bern. 370, del s. X, *ad Lucani* I, 214 'Puniceus Rubicon'. Tanmateix, no existeix cap testimoni prou contundent que confirmi l'existència d'aquest comentari.

Un cop establerta la cronologia de Porfirió en la primera meitat del s. III, s'ha tendit a situar la primera redacció del *Commentum* cap a aquella època. El text hauria patit bastantes modificacions durant el procés de transmissió. En efecte, al llarg del temps hauria experimentat tant processos de reducció com d'adició⁹⁰. Wessner ofereix

MATELLONE 1994, pp. 101-102 n. 1, que diuen més o menys el mateix, però sobretot la interessant nota de DIEDERICH 1999, pp. 13-14, n. 13, que després de treure a col·lació els passatges que creu que donen suport a la datació i després de posar-ne en dubte altres acceptats pels dos autors abans esmentats, conclou dient: "denn es ist typisch für die Gelehrsamkeit eines Scholiasten, seine Realienkenntnisse aus Handbüchern und literarischen Quellen zu beziehen, auch wenn dieses Wissen längst überholt ist, wie wir bei der Untersuchung der Realienangaben im Historikon sehen werden".

⁸⁰ DIEDERICH 1999, p. 3: "Rückschlüsse auf eine spätere Abfassungszeit, die sich auf Sprachuntersuchungen gründen, verbieten sich schon deshalb, weil die sprachliche Form dieses Gebrauchstextes durch Redaktoren des 5. Jh. s und durch Schreiber sehr wahrscheinlich verfälscht worden ist."

⁸¹ SITTL 1882, p. 89: "er schreibt nämlich für einen Grammatiker sehr schlechtes Latein; so ersetzt er den Infinitiv mit dem Akkusativ häufig durch quod und verbindet damit im Kommentare zu den Satiren sogar regelmässig den indikativ."

⁸² MEYER 1874, p. VI: *qui [Porphyrio] ante finem saeculi quarti p. Ch. illos composuit. (cf. indicem 'hodie hodieque')*.

⁸³ MEYER 1874, p. 9, Pars I: 'De codicibus Porphyrioneis'; p. 26, Pars II: 'Observationes lexilogae', p. 44, Pars III: 'Observationes ad syntaxin Porphyrioneam pertinentes'; p. 59, Pars IV: 'De quibusdam stili Porphyrianei proprietatibus.'

⁸⁴ WESSNER 1893: pp. 156-160.

⁸⁵ KELLER 1864 - 1867, p. 496; SITTL 1882, p. 89.

⁸⁶ KELLER 1864 - 1867, p. 494.

⁸⁷ URBA 1885, pp. 3-5. HELM 1952: col. 2414: "darf man die nach andern...behauptete These von der 'Africitas' wohl als beseitigt ansehen."

⁸⁸ KELLER 1864 - 1867, pp. 493-494. DIEDERICH 1999, p. 4: "immerhin kann man mit Keller festlegen, daß Porphyrio sich als Römer fühlte." (Francament, sembla agosarada aquesta incursió en la psicologia de Porfirió)

⁸⁹ Cf. USENER 1863, pp. 5 i 6.

⁹⁰ ZETZEL 2009, p. 1: "the first (and until recently pretty much the only) serious attempt to distinguish the early layer from later accretions was Paul Wessner's 1893"

un catàleg dels diferents tipus de reduccions i d'interpolacions que trobem als escolis de Porfirió amb nombrosos exemples⁹¹. Es tracta de traduccions llatines de mots grecs que apareixen al text i que haurien estat afegides al s. IV o més tard⁹², aclariments llatins de paraules gregues que haurien desaparegut, aclariments en llatí de paraules llatines (les quals Wessner suggereix haurien de desaparèixer en properes edicions⁹³); dues glosses al mateix lloc⁹⁴; els *tituli* o *inscripciones* afegits per escribes posteriors (Wessner els considera com a una interpolació perquè no apareixen sempre i perquè de vegades es contradiuen amb el text de Porfirió); dos sinònims llatins seguits.

Wessner proposà també una sèrie d'esmenes a partir de la comparació amb els més d'un centenar de passatges dependents de Porfirió amb el Còdex A del Pseudacró, escrit cap al s. IX, amb material que es podria remuntar fins al s. V⁹⁵ i també hauria contrastat, si bé amb més cautela, amb els escolis G. També proposa esmenes a partir d'errors de copista i de corrupteles. Wessner feu també un estudi dels suposats llocs on faltava text i els contrastà amb el Pseudacró i corregí determinades incongruències sintàctiques. El *Commentum* hauria patit també escurçaments en el procés de transmissió⁹⁶, que han estat identificats a causa de reenviaments interns inexistents⁹⁷, per incongruències que podrien fer referència a una versió que ja ha desaparegut⁹⁸, i per tradició indirecta que no troba cap referent en Porfirió⁹⁹.

El text ens ha estat conservat com a un comentari separat de l'obra d'Horaci. Concebut al principi per acompanyar un text d'Horaci puntuat i justificaria d'aquesta manera la incoherència d'alguns *lemmata*¹⁰⁰ amb el text pel fet que haurien estat afegits

⁹¹ WESSNER 1893, pp. 161-166, ofereix un catàleg dels tres tipus d'interpolacions. KALININA 2007, pp. 29-33, també n'ofereix un esquema. Pel que fa als processos de reducció, cf. WESSNER 1893, pp. 185-186.

⁹² Cf. WESSNER 1893, p. 162.

⁹³ WESSNER 1893, p. 165: "Itaque qui proximam Porphyriionis editionem curabit, is inprimis operam dare debet, ut ea quae Porphyriionis non sunt, eiciat, quo planius ipsius scholiastae verba agnoscantur."

⁹⁴ Cf. WESSNER 1893, p. 165.

⁹⁵ Cf. KELLER 1864-1867, p. 499, KELLER 1864-1867: 501.

⁹⁶ Cf. WESSNER 1893, p. 185. Falten els escolis a PORPH. Hor. sat., 2, 3, 103-41; 2, 6, 72-117.

⁹⁷ Per ex. PORPH. Hor. sat. 1, 9, 22 amb PORPH. Hor. sat 1, 10, 83.

⁹⁸ PORPH. Hor. sat. 1, 6, 41: *patre libertino natum esse Horatium et in narratione, quam de vita illius habui, ostendi. I a la via, en canvi: Qui<ntus H>oratus Flaccus poeta lyricus libertino patre natus.*

⁹⁹ PORPH. Hor. sat 1, 9, 22: *de Visco infra dicitur*; Però a PORPH. Hor. sat. 1, 10, 83, no es llegeix res de la còpia dels amics, "Viscorum uterque"; Però a CRVQ. Hor. Sat. 1, 10, 83, llegim: *Visci duo fratres fuerunt optimi poetae et iudices critici, quorum pater.* Aquesta notícia fa pensar que potser podria provenir d'una versió no escurçada que Cruquius hauria tingut a les mans.

¹⁰⁰ Cf. SCHWEIKERT 1915, p. 22.

amb posterioritat¹⁰¹. Aquesta hipòtesi ha estat posada en dubte darrerament per Kalinina, la qual proposa que el text hagués estat des del seu origen un text separat¹⁰².

El *Commentum* és un text de caràcter essencialment retòric¹⁰³, amb escolis que fan referència a la lexicografia¹⁰⁴, l'etimologia, la gramàtica, i, sobretot, a l'estilística, però també a la mitografia, la prosopografia i la història¹⁰⁵. Responent a les característiques de l'escola del s. III¹⁰⁶, són escasses les observacions de tipus mètric i de vegades fins i tot no percepció correctament la quantitat vocàlica¹⁰⁷. Al *Commentum*, s'hi observa una gran presència de terminologia grega, sobretot si comparem aquesta obra amb escolis o comentaris més tardans. Quant a les observacions de crítica textual, n'hi ha algunes, però són escasses i no impliquen un valor determinant per a la transmissió textual. Es tracta de lectures alternatives generalment introduïdes per l'expressió *legitur et*¹⁰⁸, però que generalment no ofereixen cap tipus de raonament. Només en determinats casos apareixen acompanyades d'una explicació, però l'escoliasta només explica les diferents variants, no n'escull cap¹⁰⁹. Malgrat aquesta manca d'informació en la tria, un sol cop es mostra partidari d'una lectura, que és defensada amb diferents arguments, però que ha quedat totalment desestimada per la crítica posterior¹¹⁰. Pel que fa a qüestions de puntuació, trobem relativament força més escolis, sobretot a les *Odes*, que fan referència a qüestions de separació de poemes. Altra vegada, però, amb una argumentació bastant pobre o inexistent.¹¹¹

L'amalgama d'escolis coneguts com a *Pseudacronis Scholia in Horatium Vetustiora* tenen una tradició textual molt complicada i terriblement entrellaçada¹¹². Noske, després d'haver contrastat l'edició de Keller amb els manuscrits de la família Φ i

¹⁰¹ Cf. NISBET–HUBBARD 1970, p. XLVIII; DIEDERICH 1999, p. 5; MEYER 1870, p. 13.

¹⁰² KALININA 2007, p. 19: “Der Text des Porphyrio ist stark interpoliert worden, Schlussfolgerungen aus nur einem Scholion zu ziehen ist gewagt, da gerade dieses Scholion interpoliert sein könnte. Doch gibt es weitere Indizien zugunsten der Theorie der Randscholien (...) Es wäre riskant, ohne genügenden Nachweis zu vermuten, dass der ursprüngliche Kommentar nicht als Randscholien, sondern als einheitlicher Text verfasst wurde; doch ist dies nicht völlig auszuschließen.”

¹⁰³ Vg. la riquesa, varietat i precisió del lèxic que es fa servir per parlar de la declamació: *pronuntiare cum admiratione, percontative, interrogative, horatative, gravi sono, ...*

¹⁰⁴ PORPH. Hor. sat. 1, 6, 128. *domesticus otior: verbum finxit, quod significat: otium ago.*

¹⁰⁵ DIEDERICH 1999, p. 240: “Er besteht zu über einem Viertel aus lexikalischen, grammatischen und stilistischen Erklärungen (einfache Paraphrasen nicht eingerechnet) und zu knapp einem Sechstel aus sachlichen Erläuterungen.”

¹⁰⁶ Cf. DIEDERICH 1999, pp. 11-14.

¹⁰⁷ Cf. PORPH. Hor. epod. 17, 52. o bé PORPH. Hor. sat. 1, 6, 122.

¹⁰⁸ En trobem una, però, introduïda per la partícula *num*: PORPH. Hor. epist. 1, 3, 10.

¹⁰⁹ Cf. PORPH. Hor. sat. 2, 3, 166; PORPH. Hor. epist. 2, 2, 80; PORPH. Hor. epist. 2, 2, 82.

¹¹⁰ Aquesta variant és introduïda per l'expressió *legendum est*.

¹¹¹ Cf. a mode d'exemple PORPH. Hor. Carm. 3, 24, 25.

¹¹² NISBET–HUBBARD 1970, p. XLIX: “They comprise a shifting agglomeration of material from a variety of sources”. BORZSÁK 1998, p. 19: “massa di scolii”

amb altres manuscrits importants com, per ex., el còdex Bernensis 516, introduí algunes variacions en l'*stemma codicum* proposat per Keller en la seva edició.

Així doncs, Noske, un cop identificada la falta d'unitat dels escolis, distingí dos grups o famílies d'escolis, cadascun amb la seva pròpia tradició manuscrita que sovint s'entrecreua: l'*Expositio A* i els Escolis -§.

L'*Expositio A* ha estat principalment transmesa a través del còdex Parisinus Latinus 7900, *A*, del s. X, que conté el comentari als *Carmina* i als *Epodes* i al *Carmen saeculare*. Hauria estat elaborada cap al 400¹¹³¹¹⁴, i s'ha conservat completa als còdexs d'*A*, i en algunes seccions en § i als còdexs *N, f* i *Laurentianus*. Noske considera que els títols dels poemes i les remarques mètriques encasellades no formaven part de l'*Expositio* originàriament, sinó que foren afegides posteriorment.

La resta d'escolis d'Horaci, englobats sota §¹¹⁵, provindrien d'època tardoantiga. El seu inici (de *carm.* 1, 1 a *carm.* 4, 2) seria defectuós i el final corrupte, per això hauria estat completat al principi de l'edat mitjana amb material d'*A* i de Φ , del qual també s'hauria interpolat en alguns manuscrits l'*Expositio metrica*. La família § ha quedat testimoniada amb els manuscrits de les famílies *N, Γ, Θ*, aquest darrer completat amb escolis de Φ . Per a la reconstrucció d'*N* té un paper important el còdex Bernensis 516, així com també els manuscrits de *Z*. Apògrafs de Γ són γ i *r*, de Θ α , *b* i *f*.

Veient l'alt grau de complicació en el procés de transmissió textual d'aquests escolis, que queda plenament reflectit en la seva edició, cal manejar amb totes les precaucions possibles el concepte d'autoria, sobretot si es considera el fet que el nom d'Acro es troba associat per primera vegada al conjunt d'escolis amb Pierre Daniel, que hauria afegit al foli 166^v del manuscrit Bernensis 516 del s. XV la nota: *Glossae Acronis grammatici*. Després, quan el text va passar a mans de Bongars, aquest afegí al foli 166^r *Acron*¹¹⁶. Fins a aquell moment, però, no s'havia trobat cap indicació o atribució d'autoria¹¹⁷.

Un cop feta aquesta consideració, l'opinió establerta és que Heleni Acro hauria viscut cap a finals del s. II, principis del s. III, pel fet que és citat per Porfirió i també pel

¹¹³ En tant que cita Servi a PS. ACR. sat. 1, 9, 76: *sic Servius magister [urbis] exposuit*.

Cf. també LANGERHORST 1908, p. 30 i NOSKE 1969, p. X.

¹¹⁵ Cf. NOSKE 1969, p. 14 n. 1, on acalareix que, tot i que utilitzarà el mateix símbol que Keller, no s'identifica amb la seva concepció de la *Recensio A' aucta* i recorda alguns dels motius pels quals li sembla inoportú.

¹¹⁶ Cf. NOSKE 1969, p. XVI-XVII.

¹¹⁷ Cf. SABBADINI 1914, p. 199.

fet que no fou mai citat per ni per Gel·li ni per Suetoni¹¹⁸. Si es considera que l'origen dels escolis no porfirians a Horaci és Acró¹¹⁹, caldria aleshores considerar els autors citats i un escoli¹²⁰ que resulta de gran ajut per situar Acró en temps dels Antonins¹²¹. A banda del Comentari a Horaci, es conserven testimonis que li atribueixen Comentaris a diferents autors: Terenci¹²² i, potser, Persi¹²³.

El comentari d'Acro també té un caràcter retòric, això no obstant, ofereix observacions de tipus bàsic, que de vegades fins i tot es limiten a paràfrasis del text, notes de gramàtica i mitografia. Les citacions d'autors llatins i les ben poques de grecs no aporten gran informació per a la interpretació del text.

¹¹⁸ Tanmateix, el silenci d'aquests autors no constitueix cap element conclouent.

¹¹⁹ Cf. KELLER 1904, pp. V i IX.

¹²⁰ WESSNER 1912, col. 2841: "daß die Zitate nicht über die Zeit Traians und Hadrians hinausreichen und andererseits die Bemerkung zu serm. I, 8, 7 sicher einige Zeit vor dem Tode des Herodes Atticus (†176) geschrieben ist."

¹²¹ GRAFFUNDER 1905, p. 128.

¹²² CHAR. gramm. I, 192, 30-31: *Viderit etenim Helenius Acron Commentariis, quos Adelphis Terenti non indiligentes attulit.*

CHAR. gramm. I, 201, 3-4: *Terentius in Eunuchio 'interea loci'; ubi Acron 'quaeritur', inquit, 'quo accentu dici debeat interea loci'.*

CHAR. gramm. I, 210, 15: *nisi Helenium Acronem errasse dicendum est, qui prius (in Eunuchio).*

WESSNER 1912, col. 2841: "Sichere Spuren lassen sich in den erhaltenen Terenzscholien kaum nachweisen."

¹²³ CORNVT. Pers. sat. 2, 56: *Acron tradit, quod in porticu quondam Apollinis Palatini fuerint L Danaidum effigies et contra eas sub divo totidem equestres filiorum Aegypti.*

D'aquí JAHN 1843, p. CLVIII que hauria comentat Persi. Cf. WESSNER 1912, col. 2841 "doch ist dies nicht sehr wahrscheinlich, da die Notiz aus dem Horazkommentar übernommen kann."

2. TERENCE

La valoració literària de les obres de Publi Terenci Afer començà en època dels Gracs, quan Luci Afrani, màxim exponent de la *togata tabernaria*¹²⁴, el considerà incomparable¹²⁵. En època republicana, però, no gaudí precisament de bona fama. Certament el poeta Porci Licini parla despectivament de certs detalls de la seva vida privada¹²⁶. Volcaci Sedigit¹²⁷, en el seu desaparegut *Liber De poetis*, el col·loca tan sols en el 6è lloc del seu cànon d'autors còmics, només després de Cecili Estaci, Plaute i altres autors dramàtics¹²⁸.

El gir en el desconsideració de l'obra i la figura de Terenci com a autor es produeix quan Ciceró¹²⁹ i Cèsar¹³⁰ reconsideren la seva obra, reivindiquen les seves qualitats lingüístiques i el posen per primer cop en relació amb Menandre. Inauguren així una línia d'anàlisi comparativa que seguirà fins a Donat. Per la seva banda, Varró en destaca la seva caracterització¹³¹. A partir d'aquí, l'apreciació de Terenci comença a esdevenir positiva i es revalora la seva figura¹³².

¹²⁴ DIOM. gramm. I 490, 16-17: *togatas tabernarias in scenam datauerunt praecipue duo, L. Afranius et G. Quintius.*

¹²⁵ FUNAIOLI 1907, pp. 123-124, L. Afranius 3: *Terenti num similem dicetis quempiam?*

¹²⁶ FUNAIOLI 1907, pp. 79-82, Porcius Licinius; frg. 4 [= Suet. vit. Ter.]: *dum lasciviam nobilium et laudes fucosas petit, dum Africani vocem divinam inhiat avidis auribus, ... servulus*

Sobre el cànon, cf. COCCIA 1959

¹²⁷ Altres fragments de Volcaci també fan referència a Terenci (FUNAIOLI 1907, pp. 82-84, frg. 1^a, 2, 3), el segon parla de la col·locació de l' *Hecyra* en el 6è lloc dins de les comèdies de Terenci (FUNAIOLI 1907, p. 83, frg. 2: *sumetur Hecyra sexta exilis fabula*), i encara el fragment que, considerat com a *Dubium* per Funaioli (l'atribució a Volcaci d'aquest fragment, és només possible si s'accepta la conjectura de Bücheler de restitució per † Vallegius de Vagellius i, després Volcaci.), formula la pregunta si potser Escipiò Emilià no hauria estat el responsable d'una edició de les comèdies de Terenci (FUNAIOLI 1907, p. 84 frg. 4 (*Dubium*): *hae quae vocantur fabulae Terenti opus, cuius sunt? non has, iura qui populus [retentibus] dabat, summo <ille> honore affectus fecit fabulas?*)

¹²⁸ FUNAIOLI 1907, pp. 82-84, Volcaci Sedigitus, frg. 1, p. 82-83: *multos incertos certare hanc rem videmus, palmam poetae comico cui deferant. eum meo iudicio errorem dissolvam tibi, ut contra si quis sentiat nihil sentiat. Caecilio palmam Statio do mimico. Plautus secundus facile exsuperat ceteros; dein Nevius, qui fervet, pretio in tertio; si erit quod quarto detur, dabitur Licinio; post insequendi Licinium facio Atilium; in sexto consequetur hos Terentius, Turpilius septimum, Trabea octavum optinet; nono loco esse facile facio Luscium; decimum addo causa antiquitatis Ennium.*

¹²⁹ FUNAIOLI 1907, p. 420 frg. 4 (M. Tullius Cicero, p. 417-421): *tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti, conversum expressumque Latina voce Menandrum in medium nobis sedatis motibus effers, quiddam come loquens atque omnia dulcia dicens.*

¹³⁰ FUNAIOLI 1907, p. 157, frg. 31: *tu quoque tu in summis, o dimidiate Menander. poneris et merito, puri sermonis amator. lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis, comica ut aequato virtus polleret honore cum Graecis, neve hac despectus parte iaceres! unum hoc maceror ac doleo tibi deesse, Terenti.*

¹³¹ FUNAIOLI 1907, p. 225, frg. 99.

¹³² AVSON. ad Nep. 58-60: *tu quoque, qui Latium lecto sermone, Terenti, comis et adstricto percurris pulpita socco, ad nova vix memorem diverbia coge senectam.*

A través del testimoni d'Horaci, veiem com ja al s. I a.C. Terenci és un autor d'escola¹³³ que és memoritzat i valorat sobretot per la seva *ars*. Ovidi el cita com a exemple juntament amb Acci i aquells *qui fera bella canunt* per il·lustrar els motius inadequats de censura utilitzats pel Cèsar¹³⁴. Quintilià ens mostra com al s. I d.C els *Terenti scripta són in hoc genere elegantissima*¹³⁵, sempre però considerats en un menor grau que els del tan positivament valorat Menandre¹³⁶. Plini el Jove ens ofereix un testimoni on ens diu que Pompeu Saturní li hauria llegit unes cartes de la seva amant escrites de tal manera que Plini les hauria cregudes pròpies de Plaute o Terenci¹³⁷.

Al s. IV continua sent un autor d'escola, un model per a l'aprenentatge de les construccions gramaticals adequades. Tant és així que Arusià Messi dedica als cònsols del 395 els seus *Exempla elocutionum ex Vergilio, Sallustio, Terentio, Cicerone digesta per litteras*. Cassiodor, tot introduint certes precaucions en el seu ús, anomena els autors *Quadriga Messii*¹³⁸.

Als ss. IV i V es pot copsar el seu impacte en autors literaris com Ausoni i Sidoni Apol·linar, i en autors gramaticals com Priscià, que el cita contínuament¹³⁹.

En aquest context d'àmplia difusió escolar, l'exegesi terenciana tingué, doncs, una gran tradició. El primer testimoni que tenim documentat és el de Marc Valeri Probus¹⁴⁰, al qual s'hauria atribuït, de manera molt controvertida, una edició de l'obra de Terenci que ha estat datat entre els ss. II-III¹⁴¹. Emili Asper hauria pogut realitzar una edició i comentari de Terenci, però els pocs fragments conservats que s'han pres per a

¹³³ HOR. epist. 2, 1, 59-62: *vincere Caecilius gravitate, Terentius arte/ hos ediscit et hos arto stipata theatro/ spectat Roma potens, habet hos numeratque poetas/ ad nostrum tempus Livi scriptoris ab aevo.*

¹³⁴ OVID. trist. 2, 1, 357-360: *nec liber indicium est animi, sed honesta voluntas/ plurima mulcendis auribus apta feret./ Accius esset atrox, conviva Terentius esset,/ essent pugnaces qui fera bella canunt.*

¹³⁵ QVINT. inst. 10, 1, 99: *in comoedia maxime claudicamus (...) licet Terenti scripta ad/ Scipionem Africanum referantur (quae tamen sunt in hoc/ genere elegantissima, et plus adhuc habitura gratiae si/ intra uersus trimetros stetissent): uix leuem consequimur umbram.*

¹³⁶ QVINT. inst. 10, 1, 69: *Menander, qui uel unus meo quidem iudicio diligenter /lectus ad cuncta quae praecipimus effingenda sufficiat: ita/ omnem uitae imaginem expressit, tanta in eo inueniendi/ copia et eloquendi facultas, ita est omnibus rebus personis/ adfectibus accommodatus.*

¹³⁷ PLIN. epist. 1, 16, 6: *[sc. Pompeius Saturninus] Legit mihi nuper epistulas; uxoris esse dicebat. Plautum uel Terentium metro solutum legi credidi. Quae siue uxoris sunt ut adfirmat, siue ipsius ut negat, pari gloria dignus, qui aut illa componat, aut uxorem quam uirginem accepit, tam doctam politamque reddiderit.*

¹³⁸ CASSIOD. inst. 1, 15, 7: *regulas igitur elocutionum latinarum, id est quadrigam Messii, omnimodis non sequaris, ubi tamen priscorum codicum auctoritate conueneris.*

¹³⁹ Sobre les citacions de Terenci a Priscià, cf. CRAIG 1930, sobre Ausoni, cf. GREEN 1977, pp. 447-448; sobre Sidoni Apol·linar, cf. CAIN 2013, p. 384.

¹⁴⁰ Per als fragments terencians de Probus, cf. VELAZA 2005, pp. 51-61.

¹⁴¹ Sobre la hipotètica edició de Probus, vg. VELAZA 2007, especialment el capítol 6, pp. 113-126, 'Probo y el texto de Terencio'. Com a resum de l'edició probiana: p. 129 4. o pag. 126, últim paràgraf.

justificar aquesta hipòtesi juntament amb el desajust cronològic per a l'edició de Terenci són massa escassos per elevar a la categoria d'hipòtesi aquesta suposició¹⁴².

Entorn del s. II d.C. Sulpici Apol·linar escriu les *Periochae terentianae*, un resum del contingut per a cadascuna de les seves comèdies¹⁴³. Un segle després, Heleni Acró hauria comentat com a mínim l' *Eunuchus* i *Adelphoe*¹⁴⁴, i, Arrunci Cels, com a mínim, el *Phormio*¹⁴⁵.

A través dels testimonis del seu deixeble Jeroni, que parla sovint d'ell com a *praeceptor meus*¹⁴⁶ i un cop l'anomena també *grammaticus*¹⁴⁷ recomanant de llegir in *Terentii comoedias praeceptoris mei Donati commentarios Donati (sc. commentarios)*¹⁴⁸, tenim notícia de l'atribució de l'autoria del *Commentum* a Eli Donat. Aquestes citacions de Jeroni, permeten situar Aeli Donat cap a mitjan s. IV a la ciutat de Roma¹⁴⁹.

El *Commentum Donati* és encapçalat per la *Vita Terenti* de Suetoni, el *De Fabula*, un tractat sobre la història del gènere i la teoria de la posada en escena i els *Excerpta de comoedia*, breus introduccions a les característiques de cadascuna de les comèdies, d' Evanci. A continuació comença pròpiament el comentari a totes les comèdies de Terenci excepció feta de l'*Heautontimouromenos*, la darrera¹⁵⁰.

Trobem restes de la tradició exegetica anterior en la citació d'altres exegetes en el propi comentari: Varró, Nigidius, Probus i Asper, i després per l'ús de determinades expressions indeterminades que introdueixen altres interpretacions que suposem haurien de provenir d'altres exègetes: *quidam*, *alii*, *multi*, o bé *quaeritur*, *dubitant*, *bene intellegit qui*. En el cas del *Commentum*, ben destacable perquè trobem algun *ego* que replica aquestes interpretacions.

El comentari ha estat descrit com a *variorum editio*¹⁵¹, *bulky*¹⁵², *mosaic*¹⁵³. Això no obstant, Jakobi ha reivindicat darrerament¹⁵⁴.

¹⁴² Sobre els fragments de Terenci, cf. WESSNER 1905; BUFFA 1977. Sobre Aspre i els seus fragments de Virgili, cf. TOMSIN 1952.

¹⁴³ Per a una visió de les periochae, amb bibliografia detallada, cf. VELAZA 2007, pp. 53, 57

¹⁴⁴ CHAR. gramm. I, 192, 30-33: *viderit etenim Helenius Acron commentariis, quos Adelphis Terenti non indiligentes attulit, quid altioris causae rei ve perspexerit.*

¹⁴⁵ CHAR. gramm. I, 213, 15-19.

¹⁴⁶ HIER. in eccles. 1, 9: *'nihil est dictum, quod non sit dictum prius', unde praeceptor meus Donatus cum ipsum versiculum exponeret "pereant" inquit "qui ante nos nostra dixerunt"*

¹⁴⁷ HIER. chron. s. a. 354: *Victorinus et Donatus grammaticus, praeceptor meus Romae insignes habentur.*

¹⁴⁸ HIER. adv. Rufin. 16.

¹⁴⁹ Les subscripcions a l'*Ars* com a *grammaticus urbis Romae*¹⁴⁹ permeten reconstituir el nom sencer.

¹⁵⁰ S'ha especulat molt sobre la mancança d'aquesta darrera peça: intencionada, perduda casualment.

¹⁵¹ Cf. SCHMIDT 1989, p. 155.

¹⁵² Cf. ZETZEL 1975, p. 353.

Blundell ofereix una classificació dels tipus d'escolis segons el seu contingut i n'ofereix exemples del text del *Commentum*¹⁵³. Primerament, escolis que marquen l'inici d'una escena i que n'expliquen el contingut, introduïts per expressions del tipus *in hac scaena*, o bé *haec scaena continet*. En segon lloc, plantejaments sobre la validesa del text, que fan referència a la seva autenticitat, a dubtes sobre diverses lectures i quina és la correcta i a l'ortografia de determinats lemes. En tercer lloc, escolis que fan referència a la prosòdia i al metre. En quart lloc, aspectes lingüístics, dins del qual trobem definicions de paraules del text; la identificació de referents d'una paraula en el seu context; substitució d'una paraula per una altra per resultar aquesta inapropiada o redundant; aclariment d'arcaïsmes o trets propis de la llengua dels *ueteres*; indicacions gramaticals; etimologies; explicació del significat d'una paraula a través de la diferència per la qual es distingeix d'una altra; escolis que fan referència al *sensus* i l'*ordo*; implementació d'el·lipsis; aclariment de l'entonació en casos que poden conduir a la confusió; usos típics de l'autor. En cinquè lloc, aclariments d'elements de la comèdia, ja siguin sobre costums, la societat, les institucions, geografia, etc., ja siguin referides al teatre. En sisè lloc, aspectes que fan referència al llenguatge de Terenci que podem dividir al seu torn en: errors de dicció, ambigüitats o punts foscos, repeticions; tècnica dramàtica; anàlisi de la *proprietas* de les paraules; figures i trops; consideració del grau d'oportunitat de les paraules; qualitats en la forma i expressió; relacions semàntiques de les paraules en el text. En setè lloc, els escolis que fan referència a la dicció, dins dels quals els que fan referència a la gestualitat i els que fan referència a la puntuació. En vuitè lloc, hi ha els escolis que fan referència a la retòrica: . En novè lloc, els que fan referència a les qualitats i els judicis de Terenci com a autor dramàtic: .

Pel que fa a la tradició manuscrita del *Commentum Terentii*, conservem dos manuscrits antics: el Parisinus Lat. 7920, *A*, del s. XI, provinent de la vall del Loire, i Vat. Reg. Lat. 1595, *B*, del s. XIII, d'origen incert. La resta de testimonis són una quarantena de manuscrits del s. XV. Són també de gran valor per a la reconstitució del text dues antigues edicions que es basen en manuscrits importants dels quals, malauradament, no ens donen gaire informació: Stephanus, Paris 1529, a través de la

¹⁵³ Cf. BLUNDELL 1987, p. 28.

¹⁵⁴ JAKOBI 1996, p. 4: "Denn entgegen einer bis in die jüngste Zeit geäußerten Ansicht handelt es sich bei dem Donat lediglich die Rolle eines besseren Redaktors zukäme, sondern um eine auf Vorarbeiten früherer Exegeten aufbauende, selbständige Kommentierung"

¹⁵⁵ BLUNDELL 1987, pp. 27-46: 'Contents of the extant commentary'. Per a una classificació alternativa, cf. DIEDERICH 1999, pp. 15-306, que aprofita la partició de Tyrannió, gramàtic en actiu al s. III, i categoritza els escolis de Porfirió en els següents apartats: *Ἀνάγνωσις: Die Rezitation*, *Διόρθωσις: Die Textkritik*, *Ἐξήγησις: Die Texterklärung*, *Κρίσις ποιημάτων: Die dichterkratik und ihre Kriterien*.

qual sabem que Ascensi li hauria proporcionat un *vetustum exemplar manuscriptum*¹⁵⁶; i la de Lindenbrog's, Paris 1602, que se serví d'una col·lació de Pithoeus d'un manuscrit de Cujas. A banda d'un petit extracte de Milà, Ambros. L. 53 sup., S, que pertanyia a Francesco Pizzolpasso († 1443) i uns quants manuscrits del XV que contenen només l'*argumentum* de l'*Eunuchus*, la resta de manuscrits del XV deriven del mateix exemplar descobert el 1433 a Mainz per Giovanni Aurispa i el 1440 a Chartres per Jean Jouffroy. Les relacions establertes entre aquests manuscrits humanístics són molt complicades¹⁵⁷, i no faciliten l'establiment d'un *stemma codicum* convincent¹⁵⁸.

Grant ha realitzat la darrera anàlisi dels diferents estadis de composició del *Commentum*¹⁵⁹. Originàriament, hauria estat constituït a partir d'una sèrie de notes als marges de, com a mínim, dos manuscrits¹⁶⁰ del text de Terenci en els llocs adequats¹⁶¹. Posteriorment noves notes i escolis van ser afegits i en un moment determinat el comentari fou separat del text de Terenci i copiat com a un comentari continu. Usener, Sabbadini i Wessner, prenent els *Scholia Bembina* com a *terminus ante quem*, proposen que aquest procés es produí el s. V. Löfstedt, però, fixant-se més en les diferències que en les semblances entre els *Scholia Bembina* i el *Commentum* de Donat, proposa que la font per a aquests escolis hauria estat una versió més àmplia i completa del comentari que la que ens ha estat transmesa, per la qual posa la data de composició dels *Scholia Bembina* no pot ser considerada com a un *terminus ante quem*, sinó que més aviat constituïria un *terminus post quem*. Reexaminant aquest mateix passatge, però, Zetzel demostra com aquests escolis no haurien estat afegits directament del *Commentum* de Donat, sinó d'un altre ms. de Terenci amb escolis provinents en darrera instància de Donat. Augmentaria a quatre d'aquesta manera, doncs, el nombre de manuscrits amb el comentari original de Donat. A continuació, prenent com a exemple Priscià i la seva nota a *Andria* 536¹⁶², a partir de la informació que aquesta proporciona i la que ens ha estat finalment transmesa en el comentari, Grant sosté prudentment la hipòtesi que

¹⁵⁶ Cf. SABBADINI 1894, p. 83; WESSNER 1902, p. XV.

¹⁵⁷ REEVE 1983, p. 153: "the fifteenth-century manuscripts, which change their relationships several times in the course of the commentary"

¹⁵⁸ BEESON 1922, p. 287: "No other profane Latin text offers such abundant and convincing evidence of the stages through which it has come down to us(...) No other text exhibits such bewildering paleographical confusion or betrays such helplessness on the part of the scribes in dealing with a puzzling script and still more puzzling abbreviations"

¹⁵⁹ GRANT 1986, pp. 60-96, '3. The Commentary of Donatus'.

¹⁶⁰ GRANT 1986, p. 61: "After a misplaced note on 350 the MSS offer a series of scholia on 355-440 which is followed by a second series on 352-440"

¹⁶¹ Cf. a més de GRANT 1986, p. 61, UMPFENBACH 1867, p. 333 i WESSNER 1902, pp. XV-XVI.

¹⁶² PRISC. gramm. III, 281, 12-15: *Ausculata pauca: et quid ego te velim || quod quaeris scies;* "nec enim aliter stat iambus, qui est quaternarius, quod etiam Donati commentum approbat.

Priscià hauria conegut probablement el comentari de Donat en una de les seves versions inicials¹⁶³.

Enfront de tot això, Wessner edita els escolis al còdex Victorianus D, que van ser escrits juntament amb el text de Terenci al s. IX. Wessner creu que estan basats en el comentari de Donat tot establint d'aquesta manera un nou *terminus ante quem*, ben tardà, però. Aquesta tesi podria ser enfortida amb una carta de Lupus de Ferrières a Benet III, on Lupus demana, entre altres, un exemplar del comentari de Donat per tal de completar-ne la seva versió. Lindsay, va creure fervorosament que els escolis de D provindrien del comentari complet de Donat¹⁶⁴. Grant, però, analitza els exemples de Lindsay i conclou el seu argument tot posant en dubte la seva validesa¹⁶⁵. A causa de diversos motius paleogràfics, Grant precisa a la fi encara més la data de composició del comentari: cap a finals 2ª meitat del s. VIII¹⁶⁶.

¹⁶³ GRANT 1986, p. 64: “the most likely explanation is that the complete original commentary was his source. That abridged versions of this commentary existed as continuous texts, separated from the text of Terence, I very much doubt. It is difficult to see where anyone would start in deciding what to omit or what to include from the very great variety of topics covered in the commentary. Apart from the enormity of the task the reputation of Donatus would probably discourage any attempts at abridgment.”

¹⁶⁴ LINDSAY 1927 trobem els arguments que el seu autor exposa per refusar les tesis de Wessner.

¹⁶⁵ GRANT 1986, p. 68: “Wessner was therefore justified in believing that the scholia in D were drawn ultimately, though not immediately, from the extant commentary. This must have been in existence in the ninth century at the latest, and it is probably a copy of this commentary which Lupus possessed.”

¹⁶⁶ GRANT 1986, p. 70: “It may have been done in the latter half of the eighth century; a date before the seventh century seems improbable.”

3. VIRGILI

Virgili va viure en primera persona l'èxit de la seva obra: reconeixement, grans aplaudiments en lectures públiques¹⁶⁷, lectures a August de les *Geòrgiques* i dels llibres segon, quart i sisè de l'*Eneida*¹⁶⁸, impacte en l'art¹⁶⁹ ...

Quint Cecili Epirota fou el primer en introduir, en època d'August i abans de la publicació de l'*Eneida*, l'estudi de Virgili a les escoles¹⁷⁰. Des d'aquest moment fins a les invasions bàrbares Virgili esdevindria autor canònic a les classes de gramàtica¹⁷¹, i el seu estudi s'estendria arreu de l'Imperi¹⁷².

Poc després de la seva mort, Higini inaugurarà la rica tradició d'exegetes que es dedicaria a estudiar l'obra del poeta mantua¹⁷³. Tal com Gell li ens reporta¹⁷⁴, hauria estat autor d'uns *Commentarii in Vergilium* o bé *libri de Vergilio*, que no han estat conservats. Altres exegetes que s'haurien ocupat també de Virgili¹⁷⁵, l'obra dels quals, però, no ha estat conservada i només transmesa per la tradició indirecta són Juli Modest¹⁷⁶, Luci Anneu Cornut¹⁷⁷, Emili Aspre¹⁷⁸ i Probus¹⁷⁹. De l'època de Trajà, cal

¹⁶⁷ TAC. dial. 13, 2: *testes Augusti epistulae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum.*

¹⁶⁸ DON. vita Verg. 27: "*Georgica*" *reverso post Actiacam victoriam Augusto atque Atellae reficiendarum faucium causa commoranti per continuum quadriduum legit, suscipiente Maecenate legendi vicem, quotiens interpellaretur ipse vocis offensione.*

DON vita Verg. 32: *Cui tamen multo post perfecta que demum materia tres omnino libros recitavit, secundum, quartum et sextum* ()

¹⁶⁹ Sobre la fortuna tardoantiga de Virgili a través de grafitis i còdexs, cf. GIGANTE 1983; sobre la fortuna de Virgili a través d'inscripcions, mosaics, sarcòfags, gemmes, *instrumenta domestica*, cf. HORSFALL 1995b.

¹⁷⁰ SVET. gramm. 16, 2: *Primus dicitur Latine ex tempore disputasse, primusque Virgilium et alios poetas novos praelegere coepisse, quod etiam Domitii Marsi versiculus indicat: "Epirota, tenellorum nutricula vatum."*

Cf. DELLA CORTE 1984.

¹⁷¹ MARROU 1955, pp. 341, 374; BONNER 1977, pp. 32, 126, 213-214 219, 306.

¹⁷² GEYMONAT 1986, p. 109: "L'interesse per Virgilio non era estraneo neppure alle province lontane, dove la diffusione dei suoi versi aveva assunto anche un valore politico di riaffermata solidarietà imperiale: allo stesso primo secolo si debbono datare almeno due dei papiri ritrovati in Egitto e alcune delle iscrizioni virgiliane conservate in Africa, in Spagna ed in Germania."

¹⁷³ Sobre Higini, cf. SVET. gram. 20, DELLA CORTE 1985

¹⁷⁴ GELL. 16, 6, 14: *Hyginus tamen Iulius, qui ius pontificum non videtur ignorasse, in quarto librorum, quos de Vergilio fecit, 'bidentes' appellari scripsit hostias, quae per aetatem duos dentes altiores haberent.*

GELL. 1, 21, 2: *Hyginus autem, non hercle ignobilis grammaticus, in commentariis, quae in Vergilium fecit, confirmat et perseuerat non hoc a Vergilio relictum, sed quod ipse inuenit in libro, qui fuerit ex domo atque familia Vergilii:*

¹⁷⁵ Sobre la virgilianística antiga i tardoantiga, cf. NETTLESHIP 1898, FUNAIOLI 1930; GEORGII 1971; TIMPANARO 1986, TIMPANARO 2001; ZIOLOWSKI – PUTNAM 2008, pp. 623-698.

¹⁷⁶ Cf. MAZZARINO 1955, pp. 9-11

¹⁷⁷ Cf. GEYMONAT 1984e.

¹⁷⁸ Cf. GEYMONAT 1984a.

¹⁷⁹ Cf. LEHNUS 1988.

destacar Flavi Capre¹⁸⁰ i Veli Longus¹⁸¹. Altres exegetes haurien estat Urbà¹⁸², Sulpici Apol·linar¹⁸³ i molts altres.

Per la seva banda, els gramàtics es van dedicar a citar Virgili àmpliament i extensa per il·lustrar diverses observacions referides a la fonètica, morfologia, mètrica, sintaxi, semàntica, prosòdia, que discorren tant per les *Artes* de major extensió com pels breus tractats de tema gramatical o mètric¹⁸⁴.

Priscià el cita en les seves múltiples obres gramaticals, sota la grafia *Virgilius*, 1170 cops en total¹⁸⁵, entre els quals predominen les aproximadament 940 citacions a l'*Eneida*, i un nombre molt més reduït a les seves altres obres, unes noranta a les *Bucòliques* i unes cent quaranta a les *Geòrgiques*. Generalment, Priscià sol seguir el mateix mètode de citació: després del text de Virgili n'esmenta l'obra i el llibre del qual prové¹⁸⁶. Malgrat aquest nombre elevat, les citacions no són de gran valor per al text de Virgili¹⁸⁷.

La tradició comentarística de Virgili respon en qualitat i quantitat a l'impacte que la seva obra anà acumulant al llarg del temps i de la història cultural del món romà. Així, Virgili fou l'autor més citat pels gramàtics, per escoliastes i comentaristes que es dedicaren a altres autors. Virgili posseeix, a més, unes característiques úniques dins de la tradició escoliogràfica i comentarística llatines, ja que compta amb el comentari continu a tota l'obra virgiliana de Servi¹⁸⁸.

El seu nom complet no és clar i apareix testimoniats de diverses maneres: Servius, Sergius, Servius Maurus Honoratus, Marius o Maurus Servius Honoratus¹⁸⁹. Pel que fa a la seva localització geogràfica, s'han postulat diversos llocs d'origen com el Nord d'Àfrica i Sicília¹⁹⁰, i un desenvolupament de l'activitat pedagògica a Roma¹⁹¹. Tant

¹⁸⁰ Cf. LOMANTO 1984.

¹⁸¹ Cf. LOMANTO 1991.

¹⁸² Cf. GEYMONAT 1990.

¹⁸³ Cf. BRUGNOLI 1988a.

¹⁸⁴ Cf. LOMANTO 1985, p. 788

¹⁸⁵ Per a un desglossament de les citacions, cf. DE NONNO 1988a, p. 280.

¹⁸⁶ Vg. DE NONNO 1988a, p. 280 per a les excepcions d'aquest mètode de citació, introduïdes per *ut, Virgilius, illud Virgilianum* entre d'altres.

Sobre la precisió de Priscià a l'hora de citar els llibres concrets de Virgili, cf. PERL 1967.

¹⁸⁷ DE NONNO 1988a, pp. 280-281.

¹⁸⁸ Per a una visió introductòria a la figura de Servi, cf. BRUGNOLI 1988.

¹⁸⁹ Cf. KASTER 1988, pp. 356-357, on es detallen les diferents denominacions de Servi segons obres i manuscrits.

¹⁹⁰ Per a la hipòtesi del Nord d'Àfrica, cf. MONCEAUX 1894: pp. 409-413. Per a la de Sicília, cf. BRUGNOLI 1988, p. 805.

¹⁹¹ PS. ACR. Hor. sat. 1, 9, 76: *sic Servius magister [urbis] exposuit*.

Sobre aquest 'urbis' que Keller edita entre parèntesi, cf. KASTER 1988, p. 357: "magister Urbis or magister Romae in a later recension of the scholia ad loc."

Macrobi i les *intitulationes* d'alguns manuscrits li atorguen el càrrec de gramàtic, si bé també podria haver exercit de retòric¹⁹². Se li han atribuït obres com *Commentum in artem Donati*, *Explanationes in artem Donati*, *De littera de syllaba de pedibus de accentibus de distinctione*, *Centimeter*, *De finalibus*, *De metris Horatii*, *Glossae Servi grammatici*, però la seva obra més coneguda són els *Commentarii* a les obres de Virgili.

La datació de Servi ha estat força controvertida¹⁹³, ja que l'única dada positiva de què disposem és la seva aparició com a participant a *Les Saturnals* de Macrobi i, al seu torn, la datació de Macrobi i de composició de la seva obra és també força problemàtica¹⁹⁴. Amb tot, sembla que Servi hauria viscut entre el 3r quart del s. IV i principis del s. V¹⁹⁵.

També és difícil de precisar la data de composició dels seus *Comentarii* a Virgili¹⁹⁶. Els *realia* que han estat adduïts per establir la cronologia, com són la citació d'Aviè¹⁹⁷, i les possibles al·lusions als *imperatores pontificis*¹⁹⁸, i el saqueig de Roma el 410 per part d'Alaric¹⁹⁹, no poden ser considerades dades fidedignes en tant que podrien haver estat incorporats per una mà posterior. Els estudiosos sí que s'han posat d'acord, però, en què el s. VI apareix citat per Priscia²⁰⁰. Malauradament aquesta dada no és de gran utilitat en tant que massa tardana, així que la crítica s'ha versat de nou cap a Macrobi. No hi ha hagut consens sobre si al moment de compondre els *Saturnalia*²⁰¹, Macrobi coneixia els *Commentarii* o no. Tampoc en quina era l'edat física real de Servi en el moment de composició dels *Saturnalia*.

Cal tenir en compte que la imatge literària de Servi que apareix als *Saturnalia* ha estat presa durant força temps com un retrat fidedigne seu, però ha estat ja assenyalat el

L'argument que *Les Saturnals* tinguin lloc a Roma també ha estat adduït a l'hora de situar l'activitat docent de Servi a l'Urbs.

¹⁹² Cf. SIHLER 1910.

¹⁹³ Entre d'altres, cf. GEORGII 1912; CAMERON 1966; MARINONE 1969-1970; KASTER 1980; BRUGISSER 1984; KASTER 1988, pp. 357-358; MURGIA 2003.

¹⁹⁴ Per a la data de composició de *Les Saturnals*, GEORGII 1912 proposa una datació alta, entre 395 i 410; CAMERON 1966, una datació baixa, el 431; i DÖPP 1978, se situa al punt mig i proposa una datació entre el 402 i el 410.

¹⁹⁵ UHL 1998, pp. 590-594, ofereix un bon resum de l'estat de la qüestió de la cronologia de Servi juntament amb un bon aparat bibliogràfic.

¹⁹⁶ GEORGII 1912, pp. 395-400; MARINONE 1969-1970, pp. 430-435

¹⁹⁷ Cf. SERV. auct. Verg. Aen. 10, 272; SERV. Verg. Aen. 10, 388.

A banda que aquests comentaris podrien haver estat afegits en estadis posteriors a Servi (observi's també, com el primer exemple és de SD i no de Servi), la datació d'Aviè és també poc precisa, abans de 387.

¹⁹⁸ SERV. Verg. Aen. 3, 80.

¹⁹⁹ SERV. Verg. Aen. 7, 604.

²⁰⁰ PRISC. gramm. II, 233, 14; II, 256, 14; II, 515, 22.

²⁰¹ MACR. Sat. 6, 6, 1:

contrast amb el que es desprèn dels seus *Commentarii*, tot conclouent que cal llegir amb cautela el retrat ofert per Macrobi i no pretendre extreure'n certes bibliogràfiques.²⁰²

Els *Commentarii* neixen com a llibres d'escola amb l'objectiu de fer entendre als alumnes, ja siguin més aviat avançats en els estudis o no tant, l'obra de Virgili. És a dir, d'acomplir la *poetarum enarratio* i d'inculcar-los la *recte loquendi scientia*²⁰³. El nivell d'elaboració dels *Comentarios* respecte a altres *corpora* ha fet que darrerament hagi sorgit una reflexió sobre el seu nivell d'espontaneïtat. És a dir, fins a quin punt són el reflex viu de les classes de Servi o més aviat en són una reelaboració²⁰⁴.

L'estructura dels *Comentarios* és la següent, vers a vers es presenta un problema i se n'ofereix una solució²⁰⁵. En tant que les qüestions a resoldre són variades, els escolis s'ocupen de temes diversos: d'història, arqueologia, mitologia, filosofia, religió, lingüística, etimologia, crítica textual...

Els *Commentarii*, l' *Expositio* o les *Explanationes* ens han pervingut en dues redaccions conegudes amb el nom de Servius o Servius Vulgatus²⁰⁶, i de Servius Danielis, Servius Auctus o bé Servius Donatianus²⁰⁷. Totes dues redaccions tenen tradicions textuales paral·leles i contaminades²⁰⁸.

A causa dels reenviaments que es produeixen d'uns escolis a uns altres, sembla que l'ordre originari de composició fou: *Pròleg, Eneida, Eglogues, Geòrgiques*²⁰⁹. Això no obstant, l'ordre que ens ha estat transmès per la via manuscrita, però, depèn de cada cas concret. Així, en aquells manuscrits en què el text acompanya el text de Virgili, se sol seguir l'ordre cronològic de composició de les obres de Virgili, és a dir, *Pròleg, Eglogues, Geòrgiques* i *Eneida*. Tanmateix, en alguns manuscrits que contenen tan sols el Comentari de Servi s'ha mantingut l'ordre cronològic de composició virgiliana²¹⁰.

D'altra banda, des del s. IX circulaven una sèrie de manuscrits amb una versió ampliada del text amb explicacions alternatives, més comentaris i citacions juntament

²⁰² Cf. PELLIZZARI 2003, pp. 15-23, subcapítol intitulat 'I limiti di una testimonianza contemporanea: I *Staurnali* di Macrobio', que reuneix molta bibliografia i fa un resum de les crítiques a la interpretació veridical del Servi de Macrobi.

Cf. també GOLDLUST 2011, interessant article en què s'analitzen les crítiques que rep Servi per part del neoplatònic Macrobi al llibre segon de *Les Saturnals*.

²⁰³ Cf. THOMAS 1880, pp. 182-183; STOCKER 1963, p. 14; LEVY 1971-1972, p. 168; SCHINDEL 1975, p. 9; KASTER 1978, p. 181; KASTER 1980, p. 217; KASTER 1987, p. 332; KASTER 1988, pp. 159-161; UHL 1998, pp. 14-15.

²⁰⁴ SHARROCK 2008, pp. 7-9.

²⁰⁵ FOWLER 1997, pp. 414-415.

²⁰⁶ D'ara en endavant S.

²⁰⁷ D'ara en endavant DS.

²⁰⁸ Per a un estat de la qüestió, breu però clar, cf. MARSHALL 1983.

²⁰⁹ GOULD 1970, p. 103

²¹⁰ És el cas, per ex., del Leydensis B.L. 52

amb el text de Servi, sovint adaptat per acollir les noves addicions. A través de referències internes, es dedueix que l'ordre que seguia el comentari era: *Pròleg*, *Eglogues*, *Geòrgiques* i *Eneida*. El 1600 Pierre Daniel publicà per primer cop a París aquest text: el Servius Danielis.

A partir de la publicació de Pierre Daniel, es planteja el problema sobre la relació de dependència que s'estableix entre S i DS. El s. XIX, comencen a articular-se diferents teories²¹¹: primer es constata que D no prové de Servi perquè a l'*Eneida* hi apareixen citacions de les *Bucòliques* i les *Geòrgiques*; Thomas destaca la *variorum* natura de DS; i Thilo que D se serveix d'autoritats anteriors a Servi, que estableix connexions entre Donat i antics comentadors d'Asper a Macrobi, que DS comença amb les *Bucòliques* i que allà on Servi cita Donat com a font seva, DS no diu res²¹². El s. XX totes aquestes hipòtesis cristal·litzen en tesis més elaborades: Barwick constata que Donat estaria constituït per anotacions provinents d'un únic comentari pre-servià i que l'amalgama entre Servi i el material escoliàstic no servià s'hauria produït el s. VII a Irlanda²¹³. Així com també que en general DS precisa la informació i les fonts, mentre que Servi no ho fa, Lammert, Wessner i Rand assenyalen Donat com a l'autor del material escoliàstic no servià; Rand va més enllà i llença la hipòtesi que DS fos el comentari de Donat; Santoro i Marinone demostren que els escolis de D deriven de Donat. Així doncs, queda establert que DS seria el resultat de la unió del comentari de Servi més el de Donat²¹⁴. Aquesta hipòtesi deixa, però, totalment al marge la figura del compilador medieval i la seva actuació sobre el text.

Goold fa una anàlisi exhaustiva de les tècniques compositives del compilador i n'extreu les conclusions següents²¹⁵. El compilador hauria copiat en un exemplar propi de Servi escolis del comentari a Servi de Donat i, probablement, també de material que no seria de Donat. Goold mostra a través de diferents exemples un compilador no sempre crític, que comet inconsistències i contradiccions i intromissions. Li atribueix també totes les referències creuades a comentaris recurrents que es troben a DS i que, tal com demostra, no pertanyen a Donat, sinó que són obra del compilador. Un altre punt en què es fa evident la mà del compilador és en l'utilització de dues fonts en Servi, Donat i Urbà. Donat no se citava a si mateix en el seu comentari, així com tampoc a

²¹¹ GOOLD 1970, pp. 102-117, ofereix un panorama de l'estat de la qüestió aclaridor.

²¹² Cf. THOMAS 1880 i THILO 1860, 1867.

²¹³ Cf. BARWICK 1911.

²¹⁴ Cf. el resum que ofereix GOOLD 1970, pp. 103-105.

²¹⁵ GOOLD 1970, pp. 105-117.

Urbà, el qual deuria viure entre Donat i Servi, que sí que el cita. El compilador, per la seva banda, quan Servi es refereix explícitament a Donat i Urbà, en suprimeix els noms i s'hi refereix com a *alii, commentatores, ...*; tanmateix, en altres passatges no toca els noms. Goold assenyalava també que el compilador transfereix escolis tant de S com de D cap a altres lemes. Fins i tot repetiria notes o parts de notes en passatges citats de l'escoli original.

Pel que fa a l'exegesi virgílica antiga, el *Comentari* fa una labor de metabolització de la tradició anterior²¹⁶. Se citen els següents exegetes: Aspre²¹⁷, Carmini²¹⁸, Donat²¹⁹, Urbà²²⁰, Asconi Pedrà²²¹, Calvus²²², Cels²²³.

Un dels principis en què se sosté l'*auctoritas* de Servi és l'ús tant d'autors literaris, com també de gramàtics, comentaristes i exegetes que gaudeixen de reconeixement²²⁴. D'una banda, Servi se serveix d'una sèrie d'expressions indeterminades del tipus *sunt qui, quidam, alii*, per introduir explicacions alternatives. De l'altra, cita les fonts concretes. Val a dir que Servi cita molt menys les seves fonts que el Servius Auctus, que és molt més precís a l'hora d'oferir detalls i informacions més concretes.

Quant als autors literaris que són citats sovint a col·lació, n'hi ha de republicans²²⁵, Enni, Pacuvi, Acci, Ciceró, Lucreci, Plaute, Sal·lusti, Terenci, imperials, alguns més consolidats com Horaci i Plini el Vell, però també els anomenats *idonei auctores*, que Servi eleva a la categoria d'*auctoritates* o models a seguir, com són Estaci, Persi, Juvenal²²⁶.

Servi representa una de les fites de l'exegesi virgílica, però aquesta compta amb altres *corpora* d'escolis, entre ells, els *Scholia Veronensia*²²⁷. Angelo Mai descobrí el 1817 a la Biblioteca Capitolina de Verona que el manuscrit *Veronensis* XL (38) contenia 50 fulls palimpsests amb restes dels tres poemes virgílics i escolis amb els

²¹⁶ BRUGNOLI 1988, p. 811: "Comunque, è chiaro che le due redazioni hanno alle spalle un'esegesi virgílica antica già evoluta e che è intento (independentemente) di entrambe quello di operarvi una sistemazione globale."

²¹⁷ Cf. GEYMONAT 1984a.

²¹⁸ Cf. GEYMONAT 1984f.

²¹⁹ Cf. BRUGNOLI 1985.

²²⁰ Cf. GEYMONAT 1990.

²²¹ Cf. DELLA CORTE 1984.

²²² Cf. TANDOI 1984.

²²³ Cf. GEYMONAT 1984c.

²²⁴ Sobre el concepte d'*auctoritas* a Servi, cf. KASTER 1978; UHL 1999, pp. 218-30.

²²⁵ LLOYD 1961 fa un estudi de les citacions d'autors republicans i n'extreu freqüències de citació.

²²⁶ Cf. KASTER 1978.

²²⁷ Cf. Baschera 1999.

noms d' antics exegetes. Es tracta d'un còdex antic en capitals, potser provinent de l'àrea de la Gàl·lia, escrit cap a finals del s. V²²⁸. A cada full hi hauria espai per a tretze versos i disposaria d'amplis marges per a l'emplaçament dels escolis. Sembla que en la seva preparació per a la posterior reutilització al s. VII, els fulls haurien patit una reducció d'uns 3 cm. amb la pèrdua dels escolis corresponents. La configuració de la pàgina fa pensar que es tracta d'un exemplar pertanyent a un gramàtic, que tingué, probablement, més d'un posseïdor. Pel que fa a la composició dels escolis, dues mans han estat distingides, així que se suposa que dos escoliastes van configurar el corpus.

Els *Scholia Veronensia* han estat considerats d'alt nivell dins de l'exegesi virgiliana²²⁹. El recull està constituït per escolis generalment breus, de temàtica variada, però amb especial interès per la mitologia, problemes de mètrica, variants textuais, etc. Una característica dels escolis són les nombroses citacions concretes que hi apareixen. D'una banda, a autors grecs: Homer, Hesíode, Teòcrit, Demòcrit, Antímac, Cal·límac i Zenòdot. En les citacions d'autors grecs, cal destacar que el grec hi apareix una mica descuidat²³⁰. De l'altra, a autors llatins: especialment autors arcaïcs com Enni, Nevi, Lucili, Plaute, Terenci, Acci, Pacuvi, Afranius, Atta, Titini i Cató; autors republicans del s. I aC com Ciceró, Lucreci, Catul, Varró i Sal·lusti; i autors contemporanis a Virgili com Horaci, Valgi Ruf; d'entre els quals els autors imperials són pràcticament oblidats a excepció de Persi i Frontó.

Finalment, cal destacar la minuciositat amb què els *Scholia veronensia* reproduïxen les fonts gramaticals de què han pouat la seva informació. En cap altre corpus d'escolis pot observar-se una diligència tan zelosa a l'hora de deixar constància de les fonts utilitzades²³¹. Emili Aspre és el gramàtic que compta amb més citacions, 18²³². El segueix Veli Long amb 8 citacions; a continuació Luci Anneu Cornut amb 6 citacions; Aterià amb 5 citacions²³³, Valeri Probus i Scaure 3 citacions cadascun i Sulpici una sola vegada. Mai conjecturà també els noms de Melís i Nis, però la conjectura no prosperà entre els editors posteriors.

²²⁸ DAINTREE – GEYMONAT 1988, p. 710

²²⁹ DAINTREE-GEYMONAT 1988, p. 710: Alle caratteristiche esterne corrisponde pienamente il valore critico del testo esegetico che, lungi dal rappresentare un momento di crisi degli studi virgiliani antichi, è anzi, pur nel suo stato frammentario, il commento di più alto livello che sia giunto fino a noi sul poeta latino.

²³⁰ BASCHERA 1999, pp. 47-48.

²³¹ BASCHERA 1999, p. 52: "Nessun altro commentario virgiliano può vantare una simile densità, in rapporto alle dimensioni: ben 44 richiami nominali per 7 interpreti sicuramente attestati."

²³² Per a Asper, vegi's TOMNSIN 1952 i BUFFA 1977.

²³³ GEYMONAT 1984b

Les *Interpretationes Vergiliana*e ofereixen una mostra del gran contrast i la multiplicitat de formes que degué haver-hi en els estudis virgilians antics. Certament, si comparem la brevetat, però alhora la precisió i els diversos àmbits d'actuació que es desprenen dels *Scholia Veronensia*, les *Interpretationes* vénen a ser a les seves antípodes.

El seu autor, Tiberi Claudi Donat, hauria viscut no més tard del s. V²³⁴, o bé a finals del s. V²³⁵. Això no obstant, la seva cronologia no ha estat encara prou ben delimitada²³⁶. Si bé no comptem amb dades bibliogràfiques sobre Tiberi, ja Georgii especulà si exercí de *retor, orator* o *declamator*. Exercís o no algun d'aquests oficis, Donat escrigué les *Interpretationes Vergiliana*e ad Tiberium Claudium Maximum Donatianum, un comentari als dotze llibres de l'*Eneida*, que es conclou amb una carta en què l'autor dedica l'obra al seu fill. A diferència del comentari de Servi, amb tendències més gramaticals, el comentari de Tiberi ha estat tipificat com a retòric²³⁷. Es tracta d'un comentari vers a vers a l'*Eneida*. Tot i que els dos comentaris versen sobre la mateixa obra i són els únics conservats complets als dotze llibres de l'*Eneida*, no se sap del cert si Donat coneixia l'obra de Servi. Tanmateix, s'ha cregut més aviat que no, atès que a les *Interpretationes* no s'hi troba cap referència directa i que hi ha una gran diferència de forma i contingut entre totes dues²³⁸.

Les *Interpretationes* han estat qualificades com una simple paràfrasi en prosa de l'*Eneida*²³⁹, fet que contribuí, en un principi, a una valoració de l'obra de Tiberi més aviat negativa²⁴⁰, i a una manca d'estudis sobre l'obra de Donat. Això no obstant, en els darrers anys Gioseffi i Pirovano han reimpulsat els estudis de l'obra de Tiberi²⁴¹.

La darrera obra que ha estat inclosa dins de l'escoliografia virgiliana són els *Scholia Bernensia*. Reben el seu nom d'una sèrie de manuscrits alto medievals, tres dels

²³⁴ ZETZEL 1981, p. 136.

²³⁵ BRUGNOLI 1988, p. 127; JONES, PLRE I, pp. 268-269, creu que després de Servi, ja que Servi es refereix a Eli Donat tan sols com a Donat, cosa que li fa suposar que no coneixia Tiberi.

²³⁶ BRUGNOLI 1988, p. 127 fa un repàs dels diversos horitzons cronològics proposats.

²³⁷ GIOSEFFI 2003, pp. 140-141

²³⁸ BRUGNOLI 1988, p. 129: "la sostanziale diversità di livello fra le Interpretationes e il Commento serviale, diversità che giustificerebbe ampiamente la reciproca ignoranza."

²³⁹ ZIOLKOWSKI – PUTNAM 2008, p. 625: "a prose paraphrase of the poem"

²⁴⁰ BRUGNOLI 1988, p. 128: "Le Interpretationes sviluppano sostanzialmente una linea scolastica assai elementare."

ZETZEL 1981, p. 136: "Among the remains of ancient literature, there can be few Works less worth the time of modern Readers than the *Interpretationes* of Ti. Donatus."

Cf. GIOSEFFI 2000a, pp. 151-152.

²⁴¹ Cf. entre altres, GIOSEFFI 2000a; 2003, 2008; PIROVANO 2004, 2006, 2007-2008; 2009; 2010.

quatre més importants dels quals són del s. IX, provinents de Berna²⁴². En aquests manuscrits s'hi van trobar una sèrie de comentaris a les *Bucòliques* i part de les *Geòrgiques* de Virgili, atribuïts tot sovint a Filargiri²⁴³, i, en menor mesura, a Gal²⁴⁴, i a Gaudenci²⁴⁵.

Tal com Daintree i Geymonat van assenyalar ja aquest corpus d'escolis fa evidents greus problemes de constitució del text²⁴⁶. Cadili se centra en la relació dels *Scholia Bernensia* amb les *Explanations* a les *Bucòliques*, atribuïdes a Filargiri, i amb la *Brevis Expositio* a les *Geòrgiques*. Cadili considera els *Scholia*, d'una banda, i les *Explanations* i l'*Expositio*, de l'altra, *due distinte 'recensioni' d'un complesso di glosse*²⁴⁷. Cadili repassa l'estat de la qüestió, com Thilo i Mommsen haurien assenyalat que el corpus hauria estat constituït ja el s. VII, en un ambient insular, assenyalant, fins i tot, un presumppte compilador, Adamnà²⁴⁸. Cadili assenyala a continuació els límits de l'edició de Hagen, i en posa diversos exemples²⁴⁹. Aleshores exposa la intenció de Funaioli, truncada per la mort, de reconstruir i editar *la restituzione dell'originaria silloge (ω)*.²⁵⁰

Daintree i Geymonat destaquen tres característiques importants dels *Scholia Bernensia*²⁵¹: en primer lloc, ofereixen comentaris a un nivell bàsic, si es comparen amb els escolis de Servi, que es limiten a explicacions de paraules o de frases simples; en segon lloc, la informació que proporciona l'escoli no ha estat elaborada amb un esperit crític, ni ordenada amb coherència, ni jerarquizada, ni la qüestió de l'autoria ha estat considerada amb cura, sinó que apareix com una acumulació; en tercer lloc, centren l'interès en qüestions que fan referència al contingut, tenen tendència a l'al·legoria, i un interès reduït per la gramàtica i la prosòdia, i la possible atribució a un autor cristià.

²⁴² DAINTREE - GEYMONAT 1988, pp. 713-715

²⁴³ GEYMONAT 1985

²⁴⁴ GEYMONAT 1985a

²⁴⁵ GEYMONAT 1985b

²⁴⁶ DAINTREE-GEYMONAT 1988, p.713: "Ci troviamo così di fronte sia a un problema metodologico che deriva dall'ambigua natura del materiale giunto a noi, sia alla pronunciata discordanza fra gli studiosi sulla possibilità di attribuire all'uno o all'altro commentatore parti più o meno estese del materiale anonimo che questi scoli ci hanno tramandato."

²⁴⁷ Cf. CADILI 2003. Cf. També CADILI-DAINTREE-REEVE

²⁴⁸ CADILI 2003, pp. 381-383.

²⁴⁹ CADILI 2003, pp. 383-384.

²⁵⁰ CADILI 2003, pp. 386-387.

²⁵¹ DAINTREE-GEYMONAT 1988, pp. 715-716.

4. CICERÓ

Després de la seva tràgica mort, Ciceró s'anà configurant com a una icona cultural²⁵², reinterpretada des de diversos punts de vista al llarg del temps²⁵³. Fou l'autor en prosa més treballat en les escoles romanes²⁵⁴. El mateix Ciceró explica al seu germà Quint com els seus discursos són recitats de memòria pel joves a les aules²⁵⁵. Marcial cita en un epigrama seu Virgili i Ciceró com a autors apresos en les classes de gramàtica i de retòrica²⁵⁶.

L'obra de Ciceró era estudiada sobretot a les escoles de retòrica i, en alguns casos, també en les de gramàtica²⁵⁷. A diferència dels autors en vers, que eren objecte de les classes de gramàtica en la part dedicada a l'*enarratio poetarum* o *auctorum*; els historiadors i els oradors eren treballats a les de retòrica, és a dir, en el grau posterior als estudis gramaticals²⁵⁸.

En el seu programa pedagògic, Quintilià no dubta que cal començar l'estudi de la retòrica pels millors autors, d'entre els quals Livi i Ciceró per sobre dels altres²⁵⁹. A continuació es llegiran altres autors, però sempre a causa de les seves semblances amb Ciceró²⁶⁰. En estadis més avançats de l'ensenyament, dedicats a l'aprenentatge de l'art de l'advocacia, Ciceró continua formant part del programa educatiu i Quintilià parla molt especialment del seu *Pro Milone*²⁶¹. La preponderància de Ciceró respecte altres autors queda confirmada en la seva aparició dins del cànon establert per Quintilià. A

²⁵² KASTER 1998, pp. 249-263 recorre el procés de conversió en icona de Ciceró a través de l'anàlisi de quatre punts ('amplification', 'competition', 'sentimentalization', 'simplification') tot aportant exemples des de Sèneca fins a Quintilià.

²⁵³ Començant pels seus fervents *obtrectatores*, passant per Quintilià, que el considerava l'eloqüència personificada (QVINT. inst. 10, 112, 3-4) RICHTER 1968, pp. 161-197 analitza la configuració d'aquesta imatge al llarg dels segles.

²⁵⁴ MARROU 1955, p. 374: "Parmi les orateurs, le maître par excellence, celui qui avec Virgile résume toute la culture latine, c'est, bien entendu, Cicéron. Il règne en maître sûr l'école."

²⁵⁵ Cf. CIC. ad Q. fr. 3, 1, 4

²⁵⁶ MART. epigr. 5, 56, 3-6: *Omnes grammaticosque rhetorasque/ Devites, moneo: nihil sit illi/ Cum libris Ciceronis aut Maronis./ Famae Tutilium suae relinquat;*

²⁵⁷ MARROU 1955, p. 374; ZETZEL 1980, pp. 48, 55. QVINT. inst. 2, 5, 18-20

²⁵⁸ QVINT. inst. 2, 5, 1: *non omittendum uidetur id quoque, ut moneam quantum sit conlaturus ad profectum discentium rhetor si, quem ad modum a grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiae atque etiam magis orationum lectione susceptos a se discipulos instruxerit. Quod nos in paucis, quorum id aetas*

²⁵⁹ QVINT. inst. 2, 5, 19: *Ego optimos quidem et statim et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque et maxime expositum uelim, ut Liuium (...)*

QVINT. inst. 2, 5, 20: *Cicero, ut mihi quidem uidetur, et iucundus incipientibus quoque et apertus est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest.*

²⁶⁰ QVINT. inst. 2, 20, 1: *tum, quem ad modum Liuius praecipit, ut quisque erit Ciceroni simillimus.*

²⁶¹ QVINT. inst. 11, 3, 47: *Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium:*

més, en la seva confrontació amb el seu parangó grec Demòstenes, Ciceró és l'únic autor romà que venç els grecs²⁶².

La tradició comentarística de Ciceró té una llarga història, de la qual tenim com a primer supervivent Asconi²⁶³, que en el s. I escrigué el primer comentari que se'n hagi conservat a les obres de Ciceró. Es tracta d'un comentari a cinc discursos dedicat als seus fills, de caire fonamentalment històric i amb algunes pinzellades de retòrica²⁶⁴.

Asconi escrigué aquests comentaris, dels quals probablement només n'hem conservat una part²⁶⁵, amb l'objectiu de proveir els seus fills de les dades històriques necessàries per a una millor comprensió dels discursos de Ciceró. A través d'Asconi, coneixem l'existència d'altres *commentarii Ciceronis*²⁶⁶, com el de Corneli Nepos²⁶⁷, que reforcen l'hipòtesi d'una tradició comentarística anterior ara desapareguda. A més, la presència d'un grup de fragments atribuïts a *Ciceronis obtrectatores* i de la *Ciceromastix* de Larci Licini fa, si més no, que ens preguntem si també ells havien escrit algun tipus de comentari a Ciceró²⁶⁸. Tenim notícia també que Asini Gal escrigué uns *libri de comparatione patris et Ciceronis*²⁶⁹, contra els quals l'emperador Claudi hauria respost en un atemptat de defensa ciceroniana tot escrivint una *Ciceronis defensionem adversus Asini Galli libros*²⁷⁰.

Els comentaris als vuit discursos de Ciceró foren copiats i editats conjuntament atribuint-se a Asconi sistemàticament i indiscriminada, fins que el 1828 Madvig en distingí dos autors²⁷¹. Així doncs, Madvig qüestionà l'adscripció de l'autoria d'Asconi als vuit comentaris i separà els comentaris d'Asconi, a *In Pisonem, Pro Scauro, Pro*

²⁶² QVINT. inst. 10, 1, 105: *Oratores uero uel praecipue Latinam eloquentiam parem facere Graecae possunt: nam Ciceronem cuicumque eorum fortiter opposuerim.*

²⁶³ MARSHALL 1985, pp. 26-32 mostra com Asconi visqué entre el 3 i el 88 d. C i era originari de Pàdua, probablement *domi nobilis*, tot i que a causa dels seus coneixements de la ciutat de Roma, o bé passà una temporada a Roma o bé hi visqué un temps. Hauria pogut fer carrera pública. És possible que escrigués altres obres, la *Vita* a Virgili de Donat li atribueix un *librum* contra uns *obtrectatores Vergilii*, el comentari de Probus una obra sobre Virgili, el Pseudo-Acró una *Vita* a Sal·lusti.

²⁶⁴ Cf. MARSHALL 1985, pp. 32-38.

²⁶⁵ Cf. MARSHALL 1985, pp. 2-25 demostra a través de l'evidència interna en els mateixos comentaris, dividida alhora en referències a discursos ja comentats, els quals no hem conservat i referències creuades que apareixen mancades d'un referent, i a través de les evidències externes indirectes que es desprenen de l'ús d'Asconi per part d'escoliaistes posteriors, sobretot els *Scholia Bobiensia* i el Pseudo-Asconi.

²⁶⁶ ASCON. tog. cand. 94, 24, G = MAZZARINO 1955, p. 118.

²⁶⁷ MAZZARINO 1955, p. 159 (= Gell. 15, 28, 1) *Cornelius Nepos et rerum memoriae non indiligens et M. Ciceronis ut qui maxime amicus familiaris fuit. Atque is tamen in primo librorum, quos de uita illius composuit,*

errasse uidetur, cum eum scripsit tres et uiginti annos natum primam causam iudicii publici egisse Sextumque Roscium parricidii reum defendisse.

²⁶⁸ MAZZARINO 1955, p. 116. MAZZARINO 1955, pp. 370-371 (=Gell. 17, 1, 1)

²⁶⁹ PLIN. ep. 7, 4, 3; QVINT. inst. 12, 1, 22 de MAZZARINO 1955, pp. 36-37.

²⁷⁰ SVET. Claud. 41, 3. MAZZARINO 1955, p. 60, test. 3

²⁷¹ Cf. MADVIG 1828.

Milone, Pro Cornelio, In toga candida, dels que ell batejà com als de Pseudo-Asconius, *Divinationem in Caec.* i els *In Verrem, Act. I, Act. II lib. 1, 2* fins a 14, 35. Madvig assenyala les diverses interpolacions de comentaris que s'havien anat afegint als originals d'Asconi al llarg de la seva transmissió²⁷² i demostrà tant amb aspectes lingüístics, com de *realia* que no es tractava d'un sol comentari, sinó de dos. La distinció de Madvig fou plenament acceptada i seguida per tots els editors i estudiosos posteriors²⁷³.

Aquesta falsa atribució havia començat quan Poggio Bracciolini copià tots els comentaris d'un manuscrit, perdut en l'actualitat, datable probablement al s. IX i força malmès²⁷⁴, al monestir de St. Gal el 1416²⁷⁵. En una carta a Guarino de Verona, Poggio explica que el manuscrit contenia el comentari d'Asconi a vuit discursos de Ciceró, les circumstàncies de la seva troballa i les condicions en què en realitzà la seva còpia²⁷⁶. El manuscrit de Poggio (*P*) contenia també el Valeri Flac que hauria trobat també a St. Gal i una altra mà hauria afegit a Anglaterra entre el 1419-1422 la Crònica de Sigebertus Gemblacensis²⁷⁷. En l'estada a St. Gal, Poggio anava acompanyat de Bartolomeo de Montepulciano, que també féu una còpia del text que es va perdre, però que generà al seu torn el Laur. 54. 5 (*M*). L'any següent, Sozomeno de Pistoia copià el manuscrit (*S*). De *P* deriven tots els manuscrits excepte el Paris. lat. 7833, que deriva de *S*²⁷⁸. Reeve adverteix, però, que el proper editor haurà de revisar determinades relacions entre manuscrits i confegir un nou *stemma codicum*²⁷⁹. Probablement, les

²⁷² MADVIG 1828, pp. 23-56 explica com es va perpetrant aquesta falsa adscripció. De les pàg. 48-51 assenyala les diferents interpolacions que s'introduïren al cod. Hotomanus, de la pàg. 51-56 a altres edicions.

²⁷³ SCHANZ-HOSIUS 1927, p. 448: "Es kann keinem Zweifel unterliegen, daß beide Kommentare nichts miteinander zu tun haben."

GESSNER 1888, pp. 7-8: "hat Madvig in seiner *disputatio critica de Q. Asconii Peditani et aliorum veterum interpretum in Ciceronis orationes commentariis*, Hauniae 1828, bis zur Evidenz erwiesen, dass diese Scholien nicht dem Asconius angehören"

²⁷⁴ Sobre la fortuna d'aquest manuscrit, cf. GARROD 1913; 1913a i CLARK 1896; 1899; 1913.

²⁷⁵ REEVE 1983a, p. 24.

²⁷⁶ CLARK 1907, pp. XII-XIII: *Reperimus praeterea libros tres primos et dimidiam quarti C. Valerii Flacci Argonauticon et expositiones tamquam thema quoddam super octo Ciceronis orationibus Q. Asconii Peditani, eloquentissimi viri, de quibus ipse meminit Quintilianus. Haec mea manu transcripsi et quidem velociter ut ea mitterem ad Leonardum Aretinum et Nicolaum Florentinum;*

²⁷⁷ CLARK 1907, p. XXIX: *Nunc videmus quam ob rem aliis chartis scriptus sit Sigebertus et ab indice antiquo qui in M 31 inveniatur absit. Scilicet cum in Britannia esset chartis in Britannia paratis Poggii usus est: in Italiam redux Sigebertum Asconio et Valerio addidit.*

²⁷⁸ CLARK 1907, p. XV: *e codicibus recentioribus unus tantum Paris. 7833 (σ) ex S derivatus est, nullus quantum scgio cum M cognitionem exhibet, ex apographo Poggiano ceteros fluxisse constat.*

²⁷⁹ REEVE 1983a, p. 25: "it needs checking for three reasons given away by Clark himself. Paris lat. 7833, though it largely agrees with S, (1) does not share all its faults, and (2) has much the same subscription as M (p. xiv n. 4); furthermore, (3) agreements with S against PM do not immediately prove anything if M

circumstàncies caòtiques en què Poggio copià el manuscrit degueren facilitar l'afegitó d'altres comentaris a Asconi²⁸⁰

Madvig situà Pseudo-Asconius cap al s. V²⁸¹, així com Clark²⁸². A partir dels testimonis interns del comentari²⁸³, que prenen com a font Orosi, Benario precisa el *terminus post quem* en el 417²⁸⁴. Quant al *terminus ante quem*, queda establert en el 550²⁸⁵, tot i que deixant un marge massa ampli, gràcies a dues notícies de caire topogràfic i la informació que d'elles se'n desprèn.

Pel que fa al lloc d'origen de l'escoliasta, Madvig proposa Roma²⁸⁶, Gessner creu que Pseudo-Asconi hauria viscut a Roma i que, si més no, posseïa uns molt bon coneixements de l' *urbs*²⁸⁷. Benario, a partir de l'escoli a les *Verrines* II, 1, 154, on s'especifica la localització de l'estàtua del déu Vertumne amb més detall que qui és considerada la seva font, Porfirió²⁸⁸, considera que Pseudo-Asconi visqué a Roma²⁸⁹.

Sobre la confessió religiosa de Pseudo-Asconi, tant Madvig com Gessner el consideren cristià²⁹⁰.

A causa de les similituds d'aquest escoliasta anònim amb Servi, ja Hagen proposà que el propi Servi o algun dels seus deixebles haguessin escrit els comentaris a Ciceró²⁹¹. Més endavant, Gessner en el seu intent d'identificació de la persona de Pseudo-Asconi, acaba desestimant la hipòtesi de l'autoria de Servi per la comparació

has undergone the influence of P (pp. xxxi-xxxii). Another manuscript like the Parisinus, Vatican, Ottob. lat. 1322, came to the light recently.”

²⁸⁰ MARSHALL 1985, p. 1: “This would also help to explain why material other than Asconian was added to the copy (i.e. Pseudo-Asconius, and the other Works contained with Asconius, Quintilian and Valerius Flaccus).”

²⁸¹ MADVIG 1828, p. 140: *Neque enim parvo intervallo scriptorem post Servium ac Donatum vixisse, mihi plane certum est (...)*. I a la pàg. 141, sobre la data de composició del comentari: *Itaque non multum a veritate aberraturam coniecturam meam puto, si hunc commentarium non multo ante interitum imperii Romani occidentalis scriptum dixerò.*

²⁸² CLARK 1907, p. XI: *Scholiasta quidam quinti fere saeculi.*

²⁸³ Cf. BENARIO 1973, pp. 66- 68.

²⁸⁴ BENARIO 1973, pp. 66: “The publication date of the former's *Historiae Adversus Paganos* in 417 thus serves as a *terminus post quem* for the *Verrine* commentaries, and Madvig's conjecture that their author was in all likelihood to be assigned to the fifth century is confirmed.”

²⁸⁵ BENARIO 1973, pp. 67-68: “A further indication of this is the statement about the circus maximus. Games took place in the circus as late as 550, and we may consider this date a *terminus ante quem* for our author.”

²⁸⁶ MADVIG 1828, p. 142: *Romae vixisse, certe in Italia, apparet ex nota de signo Vertumni*

²⁸⁷ GESSNER 1888, p. 13: “Dass Pseudo-Asconius ebenfalls dort lebte, jedenfalls die Stadt kannte, zeigen Stellen, wie das Scholion zu act. II 1§ 154 (...); FERNER DIE Notiz über den fornix Fabianus zu act. I §19”

²⁸⁸ PORPH. *Hor Epist.* 1, 20.

²⁸⁹ GESSNER 1888, BENARIO 1973, p. 67: “This detailed knowledge invites the conclusion that he lived in the city of Rome and knew his city well.”

²⁹⁰ GESSNER 1888, p. 23: “Da ist vor allem Dingen zu bemerken, dass Pseudo-Asconius Christ ist.”

²⁹¹ THILO - HAGEN 1881, p. XXXI: *ita multis ei rebus tam similis est ut, si non a Servio ipso, at certe e Servii officina, ut ita dicam, videatur profectus esse.* (= GESSNER 1888, p. 8)

d'escolis que trobem en tots dos autors²⁹², per motius cronològics²⁹³ i d'estil i proposa que es tracti més aviat d'algú *ex officina Servii*.

Quant a la forma originària del comentari, Madvig proposa que originàriament, el comentari s'hauria escrit en els marges d'un text de Ciceró²⁹⁴, i que després els escolis s'haurien separat del text ciceronià i copiat a part en un manuscrit, fet que hauria conduït a l'aparició de confusions i d'errors²⁹⁵. Posteriorment, s'haurien afegit probablement a aquest comentari base noves adicions²⁹⁶.

El comentari de Pseudo-Asconi ha estat infravalorat pels primers estudiosos que s'hi van dedicar²⁹⁷, sobretot pel fet que fou comparat constantment amb el comentari d'Asconi, tot i que foren compostos amb quatre segles de distància. A més, a diferència del comentari d'Asconi, el de Pseudo-Asconi té un enfocament més retòric que no pas històric²⁹⁸. En aquesta tendència de menyspreu de l'obra de Pseudo-Asconi, podríem situar també la comparació que Gessner en fa amb Servi, el qual no deixa de ressaltar constantment la superioritat del comentari de Servi²⁹⁹. Benario, però, intenta redimensionar l'obra de Pseudo-Asconi³⁰⁰. Així doncs, ofereix una anàlisi d'algunes de

²⁹² GESSNER 1888, pp. 18-19, on s'expressa un posicionament divers envers la religió: Servi des de la perspectiva pagana i Pseudo-Asconi des de la cristiana; s'ofereix variants sobre fets mitològics.

²⁹³ GESSNER 1888, p. 11: "Nach dieser Datierung der beiden Scholiasten wäre die Identität derselben allerdings noch möglich, aber nicht sehr wahrscheinlich. Eher dürfte sie zu der Annahme stimmen, dass Pseudo-Asconius mit Servius noch in persönlichem Verkehr gestanden habe, etwa ein Schüler desselben gewesen sei."

²⁹⁴ MADVIG 1828, pp. 89-90: *Fuisse autem olim huiusmodi commentarios adscriptos marginibus librorum Ciceronis, ostendit quod in codd. non solum glassas vocumque interpretationes reperimus, quae a librariis et a lectoribus addebantur, sed vestigia adnotationum rhetoricarum eiusmodi, quías, nisi ad perpetuum commentarium pertinuissent, nemo adiecturus fuisset.*

²⁹⁵ MADVIG 1828, pp. 88-89: *Video enim in codice Poggiano ita perturbatum fuisse harum notarum ordinem, quod in Asconii commentariis ne semel quidem factum est, ut, id unde acciderit, nullo modo possim intelligere, si antiquitus in suo codice continua serie scriptae fuerint. Hanc autem coniecturam secutus id tum factum esse puto, quam notulae in margine hic illic additae in alium codicem transferrentur. Atque haec perturbatio in Manutiana editione nodum omnino sublata est; in Hotomaniana omnia ordine posita.*

²⁹⁶ MADVIG 1828, p. 142, n. 4: *Huic quoque commentario unum et alterum additamentum accedere postea potuisse, non nego et sunt...*

²⁹⁷ SCHANZ-HOSIUS 1927, p. 448: "Der Charakter dieses Kommentars ist ein ganz andere als der des Asconius; dieser ist historisch mit wertvollen Notizen, jener ist grammatisch und rhetorisch mit Trivialitäten; der eine erfreut durch die sachgemäße Darstellung, der ander stößt durch die Sprache ab"

²⁹⁸ MADVIG 1828, p. 90: *non historicus est, sed rhetoricus et grammaticus*

²⁹⁹ Cf. GESSNER 1888. Això no obstant, Creiem que no és adequat comparar aquests dos comentaris, en primer lloc pel tipus de text comentat, en un cas prosa, en l'altra poesia, i el que això implica pel que fa a la tradició comentarista dels dos gèneres. En segon lloc, pel desnivell del nombre de comentaris antics sobre la tradició comentarista de Virgili, la més abundant des d'un bon principi amb diferència, i la de Ciceró, de la qual la gran majoria de mostres que en posseïm són tardanes.

³⁰⁰ BENARIO 1973, p. 68: "In a work of this nature, which is compilatory, the value of the sources used will determine the value to be assigned the compilation, assuming, of course, reasonable care on the part of the compiler."

les aportacions de Pseudo-Asconi: ampli coneixement de les lleis i l'abast de les seves explicacions per fer comprensible al lector el text de Ciceró³⁰¹.

El 1814 Angelo Mai descobrí a la Biblioteca Ambrosiana un palimpsest provinent del Monestir de Bobbio, que s'ha datat cap al s. V³⁰², l' Ambros. E 147 sup. (ara S. P. 9/1-6,11). Mai creia que tenia a les seves mans el comentari d' Asconi. Madvig, però, demostrà com aquests comentaris no eren obra d'Asconi, tot assenyalant, tanmateix, que n'havien pouat molta informació³⁰³. Poc després, Mai trobà la continuació del palimpsest, el Vatican. lat. 5750 (CLA III. 28), a la Biblioteca Vaticana, que també podria datar-se cap al s. V. En descobrir-hi una nova versió del *Pro Milone*, i veure que no corresponia amb la d'Asconi, Mai, en la publicació del Palimpsest el 1828, deixa de banda la possible atribució a Asconi.

Aquests dos palimpsestos contenen uns escolis a Ciceró que foren batejats com a *Scholia Bobiensia*. Es tracta d'un conjunt de comentaris a *Pro Sulla*, *In Clodium et Curionem*, un discurs perdut, *De rege Alexandrino*, discurs perdut, *Pro Flacco*, *Cum senatui gratias egit*, *Cum populo gratias egit*, *Pro Milone*, *Pro Sestio*, *In Vatinius*, *Pro Plancio*, *De aere alieno Milonis* discurs perdut, *Pro Archia*. El comentari deuria ser en un principi força més extens³⁰⁴, i deuria contenir comentaris a altres discursos, com, per ex. el *Pro Murena*³⁰⁵, el *de domo sua*³⁰⁶ i les *Verrines*³⁰⁷. D'aquest darrer comentari, se n'han volgut reconèixer passatges en un altre recull d'escolis, els *Scholia Gronoviana*³⁰⁸, i Hildebrandt encapçala fins i tot la seva edició amb un passatge del text de l'escoliasta A dels *Scholia Gronoviana*³⁰⁹.

La unitat lingüística i de la tècnica interpretativa han propiciat l'atribució de l'autoria dels *Scholia Bobiensia* a un escoliasta del s. IV³¹⁰, o V³¹¹. Aquest hauria estat

³⁰¹ BENARIO 1973, p. 71: "Pseudo-Asconius often gives the identification of various people, the circumstances under which certain things were done, when they happened, the provisions of various laws, and other information which is important to explain the text."

³⁰² HILDEBRANDT 1907, p. XX.

³⁰³ MADVIG 1828, p. 142.

³⁰⁴ HILDEBRANDT 1907, p. XXXIX: *verisimillimum est codicem Bobiensem, cuius reliquiae nobis servatae sunt, LXXIII quaterniones habuisse, e quibus restant paginae CCIII; inter eas quaterniones integri IIII supersunt, unus praeterea ex parte tantum descriptus (ultimus): itaque ne quintam partem scholiorum tenemus.*

³⁰⁵ SCHOL. BOB. Mil. 118,6: *ut in proxumae orationis commentario (sc. Mur. 75) iam locutus sum.*

³⁰⁶ SCHOL. BOB. Sest. 47: *iam supra... mihi enarratamemini exempla Deciorum, patris et filii.* Cf. Cic. dom. 26, 64.

³⁰⁷ SCHOL. BOB. Planc. 35: *Cicero ipse de se, quem non ignoramus multum facetiis et urbanioribus dictis indulsisse, id quod locis pluribus in Verrinis orationibus potuimus adgnoscerere.*

³⁰⁸ STANGL 1884, p. 18 va més enllà i diu que l'escoliasta A mostra una gran similitud amb els *Scholia Bob. m*

³⁰⁹ HILDEBRANDT 1907, pp. 1-6. = Schol. Cic. Gronov. A, P. 344 (STANGL)

³¹⁰ SCHANZ-HOSIUS 1927, p. 448.

fins i tot identificat amb Volcaci³¹², atès que hi ha un testimoni que parla de *Volcacia in orationes Ciceronis*³¹³. Bücheler intenta precisar, a través d'una inscripció romana que diu *Fl. Magnus V.C. Rhetor Urbis aeternae*³¹⁴, el caràcter més aviat retòric que no pas històric del seu comentari³¹⁵. Quant a la datació de Volcaci, Bücheler proposa el s. II³¹⁶, Strzelecki diu que és complicat de determinar, si se segueix l'ordre de Jeroni, caldria situar Volcaci entre Asper i Gai Màrius Victori, però, atesa la incertesa de la datació d'Asper, no és un sistema del tot adequat. Strzelecki proposa finalment el s. III, tot i que considera el II també possible³¹⁷. Schmidt proposa molt prudentment i de passada la possibilitat d'identificació Volcaci amb el *lehrdichter* del s. III Vulcaci Terencià que apareix a la *Vita Gordiani* 21, 5 de la *Historia Augusta*³¹⁸.

Com que en el comentari es fa servir el sintagma *secundum ueteremupertitionem*³¹⁹, s'ha deduït que el cristianisme deuria estar, doncs, en la seva època de composició força arraigat³²⁰. Hildebrandt proposa datar el comentari en el s. IV³²¹ i que aquest sigui una reelaboració d'un comentari del s. II³²², que un professor de retòrica hauria reordenat cronològicament en la manera disposada, i que aquest professor hauria afegit també notes que hauria pres d'un comentari de finals del s. I³²³. La hipòtesi, però, sembla difícil de sostenir. Les semblances amb Asconi fan pensar que aquests escolis provenen directament o indirecta del comentari d'Asconi³²⁴. El comentari té una

³¹¹ MADVIG 1828, p. 148.

³¹² SCHMIDT 1989, p. 141: "Es ist verlockend den in diesem Curriculum angeführten Kommentar Volcacia in orationes Ciceronis mit den anonym überlieferten sogenannten Scholia Bobiensia zu identifizieren, die jedenfalls in die Epoche Donats gehören und somit das nicht unbeachtliche Niveau der historisch-rhetorischen Exegese unserer Epoche veranschaulichen."

Sobre Volcaci, vg. STRZELECKI 1961, col. 758

³¹³ HIER. adv. Rufin. 1, 16

³¹⁴ CIL VI 9858 [Dessau 2951]

³¹⁵ BÜCHELER 1930, p. 387: *unde interpretationem etiam Volcaci Tullianam ad rhetoricam magis artem quam historias respexisse concludimus, non aemulatam Asconio.*

³¹⁶ BÜCHELER 1930, p. 387: *saeculo II posteriorem eum fuisse existimo*

³¹⁷ STRZELECKI 1961, col. 758: "Tatsache ist nur, daß das Leben des V. vor das des Victorinus zu setzen ist; ich bin geneigt, an das 3. Jhd. zu denken, obwohl auch das 2. Jhd. nicht völlig auszuschließen ist."

³¹⁸ SCHMIDT 1989, p. 141, n. 2.

³¹⁹ SCHOL. BOB. Cic. Planc. 23, l. 9.

³²⁰ SCHANZ-HOSIUS 1927, p. 449; STANGL 1910a, p. 107

³²¹ HILDEBRANT 1894, p. 39.

³²² HILDEBRANDT 1894, p. 49.

³²³ HILDEBRANDT 1907, p. 286.

³²⁴ REEVE 1983a, 25.

intencionalitat retòrica³²⁵ si bé l'aclariment dels *realia* i de determinats esdeveniments històrics també hi tenen un lloc important³²⁶.

Un fet molt destacable dels *Scholia Bobiensia* és que han salvat alguns discursos de Ciceró i algunes de les seves obres històriques perdudes³²⁷.

³²⁵ Cf. MARSHALL 1985, pp. 32-38, dins de la secció intitulada 'The Purpose of Aconius' commentaries' on l'autor detalla a quin tipus de public anava dirigit el comentari i amb quina finalitat.

³²⁶ SCHANZ-HOSIUS 1927, p. 448: "Das Werk liegt uns, wenn auch einzelne Teile weggelassen wurden, allem Anschein nach nicht in exzerpiertes Gestalt vor."

³²⁷ STANGL 108, 16ff: *Orationum ordo Tullianarum ...postulabat, ut praecedentis commentario (sc. de Flacco) eam subiceremus, quae inscribitur: Si eum P. Clodius legibus interrogasset... Sed quoniam plurimae consequentur, in quibus eadem paene omnia dicturus est, eximendam numero arbitratus sum...*

5. JUVENAL

El gust arcaïtzant de l'època en què Juvenal visqué i segons el qual compongué la seva obra per una banda, i, per l'altra, el desinterès que els seus versos satírics suscitaron en els autors cristians afavoriren que no fos un autor escolar i, conseqüentment, la manca de testimonis en altres autors o gramàtics. L'únic que probablement l'hauria citat³²⁸, a causa, tanmateix, de la seva amistat i no de la seva admiració poètica, hauria estat Marcial en tres dels seus epigrames³²⁹.

Caldria esperar al s. IV, doncs, per poder trobar les primeres citacions amb Lactanci³³⁰ i Ammià Marcel·lí³³¹. Els poetes de l'època Ausoni i Claudià el coneixien bé i la seva influència es deixa entreveure en llurs obres, especialment en la *sàtira contra Eutropi* d'aquest darrer³³², així com també en la *Historia Augusta*³³³. D'altra banda, el poeta pagà Claudi Rutili Namacià el considera com al representant de la sàtira juntament amb Turn³³⁴. Cap a finals del s. IV, i, després al s. V, Macrobi³³⁵, i Marcià Capel·la³³⁶ transmeten versos de Juvenal sense, tanmateix, esmentar-ho.

Després del silenci de Jeroni i de Donat, Servi tingué un gran paper en la revaloració de la figura de Juvenal, ja que el cita noranta-quatre vegades en els seus *Commentarii* a Virgili³³⁷ i, probablement, gràcies a ell fou introduït en el programa escolar. Al s. IV o bé a principis del s. V, Niceu signa dues subscripcions a les sàtires V

³²⁸ És una hipòtesi generalment acceptada que l'amic de Marcial és Juvenal. En el moment de publicació dels *Epigrammes*, Juvenal encara no hauria publicat les seves *Sàtires*. La identificació de Juvenal amb el satirista, però, no és del tot segura ja que Juvenal és un cognom força freqüent. Vg. al respecte ANDERSON 1970.

³²⁹ MART. 7, 24, 1-2: *Cum Iuvenale meo quae me committere temptas,/ quid non audebis, perfida lingua, loqui?*

MART. 7, 91, 1-2: *De nostro facunde tibi Iuvenalis agello/ Saturnalicias mittimus, ecce, nuces.*

MART. 12, 18: *Dum tu forsitan inquietus erras/ clamosa, Iuvenalis, in Subura/ aut collem dominae teris Dianae.*

³³⁰ LACT. Inst. 2, 3, 2, 17: (Iuv. 10, 365-66): *quod quam longe a sapientia sit remotum, declarat Iuvenalis his uersibus: 'nullum numen habes, si sit prudentia.*

³³¹ AMM. 28, 4, 14: *quidam detestantes ut venena doctrinas, Iuvenalem et Marium Maximum curatiore studio legunt, nulla volumina praeter haec in profundo otio contrectantes.*

³³² Sobre la influència de Juvenal en Ausoni, vg. COLTON 1973, en Claudià, vg. LONG 2000, especialment el Chapter 2: 'Traditions of Roman Satire', 51-63

³³³ Cf. CAMERON 1964.

³³⁴ RUT. NAM. 1, 603: *huius vulnificis satura ludente Camenis/ nec Turnus potior nec Iuvenalis erat.*

³³⁵ MACR. Sat. 3, 10, 2.

³³⁶ MART. CAP. 2, 119; 4, 333; 5, 425; 9, 999.

³³⁷ Vegi's els passatges concrets a MOUNTFORD-SCHULTZ, 1930, pp. 93-94 s.v. i encara FENDRICK 1971 i MONNO 2009.

i X³³⁸. Aquestes subscripcions podrien ser considerades una mostra de l'estudi en aquesta època de Juvenal *apud Servium magistrum*, a l'escola³³⁹.

Als ss. V i VI Juvenal és força llegit, tal com demostren les nombrosíssimes citacions en autors gramaticals, d'entre els quals al s. V Cledoni³⁴⁰, Focas³⁴¹, Agroeci³⁴², Pompeu³⁴³, i, al s. VI, Priscià, que el cita amb certa predilecció³⁴⁴. També era conegut a la part oriental de l'imperi tal com testimonia Lydus³⁴⁵ i l'existència de glossaris bilingües que contenen paraules llatines de les seves sàtires traduïdes al grec³⁴⁶.

A l'edat mitjana, considerat com a *poeta ethicus*, passa a ser un autor molt venerat i estudiat a les escoles³⁴⁷.

Els *Scholia in Iuvenalem vetustiora* reuneixen el material exegètic antic als escolis de Juvenal³⁴⁸. A partir de la justificació de Mommsen, s'accepta la hipòtesi que l'arquetip, en origen un comentari continu, batejat com a *Commentum vetustum*, hauria estat escrit cap al s. IV a Roma³⁴⁹.

Si bé la hipòtesi general situa la gènesi del *Commentum Vetustum* al s. IV, hi ha algunes veus discordants. Certament, poc després del descobriment dels trenta-sis versos aleshores inèdits d'Oxford³⁵⁰, que els estudiosos consideraren o bé autèntics - hipòtesi actualment generalitzada- o bé interpolats, o bé fruit d'una segona edició a mans del mateix Juvenal, Leo, seguint la hipòtesi d'una segona edició, l'hauria relacionada amb una doble redacció del *Commentum*. És a dir, en una primera fase poc després de la composició de les sàtires, cap al s. II, doncs, s'hauria escrit una primera part del *Commentum* que s'hauria basat en la primera versió de les sàtires. Després, cap al s. IV, s'hauria compost la seva segona part, que s'hauria basat en una segona versió

³³⁸ Per a les les subscriptiones JAHN 1851, p. 360; ZETZEL 1981, p. 225; PECERE 1981, p. 41. Sobre Niceu, cf. PLRE II, 780.

³³⁹ KASTER 1988, pp. 356-357 l'identifica amb el comentarista de Virgili. Cf. també PECERE 1986.

³⁴⁰ CLEDON. gramm. V, 42, 21; V, 47, 7.

³⁴¹ PHOC. gramm. V, 426, 20; V, 414, 19.

³⁴² AGROEC. Gramm. VII, 125, 3.

³⁴³ POMP. Gramm. V, 192, 35.

³⁴⁴ Priscià cita Juvenal 135 vegades. Cf. l'estudi de LUHTALA 2005.

³⁴⁵ LYD. DE MAG. 1, 41: Τοῦρνος δε καὶ Ἰουβενάλιος καὶ Πετρώνιος αὐτόθεν ταῖς λοιδορίας ἐπεξελθόντες τὸν σατυρικὸν νόμον παρέτρωσαν.

Cf. també LYD. DE MAG. 1, 20 (a la Sat. 5, 110).

³⁴⁶ Vg. GOETZ 1895, pp. 106-113.

³⁴⁷ Cf. MANITIUS 1891.

³⁴⁸ GRAZZINI 2011, en canvi, reuneix els scholia recentiora, el material més recent de la tradició escoliogràfica.

³⁴⁹ MOMMSEN assenyalava diversos fets històrics i les seves dates tot arribant a la següent conclusió: 1909a, p. 511: "Die Scholien sind also wahrscheinlich um 400 in Rom (die zeigen die Stellen 207, 17. 208, 20. 244, 22. 289, 13. 293, 8. 338, 3) niedergeschrieben und später wohl verkürzt und verdorben, aber nicht eigentlich verfälscht."

³⁵⁰ Cf. WINSTEDT 1899.

de les sàtires i que al seu torn inclouria els versos abans esmentats, als quals s'adiuen la majoria dels *scholia*³⁵¹. Luck hauria continuat en la línia de Leo³⁵². Townend hauria arribat fins i tot a justificar aquesta doble fase de readacció adduint l'ús de fonts històriques de la 2^a 1/2 del s. I, les quals haurien desaparegut³⁵³.

Bartalucci hauria identificat l'autor del *Commentum* amb Probus³⁵⁴, el gramàtic del s. IV. Aquesta hipòtesi, però, no ha estat generalitzada. L'adscripció a Probus com a autor del comentari és tardana, i tot fa pensar que es tracta d'una falsa atribució a causa de la fama del primer Probus, de l'atribució a aquest del *Commentum Cornuti* fins i tot.

Darrerament, Paniagua ha reafirmat la teoria que situa el comentari al s. IV tot assenyalant la influència de l'obra de Solinus, el gramàtic llatí que probablement florí al s. IV, en els *Scholia*³⁵⁵. Paniagua assenyalava determinats passatges que tan sols podrien provenir de Solinus.

Wessner, en l'*stemma* de la seva edició, diu *sub finem s. IV*. Aquest *Commentum* hauria patit diferents *retractationes partim restrictae, partim amplificatae*³⁵⁶ fins a arribar a prendre forma en el testimoni més antic que d'ell en conservem, els més antics dels quals, els *Scholia Bobiensia*, pertanyen a la branca α . Els escolis es conserven en el cod. Vat. 5750 (abans Bob.) del s. IV o V, Φ , que conté un foli amb sàtires de Persi i Juvenal, de la sat. 14, 323 a la sat. 15, 43, al marge del text s'hi haurien afegit uns escolis al s. VI³⁵⁷. A més, sembla que hi hauria hagut fins i tot unes glosses³⁵⁸. Wessner constata algunes característiques que el fan dubtar sobre la qualitat d'aquests escolis³⁵⁹: alguns escolis no tenen lemmata, altres glosses interliniars, alguns dels lemmata no concorden amb el text de Persi, però concorden amb lectures falses.

La branca β , que hauria transmès els seus escolis en el còdex II, del s. X, té els seus primers testimonis en els escolis de la família π , coneguts com a *Scholia Pithoeana*,

³⁵¹ Cf. LEO 1909, p. 617 on es troba tota la teoria formulada.

³⁵² Cf. LUCK 1972.

³⁵³ Cf. TOWNEND 1972.

N.B l'observació de PANIAGUA (2008): 109: "No obstante, esta hipótesis pasa irrenunciablemente por la aceptación apriorística de que tales obras no podían haber sobrevivido hasta el siglo IV, y esto es algo que, en principio, no estamos en condiciones de dar por probado"

³⁵⁴ Cf. BARTALUCCI 1973.

³⁵⁵ Cf. PANIAGUA 2008.

³⁵⁶ WESSNER 1931, p. XLIII.

³⁵⁷ WESSNER 1931, p. VI: *Versibus Iuvenalis in margine adiecta sunt scholia saeculo VI litteris uncialibus, no nihil cursivis et inclinatis.*

³⁵⁸ WESSNER 1931, p. VI: *videtur exstare etiam hic illic glossas inter lineas adscriptas ab eadem manu, quae scholia in marginibus exaravit.*

³⁵⁹ WESSNER 1931, p. VII: *Quamquam num Bobiensia excerpta pristinam servaverint scholiorum formam, non minus dubius est.*

amb un paper preponderant en la transmissió textual dels *Scholia vetustiora*³⁶⁰. El Cod. Montepessulanus bib. med. 125, P, escrit el s. IX a Laurisheim, després a la Bib. Palatina Heidelbergensis el 1406, fou inspeccionat per Widmann de Kemnat el 1464, uns cent anys més tard anà a parar a mans de P. Pithou i un cop mort aquest i després de la revolució acabà a les lleixes de l'École de Médecine de Montpellier. La mà que escrigué els textos de Persi i Juvenal hi afegí un ampli comentari en els marges, després una altra mà hi hauria afegit escolis de diversos tipus, molts a la primera sàtira, a la resta poquíssims, als quals Pithoeus n'hi hauria afegit d'altres basant-se en uns de més antics.

Quant als escolis més antics, els lemmata foren afegits amb posterioritat. Els *Fragmenta Aroviensia*, Q, pertanyeren temps enrere al cod. de Juv. escrit el s. X que fou enormement destrossat pels monjos que el custodiaren³⁶¹. Tot i el mal estat de conservació en què es troba, es poden apreciar similituds compositives i de la sistematització dels *lemmata* amb P. Els escolis foren escrits per la mateixa mà que el text de Juvenal, i foren corregits per una altra mà, després de la qual una tercera hi hauria afegit unes glosses a la sat. VI 136-132. El Cod. Sangallensis 870m del s. IX, S, conté de la pàg. 31 a la 37 alguns escolis a Juvenals amb els quals s'hi barregen escolis a Persii versos sencers i incomplets d'altres autors satírics. De la pàg 40 a la 326, un comentari íntegre a Juvenal, una sèrie escrita sense separació d'escolis a Juvenal, al *calce* que es tanca amb un *explicit*³⁶². En aquesta part poden distingir-se 4 mans, l'última de les quals amb una tècnica molt acurada³⁶³. El sistema de lemmatització torna a ser similar al de PQ amb certes diferències. Els *Excerpta Sangallensia*, es troben a la 2ª part, p. 31-37 del cod. 870, són una sèrie d'escolis extrets d'un comentari continu³⁶⁴.

En tercer lloc, tenim la branca γ , anomenada *communis 'Probi' et recentiorum fons*, de la qual derivaria el Probus Vallae, els excerpta potser provinents del Cod. Nicaei, dels quals al seu torn derivarien els escolis que trobem a L i Z, i, finalment, els excerpta, dels quals derivarien els escolis φ i χ .

Els comentaris d'època carolíngia serien el fruit d'una reelaboració de φ i χ amb influència de tots els testimonis de les branques β i γ .

³⁶⁰ WESSNER 1931, p. VIII: *quae [sc. Scholia Pithoeana] nostrae quoque editioni fundamentum sunt.*

³⁶¹ Cf WIRZ 1880.

³⁶² WESSNER 1931, p. XI: *EXPLICIT GLOSULA IN IUVENALEM POETAM.*

³⁶³ WESSNER 1931, p. XII: *Accessit illis quarta manus, quae plurimis locis menda sustulit, ordinem scholiorum haud raro signis quibusdam adpictis (" ' , ././, ::, ~) litterulis adiectis mutavit, omissa scholia tantum non omnia in margine supplevit.*

³⁶⁴ WESSNER 1931, p. XII: *Qui haec scholia Iuvenaliana, de quibus v. Stephan 18sqq., conscripsit, sine dubium eodem usus est exemplari, ad quod continuum commentum redit.*

Els escolis a Juvenal contenen majoritàriament comentaris sobre la literatura grega i romana, la història natural, la mitologia i sobre la situació geogràfica de determinats punts i poblacions.

Quant als autors que els *Scholia* citen amb més preferència trobem, per davant de tots, Virgili amb setanta-nou citacions³⁶⁵, després el segueixen en un *decrecendo* significatiu de citacions, dotze, Terenci, Horaci³⁶⁶ i Lucà³⁶⁷; a continuació trobem Ciceró amb 11 citacions, Sal·lusti amb 9, Lucil·li amb 6, Persi, Marcial, Suetoni i Lucil·li amb 4, Persi amb 3; Enni amb 2, i amb una sola cadascú: Varró, Bíbacul, Syro, Cinna, Tibul, Ovidi, Pomponi Mel·la, Sulpícia, Tàcit, Plini el Jove, Serenus, pseudo-Asconi. Els autors grecs queden representats per les 5 citacions d' Homer, i la d' Aristòfanes.

Els diversos estrats compositius dels *Scholia* queden confirmats, doncs, per les citacions de tan variades èpoques³⁶⁸, per l'ús d'expressions indeterminades del tipus *alii*³⁶⁹, *quidam*³⁷⁰, *nonnulli*³⁷¹ que introdueixen altres lectures o punts de vista, i també de conjuncions o locucions conjuntives que compleixen la mateixa funció, *aut...aut...aut; certe...sim*.

La forma original del *Commentum vetustum*, quedaria al seu torn confirmada per expressions del tipus *ut superius dixi*³⁷² i *supra dictum est*³⁷³. Aquest procés compositiu explicaria també els diferents graus qualitius dels escolis.

³⁶⁵ Per a la citació d'autors i el seu recompte, segueixo l'edició de WESSNER 1931 que no coincideix del tot amb el de CONSOLI 1922, que es basa, al seu torn, en l'edició més antiga de Jahn-Leo-Bücheler. Quant al cas de Virgili, tingui's en compte el desajust del nombre de citacions a causa de les diferents edicions emprades, per a la seva explicació i anàlisi, cf. CONSOLI 1922, pp. 38- 42.

³⁶⁶ CONSOLI 1922, pp. 48-49.

³⁶⁷ CONSOLI 1922, pp. 49-51.

³⁶⁸ D'aquí les diferents teories que han sorgit respecte a la cronologia.

³⁶⁹ SCHOL. uet. Iuv. 7, 33, 60; 3, 38, 108, 207, 251, 296; 4, 67; 5, 127; 6, 57, 276, 444, 537; 7, 40, 80, 168, 221; 8, 207, 228; 9, 143; 10, 136, 158, 247; 12, 3; 15, 94, 146.

³⁷⁰ SCHOL. uet. Iuv. 1, 71; 3, 38, 210, 226; 4, 37; 7, 118, 221, 234; 8, 207; 15, 16; 16, 1

³⁷¹ SCHOL. uet. Iuv. 1, 33.

³⁷² SCHOL. uet. Iuv.6, 117

³⁷³ SCHOL. uet. Iuv. 13, 33.

6. ESTACI

Els versos finals de la *Tebaida* d'Estaci mostren com l'epopeia era ja en la seva època una obra recitada i estudiada a l'escola³⁷⁴, i com el seu autor li prega que perduri en el temps³⁷⁵. Juvenal ens deixa sentir com la ciutat espera contenta una nova recitació d'Estaci i com desitja tothom aquest moment³⁷⁶. Suposem que Estaci entrà a l'escola poc després de la seva mort i que, juntament amb Lucà i Virgili, fou un autor estudiat a les classes de gramàtica³⁷⁷. Quintilià, seguint el seu costum de no parlar d'escriptors vius, excepció feta de l'emperador Domicià, no el cita en el seu cànon³⁷⁸.

Malgrat aquest impacte inicial, la utilització d'Estaci per part dels gramàtics i la seva influència en poetes no seran destacables fins al s. IV. Valmaggi atribueix aquesta pausa als corrents de tipus més arcaïtzant de la gramàtica de finals del s. I i del s. II³⁷⁹. Posteriorment, durant el s. III, aquesta tendència s'estén³⁸⁰, si bé es comença a reintroduir aleshores l'estudi d'autors del s. I i II³⁸¹. Així doncs, de les 86 citacions d'Estaci que trobem en autors gramaticals, la gran majoria, 69, pertanyen a Priscia³⁸², 6 a Eutyches, 4 a les *Explanationum in artem Donati libri*, 3 a Pompeu i 1 a Cledoni. Pel que fa a la vessant literària, s'han reconegut imitacions i recitacions d'Estaci en autors com Ausoni, Claudià, Sidoni Apol·linar, Marcià Capel·la i Sedul·li entre d'altres³⁸³.

Això no obstant, no hi ha notícies d'altres comentaris o escolis a Estaci a part dels de Lactanci Plàcid. Sant Jeroni tampoc no l'esmenta en el seu passatge a *contra Rufi*³⁸⁴, però van den Woestijne ja ha assenyalat que tampoc no esmenta el Pseudo-

³⁷⁴ STAT. Theb. 12, 810-819: *durabisne procul dominoque legere superstes,/ o mihi bisenos multum uigilata per annos/ Thebai? iam certe praesens tibi Fama benignum/ strauit iter coepitque nouam monstrare futuris./ iam te magnanimus dignatur noscere Caesar,/ Itala iam studio discit memoratque iuuentus./ uiue, precor; nec tu diuinam Aeneida tempta,/ sed longe sequere et uestigia semper adora./ mox, tibi si quis adhuc praetendit nubila liuor./ occidet, et meriti post me referentur honores.*

³⁷⁵ Estaci menciona també en altres passatges les seves recitacions: *Silves* 5, 2, 163, de l'*Aquil·leida*, i 5, 3, 215. La *Tebaida* fou publicada el 92 d.C, les recitacions de les parts ja acabades haurien d'haver tingut lloc amb anterioritat. Sobre les recitacions i concursos en època de Domicià, vg. l'article de VALMAGGI 1893, pp. 430- 438 aquestes pàgines són de gran utilitat per ubicar Estaci en aquest escenari.

³⁷⁶ IVV. 7, 82: *curritur ad uocem iucundam et carmen amicae/ Thebaidos, laetam cum fecit Statius urbem/ promisitque diem: tanta dulcedine captos/ adficit ille animos tantaque libidine uolgi/ auditor.* (Cf. PRISC. gramm. III, 158, 4-21)

³⁷⁷ VALMAGGI 1893, pp. 446-447.

³⁷⁸ Ibid., pp. 443-445.

³⁷⁹ Ibid., pp. 447-450.

³⁸⁰ Ibid., pp. 456- 458.

³⁸¹ Ibid., pp. 459- 460.

³⁸² Per a un llistat, vg. la veu "Statius" a LOMANTO – MARINONE 1989 –1990, vol. 3. pp. 1875-1876.

³⁸³ Cf. ARICÒ 1983.

³⁸⁴ HIER. adv. Rufin. 1, 16

Asconi a Ciceró que sí que tenim totalment documentat³⁸⁵. D'altra banda, caldria també considerar l'ús d'expressions indeterminades que apareixen en els escolis del tipus *alii*, *multi*, *quidam*, amb verbs com *dicunt*, *legunt*, *volunt* que fan pensar en l'existència d'una exegesi estaciana anterior³⁸⁶. Servi, en el seus *Commentarii*, el cita també 83 vegades³⁸⁷, i podem suposar que, tal com hem dit anteriorment amb Persi i Juvenal, aquest ús de Servi implica un eixamplament en l'horitzó de coneixement d'aquest autor³⁸⁸.

A partir de l'escoli a Estaci 6, 364 i dels epígrafs de certs manuscrits³⁸⁹, s'ha deduït que els escolis a Estaci haurien estat elaborats per Celi Firmià Lactanci Plàcid. Sota el nom de Lactanci Plàcid ens han estat transmesos, només, però, en alguns mss., els *Scholia in Statii Thebaida*. Sweeney detalla en el seu estudi les característiques de cadascun dels manuscrits³⁹⁰, quins s'atribueixen a Lactanci, quins de vegades, quins mai, etc. Aviat, però, se sospita que els dos primers noms haurien estat interpolats. Brugnoli va més enllà i, després de realitzar una anàlisi exhaustiva dels manuscrits que contenen epígrafs i dels que no en contenen³⁹¹, i mogut pel fet que la majoria d'epígrafs es trobin en *M* escrits en una segona mà, pel fet que la majoria dels manuscrits siguin anepígrafs i que els que porten l'epígraf o bé transcriuen els dos últims *nomina* o bé tan sols l'últim, el porten a postular que l'atribució a Lactanci sigui pròpia d'una tradició lateral de la transmissió i, fins i tot, d'un procés d'*intrusione congetturale*³⁹². Brugnoli reconsidera la identificació del Lactanci de l'escoli 6, 364 amb l'autor de les *Glossae Placidi* oposant-se d'aquesta manera a la tesi llançada per Wessner, que creia que no es podia tractar de la mateixa persona perquè l'autor de les *Glossae* seria cristià, i el dels *Scholia*

³⁸⁵ Cf. VAN DE WOESTIJNE 1948.

³⁸⁶ SWEENEY 1997, p. I: "de commentis quae antehac in Staium forsitan conscripsissent alii, nihil scimus, neque pro certo habemus Lactantium, qui numquam eos nominatim laudat quorum sententias de quibusdam uerbis locisque citat, Statii commentatores, non grammaticos qui de Staio solum exempli causa mentionem fecissent, sibi auxilio adduxisse."

³⁸⁷ Per a un llistat dels passatges concrets, cf. MOUNTFORD-SCHULTZ 1930, pp. 158-159, s.v. 'Staius'.

³⁸⁸ KLOTZ 19, però assenyala que no hi ha cap evidència prou clara per determinar la preseència d'Estaci a les escoles.

³⁸⁹ SCHOL. Stat. Theb. 6, 364: *MVNDQ SVCCINCTA LATENTI latentem mundum antipodas dicit, succincta autem pro pendenti, quia, si media est, nulla stabilitate firmatur. sed de his rebus, prout ingenio meo committere potui, ex libris ineffabilis doctrinae Persei praeceptoris seorsum libellum composui [Caelias Firmianus] Lactantius Placidus.*

³⁹⁰ Cf. SWEENEY 1969.

³⁹¹ BRUGNOLI 1998, pp. 16-21

³⁹² BRUGNOLI 1988, p. 18: "C'è, insomma, un margine sufficiente di sicurezza per avanzare per avanzare l'ipotesi che l'epigrafi del *commentum* sia quanto meno un episodio laterale alla tradizione manoscritta, forse come conseguenza di intervento contaminatorio, o forse anche, come tenterei di dimostrare, di intrusione congetturale."

pagà³⁹³. Brugnoli hi addueix un parell d'escolis d'un to més aviat cristià i una clara citació de Moisès³⁹⁴.

Sigui com sigui, el que sembla clar és que la forma en què se'ns han conservat els *Scholia* no és l'original. Proves d'això són les diverses expressions indeterminades abans esmentades que semblen restes d'una exegesi anterior, clàusules alternatives introduïdes per conjuncions, sovint *sive*, *aut*, aclariments d'una mateixa cosa de maneres diferents, dobles escolis aclarint un únic vers... També trobem restes d'escurçaments i mutilacions d'escolis, a banda dels que s'han perdut, com per ex. la introducció general als *Scholia* i l' *argumentum* del primer llibre³⁹⁵, si l' *argumentum* del sisè llibre també ens ha desaparegut o si ja mancava originàriament no és clar³⁹⁶. A partir d'aquí, Wessner proposa que els *Scholia* s'haguessin transmès, no com a un comentari continu, sinó com a escolis escrits als marges de manuscrits que contenien el text d'Estaci. Tanmateix, continua Wessner, no es poden oferir garanties que en un principi es tractés d'un comentari continu³⁹⁷. Pel que fa al seu període compositiu, s'ha proposat el s. V, principis del VI³⁹⁸.

Els *Scholia* tracten, en la gran majoria, temes mitològics i geogràfics, però no realitzen gaires incursions en el camp de la gramàtica ni de la retòrica i només ocasionalment ofereixen variants de lectura³⁹⁹. S'explora tot sovint en el comentari la relació entre Estaci i Virgili, amb un 70% de les citacions, i Lucà, amb 108 citacions. Altres autors que trobem sovint citats són Horaci (50), Ovidi (), Persi (6), Juvenal, Terenci (20), Lucreci, Sal·lusti (14), Ciceró (17), Varró, Enni, Plaute (5), Pomponi, Tibul, Petroni, Sèneca, Claudi, Marcial, Corvili, Terentia, Olimpi, i l'Homer llatí. Pel que fa als autors grecs, hi apareixen citats Homer, Hesíode, Píndar, Baquilides, Aristòfanes, Sòcrates, Eurípides, Cal·límac, Arat, Tucídides, Pitàgoras, Plató, Aristòteles, Epicur, Tages, Ostanes, i un Tirèsias autor del *Liber de turis signis*.

³⁹³ WESSNER 1924, col. 360; FUNAIOLI 1930, p. 498, però ja KLOTZ 1908a, p. 525, comença a posar en dubte aquesta qüestió.

³⁹⁴ KLOTZ 1908a, p. 514.

SCHOL. Stat. Theb. 4, 516: *Moyses, Dei summi antistes, et Esaias et his similes*

³⁹⁵ SCHOL. Stat. Theb. I, 61: *harum omnium seriem fabularum in argumento digessimus.*

³⁹⁶ KLOTZ 1908a, p. 487.

³⁹⁷ WESSNER 1924, col. 357.

³⁹⁸ WESSNER 1924, col. 358; KLOTZ 1908a, 512; FUNAIOLI 1930, p. 498

³⁹⁹ SWEENEY 1997, p. I: *Commentum in Statii Thebaida ad Statii uerborum sensum explicandum mythologicum rhetoricum geographicum, non autem grammaticum, in usum lectorum communium, ut uidetur, composuit Lactantius noster.*

Cf. WESSNER 1924, col. 357; KLOTZ 1908a, p. 510.

BRUGNOLI 1987, p. 139: "È essenzialmente parafrastico e meno testuale, e perciò molto simile formalmente al Commento virgiliano di Tiberio Donato."

Diverses vegades trobem una nova expressió del l'escoliasta en primera persona, *ego composui*⁴⁰⁰, *mihi uidetur*⁴⁰¹, en 1a forma singular⁴⁰², i encara més de la primera persona del plural en expressions del tipus *legimus, dicimus, volumus...*

Quant a la transmissió textual, els *Scholia in Statii Thebaida* es remetren a un arquetip⁴⁰³, ω , escrit *in antiquitate renana*, que hauria acompanyat el text d'Estaci, en forma mixta, de *commentum continuum* i d'escolis. D'aquest arquetip n'haurien sorgit dues famílies, α i β . D' α derivarien *M*, Monac. Clm 19482 de finals del s. X, *f*, Monac. Clm 6396 de la 2^a ½ s. X, *m*, Med. Laur. plut. 38, 6 de la primera part del s. XII (a excepció d'una part), (*E*¹), Paris. Bib. Nat. lat. 10317, de finals del s. X, (*S*), Mon. Clm. 17206 del s. XII. La família β s'hauria dividit al seu torn en dues línies, γ i δ . De γ derivarien una branca: *H*, Cassellanus Bib. Murhard.2°. MS. poet. 8 (MS. Lat. 164) cap a la meitat s. XII, *K*, Guelferbytanus Gudianus lat. 54 del s. XI, *W*, Werdensis s. XI, *C*, Par. Lat. 8055 del 3r o 4rt ¼ del s. XI, *E*². I una altra *B*, cod. Bambergensis MS Class. lat. 47, del s. XI. De δ derivarien *E*, del qual penjaria *V*, Valentinianus 394 de la 3^a o 4ª part del s. IX, i tota la tradició que derivaria de π . De π sorgirien dues branques φ i ψ . De φ derivarien *A*, Vaticanus Palatinus latinus 1694 del s. XI, i α . D'aquesta α tindriem *Q*, Florentinus Riccardianus, MS. Ricc. 651 del s. XV, i β , del qual derivarien *F*, Pistoriensis Forteguerrianus, MS. A, 45 (39) del s. XIV, i *p*, Parisinus Latinus 8063, del s. XIV. De ψ derivaria *c*, cod. Perusinus C. 53 del 1899, i la branca γ que es bifurca en δ , que dóna *b*, cod. Vat. Barberinianus lat. 84 del s. XV, i *R*, codex Vat. lat. 3381 del s. XV; i ε que al seu torn es torna a dividir en ζ , que dóna *G*, Cod. Peusinus G.1 del s. XV, i *O*, Bodleianus Canonicianus class. lat. 75, s. XV, i η , que donaria θ . De θ es derivarien finalment *e*, Escorialensis MS. h. II. 8 del 1459 exaratus, i *k*, Parisinus 8064 del s. XV. Fins aquí les línies directes de la transmissió, també hi ha influència d' α en δ , de δ a *B* i d' ε a la branca *Mfm(E*¹)(*S*).

⁴⁰⁰ SCHOL. Stat. Theb. 6, 364 (342): *sed de his rebus, prout ingenio meo comittere potui, ex libris ineffabilis doctrinae Persei praeceptoris seorsum libellum composui [Caelius Firmianus] Lactantius Placidus.*

Cf. KLOTZ 1908a, p. 504; WESSNER 1924, col. 360-361; BRUGNOLI 1987.

⁴⁰¹ SCHOL. Stat. Theb. 4, 599: (...) *hoc autem mihi uidetur dixisse Statius historiae ductus exemplo ut animas seu manes irasci diceret et a Tiresia placatas. Alexander igitur...qua abstinendum usu fabae suadent.*

⁴⁰² SCHOL. Stat. Theb. 5, 134: *et est ratio philosophica... sed de multis paululum dicam;*

SCHOL. Stat. Theb. 2,58: *philosophi lunam terram esse dicunt... de globo autem lunari, quare proximus sit terris et ultimus, apud mortalium genus caeli ratio ignoratur: leviolem perstringam.*

Cf. també SCHOL. Stat. Theb. 3, 247; 4, 306; 4, 530; 3, 560; 4, 516.

⁴⁰³ SWEENEY 1997, pp. IX- XXXII.

7. LUCÀ

Marcial⁴⁰⁴ ens deixa veure les divergències que suscitava l'adscripció de Lucà al grup dels poetes. Aquesta ambígua classificació genèrica de Lucà queda il·lustrada quan, per una banda, Tàcit⁴⁰⁵ el cita al costat dels grans poetes Virgili i d'Horaci, i, de l'altra, Quintilià⁴⁰⁶ fa l'observació que cal tenir-lo més en compte com a orador que com a poeta. Suetoni explica al final de la seva *Vita* com era llegit a les classes⁴⁰⁷, i com se'n van fer edicions amb cura i diligentment com barroera. Estaci es mostra com a admirador seu en el seu *Genethliacon Lucani ad Pollam*,⁴⁰⁸ i Frontó el lloa també en una de les seves cartes⁴⁰⁹. Sabem que, en la pràctica d'exercicis declamatoris, determinats episodis i discursos de la *Pharsalia* eren llegits pel seu valor històric⁴¹⁰. Certament exercí una gran influència en escriptors històrics, com per ex. Florus i Servi deixa ben clar que no cal comptar-lo entre el nombre dels poetes atès que Lucà va compondre *historiam*, no un poema⁴¹¹.

A partir del testimoni de Jeroni podem suposar que al s. IV era un autor que disposava de comentaris. Així doncs, basant-nos en el testimoni de Suetoni i en aquests suposats comentaris, podríem pensar que Lucà fou ja a l'Antiguitat tardana un autor d'escola i, si més no, amb una tradició comentarística. Lydus ens parla d'un cert Polemon⁴¹² que hauria comentat Lucà. A més a més, als *Commenta* i les *Adnotationes* trobem noms d'altres exègetes: Porphyrio⁴¹³, Cornutus⁴¹⁴, a part d'expressions indeterminades que suggereixen l'existència d'altres exègetes: *alii ita/sic intellegunt*,

⁴⁰⁴ MART. 14, 194: *Sunt quidam, qui me dicant non esse poetam:/ Sed qui me vendit bybliopola putat.*

⁴⁰⁵ TAC. dial. 20, 5: *exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. horum igitur auribus et iudiciis.*

⁴⁰⁶ QVINT. inst. 10, 90: *Lucanus ardens et concitatus et sententiis clarissimus et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitandus.*

⁴⁰⁷ SVET. Vita Lucani: p. 52, 2-3: *poemata eius etiam praelegi memini, confici uero ac proponi uenalia non tantum operose et diligenter sed et inepte quoque.*

Cf. *ThLl* 10; 2, 1; s.v. 'praelegere. II', col. 687-688.

⁴⁰⁸ STAT. silv. 2, 7, 1-4: *Lucani proprium diem frequentet/ quisquis collibus Isthmiae Diones/ docto pectora concitatus oestro/ pendens bibit unguiae liquorem.*

⁴⁰⁹ FRONTO p. 151, 7: *Unum exempli causa poetae prohoemium commemorabo,/ poetae eiusdem temporis eiusdemque nominis: fuit aequae Annaeus./ Is initio carminis sui septem primis versibus nihil aliud quam "bella plus quam civilia" interpretatus est.*

⁴¹⁰ BONNER 1966, p. 286.

⁴¹¹ SERV. Aen. 1, 382: *Lucanus namque ideo in numero poetarum esse non meruit, quia videtur historiam composuisse, non poema.*

⁴¹² LYD. De Mag. 3, 46: *ὡς ὁ Πολέμων ἐν πέμπτῃ ἐξηγήσεων τῆς κατὰ Λουκάνον τὸν Ῥωμαῖον ἐμφυλίων συγγραφῆς ἀπεφίνατο.*

⁴¹³ COMM. Lucan. 1, 214.

⁴¹⁴ COMM. Lucan. 1, 214; 3, 375; 3, 381.

alii (dici) volunt, alii accipiunt, alii legunt, alii dicunt, alii sic distinguunt, quidam uolunt entre d'altres⁴¹⁵.

Entre els autors gramaticals, comença a gaudir de renom a partir del s. IV. Priscia és qui més l'utilitza amb prop de 200 citacions i altres gramàtics com Eutyches, Phocas, Cledonius també el citen.

El material exegetic a Lucà més antic ens ha sobreviscut en dos grups: els *Commenta Bernensia* i les *Adnotationes super Lucanum*⁴¹⁶, de les quals se n'hauria editat també un *Supplementum Adnotationum super Lucanum*⁴¹⁷. L'evolució d'aquests grups d'escolis, les diverses relacions textuais i entre els manuscrits en què es troben que s'han establert entre ells fa que darrerament es reconsideri la seva divisió i fins i tot que derivin d'una font comú⁴¹⁸.

Els *Commenta* s'han conservat en forma de *commentum continuum* en un manuscrit del s. IX, Bernensis 370, C, el manuscrit conté a més, notes que han estat identificades com a extrems d'un altre comentari, conegudes com a les *Adnotationes super Lucanum*. També són destacables els mss. B, Bernensis 45, també del s. X, però que no ofereix escolis més enllà de 3, 286; A, una Sí·loge antiga d'escolis que porten per títol *Adnotationes*; G, Bruxellensis bib. Burgundicae 5330, del s. X; V Leidensis Voss. lat. XIX Q. 51, del s. X; i U Leidensis Voss. lat. fol. 63, s. X.

Les *Adnotationes* no es conserven completes a C, que conté d'I 394 fins a III 65, de III 182 fins a IV 824, de IX 17 fins a X 36, sinó que cal completar-les amb altres manuscrits, sobretot amb el ms. del s. XII, Wallersteinensis, W, que les ha conté de forma íntegra. També les trobem a U, amb lectures molt semblants a W. Algunes lectures interessants ofereix també P, Pragensis 1627 (VIII H9), del s. XII, molt similar a W. En darrer terme cal destacar G, que si bé no conté tots els escolis de les *Adnotationes*, és un dels mss. que ofereix les millors lectures. A banda dels manuscrits més importants, n'hi ha una desena de manuscrits també emprats a l'edició⁴¹⁹.

⁴¹⁵ A mode d'exemple, cf. COMM. Lucan. 1,1; 1,675; 5,117; ADNOT. Lucan. 3,201; 3,301; 3,586.

⁴¹⁶ WERNER 1998, pp. 134-143 dedica un subcapítol de la seva monografia, 'The Editions of Usener and Endt', a la influència que té en la recepció del material exegetic lucaneu la manera d'editar-lo i qüestiona els mètodes emprats pels seus editors. Creiem que es tracta d'una qüestió importantíssima no només per a al material lucaneu, sinó per al material exegetic en general. Partim d'edicions dels escolis i dels comentaris que han estat curades amb criteris editorials molt diferents i, si tenim en compte que estem constituint un lèxic en què hi apareix tot aquest material, hauriem de poder partir edicions que es basessin, si més no, en criteris similars.

⁴¹⁷ De nou caldria replantejar-se en aquest cas el problema editorial.

⁴¹⁸ WERNER 1998, p. 9: "There is perhaps no definite reason to believe that they are not ultimately descended from the same source and are simply different selections from it."

⁴¹⁹ Vg. l'edició d' ENDT 1909, p. XII, *Siglorum Conspectus*.

Posteriorment Cavajoni edità el *Supplementum Adnotationum super Lucanum*, que es basa en una família de manuscrits independent a les utilitzades en l'edició de les *Adnotationes*⁴²⁰, *Aadrν*, que constitueixen una mena d'excerpta de les *Adnotationes*⁴²¹ que han estat anomenades *retractatio Adnotationum*.

Tots aquests *corpora* se'ns han conservat en manuscrits i en una redacció d'època carolíngia, però tenim indicis per pensar que es basen en un fons exegetíc del s. IV com a molt d'hora. Primerament es llançà la hipòtesi que Isidor s'hauria servit d'un antic comentari de Lucà, però ja Endt i després Weber i Genthe demostraren que aquesta hipòtesi era falsa. Darrerament, Marti revifà la hipòtesi que Vacca, un compilador del s. VI, seria el responsable de la redacció del comentari, però aquesta hipòtesi també ha caigut en desús⁴²².

El que sí que es cert, és que trobem determinades escolis que contenen un fons historiogràfiques i antiquàries antigues. Ramminger assenyala dos passatges dels *Commenta* 2, 359, i 2, 379 i un de les *Adn.* 2, 356 que contindrien material varronià i analitzant les fonts de les quals podria provenir aquest fons sense tenir-ne, però, cap tipus d'evidència, proposa que aquestes notes puguin datar-se als ss. IV o V⁴²³. Rawson assenyala tota una sèrie d'escolis de tipus històric que provindrien de Sal·lusti i no de Livi com es creia fins al moment. Afegeix també que aquest autor era conegut a l'antiguitat tardana, tal com demostra el coneixement de les seves *Historiae* per part d'Ausoni i d'Agustí així com també dels autors gramaticals⁴²⁴.

⁴²⁰ El propi ENDT 1998, però, identificà la independència d'aquesta família de mss. i anuncià la seva intenció de publicar-los a part (cosa, però, que no arribà mai a fer).

⁴²¹ Vg. al respecte la 'Prefazione' de CAVAJONI 1979, pp. IX- XLIII a la seva edició.

⁴²² Per a partidaris de Vacca, Cf. Marti 1950. Per a detractors, cf. WERNER

⁴²³ Cf. RAMMINGER 1985 i 1986.

⁴²⁴ Cf. RAWSON 1987.

8. PERSI

Persi obre la seva primera sàtira amb una pregunta retòrica sobre la fortuna dels seus versos⁴²⁵. Lydus diu que, volent imitar els mims de Sofró, acabà essent més fosc que Licofró⁴²⁶, alguns copistes medievals encapçalaven o conclouïen els seus manuscrits amb un petit epigrama que comparava la foscor de les sàtires de Persi amb la de l'Orc.

Tot i aquesta foscor que l'embolcalla, Persi fou un autor menys o més llegit des de la seva mort fins als nostres dies. Al s. I, autors com Marcial⁴²⁷ i Quintilià⁴²⁸ aprecien i rememoren la seva única obra, la *Vita Persii* ens informa també que Lucà l'admirava⁴²⁹. Al s. II, Juvenal el pren com a precedent en la composició de les seves *Satirae*. Als ss. III i IV, els rètors i gramàtics el citen sistemàticament: Lactanci⁴³⁰, Diomedes⁴³¹, i Carisi en la seva *Ars*⁴³². En els segles següents, Priscià s'hi refereix diverses vegades a les seves *Institutiones*⁴³³ i alguna a les seves obres menors⁴³⁴, a les *Explanationes in Donatum* també apareix citat⁴³⁵. Jeroni ens ofereix el primer testimoni de l'existència de comentaris sobre Persi, sense especificar, però, qui en foren els seus autors⁴³⁶ i ell mateix cita Persi tot sovint⁴³⁷; altres autors tardans com Agustí⁴³⁸, Isidor⁴³⁹ el citen tant a ell com als seus versos.

A l'edat mitjana, Persi suscità un gran interès, tal com ho demostren els nombrosos manuscrits que d'aquesta època ens han estat transmesos, les seves nombroses citacions en autors de l'època⁴⁴⁰, a excepció del primer període carolingi.

⁴²⁵ PERS. 1, 2-3: 'quis leget haec?' min tu istud ais? nemo hercule. 'nemo?' /uel duo uel nemo.

⁴²⁶ Cf. LYDUS, De Mag. 1, 41.

⁴²⁷ MART. 4, 29, 7-8: Saepius in libro numeratur Persius uno./ Quam levis in tota Marsus Amazonide.

⁴²⁸ QVINT. inst. 10, 1, 94: Multum et verae gloriae, quamvis uno libro, Persius meruit.

⁴²⁹ SVET. Vita Pers. p. 73, 13-15: Lucanus adeo mirabatur scripta Flacci, ut uix retineret se recitante eo cum clamore, quin illa esse uera poemata diceret, sua ipse ludos faceret.

⁴³⁰ Cf. LACT. inst. 2, 2, 18; 2, 4, 10; 3, 16, 15; 6, 2, 11;

⁴³¹ DIOM. gramm. I, 386, 5; I, 485, 32.

⁴³² Char. gramm. 109, 10; 332, 3; 88, 4; 124, 18.

⁴³³ PRISC. gramm. II, 107, 18; II, 205, 9; II, 218, 23; II, 238, 17; II, 251, 19; II, 333, 4; II, 341, 15; II, 350, 22; II, 398, 3; II, 433, 7; II, 433, 11; II, 433, 24; II, 450, 4; II, 472, 1; II, 479, 8; II, 490, 5; II, 495, II; 537, 11; II, 583, 11; III, 68, 14; III, 85, 7; III, 42, 11; III, 166, 17;

, 192, 6; III, 205, 11; III, 208, 16; III, 211, 1; III, 226, 9; III, 293, 2; III, 342, 4; III, 365, 7; III, 369, 16.

⁴³⁴ PRISC. gramm. III, 410, 18; III, 415, 28; III, 526, 8.

⁴³⁵ SERG. gramm. IV, 494, 22.

⁴³⁶ HIER. Adv. Rufin. I, 16

⁴³⁷ HIER. Ep. 22, 402; 22, 415; 40, 474; 2, 37; 48, 506; 68, 2.

Cf. GODEL 1964.

⁴³⁸ AVG. civ. 2, 6. AVG. epist. 118, 3. AVG. mag. 9, 28.

Cf. COURCELLE 1953 i SARR 2006.

⁴³⁹ ISID. orig 12, 4, 1; 6, 11, 4; 1, 37, 3; 1, 3, 7; 1, 36, 17; 17, 9, 71; 1, 24, 1; 1, 36, 17; 17, 9, 71; 1, 24, 1; 1, 36, 17.

⁴⁴⁰ MANITIUS 1889, p. 711-720

Ara bé, que formés part dels autors estudiats a l'escola, sembla més difícil de justificar⁴⁴¹.

La transmissió textual de l'exègesi persiana és molt entrelaçada, però s'hi poden distingir diversos estrats: els escolis, el *Commentum Cornuti*, i les Glosses i comentaris medievals.

Els quatre principals manuscrits que contenen el *Commentum Cornuti* són els següents: M, München Bayerische Staatsbibliothek CLM 23577, del s. XI o XII⁴⁴²; L, Leiden Universiteitsbibliothek pub. lat. 78, de la 1^a ½ del s. XI, inclou la *Vita*, i el text de Persi i el *Commentum* en columnes paral·leles; U, München Bayerische Staatsbibliothek CLM 14482, de principis del s. XII amb el *Commentum* i el text independent; R, London Brit. lib. Regius 15B XIX, s. X de Reims, dona el *Commentum* com a text independent⁴⁴³. Tots quatre manuscrits provindrien d'un arquetip que no s'ha conservat i queden dividits en dues famílies⁴⁴⁴: R, que ofereix un text revisat el 1601 per Élie Vinet, coherent i plausible, resultat d'una alteració deliberada per un interpol·lador intel·ligent que posa seny als *lemmata* incoherents, elimina el doblet de l'inici de la primera sàtira; i MLU, en què M s'hauria correspon a una fase anterior i LU ho haurien fet en una de posterior. El desenvolupament del sistema de lemmatització que ofereix el *Commentum* constitueix una característica peculiar en la literatura escoliàstica i comentarística.

A banda de la tradició manuscrita primerenca, manuscrits més tardans i les primeres edicions poden il·luminar el procés de transmissió del *Commentum*. Els manuscrits tardans són T, München, Bayerische Staatsbibliothek CLM 19488, del s. XII, de Tegernsee, i B, Bern Bürgerbibliothek 223, del s. XV. T ofereix un text en mal estat, conté el nom de Cornut a l'*incipit*, escrit en la mà original, i a l'*explicit*, escrit en una altra mà. Segueix algunes lectures de R, però en el text segueix a MLUR. Si bé tendeix a simplificar i ometre, també ofereix addicions, de vegades, però, sense sentit. Tot i ser un manuscrit elegant, ben escrit, el text que ofereix B està ple d'errors i omissions. Conté també el nom de Cornut. Lligat a una tradició textual anterior a la de T, segueix

⁴⁴¹ MANITIUS 1889, p. 712: "Es ist auch insofern wenig wahrscheinlich, als sich bei den mittelalterlichen Autoren dieselben Verse aus Persius nur selten citiert finden, während dieselben Stellen aus den eigentlichen Schulbüchern sehr oft wiederkehren, wie das z.B. bei Juvenal und Lucan der Fall ist."

⁴⁴² A diferència dels altres tres grans manuscrits, enlloc no trobem la identificació de Cornut com a autor del *Commentum*.

⁴⁴³ El nom de Cornut tan sols apareix en un títol després de les notes del pròleg.

⁴⁴⁴ Amb restes de contaminació horitzontal.

la línia de R i té un interès especial perquè és un dels tres manuscrits en què Vinet es basà per a la seva edició.

El 1563, a Poitiers, veu la llum a mans d'Élie Vinet l'*editio princeps* del *Commentum Cornuti*. Vinet es basa en tres manuscrits: un descobert juntament amb Martinus Voltanus a la Biblioteca de Dax el 1545, el segon, que presenta semblances considerables amb B, pertanyent a Franciscus Berna, de Saintonge, i, el tercer, que comprendria el comentari a Juvenal i notes al text de Cornut, pertanyent a l'humanista Jean Amariton, d'Auvergne. Això no obstant, les notícies que tenim sobre les fonts emprades per Vinet són de vegades incoherents⁴⁴⁵. Tot i les semblances de l'edició de Vinet amb B, presenta també lectures comunes a MLUR. El 1601, Vinet duu a terme una *editio altera* del *Commentum*, tot llimant els errors de la primera i treballant molt més curosament. Així, per ex., assenjala amb més precisió que anteriorment les seves fonts: el manuscrit de Roussat, molt semblant a R⁴⁴⁶, les *Glossae Veteres* de Pithou⁴⁴⁷.

A banda del *Commentum*, cal destacar que, en la darrera edició de Clausen i Zetzl, el material escoliàstic no hi ha quedat inclòs⁴⁴⁸, suscitant d'aquesta manera opinions favorables⁴⁴⁹, i contràries⁴⁵⁰ a aquesta decisió.

Vist breument el procés que conduí a l'establiment del text del *Commentum Cornuti*, tal com ens ha estat transmès, sembla que aquest es remunta, aproximadament, al s. IX. En el *Commentum*, però, hi ha diverses notícies que s'han de remetre forçosament al passat i que fan creure que el *Commentum* hauria començat a circular el s. IV, encara que d'aquesta fase ens n'hagin quedat ben poques restes. Tanmateix, trobem al *Commentum* tot un fons exegetíc antic que es pot datar en una època força anterior a la carolíngia. Es tracta de determinats temes històrics, costums, elements de la topografia de Roma, imitació de Persi per part d'altres autors així com també imitacions

⁴⁴⁵ WIENER 2001, p.574: "Geht man nun der Frage nach, welche Handschriftengruppe der Herausgeber verwendet hat, so zeigt sich daß seine Auswahl französischer Handschriften durchaus nicht so ungünstig war, wie er selbst in seinem Vorwort schilderte"

⁴⁴⁶ Tant semblant que fins i tot ha estat identificat amb R.

⁴⁴⁷ Foren publicades per primer cop, juntament amb el text de Persi per Pierre Pithou el 158. Si bé Pithou posseïa un manuscrit que contenia els millors escolis medievals a Juvenal (Montpellier 125), no era la mateixa la qualitat del *Commentum* a Persi, molt més deficitària.

⁴⁴⁸ Per això, en ZETZEL 2005, pp. 193, 227, 'Appendix III. Additional Scholia to Persius' l'autor hi inclou tot aquest material escoliogràfic que ha quedat fora de l'edició.

⁴⁴⁹ SMITH 2006, p. 1: "and the editors of this volume, after abandoning their hopes to retrieve the "reliquias vetusti commentii in Persium" (p. viii), made the eminently reasonable decision (for the apparatus is full enough already) to publish the most faithful representation of the CC itself (comprising four manuscripts, MLUR, with three secondary witnesses) and not to include every instance where a given note occurs in some other scholiastic text."

⁴⁵⁰ SCHLEGERMILCH 2006, p. 1: "three valuable appendixes of minor Persius scholia that have unfortunately, in my opinion -- not been included in the Teubner volume."

a Lucili i Enni, citació de fragments desconeguts de Varró. Berger, des del punt de vista jurídic, situa la composició de l'escoli a la Sàtira 2, 14, i l'estén al *Commentum*, com a màxim en l'any 428, probablement cap al s. III o IV⁴⁵¹, perquè es fa referència a un article del *Còdex Teodosià*. Comptem, també, amb una citació d'Heleni Acró i a partir d'aquesta se li hauria arribat a atribuir l'autoria del Comentari. Com a darrera evidència interna hi apareixen diversos adverbis temporals que vinculen determinades persones.

Zetzel insisteix aferrissadament en la peculiaritat del sistema de lemmatització creat pel compilador del *Commentum* i el considera únic en el panorama escoliàstic i gramatical llatí⁴⁵². Certament Zetzel afirma que l'amplitud dels *lemmata* i l'ús de signes per marcar-los són no només el tret distintiu del *Commentum*, sinó també la mostra que aquest seria el fruit de la recombinació d'almenys dues versions marginals de l'antic *Commentum*, al qual, durant el procés de transmissió, s'hi haurien afegit paràfrasis, glosses, repeticions. Una altra prova de la doble transmissió d'un únic *Commentum* seria l'existència de doblats, és a dir, dues notes diferents que expliquen un vers dient el mateix de manera diferent.

Finalment cal destacar, que també hi ha restes de diferents fases compositives que es fan evidents a través de l'ús d'expressions indeterminades del tipus *alii*⁴⁵³, *quidam*⁴⁵⁴, *multi*⁴⁵⁵, *dicunt*⁴⁵⁶... Quant als autors citats en els escolis, trobem 58 citacions de Virgili, 42 citacions d'Horaci, 9 de Juvenal, 5 de Terenci, 4 de Lucà, 3 d'Ovidi, 3 de Ciceró i una d'Accius, l'Anthologia Latina, Attius Labeo, Cornelius Seuerus, Lucili, Pacuvi, Sal·lusti i de Varró⁴⁵⁷.

⁴⁵¹ BERGER 1910, p. 158-159: "Wahrscheinlicher ist aber seine Entstehung in eine frühere Zeit, etwa das dritte oder vierte nachchristliche Jahrhundert"

⁴⁵² Vg. tanmateix el prefaci dels *Scholia in Iuvenalem* de WESSNER 1931, p. XI, on aquest assenyala també una quarta mà que corregeix errors i marca els *lemmata* amb un conjunt de signes més sofisticats. No podríem potser pensar que aquesta sistematització més elaborada podria respondre a un estadi de composició? Que probablement caldria situar en la mateixa època que el del *Commentum Cornuti*? Pensem també que el propi Zetzel diu que els *lemmata* són afegits amb posterioritat, durant el procés en què un comentari continu passa a convertir-se en un conjunt de *Scholia*.

⁴⁵³ CORNUT. Pers. sat. 1, 4; 1, 20, 9; 1, 42, 2; 1, 103, 4; 1, 114, 9; 1, 134, 4; 2, 2; 2, 29, 5; 2, 36, 3; 2, 48, 5.

⁴⁵⁴ CORNUT. Pers. sat. 1, 45, 7; 1, 76, 5; 1, 101, 4; 4, 13

⁴⁵⁵ CORNUT. Pers. sat. 1, 13, 10.

⁴⁵⁶ CORNUT. Pers. sat. 1, 42, 2.

⁴⁵⁷ Cf. 'Index Scriptorum' de CLAUSEN –ZETZEL 2004, pp. 177-178. Cf. també l'apèndix de 'Testimonia', pàg. 153-173

9. SUBSCRIPTIONES

Les *subscriptiones*, un conjunt d'una vintena de microtextos, han estat incloses al Lèxic perquè, per primer cop, es deixa testimoni en primera persona d' una activitat de "lectura" i "correcció del text"⁴⁵⁸. La majoria, a excepció de la de Ciceró, és de final del s. IV, del s. V i de principi del VI, l'època que es coneix com al Renaixement Pagà.

Durant aquest període, un grup reduït d'aristòcrates de tendències paganes⁴⁵⁹, amb el propòsit de perpetuar el seu sistema polític, es van esforçar a mantenir la cultura clàssica mentre els valors cristians s'anaven instaurant hegemònicament⁴⁶⁰. Aquesta elit, hereva i dipositària d'una cultura a punt d'esfondrar-se, visqué un moment de molts canvis⁴⁶¹, i tingué un paper decisiu en la preservació i transmissió dels textos clàssics grecs i llatins⁴⁶². Aquest grup es constituí a l'entorn Pretextat, dels Símmacs i dels Nicòmacs, dues famílies amb un paper destacat en la resistència política i cultural a la implantació del cristianisme.

Entorn de l'elit aristocràtica que constituïa el nucli de la resistència pagana, s'hi aplegaren els gramàtics i rêtors de l'escola tardoimperial. El públic a qui anaven dirigides les obres que aquests mestres transmeteren era molt més reduït que mai: un grup tancat d'aristòcrates, mestres i alumnes⁴⁶³.

Això no obstant, aquesta elit i el seu *entourage* tingueren un paper preeminent en la transmissió dels clàssics llatins tal com ho demostren les nombroses *subscriptiones* que conservem⁴⁶⁴. En efecte, la majoria de llurs autors estan relacionats amb aquest cercle pagà i, en molts casos, es posa de manifest la relació dels autors amb

⁴⁵⁸ ZETZEL 1981, pp. 209-210.

⁴⁵⁹ Per una visió crítica del Renaixement pagà i la importància dels cercles aristocràtics, vg. l'article de CAMERON 1977.

⁴⁶⁰ Cal no menystenir l'aportació dels seus homònims orientals, especialment en el camp de la historiografia i de la filosofia. Vg. al respecte l'article de CAMERON, A., 'Paganism and Literature in late fourth century Rome', especialment pp. 8, 11, 13.

⁴⁶¹ BLOCH 1963, p. 193 : "There has been no more momentous breakdown in the history of mankind than the one which marks the end of the ancient world and the final conflict between paganism and Christianity, a conflict which culminates and comes to a dramatic conclusion at the end of the fourth century."

⁴⁶² VELAZA 1999, p. 291: "Et il n'est pas exagéré, à mon avis, d'affirmer que cette aristocratie païenne, dans son petit monde, vieilissant et élitiste, a écrit une page d'or dans l'histoire de la philologie romaine la plus ancienne."

⁴⁶³ Cf. CAVALLO 1992, pp. 93-94 i 97.

⁴⁶⁴ BLOCH 1963, p. 215 "there exist other subscriptions, almost copied from earlier manuscripts, which constitute invaluable evidence of the work of salvaging carried out by the élite of the pagan."

gramàtics o retors, i, fins i tot, amb escoles. Veiem així com la transmissió d'aquests autors passà per l'escola⁴⁶⁵.

Cap a finals del s. IV, al llarg del s. V i a principis del VI, comencem a trobar uns microtextos al final d'obres llatines d'alguns manuscrits en què s'explica com un personatge ha sotmès un text a un determinat procés filològic. Són les anomenades *subscriptions*, de gran importància per a la història de la transmissió dels textos en tant que és el primer cop en què un personatge amb nom i cognoms fa constar explícitament la seva implicació en l' "edició"⁴⁶⁶ del text.

És difícil saber en quina mesura i en què consisteix exactament aquesta implicació. Tanmateix, el que sí és cert és que, per primer cop, ens trobem amb algú que fa saber que ell mateix ha participat en aquest procés. Hi ha una consciència de participar, d'intervenir en aquesta transformació del text, de ser una baula més dins de la història de la transmissió textual, tal com indiquen les referències a altres versions de l'obra que trobem en algunes subscripcions. Som, doncs, en un moment crucial de la història de la crítica textual llatina i, fins i tot, de la concepció del text.

En tant que la literatura és una part més d'allò que defineix les classes altes, una manifestació cultural creada i dirigida a aquest cercle⁴⁶⁷, les audicions públiques de les obres constituïen, un acte social més a banda de la *performance* artística. En efecte, les classes altes eren educades per apreciar la qualitat d'aquestes obres.

Al contrari del que s'ha pensat fins fa poc, creiem que els membres, més els homes que les dones, de les classes altes eren capaços d'escriure *sua manu*⁴⁶⁸. Això no obstant, sembla que escrivien en determinades ocasions ja que, per a la resta, comptaven amb esclaus que els feien d'escribes.

Amb aquest context, la classe aristocràtica havia estat educada en els preceptes de la gramàtica i la retòrica per a una lectura activa, eren homes doctes i amb molt de gust literari. Podem pensar que no es conformava amb qualsevol versió, sinó que els en calia una de bona. No hem d'oblidar mai, però, que generalment es dedicaven a la

⁴⁶⁵ Cf. CAVALLO 1992, pp. 94-95.

⁴⁶⁶ Edició, amb tota la precaució amb què cal emprar aquest terme en l'actualitat. En primer lloc cal definir l'abast d'aquest terme en el seu context per tal de poder entendre el procés global. Resulta interessant en aquest sentit l'observació de REEVE 1983b, p. 412n.: "Probus evidently marked up a text and commented on it. Whether his work counts as an edition is purely a matter of terms; the real questions are how and in what form it became public, and how much it affected later copies."

⁴⁶⁷ KENYON 1980, p. 117: "It is true that throughout the fourth century literary culture was the mark of the higher classes of Roman Society."

⁴⁶⁸ Cf. McDONNELL 1996, p.476, el cas de Clàudia Severa.

literatura com a afició i no professionalment. Per tant, tot i que el nivell d'exigència fos elevat, no es corresponia al dels professionals de l'àmbit.

Les *subscriptiones* neixen dins d'aquest context, lligades a l'aparició, ja des del s. II, d'un personal especialitzat dedicat a la literatura i a l'ensenyament: els *grammatici*. Aquests personatges es troben a partir del s. I i II en el punt de confluència de les estructures culturals de l'època imperial⁴⁶⁹. D'una banda, la formació de nous lectors que tenien gustos diversos i una visió més crítica de l'obra literària; de l'altra, la demanda i la circulació creixent de llibres. En aquest moment, doncs, cal que s'eduqui els joves per tal que obtinguin uns coneixements que els permetin valorar i gaudir de les obres literàries.

Solen ser aquests aristòcrates, juntament amb els gramàtics, els encarregats de revisar els textos dels clàssics llatins que es van transmetre durant el Renaixement pagà. Un cop revisat el text, escrivien la *scriptio*, generalment al final de l'obra en qüestió, com si fos una mena d'*ex-libris*, de segell que conferia un cert valor al text. No oblidem que ens trobem en un moment en què el llibre té un valor considerable, és un *status symbol* d'una classe i d'un gust estètic.

El 1851 O. Jahn publica per primera vegada les subscripcions en els manuscrits dels clàssics llatins⁴⁷⁰. Abans que ell, Sirmond, Valois, Lindenbrog, Fontanini, Schneidewin i el propi Jahn havien prestat especial atenció a algunes d'elles en relació a determinats autors. Tanmateix, ningú fins a Lersch⁴⁷¹ les havia estudiades detalladament en tot el seu conjunt. Jahn, però, en no semblar-li prou adequada la feina feta per Lersch⁴⁷², es decideix a editar i comentar les subscripcions paganes: vint-i-tres subscripcions, la més antiga de les quals, la de Ciceró, remunta al segle II, i la resta les podem situar cap a finals del s. IVrt, Vè i, algunes, al VIè.

Encara avui, l'edició de Jahn continua essent la canònica, si bé molts són els que han constatat la necessitat d'una reedició⁴⁷³ a causa d'una millora dels coneixements històrics i de transmissió dels textos a què acompanyen. Certament, Jahn no tingué en compte alguns manuscrits importants per a la transmissió de determinades *subscriptiones* i les apreciacions històriques que ja han estat superades.

⁴⁶⁹ PECERE 1984, p.216 .

⁴⁷⁰ JAHN 1851.

⁴⁷¹ LERSCH 1845.

⁴⁷² JAHN 1851, p. 327: "Allein er ist theils nicht ganz vollständig und genau, theils hat er manches Unsichere und Ungehörige hineingebracht, so dass es mir nicht überflüssig erschienen ist, ein vor längerer Zeit gegebenes Word einzulösen, nochmals eine vollständige Uebersicht der Subscriptionen zu versuchen und die daraus hervorgehenden factischen Resultate in der Kürze festzustellen."

⁴⁷³ ZETZEL 1981, p.225: "In sum, it is hight time that the subscriptions were re-edited."

Zetzel comenta el 1973 la seva intenció de fer-ne una edició⁴⁷⁴, però a *Latin Textual Criticism in Antiquity* diu que, tot i que li hagués agradat poder oferir una edició crítica de les *subscriptions*, una empresa tan gran l'hagués allunyat de l'escriptura del seu llibre a causa de la complicació textual d'algunes subscripcions⁴⁷⁵. A la seva obra, doncs, en fa una edició⁴⁷⁶ sense gairebé fer cap estudi de la prosopografia ni de qüestions històriques. Edita les subscripcions, de vegades reproduïx l'edició d'altres autors, de vegades l'enriqueix amb alguns manuscrits, dóna una mica de bibliografia i mostra els problemes de crítica textual més evidents. Zetzel creu que el més important és veure quina funció tenien les subscripcions. Si bé no nega la seva importància en la història de la crítica textual, no s'està de titllar-les d'*ultimately highly frustrating*⁴⁷⁷. Zetzel, doncs, menysté el valor de les subscripcions i de la feina feta pels seus autors. Per fer-ho es dedica a destacar la baixa qualitat filològica de les *emendationes* a què van sotmetre el text, és a dir, a menysprear la tasca filològica dels seus autors.

Les tesis de Zetzel han estat seguides per molts autors i pocs s'han mostrat escèptics o contraris al seu plantejament. Cameron, per exemple, s'esforça en desvincular el paper que tingueren les *subscriptions* en la transmissió textual de determinats textos en el renaixement pagà, les tendències paganes dels seus autors, la validesa de la seva feina⁴⁷⁸. Tarrant torna a insistir en aquesta idea de desvinculació de les subscripcions amb el Renaixement pagà i en el caràcter no professional dels seus autors⁴⁷⁹.

La majoria de *subscriptions* ofereixen un patró estructural molt similar, tal com han assenyalat Jahn⁴⁸⁰, Zetzel⁴⁸¹, i Pecere⁴⁸². Es constitueixen al voltant dels verbs *legere* y *emendare*, i d'altres com *adnotare*, *corrigere*, *distinguere*, *recensere*. De vegades s'hi afegixen adverbis que concreten una mica més l'acció: *rursus* i *feliciter*, per exemple; i substantius o sintagmes que especifiquen quina metodologia van seguir:

⁴⁷⁴ ZETZEL 1973, p. 225: "The present paper, dealing with the first subscription in Jahn's collection, is intended to be the first step toward the preparation of a new edition."

⁴⁷⁵ ZETZEL 1981, p.210

⁴⁷⁶ ZETZEL 1981, p.211-231.

⁴⁷⁷ ZETZEL 1981, p. 210.

⁴⁷⁸ CAMERON 1977, p. 5: "though editing is rather too grand a word for the very modest activity involved", cf. tb. pp. 5-7; i 26-28.

⁴⁷⁹ TARRANT 1992, pp.9-10: "Aucun de ces correcteurs amateurs, qui se répartissent du simple écolier au dignitaire public distingué, n'est susceptible d'avoir édité un texte à des fins de circulation générale (...) Les subscriptions montrent que les lecteurs de l'Antiquité tardive intéressés par la qualité du texte se sentaient autorisés à les corriger pour eux-mêmes-un fait qui met en doute la disponibilité ou l'influence des éditions faisant autorité. "

⁴⁸⁰ JAHN 1851, p. 328.

⁴⁸¹ ZETZEL 1984, p. 209.

⁴⁸² PECERE 1986, p. 69-71; 1991a, pp. 64-65 i 71-72.

codicem, sine antigrapho, ad exemplum, de codice. El subjecte, subscriptor i sovint propietari del còdex, apareix determinat amb els rangs polítics o militars. Acostumen a ser membres de l' aristocràcia: *Nicomachus Dexter, Nicomachus Flavianus, Aurelius Memmius Symmachus*. Generalment, es faciliten també les coordenades temporals, la datació consolar, *ipso Cicerone et Antonio css.*, i espacials, *Romae, Constantinopoli(m)*, necessàries per situar la *subscriptio* en un punt concret, un ambient urbà entre els ss. IV-VI d.C.

La primera *subscriptio* que es conserva fou escrita per Estatili Màxim el s. II d.C. al *De lege agraria* de Ciceró⁴⁸³. Després de la carestia del s. III⁴⁸⁴, els ss. IV-Vd.C. són especialment prolífics en la producció de *subscriptiones*. La desena de textos d'aquest període tenen una sèrie de característiques comunes que responen a un ambient històric i cultural específics⁴⁸⁵: apareixen en el context del renaixement pagà⁴⁸⁶, estretament vinculades als *grammatici* y als *rhetores*⁴⁸⁷. És important situar las *subscriptiones* en un ambient no professional, tot i que els seus autors són membres destacats de l'elit aristocràtica amb una molt bona educació. De vegades ens recorden que la seva tasca ha estat realitzada ja sigui sota la supervisió d'un mestre o d'un personatge d'autoritat amb respecte al text, *oratori Endelechio, cum Macrobio Plotino Eudoxio*, o bé sense aquest: *sine magistro* i per tant *prout potui*; ja sigui en el marc de la classe, *in foro diui Augusti Martis, in scola fori Traiani*, legitimant seva feina i validant d'aquesta manera la còpia a través d'una figura d'autoritat. A més, les *subscriptiones* compleixen una funció d' *ex libris* i recorden la importància que representava en la societat del moment la formació cultural necessària per apreciar el valor d'un exemplar de qualitat⁴⁸⁸.

Finalment, les *subscriptiones* constitueixen un testimoni del procés de reorganització formal dels textos un cop consolidat el *codex* en detriment del *uolumen*. Així doncs, estan estretament lligadae a la constitució de *corpora*⁴⁸⁹. Es tracta d'un procés complicat ja que s'entrecreuen diferents filons textuales que depenen dels

⁴⁸³Per a una anàlisi profunda d'aquesta *subscriptio*, resulten imprescindibles els articles de ZETZEL 1974 i PECERE 1982.

⁴⁸⁴No s'ha d'oblidar que amb prou feines es conserven còdexs del s. III. Tanmateix, PECERE 1991a, p. 65 nombra diversos factors que podrien haver contribuït a aquesta escassetat.

⁴⁸⁵ PECERE 1986, p. 30.

⁴⁸⁶ Cf. CAMERON 1977, especialment pp. 26-28, BLOCH 1963 i PECERE 1986, pp. 75-78.

⁴⁸⁷ PECERE 1986, pp. 78-79.

⁴⁸⁸ Pecere 1986, p. 71.

⁴⁸⁹ Pecere 1986, pp. 71-74.

models utilitzats que, al seu torn, se supediten a les possibilitats de l'escriba d'accedir a les fonts i no a criteris de qualitat⁴⁹⁰.

Les *subscriptions* del s. VI d.C. no trenquen el fil de continuïtat metodològica ni funcional, però introdueixen certs canvis. En primer lloc, es fa més evident la influència de la cultura cristiana en l'ús del llenguatge. En segon lloc, malgrat que les *subscriptions* als textos literaris continuen, els textos subscrits tenen un caràcter més funcional i s'incorporen les antologies. En darrer lloc cal destacar el desplaçament geogràfic que es produeix de Roma cap a Ravenna primer i, després, cap a Constantinoble.

⁴⁹⁰ PECERE 1986, p. 74.

LÈXIC

ACCIPIO

1. Accipiō textual

DON. Ter. Andr. 599: 2 DICAM EADEM ILLI in aliis ‘idem’ scriptum est. quod si est, pro item **accipiamus**. [Prete: itidem *codd. (praeter CP) Eugr., Umpf. Dz. Fleck Thierf. Mar. Prete idem CP Linds. K. eadem Don. in lemm.*]

SERV. Verg. georg. 1, 399: NON ORE SOLVTOS: scilicet ‘maniplos’ alii ‘soluto ore’ **accipiunt**, id est nimium patenti.

SERV. auct. Verg. ecl. 7, 37: NERINE GALATEA (...) ‘Nerine’ autem patronymicon est graecum: nam feminina patronymica aut in ‘ias’ exeunt, ut Pelias; aut in ‘eis’, ut Atreis; aut in ‘ne’, ut Nerine, Adrestine. *alii pro ‘Nereis’ accipiunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 37: SVBIECTISQVE VRERE FLAMMIS ‘que’ copulativa coniunctio est, ‘aut’ disiunctiva. quomodo ergo has iunxit, *cum non utrumque, sed alterutrum fieri poterat quod suadebatur?* poetarum est partem pro parte ponere, ut torvum pro torve, et volventibus pro volubilibus: coniunctionem ergo pro coniunctione posuit, ut (6, 616) “saxum ingens volvunt alii radiisque rotarum” ‘que’ pro ‘ve’ posuit; nam sonantius visum est. *antiqua tamen exemplaria ‘ve’ habere inveniuntur; ‘ve’ enim proprium significatum habet, ut interdum pro vel accipiatur.* [Geymonat: subiectisque e subiectiisque Π₅¹; <subiectisque pro subiectisve> *Gramm.*, subiectisve *Heyne, alii*]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 143: MISERERE quidam pro ‘misereare’ **accipiunt**. [Geymonat: 143-144 oro-ferentis *titulus apud E. Diehl, Inscriptiones latinae christianae veteres, I, Berolini 1925, n. 1520, 6-7*]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 686: SACROS RESTINGVERE FONTIBVS IGNES *religiosos*. non quos tunc ‘sacros’ sciebant, sed quos mox probarunt. *SANCTOS RESTINGVERE FONTIBVS IGNES* [et] *bene ‘fontibus’, non aquis. ‘sanctos’ vero, ut venerabilius fieret. sane ‘sanctum’ est interdum non idem quod ‘sacrum’, neque idem quod ‘religiosum’; interdum non aliud quam ‘sacrum’. hic ergo ‘sanctos’ sacros accipiemus, quippe quo loco auspicia fierent, sicut ex Anchisae persona ostenditur, cum dicit ‘oculos ad sidera laetus extulit’ et ‘da deinde auxilium pater atque haec omnia firma’. aliter ‘sanctum’ accipi per singula loca dicitur.* [Geymonat: *sacros Serv.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 152: NON HAEC O PALLA DEDERAS PROMISSA PARENTI CAVTIVS V(T) S(AEVO) V(ELLES) T(E) C(REDERE) M(ARTI) (...) *alii non ‘parenti’, sed ‘petenti’ legunt, ut non iure adfectionis quam filius patri debebat, sed humanitatis eum convenire videatur: petenti mihi, o Palla, fidem dederas te cautius quam fortius dimicaturum: et adfirmant, si ‘parenti’ legendum esset, potuisse dici ‘non haec, o fili, dederas promissa parenti’.* *alii haec κατὰ τὸ σιωπώμενον dicta accipi* [Geymonat: *petenti Madvig, Williams precanti Peerlkamp*]

SERV. AUCT. Verg. Aen. 11, 268: DEVICTA ASIA SVBSEDI ADVLTER *quidam ‘sub’ pro ‘post’ accipiunt, ut sit pro ‘post possedit’.* (...) [Geymonat: *subsedit MPωγ, Servius : possedit M²Ray¹ Macrob. 4, 4, 22, Tib.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 633: GEMITVS MORIENTVM aliquanti ‘morientum’ genitivum corruptum pro integro **accipiunt**: *facit enim ‘morientium’.*

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 886: DEFENDENTVM ideo ‘defendentum’ et ‘ruentum’, quia ad masculinum retulit, et ‘hi defendentes’ facit, quod et de feminino dicimus: si autem de neutro loquamur, ‘defendentium’ dicamus necesse est, quia ‘haec defendentia’ facit et, ut supra dixi, genitivus pluralis a nominativo plurali minor esse non debet. quod si forte minorem eum aliquando invenerimus, metri necessitate fit, et incipit iam pathos esse, non declinatio. *non nulli ergo in his nominibus genitivum corruptum pro integro accipiunt.* [Geymonat: *defentum F : defendentem γ. corr. F¹γ¹*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 887: LACRIMANTVM *quidam ‘lacrimantum’ genitivum corruptum pro integro accipiunt, quia facit ‘lacrimantium’.* [Geymonat: *lacrimantumque MR, lacrimatumque c*]

SERV. Verg. Aen. 7, 740: ET QVOS MALIFERAE DEPECTANT MOENIA BELLAE multi *Nolam volunt intellegi et dicunt iratum Vergilium nomen eius mutasse propter sibi negatum*

hospitium, et id aperte noluisse dicere, sed ostendere per periphrasin; nam illic Punica mala nascuntur: ut nunc ‘Bella’ pro ‘Nola’ posuerit. alii ita volunt **accipi**, ut sit synalipha et legatur ‘moenia Abellae’. *quidam hanc civitatem a rege Murano conditam Moeram nomine vocatam ferunt, sed Graecos primum eam incoluisse. quae ab nucibus Abellanis Abella nomen accepit. alii quod inbelle vulgus et otiosum ibi fuerit, ideo Abellam appellatam. huius cives cum loca circa Capuam possiderent, fortu tumultu interisse, aliosque fugientes Moeranum abisse et eius incolis se iunxisse: et quod inbelliores fuerint Abellanos dictos.* [Geymonat: Abellae DServ bellae libri, Serv. Tib., Ribbeck]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 40: TVMOR OMNIS ET IRAE CONCESSERE DEVM *quidam ‘concessere’ pro ‘discessere’ accipiunt. alii ita tradunt: nondum concesserunt, sed utiliter dissimulat. sed aliqua hemistichia in Vergilio tam sunt sensu inminuta, quam verbis, ut ecce hoc loco: namque non possumus intellegere quievisse omnem tumorem et iram deorum, cum et adhuc inimica sit Iuno, et ad Troianorum perniciem addantur alia numina, ut furia, ut Iuturna: unde mire quidam conclusit hunc versum, dicens ‘concessere deum profugis nova moenia Teucris’. ‘concessere’ ergo indulserunt vel cesserunt, id est permiserunt, ut nec, si muneribus certes, concedat Iollas, id est permittat, indulgeat, et extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.* quodsi ita acceperimus, ut dicat Teucros constituere civitatem, nec ea numina, quae irata sunt, vetant, nihil erit contrarium: nam et ipsa Iuno hoc dicit <VII> “non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis: atque inmota manet fatis Lavinia coniunx”. hic autem sensus, etiamsi detrahas subauditionem, potest accipi a superioribus, ut sit: tumor omnis et irae concessere deum, ut hic tibi sit certa domus certique penates. [Geymonat: <quidam ita complevit concessere deum profugis nova moenia Teucris> Serv. Aen. 3, 340: om. libri, Tib.; cf. Aen. 10, 158]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 406: CONIVGIS INFVSVS GREMIO hoc est ante concubuit et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacenphaton ‘infusum’ legunt, ut sit sensus: dormiit cum coniuge dormiente, id est petiit soporem, infusum etiam coniugis gremio. *alii ‘infusum’ legunt, ut significetur coisse illos et sic sopitos, et volunt esse emphasin coitus: nam ‘infusum gremio soporem’ nihil esse dicunt. multi autem cacenphaton accipiunt, ne duo epitheta videantur, ‘placidum’ et ‘infusum’. alii figurate accipiunt ‘placidum per membra’ pro eo quod est placidum membris.* [Geymonat: infusum Mωγ, Non., Gramm., Tib. : infusum in infusus corr. P, infusum R, effusus Diom. 460, 18]

SERV. Verg. Aen. 9, 339 MVTVMQVE METV scilicet pecus; nam male quidam **accipiunt** ‘mutum fremit’ de leone: quod si dixeris, vacat ‘metu’. [Geymonat: mutumque M²P¹ωγ, Serv. Tib. in interpret. (om in lemm.) : multumque MPRr : motusque Bentley, cl. v. 793 metu dist M², mutum fremit coniungit P², remit M, corr. M² fremit-cruento om. Tib.]

SERV. Verg. Aen. 9, 381: DVCEBAT SEMITA legitur et ‘lucebat’: quod si est, ‘rara’ pro ‘raro’ **accipiendum**, ut sit ‘raro lucebat’, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus: si ‘ducebat’, intellegimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est hominum viam. *et non ostendit quo ducebat: sed intellegamus euntes.* [Geymonat: lucebat MPωγ: ducebat M²Vabenuv, Tib., lucebant R]

CLAVD. DON. Aen. 10, 402: *Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter traicit, hoc spatium tantumque morae fuit Ilo. Ilo namque procul validam direxerat hastam, quam medius Rhoeteus intercipit optime teutra: hastam miserat Pallas, ut illum percuteret, sed eodem momento vectus biiugis transiebat Rhoeteus, quo factum est ut medius ipse excepisset ictum in alterius eiectum interitum. teutra accipiendum est, ut veteribus placuit, velut scutum.* [Geymonat: teutra M teucrum c]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, 97: (NEC SVA PINIGERO MAGIS ADNATET) VMBRA LECHAEO licet alibi undam legamus, tamen melius umbram **accipimus** propter Melicerten, qui se de Lechaeo monte praecipitavit in mare, in cuius honorem agon celebratur Isthmiacus, cuius uictores pinu coronantur.

COMM. Lucan. 9, 9: ET AETERNOS ANIMAM COLLEGIT INORBES animas philosophi tradunt diuino igne constare. (...) propter quod et hic ‘patientis aetheris igni fecit’, hoc est in hunc aerem imum uenire et corpus regere ac deinde in suam sedem remeare hoc est in solis globum lunae. aut quoniam Pythagoras dixit huius modi animas in stellas conuerti: quo modo **accipimus** ‘aeternos orbis’. [Housman: aeternos orbis, astriferos axes 5. Seru. Aen. VI 127]

bene uiuentium animas ad superiores circulos, id est ad originem suam, redire; quamquam non supra infimum octo orbium escendunt, sicut infimo tantum niger conectitur aer collegit ex multorum corporibus et omnibus gentibus falso c 'aut quoniam Pythagoras dixit huiusmodi animas in stellas conuerti, quomodo accipimus aeternos orbis', quam interpretationem respuunt praecedentia, praesertim illa aetheris imi]

ADNOT. Lucan. 6, 353: TRACIM hoc Trachin **accipimus**, id est eminent. [Housman Trachin]

CORNVT. Pers. sat. 1, 11: (9)§: TVNC TVNC IGNOSCITE [tunc tunc ignoscite] significat rationem ualere tunc praecipue cum seueritatem aetatis aspexerit. (10) nolo autem interposito figura est, id est nolo ridere, sed ignoscite quid faciam, naturale hoc mihi est. (11) tunc tunc iteratum **accipitur**. (12) tunc pro praecipue, uel etiam asseueratio ualde dolentis, ut: 'me me adsum qui feci' (Aen. 9, 427) et: 'nunc nunc o liceat crudelem a. u.' (Aen. 8, 587).]

2. *Distinctio*

a) Seqüencia

PORPH. Hor. sat. 1, 5, 77-78: *Incipit ex illo montes Apulia n<o>tos ostentare mihi*: Non est 'ostentare mihi' **accipiendum** potius quam 'notos [ostentare] mihi'. Ideo maxime non est intellegendum, quia, si[c] hoc uellet, intellegi, 'ostentare nobis' dicendum erat, cum non solus iter faciat, nec illos montes solus uidere incipiat.

DON. Ter. Ad. 595: 1 SI QVAM FECERE hoc distingue et separatim infer ipsi expostulant. 2 SI QVAM FECERE IPSI EXPOSTVLANT sensus manifestus est, sed obscura sunt uerba et eorum collocatio et distinctio. nam incertum, utrum 'si expostulant' intellegendum sit an 'si quam' pro una parte orationis **accipi** oporteat. [Prete: expostules A *editt*. Expostulant γ b (*qui ius ante exp. Inserit et del.*) Don. Expostulent δ Prisc.]

DON. Ter. Ad. 608: 1 QVAPROPTER TE IPSVM PVRGARE utrum 'te ipsum' una pars orationis an diuise **accipiendum** 'te' Micionem 'ipsum' Aeschinum 'purgare'? [Prete: ipsus *corr. rec. A, ω*]

DON. Ter. Andr. 926: 1 ITANE VERO OBTVRBAT si subdistinguit, 'interstrepit' **accipe**, sin distinguit, 'euertit' intellegas. 2 ITANE VERO OBTVRBAT potest 'itane uero' subdistingui et sic cum comminatione inferri 'obturbat'. [Prete: H (Chr.) PERGE Ψ (Cr) TVMIS A *cum rell.* (is om. GV) *Umpf. Linds. K. Mar. CH.* perge tu CR. is mihi *Bentl. Dz. Fleck*]

SERV. Verg. georg. 2, 424: GRAVIDAS CVM VOMERE FRVGES 'cum' abundat; nam hoc dicit: subministrat fruges vomere, id est per vomerem: Ennius "effudit voces proprio cum pectore sancto", id est proprio pectore; nam 'cum' vacat. Vrbanus tamen sic **accipit**: 'gravidas cum vomere', id est statim post arationem. [Geymonat: quo vemere γ , *corr.* γ^1 , cum fenore *Reiske*]

SERV. Verg. Aen. 4, 486: SOPORIFERVMQUE PAPAVER incongrue videtur positum, ut soporifera species pervigili detur draconi. sed dicimus variam vim praebere victum diversis animalibus: nam salices hominibus amarae sunt, dulces capellis, ut "et salices carpetis amaras", scilicet hominibus. item cicutae secundum Lucretium hominibus sunt venosae, cum pingues reddant capellas. ergo et papaver licet det hominibus somnum, draconi adimit forsitan. et est excusatio: potest tamen melior esse sensus, si 'servabat in arbore ramos' plena sit distinctio, sequentia vero sic **accipiamus** 'haec se promittit carminibus curas solvere, spargens umida mella, soporiferumque papaver, id est miscens, ut Cicero "et spargere venena didicerunt". nec incongrue ad amaritudinem amoris mel adhibet, ad oblivionem papaver. *haec enim Didoni prosunt, de qua ait <529> "nec umquam solvitur in somnos"*. [Geymonat: *hunc v. del. Schrader, post 517 transposuit Ribbeck*]

SERV. Verg. Aen. 8, 630: MAVORTIS IN ANTRO potest **accipi** et 'fecerat lupam Mavortis' et 'Mavortis in antro'. [Geymonat: *fecerat cum superioribus iungit Heyne*]

SERV. Verg. Aen. 8, 223: TVRBATVMQVE OCVLIS ea parte turbatum, quae proditrix mentis est. alii 'oculi' legunt et **accipiunt** a superioribus 'videre turbatum oculi'. [Geymonat: oculis MPR ω γ^1 , Serv. Aen. 5, 505; 9, 125, *Tib. Ribbeck et Mynors* : oculos γ : oculi *Sabbadini, Williams, 'PVS' 12, '1972-73', 54*]

SERV. Verg. Aen. 10, 484: CVSPIS INGENS ita **accipiendum** est, ne incongruum sit, de puero si dixeris 'ingens pectus'. sane cuspidem abusive pro hastae mucrone posuit.

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 818: FRIGIDA LETO leto alii 'telo' legunt et intellegunt 'vulnere'. *et quidam labuntur leto non 'leto frigida', sed 'leto labuntur'. alii 'frigida leto' accipiunt, quia sequitur post 'captum leto posuit caput'. non nulli 'frigida lumina' tradunt, scilicet igni caloris extincto, ut e contrario ad caelum tendens ardentia lumina.*

b) Paraules

DON. Ter. Hec. 707: 2 SINE 'sine' separatim **accipe**, quia uim habet comminantis.

ADNOT. Lucan. 9, 323: ET INLATO potest sic **accipi** 'in lato', ut duae partes orationis sint, [potest et ut una sit], et sit hic sensus: longeque a Syrtibus undas egit, id est de longinquo a Syrtibus undas impulit in Syrtes scilicet et in lato confregit litore pontum. Ipsas Syrtes latum litus accipimus, ubi fluctum dispersum ventus infregit. Et 'inlato', quod fluctus a Syrtibus in mare traxerit eosdemque fregerit in litore. 'Inlato' ergo una pars orationis est, ut ad fluctum admoveretur litus, non veniret fluctus ad litus; hoc ad celeritatem posuit exprimendam. [Housman: inlato] inlato et in lato Ω; hoc c, utrumque a interpretatur. Expl. Oudendorpius]

c) Distribució personatges/diàleg

DON. Ter. Ad. prologus 24: 1 IN AGENDO PARTEM OSTENDENT σχῆμα ὑπεξάρσεις: hic enim iam non senes **accipiendi**, sed et ceterae personae.

DON. Ter. Ad. 196: 1 PRO SVPREME IVPPITER haec allocutio ad hoc inducta est, ut ex uerbis lenonis appareat, quam facile mitis fieri possit et quiduis libenter **accipere**. [Prete: noua scena est apud *Linds. K.*]

DON. Ter. Phorm. 368: VIDEAS TE ATQVE ILLVM VT NARRAS melius hoc clare dictum a seruo **accipimus**, ut defendisse dominum uideretur.

DON. Ter. Phorm. 368: 1 VIDEAS TE ATQVE ILLVM VT NARRAS (...) 6. An sic **accipiendum** est, ut seruus summissa uoce hoc per iocum dixerit: tantum tu in uita te uideas optimum, quantum fuit ille quem narras?

DON. Ter. Phorm. 552: 2 PEDETEMPTIM TAMEN hoc quidam sic **accipiunt**, tamquam Getae dicat Antipho, ut caute aggrediatur senem fallere. [Prete: AN. di...CPv² AN. Ped. E (*Don.*)]

SERV. Verg. Aen. 5, 615: ASPECTABANT FLENTES multi 'flentes heu' distingunt, ut sit 'miserabiliter flentes', et a persona dicatur poetae. alii 'heu' a mulieribus dictum **accipiunt**. [Geymonat: flentes et heu *dist. P*²]

SERV. Verg. Aen. 10, 124: SENIOR CVM CASTORE THYBRIS possumus et solum Thybrin senem **accipere**: possumus et Castorem, si legamus 'et senior cum Castore *Thybris*': nam amphibolia est. [Geymonat: cum castore thybris ex cumcumoretsathysm, *ut vid. P*¹ thybris Mω (praeter ab) γ, *Serv., Tib.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 486: HEV QUID AGAT (...) *alii ab Aeneae persona dictum accipiunt, ut diceret 'heu quid agam'?*

SERV. Verg. ecl. 1, 28: CANDIDIOR POSTQVAM TONDENTI BARBA C(ADEBAT) aut mutatio personae est, ut quendam rusticum **accipiamus** loquentem, non Vergilium per allegoriam; nam, ut diximus, XXVIII. annorum scripsit bucolica: aut certe est mutanda distinctio, ut sit non barba candidior, sed libertas; nam XXVIII. annorum barbam potest quivis metere, sed non canam. et bene 'candidior libertas', ut intellegamus etiam ante in libertate, sed non tali fuisse Vergilium.

SERV. Verg. ecl. 6, 55: CLAVDITE NYMPHAE melius hoc a persona Pasiphaes dictum **accipimus**, ut dicat Silenus, hoc illam aliquando dixisse.

CLAVD. DON. Aen. 5, 870: *o nimium caelo et pelago confise sereno, nudus in ignota, Palinure, iacebis harena*: haec ex persona Aeneae **accipienda sunt**, qui arbitrabatur deliquisse Palinurum atque egisse neglegenter, quasi caelo sereno et pelago casu quolibet perire non posset. accedebat ad dolorem gementis poena quoque amico inflicta post mortem, ut inhumatus iaceret et nudus in exteris terris ignotusque omnibus, in litoribus etiam quae nullus incoleret et in quibus sepultorem invenire non posset.

d) Marques d'entonació: exclamació i interrogació

SERV. Verg. georg. 4, 150: PRO QVA MERCEDE ordo est 'expediam naturas apium, quae canoros C(uretum) s(onitus) c(repitantiaque) a(era) s(ecutae) D(ictaeo) r(egem) c(aeli) p(auere) s(ub) antro: pro qua mercede', id est gratia vel labore, 'solae communes natos consortia tecta u(rbis) h(abent)': nam, ut etiam Donatus dicit, tragicum est et ultra carmen

georgicum, si **accipiamus**, ‘pro qua mercede’ exclamationem esse, ut sit, pro quanta hoc mercede fecerunt! (...) [Geymonat: pro qua mercede *id est pro eius rei mercede quod*]

SERV. Verg. Aen. 4, 656: VLTA VIRVM (...) alii haec quasi per interrogationem volunt **accipi**, ut nihil dicat esse perfectum: ‘numquid urbem statui? numquid ultra sum virum? numquid a fratre poenas recepi? felix tamen fuisset, si vel hoc tantum contingeret ut Carthaginem non veniret Aeneas’.

SERV. Verg. Aen. 7, 556: EGREGIVM VENERIS GENVS (...) IPSE LATINVS (...) Vrbanus tamen totum hunc locum per interrogationem **accipit** ‘terrorum et fraudis abunde est? stant belli causae?’ ut quasi per gratulationem non credat, sicut illud Terentii quia plus cupio, minus credo

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 830: ARMA RELINQVENS alii ‘arma relinquunt’ legunt. Probus hypallagen vult esse vel contrarium, ut ipsa relinquat. alii ‘arma relinquunt’ cum laude dictum **accipiunt**, id est illa decidebant e manibus Camillae exanimis. [Geymonat: relinquunt Probus apud DServ., Tib.: relinquit M relinquens M³ωγ, Mynors, relinquens ex reliquit P, reliquit Ra. Courtney, ‘BICS’ 28, 1981, 25-26; Delvigo ‘Testo virgiliano’ 69-81; Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 73-77.]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 646: VSQVE ADEONE MORI MISERV EST tacitae quaestioni occurrit. et quidam hoc verbum reprehendunt ‘usque adeone’; melius dici ‘usque eo’: Lucilius septimo usque adeo studio atque odio illius efferor ira. quidam sic **accipiunt** ‘usque adeo ne mori miserum est’, ut non quasi confirmet, sed quasi interroget, quare dea sic de illo laboret ut vivat, cum satius sit honeste mori, quam turpiter vivere. . ergo ‘usque adeone’, ut tamen tanta turpitudine ferenda sit.

3. Mètrica

DON. Ter. Ad. 559: 5 EM VIDE VT DISCIDIT LABRVM Asper mediam longam a caedendo **accipit**, ego mediam breuem a scindendo.

DON. Ter. Andr. 784: 1 AH NEC TV OMNIA aut ‘nec’ pro non legitur aut ‘ne omnia’, ut ‘ne’ producat et **accipiatur** pro non. 2 NEC TV OMNIA audisti subauditur. [Prete: an tu haec G Umpf. Dz. Prete Aha necdum DL an haec tu cett. codd. Ah nec tu Don. Anne haec tu Linds. K Mar. Ain tu? Haec omnia Fleck]

SERV. Verg. Aen. 11, 666: EVNEVM quia Latina est declinatio, ideo ‘ne’ **accipit** accentum: nam Statius quia graece declinavit, graecum accentum posuit dicens Euneos ante et nunc ante Thoas et Euneon audit. [Geymonat: Eunaem : euneum c Serv., Ribbeck]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 391: DECORA [AEQVA IVGALES] propter metrum ‘co’ syllaba brevis **accipitur**. [Kohlmann : decora aequa PGc decora eque rS pr. m. (al. m. suprascr. decorique) decora ampla G²g Leid. edd. decorique BHTπ Dan. Alta viri, decora alta Beh.]

4. Sintaxi

PS. ACRO Hor. carm. 2, 7, 7: FREGI CORONATVS] Aut consumpsi aut, diuisi, ut a sexta hora significet saepe epulatos; mero uero uel datiuus uel ablatiuus casus bene **accipiatur**.

PORPH. Hor. carm. 1, 6, 6-7: Nec cursus duplicis per mare V(lixei): Amfibolum; nam et duplicis Vlixii intellegi potest, quod significat ‘callidi’, potest et duplicis cursus per accusatiuum pluralem **accipi**, id est: itus ac reditus.

PORPH. Hor. carm. 2, 7, 6: Cum quo morantem saepe diem mero fregi : (...) Mero autem siue datiuo casu siue ablatiuo **accipias**, habebit suam rationem sensus: aut enim ‘illa re fregi diem’, aut ‘illi rei fregi’.

PORPH. Hor. carm. 2, 13, 2-3: Et sacrilega manu p(roduxit) a(rbos): Vocatiuo casu **accipe** arbos, hoc est ‘o arbos’.

PORPH. Hor. epist. 1, 20, 23: Belli domique: Haec modo aduerbia sunt **accipienda**, non nomina.

DON. Ter. Ad. 389: 3 CREDO VT EST DEMENTIA sic et in Eunucho: et nominatiuus et septimus casus potest esse. si septimus, subaudias ‘praeditus’ aut quid tale; sed melius nominatiuum **accipimus** casum.

DON. Ter. Andr. prologus 25: 2 RELIQVVM sunt qui ‘reliquorum’ **accipiunt**, ut sit sensus: de hac fabula sumite specimen, ut sciatis, an ceterae uobis spectandae sint. nam postmodum dicit

- in alio prologo “alias cognostis eius: quaeso hanc noscite” [Reliquum CDGE² *Don. (siue hoc reliquum dicit siue ‘reliquum’ pro reliquorum, geminata V scribitur)*]
- DON. Ter. Andr. 205: 1 NEQVE TV HAVT DICES TIBI NON PRAEDICTVM duae negatiuae unam consentiuam faciunt; tres negatiuae pro una negatiua **accipiuntur**, ut hic ‘neque haud non’. Sallustius “haud impigre neque inultus”. uera ergo lectio est neque tu haud dicas, quod plurimi non intellegunt, <cum> hoc dicas legunt. 2 NEQVE TV HAVT DICES TIBI NON P uera lectio neque haud dicas: est enim quantum παρέλκον. Plautus in Bacchidibus “neque haud subditiua gloria oppidum arbitror”. [Prete: hoc dicas DGB tu hoc dices CPD² hoc tu dices E tu haud dices *Fleck*. Tu haud dices *Umpf. Mar.* (dicas *Dz. Linds. K., Prete*)]
- DON. Ter. Andr. 647: 1 FALSVS ES modo participium est, id est falleris, si Pamphilus dicit; si uero coniungitur, pro fallax **accipitur**. [Prete: falsus es *codd.* (f. est C) *Linds. K* : falsus’s *editt.*]
- DON. Ter. Andr. 655: 3 QVO MINVS TV quo id est quod. et deest audi. 4 Vel accipe, ut sit quod uel quoniam. 5 Vel ‘quo’ id est ex quo aut qua re. 6 Aut certe erit sensus cum subauditione huiusmodi: immo etiam quo minus scis aerumnas meas, eo magis audi, aut: immo etiam hae nuptiae non apparabantur mihi, quo ipso minus tu scis aerumnas meas, id est falsae nuptiae erant, quae res te magis fallit irascique mihi cogit merito. [Prete: quo *codd. editt. quom Dz.*]
- DON. Ter. Eun. 343: 3 Nam ‘interea’ nunc coniunctio **accipienda est**, non, ut alias, pro aduerbio ponitur.
- DON. Ter. Eun. 622: 1 INVITAT TRISTIS MANSIT IBI CVM ILLA adulescens scilicet. 2 Et MANSIT pro remoratus est, id est accubuit nec recessit. <nam id> ‘mansit’ significat. 3 Si miles, ‘mansit’ passus est; si Chremes, ‘mansit’ immoratus est conuiuia; nec enim statim discessisse **accipiendus est**.
- DON. Ter. Eun. 666: 4 VERVM MISERAE si ‘uerum’ pro coniunctione **accipimus**, subaudiendum erit hic ‘amatores mulierum esse eos maximos’.
- DON. Ter. Phorm. 1: 2 POSTQVAM POETA VETVS P(OETAM) N(ON) P(OEST) nota postquam apud ueteres non praeterito modo sed etiam praesenti tempori adiungi, ut “postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit Verg. Buc.1, 30”.quamquam sunt qui ‘postquam’ pro ‘quoniam’ **accipi** uelint.
- SERV. Verg. georg. 2, 1: HACTENVS ARVORVM CVLTVS ET SIDERA CAELI (...) et ‘hactenus’, ut multi volunt, una pars orationis est, et est aduerbium significans ‘hucusque’. Alii duas partes volunt, pronomen et aduerbium, ut sit ‘tenus hac’, sicut (III 53) et crurum tenus mento palearia pendent; sed melius est unam partem **accipere** orationis ‘hactenus’.
- SERV. Verg. georg. 2, 70: STERILES PLATANI MALOS GESSERE V(ALENTIS) ‘fagos’ enim incipit graecus esse nominativus singularis, non pluralis noster accusativus. alii neutrum probant et ita **accipiunt** ‘castaneae fagos, piri flore ornus incanuit’, ut similiter ‘fagos’ nominativus sit graecus. [Geymonat: 70 sterilis M, *nom.pl.*: steriles γ²γ malis b valentes M²γ 71 fagos Mγ²ωγ: fagus *Prisc. VIII, 85, Wagner et Sabbadini (ut nom. pl.)*, castaneas *Scaliger, Thomas* fagus γ fagos etiam *Serv.*; <figura hypallage. non enim ‘castaneae fagos’> *Schol. Bern., cf. Timpanaro ‘Virgilianisti’ 141-142.*]
- SERV. Verg. georg. 2, 324: VERE TVMENT TERRAE ET GENITALIA S(EMINA) P(OSCVNT) Asper simpliciter **accipit**, ut ‘terrae’ nominativus pluralis sit; Donatus uero ‘terrae’ genetiuum uult esse singularem, ut sit sensus mutata distinctione ‘vere tument silvae’ - scilicet a superioribus – ‘terrae et genitalia semina poscunt’, id est tument silvae et genitalia semina terrarum requirunt. [Geymonat: pascunt M *corr.* M¹]
- SERV. Verg. georg. 2, 327: MAGNO COMMIXTVS CORPORE FETVS pro ‘corpori’, ut haeret pede pes, item alibi et magno se corpore miscet: licet possimus **accipere**, commixtus terrae magno suo corpore, id est aetherio. *et aliter: corpore aut suo aut terrae: si terrae, (‘corpore’) pro ‘corpori’.*
- SERV. Verg. georg. 3, 46: MOX TAMEN id est postquam georgica scripsero. et ‘ardentis pugnas’ legendum est: nam male quidam ‘ardentis Caesaris’ **accipiunt**, ut ‘is’ communis sit syllaba. *et aliter: (‘ardentis accingar dicere pugnas’) hic distingue, ut Aeneida significasse videatur, quia una Actiaca pugna Octaviani Caesaris fuit.* [Geymonat: ardentis M²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 257: PARCE METV quotiens in causis arguimur, ante nos purgare debemus et sic ad actionem descendere: quod et hoc loco Iuppiter facit; ante enim obiecta

purgat et sic venit ad promissionem. et est ‘parce metu’ elocutio usualis, id est dimitte metum, quomodo dicimus parce verbis, parce iniuriis. alii ‘metu’ pro metui **accipiunt**, ablativum pro dativo; aut certe ideo metum aufert, ut animo securiore possit audire, ut alibi solvite corde metum, Teucris.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 48 : *EQVO LATET id est sub praetexto, sub specie equi. alii ‘equo’ in equo accipiunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 241: PELAGI VOLVCRES quia dicuntur Ponti et Terrae filiae: unde in insulis habitant partem terrarum, partem maris tenentes. alii dicunt eas Neptuni filias, qui fere prodigiorum omnium pater est: nec inmerito; nam secundum Milesium Thaletem omnia ex umore procreantur: unde est “Oceanumque patrem rerum”. hinc fit ut, quotienscumque desunt parentes, redeatur in generalitatem. sic et peregrinos Neptuni filios dicimus, quorum ignoramus parentes. alii vero dicunt harpyias filias esse Thaumantis et Electrae. *quidam ‘pelagi’ adverbialiter accipiunt, ut ‘belli’, ut ‘domi’, propterea quod res in insula geritur.*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 10: *QVIS non nulli pro ‘aliquis’ accipiunt, vel ‘qualis’.* [Geymonat: qui Baehrens]

SERV. Verg. Aen. 6, 618: PHLEGYASQVE MISERRIMVS OMNES ADMONET si ‘Phlegyas’ nominativus est singularis, hoc dicit, Phlegyas omnes admonet apud inferos poenas ferentes: si autem ‘Phlegyas’ accusativus pluralis est, Theseum omnes Phlegyas admonentem debemus **accipere**. [Geymonat: flegyaque FR]

SERV. Verg. Aen. 9, 124-125: ET AMNIS RAVCA SONANS licet antiquitas habuerit ‘hic’ et ‘haec amnis’, melius tamen est **accipere** ‘rauca sonans’ pro ‘rauce’, quam ‘rauca amnis’.

SERV. Verg. Aen. 9, 706: ET CLIPEVM SVPER INTONAT INGENS aut ipse ingens super clipeum intonat: aut ingens clipeum supra ipsum tonat: nam lectum est etiam ‘hoc clipeum’, ut probat Caper: quod magis debemus **accipere**: nam Homerum imitatus est, qui ait ἀράβησε δὲ τεύχε’ ἐπ’ αὐτῶ.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 244: *CRASTINA LVX deest ‘veniat’, hoc est crastina lux veniat tantum. [et crastina lux] si ad Aeneam referas ‘spectabis’ et ‘non inrita dicta putaris’, ‘crastina lux’ subaudiendum ‘cum venerit’. si autem ad lucem ‘spectabit’ legas, ‘crastina lux’ suspendendum. quidam CRASTINA LVX mea si non inrita dicta putaris ingentes rvtvlae spectabit caedis acervos ‘spectabit’ est vera lectio, et ordo est ‘si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos caedis videbit’: nam male quidam ‘spectabis’ legunt et ad lucem referunt. quod non procedit; nullus enim sic loquitur: o Aenea, nisi quae dico minime credis, o lux crastina ingentes caedis acervos videbis. alii more antiquo ‘lux’ pro ‘luce’ accipiunt: Lucilius in tertio “hinc media remis Palinurum pervenio nox” pro ‘nocte’. Longus ait “deest ‘venerit’”: unde et ipse ‘spectabis’ legit.* [Geymonat: luxsi P, del. si P¹]

SERV. Verg. Aen. 10, 327: MISERANDE pro ‘miserandus’; nam pro nominativo vocativum posuit, ut contra <12, 192> socer arma Latinus habeto: licet illic possit **accipi** ‘socer arma Latinus habeat’: nam ‘habeto’ et secunda et tertia persona est. tamen etiam et alibi nominativum pro vocativo posuit, ut <8, 77> “corniger Hesperidum fluviis regnator aquarum”.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 615: QVIN ut non: nam confirmativa particula est. *quidam hunc ordinem esse volunt: namque si mihi, quae quondam fuerat, vis in amore foret, non hoc mihi negares, quin possem pugnae subducere Turnum. alii hoc genus elocutionis accipiunt, ut per ea quae per parenthesin posita sunt, reliquo sensui occurratur, non his quae primo posita sunt: hic enim ad illud quod insertum est ‘non hoc mihi namque negares omnipotens’ ‘quin et pugnae subducere Turnum et Dauno possem incolumem servare parenti’. alioquin dempta hac parenthesi, non congruit primum cum postremo, si ita dicas ‘si mihi quae quondam fuerat quamque esse decebat, vis in amore <foret>, quin et pugnae abducere Turnum et Dauno incolumem possem servare parenti’: Plautus in Cistellaria “is servus, sed abhinc annos factum est XVI., cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi” (Cas. 39-41, non Cist.).* [Geymonat: Turnum subducere pugnae aev Turnum subducere pugnae etiam o]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 425: MVLTA DIES (...) *quidam sane non ‘dies multa’ accipiunt, sed ‘multa retulit in melius’: et ‘varii aevi’ non ut ipsum varium sit, sed ut fortuna eius.* [Geymonat: variusque M¹P²ceruvy (corr. γ¹), Macrob. 6, 2, 16, Non. 380, 40, Ribbeck]

- SERV. Verg. Aen. 12, 176: ESTO NVNC SOL TESTIS bene eum primum invocat deum, quem orientem intuens vidit: nam ait illi ad surgentem conversi lumina solem . ‘esto’ autem multi volunt tertiam esse personam, id est ‘sit mihi Sol testis’, quia sequitur ‘et haec Terra’, ut elocutionem per nominativum factam intellegamus. sed hoc non procedit, quia sequentia vocativum habent, ut ‘et tu Saturnia Iuno’ item ‘tuque inclite Mavors’: unde per vocativum eum omnia dixisse **accipiamus**, in hoc vero tantum ad nominativum fecisse transitum ‘et haec mihi Terra precanti’: licet etiam hic possit esse vocativus; nam δεικτικῶς est dictum ‘haec Terra esto mihi testis’, ac si diceret ‘o Italica terra, testis *mihi* esto’. (...)
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 366: AEGAEO mari scilicet, sicut sequentia indicant ‘sequiturque ad litora fluctus’: nam male ait Donatus montem esse, unde flat Boreas, cum certum sit eum de Hyperboreis montibus flare *quidam* ‘fluctus’ melius numero singulari **accipiendum** putant.
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 502: INQVE VICEM in vicem: nam ‘que’ vacat. alii ‘que’ expletivam coniunctionem **accipiunt**.
- SERV. auct. Verg. ecl. 6, 35: TVM DVRARE SOLVM ET DISCLVDERE NEREA PONTO canebat etiam quemadmodum *se durare coeperit solum et mixtam sibi ante aquam sua contractione discludere. sane ‘solum’ si nominativus est, ‘durare’ absolute accipiemus, et omnia quae infra dicuntur ad solum [et rerum terrestrium] referentur; si accusativus, ad mundi orbem cuncta pertinebunt.*
- SERV. Verg. ecl. 7, 6: TENERAS DEFENDO A FRIGORE MYRTOS varie hic locus exponitur. nam alii simpliciter **accipiunt**: dum myrtos tego et tueor, ne eas frigus exurat. alii, qui aestatis illud fuisse asserunt tempus, dicunt: ‘defendo a frigore’ tego contra frigus futurum. alii dicunt: ‘dum defendo’, id est dum mihi ad defensaculum praeparo ‘myrtos a frigore’, id est quae sunt sine frigoribus; solent enim pastores vindicare sibi loca aliqua propter frigus futurum.
- SERV. auct. Verg. ecl. 7, 9: ADES alii pro imperativo **accipiunt**, cuius pronuntiatio similis est indicativo: Terentius “ades dum; paucis te volo”.
- ADNOT. Lucan. 1, 40: POENI SATVRENTVR SANGVINE MANES casus hic duo **accipi** possunt et nominativus pluralis ‘hi Poeni manes’ et genitivus singularis ‘huius Poeni manes’, id est Hannibalis.
- ADNOT. Lucan. 2, 553: SCYTHICIS CRASS. R. optativum modum de praeterito tempore debemus **accipere**: utinam remeasset, ut Virgilius ‘fecissentque utinam’.
- ADNOT. Lucan. 3, 362: ROBORA D. quid sit ‘robora’ exponit, id est densae silvae, dictae casu nominativo. Possumus et genitivum **accipere** ‘huius silvae robora’. [Housman robore Ω, -ra GVa]
- ADNOT. Lucan. 5, 566: FLATVSQUE I. F. incerta ‘numero plurali **accipimus** genere neutro, ipsa incerta futuri flatus aequora testantur.
- ADNOT. Lucan. 6, 754 : PALPITAT ARTVS et nominativus potest **accipi** singularis ‘omnis hic artus palpitat’, id est omnes artus. [Housman : omnis artus accusatiuus pluralis. Errata quorum plena est Neuii uol. I pagina 668 ed. 3 uitauit thesaurus ling. Lat. II p. 711 39-46]
5. Passatge d’interpretació, destacables per l’autoria de comentaristes destacats
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 670: DEXTRAM ADFECTARE intendere et inicere, scilicet sic, ut posset navem tenere. Terentius “ad dominam qui adfectant viam”, id est intendunt: nam si ‘dextra’ legeris, ut sit ‘dextra contingere’, ‘adfectare’ ‘contingere’ caret exemplo. ‘adfectare’ autem quidam dicunt hoc esse: pronum animum habere ad faciendum quid occupandumque. alii ‘adfectare’, si ‘dextra’ legas, pro ‘adfectandi’ **accipiunt**, ut sit verbi infinitivus modus pro participio. [Geymonat: dextra M²P, schol. Bemb. Ter. heaut. 301, Anth. Lat. 12, 13, Tib. in interpr., Ribbeck, Suennung (Eranos, LIV, 1956, 200) et Mynors : dextram FM¹P¹ωγ]
- SERV. Verg. Aen. 7, 543: ET CAELI CONVEXA PER AVRAS Probus, Asper, Donatus dicunt, hoc loco ‘per’ bis **accipiendum**, ut ‘adloquitur Iunonem per caeli convexa et per auras’. potest tamen esse epexegetis ‘per auras, id est caeli convexa’: nec enim aliud sunt auras. dicit etiam quidam commentarius—Firmiani—‘convecta’ legendum, ut sit ipsa convecta: quod difficile in exemplaribus invenitur. [Geymonat: conversa per auras M, Mynors, Horsfall, Geymonat; convexa per auras M²γRω, Serv. hic et Aen. 1, 607; 7, 557; 10, 40, Tib. Ribbeck (qui lacunam post auras statuit) convexa per ardua Sabbadini cl. v. 562 et Georg. 3, 535, alii aliter ut caeli

convexa peragrans *Canter*, caelo conversa per auras *Schaper*, caelique evicta per auras *Heyne*, caeli connixa per auras *fortasse recte post Bothe Moretti*, 'SIFC' 1991. 112-120 et *Caldini Monatanari*, 'A&R' n.s. 38, 1993, 210-213; cf. *Knight*, 'CQ' 1940, 129-130; *Delvigo* 'Testo virgiliano' 40-45 et *Timpanaro* 'Virgilianisti' 56-60]

SERV. Verg. Aen. 10, 188: CRIMEN AMOR VESTRVM Phaethontem amatum a Cycno aut pie aut turpiter, accipiamus necesse est. si turpiter, talis est sensus: crimen vestrum est, o Cycne et Phaethon, quod sic amastis; hoc vobis tantum potest obici. alii 'vestrum' pro 'tuum' **accipiunt**, et ad solum Cyncnum referunt, ut <9, 523> vos, o Calliope, precor. si pie amavit, secundum Asprum 'crimen' erit 'causa', ut alibi <2, 65> "et crimine ab uno disce omnes", ut sit sensus: o Phaethontides sorores et o Cycne, causa vestrum, id est vestrae mutationis, amor est, quia sic Phaethontem amastis, ut periretis. [Geymonat: 'Amoris scilicet et Veneris' *Sabbadini*, neque aliter alii ante *Wagner* carmen *Wakefield*]

SERV. AUCT. Verg. Aen. 10, 304: SVSTENTATA non ab alio, ut (384) "fratremque ruentem sustentat dextra", sed quasi ἀνακωχέουσα: vel 'sustentata' cum sustentaretur. *Melissus* 'sustentata' pro suspensa **accipit**: nam ideo et 'anceps' est, cum huc atque illuc nutaret. [Geymonat: sustentata ex sustentat P¹, corr. P²]

SERV. Verg. Aen. 10, 539: INSIGNIBVS ARMIS Asper sic legit et utitur Sallustii exemplo, qui ait equo atque armis insignibus: Probus vero 'insignibus albis' dicit legendum, ut vestes albas **accipiamus**, quae sunt sacerdotibus congruae, sicut Statius de Amphiarao dicit. [Geymonat: albis in armis corr. P : armis MRωγ, Tib.; *Zetzel*, LTC, 69-70; *Delvigo* 'Testo virgiliano' 62-68; *Timpanaro* 'Virgilianisti' 69-73.]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 208: NEC HONORE ideo 'nec honore', quia 'nec numero', quod in numero et ordine honos spectatur: nam aliud verbum pendet ex altero. alii 'nec' pro 'sine' **accipiunt**. [Geymonat: neque Pc, *Sabbadini* : nec MRωγ¹, *Serv. Tib. Ribbeck et Mynors*, que γ tum γ, corr. γ¹]

SCHOL. VERON. Verg. Aen. 9, 363: RVTVLI. Asp.: et hoc obscurum, sed hoc modo fiet lucidum. Primum Rutulos **accipere** debemus Rhamnetem solum et ex eodem schemate erit dictum, si ita vis intellegere: Quamvis Elysios miretur Graecia saltus. (G. 1, 38) Ita etiam Homerus. Certe forsitan et illud sic dictum: Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. (A.4, 661) Ita enim pro Dardanio et sic Aeneas, ubi genus positum pro specie. Erit ergo talis sensus: post mortem autem Remuli nepotis, quem occiderit Rhamnes, potiti sunt Rutuli : hic Rutulus Rhamnes est. [Geymonat: cf. *Serv. Ad loc.*; *versum delendum censuit Wagner*, del. *Ribbeck et Jachmann*, 'RhM', 84, 1935, 222.]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 2, 740: (ARCANVM) NVNQVAM INSPECTVRA PVDOREM arcanum... pudorem dicit [aut] eius simulacrum uerum, id est Palladium, quod illicitum erat cernere. quo quidam quondam uiso priuatus est uisu [aut uirginitatem eius]. ergo, si sic est, inspectura pro 'rimatura' uel 'inquisitura' **accipitur**. [Kohlmann : spretura P spectura H inspecturaBG²SM *schol. infectura Peyraredus*]

ADDO

1. Accepció textual

a) Variant textual

DON. Ter. Ad. 618: 2 VBI VIDI sunt qui **addant** superuacue ‘hanc’ et legant ‘hanc ubi uidi’.

SERV. auct. Verg. georg. 1, 262: *OBTVSI hebetis. et obtusum est quidquid sine acumine est vel calore, ut “non obtusa adeo gestamus pectora Poeni”. et antiqui ‘n’ litteram addebant*, quod nos propter euphoniā in aliquibus detraximus, ut ‘obtusus’; in aliquibus enim remansit, ut ‘tunsus’. [Geymonat: obtunsi : obtusi btn]

SERV. auct. Verg. georg. 1, 277: *PALLIDCVS ORCVS quia pallidos facit: nam ipse niger est. Probus ‘Orchus’ legit, Cornutus vetat aspirationem addendam. Hesiodus Orcum quinta luna dicit natum; Celsus, ut iuris iurandi deum, pallidum dictum, quia iurantes trepidatione pallescunt: nam apud Orcum defunctae animae iurare dicuntur, ne quid suos, quos in vita reliquerunt, contra fata adiuvent.* [Geymonat: horcus P, DServ. Aen. 3, 357 (hortus cod.), Ribbeck, <horcus pro orcus: sic enim dicebant antiqui> GLK IV 444, 21-22, <Orcus ... quidam cum aspiratione Horcus legunt> schol. Bern. : orcus AMRωγ, Cornutus ap. DServ., Serv. hic et Georg. 1, 331 (sed morbus codd. nonnulli), Sabbadini et Mynors, orchus Probus ap. DServ. (aspirationis notam supra vocem illam in Probi exemplari positam, scilicet ut horcus legeretur, falso interpretatum esse statuit Ribbeck): cf. Serv. Georg. 3, 223, Hesiod. opp. 803-804, (ἐν πέμπτῃ γὰρ φασιν Ἐρινύας ἀμφιπολεύειν/ Ὀρκον γεινόμενον), Mar. Vict. 1, 4, 84, Plaut. Epid. 176 (horcus cod. A)]

b) Addicions textuales de seqüències textuales llargues

SERV. Verg. Uita Uergilii 2, 12: Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit emendare, ut superflua demerent, nihil **adderent** tamen: unde et semiplenos eius invenimus versiculos, ut hic cursus fuit, et aliquos detractos, ut in principio; nam ab armis non coepit, sed sic: ‘Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena/ carmen, et egressus silvis vicina coegi/ ut quamvis avido parerent arva colono,/ gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis/ arma virumque cano’

SERV. Verg. 6, 165: *MARTEMQVE ACCENDERE CANTV* hemistichium hoc dicitur **addidisse** dum recitat. [Geymonat: <Erotem librarium et libertum eius exactae iam senectutis tradunt referre solitum, quondam eum in recitando duos dimidiatos versus complese ex tempore. nam cum hactenus haberet ‘Misenum Aeolide’, adiecisse: ‘quo non praestantior alter’, item huic: ‘aere ciere viros’, simili calore iactatum subiunxisse: ‘martemque accendere cantu’, statimque sibi imperasse ut utrumque volumini adscriberet> v. Don. 34]

COMMENT. LUCAN. 1, 1: *BELLA* (hos VII uersus primos dicitur Seneca ex suo **addidisse**, ut quidam uolunt auunculus Lucani, ut quidam uolunt frater, ne uideretur liber ex abrupto inchoare dicendo QVIS FVROR).

ADNOT. LUCAN. 1, 1: *BELLA PER EMATHIOS* hos uersus primos VII Seneca dicitur **addidisse**, ut quidam uolunt auunculus Lucani, ut quidam frater.

c) Addicions problemàtiques textualment

DON. Ter. Ad. 583: 2 APVD IPSVM LACVM credibiliter **addidit** ‘lacum’, nam Varro (cf. r. r. I 13, 3-4) docet semper lacum portis additum scilicet ob usum iumentorum exeuntium et introeuntium, et praeterea, ut aduersum hostilem ignem portis de proximo subueniretur. [Prete: locum DGP²LEFv**eb**]

DON. Ter. Ad. 268: 1 EGO ILLAM HERCLE VERO OMITTO apparet nunc non primum dici Ctesiphoni ab Aeschino ‘omitte tristitiam’ nec nunc primum responsum ‘omitto’, sed ideo **additum** ‘hercle uero’, quia nunc demum data est plena securitas. [Prete: hercle om. A add. corr. rec. A (ercl), seclud. Umpf. ego il. facile uero CPGEFvb facile he. DL uero om. Fleck]

DON. Ter. Ad. 302: 2 *Et* ‘circumuallant’ dixit uelut inimica acies contra nos, et ideo **addidit** ‘unde emergi non potest’. nam ‘impressio’ dicitur hostium, ut Sallustius “pressi undique multitudine (Sall. Hist. 5 frg. 8 M)” et Cicero “qui semper premuntur et numquam emergunt Cic. Cat. 2, 21” [Prete: circumuallant se ADL Don. se om. Cett. Codd. Umpf. Mar.]

DON. Ter. Ad. 315: 2 VAH QVIBVS ILLVM LACERAREM (...) 3*Et* nota, **cum** ‘Syrum’ dixerit, **addidisse** de supercilio rursus ‘illum’. [Prete: te autem D illum om. E]

- DON. Ter. Ad. 409: LACRIMOR PRAE GAUDIO immoderata laetitia et maxime parentum lacrimas habet. recte ergo **additum** ‘gaudio’, quia solum ‘lacrimor’ maerorem significat. [Prete: Gandia A prae gaudio Fb *Don. Eugr.*]
- DON. Ter. Ad. 618: 1 NAM VT HINC FORTE AD OBSTETRICEM ERAT MISSA apparet inter cetera anum dixisse, ad obstetricem se missam. *an ultro hoc suspicatus est Aeschinus?* ‘hinc’ autem **addendo** ostendit se ante fores Sostratae stare, ut alibi (And. 70) ‘ex Andro commigrauit huc uiciniae’. 2 VBI VIDI sunt qui **addant** superuacue ‘hanc’ et legant ‘hanc ubi uidi’. [Prete: nam id forte A nam ut hinc forte *corr. rec. A, ω*]
- DON. Ter. Ad. 690: 3 SI TE IPSVM MIHI PVDVIT DICERE ‘puduit dicere’ optime **additum** est, quasi non debuerit Aeschinum apud Micionem pudere. [Prete: puduit proloqui A p dicere ω]
- DON. Ter. Ad. 755: 3 ATQVE VTI DECET HILAREM ET LIBENTEM bene **addidit** ‘et libentem’: multi enim hilares simulantes se non libentes sunt. [Prete: hilarem DGL²F –rum *cett. At lub. P ut lub. F*]
- DON. Ter. Ad. 983: FACIET ne quid negatum in fine fabulae uideatur, **addidit** Demea ‘faciet’. [Prete: facies Cp]
- DON. Ter. Ad. 994: 1 HAEC REPRENHENDERE ET CORRIGERE ET OBSECVNDARE IN LOCO (...) alii ‘secundare’ obsequi dictum putant et ideo **additum** ‘in loco’, quasi non semper faciendum sit. 2 Ergo obsecvndare uel in melius conuertere uel obsequi intellegimus. [Prete: obsecvndare *codd. secundare Don. Umpf. Dz. Linds. K* corrigere quem obs. *Fleck.*]
- DON. Ter. Andr. prologus 8: 7 ANIMADVERTITE legitur et attenditeunde. manifestum est et ‘attendite’ et ‘aduertite’ non esse plenum, nisi **addideris** ‘animum’. [Prete: aduortite ω *Don., Prisc. II p. 357 (T. in A. ‘nunc animum aduertite’; Nonnius p. 39, ‘animum adtendite’); editt. (praeter Mar.)*]
- DON. Ter. Andr. 37: 3 Et mihi ἔμφρασιν habet: quod mihi libertus factus sis, non filio. 4 Aut ideo mihi **additum** quia libertus ad aliquid dicitur. 5 mihi bene mihi ne pertimesceret filium, cui nec liberti munus [Prete: mihi *om. E*²]
- DON. Ter., Andr. 353: TVVS PATER MODO ME PREHENDIT pro ‘prendit’: **addita** aspiratione geminauit syllabam. [Prete: prendit CPG *Eugr. Don. (qui diserte prendit trisyllabe usurpari dicit: addita aspiratione geminauit syllabam); apprehendit DEC²pvηb*]
- DON. Ter. Andr. 614: NEC QUID NVNC ME FACIAM S(CIO) nos quid faciam, ueteres autem ‘me’ **addebant**. [Prete: quid nunc me DLp *Don. Prisc. II p. 16* nec quid me nunc Gevη *schol. L* (nunc de me G) quid me nunc *cett. codd. Bentl. Umpf. Dz.* (nec quid// me P) nec quid nunc me faciam scio *Fleck. Linds. K. Mar. Thierf.* nec quidem me CP *Speng.* quidem de me Ev me quidem D *Umpf.* nequidem *Fleck. Linds. L.* me equidem *Dz. Thierf.* nec quid me atque *Mar.*]
- DON. Ter. Eun. 87: CVR NON RECTA INTROIBAS quasi parum fuerit ‘introibas’, satis mire **additum** ‘recta’ [Prete: recta DGEC²b *Don. editt. recte CPp² (om. ADz.)*]
- DON. Ter. Eun. 192: 1 CVM MILITE ISTO ‘isto’ bene **additum** quasi odioso, ut alibi (Ad. 754) ‘iam uero mitte, Demea, tuam istanc iracundiam’ et Vergilius (Aen. 9, 94) ‘aut quid petis istis?’ haec enim pronomina spernentis sunt odiumque monstrantis. [Prete: isto *codd. (om. b) editt. istoc p Linds. K*]
- DON. Ter. Phorm. 88: EX ADVERSVM EI LOCO legitur et illico. et annotatur ‘ex abundantia **additum** ut apud ueteres multa sunt’. [Prete: ex aduerso AD²F²]
- SERV. Verg. georg. 1, 469: ET AEQVORA PONTI non sine causa **addidit** ‘ponti’, quia sunt et campi aequora, ut (I 50) “ac prius ignotum ferro quam scindimus aequor”. [Geymonat: pontus M *corr. M*²]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 102: NVLLO TANTVM SE MOESIA CVLTV IACTAT (...) ergo potest et hic sensus esse, ut sit: cum ea sit anni temperies, ut hiemps serena sit et solstitium umidum, fructus optime provenire; haec autem adeo esse agris necessaria, ut sine his ne illi quidem fecundissimi Moesiae agri responsuri sint opinioni fertilitatis, quae de his habetur. ‘Moesia cultu’ autem ideo **addidit**, tamquam diceret: omnis seges, quae tempestivos umores habuerit, aequabit fecunditati arborum Moesiorum, quae propterea, quod non quaerant solstitiales imbres, sed naturali et proprio umore laentur, maximum et praecipuum cultum habeant, unde ita uberes ibi fructus proveniant, ut fecunditatem agrorum suorum etiam Gargara ipsa mirentur. [Geymonat: mysia MPRab?rtv, *Macrob. 5, 20, 1, Non. 340, 33, ps.*]

Probus: misia γ, moesia AP³ω, *schol. Bern., DServ. hic et Aen. 1, 140* || cultu] caelo *Peerlkamp*, nullo cultu etiam sine cultu, quia ibi umida sint solstitia et hiemes serенаe, post alios interpretarue Sabbadini.]

SERV. auct. Verg. georg. 1, 185: POPVLATQVE veteres ‘populo’ ‘munero’ ‘aucupo’ ‘lucto’ dicebant, nos **addita** ‘r’ littera pronuntiamus. [Geymonat: populant *Pomp.* 233, 8]

SERV. Verg. 2, 173-174: SALSVS SVDOR bene **addidit** ‘salsus’, ut significaret laborem futurum, ne forte alter in simulacro *quilibet* umor intellexeretur. *SALSVS SVDOR*] indicium commoti numinis fuisse dicitur. *Probo sane displicet ‘salsus sudor’, et supervacue positum videtur. hoc autem Ennius de lamis dixit.* [Geymonat: <*Probus malo epitheto putat usat poetam*> *schol. Veron.* 174 versus in V evanuit]

SERV. Verg. Aen. 1, 518: CVNCTI NAM LECTI NAVIBUS bene **addidit** ‘lecti’, ne penitus omnes intellegeres. nonnulli tamen ‘lectis navibus’ legunt: quod et si sit, hypallage est, et illuc sensus recurrit. et sciendum, plerumque ut hoc loco addi aliquid generalitati et fieri specialitatem. item si dicas ‘omnes scolastici laborant’, generalitas est; si addas ‘isti’, fit specialitas, ut Sallustius “transgressos omnis recipit mons Balleia” prudenter **addidit** ‘transgressos’. *CVNCTI non idem significat quod omnes. Cicero saepe ait “cuncti atque omnes”, quia omnes non statim sunt cuncti, nisi idem simul sunt iuncti.* [Geymonat: cunctis F¹Pcdfhvγ: cuncti FMP¹Rωγ¹, *Serv. Tib.*, qui veniant cuncti coniunxit | lecti FMPωγ¹ *Serv. Tib.*: lectis P¹R²γ, letis R]

SERV. Verg. Aen. 4, 42: LATEQVE FVRENTES BARCAEI hi prope sunt a Carthagine: unde **addidit** ‘late furentes’. hi secundum Titianum in chorographia Phoenicen navali quondam superavere certamine. Barce autem civitas est Pentapoleos, quae hodie Ptolomais dicitur: nam Cyrene et Barce reginae fuerunt, quae singulis dederunt civitatibus nomina. *sed hoc per prolepsin dictum est.* [Geymonat: vagantes cd (vagantis c); *Hieron. in Esaiam V, 21, 13 alibi, Isid.* 9, 2, 107.]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 327: SI QVA MIHI DE TE et SI QVIS MIHI PARVVLVS ‘qua’ et ‘si quis’ **addita** putantur: nam integrum est ‘si suscepta fuisset ante fugam suboles, et mihi parvulus aula luderet Aeneas.

SERV. auct. Verg. 4, 356: INTERPRES DIVVM ‘Ερμῆς: expressit verbum de verbo. *sed hic ‘interpres’ pro nuntio posuit: et ne forte fingere putaretur, addidit ‘testor utrumque caput’. deinde multa cum adfirmatione hoc agit, dicendo ‘ipse deum manifesto in lumine vidi’, non ab alio dictum; et ‘lumine’, non in tenebris, non per quietem: omnia tamen haec per translationem aguntur.* [testor... caput Geymonat secludit]

SERV. Verg. Aen. 9, 707: EVBOICO BAIARVM LITORE bene ‘Baiaurum’ **addidit**, ne Euboeam insulam intellegeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quae sunt Bais vicinae. *Postumius de adventu Aeneae et Lutatius communium historiarum Boiam Euximi comitis Aeneae nutricem, et ab eius nomine Boias vocatas dicunt: veteres tamen portum Baias dixisse. Varro a Baio Vlixis comite, qui illic sepultus est, Baias dictas tradit.* [Geymonat: balarum MP, corr. M²]

SERV. Verg. Aen. 9, 712: PROCHYTA ALTA TREMIT (...) et putatur nove dictum ‘Inarime’, quod et singulari numero, et **addita** syllaba dixerit, cum Homerus εἰν Ἀρίμοις posuerit, ut prior syllaba praepositionis locum obtineat. *Livius in libro nonagesimo quarto Inarimen in Maeoniae partibus esse dicit, ubi per quinquaginta milia terrae igni exustae sunt. hoc etiam Homerum significasse vult.* [Geymonat: inarimae R; cf. *Patroni, ‘Historia’, III, 1929, 235-260.*]

SERV. auct. Verg. 12, 906: VIRI mire ‘viri’ **addidit**, quasi propter rationem eius, qui languide iecerat, ut ipse lapis sine effectu fuerit: ut si dixisset, talis est vir qualem descripsi. [Geymonat: ruit recc.]

CLAVD. DON. Aen., 5, 835: iamque fere mediam caeli nox umida metam contigerat: iam forte media nox agebatur, pars quippe eius iam fuerat transacta. idcirco **addidit** fere, ut aestimantis potius esset quam definite pronuntiantis; esset enim vitium poetae, si noctis tempus, quod liquido dici non poterat, pro manifesto et cognito poneretur *placida laxabant membra quiete sub remis fusi per dura sedilia nautae.* [Geymonat: ferem P, del. m P², ferae R]

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 1: “Si quis vestrum, iudices”. Hoc toto capite soloecismi species continetur, nisi **addas** ‘et’ aut ‘idem’, ut sit: “et nunc subito mutata voluntate ad accusandum descenderim:” quare multi non “descenderim” legunt, sed “descendere”.

2. *Distinctio*

a) Sequències

DON. Ter. Eun. 1079: 8 FATVVS EST INSVLSVS haec quae nunc **addit** non ex superioribus pendent. (...) FATVVS EST INSVLSVS haec bene adduntur, quia <quod> dixit ‘et habet quod det et dat nemo largius’, ad eam rem ualebat, ut amaretur miles a meretrice et praeponendus esset omnibus: sed ingrata sunt mulierculis maximeque lasciuus haec omnia quae subiecit. [Prete: INS^VLSVS A instultus *eff. Iou.*]

SERV. auct. Verg. 5, 404: ANIMI TANTORVM *hic distinguendum*: hoc est virorum fortium, quos aequum non erat magna mirari. unde **addidit** ‘ante omnes stupet ipse Dares’: nam stultum est dicere ‘tantorum boum’, cum dixerit septem. [Geymonat: tantorum *disting.* M², Tib., *cf. Aen.* 2, 120, tam torvom *Baehrens*]

SERV. Verg. 6, 98: CVMAEA SIBYLLA bene **addidit** propter discretionem. [Geymonat: cymea MR]

SERV. auct. Verg. Aen. 7, 207: IDAEAS PHRYGIAE PENETRAVIT AD VRBES quia erat *Ida* et Cretae, **addidit** ‘Phrygiae’ *ad discretionem*.

SERV. auct. Verg. 8, 131: MEA ME VIRTVS haec adrogatio ad honorem Euandri pertinet. *et sane paulo adrogantius videretur virtutem suam laudasse, nisi deorum oracula et fata coniungeret. deinde ut Euandro blandiretur, ‘tua’ inquit ‘terris dedita fama’. et ut in audientis mente remaneret, in ultimo addidit ‘et fatis egere volentem’. sed hic singula distinguenda, ut maior sit enumeratio.*

SERV. Verg. Aen. 9, 30-31: ALTVS PER TACITVM GANGES (...) ALTVS PER TACITVM sane bene **addidit** ‘per tacitum altus’, hoc est per profundam altitudinem; nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, *ut Nilus*, superfunditur campis; unde Asper distinxit ‘altus per tacitum’. *et bene agmen exercitus flumini comparavit, quia et fluuiorum agmina ipse dicit “leni fluit agmine Thybris”.* [Geymonat: *cf. Williams ‘CPh’, LXIII, 1968, 148*]

CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu: (...).* hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, **addunt** in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genialis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processit ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut

caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladius timuisse hostium, non † sub recentiorum succedentes. [Geymonat: 433 *danaum dist. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ. Aen. 3, 376, Tib.*; *danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors, cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-1970, 80]*

CLAVD. DON. Aen. 4, 672: *audiit*: hic distinguendum est, dehinc **addendum** *exanimis trepidoque exterrita cursu, unguibus ora soror foedans et pectora pugnis per medios ruit ac morientem nomine clamat*. audiit et cum audisset sororis interitum, soror exanimis facta advolavit turbata ferali nuntio et morientem vocare coepit nomine suo. idcirco separandum diximus audiit, quia multi audiit exanimis pronuntiant, quod contra est: (...)

CLAVD. DON. Aen. 10, 229: *vigila et velis inmitte rudentis*: persevera, inquit, et consenti flatibus, quia prosperis successibus navigas, et habenas navigii currentis ne retine, ne felicitatis tuae successus obiectu tarditatis inpedias. haec est una distinctio: est et altera, ut sic pronuntieinus : *vigilasne, deum gens?* ut suppresso interim nomine divini sanguinis diceret prolem, atque ut melius ostenderet notam loqui personam, **addidisse** nomen eius: Aenea, vigila. si, inquit, vigilas, persevera in eo et habenas omnis velis inmitte. exhortatio istiusmodi fuit in duplicatione eiusdem dicti, ut cetera attentius audiret. illud vero non erat in totum dubitantis, quod post incertae vocem subsecutum est Aenea, vigila. videtur enim removisse in quo dubia fuit dicendo Aenea, vigila, quia gubernans navem dormire non debuit. sequitur personae loquentis evidens demonstratio, ut Aeneas nosset quae omnium nomine loqueretur, in quo ipso et gesta posset apertius noscere. [Geymonat: *Aenea dist. Tib., edd., deum gens Serv. Aen. 2, 148, Townend, 'PVS', 9, 1969-1970, 85-86.*]

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 2, 34: "Si quid perperam iudicarit senatus". Multi subdistinguunt et separatim **addunt** "senatus", ut quasi per interrogationem ostendat ne senatui quidem cuiusquam civitatis in potestate fuiste iudicare quod senserat.

b) Distribució, adjudicació de personatges

DON. Ter. Andr. 301: QVID AIS B(YRRIA) D(ATVR) N(E) I(LLA) H(ODIE) P(AMPHILO) N(VPTVM) has personas Terentius **addidit** fabulae, - nam non sunt apud Menandrum, - ne παθητικόν fieret Philumenam spretam relinquere sine sponso, Pamphilo aliam ducente.

DON. Ter. Andr. 328: 1 AVT TIBI NVPTIAE H(AEC) S(VNT) C(ORDI) hoc ad Pamphilum pertinet; non enim unum et idem est. nam si idem esset, 'tibi nuptiae hae sunt c(ordi)' superuacuum esset **additum**. [Prete: hae *codd.* haec *Bentl.* (*Don ad u. 656 Andr.*: HAE NVPTIAE *legitur et* 'haec nuptiae'; *sic enim ueteres dixerunt*) *Umpf. Dz. Fleck.* (hae *Lind. K. Mar.*) hae sunt nu. G (*nonnulli alii Terenti uersus haec praebent cf. Mar., sed praesertim Dz. adnot. ad l. p. XIX; Engelbrecht Stud. Terent., Vindobon. 1883 p. 36*)]

DON. Ter. Andr. 347: MEA QVIDEM HERCLE C(ERTE) certa sententia est: uidetur Charinus plus dixisse 'interii' quam Pamphilus 'mea quidem hercle c. in d. u. e.', sed non est hoc; plus enim Pamphilus dixit. nam qui uiuit, non potest interisse, is autem qui uiuit, potest in dubio uitam habere. ideo et iuravit 'hercle' et adfirmans iusiurandum 'certe' **addidit**. [Prete: v. 346-347: *Interii Pamphilo ... mea Charino dant codd. eddit. interii Charino, mea Pamphilo Don. Linds.K; causam non uideo qua personarum ordinem mutem. q. tu potius b. 347 certe codd. eddit nonnulli certo Speng. Dz. (om. Epbrη) est uita EG uita est cett. Don. uitast editt. uita Mar. (om. est) quod tu E Petrus Bembo in libello ad Herculem Strotium de Virgilii culice et Terenti fabulis (...) quondam Andriae partem a se perceptam esse atque agnitam in c. Bembo (A) dicit versusque 346-348 Andriae memorat; Bembo testimonium nullius momenti esse puto.*]

DON. Ter. Eun. 639: EHO NE VIDENDI QVIDEM ERIT 'eho' ridicule **additum**, tamquam omnino non se cum loquatur sed cum altero.

DON. Ter. Phorm. 50: SED VIDEON GETAM apparet poetam nihil putasse amplius **addendum** ad insinuandam populo personam Dauis et ideo iam induxisse Getam, ut sit causa commutandae orationis.

c) Exclamaci6

DON. Ter. Ad. 262, 9: 1 QVIN OMNIA admiratiue **additum** ‘quin’ et sic pronuntiandum. 2 QVIN τὸ πλῆρες ‘quine’. [Prete: qui ignominia A, quin omnia *eff. corr. rec.* (N *supra lineam addens, ceterasque litteras* IGN I, *delens*) cum ω Don. Arus. 502 putarit *codd.* qui ignominias sibi post putauit *Umpf. Fleck*’ qui quom omnis res sibi. *Fleck*]

3. M6trica

DON. Ter. Ad. 27: 3 IERANT ‘ierant’ producta <I> pronuntiandum, quod nos **addita** V ‘iuerant’ dicimus. tale est illud Vergilii (Aen. 2, 25) ‘nos abiisse rati et uento petiisse Mycenae’. [Prete: ierant *codd.* (iue *Wag.*)]

SERV. Verg. Aen. 3, 603: PETIISSE causa metri **addidit** syllabam, ut <2, 25> “nos abiisse rati et uento petiisse Mycenae”. [Geymonat: petisse MPay, *corr.* M¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 360: *QVERELLIS* ‘l’ litteram metri causa **addidit**: nam ‘querela’ dicitur, quia ‘querulus’ facit: hoc modo et ‘loquela’, ‘suadela’. [Geymonat: quaerellis MpII₅, *corr.* M²; cf. *Lachmann ad Luc.* 3, 1021]

SERV. Verg. Aen. 4, 624: NEC FOEDERA SVNTO [*pro sunt et sint*] quia rupta sunt tertio. ‘sunto’ autem *id est* sint: et fit propter metrum **addita** ‘o’ tertiae personae numeri pluralis modi indicativi, ut ‘amanto’ *amant*, ‘docento’ *docent*, ‘legunto’ *legunt*, ‘nutriunto’ *nutriunt*. Urbanus dicit, verbo eum iuris usum propter odia hereditaria.

SERV. Verg. Aen., 5, 299: TEGEAEAE tegeaeae si derivativum fuerit ‘de’ non sequitur; si ‘Tegeae’ legerimus, non stat versus, nisi **addita** ‘de’ syllaba. derivativum autem ille indicat locus <8, 459> “tunc lateri atque umeris Tegeaeum subligat ense”. et Tegeum oppidum est Arcadiae, a *Tegeo Arcadis filio*. [Geymonat: arcadia Mrefhv : arcadia Ppωγ, *Tib.*, archa a tegeaeae P : tegerede M, tegaea de R, tegeae de M²P²ωγ, tegeae paf, *Tib.*]

SERV. Verg. Aen. 5, 457: NVNC ILLE SINISTRA ‘ille’ vacat: nam metri causa **additum est**: de ipso enim dicit, ut ‘creber utraque manu pulsat versatque Dareta’. [Geymonat: deinde M, illa p, *euanit in V*, inde *recc.*]

SERV. Verg. Aen. 7, 717: INFAVSTUM INTERLVIT Allia nomen Allia fluvius haud longe ab urbe est. iuxta quem Galli Brenno duce, XV. Kal. avg. die deleto exercitu, post triduum deleverunt etiam urbem excepto Capitolio. sane ‘Allia’ **additum** unum ‘l’ propter metrum, ut ‘relliquias’. Lucanus bene posuit “quas Aliae clades” <7.633>. [Geymonat: alia Rγ (allia γ¹)]

SERV. Verg. Aen. 8, 27: ALITVVM pro ‘alitur’, sed metri causa, ut diximus supra <VI 653>, **addidit** syllabam.

SERV. Verg. Aen. 8, 646: PORSENA unum ‘n’ **addidit** metri causa: unde et paenultimae datus accentus est: nam Porsena dictus est: Martialis <I 21, 6> hanc spectare manum Porsena non potuit. [Geymonat: porsena R]

SERV. Verg. Aen. 9, 82: BERECYNTIA mater deum a monte Phrygiae Berecynto, cuius ultima syllaba caret aspiratione, quam **addimus** quotiens montem Deli Cynthum dicimus. est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debet aspiratio: nam ecce Ripaei, montes Arcadiae, non scribuntur cum aspiratione: quam addimus cum Riphaeos, montes Scythiae, significamus. [Geymonat: berecuntia s, berecinta u : berecynthia MPRωγ, *Tib.*, berecintia bc, berecynthia fr]

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 136: “Sartis tectisque dominata est”. **Addidit** “que,” ut esset plenum dictum, nam “sarta tecta[que]” dicuntur.

COMM. Lucan. 7, 633 : QVAS ALIAE CLADES Alia fluvius haud longe ab urbe est. iuxta quem Galli Brenno duce XV kalendas augustas deleto exercitu post triduum etiam urbem uastauerunt excepto Capitolio. Sane ‘Alia’ dicitur sicut hic: nam Virgilius propter necessitatem metri unum L **addidit**, sicut ‘relliquias’. hoc Sergius ita exposuit commentator Virgili.

4. Syntaxi

DON. Ter. Ad. 593: QVOD PECCATVM A NOBIS EST ORTVM CORRIGO si diceret ‘peccatum a nobis est’, participium faceret; iam quia ‘ortum’ **addidit**, nomen est: numquam enim eadem pars orationis iungi nisi per ἀσύνητον potest. [Prete : Ortumst]

SERV. Verg. Aen. 6, 653: QVAE GRATIA CVRRVM detraxit unum ‘u’ licentia, qua Latinitas Graecos secuta genetivo plurali syllabam aut addit aut detrahit. hoc loco detraxit, sicut <1, 119> “arma virum”, contra **addidit** <8, 27> “alituum pecudumque genus” pro ‘alatum’, sicut Graeci Μουσάων Ἐλικωνιάδων. [Geymonat: campos Rdv; cf. v. 640 cuttuum F¹P (corr. P²) γ¹, Serv. ad v. 444, Tib.; <gratia currum... quamvis etiam geminata ‘u’ possit metrum per synalepham stare, cum sequens versus a vocali incipiat> Prisc. VII, 90]

SERV. Verg. Aen. 7, 11: DIVES non **addidit** cuius rei, cum soleat, ut <IX 26> dives equum, dives pictai vestis et auri. [Geymonat: divers Asper p. 540, 1.]

SERV. auct. Verg. Aen. 9, 26: DIVES EQVVM per genetivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. sane hic secutus veteres cuius rei dives **addidit**, cum alibi subtraxerit, ut <4, 263> “dives quae munera Dido” et <7, 11> “dives inaccessos ubi Solis filia lucos”. [Geymonat: ecum P: equum MR; pictai M²P²ωγ, Quint. 1, 7, 18, Gramm., Porph. Hor. Epod. 16, 59, Isid. 1, 35, 4, Rufin. 55, 7, Serv. Aen. 1, 14:7, 11, Dserv Aen., 7, 464, Tib. : picta MR, Dserv. ad v. 641, pictae P; <cum metaplasmo partiantur hanc syllabam unam in duas ut Maro nsoter pro dives pictae ait dives pectai vestis et auri> II Mich. VII, 429, 16-20, saec. III (Remmius Palaemon?)]

SERV. auct, Verg. 10, 603: TORRENTIS AQVAE notandum quod ‘aquae’ **addiderit**, cum absolute ‘torrens’ dicatur. [Geymonat: aequae M, corr. M¹]

ADIVNGO

1. Accepció textual. Adicions problemàtiques:

a) Dues preposicions:

DON. Ter. Ad. 766: PRODEAMBVLARE nota duas praepositiones uni dictioni **adiunctas**, ut (Verg. Geo. III 256) 'pede prosubigit terram' et (Homer. Il. II 305) 'ἀμφιπερικρήνην'. [Prete: porro deamb. GE]

DON. Ter. Andr. 303: 4 VSQVE ANTE HAC ATTENTVS nulla praepositio praepositioni **adiungi** separatim potest. sed 'usque' eiusmodi est, ut sine aliqua praepositione raro inueniatur.

b) Relacionada amb problemes textuais

DON. Ter. Andr. 526: MVLTO MAXIMVM EST 'multo' et comparatiuis <et superlatiuis> antiqui **adiunxerunt**. [Prete: multo om. GE]

DON. Ter. Andr. 868: NE SAEVI TANTO OPERE 'ne' imperatiuo magis quam coniunctiuo **adiungitur**, ut Vergilius (Aen. VI 544) 'ne saeui, magna sacerdos'. [Prete: seuias D*]

DON. Ter. Hec. 313: FORTASSE VNVM ALIQVOD VERBVM> I(NTER) E(AS) I(RAM) H(ANC) <CONSCIVISSE> sic Plautus (fragm. dub. 11) 'fortasse te amare suspicariet'; nam ueteres infinito modo **adiungebant** 'fortasse' [consciuisse]. [Prete: concluderit A (CONCLVSERIT, conciuisset *eff. Corr. Rec.*) conciuerit ω conciuisse *Don. Gl. II post conciuisse Bentl. (Dz. Fleck. Umpf.) add. Ere ('nonnihil languere uidetur' Dz)*]

2. *Distinctio*

a) Personatges:

DON. Ter. Ad. 287: 23 ITA QVAESO QVANDO BENE SVCCCESSIT uolunt quidam et hunc uersum Syri personae **adiungendum**, sed Ctesiphonis uerba esse ex subditis planum est, cum dicit (521-522) 'nam hunc diem misere nimis cupio, ut coepi, perpetuum in laetitia degere'. [Prete: *litteram Γ (CT.) ante ita quaeso a Iou. Deletam esse susp. Linds. K.; neque litteram neque emendationem facile uidebis in codice*]

3. Mètrica

SERV. Verg. 1, 116: IBIDEM 'ibidem' et 'ubinam' multi dubitant ubi esse debeat accentus, quia 'ibi' et 'ubi' naturaliter breues sunt, sed ratione finalitatis plerumque producuntur in versu, nescientes hanc esse rationem, quia pronuntiationis causa contra usum Latinum syllabis ultimis, quibus particulae **adiunguntur**, accentus tribuitur, ut 'musaque' 'illene' 'huiusce'. sic ergo et 'ibidem'.

4. Altres. *Partes adiungere*.

DON. Ter. Hecyra, praefatio cap. 1: 4 Atque in hac primae partes sunt Lachetis, secundae Pamphili, tertiae Phidippi, quartae Parmenonis et deinceps aliarum personarum, quae his **adiunctae sunt**.

CLAVD. DON. Aen. 6, 41-44: *dicam horrida bella, dicam acies actos que animis in funera reges Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam Hesperiam*: aliam partem propositionis **adiunxit**, et ipsam fetam seminibus laudis; tanto enim victoris Aeneae cumulabatur gloria, quanto coniurationem tot regum, tot gentium et totius Italiae congregentibus ex parte Troianorum paucis constiterit superatam. interea uerba ipsa in propositione constituta repetamus, ut intendamus omnia cum suis ponderibus posita. (...) [Geymonat: v. 41 om. M, *add. in mg.* M⁴ mone ex moneo F¹, dicam] dic hic et v. 42 *recc.* 42 aoes *in acies corr.* P funere c]

ADNOTATIO, -ONIS

1. Altres. Sinònims de nota, comentari, escoli

LACT. PLAC. Stat. Theb. 4, 515: (ET TVRBARE HECTAEN) NI TE THYMBRAEE
VERERER bene: licet magicam faceret, honorem seruauit Apollini. cuius et reuerentia nolle
se dicit germanae eius dei inuocationis metu contumeliam facere. [ipsa autem Hecate et Diana
dicitur.] [tetigit et philosophice partem sacrorum iuxta picturam, quam inferiore **adnotatione**
commemorat]

ADNOTO

1. Accepció textual. Adnotació i problemes

PORPH. Hor. sat. 1, 10, 18: *Neque simius iste: Adnotandum*, <quod,> cum uulgo receptum sit ‘simiam’ tantum dici debere, ‘simium’ dixit. (...) [Keller: putidus R simus γπρ]

PORPH. Hor. sat. 2, 3, 187: *Nequis humasse uelit: Adnotandum*, quod dialogicon fecit. Introduxit enim quendam altercantem cum Agamemnon<e>, ut doceret saniores esse eos, qui insani uidentur, his, quos sanos putamus. Dogma autem Stoicorum quoddam πραγματικόν, quo contine[n]tur omnes homines insanos esse.

PORPH. Hor. sat. 2, 3, 317: *Num tantum, sufflans: Adnotandum* tantum pro ‘tam’ positum, id est: tam magna. [Keller: nun γ tantum E cum μ corr. Bland. uet. cod. Tons. cons. Porph. uid. Epileg. tantan φ² superscr. cum c¹ tanta v tandem Dcorr.FM γ λ’σαγmv om. Dpr,]

DON. Ter. Phorm. 88: EX ADVERSVM EI LOCO legitur et illico. et **annotatur** ‘ex abundantia additum, ut apud ueteres multa sunt’. [Prete: ex aduerso AD²F²]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 21: *LATE REGEM pro late regnaturum, nomen pro participio. quidam hoc δημοκρατικῶς intellegunt. et ‘hinc populum late regem belloque superbum venturum excidio Libyae sic volvere parcas’ in Probi adpuncti sunt et adnotatum* “hi duo si eximantur, nihilo minus sensus integer erit”. sed Vergilius amat aliud agens exire in laudes populi Romani. [Geymonat: del. Jachmann, ‘RhM’, 84, 1935, 222]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 418: ET LAETI NAVTAE id est aut minime timentes: aut adeo non necessitate, nec iussu abeunt, sed volentes. et hoc aut ad spem retinendi, aut ad indignationem commouendam dictum est. et sicut supra, prope ad invidiam Annae loquitur, ut et alibi “tu prima furentem his germana malis”. Probus sane sic **adnotavit** “si hunc versum omitteret, melius fecisset”. [Geymonat: cf. Georg. 1, 304]

SERV. auct. Verg. Aen. 9, 348: ET MVLTA MORTE RECEPIT PVRPVREVM multi hic distinguunt, ut sit sensus talis: eduxit gladium multo cruore purpureum. alii ‘multa morte recepit’, ut sit: eduxit gladium cum multo cruore, et sic inferunt ‘purpuream vomit ille animam’ secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. ‘recepit’ eduxit, ut “hastamque receptat ossibus haerentem”. vel secundum Homerum * * * Cornutus ‘nocte’ legit et **adnotavit** “utrum ‘nocte’ pro morte, an cum multa nox esset?” [Geymonat: Timpanaro ‘Virgilianist’ i 34]

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 673: *QVOSVE NEFAS Asper ‘quosne’ legit et adnotavit ‘ne’ pro ‘ve’, quasi expletiva particula.* [Geymonat: quosque] quosne MR, Mynors : quosve M²Πωγ, quodque n quos Tib. In lemm. Quosne Tib. In interpr., Ribbeck et Sabbadini (ex dittographia? Cf. tamen Catull 64, 180, Zetzl, ‘Latin Textual Criticism’ 67-68’, Timpanaro ‘Virgilianisti’ 110-111)]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 605. FLAVOS LAVINIA CRINES antiqua lectio ‘floros’ habuit, id est florulentos, pulchros: et est sermo Ennianus. Probus sic **adnotavit**: neotericum erat ‘flavos’, ergo bene ‘floros’: nam sequitur ‘et roseas laniata genas’: Accius in Bacchis ‘nam flori crines, video, ei propessi iacent’, in iisdem ‘et lanugo flora nunc demum inrigat’, Pacuvius Antiopa ‘cervicum floros dispergite crines’. [Geymonat: flavos MRωγ, Tib. Mynors, Geymonat: floros Ribbeck et Sabbadini; Serv. Et DServ. Ad loc., cf. Valmaggi ‘BFC’, XXI, 1914, 16, ‘AAM’, VII, 1915, 1-7 ET Rostagni, ‘RFIC’, XII, 1934, 18ss.] crines PR]

SVBSCR. PERS. sat. 4a: FLAUII• IUL• TRE• NN• SABINI• UI POTECTOR DOMESTICUS TEMPTAUI EMENDARE SINE ANTIGRAPHO MEU ET ADNOTAUI BARCELLONE CSS DO• NN• ARCKADIO ET HONORIO Q

SVBSCR. PERS. sat. 4b: FL. FL. • IUL • TRE • NN • SABINI • UI PROTECTOR DOMESTICUS TEPTAUI EMDARE SINE ANTIGRAPHO MEU ET ADNOTAUI BARCELLONE CSS DO • NN • ARCHADIO ET HONORIO Q

SVBSCR. PERS. sat. 5: Flavius Iulius Tryfonianus Sabinus v.c. protectos domesticus temptavi emendare sine antigrapho meum et adnotavi Barcellone coss. Dd. Nn. Arcadio et Honorio V.

2. *Distinctio*

a) Distribució dels personatges

DON. Ter. Ad. 927: 2 COLERE ADIVVARE ADIVNGERE ‘colere’ ad Syrum pertinet, ‘adiuare’ ad Hegionem, ‘adiungere’ ad Sostratam. 3 *Et adnotandum* coli a superiore, ut (Verg. Aen. I 16) ‘posthabita c(oluisse) S(amo)’.

b) Començament-final d’una part d’una obra

Ps. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 26: “Glaucia primus tulit”. Ante legem Glauciae de comperendinatione aut statim sententia dicebatur, si absolvendus esset reus, aut “amplius” pronuntiabatur, si videretur esse damnandus, cum dixissent iudices “non liquet,” hoc est Obscura causa est. Itaque ea pars interposita dilatione dicebat, in cuius peroratione videbatur obscuritas. Comperendinatio vero utriusque partis recitatio est. Alii sic **adnotant**: Comperendinatio est secunda Actio. Item: Comperendinatio est ab utrisque litigatoribus invicem sibi denuntiatio in perendinum diem. Namque cum in rem aliquam agerent litigatores et poena se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post trigesimum diem: quo dato deinde inter se comperendinum diem, ut ad iudicium venirent, denuntiabant. Quo cum esset ventum, antequam causa ageretur, quasi per indicem rem exponebant: quod ipsum dicebatur “causae coniectio,” quasi causae suae in breve coactio. Alii sic: Inter comperendinationem et ampliationem hoc interest, quod comperendinatio ex una tantum † repetitur, cum ante iudex non intelligeret. Et omnino, si videbatur iudicibus bona causa, absolvebant reum; si mala, non statim damnabant, sed hac excusatione parcebant. Nam cum condemnandi nota esset C littera, absolvendi A, ampliandi signum N. L. iudices dabant, quo significabant non liquere; unde ampliatio nascebatur.

3. Remarques mètriques

DON. Ter. Andr. 300: CAVE **adnotant** quidam ‘caue’ hic corripiendum esse.

4. Sintaxi

PORPH. Hor. carm. 2, 11, 16: *Assyriaque nardo p. u.: (...)* Et **adnotandum** hic quoque nardum feminino genere dici, sicuti supra. || [Keller: assyria Aδφl Porph. cons. schol. λ assiria Dργλνπαυ asyria Cψ as^yrio B (femininum test. schol.)]

PORPH. Hor. epod. 17, 48: *nouemdiālis dissipare pulueris*: Cineres reliquiarum vult intellegi. Nam nouemdiāle dicitur sacrificium, quod mortuis fit nona die, qua sepultur<a> est. Nec illud sine amaritudine est in superiore uersu, quod anum illam appellet, quae adhuc amari uelit. Et **adnotandum** pluraliter dixisse pulueres. [Keller: pulueres] pulueris B’ *Pompei cod. A. p. 166* pulueres R *ut uid. putuere Cledonius*¹]

SCHOL. Veron. Verg. ecl. 3, 30. BIS VENIT AD MVLCTRAM. **Adnotandum**, quod hic ‘mulctram’ feminino genere posuerit, cum alibi neutro: Inplebunt mulctraria vaccae. (G.3, 177). Hoc autem est ex illo Theocriti: μόσχον ἐγὼ θησῶ: τὸ δὲ θεῖς ἰσομάτορα ἀμνόν. (Theocr. *Id.* 8, 14) et reliqua.

5. Altres

a) Autoria reconeguda

DON. Ter. Andr. 808: NVMQVAM HVC TETVLISSEM PEDEM Vergilius (Aen. II 657 - 58) ‘me ne efferre pedem, g(enitor), t(e) p(osse) r(elicto) s(perasti)’ et (Geo. I 11) ‘ferte simul f(auni)(que) p(edem) d(ryades) q(ue) p(uellae)’ sed critici **adnotant** altius esse caractere comico ‘tetulisse pedem’.

DON. Ter. Andr. 946: [Et] GAVDERE supra (v. 36) **adnotauius**: nostris gaudere, alienis gratulari. . Sallustius (Hist. I fr. 89 M.) ‘et ei u. m. u. g.’ plus est ergo gaudere quam laetari.

DON. Ter. Eun. 365: O FORTVNATVM ISTVM EVNVCHVM ‘istum’ saepe **adnotauius** (cf. I 2, 112) aut ad contemptum aut ad odium referri, ut Vergilius (Aen. IX 94) ‘aut quid petis istis?’ et (Aen. XII 808-9) ‘ista quidem quia n. m. t. m. u. I.’

DON. Ter. Hec. 383: 2 NAM VITIVM EST O(BLATVM) *Et* ‘oblatum’ ad repentina pertinere superius (ad v. 10) **adnotauius**.

DON. Ter. Phorm. 49: 3 VBI INITIABVNT legitur apud Varronem initiari pueros Eduliae et Poticae et Cubae, dis edendi et potandi et cubandi, ubi primum a lacte et a cunis transierint; quod Vergilius (Ecl. 4, 63) 'nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est'. hoc **annotauit** Probus; sed Terentius Apollodorum sequitur, apud quem legitur initiis Samothracum a certo tempore pueros imbui more Atheniensium, quod ut in palliata probandum est magis.

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 5, 488. Long.: **adnotat** Cornutus quod indecenter sacram matri suae avem sagittis figendam constituerit; sed videlicet Homerum (Il. 23, 853sq.) secutus est. Sed et eodem modo quamcunque aliam avem expositam queri potuit, quia singular genera alitum diis quibuscumque sacrata sunt. Praeterea columbae in tutela sunt.....a.er.ati magna quae....quia ...ratae quod leones Matris Magnae, contra deam faciet, qui leonem occiderit, nisi qui forte fuerit sacratus.

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 9, 368: PRAEMISSI EQVITES. Neque alio loco ostendit illos a Turno missos. Hoc loco **adnotat** Probus et Sulpicius contrarium illi esse: Saepsit se tectis rerumque reliquit habenas. (A.7, 600) [Geymonat; regis, *scilicet Latini, Thilo, Sabbadini* : regi libri omnes, Tib., edd.; <Turno regi...Latinum responsum dare> DServ, <urbe Latina...consilia> Serv.; hinc ut loci inter se congruerent, regi in archetypo codicum nostrorum inlatum esse probari credit Sabbadini; cf. etiam v. 327.]

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 9, 402: Asp. **adnotandum**.....s.....vex.u.ns.....eam.....ue.....qi.....quae in metro.promn...i.....untes.....facit; ergo hic adnotemus adfectatam structuram, quod loci.....ora...spar orationis adquiri, ut: Luctus ubique pavorque et plurima mortis imago (A. 2, 369) et: Pingue superque oleum infundens ardentibus extis. (A.6, 254)

LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 380: [LARISSAEVS APEX arx ciuitatis Argiuae, ut est superius **adnotatum**].

b) *Carmen adnotare*

PS. ACRO Hor. ars 450: § Fiet Aristarchus] Nomen Graeci grammatici, qui Homeri carmen **adnotauit**. Ille ergo iudex etiam optimi poetae fiet

§ Qui Aristarchus Homerum emendans hoc signo notauit uersus, quos iudicauit Homeri non esse

PORPH. Hor. ars 450: *Fiet Aristarchus*: Hic Homeri carmina **adnotauit**. ille ergo iudex etiam optimi poetae Aristarchus fiet.

c) *Paraules estranyes*

SCHOL. BOB. Cic. Flacc. Fragm. 6: *Nullam in re familiari sordem*. Notabile hoc, quod singulari numero sordem dixit, cum de moribus ad cupiditatem pecuniae promptioribus secundum numerum pluralem consuetudo celeberrima sit sordes dicere. Hoc igitur de verbis rarioribus **adnotemus**.

SCHOL. BOB. Cic. Planc. 68: *Quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae*: qui adgreditur, quae proficient et ad coniecturae statum et ad [illum] compensativum. Nam ... valebit gratia ipsius Ciceronis et eorum, qui propter illum Plancio fuerunt adiumento ad impetrandam aedilitatem. Nec non etiam per hoc ... id est compensatio implebitur, ut iudices reo maxime prodesse patiantur ad inpunitatem praesentis huiusce discriminis ea beneficia, quae Ciceroni praeberit exolanti, ut haberet in integro civem patria, quem reposceret. Verbum hoc quoque non incuriose **adnotemus**, quod debitionem pecuniae dixit. [Orelli: *Quamquam dissimilis – molestiae non accidisset* habet Gellius N. A. I, 4, 3 sqq.; *nam alia est debitio pecuniae, alia gratiae* Nonius Marcellus pag. 203, 24. / pecuniae] *fortuna* A, sed in ipso scholio *debitio-nam pecuniae* refert.]

d) *Figura, Elocutio, locutio, fabula... adnotanda*

PORPH. Hor. carm. 3, 25, 3: *quibus antris egregii Caesaris audiar aeternum meditans decus atellis inserere* 'quibus' graui sono pronuntiandum. est enim subiuncta particula 'quae'. Praeposito enim Quos a[u]gor in specus subiunxit quibus antris egregii Caesaris audiar; in quo et ἐφεξήγησις figura **adnotanda**, quia praedicto 'specus' 'antra' subiecit, hoc est, qui specus antra sunt. [Keller: *post noua δ uersum quartum incipit sic: Auibus antris etc., A miniatoris culpa scriptum est pro Q*]

PORPH. Hor. carm. 3, 30, 11-12: *Agrestium regnavit populorum: Adnotanda* elocutio per genetiium figurata. [Keller: Regnavit $A'B'FR^1\gamma\delta^2$ uar .λ' Porph. ter schol. Γ Seru. Regnator $A^2'R^2\gamma$ uar δ.λ²πυ Porph. ter schol. Γ]

e) Composició de l'obra

DON. Ter. Eun. 1066: NON COGNOSCO VESTRVM T(AM) S(VPERBVM) locutio **adnotanda**.

DON. Ter. Ad. praef. cap. 1, 9: **adnotandum** sane, quod haec fabula προτατικὸν πρόσωπον non habeat, hoc est personam, quae ad argumentum nihil attineat quaeque sit adsumpta extrinsecus, ut est in Andria Sosia.

DON. Ter. Andr. praef. cap. 1, 9: **adnotandum** sane puellarum liberalium in proscaenio nullam orationem induci in comoedia palliata praeter inuocationem Iunonis Lucinae, quae et ipsa quoque post scaenam fieri solet.

DON. Ter. Eun. 971: EX MEO PROPINQVO RVRE HOC C(APIO) C(OMMODI) **adnotandum**, quod huius senis nomen apud Terentium non est: apud Menandrum Simon dicitur.

ADPOONO

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 444: AEQVORE IVSSO pro ‘ipsi iussi’. et est usurpatum participium: nam ‘iubeor’ non dicimus, unde potest venire ‘iussus’. sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius verbum, dicens “haec ego procurare et idoneus imperor et non invitus”. ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus [hic corruptum] alogum **adposuerit**. [Geymonat: iussi *edd. vet.*]

ADPVNGOR

1. Textual

SERV. Verg. Aen. 1, 21: LATE REGEM pro late regnaturum, nomen pro participio. quidam hoc δημοκρατικῶς intellegunt. et ‘hinc populum late regem belloque superbum venturum excidio Libyae sic volvere parcas’ in Probi **adpuncti sunt** et adnotatum “hi duo si eximantur, nihilo minus sensus integer erit”. sed Vergilius amat aliud agens exire in laudes populi Romani. sed Vergilius amat aliud agens exire in laudes populi Romani.

AESTIMO

1. Textual

CLAVD. DON. Aen. 7, 1: verum quia id etiam Miseno et Palinuro summis, egregiis, familiaribus suis fecerat atque eorum nomina dederat locis, huic libro initium datur *tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti. fortassis* aliquis putet inproprie caput libri constituisse Vergilium ideo, quia dixit tu quoque, cum ante hunc versum nuUum nominasse videatur. hoc **aestimant** qui interiecta nesciunt retrahere, ut quod ad tempus separatum est iungant. iste enim versus sublato medio de inferis tractatu Miseni exequiis iungitur; ab his enim discedens carminis cursus ad easdem redit et facit integram narrationem, ut recte posuerit tu quoque. melius autem apparebit haec adsertio, si unde discessum est (6, 232) repetamus: “at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum inponit suaque arma viro remumque tubamque monte sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo dicitur aeternumque tenet per saecula nomen”. sequi debuit tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti. interposita igitur de inferis carmina quod unum esse oportuit diviserunt. sed et nunc unum est, quia unde se recessisse meminerat poeta remeavit. ergo recte superioribus haec nectens ait tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.

ALOGVS

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 444: AEQVORE IVSSO pro ‘ipsi iussi’. et est usurpatum participium: nam ‘iubeor’ non dicimus, unde potest venire ‘iussus’. sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius verbum, dicens “haec ego procurare et idoneus imperor et non invitus”. ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus [hic corruptum] alogum **adposuerit**. [Geymonat: iussi *edd. Vet.*]

ANTIQVE

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 306: *FRAGMINA antique dictum: nam 'fragmenta' dici debere non nulli adserunt.* [Geymonat: framina M², fracmina R, flavitantia c]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 327: *MATERIES antique dictum: nam materiam dici debere multi adserunt.*

SERV. auct. Verg. 10, 797: *IAMQVE ADSVRGENTIS DEXTRAE ordo est: iamque subiit mucronem Aeneae dextrae adsurgentis et plagam ferentis. 'subiit' autem 'mucronem' iuxta usum praesentem accusativo iunxit, cum alibi antique dativo iunxerit, ut <7, 161> muroque subibant: quod suis locis plenius dictum est.* [Geymonat: dextra MPbγ : dextrae P²ωγ1, Tib. dextram R]

Don. Ter. Ad. 550: *ETIAM TACES antique pro 'tace'. sic in Andria (849) "etiam tu hoc respondes?" pro responde. est ergo correptionis significatio.* [Prete: taces A tace corr. rec. A, G]

2. Sintaxi

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 418: *STRIDVNT SILVAE excursus poeticus: qui ultra tres versus fieri non debet. [ne sit vitiosissimum.] et 'stridunt' quidam antique declinatum tradunt, ut sit prima verbi positio 'strido stridis stridit', et faciat 'stridimus striditis stridunt'. nos 'strident' dicimus a prima positione 'strideo', ut sit 'stridemus stridetis strident'. [Geymonat: versum om. M, ima pag. add. M¹, deinde alius delvit ut adhuc equis striden supersit, rursus versum reposuit M⁷]*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 598: *QVEM SECVM PATRIOS et reliqua. quidam in utroque versu pro 'quem' legunt <'qui'>, ut sit vetus figura per ellipsin: ubi sunt qui aiunt patrios penates portasse et parentem umeris subisse? sane hic 'subisse' iuxta praesentem usum accusativo iunxit, cum alibi antique dativo usus sit, ut subeunt luco et muroque subibant.*

ANTIQUI, -ORVM

1. Accepció textual

DON. Ter. Hec. prologus II, 22: PROPE IAM REMMOTVM geminavit secundum **antiquos**, qui omnes in uerbis liquidas duplicabant. [Prete remotum]

DON. Ter. Phorm. 36: HERI AD ME VENIT propter cognationem E et I litterarum non dubitauerunt **antiqui** et here et heri dicere et mane et mani et uespere et uesperis. [Prete: heri *et* here *Don.*]

2. *Distinctio*

a) Seqüència

PORPH. Hor. epist. 2, 2, 94: *Circum spectemus*: Vna pars orationis est diuisa in duos uersus Luci<l>i more et **antiquorum**.

b) Obra, en aquest cas fabula

DON. Ter. Andr. praefatio, 3, 6: 6 Illud nos commouere non debet, quod in horum actuum distinctione uidentur de proscaenio non discessisse personae quaedam, sed tenere debemus ideo Terentium uicinitatis mentionem fecisse in principio, ut modico receptu et adesse et abesse personam intellegamus. nihil ergo secus factum est ab **antiquis**, qui ad hunc modum Terentianas fabulas diuiserunt.

3. Sintaxi

DON. Ter. Andr. 526: MVLTO MAXIMVM EST ‘multo’ et comparatiuis <et superlatiuis> **antiqui** adiunxerunt. [Prete: multo om. GE]

4. Altres

PS. ACRO Hor. epist. 1, 13, 19: * Hic uersus non stat nisi sola auctoritate. *Caue secundum **antiquos**, qui cauo, cauis dicebant

PS. ACRO Hor. epist. 2, 1, 228: Sed secundum Priscianum (I p. 35 H.) arcesso uenit ab arcio, quod nunc dicimus accio, et est compositum ex ad et cio, quod est uoco, quia **antiqui** ar pro ad dicebant [Arcessas $FR\gamma\lambda' \pi^1 dg$ Acersas E^1 ut uid. Accersas E^2 ut uid. $M \pi^2 \sigma mv$]

PORPH. Hor. ars 457: *hic dum sublimis uersus ructatur*. pro ‘ructat’. **Antiqui** enim et ‘ructo’ et ‘ructor’ dixerunt. hic genere patiendi extulit ‘ructatur’ ut ‘uenatur, lauatur’. [Keller: *cf. Serv. Aen.* 3, 576 || ructator δ]

PORPH. Hor. epist. 2, 2, 94: *Circum spectemus*: Una pars orationis est diuisa in duos uersus Luci<l>i more et **antiquorum**.

DON. Ter. Ad. 928: IMMO HERCLE ITA NOBIS DECET **antiqui** si addebant statim uerbum, ‘nos decet facere’ ‘nos decet dicere’, si non addebant, ‘nobis decet’ dicebant.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, 348: CORYCIVMQVE NEMVS quidam ‘Ogygium’ legunt, quo uocabulo **antiqui** Thebanos intellegi uolebant, quia post Cadmum Ogygius Thebas rexit. post etiam nemori est hoc nomen impositum. etiam tumulus circa Thebas ita uocatur.

ANTIQUITAS, -ATIS

1. Accepció textual

SERV. Verg. Aen. 8, 560: O MIHI PRAETERITOS REFERAT SI IVPPITER ANNOS et 'o' et 'si' optantis sunt, *id est utinam*: quae nunc iunguntur; nam singula ante ponebantur, ut <VI 187> si nunc se nobis ille aureus arbore ramus: ergo unum vacat, quantum ad **antiquitatem**. [Geymonat: refert Pγ corr. γ¹]

SERV. Verg. Aen. 9, 122: ET AMNIS RAVCA SONANS licet **antiquitas** habuerit 'hic' et 'haec amnis', melius tamen est accipere 'rauca sonans' pro 'rauce', quam 'rauca amnis'.

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 136: *ASPECTABAT amat usurpare antiquitatem*: nam potuit 'spectabat' dicere. [Geymonat: spectabat n aspectabas recc.]

2. Altres

DON. Ter. Excerpta de comoedia, 8, 1: In plerisque fabulis priora ponebantur ipsarum nomina quam poetarum, in nonnullis poetarum quam fabularum, cuius moris diuersitatem **antiquitas** probat. nam cum primum aliqui fabulas ederent, ipsarum nomina pronuntiabantur, antequam poetae pronuntiaretur, ne aliqua inuidia ab scribendo deterreri posset. cum autem per editionem multarum poetae iam esset auctoritas acquisita rursus priora nomina poetarum proferebantur, ut per ipsorum uocabula fabulis attentio acquireretur.

SERV. Verg. Aen. 2, 479: BIPENNI ecce nomen, quod reservavit **antiquitatem**, quia veteres 'pennas' dicebant, non 'pinnas'.

SERV. Verg. Aen. 9, 122: ET AMNIS RAVCA SONANS licet **antiquitas** habuerit 'hic' et 'haec amnis', melius tamen est accipere 'rauca sonans' pro 'rauce', quam 'rauca amnis'.

SCHOL. Bob. Cic. Planc. 58: *In quo, Cassi, si tibi ita respondeam nescisse id populum R. neque fuisse, qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo*. Iuventiae familiae, ex qua Laterensis contextum generis habebat, probaturus veterem nobilitatem Cassius praeiactauerat hunc aedilem primo ante alios loco fieri debuisse ... igitur in eundem Cassium facta M. Tullius negat populum, id est vulgus inperitorum iudicare penitus de familiae clarioris nobilitate potuisse, ut non nisi peritiores vetustatis et qui **antiquitatem** per historias legerint, haec scire facillime possint. Atque ideo mentionem Congi videtur interposuisse, qui per illud tempus decesserat, homo curiosus et diligens eruendae vetustatis; nam historicus ...

ANTIQUVS, -A, VM

1. Accepció textual a) *antiqua lectio*

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 708: VENTOSA FERAT CUI GLORIA FRAVDEM haec est vera et **antiqua** lectio, ut *'fraudem' non 'laudem' legas, ut si 'fraudem' legeris*, sit sensus: pedes congregare, iam agnosces cui inanis iactantia adferat poenam: nam *'fraudem'* veteres poenam vocabant, *ab eo quod praecedit, id quod sequitur, ut <II 229> et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt, Cicero in Cornelianis ne fraudi sit ei qui populum ad contentionem vocarit* ut etiam in antiquo cognoscitur iure. si autem *'laudem'* legerimus, erit sensus: agnosces cui inanis gloria adferat laudem. *'ventosa'* autem *'gloria'* est quam Graeci κενδοξίαν vocant. [Geymonat: ventos adferat P², veram lectionem rest. P^x fraudem Mra : laudem M²ωγ, Tib. Henry, laudem ex fraudem P, poenam recc.]

SERV. auct. Verg. Georg. 2, 372: FRONS TENERA 'fronds' est vera lectio et **antiqua**: Lucretius (I 18) "frondiferasque domos avium". hodie vero et a fronde et a fronte unus est nominativus *'frons'*, sicut etiam *'lens'* et a lente et a lende, capitis brevior peduculo. [Geymonat: <frons pro frondis: Vergilius Georgicorum lib. II> Non. 114, 1 et 486, 8; fron γ, corr. γ¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 5, 47: DIVINI aut laus est, ut divini opus Alcimedontis : aut re vera *'divini'*; nam ait genitor mihi talia namque, nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit *multa enim antiqua lectio Anchisen futurorum scientem concelebrat. aut 'divini' id est dei, quia apud Romanos defunctorum parentes dei a filiis vocabantur.*

SERV. Verg. Aen. 11, 801: NEQVE AVRAS NEC SONITVS MEMOR haec est **antiqua** lectio; namque apud maiores trahebatur interdum a Graeco genitivus singularis. hinc est et *'paterfamilias'* et *'materfamilias'*, quae duo tantum nomina remanserunt: nam nec *'huius auras'* dicimus, nec *'huius custodias'* secundum Sallustium, qui ait castella custodias thesaurorum pro *'custodiae'*: ita enim etiam Asper intellegit, licet alii *'custodias'* accusativum velint. sane *'paterfamilias'* et *'materfamilias'* quando dicimus, *'familias'* indeclinabile est. si autem *'paterfamiliae'* dicere voluerimus, iam non erit nomen, sed locutio, et *'familiae'* erit dativus; nam *'pater mihi est'* dicimus: Terentius natura tu illi pater es, consilii ego . multi tamen volunt in numero plurali nomen utrumque declinari, ut dicamus *'hi patres familiae, horum patrum familiarum'*. [Geymonat: auras MPRωγ Tib. : auras (e vv. 795,799) d, Bentley]

SERV. Verg. Aen. 12, 605: FLAVOS LAVINIA CRINES **antiqua** lectio *'floros'* habuit, id est florulentos, pulchros: et est sermo Ennianus. *Probus sic adnotavit: neotericum erat 'flavos', ergo bene 'floros': nam sequitur 'et roseas laniata genas': Accius in Bacchis 'nam flori crines, video, ei propessi iacent', in iisdem 'et lanugo flora nunc demum inrigat', Pacuvius Antiopa 'cervicum floros dispergite crines'*. [Geymonat: flavos MPRωγ, Tib., Mynors : floros Ribbeck, Sabbadini et TRAINA, cf. Valmagg, 'BFC', 21, 19114, 16, 'AAM', VII, 1915, 1-7, Rostagni, 'RFIC', XII, 1934, 18s., Giancotti, 'Victor tristis', Bononiae 1993, 123-147; Delvigo 'Testo Virgiliano' 81-96; Timpanaro, 'Virgilianisti', 77-93]

SERV. Verg. Aen. 12, 709: INTER SE COISSE VIROS ET CERNERE FERRO vera et **antiqua** haec est lectio: nam Ennius secutus est qui ait olli cernebant magnis de rebus agentes. posteritas coepit legere *'et decernere ferro'*: secundum quam lectionem synalipha opus est, sed excluso *'s'*, ut sit *'viro et decernere ferro'*. [Geymonat: cernere P, Timpanaro 'Virgilianisti', 135-136, Traina : decernere MP²RVωγ, Serv. Georg. 2, 256, Aen. 2, 508, etiam Kollman, 'RhM' 1973, 269-275; discernere b, Prisc., def. d; <ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant. idem Vergilius hoc probabit tibi: ingentis-et cernere ferro, quod nunc decernere dicimus, simplicis illius verbi usus amissus est> Sen. ep. 58, 3, <γρ. cernere> Schol. Veron., cf. Valmagg 'BFC', 21, 1914, 15,]

b) *Comparació textual*

PS. ACRO Hor. epod. 17, 75: <Insolentiae>] In **antiquis** *'insolentiae'* intellego positum et insolentiae quasi nouae potentiae intellegendum.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 50: § *Qua res*] In **antiquioribus** *'qua res'* inuenio, ut sit sensus: *'in quantum res'*. Deest *'tenus'*, ac si diceret *'eatenus'*; ex sequentibus enim hoc intellegimus *'qua*

res, qua ratio': quatenus res, quatenus ratio; ut 'hic si' ad 'uellet' iungamus, ut sit: 'si hic uellet bonus uideri' [Keller: q- res q -Bopp. Pseudacr. ratio g queque B]

PS. ACRO Hor. carm. 1, 23: *Inter lituum et tubam in **antiquis** scriptis hoc distare inueni: lituum equitum est et incuruus, tuba uero peditum est et directa

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 37: SVBIECTISQVE VRERE FLAMMIS 'que' copulativa coniunctio est, 'aut' disiunctiva. c, cum non utrumque, sed alterutrum fieri poterat quod suadebatur? poetarum est partem pro parte ponere, ut torvum pro torve, et volventibus pro volubilibus: coniunctionem ergo pro coniunctione posuit, ut saxum ingens volvunt alii radiisque rotarum 'que' pro 've' posuit; nam sonantius visum est. **antiqua** tamen exemplaria 've' habere inveniuntur; 've' enim proprium significatum habet, ut interdum pro vel accipiatur [Geymonat: subiectisque e subiectiisque Π₅¹, <subiectisque pro subiectisve> Gramm., subiectisve Heyne]

SERV. Verg. Aen. 7, 568: HIC SPECVS HORRENDVM hoc nomen apud maiores trium generum fuit. Ennius feminino posuit, Horatius masculino quae nemora aut quos agor in specus, Vergilius neutro, quod hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus 'hoc specus, huius specus, o specus'. nam pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus: hinc est ipsi in defossis specubus. quamquam **antiqui** codices habeant 'hic specus horrendus'.

SERV. Verg. Aen. 7, 568: SPIRACVLA DITIS aditus, a spirando, **antiqui** codices 'piracula' habent, quae dicta sunt ἀπὸ τῶν περάτων, hoc est a finibus inferorum.

c) Problemes textuales

SERV. Verg. Aen. 8, 423: HOC TVNC id est huc et tum. et 'hoc' pro 'huc' posuit secundum **antiquum** morem: nam antea 'hoc' adverbium loci fuit, quod nunc abolevit: nam Orebro in antiquis lectionibus invenitur, sicut in epistulis probat Verrius Flaccus exemplis auctoritate ratione, dicens in adverbios pro 'u' 'o' plerumque maiores ponere consuetos. et sic pro 'huc' 'hoc' veteres dicere solebant, sicut pro 'illuc' 'illo' dicimus: unde etiam 'hoc' o longum esse apparet, sicut 'illo', cum pro 'illuc' ponitur. [Geymonat: huc tum Πγ, Bentley (corr. γ¹), hoc pro huc positum testantur Prisc. I, 34 et XV, 6, Serv. hic et Aen. 1, 4 (cf. Valmaggi, 'BFC', XXI, 1914, 16); hoc caelo iungit Tib.]

SERV. Verg. Aen. 9, 4: SEDEBAT ut Asper dicit 'erat', quae clausula **antiqua** est et de usu remota. secundum Plautum *autem* 'sedere' est consilium capere, qui inducit in *Mostellaria* servum dicentem sine iuxta aram sedeam, et dabo meliora consilia . sed secundum augures 'sedere' est augurium captare; namque post designatas caeli partes a sedentibus captantur auguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens Picum solum sedentem, ut parvaque sedebat succinctus trabea , quod est augurum, cum alios stantes induxerit. ergo 'sedebat' aut erat aut consilia capiebat aut augurabatur. *unde et hic lucus vice aedis sacratae accipi debet: quod plenius illo loco dictum est hoc illis curia templum . aut quia in locis sacris sedentes consilia habituri erant, curiam in templo haberent: quod Numa cum sciret, Vestae aediculam, non templum statuit, ne ibi senatus haberi posset et ipsa necessitate vir introiret locum. nam et ipsa consilia a sedendo quasi considia dicta sunt; sedentium enim animi tranquilliores fiunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 9, 664: FLICTV pro adflicto, vel inflicto, id est ictu: nam detraxit more suo praepositionem. *et loquutus est iuxta antiquum morem: Pacuvius Teucro flictus navium.* [Geymonat: flicto Πωγ¹, Auson. ep. XXIV, 20, Tib.: atflicto M, adflicto Ranr, fluctu γ; cf. Valmaggi BFC XXI, 1914, 15.]

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 244-245: CRASTINA LVX MEA SI NON INRITA DICTA PVTARIS INGENTES RVTVLAE SPECTABIT CAEDIS ACERVOS 'spectabit' est vera lectio, et ordo est 'si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos caedis videbit': nam male quidam 'spectabis' legunt et ad lucem referunt. quod non procedit; nullus enim sic loquitur: o Aenea, nisi quae dico minime credis, o lux crastina ingentes caedis acervos videbis. *alii more antiquo 'lux' pro 'luce' accipiunt: Lucilius in tertio hinc media remis Palinurum pervenio nox pro 'nocte'. Longus ait deest 'venerit' : unde et ipse 'spectabis' legit.* [Geymonat: luxsi P del. si P¹, spectabit Πωγ¹, Tib. in interpr.: spectabis MPVf?hry, Don. Ter. Hec. 286, Tib. in lemm.]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 342: AMBO **antiquo** more 'ambo': Terentius ambo oportune vos volo, sicut superius dictum est, cum hodie 'ambos' dicamus. [Geymonat ambos cy¹]

SCHOL. Veron. Verg. ecl. 8, 21: INCIPE MAENALIOS M.M.T.V. **Antiquorum** more hanc clausulam velut epodon repetit Theocritum secutus: Ἄρχετε βουκολικᾶς Μοῖσαι φίλοι ἄρχετ' ἀοιδᾶς. (Theocr. Id. 1, 64) [Geymonat : hunc versum γ intercalarem affert, ita ut respondeat v. 76, om. ceteri, edd. Hermann secuti, del. L. Hermann, 'Latomus', II, 1938, 18]

2. *Distinctio*

a) De libris

SERV. Verg. Aen. 5, 871: IGNOTA peregrina, ante non visa; nam in sexto dicturus est paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebam. sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam a Vergilio duo versus sequentes huic iuncti fuerunt: unde in non nullis **antiquis** codicibus sexti initium est obvertunt pelago proras, tum dente tenaci. [Geymonat: 870-871 Vergilio abiudicabat Heyne 871 v. om. M, add M¹; <sane sciendum, licet primos duos versus Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti translatos> Serv. Aen. 6, 1, cf. Bandinim 'A & R' n.s.36, 1991, 96-99.P. VERGILI MARONIS AENEIDOS LIBER V EXPL. M, AENEIDOS LIBER V P, VERGILI MARONIS AENEIDOS LIBER V EXPLIC. R.]

3. Morfosintaxi

PS. ACRO Hor. epist. 1, 18, 82: *Ecquid*] Aduerbiū est **antiquum** pro ecce ([cū *supra u. γ* ecquid Fvγ *ποdm Porph.flor.Nostr.* ec quid M ecqui λ *cum* f et quid AERG &quid v ec quiq l]

Don. Ter. Eun. 678: QVISQVAM **antiqua** locutio est. [Prete: quaequam G]

SERV. Verg. Aen. 1, 253: SIC NOS IN SCEPTRA REPONIS 'sic', hoc est per naufragia. 'in scepra' 'in scepra' aut ad imperia reservas, aut certe **antiqua** est licentia communium praepositionum. [Geymonat: in *om.F sps. F¹*]

SERV. Verg. Aen. 1, 616: ADPLICAT secundum praesentem usum per 'd' prima syllaba scribitur, secundum **antiquam** orthographiam, quae praepositionum ultimam litteram in vicinam mutabat, per 'p', secundum euphoniā per 'a' tantum. praepositio enim cum ad compositionem transierit aut vim suam retinet, ut indico, aut mutat ultimam litteram, ut sufficio, aut perdit, ut coemo. [Geymonat : applicat R : atplicat M , adplicat M²P]

SERV. Verg. Aen. 1, 156: CVRRV non, ut quidam putant, pro 'curru' posuit, nec est apocope, sed ratio artis **antiquae**, quia omnis nominativus pluralis regit genitivum singularem et isosyllabus esse debet, ut hae musae huius musae, hi docti huius docti. item a genetivo singulari dativus regitur singularis, ut isosyllabus sit, ut huius docti huic docto. inde ergo est curruque abscisa duorum suspendit capita et libra die , ne, si 'diei' fecisset, maior esset nominativo plurali.

SERV. Verg. Aen. 5, 233: PALMAS VTRASQVE diximus supra <I 93> **antiquum** hoc esse. Carminius tamen dicit, qui de elocutionibus scripsit, per naturam vitiosam esse hanc elocutionem, et sive 'utramque palmam', sive 'utrasque palmas' dixerimus, esse in aliquo usurpationem.

SERV. auct. Verg. Aen. 5, 682: STVPPA secundum **antiquam** orthographiam: nam 'stippa' dicta est a stipando: *abusive etiam linum dicimus*. [Geymonat v. 682 MPRp]

SERV. Verg. Aen. 5, 785: EXEDISSE muliebriter dictum: nam inde est quod sequitur 'cineres atque ossa peremptae'. sane 'edo' habet et rectam, **sed antiquam declinationem**, ut 'edo edis edit', et anomalam, ut 'edo es est': quarum secunda et tertia personae longae sunt propter differentiam 'sum es est'. 'edit' autem in praeterito producit 'edi edisti edit', ut 'legit'. [Geymonat: excedisse F]

SERV. Verg. Aen. 6, 234: MONTE SVB AERIO in aereo: nam supra est positus 'aerium' autem alii altum dicunt, alii nomen montis **antiquum** volunt: unde est 'qui nunc Misenus ab illo dicitur'.

SERV. Verg. Aen. 8, 77: FLVVIVS *vero* vocativus **antiquus** est: qui apud maiores in omni forma similis erat nominativo, sed modo aliter est in secunda tantum forma. namque si proprium fuerit nomen et 'i' ante 'us' habuerit, 'us' perdita facit vocativum, ut 'Terentius Terenti', nullo excepto; si autem appellativum sit, in 'e' mittit vocativum, ut 'pius pie', 'fluvius fluvie', excepto 'filius', nam 'fili' facit. plerumque tamen poetae euphoniae causa antiquitatem sequuntur. [Geymonat: *vocativus ut solus Aen. 1, 664. fluius in fluvius corr. F¹*]

SERV. Verg. Aen. 11, 464: EQVITEM MESSAPVS IN ARMIS ET CVM FRATRE CORAS LATIS DIFFVNDITE CAMPIS (...) ‘Messapus’ autem ut diceret, vitavit homoioteleuton: nam vitiosum erat ‘Voluse’ ‘edice’ ‘Messape’. ergo ‘Messapus’ aut **antiquus** vocativus est, ut <VIII 77> Hesperidum fluuius regnator aquarum, item <XII 192> socer arma Latinus habeto: aut certe nominativus est pro vocativo. quamquam possit etiam nominativus esse, ut sit ‘Messapus et Coras equitem diffundite’ pro ‘diffundant’: melior tamen est sensus superior.

SERV. Verg. Aen. 11, 467: QVA IVSSO pro ‘qua iussero’: et est **antiquum**. [Geymonat: “dicebant antiqui si ‘iusso’ id est ‘iussero’; hoc nolo mihi credas, sed eidem Vergilio: qua iusso – arma” Sen. ep. 58,4]

SERV. Verg. Aen. 12, 192: LATINVS HABETO aut **antiquus** vocativus est: aut ‘habeto’ tertia persona sit. (...)

CORNVT. Pers. sat. 6, 9 §: LVNAI PORTVM EST O. C. C. ordo: o ciues, operae pretium est, id est delectabile est, portum in modum Lunae factum cognoscere. (2) Lunai autem secundum **antiquam** declinationem dixit, ut Virgilius: ‘furit intus aquai’ (Aen. 7, 464).

4. Altres

a) *In libris antiquis*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 133: PERGAMEAMQVE VOCO zeugma a superioribus, hoc est urbem. *legitur sane in libris **antiquioribus**, Aeneam vere Cretam tempestate delatum locum Troiam nomine Pergamum, appellavisse. alii dicunt, Pergamum in Creta conditam a Troianis captivis, qui ex classe Agamemnonis illo erant delati ꝑibique putant Aeneam quendam, generis auctorem, Ilio incolumi cum eo ad sacrum Apollinis venisset, gravidam hospitis filiam fecisse; ex qua ortus eodem nomine Aeneas classem Agamemnonis est adgressus hieme disiectam, cui se feruntur iunxisse hi, qui Cretam secesserant deserto Agamemnone: unde loco nomen Pergamum ab illo inditum, quod obtinuisse desertores feruntur iuxta Cydoniam. quod poetam latenter attigisse debemus accipere*

SERV. Verg. Aen. 8, 278: SACER IMPLEVIT DEXTRAM SCYPHVS legitur in libris **antiquis** Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum adtulisse, quo utebantur in sacris. quod ne carie consumeretur pice oblitum servabatur, cuius magnitudinem et religionem simul significat dicendo ‘implevit dextram sacer scyphus’. *scypho praetor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. possumus et illud accipere, quod inter munera deorum etiam pocula sunt: Sallustius historiarum secundo pocula et alias res aureas, diis sacrata instrumenta, ꝑconvivo mereantur.*

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 288: LAVDES HERCVLEAS ET FACTA FERVNT senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur, iuvenes et gestu corporis eius facta monstrabant. *unde ibi inmorandum est ‘hic iuvenum chorus’, ut ‘salii’ iuvenibus convenient, carmina ad senes pertineant. et bene senes facta Herculis canunt, quorum aetas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam is ab hominibus transiret ad deos. sane quaeritur cur huic deo aperto capite sacrum fiat. legitur enim in libris **antiquioribus** ipsius admonitio his verbis ‘mihi detecto vertice cuncti sacrificanto’. et fuit observatio ne quis in aede Herculis eius habitum imitaretur: signum enim eius aperto capite est. constat tamen ante adventum in Italia Aeneae aram Herculi consecratam, ab Aenea vero morem operiendorum capitum inductum, sicut ait purpureo adopertus amictu.*

b) Segons el costum antic

DON. Ter. Excerpta de comoedia, 5, 2: comoediae autem more **antiquo** dictae, quia in uicis huiusmodi carmina initio agebantur apud Graecos - ut in Italia compitaliciis ludicris -, *admixto pronuntiationis modulo, quo, dum actus commutantur, populus attinebatur, ἀπὸ τῆς κώμης*, hoc est ab actu uitae hominum, qui in uicis habitant ob mediocritatem fortunarum, non in aulis regiis, ut sunt personae tragicae.

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 101: VENIAMQVE ROGANTES beneficium. *et iuxta **antiquum** modum dictum est, hoc est sepulturam suis petentes.* [Geymonat: rogantes ΜΡωγ Serv. : precantes Raeu, Serv.?? hic et Aen. 10, 31, Tib., cf. v. 106,]

SERV. Verg. Aen. 11, 301: PRAEFATVS DIVOS more **antiquo**: nam maiores nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant, sicut sunt omnes orationes Catonis et Gracchi; nam generale caput in omnibus legimus. [Geymonat: divus M² divis P (corr. P¹) diu vos γ¹]

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 29: "Te non fato, ut ceteros ex vestra familia". Dictum facete et contumeliose in Metellos **antiquum** Naevii est: "Fato Metelli Romae fiunt consules". Cui tunc Metellus consul iratus versu responderat senario hypercatalecto, qui et Saturnius dicitur: "Dabunt malum Metelli Naevio poetae". De qua parodia subtiliter Cicero dixit: "Te non fato, ut ceteros ex vestra familia".

BENE

1. Accepció textual. La lectura confirmada pel *bene* contrasta amb problemes o lectures discordants a manuscrits
- PS. ACRO Hor. epod. 2, 19: INSITIVA DECERPENS PIRA] Proprii laboris fructum, ut (Verg. ecl. 9, 50): “Inserere, Dapbni, piros”. ***Bene** dixit ‘insitiua’, quia de semine nata degenerant [Keller-Holder: insiciua gloss. Mai insit^u//a B]
- PS. ACRO Hor. carm. 2, 16, 2: PRENSVS] **Bene** ‘prensus’, tamquam furtum nauigans faciat insidiatus sereno. [Keller-Holder: Praensus A’F pnsus B Presus λ²u Pressus Prensus *cett.* *Pseudacr. schol.γv bis Pph. schol.λφ*]
- PS. ACRO Hor. sat. 2, 7, 15: § Iusta] **Bene** ‘iusta’, quae eius puniret insaniam [Keller-Holder: ius sta ε]
- PORPH. Hor. epist. 2, 1, 268: *Capsa porrectus*: **Bene** porrectus, et ‘in capsula operta’, quasi mortuus in feretro. [Keller Holder: porrep^ctus E correptus E *pr.* (?) protectus *glossar. Mai*]
- PORPH. Hor. epist. 2, 2, 183: *Alter fratrum*: **Bene** fratrum. Haec res enim facit, ut mirum sit dissimile<s> esse. [Keller Holder: fratrum] frater δ’ cum G]
- PORPH. Hor. epist. 2, 2, 216: *Rideat et pulset*: **Bene** adiectum pulset, id quod peius est. Lasciuam decentius aetas: Quam lasciuam esse magis deceat, quam te, qui es maturus senex. [Keller Holder: pulset] plaudat *Pseudacr.*]
- PORPH. Hor. sat. 1, 2, 73-74: *At quanto meliora monet pugnantiue istis diues opis natura suae: quanto meliora monet, quam quae tu e natura aestimas. Bene* autem dicta [dicta] ‘diues opis suae’ natura, quoniam, quantum est in ipsa, non denegat uoluptatem simpliciter quaesitam. [Kellert-Holder: op^es R sue g]
- PORPH. Hor. sat. 2, 2, v. 40-41: *At uos, praesentes Austri*: **Bene** ‘praesentes’, sicut deos praesentes†. quim uocare dicitur. [Keller-Holder: praesentes] Presentes D Emuz *Pseudacr. om. Pseudacr. ad serm 2, 8, 6*]
- DON. Ter. Ad. 70: 2 TANTISPER quasi ‘tantumper’ et ‘paulisper’ quasi ‘paulumper’ ut ‘parumper’ dictum. 3 TANTISPER CAVET ‘peccare’ subaudiendum, nam totum ἐλλειπτικῶς et obscure dictum est. 4 *Et bene* ‘cauet’ dicit quasi malo. [Prete: Dum id réscitum iri crédit, tantispér pauet- tantisper pauet A *Umpf. Dz. cauet ω Don. editt. plerique*]
- DON. Ter. Ad. 573: 2 HANC DEORSVM bene ‘hanc deorsum’, quia non est una. [Prete: hanc deorsum DLEvεb/nota Bassols: mal/ *Don. (bene hanc deorsum, quia non est una) Umpf. Linds. K. Mar. hac cett. codd. hanc apud macellum deorsum b*]
- DON. Ter. Ad. 755 (756): 3 ATQVE VTI DECET HILAREM ET LIBENTEM **bene** addidit ‘et libentem’: multi enim hilares simulantes se non libentes sunt. [Prete: hilarem DGL²F –rum *cett.* At lub. P ut lub. F]
- DON. Ter. Ad. 907: 9 TVRBAS LAMPADAS TIBICINAS **bene** totum pluraliter, ut qui reprehendit sic multa. Plautus (Curc. 546) “quid tu mihi parasitos, luscus, quid summanos somnias?” haec igitur uultu pronuntianda sunt, ut appareat ea displicere dicenti. [Prete: turbam Γd turbas *cett. codd. Don. Seru. Aen. 10, 432*]
- DON. Ter. Andr. 37: 3 *Et MIHI* ἔμφασιν habet: quod ‘mihi’ libertus factus sis, non filio. 4 Aut ideo ‘mihi’ additum, quia ‘libertus’ ad aliquid dicitur. 5 MIHI **bene** ‘mihi’, ne pertimesceret filium, cui nec liberti munus debebat. [Prete: mihi *om. E²*]
- DON. Ter. Andr. 38: 3 QVOD SERVIEBAS **bene** imperfecto tempore, non perfecto, ut ostendat potuisse eum etiam atque etiam seruire. quale est illud Vergilianum (Aen. 6, 113-14) “atque omnis p(elagi)(que) m(inas) c(aeli)(que) f(erebat) i(nvalidus)” ut ostendat eum, quamuis inualidus esset, tamen adhuc potuisse laborem exitiumque ferre. [Prete: seruiebas ω (seruebas G) *Don. Eugr. seruibas editt.*]
- DON. Ter. Andr. 347: MEA QVIDEM HERCLE C. certa sententia est: uidetur Charinus plus dixisse ‘interii’ quam Pamphilus ‘mea quidem hercle c. in d. u. e.’, sed non est hoc; plus enim Pamphilus dixit. nam qui uiuit, non potest interisse, is autem qui uiuit, potest in dubio uitam habere. ideo et iurauit ‘hercle’ et adfirmans iusiurandum ‘certe’ addidit. 2 HERCLE CERTE **bene** ‘certe’, quasi illud ‘interii’ falsum sit. ita Pamphilus plus fecit periturum se esse dicendo quam Charinus interisse. [Prete: certe *codd. eddit nonnulli certo Speng. Dz. (om. Epbn)*]

- DON. Ter. Andr. 367: 2 OPINOR NARRAS **bene** a prima ad secundam personam. [Prete: narrat G (-s G²)]
- DON. Ter. Andr. 471: 1 HAEC PRIMVM ADFERTVR IAM MIHI satis se sagacem senex ostendit, quando ipsa principia inceptionsque comprehendit. 2 HAEC PRIMVM **bene** ‘primum’ quasi ex multis, quas parauerat Dauus. [Prete: prima GD²]
- DON. Ter. Andr. 855: 1 NESCIO QVIS SENEX MODO VENIT **bene** ‘nescio quis’: etenim si notus esset, uideretur gratificari, *id est gratiosus esse testis et minus uerus*. [Prete: quis *codd. praeter G Don. Fleck. Linds. K. Mar. qui G Non. p. 262 Umpf. Dz.*]
- DON. Ter. Eun. 9: 2 *Et bene* ‘nunc nuper’, ut ex uicinitate facti ostendat nihil esse dicendum, quam displicuerit haec comoedia Luscii Lanuuii, propterea quod res recens sit et omnes meminerint. [Prete: nunc nuper dedit *codd. Don. editt. nuper perdidit (om. nunc) Both. Fleck. Dz. qui post um. 4 sqq. uerba nunc nuper dedit parum inclementer dicta esse putant*].
- DON. Ter. Eun. 192: 1 CVM MILITE ISTO ‘isto’ **bene** additum quasi odioso, ut alibi (Ad. 754) ‘iam uero mitte, Demea, tuam istanc iracundiam’ et Vergilius (Aen. 9, 94) ‘aut quid petis istis?’ haec enim pronomina spernentis sunt odiumque monstrantis. [Prete: isto *codd. (om. b) editt. istoc p Linds. K*]
- DON. Ter. Eun. 640: 1 SALTEM HOC LICEBIT **bene** bis dictum ‘licet’ ‘licebit’, quasi de re magna loquatur. totum ergo amatorie. [Prete: i. non potest δb (licet p²) licet *cett. codd. Don. editt.*]
- DON. Ter. Eun. 957: 1 NVNC MINATVR P(ORRO) S(ESE) **bene** ‘minatur’, ut succurri possit ei, qui non sit passus. 2 MINATVR P(ORRO) S(ESE) deest ‘facturum’. 3 ID QVOD MOECHIS <S(OLET)> subauditur ‘fieri’ et ‘facturum’. [Prete: minatur CPδb –natur id facturum es. q. moe. so. ω facere b facturum *om. A (add. corr. rec. qui porro del.) editt.*]
- DON. Ter. Hec. 182: 1 FVGERE E CONSPECTV ILICO **bene** ‘e conspectu’, utpote quae caueret grauida intellegi. sed tamen subiungitur ‘uidere nolle’, ut ignorantia Parmenonis appareat, qui argumentum odiorum credit, quod Philumena neque uideri iam uellet neque uidere. 2 FVGERE E CONSPECTV ne uideretur; [Prete: et conspectu i. A]
- DON. Ter. Hec. 334: 1 CAPITI ATQVE AETATI I(LLORVM) **bene** τῶ εὐφημισμῶ maluit ‘illorum’ quam ‘puellae’ dicere, quod utique intellegitur. 2 QVI ‘qui’ unde. [Prete: eorum b]
- DON. Ter. Hec. 496: 1 MANE INQVAM QVO ABIS **bene** ‘quo abis’, quia patrem deseris et uxorem. [Prete: mane...abis (496) *om. b*]
- DON. Ter. Hec. 527: 2 EX QVI **bene** ‘ex qui’, quia argumentum impudicitiae est puerperium taciturnum. [Prete: 526: (...) PH. At rogitas?/ Péperit filia: hém, táces? ex quo? MY. Istúc patrem rogáre est aequom?] quo *codd. editt. nonnulli qui Don. (cf. Wess.)*]
- DON. Ter. Hec. 630: 1 NE REVEREATVR MINVS **bene** ‘reueratur’, ne odisse socrum sed metuere uideatur, et quasi ipsa socrus non odium meruerit sed reuerentiam. [Prete: ne uereatur b]
- DON. Ter. Phorm. prologus 20: 1 BENEDICTIS SI CERTASSET AV(DISSET) B(ENE) **bene** ‘certasset’ quia supra (v. 16) dixit ‘in medio omnibus palmam esse positam’, quasi dicat: quicquid in certamen uenerit, in eo uincendos aemulos esse. 2 SI CERTASSET Avti tou ‘prouocasset’: ab eo quod praecedit id quod sequitur. Vergilius (Aen. 1, 548-49) ‘nec te certasse priorem paeniteat’. 3 AVDISSET BENE bene audire est bene dici, laudari. [Prete: CERTASSE^T A, certasset *eff. corr. rec. (non A)*]
- DON. Ter. Phorm. 164: 1 NAM TVA QVIDEM HERCLE CERTE VITA HAEC **bene** ‘certe’, quia supra omnia cum εἰρωνεῖα dixit. [Prete: cértō] pro certo E certe *corr. rec. A, Gb Don. Eugr. certo cett. uita certo exp. δ (haec exp. D²C²)*]
- DON. Ter. Phorm. 228:1 MELIORE ET CALLIDIORE **bene** ‘meliore et callidior’, quia tunc prolusio fuit, nunc ipsum proelium. [Prete: melior et callidior A, -re et –re *corr. rec.*]
- DON. Ter. Phorm. 242: 1 MEDITARI OPORTET SE CVM **bene** additum ‘se cum’: insaniae enim uidebitur hoc palam agere. [Prete: Meditári secum opórtet] oportet secum *Don.*]
- DON. Ter. Phorm. 312: 1 DIVORTAR **bene** ‘diuortar’ quasi de uia. [Prete: Déuortar]]
- DON. Ter. Phorm. 379: 2 MIHI VT RESPONDEAS **bene** ‘mihi’ utpote patri adulescentis uel domino Getae uel etiam seni. 3 *Et* uerbum est scrupulose aliquid interrogantium. sic Vergilius

- (Aen. 2, 149) “mihique haec edissere uera roganti” et (Ecl. 3, 1) “dic mihi, Damoeta, cuium pecus?”. [Prete: ut mihi DGL ut res. Mihi b]
- DON. Ter. Phorm. 414: ATQVE AMITTERE **bene** ‘amittere’, quia finis cupiditatis amissio est. [Prete: dimittere DG mittere E]
- DON. Ter. Phorm. 1048: 1 TV TVVM NOMEN DIC **bene** dicit ‘tu’: interim pronomine utitur, quod non habet nomen. 2 An potentiorum blandimentum circa inferiores fuit hoc, ut nomina eorum quaerent et cum audissent, ipsis nominibus eos compellarent statim? tale est in Adelpis (891-892) ‘qui uocare? - <Geta.> - Geta, hominem maximi preti’ etc. [Prete: tu om. b tuum no. *Codd. tibi no. Bendl. Umpf. quod ω est codd. sit Dz. Fleck. (dic mihi quid sit)*]
- SERV. Verg. Aen. 1, 190: TVM VVLGVS **bene** ‘vulgus’ ductoribus interemptis. Ennius “*avium vulgus*” et alibi “*hastarum*”, id est multitudinem hastarum et avium. [Geymonat: vulgus F¹γR]
- SERV. Verg. Aen. 1, 518: CVNCTI NAM LECTI NAVIBUS **bene** addidit ‘lecti’, ne penitus omnes intellegeres. nonnulli tamen ‘lectis navibus’ legunt: quod et si sit, hypallage est, et illuc sensus recurrit. et sciendum, plerumque ut hoc loco addi aliquid generalitati et fieri specialitatem. item si dicas ‘omnes scolastici laborant’, generalitas est; si addas ‘isti’, fit specialitas, ut Sallustius “transgressos omnis recipit mons Balleia” prudenter addidit ‘transgressos’. *CVNCTI non idem significat quod omnes. Cicero saepe ait “cuncti atque omnes”, quia omnes non statim sunt cuncti, nisi idem simul sunt iuncti.* [Geymonat: cunctis F¹Pcdfhvγ: cuncti FMP¹Rωγ¹, *Serv. Tib., qui veniant cuncti coniunxit | lecti FMPωγ¹ Serv. Tib.: lectis P¹R²γ, letis R]*
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 521: PLACIDO SIC PECTORE COEPIT: more suo uno sermone habitum futurae orationis expressit. **bene** ergo ‘placido’, ne timore consternatus videretur, quem ideo aetate maximum et patientem ostendit, ut ei auctoritas et de aetate et de moribus crescat. ergo ‘placido’ ad placandum apto; et definitio est oratoris, qui talem se debet componere, qualem vult iudicem reddere. [Geymonat: placito b]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 530: GRAI COGNOMINE DICVNT **bene** ‘Grai’, ut et ipsa cognoscat, sicut in octavo *Electra*, ut Grai perhibent, Atlantide cretus. [Geymonat: grai P]
- SERV. Verg. Aen. 2, 173-174: SALSVS SVDOR **bene** addidit ‘salsus’, ut significaret laborem futurum, ne forte alter in simulacro *quilibet* umor intellegeretur. *SALSVS SVDOR* indicium commoti numinis fuisse dicitur. *Probo sane displicet ‘salsus sudor’, et supervacue positum videtur. hoc autem Ennius de lamis dixit.* [Geymonat: <Probus malo epitheto putat usat poetam> schol. *Veron. 174 versus in V evanuit*]
- SERV. Verg. Aen. 2, 281: SPES O FIDISSIMA **bene** per contrarium: spes enim semper incerta est, in Hectore fidissima dicitur. [Geymonat: sanctissima M o fidissima M¹]
- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 800: DEDVCERE TERRAS iuxta morem Romanum deduci coloniae dicebantur. **bene** ergo de Aenea dixit ‘deducere’, quod eis civitatem conditurus erat. [Geymonat: decurrere . γ¹]
- SERV. Verg. Aen. 3, 26: MONSTRVM **bene** monstrum; nam statim quid esset apparuit. et hoc proprietatis est; abusione tamen plerumque corrumpitur. [Geymonat: mostrium M, *Ribbeck, corr. M¹*]
- SERV. Verg. Aen. 3, 42: PIAS **bene** etiam ille qui laeditur excusat Aeneam: quod pietatis grande testimonium est. ‘*pias*’ autem propter penates de excidio liberatos, aut quia sacrificabat. [Geymonat: pia P, *corr. P²*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 75: PIVS ARQVITENENS **bene** ‘pius’, aut qui ultus est matrem de Tityo, de Niobe, de Pythone: aut quia patriam stabilivit errantem. legitur et ‘prius’. [Geymonat: Prius Tib. Bentley]
- SERV. Verg. Aen. 3, 224: DAPIBVSQVE EPVLAMVR dapes deorum sunt, epulae hominum: **bene** ergo utrumque posuit; nam et sacrificiis et conviviis operam tribuunt. OPIMIS pinguibus. [Geymonat: toro G, *corr. G¹*; que toro *omiserat* G, *qui eras. Dapibusque epulamur opimis, et versum integrum scripsit*]
- SERV. Verg. Aen. 3, 303: MANESQVE VOCABAT sacrificiis inani sepulturae conciliabat manes Hectoreos. et **bene** in luco, ut diximus supra. [Geymonat: loco a]
- SERV. Verg. Aen. 3, 475: ANCHISA **bene**, cum Veneri libidinem non obicit, dicendo coniugium maiorem honorem Anchisae tribuit. ‘*Anchisa*’ autem vocativus hic non est Latinus, nam brevis esset ‘a’, ut ‘o Catilina: Graecus est ergo, de quo valde apud † eos quaeritur quemadmodum

- exeat ab his nominibus, quae in ‘es’ mittunt nominativum. nam ‘Tydides’ ‘Tydide’ facit, ut <1, 96> Danaum fortissime gentis Tydide. ‘Atrides’, cum sit simile, ‘Atrida’ facit, ut Horatius ne quis humasse velit Aiacem, Atrida, vetas cur? tale est ergo et ‘Anchisa’. sane apud Latinos horum nominum causa manifesta est: nam nominativum ipsum in ‘a’ mutant et recipiunt Latinam declinationem, ut ‘Atrides’ ‘Atrida’, ‘Scythes’ ‘Scytha’. [Geymonat: anchisa M¹ωγ¹, *Gell.* 15, 13, 10, *Non.* 281, 3, *GLK VIII*, 147, 26, *Serv. hic et Aen. I*, 335, *DServ. Aen. II*, 169, *Tib.*: anchisae MP²fhty, *Cons.* 401, 5, anchise Pab?, *Prisc.* VII, 6, *Arus.* 463, 27 (*quid Quintil.* 8, 6, 42 non liquet); cf. *Funaioli*, ‘*Casinensia*’, 2, 1929, 403 s.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 19: HVIC VNI FORSAN POTVI SVCCVMBERE CVLPAE **bene** ‘forsan’, quasi adhuc dubitet. singula pronuntianda sunt: ingenti enim dicta sunt libra, quibus confessioni desiderii sui quandam inicit refrenationem. [Geymonat: forsitan F, *GLK V*, 509, 12 corr. F¹, forsam PR curae *Baehrens*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 27: PVDOR pudore pro pudicitia abutimur. et **bene** ‘violo’, quia pudor sacrosancte custodiendus est. [Geymonat: violem n]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 517: IPSA MOLA id est farre et sale, quam molam salsam a molendo appellant. ordo autem est: ipsa Dido mola et piis manibus, id est puris, deos testatur. Et **bene** ‘ipsa’, quia supra de sacerdote erat locuta. [Geymonat: ipsam γ¹, *GLK V*, 477, 23, *DServ. B.* 8, 82 molam MPγ, *GLK V*, 477, 23, , *DServ. Hic et B.* 8, 82, *Ribbeck et Sabbadini* : mola Fρωγ¹, *adn. Lucan.* 1, 610, *Serv.*, *Pease et Mynors*, perit in Π₁₀; *At accusativus ab eo verbo, quod sparserat est, pendet salibusque Schrader*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 5, 35: MIRATVS is qui mirabatur: aut certe ‘miratus occurrit’. et **bene** temperato usus est verbo, ne videretur aut quasi inhospitalis dolere, aut exultare voti nescius Troianorum. [Geymonat: miratur p, *Char.* 272, 15, 36]
- SERV. Verg. Aen. 5, 135: NVDATOS **bene** nudatos, quia veste tecti esse consuerunt: nam ‘nudum’ est numquam tectum, ut facies. [Geymonat: vudatos in nudatos corr. F]
- SERV. auct. Verg. Aen. 6, 57: DARDANA QVI PARIDIS Achilles, a matre tinctus in Stygem paludem, toto corpore invulnerabilis fuit, excepta parte qua tentus est. qui cum amatam Polyxenam ut in templo acciperet statuisset, insidiis Paridis post simulacrum latentis occisus est: unde fingitur quod tenente Apolline Paris direxerit tela. et **bene** ait ‘direxti’, quasi ad solum vulnerabilem locum. ‘Dardana’ autem ideo, ut non adultero, sed genti praestitisse videatur. [Geymonat: derexti n, *Ribbeck, Sabbadini et Mynors* : directi R, directi *cett.*, *Norden*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 6, 56: PHOEBE GRAVES TROIAE SEMPER MISERATE LABORES secundum Homerum, qui eum dicit semper Troiae propugnatorem fuisse. et **bene** ait ‘miserate’, quia Troia defendi non potuit: ideo non dixit, qui defendisti, sed miseratus es. [Geymonat: miseratae M]
- SERV. Verg. Aen. 6, 210: EXTEMPLO **bene** verbo usus est augurum, ut diximus supra <1 92>. [Geymonat: ejemplo R]
- SERV. Verg. Aen. 6, 332: SORTEMQVE ANIMO MISERATVS INIQVAM iniqua enim sors est puniri propter alterius negligentiam; nec enim quis culpa sua caret sepulcro. **bene** autem ‘animo’, quasi re praesaga, ut alibi <10, 843> “praesaga mali mens”: ipse enim Aeneas insepultus iacebit, ut <4, 620> “mediaque inhumatus harena”. [Geymonat: animi (*ex Aen. 10, 686*) M, *Sabbadini, Funaioli (Studi di letteratura antica, II, 1, Bononiae 1947, 369, cl. Aen. 5, 202), corr. M²*]
- SERV. Verg. Aen. 7, 286: INACHIIS SESE REFEREBAT AB ARGIS **bene** ‘Inachiis’; non enim una est Argos. fuit enim et in Italia, quam Diomedes condidit, quae primo Argi, post Argrippa, post Arpi dicta est. fuit et in Thessalia: Lucanus <6, 355> “ubi nobile quondam nunc super Argos arant”. (...) [Geymonat: inachiis ex inanchiis F¹ inaciis γ (*corr. γ¹*), *inacchis R*]
- SERV. Verg. Aen. 7, 343: **bene** autem OBSEdit, quasi quae insidiabatur. [Geymonat: obsidit γ, *corr. γ¹*, *obsidet b*]
- SERV. Verg. Aen. 7, 460: FREMIT cum fremitu et clamore deposcit **bene** autem ‘amens’, quia in toro requirebat. [Geymonat: mens R]

- SERV. Verg. Aen. 7, 498: ERRANTI licet enim certum esset feritura, tamen **bene** ‘errantem’ dixit, quia non usquequaque semper certus est ictus: Horatius “nec semper feriet quodcumque minabitur arcus”. [Geymonat: eranti γ, corr. γ¹]
- SERV. Verg. Aen. 7, 742: RAPTUS DE SVBERE CORTEX **bene** ‘raptus’, id est raptim sublatus, quia recens suberis cortex in quamvis formam tota flectitur facilitate. [Geymonat: aptus M, corr. M²]
- SERV. Verg. Aen. 8, 23: SOLE REPERCVSSVM aut vacat ‘re’: aut **bene** ‘repercussum’, quia primo aquam ferit, inde postea tendit ad tecta. [Geymonat: repercussum P, corr. P¹, repercusso Hoffmann]
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 148: QVIN OMNEM ut non omnem. et **bene** ‘omnem’, ne solum Euandrum contemnere viderentur. [Geymonat: omen (sps. n.) P]
- SERV. Verg. Aen. 8, 519: SVO NOMINE **bene** in omnibus filii gratiam facit: nam dicit: dat tibi Pallas milites ducentos suo nomine, ipse vero a me accipiet ducentos. SVO NOMINE] *maluit enim munus suum cum persona eius dividere, quam suo nomine totum dare. *[Geymonat: munere PRbnγ, Ribbeck, Eden, ‘PVS’, 9, 1969-1970, 108, Geymonat: nomine Mω, Serv., Sabbadini et Mynors, e v. 121]
- SERV. Verg. Aen. 9, 19: CLARA autem **bene** addidit, quia tempestas τῶν μέσων est. [Geymonat: clausa γ corr. γ¹]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 21: PALANTESQVE POLO STELLAS **bene** ‘palantes’, quasi in alienum tempus errore venientes: aut ‘palantes’ quae sunt palantes, epitheton stellarum perpetuum. [Geymonat: pallantisque PR, qui ipse corr. polos P, corr. P²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 228: CASTRORVM ET CAMPI MEDIO in medio campi spatio, qui campus castrorum medius fuit. CASTRORVM ET CAMPI MEDIO] quia in mediis castris principia sunt semper. et **bene** ‘campi medio’, quam ‘campo medio’: tunc enim ‘campo medio’, cum aliquot campi sunt et unus est medius campus, ‘campi’ autem ‘medio’ in media parte unius campi. [Geymonat: campis M, corr. M²]
- SERV. Verg. Aen. 9, 363: CRISTISQVE DECORAM **bene** praemittit dicens ‘decoram’; nam eius splendore prodente Euryalus capitur. denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti † inferiore galeam, habiliorem galeam Aletes permutavit. [Geymonat: decorem γ, corr. γ¹]
- SERV. Verg. Aen. 9, 454: SPVMANTES SANGVINE RIVOS spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit; unde **bene** dixit ‘spumantes rivos’, quia praemisit ‘seminecesque viros’. [Geymonat: spumantis MPRbdfhnrγ, Serv. Tib., Mynors : spumanti ωγ¹, Ribbeck et Sabbadini, spumantem D Serv.]
- SERV. Verg. Aen. 9, 474: EXCVSSI MANIBVS RADII **bene** ‘excussi’, quasi nescienti: melius, quam si diceret ‘proiecti’. [Geymonat: expulsi Macrob. 4, 1, 5]
- SERV. Verg. Aen. 9, 501: AT TVBA TERRIBILEM SONITVM hemistichium Ennii: nam sequentia iste mutavit. ille enim ad exprimendum tubae sonum ait taratantara dixit. et multa huius modi Vergilius cum aspera invenerit, mutat. **bene** tamen hic electis verbis imitatur sonum tubarum. [Geymonat: sonitu MP, corr. M⁴P¹ (terribili sonitu PAC III, 212. 7)]
- SERV. Verg. Aen. 9, 605: TERRAM DOMAT **bene** bellico usus est verbo: et ne a re militari discederet, non dixit ‘terras colimus’, sed ‘domamus’, ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. [Geymonat: duomat P, corr. P²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 637: VICTOREM **bene** ei qui unum occiderat, addidit dignitatem. [Geymonat: ardentem Tib., ex v. 652]
- SERV. Verg. Aen. 9, 707: EVBOICO BAIARVM LITORE **bene** ‘Baiaurum’ addidit, ne Euboeam insulam intellexeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quae sunt Bais vicinae. Postumius de adventu Aeneae et Lutatius communium historiarum Boiam Euximi comitis Aeneae nutricem, et ab eius nomine Boias vocatas dicunt: veteres tamen portum Baias dixisse. Varro a Baio Vlixis comite, qui illic sepultus est, Baias dictas tradit. [Geymonat: balarum MP, corr. M²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 201: DIVES AVIS maioribus praepotens. et **bene** ‘dives avis’, quia non ab Oeno, sed ab aliis quoque condita fuit: primum namque a Thebanis, deinde a Tuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus, qui Perusiae consederant. [Geymonat: avis om. Pγ (add. P¹γ¹)]

- SERV. Verg. Aen. 10, 428: NODVMQVE MORAMQVE **bene** addidit ‘moram’, ne ‘nodum’ aliud acciperemus: nam ‘nodus’ proprie est densa peditum multitudo, sicut ‘turma’ equitum, ut lectum est in disciplina militari. ‘nodum’ ergo pro difficultate accipe, quae vix possit resolvi. [Geymonat: nodumqu P, *add. e P*¹|| morasque Tib.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 692: VNI ODIISQVE **bene** repetitur ‘uni’, ut ostendat *conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere*. [Geymonat: unii P, *del. i P*¹]
- SERV. Verg. Aen. 11, 485: PORTISQVE EFFVNDE SVB ALTIS Homerus Σκαίων προπάροιθε πύλων. **bene** autem sub ipsis portis, quasi ad quas festinabat Aeneas: unde est et illud <473> praefodiunt alii portas. [Geymonat: altis] ipsis *Macrob. 5, 3, 10; cf. v. 499*
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 591: VIOLARIT VVLNERE CORPVS **bene** ‘violarit’, quia dixerat ‘sacrum’. *et superius <558> dictum est operam sollemni more consecrari, usque dum solvatur caput hominis, id est liberetur sacrationis nexu: quod facilius accidet, si mors intercedat. hic ergo totius rei et praecipue sacrationis aliud agens poeta mentionem inseruit, dicens ‘hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italus ve, mihi pariter det sanguine poenas’.* **bene** ergo, sicut dictum est, ‘violarit’, quia dixerat ‘sacrum’. [Geymonat: violaret Mb, *corr. M*¹]
- SERV. Verg. Aen. 11, 682: AGRESTISQVE MANVS ARMAT SPARVS **bene** ‘agrestis’: nam sparus est rusticum telum, in modum pedi recurvum: Sallustius sparos aut lanceas, alii praeacutas sudes portare. *Varro ait sparum telum missile, a piscibus ducta similitudine, qui spari vocantur. alii ‘sparus’ a spargendo dici putant.* [Geymonat: agrestesque γ¹]
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 9: GLISCIT crescit, *et latenter*: unde et glires dicti sunt, quos pingues efficit somnus. *veteres ‘gliscit’ incremento ignis ponebant: bene ergo hoc verbo utitur, de quo ait <3> ultro inplacabilis ardet.* [Geymonat: gliscet M]
- SERV. Verg. Aen. 12, 603: ET NODVM INFORMIS LETI alii dicunt, quod Amata inedia se interemerit. sane sciendum quia cautum fuerat in pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abiceretur: unde **bene** ait ‘informis leti’, quasi mortis infamissimae. *ergo cum nihil sit hac morte deformius, poetam etiam pro reginae dignitate dixisse accipiamus. Cassius autem Hemina ait, Tarquinius Superbum, cum cloacas populum facere coegisset, et ob hanc iniuriam multi se suspendio necarent, iussisse corpora eorum cruci affigi. tunc primum turpe habitum est mortem sibi consciscere. et Varro ait, suspendiosis, quibus iusta fieri ius non sit, suspensis oscillis, veluti per imitationem mortis parentari. docet ergo Vergilius secundum Varronem et Cassium, quia se laqueo induerat, leto perisse informi.* [Geymonat: infamis *recc.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 605: FLAVOS LAVINIA CRINES antiqua lectio ‘floros’ habuit, id est florulentos, pulchros: et est sermo Ennianus. *Probus sic adnotavit: neotericum erat ‘flavos’, ergo bene ‘floros’: nam sequitur ‘et roseas laniata gena’: Accius in Bacchis ‘nam flori crine’, video, ei propessi iacent’, in iisdem ‘et lanugo flora nunc demum inrigat’, Pacuvius Antiopa ‘cervicum floros dispergite crines’.* [Geymonat: flavos MPRωγ, Tib., Mynors : floros Ribbeck, Sabbadini et Traina, *cf. Valmaggi, ‘BFC’, 21, 19114, 16, ‘AAM’, VII, 1915, 1-7, Rostagni, ‘RFIC’, XII, 1934, 18s., Giancotti, ‘Victor tristis’, Bononiae 1993, 123-147; Delvigo ‘Testo Virgiliano’ 81-96; Timpanaro, ‘Virgilianisti’, 77-93]*
- SERV. Verg. Aen. 12, 715: AC VELVT INGENTI SILA SVMMOVE TABVRNO Sila mons silva est Lucaniae, Taburnus mons Campaniae: Sallustius de fugitivis “in silva Sila fuerunt”. unde pessime quidam ‘silva’ legunt, quia proprium appellativo non potest exaequari. unde **bene** proprium *proprio* iunxit. [Geymonat: Sila MP ωγ¹, *Asper p. 538, 17, Serv. hic et Georg. 3, 219: silva Rafγ, om. V*]
- SERV. Verg. ecl. 3, 96: TITYRE PASCENTES A. F. R. C. (...) et **bene** ‘in fonte’: ipse enim per amicos Caesaris agrum meruerat tamquam per rivulos quosdam; nunc autem Mantuanis beneficium dicit se ab ipso imperatore meriturum. [Geymonat: fronte R]
- SERV. auct. Verg. ecl. 6, 60:Aen. AD GORTYNIA **bene** ‘ad Gortynia’, nam apud Gnoson imperabat Minos, eius maritus. unde illuc taurum non vult venire, sed ad Gortynam, *oppidum Cretae*, ubi fuerant aliquando Solis armenta. [Geymonat: cortynia MR, *Philarg., Sabbadini*]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 31: TETHYS EMAT OMNIBVS VNDIS Tethys est uxor Oceani, nymphae mater. quod autem ait ‘emat’ ad antiquum pertinet ritum, quo se maritus et uxor

- invicem coemebant, sicut habemus in iure. *tribus enim modis apud veteres nuptiae fiebant: usu, si verbi gratia mulier anno uno cum viro, licet sine legibus, fuisset; farre, cum per pontificem maximum et Dialem flaminem per fruges et molam salsam coniungebantur—unde confarreatio appellabatur—, ex quibus nuptiis patrimi et matrimi nascebantur; coemptione vero atque in manum conventionem, cum illa in filiae locum, maritus in patris veniebat, ut siquis prior fuisset defunctus, locum hereditatis iustum alteri faceret. et bene* ‘serviat’, quia, quaecumque in manum convenerat, omnia protinus, quae doti dicebantur, marito serviebant. hanc Tethyn Cicero in Timaeo Salaciam dicit. generum vero pro marito positum multi accipiunt iuxta Sappho, quae in libro, qui inscribitur ἐπιθαλάμια, ait χαῖρε νύμφα, χαῖρε τίμει γαμβρὲ πολλά’ ἀντι τοῦ νυμφίε’. sic et Pindarus ἐν τοῖς παιᾶσιν. [Geymonat: serviet b]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 251: ACCENDIT LUMINA VESPER **bene** ‘accendit lumina Vesper’ poetice, ut ipse Vesper accendat, non homines. et saepe hac figura utitur, <ut> (2, 416) “iam falcem arbusta reponunt”. [Geymonat: ostendit ps. Probus Georg. 1, 239]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 252: DV BIO CAELO id est ‘etiam dubio caelo’. et **bene** ‘dubio’: nam ideo alibi caeli fraudem dixit. [Geymonat: dubii b]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 274: INCVSVM molam manulem cudendo asperatam. et **bene** verbum vulgare vitavit. [Geymonat: incussum (ab ‘incudo’) AMPRA, Ansil. IN 348, LA 317: incusum ωγ]
- SERV. Verg. georg. 2, 89: NON EADEM ARBORIBVS P. V. N.: id est vites quoque diversae sunt. ‘nostris’ autem Italis. et **bene** ‘pendet’ dixit; nulla enim vitis in Italia est in arboribus posita, quae non pendeat. [Geymonat: pendent Ma]
- SERV. Verg. georg. 4, 132: REGVM AEQVABAT OPES ANIMIS **bene** ‘animis’, non potestate, quia regum more cibis non comparatis utebatur. [Geymonat: animo adfhr, Wagner, animi Rasi, ‘RIFC’, XLIV, 1916, 23-40]
- SERV. auct. Verg. georg. 4, 231: BIS GRAVIDOS COGVNT FETVS gemina est fecunditas mellis. et aliter: ‘flores’ emendatum fuit. et **bene** ‘gravidos flores’, quod ex his omnia generant. [Geymonat: fletus : flores P]
- SERV. auct. Verg. georg. 4, 459: SVPREMOS MONTES hic ‘supremos’ longe positos implerunt. et ‘supremos montes’ **bene** dixit summos, ut pro supreme Iuppiter. Rhodope mons Thraciae, sicut Pangaea. [Geymonat: supremos MVωγ, Non. 388, 8, schol. Bern. :supremo PR]
- SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 473: Quaeritur ab aliquibus, utrum **bene** positum sit ‘exuviis’ in significatione pellis. Dialectici enim tradunt, inde bene dici ‘exuvias’, unde dici et ‘induviae’ recte possint. [Geymonat: exuvis P, corr. P²]
- CLAUD. DON. Aen. 5, 446-449: Entellus viris in ventum effudit et ultro ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto concidit, ut quondam cava concidit aut Eurymantho aut Ida in magna radicitus eruta pinus: ictum tam fortiter erogatum et in vacuum effusum nullo impellente secutus Entellus concidit et gravissimi corporis mole ingentem ruinam fecit, ita ut solet in montibus arbor pinea radicibus eruta cadere. **bene** posuit radicitus, quia, cum arbor ruptis radicibus cadit, nullius, ut Entellus, procumbit impulsu. [Geymonat: radicitus RVcfr?sy¹, Prisc. XV, 23, Tib., Ribbeck (cf. Hom. E 415): radicibus MPρωγ, Sabbadini et Mynors, radicitus R²]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 238. Adfixae, apes. In uulnere, non suo sed a se inlato. Inuulnere ponunt. Asper dicit: ... ‘in carcerem mitto, sed quando bonae partis, in ablativo ponitur ... Ponit posuit positurus est nullum motum habent. Nam legimus: ‘Animasque in uulnere ponunt’; non dixit ‘in uulnus’ aut ‘in uulnera’; quamlibet de morte dixit, **bene** tamen usus est.’ [Geymonat: adfixa achnotv vulnere P, vulnere Mω, Non. 233, 1, GLK VIII, 60, 12, school. Bern., Serv.; vulnere Rcy]
- CLAUD. DON. Aen. 5, 80-81: salvete recepti nequicquam cineres animaeque umbraeque paternae: animae et umbrae non est nominativus pluralis, sed genetivus singularis; salutavit enim cineres animae et umbrae patris sui. non ergo sequamur eos qui putant Anchisen pluris umbras et multas animas habuisse. nequicquam rursus recepti cineres, quia inimicorum manibus dicuntur effossi et iterum suorum opera conditi, quod beneficium cum non senserit mortuus, non frustra positum est nequicquam. huius facti poeta meminit in quarto libro (427):

- nam ex persona Didonis dixit “nec patris Anchisae cineres manisve revelli”. ex persona filii **bene** positum est nequicquam; ille enim vivo potius obsequi quam mortuo maluit. [Geymonat: nequicquam P, *schol. Ver.* <alii> ap. *Serv.*, <vocativus pluralis> *Serv*]
- CLAVD. DON. Aen. 8, 228-230: *omnemque accessum lustrans huc ora ferebat et illuc dentibus infrendens*: considerabat oculis omnis accessus et spatia montis illius et, cum visibus eius nihil quod tenere posset occurrit, magis magisque agitabatur ira et dentibus infrendebat. **bene** transtulit frendere: frendere quippe aprorum est, cum adrepto furore irascuntur ac saeviunt et acuunt dentes. [Geymonat: frendens R, infremens γ (corr. γ¹)]
- CLAVD. DON. Aen. 8, 406: *placidumque petivit coniugis infusus gremio per membra soporem*: (...) **bene** posuit infusum in uxoris sinum, quia supra dixit (388) “ille repente accepit solitam flammam notusque medullas intravit calor et labefacta per ossa cucurrit”. infusus est ergo quem amoris liquefecerat calor. [Geymonat: infusus Mωγ, *Non.*, *Gramm.*, *Tib.* : infusum in infusus *corr.* P, infusum R, effusus *Diom.* 460, 18; <coniugis infusus gremio... *Probus vero et Carminius propter sensum cacenphaton infusum legunt...: petiit soporem, infusum etiam coniugis gremio*> *Serv.*, <alii infusus legunt, ut significetur coisse illos et sic sopitos...; nam infusum gremio soporem nihil esse dicunt> *DServ.*]
- CLAVD. DON. Aen. 9, 236-7: *Rutuli somno vinoque soluti conticuere*: **bene** posuit conticuere; potuit enim dici ei unde scis eos dormire? ex eo, inquit, quod tacent, dormiunt. quod autem vinum hoc fecisset et somnus viderant omnes. [Geymonat: procubuere Pευογ (conticuere γ¹)]
- CLAVD. DON. Aen. 9, 540-541: *tum pondere turris procubuit subito et caelum tonat omne fragore*: **bene** addidit subito, quoniam, si signum dedisset, liberari forsitan possent. [Geymonat: subitum a]
- CLAVD. DON. Aen. 10, 512: *versis tempus succurrere Teucris*: tempus esse suggerebat quo versis suis Aeneas idem subvenire debuisset. **bene** temperavit versis tempus succurrere, quasi qui suadebat subveniendum, ut esset metus et spes; facile enim extingui possent, si nullus succurreret utpote versis, facile vero evadere interveniente maturo auxilio, quoniam non ad plenum fuerant superati. [Geymonat: ursis *corr.* P¹ tempus P, versis tempus γ, *Tib.* in *interpr.*, *Ribbeck*]
- CLAVD. DON. Aen. 10, 844: *canitiem inmundo deformat pulvere*: **bene** posuit inmundo pulvere; est enim et mundus. [Geymonat: multo : inmundo M², ex *Aen.* 12, 611]
- CLAVD. DON. Aen. 11, 367: *ingentis et desolavimus agros*: **bene** posuit desolavimus, quia de agris hoc est de solo quaerebatur, quod factum fuerat desertum. addidit etiam ingentis, ut non parva, sed ingens atque immensa possessio nudata videretur viduataque cultoribus. desolare quippe est auferre agricolam solo. alio loco (8, 6) Vergilius multo evidentius hoc ipsum posuit, cura diceret „ductores primi Messapus et Ufens contemptorque deum Mezentius undique cogunt auxilia et latos vastant cultoribus agros”. non solam camporum voluit monstrare ingentem solitudinem factam, sed per inmensum agrorum modum ingentem hominum multitudinem esse mactatam. [Geymonat: designavimus Pb?γ (corr. γ¹)]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 98. *Perrumpit*. **Bene** perrumpit de obliqua aratione contra sulcum, ut rustici dicunt ‘cancellate arare.’ [Geymonat : perrumpet b]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 175. *Explorat*, siccat. **Bene** ait ‘explorat’, quia vitia materiae ex eo apparent. *Iunilius* dicit. [Geymonat: explorat MPRωγ, *Non.* 294, 17, *Philarg.*, *Serv.*: exploret AM⁷chno]
- SCHOL. uet. Iuv. 8, 93: 2 (Et Capito et Tutor ruerint damnante senatu) pir(atae Cilicum): **bene** Capitonem et Tutorem nescio quem poeta dixit repetundarum damnatos a senatu <accusantibus provincialibus>. ‘piratas Cilicum’ dixit sive propter depraedationem iniustam sive ut eos facinerosiores ostenderet, qui piratas olim Cilicas expoliaverint. d[Cilicum: accusantibus provincialibus.] [Friedländer : et Capito et Numitor] Numitor *P lemmata scholiis uetustioribus* (in *P adscriptum* vel *tutor manu antiqua*) tutor ω *Schol.* (bene Capitonem...dixit) cf. *Hosius App. crit. p.* 93]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 267: *Seges*, pro terra translativae, uel ‘seges’ dispositio arborum; ‘seges’ enim proprie messis. **Bene** ‘segetem’ appellavit loquutus de semine arborum. [Geymonat : sedes P, *corr.* P²]

COMM. Lucan. 1, 150 VIAM FECISSE RVINA **bene** ‘ruina’, quoniam dixerat ‘impellens’. an quod cum detrimento *rei* publicae primatum tenuisset.

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 25: “Eos homines quos ipse vidit”. **Bene** “ipse vidit:” maior enim est Hortensius Tullio, adeo ut in libris qui de Oratore scribuntur etiam laudetur Hortensius a L. Crasso et M. Antonio. Hos ante se Cicero Catonemque veneratur et multos alios, quos et de Oratore, in Oratore et Bruto collegit. Sed Crassum et Antonium vidit Hortensius, alii vetustiores sunt.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 255: EXSTINGVAS perimas [**bene** exstinguas, quia anima ignis est. ut Terentius in Adelphis <u. 314 F.>: ‘primo ipsi seni animam exstinguerem’ et Vergilius <Aen. 6, 730>: ‘igneus est ollis uigor.’] [Kohlmann: P *edd. vett.* Restinguas Bcr *Beh.* B schol.]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 2, 559: QVOD VIX PLENA CERVICE (GEMENTES VERTERE HVMO MVRISQVE VALENT INFERRE IUVENCI) **bene** et iuenci et plena ceruice. bona auxesis: ut aetati robur adiungeret. [Kohlmann: bina ceruice c sex plena *Barthius* vix dena *Madvigius*]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 543: (PICTA) TRANSLVCET (CAERVLVS VNDA) **bene** translucet, quia a perfectis ita pinguntur natantes ut inter undas eorum membra perluceant. [Kohlmann: tralucet]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, 334: (QVA) NOSTER [HABET] **bene** noster, quia est Boeotiae et Euboeae. [Kohlmann: qua noster, *al. m. suprascr.* o]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 10, 896: IVNONEM TACITAM FVRIBVNDA SILENTIA TORQVENT> de Iunone autem nemo dubitat, quam Homerus <Il. 4, 8 ; 5, 908> ‘Argiuam’ nominat. [**bene** ergo tacita: ubique enim Iuno tacens describitur, unde ei oratio necessitate datur. unde Vergilius <Aen. 10, 63-64>: ‘quid me alta silentia cogis/ rumpere?’] [Kohlmann: tacita P]

COMM. Lucan. 3, 388 IAM SATIS HOC GRAIIAE MEMORANDVM C • V **bene**. ‘Graiaiae’ exprobratiue. mirabile est enim si quid fortitudinis debiles temptent. [Housman Graiaiae]

COMM. Lucan. 5, 11 OSPES INESTER• A • C • T • **bene** ‘hospes curia’, non ‘hospita’ ut Virgilius ‘bellum o terra hospita portas’. quae enim in ES exeunt secundum regulam communia sunt, nam femininum amittunt. et est ordo: hospes curia in externis tectis rerum audiuit secreta. [Housman hospes]

ADNOT. Lucan. 7, 220. AVERSO DOMITI D. F. T. M. **bene** ‘averso numine’, id est sinistro et irato, ut Virgilius ‘diva solo fixos oculos aversa tenebat’. Hic est autem Domitius, qui apud Corfinium civitatem positus deditus est Caesari a militibus suis ab eoque dimissus. [Housman adverso ΩC averso α]

CORNVT. Pers. sat. 1, 93: § CLAVDERE SIC VERSVM DIDICIT B. A. hi uersus exempli causa proferuntur; non autem sunt Persii sed poetae nesciocuius graecissantis, qui cum mare describeret ita dixit Attin, delphin in extremitate uersuum, quod huius saeculi poetae affectant eorum uitia uersuum. (2) Berecynthius Attis non quod Attis Berecynthius carmina scripserit sic composita, sed quod positum a poeta illo in fine uersus suae cantilenae tale nomen. (3) similiter et delphin **bene** sonat. (4) et dicit hos uersus Neronis in haec nomina desinentes. [Jahn: delphi AB]

CORNVT. Pers. sat. 5, 36: (3) § TENEROS TV SVSCIPIS ANNOS S. C. S. hoc est: ineuntem adulescentiam meam sapientiae contubernio et morali tuitione suscepisti. (4) et **bene** hic suscipis dixit propter quod ait supra supposui. [Jahn: suspicis P]

2. *Distinctiones*

a) *Seqüencies*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 604: ASPICE de Homero tractum, qui inducit Minervam praestantem ista Diomedii. *et bene subdistinguit, quia non solum dicitur, sed etiam manu significatur.*

SERV. Verg. georg. 1, 146: DVRIS VRGENS IN REBVS EGESTAS *peior est egestas, quam paupertas: paupertas enim honesta esse potest, egestas etiam turpis est. Persius “magister artis ingeniique largitor venter, negatas artifex sequi voces”.* et **bene** expresse dixit, ideoque singula pronuntiatione adiuvanda sunt.

SERV. Verg. ecl. 2, 17: O FORMOSE PVER **bene** dicit Donatus suspendendum 'o' et sic dicendum 'formose puer', ut intellegamus per iram eum aliud voluisse dicere, sed in haec verba, ne Alexin offenderet, amoris necessitate compulsus.

SERV. Verg. Aen. 6, 98: CVMAEA SIBYLLA **bene** addidit propter discretionem. [Geymonat: cymea MR]

SERV. Verg. Aen. 9, 30-31: ALTVS PER TACITVM GANGES (...) ALTVS PER TACITVM sane **bene** addidit 'per tacitum altus', hoc est per profundam altitudinem; nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, *ut Nilus*, superfunditur campis; unde Asper distinxit 'altus per tacitum'. *et bene agmen exercitus flumini comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit "leni fluit agmine Thybris"*. [Geymonat: cf. Williams 'CPh', LXIII, 1968, 148]

Ps. ASCON. Cic. Verr. I, 55: "Si quis erit qui perpetuam orationem". Vides quia argumentis se usurum non negat iam modo, quamquam perpetuam orationem se neget habiturum in hac Actione quae prima est. "Si quis erit qui perpetuam orationem accusationemque". **Bene** haec separavit, ut ostenderet etiam sine perpetua oratione accusationem tamen esse, et intelligi posset ut res non una, sed ut duae sunt.

b) Final d'una acció

Ps. ASCON. Cic. Verr. I, 56: "Dixi". Moris veterum fuit, cum satis visum esset fluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendae orationis imponere, ut dicerent ad ultimum "Dixi:" quod etiam, ab utraque parte oratione consumpta, ut in consilium <iudices> dimitterentur, praeco soleret pronuntiare "Dixerunt". **Bene** ergo Tullius denuntians adversariis compendium brevitatis hoc verbo usus est "Dixi". Non autem ibi finitur prima Actio. Inducentur enim dehinc a Tullio testes, quorum verba in oratione conscribere nullius elegantiae fuit. Multis autem diebus prima Actio celebrata est, dum testes Verris producuntur criminum diversorum, dum recitantur publicae privataeque litterae: quibus rebus adeo stupefactus Hortensius dicitur, ut rationem defensionis omitteret, adeo percussus Verres, ut abiret in exilium sua sponte. Nec quid amplius in iudicio gestum est nisi quod Tullius, metuens ne tantum negotium paene tacitum praeteriret, finxit Verrem comperendinationi praesto fuisse, ut bis defensus accusaretur iterum. Et quemadmodum victoriae consuluerat brevitate dicendi, ita laudem eloquentiae tamquam repetita accusatione est consecutus reliquorum conscriptione librorum, qui ceteros consequuntur. [Orelli: dixi G1 2. A : uncis inclusit O]

PORPH. Hor. carm. 2, 19, v. 6-7: *Plenoque Bacchi pectore turbidum l(aetatur), e(uhoe)*: Bonus sensus; uiso enim deo quis non perturbetur, licet gaudeat? Et **bene** repetitum eu heu, quasi incitamento mentis ad hanc exclamationem instigante. [Keller-Holder: heu hoe λ' heuheu π¹ heuhoe π² euihe Rδ² euhe δ¹]

c) Exclamació, interrogació

PORPH. Hor. epod. 5, 1: *At o deorum quidquid in caelo regit terras*: uerba sunt praetextati uociferantis in domo Canidiae; quem significat ab ea furtim raptum, ut necromantiam ex eo faceret. Et **bene** abrupta exclamatio: [in caelo]. Hoc enim perineptum est: quid<quid> in caelo est regens terras.

DON. Ter. Eun. 994: 3 NVM QUID EST ALIVD MALI DAMNIVE **bene** interrogat, quia omnia inuitus seruus dicere uidebatur.

DON. Ter. Hec. 176: 1 QUID ADHVC HABENT I(NFIRMITATIS) **bene** usque adhuc suspensa narratio est. et in hac interrogatione quasi substomachatur Philotis decepta, quod nihil uideat infirmitatis in nuptiis, quod optauerat.

DON. Ter. Phorm. 119: 1 NON SI REDISSET EI PATER VENIAM **bene** interrogat Dauus: hoc enim <si> sperari posset, non erat opus fraudibus Phormionis.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 361: QUIS etiam Graecorum, ut "quis talia fando". *et bene interrupta narratione exclamavit, ut affectum moveret.*

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 228: VIGILASNE DEVM GENS AENEA VIGILA verba sunt sacrorum; nam virgines Vestae certa die ibant ad regem sacrorum et dicebant 'vigilasne rex? vigila'. quod Vergilius iure dat Aeneae, quasi et regi et quem ubique et pontificem et sacrorum inducit peritum. *et bene primo interrogat, deinde quod vigilat, approbat.* 'deum' autem 'gens' propter <9, 639> dis genite et geniture deos.

3. Mètrica

SERV. Verg. georg. 1, 295: AVE DVLCIS M(VSTI) V(OLCANO) D(ECOQVIT) V(MOREM) hypermetrus versus: unde et sequens a vocali inchoat. **bene** autem ait ‘decoquit umorem’, id est rem superfluum: sic supra posuit (112) “luxuriam segetum tenera depascit in herba”. *et aliter: hic versus longior est una syllaba, sed sine vitio, quoniam sequens a vocali incipit.* [Geymonat: dulci M² volcano P, <syllaba longiores (versus) sunt...Vulcano decoquit umorem> *Macrob. 5, 14, 4*]

SERV. Verg. Aen. 1, 200: PENITVSQVE SONANTES id est valde, et aut ‘valde sonantes’ accessistis, aut ‘valde accessistis’, id est iuxta. et **bene** ait ‘accessistis’; non enim passi sunt haec pericula, sed his fuere vicini. ‘accestis’ autem pro accessistis dictum per syncopen, quae fit, cum de media parte verbi syllaba subducitur. [Geymonat: accestis]

SERV. Verg. Aen. 3, 128: NAVTICVS et reliqua. celeuma nauticum est hoc hemistichium. CRETAM PROAVOSQVE PETAMVS celeuma dicunt. et **bene** metro celeumatis usus est, id est anapaestico trimetro hypercatalecto. celeuma autem quasi praeceptum: unde Sallustius ait “inpediebant iussa nautarum”.

SERV. Verg. Aen. 6, 107: ET TENEBROSA PALVS ACHERONTE REFVSO paludem pro lacu posuit: nam Avernum significat, quem vult nasci de Acherontis aestuariis. ‘palus’ autem **bene** iste produxit ‘lus’, quia ‘paludis’ facit, quod supra <2, 69> planius diximus: Horatius corripuit, ut sterilisque diu palus aptaque remis. ‘tenebrosa’ autem nigra, per quod altam significat, ut <5, 516> “nigra figit sub nube columbam, id est alta”.

SERV. Verg. Aen. 10, 123: HICETAONIVS Hicetaonis filius. et **bene** ex varietate syllabarum quaesivit ornatum: nam patronymica aut in ‘des’ aut in ‘ius’ exeunt, quibus et uti possumus. quae enim ‘on’ terminantur, ad nos transire non possunt. [Geymonat: hicetadniusque M (corr. M²), etaoniusque, del. hic P¹γ (hic add. γ¹)]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 298: *OBVIVS bene obivus corripuit.*

4. Sintaxi

PS. ACRO Hor. carm. 2, 7, 7: FREGI CORONATVS] Aut consumpsi aut, diuisi, ut a sexta hora significet saepe epulatos; mero uero uel datiuus uel ablatiuus casus **bene** accipiatur

SERV. Verg. Aen. 3, 327: SERVITIO ENIXAE TVLIMVS hoc est pertulimus, donec in servitio positae enteremur. et **bene** plurali utitur numero ad excusandum pudorem. [Geymonat: enixe ac, Don. Ter. Andr. 674; <enixe adverbium> Char. 71, 18, Tib.]

SERV. Verg. Aen. 4, 3: RECVRSAT **bene** frequentativo usus est verbo in frequenti amantis cogitatione. [Geymonat: recusat Rc, curat γ, corr. γ¹]

SERV. Verg. Aen. 6, 286: SCYLLAEQVE BIFORMES **bene** plurali usus est numero: nam et illa Nisi secundum alios in avem conversa est, secundum alios in piscem. ergo etiam ipsa biformis fuit, sicut haec in Siciliae freto. dictum autem est per poetae scientiam *vel licentiam. quidam pluralem numerum pro singulari positum volunt: nam quae in avem conversa est nihil terroris habet. harum sane fabulae in bucolicis plenius narratae sunt.* [Geymonat Scyllaque M corr. M⁷]

SERV. Verg. Aen. 9, 467: CINGITVR AMNI ‘amne’ debuit dicere: numquam enim **bene** in ‘i’ exeunt nisi quae communis sunt generis, ut ‘docilis’ ‘agilis’; sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra <122> diximus, apud maiores hic et haec amnis dicebatur. [Geymonat: amni M¹P¹Rωγ, Prisc., Serv. hic et Aen. 7, 31; 9, 238, Tib. : amne M, amnis P]

SERV. Verg. Aen. 11, 189: DECVRRERE ROGOS pro ‘circum rogos cucurrere’. **bene** autem ait ‘decurrere’, non ‘decucurrere’: namque verba quae in praeterito perfecto primam syllabam geminant, ut ‘curro cucurri’, ‘tondeo totondi’, cum composita fuerint, geminare non possunt: nam ‘decurri’ et ‘detondi’ dicimus, non ‘decucurri’ neque ‘detotondi’: exceptis tantum duobus. [Geymonat: decurre M]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 218: *IPSVM ARMIS bene repetitum ‘ipsum’.* [Geymonat: pr. ipsam M, corr. M¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 221: *SOLVM et hic bene repetitum ‘solum’.* [Geymonat: primusque recc.]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 283: DIRIPVERE ARAS deiecerunt, dissipaverunt. *sane cum praesens tempus belli loquitur, bene praeteritum intulit 'diripuerunt'. et more suo interiecit aliud: nam ordo erat 'diripuerunt aras craterasque focosque ferunt'.* [Geymonat: deripuerunt euv]

SERV. Verg. georg. 1, 193: SEMINA VIDI EQVIDEM MVLTVS MEDICARE S(ERENTIS) incipit dicere de medicandis leguminibus, quemadmodum et maiora fiant et modico igne solvantur. **bene** autem ait 'equidem', *quod multi pro 'ego' accipiunt, id est 'ego quidem',* ut a praeiudicio inchoaret. nam hoc dicit: equidem haec vidi fieri, sed sic quoque legumina degenerant, nisi singulis quibusque annis hoc fiat; inde enim est 'sic omnia fati in peius ruere ac retro sublapsa referri'. (...)

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 502: *Periuria*. Tam longe repetit bellorum ciuiliu causas, ut nihil aliud populus Romanus commisisse uideatur, nisi ira numinum dignus ... **Bene** pluraliter dixit 'periuria', quia Herculi propter Hesionam, Apollini et Neptuno propter muros ... *Luimus*, soluimus. *Horatius* ait (Od. 3, 6, 1): 'Delicta maiorum inmeritus lues.' *Periuria Troiae*. Nunc excusat Augusti tempora et eum dicit suis uiribus compensare tanta damna reipublicae, quae ex maiorum uitii descendisse confirmat. [Geymonat: periurie a]

5. Altres

- a) Casos ambigus en tant que no trobem discordances en la tradició manuscrita, però no deixa de tractar-se de passatges més o menys problemàtics.

DON. Ter. Eun. 560(-561): SALVE NEMO EST QVEM EGO NVNC MAGIS **bene** additum 'magis', ut his amicis antepositum se intellegat, quos cum cupiat uidere Chaerea, tamen magis

DON. Ter. Phorm. 74: MEMINI RELINQVI ME D(EO) I(RATO) M(EO) sic Vergilius "nec di texere Cupencum Aenea ueniente sui (Verg. Aen. 12, 539-540)". hoc Asper, sed mihi uidetur ad hoc addidisse 'meo', ne esset ἀμφίβολον, cui diceret 'irato deo'. cui diceret irato deo. Naeuius in Stalagmo (Ribb. com.3 p. 21) '†nisa deo meo propitio meus homo est'. 2 MEMINI RELINQVI ME DEO IRATO MEO domino dicit. an uere 'deo'? 3 Et **bene** 'meo', ne esset 4 Et sic dixit 'memini relinqui', ut in Andria (429) 'memini uidere' et 'memini me fieri pauum' Ennius (ann. I fr. 17 M. = v. 15 V.2)

SERV. Verg. Aen. 11, 344: O BONE REX **bene** addidit 'bone', et auxit epitheto dignitatem: 'rex' enim medium est; nam et bonus esse et pessimus potest. *alii 'bone rex' exprobratione accipiunt, ut quidam uolunt † se bonum dici.*

SERV. Verg. georg. 1, 112: LVXVRIEM SEGETVM **bene** 'luxuriam', ut ostendat rem superfluum et nocituram, nisi amputetur. [*officere*] *et bene luxuriam pascit, non segetem. sane 'luxuriam' iuxta antiquos multi dictum putant, cum 'luxuria' dicatur.*

- b) Passatges que parlen sobre la composició de l'obra.

SERV. Verg. georg. 4, 564: CARMINA QVI LVSI PASTORVM qui etiam bucolica scripsi, audax aetate iuuenili: nam, ut diximus supra, viginti octo annorum bucolica scripsit. et **bene** breviter a se scriptarum rerum exsecutus est titulum. *et aliter: quidam 'audax' propterea dictum uolunt, quod in duabus eclogis, quae sunt in bucolicis, occulte inuectus sit in Augustum propter agros. et 'carmina lusi' figurate. 'Tityre te patulae cecini sub t. f.' primum librum praeter hunc significat.*

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 565. *Carmina*, Bucolica. Lusi. Poetae dicuntur 'ludere', quando scribunt. *Auxi*, alii legunt 'audax'. *Auxique iuuenla*. *Iunilius* dicit: 'uult se iuuenem intellegi Bucolica scribisse.' *Carmina* et reliqua. **Bene** et breuiter hunc titulum de scriptis suis confecit. *Auxi*, prima aetate, ferox. Nam XXVIII anno scripsit Bucolica. *Gaudentius* dicit.

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 22: "Et quis unquam tam palam de honore, tam uehementer de salute sua contendit? **Bene** distribuit: omnis enim studiosa contentio aut de honore aut de salute praecipua est.

CAREO

1. Accepció textual. Com a justificació d'una decisió sobre el text en passatges problemàtics, exemple *carere*

SERV. Verg. Aen. 3, 670. DEXTRAM ADFECTARE dextram intendere *et inicere*, scilicet sic, ut posset navem tenere. Terentius ad dominam qui adfectant viam, id est intendunt: nam si 'dextra' legeris, ut sit 'dextra contingere', 'adfectare' 'contingere' **caret** exemplo. 'adfectare' autem quidam dicunt hoc esse: pronum animum habere ad faciendum quid occupandumque. alii 'adfectare', si 'dextra' legas, pro 'adfectandi' accipiunt, ut sit verbi infinitivus modus pro participio. [Geymonat: dextra M²P, schol. Bemb. Ter. Heaut. 301, Anth. Lat. 12, 13, Tib. in interpr., Ribbeck, Svennung ('Eranos', LIV, 1956, 200) et Mynors: dextram FM¹P¹ωγ, Tib. in lemm., Sabbadini, dextrum M; Affectare M *attractare* d?, Anth. Lat. 12, 13, Baehrens.]

SERV. Verg. Aen. 9, 81: IPSA DEVM FERTVR GENETRIX figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo **caret**, notatur a criticis: unde longo prooemio excusatur. nam ideo et prisca ratione religionis et Iovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in nymphas, quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. sane quidam 'fertur' reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit. alii laudant, quod dicendo 'fertur' incredibili rei auctoritatem dare noluerit. [Geymonat: genetrix fertur R]

SERV. Verg. Aen. 9, 410: ADVERSI IN TERGV M SVLMONIS IBIQVE FRANGITVR 'tergum' pro 'tergus' dixit – Sallustius tergis vinciebant pro 'tergoribus'–, ut intellegamus hastam in scutum venisse et illic esse conlisam – ut 'frangitur' sit 'conliditur' - fissoque scuti ligno etiam praecordia penetrasse: aliter non procedit; nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione **caret** quod dicit 'fisso transit praecordia ligno'. alii re vera in tergum volunt esse percussum: quod falsum est; nam quo modo ante fissum lignum est et sic praecordia penetrata? sciendum tamen locum hunc unum esse de his quos *insolubiles* diximus supra. [Geymonat: aversi r, Wagner, Mynors, aversi Ribbeck; 'sic interpretor, ut per tergum intellegamus Sulmonis scutum; non illum quidem ligneum, quod vuult Servius, sed aeneum, in quo fracta hasta duas in partes dividatur, hinc cuspidem ferream, illinc fustem. Cuspis itaque hastae praecordia transiit, lignum contra impetu ipso fissum ab ea abscissum est' Sabadd., cl. Aen. 12, 387; cf. 'Historia', IV, 1930, 537 ss.]

2. *Distinctio*. Dubtes davant d'una interrogació.

CLAVD. DON. 1, 369-371: *sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris? quove tenetis iter? [quaerenti talibus ille suspirans imoque trahens a pectore vocem]*: mira brevitatis interrogantis quae totum uno versu complexa est, scilicet ut dicerent qui essent, unde venirent, quo pergerent. haec interrogatio propositionis instar retinet, quod ipsum in responsione monstrabitur. interrogatio tamen ipsa non **caret** fraude; nam idcirco inmissa est, ut adhuc Aeneas non deam, sed nomen crederet, quod Veneri non provenit. nam Aeneas adsignat poeta non transduci calliditate fallentis, sed in eo perseverare, ut deam credat, nam ipsi parti primo, dehinc quaesitis cum magna animi laceratione respondet; nullus enim mala sua et ea in quibus adhuc volvatur sine dolore commemorat.

3. Mètrica: *scansione, aspiratione carere*

SERV. Verg. Aen. 2, 778. EVENIVNT NEC TE COMITEM HINC ASPORTARE CREVSAM hic versus **caret** scansione: unde multi ei 'hinc', multi 'as' syllabam detrahunt. si tamen vis fide servata scandere, sit conversio, ut 'eveniunt, nec te hinc comitem', et potest scandi per synalipham. aliter nec ecthlipsin, nec hiatum, nec synalipham recipit. CREVSAM quia Latina declinatio est, erit Latinus accentus. [Geymonat: proveniunt Auson. Cento 90 portare M¹ωγ¹, Funaioli (Studi di letteratura antica, II, 1, Bononiae 1947, 371), Mynors: portare M, asportare PABDRvγ, Tib., Sabbadini ('Historia', VIII, 1934, 537), etiam Hosius]

SERV. Verg. Aen. 9, 81: (...) BERECYNTIA mater deum a monte Phrygiae Berecynto, cuius ultima syllaba **caret** aspiratione, quam addimus quotiens montem Deli Cynthum dicimus. est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debet aspiratio: nam ecce Ripaei, montes Arcadiae, non scribuntur cum aspiratione: quam addimus cum Riphaeos, montes

Scythiae, significamus. [Geymonat: berecuntia s, berecinta u: berecynthia ΜΡΩγ, Tib., berecintia bc, berecynthia fr]

4. Altres

a) Estil (explotació de mancances de Plaute)

DON. Ter. Eun. 694: AGEDVM HOC MIHI haec Plautina sunt, cum in iisdem longa sit disputatio; sed mire a Terentio proferuntur ad eius exemplum et, quod est plus, **caerent** Plautinis nugis.

b) Llenguatge programàtic. Reflexió sobre la constitució del texts.

SERV. Verg. georg. 1, praefatio: Vergilius in operibus suis diversos secutus est poetas: Homerum in Aeneide, quem licet longo intervallo, secutus est tamen; Theocritum in bucolicis, a quo non longe abest; Hesiodum in his libris, quem penitus reliquit. hic autem Hesiodus fuit de Ascrea insula. qui scripsit ad fratrem suum Persen librum, quem appellavit ἔργα καὶ ἡμέρας, id est opera et dies. hic autem liber continet, quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi. cuius titulum transferre noluit, sicut bucolicorum transtulit, sicuti Aeneidem appellavit ad imitationem Odysssiae: tamen eum per periphrasin primo exprimit versu, dicens: indicabo, quo opere et quibus temporibus ager colendus sit. ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis sui indicaret ingenii coartando lata et angustiora dilatando. nam cum Homeri et Theocriti in brevitatem scripta collegerit, unum Hesiodi librum divisit in quattuor. quod ratione non **caeret**. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim arvus est ager, id est sationalis; aut consitus, id est aptus arboribus; aut pascuus, qui herbis tantum et animalibus vacat; aut floreus, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. male autem quidam georgicorum duos tantum esse adserunt libros, dicentes georgiam esse γῆς ἔργον, id est terrae operam, quam primi duo continent libri—nescientes tertium et quartum, licet georgiam non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere; nam et pecora et apes habere studii est rustici. licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus invenire: nam et farrago sine cultura non nascitur, et in hortis colendis non minorem circa terras constat inpendi laborem. et hi libri didascalici sunt, unde necesse est, ut ad aliquem scribantur; nam praeceptum et doctoris et discipuli personam requirit: unde ad Maecenatem scribit sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras, sed ad solum situm Italiae, et praecipue Venetiae, teste ipso Vergilio, qui ait “tibi res antiquae laudis et artis ingrediatur”, cum de Italia diceret.

SERV. Verg. Aen. 2, 7: AVT DVRI MILES VLIXI ‘duri’ non laboriosi, sed crudelis, ut “quem dat tua coniunx dura”. nam Vergilius pro negotiorum qualitate dat epitheta, cum Homerus eadem etiam in contrariis servet. sensus autem est ‘sine lacrimis haec nec a quovis hostium dicerentur’. illud autem quod Asinius Pollio dicit **caeret** ratione, de Achaemenide dictum ‘miles Ulixii’, Myrmidonas vero et Dolopas praesentes esse, acceptos ab Heleno; sic enim dicti frangitur dignitas.

SERV. Verg. Aen. 2, 557. IACET INGENS LITORE TRVNCVS Pompei tangit historiam, cum ‘ingens’ dicit, non ‘magnus’. quod autem dicit ‘litore’, illud, ut supra diximus, respicit, quod in Pacuvii tragoedia continetur. quod autem Donatus dicit, ‘litus’ locum esse ante aras, a litando dictum; *vel quod lituo illud spatium designatur*, ratione **caeret**: nam a litando ‘li’ brevis est, et stare non potest versus. [Geymonat: limine Hatfield, ‘St. H. Collitz’, Baltimore 1930, 67-69]

SCHOL. Bern. Verg. georg. intro: Virgilius in operibus suis diversos secutus est poetas, Homerum in Aeneidis, quem licet interuallo longo secutus est; Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest, Hesiodum in his libris Georgicorum. Hic autem Hesiodus fuit de Ascrea insula, qui scripsit ad fratrem suum Persen librum quem appellavit ΕΡΓΑ•ΚΑΙ ΗΜΕΡΑC, hoc est ‘opera et dies.’ Hic autem liber continet quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi, cuius titulum transferre noluit, sicut Bucolicorum transtulit et sicut Aeneidem appellavit *ad imitationem* Odysssiae; tamen eum per periphrasin primo exprimit uersu, dicens: Indicabo quo opere et quibus *temporibus* ager colendus sit. Inde duobus modis scripsisse dicendum est. Ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis indicaret sui ingenii coartando lata et angustiora dilatando. Nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi tamen

librum in IIII diuisit, quod ratione non **caret**. Nam omnis terra quadrifaria. Aut enim ‘aruus’ est ager idest sationalis, aut ‘consitus’ idest aptus arboribus, aut ‘pascuus’, qui herbis tantum et animalibus uacat, aut ‘floreus’, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. Alii autem duos tantum Georgicos male dicunt dicentes GEOPGIAN esse GHC EPGON, idest terrae operam, quam primi continent duo libri, *nescientes tertium et quartum* licet GEOPGIAN non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere. Nam et pecora et apes habere studii est rustici. Licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus inuenire. Nam et farrago sine cultura non nascitur et in hortis colendis non minorem *quam* circa terras constat impendi laborem. Et hi libri didascalici sunt, unde necesse est ut ad aliquem scribantur. Nam praeceptum doctoris et discipuli personam requirit, unde ad Maecenatem scripsit, sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. Sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras sed ad solum situm Italiae *et praecipue Venetiae* teste ipso Virgilio qui ait (Georg. 2, 174): ‘Tibi res antiquae laudis et agris ingredior’, cum de Italia diceret. Hucusque Iunilius.

CERTE

1. Introduceix una variant textual

SERV. Verg. Aen. 1, 181: ANTHEA SI QVEM aut ordo est 'ascendit scopulum requisiturus Anthea Capyn Caicum, si quem videat'. et usus est hoc genere elocutionis, quo et Terentius, qui dixit quod plerique omnes faciunt adulescentuli. atqui nihil tam contrarium; omnes enim generale est, plerique speciale: ordo ergo est, quod omnes faciunt adulescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant, plerique equos alere, plerique canes. aut **certe** 'quem' vacat, ut superius diximus istas frequenter vacare particulas, ut ipse Vergilius Rhebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est. nemo enim dicit 'si qua ulla', sed 'si ulla': vacat ergo 'qua'. item in Lucilio et quem Pamphilum quaeris 'quem' vacat, nam de uno loquebatur. *ergo 'si quem videat' pro 'si videat' posuit, cui contrarium ponebant veteres 'nullum', id est 'si quem vidisti' 'nullum vidi' pro 'non vidi'. sane legitur et 'si qua', ut sit 'si qua ratione'*. [Geymonat: qua γγ² (quem γ¹), Char. 218, 32, Baehrens]

SERV. Verg. Aen. 1, 253: SIC NOS IN SCEPTRA REPONIS 'sic', hoc est per naufragia. 'in sceptra' aut ad imperia reservas, aut **certe** antiqua est licentia communium praepositionum. *IN SCEPTRA REPONIS id est restituis in regna quae amisimus*. [Geymonat1: in om. F, sps F¹]

SERV. Verg. Aen. 1, 636: MVNERA LAETITIAMQVE DEI id est *Liberi patris, ac per hoc vinum*: aut **certe** ut multi legunt 'laetitiamque die', id est diei, ut supra dicta munera sint multorum dierum usui sufficientia, intellegamus autem missa aliqua etiam ad usum diei. *fin caesi dilegitur. non nulli 'dii' legunt, sicut veteres 'famis fami'. Plautus in Mercatore qui aut Nocti, aut Dii, aut Soli, aut Lunae (Mer. 4-5). sane quidam hunc versum intellegi non putant posse, ut est ille quem tibi iam Troia*. [Geymonat: <non dubium est quin dii scripserit pro diei: munera laetitiamque dii, quod imperitiores dei legunt ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes>> Gell. 9, 14, 8; dei ΜΡΠΙ₆ωγ, Tib. cf. v. 734, Georg. 1, 208 et Valmaggi, 'BFC', XXI, 1914, 16.]

SERV. Verg. Aen. 2, 75: MEMORET QVAE SIT FIDVCIA CAPTO aut dicat quae tanta sit in captivo fiducia, ut audeat dicere 'et super ipsi': aut **certe** 'memoret' est meminere, ut significet, meminere in captivo *per* veriloquium vitae esse fiduciam. unde et responsio talis est 'fatebor vera'. alii 'memorem' legunt, ut sit sensus, hortabamur ad loquendum memorem, hoc est qui diligenter factionis suae meminere. [Geymonat: memores Ribbeck (cf. Aen. 10, 108 et 149 ss.) memoret P, corr. P²]

SERV. Verg. Aen. 4, 597: FIDESQVE subaudi 'en' etiam in sequentibus: aut **certe**, hic est quem dicunt portare deos. sane 'en' nominativo melius iungitur, ut <1, 461> en Priamus. [Geymonat: tum decuit, cum scpetra dabas. En dextra fidesque!]

SERV. auct. Verg. Aen. 5, 73: AEVI MATVRVS honestius, quam si aevo maturo diceret: *vel certe 'aeui maturi'*.

CORNVT. Pers. sat. 1, 54: § SCIS COMITEM HORRIDVLVM TRITA D. L. id est scis et byrrum attritum corniti condonare. (2) illa re donare dicimus, ut Virgilius: 'hac te nos fragili donabimus ante cicuta' (Buc. 5, 85). (3) et facit apostropham ad diuitem poetam propter quod fauorem uelit iniuste conquirere. (4) trita lacerna aut ueterem dixit aut **certe** trita tenuiter texta. [Jahn: trito AB laconna AB.]

2. Distinctiones

a) Seqüències

SERV. Verg. Aen. 4, 339: AVT HAEC IN FOEDERA VENI aut matrimonii, et iungendum est superiori: aut **certe** ad posteriora pertinet, et hoc dicit: non ad hoc veni, ut hic morarer: sicut et nunc probat *dicens* 'me si fata meis paterentur ducere vitam' et dixit in primo <610> quae me cumque vocant terrae. ergo 'veni' consensi, hoc est non *ad* haec consensi foedera, ut cum vellem discedere, non liceret.

SERV. Verg. Aen. 4, 371: NEC MAXIMA IVNO aut in Iunonem male dictum est, ut eam non esse maximam dicat, sicut etiam in Iovem: nam convicium est, quod eum Saturnium dicit, hoc est nocentem: **aut certe** iungitur, ut 'nec Iuno aspicit, nec Iuppiter', *ut se dementem dicat, quod regina eiectum et egentem in partem regni receperit. aut certe 'maxima Iuno' quae solet amare Carthaginem: vel quae nuptias dedit, quod optaverat Dido*.

SERV. Verg. Aen. 5, 533: INCEDVNT PVERI aut poetica licentia confundit aetates, ut modo pueros, modo iuvenes dicat: nam ait <563> ‘una acies iuvenum’: aut **certe** secundum quosdam sequenti distinctione <561> mutata, magistros pueros dicit, sequentes vero maturioris aetatis.

SERV. Verg. Aen. 6, 840: VLTVS AVOS aut hic distinguendum, ut sit ‘Troiae Minervae’ pro Troianae, principale pro derivativo: aut **certe** ‘avos Troiae’, non quos Troia habuit avos, sed qui de Troia fuerunt, id est avos Troianorum. [Geymonat: avos *dist.* P², Troiae M²]

SERV. Verg. Aen. 11, 18: ARMA PARATE ANIMIS aut hypallage est pro ‘armis parate animos’: aut **certe** est mutanda distinctio, ut sit ‘animis et spe praesumite bellum’. ‘praesumite’ vero ‘bellum’ id est mente praeoccupate, ut supra Turnus <9, 156> et pugnam sperate parari. bene autem ait ‘praesumite’, quasi rem iam sui iuris, ut ei deberi videatur certa victoria. [Geymonat: animis *dist.* M²P², parate *Mynors*]

SERV. Verg. ecl. 1, 28: CANDIDIOR POSTQVAM TONDENTI BARBA C(ADEBAT) aut mutatio personae est, ut quendam rusticum accipiamus loquentem, non Vergilium per allegoriam; nam, ut diximus, XXVIII. annorum scripsit bucolica: aut **certe** est mutanda distinctio, ut sit non barba candidior, sed libertas; nam XXVIII. annorum barbam potest quis metere, sed non canam. et bene ‘candidior libertas’, ut intellegamus etiam ante in libertate, sed non tali fuisse Vergilium. [Geymonat: <candidior, id est nunc mea libertas maior, quam cum iuvenis essem> *Schol. Bern.*, <eadem licentia se senem dixit, cum sit iuvenis, quae pastorem facit, cum sit urbanus, aut Tityrum nominat, cum sit Vergilius> *ps. Probus p. 329*]

b) Distribució del diàleg, discurs

PORPH. Hor., sat. 1, 9, 52: *Magnum narras*: Ne necesse sit frequenter ostendere, quis quae uerba habeat aut unde incipiat loqui, hoc obseruandum est: deinceps ut supra, ut, ubi duo puncta interposita sunt, alteram personam loqui intellegas. **Certe** iam sensus ipse docet, quid Horatius, quid ille molestus dicat.

COMM. Lucan. 6, 196: QVIT NVNC VESANI IACVLIS apostropha, aut **certe** unius militis uerba sunt. [Housman: quid nunc, uaesani, iaculis leuibusue sagittis]

c) Marques de dicció, d’entonació : exclamació, interrogació

DON. Ter. Eun. 130: 1 HOC AGITE AMABO ‘hoc agite’ pro aduerbio corripientis est positum aut **certe** pro adhortatione audientiae praebendae. sic Plautus (Asin. prol. 1) ‘hoc agite si uultis, spectatores’.

3. Mètrica

SERV. Verg. Aen.1, 3: MVLTVM ILLE ‘multille’ conlisisio est. et ‘ille’ hoc loco abundat; est enim interposita particula propter metri necessitatem, ut stet versus: nam si detrahas ‘ille’, stat sensus; ‘qui primus’ enim ad omnia possumus trahere. sic alio loco “nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra”. est autem archaismos. aut **certe** ‘ille’, quia haec particula more antiquo aut nobilitati aut magnitudini dabatur, ut ac velut ille canum et saucius ille.

SERV. Verg. Aen. 1, 258: CERNES VRBEM aut Romam significat, quia cum proprietatem detrahimus, quod magnum est significamus, ut si dicas ‘legi oratorem’ nec addas quem, intellego Ciceronem; et ne longa sit exspectatio, adiecit ‘et promissa Lavini moenia’: aut **certe** detrahe ‘et’, sicut multi, et epexegesis facis ‘cernes urbem’, id est ‘promissa Lavini moenia’. videtur autem figurate dictum ‘urbem’ et ‘moenia’, quia diversis idem significavit. [Geymonat: et *om.* V, *periit in* Π₆; cf. ‘SCO’, XIV, 1965, 87-88]

SERV. Verg. Aen. 3, 3: HVMO FVMAT NEPTVNIA TROIA ‘humo’ ab humo, *id est funditus*, ut significet patriae suae solum quoque arsisse. sane quaeritur, quo modo dixerit ‘cecidit’ et ‘fumat’. sed aut per licentiam poeticam tempus pro tempore posuit, ut <2, 12> meminisse horret luctuque refugit : aut **certe** naturam rerum expressit; nam ruina in brevi fit, fumus vero longo permanet tempore. nam quod ait Probus, ad discernendum tempus circumflectendam ultimam syllabam, ut intellegamus ‘fumavit’, non procedit, quia ‘pone’ tantum [verbum] in ultima habet accentum, ut significet ‘retro’. [Geymonat: *cf. Char.*, 267, 13]

SERV. Verg. Aen. 3, 91: LIMINAQVE ‘que’ brevis est pro longa posita: quod hac ratione defenditur: aut quia omnia monosyllaba ad artem non pertinent et his licenter uti possumus, aut **certe** quia omne μόριον, id est particula, quae sui substantiam non habet, membrum putatur superioris orationis: quod si est, ‘limina que’ quasi una pars orationis est, et potest ‘que’ finalitatis ratione vel produci vel corripri.

SERV. Verg. Aen. 8, 419: ANTRA AETNAEA TONANT magnitudinem ictuum ostendit, quibus etiam vicini montes resultabant: aut **certe** ‘Aetnaea’ quasi Aetnae dixit.

4. Morfosintaxi. Introduceix una segona interpretació que implica canvis morfosintàctics

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 62: Oblimare] Deterere, consumere, tractum a ‘lima’, qua fabri utuntur, aut **certe** a limo, ut sit obducere, ut dicimus quaedam limo obducta deperisse [Keller-Holder: oblimare *m*]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 92-93: § Verum depygis] Sine natibus; pyga enim pars corporis posterior; uel **certe** magnis natibus, ut ‘de’ hic ‘ualde’ intellegatur [Keller-Holder: Depugis BDE pr. Μψ corr.l2 uar. Depygis Fδσαγlv Pseudacr. Depigys γ Depygis R Depigis Ecorr. λν Depigies *m*]

PS. ACRO Hor. sat. 5, 100: § Iudeus Apella] Finxit nomen, quasi sine pelle, aut **certe** Apella [circumcisis Apella], qui praeputium non habet [Keller-Holder: apellat λ appella R1 apellā M]

DON. Ter. Ad. 382: 1 VTRVM STVDIONE aut ordo est utrumne aut est παρέλκον tertium aut uero per ἔλλειψιν accipitur, quasi dicat utrum est? aut utrum uerum est? quod qui accipit, utrum subdistinguat et separet a sequentibus necesse est. 2 VTRVM STVDIONE aut ‘utrum’ superuacuum est aut ‘ne’ aut **certe** τμησις figura est pro ‘utrumne’. 3 STVDIONE ID SIBI HABET si sciens laedit filium?

DON. Ter. Eun. 384: 1 HABENT DESPICATAM contemptam ac despectam. et est παρένθεσις μετ’απλασμός. 2 Vel **certe** alterius uerbi declinatio, ab eo quod est conspicor despikor. Sallustius (Iug. 49, 5) ‘cum interea Metellus monte degrediens cum exercitu conspicatur, primo dubius quidnam insolita facies ostenderet’. [Prete: despectam A, *schol.* D, b desplicatu *Fabia*]

DON. Ter. Eun. 721: 1 VTRVM TACEAMNE AN PRAEDICEM tertium παρέλκον: abundat enim aut utrum aut ne. 2 Aut certe <τὸ > ἐξῆς <‘utrumne’>, ut sit figura τμησις. [Prete: utrum taceamne an praed. *Ayp Mar.* utrumne taceam an praed. DGLb utr. praedicem an tac. *Bentl. Umpf. Dz. Fleck.* et γ *codd. sequi videtur.*]

DON. Ter. Hec. 601: 1 ABSQVE VNA HAC FORET ‘absque extra’, ut sit aduerbium magis quam praepositio. 2 Et vna res subaudienda. 3 Et totum ἐν ὑποκρίσει statimque iungendum ‘hanc matrem habens talem, illam uxorem (Ter. Hec. 602)’”. 4 Vel **certe** ‘absque foret’ pro ‘abeset’. alii ‘hac’ de uxore dici putant, ut sit ‘absque’ praepositio. [Prete: haec γD²Lb]

DON. Ter. Hec. 770: 1 NOSTER SOCER VIDEO VENIT ‘noster’ blandientis dictum est. Vergilius “noster eris” (Verg., Aen. 2, 149). 2 Et magis hoc consuetudine dictum est quam integritate. 3 Aut **certe** ordo: noster socer uenit, et deinde: uideo. 4 Aut deest ‘ut’, ut sit: ut uideo. [Prete: LA. *om.* A ue. uid. F –xit γLb]

SERV. Verg. Aen. 1, 674: NE QVO SE NVMINE MV TET ‘quo’ vel vacat, vel pronomen est. et bene supprimit nomen Iunonis, ne eius frequenti commemoratione Cupidinem terreat; magis enim vult eum intellegere, quam audire Iunonem. aut **certe** adverbium est, ut sit, timeo ne se numine Dido aliquam commutet in partem.

SERV. Verg. Aen. 3, 279: LVSTRAMVRQVE IOVI aut ‘lustramur’, id est purgamur, ut Iovi sacra faciamus; aut **certe** ‘lustramur Iovi’, id est expiamur. piaculum enim commissum fuerat tauro in Thracia immolato, ut diximus supra <21> et licet multa fuissent secuta sacrificia, intellegebatur tamen adhuc numen iratum non desinentibus malis. sciendum sane moris fuisse, ut piaculo commisso ludi celebrarentur: nam cum Romani iracundia matris deum laborarent et eam nec sacrificiis nec ludis placare possent, quidam senex statutis ludis circensibus saltavit, quae sola fuit causa placationis: unde et natum proverbium est omnia secunda, saltat senex. *quamvis hoc et alio ordine et alia ex causa narratur †stotian. aut ‘lustramur Iovi’, quia supra dixerat ipsumque vocamus in partem praedamque Iovem et postea poena harpyiarum secuta est: ergo quoniam non ad iustum sacrificium Iovem invocaverint, ideo illi piaculum solvunt; hoc est enim ‘diis lustrari’, offensa eorum liberari. sane ‘lustramur’ apto verbo usus est mentionem ludorum facturus; horum enim certaminum sacra celebratio lustrum vocatur: lustrato enim populo dii placantur.*

- SERV. Verg. Aen. 3, 477: ECCE TIBI aut vacat 'tibi', ut in Tullio qui mihi accubantes in conviviiis: aut **certe** altius dictum est 'tibi', ac si diceret: qui Italiae hanc tantum visurus es partem, non etiam eam quam Aeneae fata promittunt. *aut certe 'tibi' id est quod ad te attinet; nam ita veteres ponebant, ut Terentius in adelphis <IV 1, 21> "en tibi autem: quid est? lupus in fabula." et cur haec Aeneae non dicit? aut sufficere putat quae illi vaticinatus est, ut retineat illa, aut ambobus dicit ad unum loquendo.*
- SERV. Verg. Aen. 4, 36: NON ANTE TYRO aut in Tyro, ac si diceret 'Tyri': aut **certe** Τυρόθεν, id est de Tyro, ut <3, 503> Dardanus Hesperia. *quidam autem 'Libya', id est mariti Libybes, 'Tyro' mariti Tyrii exponunt.* [Geymonat: libya P, corr. P²; cf. v. 26]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 385: ANIMA SEDVXERIT ARTVS hypallage pro 'animam artubus seduxerit'. **aut certe** 'anima' pro 'ab anima': *et est mortis periphrasis. quid enim est mors, quam separatio animae a corpore?*
- SERV. Verg. Aen. 5, 35: MIRATVS is qui mirabatur: aut **certe** 'miratus occurrit'. *et bene temperato usus est verbo, ne videretur aut quasi inhospitalis dolere, aut exultare voti nescius Troianorum.* [Geymonat: miratur p, Char. 272, 15, 36]
- SERV. Verg. Aen. 6, 546: I DECVS I NOSTRVM aut 'i, o decus nostrum, utere melioribus fati', inferorum scilicet comparatione, quia ait supra an quae te fortuna fatigat, ut tristes sine sole domos, loca turbida adires? aut **certe** 'i decus, et fati utere nostrum melioribus', id est quam aut ego aut tu habuimus. [Geymonat: ii decus P alt. i] ii P, om. R terre P, utere P¹ futus, ut vid. in fati corr. F¹]
- SERV. Verg. Aen. 8, 556: PROPIVSQVE PERICLO IT TIMOR 'it timor propius periclo', id est ad periculum vicinius: aut **certe** 'it timor propius periclo' pro 'propior'; nam matres quod timent, hoc putant liberis posse contingere. *aut certe 'aequatur periculo timor', et per dativum extulit, ut propius stabulis armenta tenerent: aut poetice dixit timorem periculo comitem.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 399: PVLCHRAM PROPERET PER VVLNERA MORTEM *aut deest 'adire', aut deest 'ad', ut sit 'ad mortem properet': aut certe antique 'properet mortem', ut Plautus 'properate prandium' (Men. 628), Ennius festivum festinant diem. 'pulchram mortem': gloriosum enim est pro amico perire. et 'pulchram' ex persona poetae dictum est: vel certe 'pulchram' ad eum, qui hoc putat.*
- SERV. Verg. Aen. 11, 464: EQVITEM MESSAPVS IN ARMIS ET CVM FRATRE CORAS LATIS DIFFVNDITE CAMPIS 'equitem in armis', id est armatum; nam figura est. 'Messapus' autem ut diceret, vitavit homoioteleuton: nam vitiosum erat 'Voluse' 'edice' 'Messape'. ergo 'Messapus' aut antiquus vocativus est, ut <8, 77> Hesperidum fluvius regnator aquarum, item <12, 192> socer arma Latinus habeto: aut **certe** nominativus est pro vocativo. quamquam possit etiam nominativus esse, ut sit 'Messapus et Coras equitem diffundite' pro 'diffundant': melior tamen est sensus superior.
- SERV. Verg. Aen. 12, 74: NEQVE ENIM TVRNO MORA LIBERA MORTIS duplex hoc loco est expositio. aut enim ordo est: ne, quaeso, mater, ne me lacrimis, id est tanto mortis omine, prosequaris, ad duri Martis certamina proficiscentem: neque enim Turno mora libera est non eundi post iam promissum singulare certamen. aut **certe** hoc dicit: noli me, mater, ad bellum euntem ominosis lacrimis prosequi: 'neque enim Turno mora libera mortis', id est neque enim in potestate mea est moram inferre venientibus fati, ac si diceret: si imminet, periturus sum, etiam si minime ad bella proficiscar. sciendum tamen est, locum hunc unum esse de insolubilibus XIII. quae habent obscuritatem, licet a multis pro captu resolvantur ingenii. [Geymonat: martis recc.; neque-mortis del. Jachmann, 'RhM', 84 1935, 222.]
- SERV. Verg. Aen. 12, 678: QVICQVID ACERBVM EST MORTE PATI aut quicquid morte acerbum est placet pati, hoc est inferna supplicia: vel quae potest superbus hostis inferre, sicut de Hectore legimus: aut **certe** positivus sit pro comparativo: placet pati si quid etiam morte acerbius invenitur. [Geymonat: acerbi est M, acerbe est a, perit in V, acerbum est Serv.]
- SERV. auct. Verg. ecl. 8, 66: AVERTERE aut a sanitate: aut 'avertere' ait pro 'advertere', ut sit mutata praepositio: *aut certe 'in me convertere'.*
- CORNVT. Pers. sat. 1, 108-109: § VIDE SIS NE MAIORVM TIBI FORTE LIMINA F(RIGESCAT) sis id est sodes, aut **certe** si uis. (2) ecce praedico tibi: caue ne renuntiet tibi potentum familiaritas et excludaris de domo amicorum cum uis uera loqui. (3) aut certe limina frigescant non calefacta frequentatione tua. (4) aut certe limina frigescant frigus tibi afferant,

id est mortem. (5) hic quasi secunda persona loquitur. (6) sis apud antiquos pro si uis ponebatur, ut sos suos, sas suas, detracta u littera; interdum sis pro si uis. [Jahn: sis *om.* AB]

5. Problemes interpretatiuis.

SERV. auct. Verg. ecl. 10, 46: NEC SIT MIHI CREDERE TANTVM ‘*tantum*’, *quidam, id est tam longe abes, ut nolim credere, te tam longe abesse: vel certe:* modo es tu procul tantum a civitate, quae soles urbibus frui. et per parenthesin dictum est ‘nec sit mihi credere’, id est quod utinam non credam: *Terentius in Heautontimorumeno (I 2, 18) miserum? quem minus credere est.* [Geymonat: *scilicet ut procul tantum iungantur; versum excidisse putavit Ribbeck*]

CODEX, -ICIS

1. Accepció textual

DON. Ter. Hec. 665: REMISSAM OPVS SIT VOBIS in ueteribus **codicibus** sic est ‘remissa n’ ... reducta n’ domum’, ut sit: remissa ne... reducta ne [Prete: uobis an re. A (reductan **A** -tam corr. recc.) CPDF²]

SERV. Verg. Aen. 7, 568: HIC SPECVS HORRENDVM hoc nomen apud maiores trium generum fuit. Ennius feminino posuit, Horatius masculino “quae nemora aut quos agor in specus”, Vergilius neutro, quod hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus ‘hoc specus, huius specus, o specus’. nam pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus: hinc est “ipsi in defossis specubus”. quamquam antiqui **codices** habeant ‘hic specus horrendu’. SPIRACVLA DITIS aditus, a spirando. antiqui **codices** ‘piracula’ habent, quae dicta sunt ἀπὸ τῶν περάτων, hoc est a finibus inferorum.

SCHOL. BERN. Verg. ecl. 6, 65 : *Aonas*. Alii legunt **codices**: ‘Aonias Musas’, idest nouem Musas. Alii Boeotiae montes Helicon et Cithaerona, Musis consecratos, uel *Aonias*, Nymphas in montes Boeotiae uenientes. *Vna sororum*, idest una Nympharum. Hic indicat, quod una Nympharum Hesiodum in Aonas montes adduxerit. *Aonas*, montes Boeotiae Helicon et Cithaerona, ubi Musae morantur. *Vt duxerit*. Hesiodus poeta, de Ascra, unde Ascraeus dictus est, calamis peritissimus, cum iam per aetatem senesceret, in Helicon, montem Aoniae subiit ibique a Musis coronam cum floribus et frondibus dicitur accepisse, qua indutus caput iuuenis factus est. Alii dicunt et Lino, Apollinis filio, hoc concessum esse, alii hoc de Gallo accipiunt. [Geymonat: Aonias Ra]

SVBSCR. BOET.15c: ANICII MALLII SEVERINI BOETHII VC• ET ILL EX CONS• ORD• PATRICII• DE HYPOTHETICIS• SYLLOGINIS LIBER TERTIVS EXPLICIT • DO GRATIAS CONTRA CODICEM RENATI V• S• CORREXI QVI CONFECTVS AB EO EST THEODORO ANTIQVARIO QVI NC PALATINVS

2. *Distinctio*. Fi d’un llibre inici d’un altre llibre

SERV. Verg. Aen. 5, 871: IGNOTA peregrina, ante non visa; nam in sexto dicturus est “paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebam”. sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam a Vergilio duo versus sequentes huic iuncti fuerunt: unde in non nullis antiquis **codicibus** sexti initium est “obvertunt pelago proras, tum dente tenaci”. [Geymonat: 870-871 *Vergilio abiudicabat Heyne 871 v. om. M, add. M¹, <sane sciendum, licet primos duos uersos Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti translatos> Serv. Aen. 6, 1 cf. Bandini, ‘A&R’ n.s. 36, 1991, 96-99]*

COLLOCO

1. Accepció textual

CLAVD. DON. Aen. prooemium, pag. 6, l. 13: Interea hoc quoque mirandum debet adverti, sic Aeneae laudem esse dispositam, ut in ipsam exquisita arte omnium materiarum genera convenirent. quo fit ut Vergiliani carminis lector rhetoricis praeceptis instrui possit et omnia vivendi agendique officia reperire. restat ut ante disputationis interioris ingressum etiam hoc debeat nosci, ordinationem operis sui sic **conlocasse** Vergilium, ut posteriora primitus et prima posterius poneret; nam Siciliensi in parte naufragium descriptum non inter primos labores Aeneae numerabatur, usque adeo ut ipse idem diceret (1, 29): “iactatos aequore toto Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli, arcebat longe Latio multosque per annos errabant acti fatis maria omnia circum”; et ex Aeneae persona (1, 198): “o socii, neque enim ignari sumus ante malorum, o passi graviora, dabit deus his quoque finem. vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis accessis scopulos, vos et Cyclopea saxa experti”; et ex persona Didonis (1, 755): “nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas”. haec ergo quae posterioris temporis fuerunt posuit prima et in aliud tempus superiora distulit, ut in convivio Didonis narrarentur, ne, si prima ponerentur, odiosum foret haec eadem inquirente Didone repetere, quae vitandae prolixitatis causa semel dici convenerat.

COMPONO

1. Accepció textual. Paraules compostes que porten problemes textuais.

DON. Ter. Andr. 832: DVM RES TETVLIT **compositum** pro simplici est ‘tetulit’. *et altius, quam decet comicum characterem, dictum uidetur* (cf. IV 5, 13). [Prete: recte tulitCD² (om. res) retulit b dum res recte tulit L res tulit v² resrecte tulit E (res *add.* E²) recte intulit G res tetulit Don. Eogr. Editt.]

SERV. auct. Verg. Georg. 4, 175: *VERSANTQVE TENACI FORCIPE FERRVM conpositum nomen ex formo et capiendum: formum enim veteres calidum dixerunt.* [Geymonat: <forcipe in Ebrii et forfice in Corneliani> Schol. Bern.]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 8, 522: (CEDENTEM...) IMPETIT **composuit** sibi uerbum ‘impeto te’. [Kohlmann: inpedit PpGH Impetit B Inpetit SM]

2. *Distinctio*. En relació amb la *discretio*

COMM. Lucan. 7, 805: NON INTERPOSITIS VRANTVR C(ORPORA) F(LAMMIS)• ne etsi in uno **composita**, discretione tamen uiderentur singularitatem mereri. [Housman interpositis]

3. Mètrica. *Composita dictio*

DON. praef. comm. Verg. Ecl. 19, 339: ‘Tityre tu patulae recubans’ tertium trochaeum circa <re> praepositionem quamvis de **composita** dictione conclusit. ‘Tityre tu patulae recubans sub’ [tegmine fagi] quartum spondeum pro dactylo cum parte orationis exhibuit; ‘tegmine fagi’ integrum comma perfecit, cuius rei diligentiam licet in Theocriti multis versibus admirari.

4. Morfosintaxi

Serv. Verg. Aen. 10, 216. *NOCTIVAGO nomen mire conpositum.*

CORNVT. Pers. sat. 5, 11-12: § NEC CLAVSO MVRMVRE RAVCVM N. Q. T. G. C. I. mos est alta cogitantium carmina frequenti deambulatione donec apta reperiant tacite secum murmurare. (2) et hoc dicit: tu Cornute, neque tecum cornicaris, id est modo cornicis lentus cum murmure incedis, quae raucum quiddam secum murmurat. (3) nam de incessu eius Virgilius ait: ‘et sola in sicca secum s. h.’ (Geo. 1, 389). (4) cornicaris nouum a poeta uerbum **compositum**. (5) cornicaris submurmuras et quasi cornicis uoces profers, id est et surnme scribis et surnme pronuntias; pro tecum cum murmure loqueris et in modum cornicis murmurat. (6) uel certe iratus ut cornices, clamas superflue tumido gutture. (7) uel succinis Homerice.

DON. Ter. Andr. 855: 2 ELLVM ueteres quod nos ‘illum’ dicimus, uel ‘ellum’ uel ‘ollum’ dicebant. quamuis ‘ellum’ quidam ecce illum uelint intellegi, tamquam pro ipso domum Glycerii ostendat Dauus dicens ‘ellum’. 3 <ELLVM> quasi en illum; est enim, ut alii <uolunt>, pronomen, ut alii, aduerbium demonstrantis. nam pronomen huiusmodi ueteres sic proferebant: ille ollus ellus. 4 Sed, ut diximus, aduerbium **compositum** ex pronomine uideri potest, ut sit ‘en’ uel ‘ecce’ ‘illum’. 5 CONFIDENS confidentem hic pro constanti, non mala significatione posuit. 6 CATVS callidus, doctus.

5. Altres

a) Escriure una obra

PS. ACRO Hor. epist. 1, 19, 1: Hanc epistolam ad M<a>ecenatam scribit, qua demonstrat pragmaticam suam, idest causam, quare carmina **composuerit**. Sed prius uituperat imitatores Cratini, qui docuit non aliorum carmina esse stabilia, nisi qui potulenti et ebrii essent, trahens occasionem ipse Cratinus ex Homero et Ennio, in quorum libris laus inuenitur uini. Sed si laudauerunt, non tamen poetas uinolentos debere esse dixerunt

PS. ACRO Hor. sat. 1, 10, 92: § I puer] Videtur hoc carmen scedion esse, idest ad tempus inuentum, non aliqua ordinatione **compositum**, dicendo: I puer, atque meo citus haec subscribe libello.

PS. ACRO Hor. uita, 2, 5: Decem et nouem modos metrorum in carmine suo **composuit**: Prima igitur ode monocolos est, hoc est cantus unimembris. igitur ode monocolos est, hoc est cantus

unimembris. Nam Asclepiadeus dicitur qui constat ex spondeo, duobus choriambis et pyrrichio. Metrum hoc dictum a poeta Asclepiade, a pede choriambicum. Duabus feritur caesuris ex pentimimere heroica et duobus dactilis, aut ex spondeo, duobus choriambis et pyrrichio siue iambo propter ultimam indifferentem. In Horatio autem sciendum oden, non eglogam dici, quia egloga Vergilii bucolicorum est.

PORPH. Hor. carm. 4, 4, 1: Haec ὥδῃ ad Drusum. Qualem ministrum fulmine alitem: haec est egloga, propter quam, ut supra ostendimus, totus hic liber **compositus** est. scripta est ergo in Neronem Drusum priuignum et successorem Augusti, qui Raetos Uindelicos bello uicit. de imperio autem principis huius duplicem facit comparationem. Nam Drusum ait tanto uigore atque impetu hostes Uindelicos inuasisse, quanta ui soleat aquila in rapinam intruere, primum ouium, mox corroborato uigore etiam draconum; ipsos autem hostes ita conterritos esse ui belligerantis Drusi, ut capream uisu leonis in se intruentis. [Keller-Holder: Ω= A' (Aα) B' (BC) F (φψ) R γδλ' (λ) π] AD VRBEM ROMANAM (ROMAM γ) DE INDOLI (INDOLE γα) DVCVM. PROSPHONETICE ENCOMIASTICE (INCOMIASTICE γα) TETRACOLOS A'B'γγλ', *add. λ' quae legimus in F IN DRVSI NERONIS VIRTVTVM Fδλ'π, δπ add.:* AD VRBEM ROMANAM RELATIO RERVM PER DRVSVM GESTARVM AD VRBEM ROMANAM R]

DON. Ter. Excerpta de comoedia cap. 5: 3 comoedia autem, quia poema sub imitatione uitae atque morum similitudine **compositum** est, in gestu et pronuntiatione consistit.

SERV. Verg. Aen. praefatio 4, 4: est autem heroicum quod constat ex diuinis humanisque personis, continens uera cum fictis; nam Aeneam ad Italiam uenisse manifestum est, Venerem uero locutam cum Ioue missumve Mercurium constat esse **compositum**.

CLAUD. DON. Aen. prooemium 3, 14: itaque **conponit**, non, ut alii putant, carminis caput, sed, ut nos adserimus, carminis thema tanta subtilitate artis, ut in eodem, hoc est in eius breuitate, latitudinem magnam futuri operis demonstraret. commendat in prima propositione carmen suum personamque eius et gesta quem purgandum laudandumque suscepit simulque partitur quid fato, quid extra fatum perpersus sit, subtiliter monstrans quae accidunt fato nullius posse uiribus superari, perindeque non esse illius crimen, si expugnare fata non ualuit, illa uero quae extra fatum inponebantur aduersantibus superis et Iunone patientia et uirtute animi transmisisse. nullum interea Aeneae speciale meritum fuisse ostendit, ut Iunonem primitus, dehinc omnis deos sentiret inimicos.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 1, intr.: Hic loquuntur duo pastores inter se, Meliboeus, qui et Cornelius, uel unus ex Mantuanis, a quo agri adempti sunt; Tityrus qui et Virgilius, cui agri redditi sunt; Meliboeus inuidens felicitatem Tityri, idest Virgilio, quia ob summum ingenium redditi sunt sibi agri a Caesare Augusto. Si secundum historiam respicias, duo pastores inter se loquuntur, sed tamen Virgilius sic **composuit**, quasi alter cum illo contentiose locutus fuisset. Sed ille solus loquitur et adsumit secum personam loquentis. Si uero allegorice intentionem Virgilio consideras, omnino in laudem Caesaris et principum ceterorum, per quos agri sibi redditi sunt, loquitur et inde eglogam istam **composuit**, in qua sibi personam induit Tityri et Meliboei, alicuius Mantuani fugientis et felicitatem Virgilio admirantis uel inuidientis. Prima quae sunt in hoc libro, semper ad laudem et amorem Caesaris pertinent uel trium amicorum. - Nunc loquitur pastor ad alium uel unus de amicis Virgilio Cornelius Gallus, uel unus de Mantuanis a quo sunt agri adempti. Hic loquuntur duo pastores.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 363: MVNDO SVCCINCTA LATENTI latentem mundum antipodas dicit, succincta autem pro pendentem, quia, si media est, nulla stabilitate firmatur. sed de his rebus, prout ingenio meo committere potui, ex libris ineffabilis doctrinae Persei praeceptoris seorsum libellum **composui** [Caelius Firmianus] Lactantius Placidus.

b) Compondre un nom, argument,

DON. Ter. Ad. 26: 1 STORAX nomina personarum, in comoediis dumtaxat, habere debent rationem et etymologiam. etenim absurdum est comicum, cum apte argumenta confingat, uel nomen personae incongruum dare uel officium, quod sit a nomine diuersum. hinc seruus fidelis Parmeno, infidelis Syrus uel Geta, miles Thraso uel Polemo, iuuenis Pamphilus, matrona Myrrina et puer uel ab odore Storax uel a ludo et gesticulatione Scirtus et item similia. in quibus summum poetae uitium est, siquid e contrario repugnans contrarium

diuersumque protulerit, nisi per ἀντίφρασιν ioculariter nomen imposuit, ut Misargyrides in Plauto dicitur trapezita. et fere apud alios hoc modo poetas nomina **componuntur** per ἀντίφρασιν describentia quod designant. [Prete: ASTORAX A]

DON. Ter. Andr. Prol. 9: 1 MENANDER FECIT ANDRIAM ET P. iam narratio est. 2 *Et* proprie ‘fecit’: scribit enim Terentius, qui uerba adhibet tantum, facit Menander, qui etiam argumentum **componit**. sed saepe ad laudem Terentii ‘fecit’ de eo quod est ‘transtulit’.

DON. Ter. Andr. 301: 1 QUID AIS BYRRIA D(ATVR) (NE) I(LLA) P(AMPHILO) H(ODIE) N(VPTVM) in hoc colloquio altera pars ostenditur fabulae, siquidem Andria ex duorum adolescentium periculis gaudiisque **componitur**, cum fere solam Hecyram Terentius et unius comoediam adolescentis effecerit. (...)

DON. Ter. Excerpta de comoedia cap. 5: 6 huius autem originis ratio ab exteris ciuitatibus moribusque prouenit. Athenienses namque Atticam custodientes elegantiam cum uellent male uiuentes notare, in uicos et compita ex omnibus locis laeti alacresque ueniebant ibique cum nominibus singulorum uitia publicabant, unde nomen **compositum**, ut comoedia uocaretur.

CONCLVDO

1. En relació amb la *distinctio*
 - a) Seqüència

CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu*: quia videbat Aeneas esse criminosum vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. habet enim maiorem fidem quod prius quam exigatur offertur, habet et bonae constantiae firmissimum testimonium non extorta sed oblata purgatio. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione **concludemus** dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processu ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non † sub recentiorum succedentes. [Geymonat: *danaum disting. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ. Aen. 3, 376, Tib.; danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969, 70, 80]*

- b) Tancament problemàtic de vers, carta, llibre, epíleg.

PS. ACRO Hor. epist. 1, 15, 25: * Hic uersus principia epistolae **conclussit**. [Keller-Holder: *ad v. 26 noua epistula, cui inscriptum AD MAENIVM (MEN : FvR) Fvz cum r noua epistula sine hoc titulo Επτοσμ continuantur sequentia antecedentibus in ΑΡγλ' Porph. Maenius ΑΕγν Pph. Menuus g oenius σ Menius cett.*]

SERV. Verg. Aen. 8, 40: TVMOR OMNIS ET IRAE CONCESSERE DEVM *quidam 'concessere' pro 'discessere' accipiunt. alii ita tradunt: nondum concesserunt, sed utiliter dissimulat sed aliqua hemistichia in Vergilio tam sunt sensu inminuta, quam verbis, ut ecce hoc loco: namque non possumus intellegere quievisse omnem tumorem et iram deorum, cum et adhuc inimica sit luno, et ad Troianorum perniciem addantur alia numina, ut furia, ut*

Iuturna: unde mire quidam **conclusit** hunc versum, dicens ‘concessere deum profugis nova moenia Teucris’. ‘concessere’ ergo indulserunt vel cesserunt, id est permiserunt, ut nec, si muneribus certes, concedat Iollas, id est permittat, indulgeat, et extremum hunc Arethusa mihi concede laborem. quod si ita acceperimus, ut dicat Teucros constituere civitatem, nec ea numina, quae irata sunt, vetant, nihil erit contrarium: nam et ipsa Iuno hoc dicit non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis: atque inmota manet fatis Lavinia coniunx. hic autem sensus, etiamsi detrahas subauditionem, potest accipi a superioribus, ut sit: tumor omnis et irae concessere deum, ut hic tibi sit certa domus certique penates. [Geymonat: <quidam ita complevit concessere deum profugis nova moenia Teucris> Serv. Aen. 3, 340: om. Tib.; cf. Aen. 10, 158]

CLAVD. DON. Aen. 1, 551-558: *quassatam ventis liceat subducere classem et silvis aptare trabes et stringere remos, si datur Italiam sociis et rege recepto tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus; sin absumpta salus et te, pater optime Teucrum, pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli, at freta Sicaniae saltem sedesque paratas, unde huc adverti, regemque petamus Acesten*. da, inquit, copiam, deducamus navis in litora, caedamus ex silvis necessaria fabricis, ut reparemus convulsa. quid compositis navibus futurum esset competenter ostendit; ait enim navigandum nobis erit ad Italiam, si contigerit regem habere incolumem, aut, si id non fuerit, ad Siciliam atque ad Acesten tendendum. epilogis dehinc **concludit** hanc partem ostendens solum posse Aeneas Italiam filio obtinere et fecit apostropham, ut animum Didonis ad miserationis partis urgeret. si, inquit, contra meritum tuum secessisti a superis, si funus tuum naufragia sorbuerunt, si tuo miserando casu Iulus deceptus est et in te spes eius intercepta est, habemus regem alterum, sed tamen ex nostris et proximae Siciliae terras.

CLAVD. DON. Aen. 3 56-57: *quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames!* cum dicit quid non, non tantum de praesenti causa sensit, sed de omni genere personarum et necessitudinum et de criminibus omnibus. sicuti enim lectum constat et exempla veterum docuerunt, fecit auri cupiditas patriae proditores, aurique pondere fidem saepe militum fractam, fractam coniugum, fractam nautarum, fractam proximorum, fractam foederum, fractam amicorum. dedimus intellegendi viam, cetera lector inveniet, quae tanta sunt uno versu **conclusa**, ut haec libris explicari non possent.

CLAVD. DON. Aen. Manuscripta 37 (1993), 6, 5, 4: “Palinuri casu Aeneas vehementer deiectus navium cursum ipse gubernabat lacrimas uberes fundens, Verbis tamen quae superiore volumine habuit facto fine **conclusis**: idcirco

2. Altres. Dictionem concludere

CLAVD. DON. Aen. 7, 206-211: *his*, inquit, *ortus ut agris Dardanus Idaeas Phrygiae penetravit ad urhis Thraeciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur. hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum aurea nunc solio stellantis regia caeli accipit et numerum divorum altaribus auget*: omnibus modis adstruens benivolentiam suam multis generibus ostendit eos habere debere fiduciam praesumendi, adeo ut adserat inter Troianos et Italos nullum generis esse discrimen. licet obruerit, inquit, longa temporum series veritatem, novatur tamen cum relationibus senum, transit ad posteros. Auruncis quippe, ut memini, referentibus habeo conpertum Dardanum in his genitum terris profectum esse ad Phrygiam, inde isse ad Thraeciam Samum, quae posterioribus saeculis Samothracia dicta est, a Corytho vero ad caelum esse sublatum et merito inlustris vitae relatam inter deos. unde coepit inde **conclusit** dictionem suam; nam incipiens dixit “dicite, Dardanidae” et quod clausum inter initia fuit aperuit in fine, ut Troiani non tantum de nova amicitiae coniunctione verum etiam de adfinitatis fiducia gloriarentur.

CLAVD. DON. Aen. 7 505-507: *hic torrens armatus obusto, stipitis hic gravidis nodis*: (...) cum igitur cunctos brevi dictione **concluderet**, ait *quod cuique repertum rimanti telum ira facit*

CLAVD. DON. Aen. 12, 216-217: *At vero Rutulis inpar ea pugna videri iam dudum et vario misceri pectora motu*: supererat ut iuraret et Turnus, sed Rutulis condicio ipsa iaiu cooperat displicere. multo ante enim videbant inpar futurum esse certamen et in eum fuerant perducti tractatum, ut animorum diversis sententiis moverentur. qui esse possent mixti pectorum motus aestimationi legentum poeta commisit, ut plus sentiamus quam potuit dictione **concludi**.

CONFVNDQ

1. Accepció textual

SERV. Verg. ecl. 10, 20: UVIDUS H. V. D. G. M. [20] ‘*uvidus*’ pinguis. et ‘*umidum*’ est quod extrinsecus habet aliquid umoris, ‘*uvidum*’ *vero* quod intrinsecus, unde et ‘*uvae*’ dictae sunt: quod tamen plerumque **confundunt** poetae. ‘*hiberna*’ *autem* ‘*de glande*’ *de collectione glandis, quia per hiemem colligitur.* [Geymonat: *huvidus* P, *umidus* Ra]

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 5, 64 : *Deus, deus ille, Menalca.* Hic quaestio ab imperitis Virgilio obicitur, qui **confundi** personam hoc loco a poeta arbitrantur. Duos enim inducit pastores in principio huius eclogae alternis cantantes, Mopsum et Menalcam, unde cum ‘*Mopse*’ dicere debuit, ‘*Menalca*’ suum nomen dixit. Sed qui diligentius sensum horum uersuum adtenderit: ‘*Ipsi laetitia uoces*’, intellegat hanc uocem colles et siluas dedisse respondentes Menalcae cantanti: ‘*Deus, deus ille, Menalca.*’ *Iunilius* dicit. *Deus, deus ille Menalca*, idest cantanti Menalcae montes et siluae haec respondebant. *Ille*, Daphnis scilicet. [Geymonat: <deus deus ille Menalca *hoc consonant*: deus, deus est Daphnis, *quasi vox silvarum sit. Et multi sic distinguunt ipsa arbusta sonant deus et subiungunt deus ille Menalca, ut sit sensus: si enim rupes et arbusta deum dicunt, deus est, o Menalca*> *DServ.* deus deus continuat P deuille P deus ille P²]

2. *Distinctio*

a) Seqüencies

CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu:* quia videbat Aeneas esse criminosum vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore **confundunt**, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genialis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processu ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus

manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non + sub recentiorum succedentes. [Geymonat: 433 danaum *dist. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ, Aen. 3, 376, Tib.;* danaum-manu *iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors, cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-1970, 80]*

b) Interrogació

PORPH. Hor. sat. 1, 9, 62-63: *Unde uenis et quo tendis rogat et respondet uellere coepi.* Eleganter mixtum inter se et **confusum sermonem interrogandi ac** respondendi expressit. [Keller-Holder: uenis et D *corr.EMRcorr. γ λ' corr. vσφ corr. αμυζ corr. Pph. uenisset Dpr. FRpr. λ'g za.corr. tendit Fλ' 21 opp. Pph. respondit σ pr. μ Pph respondet σ corr.cett.]*

CLAUD. DON. Aen. 6, 670: *dicite, felices animae tuque optime vates, quae regio Anchisen, quis habet locus?:* felices, inquit, utpote quae post depositam vitam talibus locis et deliciis uterentur. ad omnis autem cucurrit interrogatio **confusa**, ad Musaeum vero separata propter honorificentiam. indicate, inquit, vel maxime tu, vates optime, quae regio habet Anchisen, quis locus? in regionis enim diffusa latitudine inveniri quemquam quia difficile fuit, addidit quis habet locus et utrumque coniunxit, quia sicut in latitudine regionis locum invenire difficile est, ita arduum sine designatione regionis locum necessarium reperire, ergo dicenda regio fuit, cuius pars necessaria quaerebatur. quia vero potuit dicere Sibyllae quare eum quaeritis? ait prior ipsa *illius ergo venimus et magnos Erebi transnavimus amnis:*

c) Actes

DON. Ter. Andr. praefatio cap. 2: 3 Difficile est diuisionem actuum in Latinis fabulis internoscere obscure editam: causam iam dudum demonstrauius unde autem aut quomodo quamuis aegre tamen intellegi distinguique possint, est operae pretium discere. principio dicendum est nullam personam egressam quinquies ultra exire posse; sed illa re plerumque decipimur, quod personam, cum tacuerit, egressam falso putamus, quae nihilo minus in proscaenio tacens loquendi tempus exspectat. est igitur attente animaduertendum, ubi et quando scaena uacua sit ab omnibus personis, ita ut in ea chorus uel tibicen obaudiri possint. quod cum uiderimus, ibi actum esse finitum debemus agnoscere **confundit** saepe lectorem illud, quod persona in superiore scaena desinens et in proxima incipiens loqui non intellegitur ingressa, quod ipsum experientes statim diiudicant de rerum ac temporum quantitate. potest enim fieri, ut et ingressa sit et egressa, quam prae credimus de proscaenio non recessisse. posse autem quinto egredi personam, non et necesse esse dicimus, ut appareat ultra exire non posse, in tragoedia parcius exire et solere pariter et licere.

CONFUSIO

1. *Distinctio*

a) Sequències

CLAVD. DON. Aen. 2, 557-558: [*iacet ingens litore truncus avulsumque umeris caput et sine nomine corpus*]: (...) iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus: separanda sunt haec a superioribus dum pronuntiantur, ne intellectus patens facta **confusione** turbetur. ab accusativo enim casu transiens si ad nominativi casus declinationem pronuntians veniat, facit vitium iungens Troiam incensam et prolapsa videntem Pergama, tot quondam populis terrisque superbum regnatorem Asiae et iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus, ut semel positum iacet ad tria supra dicta pertineat, quae ipsa tria cum nominativo sunt posita, superiora vero cum accusativo, proinde haec oportet separari.

CLAVD. DON. AEN. 7, 484-485: *Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum nutribant Tyrrhusque pater*: hic versus habet non parvam **confusionem**, si personarum ratio lateat. nonnulli enim sic pronuntiant, ut dicant cervus erat forma praestanti et cornibus ingens Tyrrhidae pueri. quod si ita remanserit reliquum, non apparebunt qui eum retraxerint uberibus matris. proinde personae constituendae sunt, ut intellectus fiat illustrior. dicimus Tyrrhum filios habuisse inter ceteros Tyrrhidem et Silviam, inventores autem cervi fuisse pueros Tyrrhidae † ergo em, hoc est homines Tyrrhidae: nec miremur pueros dictos, cum alio loco (5, 348) qui iuvenes fuerunt dicti sint pueri hoc modo: „vestra, inquit, munera vobis certa manent, pueri”. ergo cervus per Tyrrhidae pueros pervenit domum Tyrrhi maioris ibique nutriebatur inter filios eius, non solum autem natis domini amabilis factus, verum et ipsi seni; solent quippe parentes diligere quae amare viderint liberos suos.

b) Personatges

DON. Ter. Eun. 454: AVDIRE VOCEM VISA SVM MODO MILITIS hic inducitur multiplex concursus dissimilium personarum et tamen uirtute et consilio poetae discretarum, ut **confusio** nulla sit facta sermonis. simul etiam pro se cuique accommodata mire repraesentatur oratio. [Prete: E THAIS T THRASO A GNATO B PARMENO Z PYTHIAS MERETRIX MILES PARASITVS SERVVS ANCILLA A T MERETRIX TR MILES P SERVVS G PARASITVS ANC D THAIS TRASO PARMENO GNATHO GNATHO PARASITVS TRASO MILES THAIS ANTIPHO PARMENO PITHIAS C THAIS TRASO PARMENO GNATO E TRASO MILES TAIS PARMENO GNATO PYTAS G THAIS MERETRIX TRASO MILES PARMENO SERVVS GNATO PARASITVS PYTHIA ANCILLA b. *In CP septem figurae pictae sunt, in F spatium uacuum est; nomina in FP a recentiore manu addita sunt. In C super ANTIPHO scripsit manus rec. CHEREA p EVNUCHO*]

2. Morfosintaxi

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 20: TYRIAS ARCES Carthaginem dicit, quam Tyrii condiderunt. ‘arces’ autem ab eo quod est arceo dictae, quia inde hostes arcentur, id est prohibentur; et arcus, genus teli, quod huius ministerio sagittae arceant hostem. sane per **confusionem** verbi et nominis dictum est; nam ‘arces’ est verbum, arceo arces, cum non sit nomen.

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 1: CVRA amore intolerabili, quem ferre non posset, ut “meque his absolvite curis”. ‘cura’ ergo, ab eo, quod cor urat, ut “Veneris iustissima cura”, item “mea maxima cura”. sane per **confusionem** verbi et nominis dictum est; nam ‘cura’ est et verbum, ut ‘cura’ cures, cum non est nomen.

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 347: HIC AMOR, HAEC PATRIA EST eo inquit desiderio *Italiae* per voluntatem deorum iterum circa Italiam teneor, quo possem circa Troiam. et ad illud spectat quod dixit Troia per undosum peteretur classibus aequor. *an quia Dido dixerat etiam illud nec te noster amor? et potest hoc verbum interdum per confusionem verbi et nominis poni, ut ‘amor amaris’ et ‘hic amor huius amoris’.*

CONTEXTVS, -VS

1. Altres: Allò que envolta el text, fins i tot text.

SERV. Verg. Aen. 5, 120: PVBES INPELLVNT figura est, ut “pars in frustra secant” . et sciendum inter barbarismum et lexin, hoc est latinam et perfectam elocutionem, metaplasmm esse, qui in uno sermone fit ratione vitiosus. item inter soloecismum et schema, id est perfectam sermonum conexionem, figura est, quae fit **contextu** sermonum ratione vitiosa. ergo metaplasmm et figura media sunt et discernuntur peritia et inperitia. fiunt autem ad ornatum. [Geymonat: impellunt p, impellit *recc.* Terno-remi *secl.* Ribbeck]

SCHOL. Bob. Cic. Flacc. 94: *Videtis, quo in motu temporum, quanta in conversione rerum ac perturbatione versemur.* κατὰ προσοχήν. Conmouetur iam peroratio magnitudinem beneficiorum L. Flacci complexa, quae pendent ex consulatu ipso Ciceronis, quo videtur magno usui rei p. fuisse investigata coniuratione Catilinae et deprehensis in ponte Mulvio Allobrogum legatis. Proficiet igitur ad consilium compensativae defensionis, quam vult orator in hac causa non mediocriter valere, ut etsi alicuius suspicionis videatur obnoxius, tamen contemplatione insignium meritorum ab huius damnationis periculo protegendus sit. Praeterea in toto **contextu** huius epilogi et de <se> ipse Tullius plurimum dicit, quasi per communionem rerum, quas pro patriae salute gesserunt, ambo rei et ambo absolvendi sint. [Orelli: *Videtis - - versemur* habet B- *quo in motu* B : *in quo metu* S ; *in quo motu* ceteri]

SCHOL. Bob. Cic. Planc. 36: *Neque enim quicquam aliud in hac lege, nisi editicios iudices secutus es.* ... Ad ea, quae sunt necessaria, conclusis prioribus transit et potuisse Laterensem de ambitu accusare significat, nisi maluisset idcirco reum lege Licinia facere, ut haberet iudices editicios, de cuius formae acerbitate iam sumus in argumento praelocuti. Diffidentia igitur accusatoris ostenditur ideo invadentis in legem Liciniam, quod ambitus probari non possit, de quo iudices ex reiectione haberi soleant: aequalem scilicet numerum reicientibus tam accusatore quam reo. Verum specta diligentius omnem **contextum** huius . . . , ut intellegas oratorem movere speciem quandam . . . in modum praescriptivum: facta senatus consulti mentione, qui secundum legem Liciniam quattuor edi tribus ab accusatore voluerit, ex quibus reo liceret unam repudiare, ut de tribus reliquis iudicum haberet editionem; tamen ab accusatore sic fieri voluisse, ut eas ederet, quas corruptas a candidato crimineretur. Hic vero Laterensis noluerat ipsas edere, quibus dicebat pecuniam datam, utique consulte, ne reo, a quo pecuniam sumpserant, favore tacito patrocinerentur. Quasi negare itaque temptavit accusari posse lege Licinia Plancium, quando sint aliae tribus editae nec illae potissimum, quae sumpsisse pecuniam dicerentur et quas ideo vel maxime senatus edi voluisset, ut et iudicarent et testimonium vel contra reum vel pro reo ex ipsa veritate perhiberent, quia sine dubio, quid esset aput tribules suos gestum, optime scirent. [Orelli: *Nec (Neque Servius) enim - - secutus es* habent A et omisso *es* Servius ad Vergil. Ecl. 3. 50. – *quicquam* A T (ubique) – *aluit* pro *aliut* A – *aediticios* T – *es secutus* codd. plerique : *esse secutus* TE; *secutus es* (A) O ; *assecutus es* Cobet (Mnemos. III p, 231)]

CORNVT. Pers. sat.1, 63: § QVIS POPVLI SERMO EST ad eius personam redit quam superius fecerat dicentem ‘uerum mihi dicite de me’ (55); deinde motus indignatione tam pravae dictionis parentesin facit. (2) nam **contextus** hic est: ‘uerum mihi dicite de me. quis populi sermo est?’, hoc est, quid de me populus loquitur? an bonum me poetam dicit?

CONTEXTE

1. En relació a les *distinctiones*.

DON. Ter. Ad. 259: FRATREM 2 *Sed ego puto 'fratrem' non subdistingendum sed legendum **contexte** usque ad 'principem'. nam si distinxeris 'fratrem', bis erit 'arbitror' subaudiendum, et supra et infra. quod si 'fratrem' inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur 'quam mihi'.*- hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A : fratrem *corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)*]

DON. Ter. Ad. 425: 1 HOC SALSVM EST HOC ADVSTVM hoc coniuncte et **contexte** dicitur, quia non uicissim Syro assentatur senex.

DON. Ter. Hec. 590: 3 *Et NON FACIES non est interdicens, sed quasi dicat: "non te scio facturam rem tam prauam". sunt autem qui 'neque sinam' iungant inferioribus, sunt qui totum **contexte** legant 'non facies' usque 'modestia'.* [Prete: non facies DpFv mater *om. L*]

CREDO

1. Accepció textual

DON. Ter. Phorm. 611: COMPLVRIA secundum regulam locutus est, nam hoc complure et haec compluria. 2 <COMPLVRIA> sic ueteres, quod nostri dempta syllaba complura dicunt. sic et Cato Originum V (lib. I fr. 24 Peter; 23 Jord.) ‘fana in eo loco compluria’ et Cicero in Protagora (fr. 5 M.) ‘confirmandi genera compluria’. **credo** quia ueteres hoc plure, non hoc plus dicebant. [Prete: compluria AG *Don. editt. complura cett.*]

SCHOL. Verg. Bern. georg. 2, 71 : *Castaneae*, figura hypallage. Non enim castaneae fagos, sed fagus castaneas, ut alibi (Aen. 3, 61): ‘Dare classibus austros’ non austros classibus, sed classes austris. *Fagos*, nominatiuus Graecus, quod non **credo**, quia fagus fungendo; uerius autem fagos pro ‘fagi’. [Geymonat: fagos $\text{ΜΥΓ}^2\omega$: fagus *Prisc. VIII, 85, Wagner et Sabbadini (ut nom. pl.)*, castaneas fagus *Scaliger, Thomas* fagos etiam <castaneae fagos piri flore ornus incanuit, ut similiter ‘fagos’ nominativus sit Graecus> *Serv.*, <alii legunt ‘et steriles platani malos’, ut subintellegas ‘inserit’. si ita legendum erit, in sequenti sensu hypallage est ut sit ‘valentes fagi gessere castaneas’> *DServ.*; cf. *Timpanaro*, ‘Virgilianisti’ 141-142.]

2. *Distinctio*

a) Divisió d’actes

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 2: 3 Difficile est diuisionem actuum in Latinis fabulis internoscere obscure editam: causam iam dudum demonstrauius unde autem aut quomodo quamuis aegre tamen intellegi distinguere possint, est operae pretium discere. principio dicendum est nullam personam egressam quinquies ultra exire posse; sed illa re plerumque decipimur, quod personam, cum tacuerit, egressam falso putamus, quae nihilo minus in proscaenio tacens loquendi tempus exspectat. est igitur attente animaduertendum, ubi et quando scaena uacua sit ab omnibus personis, ita ut in ea chorus uel tibicen obaudiri possint. quod cum uiderimus, ibi actum esse finitum debemus agnoscere confundit saepe lectorem illud, quod persona in superiore scaena desinens et in proxima incipiens loqui non intellegitur ingressa, quod ipsum experientes statim diiudicant de rerum ac temporum quantitate. potest enim fieri, ut et ingressa sit et egressa, quam praue **credimus** de proscaenio non recessisse. posse autem quinto egredi personam, non et necesse esse dicimus, ut appareat ultra exire non posse, in tragoedia parcius exire et solere pariter et licere. potest enim fieri, ut et ingressa sit et egressa, quam praue **credimus** de proscaenio non recessisse.

b) Marca d’interrogació

DON. Ter. Eun., 350: 1 SCIO QVO ABDVCTA SIT plus dixit, quam interrogabatur, **credo** taedio interrogantis; nam properat, ut dicturus est (v. 72 - 73), ad deducendum eunuchum ad Thaidem cum ancilla ex Aethiopia.

c) Distribució del diàleg, del discurs

LACT. PLAC. Stat. Theb. 10, 702: (ILLIUS HAEC FORSAN REMVR) QVAE VERBA DEORVM forte regis haec uerba sunt, quae nos responsa **credimus** numinum. [Kohlmann: Illius haec forsan, remur quae uerba deorum;] *Interpunctionem corr. Bentleius*]

3. Mètrica

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 144: INGRATVM CVBILE aut ‘*ingratum*’, de quo *paelici nulla gratia; hoc enim conuenit personae dicentis: aut quod gratiam eam castae non praesentat uxori Iuppiter. ergo sibi dicit ‘ingratum’, non illis quae ascenderunt; nam Iuturna dea facta est, neque propter Iovem dictum est, qui immortalitatis praemium persoluit. ergo bene sibi ‘ingratum’: Iuppiter enim multas vitiasse narratur, cum nihil umquam tale de Iunone legerimus.* animaduertendum autem versum hunc sine caesura esse: nam hephthemimeres quam habere **creditur**, in synalipham cadit, ut ‘magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile’. Terentianus “de hoc rarum concedam, fieri non posse negabo”.

4. Altres. Opinió de l’ escoliasta, escenificació, interpretació

PORPH. Hor. epist. 1, 14, 36: *Nec lussisse*: Videtur amfibolon ‘lussisse’: utrum ‘olim’ an ‘etiam nunc’. tamen modum ludo ponendum esse **credamus**. [Keller-Holder: ne clussisse g]

DON. Ter. Ad. 87: 1 MODO QUID DESIGNAVIT ‘designare’ est rem nouam facere in utramque partem, et bonam et malam. nam et designatores dicti, qui ludis funebribus praesunt, **credo** ob eam causam, quod ipsis ludis multa fiant noua et spectanda, simul etiam ut turbae retineantur, quae fiunt aut in spectaculis aut in litibus.

DON. Ter. Eun. 89: 1 SANE QVIA VERO HAE MIHI PATENT SEMPER FORES tolle ‘sane’ et ‘uero’ et pronuntiandi adiumenta uultumque dicentis et in uerbis non negatio sed confessio esse **credetur**.

DON. Ter. Eun. 426: 3 HAHAAHE hic parasitus et interiectionem risus addidit, quo magis nunc primum hoc audisse **credatur**. [Prete: Háhahahae] hahahae *codd.* (ahahae DL) hahahe b hahahahae *Dz.* (*cf. us. 497, Htm. 886, Hec. 862) Fleck]*

SCHOL. Verg. Bern. ecl. 9, 1: *Moeri*, uocatiuus casus. *Quo te, Moeri, pedes*, subauditur ducunt. Alii dicunt: *Emoris*, equus uelocissimus Saracenorum, quem interdum accipi potest: *Quod Emori pedes*, idest, utinam quattuor, ut me in urbem cito ueherent ad accusandum Cladium. Hoc tamen non **credendum** est. *An quo uia ducit*, interrogatiue. *In urbem*. Forsitan hoc in Gallia dicit. [Geymonat: <*quidam hunc ordinem tradunt*: quo te Moeri, pedes? an in urbem? quo ista uia ducit?> *DServ*; timori a, te moeri a¹]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 89: INAMOENVM a quibusdam tapinosis **creditur**, qui putant poetam ‘squalidissimum’ debuisse dicere. inamoenum ergo dixit, sine ulla amoenitate, et est una pars orationis. ut Vergilius <Aen. 6, 438>: *tristisque palus inamabalis unda*’.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 23: “A porta subito retraxisset”. Hoc comminiscitur Cicero, ut **credamus** veram fuisse secundam Actionem: quae secundum veram gestorum fidem non dicta, sed scripta est.

COMM. Lucan. 10, 161: SED NON MAREOTIDIS VVAE Mareotis est uitis, cuius etiam Virgilius meminit ‘sunt et Mareotides albae’, **credo** a Marone dictae Homericis illo a quo uinum Vlixes acceperat.

CRITICVS, I

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 731: *ATTOLLENS VMERO FAMAMQVE ET FACTA NEPOTVM si 'fata' legeris, hoc est, quae nepotes fataliter fecerunt. hunc versum notant **critici** quasi superfluo et humiliter additum nec convenientem gravitati eius: namque est [eius] magis neotericus.*

2. Altres accepcions que posen de manifest la tasca dels crítics: parlar de l'estil, línies argumentals, Tècniques poètiques de l'autor, destacar imatges, assenyalar usos viciosos i dolents.

DON. Ter. Andr. 808: *NVMQVAM HVC TETVLISSEM PEDEM* Vergilius (Aen. II 657 - 58) 'mene efferre pedem, g enitor), t(e) p(osse) r(elicto) s(perasti) et (Geo. I 11) 'ferte simul f(auni) (que) p(edem) d(ryades) q(ue) p(uellae)' sed **critici** adnotant altius esse caractere comico 'tetulisse pedem'. [Prete: Nam pól, si id scissem, núnquam huc tetulissém pedem/ tetulisse huc GL (huc tetulisse huc D, huc ante tet. pon. D²) Mar. huc tet- EP³bC* Don. *Eugr. Diom. p. 452 Prob. (de ult. sill. p. 262) om. huc]*

SERV. Verg. Aen. 1, 71: *SVNT MIHI BIS SEPTEM* non sine ratione Iuno nymphas dicitur sua potestate retinere; ipsa est enim aer, de quo nubes creantur, ut est atque in nubem cogitur aer, ex nubibus aquae, quas nymphas esse non dubium est. ideo autem nympham Aeolo pollicetur, quia ventorum rex est, qui aquae motu creantur. bene ergo ei iungitur origo ventorum. sane notant Vergilium **critici**, quia marito promittit uxorem: quod excusat regia licentia, ut Sallustius denas alii alii plures habent, sed reges eo amplius. *vel certe quod ex priore coniuge inprobos filios Aeolus habuerit, vel quod haec quam promittit immortalis est. alii volunt Iunonem per iram oblitam, Aeolum uxorem et filios habere; quod exinde adserunt, quia Aeolus ad haec nihil ei responderit. et bene Iuno sic pollicetur, quasi Aeolo beneficium ante non concesserit. econtra Aeolus non ad praesens, sed ad praeteritum respondit 'tu mihi quodcumque hoc regni est'.*

SERV. Verg. Aen. 2, 668: *ARMA, VIRI, FERTE ARMA* notant hoc **critici**, quia saepius armari aliquos dicit, cum exarmatos nusquam ostendat: qui nesciunt, non omnia a poeta, ut supra <1, 223> diximus, dici debere. nam et diem describit, nocte non praemissa. superfluo enim dicuntur ea quae necesse est fieri. quis enim domum ingressus, non arma deponat? vel quia ad auferendum patrem arma deposuerat; vel quia armis Graecorum fuerat armatus. vocat lux vltima victos id est victis moriendum est.

SERV. Verg. Aen. 8, 291: *TROIAMQVE* ut supra diximus, Troiam Hercules evertit propter negatos sibi a Laomedonte equos divino semine procreatos et Hesionae nuptias, quam a ceto liberaverat, *necato patre eius Laomedonte*. sane **critici** frustra culpant Vergilium, quod praesentibus Troianis Troiae laudari introduxit excidium, non respicientes quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. *alii magis hoc in solacium Aeneae cantatum posse accipi tradunt: nam quod Herculi datur, Graecis aufertur. et potest obliteratus dolor videri [praeteritus], quando ad fatalem terram perventum est, sicut alibi ait Aeneas illic fas regna resurgere Troiae, ut ibi iam dixerat salve fatis mihi debita tellus, quia expectatus venerat solo Laurenti arvisque Latinis.*

SERV. Verg. Aen. 9, 81: *IPSA DEVM FERTVR GENETRIX* figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a **criticis**: unde longo prooemio excusatur. nam ideo et prisca ratione religionis et Iovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in nymphas, quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. *sane quidam 'fertur' reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit. alii laudant, quod dicendo 'fertur' incredibili rei auctoritatem dare noluerit.*

SERV. Verg. Aen. 10, 157: *ROSTRO PHRYGIOS SUBIVNCTA LEONES* pro 'subiunctos leones habens'. vult pro iugo rostrum navis fuisse, leones autem singulos in singulis navis partibus fuisse depictos. sane notatur a **criticis** Vergilius hoc loco, quemadmodum sic cito dixit potuisse naves Aeneae fieri: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. *ergo hanc navem Aeneae ab Etruscis datam intellegamus. quidam volunt hanc*

navem ex his esse quibus Aeneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam.

SERV. Verg. Aen. 10, 861: RHAEBE DIV RES SI QVA DIV MORTALIBVS VLLA EST hoc loco notant Vergilium **critici**, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem ratio naturalis excusat. ea enim quae per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt, illa vero tantum sunt prudentium, quae non nisi consilio et ratione deprehenduntur: unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quae se per naturam offerunt cunctis, ut ne quid nimis .

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 24: *ITE AIT vitiose in media oratione 'ait' positum critici notant.*

SERV. Verg. Aen. 11, 188: CINCTI FVLGENTIBVS ARMIS *id est incincti et instructi.* frustra hoc epitheton notant **critici**, quasi circumeuntes rogos alia arma habere debuerint.

SERV. Verg. Aen. 12, 83: PILVMNO QVOS IPSA DECVS DEDIT ORITHYIA ait Horatius in arte poetica nec quodcumque velit poscat sibi fabula credi. unde **critici** culpant hoc loco Vergilium, dicentes incongruum esse figmentum. namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia terrigenae, et a Borea in Thraciam rapta sit, quemadmodum potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare?

SERV. Verg. ecl. 2, 65: TRAHIT SVA QVEMQVE VOLVPTAS notatur a **criticis**, quod hanc sententiam dederit rustico supra bucolici carminis legem aut possibilitatem.

SCHOL. Verg. Veron. Aen. 2, 173-174: SALSVSQVE PER ARTVS SVDOR IIT. Hoc epitheton demonstrativum, quo totius corporis sucus etiam gustu potuerit agnosci: Salsus namque laborando manta de corpore sudors. (cfr. Enn. Fr. 396 e 417 Skutsch). Probus malo epitheto putat usum poetam, **critici** vero naturalia epitheta a poetis nusquam inhoneste putant locari. [Geymonat: <Probo sane displicet salsus sudor, et supervacue positum videtur> DServ.]

DISTINCTIO, -ONIS

1. *Distinctio*

a) *Plena distinctio*

PS. ACRO Hor. sat. 2, 8, 40: *Imi conuiuiae lecti*] Alii exponunt sic: 'lect' electi uiri; hoc est: Maecenas et alii nobiles nihilum nocuere lagoenis, idest nihil biberunt, sed Vibidius et Balatro, qui sunt inferiores conuiuiae, epotauere tota uinaria, idest tota uasa, ubi uinum seruatur. Alii sic distingunt: inuertunt Allifanis uinaria tota Vibidius Balatroque secutis omnibus. **Distinctio** plena usque 'omnibus'. Imi conuiuiae lecti, hoc est: qui in imo lecto erant accubantes, nihilum nocuere lagoenis, idest nihil biberunt.

SERV. Verg. Aen. 4, 486: SOPORIFERVMQVE PAPAVER incongrue videtur positum, ut soporifera species pervigili detur draconi. sed dicimus variam vim praebere victum diversis animalibus: nam salices hominibus amarae sunt, dulces capellis, ut "et salices carpetis amaras", scilicet hominibus. item cicutae secundum Lucretium hominibus sunt venosae, cum pingues reddant capellas. ergo et papaver licet det hominibus somnum, draconi adimit forsitan. et est excusatio: potest tamen melior esse sensus, si 'servabat in arbore ramos' plena sit **distinctio**, sequentia vero sic accipiamus 'haec se promittit carminibus curas solvere, spargens umida mella, soporiferumque papaver, id est miscens, ut Cicero "et spargere venena didicerunt". nec incongrue ad amaritudinem amoris mel adhibet, ad oblivionem papaver. *haec enim Didoni prosunt, de qua ait <529> "nec umquam solvitur in somnos".* [Geymonat: hunc v. del. Schrader, post 517 transposuit Ribbeck.]

SERV. auct. Verg. Aen. 6, 287: BELVA LERNAE (...). *et utrum hic distinctio plena sit, an 'horrendum stridens' inferioribus iungendum sit? stridere enim bene Chimaerae datur, quae et serpentes habet et flammis.* [Geymonat: stridens *dist.* M²P²Tib.;]

b) *Mutata (mutanda) distinctio*

SERV. Verg. Aen. 2, 114: SVSPENSI aut solliciti, ut <VI 151> nostroque in limine pendes, quia tempestas nec post dona mutabatur: aut ad nimbos refertur **distinctio** mutata, *ut distinguamus 'nimbi suspensi'.*

SERV. Verg. Aen. 5, 80-1: RECEPTI NEQVIQVAM CINERES *cineres* pro ipso patre posuit, ac si diceret, salve pater de Troia liberate sine causa: propter quod sequitur 'non licuit fines Italos fataliaque arva'. alii ad historiam supra <4, 427> dictam referunt **distinctio** mutata, ut dicant: 'recepti iterum cineres' semel ex Troia, semel a Diomede, qui dicitur ossa eius eruta cum Palladio reddidisse *Aeneae*: 'nequiquam' autem secundum Epicureos, qui dicunt omnia perire cum corpore. [Geymonat: parens *dist.* M²P² iterum *dist.* M², Mynors, *continuant* P, Ribbeck et Sabbadini; *utramque distinctionem agnoscunt* schol. Ver. Tib.; *cf. Townend, 'PVS', 9, 1969-1970, 80]*

SERV. Verg. Aen. 5, 553: INCEDVNT PVERI aut poetica licentia confundit aetates, ut modo pueros, modo iuvenes dicat: nam ait <563> 'una acies iuvenum': aut certe secundum quosdam sequenti **distinctio** <561> mutata, magistros pueros dicit, sequentes vero maturioris aetatis. [Geymonat: *cf. v. 563]*

SERV. Verg. Aen. 5, 565: QVEM THRACIVS ALBIS PORTAT EQVVS cum tres dixerit duces, duorum equos commemorat. sed aut praetermisit quod ut consequeretur necesse erat: nec enim unus pedes esse poterat: aut illo reddidit loco, ut 'cetera pubes senioris Aestae fertur equis'. quamquam multi **distinctio** mutata tres equos commemorent, ut sit plena 'equus bicolor maculis', et de alio dicatur 'vestigia primi alba pedis', id est primorum pedum vestigia, et 'frontem albam ostentabat alter'. [Geymonat: pedis *dist.* M², *continuat* P]

SERV. Verg. Aen. 6, 477-478: ARVA TENEBANT VLTIMA atqui multa adhuc supersunt. sed dixit quantum ad y pertinet litteram: in his enim quae dixit mixta sunt virtutibus vitia, in his autem quae dicturus est nocentum poenas a piorum segregat meritis. nam inferi, ut diximus supra, humanam continent vitam, hoc est animam in corpore constitutam. haec autem quae dixit mixta esse manifestum est: licet enim in viris fortibus laudetur virtus, est tamen vituperabile alienum imperium caedibus occupare; item amare privignum crimen est, virtus maritum. alii **distinctio** mutata dicunt: tenebant arva, quae ultima viri fortes frequentant, id est quae possident ultima. [Geymonat: ultima *dist.* P², Tib.]

SERV. Verg. Aen. 11, 18: ARMA PARATE ANIMIS aut hypallage est pro ‘armis parate animos’: aut certe est mutanda **distinctio**, ut sit ‘animis et spe praesumite bellum’. ‘praesumite’ vero ‘bellum’ id est mente praecoccupate, ut supra Turnus <9, 156> “et pugnam sperate parari”. bene autem ait ‘praesumite’, quasi rem iam sui iuris, ut ei deberi videatur certa victoria. [Geymonat: animis *dist.* M²P², parate *Mynors*]

SERV. Verg. georg. 2, 324: VERE TVMENT TERRAE ET GENITALIA S(EMINA) P(OSCVNT) Asper simpliciter accipit, ut ‘terrae’ nominativus pluralis sit; Donatus vero ‘terrae’ genitivum vult esse singularem, ut sit sensus mutata **distinctione** ‘vere tument silvae’ - scilicet a superioribus – ‘terrae et genitalia semina poscunt’, id est tument silvae et genitalia semina terrarum requirunt. sed melius Asprum sequimur, ut ‘genitalia semina’ quae nos iacimus intellegamus, non quae ex terra silvae suscipiunt. ‘genitalia’ autem dicimus ‘semina’, quibus aliquid procreatur et gignitur. ‘tument’ suspenduntur.

SERV. Verg. georg. 2, 70-71: STERILES PLATANI MALOS GESSERE V(ALENTIS) dicit quid in quam arborem debeamus inserere: in arbuto nucem, in platano malum, in fago castaneam, in orno piri. sed ‘castaneae fagos’ eget expositione; non enim in castanea fertili infecunda fagus inseritur: unde aut hypallage est, ut ‘castaneae fagos’ sit pro ‘fagi castaneas’; aut est mutanda **distinctio**, ut sit ‘et steriles platani malos gessere valentes castaneae’, - id est infecundae arbores platani fortes ramos castaneae portaverunt – ‘fagos ornusque incanuit albo flore piri’: secundum quam **distinctionem** ‘fagos’, licet brevis sit ‘gos’, finalitatis tamen ratione producitur; ‘fagos’ enim incipit graecus esse nominativus singularis, non pluralis noster accusativus. alii neutrum probant et ita accipiunt ‘castaneae fagos, piri flore ornus incanuit’, ut similiter ‘fagos’ nominativus sit graecus. *et aliter: alii legunt ‘et steriles platani malos’, ut subintellegas ‘inserit’. si ita legendum erit, in sequenti sensu hypallage est, ut sit ‘valentes fagi gessere castaneas’.* [Geymonat: 70 sterilis M, *nom.pl.*: steriles γ² etiam γ malis b valentes M² 71 fagos Mγγ²ω: fagus *Prisc. VIII, 85, Wagner et Sabbadini (ut nom. pl.)*, castaneas fagus *Scaliger, Thomas* fagos etiam; <figura hypallage. Non enim castaneae fagos, sed fagus castaneas... Fagos, nominativus Graecus, quod non credo, quia fagus fungendo; uerius autem fagos pro ‘fagi’> *Schol. Bern.; cf. Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 141-142.*]

c) *Incerta distinctio*

PORPH. Hor. epist. 2, 1, 3: *In publica commoda*: per hoc pulchrior est laus. Et incerta **distinctio** est: *utrum ‘emendes in publica commoda’ an ‘in publica commoda peccem’.*

DON. Ter. Ad. 45: SEMPER PARCE AC DVRITER ‘semper’ licet incertam **distinctionem** habeat, tamen recte additum est, quia uel ‘ruri agere’ uoluptatis est uel ‘parce ac duriter se habere’ uirtutis. 3 Sed ‘semper’ ad uictum, ‘parce’ autem ad seruandum, ‘duriter’ ad laborem referendum est. 4 RVRI AGERE SEMPER PARCE AC DVRITER SE HABERE uariavit, ut in Andria (74-75).

DON. Ter. Ad. 213: ILLE VERBERANDO VSQVE incerta **distinctio** est: uel ‘uerberando usque’ uel ‘usque defessi’. et est ‘usque’ aduerbium: significat enim aut diu aut multum.

DON. Ter. Ad. 254: 1 ABS QVIVIS HOMINE CVM EST OPVS BENEFICIVM ACCIPERE GAVDEAS (...) 4 *Et* incerta **distinctio** est: uel ‘cum opus est beneficium accipere’ <uel ‘cum opus est beneficium’>, hoc uetuste, illud communiter.

DON. Ter. Ad. 321: 2 TE IPSAM <QVAERITO TE> EXSPECTO OPPIDO OPPORTVNE incerta **distinctio**, utrum ‘te exspecto oppido’ <an ‘oppido’ opportune> sit dicendum. 3 An exspectare impatienter cupere et sine praescriptione temporis, sperare iuxta certum tempus? unde apparet ad ‘te exspecto’, quia per se nimium est, non esse iungendum ‘oppido’. [Prete: quomodo personae distribuuntur haud facile statui potest: editt. codicum tenent ordinem; Linds.K te expecto... obuam dant Sostratae, era Getae.]

DON. Ter. Ad. 345: 3 TVM QVAE SECVNDA EI DOS ERAT uidelicet ‘pro uirgine dari nuptum’ 4 *Et* incerta **distinctio** est; etenim ‘erat’ <si> distinguimus, bis audiendum ‘pro uirgine dari nuptum’.

DON. Ter. Ad. 481: 5 ALIT ILLAS SOLVS duas hic res docet: et unde uiuant, quod testimonium pudicitiae est, et grauem testem posse esse Getam. 6 SOLVS incerta **distinctio** est ‘solus’, sed melius est ‘solus omnem familiam sustentat’.

DON. Ter. Ad. 693: 2 QUID CREDEBAS DORMIENTI HAEC TIBI CONFECTVROS DEOS incerta **distinctio**, nam et per se ‘quid’ et ‘quid credebas’ legi potest. et ueluti subaccusatur hic Aeschinus.

DON. Ter. Ad. 740: SI ILLVD QVOD MAXIME OPVS EST IACTV utrum ‘opus est iactu’ an ‘iactu non cadit’, incerta **distinctio**. [Prete: opus est iactu *cod. editt.*]

DON. Ter. Andr. 145: 1 INDIGNVM FACINVS C(OMPERISSE) P(AMPHILVM) deest ‘se’. 2 Et incerta **distinctio**. (...) 3 INDIGNVM FACINVS distinguendum, ut per se intellegatur ‘indignum facinus’: et ipse dolet corrupti Pamphilum.

DON. Ter. Andr. 228: 1 AVIDIVI ARCHYLIS IAMDVDVM haec sunt inuentionis poeticae, ut ad οἰκονομίαν facetiae aliquid addant. Nam οἰκονομία est, ut accersatur obstetrix et conueniatur Pamphilus; facetia scribentis in his uerbis est, quod Archylis compotricem potissimum adduci iubere fingitur. 2 AVDIVI A(RCHYLIS) I(AMDVDVM) frequenter hoc modo Terentius compendium facit, ut egrediens loquatur persona de eo, quod est gestura, et simul doceat, quid ab altera gestum sit. 3 AVDIVI A(RCHYLIS) I(AMDVDVM) utrum ‘iamdudum audiui’ an ‘iamdudum iubes’, incerta **distinctio** est. 4 Et sunt qui ‘iamdudum’ quamprimum intellegunt, ut (Verg. Aen. 2, 103) ‘iamdudum sumite poenas’.

DON. Ter. Eun. 1073: 1 COGITA MODO ‘modo’ aut tantummodo significat aut temporis est aduerbium. 2 Et simul incerta **distinctio** est.

DON. Ter. Hec. 104: 2 NON EST OPVS PROLATO H(OC) incerta **distinctio**, utrum ‘prolato hoc’ an ‘hoc percontarier’. [Prete: *post prolato disting.* Umpf. Dz. Mar., *post hoc Fleck.* Linds. K.]

DON. Ter. Phorm. 116: LEGE ID LICERE FACERE incerta **distinctio** est, utrum ‘uxorem uelit lege’ an ‘lege id licere facere’. quod ille impudentius petit, ut sibi eius faciat copiam

DON. Ter. Phorm. 255: (...) 4 CREDO HOC RESPONDE MIHI hoc incerta **distinctio** pronuntiatur.

d) *Varia distinctio*

SERV. Verg. Aen. 1, 100: SVB VNDIS et ‘sub undis’ legimus, et sed si ‘sub undas’, ‘correpta’ intellege, si ‘sub undis’, ‘volvit’; varia ergo **distinctio** est.

e) *Diversa distinctio*

CLAVD. DON. Aen. 9, 390: *Euryale, infelix qua te regione reliqui <quave sequar>*: in hoc versu diversa **distinctio** est; infelix enim sic in medio positum est, ut et Niso et Euryalo possit adiungi. si Niso, sic pronuntiandum, ut dicamus Euryale et hoc nomine suspensio consequatur infelix qua te regione reliqui? deinde accedat quave sequar? ut inde magis infelix Nisus, quia nesciit cum amicum perderet et ignorabat ubi amicum deberet inquirere. alia **distinctio** est Euryale infelix, ut miserationis videatur esse cum perditum nominat, et ideo infelix, quia amici peritioris gressus observare non potuit: qua te regione reliqui? quave sequar? inde quoque infelix, quia sic erraverit, ut inveniri non posset. iudicium hic legentis est necessarium, ut sequatur utrumque aut deligat alterum quod putaverit melius. mihi tamen videtur secundum animum Nisi tantum doluisse perditum, ut se potius infelicem diceret, quia tardus respexit. denique addidit accusationem suam dicendo qua te regione reliqui? non dixit qua me regioni reliquisti, ut inde infelix Nisus, quia nesciit cum perderet et perditum tarde intellexit. [Geymonat: infelix *dist.* M², euryale P²; <infelix- reliqui: se infelicem dici qui dolet, non illum propter quem dolet> *Serv.*, <melior haec distinctio, ut infelicem eum dicat, quam ut ad se referat> *schol. Veron.*]

f) *Duae distinctio*

DON. Ter. Ad. 634: 1 APERITE ALIQVIS ACTVTVM OSTIVM uim pluralem habet ‘aliquis’, quamuis singulare uideatur; non est enim aliquis nisi de multis. recte ergo ‘aperite aliquis’. 2 Et noue, nam ueteribus non placet illud, ubi duae **distinctiones** sunt: ‘aperite’ una, altera ‘aliquis actutum ostium’, ut assumatur rursus ‘aperiat’. proprie enim ueteres et quis et aliquis et quisquam non obseruabant quo genere aut quo numero declinarent. est ergo figura ἀρχαῖσμός.

g) *Gemina distinctio*

SERV. Verg. Aen. 1, 130: NEC LATVERE DOLI FRATREM IUNONIS ET IRAE aut doli Iunonis, aut fratrem Iunonis. gemina ergo **distinctio** est.

h) *Eligenda distinctio*

PORPH. Hor. epist. 1, 14, 40: *Cum seruis urbana diaria*: non ‘cum seruis mouentem’, sed ‘cum seruis rodere maus’. ex ambiguo haec est eligenda **distinctio**. cum seruis urbana diaria. deest ‘tu uero’. sic enim erit contexta sententia.

i) *Obscura distinctio*

DON. Ter. Ad. 595: 1 SI QVAM FECERE hoc distingue et separatim infer ‘ipsi expostulant’. 2 SI QVAM FECERE IPSI EXPOSTVLANT sensus manifestus est, sed obscura sunt uerba et eorum collocatio et **distinctio**. nam incertum, utrum ‘si expostulant’ intellegendum sit an ‘si quam’ pro una parte orationis accipi oporteat.

j) *Ambigua distinctio*

DON. Ter. Eun. 290: 6 PVBLICE EST NVNC <‘nunc’> ambigua **distinctio** positum est.
SCHOL. Veron. Verg. Aen. 11, 567: ARSISSE IOVIS CVM. Amb]igua hic **distinctio**. Potest enim sic legi: Quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse Iouis,/ idest ignem Iouis, ut ποιητικῶς ‘ignem Iouis’ dixerit fulmen, ut:/ Ipsa Iouis rapidum iaculata e nubibus ignem. (A.1, 42). Potest et sic distingui: Quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse,/ ut hic sit mora, deinde inferatur:/ Iouis cum fulmina contra tot paribus streperet clypeis. [Geymonat: arsisse *dist.* M², iouis P²]

k) *Vera distinctio*

SERV. Verg. Aen. 11, 551: VIX HAEC SENTENTIA SEDIT ideo ‘vix’, quia naturale est, ut, quotiens simul multa cogitamus, vix aliquid conprobemus: unde vera **distinctio** est ‘omnia se cum versanti subito’. [Geymonat: versanti *dist.* M²P², *Tib.*]

l) *melior distinctio*

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 9, 390: EVRYALE INFELIX, QVA Melior haec **distinctio**, ut infelicem dicat, quam ut ad se referat; maior enim vis orationis. [Geymonat: infelix *dist.* M², euryale P²; <infelix- reliqui: se infelicem dici qui dolet, non illum propter quem dolet> *Serv.*, <*alia distinctio est Euryale infelix*> *Tib.*]

m) *absurde distinctio*

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 9, 397: Hater.: ‘fraude loci’ postest per se legi, deinde subiungi: ‘et noctis subito t.t.’, ut duplex terror fuerit et ex loci fraude et ex noctis tumultu repentino. Sed et alio modo haut absurde **distinctio**: ‘fraude loci et noctis’; deinde: ‘subito turbante tumultu’: nam duplex est terror, quem incutiebat et nox et locus ignotus et tumultus obvallantis comitatus. [Geymonat: loci *dist.* M² P²; < fraude loci et noctis..., *quidam* noctis- tumultum *legunt*> *DServ.*]

SERV. Verg. ecl. 1, 28: CANDIDIOR POSTQVAM TONDENTI BARBA C(ADEBAT) aut mutatio personae est, ut quendam rusticum accipiamus loquentem, non Vergilium per allegoriam; nam, ut diximus, XXVIII. annorum scripsit bucolica: aut certe est mutanda **distinctio**, ut sit non barba candidior, sed libertas; nam XXVIII. annorum barbam potest quisvis metere, sed non canam. et bene ‘candidior libertas’, ut intellegamus etiam ante in libertate, sed non tali fuisse Vergilium. [Geymonat:<candidior, id est nunc mea libertas maior, quam cum iuuenis essem> *Schol. Bern.*, <eadem licentia se senem dixit, cum sit iuuenis, qua pastorem facit, cum sit urbanus, aut Tityrum nominat, cum sit Vergilius>. *ps. Probus p. 329*]

n) *Brevis distinctio*

CLAUD. DON. Aen. 5, 107: *laeto conplerant litora coetu visuri Aeneadas, pars et certare parati*: brevis **distinctio**, sed intellectu latissima. primum quippe quod dixit visuri Aeneadas expressit plenissimam laudem Troianorum: neque enim sola ludorum voluptas ducebat universos, cum unusquisque ad hoc concurreret, ut etiam nosset Aeneadas. erant tamen, inquit, inter ipsos qui etiam studio quoque certandi ducerentur capturi ex visu Troianorum gratiam et commodum de certamine. tanti autem confluerant, ut latitudinem litorum complevisent.

o) *haec est una distinctio: est et altera*

CLAUD. DON. Aen. 10, 229: *vigila et velis inmitte rudentis*: persevera, inquit, et consenti flatibus, quia prosperis successibus navigas, et habenas navigii currentis ne retine, ne felicitatis tuae successus obiectu tarditatis inpedias. haec est una **distinctio**: est et altera, ut sic pronuntieinus: vigilasne, deum gens? ut suppresso interim nomine divini sanguinis diceret prolem, atque ut melius ostenderet notam loqui personam, addidisse nomen eius: Aenea, vigila. si, inquit, vigilas, persevera in eo et habenas omnis velis inmitte. exhortatio istiusmodi

fuit in duplicatione eiusdem dicti, ut cetera attentius audiret. illud vero non erat in totum dubitantis, quod post incertae vocem subsecutum est Aenea, vigila. videtur enim removisse in quo dubia fuit dicendo Aenea, vigila, quia gubernans navem dormire non debuit. sequitur personae loquentis evidens demonstratio, ut Aeneas nosset quae omnium nomine loqueretur, in quo ipso et gesta posset apertius noscere. [Geymonat: *Aenea dist. Tib., edd., deum gens Serv. Aen. 2, 148, Townend, 'PVS', 9, 1969-1970, 85-86.*]

p) *Aut...aut*

PS. ACRO Hor. epod. 17, 41: <*Aureum*>] Aut hic est **distinctio**, aut 'perambulabis astra', ut sit efexegesis: 'Castoris sidus aureum'.

q) *sine distinctione*

DON. Ter. Eun. 551: 1 NVNC EST PROPECTO ordo et sensus hic est: nunc est profecto tempus, cum perpeti possum me interfici. Hoc autem cur dixerit, ipse statim subicit causam. 2 CVM PERPETI ME POSSVM animaduertendum quod 'cum' si coniuncte legeris, quando significat, si separatim, 'cum' dum significat. 3 NVNC EST PROPECTO figurate. ac coniuncte lege sine **distinctio**.

r) *si distinctio intercesserit*

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 13: CONGREDIOR *hypocrisis est, <ut> exprimatur: id est quod flagitatis. sic* Staius, ubi Polynicen oblique inducit loquentem "non me ullius domus anxia culpet expectentve truces obliquo lumine nati": unde etiam supra ait poeta "se signari oculis". *quidam sane a 'nulla mora in Turno' usque ad 'pepigere recusent' iungunt, ne, si distinctio intercesserit, languescat sententiae color.* [Geymonat: *aeneade dist. M²*]

s) *Actuum distinctio*

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 3, 6: Illud nos commouere non debet, quod in horum actuum **distinctio** uidentur de proscaenio non discessisse personae quaedam, sed tenere debemus ideo Terentium uicinitatis mentionem fecisse in principio (I 1, 43), ut modico receptu et adesse et abesse personam intellegamus. nihil ergo secus factum est ab antiquis, qui ad hunc modum Terentianas fabulas diuiserunt.

2. Altres

a) Relacionada amb la representació o amb la dicció

DON. Ter. Andr. 332: NVPTIAS EFFVGERE EGO ISTAS M(ALO) QVAM TV A(PISCIER) interposita **distinctio** uultuose hoc dicitur, *hoc est cum gestu.* [Prete: a// piscier in ras. G adipiscier codd. editt. nonnulli apiscier *Fleck. Dz.*]

DON. Ter. Andr. 915: 2 BONVS EST HIC VIR cum pondere et **distinctio** inferendum. [Prete: sit vir δ *Don (in priore lemm.) editt. hic sit bo. uir b]*

DON. Ter. Eun. 209: 1 ROGITARE QVASI DIFFICILE SIT (...) 3 *Et distinctio* interposita inferendum uultuose 'quasi difficile sit', <scilicet> id quod mandat. ita et ineptiam nimiam circa haec solliciti amatoris expressit et ostendit nihil esse facilius, quam deducere ad meretricem munera, cum contra illud sit difficillimum, poscenti aliquid non dare. [Prete: *difficilist A]*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 274: EI MIHI Ennii versus. et totum iungendum, ne doloris **distinctio** frigescat, sicut plurimis doctissimis visum est.

SERV. Verg. Aen. 4, 194: CVPIDINE veteres inmoderatum amorem dicebant: Afranius neraria "alius est amor, alius cupido Amant sapientes, cupient ceteri". Plautus cum **distinctio** posuit "cupidon te cum sicut anne amor?" quod intellegitur vehementer illam amare vel impatienter. ipse alibi "quem Venus Cupidoque imperat, suadet amor"(Cur. 3) dicendo 'imperat' violentiam ostendit, 'suadet' addendo moderationem significat.

b) La *distinctio* ajuda a solucionar altres problemes.

SERV. Verg. Aen. 6, 552: PORTA ADVERSA INGENS **distinctio** excludendum est vitium de duobus epithetis.

DISTINGVO

1. *Distinctio*

a) *Asper/ Probus/ Cato distinguit*

DON. Ter. Andr. 720: 1 FACILE HIC PLVS X. ‘facile’ aduerbium confirmantis est, id est liquido et manifesto. 2 Veteres ‘facile’ dicebant pro certo, ut Cicero (pro Rosc. Am. 6, 15) ‘illius uicinitatis f. p.’ 3 DOLOREM ‘dolorem’ **distinxit** Probus et post intulit separatim quod sequitur. 4 FACILE HIC PLVS MALI EST in dolore <et> metu scilicet amittendi, QVAM <ILLIC BONI> in uoluptate retinendi. 5 QVAM ILLIC BONI in ‘bono summo’; dicit enim ex bonis, quae bona existimamus, plus nos mali capere, cum aut amissuros nos credimus aut amittimus, quam boni, cum habemus. 6 FACILE HIC PLVS MALI EST ‘plus mali’ in dolore et metu, ut diximus (schol. 4). 7 QVAM ILLIC BONI id est in amico, amatore et uiro (cf. v. 3). [Prete: dolorem δ b *Don. (uel laborem secundum Donatum, schol. D) laborem cett. codd. (Eugr. laborem...pro dolore)*]

DON. Ter. Eun. 46: 1 QUID IGITVR FACIAM in hac πρότασις exemplum proponitur, quam non suae potestatis sit qui amat, quam sapiat qui non amat neque aliter affectus est. 2 QUID IGITVR FACIAM σχῆμα διανοίας διαλογισμός. et apparet multa tacitum cogitasse adulescentem et tandem in haec uerba erupisse. 3 IGITVR pro deinde, ut Plautus in Amphitrione (209-210) ‘si aliter fuerint animati neque dent quae petat, sese igitur summa ui uirisque oppidum oppugnassere’. 4 QUID IGITVR FACIAM Menander ἀλλὰ τί ποιήσω; hinc Vergilius (Aen. 4, 534) ‘hem quid agam’. 5 Et est διαλογισμός perditae mentis post multam frustra cogitationem. 6 QUID IGITVR FACIAM NON EAM NE NVNC QUIDEM hoc uidetur non esse contrarium, sed est; nam dubitat, utrum meretricis satisfactionem exspectet an illam omnino non quaerat. NON EAM NE NVNC QUIDEM ‘non eam’ Probus **distinguit**; iungunt qui secundum Menandri exemplum legunt. [Prete: NON EAMNE NVM QUIDEM A, *nunc eff. corr. ant. num adeamne ne nunc G2b (om. pr. ne)*]

SERV. Verg. Aen. 9, 30-31: (...) ALTVS PER TACITVM sane bene addidit ‘per tacitum altus’, hoc est per profundam altitudinem; nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, *ut Nilus, superfunditur campis*; unde Asper **distinxit** ‘altus per tacitum’. *et bene agmen exercitus flumini conparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit “leni fluit agmine Thybris”*. [Geymonat: *cf. Williams ‘CPh’, LXIII, 1968, 148*]

SERV. Verg. Aen. 11, 358-359: *IPSVM inuidiose repetitum pronomen. VENIAMQVE OREMVS AB IPSO CEDAT* Asper hic **distinguit**, *id est hanc veniam oremus, ut cedat: aut si coniuncte legeris ‘cedat ius proprium regi’, nova erit elocutio accusativo iunctum ‘cedat’. et ‘cedat ius proprium <reg>’, id est quod proprium regum est, aut ‘cedat’ Aeneae. quod autem hic dixit ‘cedat’, mox ‘pone animos et pulsus abi’*. [Geymonat: *cedat dist. M², Tib., cedat ius continuat P²; cf. Townend ‘PVS’ 9, 1969-1970, 84*]

b) *Nonnulli distinguunt*

PS. ACRO Hor. carm. 3, 1, 13: Contendat] Nonnulli autem **distinguunt**, ut ‘hic melior fama et moribus contendat’ cum supra dicto scilicet, qui ‘generosior petitor descendit in campum’. Potest autem et sic dici: ‘hic contendat’, idest uiuat ‘melior fama et moribus’, ut ostendat uarios actus hominum una necessitate perire.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 686: NI TENEANT CVRSVS (...). *non nulli ‘Scyllam atque Charybdim inter’ distinguunt, ut sit ordo ‘inter Scyllam et Charybdim utramque viam leti discrimine parvo ni teneant cursus, certum est dare lintea retro’. alius ordo est ‘contra iussa monent Heleni, ne inter Scyllam et Charybdim cursum teneant’*. [Geymonat: *post Charybdim distinguunt Prisc. XVIII, 79, Serv., Tib.; Scyllamque Charybdinque Heinsius et Mynors (cf. Georg. 2, 344, Aen. 1, 218), Horsfall 2. corr. 2, Scyllam atque Charybdim Weck (‘JKPh’, 1887, 561), qui post inter distinguunt; ita intellege ut iussa, Scylla, Charybdis nominativi sint, ex quibus verbum monent pendeat cf. Courtney ‘BICS’ 28, 1981, 21*]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 572-573: PRAECIPITES ut supra Mercurius ‘non fugis hinc praecipis?’. *sane non nulli ita distinguunt ‘sociosque fatigat praecipites’, ut adlocutio hinc videatur incipere ‘vigilate viri et considite transtris’. et est usitata figura ‘fatigat et praecipites facit’*. [Geymonat: *fatigat disting. F¹M²P², praecipites disting. Mynors*]

CLAVD. Don. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in casu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu*: quia videbat Aeneas esse criminis vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in casu vestro ibique **distinguunt** addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in casu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in casu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri illo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genialis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in casu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processit ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non † sub recentiorum succedentes. [Geymonat: 433 danaum *dist. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ. Aen. 3, 376, Tib.;* danaum-manu *iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors, cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-1970, 80]*

c) *Alii distinguunt*

PS. ACRO Hor. sat. 2, 8, 40: Imi conuiuiae lecti] Alii exponunt sic: 'lect' electi uiri; hoc est: Maecenas et alii nobiles nihil nocere lagoenis, idest nihil biberunt, sed Vibidius et Balatro, qui sunt inferiores conuiuiae, epotauere tota uinaria, idest tota uasa, ubi uinum seruatur. Alii sic **distingunt**: inuertunt Allifanis uinaria tota Vibidius Balatroque secutis omnibus. Distinctio plena usque 'omnibus'. Imi conuiuiae lecti, hoc est: qui in imo lecto erant accubantes, nihil nocere lagoenis, idest nihil biberunt.

PS. ACRO Hor. sat. 2, 8, 52: *Quidam sic legunt: inulas et erucas monstraui incoquere 'in luto', idest in cinere, ut sit Scurtillus nomen. Alii 'inlutos' echinos legunt, idest cum luto πεπληλωμένος, idest inlutos, ut sit Curtillus nomen, ideoque dupliciter **distinguitur**.

DON. Ter. Andr. 429: 1 MEMINI VIDERE aut: memor sum me uidisse, aut 'memini uideri', non 'uidere', hoc est intellego, scio. 2 An memini quod uiderim? 3 MEMINI VIDERE pro 'uidisse. Ennius (Ann. I fr. 17 M.) 'memini me [quam] fieri pauum'. alii — 4 Sic 'memini uidere' ut noui probare. — 'forma bona' **distinguunt**. 5 QVO AEQVIOR 'quo' hoc est qua re. 6 AEQVIOR SVM PAMPHILO beniuolentior, non iratus uel minus iniquus. [Prete: & memini

- D* memini me E me memini *Eugr. uidere codd. uidere Donati A (corr. tamen e ex i eff.) Bothe (cf. Barth: de infini.ap.scaen.poet. lat. usu, Diss. Lips. 1881, p. 36) editt.]*
- SERV. Verg. Georg. 2, 371: TEXENDAE SAEPE ETIAM alii hic **distingunt**, alii separant ‘*texendae saepes, etiam et pecus omne tenendum*’.
- SERV. Verg. Georg. 4, 453: *MAGNA LVIS id est magnum scelus. et aliter: MAGNA LVIS COMMISSA TIBI id est magnorum scelerum est ista persolutio. et alii ita distingunt*, ut sit ‘*a te commissa*’; alii ‘*tibi has miserabilis Orpheus*’. non humile autem numen dicit Tisiphonen, id est mortis ultricem: nam ideo Tisiphone dicta est, quasi cui cura est τίσις φόνου, id est mortis ultio.
- SERV. Verg. Aen. 1, 607: DVM MONTIBVS VMBRAE LVSTRABVNT CONVEXA alii hoc loco **distingunt** et dicunt, quamdiu inclinata in montibus latera umbrae pro solis flexu circumibunt, ut lustrat Aventini montem: aut ‘*lustrabunt*’ inumbrabunt, unde lustra et ferarum cubilia et lupanaria per contrarium dicimus, quia parum inlustrantur. alii tamen ‘*convexa sidera*’ volunt, id est pendentia, ut “*et caeli convexa per auras*”, id est suspensa, planetasque intellegunt, quia non sunt fixi, sed in aere feruntur. ‘*pasci*’ autem aquis marinis sidera, id est ignes caelestes, physici docent, secundum quos Lucanus ait “*atque undae plus quam quod digerat aer*” <10.260>. alii ‘*sidera convexa*’ nobis inminentia, vel quae per convexum polum pascuntur, vel quae per convexum disposita exhalatione terrae ali credantur. quidam radios solis pasci asserunt umore terreno. ‘*polus*’ autem caelum dixit. [Geymonat: *lustrabunt non recte disting. M²P², convexa disting. Tib.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 660: SIC sic quasi interrogatio et responsio: et placet sic inultam perire, vel hoc genere mortis? placet. et hoc eam se loco intellegimus percussisse: unde alii dicunt verba esse se ferientis. alii ita **distingunt** ‘*sed moriamur ait*’ et sic post adiciunt ‘*sic iuvat ire sub umbras*’, ut dubitaverit an inulta deberet mori, deinde ultionis difficultatem circumspiciens dixerit ‘*sic iuvat ire sub umbras*’.
- SERV. Verg. Aen. 7, 228: DILVVIO EX ILLO ex illa vastitate. alii hic **distingunt** et mutant sensum, ut sit: quos dirimit plaga solis ardentis ex quo mundus est constitutus, hoc est ex quo chaos esse desiit. [Geymonat: *illo et vecti dist. M²P², Tib.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 328: TVNC MANVS AVSONIAE (...). alii sic **distingunt** ‘*Sicanae*’ et subiungunt ‘*saepius et nomen posuit Saturnia tellus*’: *semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur. at Italia plura nomina habuit, dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Italia.* [Geymonat: *sicanae saepius dist. M², sicanae et saepius P²*]
- SERV. Verg. Aen. 8, 409: TENVIQVE MINERVA non filo tenui, id est subtili artificio; sed parvo pretio lanificii, id est tenuiter et exiliter victum praebente. et alii hic **distingunt** et subaudiunt ‘*mos est*’ aut ‘*placet*’, ut sit sensus ‘*cui tolerare colo vitam tenuique Minerva mos est*’ vel ‘*placet*’ et sic inferunt ‘*inpositum cinerem et sopitos suscitatur ignes*’, ut e contra Horatius “*incedis per ignes suppositos cineri doloso*”. alii sic legunt ‘*tenuique Minerva inpositum*’, quasi *fato datum*, id est cui haec est necessitas fataliter data. [Geymonat: *inpositum M, dist. M², inpositum cinerem continuant P², Tib. iunxit Bentley*]
- SERV. Verg. Aen. 10, 281-282: REFERTO FACTA PATRVM alii hic **distingunt**, ut sit, referat modo unusquisque facta patrum et laudes. et secutus Sallustium hoc dixit, qui ait, Hispanorum fuisse, ut in bella euntibus iuvenibus parentum facta memorarentur a matribus. alii distinguunt ‘*nunc magna referto facta*’, ut duas res dixerit: nunc unusquisque et suorum factorum meminerit, et laudis parentum. [Geymonat: *facta dist. M²P²*]
- SERV. Verg. ecl. 3, 50: (...) VEL QVI quasi requirentis est, cum subito Palaemon adveniat. alii **distingunt** ‘*vel qui venit*’. bene autem dubitat, ne eum ipse inmisisse videatur et sit credibile, quod ad eius iudicet gratiam. hoc etiam Damoetas sentiens dicit ‘*nec quemquam fugio*’, id est consentio etiam ad editicium iudicem: editicius autem est iudex quem una pars eligit. [Geymonat: *qui dist. P²*]
- SCHOL. Bern. Verg. ecl. 2, 20: *Pecoris niuei*, albae oves. Alii sic **distingunt**: ‘*pecoris*’ Niuei, quia antiqui lanam albam admodum diligebant. *Pecoris niuei*, allegorice metri uel carminum. *Habundans*, ostendit habundantiam ingenii sui; plurimi enim incitantur ad amorem uoce forma diuitiis. [Geymonat: *nivei dist. P²; <multi ...legunt nivei quam lactis, sed melius est quam dives pecoris nivei> Serv.*]

ADNOT. Lucan. 8, 113. DIGNERE VEL VNA ‘dignere’ id est dignos habeas nos, in quibus vel una nocte remoreris. Alii sic **distinguunt** ‘vel una nocte tua fac, Magne, locum, quem cuncta revisant saecula’. [Housman: oremus sociosque lares dignere uel una/ nocte tua: fac, Magne, locum, quem cuncta reuisant/ saecula,]]

d) *Quidam distinguunt*

SERV. auct. Verg. Georg. 2, 312: HOC VBI subaudis ‘contigerit’. *et aliter: quidam distinguunt ‘hoc ubi non’, et erit sensus: ubi oleae in oleastrum insitae non fuerint, etiam si incendio conflagrarint, exustae a trunco reviviscent et caesae reverti possunt atque ima similes revirescere terra.*

Seruius Auctus, Verg. Aen. 1, 218: *SPEMQVE METVMQVE INTER DVBIII spes bonorum, metus malorum; et ideo subiunxit ‘seu vivere credant, sive extrema pati’. et hoc loco ‘seu’ pro utrumne. et quidam commodius distinguunt putant ‘spemque metumque inter’ et sic subiungunt ‘dubii seu vivere credant sive extrema pati’.* [Geymonat: post dubii disting. M²]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 731: SVBITO CVM hysterologia est. NATE haec singula pronuntianda sunt, quia perturbatis iugis non datur sermo, *nec gaudentibus, nec dolentibus. quidam adfectuose distinguunt.*

SERV. Verg. Aen. 3, 145: *LABORVM TEMPTARE AVXILIVM ‘laborum’ periculorum, ut “non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est”. ‘temptari’ autem ‘laborum auxilium’ propter pestilentiam dixit. et quidam ‘auxilium’ distinguunt, ut sequatur ‘iubeat quo vertere cursus’.*

SERV. Verg. Aen. 5, 561: DVCTORES PVERI hic quidam **distinguunt**, ut diximus supra. [Geymonat: ductores disting. M²P²]

SERV. Verg. Aen. 2, 232: TER FESSVS VALLE RESEDIT egens consilii: Sallustius “fessus in Pamphyliam se receperat”. nam corpore ‘fatigatum’ dicimus, animo vero ‘fessum’, quamvis hoc saepe confundat auctoritas. *sane quidam sic distinguunt ‘ter saxea temptat limina’, subiungunt ‘nequiquam ter’, ac post ‘fessus valle resedit’, ut semel sederit.* [Geymonat: limina dist. P²]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 345: Inter quas curam, definitio amoris. Clymene, Nympha. Curam narraba inanem. Quidam **distinguunt** ‘Vulcani curam inanem’. Morem zelotypi intellegamus.

e) *Multi distinguunt*

SERV. Verg. Aen. 1, 475: INFELIX multi hoc loco **distinguunt** et subiungunt ‘puer atque inpar congressus Achilli’, ut ex eo inparem ostendat, quod puer; sed tamen etiam si iungas ‘puer’, unus est sensus.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 156: VITTAEQVE DEVM aut quae habentur in honore deorum, aut quas habent ipsa simulacra. *VITTAEQVE [et] multi hic distinguunt et sic subiungunt ‘deum quas hostia gessi’. consuetudo apud antiquos fuit, ut qui in familiam vel gentem transiret prius se abdicaret ab ea, in qua fuerat, et sic ab alia reciperetur: quod hic ostendit; dicit enim Sinon, iure iam se Troianorum civem esse, quia apud Graecos hostia fuerit, adeo nec pro homine, nec pro cive habitus sit. gessi paene gessi; non enim vere gesserat, sed quantum ad Graecos pertinet, qui eum immolaturi fuerant, dicit.* [Geymonat: deum disting. M²]

SERV. Verg. Aen. 2, 292: ETIAM multi **distinguunt**, ut sit ‘adhuc’, ut <5, 485> *etiam currus, etiam arma tenentem: intellegunt enim, eum ostendere voluisse, Troiam voluntate divina certo tempore esse defensam, et nunc, si salutem tenere per fata potuisset, ipsius quoque dextera potuisse defendi: sed melius est ‘etiam hac’, ut et particeps gloriae sit Aeneas, et Hector vitet superbiam. quidam ‘etiam’ pro ‘denique’ vel ‘postremo’ accipiunt.* [Geymonat: possent disting. M², Tib.]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 294: *HIS MOENIA QVAERE hoc est <1, 5> “dum conderet urbem inferretque deos”. et multi ‘quaere’ distinguunt, et sic subiungunt ‘magna pererrato statues quae denique ponto’; non enim magna moenia inventurum promittit, sed magna facturum. nam et di penates in tertio <159> ita monent tu moenia magnis magna para.* [Geymonat: magna disting. M², Tib.]

SERV. Verg. Aen. 2, 394: HOC IPSE multi hic **distinguunt** et ad Aeneam referunt: *et ideo subiunctum ‘spoliis se quisque recentibus armat’. alii ‘hoc ipse Dymas’ distinguunt, ut ignotis personis addita dignitas videatur, ut est <XII 343> quos Imbrasmus ipse nutrierat. et repetitum*

'hoc' emphasis properantium, non figura epanalepsis a quibusdam traditur. [Geymonat: ipse *disting.* M²P² Tib.]

SERV. Verg. Aen. 3, 123: HOSTE hic multi **distingunt**.

SERV. Verg. Aen. 3, 151: IN SOMNIS multi hic **distingunt** et volunt unam partem esse orationis, id est vigilantis: *nam quemadmodum videbat lunam infusam fenestris?* multi 'in somniis' dicunt, ut sit conlisio, quomodo 'peculi' pro 'peculii'. multi 'in somniis' legunt et posterioribus iungunt: unde et visi: et corpus somno vinci volunt, mentem vero vigilare et meminisse omnium. ideo etiam dormiens de luna scire potuit.

SERV. auct. Verg. 4, 381: I SEQVERE ITALIAM VENTIS satis artificiosa prohibitio, quae fit per concessionem: quae tamen ne non intellecta sit persuasio, permiscenda sunt aliqua, quae vetent latenter, ut 'ventis' 'per undas', *nomina terribilia*. sic Terentius "profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet". *ergo hic cum eum videtur dimittere, admonendo periculi retinet. sane multi 'Italiam' distingunt, ut sequatur 'ventis pete regna per undas'. et 'sequere' quasi fugientem.* [Geymonat: ventis *disting.* M²P², Tib., ut *Quintil.* 9, 2, 48 et *Serv.*; *Dserv.*; cf. v. 361 et *Aen.* 5, 629]

SERV. Verg. Aen. 5, 615: ASPECTABANT FLENTES multi 'fientes heu' **distingunt**, ut sit 'miserabiliter flentes', et a persona dicatur poetae. alii 'heu' a mulieribus dictum accipiunt. [Geymonat: flentes et heu *dist.* P²]

SERV. Verg. Aen. 6, 198-99: QVO TENDERE PERGANT PASCENTES (...). multi 'pascentes' **distingunt**, et absolutus est sensus. alii dicunt 'pascentes volando' et referunt ad naturam columbarum, quae exilientes pascere consuerunt. alii 'volando' ambulando dicunt: vola enim dicitur media pars pedis sive manus. [Geymonat: pascentes *dist.* M²P²]

Seruius, Verg., Aen. 7, 454: RESPICE multi hic **distingunt** et superioribus iungunt, ut sit sensus: respice eam quam dicis falsa deludi formidine. AD HAEC ADSVM id est ad regum arma et ad bella. quomodo ergo dicis, quod superfluo his inserar rebus, ad quas veni? alii 'respice ad haec' legunt, ut sit quasi demonstrantis 'respice, bella et letum gero'. [Geymonat: haec *dist.* M², Tib.]

SERV. auctus Verg. Aen. 8, 408: CVRRICVLO tempore modo; alias loco, alias officio. *Cicero in Oratore* <3, 12> *pro loci spatio* "haec sunt curricula ac spatia multiplicium variorumque verborum". et multi sic **distingunt** 'inde ubi prima quies—medio iam noctis abactae curriculo expulerat somnum—cum femina primum, cui tolerare colo vitam tenuique Minerva inpositum'; nam 'quies curriculo expulerat somnum' aut paene nihil est—quid enim est quies nisi somnus?—aut ut sit aliquid, non est abstemia matrona illa, cum surgit quiete satiata maxime. 'cui tolerare colo vitam tenuique Minerva inpositum' et hic **distinguitur**; quid enim est 'inpositum cinerem'? cum illud sit pulchrius: cui castitas inposuit lanificio tolerare vitam, ut sequatur 'cinerem et sopitos suscitavit ignes', ut alibi "et sopitas ignibus aras excitat"

SERV. Verg. Aen. Seruius, Verg., Aen. 8, v. 559: HAERET INEXPLETVS multi hic **distingunt**, ut sit 'inexpletus haesit et talia locutus est lacrimans'. alii legunt 'inexpletus lacrimis'. honestius tamen est 'inexpletum lacrimans', ut sit nomen pro adverbio, id est inexplebiliter. [Geymonat: haeret *dist.* M², lacrimans *dist.* P²]

SERV. Verg. Aen. 9, 214: MANDET HVMO multi hic **distingunt**; alii iungunt 'mandet humo solita'; ut sit 'commendet in terra'. 'solita' autem 'fortuna', quae piis invidere consuevit: Statius <Theb. 10, 384>, hinc trahens colorem, ait "invida fata piis et fors ingentibus ausis rara comes". [Geymonat: humo *dist.* F¹M², solita P², *Arus.* 493, 8, *Prisc.* XVIII, 89]

SERV. Verg. Aen. 9, 348-349: ET MVLTA MORTE RECEPIT PVRPVREVM multi hic **distingunt**, ut sit sensus talis: eduxit gladium multo cruore purpureum. alii 'multa morte recepit', ut sit: eduxit gladium cum multo cruore, et sic inferunt 'purpuream vomit ille animam' secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. 'recepit' eduxit, ut <10, 383> "hastamque recepat ossibus haerentem", vel secundum *Homerum* * * * *Cornutus* 'nocte' legit et adnotavit "utrum 'nocte' pro morte, an cum multa nox esset?" [Geymonat: recepit *dist.* M²]

SERV. Verg. Aen. 11, 160: VIVENDO VICI MEA FATA diu vivendo, ut in bucolicis <9, 2> "o Lycida, vivi pervenimus". 'vici' autem 'mea fata', id est naturalem ordinem vita longiore superavi, in hoc tantum, ut superstes essem filio meo: namque hic ordo naturalis est, ut sint parentibus superstites liberi. fata ergo eius generalia dixit, referens se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium; nam fata superare nemo hominum potest. unde multi sic **distingunt**

‘contra ego vivendo vici’ vitam scilicet filii: nam hoc est ‘superstes restarem ut genitor’: ut ‘mea fata’ per exclamationem dictum sit. sciendum tamen, etiam inrationabilia dolentibus dari. [Geymonat: vici *dist.* M², fata *dist.* M²P², *Tib.*]

SERV. Verg. ecl. 5, 64: DEVS DEVS ILLE MENALCA hoc consonant: deus, deus est Daphnis, quasi vox silvarum sit. et multi sic **distingunt** ‘ipsa arbusta sonant deus’ et subiungunt ‘deus ille Menalca’, ut sit sensus: si enim rupes et arbusta deum dicunt, deus est, o Menalca. [Geymonat: deus deus *continuat* P deuille P deus ille P²]

CLAUD. Don. Aen. 8, 18-21: *Talia per Latium*: multi hic **distinguunt** et finiunt et faciunt caput cum quodam transitu et sequuntur dicentes *quae Laomedontius heros cuncta videns magno curarum fluctuat aestu atque animum nunc huc celerem nunc dividit illuc in partisque rapit varias perque omnia versat*. nos hanc pronuntiationem propositi versus sic trademus addita ordinatione sensus: quae cuncta talia videns Laomedontius heros per Latium geri, magno curarum fluctuat aestu et cetera quae sequuntur, ut nulla sit separatio. cuncta videns, id est plane considerans omnia et habens conperta ac manifesta. quod ait cuncta, illud exprimere voluit, ex illis quae pars diversa agitabat nihil Aenean latuisse. Laomedontium dixit astutum, callidum, vigilantem et respondentem virtutibus Laomedontis. et revera haec prima sollicitudo est in ratione bellorum, ut unusquisque noverit quid hostes agant, quid moliantur. haec igitur Aeneas sic noverat, ut eadem ipsa non solum audisse, sed cernere videretur, ita omnis actus diversae partis investigando collegerat. magno autem animi aestu et vehementi agitabatur considerans totius Italiae factionem. aestus animi ex causa translationis dicti sunt, ceterum proprie maris dicuntur aestus, cum ultra naturam suam aliqua ex causa tollitur aut inundat. nec inmerito igitur prudentissimus diversis cogitationibus et inaestimabili cura huc atque illuc propria cogitata tenebat. videbat enim adversis omnem Italiam studiis conspirasse, missum quoque etiam ad Diomedem, quem non sperabat auxilia negaturum, considerabat opes suas, quae contra tantos ac talis stare non possent, utpote quae essent satis exiguae et nullis extrinsecus subsidiis fultae. haec exposuimus capta coniectura ex praesentibus, ceterum poeta nullas cogitationum specialis causas aperuit aestimationi relinquens quae ille pro loco, pro tempore, pro persona, pro causa volvere se cum ipse potuit. nihilominus mira arte tractavit naturam animi, qui, cum diversis ut mare coeperit aestibus agitari, cito in alta rapitur et cito revocatur. mittit conparationem, ut unusquisque animi mobilitatem, quam latentem in interiore pectoris non poterat cernere, proposito videret exemplo:

SERV. auct. Verg. ecl. 8, 49-50: IMPROBVS ILLE PVER C.T.Q.M. non est superflua haec verborum iteratio: nam syllogismus est plenus, qui constat ex propositione, assumptione, conclusione. (ILLE, IMPROBVS ILLE PVER CRVDELIS: TV QVOQVE, MATER) multi sic **distinguunt**, quia et intentio loquentis ab initio sic fuit, ut a saevitia Amoris inciperet, in secundo loco accusaret et matrem, ita tamen, ut criminis eius invidiam crudelitati Amoris adscriberet, et ideo geminandum <‘ille’>: ‘ille, improbus ille puer crudelis’. et **distinguendum** ita est ‘crudelis tu quoque mater. crudelis mater magis, an puer improbus?’ et **distingue** ‘ille, improbus ille puer crudelis’ et subiunge ‘tu quoque mater’. [Geymonat: crudelis... magis. an puer improbus. ille improbus. ille puer *dist.* M² crudelis mater. magis... improbus. ille improbus ille puer P², <*crudelis et reliqua interrogative*> *schol. Bern., Cf. Tibull. 3, 6, 55, hos versus eliminandos censuit Heynsius, v. 50 eiecit Ribbeck, qui in v. 49 at pro an scripsit; cf. Vahlen, Opuscula academica, II, Lipsiae 1908]526-538]*

f) *Multi nolunt distinguere*

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 896: *ADVOLAT AENEAS multi haec nolunt distinguere, quasi simul fiant*. [Geymonat: aeneas *dist.* M²P², *Tib.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 864: AVDIIT VNA ARRIVNS HAESITQVE IN CORPORE FERRVM celeritas iaculantis exprimitur: sic Statius <Theb. 8, 440> cum iam percussus dixisset extinctum, ait “necdum certi tacet arcus Amyntae”. multi nolunt in medio **distingui** propter exprimendam celeritatem. [Geymonat: audiit hic *dist.* M²]

g) *Plerique distinguunt*

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 103: IAMDVDM SVMITE POENAS. ‘Iamdudum’ significat ‘ex longo tempore’, sed accipitur pro ‘quam primum’, ut:<A. I, 580 s.> :Iamdudum erumpere nubem/ ardebat. (A.I, 580 sq.)

Plerique tamen sic **distingunt**: Idque audire sat est iamdudum,/ ut sequatur postea quasi ex fiducia:/ Sumite poenas. [Geymonat: <plerique...>schol veron., evan. in V.]

h) *Sunt qui distinguunt*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 321: *TE PROPTER EVNDEM bene servavit rem causae necessariam. et sunt qui hic distinguunt, ut sequatur 'extinctus pudor'.*

CLAVD. Don. Aen. 1, 664-665: *solus, nate, patris summi qui tela Typhoea temnis, ad te confugio et supplex tua numina posco: sunt qui ita distinguant: mea magna potentia solus, et tunc posset, si melior ratio non occurreret. idcirco enim positum est solus, nate, patris summi qui tela Typhoea temnis, ut ostenderetur facile esse quod Venus effici cupiebat. qui enim potuit fulmina Iovis contemnere ex quibus Typhoeus exarsit facilius potuit mentem feminae possidere. et illud intellegi potest, idcirco Iovis contempti factam esse commemorationem, ne ille se excusaret propter Iunonem. si enim contemptus est aliquando Iuppiter et Amori subiugatus, Iuno procul dubio contemni debuit, quam inferiorem fuisse constabat. fecit ergo benivolum dicendo filium, fecit benivolum dicendo quod potior esset ipso Iove diversis eum amoribus exagitando, fecit benivolum dicendo potentia mea et quicquid virium habere me puto per te habeo, arsit incendio tuo Iuppiter, nullius debes in desiderio meo contemplatione revocari. ecce addit alia, quibus eum ad complenda quae necessitas exigebat ratione pietatis urgeret. ad te, inquit, confugio, si esset alter qui tantum mihi deberet aut tantum posset quantum tu potes, ipsum quaererem, nunc, quia solus es qui debeas velle et possis inplere quod volo, non tantum confugio ad te verum etiam supplex tua numina posco. ecce omnis partis executata est, quippe et admonuit pietatis ut filium et rogavit ut deum, ut omni ex parte coartatus non deesset obsequiis matris. quid putamus ei oneris accessisse, cum rogatus est ab ea quae auctoritate parentis iubere debuerat? sed hoc necessitas fecit, ut ille precibus et necessitudine sanguinis flexus rebus rite complendis operam daret. peracta principiorum parte qua fecit benivolum consequenter facit attentum, qua occasione ostendit metus sui causas: frater, inquit, ut Aeneas pelago tuus omnia circum litora iacteturque odiis Iunonis iniquae nota tibi. peracta principiorum parte qua fecit benivolum consequenter facit attentum, qua occasione ostendit metus sui causas: [Geymonat: potentia *dist. Tib., Mynors*, solus (nominat. pro vocat.) *Ribbeck et Sabbadini*]*

i) *si distinguimus/ distinguamus*

DON. Ter. Ad. 345: 3 TVM QVAE SECVNDA EI DOS ERAT uidelicet 'pro uirgine dari nuptum'⁴ Et incerta distinctio est; etenim 'erat' <si> **distinguimus**, bis audiendum 'pro uirgine dari nuptum'. [Prete: tum om. A]

SERV. Verg. Aen. 6, 659: VNDE SVPERNE PLVRIMVS ERIDANI PER SILVAM VOLVITUR AMNIS (...). et amant poetae pro appellatione ponere magnae rei proprietatem, ut alibi "poculaque inventis Acheloia miscuit uvis". melius tamen est si **distinguamus** 'unde superne plurimus', unde ad superos plurimus, id est magnus, amnis volvitur per silvam Eridani, id est populos. fabula namque haec est: (...).

j) *Si distinguit*

DON. Ter. Andr. 926: 1 ITANE VERO OBTVRBAT si subdistinguit, interstrepit accipe, sin **distinguit**, euertit intellegas. 2 ITANE VERO OBTVRBAT potest 'itane uero' subdistingui et sic cum comminatione inferri 'obturbat'. [Prete: H (Chr.) PERGE Ψ (Cr) TVMIS A cum rell. (is om. GV) Umpf. Linds. K. Mar. CH. perge tu CR. is mihi Bendl. Dz. Fleck]

k) *Si distinguas, distinxeris*

SERV. Verg. Aen. 3, 45: POLYDORVS EGO sive 'ego' **distinguas**, sive 'ego hic', subaudias 'sum' necesse est. et quasi δεικτικῶς, id est Polydorus sum, non stipes.

DON. Ter. Ad. 259: 1 FRATREM noue dixit 'unam rem' 'fratrem'. ___ 2 *Sed ego puto 'fratrem' non subdistinguendum sed legendum contexte usque ad 'principem'. nam si distinxeris 'fratrem', bis erit 'arbitror' subaudiendum, et supra et infra. quod si 'fratrem' inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur 'quam mihi'.* ___ hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A: fratrem *corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)* homini nemini A *Eugr. Umpf. Dz. Fleck. Mar.* hominem neminem *Gp Linds.K* (neminem om. G) homini neminem b (pro -um schol.)]

l) *potest distingui*

DON. Ter. Phorm. 447: EGO CRATINVM CENSEO potest 'ego' **distingui**, ut subaudiendum sit 'dicam uis?'

DON. Ter. Phorm. 849: PERGIT HERCLE potest **distingui** hic 'pergit' et coniuncte legi 'hercle numquam tu odio tuo me uinces'.

SERV. Verg. Aen. 3, 359: DIVVM QVI NVMINA potest et 'interpres divum' **distingui**. sane per omnia zeugma est ab inferioribus 'sentis'. [Geymonat: interpres *disting.* P², divum M², Tib., munima P, *qui hic disting.*]

SERV. Verg. Aen. 6, 358: ADNABAM et hic **distingui** potest, et 'adnabam terrae'. [Geymonat: adnabam *dist.* M²P², Norden, terrae *dist.* Tib.]

SERV. Verg. Aen. 10, 491-492: REFERTE EVANDRO potest et hic **distingui**, potest et supra 'referte', ut sit 'Euandro remitto qualem meruit filium'. [Geymonat: euandro *dist.* M², Tib.]

SERV. auct. Verg. 12, 497-498: MARTE SECUNDO TERRIBILIS potest et 'Marte secundo' **distingui**, ut sequatur 'terribilis saevam' et cetera; potest et iungi, ut sit 'Marte secundo terribilis'. [Geymonat: terribilis *dist.* M²P², Tib.]

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 10, 567: ARSISSE IOVIS CVM. Amb]igua hic distinctio. Potest enim sic legi: Quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse Iovis, idest ignem Iovis, ut ποιητικῶς 'ignem Iovis' dixerit fulmen, ut: Ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem. (A. 1, 42) Potest et sic **distingui**: Quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse, ut hic sit mora, deinde inferatur: Iovis cum fulmina contra tot paribus streperet clypeis. [Geymonat: arsisse *dist.* M², iovis P²]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 380: Carchesia, genus poculorum, uel 'Carchesus'p regio est, in qua uinum optimum fit. Maeonii, Graeci idest Lydi. Bacchi. Iunilius dicit: 'Bacchi'; potest **distingui**.

m) *Possumus distinguere*

ADNOT. Lucan. 2, 162: QVICQVID VBIQVE L. S. possumus **distinguere** et 'quicquid ubique latet scelerum' et 'scelerum non tantum Thracia vidit'. [Housman 161 cognoscitur illic/ quidquid ubique iacet. Scelerum non Thracia tantum/ uidit Bistonii stabulis pendere tyranni...]

ADNOT. Lucan. 7, 507. FUDIT aut 'fusa est' aut 'se fudit' accipimus, ut ait Virgilius 'insinuat pavor'. Belli autem ultima fallaciam dixit; nam si ense comminus nihil egissent, tunc debuerant fraude pugnare. Possumus autem et hic **distinguere**: bellique per ultima fudit, id est fudit eques cornua, et qui sequitur versus, separatim legendus est.

n) *distinguitur*

SERV. auct. Verg. Georg. 1, 34: PANDITVR IPSE TIBI ordo est 'qua locus ipse tibi panditur'. 'tibi' autem in tuum honorem et gratiam tuam. '*ipse*' autem ultro, sua sponte. *ipse tibi hic distinguitur*, ne, si dixeris '*ipse tibi iam bracchia contrahit ardens scorpios*', bene optantis verba maledictum comprehendisse videantur. (...). [Geymonat: panditur *dist.* P²]

o) *Distinguens Vergilomastix*

SERV. Verg. ecl. 2, 23: LAC MIHI NON AESTATE NOVUM N. F. D. lac mihi non aestate novum n. f. d. multo melius quam Theocritus; ille enim ait <11, 36> τυρὸς δ' οὐ λείπει μ' οὔτ' ἐν θέρει οὔτ' ἐν ὀπώρῃ. sed caseus servari potest, nec mirum est, si quovis tempore quis habeat caseum; hoc vero laudabile est, si quis habeat lac novum, id est colustrum. quod neutri generis est; nam feminini esse penitus non potest. sane hunc versum male **distinguens** Vergilomastix vituperat 'lac mihi non aestate novum, non frigore: defit', id est semper mihi deest. [Geymonat: lact P, *recepit Sabbadini Varronis L.L. 5, 104, grammaticorumque confisus edictis (cf. etiam corr. Magninness, 'CR', LXXV, 1971, 198): lac P²R; novom]* nuom *in* nuum *corr.* P², novum R, *desit* de]

p) *Melius sic/hic dinstinguunt*

SERV. Verg. Aen. 5, 753: ROBORA NAVIGIIS melius hic **distinguitur**. [Geymonat: robora *dist.* P², navigiis M²m]

SERV. Verg. Aen. 6, 123-124: MAGNUM QUID MEMOREM ALCIDEN? melius sic **distinguitur**, licet quidam legant 'quid Thesea magnum', ut epitheton ei dent, qui per se non est magnus: nam Herculem etiam sine epitheto magnum intellegimus. sed melius est

‘magnum’ dare Herculi, quam sacrilego. [Geymonat: magnum *dist.* M², Ribbeck, Norden, thesea *dist.* P², Sabbadini, Mynors]

SERV. Verg. ecl. 3, 7: PARCIVS melius hic **distinguitur**: licet possit dici etiam ‘parcius ista’. sensus autem est: noli valde haec obicere, tamen scias viris fortibus obiciendas rapinas: ipse enim ait in VIII <610>. “convectare iuvat praedas et vivere rapto”. [Geymonat: ista *dist.* P²]

q) *Distinguendum*

DON. Ter. Ad. 256: 1 O FRATER FRATER- Vergilius (Aen. 10, 600) – ‘et fratrem ne desere, frater’. -unum relatum ad appellationem, alterum ad laudem. et subdistinguendum, ut uideatur quaesisse quid ultra diceret et plus inuenire non potuisse quam ‘frater’. 2 QUID EGO NVNC ‘quid’ propter quid. et ‘nunc’ τῶ ἰδιωτισμῶ additum de superfluo, ut (Verg. Aen. 4, 265-66) ‘tu nunc C. a. f. 1.’ 3 QUID EGO NVNC TE quia laus genus causae est, quod non adhibetur nisi dubiae rei. [[Et]] QUID EGO NVNC TE LAVDEM **distinguendum**. ‘quid’ autem propter quid.

DON. Ter. Andr. 145: 1 INDIGNVM FACINVS C. P. deest ‘se’. 2 *Et* incerta distinctio. [144 1 VENIT CHREMES P. A. M. C. (...)] 3 INDIGNVM FACINVS **distinguendum**, ut per se intellegatur ‘indignum facinus’: et ipse dolet corrumpi Pamphilum. (...) [Prete: comp. se G¹]

DON. Ter. Andr. 938: 1 Et ἀσυνδέτως **distinguendum** est ‘spe gaudio’, ut separatim inferatur ‘mirando tanto hoc tam rep(entino) b(ono)’. 2 MIRANDO TANTO ‘mirando’ dum miror. et est participium.

DON. Ter. Andr. 958: 1 NVNC SIC ESSE HOC VERVM L(VBET) ‘sic’ delicate pronuntiandum est et separatim **distinguendum**. 2 AT MIHI NVNC SIC ESSE <HOC> VERVM LVBET sensus hic est: alii putent ut uolunt, ego autem uerum esse confirmo, quod mihi libet uerum credere. [Prete: sic om. CP]

SERV. Verg. Aen. 3, 379: PROHIBENT NAM CETERA SCIRE hic **distinguendum**; et est sensus ‘cetera te scire non sinunt fata, Helenum vero Iuno prohibet dicere etiam ea quae audire poteras’, et vacat ‘que’, ut solet frequenter. male autem sentiunt qui **distingunt** ‘scire Helenum’, cum legerimus in Lucano <5, 177> venit aetas omnis in unam congeriem miserumque premunt tot saecula pectus, item alibi <5, 176> nec tantum prodere vati quantum scire licet. (...)

DON. Ter. Ad. 256: 1 O FRATER FRATER- Vergilius (Aen. 10, 600) – ‘et fratrem ne desere, frater’. -unum relatum ad appellationem, alterum ad laudem. et subdistinguendum, ut uideatur quaesisse quid ultra diceret et plus inuenire non potuisse quam ‘frater’. 2 QUID EGO NVNC ‘quid’ propter quid. et ‘nunc’ τῶ ἰδιωτισμῶ additum de superfluo, ut (Verg. Aen. 4, 265-66) ‘tu nunc C. a. f. 1.’ 3 QUID EGO NVNC TE quia laus genus causae est, quod non adhibetur nisi dubiae rei. [Et] QUID EGO NVNC TE LAVDEM **distinguendum**. ‘quid’ autem propter quid.

DON. Ter. Ad. 518: 1 NVNC CVM MAXIME OPERIS ALIQUID FACERE CREDO uide quasi 1 nvnc cvm maxime operis aliquid facere credo uide quasi ἰδίωμα uerborum Syri esse, de opere loqui; sic enim dixit et Demeae (401), sed illud falso, hoc serio. 2 VTINAM QUIDEM ‘apud uillam sit’ subaudiendum et **distinguendum**, antequam inferas quod sequitur.

DON. Ter. Andr. 145: 1 INDIGNVM FACINVS C. P. deest ‘se’. 2 *Et* incerta distinctio. [144 1 VENIT CHREMES P. A. M. C. (...)] 3 INDIGNVM FACINVS **distinguendum**, ut per se intellegatur ‘indignum facinus’: et ipse dolet corrumpi Pamphilum. (...) [Prete: comp. se G¹]

DON. Ter. Phorm. 298: 1 QVA RATIONE INOPEM POTIVS DVCEBAT etiam ‘ducebat’ magno sonitu intulit, quod minus momenti habet aduersus eos qui accusantur quam illa superiora. 2 INOPEM POTIVS DVCEBAT D(OMVM) <non> ‘inopem potius’ sed ‘potius ducebat’ **distinguendum** est.

PORPH. Hor. carm. 3, 4, 5: Auditis: His **distinguendum** et pronuntiandum interrogatiua figura. Dicit autem audire se uocem Musae can<en>tis. – [Keller: similes interrogationes habes apud Ou. fast. V 549 (‘fallor’? an arma sonant?) Sen. Troad. 371 sq. 648 sq. Aus. epist. 24 (25), 132]

SERV. Verg. georg. 4, 424: IAM RAPIDVS hic **distinguendum** propter duo epitheta.

SERV. Verg. georg. 4, 345: VVLCANI MARTISQVE secundum Donatum hic **distinguendum** est, ut ‘dolos’ ad Vulcanum, ‘furta dulcia’, id est adulterium, referamus ad Martem: scimus

- enim quod Sole indicante Mars cum Venere *deprehensus est et per artem Vulcani est religatus catenis*. [Geymonat: «*quidam distinguunt Vulcani curam inanem*» *Schol. Bern.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 328: O DEA CERTE *hic o distinguendum, ut post inferat 'dea certe' confirmans opinionem suam. et conclusio est syllogismi, qui constat ex propositione, adsumptione, conclusione. nam si nec vox nec vultus mortales sunt, restat ut dea sit.* [Geymonat: *dea dist. Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 1, 380: ITALIAM QVAERO hoc loco **distinguendum** est; nam si iunxeris 'patriam', non procedit. patria enim, id est civitas, in provincia esse potest, non tamen ut ipsa provincia patria sit: licet in Sallustio lectum sit "Hispaniam sibi antiquam patriam esse"; sed illic ad laudem pertinet, non ad veritatem. tria ergo dicit: provinciam quaero, hoc est 'Italiam'; 'patriam', hoc est Corythum, Tusciae civitatem, unde Dardanus fuit; 'genus ab Iove' ideo, quia ex Electra et Iove Dardanus Iasiusque nati sunt, Dardanus autem auctor est Troiae. et bene ad tria interrogata respondet, qui esset, unde venisset, quo tenderet. *alibi de ipsa Italia Aeneas "hic domus, haec patria est". melius sic distinguitur 'Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo': ut mihi sit Italia patria, Iovis genus efficit, propter Dardanum scilicet.* [Geymonat: *patriam dist. Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 1, 505: TVM FORIBVS DIVAE instans praecipue foribus. et hoc loco **distinguendum** est; magno enim studio et labore templorum fores fiebant, quas quibusdam insignibant historiis, ut "in foribus letum Androgei", item "in foribus pugnam ex auro solidoque elephantum". quamvis quidam iungant 'tum foribus divae media testudine templi', ut unum intellegas tectum templi et pronai: quod si est, sub medio tecto sunt fores. sed prima melior expositio est.
- SERV. Verg. Aen. 1, 548: NON METVS hoc loco **distinguendum** est. cuius autem rei, ex sequentibus probat; nam vult eam non timere, ne inaniter praestet. *alii 'non metus officio' legunt et hunc sensum dicunt: non metuo pro officio nostro, id est non timeo, ne non sit unde satisfaciamus officio ac parem gratiam reddamus.*
- SERV. Verg. Aen. 1, 595: CORAM QVEM QVAERITIS hoc loco **distinguendum**; nam si unum esset, 'adest' diceret, non 'adsum'. *et coram non nulli ad personam, ut 'coram Vergilio', palam ad omnes referri volunt, ut 'palam omnibus'. Varro "coram de praesentibus nobis, palam etiam de absentibus". sane coram quidam adverbium putant, quia non subsequitur casus, quidam praepositionem loquellis, non casibus servientem.*
- SERV. Verg. Aen. 2, 48: ERROR id est dolus, ut <6, 27> "inextricabilis error". et est figura ab eo quod praecedat id quod sequitur. **distinguendum** sane 'error', et sic dicendum 'equo ne credite Teucri'. item 'quicquid id est, timeo', hoc enim melius est. *EQUO LATET id est sub praetexto, sub specie equi. alii 'equo' in equo accipiunt.* [Geymonat: *equo dist. P², Diom. 434, 30, Tib.; cf. Townend 'PVS', 9, 1969-1970, 84.*]
- SERV. Verg. Aen. 2, 116: SANGVINE PLACASTIS VENTOS ET VIRGINE CAESA CVM PRIMVM hic **distinguendum** est, quia et semel ad Troiam ventum est, et ante quam ad eam veniretur de Iphigenia est sacrificatum. cuius fabula talis est. (...)
- SERV. Verg. Aen. 2, 149: EDISSERE VERA hic **distinguendum**; vera enim audire desiderat. (...). [Geymonat: *roganti disting. M²P², Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 2, 705: DIXERAT ILLE hic **distinguendum**. *alii 'ille' et 'ignis', sed male. ET IAM dum negat, dum ostenduntur auspicia.*
- SERV. Verg. Aen. 3, 379: PROHIBENT NAM CETERA SCIRE hic **distinguendum**; et est sensus 'cetera te scire non sinunt fata, Helenum vero Iuno prohibet dicere etiam ea quae audire poterat', et vacat 'que', ut solet frequenter. male autem sentiunt qui **distingunt** 'scire Helenum', cum legerimus in Lucano <5, 177> venit aetas omnis in unam congeriem miserumque premunt tot saecula pectus, item alibi <5, 176> nec tantum prodere vati quantum scire licet. (...)
- SERV. Verg. Aen. 3, 501: DATA MOENIA CERNAM COGNATASQVE VRBES OLIM (...) sane quoniam occurrebat humanae brevitatis vitae, bene subiunxit 'maneant nostros ea cura nepotes'. **distinguendum** autem 'populosque propinquos Epiro'. et sequentibus ostendit quomodo 'Hesperia', id est, quibus populis auctor est Dardanus.

- SERV. Verg. Aen. 4, 576: SANCTE DEORVM *emphasis, quasi adhuc praesens deus urgeat navigare. et* aut **distinguendum** ‘sancte’, aut ‘sancte deorum’ secundum Ennium dixit respondit Iuno Saturnia sancta dearum.
- SERV. Verg. Aen. 5, 80: ITERVM *pro secundo.* hic **distinguendum**: nam quo tempore sepeliit eum, dixit sine dubio ‘salve’ et ‘vale’. [Geymonat: parens *disting.* M²P², iterum *disting.* M² Mynors, *continuant P, Ribbeck et Sabbadini; utramque distinctione agnosccunt Schol. Ver., Tib.; cf. Townend, ‘PVS’, 9, 1969-70, 80*]
- SERV. Verg. Aen. 5, 296: AMORE PIO PVERI aut genetivus est, et dicit eum ob hoc venisse, ne amicum relinqueret: aut **distinguendum** per se, et est nominativus pluralis, ut ‘pueri’ non referamus ad aetatem, sed ad agonale studium, in quo sunt puerorum et virorum separata certamina: nam ἄνδρες καὶ παῖδες dicuntur, licet non sint unius aetatis παῖδες ἄνδρες. [Geymonat: viridique iuventa nisus *disting.* P²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 5, 404: ANIMI TANTORVM *hic* **distinguendum**: hoc est virorum fortium, *quos aequum non erat magna mirari.* unde addidit ‘ante omnes stupet ipse Dares’: nam stultum est dicere ‘tantorum boum’, cum dixerit septem. [Geymonat: tantorum *disting.* M², *Tib., cf. Aen. 2, 120, tam torvom Baehrens*]
- SERV. Verg. Aen. 5, 426: CONSTITIT hic **distinguendum** propter vitium, ut sit ‘arrectus in digitos’. sed utrum in pedum, an in manuum digitos? est autem hic totus locus de Apollonio translatus. [Geymonat: constitit *dist.* M², *continuant P, Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 5, 813: PORTVS ACCEDET hic **distinguendum**, ne sit contrarium Veneris petitioni, quae ait <797> ‘liceat Laurentem attingere Thybrim’.
- SERV. Verg. Aen. 6, v. 336: AVSTER hic **distinguendum**. [Geymonat: aqua *hic dist.* M²P²]
- SERV. Verg. Aen. 6, 348: NEC ME hic **distinguendum**, ne sit contrarium: nam eum Somnus deiecit. quamquam alii frustra dicant quod credebat Phorbantem, cum extinctis divinandi sit concessa licentia, ut nunc iam sciat Somnum fuisse. [Geymonat: nec me *dist.* P², *Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 6, 840: VLTVS AVOS aut hic **distinguendum**, ut sit ‘Troiae Minervae’ pro Troianae, principale pro derivativo: aut certe ‘avos Troiae’, non quos Troia habuit avos, sed qui de Troia fuerunt, id est avos Troianorum. [Geymonat: avos *dist.* P², Troiae M²]
- SERV. Verg. Aen. 7, 589: MOLE TENET hic **distinguendum**, ut ‘scopuli’ nominativus pluralis sit. [Geymonat: tenet scopuli M¹, *qui hoc distinguit*]
- SERV. Verg. Aen. 8, 71: NYMPHAE hic **distinguendum**, ut generalitatem sequatur specialitas, ut in georgicis <4, 321> “mater, Cyrene mater”: nam vitiosum est post speciem genus inferre. genus amnibus unde est quidam hic hypallagen putant, ut sit: nymphae, quae de amnibus genus habetis. sane cum ‘unde’ hodie ad locum referamus, veteres etiam personis adplicabant, ita ut ad omne genus et ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus femininum et pluralem numerum posuit, cum alibi masculinum et singularem posuerit “genus unde Latinum”: quod plenius in initio primi libri Aeneidos dictum est. [Geymonat: nymphae *dist.* F¹M²P²]
- SERV. Verg. Aen. 8, 354: AEGIDA CONCVTERET hic **distinguendum**: nam aegida, id est pellem Amaltheae caprae, a qua nutritus est, in sinistra Iuppiter tenet. sane Graeci poetae turbines et procellas καταγίδας appellant, quod haec mota faciat tempestates. ergo ‘nigrantem’ tempestatem commoventem. [Geymonat: dextra *dist.* M²P²]
- SERV. Verg. Aen. 8, 383: ARMA ROGO hic **distinguendum**, ut cui petat, non dicat, sed relinquat intellegi, *ne foede apud maritum et amorem suum circa Anchisen memoret et susceptum de adulterio filium.* [Geymonat: rogo *dist.* M²P², *Tib. in lemm.*]
- SERV. Verg. Aen. 8, 621: FATIFERVMQVE ENSEM fatum saepe pro morte positum legitur, ‘fatiferum’ ergo letiferum. RIGENTEM, SANGVINEAM, INGENTEM **distinguendum** propter plura epitheta. ‘sanguineam’ autem velut cruentam, terribilem.
- SERV. auct. Verg. 8, 729: PER CLIPEVM VVLCANI hic **distinguendum**: nam ‘Vulcani parentis’ non procedit. [Geymonat: Volcani *dist.* M², clipeum P²]
- SERV. Verg. Aen. 9, 37: HOSTIS ADEST hic **distinguendum**, ut ‘heia’ militum sit properantium clamor. et est Ennianum, qui ait “heia machaeras”. ergo ‘heia’ ingenti clamore dicentes ad portas ruebant. alii ‘hostis adest, heia’ legunt. alii ‘heia’ non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum poetam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. [Geymonat: adest item heia *dist.* F¹M²P², heia *dist.* *Tib.*]

- SERV. Verg. Aen. 9, 208: *NON distinguendum*, ut initium iuris iurandi sit 'ita me referat'. [Geymonat: non om. P, add. P¹ dist. M², Tib., Ribbeck et Sabbadini, non ita continuat Mynors, cf. Ker 'PCPhS', 10, 1964, 40-41, Williams 'PVS' 12, 1972-1973, 54]
- SERV. Verg. Aen. 9, 222: SERVANTQVE VICES hic *distinguendum* est, alias sensus non procedit. *STATIONE RELICTA* hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus 'statione relicta ipse comes Niso graditur': quidam 'servantque vices statione relicta' pro 'stationis relictae vices servant' intellegi volunt, ut <1, 75> "et pulchra faciat te prole parentem", hoc est pulchrae prolis. [Geymonat: vices stationes continuant F¹M²P²]
- SERV. Verg. Aen. 10, 44-45: CONIVNX DVRA hic *distinguendum*, ne incipiant esse duo epitheta 'dura fumantia excidia': quod contra artem fit, nulla interposita coniunctione. 'dura' autem debere distingui, ipse ex persona Iunonis ostendit <72> "quae dura potentia nostra egit?" et mire 'coniunx', quasi vitium mariti sit. NVLLA autem REGIO invidiose dixit, ut supra <1, 233> "cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis", cum a sola arceantur Italia. [Geymonat: 44 teucris dist. M²P² quem P, corr. P², dura dist. M²P²Tib.]
- SERV. Verg. Aen. 10, 807: DVM PLVIT hic *distinguendum*: nam si iunxeris 'dum pluit in terris', erit archaismos; debuit enim dicere 'in terras'. tamen sciendum est hemistichium hoc Lucretii <6, 630> esse, quod ita ut invenit Vergilius ad suum transtulit carmen. [Geymonat: pluit M² Tib., qui hic distinguunt, terris dist. P²]
- SERV. Verg. Aen. 11, 562: SONVERE VNDAE *distinguendum*. [Geymonat: undae dist. M²P² Tib.]
- SERV. Verg. Aen. 11, 698: CONGEMINAT hic *distinguendum*: nam nemo dicit 'securim vulnus congeminat', sed 'securis'. [Geymonat: congeminat dist. M²; vulnus P: vulnus P² qui hic dist.]
- SERV. Verg. Aen. 12, 907: NEC SPATIVM EVASIT hic *distinguendum* est, ut sit 'totum neque pertulit ictum', id est evacuatus est impetus ipsius spatio longiore. [Geymonat: evasit dist. M², totum P²]
- SERV. Verg. Aen. 12, 933-934: FVIT ET TIBI TALIS ANCHISES hic *distinguendum*, ut duo dicat: et habuisti patrem, et pater es. [Geymonat: anchises et genitor dist. M²P²]
- SERV. Verg. ecl. 3, 108: NON hic *distinguendum*, ut sit sensus: officii iudicis est ferre sententiam, non eorum, qui inter se contendunt. unde male quidam totum iungunt 'non nostrum inter vos tantas componere lites': nam non negat se facturum esse quod faciet; iudicaturus enim est, eos esse pares, dicens 'et vitula tu dignus et hic'.
- Schol. Veron., Verg., Aen. 4, 184: NOCTE VOLAT. Hac mora *distinguendum*, ut sit eius sententia et ordo talis: nocte quidem volat, ad lucem custos omnis eventus tecti summo sedet culmine. [Geymonat: volat dist. M medio dist. M² P²]
- CLAVD. Don. Aen. 4, 672: *audiit*: hic *distinguendum* est, dehinc addendum *exanimis trepidoque exterrita cursu, unguibus ora soror foedans et pectora pugnīs per medios ruit ac morientem nomine clamat*. audiit et cum audisset sororis interitum, soror exanimis facta advolavit turbata ferali nuntio et morientem vocare coepit nomine suo. idcirco separandum diximus audiit, quia multi audiit exanimis pronuntiant, quod contra est: nam audiit et accepto nuntio exanimis facta advolavit, hoc rectum est, ceterum audiit exanimis non est verum; non enim, antequam audiret, exanimis fuit, cum non fuisset causa. cum igitur audisset et ex eo quod audiit exanimis fuisset effecta, ut in doloribus fieri solet, unguibus ora sua, utpote unanimis soror, foedabat et pectora pugnīs. bis accipiendum est foedans, ut sit foedans ora unguibus et pugnīs foedans pectora. per medios ruit: non dixit venit, sed ruit; hoc enim faciebat doloris inmanitas. et morientem nomine clamat: nec in totum mortua fuit nec in totum retinebat vitam: sic eam, quoniam ex maiore mortis pondere premebatur, nomine vocitabat. quaeritur cur dixerit nomine clamat et cur secutum sit non Didonis vocabulum, sed *hoc illud, germana, fuit?*
- CLAVD. Don. Aen. 12, 161: *Interea reges*: hic *distinguendum* est, ne fiat per numeros vitium; de omnibus enim dictum est qui procedebant ad confirmationem foederis, separandum vero ubi singuli describuntur. ingenti mole Latinus quadriiugo vehitur curru: non quo quattuor iuga haberet, dixit quadriiugo, sed quod quattuor iunctis animalibus duceretur. [Geymonat: ingenti mole cum curru iungit Slack, 'CR', XXVI, 1912, 123, cl. Aen. 8, 693]
- r) *distingue*

DON. Ter. Ad. 595: 1 SI QVAM FECERE hoc **distingue** et separatim infer 'ipsi expostulant'. 2 SI QVAM FECERE IPSI EXPOSTVLANT sensus manifestus est, sed obscura sunt uerba et eorum collocatio et distinctio. nam incertum, utrum 'si expostulant' intellegendum sit an 'si quam' pro una parte orationis accipi oporteat.

DON. Ter. Andr. 188: 2 SIVI ANIMVM VT EX S. mira ratio, cur siuerit, ut et hoc, quod permisit, ad bonam frugem permiserit, non ad luxuriam. 3 AD EAM REM TVLIT 'tulit' absolute. 4 Et, deest 'se'. 5 SIVI autem **distingue**; est enim modo 'siui' permisi, cessauit. 6 SIVI antique. aliter in Adelphis (104) 'non sit egestas facere nos'.

DON. Ter. Andr. 643: 1 ITA NE INPRVDENS 'inprudens' **distingue** et attende hoc illum repetere, quod indignatur magis, quasi audierit 'inprudens' et non audierit reliqua. [642] 2 ITANE INPRVDENS quia articulus omnis defensionis per concessiuam qualitatem hoc dicto est constitutus, idcirco hoc ipsum Charinus per infirmationem repetit, hoc cupiens eripere Pamphilo, quo ille maxime nititur.

DON. Ter. Ad. 595: 1 SI QVAM FECERE hoc **distingue** et separatim infer 'ipsi expostulant'. 2 SI QVAM FECERE IPSI EXPOSTVLANT sensus manifestus est, sed obscura sunt uerba et eorum collocatio et distinctio. nam incertum, utrum 'si expostulant' intellegendum sit an 'si quam' pro una parte orationis accipi oporteat.

DON. Ter. Andr. 188: 2 SIVI ANIMVM VT EX S. mira ratio, cur siuerit, ut et hoc, quod permisit, ad bonam frugem permiserit, non ad luxuriam. 3 AD EAM REM TVLIT 'tulit' absolute. 4 Et, deest 'se'. 5 SIVI autem **distingue**; est enim modo 'siui' permisi, cessauit. 6 SIVI antique. aliter in Adelphis (104) 'non sit egestas facere nos'.

DON. Ter. Andr. 643: 1 ITANE INPRVDENS 'inprudens' **distingue** et attende hoc illum repetere, quod indignatur magis, quasi audierit 'inprudens' et non audierit reliqua. [642] 2 ITANE INPRVDENS quia articulus omnis defensionis per concessiuam qualitatem hoc dicto est constitutus, idcirco hoc ipsum Charinus per infirmationem repetit, hoc cupiens eripere Pamphilo, quo ille maxime nititur.

SERV. auct. Verg. georg. 3, 46: MOX TAMEN id est postquam georgica scripsero. et 'ardentis pugnas' legendum est: nam male quidam 'ardentis Caesaris' accipiunt, ut 'is' communis sit syllaba. *et aliter: <'ardentis accingar dicere pugna'> hic **distingue**, ut Aeneida significasse videatur, quia una Actiaca pugna Octaviani Caesaris fuit.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 133: NVMINE VENTI **distingue** 'numine', ut 'venti' convicium sit.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 109: SEV FATIS ITALVM CASTRA OBSIDIONE TENENTVR sive malo fato Italorum obsidentur castra Troiana, sive Troiani malo errore et sinistris monitis ad Italiam venerunt, neminem absolvo: unde propter amphiboliam **distingue** 'Italum' et infer 'castra obsidione tenentur', scilicet Troianorum; ipsi enim obsidentur, non Itali. [Geymonat: Italum *dist.* P²]

s) *Distinguenda sunt*

PORPH. Hor. sat. 1, 2, 120: Illam 'post Paulo', 'sed pluris', 'si exierit uir' Gallis: Haec **distinguenda** sunt, ut singula legantur. Ita demum enim significabuntur uerba eius, qua<e> se magno uendat et differendo amatorem cupidiorum sui faciat. [Keller: Prisc. XVII 245 (= III 330, 14)]

SERV. Verg. Aen. 6, 283: VLMVS OPACA, INGENS **distinguenda** sunt ista propter duo epitheta. et quidam tradunt ideo in ulmo somnia inducta, quod vino gravati vana somnient et ulmus apta sit viti: et ideo apud inferos rem inanem

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 131: MEA ME VIRTVS haec adrogatio ad honorem Euandri pertinet. *et sane paulo adrogantius videretur virtutem suam laudasse, nisi deorum oracula et fata coniungeret. deinde ut Euandro blandiretur, 'tua' inquit 'terris dedita fama'. et ut in audientis mente remaneret, in ultimo addidit 'et fatis egere volentem'. sed hic singula **distinguenda**, ut maior sit enumeratio.*

t) *sic debemus distinguere*

CLAUD. Don. Aen. 10, 146-147: Illi inter sese duri certamina belli contulerant, media Aeneas freta nocte secabat: illis inter se certantibus Aeneas in otio non fuit; agebat quippe navigationem huic etiam tempore noctis intentus. hunc locum cum pronuntiamus, sic debemus **distinguerere**, ut aequora adsignemus media, non noctem, hoc modo: media Aeneas freta et

faciamus moram et sic dicamus nocte secabat, ut ostendatur regis properantis instantia et labor, qui nec noctem metuebat nec medium maris.

CLAVD. Don. Aen. 12, 154-155: *vix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit terque quaterque manu pectus percussit honestum*: pulchra ratio dictionis ut ante Iuturnam diceret lacrimas effudisse et contudisse pectus et crinis dissipasse quam Iuno conpleret. sic enim poeta animum dolentis expressit, ut medium sermonem quo tristitia de fratre cognoverat lacrimae rumperent. hunc locum cum pronuntiamus, sic debemus **distinguere**, ut dicamus vix ea, hoc est statim quod ea dicta sunt, et sic sequantur cetera de lacrimis et verberibus pectoris. haec cum videret Iuno, talia subiunxit: *non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno, adcelera et fratrem, si quis modus, eripe morti aut tu bella cie conceptumque excute foedus*: [Geymonat: <totum iungendum cum-percussit, ne videatur diverso tempore et lacrimare et pectus percutere, cum utrumque simul fiat> DServ.]

u) *necessario distinguunt...*

SERV. auct. Verg. georg. 2, 444: *TYMPANA P. tecta vehiculorum. et aliter: rotas ex solidis tabulis factas tympana appellavit. et 'agricolae' necessario distinguunt.*

v) *Actuum distinctio*

DON. Ter. Ad. praefatio cap. 1, 4:* hoc etiam ut cetera huiusmodi poemata quinque actus habeat necesse est choris diuisos a Graecis poetis. quos etsi retinendi causa inconditi spectatoris minime **distinguunt** Latini comici metuentes scilicet, ne quis fastidiosus finito actu uelut admonitus abeundi reliquae comoediae fiat contemptor et surgat, tamen a doctis ueteribus discreti atque disiuncti sunt, ut mox aperiemus post argumenti narrationem (c. 3).

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 2, par. 3: Difficile est diuisionem actuum in Latinis fabulis internoscere obscure editam: causam iam dudum demonstraui. unde autem aut quomodo quamuis aegre tamen intellegi **distinguique** possint, est operae Premium discere. principio dicendum est nullam personam egressam quinquies ultra exire posse; sed illa re plerumque decipimur, quod personam, cum tacuerit, egressam falso putamus, quae nihilo minus in proscaenio tacens loquendi tempus exspectat. est igitur attente animaduertendum, ubi et quando scaena uacua sit ab omnibus personis, ita ut in ea chorus uel tibicen obaudiri possint. quod cum uiderimus, ibi actum esse finitum debemus agnoscere. confundit saepe lectorem illud, quod persona in superiore scaena desinens et in proxima incipiens loqui non intellegitur ingressa, quod ipsum experientes statim diiudicant de rerum ac temporum quantitate. potest enim fieri, ut et ingressa sit et egressa, quam praue credimus de proscaenio non recessisse. posse autem quinto egredi personam, non et necesse esse dicimus, ut appareat ultra exire non posse, in tragoedia parcius exire et solare pariter et licere.

DON. Ter. Eun. praefatio, cap. 1, 5: 5* actus sane implicatiores sunt in ea et qui non facile a parum doctis **distingui** possint, ideo quia tenendi spectatoris causa uult poeta noster omnes quinque actus uelut unum fieri, ne respiret quodammodo atque, **distincta** alicubi continuatione succedentium rerum, ante aulaea sublata fastidiosus spectator exsurgat.

DON. Ter. Eun. Hec. praefatio, cap. 1, 4: 4* diuisa est autem, ut ceterae, quinque actibus legitimis, quos in subditis **distinguemus**.

2. Altres

a) Interrompre el discurs

DON. Ter. Eun. 265: 1 VIDEN OTIVM ET CIBVS QUID FACIAT ALIENVS rursus Parmeno et facetias dicit et **distinguit** longiloquium parasiti. 2 QUID FACIAT legitur 'quid facit', ut sit figura per modos pro 'quid faciat'.

b) Dividida en parts parlades i cantades

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 1, 7: deuerbiis autem et canticis lepide **distincta est** et successu spectata prospero hortamento poetae fuit ad alias conscribendas. [Bibl: TAPA 138, 21-6]

DIVIDO

1. *Distinctio*

a) Paraules

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 129: § Ve<pallida>] Quidam putant ‘uepallida’ unam partem orationis esse quomodo ‘uesana’; sed magis **diuidendum** est, ut ‘ue’ interiectio sit feminae timentis ac perturbatae. [Keller-Holder: uae! pallida] tuę pallida B uepallida M *cum* r uae pallida FRyl cum α Pph. Porph. ue. pallida Eλ ue.pallia D uel pallida u ue pallida σg1 m cum βz]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 10, 203: SOLVTA hiatu **diuisa**.

b) Seqüencies

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 121: FATA id est responsa. sunt qui ita **dividunt**: ‘cui fata parent’ vitam, ‘quem poscat Apollo’, ut moriatur.

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 131: RETIA RARA PLAGAE multi **dividunt**, ut sit ‘retia rara’ maiora, plagas *vero* minora intellegamus. alii plagas per definitionem accipiunt, ut intellegamus ‘quae sunt retia rara, plagae’. sciendum tamen proprie plagas dici funes illos, quibus retia tenduntur circa imam et summam partem. *sane ‘retia rara, plagae’ et reliqua subauditur ‘portantur’: aut zeugma est ‘ruunt’*

SERV. Verg. Aen. 4, 548: TV PRIMA FVRENTEM Vrbanus hoc **dividit**, licet alii iungant, et vult hunc esse sensum: tu persuasisti ut nuberem, victa lacrimis meis, tu etiam nunc me his oneras malis: nam me olim occidissem, nisi te deserere formidarem. [Geymonat: vv. 548-549 *ieicit Kvičala, post 418 inseruit Ribbeck*]

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 12, 712:.....alia ambiguitas. Nam aut colligendum est: ‘invadunt Martem clypeis adque aere sonoro’;antur post coniectas ut **dividendum** illo modo est aut: invadunt Martem sonoro.....autem.....’aere sonoro’ acd inferius referatur.....dere.....ntur, infra autem clypeis et sonoro aere tellus daret gemitum....

[Geymonat: *post Martem dist. quidam ap. schol. Veron., clipeis-sonoro ad sequentia referens clypeis schol. Ver. (clypeis V)*]

CLAUD. DON. Aen. 7, 102-105: *haec responsa patris Fauni monitusque silenti nocte datos non ipse suo premit ore Latinus, sed circum late volitans iam fama per urbis Ausonias tulerat*: quid silentio noctis Latinus audisset nec ipse tacere potuit et per omnia loca atque universas urbis Ausonias circumtulerat fama, cui tantum licuit, ut haec mox ubique vulgasset. circum quod dixit, non separatum esse debet, ut iuxta dixisse videatur, sed quod ratione poetica **divisum** est colligi debet et iungi. non enim possumus dicere quod circum iuxta sit, cum poeta dixerit late volitans iam per urbis Ausonias tulerat. unde circum et tulerat iungendum est, ut faceret circumtulerat.

c) En versos

PORPH. Hor. epist. 2, 2, 93-94: Circum spectemus: Vna pars orationis est **diuisa** in duos uersus Luci<l>i more et antiquorum.

d) En actes

DON. Ter. Ad. praefatio cap. 1, 5:° hoc etiam ut cetera huiusmodi poemata quinque actus habeat necesse est choris **diuisos** a Graecis poetis. quos etsi retinendi causa inconditi spectatori minime distinguunt Latini comici metuentes scilicet, ne quis fastidiosus finito actu uelut admonitus abeundi reliquae comoediae fiat contemptor et surgat, tamen a doctis ueteribus discreti atque disiuncti sunt, ut mox aperiemus post argumenti narrationem (c. 3).

DON. Ter. Ad. praefatio cap. 3, 7: In **diuidendis** actibus fabulae identidem meminimus, primo paginarum dinumerationem neque Graecos neque Latinos seruasse, cum eius distributio eiusmodi rationem habeat, ut ubi attentior spectator esse potuerit, longior actus sit, ubi fastidiosior, breuior atque contractior; deinde etiam illud, in eundem actum posse conici et tres et quattuor scaenas introeuntium et exeuntium personarum.

DON. Ter. Andr. praefatio cap. 3, 6: Illud nos commouere non debet, quod in horum actuum distinctione uidentur de proscaenio non discessisse personae quaedam, sed tenere debemus ideo Terentium uicinitatis mentionem fecisse in principio, ut modico receptu et adesse et abesse personam intellegamus. nihil ergo secus factum est ab antiquis, qui ad hunc modum Terentianas fabulas **diuiserunt**.

DON. Ter. Hec. praefatio cap. 1: 4 **Diuisa est** autem, ut ceterae, quinque actibus legitimis, quos in subditis distinguemus.

e) En llibres

SERV. Verg. georg. 1, praefatio: nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi librum **diuisit** in quattuor. quod ratione non caret. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim aruus est ager, id est sationalis; aut consitus, id est aptus arboribus; aut pasuus, qui herbis tantum et animalibus vacat; aut floreus, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus.

SERV. auct. Verg. georg. 2, 195: *SIN ARMENTA quare de armentis dicit, cum tertius liber ad pecudes **diuisus sit?** solvitur sic: varietatis causa, ne uniformis narratio esset. nunc et 'armenta' non de his dicit, sed de terra, quae utilis sit armentis. ante enim posuit quae nutriantur, et sic quae nutrit.*

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, argumentum: Libros igitur pro qualitate criminum Tullius **diuidens** anteactis unum dedit, hunc scilicet solum, crimini ipsi repetundarum IIII: unum de iure dicendo, alterum de <re> frumentaria, tertium de signis, quartum de suppliciis. Ad hanc enim similitudinem poeta Virgilius "Minoem," iudicem apud inferos, tamquam si praetor sit rerum capitalium, "quaesitorem" appellat. Dat illi sortitionem, ubi "urnam" nominat; dat electionem iudicum, cum dicit "consilium vocat;" dat cognitionem facinorum, cum dicit "vitasque et crimina discit". Ergo hic liber qui de anteacta vita est statum necesse est coniecturalem habeat. Capita autem quattuor ipse Tullius fecit **diuidendo** totam hanc accusationem in <ea quae admiserat Verres in quaestura, in> legatione vicem<que> quaesturae, tertio in praetura urbana, <postremo in praetura Siciliensi>. Nam cum omnes eius actus quaesturae nomine, legationis, praeturae urbanae, praeturae Siciliensis <deni>que quadripartita librorum **divisione** cognoscantur, anteacta <ad> unum omnia hoc libro comprehensa sunt ad eorum fidem quae post dicuntur. Prohemia sane huius libri in simulatione constituta sunt quasi verae accusationis in Verrem audentem adesse atque defensum, <in> exhortatione iudicum ad recte iudicandum, tum in minis contra adversarios et in exhibenda ratione officii sui cur ita maluerit accusare, ut prima Actione tantum testibus uteretur: quae omnia eiusmodi sunt, ut non tam nova dicere quam dicta libri superioris instaurare videatur. Post haec omnia ipsius Ciceronis per honores Verris cum criminibus iunctos **diuisio** per ordinem temporum currit. [Orelli: INSCRIPTIO ORATIONIS IN.C. VERREM LIBER III. V; liber V vel V. Lag. 1. 5. 27.45; om. Tit. 14. 29. 42. 48.]

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 62: "At credo". Transitus ad aliam criminum speciem. Non enim haec quae anteacta sunt sic dicit tamquam Siciliensia crimina, propria huius cognitionis, quae per singulos libros constat esse **diuisa**, ut de iure dicundo, de <re> frumentaria, de signis, de suppliciis.

2. Altres

a) *Narrationem d./ narratio diuisa/ in narratione d.*

DON. Ter. Andr. 49: 2 ET GNATI VITAM ET C(ONSILIVM) M(EVM) C(OGNOSCES) istae diuisiones sunt: 'gnati uitam', quoniam dicturus est (v. 24) 'nam is postquam excessit ex ephelis, Sosia'; 'consilium meum', quia dicturus est (v. 130) 'et nunc id operam do'; 'et quid facere in hac re te uelim', quia dicturus est (v. 141) 'nunc tuum est officium h(as) b(ene) u(t) a(dsimules) nuptias'. 3 ET GNATI VITAM ET C(ONSILIVM) M(EVM) C(OGNOSCES) tripertita distributio. 4 ET GNATI VITAM uitam filii in duas partes **diuidit** in narratione: in ante actam bonam et praesentem malam. et incipit mala ab 'interea mulier quaedam' (v. 42). et bonae uitae narratio ad eam rem ualet, ut ostendat, quam iustus dolor patri sit spe decepto.

CLAUD. DON. Aen. Manuscripta 37 (1993), 6, 8, 8: Motus Sibillae, vox, [voxue, ut videtur] oculi [veculi], capilli, color orationem vatis, quae continuasse potuerat, **diuiserunt**. Nos tamen subtractis quae sunt interposita iungemus. ° Deus ecce deus poscere ait fata.

CLAUD. DON. Aen. 7, 243-244-: *dat tibi praeterea fortunae parua prioris munera, reliquias Troia ex ardente receptas*: praeterea inportune positum videbitur, quoniam nihil fuerat antea datum, si intellectus multorum interpositione confusus non reseretur. huius igitur aperiendi causa narrationis superiora repetamus retrahentes quae narrationem **diuiserunt**: Troius Aeneas tua nos ad limina misit, dat tibi praeterea fortunae parua prioris munera, reliquias Troia ex

ardente receptas. ecce dictionis integritas, misit nos Aeneas, ut rogaremus te, praeterea dat tibi munera. ac, ne personae suae et eius qui miserat contemplatione ductus Latinus vilia duceret quae offerebantur, commendavit Ilioneus non tam specierum merita, sed eorum qui his fuerant usi. dat tibi, inquit, rex noster quae manente fortuna Troiani imperii fuerunt parva; haec enim sola de incendio eripi potuerunt. in maiore enim vi cessante eligendi arbitrio quod potuerit rapitur. parva ergo fuerunt ante interitum Troiae, nunc pro magnis offeruntur: quod parvum dixit satiat dicendo reliquias esse. dat bis accipitur: dat munera fortunae prioris parva, dat reliquias Troia ex ardente receptas. [Geymonat: dat: *scilicet* Aeneas; *subiectum duriuscule omissum esse post Heyne putavit Ribbeck; qui ante h. v. lacunam statuit tamquam a Vergilio ipso relictam*]

CLAUD. DON. Aen. 9, 274: *insuper his campi quod rex habet ipse Latinus*: huius campi facere videtur commemorationem quem tuendum Latinus crediderat Tyrrho; magnum quippe futurum esse constabat possidere quod habuisset rex. in possessione regis ex aperto significatur etiam latitudo terrarum. interea mos poetae ad imitationem retinendus est; ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, haec **dividit** interponendo aliquid, tamen quod non sit alienum. nam in media enumeratione munerum interposuit excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise. quis non arbitraretur completam fuisse enumerationem ipsam? venit ad alia et addidit praeterea, cum posset continuare et completis omnibus dicere haec erunt, Nise, praemia tua.

CLAUD. DON. Aen. 10, 8: *abnueram bello Italiam concurrere Teucris*: hunc locum qui exponunt volunt ipsum Iovem reprehendentem alios esse mentitum; adserunt enim aliud secreto in primo libro filiae esse confessum, aliud vero in praesenti concilio simulare. quod absit a poeta nostro, ut talem inducat quem deorum patrem et in homines habere potestatem multis locis adseruit: et vera illa dicebat nec ab illis dissimilia quae praedixerat filiae. sed si primo libro proposita congrue intellegerentur, ad errorem praesentis loci legentum non veniret intentio. quid enim in primo libro (263) futurum praedixerat? “bellum ingens geret Italia.” et hic dixit abnueram bello Italiam concurrere Teucris. hinc primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret Italia. ceterum si contextam Iovis orationem adverterent, numquam fallerentur. illic enim et personam invenirent gesturi bellum et contra quos id esset futurum manifestius perviderent. nos tamen ab illis omissa repetamus, ut intellectus deducatur in lucem. “parce, inquit, metu, Cytherea, manent inmoti tuorum fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini moenia sublimemque feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” atque “neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. haec ad ea pertinent quibus Venus mature posset securior reddi, in quo ipse Aeneas nomen non omisit. huic nomini subiungendum est “bellum ingens geret Italia” subtractis his versibus qui narrationem continuam **diviserunt**, hoc est “neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. Hoc ergo subtrahendum est, dehinc iungendum est cetera, ut integretur narratio futurorum, ut sit “sublimem feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” et sequatur “bellum ingens geret Italia”, id est non Italia geret ingens bellum, sed ipse Aeneas bellum ingens geret Italia. deducta hic in praepositio fecit errorem: sed, ubi intellectum attendas, addenda est, ut sit “bellum ingens geret in Italia populosque feroces contundet”, ipse scilicet Aeneas, “moresque viris et moenia ponet”, ipse Aeneas. ecce dicit et quanto tempore regnaturus “tertia dum Latio regnantem viderit aetas ternaque transierint Rutulis hiberna subactis”: haec procul dubio ad Aeneae, non ad provinciae personam pertinent. si enim Italia fuerat bellum gestura, quem intellegimus percepta victoria potuisse regnare? Non est igitur diversum nec fefellit Iuppiter quemquam dicendo abnueram bello Italiam concurrere Teucris. praedixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia atque hoc bellum Aenean feris et indomitis adhuc gentibus inlaturum; hic dicit hanc fuisse dispositionem, ne Itali vim belli Troianis inferrent, quod revera non fieret, si Iunonis tergiversatio quievisset, quam Iuppiter oblique pulsat et quasi nescius auctorem facti perquirat. denique sic posuit:

CLAUD. DON. Aen. 10, 515-517: *Pallas, Euander, in ipsis omnia sunt oculis, mensae quas advena primas tunc adiit dextraeque datae*:olvebat Aeneas omnia in animo suo, ante eius oculos stabant universa, primus Pallas, quem bellis immature miserimus crediderat pater, aetas adolescentis et spes, vel quod unicus seni, Euander pater, scilicet orbatus filio, pater in occidua

aetate deceptus, benivolus hospes, humanus, utilis, commodus, largitor auxiliorum, in dando facilis, in providendo praecipuus; mensae quas advena primas tunc adiit dextraeque datae, communicatio mensarum, quas primas ei exhibuit in Herculeis sacris, quas adiit primas, ad quas venit incognitus quibusque advena, cum veniret, exceptus est. harum quanta religio, quam mensis ceteris potior, quarum reverentiam humanitas hominis et dei praesentis testimonium duplicaverat, iunctarum etiam dexterarum fides, iura in itae societatis amicitiaeque sine difficultate susceptae! haec omnia **divisit**, ne continuata foedarent dictionis ornatum, et interposuit in ipsis omnia sunt oculis. nos hoc ipsum ponimus in capite, ut ordinatio inlustriorem faciat intellectum, hoc modo: in ipsis omnia sunt oculis, Pallas, Euander, mensae, dextraeque datae, ut haec sint omnia quae ille ponebat ante oculos suos et pro praesentibus recensebat.

CLAUD. DON. Aen. 11, 597-602: *At manus interea muris Troiana propinquat Tyrrhenique duces equitumque exercitus omnis, conpositi numero in turmas: fremit aequore toto insultans sonipes et pressis pugnat habenis huc obversus et huc; tum late ferreus hastis horret ager campique armis sublimibus ardent.* reliquum est hoc superioris descriptionis, quam imperfectam dimisit, ut Camillae fabulam diceret, qua subtracta si prima pars atque ista iungatur, non erit **divisa** narratio; supra (447) enim dixit “nuntius ingenti per regia tecta tumultu ecce ruit magnisque urbem terroribus inplet, instructos acie Tiberino a flumine Teucros Tyrrhenamque manum totis descendere campis”, hic dicit at manus interea muris Troiana propinquat Tyrrhenique duces equitumque exercitus omnis, ut appareat integrari posse narrationem, si Camillae fabula subtrahatur. veniebant igitur sic muris propinquantes, ut cessante officio nuntii videri possent in aequalitate camporum, usque adeo manifesti, ut qui essent et quemadmodum instructi accederent singulorum non negaretur obtutibus.

CLAUD. DON. Aen. 11,320-321: *tum sic expirans Accam ex aequalibus unam adloquitur, fidam ante alias, quae sola Camillae, quicum partiri curas:* cum ultimum iam spiritum redderet, elegit unam ex aequalibus quae Acca diceretur atque huic extrema verba commisit. dixit causam qua effectum est ut cum sola loqueretur: ex aequalibus inquit, quia hoc ei fuit commune cum ceteris, addidit aliud, quod esset ipsius fida ante alias; quae sola Camillae, augmentum laudis, quia sola audire meruit quod aliae nesciebant et fidem secretis sola poterat reservare; qui cum partiri curas, relationem curarum animi revelationem ac sollicitudinis vult esse Vergilius, proinde Camilla tam caram habuit Accam, ut quicquid animo gereret quod ageret sensum huic semper narraret et cum ea narrando **divideret**. curas etiam consilia et tractatus debemus accipere.

CLAUD. DON. Aen. 12, 398-400: *stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam Aeneas, magno iuvenum et maerentis Iuli concursu, lacrimis immobilis:* rediit ad narrationem, quam interposita **divisit** Iapygis fabula. stabat, inquit, acerba fremens; dolebat enim belli potius quam vulneris causam; et plurimis circumfusus ac filio lacrimantibus, ipse immobilis hoc est a vulnere atque omnium fletu constantiae firmitate dissimulans. et hoc, quod stabat, magnae fuit virtutis animi; nam in causa posito pede aut sedere debuit aut iacere. quod stare debile esse posset, addidit hastae ingentis adiumentum, quae laborantem iuvare debuisset et tanti herois pondus congrue sustinere.

b) *Tragoedia, comoedia*

DON. Ter. Ad. 288: 1 OBSECRO MEA NVTRIX haec scaena tragoediae ordinem seruat, nam tragoedia in tria **diuiditur**: expectationem, gesta, exitum. hic quoque expectatio est <in mulierum colloquio> (III 1), in Getae nuntio (III 2, 1 - 30) gesta, in planctu Sostratae (III 2, 31 sq.) exitus.

DON. Ter. Hec. exc. com. cap. 7, par. 1 : 1 Comoedia autem **diuiditur** in quattuor partes: prologum, πρότασιν, ἐπίτασιν, καταστροφὴν.

c) *Persuasio, defensio, oratorie unam rem in tria diuisit,*

DON. Ter. Ad. 806: 20 AVSCVLTA PAVCIS NISI MOLESTVM EST DEMEA in duas partes **diuiditur** tota persuasio: nihil passurum Demeam damni, nihil <filios> corruptelae.

DON. Ter. Eun. 805: 4 PRINCIPIO EAM ESSE D(ICO) L(IBERAM) in tria **diuisit** officium defensionis suae: in adsertoris ‘principio eam esse dico liberam’, in cognitoris ‘ciuem Atticam’, in fratris ‘meam sororem’. 5 Bonus ordo: libera, ciuis, nobilis.

- DON. Ter. Hec. 91: 2 HVC REDEVNDI ... ABEVNDI ... VOS QVE HIC VIDENDI oratorie unam rem in tria **diuisit**: ‘huc redeundi’ ‘abeundi a milite’ ‘uosque hic uidendi’, ut diceret ‘huc ueniendi’. [Prete: abeundi *om.* A *add. corr. rec.* D *in marg.* et abeundi b]
- DON. Ter. Phorm. 1016: NAM NEQVE NEGLEGENTIA TVA N(EQVE) O(DIO) I(D) F(ECIT) T(VO) locus in hac causa principalis est ἀπὸ τῆς εὐνοίας, et ideo in duo **diuisit**: nec neglegentia circa te nec odio, inquit, factum est. praeterea et περιστάσεως addidit defensionem ‘uinolentus’ etc.: ab aetate eius, a tempore criminis, a diminutione contemptuque pellicis, ab euentu, ab animo facientis quod mortua est, postremo a precibus. et epilogum quod ἀπὸ τῆς εὐνοίας † actu defecit, admonens oratorie illam mansuetudinis suae.
- SERV. auct. Verg. Aen. 5, 334: *OBLITVS AMORVM id est Euryali. diuisit sententiam Euryali.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 6, 518: CIRCVM DVCEBAT **diuisit** in duos versus unam partem *orationis*, sed ideo, quia est composita. lyrici vero etiam incompositam partem orationis in duos **diuidunt** versus.
- SERV. Verg. Aen. 8, 572: AT VOS O SVPERI iam hinc quasi pater loquitur. **diuisa** enim est haec adlocutio, et ultima pars eius habet parentis adfectum, quod et ipse ostendit dicens ‘et patrias audite preces’; prima vero viri fortis est, ut ‘qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa stravi’.
- SERV. Verg. Aen. 11, 281: MVNERA QVAE PATRIIS AD ME PORTASTIS AB ORIS hinc iam suasio est et consilium; nam finita est auxiliorum negatio: unde et paulo post Venulus ita **diuidit** dicens <294> ‘et responsa simul quae sint, rex optime, regis audisti et quae sit magno sententia bello’, scilicet audisti et quemadmodum negarit auxilia, et quod nobis dederit de pace consilium.
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 505: *AENEAS RVTVLVM SVCRONEM descriptio per alterna diuisa, ut solent historici.*
- CLAVD. DON. Aen. 1, 305: *At pius Aeneas per noctem plurima volvens*: removenda sunt interposita quae Venus ad Iovem et ad Venerem Iuppiter habuit quaeque de Mercurio dicta sunt et erit una narratio, quae videtur ad tempus esse **diuisa**. sic enim conecitur, si retractis mediis superioribus inferiora iungantur. dixit enim supra (220) “praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti, nunc Amyci casum gemit” et cetera et recessit. completis igitur quae necessario videntur interposita redit, ut omnis Aeneae curas ac diligentiam monstret et cautelam optimi regis ostendat. ait igitur at pius Aeneas per noctem plurima volvens,
- CLAVD. DON. Aen. 4, 196-197: *protinus ad regem cursus detorquet Hiarban incenditque animum dictis atque aggerat iras*: si poetice et ita ut positum est intellegamus, instruxit eum Fama atque iras eius agitavit: quaeritur utrum quas fecerat an quas apud Hiarban invenerat? melius est intellegere quas invenerat, quia dixit exaggerat: facilius enim excitatur in iracundiam maiorem qui iara habet animum ex eadem causa commotum. Hiarbas quidem, qui fuit in Didonis petitione contemptus, eoque maxime quod alienigena meruisset quod ipse inpetrare non valuit, debuit acrius commoveri. si extra poeticum textum quaeramus intellectum simplicem, cum Hiarbas audisset rumoribus sparsis Aenean ex longinquis partibus venientem sibi proximo et, ut ipse arbitrabatur, potiori esse praelatum, vehementer motus est: in his enim vel maxime causis intoleranda repulsa est, quae tunc magis sentitur, cum inferiorem putamus nobis esse praelatum. interea ostendamus hyperbaton quod diximus factum: descriptione enim Famae tunc posita una descriptione **diuisit**. hanc si subtrahas, erit una narratio: extemplo Libyae magnas it Fama per urbis, sequi debet protinus ad regem cursum detorquet Hiarban.
- CLAVD. DON. Aen. 4, 276-277: [*tali Cyllenius ore locutus*] *mortalis visus medio sermone reliquit*: non expectavit responsum Mercurius, sed finem suis verbis inponens ante discessit. medius sermo **diuiditur**, qui exoriri potest inter duos vel plures, cum sibi invicem proponunt invicemque respondent. hoc fieri Mercurius non passus est; non enim ad hoc fuerat missus, ut peractis mandatis referret etiam ipse responsum. quod igitur esse medium potuit dimisit et abscessit, vel maxime quia, si aliquid ab Aenea vellet audire, vigilantis vox fuerat necessaria, quam mortali non licuit habere cum deo. quod si fieri ullo modo sineretur, adsisteret Aeneas partibus suis diceretque se uxorium non esse, utpote qui nullam haberet uxorem, hiemis causa interim apud Carthaginem remansisse quassatis navibus et nondum conpositis, adhuc

navigandi copiam non habere, nulla ope sua iuvari Carthaginem, filio quoque Iunonem invidere, non se, vi maris ad Carthaginem, non voluntate compulsus, cum iam prope teneretur Italia, nihil se struere, hoc est nihil moliri vel disponere, quod fili commodis obstaret aut suis (struere disponi atque tractari significare manifestum est, quia alio loco dictum est (8, 15) “quid struat his coeptis”, id est quid molitur tractando). haec utique dicerentur, si responsionem hominis deus praesens potuisset accipere.

CLAVD. DON. Aen. 5, intro, l. 1: Supra (4, 582) dixit Troianos navigasse, sed interposita descriptione actuum Didonis et mortis navigationis ipsorum **divisa** narratio est. ad hanc igitur poeta regreditur, quia quod interposuerat constat inpletum. ergo subiungit *interea medium Aeneas iam classe tenebat certus iter*:

SCHOL. BOB. Cic. Mil., 31: *Num quid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit?* Constituit in medio κεφάλαιον τοῦ κρινομένου et summam quaestionis brevissime comprehendit . . . diducens in utramque personam coniecturalem disceptationem, quae **dividetur** secundum artis oratoriae legem locis duplicatis ... id est voluntatis . . . facultatis scilicet per comparationem. Cumque sit in arte praeceptum, ut nosmet ipsos ante purgemus, tunc adversarium criminemur, quod est antiquius et sine dubio magis naturale, in hac oratione Tullius ante arripit locum voluntatis ad arguendum Clodium, post deinde transgreditur ad defendendum Milonem. Nec istud inconsulte facit, sed necessario; quippe animadvertens plus sibi ipsi fiduciae in illo accusando, maluit exordium confirmationis ab eo capere, ut in hominem sceleratissimum magis congruere insidiandi voluntatem et causas habuisse praecipuas eum potissimum diceret, cui expediret interfici Milonem, ne in praetura gerenda haberet impedimento inimici sui consulatum. [Orelli: *num quid – fecerit* habet B]

d) *Carmen, opus*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 8: MVSA MIHI CAVSAS MEMORA ‘mihi’ longa hic, alibi brevis, ut mihi haec edissere vera roganti *sane* in tres partes **dividunt** poetae carmen suum: proponunt invocant narrant. plerumque tamen duas res faciunt et ipsam propositionem miscent invocationi, quod in utroque opere Homerus fecit; namque hoc melius est. Lucanus tamen ipsum ordinem invertit; primo enim proposuit, inde narravit, postea invocavit, ut est “nec si te pectore vates accipio” (1.63).

SERV. auct. Verg. Aen. 7, 1: Vt et in principio diximus, in duas partes hoc opus **divisum est**: nam primi sex ad imaginem Odysseae dicti sunt, quos personarum et adlocutionum varietate constat esse graviore, hi autem sex *qui sequuntur* ad imaginem Iliados dicti sunt, qui in negotiis validiores sunt: nam et ipse hoc dicit <45> maius opus moveo. et re vera tragicum opus est, ubi tantum bella tractantur.

CLAVD. DON. Aen. 1, 1: Interpretabimur igitur quod diximus thema, cuius prima pars est *arma virumque cano*: in hac brevitate et angusta propositione multa complexus est; nam et proposuit et **divisit** et in eo ipso sese commendat, quod non ludicra vel turpia ut alii, sed spectata elegerit ad scribendum, arma scilicet, hoc est scutum et alia quae Aeneae Vulcanum fabricasse perscripsit, et virum, non ut sexum significaret, sed virum qui talia arma, tam magna, tam pulchra habere vel gestare potuerit, virum qui Romani imperii auctor et conditor esse meruerit, virum qui Iunonis inimicitias et factionem deorum omnium superaverit, virum qui terra marique iactatus multa adversa tolerando ac ferendo transmiserit. hoc loco plerique arbitrantur errasse Vergilium, ut primo rem, deinde personam poneret; qui si Sallustium (hist. I 1 M.) considerarent liberum a ratione metrorum sic historiam coepisse, ut primo rem, dehinc populi Romani personam poneret, numquam Vergilium criminarentur, quem constat in propositione liberam ordinandi habuisse licentiam, exequendi vero alium ordinem adhibuisse. nam quod ait cano, quasi iam carmine completo loqueretur, ostendit ex aperto thema esse, quod plenum atque perfectum futurae conscriptioni carminis praeparaverat. cano bis accipitur, cano arma, cano virum, sed armorum descriptionem primo propositam sequent disputationi servavit et coepit a gestis viri adiungens haec secundae propositioni, ne hiulcam faceret narrationem. sequitur altera cum propositione divisio, ut ostendat quid Aeneas fatali ratione, quid extra fatum perpressus sit; nam fuit fati ut perdita patria sua ire ad Italiam et in eam venire cogeretur. quo loco Vergilius Aenean perditae civitatis crimine absolvit; nulla enim culpa est defensare nequissime quod fataliter interisse dubitari non poterat. simul monstrat non poenam fuisse quod Asiae finibus exclusus Aeneas amisso genitili solo quasi exul trahebatur in alienas terras, sed

gloriam. optimum quippe est idcirco parvum perdere unum quemque, ut minore percussus detrimento maioris rei emolumenta conquirit. certe et illud sentiendum, non malo fatorum voto Iliensi imperio excidium extitisse, sed ne esset quod in Asiae partibus eum detineret qui constituendo Romano imperio dignus auctor et conditor parabatur.

CLAVD. DON. Aen. 7, 1-2: *tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.* fortassis aliquis putet inproprie caput libri constituisse Vergilium ideo, quia dixit tu quoque, cum ante hunc versum nullum nominasse videatur. hoc aestimant qui interiecta nesciunt retrahere, ut quod ad tempus separatum est iungant. iste enim versus sublato medio de inferis tractatu Miseni exequis iungitur; ab his enim discedens carminis cursus ad easdem redit et facit integram narrationem, ut recte posuerit tu quoque. melius autem apparebit haec adsertio, si unde discessum est (6, 232) repetamus: “at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum inponit suaque arma viro remumque tubamque monte sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo dicitur aeternumque tenet per saecula nomen”. sequi debuit tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti. interposita igitur de inferis carmina quod unum esse oportuit **diviserunt**. sed et nunc unum est, quia unde se recessisse meminerat poeta remeavit. ergo recte superioribus haec nectens ait tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.

e) Preverbi

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 371: QVAE QVIBUS ANTEFERAM amphibolia: quid prius, quid posterius dicam? *quod fieri solet, ubi omnia et paria et magna sunt. sane ‘anteferam’ non est dividendum, est ‘praeferam’.*

SERV. Verg. ecl. 1, 67: EN ecce, VMQVAM aliquando. ‘en umquam’ Vergilius alio loco **dividit** interposito verbo, ut infra in ipso libro (8, 7) “en erit umquam ille dies”, quod significat umquam ne, aliquando.

f) Personas

CLAVD. DON. Aen. 12, 435: *disce, inquit, puer, virtutem ex me verumque laborem, fortunam ex aliis:* disce non tantum ad virtutem pertinet verum etiam ad laborem quoque et fortunam, ut sit disce virtutem, disce laborem verum, disce fortunam, sed **divisit** haec alia adscribens personae suae, alia aliis. ex me, inquit, fili, velim discas quam sit commodum studium sectari virtutes, quanta animi patientia labores duri tolerandi sint et tolerando superandi, quantum autem ad eventus fortunae pertinet, sub cuius homines periclitantur incerto, opto ex aliis discas.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 5, intro: In hac ecloga pastor Menalcas regem pastorum Daphnim coram Mopso, contubernali pastore historialiter deflet; allegorice uero poeta Virgilius Flaccum fratrem suum coram Aemilio poeta, Vergilii amantissimo, deflet; alii Saloninum, alii Iulium Caesarem. Haec ecloga epitaphion dicitur. Haec ecloga proprie bucolicon dicitur. Haec ecloga in agro canitur, ut (v.3): ‘Hic corylis mixtas inter consedimus ulmos’. Haec ecloga in Gallia canitur ut (v.8): Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas’. Haec ecloga in pari numero epigrammatum maxime gaudet. - Quidam autem hanc eclogam dicunt ad Saloninum pertinere. In hac ecloga personae II inducuntur. In hac ecloga historialiter *uita* rustica, et allegorice ciuilis intimanda est. In hac ecloga nomina duorum pastorum inducuntur, quorum alter obitum fratris deflet, alter sacrat eum. Haec ecloga in personas duas **diuisa** est, Virgilii scilicet et Aemilii Macri; fuit enim et ipse poeta Virgilio amantissimus. *Eusebius* dicit: ‘Aemilius Macer, Veronensis poeta, in Asia moritur’. In hac ecloga Virgilius quasi sub persona Menalcae loquitur, et Macer quasi sub persona Mopsi.

g) Dividir en llibres altres autors

SCHOL. Bern. Verg. georg. intro: Virgilius in operibus suis diuersos secutus est poetas, Homerum in Aeneidis, quem licet interuallo longo secutus est; Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest, Hesiodum in his libris Georgicorum. Hic autem Hesiodus fuit de Ascre insula, qui scripsit ad fratrem suum Persen librum quem appellauit ΕΡΓΑ•ΚΑΙ ΗΜΕΡΑC, hoc est ‘opera et dies.’ Hic autem liber continet quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi, cuius titulum transferre noluit, sicut Bucolicorum transtulit et sicut Aeneidem appellauit *ad imitationem* Odysssiae; tamen eum per perifrasin primo exprimit uersu, dicens: Indicabo quo opere et quibus *temporibus* ager colendus sit. Inde duobus modis scripsisse dicendum est. Ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis indicaret sui ingenii coartando lata et angustiora dilatando. Nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi tamen

librum in IIII **diuisit**, quod ratione non caret. Nam omnis terra quadrifaria. Aut enim ‘aruus’ est ager idest sationalis, aut ‘consitus’ idest aptus arboribus, aut ‘pascuus’, qui herbis tantum et animalibus uacat, aut ‘floreus’, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. Alii autem duos tantum Georgicos male dicunt dicentes GEOPGIAN esse GHC EPGON, idest terrae operam, quam primi continent duo libri, *nescientes tertium et quartum* licet GEOPGIAN non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere. Nam et pecora et apes habere studii est rustici. Licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus inuenire. Nam et farrago sine cultura non nascitur et in hortis colendis non minorem *quam* circa terras constat impendi laborem. Et hi libri didascalici sunt, unde necesse est ut ad aliquem scribantur. Nam praeceptum doctoris et discipuli personam requirit, unde ad Maecenatem scripsit, sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. Sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras sed ad solum situm Italiae *et praecipue Venetiae* teste ipso Virgilio qui ait (Georg. 2, 174): ‘Tibi res antiquae laudis et agris ingredior’, cum de Italia diceret. Hucusque Iunilius.

SERV. Verg. georg. 1, praefatio: nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi librum **diuisit** in quattuor. quod ratione non caret. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim aruus est ager, id est sationalis; aut consitus, id est aptus arboribus; aut pascuus, qui herbis tantum et animalibus vacat; aut floreus, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus.

h) Altres

CLAUD. DON. Aen. 12, 505-508: *Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros) haut multa morantem excipit in latus et qua fata celerrima crudum transadigit costas et cratis pectoris ensem*: interpositum est ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros: cum properarent, inquit, in hostium caedem Troiani, ibi constiterunt ubi Aeneas Rutulum Sucronem occidit; nam non multa mora interposita excepit eum in latus et qua parte corporis peti expeditius potuit ipsa eum percussit; nam per latus et costas traiecto ense eum prostravit. interpositum diximus ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros, quo facto **diuisum** constat unum sensum, nos isto subtracto integremus quod interposita **diviserunt**: Aeneas Rutulum Sucronem haut multa morantem excipit in latus et qua fata celerrima crudum transadigit costas et cratis pectoris ensem. hic iungendum est ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros et erit compositio directa verborum. Turnus equo deiectum Amycum fratremque Dioren congressus pedes hunc venientem cuspide longa, hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum suspendit capita et rorantia sanguine portat: multa hic semel dicta sunt, sed non semel accipienda; quippe Turnus equo deiecit Amycum, equo deiecit et fratrem eius Dioren; nam cum addit fratremque Dioren et non significat utrum pedes an eques fuerit, etiam Dioren ostendit vectum fuisse.

DIVISIO, -ONIS

1. *Distinctio*

a) A la paraula

PORPH. Hor. epod. 17, 14: Heu perucacis ad pedes Achillei: De hac **diuisione** in superiore egloga locutus sum circa nomen Vlixis (epod. 16, 59). Perucaces autem dicuntur, qui in contentione usque ad peruincendum perseuerant.

b) Seqüència

DON. Ter. Andr. 49: 2 ET GNATI VITAM ET C(ONSILIVM) M(EVM) C(OGNOSCES) istae **diuisiones** sunt: 'gnati uitam', quoniam dicturus est (v. 24) 'nam is postquam excessit ex ephelis, Sosia'; 'consilium meum', quia dicturus est (v. 130) 'et nunc id operam do'; 'et quid facere in hac re te uelim', quia dicturus est (v. 141) 'nunc tuum est officium h(as) b(ene) u(t) a(dsimules) nuptias'. 3 ET GNATI VITAM ET C(ONSILIVM) M(EVM) C(OGNOSCES) tripartita distributio. 4 ET GNATI VITAM uitam filii in duas partes diuidit in narratione: in ante actam bonam et praesentem malam.

c) Llibres

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, argumentum: Libros igitur pro qualitate criminum Tullius dividens anteactis unum dedit, hunc scilicet solum, crimini ipsi repetundarum IIII: unum de iure dicendo, alterum de <re> frumentaria, tertium de signis, quartum de suppliciis. Ad hanc enim similitudinem poeta Virgilius "Minoem," iudicem apud inferos, tamquam si praetor sit rerum capitalium, "quaesitorem" appellat. Dat illi sortitionem, ubi "urnam" nominat; dat electionem iudicum, cum dicit "consilium vocat;" dat cognitionem facinorum, cum dicit "vitasque et crimina discit". Ergo hic liber qui de anteacta vita est statum necesse est coniecturalem habeat.

Capita autem quattuor ipse Tullius fecit dividendo totam hanc accusationem in <ea quae admiserat Verres in quaestura, in> legatione vicem <que> quaesturae, tertio in praetura urbana, <postremo in praetura Siciliensi>. Nam cum omnes eius actus quaesturae nomine, legationis, praeturae urbanae, praeturae Siciliensis <deni>que quadripartita librorum **diuisione** cognoscantur, anteacta <ad> unum omnia hoc libro comprehensa sunt ad eorum fidem quae post dicuntur. Prohemia sane huius libri in simulatione constituta sunt quasi verae accusationis in Verrem audentem adesse atque defensum, <in> exhortatione iudicum ad recte iudicandum, tum in minis contra adversarios et in exhibenda ratione officii sui cur ita maluerit accusare, ut prima Actione tantum testibus uteretur: quae omnia eiusmodi sunt, ut non tam nova dicere quam dicta libri superioris instaurare videatur. Post haec omnia ipsius Ciceronis per honores Verris cum criminibus iunctos **diuisio** per ordinem temporum currit. [Orelli: INSCRIPTIO ORATIONIS IN.C. VERREM LIBER III. V; liber V vel V. Lag. 1. 5. 27.45; om. Tit. 14. 29. 42. 48.]

SVBSCR. 15b: ANITII MALLII SEVERINI BOETII VC• ET ILLST• EX CONS• ORD• PATRICII LIBER diuisionum incipit valde necessarius MARTIVS NOVATVS RENATVS V•C• ET SP RELEGI MEVM

d) Actes

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 2: 3 Difficile est **diuisionem** actuum in Latinis fabulis internoscere obscure editam: causam iam dudum demonstrauiimus (cf. Euanth. III 1). unde autem aut quomodo quamuis aegre tamen intellegi distinguique possint, est operae pretium discere. principio dicendum est nullam personam egressam quinquies ultra exire posse; sed illa re plerumque decipimur, quod personam, cum tacuerit, egressam falso putamus, quae nihilo minus in proscaenio tacens loquendi tempus exspectat. est igitur attente animaduertendum, ubi et quando scaena uacua sit ab omnibus personis, ita ut in ea chorus uel tibicen obaudiri possint. quod cum uiderimus, ibi actum esse finitum debemus agnoscere confundit saepe lectorem illud, quod persona in superiore scaena desinens et in proxima incipiens loqui non intellegitur ingressa, quod ipsum experientes statim diiudicant de rerum ac temporum quantitate. potest enim fieri, ut et ingressa sit et egressa, quam praue credimus de proscaenio non recessisse. posse autem quinto egredi personam, non et necesse esse dicimus, ut appareat ultra exire non posse, in tragoedia parcius exire et solere pariter et licere.

2. Altres

a) *Sententia*

SCHOL. BOB. Cic. Mil. 14: *Decernebat enim, ut veteribus <legibus> tantum modo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est postulante nescio quo.* Sensus hic in obscuritate est; illud enim in proposito habet Tullius docere ab senatu nihil contra Milonem statutum et primo quidem ita conceptam fuisse sententiam, ut de illa caede veteribus legibus extra ordinem quaereretur, sed e diverso extitisse alium, qui contradiceret - sive Fufium Calenum sive alius ille fuerit, videbimus - postularetque, ut sententiae **divisio** fieret. Hoc autem solebat accidere, cum videbatur aliquis per saturam de multis rebus unam sententiam dixisse; et habebat nonnumquam conexio huiusmodi rerum multarum fraudulentas captiones, ut rebus aequis res improbae miscerentur atque ita blandimentis quibusdam obreperent ad optinenda ea, quae si per se singulariter proponerentur, displicere deberent. Desiderabatur itaque, ut fieret sententiae **divisio**, hoc est, ut de singulis, non de pluribus una sententia diceretur. Et illa ergo sententia, quae <de> causa Milonis ferebatur, quasi non erat simplex; nam duo complectebatur: ut et veteribus legibus et extra ordinem quaereretur. Huic sententiae dicit M. Tullius intercessum atque ita factum, ut extra ordinem quidem quaereretur, non tamen vetusta, sed nova lege Pompeia. Pro Milone autem obnixe laborasse Q. Hortensius videbatur. [Orelli: *decernebat- nescio quo* habet B *legibus* om. A]

b) *Del discours (o llibres)*

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. Argumentum: ARGUMENTVM DIVINATIONIS. Cn. Pompeio primum et M. Crasso coss. C. Verres, perfunctus quaestura legatione praetura urbana, patre C. Verre et praetextato filio et filia nupta, uxorem habens, cum successisset in Sicilia C. Sacerdoti praetori eam que non sibi succedente Arrio per triennium tenuisset atque in ea fuisset libidinosae avarae crudeliter que versatus, succedente tandem in eadem provincia Metello repetundarum reus ab Siculis postulatus est. Qui omnes, praeter Syracusanos ac Mamertinos, M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, iam pridem illis necessitudine copulatum, quod quaestor in Sicilia fuisset praetore Sex. Peducaeo, et quod, cum decederet, in illa oratione quam Lilybaei habuit multa his benigne promisisset. Accessit eis non ignobilis futura ideo de Verre victoria, quia a Metellis, Scipionibus et multis aliis nobilibus viris et praecipue ab Hortensio ipso defenderetur, facile et principe in senatu propter nobilitatem et in foro ob eloquentiam rege causarum et eodem consule designato cum Q. Metello fratre Metellorum, alterius praetoris Siculi, alterius praetoris urbani. His ita constitutis extitit Q. Caecilius Niger, domo Siculus, [et] quaestor Verris et eiusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potius accusatorem contenderet [se] constitui oportere, has afferens causas: unam, quod ab eo laesus et ob hoc iure illi sit inimicus, quare praevaricator esse non possit; alteram, quod, cum quaestor ei tum fuerit, etiam sine inquisitione crimina noverit Verris; tertiam, quod Siculus pro Siculis agat. Huiusmodi propositionibus Cicero designatus aedilis his capitibus respondet: accusatorem eum esse oportere qui invitatus cogitur religionis officio, rogatus ab omnibus Siculis; qui pro re p. agit; quem volunt qui accusant; quem metuit qui accusatur; qui idoneus est facundia et innocentia; qui hoc facit imitatione maiorum. **Divisio** principalis: una de se ipso, altera de contentione sui et Caecilii. "Divinatio" dicitur haec oratio, quia non de facto quaeritur hic coniectura, sed de futuro, quae est divinatio uter debeat accusare. Alii ideo putant divinationem dici, quod iniurati iudices in hac causa sedeant et, quod velint, praesentire de utroque possint; alii, quod res agatur sine testibus et sine tabulis, et his remotis argumenta sola sequantur iudices et quasi divinent.

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 2: "Cum quaestor". Narrationem in exordio multi admirantur ac<ri cum> reprehensione, sed non recte. Est enim argumentalis narratio ad priorem *divisionem*, in qua quaeritur an recte Cicero ex defensore accusator effectus sit.

c) *A les subscriptions*

SVBSCR. Maer. 11: Aurelius Memmius Symmachus v.c. emendabam vel disting. Meum Ravennae cum Macrobio Plotino Eudoxio v.c.

SVBSCR. Verg. 12: Distincti emendans, gratum mihi munus amici suscipiens operi sedulus incubui tempore quo penaces circo subiunximus atque scenam euripo extulimus subitam ut ludos currusque simul uariumque ferarum certamen iunctim Roma teneret ouans. Ternum quippe sofos merui terna agmina uulgi per caueas plausus concinuere meos. In quaestum

famae census iactura cucurrit nam laudis fructum talia damna serunt. Sic tot consumptas seruant spectacula gazas festorumque trium permanet una dies Asteriumque suum uiuax transmittit in aeuum qui parcas trabeis tam bene donat opes. quisque legis relegasque felix parcasque benigne siqua minus uacuu praeteriit animus.

d) *Altres divisions*

DON. Ter. Andr. 155: 1 SI PROPTER AMOREM V(XOREM) hoc erat secundum in **diuisione** ‘et consilium meum c(ognosces)’ (v. 22). 2 SI PROPTER AMOREM VXOREM initium consilii sui demonstrandi.

DON. Ter. Andr. 356: 2 VBI TE NON INVENIO IBI a summo ad imum **diuisiones**, quibus dicta et facta continentur, sub quorum genere sunt species non dictorum nec factorum cum consideratione rerum personarumque.

CLAVD. DON. Aen. 1, prooemium, pag. 3, l. 14: itaque conponit, non, ut alii putant, carminis caput, sed, ut nos adserimus, carminis thema tanta subtilitate artis, ut in eodem, hoc est in eius breuitate, latitudinem magnam futuri operis demonstraret. commendat in prima propositione carmen suum personamque eius et gesta quem purgandum laudandumque suscepit simulque partitur quid fato, quid extra fatum perpeccatus sit, subtiliter monstrans quae accidunt fato nullius posse viribus superari, perindeque non esse illius crimen, si expugnare fata non valuit, illa vero quae extra fatum inponebantur adversantibus superis et Iunone patientia et virtute animi transmisisse. nullum interea Aeneae speciale meritum fuisse ostendit, ut Iunonem primitus, dehinc omnis deos sentiret inimicos. nam et Iunonem strictim in themate ipso, latius autem in carmine frustra adversus Aenean inimicitias suscepisse et deos ceteros prodidit, non quasi scaevis Aeneae meritis excitatos, sed reginae suae qualicumque studio obsecutos, in quo ipso subnexuit etiam illam **diuisionem**, ut dicturum sese promitteret quae Aeneas idem in terra, quae in fluctibus aduersa pertulerit. purgata persona quam propria defensione Vergilius tuebatur, quod ad oratoris officium pertinebat, diuersae partis hoc est inimicae fuerat deformanda; huic enim et saevitiae crimen obiecit et diuturnitatis retentorum inimicitarum adposuit culpam addens in fine thematis ingentem inuidiam, scilicet Romani imperii felicitatem emersuram non fuisse, si Aeneas, auctor eius et conditor, Iunonis factione ad plenum fuisset oppressus.

CLAVD. DON. Aen. 1, 5-7: concludit mire thema ipsum et omnem aduersus Iunonem inuidiam competenter exaggerat dicendo *multa quoque et bello passus, dum conderet urbem inferretque deos Latio, genus unde Latinum Albanique patres atque altae moenia Romae*, ut etiam tunc bello Aenean adpetisset, cum civitatem in Italia conderet, cum inferret deos Romano imperio et statui publico profuturos, contra quae si obtinuisset Iuno, nec Latinum genus nec Albanos principes neque ipsam Romam emersuram fuisse perindeque nec ipsum Caesarem Romani imperii culmen habiturum. dum conderet urbem: de hac dictum est (7, 290) “moliri iam tecta videt, iam fidere terrae”. cuius dolore commota Iuno excitavit per Furiam bellum. proposito nova inventione themate, in quo non solum quae esset dicturus ostendit verum etiam multiformi ratione **diuisionis** usus est, commendavit carmen suum et Aeneae personam omni liberam crimine demonstravit, Iunonem, quam ex diverso posuit, multis modis gravi perfudit inuidia. ipsum adgreditur ab invocatione Musae sui carminis caput, cui nisi instruendi lectoris causa thema praemisisset, perdidisset profecto gratiam laboris sui, cum quid lecturus esset lector ipse nesciret. interea proposito themati non mirandum est in omnibus non respondisse Vergilium; cum enim libros suos disposita ordinatione perscriberet, fine vivendi circumventus intentionem professionis suae complere non potuit; nam Albanique patres atque altae moenia Romae non scripsit.

EDITIO, -ONIS

1. Accepció textual

DON. Ter. Exc. com., cap. 8: 1 In plerisque fabulis priora ponebantur ipsarum nomina quam poetarum, in nonnullis poetarum quam fabularum, cuius moris diuersitatem antiquitas probat. nam cum primum aliqui fabulas ederent, ipsarum nomina pronuntiabantur, antequam poetae pronuntiaretur, ne aliqua inuidia ab scribendo deterreri posset. cum autem per **editionem** multarum poetae iam esset auctoritas acquisita, rursus priora nomina poetarum proferebantur, ut per ipsorum uocabula fabulis attentio acquireretur.

EDO

1. Accepció textual. Editar un text

a) *Dicta sua*

PS. ACRO Hor. carm. 1, 32, 1: POSCIMVR SIQVID VACVI SVB VMBRA LVSIMVS] Hac ode lyram suam alloquitur, ut adsit et canere non desistat; poscebatur enim dicta sua **edere**

b) *Carmina*

PS. ACRO Hor. carm. 4, 1, praeludium: *Metrum primo uersu Glyconium, secundo Asclepiadeum

Statuerat Horatius usque ad tertium librum carminum conplere opus suum, quibus **editis** maximo interuallo hunc quartum scribere est ab Augusto compulsus in laudem priuigni sui Drusi Neronis, qui uictor de Retis Vindelicis fuerat reuersus

SERV. Verg. ecl. 9, 18: PAENE SIMVL TE CVM SOLACIA R(APTA) M(ENALCA) cum suis enim solaciis perit poeta, qui necdum **editis** carminibus moritur. Vergilius autem illo tempore nondum aliquid scripserat. et dicendo 'solacia' latenter tempora carpit Augusti, quibus carmina non oblectamento fuerunt, sed solacio, quod infelicium esse consuevit. *vel 'tua solacia' tua carmina, quibus consolamur*

c) *Materiem*

PS. ACRO Hor. ars 131: § Publica materies] Docet, quomodo aggrediatur aliquis carmen iam ab aliquo scriptum. Materies iam dicta, iam ab alio **edita**. Sensus hic est: nota, inquit, materia tum uidebitur quasi propria uniuscuiusque [esse], si nouo et non usitato genere dictionis ornetur. Aliter: publica materies p(riuati) i(uris) e(rit), idest etiam dicta materies, si eam cum arte fueris interpretatus, si non totam eam uelis persequi et singula communi fide imitari; nam quaedam praetermittere debes. Et poetica licentia pro 'materia' 'materies' dixit; materies enim lignum est. Publica, inquit, materies, ut est bellum Troianum, proprie tua fiet et quasi a te inuenta, si non uerbis uilissimis explicetur

d) *Orationem*

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 139: "Etenim iudicium, quod prope omnium fortunarum". Causam Mustius pecuniariam habuit Tullio defendente, cuius oratio non est **edita**.

e) *Libellos, libros*

PS. ACRO Hor. sat. 1, 4, 71: § Nulla taberna m(eos)] Negat se libellos suos **edere** bibliopolis, ne inperitam turbam incidant, qualis est Hermogenes Tigellius. Hoc ita posuit, quoniam bibliopolae stationes uel armaria circa pilas uel columnas habebant, ac per hoc ostendit se non temere cuiquam libellos suos **edere** nisi certis et electis personis

*Plerumque in pilis uel in columnis epigrammata scribebant poetae uel bibliopolis tradebant

PORPH. Hor. carm. 4, 1, 1: *Intermissa Venus diu*. Post consummatos **editos**que tres carminum libros maximo interuallo hunc quartum scribere compulsus esse dicitur ab Augusto, ut Neronis priuigni eius uictoriam de Raetis Uindelicis quaesitam inlustraret, quae in hoc libro ea ode continentur, quae sic incipit: *Qualem ministrum fulminis alitem. Intermissa Uenus diu rursus bella moues*

PORPH. Hor. sat. 1, 4, 71: *Nulla taberna meos habeat neque pila libellos*: negat se libellos suos **edere** bibliopolis, qui uel tabernas habeant uel armaria apud pilas, ne in sordidam turbam, qualem uult intellegi Tigellium Hermogenem, incidant.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 2, argumentum: Haec sine dubio ad accusationem propositi criminis spectat oratio. Nam superiore anteactae sunt res expositae: quae quia magis adiuvant accusationem quam ipsae sunt principales, in unum librum coactae sunt iudicio Ciceronis cursim enumerantis quae Verres quaestor, quae pro quaestore, quae legatus, quae denique praetor urbanus admiserit. Ubi ventum est ad causam ipsam et Siciliensia crimina, quattuor libros **editit**: unum de iuris dictione, alterum de frumento, tertium de signis, quartum de suppliciis. In qua distributione non ordo temporis, sed facinorum genera et momenta servata sunt. Incipit autem a laude Siciliae et egreditur ad crimen Dionis, deinde Sosippi et Philocratis, sic de iure Siculorum universo. In quo frustra quidam Ciceronem reprehendunt quod non inde coeperit, cum superiora crimina non egeant eiusmodi tractatu qui ad sequentia pertinet, oratoris consilio a magnis iisdem que clarioribus sumendum esset exordium. Itaque post hoc † de Heraclio, <de> expressis honoribus ab inuitis, de Epicrate Bidino deque rebus capitalibus,

de Sopatro, de Stenio, de iure dicundo. Alterum de senatoribus, de sacerdotibus, de censoribus pretio a Verre factis, de collatione in statuas, de publicanorum cum Verre convenientia in furtis, de tabulis Carpinatii pecunias Verris extraordinarias continentibus. Genus causae in omnibus Verrinarum libris admirabile, status principaliter coniectura.

f) *Comoediam*

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 1, 6: haec prima facta est, acta ludis Megalensibus M. Fulvio M. Glabrione [Q. Minucio Valerio] aedilibus curulibus. egerunt L. Atilius Praenestinus et L. Ambuius Turpio. modos fecit Flaccus Claudi [filius] tibiis paribus dextris uel sinistris. et est tota Graeca. **edita** M. Marcello C. Sulpicio consulibus 6° pronuntiata que est 'Andria Terenti' ob incognitum adhuc nomen poetae et minoris apud populum auctoritatis ac meriti.

DON. Ter. Andr. prologus, 7: 6 VETERIS POETAE M(ALEDICTIS) R(ESPONDEAT) quia senex Luscius edebat fabulas adulescentulo tunc Terentio.

DON. Ter. Eun. praefatio, cap. 1, 11: haec **edita** tertium est et pronuntiata 'Terenti Eunuchus' quippe iam adulta commendatione poetae ac meritis ingenii notioribus populo.

DON. Ter. Eun. prologus, 15: DEFVNCTVS IAM SVM id est: iam egi fabulas meas, aut: iam destiti periclitari in **edendis** comoediis, aut certe: iam edidi quam tu reprehendis fabulam.

DON. Ter. Hec. praefatio, cap. 1: 7 Acta sane est ludis Megalensibus S. Iulio C. Rabirio aedilibus curulibus egitque L. Ambuius. modulatus est eam Flaccus Claudi tibiis paribus. tota Graeca est, facta et **edita** quinto loco Cn. Octauio T. Manlio consulibus.

DON. Ter. Phorm., praefatio, cap. 1, 6: ^o acta saue est ludis Megalensibus S. Iulio C. Rabirio aedilibus curulibus egitque L. Ambuius. modulatus est eam Flaccus Claudi tibiis paribus. tota Graeca est, facta et **edita** que est quarto loco M. Valerio C. Fannio consulibus.

g) *Ludos*

DON. Ter. Hec. prologus I, 1: 3 HECYRA EST H(VIC) N(OMEN) F(ABVLAE) haec primo data est sine prologo ludis Megalensibus, quos Sextus Iulius et Cornelius Dolabella **ediderunt**, sed occupato populi studio <in> funambulibus displicuit. post denuo data est ludis funebribus L. Aemilii Pauli, quos fecerunt Q. Fabius Maximus et Cornelius Africanus. tunc quoque non peracta est per studium populi circa gladiatores. tertio ad postremum introducta Q. Fulvio L. Marcio aedilibus uirtute actoris L. Ambuii Turpionis est commendata.

h) *Fabulam/s*

DON. Ter. Excerpta comoedia, cap. 8, 1: plerisque fabulis priora ponebantur ipsarum nomina quam poetarum, in nonnullis poetarum quam fabularum, cuius moris diuersitatem antiquitas probat. nam cum primum aliqui fabulas **ederent**, ipsarum nomina pronuntiabantur, antequam poetae pronuntiaretur, ne aliqua inuidia ab scribendo deterreri posset. cum autem per editionem multarum poetae iam esset auctoritas acquisita, rursus priora nomina poetarum proferebantur, ut per ipsorum uocabula fabulis attentio adquiretetur.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 636: NVBE CAVA erit nominativus 'haec nubes'; nam 'nubs' non dicimus, quod ait Livius Andronicus, qui primus **edidit** fabulam [Latinam] apud nos.

i) *Tragoediam*

DON. praefatio commentarii in Vergilii eclogas deperditi, pag. 11, l. 202: quamvis igitur multa ψευδεπίγραφα, id est falsa inscriptione sub alieno nomine sint prolata, ut Thyestes tragoedia huius poetae, quam Varius suo nomine **edidit**, et alia huiusmodi, tamen bucolica liquido Vergilii esse minime dubitandum est, praesertim cum ipse poeta, tamquam hoc metuens, principium huius operis et in alio carmine suum esse testatus sit dicendo [georg. 4, 565 sq.]: 'carmina qui lusi pastorum audax que iuuenta, Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi'. bucolica autem et dici et recte, vel hoc indicio probasse suffecerat, quod eodem nomine apud Theocritum censeantur; verum ratio quoque monstranda est. tria genera pastorum sunt, quae dignitatem in bucolicis habent, quorum minimi sunt qui αἰπόλοι dicuntur a Graecis, a nobis caprarii; paulo honoratiores qui μηλονόμοι ποιμένες id est opiliones dicuntur; honoratissimi et maximi, qui βουκόλοι quos bubulcos dicimus.

j) *Aeneidem*

SERV. Verg. Uita Uergilii, pag. 2, l. 10: postea ab Augusto Aeneidem propositam scripsit annis undecim, sed nec emendavit nec **edidit**: unde eam moriens praecepit incendi. Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit emendare, ut superflua demerent,

nihil adderent tamen: unde et semiplenos eius invenimus versiculos, ut hic cursus fuit, et aliquos detractos, ut in principio; nam ab armis non coepit, sed sic ‘Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena carmen, et egressus silvis vicina coegi ut quamvis avido parerent arva colono, gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis arma virum que cano’ et in secundo hos versus constat esse detractos ‘aut ignibus aegra dedere. iam que adeo super unus eram, cum limina Vestae servantem et tacitam secreta in sede latentem Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem erranti passim que oculos per cuncta ferenti.

k) *Locum*

SERV. auct. Verg. georg. 1, 108: ECCE SVPERCILIO id est ex improviso. ‘supercilio’ autem altitudine, summitate terrarum. alii ‘supercilia’ loca in obliquum delimitata, quae superne habeant alia fastigia, ex accidenti dicunt. tramites autem sunt convalles, quae de lateribus utrimque perviae limitant montes, quae solent etiam saltus nuncupari. sed hic tramitem nunc pro valle ac saltu accipere debemus et pro supercilio simpliciter **edito** loco, ut Ἰλιος ὄφρυόεσσα; nam ideo ait ‘clivosi’.

EMENDATIO, -ONIS

1. Altres

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 248: *ATLANTIS CINCTVM repetitio cum emendatione et auctu.*

[Geymonat: cinctum *dist. Tib.*]

EMENDATOR, -ORIS

1. Accepció textual. Persona que esmena un text.

Ps. ACRO Hor. ars 345: *Hic meret] Idest praestat, idest dignus est emi. 'Meret' mercedem affert 'Librum' pro poemate posuit. 'Hic liber': istiusmodi, qualem dixi. 'Sosis' idest bibliopolis. Alii **emendatores** et probatores carminum uolunt intellegi et duo i debere scribi, sed propter metrum unum scribitur. Sosii ergo duo fratres fuerunt bibliopolae opinatissimi. Est autem sensus: istiusmodi librum facile Sosii possunt uendere.

SERV. auct. Verg. Aen. 6, 289: GORGONES *hae Gorgones Phorci filiae tres fuerunt in extrema Africa circa Atlantem montem, quae omnes unum oculum habebant, quo invicem utebantur. quarum nomina haec fuerunt Stheno, Euryale, Medusa. sed Medusa, erecta favore Neptuni, ausa est crines suos Minervae capillis praeferre: qua re indignata dea, crines eius in serpentes vertit eamque excidi a Perseo fecit luminibus orbatam, fecitque ut quisquis caput eius vidisset verteretur in saxum. sed Perseus, Iovis et Danaes filius, cum ad eam occidendam volaret, prae se scutum ferens speculi candore perlucidum, sicut Minerva monstraverat, in umbra eius vidit caput Gorgonae et ita aversus accedens id amputavit. quod cum ad Polydecten regem pertulisset isque negaret id eius virtute confectum, conspicuum id regi fecit: cuius conspectu ille in saxum mutatus est, quod in Seripho insula hodieque ostenditur.* Serenus tamen dicit poeta Gorgonas puellas fuisse unius pulchritudinis, quas cum vidissent adulescentes, stupore torpebant: unde fingitur, quod si quis eas vidisset, vertebatur in lapidem. *sane quidam dicunt versus alios hos a poeta hoc loco relictos, qui ab eius **emendatoribus** sublatis sint*

Gorgonis in medio portentum inmane Medusae,/ viperae circum ora comae, cui sibila torquent infamesque rigent oculi, mentoque sub imo/serpentum extremis nodantur vincula caudis.

[Geymonat: 'hos v. quattuor Vergilius ipse delevit in eorumque locum postea vv. 282-289 suffecit' Sabbadini cf. Paratore in 'Scritti Riposati', Reati-Mediolani 1979, 331-337]

EMENDO

1. Accepció textual. Corregir un text

a) *Aeneida (aut carmen)*

DON. Uita Uerg pag. 8, l. 138: heredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum fratrem alio patre, ex quarta Augustum, ex duodecima Maecenatem, ex reliqua L. Varium et Plotium Tuccam, qui eius Aeneida post obitum iussu Caesaris **emendaverunt**.

DON. Uita Uerg. pag. 9, l. 155: edidit autem auctore Augusto Varius, sed summatim **emendata**, ut qui versus etiam imperfectos, si qui erant, reliquerit.

DON. Uita Uerg. pag. 7, l. 123: anno aetatis quinquagesimo secundo impositurus Aeneidi summam manum statuit in Graeciam et in Asiam secedere triennio que continuo nihil amplius quam **emendare** ut reliqua vita tantum philosophiae vacaret.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 560: *DARDANIDAE haec hemistichia Vergilius ꝑnominabat, quae in emendando carmine fuerat repleturus.*

b) *Carmen Bucolicum (aut Georgica aut opus)*

SERV. Uita Uergilii, pag. 2, l. 7: tunc ei proposuit Pollio ut carmen bucolicum scriberet, quod eum constat triennio scripsisse et **emendasse**. item proposuit Maecenas Georgica, quae scripsit **emendavit**que septem annis. postea ab Augusto Aeneidem propositam scripsit annis undecim, sed nec **emendavit** nec edidit: unde eam moriens praecepit incendi. Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit **emendare**, ut superflua demerent, nihil adderent tamen: unde et semiplenos eius invenimus versiculos, ut “hic cursus fuit” (1.534), et aliquos detractos, ut in principio; nam ab armis non coepit, sed sic ‘Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena carmen, et egressus silvis vicina coegi ut quamvis avido parerent arva colono, gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis arma virum que cano’ et in secundo hos versus constat esse detractos ‘aut ignibus aegra dedere. “aut ignibus aegra dedere. iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae/ servantem et tacitam secreta in sede latentem/ Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem/ erranti passimque oculos per cuncta ferenti./ illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros/ et Danaum poenam et deserti coniugis iras/ praemetuens, Troiae et patriae communis erinys,/ abdiderat sese atque aris invisa sedebat./ exarsere ignes animo; subit ira cadentem/ ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas./ scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenae/ aspiciet, partoque ibit regina triumpho,/ coniugiumque domumque patres natosque videbit, /Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?/ occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?/ Dardanium totiens sudarit sanguine litus?/ non ita. namque etsi nullum memorabile nomen/ feminea in poena est, habet haec victoria laudem: / extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis/ laudabor poenas, animumque explesse iuvabit/ ꝑultrici famam et cineres satiasset meorum.’/ talia iactabam et furiata mente ferebar./ cum mihi se non ante alias

c) *Punts concrets del text*

SERV. auct. Verg. georg. 1, 6: *LVMINA ‘numina’ fuit, sed emendavit ipse, quia postea ait (10) ‘et vos agrestum praesentia numina fauni’.* [Geymonat: cf. Timpanaro ‘Virgilianisti antichi e tradizione indiretta’, Florentiae 2001, 147-148.]

SERV. auct. Verg. georg. 2, 224: *VESAEVO Vesaevus mons est Liguria, sub Alpibus positus: nam Campaniae Vesuvius dicitur, pro quo multi Vesaevum positum volunt. et aliter: Campaniae mons Vesaevus. et hoc emendavit ipse, quia Nola posuerat: nam postea offensus a Nolanis, qui eidem aquam negaverant, ‘ora’ pro ‘Nola’ posuit.* [Geymonat: idem Gell. 6, 20, 1; cf. Serv. Aen. 7, 740, Russi s.v. ‘Nola’ in E.V. III, 1987, 749-752 ET Barchiesi, ‘ASNP’ 1979, 527-537 et Hermann, ‘Latomus’, XV, 1956, 240]

SERV. auct. Verg. georg. 4, 231: *BIS GRAVIDOS COGVNT FETVS gemina est fecunditas mellis. et aliter: ‘fiores’ emendatum fuit. et bene ‘gravidos flores’, quod ex his omnia generant.*

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 3, 693: *PLEMYRIVM VNDOSVM.* Long.: ‘Plemurium’ **fuit emendatum** ‘Pemyrium’, promunturium Siciliae; dictum autem ἀπό πλεμυρίας ideo est, quod undique fluctibus undisque adluatur. Nasos prius appellata Ortygia apposita...esse dicta ab eo, quod Latona fugiens draconem Pythonem in coturnicem mutata, quae Graece ortux

dicitur, in eam evolaverit. [Geymonat: plemurium PV, *Tib. In interpr.*: plemyrium MV¹p, plemyreum R]

SVBSCR. Cic. 1: *in exemplari vetustissimo hoc erat in margine*: Emendavi ad Tyronem et Laetanianum. Acta ipso Cicerone et Antonio cos Oratio XXIII.

in exemplari sic fuit: Statilius Maximus rursus emendavi ad Tyronem et Laetanianum et Dom. et alios veteres. III oratio eximia.

SVBSCR. Mart. 2: Ego Torquatus Gennadius emendavi feliciter. Constantine lege feliciter Constantine floreas.

SVBSCR. Apul. 3: Ego Salustius legi ET emdavi Romae felix Olibrio et Probino v.c. cons. in foro Martis **controversiam** declamans oratori Endelechio. Rursus **Constantinopoli** recognovi Caesario et Attico coss.

SVBSCR. Pers. sat. 4a: FLAUII· IUL· TRE· NN· SABINI· UI POTECTOR DOMESTICUS TEMPTAUI EMENDARE SINE ANTIGRAPHO MEU ET **ADNOTAUI** BARCELLONE CSS DO· NN· ARCKADIO ET HONORIO Q

SVBSCR. . Pers. 5: Flavius Iulius Tryfonianus Sabinus v.c. protectos domesticus temptavi emendare sine antigrapho meum et adnotavi Barcellone coss. Dd. Nn. Arcadio et Honorio V.

SVBSCR. Liv. 6: Nicomachus Flavianus v.c. III praefect. urbis emendavi apud Hennem.

SVBSCR. Veg. 8: Epitoma rei militaris: Fl. Eutropius emendavi sine exemplario Constantinopolim consul. Valentiniano Aug. VII. et Abieni

SVBSCR Pomp. Mel. 9: POMPONI MELAE DE CHOROGRAPHIA LIBRI TRES EXPLICIT· FELICITER· FL. RVSTICVS HELPIDIVS DOMNVLVS VC ET · SPC · COM· CONSISTOR EMENDAUI RABENNAE

SVBSCR 10: C. TITI PROBI FINIT EPITOMA HISTORIARVM DIVERSARVM. EXEMPLORVMQVE ROMANORVM' FELICITER EMENDAUI DISCRIPITVM RABENNAE RVSTICIVS HELPIDIVS DOMNVLVS VC

SVBSCR Macr. 11: Aurelius Memmius Symmachus v.c. emendabam vel disting. Meum Ravennae cum Macrobio Plotino Eudoxio v.c.

SVBSCR Verg. 12: Distinxi emendans, gratum mihi munus amici suscipiens operi sedulus incubui tempore quo penaces circo subiuncimus atque scenam euripo extulimus subitam ut ludos currusque simul uariumque ferarum certamen iunctim Roma teneret ouans. Ternum quippe sofos merui terna agmina uulgi per caueas plausus concinuere meos. In quaestum famae census iactura cucurrit nam laudis fructum talia damna serunt. Sic tot consumptas seruant spectacula gazas festorumque trium permanet una dies Asteriumque suum uiuax transmittit in aeuum qui parcas trabeis tam bene donat opes. quisque legis relegasque felix parcasque benigne siqua minus uacuum praeteriit animus.

SVBSCR Mart. Cap. 13: Securus Memor Felix v. sp. Com. Consit. Rhetor R. ex mendosissimis exemplaribus emendabam contra legente Deuterio scholastico discipulo meo Romae ad portam Capenam cos. Paulini v. c. sub d. non. Martiarum Christo adiuvante.

SVBSCR Hor. 14: Vettius Agorius Basilius Mavortius v.c. et inl. ex com. dom. ex cons. ord. legi et ut potui emendavi conferente mihi magistro Felice oratore urbis Romae

SVBSCR Iuv. 18: D. IVNII IVVENALIS· S·L·B·I·EXPLICIT FELICIT INCIP· L·B· II·L·F·VRSEDIO POSTVMO LEGI EGO NICEVS AIUD M. SERBIU ROME ET EMDAUI

SVBSCR. Front. 19: Caecilius saepe rogatus legi emendavi

SVBSCR. Luc. 20: Paulus Constantinopolitanus emendavi manu mea solus

d) *Versos*

SERV. Verg. Aen. 2, 392: INSIGNE DECORVM ornamentum decorum: non enim sunt duo epitheta, quod apud Latinos vitiosum est. fecit hoc tamen Vergilius in paucis versibus, qui tamen **emendati sunt**, ut lenta quibus torno facili super addita vitis, cum antea 'facilis' fuerit. sane 'clipei insigne' περιφραστικῶς pro clipeo.

e) *Libros*

SERV. Verg. Aen. 4, 348: *ASPECTVS DETINET VRBIS potest pro 'delectat' accipi, ut capiturque locis. sane quidam in novis et emendatis libris pro 'detinet' 'demeret' inventum adserunt: nam et Ciceronem in prima Philippicarum <XIV 34> ita aiunt dixisse putas ne eum immortalitatem mereri voluisse? alii ab eo, quod est 'mereor mereris meret'.* [Geymonat:

demeret p¹; demeret *commendavit Hensius, recepit Sabbadini, qui detinet putabat ex glossa ortum, demorat Nettleship.*]

f) *Quaestiones*

SERV. Verg. Aen. 5, 626: SEPTIMA POST TROIAE E. I. V. A. atqui et Dido dixit ‘nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas’ (Aen. 1, 755). de qua re quidam hoc dicunt, quod Aeneas apud Carthaginem paucis diebus fuerit: nam ait ‘cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion’, qui oritur, ut Sallustius dicit, iuxta solis aestivi pulsum: item ait ‘dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion’, ut hiemem pro tempestate posuerit: secundum quod Carthagini paucis fuerit diebus. sed illud occurrit ‘nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere’. et hoc quidam sic purgant, ut dicant potuisse fieri, ut intra anni metas et ad Africam venerit, et inde navigaverit. sed istis occurrit quod in primo ait ‘septima aestas’, unde apparet hanc octavam fuisse: quod et ab Anchisae morte indicat annus impletus. ergo constat quaestionem hanc unam esse de insolubilibus, quas non dubium est **emendaturum fuisse** Vergilium.

g) *Locum*

SERV. Verg. Aen. 9, 361: POST MORTEM scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum: nam Donatus dicit post mortem Nisi et Euryali bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit, si diligenter advertas. sane sciendum locum hunc esse unum de XII. Vergilii sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive **emendandis**, sive sic relictis, ut a nobis per historiae antiquae ignorantiam liquide non intellegantur. [Geymonat: *cf. schol. ver. ad loc. versum delendum censuit Wagner, del. Ribbeck et Jachmann “RhM”, 84, 1935, 222.*]

ERRO

1. Accepció textual

SCHOL. BERN. Verg. georg. 3, 311: *Incana*, ualde uel nimium *cana*. *Barbas*. Nunc de quadrupedibus; nam ‘barbam’ hominum, ‘barbas’ pecudum dicimus; ita dicit *Caper*. Tamen hoc *Cominianus* uincit, dicens: ‘**Errant** qui in hominibus ‘barbam’, in hircis ‘barbas’ dici putant, sed recte ‘barbam’ in uno homine singulariter et pluraliter in pluribus dicas.’ [Geymonat: barbīs a]

2. *Distinctio*

a) Seqüències

DON. Ter. Andr. 55: PLERIQUE OMNES F. ἀρχαΐσμός est. — nam **errant**, qui ‘plerique’ παρέλκον intellegit aut qui subdistinguit ‘plerique’ et sic infert ‘omnes’. hoc enim pro una parte orationis dixerunt ueteres eodem modo, quo Graeci ‘πάμπολλα’ et Latini ‘plus satis’ (Eun. I 2, 5).— Naeuius in bello punico (libr. inc. fr. 14 M.) ‘plerique omnes subiguntur sub unum iudicium’.

DON. Ter. Hec. 424: 1 ODIOSVM esse scilicet ita in mari dies triginta. 2 nam qui iungunt et sic legunt, **errant** et non intellegunt. 2 Et nomen posuit pro aduerbio: odiosum pro odiose. 3 HAVD CLAM ME EST λιτότης pro: “ego maxime intellego, quam odiosum sit”. nam qui iungunt et sic legunt, **errant** et non intellegunt.

b) Interrogació

DON. Ter. Phorm. 124: QUID IS FECIT correxit interrogatiue **errantem**, ut rediret ad nominatiuum casum ‘qui’, <unde> aberrauerat et ‘illum’ dixerat.

3. Mètrica

SERV. Verg. Aen. 12, 365: EDONI BOREAE ‘Edoni’ Thracii. nam Edon mons est Thraciae. sane sciendum hoc loco **errasse** Donatum, qui dicit ‘Edonii’ legendum, ut ‘do’ brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit <1, 675> Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo: namque certum est systolen fecisse Lucanum: unde ‘Edoni’ legendum est, ut sit ‘hic Edonus, huius Edoni’. Stautius et Vergilium et artem secutus ait “tristius Edonas hiemes Hebrumque nivalem”, non ‘Edonias’. [Geymonat: edonea M, edonii M²beγ¹ (udonii γ), comm. Lucan. 1, 675, Tib.]

CLAVD. DON. Aen. 9, 430: tantum infelicem nimium dilexit amicum. quod ait tantum, corripit debet in pronuntiatione, non produci, ut sit hoc solum deliquit, quia venit huc mecum amicitia infelicis hominis ductus, non odio vestro. **errant** autem qui producunt tantum et sic intellegunt, quasi Nisus dixerit tantum me amavit quasi multum me. quodsi solum est, hunc inplet intellectum, ut excusetur Euryalus. multum enim putavit interesse Nisus inter reum facti et eum qui interfuerit facto nec tamen aliquid fecerit, cum ambos teneat una sententia. sed hoc Vergilius non adprobans pro dolentis et turbati per amentiam persona posuit, ut quasi hoc genere parceretur ei qui divelli ab amico non potuit.

4. Morfosintaxi

DON. Ter. Ad. 116: EGO ILLI MAXIMAM PARTEM FERAM **errant** qui ‘illi’ putant esse pronomen, cum sit aduerbium loci, ut (Verg. Aen. 2, 548-49) ‘illi mea tristia facta degenerem que Neoptolomum narrare memento’. ‘illi’ ergo: ibi, ubi ille peccat. quare quidam etiam LI syllabam discretionis causa, ut locum significet, corripiunt. [Prete: feram ω Don. Fleck. Mar. fero A editt.]

SERV. Verg. Aen. 3, 326: FASTVS superbiam. et est quartae declinationis; nam liber, qui dierum habet computationem, secundae declinationis est: unde **erravit** Lucanus (10, 187) dicendo “nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus”.

5. Altres

1. Sentit, concepció de l’obra, interpretació

- DON. Ter. Andr. prologus 1, 2: POETA CVM P(RRIMVM) A(NIMVM) A(D) S(CRIBENDVM) A(DPVLIT) intentio omnis huius prologi hoc agit, ut nouo poetae ueniam paret et ueteri odium et ut quam maxime modestum minime que errantem Terentium probet.
- DON. Ter. Hec. 349: PHILVMENAE DOLORES δραματικῶς **errat**: non enim uere dolor morbi est, cum sit partus. [Prete: Philumenae Dp *Don. editt.* –nam *cett.*]
- DON. Ter. Phorm. praefatio, cap. 1, par. 1: POSTQVAM POETA VETVS POETAM NON POTESIT 1 Hanc comoediam manifestum est prius ab Apollodoro sub alio nomine, hoc est Ἐπιδικαζομένου, Graece scriptam esse quam Latine a Terentio Phormionem. quamobrem nulla dubitatio est hanc solam esse, cui nomen poeta mutauerit, et **errare** eos, qui in hac Phormionem parasitum putant a formula litis, quam intenderit, nominatum, cum Graeca lingua Formio fiscus sparteus et stramen nauticum sic dicatur: a cuius rei uel capacitate uel uilitate etiam ab Apollodoro parasitus Phormionis nomine nuncupatur.
- DON. Ter. Phorm. 160: 1 AT NON COTIDIANA CVRA HAEC ANGERET ANIMVM amatorie loquitur Antipho. **errant** <igitur> qui putant eum paenitere sui desiderii - nam si hoc est, nec maritus firmus uidebitur fore-; sed hoc dicit: facilius fuisse abstinere uirgine intacta quam ea cum qua iam consuerit, et ideo subiungit ‘dum exspecto quam mox ueniat qui adimat hanc mihi consuetudinem’.
- SERV. Verg. Aen. 1, 75: PVLCHRA PROLE notanda figura; frequenter enim hac utitur. nam quod nos per genetiuum singularem dicimus, antiqui per septimum dicebant, ut hoc loco ‘parentem pulchra prole’, id est pulchrae prolis. et simpliciter intellegendum est; **errant** namque qui dicunt ideo ‘pulchra’ dixisse propter Canacem et Macareum in se invicem turpissimos fratres. illi enim alterius Aeoli filii fuerunt [Geymonat: pulchra γ, corr. γ¹]
- SERV. AUCT. Verg. Aen. 2, 711: ET LONGE ‘longe’ valde, ut “Tiberinaque longe ostia”. nam ‘longe’ non potest, quia sequitur ‘pone subit coniunx’. et bene ire singulos facit: scit enim multitudinem facile posse deprehendi. * vel ‘longe’ ideo, ut sit proeconomia, quod **errare** potuerit *. [Geymonat: haut longe Kvičala, et lente Brandt, atque legens Schenkl, a tergo Baehrens]
- CLAUD. DON. Aen. prooemium, pag. 2, l. 7: Primum igitur et ante omnia sciendum est quod materiae genus Maro noster adgressus sit; hoc enim nisi inter initia fuerit cognitum, vehementer **errabitur**. et certe laudativum est, quod idcirco incognitum est et latens, quia miro artis genere laudationis ipse, dum gesta Aeneae percurreret, incidentia quoque etiam aliarum materiarum genera complexus ostenditur, nec ipsa tamen aliena a partibus laudis; nam idcirco adsumpta sunt, ut Aeneae laudationi proficerent. hoc loco quisquis Vergilii ingenium, moralitatem, dicendi naturam, scientiam, mores peritiam que rhetoricae disciplinae metiri volet, necessario primum debet advertere quem suscepit carmine suo laudandum, quantum laborem quamque periculosum opus adgressus sit. talem enim monstrare Aenean debuit, ut dignus Caesari, in cuius honorem haec scribebantur, parens et auctor generis praeberetur; cumque ipsum secuturae memoriae fuisset traditurus extitisse Romani imperii conditorem, procul dubio, ut fecit, et vacuum omni culpa et magno praeconio praeferendum debuit demonstrare.
- CLAUD. DON. Aen. prooemium, pag. 4, l. 24: si Maronis carmina competenter attenderis et eorum mentem congrue comprehenderis, inuenies in poeta rhetorem summum atque inde intelleges Vergilium non grammaticos, sed oratores praecipuos tradere debuisse. idem enim tibi, ut aliquibus locis exempli causa posuimus, artem dicendi plenissimam demonstrabit. amato eum, qui multorum diversorum que scripta complexus est, erit operae pretium non **errare** per plurimos; et si id placebit, laudabis eum cui licuit universa percurrere, qui se diversae professionis et diversarum sectatoribus artium benivolum praebuit peritissimumque doctorem. habet denique ex eo nauta quod discat in officiorum ratione, habent quod imitentur patres et filii, mariti et uxores, imperator et miles, civis optimus et patriae spectatissimus cultor, in laboribus periculis que reipublicae optimum quemque et apud suos primum fortunas et salutem suam debere contemnere. magisterio eius instrui possunt qui se aptant ad deorum cultum futura que noscenda. hic habent imitandam laudem qui inlaesas amicitias amant, habent quam metuant notam qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. docet quales esse debeant homines quorum praesidia in necessitatibus postulatur, ne adrogantiae

aut inhumanitatis crimen incurrant; non erubescendum, si potior inferiorem roget, cum fuerit necessarius. postremo quoniam non possumus Maronianae virtutis omnia narrata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat. facilius enim cetera legendo et considerando reperies, si praedicta fueris adsecutus. omnia certe quae ex eo nunc adripere placuit, suis quibusque locis explicando tractabimus.

CLAVD. DON. Aen. 1, 1: Interpretabimur igitur quod diximus thema, cuius prima pars est *arma virumque cano*: in hac brevitate et angusta propositione multa complexus est; nam et proposuit et divisit et in eo ipso sese commendat, quod non ludicra vel turpia ut alii, sed spectata elegerit ad scribendum, arma scilicet, hoc est scutum et alia quae Aeneae Vulcanum fabricasse perscripsit, et virum, non ut sexum significaret, sed virum qui talia arma, tam magna, tam pulchra habere vel gestare potuerit, virum qui Romani imperii auctor et conditor esse meruerit, virum qui Iunonis inimicitias et factionem deorum omnium superaverit, virum qui terra mari que iactatus multa adversa tolerando ac ferendo transmiserit. hoc loco plerique arbitrantur **errasse** Vergilium, ut primo rem, deinde personam poneret; qui si Sallustium (hist. I 1 M.) considerarent liberum a ratione metrorum sic historiam coepisse, ut primo rem, dehinc populi Romani personam poneret, numquam Vergilium criminarentur, quem constat in propositione liberam ordinandi habuisse licentiam, exequendi vero alium ordinem adhibuisse. nam quod ait cano, quasi iam carmine completo loqueretur, ostendit ex aperto thema esse, quod plenum atque perfectum futurae conscriptioni carminis praeparaverat. cano bis accipitur, cano arma, cano virum, sed armorum descriptionem primo propositam sequent disputationi servavit et coepit a gestis viri adiungens haec secundae propositioni, ne hiulcam faceret narrationem. sequitur altera cum propositione divisio, ut ostendat quid Aeneas fatali ratione, quid extra fatum perpressus sit; nam fuit fati ut perdita patria sua ire ad Italiam et in eam venire cogeretur. quo loco Vergilius Aenean perditae civitatis crimine absolvit; nulla enim culpa est defensare nequissime quod fataliter interisse dubitari non poterat. simul monstrat non poenam fuisse quod Asiae finibus exclusus Aeneas amisso genitili solo quasi exul trahebatur in alienas terras, sed gloriam. optimum quippe est idcirco parvum perdere unumquemque, ut minore percussus detrimento maioris rei emolumenta conquirit. certe et illud sentiendum, non malo fatorum voto Iliensi imperio excidium extitisse, sed ne esset quod in Asiae partibus eum detineret qui constituendo Romano imperio dignus auctor et conditor parabatur.

CLAVD. DON. Aen. 1, 174-179: *at primum silici scintillam excudit Achates suscepitque ignem foliis atque arida circum nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam. tum Cererem corrupfam undis Cerealiaque arma expediunt fessi rerum frugcsque receptas et torrere parant flammis et frangere saxo*: Acliates, inquit, procurabat ignem, ut coiTuptionem fluctibus et aqua madidum frumentum siccare et frangi posset. hic **errant** male interpretantes et disputando pessime suum confitentur errorem dicendo praeposteram ordinationem posuisse Vergilium, cum prius sit frangere saxo hoc est molere, postea vero torrere flammis quasi panem coquere. sed cum torrere constet dixisse Vergilium, non coquere, procul dubio recte posuit torrere prius et sic frangere; meminerat enim se de naufragis loqui et dixisse superius “omnes accipiunt inimicum imbrem rimis que fatiscunt”, perinde que madidum habuisse frumentum, quod nisi igni mature siccare non posset nec posset madidum moli. recte ergo dixit parant prius torrere, ut posset saxo confringi. descripsit actus aliorum: videamus quos Aeneas habuerit et cum quanta eius laude describantur. iste enim aut solus non sensit vim pelagi aut solus de refectione animae aut corporis non cogitavit, quin potius alium quoque laborem arripuit. intellegendum hoc loco altitudinem scopulorum idcirco esse in loci descriptione propositam, ut non tantum esset maior prospectus ex summo verum etiam ut Aeneae laudationi altitudo ipsa proficeret, cuius virtus et animi et corporis tanta extitit, ut lassus omnibus et de cibo ac requie cogitantibus solus non fugerit laborem et difficilis ascensus et prolixos adgressus sit. arripuit ergo altitudinem scopuli neque ab ascendendi labore revocatus est, dummodo locus ille ex summo socios forsitan in subiecta latitudine pelagi demonstraret errantis.

CLAVD. DON. Aen. 11, 519: *Tiburnique manus ducis et tu concipe curam*: ducis sic in medio est, ut sine pronuntiantis culpa vel superioribus vel inferioribus possit aptari. quippe si dicatur Tiburni que manus ducis, recte dicitur, si ducis et tu concipe curam, non **erratur**. laudavit omnis, ne inertis ardenti iunxisse videretur.

2. Autors concrets

- DON. Ter. Eun. 689: 1 COLORE MVSTELLINO **errauit** Terentius non intellegens Menandricum illud «αὐτός ἐστιν γαλεώτης γέρω». ait autem stellionem, quod animal lacertae non dissimile est maculoso corio; namque ad id genus facies exprimitur eunuchorum corporis, quia plerique lentiginosi sunt. hic ergo errauit ideo, quia «γαλή Men Inc. 188.1 » mustella dicitur, γαλεώτης stellio, ὡσπερ Ἀριστοφάνης ἐν ταῖς Νεφέλαις: «ἦσθην γαλεώτη καταχέσαντι Σωκράτους». 2 At ego Edesionum sequor, qui recte intellexit Terentium scientem mustellino colore dixisse eunuchum uelut subliuido, quia uere eunuchi aut ex candidissimis lentiginosi fiunt, ut ex Gallis et eiusmodi occidentalibus, aut ex fuscis subliuidi, ut ex Armeniis et aliis orientalibus. [Prete: coloremus te lino C haec *om.* vb]
- DON. Ter. Phorm. prologus, 25: EPIDICAZOMENON QVAM VOCANT COMOEDIAM manifeste hic **errat** Terentius; nam haec fabula quam transtulit Epidicazomene dicta est a puella, de qua iudicium est, cum sit <alia> fabula Epidicazomenos eiusdem Apollodori. debuit ergo dicere Epidicazomenen. [Prete: 25-26 qu. com. uoc. Gr. b]
- SERV. Verg. georg. 4, 372: PVRPVREVM autem nigrum ex altitudine accipimus: nam Padus non in rubrum mare, sed iuxta Ravennam in Adriaticum cadit. et ‘purpureum’ graecum est epitheton: Homerus εἰς ἄλλα πορφυρόεσσαν: unde apparet Victorinum hoc loco **errasse**, qui ‘purpureum mare’ rubrum esse dixit, quod est iuxta Indiam. ‘*purpureum*’ *altum et per hoc nigrum, tropice. legitur et ‘influit’*.
- SERV. Verg. Aen. 11, 316: EST ANTIQVVS AGER TVSCO MIHI PROXIMVS AMNI hoc loco Donatus **erravit** dicens, agrum quem Latinus donare disponit, esse in Campania iuxta Vfentem fluvium, *quod etiam Clanarius ait*, cuius terras vicinas Tusci aliquando tenuerunt, ut inde dictum sit ‘Tusco mihi proximus amni’. agit etiam hoc argumento, quod illic est locus qui hodieque pinetum vocatur. sed constat omnia illa loca esse campestria, nec procedit quod dicitur ‘celsi plaga pinea montis’. unde sequenda est potius Livii, Sisennae et Catonis auctoritas: nam paene omnes antiquae historiae scriptores in hoc consentiunt. Cato enim in originibus dicit Troianos a Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentum et castra Troiana. hic etiam modum agri commemorat et dicit, eum habuisse iugera iiDCC. *sane ‘antiquus’ potest et nobilis accipi: vel secundum Trebatium qui de religionibus libro septimo ait “luci qui sunt in agris qui concilio capti sunt, hos lucos eadem caerimonia moreque conqueri haberique oportet, ut ceteros lucos qui in antiquo agro sunt”. ‘antiquum agrum’ Romanum cogit intellegi.*
- SCHOL. BERN Verg. georg. 4, 15: *Procne*, hirundo. Virgilius non **errauit** dicendo Procnen ‘cruentam’, quoniam Procne iam filiorum sanguine fuerat inaculata. Haec in lusciniam est conuersa, Philomela in hirundinem et Procnen pro hirundine more suo posuit, idest sororem pro sorore. *Iunilius* dicit. [Geymonat: cruentis] cruentum *Serv. Aen. 1, 235* (sed cruentis *B. 6, 74*), etiam Hos. 304]
- COMM. Lucan. 1, 453 AVT SOLIS NESCIRE aut illi aut nos **erremus** necesse est. [Housman aut solis nescire datum]

ERROR, -ORIS

1. Accepxió textual

SERV. Verg. Aen. 11, 230: PACEM TROIANO AB REGE PETENDVM sicut etiam supra <10, 628> diximus, cum per gerundi modum aliquid dicimus, per accusativum elocutionem formemus necesse est, ut ‘petendum mihi est equum’: Lucretius <1, 111> aeternas quoniam poenas in morte timendum, item Sallustius castra sine vulnere introitum: nam ‘castra’ accusativus pluralis est, qui multis **errorem** facit, ut videatur esse nominativus, quia neutra triptota sunt et similis est nominativus accusativo. [Geymonat: aut] et *DServ. Georg. 4, 484*, ut *Don. Ter. Andr. 254* (sed aut *eun. 97*) ab] a R petendum M²bhnu, *Rufin. 57, 22*, *GLK V, 649, 22*, *Serv. Hic et Aen, 10, 628*, *DServ. Georg. 4, 484*: petendam MPRωγ, *Tib., edd. Plerique ante Jahn et Wagner*; <<pacem- petendum... cum per gerundi modum aliquid dicimus, per accusativum elocutionem formemus necesse est, ut petendum mihi est equum>>; cf. *Sil. Ital. 11, 559* Valmaggi, ‘BFC’, XXI, 1914, 16, et Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 127]

SERV. Verg. Aen. 12, 120: VELATI LINO atqui fetiales et pater patratus, per quos bella vel foedera confirmabantur, numquam utebantur vestibibus lineis. *adeo autem a Romano ritu alienum est, ut, cum flaminica esset inventa tunicam laneam lino habuisse consutam, constitisset ob eam causam piaculum esse commissum.* unde dicemus **errore** factum, ut linea vestis contra morem adhiberetur ad foedera, quae firma future non erant. scimus enim hoc ubique servare Vergilium, ut rebus, quibus denegaturus est exitum, det etiam infirma principia. sic in Thracia civitatem condens Aeneas, quam mox fuerat relicturus, contra morem Iovi de tauro sacrificavit. sic senatum ad privata Latinus convocat tecta, quando eius non erunt firma consilia. sic paulo post in augurio liberatus cycnus in fluvium concidit, quia Turnum Rutuli, licet rupto foedere, liberare non poterunt. Caper tamen et Hyginus hoc loco dicunt lectionem esse corruptam: nam Vergilium ita reliquisse confirmant ‘velati limo’. limus autem est vestis, qua ab umbilico usque ad pedes *prope* teguntur pudenda poparum. haec autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est flexuosam, unde et nomen accepit: nam ‘limum’ obliquum dicimus, unde et Terentius limis oculis dicit, id est obliquis. [Geymonat: vellati M, vilati P, corr. M¹P¹ // limo Geymonat etiam Traina et Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 15-17] lino MPRωγ, *DServ. Ad v. 169*, *Tib., etiam Zetzel ‘Latin Textual Criticism’ 3*, *Sil. Ital. 3, 24*: velantur corpora lino; sed limo cinctos legitur in *Lege Irnitana saec. I* (‘JRS’ 76, 1986, 153, 17)]

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 25: “Qui quamobrem accerserentur”. Bene interposuit haec ad causam non veniendi. Nam sine hac ad designatum consulem Siculos non venisse contumaciae videretur. Sane et hic et in primo capite Verrinarum animadvertitur inconsequens locutio similisque soloecismi, siquidem “non venisse” legeris: nam si “non venissent” legeris, **error** non erit. [Orelli: venissent de con. Asconii L. At cf. Madv. Ep. P. 107]

2. Distinctio

a) Seqüencia

CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu*: quia videbat Aeneas esse criminosum vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic **errore** confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibi que distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti **errore** quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes

meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in casu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in casu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processu ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladius timuisse hostium, non + sub recentiorum succedentes. [Geymonat: 433 danaum *dist. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ. Aen. 3, 376, Tib.*; danaum-manu *iangunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors, cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-1970, 80*]

b) Exclamació, interrogació

LACT. PLAC. Stat. Theb. 3, 481: (CVI TV DICTAEE SECVNDAS IMPVLERIS MANIFESTVS AVES) MIRVM VNDE (SED OLIM HIC HONOR ALITIBVS) in **errorem** inducitur ista admiratio cum inuocatione. nam quasi Vergilium, sed non recto ordine, sequitur. ait enim <georg. I 415 - 416>: 'haud equidem credo, quia sit diuinitus illis <ingenium aut rerum fato prudentia maior>.'

3. Morfosintaxi

SERV. Verg. Aen. 1, 697: CVM ENIT aut pro 'cum veniret', aut ut 'cum' sit adverbium temporis pro dum; nec enim potest coniunctivi modi particula iungi indicativo. sane sciendum, malo **errore** 'cum' et 'dum' a Romanis esse confusa.

SERV. Verg. Aen. 2, 39: INCERTVM (...) sane 'vulgus' magis masculini generis est, quam neutri, quia in 'us' exeuntia neutra in 'ris' mittunt genitivum, excepto 'pelagus', quod in hoc nomine creavit **errorem**. [Geymonat: vulgus M¹: vulgus M²γRII⁵, *perit in P*]

SERV. Verg. Aen. 2, 195: *PERIVRI quia dixit 'vos aeterni ignes'. et 'periuri'* in verbo 'r' non habet: nam 'peiuro' dicimus corrupta natura praepositionis: quae res facit errorem, ut aliqui male dicant 'peiurus', ut 'peiuro'. [Geymonat: periuriique F, peiurique M, *corr. M²*]

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 94: STIRPE *hoc verbo Troianis factus est error. sane* 'stirps' genere feminino originem significat, ut heu stirpem invisam, masculino arborem, ut sed stirpem Teuceri nullo discrimine sacrum. sed Horatius contra regulam nititur, ut stirpesque raptas et pecus et domos. [Geymonat: ab n, *Tib. Tirpe P, corr. P²*]

4. Altres

a) *Error comicus*

DON. Ter. Ad. 221: CREDO ISTVC MELIVS ESSE uide comicum errorem utriusque personae, et callidi lenonis et captiosissimi famuli.

b) *In errorem proficere*

DON. Ter. Ad. 576: AD HANC MANVM τῶν πρὸς τι προσῆκον dicitur, in quo non permanet certum dextrum nec certum sinistrum, et ideo proficit in **errorem**. uult enim seruus haec signa esse perplexa.

c) *Error*

- DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 2, par. 1: qua re intellecta commotus Simo, Pamphili pater, dum per falsas nuptias temptat animum Pamphili, multis dolis a Dauo ipse deluditur seruo, periculum que Charini et Pamphili et totus **error** inenodabilis usque ad eum finem est ductus, dum Athenas ueniens Andrius quidam Crito rem aperiat et nodum fabulae soluat.
- DON. Ter. Andr. 220: ET FINGVNT QVANDAM et argumenti partem narrat et non credit factum esse quod dicit, ut supersit **errori** locus.
- DON. Ter. Andr. 221: FVIT QVIDAM OLIM SENEX MERCATOR modo totius summae argumentum populo narratur, sed ut restet aliquid ad **errorem**, abrogatur fides.
- DON. Ter. Andr. 404: REVISO QVID AGANT AVT Q(VID) C(APTENT) C(ONSILI) haec scaena nodum innectit **erroris** fabulae et periculum comicum; facit etiam executionem consiliorum.
- DON. Ter. Andr. 412: ERVS ME R(ELICTIS) R(EBVS) ad hoc uenit Byrria, ut in **errorem** concitet Charinum.
- DON. Ter. Andr. 904: MITTE ORARE VNA HARVM QVAEVIS CAVSA: et hic omnino **error** omnis aperietur fabulae. ic in scaenam progreditur Crito, in cuius uerbis non modo quod ipse promittit, sed etiam quid ei Pamphilus dixerit, demonstratur.
- DON. Ter. Eun. 590: 3 TEMPLA CAELI SVMMA tragice, sed de industria, non **errore**.
- DON. Ter. Hec. 175: Mira οίκονομία: fac enim praesentem et nullus **error** in fabula est.
- DON. Ter. Hec. 447: [Et] rursus tamquam pietatis admonitus adiecit exceptionem ‘tamen ut pietatem colam’: seruat enim in illo amorem poeta, cuius non paenitebit re cognita et **errore** sublato.
- DON. Ter. Hec. 513: QVAE DICO P(ARVI) P(ENDVNT) PORTO HOC IVRGIVM bene rursus in **errorem** reditur, ne quae uera sint, contra fabulae propositum cognoscantur.
- DON. Ter. Hec. 828: [Et] narratorie ‘nescio quam’, ex quo dicto omnis **error** natus est; nam appone nomen et nulla fabula est. 3 NESCIQ QVAM uel quia uere nesciebat uel quia sic dicendum fuit, ne amare illam uideretur. [Prete: nescio quem A, quam *eff. corr. rec.*]
- DON. Ter. Phorm. prologus, 6: 6 1 QVIA NVMQVAM INSANVM SCRIPSIT ADVLFSCENTEM ideo uidemur leues tenuesque, inquit, quia in comoedia prodigia facta <non> sunt nec tragoedias concitauimus. 2 Et †callide **errori** reprehendentis, sed etiam imperite scribere ostendit Luscium Lanuuinum. 3 SCRIPSIT legitur et ‘fecit’. 4 ADVLESCENTVLVM ut comicam personam ostenderet, artificiose imminuit ‘adulescentulum’, quo magis persona a sublimitate tragica discessisset.
- DON. Ter. Phorm. 156: ROGITAS QVI TAM AVDACIS F(ACINORIS) bene timens inducitur Antipho, ut sit causa fugiendi; ad hoc enim fugiet, ne ad amittendam coniugem cogatur a patre ante **errorem** fabulae patefactum.
- DON. Ter. Phorm. 851: FAMILIAREM O. E. H. qui minitatur. et <est> conueniens **error** festinanti.
- SERV. Verg. Aen. 1, 1: QVI PRIMVS quaerunt multi, cur Aeneam primum ad Italiam venisse dixerit, cum paulo post dicat Antenorem ante adventum Aeneae fundasse civitatem. constat quidem, sed habita temporum ratione peritissime Vergilius dixit. namque illo tempore, quo Aeneas ad Italiam venit, finis erat Italiae usque ad Rubiconem fluvium: cuius rei meminit Lucanus et Gallica certus limes ab Ausoniis disterminat arva colonis. unde apparet Antenorem non ad Italiam venisse, sed ad Galliam cisalpinam, in qua Venetia est. postea vero promotis usque ad Alpes Italiae finibus, novitas creavit **errorem**. plerique tamen quaestionem hanc volunt ex sequentibus solvi, ut videatur ob hoc addidisse Vergilius ‘ad Lavina litora’, ne significaret Antenorem. melior tamen est superior expositio.
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 187: TVM VATES CASSANDRA MOVERET bene ‘tum’, quia iam probavit. *et duo argumenta posuit, quibus purgavit errorem.* [Geymonat: moneret cdefnv]
- SERV. Verg. Aen. 6, 760: ILLE VIDES PVRA IVVENIS QVI NITITVR HASTA Aeneas, ut Cato dicit, simul ac venit ad Italiam, Laviniam accepit uxorem. propter quod Turnus iratus, tam in Latinum, quam in Aenean bella suscepit a Mezentio impetratis auxiliis: quod et ipse ostendit dicens “se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque”. sed, ut supra diximus, primo bello periit Latinus, secundo pariter Turnus et Aeneas, postea Mezentium interemit Ascanius et Laurolavinium tenuit. cuius Lavinia timens insidias, gravida confugit ad silvas et latuit in casa pastoris Tyrrhi: ad quod adludens ait “Tyrrhusque pater, cui regia parent armenta”: et illic

enixa est Silvium. sed cum Ascanius flagraret invidia, evocavit novercam et ei concessit Laurolavinium, sibi vero Albam constituit. qui quoniam sine liberis periit, Silvio, qui et ipse Ascanius dictus est, suum reliquit imperium: unde apud Livium est **error**, qui Ascanius Albam condiderit. postea Albani omnes reges Silvii dicti sunt ab huius nomine, sicut hodieque Romani imperatores Augusti vocantur, Aegyptii Ptolomaei, Persae Arsacidae, Latini Murrani, ut “Murrani hic atavos et avorum antiqua sonantem nomina per regesque actum genus omne Latinos”

SERV. Verg. Aen. 7, 678: NEC PRAENESTINAE FVNDATOR DEFVIT URBIS de civitatibus totius orbis multi quidem ex parte scripserunt, ad plenum tamen Ptolomaeus Graece, latine Plinius. de Italicis etiam urbibus Hyginus plenissime scripsit, et Cato in originibus. apud omnes tamen si diligenter advertas, de auctoribus conditarum urbium dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romae origo possit diligenter agnosci. nam Sallustius dicit urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani et cum his Aborigines; alii dicunt ab Euandro, secundum quos Vergilius tunc rex Euandrus Romanae conditor arcis; alii a Romulo, ut en huius nate auspiciis illa inclita Roma. si igitur tantae civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. unde nec historicos nec commentatores varia dicentes imperitiae condemnare debemus: nam antiquitas ipsa creavit **errorem**, et plerique fundant, plerique augent et ad se transferunt nomina. quam rem etiam non parvum errorem adferre manifestum est, ut ecce Laurentum a Pico factum est, ut Laurentis regia Pici; item a Lavino, Latini fratre, Lavinum dictum; item a Latino Laurentum; item a Lavinia Laurolavinium. [Geymonat: praenestine M, corr. M² deficit R]

SERV. Verg. Aen. 8, 134: *Dardanus ex Iove et Electra, Atlantis filia, genitus de Italia sorte abire compulsus, agros Troicos petit ibique Dardanum oppidum in regione Dardania collocavit.* sane hic reddit quod ait supra ‘cognatique patres’. sane sciendum Atlantes tres fuisse; unum Maurum, qui est maximus; alterum Italicum, patrem Electrae, unde natus est Dardanus; tertium Arcadicum, patrem Maiiae, unde natus est Mercurius. sed nunc ex nominum similitudine facit **errorem** et dicit Electram et Maiam filias fuisse Atlantis maximi. nec praeter rationem ait et ‘maximus’ et ‘Atlas idem Atlas generat’: nam et ipse habuit etiam horum nominum filias, id est Electram et Maiam.

CLAUD. DON. Aen. prooemium, pag. 4, l. 14: Haec te summatim, fili, nosse convenerat, nec arbitreris me circumitione usum. cum enim adverterem tirocinia tua novitate ac brevitate expositionis instrui non posse, aliquantum evagari debui, ut etiam ipse quasi quoddam thema futurae interpretationis praemitterem, melius existimans loquacitate quadam te facere doctiorem quam tenebrosae brevitatis vitio in **erroribus** linqere quem provectum cupio cui que hoc mei laboris opusculum peculiaris animi quasi quoddam hereditarium munus in iura transmitto. ac ne forte nescias quid tibi commodi ex hac traditione possit accedere, paucis accipe. (...)

CLAUD. DON. Aen. 1, 174-179: *at primum silici scintillam excudit Achaes suscepitque ignem foliis atque arida circum nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam. tum Cererem corrupfam undis Cerealiaque arma expediunt fessi rerum frugcsque receptas et torrere parant flammis et frangere saxo:* Acliates, inquit, procurabat ignem, ut coiTuptionem fluctibus et aqua madidum frumentum sicari et frangi posset. hic errant male interpretantes et disputando pessime suum confitentur **errorem** dicendo praeposteram ordinationem posuisse Vergilium, cum prius sit frangere saxo hoc est molere, postea vero torrere flammis quasi panem coquere. sed cum torrere constet dixisse Vergilium, non coquere, procul dubio recte posuit torrere prius et sic frangere; meminerat enim se de naufragis loqui et dixisse superius "omnes accipiunt inimicum imbrem rimis que fatiscunt", perinde que madidum habuisse frumentum, quod nisi igni mature sicari non posset nec posset madidum moli. recte ergo dixit parant prius torrere, ut posset saxo confringi. descripsit actus aliorum: videamus quos Aeneas habuerit et cum quanta eius laude describantur. iste enim aut solus non sensit vim pelagi aut solus de refectione animae aut corporis non cogitavit, quin potius alium quoque laborem arripuit. intellegendum hoc loco altitudinem scopulorum idcirco esse in loci descriptione propositam, ut non tantum esset maior prospectus ex summo verum etiam ut Aeneae laudationi altitudo ipsa proficeret, cuius virtus et animi et corporis tanta extitit, ut lassis omnibus et de cibo ac requie cogitantibus solus non fugerit laborem et difficilis ascensus et prolixos adgressus sit.

arripuit ergo altitudinem scopuli neque ab ascendendi labore revocatus est, dummodo locus ille ex summo socios forsitan in subiecta latitudine pelagi demonstraret errantis.

CLAVD. DON. Aen. 4, 384: *sequar atris ignihus absens*: imaginaberis me absentem: quasi te facibus persequar praesens. hoc loco absentem alii mortuam volunt et dant exempla inpropria, ut non uno, sed plurimis locis probentur errare. Horum primum est (9, 215) „absenti ferat inferias decoretque sepulchro”; nam et illic absentem mortuum intellegunt. quorum **errores** sequentia probant, nam sequitur *et, cum frigida mors anima seduxerit artus, omnibus umbra locis adero*

CLAVD. DON. Aen. 5, 648: *est Dorycli coniunx*: si non erat Beroe, quomodo dicit est Dorycli coniunx, cum longe absurdum sit confirmare quod negatum videatur? totum negativum est; nam quod dixit non est, non semel, sed per omnia intellegendum est et non habebit **errorem**, ut putetur illa esse et non esse, ut sit non est Beroe vobis, non est haec Rhoeteia, matres, non est Dorycli coniunx. expleta denique negantis coniectura incipit suspicionis suae partis adserere, ut adstruat non esse ipsam quae putabatur neque hominem esse, sed deam.

CLAVD. DON. Aen. 10, 8: *abnueram bello Italiam concurrere Teucris*: hunc locum qui exponunt volunt ipsum Iovem reprehendentem alios esse mentitum; adserunt enim aliud secreto in primo libro filiae esse confessum, aliud vero in praesenti concilio simulare. quod absit a poeta nostro, ut talem inducat quem deorum patrem et in homines habere potestatem multis locis adseruit: et vera illa dicebat nec ab illis dissimilia quae praedixerat filiae. sed si primo libro proposita congrue intellegerentur, ad **errorem** praesentis loci legentum non veniret intentio. quid enim in primo libro (263) futurum praedixerat? „bellum ingens geret Italia.” et hic dixit abnueram bello Italiam concurrere Teucris. hinc primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret Italia. ceterum si contextam Iovis orationem adverterent, numquam fallerentur. illic enim et personam invenirent gesturi bellum et contra quos id esset futurum manifestius perviderent. nos tamen ab illis ommissa repetamus, ut intellectus deducatur in lucem. “parce, inquit, metu, Cytherea, manent inmoti tuorum fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini moenia sublimemque feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” atque “neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. haec ad ea pertinent quibus Venus mature posset securior reddi, in quo ipse Aeneae nomen non omisit. huic nomini subiungendum est “bellum ingens geret Italia” subtractis his versibus qui narrationem continuam diviserunt, hoc est “neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. Hoc ergo subtrahendum est, dehinc iungendum est cetera, ut integretur narratio futurorum, ut sit “sublimem feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” et sequatur “bellum ingens geret Italia”, id est non Italia geret ingens bellum, sed ipse Aeneas bellum ingens geret Italia. deducta hic in praepositio fecit errorem: sed, ubi intellectum attendas, addenda est, ut sit “bellum ingens geret in Italia populos que feroces contundet”, ipse scilicet Aeneas, “mores que viris et moenia ponet”, ipse Aeneas. ecce dicit et quanto tempore regnaturus “tertia dum Latio regnantem viderit aestas ternaque transierint Rutulis hiberna subactis”: haec procul dubio ad Aeneae, non ad provinciae personam pertinent. si enim Italia fuerat bellum gestura, quem intellegimus percepta victoria potuisse regnare? Non est igitur diversum nec fefellit Iuppiter quemquam dicendo abnueram bello Italiam concurrere Teucris. praedixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia atque hoc bellum Aenean feris et indomitis adhuc gentibus inlaturum; hic dicit hanc fuisse dispositionem, ne Itali vim belli Troianis inferrent, quod revera non fieret, si Iunonis tergiversatio quievisset, quam Iuppiter oblique pulsat et quasi nescius auctorem facti perquirat. denique sic posuit:

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 26: “Sed etiam Q. Metellum”. Subaudi “consulem,” et ne **error** sit in nominibus, tenere nos oportet, tres Metellos esse: unum <consulem> cum Hortensio, alterum <praetorem> in urbe constitutum de pecuniis repetundis, tertium Siciliae praetorem.

EXEMPLAR, -ARIS

1. Accepció textual

a) No trobar-se una lectura o uns versos en exemplars

DON. Ter. Ad. 601: 1 SI ITA AEQVVM CENSES a iusto et utili est tota sententia. 2 [[Et]] sane hi uersus de<esse pos>sunt, quos multa **exemplaria** non habent “nam et illi animum iam releuabis” (Ter. Ad. 502) et deinceps.[Prete: et i iam NAMILLANIMIVMRELEVABIS A, et, i (post ILL), iam *add. codd. rec. iam om.* Lp ita post illi *add. Dz. (iam Umpf. Anal. p. 19)* releuaris *Umpf.*

DON. Ter. Andr. 978: 1 TV DAVE ABI DOMVM hi uersus usque ad illum ‘gnatam tibi meam Philumenam uxorem’ negantur Terentii esse adeo, ut in plurimis **exemplaribus** bonis non inferantur. [Prete: In paucis, neque eis optimis codicibus, alter exitus Andriae inuenitur eumque in quibusdam Donati exemplaribus fuisse compertum habemus cum grammaticus ipse scribat ad us. 978 Andriae: hi uersus...inferantur; eadem docet Eugraphius in Andriae comm. ubi post us. 976 legitur: post hunc, uersus sequuntur continens illam sententiam, quemadmodum itum est ad Chremetem, quemadmodum exoratus Charino promiserit filiam. Sed hos tollendos esse uersus persuadet quod sequitur (us. 977) “memini atque adeo longum est expectare dum exeat”. Si enim acta sunt ita omnia in publico, quemadmodum dici possunt, maxime cum sequatur (us. 980) “ne expectetis dum exeant huc; intus despondebitur, intus transigetur si quod est quid restet” ergo cum legerimus primum (us. 976) “tuus est nunc Chremes: facturus quae uoles scio esse omnia”, continuo debemus subiungere “atque adeo longum est illum expectare dum huc exeat”: ita enim integritas fiet sensus sublatis uersibus, qui intus gesta continebant (textum praebui quem Wessner dat; cf. tamen Ritschl, par. p. 583 sqq., Umpf. edit. Terenti p. 83). Eruditi uiri hunc alterum exitum a Terentio abiudicant. Ritschl eum poetae tribuit qui aetate vixit Paulo quam Terenti recentiore; Wagner et Hermann eum genuinum esse putant; Dz. (NJ. 1876 P. 835 sqq.) eum a grammatico alterius fere post Christum saeculi scriptum esse putat.]

SERV. Verg. Aen. 7, 543: ET CAELI CONVEXA PER AVRAS Probus, Asper, Donatus dicunt, hoc loco ‘per’ bis accipiendum, ut ‘adloquitur Iunonem per caeli convexa et per auras’. potest tamen esse epexegetis ‘per auras, id est caeli convexa’: nec enim aliud sunt auras. dicit etiam quidam commentarius - *Firmiani* - ‘convecta’ legendum, ut sit ipsa convecta: quod difficile in **exemplaribus** inuenitur. [Geymonat: et caeli conversa per auras] conversa per auras M, *Mynors, etiam Horsfall*: convexa per auras M²γRω, *Serv. hic et Aen. 1, 607; 7, 557; 10, 40, Tib., Ribbeck (qui lacunam post auras statuit), convexa per ardua Sabbadini cl. v. 562 et Georg. 3, 535, alii aliter ut caeli convexa peragrans Canter, caelo conversa per auras Schaper, caelique eucta per auras Heyne, caeli connixa per auras fortasse recte post Bothe Moretti, ‘SIFC’ 1991, 112-120 ET Caldini Montanari, ‘A&R’ n.s. 38, 1993, 210-213; cf. Knight, ‘CQ’, 1940, 129-130; Delvigo, ‘Testo virgiliano’ 40-45 et Timpanaro ‘Virgilianisti’ 56-60.]*

b) Trobar una determinada lectura en uns exemplars

PS. ACRO Hor. epist. 2, 2, 8: Quidam ‘imitabitur’ legunt, quod est a puero alienum. Melius ergo legimus ‘imitaberis’, id est tam se<cundi> ingenii est, ut flectas eum, quo uelis, tamquam argillam udam; et in ueteribus **exemplaribus** ‘imitaberis’ legitur. [Keller-Holder: imitaberis EMσψ uar. gl² uar. Pseudacr. imitab̄er̄js^{bit} υ λ’π²dm Pseudacr. imitabimur FRπ¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 37: SVBIECTISQVE VRERE FLAMMIS ‘que’ copulativa coniunctio est, ‘aut’ disiunctiva. quomodo ergo has iunxit, *cum non utrumque, sed alterutrum fieri poterat quod suadebatur?* poetarum est partem pro parte ponere, ut torvum pro torve, et volventibus pro volubilibus: coniunctionem ergo pro coniunctione posuit, ut saxum ingens volvunt alii radiisque rotarum ‘que’ pro ‘ve’ posuit; nam sonantius visum est. *antiqua tamen exemplaria ‘ve’ habere inveniuntur; ‘ve’ enim proprium significatum habet, ut interdum pro vel accipiatur.* [Geymonat: subiectisque e subiectiisque Π₅¹, <subiectisque pro subiectisve> *Gramm.*, subiectisve *Heyne*]

SERV. Verg. Aen. 11, 142: ARCADES AD PORTAS RVERE eos nunc Arcadas dicit qui intra civitatem sunt multa tamen **exemplaria** ‘Arcades at portis ruere’ habuerunt, ut coniunctio sit, non praepositio, ut <4, 404> it nigrum campis agmen pro ‘per campos’ et <4, 130> it portis iubare ‘per portas’. ‘ruere’ autem, id est magna velocitate ferri, ut excitum ruit ad portus et

ruuntque effusi carcere currus. et 'ruere' pro 'ruebant', infinitum pro pronuntiativo
[Geymonat: at M (corr. M²) P]

SVBSCR. Cic. 11: *in exemplari vetustissimo hoc erat in margine*: Emendavi ad Tyronem et Laetanianum. Acta ipso Cicerone et Antonio cos Oratio XXIII. *in exemplari sic fuit*: Statilius Maximus rursus emendavi ad Tyronem et Laetanianum et Dom. et alios veteres. III oratio eximia.

SVBSCR. 8 VEG. Epitoma rei militaris: Fl. Eutropius emendavi sine exemplario Constantinopolim consul. Valentiniano Aug. VII. et Abieni

SVBSCR. 10: C. TITI PROBI FINIT EPITOMA HISTORiarVM DIVERSARVM. EXEMPLORVMQVE ROMANORVM' FELICITER EMENDAVI DISCRIPtVM RABENNAE RVSTICIVS HELPIDIVS DOMNVLVS VC

SVBSCR. Val. Max.10b: feliciter emendavi descriptum rabennae rusticius helpidius domnulus uc. Duo hores. Titulus adbreuiatoris C. Titi probi finit epitoma historiarum diversarum exemplorum romanorum

SVBSCR. Macr. 11: Aurelius Memmius Symmachus v.c. emendabam vel disting. Meum Ravennae cum Macrobio Plotino Eudoxio v.c.

SVBSCR. Verg. 12: Distinxi emendans, gratum mihi munus amici suscipiens operi sedulus incubui tempore quo penaces circo subiunximus atque scenam euripo extulimus subitam ut ludos currusque simul uariumque ferarum certamen iunctim Roma teneret ouans. Ternum quippe sofos merui terna agmina uulgi per caueas plausus concinuere meos. In quaestum famae census iactura cucurrit nam laudis fructum talia damna serunt. Sic tot consumptas seruant spectacula gazas festorumque trium permanet una dies Asteriumque suum uiuax transmittit in aeuum qui parcas trabeis tam bene donat opes. quisque legis relegasque felix parcasque benigne siqua minus uacuis praeteriit animus.

SVBSCR. Mart. Cap. 13: Securus Memor Felix v. sp. Com. Consit. Rhetor R. ex mendosissimis exemplaribus emendabam contra legente Deuterio scholastico discipulo meo Romae ad portam Capenam cos. Paulini v. c. sub d. non. Martiarum Christo adiuvante.

c) Exemplum com a sinònim d'exemplar

ADNOT. Lucan. 9, 563. POSCE EXEMPLAR HONESTI hic '**exemplar**' posuit, Lucretius '**exemplare**'. Nos in usu exemplum dicimus, adeo omnia sunt Latina. Posce ergo exemplum, quod et nos debeamus imitari. [Housman exemplar]

ADNOT. Lucan. 9, 832. EXEMPLUM legitur et **exemplar**. [Housman exemplarque]

EXEMPLVM, -I

1. Accepció textual

a) Com a exemplar, volum

DON. Ter. Excerpta de comoedia, cap. 5, par. 9: tum paulatim fama huius artis increbruit. Thespis autem primus haec scripta in omnium notitiam protulit, postea Aeschylus secutus prioris **exemplum** † publicavit. de quibus ita Horatius in arte poetica loquitur

EXIGO

1. Mètrica

SERV. Verg. Aen. 11, 463: MANIPLIS ars quidem **exigebat** ut ‘ma’ haberet accentum: ‘ni’ enim longa quidem est, sed ex muta et liquida: quod quotiens fit, tertia *syllaba* a fine sortitur accentum, ut ‘latebrae’ ‘tenebrae’. tamen in hoc sermone ut secunda a fine accentum habeat usus obtinuit. MANIPLIS signiferis, qui secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habebat decem cohortes, sexaginta centurias, licet in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutaverit militiae disciplinam. [Geymonat: maniplos Πγ (*corr.* γ¹ *dativo iungitur*)]

SERV. Verg. Aen. 11, 659: THERMODONTIS plenum est ‘Thermodoon’, sed per synaeresin ‘Thermodon’ fecit: unde ‘don’ circumflexum habebit accentum. Graeca enim nomina necesse est ut circumflectantur, quotiens fit synaeresis **exigente** metri necessitate. ergo si sit ‘Thermodoon’, ‘do’ acutum habebit accentum: quod si ‘Thermodon’ fecerit, et in finalem transfertur, et mutatur accentus: nam circumflexus fit. [Geymonat: thermodontis Mbf, *Serv.*: thermodoontis γ¹Rω, *Tib.*, thermodoontis γ]

2. Morfosyntaxi

SERV. Verg. Aen. 1, 2: ITALIAM ars quidem hoc **exigit**, ut nominibus provinciarum praepositiones addamus, civitatum numquam. tamen plerumque perverso ordine lectum est; nam ecce hoc loco detraxit provinciae praepositionem dicens ‘Italiā venit’ *pro ad Italiā venit*. Tullius in Verrinis “ea die Verres ad Messanam venit” pro Messanam venit. sane sciendum est usurpari ab auctoribus, ut vel addant vel detrahant praepositiones; namque ait Vergilius “silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti” pro in silvis. ut ergo illic detraxit loco praepositionem, sic hic provinciae. et est figura. Italia autem pars Europae est. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia venit ad loca, quae sunt iuxta Tiberim, et ex nomine suo appellavit Italiā. ibi autem habitasse Siculos ubi est Laurolavinium, manifestum est, sicut ipse alio loco dicit “Siculi veteresque Sicani et gentes venere Sicanae saepius”. *sane ‘Italiā’ i contra naturam producta est, cum sit natura brevis.*

SERV. Verg. Aen. 2, 272: BIGIS secundum artem modo dixit, quae **exigit**, ut quae de pluribus constant plurali tantum numero dicamus, ut bigas, quadrigas, mappas. sed haec plerumque corrumpit auctoritas, ut Horatius “ne sordida mappa”. item Statius “rorifera gelidum tenuaverat aera biga”.

SERV. Verg. Aen. 1, 67: NAVIGAT AEQVOR figura Graeca est; nos enim dicimus per aequor navigat. similiter etiam alio loco terram, mare, sidera iuro, cum latinitas **exigat**, ut addatur praepositio *per*. et non vacat quod ‘Tyrrhenum’ addidit; videtur enim dicere, iam eis Italiā esse vicinam.

3. Altres

PORPH. Hor. ars, prologus 8: Nam ut pictor si humano capiti equi dederit ceruicem eam que uoluerit decorare pinnis, et inferiorem partem membrorum exprimere piscis effigie, superiorem uero mulieris exornare specie, ualde ridebitur, quod contra naturam omnia faciat: ita poetice, si ornatus causa plus, quam **exigit** materia, aliquid institutum <ornetur>, meretur contemni.

PORPH. Hor. ars 95: *Et tragicus plerumque dolet sermone pedestri*: **Exigit** saepe et tragoedia, ut pedestri<bus> scribatur uerbis, ut cum Peleus uel Telephus regio habitu mutato loquantur. Neque enim debet in habitu mendici auxilium petens regaliter loqui.

SERV. Verg. Aen. 2, 14: DVCTORES sonantius est quam ‘duces’, ut <557> regnatorem Asiae: quod heroum **exigit** carmen. [Geymonat: doctores a]

EXPLANATIO, -ONIS

1. ALTRES

DON. Ter. Andr. 262: 3 QVI ME TAM LIBERALI P(ASSVS) **explanatio**, in quo pudendum sit apud patrem. 4 QVI ME T. L. P atqui accusabat eum: sed amator est. [Prete: tam liberali *Don. in lemm., sed Don. uersum memorans (Hec. 685) 'tam leni' tradit usque ab hoc G]*

DON. Ter. Andr. 315: QVIDNI SI NIHIL I(NPETRES) aut QVID NISI NIHIL IMPETRES? in utroque idem sensus est, sed superior per ironiam, inferior per simplicem **explanationem** soluitur.

SERV. Verg. Aen. Vita Vergilii, pag. 1, l. 1: In exponendis auctoribus haec consideranda sunt: poetae vita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum, ordo librorum, **explanatio**.

SERV. Verg. Aen. 1, praefatio, 5, 5: ordoquoque manifestus est, licet quidam superflue dicant secundum pri-mum esse, tertium secundum, et primum tertium, ideo quia primollium concidit, post erravit Aeneas, inde ad Didonis regna pervenit, nescientes hanc esse artem poeticam, ut a mediis incipientes per narrationem prima reddamus et non numquam futura praeoccupemus, ut per vaticinationem: quod etiam Horatius sic praecepit in arte poetica “ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, pleraque differat et praesens in tempus omittat”: unde constat perite fecisse Vergilium. sola superest **explanatio**, quae in sequenti expositione probabitur.

SERV. Verg. ecl., Prooemium, 3, 25: poetae vitam in Aeneide diximus. operis **explanatio** in sequentibus comprobabitur. sane sciendum Vergilium xxviii. annorum scripsisse bucolica, unde etiam ipse in fine georgicorum “audaxque iuventa, Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi”. et dicit Donatus, quod etiam in poetae memoravimus vita, in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Vergilium:

FALLO

1. Accepció textual

PORPH. Hor. epod. 17, 60: *Quid proderit ditasse Paelignas anus*: **Fallit** sensus hic, quasi Canidia dicat se Paelignas anus donis ditasse, utm ueneficiorum suorum artes se docerent; sed subiecta repugnant huic intellectui. Ergo sic potius intellegendum: quid tibi prodest, Horati, adhibuisse tibi magnis mercedibus Paelignas anus, quae ueneficiis meis te per carmina liberarent. [Keller-Holder: 60 proderat ABλ' proderis R₁ proderit cett. R₂ Pph. dittasse λ paelignas BR Pph. Porph. pelignas cett.]

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 74: *Quid loquar ut Scyllam Nisi*, quemadmodum Silenus locutus est. *Aut Scyllam Nisi* et reliqua. Sciendum est in hoc loco, utrum Virgilius de una *an* de duabus Scyllis loquatur; sed si de una, quae est Nisi, eum **falli** putamus; inde melius intellegendum est, eum de duabus loqui, et per 'aut' coniunctionem disiunctiuam fabulas earum caute secernit, et in sexto libro Aeneidos Virgilius dicit duas Scyllas esse, dicens (v. 286): 'Scyllaeque bifformes.' Una Nisi, altera Forci, quarum fabulae hae sunt: [Geymonat: cyllam P, corr. P² <modo Virgilius...miscuit fabulas...ut diceret Scyllam Nisi pro Phorci...; aut certe sit hysteronproteron...ut intellegamus: quid loquae Scyllam Nisi aut quam fama secuta est..., aut certe bis accipiamus: quid loquar aut Scyllam Nisi aut quam fama secuta est> *Serv.*; cf. *Aen.* 6, 602]

2. Morfosintaxi

SERV. Verg. Aen. 4, 634: HUC SISTE huc adduc, ut "et cum grege sistit ad aram". hinc et 'sistatur' dicimus, id est adducatur: nam 'stare' aliud est. nec aliter possumus dicere, quam 'sta hic', 'siste huc'. **fallit** autem plerumque verbi similitudo, quia dicimus 'sto' et 'sisto', cum diversa significant.

3. Altres

a) Enganyar l'auditori, els oïents

PORPH. Hor. carm. 1, 10, 9: *Te boves olim nisi reddidisses ... amotas. Ordo est*: dum te puerum Apollo olim minaci uoce terret, nisi bo<u>es reddidisses per dolum amotas, faretra uiduus risit. Fabula haec autem ab Alcaeo ficta Et iterum Mercurius idcirco traditur furandi repertor, quia oratio, cuius inuentor est, animos audientium **fallit**.

CORNUT. Pers. sat. 1, adnotatio: Satirae proprium est ut uera humiliter dicat et omnia cum sanna faciat, quam Sisenna protulit poeta. (2) item satira dicitur quae uariis rebus continetur. (3) satira item dicitur lex apud Romanos lata quae fucatis uerbis **fallit** audientes, ut aliud dicat, aliud uero significet.

b) Escolia

SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, v. 439: *Trisulcis*. Serpens triplicem linguam habere dicitur, sed a uibratione linguae, nisi **fallor**; sic et Cerberus trifauci dicitur ore. [Geymonat: *hunc* v. (= *Aen.* 2, 475) *delendum censuit Haupt*]

SCHOL. Bob. Cic. Sest. 117: *Lacrimantes gaudio*. Celebratissima Terenti comici haec sententia est ex persona patris de filii sui continentia gratulantis, nisi **fallor**, iisdem verbis [Ad. 409]: 'Lacrimo gaudio'. [Orelli: lacrumantes P]

c) Altres

SERV. Verg. Aen. 1, 3: LITORA Laurolavinium constat octo milibus a mari remotam. nec nos debet **fallere** quia dixit 'Lavina litora'. litus enim dicitur terra quoque mari vicina, sicut ipse Vergilius in quarto "cui litus arandum", cum per naturam litus arari non possit. ergo scire debemus, litus posse et terram dici. *Fabius Maximus annalium primo "tum Aeneas aegre patiebatur in eum devenisse agrum, macerrimum litorosissimumque"*.

CLAUD. DON. Aen. 2, 100: *nec requieuit enim, donec Calchante ministro*: coeperat referre sequentia, sed haec arte mira **fallendi** suppressit, ut Troianos magis desiderio audiendi accenderet et hac ratione sibi conquireret veniam. idcirco ait *sed quid ego haec autem nequicquam ingrata revolve? quidve moror, si omnis uno ordine habetis Achivos id que audire sat est?*

SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, 258: *Quid iuuenis* et reliqua. Hic Leandrum tangit. Hic quidam putant Virgiliuim tristissimam et ab omnibus poetis paene celebratam historiam Leandri atque Herus solam retulisse, sed **falluntur**; nam generaliter cum ferarum, tum etiam adulescentum amorem grauem et omnis condicionis expertem uult indicare, et sicut ille ardens interiectum transierit pelagus, ita etiam ceteros accipiamus in cupiditate nimia nullos timores refugisse mortis, ut Leander ob amorem Herus, uxoris eius, natauit et periit, qui Hellespontum inter Asiam et Europam noctu *tranatans* a puella lumen in turre accendebatur. Hoc saepius facto tempestate lumen extinctum *aliquando*. Leander periit in tenebris. Cuius corpus naufragio terrae adpulsum est. Puella uero se a turre praecipitauit et in amplexibus dilecti cadaueris animam amisit, et a parentibus hi sepulti sunt. *Quid iuuenis*. Leandrum dicit, siue generaliter pro omnibus amantibus. *Cui uersat in ossibus ignem, quia* post illa animalia homines grauius in amorem mouerit.

FALSVS, -A, -VM

1. Accepció textual

DON. Ter. Hec. 744: 1 AH quod **falsum** est, reclamauit meretrix et uoluit contradicere, si permetteret senex. [Prete: *Ah deest in Prete: Mar. ponit ad finem u. 743*]

SERV. AUCT. Verg. georg. 3, 82: COLOR DETERRIMVS ALBIS atqui alibi ait “qui candore nives anteirent c. a.” sed aliud est candidum esse, id est quadam nitenti luce perfusum; aliud album, quod pallori constat esse vicinum. ‘gilvus’ autem est melinus color. multi ita legunt ‘albis et gilvo’, ut non album vel gilvum, sed albogilvum vituperet. *quod falsum est*. quod si singuli colores vituperandi sunt, quanto magis mixtus uterque, id est albogilvus? *et aliter*: [Geymonat: *glauquite-gilvo eiecit Hitzig*]

SERV. Verg. Aen. 1, 363: PYGMALIONIS OPES quas Pygmalion iam suas putabat: unde est in quarto ‘ulta virum’ (4, 656). quae enim avaro maior poena, quam pecuniam propter quam deliquerat perdere? remove hoc, et **falsum** est ulta virum. sciendum autem quod clam tangit historiam. moris enim erat, ut de pecunia publica Phoenices misso a rege auro de peregrinis frumenta conueherent. Dido autem a Pygmalione ad hunc usum paratas naves abstulerat: quam cum fugientem a fratre missi sequerentur, aurum illa praecipitavit in mare, qua re visa sequentes reversi sunt. *licet et alio ordine historia ista narratur*. [Geymonat 4, 656: ulta: uita M]

SERV. Verg., Aen. 9, 410: ADVERSI IN TERGVN SVLMONIS IBIQVE FRANGITVR ‘tergum’ pro ‘tergus’ dixit—Sallustius “tergis vinciebant” pro ‘tergoribus’—, ut intellegamus hastam in scutum venisse et illic esse conlisam—ut ‘frangitur’ sit ‘concliditur’—fissoque scuti ligno etiam praecordia penetrasse: aliter non procedit; nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit ‘fisso transit praecordia ligno’. alii re vera in tergum volunt esse percussum: quod **falsum** est; nam quo modo ante fissum lignum est et sic praecordia penetrata? sciendum tamen locum hunc unum esse de his quos *insolubiles* diximus supra. [Geymonat: ‘sic interpretor, ut per tergum intellegamus Sulmonis scutum; non illud quidem ligneum, quod uult Servius, sed aeneum, in quo fracta hasta duas in partes dividatur, hinc cuspidem ferream, illinc fustem. Cuspis itaque hastae praecordia transiit, lignum contra impetu ipso fissum ab ea abscisum est’ *Sabbadini, cl. Aen. 12, 387; cf. ‘Historia’, IV, 1930, 570 dd.*]

SERV. auct. Verg., Aen. 2, 348: IUVENES FORTISSIMA FRVSTRA PECTORA ordo talis est: iuvenes, fortissima pectora, frustra succurritis urbi incensae, quia excesserunt omnes dii: unde si vobis cupido certa est, me sequi audentem extrema, moriamur et in media arma ruamus. *alii ‘sequi’ pro ‘sequendi’ accipiunt*. obscuritatem autem facit hoc loco et synchysis, id est hyperbati longa confusio, et **falsa** lectio: nam multi ‘audendi’ legunt, multi ‘audenti’. sed neutrum procedit. ergo ‘audentem’ legendum est. [Geymonat: *audendi Μωγ, Isid. 1, 37, 20, Tib., Sabbadini: audentem Πενυγ¹, Mynors, Funaioli (Studi di letteratura antica, II, 1, Bononiae 1947, 237-240), Aly, (PhW), 48, 1928, 878 s.), Ribbeck; cf. Austin ad Aen. 2, Oxonii 1964, 152-153 et Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 121-122]*

2. Mètrica

SERV. Verg. Aen. 6, 104: NON VLLA LABORVM O VIRGO ‘o’ licet sit naturaliter brevis in Latinis sermonibus, apud Vergilium tamen pro longa habetur, ut hoc loco ‘virgo’, item alibi “quis te magne Cato tacitum”, exceptis ‘ego’, ut “ast ego quae divum”, ‘duo’, ut “si duo praeterea”, ‘scio’, ut “nunc scio quid sit amor”, et ‘nescio’, ut “nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos”. apud alios ‘o’ nisi in Graecis nominibus non producit, quod et nunc sequi debemus. dicunt tamen quidam quod ‘o’ tunc producit in nominativo, quando et in genetivo producta fuerit. quod **falsum** est: nam et Vergilius produxit ‘virgo’, cum ‘virginis’ faciat, et Lucanus ‘Cato’ corripuit, ut <9, 227> nos Cato da veniam, cum ‘Catonis’ faciat. item ‘Iuno’ cum producat Vergilius, Stadius tamen corripuit. sane sciendum adlocutionem hanc esse suasoriam cum partibus suis: nam honestum est quod dicit se patrem requirere, utile ut ab eo patriae originem discat, necessarium quia iusserat pater, ut “Ditis tamen ante infernas accede domos”, possibile quia ait ‘quando hic inferni ianua regis dicitur’ item ‘potes namque omnia’: si omnia, et hoc.

SERV. Verg., Aen. 6, 791: HIC VIR HIC EST ‘c’ littera pro duplici non nisi in monosyllabis habetur, ut “hoc erat alma parens”, per eorum scilicet privilegium. unde **falsum** est quod Terentianus dicit, eam pro metri ratione vel duplicem haberi vel simplicem. nam si hoc esset, etiam in disyllabis pro duabus haberi debuerat, quod nusquam invenimus. litterae enim naturam servari et in polysyllabis convenit. [Geymonat: hic vir hic *in ras.* P vir *del.* Bentley; cf. Norden 323 *no entenc asterisc 2a Geymonat*]

3. Morfosintaxi

PS. ACRO Hor. sat. 1, 6, 111: Milibus atque aliis] Idest si milia sunt senatorum, commodius me fateor uicitare; nam a milio, ut quidam putant, **falsum** est; nam numeri tantum singularis est milium [Keller-Holder: Millib, E Millibus R Milibus cett. α Pseudacr. Militibus G^l; quacunq; m quaecumque R est *om. v*]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 9, 70: *‘Oppedere’ contradicere, quasi contra pedem opponere. Alii uerbum foeditatis uolunt, sed **falsum** est [Keller-Holder: opponere E pr.u obponere Prisdani cod. R1 opperiere g]

DON. Ter. Eun. 666: SED NIHIL POTESSE ut uoluntatis rei sint, non et facti. 2 VERVM MISERAE NON IN MENTEM VENERAT, non ‘nihil posse’ sed ‘amatores esse maximos’; ad partem enim sententiae pertinet quod dicit ‘non in mentem uenerat’, non ad totum, quod audiuisse se dicit. 3 Et iam si penitus consideraueris, controuersia inerit: si enim nihil posse audieras, quid est quod in mentem non uenerit ut uitares? utrum igitur ‘amatores mulierum esse maximos’ audieras? quod ipsum uitandum fuit; neque enim hoc satis est ad pudicitiam stuprum uitasse, cum impudica fieri uel solo osculo possit, quam omni modo integram et inlibatam uelis. an ‘uerum’ non erit coniunctio sed nomen, ut illud quasi **falsum** audierit, hoc autem quod uerum inuentum est, non suspicata sit? nam ‘in mentem uenire’ non ‘reminisci’ tantum, sed etiam ‘cogitare’ significat. sic Cicero (divin. in Cace. 8, 27) ‘in mentem tibi non uenit causam publicam sustinere’ id est: non recogitas, non suspicaris. 4 VERVM MISERAE Si ‘uerum’ pro coniunctione accipimus, subaudiendum erit hic ‘amatores mulierum esse eos maximus’. 5 IN MENTEM NON V. non quod audieram, sed quod hic fecit. 6 An aliud non in mentem uenerat, non scilicet facturum fuisse quod fecit? 7 NON IN MENTEM VENERAT aut non cogitaram aut non eram recordata. [Prete: posse Apv *schol.* D potesse *cett. codd. Prisc. II 507* potest esse Donati TC]

4. Altres

a) Contraposició *bonus poeta/falsus poeta*

PS. ACRO Hor.epist. 2, 1, 121: Docet, quomodo possit discerni bonus poeta a **falso**, seruans bonum ordinem secundum laudis praecepta, dum ostendit, quibus malis carere debeat, et sic uenit ad ea bona, quae habere debet.

b) Escenicació

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 2, 3: principio dicendum est nullam personam egressam quinquies ultra exire posse; sed illa re plerumque decipimur, quod personam, cum tacuerit, egressam **falso** putamus, quae nihilo minus in proscaenio tacens loquendi tempus exspectat.

c) Interpretació

SERV. Verg. Aen. 1, 2: FATO PROFUGUS ‘fato’ ad utrumque pertinet, et quod fugit, et quod ad Italiam venit. et bene addidit ‘fato’, ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse, aut novi imperii cupiditate. profugus autem proprie dicitur qui procul a sedibus suis vagatur, quasi porro fugatus. multi tamen ita definiunt, ut profugos eos dicant qui exclusi necessitate de suis sedibus adhuc vagantur, et simul atque invenerint sedes, non dicantur profugi, sed exules. sed utrumque **falsum** est. nam et profugus lectus est qui iam sedes locavit, ut in Lucano profugique a gente vetusta Gallorum Celtae miscentes nomen Hiberis (4.9), et exul qui adhuc vagatur, ut in Sallustio qui nullo certo exilio vagabantur: adeo exilium est ipsa vagatio. quidam hic ‘profugus’ participium uolunt. sane non otiose fato profugum dicit Aeneam, uerum ex disciplina Etruscorum. est enim in libro qui inscribitur litterae iuris Etruriae scriptum uocibus Tagae, eum qui genus a periuris duceret, fato extorrem et profugum esse debere. porro a Laomedonte periuro genus ducit Aeneas, siquidem alibi ait satis iam pridem sanguine nostro Laomedontae luimus periuria Troiae.

SERV. Verg. Aen. 1, 179: ET TORRERE PARANT FLAMMIS ET FRANGERE SAXO multi hysteropteron putant, non respicientes superiora, quia dixit undis Cererem esse corruptam, quam necesse fuerat ante siccari. qui tamen etiam contra hoc illo se tuentur exemplo nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo et volunt etiam hic hysteropteron esse. quod **falsum** est; nam et hodie siccari ante fruges et sic frangi videmus. et quia apud maiores nostros molarum usus non erat, frumenta torrebant et ea in pilas missa pinsebant, et hoc erat genus molendi. unde et pinsores dicti sunt, qui nunc pistores vocantur. pinsere autem dici Persius probat, ut a tergo quem nulla ciconia pinsit. *quidam ne hysteropteron sit, alios torrere, alios frangere accipiunt. Accius Troadibus nocturna saxo fruges franges torridas sane his versibus 'tum Cererem corruptam undis' et 'torrere parant flammis et frangere saxo' ius pontificum latenter attingit. flamines autem farinam fermentatam contingere non licebat. cum autem dicit 'Cererem corruptam undis' et 'torrere p. f. et f. s.', quid aliud ostendit, quam mox eos sine fermento panem coxisse, qui omnes fruges corruptas protulerunt? non autem exspectasse eos fermentum, docet illo versu 'tum victu revocant vires'. quod **falsum** est; nam et hodie siccari ante fruges et sic frangi videmus.*

SERV. Verg., Aen. 6, 484: TRIS ANTENORIDAS multi supra dictos accipiunt: quod **falsum** esse Homerus docet, qui eos commemorat.

SERV. Verg., Aen. 9, 745-746: VLNVS SATVRNIA IVNO DETORSIT VENIENS 'vulnus veniens', id est ictum, quo vulnerari debuit. plerique, sed non idonei commentatores dicunt, hoc loco occisum Turnum, sed causa oeconomiae gloriam a poeta Aeneae esse servatam: quod **falsum** est. nam si veritatem historiae requiras, primo proelio interemptus Latinus est *in arce*: inde ubi Turnus Aenean vidit superiorem, Mezentii imploravit auxilium: secundo proelio Turnus occisus est, et nihilo minus Aeneas postea non comparuit: tertio proelio Mezentium occidit Ascanius. hoc Livius dicit et Cato in originibus. [Geymonat: venies M, corr. M²]

GRAMMATICA, -AE

1. Altres. Interpretació

SERV. Verg. Aen. 4, 697: SED MISERA ANTE DIEM non est contrarium quod dicit in decimo “stat sua cuique dies”: nam, ut saepe diximus, secundum sectas loquitur; et hoc secundum alios, illud secundum alios dictum est. quamquam **grammaticae** responsioni possit sufficere omnia vincit amor. [et nos cedamus amori]”

GRAMMATICALIS, -E

1. Altres. Interpretació

SERV. auct. Verg. georg. 1, 120: ET AMARIS INTIBA FIBRIS ut etiam Donatus dicit, male quidam intibam avem quandam amari iecoris accipiunt: nam intiba dicit cichorea, quorum radices multae et tenues ambiunt segetes et necant. 'fibris' autem abusive ait, quod radices intiborum hac atque illac decurrant, ut fibrae per iecur, id est venae quaedam et nervi. *alii fibras proprie dicunt rei cuiusque extremitates, sicut Cicero in Gabinium "fibrae cincinnorum madentes" et in Tusculanis "non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere". unde et iocineris extremae partes fibrae a nonnullis appellantur. bene ergo Vergilius intiborum vel radicum vel foliorum extremitates fibras dixit. alii fibras herbas adserunt, ut Nigidius commentario **grammaticali** "φορβή (herba). sed antea fibra dicta est, ut nunc etiam rustici dicunt". potest ergo hic 'fibris' pro herbis accipi, quando ipsa intibus herbae species est.*

GRAMMATICVS, -I

1. Accepció textual

SERV. Auct. Verg. georg. 3, 498: *ATQVE INMEMOR HERBAE 'herbae' pro 'herbarum', ut ipse "inmemor herbarum quos est mirata iuvenca" et rursum "carpit enim vires paulatim uritque videndo femina nec nemorum patitur meminisse nec herbae". ergo (ut) hic vel amore vel miraculo carminis oblivionem herbae factam dicit, ita illic occupatione morbi. quidam volunt ideo dictum 'studiorum atque inmemor herbae', quod antiqui in pratis certamina exhibere consueverant. [reliqua **grammatici** legunt].*

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 3, 105: *Caeli spatium* et reliqua. Alii dicunt, clipeum Aiacis trium ulnarum, in quo expressa caeli forma fuit. Alii specum in Sicilia angusto ore, profunda altitudine, per quam rapta est Proserpina a Dite patre. Alii 'mundum' in sacro Cereris, et caelum pro 'mundum' positum dicunt. Aliter: aput antiquos fuit altissimus puteus, in quem descendebat puer, quo cognosceret anni prouentus ad sacra celebranda, cuius putei orbis, idest summus circulus, non amplius quam trium ulnarum mensuram habebat, cumque descendisset, sursum aspiciens non ampliorem caeli partem, quam quod puteus habuit, poterat uidere. Dicit *Cornelius*, ab ipse Virgilio audisse *se*, quod Caelium Mantuanum quendam tetigit, qui consumptis omnibus facultatibus nihil sibi reliquit, nisi locum trium ulnarum, spatium ad sepulturam et Caeli pro Caelii dixit. Item *caeli spatium Ouidius Naso* † orificium ait, quia tantum caelum patere uidetur, quantum orificium patet. Item *Asconius Pedianus* ait, se audisse Virgiliuin dicentem, in hoc loco se **grammaticis** crucem fixisse; quaesituros eos, si quis studiosius occuleretur. Dicit autem propter Caelium Mantuanum. Hoc tantum posuit allegorice, idest in illo loco noluissem te adloqui, hoc est: noluit Virgilius Octavianum uidere in . . . Galliae loco.

SVBSCR. 16b: Theodorus Dionysii u.d. memorialis sacri scrinii epistolarum et adiutor u.m. quaestoris sacri palatii scripsi artem Prisciani eloquentissimi grammatici doctoris mei manu mea in urbe Roma Constantinopoli die tertio iduum Ianuar Mauortio u.c. consule indictione quinta.

2. Morfosintaxi

PS. ACRO Hor. epist. 1, 3, 8: <Bella quis et paces 1. d. i. ae.>] Historiam dicit aut ipsius Augusti res gestas. <Paces>] Noue dictum, cum **grammatici** negent plurali numero declinari [Keller-Holder: pacis M̄opr. y pacem y]

PS. ACRO Hor. sat. 2, 3, 280: <Cognata uocabula>] Apta quae dicunt **grammatici** epitheta.

PORPH. Hor. sat. 1, 3, 1: *Omnibus hoc uitium est cantoribus*. In eundem Tigellium Hermogenen et hic inuehitur, eumque Sardum dixit, quo in Sardinia esset natus. adnotandum ergo et Sardum et Sardiniensem dici posse. nam Lucilius Sardiniensem dixit in sexto saturarum sic [Tigellium]: "E Sicula † lucilium Sardiniensem terram. at Licinius Caluus de eodem Hermogene loquens Sardum dixit Sardi Tigilli putidum caput uenit. nonnulli tamen ueterum **grammaticorum** sic appellationes has diuiserunt, ut Sardum putarent dici eum, qui in Sardinia natus sit, Sardiniensem autem incolam Sardiniae.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 127: *Memini me uidisse*. Dicimus autem 'memini me uidere' auctoritate *Terentii* et relicorum **grammaticorum**.

3. Interpretació,

PS. ACRO Hor. carm. 4, explicit: EXPOSITIONVM HORATII. LIBER IIII EXPLICIT . INCIPIT || LIBER .V. [IAMBICVS DICOLOS] [ACRONIS **GRAMMATICI** COMMENTARIVS IN Q. ORATII LIBROS CARMINV(M) FINIT . EIVSDE(M) I(N) EPODON INCIPIT]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 5, 97: § Bari moenia] Ciuitas est, quae Atbaris dicitur hodieque, ut dixit **grammaticus** Theotistus. Aliter: ciuitas Apuliae, quae appellatur Barium [Keller-Holder: Bari CDFRγλ'gz Barⁱ M Bari//m Barri Εσ Barri u maenia CDMu menia, m]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 9, 62: § Ecce Fuscus] Aristius Fuscus, **grammaticus** doctissimus illius temporis, amicus Horatii.

PS. ACRO Hor. ars 450: § Fiet Aristarchus] Nomen Graeci **grammatici**, qui Homeri carmen adnotavit. Ille ergo iudex etiam optimi poetae fiet. § Qui Aristarchus Homerum emendans hoc signo notavit uersus, quos iudicavit Homeri non esse [Keller-Holder: aristarcus δm]

CLAVD. DON. Aen. 1, prooemium, pag. 4, l. 23: si Maronis carmina competenter attenderis et eorum mentem congrue comprehenderis, inuenies in poeta rhetorem summum atque inde intelleges Vergilium non **grammaticos**, sed oratores praecipuos tradere debuisse.

IVNGO

1. *Distinctio*

a) Seqüència

- PS. ACRO Hor. epod. 16, 20: * Hoc superiori sic **iungendum** est: nulla sit hac potior sententia, quam: eatis, quocumque uos pedes ferunt.
- PS. ACRO Hor. epod. 17, 74: <Vectabor humeris>] Quid est 'uectabor humeris', nisi forte subaudiamus extrinsecus 'iactantibus' aut quid tale? Sic enim iactare humeros solent, qui gloriantes incedunt. Quod si ita est, 'inimicis eques' **iungendum** erit, ut si diceret: 'equitans super inimicos meos'. Aut numquid 'humeris inimici uectabor' intellegemus, quod super inimicorum meorum humeris ero ac sic uectabor atque equitabo
- PS. ACRO Hor. ars 98: § Si curat cor] Hic uersus et superioribus et sequentibus **iungi** potest. Si uult me flectere ad misericordiam, deponet elata uerba. Cor spectantis tangimus, quando idonea uerba dolore proferimus, idest istae personae abiciunt elata uerba, si uolunt auditores ad misericordiam flectere
- PS. ACRO Hor. epist. 1, 15, 14: *Hunc uersum quidam principiis **iungendum** putant.
- PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 50: § Qua res] In antiquioribus 'qua res' inuenio, ut sit sensus: 'in quantum res'. Deest 'tenus', ac si diceret 'eatenus'; ex sequentibus enim hoc intellegimus 'qua res, qua ratio': quatenus res, quatenus ratio; ut 'hic si' ad 'uellet' **iungamus**, ut sit: 'si hic uellet bonus uideri' [Keller: \bar{q} res \bar{q} Bopp. *Pseudacr.*]
- PORPH. Hor. carm. 3, 10, 17: Nec rigida mollior aesculo nec Mauris animum mitior anguibus: Hoc superiori **iungendum**, ut sit ita conexum: <o... supplicibus tuis parcas> nec rigida mollior aesculo nec Mauris animum mitior anguibus. animum mitior anguibus. Cetera enim <d>e parentesi inlata sunt.
- PORPH. Hor. epod. 16, 21: Ire pedes quocumque ferunt: Hoc superioribus **iungendum** est nulla sit hac potior sententia, quam eatis, quocumque uso pedes ferunt.
- PORPH. Hor. epod. 17, 74: Vectabor umeris tunc ego inimicis eques: Quid est umeris uectabor? Nisi forte subaudiendum extrinsecus 'iactantibus', aut quid tale. Sic enim iactare umer<o>s solent, qui gloriantes incedunt. Quod si ita est, 'inimicis equ<e>s' **iungendum erit**, ut si diceret: equitans super inimicos meos. Aut numquid umeris inimicis [Quod si ita est 'inimicis] uectabor [uectamus] intellegemus, quasi: super inimicorum meorum umeros ero, ac sic uectabor atque equitabo.
- DON. Ter. Ad. Prologus 2, 4: OBSERVARI ET <AD(VORSARIOS)> RAPERE IN PEIOREM PARTEM uarietas per genera uerborum est: utrique sententiae apte **iungimus** 'scripturam suam'.
- DON. Ter. Ad. 37: CECIDERIT AC PRAEFREGERIT **iungendum**, ut non solum 'ceciderit' sed etiam 'praefregerit' aliquid: haec sunt, quae sibi euenire nemo uelit.
- DON. Ter. Ad. 259: 1 FRATREM noue dixit 'unam rem fratrem'. 2 *Sed ego puto 'fratrem' non subdistinguendum sed legendum contexte usque ad 'principem'. nam si distinxeris 'fratrem', bis erit 'arbitror' subaudiendum, et supra et infra. quod si 'fratrem' inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur 'quam mihi'.__ hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A: fratrem corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)]*
- DON. Ter. Ad. 321: 2 TE IPSAM <QVAERITO TE> EXSPECTO OPPIDO OPPORTVNE incerta distinctio, utrum 'te exspecto oppido' <an 'oppido' opportune> sit dicendum. 3 An exspectare impatienter cupere et sine praescriptione temporis, sperare iuxta certum tempus? unde apparet ad 'te exspecto', quia per se nimium est, non **esse iungendum** 'oppido'. [Prete: *incerta distinctio...sit dicendum; Don. (cf. Wessner) quomodo personae distribuuntur haud facile statui potest: editt. codicum tenent ordinem; Linds.K te expecto... obuiam dant Sostratae, era Getae]*
- DON. Ter. Ad. 586: 1 VBI POTETIS VOS incerta persona, nam uel Syro uel Demeae hoc dictum **iungi** potest. [Prete: DE. ubi ... SY. bene... DE. sed... CPDpv ubi... DE. bene sane sed... P²D²C²GLEv² ubi Syro cont. b ubi bene...pergere datur Demeae (incerta persona Don.) recte sane DGL]

- DON. Ter. Ad. 587: 1 I SANE ‘sane’ aut abundat aut inferioribus **iungitur**. [Prete: DE. úbi potetis uós: bene sane. séd cesso ad eum pérgerere? SY. Í sane: ego te exércebo hodie, ut dignus es, silicérnium]
- DON. Ter. Ad. 593: QVOD PECCATVM A NOBIS EST ORTVM CORRIGO si diceret ‘peccatum a nobis est’, participium faceret; iam quia ‘ortum’ addidit, nomen est: numquam enim eadem pars orationis iungi nisi per ἀσύνδετον potest. [Prete: ortumst] est ortum *Don*]
- DON. Ter. Ad. 805: 1 FACETE NVNC DEMVM ISTAEC ORATIO NATA EST alii totum **iungunt**, alii separant ‘facete’.
- DON. Ter. Andr. 54: DVM AETAS METVS MAGISTER PROHIBEBANT quidam **iungunt** ‘metus magister’ †is quoque†: potest enim intellegi, tamquam si diceret: quid est metus? magister. 2 MAGISTER paedagogus. 3 ITA EST intercidit poeta, ne solus Simo loqueretur. ceterum non erat respondendi locus necessarius.
- DON. Ter. Eun. 46: 1 QVID IGITVR FACIAM in hac προτάσει exemplum proponitur, quam non suae potestatis sit qui amat, quam sapiat qui non amat neque aliter affectus est. 2 QVID IGITVR FACIAM σχῆμα διανοίας διαλογισμός. et apparet multa tacitum cogitasse adulescentem et tandem in haec uerba erupisse. 3 IGITVR pro ‘deinde’, ut Plautus in Amphitruone «si aliter fuerint animati neque dent quae petat, sese igitur summa ui uirisque oppidum oppugnassere (Plaut. Amph. 209-210)». 4 QVID IGITVR FACIAM Menander ἀλλὰ τί ποιήσω; hinc Vergilius «hem quid agam Verg. Aen. 4, 534». 5 Et est διαλογισμός perditae mentis post multam frustra cogitationem. 6 QVID IGITVR FACIAM non eam ne nunc quidem hoc uidetur non esse contrarium, sed est; nam dubitat, utrum meretricis satisfactionem exspectet an illam omnino non quaerat. 7 NON EAM NE NVNC QVIDEM ‘non eam’ Probus distinguit; **iungunt** qui secundum Menandri exemplum legunt. [Prete: NON EAMNE NVNC QVIDEM A, *nunc eff. corr. ant.* num adeamne ne nunc G²b (*om.* pr. ne)]
- DON. Ter. Eun. 76: SI SAPIS id est si sapias; ad inferiora **iungendum est**, nam aliter non intellegitur.
- DON. Ter. Eun. 251: 3 ITIDEM INCERTVM AMISTI pro ‘amisisti’ συγκοπή. 4 *Et* ‘itidem’ quid est? an “itidem incertum me amisisti, ut ad te incertus ueni”? **iungendum est ergo** ‘ut ueni itidem’, ut sit: “ut ueni, amisisti itidem incertum”. 5 “incertus”, inquit, “ueni, incertus a te recessi”. [Prete: incertum me am. DGp amisti G *Don.* editt. dimisisti b amisisti *cett.*]
- DON. Ter. Hec. 257: VT MEAE DOMI CVRETVR DILIGENTER ‘ut ne non’. et **iungendum est** ‘satis diligenter’; non enim ‘metuis satis’. [Si métuis satis ut meaé domi curétur diligénte]
- DON. Ter. Hec. 424: 3 HAVD CLAM ME EST λιτότης pro: “ego maxime intellego, quam odiosum sit”. nam qui **iungunt** et sic legunt, errant et non intellegunt.
- DON. Ter. Hec. 447: 6. TAMEN VT PIETATEM COLAM recordatus est matrem laesam esse ab uxore; hoc enim credit et ideo se ad exceptionem reuocauit: ita se amori cedere oportere, ut nec obliuiscatur omnino pietatis. 7 *Et bene in eam causam contulit necessitatem non reducendae uxoris, quae inuenietur nulla esse.* sunt tamen qui manente eadem sententia totum hoc **iungunt** ‘quod potero faciam tamen ut pietatem colam’, hoc est: “in quantum potero, dabo operam aduersus amorem, ut omisso eo pietatem colam.” et subiungitur causa [Prete: Quod pótero faciam, támen ut pietatém colam]
- DON. Ter. Hec. 590: 1 VT QVI NOBIS MATER MALEDICTVM VELIT ab honesto. 2 NON FACIES NEQVE SINAM primo ‘non facies’, deinde si facere perseueraueris, ‘non sinam’. 3 Et ‘non facies’ non est interdicens, sed quasi dicat: non te scio facturam rem tam prauam. sunt autem qui ‘neque sinam’ **iungant** inferioribus, sunt qui totum contexte legant ‘non facies’ usque ‘modestia’.
- DON. Ter. Hec. 601: 1 ABSQVE VNA HAC FORET ‘absque’ extra, ut sit aduerbium magis quam praepositio. 2 Et VNA ‘res’ subaudienda. 3 *Et* totum ἐν ὑποκρίσει statimque **iungendum** ‘hanc matrem habens talem, illam <autem> uxorem (Ter. Hec. 602)’ 4 Vel certe ‘absque foret’ pro ‘abesset’. alii ‘hac’ de uxore dici putant, ut sit ‘absque’ praepositio

- DON. Ter. Phorm. 169: 1 QVOD HABES ITA VT VOLVISTI subdistingendum est et sic legendum ‘uxorem’ ἔμφατικώτερον. 2 VT VOLVISTI VXOREM bona praeparatio uxoris futurae. 3 SINE MALA FAMA PALAM multi superioribus **iungunt** ‘palam’.
- DON. Ter. Phorm. 214: 1 VI COACTVM ESSE TE mira breuitas, qua tota defensio continetur. et subauditur fac respondeas aut quid tale. 2 INVITVM bene idem repetit ad confirmandam memoriam trepidantis. etenim non diuersa sunt, sed saepe repetuntur, ut teneri possit id quod causae opus est. nam ui coactum esse idem significat quod inuitum. 3 An ideo ‘ui coactum’ ‘inuitum’ **iungendum est**, quod interdum etiam ipsi nos cogimur propria uoluntate? ut ipse in Andria (658) ‘tu coactus tua uoluntate es’. [Prete: lege iudicio *Getae contin.* Ω]
- DON. Ter. Phorm. 470: 1 SPES OPES QVE SVNT haec quidem de his sunt, quae amant **iungi**. [Prete: cui A *Umpf. Dz.* (quoi) *Fleck. Mar.* Cuius ω *Linds. K* uno A] HYPERDONAT: SPES OPES QVE SVNT haec quidem de his sunt, quae amantium. 2 iunge SPES OPESQVE ut « res fidesque»
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 13: LONGE valde. Sallustius longe alia mihi mens est patres conscripti. *aut certe ‘maxime’ vel ‘praecipue’, ut sit Carthago praecipue posita contra Tiberina ostia. Cicero pro Rabirio et cum universo populo Romano, tum vero equestri ordini longe carissimus. ‘Tiberina’ autem pro Tiberis posuit. quidam sane ita volunt iungi, non ‘longe ostia’, sed ‘longe dives’, id est valde dives.* [Geymonat: Urbs antiqua fuit (Tyrii tenere coloni)/ Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe/ ostia, dives opum studiisque asperissima belli;]
- SERV. Verg. Aen. 1, 347: SCELERE ANTE ALIOS IMMANIOR OMNES QVOS INTER MEDIOS VENIT FVROR **iunge** totum: nam aliter non procedit, si segreges ‘quos inter medios venit furor’, cum ipse dicat, licet simulatas, fuisse tamen amicitias, simul namque sacrificabant: ac si diceret, sceleratior Atreo et Thyeste, vel Eteocle et Polynice. *multi ‘inmanior’ ad furem, non ad Pygmalionem referunt. ordo autem est ‘inter quos medios’.* [Geymonat: 346: omnibus. Sed regna Tyri germanus habebat/ Pygmalion, acelere ante alios immanior omnis./ Quos inter medius venit furor. Ille Sychaeum/ <acelere(...) quos furor> *Serv.; item Tib..*]
- SERV. Verg. Aen. 1, 380: ITALIAM QVAERO hoc loco distinguendum est; nam si **iunxeris** ‘patriam’, non procedit. patria enim, id est civitas, in provincia esse potest, non tamen ut ipsa provincia patria sit: licet in Sallustio lectum sit ‘Hispaniam sibi antiquam patriam esse’; sed illic ad laudem pertinet, non ad veritatem. tria ergo dicit: provinciam quaero, hoc est ‘Italiam’; ‘patriam’, hoc est Corythum, Tusciae civitatem, unde Dardanus fuit; ‘genus ab Iove’ ideo, quia ex Electra et Iove Dardanus Iasiusque nati sunt, Dardanus autem auctor est Troiae. et bene ad tria interrogata respondet, qui esset, unde venisset, quo tenderet. *alibi de ipsa Italia Aeneas “hic domus, haec patria est”. melius sic distinguitur ‘Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo’: ut mihi sit Italia patria, Iovis genus efficit, propter Dardanum scilicet.* [Geymonat: patriam *dist. Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 1, 475: INFELIX multi hoc loco distinguunt *et subiungunt ‘puer atque inpar congressus Achilli’, ut ex eo inparem ostendat, quod puer;* sed tamen etiam si **iungas** ‘puer’, unus est sensus.
- SERV. Verg. Aen. 1, 505: TVM FORIBVS DIVAE instans praecipue foribus. et hoc loco distinguendum est; magno enim studio et labore templorum fores fiebant, quas quibusdam insignibant historiis, ut “in foribus letum Androgei”, item “in foribus pugnam ex auro solidoque elephantum”. quamvis quidam **iungant** ‘tum foribus divae media testudine templi’, ut unum intellegas tectum templi et pronai: quod si est, sub medio tecto sunt fores. sed prima melior expositio est.
- SERV. Verg. Aen. 2, 128: VIX TANDEM aut **iunge**, et vacat ‘tandem’; aut separa, et est exaggeratio a synonymis, ut abiit excessit, evasit erupit. *et est ordo ‘vix tandem rumpit vocem’.*
- SERV. Verg. Aen. 2, 132: MIHI multi posterioribus, multi primis **iungunt**; unus tamen est sensus.
- SERV. Verg. Aen. 2, 139: FORS ET POENAS forte et poenas. alii **iungunt** ‘forset’, ut sit forsitan. et bene elicit misericordiam ostenditque, non se habere causam redeundi post mortem suorum: *ne eum Troiani non recipere, suspicantes ad suos quandoque rediturum.*

- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 274: EI MIHI Ennii versus. *et totum iungendum, ne doloris distinctione frigescat, sicut plurimis doctissimis visum est.* [Geymonat: hei *Probus* 146, 13]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 151: IN SOMNIS multi hic distingunt et volunt unam partem esse orationis, id est vigilantis: *nam quemadmodum videbat lunam infusam fenestris?* multi ‘in somniis’ dicunt, ut sit conlisisio, quomodo ‘peculi’ pro ‘peculii’. *multi ‘in somniis’ legunt et posterioribus iungunt: unde et visi: et corpus somno vinci volunt, mentem vero, vigilare et meminisse omnium. ideo etiam dormiens de luna scire potuit.*
- SERV. Verg. Aen. 3, 319: HECTORIS ANDROMACHE si ‘Andromache’, sequentibus **iunge**: si ‘Andromachen’, superioribus. *sed cum supra Heleno nuptam dixerit, cur hic Hectoris dixit? sed ipse quaestionem solvit dicendo ‘incredibilis’.* [Geymonat: andromache *disting.* M²P², *continuat Tib.*, andromachen F¹acr, *Baehrens*: andromache FMPωγ, *Gramm.*, *Serv. Aen. 1, 41, 73, Tib.*, *edd. andromaches n*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 658: **INGENS** potest et superioribus et sequentibus **iungi**, ut sit ‘ingens lumen’.
- SERV. Verg. Aen. 4, 33: NEC DVLCES NATOS propter liberos, quae fuit causa secundi matrimonii, ut Iuvenalis sed placet Vrsidio lex Iulia, tollere dulcem cogitat heredem. *et hystorologia est: nam per Veneris praemia proveniunt nati.* alii male **iungunt** ‘natos Veneris’ Cupidinem et Aeneam. *alii ἔρωτα et ἀντέρωτα dicunt. VENERIS NEC PRAEMIA id est voluptates, ut Homerus τά τε δῶρ’ Ἀφροδίτης. et volunt quidam ἐν διὰ δυοῖν esse.* [Geymonat: *nec dulcis natos, Veneris nec praemia noris?*]
- SERV. Verg. Aen. 4, 336: DVM MEMOR IPSE MEI DVM SPIRITVS HOS REGET ARTVS hic versus superioribus **iungendus**, ut sit sensus, *tamdiu beneficiis tuis obligatus ero, quamdiu vixero. et bene hoc de futuro dixit, et congrue: nam ‘piget’ ad futurum spectat, ‘pudet’ ad praeteritum: et licet paene sit una significatio, tamen dicimus ‘piget me illud facere’, ‘pudet fecisse’:* unde interdum, praecipue a Sallustio, simul ponuntur.
- SERV. Verg. Aen. 4, 339: AVT HAEC IN FOEDERA VENI aut matrimonii, et **iungendum** est superiori: aut certe ad posteriora pertinet, et hoc dicit: non ad hoc veni, ut hic morarer: sicut et nunc probat *dicens* ‘me si fata meis paterentur ducere vitam’ et dixit in primo <610> quae me cumque vocant terrae. ergo ‘veni’ consensi, hoc est non ad haec consensi foedera, ut cum vellem discedere, non liceret.
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 373: LITORE EGENTEM id est ‘egentem litoris’, ut hospitio prohibemur harenae. *vel si iungas ‘eiectionem litoris’, pro ‘in litus’, ut <I 6> inferretque deos Latio pro ‘in Latium’.* et in tribus modis haec elocutio profertur: ‘*ego hanc rem*’, *Plautus Menaechmis linum, lanam praebeo, neque quicquam eges (Men. 120-122): ‘ego huius rei’, has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret: et ‘ego hac re’, ut ‘litore egentem’.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 428: CVR MEA DICTA NEGAT non interrogat, sed queritur. quidam ‘*revelli iungunt, ita ut sequatur ‘cur mea dicta negat’.* [Geymonat: 425: Non ego cum Danais Troianam excindere gentem/ Aulide iuravi classemve ad Pergama misi./ nec patris Anchisae cinerem manesve revelli:/cur mea dicta negat duras demittere in auris?/ quo ruit?...]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 548: TV PRIMA FVRENTEM Vrbanus hoc dividit, licet alii **iungant**, et vult hunc esse sensum: tu persuasisti ut nuberem, victa lacrimis meis, tu etiam nunc me his oneras malis: nam me olim occidissem, nisi te deserere formidarem.
- SERV. auct. Verg. Aen. 6, 287: BELVA LERNAE hydram dicit, serpentem inmanis magnitudinis, quae fuit in Lerna Argivorum palude; sed latine excetra dicitur, quod uno caeso tria capita excrescebant. cum saepe amputata triplarentur, admoto ab Hercule incendio consumpta narratur, cuius felle Hercules sagittas suas tinxisse dicitur. sed constat hydram locum fuisse evomentem aquas, vastantes vicinam civitatem, in quo uno meatu clauso multi erumpebant: quod Hercules videns loca ipsa exussit et sic aquae clausit meatus; nam hydra ab aqua dicta est. potuisse autem hoc fieri ille indicat locus, ubi dicit “omne per ignem excoquitur vitium atque exudat inutilis umor”. *et utrum hic distinctio plena sit, an ‘horrendum stridens’ inferioribus iungendum sit? stridere enim bene Chimaerae datur, quae et serpentes habet et flammis.* [Geymonat: *stridens dist. M²P²Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 7, 454: RESPICE multi hic distingunt et superioribus **iungunt**, ut sit sensus: respice eam quam dicis falsa deludi formidine. [Geymonat: haec *dist. M², Tib.*]

- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 289: ELISERIT praefocaverit. *et hunc versum iunge: unum est enim 'monstra' et 'angues'.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 400: SI BELLARE PARAS quia dixerat 'in me excidiumque meorum'. *quidam hunc sensum illi iungunt 'absiste precando viribus indubitare tuis': cetera enim per parenthesin dicta sunt.*
- SERV. Verg. Aen. 8, 450: ACCIPIVNT REDDVNT QVE **iungendum**: uno enim eodemque tempore parte reddunt, parte ventos accipiunt.
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 533: EGO POSCOR OLYMPO aut de Olympo poscor, id est haec signa mei causa fiunt: aut certe in Olympum poscor. *alii 'Olympo poscor', alii 'Olympo' sequentibus iungunt.* [Geymonat: Olympo *dist.* M²P² Serv.]
- SERV. Verg. Aen. 8, 619: INTERQVE MANVS ET BRACCHIA VERSAT **iungendum** est, ut intellegas Aenean manibus minora, brachiis maiora arma considerasse, ut puta lorica et scutum: haec enim sunt arma maiora: minora vero galeam gladium ocreas.
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 116: ITE DEAE PELAGI alii hucusque volunt matrem deum locutam: *prope enim videtur absurdum ipsam indicare quae sit, cum iam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat.* alii **iungunt** 'genetrix iubet': *et putatur melius, quia postea ait <10, 220> quas alma Cybebe numen habere maris nymphasque e navibus esse iusserat.*
- SERV. Verg. Aen. 9, 214: MANDET HVMO multi hic distinguunt; alii **iungunt** 'mandet humo solita'; ut *sit* 'commendet in terra'. 'solita' autem 'fortuna', quae piis invidere consuevit: Statius <Theb. 10, 384>, hinc trahens colorem, ait "invida fata piis et fors ingentibus ausis rara comes". [Geymonat: humo *dist.* F¹M², solita P², Arus. 493, 8, Prisc. XVIII, 89]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 333: ATRO potest et superioribus adplicari, ut sit intellectus 'sanguine singultantem atro', potest et sequentibus **iungi**; sed melius sequentibus. [Geymonat: singultantem M²P² Tib.,]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 173: EXPERTOS BELLI peritos: nam 'expertes' sunt ignari. 'belli' autem potest pro 'in bello' accipi. ILVA quidam Ilvam Ithacen dictam volunt; est autem insula adiacens Tusciae, in conspectu Populoniae. Probus 'trecentos' subdistingui vult, ut 'insula' sequentibus **iungatur**. [Geymonat: trecentos *dist* P², Tib.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 13: CONGREDIOR hypocrisis est, <ut> exprimatur: id est quod flagitatis. sic Statius, ubi Polynicen oblique inducit loquentem non me ullius domus anxia culpet expectentve truces obliquo lumine nati: unde etiam supra ait poeta se signari oculis. *quidam sane a 'nulla mora in Turno' usque ad 'pepigere recusent' iungunt, ne, si distinctio intercesserit, languescat sententiae color.* [Geymonat: aeneade *dist.* M²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 154: CVM LACRIMAS OCVLIS IVTVRNA PROFVDIT totum **iungendum** 'cum lacrimas oculis Iuturna profudit terque quaterque manu pectus percussit', ne videatur diverso tempore et lacrimare et pectus percutere, cum utrumque simul fiat. TERQVE QVATERQVE M. P. P. H. quia solam doloris audiverat causam, nihil, quemadmodum fratri posset mederi: nam paulo post audiet 'aut tu bella cie conceptumque excute foedus'. HONESTVM aut divinum, aut quod Iovi placere potuerit.
- SERV. Verg. Aen. 12, 497: MARTE SECVNDO TERRIBILIS potest et 'Marte secundo' distinguere, ut sequatur 'terribilis saevam' et cetera; potest et **iungi**, ut sit 'Marte secundo terribilis'. [Geymonat: terribiles P (corr. P¹), *dist.* M²P², Tib.]
- SERV. Verg. ecl. 1, 29: ET LONGO POST TEMPORE VENIT, POSTQVAM NOS AMARYLLIS H(ABET) G(ALATEA) R (ELIQUIT) **iungendum** est hoc totum: nam duplici ratione tempus ostendit, quo eum libertas aspexerit, id est quando coepit secare barbam, et relicta Galatea Amaryllidis amore detineri. allegoricos autem hoc dicit, postquam relicta Mantua Romam me contuli: nam Galateam Mantuam vult esse, Romam Amaryllida. et bene tempora, quasi rusticus, computat a barbaesectione.
- SERV. Verg. ecl. 3, 108: NON hic **distinguendum**, ut sit sensus: officii iudicis est ferre sententiam, non eorum, qui inter se contendunt. unde male quidam totum **iungunt** 'non nostrum inter vos tantas componere lites': nam non negat se facturum esse quod faciet; iudicaturus enim est, eos esse pares, dicens 'et vitula tu dignus et hic'.
- SERV. auct. Verg. ecl. 8, 107: NESICIO QVID CERTE EST hoc non **iungendum** superiori; est enim aliud prodigium.

SERV. auct. Verg. georg. 3, 340: *MAPALIA TECTIS mapalia casae Maurorum, qui in eremo habitare dicuntur, sicut illud Lucani "surgere congesto non culta mapalia culmo". et aliter: 'raris' qui non iunguntur et distantibus locis fiunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 53: *ILLE VT OPES FRACTAE ET FORTVNA RECESSIT bene utrumque iunxit; saepe enim alterum sine altero valet: aut opes, aut fortuna. 'ille ut' vel 'postquam'; vel tantum quod deest 'statim', ut sit 'ille statimut'.*

CLAVD. Don. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu: quia videbat Aeneas esse criminis vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. Habet enim maiorem fidem quod prius quam exigatur offertur, babet et bonae constantiae firmissimum testimonium non extorta sed oblata purgatio. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum altemis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processit ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. Per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non sub recentiorum succedentes. [Geymonat: danaum disting. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ Aen. 3, 376, Tib.; danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Mynors; cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-70, 80]*

CLAVD. Don. Aen. 2, 435: *Iphitus et Pelias mecum. Separandum est divellimur inde, separandum ab eo Iphitus et Pelias. ceterum si iungatur, me cum erit foedum, ut videatur dixisse divellimur inde me cum. ecce duo soli remanserant cum Aenea; supra enim dixit necem ceterorum. ipsi vero duo quales fuerint gloriae suae causa et ostentationis adsignat: quorum Iphitus aevo iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi.*

CLAVD. Don. Aen. 2, 437: *protinus ad sedes Priami clamore vocati: non est locus iste pro transitu habendus; de superioribus enim pendet. denique si subtrahantur verba iurisiurandi et quae dudum dicta sunt inferioribus iungantur, unus fiet sensus; a descriptione enim pugnae*

recesserat in qua ceciderunt Coroebus, Panthus et ceteri, dehinc dixit divellimur inde, Iphitus et Pelias; ipse enim fuit tertius qui loquebatur. si coniungamus ergo superioribus protinus ad sedes Priami clamore vocati, erit unum atque coniunctum, ut sit per illorum mortem et Panthi protinus inde divellimur, Iphitus et Pelias clamoribus vocati me cum qui ex domo Priami mittebantur. unde post iusiurandum non caput fecit quasi novae relationis, sed remeavit ad ea a quibus recesserat, ut iuraret. protinus ad sedes Priami mecum clamore vocati, non specialiter vocati ab aliquo, sed clamor ipse suggerebat subveniendum esse domui regis Priami.

CLAVD. Don. Aen. 4, 69-73: *qualis coniecta cervae sagitta, quam procul incautam nemora inter Cresia fixit pastor agens telis liquitque volatile ferrum nescius, illa fuga silvas saltusque peragrat Dictaeos, haeret lateri letalis harundo*: Didonem comparavit cervae, silvas civitati, mobilitatem cervae Didonis discursibus, sagittam pastoris sagittae Cupidinis, pastorem Cupidini, cursum inefficacem cervae cum Didonis errantis inmoderatis anfractibus. subtracto similitudinis istius textu superioribus inferiora **iunguntur**: dictum est enim uritur infelix Dido totaque vagatur urbe furens, conecitur *nunc media Aenean se cum per moenia ducit* <*Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam*>:

CLAVD. Don. Aen. 4, 651: *dulces exuviae*: hic suspendenda pronuntiatio est nec **iungendum dum fata deusque sinebant**, ne expressum mire moriturae vexemus adfectum, ut putetur illas vestes amare desisse, quas in tantum diligebat, ut earum favillas suis voluerit misceri cineribus. amat igitur has ostendens quod illas non odii, sed amoris causa se cum decresset incendi. hanc ergo esse meliorem pronuntiationem et hunc praeponendum intellectum tunc apparebit, cum sensus fuerit ordinatus, ut excludamus eos qui **iungendum** putant dulces exuviae dum fata deusque sinebant, ut videantur illo usque dulces quo fuerat peritura. quodsi amor earum mortis tempore recessisset, non diceret accipite hanc animam, quo adfectu ostendit cum his se interire voluisse quas amabat. sensus ergo integer sic est, quo expresso ipse se intellectus sine cuiusquam opera demonstrabit: *dulces exuviae, vixi quamdiu deus et fata sinebant et quem dederat cursum fortuna peregi, accipite hanc animam meque his exolvite curis*.

CLAVD. Don. Aen. 9, 208-209: *non, ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter*: non separandum est a sequentibus, cum versum ipsum pronuntiare coeperimus, tunc dicendum ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter. nam si totum **iungamus**, erit maledictum potius quam iusiurandum. *aut quicumque oculis haec aspicit aequis*: [Geymonat: non om. P, add. P¹ non dist. M², Tib. Ribbeck et Sabbadini; non ita continuat Mynors; cf. Ker, 'PCPhS', 10, 1964, 40-41, Williams, 'PVS' 12, 1972-1973, 54]

CLAVD. Don. Aen. 11, 415-418: *quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset! ille mihi ante alios fortunatusque laborum egregiusque animi qui, ne quid tale videret, procubuit moriens et humum semel ore momordit*: multi totum **iungunt**, et quod generaliter optavit et quod coepit signare per species: quod fieri dictionis natura non patitur, proinde separandum est quod ait quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset. hoc enim optantis est, illud vero quod secutum est †hoc fuit quod optabatur. ille mihi ante alios: ille, inquit, vel maxime, cui profuit quod fortiter cecidit, ne tale dedecus cerneret, qui fuerat felix, magni animi et in laboribus patiens. laudat fortunam viri fortis et non dicit nomen, omnes tamen Mezentium sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit interfectus nec ad illa consilii ludibria reservatus est, ut sumeret praemia qui non vicerat et qui vinci potuerat rogaretur. qui, ne quid tale videret, procubuit moriens sic positum est, quasi non victus cecidisset, sed voluntate sua: hoc ideo, ut victoris minueretur gloria et praevenisse talium consiliorum turpitudinem crederetur qui necessitate potius quam voluntate conciderat.

CLAVD. Don. Aen. 11, 587-592: *verum age, quandoquidem fatis urgetur iniquis, [labere, nympha, polo finisque invise Latinos, tristis ubi infausto committitur omine pugna; haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam: hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas]*: quia potuit dici cur non subvenis periclitanti aut eam non subtrahis bello? ad hoc respondentis partibus functa extremis, inquit, fatis urgetur, nullo potest auxilio sublevari, quia necesse est fieri quod factorum ratione debetur. ecce nec tunc saltem felix Camilla; nam perit in adultis annis quae tot pericula et innumeros casus, cum adhuc vagiret, evasit. verum age: coeperat dicere verum age et ituram dictis hortari, sed ubi hoc dixit, interposuit causam mittendi et tunc rediit ad ea quae mandabat. nos **iungamus** quod

poeta necessaria ratione separavit et ordinemus sensum: verum age, labere, nympha, polo finisque invise Latinos, tristis ubi infausto committitur omine pugna; haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam, quandoquidem fatis urgetur iniquis: hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas. persequamur nunc singula, ut dictorum vim reseremus. verum age, labere, invise iubentis est, age tamen etiam hortantis; miscere enim debuit auctoritatem et benivolentiam, ut inpleretur facilius quod volebat. labere, nympha, polo finisque invise Latinos, tristis ubi infausto committitur omine pugna: et relicto interim caelo labere ad eas Italiae partis in quibus infelix geritur bellum et Camillam perditurum est. haec cape: haec tecum, inquit, porta. verum quia incertum fuit quae tradita viderentur (totum enim generalitas obscuraverat), subiecit ea quibus ostenderet data: et ultricem pharetra deprome sagittam. magna brevitatis et compendiosa dictio, in qua pars dicitur traditorum et tamen intellegitur totum. cum dicit enim deprome sagittam et non nominat pharetram, ostendit evidentius quae dedisset. arcus quoque non est facta commemoratio, sed tamen intellegitur datus. namque dixit hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas. potest videri et arcum dedisse quo sagitta posset excludi. quicumque non ad hominem pertinet, sed ad gentem; denique sequitur Tros Italusque mihi pariter det sanguine poenas. sacrum, inquit, violarit vulnere corpus et de morte tacuit, ne omen quamvis periturae facere videretur. ideoque violarit posuit quasi leviter laeserit nec dixit quicumque eam occiderit.

CLAVD. Don. Aen. 12, 207-211: *dehinc quod diviserat reddit numquam fronde levi fundet virgulla nec umbras, cum semel e silvis imo, de stirpe, recisum matre caret posuitque comas et brachia ferro, olim arbos, nunc artificis manus aere decoro inclusit patribusque dedit gestare Latinis*: magnum impossibile etiam hic posuit. ut enim ferebat sceptrum, ait quomodo hoc sceptrum, quod mihi regendorum Latinorum causa datum est, ex quo a matre abscisum est, nec virgulta iam potest nec frondes emittere, sic ego non mutabor nec movebor a praesentibus placitis. imo de stirpe recisum si **iungamus**, faciemus stirpem genere masculino contra ipsius Vergilii sententiam, qui omnibus locis stirpem feminino protulit genere, ut (3, 326) “stirpis Achilleae fastus” et (7, 293) “heu stirpem invisam” et hic quoque non multo supra (166) “hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo”. hunc scrupulum qui declinare voluerit sic pronuntiare debet et sic intellegere, ut quod dictum est imo separetur, ut sit ab imo abscisum, hoc est ab inferiore arboris parte et a stirpe eius.

CLAVD. Don. Aen. 12, 505-508: *Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros) haut multa morantem excipit in latus et qua fata celerrima crudum transadigit costas et cratis pectoris ensem*: interpositum est ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros: cum properarent, inquit, in hostium caedem Troiani, ibi constiterunt ubi Aeneas Rutulum Sucronem occidit; nam non multa mora interposita excepit eum in latus et qua parte corporis peti expeditus potuit ipsa eum percussit; nam per latus et costas traiecto ense eum prostravit. interpositum diximus ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros, quo facto divisum constat unum sensum, nos isto subtracto integremus quod interposita diviserunt: Aeneas Rutulum Sucronem haut multa morantem excipit in latus et qua fata celerrima crudum transadigit costas et cratis pectoris ensem. hic **iungendum** est ea prima ruentis pugna loco statuit Teucros et erit compositio directa verborum. *Turnus equo deiectum Amycum fratremque Dioren congressus pedes hunc venientem cuspide longa, hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum suspendit capita et rorantia sanguine portat*

CLAVD. Don. Aen. 12, 897-898: *saxum circumspicit ingens, [saxum antiquum, ingens], campo quod forte iacebat, limes agro positus, litem ut discerneret arvis*: vitiosum putatur quod est honesta locutione mirabile. non enim saxum positus dixit, ut faceret per genera soloecismum, sed saxum iacebat tam grandi magnitudine, ut infinitis saeculis inmotum permansisset; ad hoc enim inter dominia fuit, ut lites possidentibus tolleret et esset limes. ordinandus est sensus, ut calumniam removeamus: limes agro positus fuerat, saxum ingens, ad hoc, ut litem discerneret arvis. hunc locum pronuntiantes, cum diximus campo quod forte iacebat, et moram interponere debemus et separare limes agro positus, ne male **iungendo** nos faciamus vitium quod poeta non fecit. *vix illum lecti bis sex cervice subirent, qualia nunc hominum producit corpora tellus*:

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 10, 31: *Tristis at, uerum tristis amator. Ille, Virgilius uel Gallus. Tamen cantabitis*, de se dicit. ‘Tamen’ alii superioribus **iungunt**, sed melius ut sic legamus: ‘Tamen cantabitis.’ Sensus enim hic est: licet ego duro amore consumar, tamen erit solacium, quia meus amor erit uestra cantilena. *Inquit, Gallus. [Geymonat: ille dist. M²P²; <alii tamen superioribus iungunt, sed melius ut sic legamus tamen cantabilis> Serv.]*

b) paraules

SERV. Verg. Aen. 7, 26: IN ROSEIS FVLGEBAT LVTEA BIGIS ‘lutea’ est crocei coloris, ut croceo mutabit vellera luto: unde multi **iungunt** ‘inroseis’, id est *non roseis, quasi non rubicundis*, ne sit contrarium. tamen secundum Homerum dictum est, qui interdum ῥοδοδάκτυλον, id est rosei coloris digitos habentem, interdum κροκόπεπλον dicit Auroram, id est crocei coloris veste circumdatam. [Geymonat: in croceis Bentley in variis susp. Ribbeck (invaseis c)]

c) Unió de parts d’una obra (epístoles, odes)

PS. ACRO Hor. epist. 1, 7, 46: Fabula haec satis apte superioribus **iuncta est**, quibus ostendit se diuitiis otium praeferre. [Keller: *post u. 45 nouam epistulam incipiunt Fl’γ hac addita inscriptione (excepto λ).*- FABULA UULTEI in codice A aliquid in marg. sinistro erasum est]

PORPH. Hor. carm. 4, 15, 1: Foebus uolentem proelia me loqui: Quidam separant hanc ὠ<τ>δὴν a superiore, sed potest illi **iungi**, quoniam et hic laudes dicuntur Augusti. [Keller: p. 277 Ω = A’ (Aα) F (φψ) Ργδλ’ (λ)πυ] AD DIVVM AVGVSTVM FR γδ λ’πυ, add. TETRACOLOS γλαυ In A inter hanc oden et XIII nulla uacua linea intercedit: ceterum iam qui codicem scripsit in initio uocis Phēbus uncialem litteram posuit maiorem et in margine adscriptum uidemus: AD AVGVSTVM TETRACOLOS. in B’ hoc carmen deest. ‘Quidam separant hanc oden a superiore, sed potest illi iungi, quoniam et hic laudes dicuntur Augusti’ Porph. schol. Γ cons. schol. Argentor. II () uid. Epil. Redit cod. v, Ω = A’ (Aα) F (φψ) Ργδλ’ (λ)πυ]

SERV. Verg. Aen. 5, 1: INTEREA dum fletur aut sepelitur Dido: et hoc sermone librum, ut solet, superioribus **iunxit**. cuius pars maior ex Homero sumpta est: nam omnia quae hic commemorat, exhibentur circa tumulum Patrocli, nisi quod illic curule exercetur, hic navale certamen. sane intellegendum non potuisse fieri, ut una, nec plena die Aeneas ad Siciliam perveniret: unde accipiendum est, sicut supra legimus, quod circa primum ortum lucis navigavit, ut regina e speculis ut primum albescere lucem vidit et aequatis classem procedere velis. ergo tota die dum se Dido interimit, dum fletur, paululum provectus est, leniter spirantibus ventis, et flammis rogi circa vesperam vidit, quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur. deinde tota navigans nocte et alterius diei parte ad Siciliam venit. [Geymonat: interea – eneeas – tenebat titulus ap. E. Lommatzsch, *Carmina Latina epigraphica, Supplementum, Lipsiae, 1926, n. 2293 (cf. H.I. Marrou, Epitaphe chrétienne d’Hippone à reminiscences virgiliennes, ‘Lybica’, sér. Archéol.- Epigr., I, 1953, 229)]*

SERV. Verg. Aen. 9, 1: ATQVE EA DIVERSA PENITVS DVM P. G. in hoc libro mutatio est rerum omnium: nam et personae et loca alia sunt et aliud negotium incipitur; ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum. quem transitum quidam culpant, nescientes Vergilium prudenter **iunxisse** superioribus negotiis sequentia per illam particulam ‘atque ea d(iversa) p(enitus) dum parte geruntur’, scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia. ‘*dum*’ enim cum sit coniunctio, hic tamen adverbii vim obtinet: *Terentius mea nihil refert, dum patiar modo*. sane formatus est iste liber ad illud Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Vlixen, cum capto Dolone castra penetrarunt: nam partem maximam et oeconomiae et negotiorum exinde habet.

CLAVD. Don. Aen. 7, 1-2: huic libro initium datur *tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti*. fortassis aliquis putet inproprie caput libri constituisse Vergilium ideo, quia dixit tu quoque, cum ante hunc versum nullum nominasse videatur. hoc aestimant qui interiecta nesciunt retrahere, ut quod ad tempus separatum est **iungant**. iste enim versus sublato medio de inferis tractatu Miseni exequiis **iungitur**; ab his enim discedens carminis cursus ad easdem redit et facit integram narrationem, ut recte posuerit tu quoque. melius autem apparebit haec adsertio, si unde discessum est (6, 232) repetamus: “at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum inponit suaque arma viro remumque tubamque monte

sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo dicitur aeternumque tenet per saecula nomen”. sequi debuit tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti. interposita igitur de inferis carmina quod unum esse oportuit dividerunt. sed et nunc unum est, quia unde se recessisse meminerat poeta remeavit. ergo recte superioribus haec nectens ait tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.

CLAVD. Don. Aen. 11, 597-602: *At manus interea muris Troiana propinquat Tyrrhenique duces equitumque exercitus omnis, compositi numero in turmas: fremit aequore toto insultans sonipes et pressis pugnat habenis huc obversus et huc; tum late ferreus hastis horret ager campique armis sublimibus ardent.* reliquum est hoc superioris descriptionis, quam imperfectam dimisit, ut Camillae fabulam diceret, qua subtracta si prima pars atque ista **iungatur**, non erit divisa narratio; supra (447) enim dixit “nuntius ingenti per regia tecta tumultu ecce ruit magnisque urbem terroribus inplet, instructos acie Tiberino a flumine Teucros Tyrrhenamque manum totis descendere campis”, hic dicit at manus interea muris Troiana propinquat Tyrrhenique duces equitumque exercitus omnis, ut appareat integrari posse narrationem, si Camillae fabula subtrahatur. veniebant igitur sic muris propinquantes, ut cessante officio nuntii videri possent in aequalitate camporum, usque adeo manifesti, ut qui essent et quemadmodum instructi accederent singulorum non negaretur obtutibus.

CORNUT. Pers. sat. 6, 1: ADMOVIT IAM BRVMA FOCO TE BASSE SABINO (...) (4) se autem dicit Persius apud Liguriam fuisse in loco ubi portus naturali flexu curvatus fluctus in se. recipit, qui propter curvationem Portus Lunae uocatur. (5) cuius etiam Ennius in principio Annalium suorum meminit hoc uersu, quem etiam Persius carminibus suis **iunxit** et refert ab Ennio ablatum; qui Ennius hoc scripsit dum se somniasse in Parnaso dixisset et uisam Homeri animam secundum Pythagorae dogmata per aliorum corpora ad se uenisse. (6) (...)

2. Altres. Unió d'un cas, d'un matís d'expressió que comporta problemes textuales.

PS. ACRO Hor. epist. 1, 12, 8: Confestim et protinus **iunxit** indulgens ἐνφάσει celeritatis [Keller: urticis m sici^{VI}ues z protinus Ω Pseudacr.]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 1, 10: § Sub galli cantum] Prope galli cantum, ut (Verg. Aen. I 662): “Sub noctem cura recursat”. ‘Sub’ autem, quotiens tempus significat, accusatiuo **iungimus**, quotiens locum, ablatiuo. [Keller: cantū φ cantu m u opp. Pph. Pseudacr. Consultor cantum B]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 5, 3: Gr<a>ecorum l(onge) d(octissimus)] Notandum, quod hanc particulam superlatiuo **iunxit**; nos enim dicimus longe doctior, quoniam nimietas admittitur, comparatio non admittitur. Possumus enim dicere ‘longe doctior’, non possumus dicere ‘ualde doctior’ et ‘tam doctissimus’. [longe CDEMγλ corr.σ12 uar.z2 uar.cum α cons. Pseudacr. Linguae D uar. F γ uar. Λ’ v m u z lingue R lingue g () unde E I, superscr. L inde apii u appii vz appi cett.]

PS. ACRO Hor. sat. 2, 5, 19: § Certans semper melioribus] Certans datiuo casui iungitur, ut Maro (ecl. 8, 55): “Certent et cignis ululae” et (ecl. 5, 8): “Solus tibi certet Amintas”.

DON. Ter. Phorm. (A) 359: 1 SI ERVM INSIMVLABIS AVARITIAE MALE AVDIES insimulare est crimen ingerere. sic Cicero (Catil. III 5, 12) ‘nihil eorum, quae Galli insimulabant, negauit’. 2 Insimulo genetiuo **iungitur**. [Prete: malitiae] **a Phorm. B, hi surt malitiae]

SERV. Verg. Aen. 1, 599: OMNIVM EGENOS egeo honestius genetivo **iungitur** quam ablativo, cui **iungit** Cicero, ut “eget ille senatu”. item contra Vergilius quorum indiget usus. *quidam autem ‘egenos’ pro egentes dictum tradunt, nomen pro participio.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 6: GENUS UNDE LATINUM (...) *sed veteres ‘unde’ etiam ad personam adplicabant, ita ut ad omne genus, ad omnem numerum iungerent, ut hoc loco ‘genus unde Latinum’ masculino generi et numero singulari iunxit, alibi (ad) genus femininum et numerum pluralem refert, ut nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde est, sicut ‘hinc’ particulam, cum sit loci adverbium, Terentius vetuste ad personam transtulit sed eccum Syrum incedere video: hinc iam scibo quid siet.*

SERV. Verg. Aen. 1, 14: DIVES OPVM modo tantum dives dicimus, antiqui adiungebant cuius rei, ut dives equum, dives pictai vestis et auri **iungentes** tantum genetivo casui.

SERV. Verg. Aen. 1, 96: FORTISSIME GENTIS atqui in artibus legimus superlativum gradum non nisi genetivo plurali **iungi**. constat quidem, sed ‘gens’ nomen est enuntiatione singulare, intellectu plurale. bene ergo **iunxit**, in gente enim plures sunt, ut alibi ipse ditissimus agri

Phoenicum; non enim unus est ager Phoenicum. item Sallustius Romani generis disertissimus. *aut superlativo pro comparativo usus videtur, quasi fortissimis comparandus, non ut vulgo creditur praefendus.* sane quaeritur, cur Diomedem fortissimum dixerit, cum post Achillem et Aiace ipse sit tertius, unde et Sallustius ait primum Graecorum Achillem. multi dicunt ideo fortissimum, quia iuxta Homerum et Venerem vulneravit et Martem. alii ad gentem referunt, quod Achilles Thessalus fuit, Ajax Graecus, Diomedes Danaus. multi ad excusationem Aeneae volunt fortissimum dictum, a quo eum constat esse percussum, *ut Iuvenalis vel quo Tydides percussit pondere coxam Aeneae.*

SERV. Verg. Aen. 1, 135: PRAESTAT melius est, ut “praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni”. et notandus sermo. nam et per se plenus est, et tam accusativo **iungitur** quam septimo. [Geymonat: Motus a]

SERV. Verg. Aen. 1, 147: PERLABITVR VNDAS figura est. quod enim nos modo dicimus per praepositionem nomini copulatam sequente verbo, antiqui verso ordine praepositionem detractam nomini **iungebant** verbo, ita tamen ut esset una pars orationis, et faciebant honestam elocutionem. nos dicimus ‘per undas labitur’, illi dicebant ‘perlabitur undas’. item ‘per forum curro’ et ‘percurro forum’. notandum plane quod plerumque suum regit casum, plerumque ad ablativum transit.

SERV. Verg. Aen. 1, 159: LOCVS subaudis ‘quem’, ut superius “urbs antiqua fuit”. et sciendum est, quia, quotiens praemittimus nomen cuiuslibet generis et interposito pronomine <proprius> sequitur nomen alterius generis, medium illud pronomen proprii nominis genus sequitur, ut Sallustius “est in carcere locus, quod Tullianum appellatur”. ecce proprio **iunxit**, non appellativo; Tullianum enim proprium est, carcer appellativum. si autem utraque nomina appellativa fuerint, licenter cui volumus respondemus.

SERV. Verg. Aen. 1, 452: CONFIDERE fido et confido dativum regit, ut ‘et fidere nocti’ sane optima figura est quae numquam a principalitate discedit, ut ‘atque humiles habitare casas’ accusativo **iunxit**, quia habeo domum dicimus, unde est habito frequentativum.

SERV. Verg. Aen. 1, 460: PLENA LABORIS plenus genetivo melius **iungitur**, ut Terentius “plenus rimarum sum”. Plautus “dedecoris pleniorum” (Mil. 512).

SERV. Verg. Aen. 1, 697: CVM VENIT aut pro ‘cum veniret’, aut ut ‘cum’ sit adverbium temporis pro dum; nec enim potest coniunctivi modi particula **iungi** indicativo. sane sciendum, malo errore ‘cum’ et ‘dum’ a Romanis esse confusa. [Geymonat: veniet R corr. R²]

SERV. Verg. Aen. 2, 12: QVAMQVAM ANIMVS MEMINISSE HORRET ‘quamquam’ melius praesenti **iungitur** tempori, ut ‘quamquam scio, quamquam lego’. quod autem dixit ‘meminisse horret’ defectivi verbi ratio est; nec enim potuit dicere ‘meminere’. et in his quae corrupta sunt naturaliter, ut ‘odi’ ‘novi’ ‘memini’ et omnia, tempora quae inveniuntur et suo et aliorum funguntur officio, ut ‘memini’ praeteritum est, legimus tamen et “memini videre, quo aequior sum Pamphilo” et “memini me turribus altis Corycium vidisse senem”. quod si fit et in verbis integris, ut “iuvat evasisse tot urbes”, quanto magis in corruptis?

SERV. Verg. Aen. 2, 22: INSVLA DIVES OPVM *ut alibi “dives equum”*. et hic genetivo **iungit**, Staius, quod rarum est, et ablativo, ut “satis ostro dives et auro”.

SERV. Verg. Aen. 2, 37: SVBIECTISQVE VRERE FLAMMIS ‘que’ copulativa coniunctio est, ‘aut’ disiunctiva. quomodo ergo has **iunxit**, *cum non utrumque, sed alterutrum fieri poterat quod suadebatur?* poetarum est partem pro parte ponere, ut torvum pro torve, et volventibus pro volubilibus: coniunctionem ergo pro coniunctione posuit, ut saxum ingens volvunt alii radiisque rotarum ‘que’ pro ‘ve’ posuit; nam sonantius visum est. *antiqua tamen exemplaria ‘ve’ habere inveniuntur; ‘ve’ enim proprium significatum habet, ut interdum pro vel accipiatur.* [Geymonat: subiectisque e subiectiisque Π₅¹, <subiectisque pro subiectisque> Gramm., subiectisque Heyne]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 227: SVB PEDIBVSQVE DEAE scilicet maioris simulacri, quod a cunctis videtur; nam quod colitur et breve est et latet, sicut Palladium fuerat. *non ergo contrarium est quod post raptum Palladium intulit ‘deae’.* sane hoc loco ‘sub’ particulam secundo repetendo utrique casui **iunxit**: accusativo, cum proprie significavit, ut sit ‘prope pedes deae’; et ‘sub orbe’, ablativo, id est infra orbem, ut “saepe sub inmotis praesepibus”. [Geymonat: suppedibusque M]

- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 275: EXVVIAS INDVTVS ACHILLIS *hoc est arma quae occiso Patroclo ademit, quae Vulcanus Peleo fecerat. celavit autem mortem Patrocli ad laudis augmentum.* 'indutus' autem accusativo **iungitur**, ut hoc loco, et, ut magis in usu est, septimo, quo nunc utimur: *ut in decimo <774> "praedonis corpore raptis indutum spoliis"*. 'exuvias' autem dicimus numero tantum plurali.
- SERV. Verg. Aen. 2, 455: DVM REGNA MANEBANT 'dum' donec: et absolutus est sensus. alii tamen 'cum' legunt: sed 'cum manebant' quomodo dicimus, cum constet 'manebant' modum esse indicativum? hoc ergo sciendum est, quia, quando coniunctivus modus est, necesse est aliquid **iungi** aut subaudiri, ut 'cum venirem, vidi illum'. si autem 'cum veniebam' dicamus, aut modus pro modo est, hoc est indicativus pro coniunctivo: aut 'cum' non erit coniunctio, sed adverbium temporis, et significat 'tempore quo veniebam'.
- SERV. Verg. Aen. 2, 606: NEQVA PARENTIS IVSSA TIME *pro 'ne'. et 'ne' particula imperativo iungitur modo: sed interdum praesenti tempori, interdum futuro, prout aliquid volumus aut ad praesens, aut ad futurum fieri.*
- SERV. Verg. Aen. 2, 713: VRBE EGRESSIS hic ablativo **iunxit**, ut Horatius "egressum magna me accepit Aricia Roma". Sallustius accusativo, ut "raro egressa fines suos". ergo utrumque dicimus.
- SERV. Verg. Aen. 2, 794: SIMILLIMA SOMNO sic Cicero "simillimum deo iudico". nam genetivo debuit **iungi**.
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 321: VNA ANTE ALIAS 'ante alias' hic absoluto **iunxit**, ut "fida ante alias". **iungitur** tamen et comparativo, ut <1, 347> "scelere ante alios inmanior", et superlativo, ut <4, 141> "ipse ante alios pulcherrimus omnes".
- SERV. Verg. Aen. 3, 624: EXSPERSA haec fuit vera lectio? id est madefacta: nam si 'aspersa' dixeris, id est inrorata, tapinosis et hyperbole **iunguntur**. [Geymoant: aspersa P, respersa r, D*Serv.*, Tib. in lemm. (aspersa in interpr.)]
- SERV. Verg. Aen. 4, 597: FIDESQVE subaudi 'en' etiam in sequentibus: aut certe, hic est quem dicunt portare deos. sane 'en' nominativo melius **iungitur**, ut <1, 461> en Priamus.
- SERV. Verg. Aen. 6, 187: SI adverbium rogantis et optantis est per se plenum, sicut et 'o', quamquam neoterici haec **iungant** et pro uno ponant: Persius <2, 10> o si ebulliat patruus, praeclarum funus! et o si. [Geymonat: si se nunc c]
- SERV. Verg. Aen. 6, 544: NE SAEVI ne irascere: Terentius ne saevi tanto opere. et antique dictum est: nam nunc 'ne saevias' dicimus, nec imperativum **iungimus** adverbio imperantis. [Geymonat: nae M]
- SERV. Verg. Aen. 6, 743: EXINDE una pars orationis est, et tertia a fine accentum habet, licet paenultima longa sit: quod ideo factum est, ut ostenderetur una pars esse orationis, ne praepositio **iungeretur** adverbio, quod vitiosum esse non dubium est.
- SERV. Verg. Aen. 7, 289: ABVSQVE 'abusque' et 'adusque' usurpative dicimus: praepositio enim nec adverbio **iungitur** nec praepositioni, 'usque' autem aut praepositio est aut adverbium. [Geymonat: adusque R]
- SERV. auct. Verg. Aen. 7, 290: IAM FIDERE TERRAE *per dativum iungendum, aliter non procedit*, ut <9, 378> et fidere nocti. [Geymonat: terra Prisc. XVIII, 223]
- SERV. Verg. Aen. 7, 787: TAM MAGIS ILLA FREMENS ET TRISTIBVS EFFERA FLAMMIS QVAM MAGIS EFFVSO CRVDESCVNT SANGVINE PVGNAE legitur in arte quod 'tam magis maxime minus minime' positivo tantum **iungantur**: quod tamen tunc observatur si ponantur ad augmentum istae particulae; tunc enim vitiosam faciunt elocutionem. ceterum si ad exaequationem positae sint, possunt vel comparativo vel superlativo vel pro his gradibus ipsae inter se **iungi**: hinc ergo est 'tam magis illa fremens et tristibus effera flammis, quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae': non enim ad praelationem positae sunt, sed ad exaequationem. maiores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatione esse voluerunt. hinc est in Sallustio ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: nam et hic exaequatio est, non comparatio.
- SERV. Verg. Aen. 10, 668: TANTON pro 'tantone' et constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integrae habuerunt: nam moria, id est minores particulae, ut 'que, ne, ve, ce', quotiens **iunguntur** aliis partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet sit syllaba quae praecedat, sive brevis sive longa, ut 'musaque, huiusve, illucce,

- tantone', *adduce, deduce*: et haec mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. [Geymonat: tanto Pay]
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 27: QVEM NON VIRTVTIS EGENTEM Ennii versus est. 'egentem' sane nos ablativo **iungimus**.
- SERV. Verg. ecl. 1, 29: LONGO POST TEMPORE aut archaismos est; antiqui enim 'post' 'ante' 'circum' etiam ablativo **iungebant**, quod hodie facere minime possumus: aut 'longopost' una pars est orationis, ut sit sensus, venit tempore longopost, sicut multominus, multomagis, postmodo: Horatius postmodo, quod mi obsit, clare multumque locuto. et 'longopost', ut postposita videatur esse praepositio et in unitatem coacta. [Geymonat: pos tempore P corr. (P²), Ribbeck]
- SERV. Verg. ecl. 2, 71: QVORVM INDIGET VSVS id est quae rusticus usus requirit. sane et 'eget illa re' dicimus, ut eget ille senatu, et 'eget illius rei': unde est 'indiget' nam et hoc utroque **iungitur** casui.
- SERV. Verg. ecl. 3, 34: ALTER ET HAEDOS male quidam privignum accipiunt: 'alter' enim de duobus dicimus, non de tribus. unde 'alter' de noverca intellegamus, nec nos moveat, quod 'alter' dixit de femina: nam et in subauditione ponuntur ea quae non possumus dicere, et scimus, quia quotiens haec duo genera **iunguntur**, femininum non praeponderat. [Geymonat: altera «quidam» ap. Schol. Bern., Schrader, hedos V, corr. V¹]
- SERV. auct. Verg. ecl. 5, 5: SIVE SVB INCERTAS Z. M. V. dicit quidem verecunde se illi obtemperare debere, ostendit tamen quid sibi placeat: nam ex ipsa laude antri et ex arborum vituperatione, quarum incertae umbras dicit, ostendit suam sententiam esse meliorem. incertae autem umbrae sunt et ex solis circuitu et ex mobilitate ventorum; quod ipse etiam dicit 'zephyris motantibus umbras'. sane 'succedimus' et dativo et accusativo casibus, secutus tam veterem quam nostram consuetudinem suo more **iungit** 'sive umbras succedimus sive antro', cum alibi secutus tantum antiquos dativo tantum succedere **iunxerit**: ac nostris succedere penatibus et successitque gemens stabulis. Sallustius tamen 'succedere' accusativo **iunxit**, sed ubi 'prope' significat: "cum murum hostium successisset, poenas dederat", hoc est cum prope murum accessisset. 'succedere' autem idem significat quod et 'subire', id est penitus intrare.
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 305: HAEC QVOQVE cum de capellis loquatur, figurate neutrousus est genere: nam integrum erat 'haec quoque non cura nobisleviore tuendae'. sane perite, quoniam scit planam esse oviumutilitatem, eam praeterit et exaggerat meritum capellarum, ut dictis lucem promat rem per se minus patentem. et aliter: (HAE QVOQVE) id est capellae. legitur et 'haec': veteribus enim mos fuit, ut neutra femininis **iungerentur**, unde Terentius 'tua nihil refert utrum fecerint', et in Eunuchio (III 5, 34) 'haec adornant ut lavent' [Geymonat: haec Pdn̄, Mynors; haec FMRωγ¹, Ribbeck et Sabbadini, etiam Barchiesi; <haec capellae non haec cappellae, ut Donatus> Ansil. C.A.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 125: SVBEVNT LVCO FLVVIVMQVE RELINQVVNT hypallage in sensu. et hic 'subeunt' iuxta veteres dativo **iunxit**, cum alibi iuxta usum praesentem accusativo **iunxerit**, ut Aeneae subiit mucronem, sicut et 'succede' [veteres] dativo **iunxerat**: quod significat 'penitus ingredi', ut hoc loco 'ac nostris succede penatibus hospes'. Sallustius tamen, ut dictum est, accusativo **iunxit**. [Geymonat: loro γ, corr. γ¹, fluvioque γ, corr. γ¹]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 797: IAMQVE ADSVRGENTIS DEXTRAE ordo est: iamque subiit mucronem Aeneae dextrae adsurgentis et plagam ferentis. 'subiit' autem 'mucronem' iuxta usum praesentem accusativo **iunxit**, cum alibi antique dativo **iunxerit**, ut <7, 161> muroque subibant: quod suis locis plenius dictum est. [Geymonat: dextra MPby: dextrae P²ωγ¹, Tib., dextram R]
- SERV. Verg. georg. 1, 287: NOCTE nomen est, adeo ut ei Horatius **iunxerit** praepositionem: ut iugulent homines vigilant de nocte latrones: nam adverbium 'noctu' facit, sicut 'diu': Sallustius diu noctuque laborare, festinare.
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 321: VNA ANTE ALIAS 'ante alias' hic absoluto **iunxit**, ut <11, 821> fida ante alias. **iungitur** tamen et comparativo, ut "scelere ante alios inmanior", et superlativo, ut "ipse ante alios pulcherrimusomnes".
- SERV. Verg. Aen. 4, 598: QVEM SECVM PATRIOS et reliqua. quidam in utroque versu pro 'quem' legunt <'qui'>, ut sit vetus figura per ellipsin: ubi sunt quia iunt patrios penates

portasse et parentem umeris subisse? sane hic 'subisse' iuxta praesentem usum accusativo iunxit, cum alibi antique dativo usus sit, ut <8, 125> "subeunt luco" et <9, 369> "muroque subibant".

SERV. Verg. Aen. 5, 68: AVT IACVLO INCEDIT MELIOR id est iactu velocium sagittarum, ut vacet 've'. sic ista **iunxit** in nono <569; 10, 754> insidiis iaculo et longe fallente sagitta, id est iaculo longe fallentis sagittae: nam non exhibuit iaculatores. *aut notandum quod iaculatores promisit, nec exhibuit.*

SERV. Verg. Aen. 9, 685: PRAECEPTA ANIMI figurate genetivo **iunxit**; nam dicimus 'praecepta iracundia' 'praecepta furore'.

Seruius Auctus, Verg., Aen., lib. 11, 343: *VOCIS EGENTEM* genetivo **iunxit**, ut <9, 87> *cum classis egeret.* [Geymonat: voces M, corr. M¹]

SERV. Verg. Aen. 10, 807: DVM PLVIT hic distinguendum: nam si **iunxeris** 'dum pluit in terris', erit archaismos; debuit enim dicere 'in terras'. tamen sciendum est hemistichium hoc Lucretii <6, 630> esse, quod ita ut invenit Vergilius *ad suum* transtulit *carmen.* [Geymonat: pluit M² Tib., qui hic distinguunt, terris dist. P²]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 463: ARMARI EDICE figura est, dic ut armentur: *verbum verbo iunxit, ut <1, 79> tu das epulis accumbere divum. 'edice' autem plenus est imperativus; nam ab omnium coniugationum infinito detracta 're' ultima syllaba fit imperativus, ut 'amare ama', 'docere doce', 'legere lege', 'audire audi'. cum autem 'fac' vel 'dic' dicimus, apocopen verba patiuntur ex 'face' 'dice'. composuit 'edice'. expressa autem festinantis oratio, quia Turnum non praedixit locuturum.*

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 715: AC VELVT INGENTI SILA SVMMOVE TABVRNO Sila mons silva est Lucaniae, Taburnus mons Campaniae: Sallustius de fugitivis in silva Sila fuerunt: unde pessime quidam 'silva' legunt, quia proprium appellativo non potest exaequari. unde bene proprium *proprio iunxit.* [Geymonat: Sila MPωγ¹, Asper p. 538, 17, Serv. hic et Georg. 3, 219: silva Rafγ, om. V]

SERV. auct. Verg. ecl. 9, 38: SI VALEAM MEMINISSE ut etiam in Aeneide (2, 12) diximus, ideo ista **iunxit** tempora, quia defectivum est verbum 'memini'. '(si) valeam' autem si possim, ut in Aeneide "quae plurima fando enumerare vale."

CLAUD. Don. Aen. 9, 384-385: *Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda inpediunt fallitque timor regione viarum:* non praeda inpediunt, quoniam singularis numerus plurali **iungi** non potuit, sed ramorum tenebrae et praeda inpediebant fugere cupientem accedente etiam eo quod terrore simul et locorum ignoratione confusus quo iter tenderet nesciebat. *Nisus abit; iamque inprudens evaserat hostis atque locos qui post Albae de nomine dicti Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat.* [Geymonat: inpediunt M, inpediunt ex impedium P]

ADNOT. Lucan. 9, 131. HOSPITIIS FRETUS SUPERIS potest **iunctum** <esse> 'hospitiis fretus superis', id est diis hospitalibus fretus; dicimus autem et 'illa re' et 'illius rei fretus'. [Housman: hospitii fretus superis] hospitii MPC, -iis ΩC, cum adhaesisset f, ut Liu. XXII 7 13 *sospitis filio* pro *sospiti*: Bentleius attulit VII 168 *quos scelerum superos* et Ouid. Met. V 45 *hospitii... deos.* Frustra Omnibonus alique *hospitiis superis* interpretantur *superioribus*]

LECTIO

1. Accepció textual. Variants.

a) *Duplex lectio*

PS. ACRO Hor. epod. 10, 18: AVERSVM AD IOVEM] Non audieutem et iratum, ut (Verg. Aen. 2, 170): “Auersa deae mens”. *Duplex **lectio**: si ‘aduersum’, contrarium et infensum, si [uero] ‘auersum’, iratum, ut (Verg. Aen. 2, 170): “Auersa deae mens”. [Keller: aduersum $F\delta\lambda'$ auersum *cett.* δ_2 Ac.]

SERV. Verg. georg. 1, 218: AVERSO autem ASTRO duplex **lectio** est, nam alii ‘adverso’ legunt: cum cane enim nascitur Sirius, qui est terris. adversus, de quo legimus “ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris nascitur”, ut ‘adverso’ sit pestifero et contrario mortalibus. si autem ‘averso’ legerimus, ‘cum’ subaudiamus necesse est, ut “atque Ixionii vento rota constitit orbis, id est cum vento: ut sit sensus, quo tempore etiam canis cedens occidit cum averso astro, id est cum Argo, quae et ipsa media est, sicut taurus, et a puppi oritur: cui canem constat esse coniunctum. et ‘cedens’ aut locum dans, ut et Argo occidat; nam canis occasum et navis occasus sequitur: aut certe ‘cedens canis’ non recedens, sed incedens accipimus et se movens: tempore enim, quo taurus cum sole est, etiam canis ad ortum festinat. quod autem ait ‘occidit’, ad aspectum nostrum rettulit. nam ortus et occasus duo sunt: unus $\eta\lambda\iota\alpha\kappa\acute{o}\varsigma$, id est solaris, et alter $\kappa\omicron\sigma\mu\iota\kappa\acute{o}\varsigma$, id est mundanus: unde fit, ut ea signa, quae cum sole oriuntur, a nobis non possint videri, et ea, quae videmus, quantum ad solis rationem pertinet, videantur occidere. secundum quod nunc ait ‘occidit canis’; nam canis paranatellon est cancri, id est cum eo oritur. cancer autem quo tempore sol in tauro est, post horam quartam diei oritur: nam taurus et gemini binas horas tenent. *Nigidius commentario sphaerae graecanicae* “oritur enim canicula cum cancro, in columen venit cum geminis, occidit cum tauro”. sic ergo fit, ut canis nobis occidat, quantum autem ad solis pertinet cursum, in ortu esse videatur. secundum hanc rationem etiam paulo post dicturus est “ante tibi eoae Atlantides abscondantur”: nam eoas ait in ortu heliaco positas, unde et ‘tibi abscondantur’ intulit. *hunc canem alii Icarum putant, patris Erigonae, qui mortem patris filiae nuntiavit: alii hunc esse quondam custodem Europae, quem nulla fera potuit effugere, quique a vulpibus quondam liberaverit Thebas.* [Geymonat: averso $\text{AP}\rho\omega\gamma$, ps. Probus: adverso Mn, *Macrob. Somn. sc. 1, 18, 15, Heyne, utrumque Schol. Bern.*]

SERV. auct. Verg. georg. 3, 165: *DVM MOBILIS AETAS ‘mobilis’ flexilis. et est duplex lectio: potest enim et sic legi ‘iuvenum dum mobilis aetas’.* [Geymonat: *erant scilicet qui post animi distinguerent*]

b) *Secunda lectio*

DON. Ter. Andr. prologus 1: 7 APPVLIT in secunda **lectione** ‘attulit’ fuit, sed ‘appulit’ magis; nam postea sic (446) ‘animum ad uxorem appulit’.

c) *Vera lectio*

DON. Ter. Andr. 205: 1 NEQVE TV HAVT DICAS TIBI NON PRAEDICTVM duae negatiuae unam consentiuam faciunt; tres negatiuae pro una negatiua accipiuntur, ut hic neque haud non. Sallustius “haud impigre neque inultus (Sall. Hist. frg. 41M.)”. *uera ergo lectio est ‘neque tu haud dicas’, quod plurimi non intellegunt, <cum> ‘hoc dicas’ legunt.* 2 NEQVE TV HAVT DICAS TIBI NON P(RAEDICTVM) uera lectio ‘neque haut dicas’: est enim quintum $\pi\alpha\rho\acute{\epsilon}\lambda\kappa\omicron\nu$. Plautus in Bacchidibus “neque haud subditiua gloria oppidum arbitror (Plaut. Bacc. 19)”. [Prete: hoc dicas DGB tu hoc dices CPD² hoc tu dices E tu hau dices *Fleck.* Tu haud dices *Umpf. Mar. (dicas Dz. Linds. K., Prete)*]

SERV. Verg. georg. 1, 383: IAM VARIAS PELAGI VOLVCRES ET QVAE ASIA CIRCVM DVLCIBVS I(N) S(TAGNIS) R(IMANTVR) P(RATA) C(AYSTRI) haec est vera **lectio**, et sensus talis est: iam varias pelagi volucres et eas, quae circum Asia prata rimantur in dulcibus stagnis Caystri, videas certatim largos umeris infundere rores et cetera. nam si ‘iam variae’ legeris, sensus nulla ratione procedit. Caystrus autem fluvius est, Asia vero palus, unde fecit ‘prata Asia’. et de palude Asia ‘A’ longa est; nam de provincia corripit ‘A’, ut “Europa atque Asia pulsus”. et est Homericus versus $\text{’}\text{A}\sigma\acute{\iota}\omega\ \acute{\epsilon}\nu\ \lambda\epsilon\iota\mu\omega\nu\ \text{K}\alpha\upsilon\sigma\tau\rho\acute{\iota}\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\mu\phi\acute{\iota}\ \rho\acute{\epsilon}\acute{\epsilon}\theta\rho\alpha$. [Geymonat:

variae MyRdh (varie a): varias $\gamma^1\omega$; sed structura haec est: quae pelagi sunt volucres et quae in stagnis rimantur, eas infundere videas et quae ω (etque γe), *Serv. hic et Aen. 7, 701*: atque Madrnv, ps. *Probus*, adque R, quaeque *Wagner*]

SERV. Verg. georg. 2, 247: AMAROR amaritudo: et est sermo Lucretii (4, 224) et vera **lectio** ipsa est: nam multi ‘amaro’ legunt, ut sit ‘sensu amaro’. [Geymonat: amaro MPR $\omega\gamma$, *Macrob. 6, 1, 47*, *Mynors*: amaror M⁶bntk, *PAC III, 62, 15*, *Ribbeck*, *Sabbadini*, *Svennung*, ‘*Eranos*’, *LIV, 1956, 201*; <versus istos ex Georgicis Vergilii plerique omnes sic legunt at sapor-amaro. Hyginus autem, non hercle ignobilis grammaticus, in commentariis quae in Vergilium fecit (fr. 4 Fun.) confirmat et perseverat non hoc a Vergilio relictum, sed quod ipse invenerit in libro, qui fuerit ex domo atque familia Vergilii, et ora-amaror, neque id soli Hyginio, sed doctis quibusdam etiam viris complacitum, quoniam videtur absurde dici sapor sensu amaro torquet. cum ipse, inquit, sapor sensus sit, non alium in semet ipso sensum habeat ac proinde sit quasi dicatur > *Gell. 1, 21, 1-3 cf. Bernardi Perini*, ‘*AAM*’, *NS, XXXVII, 1969, 1-15* *Goold*, ‘*HSPH*’, *74, 1970, 161-162*, *Migliori* ‘*RCCM*’ *38, 1996, 103-116* et *Timpanaro*, ‘*Virgilianisti*’ *17-20.*]

SERV. Verg. georg. 2, 256: ET QVISQVIS COLOR vera **lectio** haec est: nam male quidam ‘et quis cuique’ legunt, excludentes ‘at’, ut sit ‘et quis cuique color: sceleratum exquirere frigus difficile est’. alii ‘colos’ legunt, ut excluso ‘s’ fiat synalipha et scandamus ‘et quis cuique colat sceleratum’, ut sic sit, quemadmodum “inter se coisse viros et decernere ferro”. quod non procedit: tunc enim ‘r’ in ‘s’ mutatur, cum longa opus est syllaba, ut ‘color colos’ ‘labor labos’; hic autem non solum longam non facit syllabam, sed etiam excluditur ‘s’ cum superiore vocali: unde legendum est ‘et quisquis color’, quod nec obscuritatem adfert nec fidem derogat **lectioni**. [Geymonat: quis cui abf: quiscuique (*Georg. 3, 102*) Mcr, quisquis M⁷P ω , *Ribbeck*, quiscuicue R]

SERV. Verg. Aen. 3, 624: EXSPERSA haec fuit vera **lectio**? id est madefacta: nam si ‘aspersa’ dixeris, id est inrorata, tapinosis et hyperbole iunguntur. [Geymoant: aspersa P, respersa r, *DServ.*, *Tib. in lemm.* (aspersa in interpr.)]

SERV. Verg. Aen. 7, 307: QVOD SCELVS AVT LAPITHIS TANTVM AVT CALYDONE MERENTE haec est vera **lectio**, sic et sensus procedit, ut uterque ablativus sit: nam si ‘Calydona’ legas, vitium erit nec sensus procedet. ‘scelus’ autem pro poena posuit, ab eo quod praecedit id quod sequitur, ut et scelus expendisse merentem. [Geymonat: *et Tib.* capithis M, lapithas M², *Mynors* calydone MR ω , *Macrob. 4, 5, 6*: calydone F¹M¹ γ bfrst, *Tib.*, *Mynors*, calydo Fc merente $\gamma^1R\omega$, *Macrob.*: merentem FM² γ cfs, *Tib.*, *Mynors*, merentes M; Calidona merentem *etiam Horsfall*; <Lapithis-Calydona merentem; *sed melius hic quoque in quibusdam invenitur ... Lapithis-Calydone merente, vel...Lapithas-Calydona merentem*> *Prisc. XVII, 101.*]

SERV. Verg. Aen. 10, 244-245: CRASTINA LVX *crastina lux deest* ‘veniat’, *hoc est crastina lux veniat tantum. [et crastina lux] si ad Aeneam referas* ‘spectabis’ et ‘non inrita dicta putaris’, ‘crastina lux’ subaudiendum ‘cum venerit’. *si autem ad lucem* ‘spectabit’ legas, ‘crastina lux’ suspendendum. *quidam* CRASTINA LVX MEA SI NON INRITA DICTA PVTARIS INGENTES RVTVLAE SPECTABIT CAEDIS ACERVOS ‘spectabit’ est vera **lectio**, et ordo est ‘si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos caedis videbit’: nam male quidam ‘spectabis’ legunt et ad lucem referunt. quod non procedit; nullus enim sic loquitur: o Aenea, nisi quae dico minime credis, o lux crastina ingentes caedis acervos videbis. *alii more antiquo* ‘lux’ pro ‘luce’ accipiunt: *Lucilius in tertio hinc media remis Palinurum pervenio nox pro* ‘nocte’. *Longus ait deest* ‘venerit’: *unde et ipse* ‘spectabis’ legit. [Geymonat: luxsi P del. si P¹, spectabit P $\omega\gamma^1$, *Tib. in interpr.*: spectabis MPVf?hry, *Don. Ter. Hec. 286*, *Tib. in lemm.*]

SERV. Verg. Aen. 10, 706: IGNARVM LAVRENS HABET ORA MIMANTA scilicet casus sui; vera tamen est **lectio** ‘ignarum’, id est ignoratum, qui nesciretur: et est supina significatio, sicut in quarto <71> liquitque volatile ferrum nescius pro ‘qui nesciebatur’. *alii hypallagen volunt esse, ut sit* ‘*Mimas in Laurenti ora ignota iacet*’.

SERV. Verg. Aen. 12, 394: AVGVRIVM CITHARAMQVE DABAT vera **lectio** est ‘dabat’: nam non dedit. sane per citharam scientiam indicat harmoniae, *id est musicae. sed et cithara et sagittae artes sunt, augurium vero munus: non enim sola arte, verum etiam indulta divinitate*

colligitur. [Geymonat: dedit M, ps. *Acro Hor. c. Saec. 61, Serv. Georg. 2, 486*, dedi γ, corr. γ¹; Timpanaro, 'Virgilianisti' 131]

SERV. Verg. Aen. 12, 701: QVANTVS ATHON haec est vera **lectio**: nam si 'Athos' legeris, 'os' brevis est et versus non stat. 'Athon' autem dici accusativus indicat: nam 'hunc Athona' facit, sicut 'Apollon' 'Apollona'. quod autem Herodotus 'hunc Athon' et 'hunc Apollo' dicit, Atticae declinationis est. *Athon autem mons est adiacens Thraciae, circa Lemnum insulam, in promunturio Macedoniae. aut quantus eryx Siciliae mons supra Drepanum oppidum.* [Geymonat: adhos R: athon bc, ἄθος; aut quantus : et quantus c]

SERV. Verg. ecl. 1, 12: VSQVE ADEO TVRBATVR turbamur sine ulla discretione culpa meriti. et invidiose tempora Augusti carpit latenter. sane vera **lectio** est 'turbatur', ut sit impersonale, quod ad omnes pertinet generaliter: nam Mantuanorum fuerat communis expulsio. si enim 'turbamur' legeris, videtur ad paucos referri. [Geymonat: turbatur n, *Quintil. I, 4, 28, Cons. 372, 35, DServ. Aen. 1, 272, cf. Rasi, 'BFC', V, 1899, 156-160 et Pascal, 'BFC', V, 1899, 205*): *turbamur* PRωγ *Philarg.*]

d) *Antiqua lectio*

SERV. auct. Verg. Aen. 5, 47: DIVINI aut laus est, ut "divini opus Alcimedontis": aut re vera 'divini'; nam ait "genitor mihi talia namque, nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit". *multa enim antiqua lectio Anchisen futurorum scientem concelebrat. aut 'divini' id est dei, quia apud Romanos defunctorum parentes dei a filiis vocabantur.*

SERV. Verg. Aen. 8, 423: HOC TVNC id est huc tum. et 'hoc' pro 'huc' posuit secundum antiquum morem: nam antea 'hoc' adverbium loci fuit, quod nunc abolevit: nam crebro in antiquis **lectionibus** invenitur, sicut in epistulis probat Verrius Flaccus exemplis auctoritate ratione, dicens in adverbiiis pro 'u' 'o' plerumque maiores ponere consuetos. et sic pro 'huc' 'hoc' veteres dicere solebant, sicut pro 'illuc' 'illo' dicimus: unde etiam 'hoc' o longum esse apparet, sicut 'illo', cum pro 'illuc' ponitur. [Geymonat: huc tum Pγ, *Bentley (corr. γ¹)*, hoc pro huc positum testantur *Prisc. I, 34 et XV, 6, Serv. hic et Aen. 1, 4 (cf. Valmaggi, 'BFC', XXI, 1914, 16; hoc caelo iungit Tib.)*]

SERV. Verg. Aen. 11, 801: NEQVE AVRAS NEC SONITVS MEMOR haec est antiqua **lectio**; namque apud maiores trahebatur interdum a Graeco genetivus singularis. hinc est et 'paterfamilias' et 'materfamilias', quae duo tantum nomina remanserunt: nam nec 'huius auras' dicimus, nec 'huius custodias' secundum Sallustium, qui ait castella custodias thesaurorum pro 'custodiae': ita enim etiam Asper intellegit, licet alii 'custodias' accusativum velint. sane 'paterfamilias' et 'materfamilias' quando dicimus, 'familias' indeclinabile est. si autem 'pater familiae' dicere voluerimus, iam non erit nomen, sed locutio, et 'familiae' erit dativus; nam 'pater mihi est' dicimus: Terentius natura tu illi pater es, consiliis ego. multi tamen volunt in numero plurali nomen utrumque declinari, ut dicamus 'hi patres familiae, horum patrum familiarum'. [Geymonat: aurae MPRωγ *Tib.*: auras (e vv. 795, 799) d, *Bentley*]

SERV. Verg. Aen. 12, 605: FLAVOS LAVINIA CRINES antiqua **lectio** 'floros' habuit, id est florulentos, pulchros: et est sermo Ennianus. *Probus sic adnotavit: neotericum erat 'flavos', ergo bene 'floros': nam sequitur 'et roseas laniata genas': Accius in Bacchis 'nam flori crines, video, ei propessi iacent', in iisdem 'et lanugo flora nunc demum inrigat', Pacuvius Antiopa 'cervicum floros dispergite crines'. [Geymonat: flavos MPRωγ, *Tib.*, Mynors: floros Ribbeck, Sabbadini et TRAINA, cf. Valmaggi, 'BFC', 21, 19114, 16, 'AAM', VII, 1915, 1-7, Rostagni, 'RFIC', XII, 1934, 18s., Giancotti, 'Victor tristis', Bononiae 1993, 123-147; Delvigo 'Testo Virgiliano' 81-96; Timpanaro, 'Virgilianisti', 77-93]*

e) *Vera lectio et antiqua*

SERV. auct. Verg. georg. 2, 372: FRONS TENERA 'fronds' est vera **lectio et antiqua**: Lucretius (1, 18) "frondiferasque domos avium". hodie vero et a fronde et a fronte unus est nominativus 'frons', sicut etiam 'lens' et a lente et a lende, capitis brevior peduculo. [Geymonat: <frons pro frondis: Vergilius *Georgicorum lib. II*> Non. 114, 1 et 486, 8 ; fron γ, corr. γ¹]

SERV. Verg. Aen. 11, 708: VENTOSA FERAT CVI GLORIA FRAVDEM haec est vera et antiqua **lectio**, ut 'fraudem' non 'laudem' legas, ut si 'fraudem' legeris, sit sensus: pedes congregere, iam agnosces cui inanis iactantia adferat poenam: nam 'fraudem' veteres poenam vocabant, *ab eo quod praecedit, id quod sequitur, ut <II 229> et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt, Cicero in Cornelianis ne fraudi sit ei qui populum ad contentionem vocarit;*

ut etiam in antiquo cognoscitur iure. si autem 'laudem' legerimus, erit sensus: agnosces cui inanis gloria adferat laudem. 'ventosa' autem 'gloria' est quam Graeci kenodoxian vocant. [Geymonat: *veram lectionem rest.* P^x fraudem Mra: laudem M²ωγ, *Tib., Henry*, laudem ex fraudem P, poenam *recc.*; cf. *Crupi 'AAPel' 67, 1991, 405-422*]

SERV. Verg. Aen. 12, 709: INTER SE COISSE VIROS ET CERNERE FERRO vera et antiqua haec est **lectio**: nam Ennium secutus est qui ait olli cernebant magnis de rebus agentes. posteritas coepit legere 'et decernere ferro': secundum quam lectionem synalipha opus est, sed excluso 's', ut sit 'viro et decernere ferro'. [Geymonat: si P, corr. P² coisse M¹V¹ωγ¹ *Prisc. I, 40*: colisse M, coise p, coisse P²Rvay, *Sen. Ep. 58, 3, Serv. Hic et Georg. 2, 256, Aen. 2, 508 et om. C*, virosque *Prisc.* Cernere P, *Timpanaro, 'Virgilianisti' 135-136, Traina*: decernere MP²RV ωγ, *Serv. Georg. 2, 256, Aen. 2, 508, Kollman, 'RhM' 116, 1973, 269-275*, discernere b, *Prisc. def. d*; <ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant. Idem Vergilius hoc probabit tibi:ingentis-et cernere ferro, quod nunc decernere dicimus; simplicis illius verbi usus amissus est> *Sen. Ep. 58, 3*, <πγ cernere> *Schol. Ver.*; cf. *Valmaggi, 'BFC', XXI, 1914, 15*]

f) prior lectio

SERV. auct. Verg. georg. 2, 344: SI NON TANTA QUIES IRET FRIGVSQVE CALOREMQVE INTER id est interveniret. fuit autem prior **lectio** 'frigusque calorque', ut Plautus neque frigus neque calor metuo neque ventum neque grandinem: aliter hypermetrus versus erit. [Geymonat: calorque P, calorem (*om. que*) γ¹o; cf. *Paladini, 'SIFC', XXI, 1946, 113-115 et Mariotti, 'Paideia', V, 1950, 28*]

g) Absolutior lector

SERV. Verg. Aen. 4, 106: LIBYCAS ADVERTERET ORAS absolutior quidem est haec **lectio**, sed verior et figuratior illa est 'Libycas averteret oras': nam plerumque trahitur schema, ut aliquo ituri non ad locum, sed de loco ponamus significationem, ut si dicas 'de Campania abeo in Tusciam', 'abeo' honestius est, quam si 'eo' dixeris. nec hoc averteret ad locum tantum hoc loco facit, sed pluribus: hinc enim est "ripamve iniussus abibis?" [Geymonat: averterec P, corr. P², avertere R, adverteret *Tib. Aen. 4, 128* (sed averteret *ad locum*) *Serv. hic et Aen. 3, 379*]

h) Melior lectio

SERV. Verg. Aen. 6, 37: NON HOC ISTA SIBI TEMPVS SPECTACVLA POSCIT et supra diximus Apollinem sex mensibus apud Lycios et sex apud Delum dedisse responsa. item lectum est deos aliquotiens *tantum* kalendis, aliquotiens tantum idibus vaticinari; nonnumquam diei vel prima *vel media* vel postrema parte, unde est in iure fissus dies, id est non totus religiosus: quem nunc ostendit dicens non oportere Aenean religiosam diei partem perdere, id est oraculis congruam. sane sciendum 'poscit' **lectionem** esse meliorem: tempus enim poscit spectacula, non a spectaculis poscitur. [Geymonat: poscunt MRn, corr. M⁷]

SERV. Verg. Aen. 9, 378: ADITVM CORONANT melior est **lectio** 'abutum', quam 'aditum': cingunt enim silvam, ne abeant, non, ne adire possint. [Geymonat: abitum Mcdey¹ (*ut Tac. Ann. XIV, 37*): habitum suv, aditum M²P²RVωγ, *Tib., Mynors*, aditu P; <abutum non aditum; neque enim ideo circumdant, ne quis adeat, sed ne quis possit inde abire> *schol. Ver.*; cf. *Funaioli, Studi di letteratura antica II, 1, Bononiae 1947, 370; Parroni, 'RFIC' 102, 1974, 349-350 et Timpanaro, 'Virgilianisti' 125-126*]

i) Falsa lectio

SERV. Verg. Aen. 2, 348: IVVENES FORTISSIMA FRVSTRA PECTORA ordo talis est: iuvenes, fortissima pectora, frustra succurritis urbi incensae, quia excesserunt omnes dii: unde si vobis cupido certa est, me sequi audentem extrema, moriamur et in media arma ruamus. [*alii 'sequi' pro 'sequendi' accipiunt.*] obscuritatem autem facit hoc loco et synchysis, id est hyperbati longa confusio, et falsa **lectio**: nam multi 'audendi' legunt, multi 'audenti'. sed neutrum procedit. ergo 'audentem' legendum est. [Geymonat: audendi Mωγ, *Isid. I, 37, 20, Tib., Sabbadini*: audentem Penvγ¹, *Mynors, Funaioli (Studi di letteratura antica, II, 1, Bononiae 1947, 237-240), Aly., ('PhW', 48, 1928, 878 s.), Ribbeck*; cf. *Austin ad Aen. 2, Oxonii 1964, 152-153 et Timpanaro, 'Virgilianisti' 121-122*]

j) Corrupta lectio

SERV. Verg. Aen. 12, 120: VELATI LINO atqui fetiales et pater patratus, per quos bella vel foedera confirmabantur, numquam utebantur vestibus lineis. *adeo autem a Romano ritu alienum est, ut, cum flaminica esset inventa tunicam laneam lino habuisse consutam, constitisset ob eam causam piaculum esse commissum.* unde dicemus errore factum, ut linea vestis contra morem adhiberetur ad foedera, quae firma futura non erant. scimus enim hoc ubique servare Vergilium, ut rebus, quibus denegaturus est exitum, det etiam infirma principia. sic in Thracia civitatem condens Aeneas, quam mox fuerat relicturus, contra morem Iovi de tauro sacrificavit. sic senatum ad privata Latinus convocat tecta, quando eius non erunt firma consilia. sic paulo post in augurio liberatus cyncus in fluvium concidit, quia Turnum Rutuli, licet rupto foedere, liberare non poterunt. Caper tamen et Hyginus hoc loco dicunt **lectionem** esse corruptam: nam Vergilium ita reliquisse confirmant ‘velati limo’. limus autem est vestis, qua ab umbilico usque ad pedes *prope* teguntur pudenda poparum. haec autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est flexuosam, unde et nomen accepit: nam ‘limum’ obliquum dicimus, unde et Terentius limis oculis dicit, id est obliquis. [Geymonat: vellati M, vilati P, corr. M¹P¹; limo etiam Traina et Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 15-17: lino MPRωγ, Dserv. Ad v. 169, Zetzel, ‘Latin Textual Criticism’ 32; Cf. Sil. Ital. 3, 24: *velantur corpora lino, sed limo cinctos legitur in Lege Irnitana saec. I* (‘JRS’ 76, 1986, 152, 17)].

k) *Ambiguitas lectionis*

SERV. Verg. Aen. 4, 9: INSOMNIA TERRENT et ‘terret’ et ‘terrent’ legitur. sed si ‘terret’ legerimus, ‘insomnia’ erit vigilia: hoc enim maiores inter vigiliis et ea quae videmus in somnis interesse voluerunt, ut ‘insomnia’ generis feminini numeri singularis vigiliam significaret, ‘insomnia’ vero generis neutri numeri pluralis ea quae per somnium videmus, ut “sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes”. sciendum igitur, quia si ‘terret’ dixerimus, antiqua erit elocutio; ‘insomnia’ enim, licet et Pacuvius et Ennius frequenter dixerit, Plinius tamen exclusit et de usu removit. sed ambiguitatem **lectionis** haec res fecit, quod non ex aperto vigilasse se dixit, sed habuisse quietem inplacidam, id est somniis interruptam, ut intellegamus eam et insomniis territam, et propter terrorem somniorum vigiliis quoque perpressam. [Geymonat: terrent *perit* in G]

l) *Lectionem probare*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 436: QVAM MIHI CVM DEDERIS CVMVLATAM MORTE REMITTAM sensus est: quod beneficium cum mihi cumulatam dederis, sola morte derelinquam. et hic intellectus est melior, *quia sorori loquitur*, ‘quam mihi cum dederis cumulatam’: quam **lectionem** Tuca et Varius probant. nam male quidam legunt ‘quam mihi cum dederit’, id est Aeneas, ‘cumulata morte relinquam’ et volunt intellegi, acceptum ab illo beneficium *mea* morte cumulabo et sic relinquam, ut amantes dicere consuerunt, ut “*praeceps aerii specula de montis in undas deferar; extremum hoc munus morientis habeto*”: *id est faciam quod illi scio placiturum, occidam me*: nam si eam odio habet Aeneas, restat ut eius morte laetetur. *hoc sorori quoque potest dicere, quae credit eam ex amore concitatam id loqui, nec tamen facere*: sed *elocutio* non procedit: nemo enim dicit ‘veniam cumulatam’, sed ‘cumulatam’. *alii ita intellegunt: reddam illi gratiam, occidam illum: nam alibi ait ‘non potui abreptum divellere corpus’? sed hoc totum sorori dicit. an perplexe locuta est, ut solent loqui mali aliquid molientes? ‘cumulatam’ autem ‘veniam’ numquid solidam et plenam, et cui nihil desit, debemus accipere?* [Geymonat: dederit MPp, Ansil. CU 125: dederis ωγ¹, Serv., derit Πς; cf. ‘RF’, XXVIII, 1900, 82-84. cumulatam Ppωγ, Serv.: cumulatam ΜΠςb?o Ansil. CU 158, *Id unum ex Servio colligimus, Tuccam et Varium, seu verius aevi superioris grammaticos, dederis praetulisse; cumulatam ex haplographia ortum est morte] mori enim decreverat, vv. 308, 415. Locum coniecturis temptaverunt (monte Ribbeck, sorte Schrader, rite Baehrens, cumulatam munere mittam Klouček); cf. Pease, Aeneidos liber quartus, Cantabr. Mass. 1935, 361, Snijder, ‘Athenaeum’ 50, 1972, 417-420]*

m) *Sine ulla lectionis intercapedine pronuntiare*

SCHOL.VERON. Verg. Aen. 7, 341. EXIM. Asp.: statim. Haec sine ulla **lectionis** intercapedine pronuntianda sunt, quia κοφπρόσωπον induxit hoc ex nocendi festinatione ideoque illam perfecto officio induxit loquentem. Sic et in primo (A.1, 689) Cupido matri non respondit. Et ‘Gorgoneis venenis infectam’ abusive, non quoniam Gorgonis angues habeat, sed quoniam ut Gorgo serpentibus armata fuerit. [Geymonat: exim Mγ: exin γ¹RV]

2. Altres

a) *Frequentare lectionem*

SCHOL. BOB. Cic. Sest. 123: *Poëtae, quorum ego semper ingenia dilexi*. Non tantum **lectionibus** eorum frequentandis, sed etiam versibus conscribendis manifestum est amatorem poëticae rei Tullium fuisse, quamvis ad oratoriam, qua maxime praestitit, non videatur in versibus par sui fuisse. [Orelli: *poeta (sic) quorum ergo semper ingenia dilexi habet A*]

b) *Secundum lectionem...*

SERV. Verg. Aen. 7, 801: QVA SATVRAE IACET ATRA PALVS secundum hanc **lectionem** re vera Saturam paludem intellegimus; sed alii 'Asturae' legunt. quod si est, paludem pro flumine posuit; nam haud longe a Terracina oppidum est Astura et cognominis fluvius.

c) *Ex Vergilii lectione/ ex lectione Vergiliana*

PORPH. Hor. carm. saec. 37: Roma si uestrum est opus Iliaeque: Quare Romam opus Dianae et Apollinis dicat, nondum uideo; nisi forte ex **lectione** Vergiliana hoc concepit, ubi frequenter dicitur Apollinis oraculis instructum Aeneam Italiam petisse. Ad quem intellectum et ipse nos adduxit poeta inferendo: Iussa pars mutare lares et <u>rbem; sine dubio enim 'oraculo<o> iussa' intellegimus. 'Pars iussa' autem ad illud refertur, quod non omnes Ilienses cum Aenea fuerint, sed pars eorum alibi.

PORPH. Hor. epod. 10, 13: Cum Pallas [i]usto uertit iram ab Ilio in impiam Aiakis ratem: Hoc ex Vergilii **lectione** satis notum est.

d) *Sensus lectionis*

PS. ACRO Hor. carm. 3, 17, 1: ° AELI VETVSTO NOBILIS AB LAMO] Aelium Lamiam adloquitur senatorem. Aeliorum autem familia a Lamo Formiarum rege oriri adfirmata est, unde et Lamiae cognomen nobilibus inditum, quod uulgus Lamnitiium genus uocabat. Iuuenalis(4,154): Lamiarum caede madenti. Est autem sensus **lectionis** usque ubi dicitur: cras tempestas sternet. Aeli uetusto] Idest antiquo. [Keller: ablamio C ab//-lamo R (abdamo R₁?) ab lamo *cett. Pph. Diomedes Victor. Seru. expos. metrica codicis γ Ac. a lamo in interpretationibus Porph. Pseudacr. schol. Λφ ab almo Seruius uu.*]

e) *Poetica lectio*

PORPH. Hor. epist. 2, 1, 126: Os tenerum. Recte: os tenerum pueri poeta <fo>rmat. Poeticis enim **lectionibus** os infantis adhuc debile balbumque corrigitur.

f) *Lectio de comoediae*

DON. de com. 5, 5: aitque esse comoediam cotidianaе uitae speculum, nec iniuria. nam ut intenti speculo ueritatis liniamenta facile per imaginem colligimus, ita **lectione** comoediae imitationem uitae consuetudinisque non aegerrime animaduertimus.

LEGO

1. Accepció textual. Introducció de variants.

a) *Legitur et o bé et legitur*

PS. ACRO Hor. ars 154: § ‘Plosoris’ et ‘plausoris’ **legitur**; nam et plodere ueteres et plaudere dicebant, ut cludere et claudere. [Keller-Holder: plosoris BCMpr.R¹γδ²λ corr. m cum GLμ uar.cq¹ Taurin.¹ Pph. plusoris uel plus oris F R² T¹δ¹ λ ¹ π plausoris M corr. T² ε ut uid. λ uar. Σφ²l²uv tract. Vind. In interpr. plausori B² superscr. ‘Plosoris et plauoris legitur’ Pseudacr.]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 1-2: § Balatrones autem luxuriosos ac perditos uocat a Seruilio Balatrone, cuius in secundo (serm. II 8, 21) meminit, ut ex buius nomine similis uitae homines balatrones sint appellati. § **Legitur** et baratrones, qui bona sua lacerant, idest in baratrum mittunt [Keller-Holder: barathrone DFλ⁷ g corr. v Pph. barathone γα cum r barathoni m baratrone σg pr. cum β balathrone v balatrone M balatroni x Porph.]

PS. ACRO Hor. sat. 2, 5, 11: § Priuum ἰδιαιτάτων ὄθεν priuata res, quod uniuscuiusque proprium est et alterius non est. **Legitur** et primum ut ‘prima poma’. Priuum autem est, quod unius est; unde et priuilegium, ut hoc Plautinum indicat (fragm. 49 B. LXVIII W.): “Cilix, Lucisce, Sosio, Stice, Parmeno,/ Exite et ferte fustes priuos in manu”. [Keller-Holder: priuum D EFMγεν uar. ξσ⁷ aglmv uar. cum β r Pph. Porph. Pseudacr. primum γ uar. λ ξ2 uar. v cum f primū v ‘legitur et primum’ Pseudacr. p⁷uum aliter p⁷mum Pseudacr. Vat. 3316]

PS. ACRO Hor. sat. 2, 7, 73: § <Sapiens>] Timens; **legitur** et ‘prudens’ sub eadem significatione PORPH. Hor. carm. 2, 6, 24: Vatis amici: **Legitur** et uatis Orati. || [Keller-Holder: ‘Legitur et uatis Orati (oratii gloss. λ’φ)’ gloss. λ’πφ cons. Porph. Amicis δ]

PORPH. Hor. epsit. 1, 11, 12: Aspersus uolet: <**Legitur**> et ‘uouet’. Feliciter.

PORPH. Hor. epsit. 2, 2, 80: Et contacta s(equi) u(estigia) u(atum): **Legitur** et contracta: caute inpressa, ut ea sequendo contigerit imitator. [Keller-Holder: contracta E a.ras.gm cum c corr. l aut 2 Pseudacr. codd. a b ‘legitur et contracta’ Porph. Contr///ε e contacta E p. ras. FMRδλνπσ Pph. Pseudacr. codd. rf gloss. r (Ev b Barcinon.)]

PORPH. Hor. epsit. 2, 2, 82: Insenuitque l(ibris): **Legitur** et insonuit. Sed si insenuit, ‘inpalluit et inmoratus est’ signif(icat), si insonuit, ‘instrepuit atque exercuit uocem’ intellegitur. [Keller-Holder: insenuit σ insonuit π insenuit cett. Pph. flor. Nostr. ‘legitur et insonuit’ Porph.]

PORPH. Hor. sat. 2, 1, 79: Eqvidem nihil hinc diffidere possvm. H<o>c Trebatius. Diffingere: **legitur** et diffidere. [Keller-Holder: diffingere γαυxz cum βrLav uar. Pseudacr. (vç) difingere σ deffing⁷e g diffindere Dpr.Mv corr.ξbf uar. m diffundere| E diffidere D corr. Fλv pr. v l2 (11 n. l.) u. uar. Pph.; Porph. de hoc loco dubio cf. Epileg. p. 518 sq. Holder ipse prob. diffingere]

PORPH. Hor. sat. 2, 2, 50: Donec uos uictor docuit: Plotius Plancus praetorius Victor: **legitur** et auctor.

PORPH. Hor. sat. 2, 3, 238: Nocte citata: **Legitur** et uocata. [Keller-Holder: uocata Ω citata y (cod. Barberinus A a2. m. apud Feam); Pph.]

DON. Ter. Ad. Prologus 16: 1 EVM ADIVTARE **legitur** et ‘adiuuare’. Pacuuius in Chryse “adiutamini Pacuv.Chrys. Ribb. trag. p. 101”. [Prete: hunc adiutare Don. in Ter. uita editt. eum adiutare codd. Umpf. (legitur et adiuuare Don., codicum tamen testimonium haud certum est)]

DON. Ter. Ad. 152: 4 DEFERVISSE quasi decessum a feruore tenuisse.5 **Legitur** et ‘deseruisse’. [Prete: deferuisse codd. (-buisse b) editt. deseruisse V post um. 154 legitur in E (fol. 88r): F.I.A.]

DON. Ter. Ad. 167: 3 CETERVM HOC NIHIL FACIS ‘nihil’ pro ‘non’. 4 **Legitur** et ‘nihili’. [Prete: nili] nihil codd. nihili Don. Umpf. Fleck. Linds. K. Mar. (nili Dz)]

DON. Ter. Ad. 215: 4 SCIS QUID LOQVAR argute, quia simulauerat leno non intellexisse quod dixerat seruus. 5 SCIS QUID LOQVAR **legitur** et ‘si quid loquar’.

DON. Ter. Ad. 607: 2 NEGLEGI **legitur** et ‘claudier’ id est claudicare. [Prete: CLAVDIER^{neglegi} A (del. corr. rec. qui suprascriptis neclegi) Umpf. Linds. K, Mar. neglegi (negligi) ω ludier Bentl. Dz. Fleck claudere Don. (legitur et claudere, id est claudicare)]

- DON. Ter. Ad. 631: 1 NVNC PORRO AESCHINE EXPERGISCERE sic et alibi “enimvero, Daue, nihil loci est segnitiae neque socordiae (Ter. And. 206)”. 2 **Legitur** et ‘iam’, quod est correptiuum interdum. [Prete: NVNC PORRO A, *corr. rec. del NVNVC, add. iam legitur et “iam”, quod est correptiuum Don. (cf. Wessn. 632)*]
- DON. Ter. Ad. 666: 2 QVI ILLA CONSVEVIT PRIOR **legitur** et ‘illam’. et dicebant ueteres ‘hanc rem consueui’. 3 Et εὐσχημόνως, ut Plautus (Amph. 490) ‘et clandestina ut celetur consuetudo’. 4 Et maiore affectu non amorem allegauit, sed quod est commune cum bonis et multo iustius, consuetudinem. [Prete: illa ω *Arus. 460 (om. cum) illam Don. illa Don. in lemm. (legitur et illam; et dicebant ueteres hanc rem conseui)*]
- DON. Ter. Andr. prologus, 8: ANIMADVERTITE **legitur** et ‘attendite’. unde manifestum est et ‘attendite’ et ‘aduertite’ non esse plenum, nisi addideris ‘animum’. [Prete: adtēditē] aduortite ω, *Prisc. II p. 357 (T. in A. ‘nunc animum aduertite’); Nonius, p. 39, ‘animum adtendite’; editt. (praeter Mar.)*]
- DON. Ter. Andr. 40: 2 HAVD M. F. (...) 3 **Legitur** ‘muto’. (...) 6 HAVD M(VLTO) F(ACTVM) **legitur** et ‘multo’, hoc est damno, reprehendo. quod si est, sic intellegeretur, non ‘nollem factum’: nemo enim potest factum infectum reddere. 7 Sed aduerbialiter dixit, ut dicimus (Ad. 165) ‘nollem factum’, (Ad. 775) ‘nollem hu[n]c exitum’. 8 Ergo ‘haud muto factum’ non me paenitet facti. [Prete: Haud m. f.: legitur ‘multo’. reprehendo *Don.*]
- DON. Ter. Andr. 70: 1 HVC VICINIAE ‘uiciniae’ παρέλκον est, ut (Plaut.Capt. 385) ‘adhuc locorum’. (...) 2 HVC VICINIAE **legitur** et ‘uiciniam’. [Prete: huc uiciniae C² *editt. nonnulli (Umpf. Linds. K. Mar.) huic uiciniae DGEb (-ia CP) Non. 499 (datiuus pro accusatiuo). Don. locum saepius memorat (Andr. 105, Ad. 618, Phor. 95, 318) huic uiciniae scribit; Wessner in Donati editione “huc uiciniae” tradit, in critico tamen apparatu codicum lectionem memorat; sed Don. lectionem huc uiciniae quoque fortasse nouit (cf. Mar.), quamuis de textu tantum indicat: legitur et ‘uicinam’ huic uiciniae Prisc. II 187. huc uiciniam Fleck Dz. habent.*]
- DON. Ter. Andr. 155: 3 NOLIT **legitur** et ‘nolet’. [Prete: nolit *codd. Don. (Eugraphi tantum cett. enim non uult tradunt, cf. Wessner III 18) Fleck. nolet editt. fere omnes, Donati nisi testimonio (legitur et nolet)*]
- DON. Ter. Andr. 167: 1 QVI MIHI EXORANDVS **legitur** et ‘expurgandus’. si ‘expurgandus’, CVI lege, non QVI, quia et CVI per Q ueteres scripserunt. [Prete: qui mihi exorandus *codd., Non. p. 378 Don.: legitur et...scripserunt; hanc alteram lectionem Linds. K.(cui uel quoi mihi exp. est) et Mar. (quoi mihi exp. est) tenent*]
- DON. Ter. Andr. 202: 4 VSVS ES **legitur** et ‘usor es’. [Prete: usor *Don. (legitur et ‘usor es’) usus codd. Don. editt. fere omnes (circum itione usus es) usor Mar.*]
- DON. Ter. Andr. 287: VTRAEQVE VTILES **legitur** et ‘inutiles sient’. [Prete: *VTRAEQVE ...sient’. Don. illi nunc utraeque inutiles CP utraeque res inutiles EGD (/inutiles// D) illi nunc utraeque inutiles Umpf. Fleck Dz. Linds. K. Mar. illi utraeque rer nunc utiles Bentl. Fleck’*]
- DON. Ter. Andr. 289: 4 ET INGENIVM **legitur** et ‘genium’. [Prete: ingenium *codd. genium Don. Bentl. editt. (cf. Hor. Epist. 1, 7, 94)*]
- DON. Ter. Andr. 290: PER HVIVS SOLITVDINEM **legitur** et ‘sollicitudinem’. [Prete: solitudinem *CPG Don. (legitur et ‘sollicitudinem’) editt. fortitudinem D sollicitudinem Eb (solli//tudinem E²b²)*]
- DON. Ter. Andr. 344: 1 ABEO uidetur quasi constitisse, dein quasi elegisse quo pergat. 2 HABEO inueni. **legitur** et ‘abeo’, ut merito illi dicatur ‘resiste’. 3 QVIS HOMO EST QVI ME O PAMPHILE ante uidit, quam compleret orationem. [Prete: *habeo Don. (legitur et...resiste’) editt. abeo codd.*]
- DON. Ter. Andr. 459: 4 VT DIXTI LESBIA et ‘dixti’ et ‘dixisti’ **legitur**. [Prete: dixti *codd. dixisti Umpf. Dz. teste Donato (et dixti et dixisti legitur) ut <tu> dixti Fleck. ut dixti Linds. K. Mar.*]
- DON. Ter. Andr. 489: 4 ABS TE ESSE NATVM et ‘ortum’ **legitur**, ut sit: instructum, commentum et compositum. [Prete: ortum *codd. editt. ABS. Legitur Don.*]
- DON. Ter. Andr. 536: 4 1 AVSCVLTA PAVCIS et ‘paucis’ et ‘pauca’ **legitur**. [Prete: paucis *DEP²C²b Don. (et ‘paucis’ et ‘pauca’ legitur) Umpf. Dz. Fleck Prete pauca p Don. Prisc. II 281, 320 Linds. K. Mar. paucas CP*]

- DON. Ter. Andr. 538: 2 ET NOSTRAM AMICITIAM CHREMES legitur et ‘Chreme’. [Prete: chremes DCp *Umpf. Dz. Fleck.* chreme GED²C² *Linds. K. Mar.*]
- DON. Ter. Andr. 572: 4 SI ID ANIMVM INDVXISTI **legitur** et ‘animum induxisti’ et ‘animum induxti’, sed illud plenum est, hoc per metaplasmum συγκοπὴν diminuitur. [Prete: *legitur..induxti Don.*]
- DON. Ter. Andr. 592: 1 QVIDNAM AVDIO **legitur** et ‘audiam’; Menander enim sic ait τί ποτ’ ἀκούσομαι; [Prete: audio *codd. editt. nonnulli (Umpf. Dz. Linds. K.)* audiam *Bentl. Fleck Mar. (Don.: AVDIO... ‘audiam’)*]
- DON. Ter. Andr. 615: 9 ALIQVAM PRODV CAM M(ORAM) et ‘productam’ **legitur**. significat autem ‘differam, protendam, prolatem’. [Prete: producam *codd. Donati TCV (et “productam” legitur)* productem *Fleck. Dz. Linds. K Mar. (producam Fleck);*]
- DON. Ter. Andr. 627: 2 VT MALIS GAVDEANT **legitur** et ‘gaudeat’ et ‘comparet’. 3 EX INCOMMODO A. et hic gaudeat subauditur. [Prete: gaudeat... comparet δὲ νη² gaudeant...comparent *cett. codd. editt. Don.*]
- DON. Ter. Andr. 638: 1 ILLIC VBI NIHIL nota ‘illic’ et ‘ibi’: aptum irascenti repetitionis genus. (...) 2 ILLIC **legitur** et ‘illi’. [Prete: illic *codd. Mar. illi test. Don. (legitur et illi) Dz. Fleck Umpf. Linds. K.*]
- DON. Ter. Andr. 646: 22 QVI TVVM ANIMVM EX A(NIMO) S(PECTAVI) M(EO) **legitur** et ‘cum’.
- DON. Ter. Andr. 650: 1 QVANTAS HIC MIHI SVIS CONSILIIS ironia dixit, ut supra (II 1, 36) ‘cuius consilio fretus sum’. 2 Et cum ‘uerset’ praetulerit, ‘conficiat’ debuit inferre. Est ergo ἀνακόλουθον, ut est illud (III 3,38) ‘principio amico filium r... i.’ 3 CONFECIT **legitur** et ‘confluit’. 4 SOLLICITVDINES perturbationes. [Prete: suis consiliis m. confecit *codd. confluit editt. Don. (legitur et ‘confluit’) cons. s. confluit (om. mihi) Dz. Fleck*]
- DON. Ter. Andr. 653: 2 CVM PATRE ALTERCASTI **legitur** et ‘altercatus es’, non enim alterco dicimus. [Prete: altercasti *codd. Don. in lemm. (legitur et...dicimus) Eugr. Prisc. I pag. 393*]
- DON. Ter. Andr. 656: 32 1 HAE NVPTIAE **legitur** et ‘haec nuptiae’; sic enim ueteres dixerunt. [Prete: hae *codd. Don. in lemm. haec editt. (Don.: legitur...nuptiae cf. 328)*]
- DON. Ter. Andr. 745: 2 QVID ILLIC HOMINVM LITIGANT **legitur** et ‘litigat’. [Prete: litigat D (litigant D²) *Ep Prisc. II p. 187 (Don.: legitur et litigat)*]
- DON. Ter. Andr. 825: 6 DVM ID EFFICIAS QVOD VELIS **legitur** et ‘quod lubet’. [Prete: cupis *codd. Prisc. II p. 51 Umpf. Dz. Fleck Mar. lubet Linds. K.: Don. “uelis...lubet” (lubet legit Umpf.; ex Donati codicibus iubet dat A iube BTV)*]
- DON. Ter. Eun. 219: 2 MOX NOCTV TE ADIGENT hoc est ad urbem agent. 3 INSOMNIA uigiliae. **legitur** et ‘adiget’, ut sit ‘insomnia’ numeri singularis. [Prete: adigent *codd. Don. in lemm. Umpf. Mar. adiget Bentl. ex Don. (legitur...singularis) Dz. Fleck. Linds. K. a⁴bigent orsum E, corr. ant.*]
- DON. Ter. Eun. 267: THAIDIS **legitur** et ‘Thainis’. [Prete: Thaidis *codd. Umpf. THAIDIS: legitur et Thainis: Don. (sed cf. Wessner) Linds. K. Mar.; loco Thaidis Muretus ponit meretricis, Bentl. opperiri coni.*]
- DON. Ter. Eun. 294: 4 QVAM INSISTAM VIAM si nec quem interroget apparet. 5 QVAM INSISTAM VIAM **legitur** et ‘qua uia’. [Prete: qu. ins. uia *bvp² Don.]*
- DON. Ter. Eun. 310: 2 PATRIS PENVM OMNEM (...) 4 Ergo et ‘omne’ et ‘omnem’ **legitur**. [Prete: omne δὲ νη² *Don. utrumque test. (et omne et omnem legitur)*]
- DON. Ter. Eun. 493: POSTEA HVC CONTINVO EXEO **legitur** et ‘post’, ut sit ἀποκοπή pro ‘postea’, quomodo ‘post’ pro postremo. [Prete: post con. A postea con. γLb postea huc con. *schol. D post hinc con. DG editt. nonnulli poste huc Fleck. poste con. gl. I Linds. K.*]
- DON. Ter. Eun. 1022: 2 Et ‘edent’ et ‘edet’ **legitur**. si edent, figuratum est; si edet, rectum.
- DON. Ter. Hec. 94: 3 NAM ILLIC HAVD LICEBAT N(ISI) P(RAEFINITO) **legitur** et ‘illi’, ut sit circumflexus accentus et significet illic, ut (Verg. Aen. 2, 548) ‘illi mea tristia facta’. [Prete: illic *codd. Don. in lemm. illi Don. in comm. (legitur et “illi”) editt.*]

- DON. Ter. Hec. 160: ATQVI EA RES ‘atqui’ immo. **legitur** et ‘atque’. [Prete: atque: atqui AdpEb (*legitur et atque Don.*)]
- DON. Ter. Hec. 174: RELINQVIT ἐνάργεια praesentis temporis. **legitur** et ‘reliquit’. [Prete: reliquit CPD²LebFv Linds. K reliquit *codd. cett. edd. (legitur et reliquit Don.)*]
- DON. Ter. Hec. 246: 2 EX HOC IAM SCIBO **legitur** et ‘hinc’ locale aduerbium. [Prete: hinc A Don. *editt. (legitur et “hinc”)* ex hoc *corr. A, ω hoc (alt.) om. B*]
- DON. Ter. Hec. 313: 3 IRAM HANC CONSCIVERIT **legitur** et ‘consciuisse’. [Prete: consciuisse] concluderit A (CONC¹LVS^{set}ERIT, consciuisset *eff. corr. rec.*) conciuerit ω consciuisse Don. *gl. II post consciuisse Bentl. (Dz. Fleck. Umpf.) add. ere (“nonnihil languere uideatur” Dz)*]
- DON. Ter. Hec. 406: 2 VT NVMQVAM PERPETVO ES BONA **legitur** et ‘data’, nam et sic pro ‘bona’ intellegitur necessario. [Prete: bona *codd. editt. ps. Acron. in Hor. carm. I 34, 14 data Don. (legitur et “data”) Linds. K. Mar.*]
- DON. Ter. Hec. 408: 1 IDEM NVNC HVIC **legitur** ‘idem’ et ‘eidem’; <si ‘idem’>, ego, si ‘eidem’, hoc est amori. [Prete: item CP Fleck idem *cett. codd. (legitur idem et eidem... eidem hoc est amori Don.) editt*]
- DON. Ter. Hec. 457: 4 QVOD MAXIMUM EST **legitur** et ‘quod maxime est’. [Prete: maxumum est *codd. editt. (maxumumst) maxumust A Don. qui monet: legitur et maxime est.*]
- DON. Ter. Hec. 670: 3 QVEM IPSE NEGLEXIT **legitur** et ‘ipsa’. [Prete: ipsa Dp Don. (*legitur et ipsa, et hoc est melius, ut sit pater uocatiuus casus*)]
- DON. Ter. Hec. 735: 1 NE NOMEN MIHI id est nomen, quod inest meo quaestui. 2 NE NOMEN QVAESTVI OBSTET ‘quaestui’ quem exerceo scilicet. 3 Id est: quod est quaestui mihi. 4 QVAESTVI id est: quod meretrix sum. 5 **Legitur** et ‘nomen meum quaestui obstat’. [Prete: mihi *codd. editt, legitur et “meum” Don.*]
- DON. Ter. Hec. 859: 1 VOLVPTATI OBITVS ‘obitus’ occursus: ‘ob’ enim significat ad *ergo ‘obitus’ aditus*. 2 **Legitur** et ‘uoluntate obitus’. 3 OBITVS SERMO ADVENTVS TVVS inter obitum <et aduentum hoc interest, quod obitus est>, quem casus offert, aduentus, quem uoluntas et destinatus locus.
- DON. Ter. Phorm. prologus, 6: 1 QVIA NVMQVAM INSANVM SCRIPSIT ADVLESCENTEM ideo uidemur leues tenuesque, inquit, quia in comoedia prodigia facta <non> sunt nec tragoedias concitauimus. 2 *Et + callide errori reprehendentis, sed etiam imperite scribere ostendit Luscium Lanuuinum.* 3 SCRIPSIT **legitur** et ‘fecit’.
- DON. Ter. Phorm. 41: 1 QVAM INIQVE COMPARATVM EST miro ἰδιωτισμῶ morem pro lege esse queritur: ‘comparatum’ enim constitutum. 2 EI leg<itur ‘h>i’. 3 [[Et]] ‘hi qui minus habent diuitioribus’ dixit, ne diceret ‘serui dominis’; uult enim latius patere quod dicit et generalem esse sententiam. 4 QVAM INIQVE COMPARATVM EST HI QVI MINVS HABENT garrulos seruos et sententiosos amat comoedia, tristes et parce loquentes tragoedia.
- DON. Ter. Phorm. 71: 1 ABEVENTIS AMBO HINC et ‘hinc’ et ‘hic’ **legitur**. [Prete: hic A (*hinc eff. corr. rec.*): *et hinc et hic legitur: Don. hinc Fleck. hic ω editt.*]
- DON. Ter. Phorm. 82: 1 AMARE COEPIT PERDITVS **legitur** et ‘perdite’. [Prete: perditus Don. (*legitur et perdit*)]
- DON. Ter. Phorm. 88: 2 EXADVERSVM EI LOCO **legitur** et ‘illico’. [Prete: EXADVERSOILICO A, *corr. r. I (pr.) in E mutauit, L in I, I (alt.) in L, scr. O et ei loco effecit cum ω, Eugr. Prisc. II, 26 (in loco D) ilico (ill-) codd. editt. ei loco: Fleck ei loco: legitur et illico (illi loco RCOV) Don. eiloco scribendum esse putat Dz.*]
- DON. Ter. Phorm. 154: 6 VENIAT **legitur** et ‘uenit’. [Prete: ueniat A Don. *Umpf. Dz. Fleck. uenit ω, corr. rec. A Don. (legitur et uenit) Linds. K. Mar.*]
- DON. Ter. Phorm. 232: 3 AGE MITTO **legitur** et ‘ac’. [Prete: age ω (*praet. Dp*) Mar. ac ADp (*legitur et ac Don.*) *editt.*]
- DON. Ter. Phorm. 330: 3 QVIA NON RETE ACCIPITRI TENDITVR **legitur** et ‘tenitur’: habet enim N littera cum D communionem. [Prete: tenditur *codd. Mar. tenitur editt. (legitur...communionem Don.)*]

- DON. Ter. Phorm. 469: 5 PATERETVR MALI **legitur** et ‘potiretur’, quia potiri τῶν μέσων fuit. [Prete: proteretur A (*legitur et proteretur Don., qui pateretur habet in lemm.*) *editt.* pateretur *corr. rec. A, ω (poti- b)*]
- DON. Ter. Phorm. 586: VT ME EXCVTIAM **legitur** et ‘excuciat’. [Prete: -tiat *Don. qui excuciam dat in lemm. (excruaiat V) et monet: legitur et “excuciat” –tiam F ex –tiat]*
- DON. Ter. Phorm. 680: 1 FRVCTVM QVEM LEMNO et ‘Lemni’ et ‘Lemno’ legitur. [Prete: Lemni]
- SERV. Verg. ecl. 3, 38: QVIBVS TORNO FACILIS Donatus sic **legit: legitur** tamen et ‘torno facili’ ad excludenda duo epitheta, quod est in latinitate vitiosum, si sit ‘lenta facilis vitis’. [Geymonat: facili nγ¹, *schol. Ver., Serv. hic et Aen. 2, 392; 6, 137: factis ex faclis P², facilis Vωγ, Philarg., fragilis Ra; helici Cupaiuolo, ‘Ann. Pont. Ist. S. Chiara’, XIV, 1964, 253-259, cl. Theocr. 1, 27 ss.*]
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 3: CETERA QVAE VACVAS T. C. M. hoc est fabulae, quae delectationi esse poterant, et occupare mentes curis solutas, iam descriptae a multis in omnium ore versantur. *et aliter: legitur et ‘carmine’, et, ut puto, rectius: non enim dicit ‘cetera carmina’ iam vulgata, sed ‘cetera omnia’ absolute, id est ceterae omnes res vulgatae.* [Geymonat: carmine F¹P: carmina FMRVωγ, *schol. Bern., Serv. B. 6, 41, periit in Π₃*]
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 176: NEC TIBI FETAE MORE PATRV M ‘fetae’ nostro more: neque enim mulgeri nisienixae possunt. antiqui enim fetum pro gravido solebant ponere, ut Varro Atacinus “feta feris Libye”, et ipse Vergilius “scandit fatalis machina muros feta armis”. et ‘more patrum’ sic intellege, ut dixerit [mulgeri]: nec implebunt mulctaria more patrum, qui lacmagis reservabant fetibus: alioquin accusabitur ab eo avaritia maiorum, qui sibi omne lac mulgebant. **legitur** et ‘mulgaria’, ut Valgius ait sed nos ante casam tepidi mulgaria lactis et sinum bimi cessamus ponere Bacchi. [Geymonat: multaria F, mulctaria M (*corr. F¹M¹*), mulgaria Non. 312, 13, agnoscit DServ., mulctaria *schol. Ver. B. 3, 30*]
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 305: HAEC QVOQVE cum de capellis loquatur, figurate neutro usus est genere: nam integrum erat ‘hae quoque non cura nobis levioere tuendae’. sane perite, quoniam scit planam esse ovium utilitatem, eam praeterit et exaggerat meritum capellarum, ut dictis in lucem promat rem per se minus patentem. *et aliter: (HAE QVOQVE) id est capellae. legitur et ‘haec’: veteribus enim mos fuit, ut neutra femininis iungerentur, unde Terentius “tua nihil refert utrum fecerint”, et in Eunuchio (III 5, 34) “haec adornant ut lavent” * [Geymonat: hae Pdnγ, Mynors: haec FMRωγ¹, Ribbeck et Sabbadini, <haec capellae, non hae capellae, ut Donatus> Ansil. C.A 289]*
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 310: LAETA MAGIS PRESSIS MANABVNT FLVMINA MAMMIS nota mammas pecudum dici. **legitur** et ‘ubera’. [Geymonat: flumina Fmaehnvγ: ubera PRω, Non. 341, 3]
- SERV. auct. Verg. georg. 4, 88: VERVM VBI DVCTORES ACIE REVOCaveris AMBOS **legitur** et ‘ambo’. revocari autem apes vel lacte vel aqua mulsa, Plinius dicit. [Geymonat: ambo Mabry, Char. 65,25, GLK VII, 264, 4, DServ. B.6,18: ambos Pωγ¹, <ambos: ambo iuxta Ebrium> *schol. Bern.*]
- SERV. auct. Verg. georg. 4, 112: IPSE THYMVM diligens rusticus et cultor hortorum *et aliter: legitur et ‘tinos’. est autem laurus silvestris caerulea baca.* [Geymonat: tinosque MP: pinosque FM²ωγ, cf. v. 141 Ovid. Met. 10, 98, Fairclough, ‘CPh’, X, 1915, 405-410 et Maguiness, ‘CR’, LXXXV, 1971, 198]
- SERV. auct. Verg. georg. 4, 372: PVRPVREVM autem nigrum ex altitudine accipimus: nam Padus non in rubrum mare, sed iuxta Ravennam in Adriaticum cadit. et ‘purpureum’ graecum est epitheton: Homerus εἰς ἄλαπορφυρόεσσαν: unde apparet Victorinum hoc loco errasse, qui ‘purpureum mare’ rubrum esse dixit, quod est iuxta Indiam. ‘purpureum’ altum et per hoc nigrum, tropice. **legitur** et ‘influit’. [Geymonat: influit ω (*praeter b*), *evan. in G*]
- SERV. auct. Verg. georg. 4, 442: FALLACIA VICTVS **legitur** et ‘pellacia’, id est fraus, ut pellacis Vlix, et Lucretius (II 559) “subdola cum ridet penitus pellacia ponti”. [Geymonat: phalacia M (*corr. M²*) pellacia aefhrv, *schol. Bern. et Bentley*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 181: ANTHEA SI QVEM aut ordo est ‘ascendit scopulum requisiturus Anthea Capyn Caicum, si quem videat’. et usus est hoc genere elocutionis, quo et

- Terentius, qui dixit quod plerique omnes faciunt adulescentuli. atqui nihil tam contrarium; omnes enim generale est, plerique speciale: ordo ergo est, quod omnes faciunt adulescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant, plerique equos alere, plerique canes. aut certe ‘quem’ vacat, ut superius diximus istas frequenter vacare particulas, ut ipse Vergilius Rhebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est. nemo enim dicit ‘si qua ulla’, sed ‘si ulla’: vacat ergo ‘qua’. item in Lucilio et quem Pamphilum quaeris ‘quem’ vacat, nam de uno loquebatur. *ergo ‘si quem videat’ pro ‘si videat’ posuit, cui contrarium ponebant veteres ‘nullum’, id est ‘si quem vidisti’ ‘nullum vidi’ pro ‘non vidi’. sane legitur et ‘si qua’, ut sit ‘si qua ratione’.* [Geymonat: qua $\gamma\gamma^2$ (quem γ^1), *Char.* 218, 32, *Baehrens*]
- SERV. Verg. Aen. 1, 552: APTARE aptas **legere. legitur** et ‘optare’, sed utrumque eligere significat. vel ‘aptare’ adiungere vel adfigere, ut stellis ardentibus aptum
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 719: INSIDAT in sinu sedeat, **legitur** tamen et ‘insideat’, id est ut quidam volunt insidias faciat. [Geymonat: insidiat Mnr, *Non.* 311, 37, *Serv. Aen.* 6, 708, *Tib.*: insideat $G\gamma^1R\omega$, insidiat $\gamma\beta\epsilon\tau$, insidet Π_6 , *periit* in P]
- SERV. Verg. Aen. 1, 725: IT STREPITVS TECTIS id est ad tecta, ut “it clamor caelo”. **legitur** autem et ‘fit strepitus tectis’. [Geymonat: fit $M\gamma I R\omega$, *ps. Acro Hor. C.* 3, 19, 23, *Mynors*: id γ , *periit* in P, it (*sed fit ad Aen.* 2, 1) *Tib.*, *Ribbeck et Sabbadini*; *cf. Aen.* 9, 664]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 726: LAQVEARIBVS principaliter lacus dicitur, ut Lucilius “resultant aedesque lacusque”; diminutio lacunar facit, ut Horatius “nec mea renidet in domo lacunar”; inde fit alia diminutio lacunarium et per antistoichon laquearium. **legitur** et *lacuaribus. Cicero Tusculanarum “tectis caelatis lacuatis”.* [Geymonat: laquearibus MP^1R^1 : aquearibus P, laqueauribus R, *Ansil. LA* 345]
- SERV. Verg. Aen. 2, 30: ACIE hic exercitu. aliter “huc geminas nunc flecte acies”. HIC ACIES **legitur** et ‘acie’. nam potest utrumque. [Geymonat: acie $MPRn\gamma$, *DServ.*: acies $\Pi_5^1\omega\gamma^1$, *Isid.* 9, 3, 60, *Rufin.* 53, 33, *aciaes* Π_5]
- SERV. Verg. Aen. 2, 321: CVRSV **legitur** et ‘cursum’. [Geymonat: curruque P, *corr.* P^2 ; *cf. Lucr.* 5, 631]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 75: PIVS ARQVITENENS bene ‘pius’, aut qui ultus est matrem de Tityo, de Niobe, de Pythone: aut quia patriam stabilivit errantem. **legitur** et ‘prius’. [Geymonat: prius *Tib.*, *Bentley*]
- SERV. Verg. Aen. 3, 665: FLVCTV **legitur** et ‘fluctus’. [Geymonat: fluctus $F^1M\omega\gamma^1$, *Tib.*: fluctur F, fluctu $M^1Pnr\gamma$, *periit* in Π_{10}]
- SERV. Verg. Aen. 4, 127: NON ADVERSATA **legitur** et ‘aversata’. [Geymonat: aversata R]
- SERV. Verg. Aen. 4, 464: PRIORVM **legitur** et ‘piorum’; sed ‘priorum’ illuc spectat <65> heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem, quod superius expositum. si ‘piorum’, religiosorum, castorum. [Geymonat: priorum $FPp\omega\gamma$, *Prisc.* VII, 77, *Anth. Lat.* 16, 27; 17, 88 et 110, *Serv. hic et ad v.* 65, *Hos.* 88: piorum M, *Lact. Div. Inst.* 2, 17, 2 et post *Heinsium multi, om.* Π_5 , *cf. Aen.* 6, 662]
- SERV. Verg. Aen. 6, 84: SED TERRA **legitur** et ‘terrae’, unum tamen est. [Geymonat: terrae $MPmnty$, *Serv. Aen.* 7, 117, 304: terra $Rm^1\omega\gamma^1$]
- SERV. Verg. Aen. 6, 126: FACILIS DESCENSVS AVERNI **legitur** et ‘Averno’, id est ad Avernum; sed si ‘Averni’, inferorum significat et lacum pro inferis ponit. [Geymonat: averno $MPbnr$, *schol. Bern. B.* 5, 6, *Wellesley*, ‘CR’, XIV, 1964, 235-238: averni $P2R\omega\gamma$, *Norden, Collinge, ‘Phoenix’, XIII, 1959, 69-72, averno est* M^2]
- SERV. Verg. Aen. 7, 641: MOVETE **legitur** et ‘monete’. [Geymonat: = *Aen.* 10, 163, *monete* $F^1\gamma^1$]
- SERV. Verg. Aen. 8, 56: FOEDERA IVNGE **legitur** et ‘foedere iunge’. [Geymonat: foedere $Pbnory$]
- SERV. Verg. Aen. 8, 78: ET PROPIVS **legitur** et ‘proprius’. sed si ‘proprius’, certius familiaris stabilis [significat, ut “et proprius res aspice nostras”]; sin ‘propius’, citius significat: Cicero in Verrem “nec quicquam est propius factum, quam ut illud exemplum de Adriano Syracusae referretur”. et hoc est melius: nam statim est porca conspecta, et Aeneas non dubitat de fide oraculi, sed exposcit celeritatem. [Geymonat: proprius $P\gamma^1$, *corr.* P^2 , placide b, placidus tua munia firmes *Tib.*]

- SERV. Verg. Aen. 8, 167: AVRO DEDIT INTERTEXTAM **legitur** et ‘intertexto’. et figurate dictum est, intertextum aurum habentem. [Geymonat: intertexto PRd, corr. P²]
- SERV. Verg. Aen. 9, 53: CLAMOREM EXCIPIVNT SOCII **legitur** et ‘clamore’. si ‘clamore’, sensus erit talis: hastae iactum socii clamore comitantur; si ‘clamorem’, intellegimus Turni eos clamorem excepisse et cum fremitu eum secutos esse, id est excipiunt clamorem Turni et cum fremitu eum sequuntur. [Geymonat: clamorem F¹MPωγ, Tib.: clamore FRnγ¹]
- SERV. Verg. Aen. 9, 142: AN NON VIDERVNT **legitur** et ‘at non viderunt’: si ‘an non’, absolutum est; si ‘at non’, inceptiva est particula, ad ornatum pertinens: Horatius “at o deorum quidquid in caelo regit”. tale est “at non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor”. *et est exemplum a maiore ad minus, hoc est: at, credo, non viderunt Neptuni manu fabricata moenia conflagrasse, ut fiduciam vitae in exiguo <vallo> et parva fossa habeant.* [Geymonat: ad P, an Diom. 464, 23 et Arus. 461, 30; cf. Aen. 7, 363]
- SERV. Verg. Aen. 9, 171: RECTORES IVVENVM **legitur** et ‘iuveni’: si ‘iuveni’, Ascanio; si ‘iuvenum’, magistros militum accipe. [Geymonat: iuveni Tib. Hic et Aen. 10, 70]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 280: TANTVM tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam, semper velim fortiter facere: nam hoc est quod dicit ‘fortibus ausis dissimilem arguerit’. tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera, sive adversa fortuna comitetur: nam ‘aut’ disiunctiva particula est, non negantis adverbium. *quidam sic intellegunt: tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat: tamquam nunc in secundis rebus sit, cum obsideatur. alii ita putant: me nulla dies dissimilem arguet, sive quae est hodie fortuna permanserit, sive etiam laeta fuerit, id est nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatui. et melius legitur sine aspiratione, id est ‘aut adversa’.* [Geymonat: aut M²ωγ¹, Heyne, Ribbeck et Sabbadini (cf. Symm. Ep. 1, 28): haut MPR, Tib. Mynors, haud, afry, aud st]
- SERV. Verg. Aen. 9, 381: DVCEBAT SEMITA **legitur** et ‘lucebat’: quod si est, ‘rara’ pro ‘raro’ accipiendum, ut sit ‘raro lucebat’, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus: si ‘ducebat’, intellegimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est hominum viam. et non ostendit quo ducebat: sed intellegamus euntes. [Geymonat: lucebat MPωγ: ducebat M²Vabenuv, Tib., lucebant R]
- SERV. Verg. Aen. 10, 291: NON SPIRANT **legitur** et ‘sperat’, quod et melius est: nam dum vada esse non sperat, incidit in ea. *NON SPIRANT] quia ‘fracta non remurmurat unda, sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu’.* [Geymonat: spirant Mbt (def. d). Auson. Mos. 35, Serv. Georg. 1, 327, Bentley et Sabbadini (cf. Georg. 1, 327, ‘Historia’, VIII, 1934, 380): sperat PRωγ, Dserv., Tib., Ribbeck et Mynors]
- SERV. Verg. Aen. 10, 317: QVOD LICVIT PARVO **legitur** et ‘cui licuit’. et respexit ad illud, quod ferrum nunc iuvenis vitare non potuit, quod parvus evasit. [Geymonat: quo P²γ (id est ‘quorsum’ Markland ad Stat. Silv. 1, 2, 88) etiam Harrison: quod MPωγ¹, Tib. in lemm., Williams, cui Ra, Tib. in interpr.; cf. Aen. 11, 735; 12, 879]
- SERV. Verg. Aen. 10, 322: ECCE PHARON **legitur** et ‘Pharo’, ut <5, 451> “it clamor caelo”, ut sit dativus ab eo, quod est ‘hic Pharus’. si autem ‘Pharon’ **legeris**, figuratum est; nam de nominativo transit ad dativum, dicens ‘clamanti’ [Geymonat: pharon M²Pγ¹, Tib. in lemm.: pharo MP²Rωγ, Non. 328, 10, Tib. in interpr., Ribbeck et Mynors]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 344: FEMVR ‘femur’ dicimus, quia **legitur et declinatur** ‘huius femoris’; illius vero ablativi non invenitur nominativus <788> “laetus eripit a femine”, licet Caper in libris enucleati sermonis dicat ‘femen’; sed non ponit exemplum. ergo aut ‘hoc femur’, aut ‘hoc femen’: nam ‘femus’ non dicimus penitus.
- SERV. Verg. Aen. 10, 359: OBNIXA OMNIA CONTRA mare mari, nubes nubibus, venti ventis. **legitur** et ‘obnixi’, ut referatur ad ventos. [Geymonat: obnixi Arus. 496, 9]
- SERV. Verg. Aen. 10, 481: NVNC MAGE SIT **legitur** et ‘nunc magis est’, unus tamen sensus est. sed si ‘mage’ **legamus**, propter metrum dictum est pro ‘magis’, sicut etiam ‘pote’ pro ‘potis’: Persius <1, 56> “qui pote? vis dicam? nugaris, cum tibi, calve”: quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur: Cicero in frumentaria “mage condemnatum hominem in iudicium adducere non posse”. [Geymonat: magi R, Char. 278, 23, Diom. 441, 33, magis γ¹a]
- SERV. Verg. Aen. 10, 756: CAEDEBANT **legitur** et ‘cedebant’, id est terga vertebant, secundum quod ‘ruebant’ insequabantur significat. si autem ‘caedebant’, id est occidebant,

- ‘ruebant’ id est cadebant. [Geymonat: caedebant Macfh, Tib.: cedebant PP²RVωγ, comm. Lucan. 5, 1, cedebat P¹n]
- SERV. Verg. Aen. 11, 226: MAGNA DIOMEDIS AB VRBE **legitur** et ‘magni’. *et tanto asperius videtur, quod, cum ‘magnus’ sit ‘Diomedes’, non audet adversus Aenean pugnare.* [Geymonat: magna maesti Tib. Aen. 12, 593 (sed maesti magna ad locum), maestum agna γ, corr. γ,¹ magni Diom. 413, 26]
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 268: DEVICTA ASIA SVBSEDI ADVLTER *quidam ‘sub’ pro ‘post’ accipiunt, ut sit pro ‘post possedit’.* **legitur** et ‘devictam Asiam’: quod si est, ita intellegimus ut ‘subsedit’ sit dolo possedit - Lucanus <5, 226> subsidere regnum Chalcidos Euboicae *magna spe rapte parabas*: unde et subsestos dicuntur, qui in insidiis tauros interimunt, et hostium dolos subsessas vocamus - ut sit sensus: ab Agamemnone devictam Asiam adulter Aegisthus *insidiis et factione possedit*. melius tamen est ut <5, 498> ‘devicta Asia’ **legamus**, secundum quod ‘subsedit’ erit remansit, ut extremus galeaque ima subsedit Acestes, ut sit sensus: Asia propter adulterium pertulit bella, quae remanente adultero finita esse nihil profuit, ut cum indignatione sit dictum, dum primum vindicatur adulterium, aliud rursus emersit. *sane Clytemestram Orestes filius postea in vindictam patris necavit. quidam dicunt Clytemestram non manu filii, sed iudicum sententia peremptam. alii hunc Orestem filium Menelai et Helenae tradunt; quidam inventam fingeniam aboetiam uxorem ei volunt fuisse.*[Geymonat: oppetit Mray, corr. M¹γ¹ Devicta Asia ω (praeter abr) γ¹; subsedit MPωγ, Serv.: possedit M²Ray, Macrob. 4, 4, 22, Tib.]
- SERV. Verg. Aen. 11, 422: SVNT ILLIS SVA FVNERA id est Troianis. **legitur** et ‘illi’, et aut ‘Aeneae’ intellegimus, aut adverbium loci est pro ‘illic’, ut in secundo <661> patet isti ianua leto pro ‘istic’. [Geymonat: illis] illi n
- SERV. Verg. Aen. 11, 524: QVO SEMITA DVCIT **legitur** et ‘qua’. [Geymonat: quos Rac]
- SERV. Verg. Aen. 12, 290: AVIDVS CONFVNDERE FOEDVS **legitur** et ‘avidum’; sed melius ‘avidus’, quia Messapus Turno favebat, qui erat inpar ad singulare certamen: *nam et postea ait <292> et miser oppositis a tergo involvitur aris. sic enim facilius foedus dissiparet, si arae humano cruore polluerentur: nam et Messapi voluntas ita expressa est, qui ait haec melior magnis data victima divis. ‘confundere foedus’ autem pro ut confunderet.*
- SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 632. (DEA) **Legitur** et ‘Deo’. DESCENDO. Qui **legunt** ‘deo’, fatum volunt dictum. Sallustius quoque auctor est occultam potentiam deum vocari: [***], | *ut tanta repente mutatio non sine deo videretur.* (SALL. Hist.fr.4, 60 Maur.) *Ipsae etiam poetae alibi: Sequimur te, sancta deorum, quisquis [es] |.* (A.4,576). Qui vero **legunt** ‘dea’ matri adtribuunt Aeneae liberationem. [Geymonat: deo M²V¹abdy¹, Char. 154, 14, Serv. Hic et Aen. 4, 228;7, 498, Dserv. Aen. 1, 382, schol. Veron. Aen. 5, 467: dea MP²Vωγ, Sac. 447, 17, Tib., de P; <nonnullorum quae scientissime prolata sunt male enuntiando corrumpimus dignitatem, ut quidam legunt discedo ac ducente dea... cum ille doctissime dixerit ducente deo, non dea; nam et apud Calvum Aterianus adfirmat legendum pollentemque deum Venerem, non deam> Macrob. 3, 8, 1-2; <ac ducente deo: secundum eos qui dicunt utriusque sexus participationem habere numina>Serv., <qui legunt deo, fatum volunt dictum...; qui legunt dea matri adtribuunt Aeneae liberationem>schol. Ver., cf. Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 114-115]
- CLAVD. DON. Aen. 5, 35-36: *At procul ex celso miratus vertice montis adventum sociasque rates [occurrit Acestes]:* civitas in qua Acestes commorabatur fuit in excelso, qua causa longe adhuc positas navis agnovit esse Troianas et earum est miratus adventum. **legitur** et occurrit, quod est amplius quam occurrit. occurrit: occursus iste impatientiam hominis vere gratulantis ostendit: non enim ferre potuit donec ad ipsum litus accederent.
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 412: *Tantum.* Alii dicunt ‘tantum’, alii ‘tanto magis’. *Iunilius dicit: ‘quanto’ legitur et ‘tanto’.* [Geymonat: tam tu edd. Post Ribbeck, cl. Aen. 7, 787 et Don. Ter. Hec. 417: tantu MPγ, tanto M¹Rωγ¹, Non. 258, 36, edd. Pler., tantum b, tante c, periit in G; <tanto nate magis: alii legunt tantum (tantu) nate magis> Serv.]
- SCHOL. uet. Iuv. Scholia in Iuvenalem, ad Sat. 4, 67: 1d (Propera stomachum) laxare sagina[m]: alii ‘sagittis’, ut sit sensus: acutis curis [[2 Vel exercitatione sagittarum]] digestionem tibi <compara> [[(2) et harenis, quibus vectari illum debere dicit ob cibum futurum.]]. 3 **Legit<ur>** et ‘saginis’ id est: escis futuris stomachum digestum praeparat[re].

- PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 34: “Quaestor Cn. Papirio consuli fuisti”. Uno nomine Cn. Papirii Carbonis et tempus criminis significavit et crimen. **Legitur** tamen et “consule,” sed male. [Orelli: consuli G2 al.: consule G1. Utrumque memorat A. Cos. St.]
- PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 52: “Quaesitorem”. **Legitur** et “quaestorem”. Si “quaesitorem:” ipsum illum Glabronem, cuius cura est ut sociis omnia rapta reddantur; si “quaestorem:” ad quem rediguntur proscripti bona et a quo sociis adnumerantur.[Orelli quaestorem] quaesitorem A, qui tamen vulgatam quoque commemorat; sectorem quaestoremque S. Verba qua de re—pertinere de Ern. Coni. (prob. Wyttenb.) Beck et Schütz]
- PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 60: “Habeo <et> ipsius et patris eius accepti tabulas”. Id est acceptarum pecuniarum. **Legitur** et “Ab eo” et “accepti”. Moris autem fuit unumquemque domesticam rationem sibi totius vitae suae per dies singulos scribere, [in] quo appareret quid quisque de redditibus suis, quid de arte fenore lucrove seposuisset quo die, et quid item sumptus damni ve fecisset. Sed postquam obsignandis litteris reorum ex suis quisque tabulis damnari coepit, ad nostram memoriam tota haec vetus consuetudo cessavit. Dicit igitur Tullius habere se et patris eius tabulas, quoad vixit, et ipsius Verris, quoad confecisse dixit: ex quibus prodit quam multae tabulae pictae, quanta signa apud eum nulla emptionis origine furto capta noscantur, remoraturque in eo quod se dicat Verres non ex aliquo tempore coepisse litteras domesticae rationis facere, set ex aliquo tempore destitisse: quod factum nullo exemplo defendi potest. [Orelli: *habeo* A; qui tamen ab aliis legi *ab eo* et deinde *accepti* (pro *accepti*) commemorat: *habeo* om. Codd. Cic. Praeter Lg 6, qui habet *ab eo* | *accepti* G3 Lgg. Omnes. H. ψ. Mein. (om. *habeo*). In codd. Asc. Et Ciceronis iam antiquitus turbatum esse apparet. Cf. Baiter ad Asc. Madv. I 1 p. 99. Rau I p. 181. Sed sine dubio *accepti* h. l. ineptum est. Na, res sic sese habet: Asconius duplicem commemorate scripturam *habeo et accepti*; altera haec a glossatore orta, in verborum ordinem a librario recepta est; quae cum ineptam sententiam vel plane nullam efficeret, in *accepti* mutata est, ut aliquis certe sensus subesset. Sed nemo umquam has *tabulas* s. rationes domesticas *accepti tabulas* dixit (nam Orat. §158. *Accepti tabulae* alteram tantum rationum domesticarum partem significant *expensi* tabulis exclusis), sed aut simpliciter *tabulas* ut h. l., aut *accepti et expensi tabulas* cf. p. Rosc. Com. §1-9 Itaque hoc glossema uncis inclusimus]
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 4, 780: PONIQVE NEGANTIS / (FLORIBVS ADGESTIS ET AMICO MVRMVRE DVLCES / SOLATVR LACRIMAS) ordo est: lacrimas poni negantis murmure consolatur et floribus. poni autem significat abici et conquiescere. **legitur** et ponit ... negantem id est inuitum et reluctantem. Expressit enim morem infantiae, quia nolunt a nutricibus separari.
- COMM. Lucan. 1, 50: IGNE VAGO LVSTRARE **legitur** et ‘igniuago’ una parte iorationis.
- COMM. Lucan. 1, 88: ORBEMQVE TENERE **legitur** et ‘orbeque tenere’.
- COMM. Lucan. 1, 89: IN MEDIO id est in communiōne. **legitur** et ‘in medium’. [Housman medio] medio Ω, -um UV propter *orbem*, sicut orbe propter *medio* alii quos commemorat c; utrumque c. recte iudicavit Vassanius]
- COMM. Lucan. 2, 587: ATQVE VMBRAS NVMQVAM PELLENTI SIENE **legitur** et ‘numquam flectente’. Quod non ad omne tempus refertur saeculi. Nam uix semel in annum et una hora nec plena umbrae non inveniuntur in Siene. Sed ‘numquam’ ad perpetuitatem temporum referendum est, nam quamuis semel hoc in uno anno fiat, tamen illo ipso tempore numquam praeterit quin faciat. [Housman flectente]
- COMM. Lucan. 4, 629 EXPLICVIT **legitur** et * *. COMM. Lucan. 7, 734 DVM CONFICIT OMNIA T• **legitur** et ‘dum conspicit’ quasi fusiologus: quo modo Iuppiter quos uidet leuat, ita et terror quod uidet premit. quale est illud Virgilianum. [Housman: conficit ZMGc, -fidit P; -tinet V, uersum om. U]
- ADNOT. Lucan. 1, 147: FERRE MANUM **legitur** et gradum.
- ADNOT. Lucan. 1,246: GELIDOS **legitur** et gelidus. [Housman: gelidos M gelidus Ω utrumque a: *gelidos artus* IV 153 sq., IX 56]
- ADNOT. Lucan. 1, 295: LAXET **legitur** et pulset.
- ADNOT. Lucan. 1, 389: PINIFERAE **legitur** et nubiferae. [Housman: piniferae ZMU, nubiferae PGV]

- ADNOT. Lucan. 1, 408: MENOECI et Moeneci utrumque **legitur**. [Housman: Monoeci c menoeci peioraue ΩC]
- ADNOT. Lucan. 1, 419: TUNC **legitur** et tum. [Housman tum]
- ADNOT. Lucan. 1, 490: ET QUAE M. R. et qua **legitur** et quae.
- TUM **legitur** et cum. [Housman: tum (et cum) a, tunc ŪC, quod ante gutturalem rarissime optimi optimorum poetarum codices, nostri libri totiens fere quotiens *tum* habent; uniuersi quater *tum*, I 221, 552, II 20, IX 324 (*cum* Z), quater *tunc*, praeter hunc uersum III 155, 187, v. 589; circiter uiginti locis ita uariant ut *tunc* saepius V, *tum* P praebat. Equidem, quoniam comparatis antiquioribus recenioribusque Vergilii exemplaribus scribae *tum* in *tunc* mutare consuesse deprehenduntur, ubique illud ponendum puto. Etiam ante consonantem quae gutturalis non sit discrepantibus libris uetustiore partem praetuli, quibus in *tunc* consentientibus ut parum confido ita non repugno. Sed nequis numquam *tum* pro *tunc* suppositum esse credat, id mendum metro conuincitur in G v. 49 et in Palatino Verg. Aen. VIII 423.]
- ADNOT. Lucan. 1, 508: EXTREMO TUNC et cum **legitur**.
- ADNOT. Lucan. 1, 531: DENSO **legitur** et tenso; alii tensum volunt dici, unde et tensae deorum, ut Cicero 'Ex tensarum orbitis praedari sit ausus'. Alii tentum, ut Virgilius 'Et siquem extenta plagarum Quattuor'. Nunc illud ostendit, quae sint variae formae [Housman: denso GV, tenso ΩC Priscianus G.L.K. II p. 520 et III p. 473: tensos P pro densos IV 73. *tenso* nemodum explicauit, nam quod c 'sereno' (quasi *terso* legerit), Hosius 'extenuato' interpretatur, eae explicationes non sunt. *Intendi* quidem aer dicitur Sen. n. q. II 6-9, Gell. V 16 2, Appul. Apol. 15, et τεινεσθαι Epict. Diss. II 23 4, sed sensu hinc alieno; neque huc pertinent τόνοι ἀερώδειο similiaque in locis ab Arnimio Stoic. Uet. Frag. II pp. 144-51 collectis. *Denso* tuetur Oudendorpius adlato Sen. n. q. VII 21, 1 *cometas, sicut faces, sicut tubas trabesque et alia ostenta caeli, denso aere creari*, 20 2 compresso aere et in ardorem coacto, quibus locis in praefatione ad Man. I, p. XXXIX, adieci Arist. Meteor. P.. 342a 28-30 falta text grec, Diog. Laert. VII 152, schol. Arat. 1091]
- ADNOT. Lucan. 1, 578: INSONUERE **legitur** et (in)tonuere. [Housman: insonuere Ω intonuere PU]
- ADNOT. Lucan. 1, 579: UMBRIS **legitur** et auris. [Housman: auris ZMG umbris PUV]
- ADNOT. Lucan. 1, 687: TRISTIS ERINIS **legitur** et Enyo. [Housman: enyo PVC erynis Ω fortasse ex Verg. Aen. II 337, quamquam etiam alibi notius nomen pro minus noto summutatum est, Ouid. Her. XV 139, Sil. X 202]
- ADNOT. Lucan. 2, 10: TENENTEM **legitur** et ferentem. [Housman ferentem]
- ADNOT. Lucan. 2, 12: POSITUM certum, constitutum. Utrumque 'sive' et seu **legitur**.
- ADNOT. Lucan. 2, 62: TANTI FUERIT **legitur** et fuerat. [Housman fuerat]
- ADNOT. Lucan. 2, 68: TUNC et cum **legitur**. [Housman tum]
- ADNOT. Lucan. 2, 145: TUNC et tum **legitur**. [Housman tum]
- ADNOT. Lucan. 2, 182: ET MULTO **legitur** et muto. [Housman muto]
- ADNOT. Lucan. 2, 189: PONTI **legitur** et trunci. [Housman trunci]
- ADNOT. Lucan. 2, 222: PONERE **legitur** et tollere. [Housman tollere]
- ADNOT. Lucan. 2, 240: CASUSQUE ORBIS **legitur** et urbis. CASUSQUE ORBIS id est 'voluentem securum inuenit' subaudimus. [Housman: orbis α]
- ADNOT. Lucan. 2, 260: CIVILIBUS **legitur** et feralibus. [Housman feralibus]
- ADNOT. Lucan. 2, 271: EXCIPIUNT **legitur** et accipiunt. [Housman accipiunt]
- ADNOT. Lucan. 2, 282: FERRE IUUAT PATRIIS **legitur** et patriae: ferre iuvat patriae. Si 'patriis' 'legibus', si 'patriae' 'libertatem' accipimus. [Housman: patriis GUV, patris ZMP]
- ADNOT. Lucan. 2, 313. PERDERE **legitur** et pendere. [Housman: pendere UC et ex corr. MP, pondere antea P perdere GV et in ras. Z Gelasius I papa adu. Andr. Contr. Lup. C. S. E. XXXV p. 458]
- ADNOT. Lucan. 2, 317: MALORUM **legitur** et laborum [Housman: malorum Ω laborum G et multi editores, quod aptius uidetur]
- ADNOT. Lucan. 2, 346: SOCIAM **legitur** et comitem. [Housman: sociam ZM(C), comitem Ω: nihil interest]

ADNOT. Lucan. 2, 367: OBSUTA **legitur** et obsita. [Housman: obsita GUVVC, obsuta ZM, non hic (hic in ras.)P]

ADNOT. Lucan. 2, 373: DIROQUE **legitur** et duro. [Housman duroque]

ADNOT. Lucan. 2, 395: SPARSAS EXTENDERE id est placuit. PARTIS **legitur** et vires. [Housman: partis Û(C) uires pro uar. Scr.GUV]

ADNOT. Lucan. 2, 399: PORRIGIT **legitur** et sustulit.

ADNOT. Lucan. 2, 429: ASPICIT **legitur** et excipit. [Housman: excipit ZMG, aspicit PUV]

ADNOT. Lucan. 2, 435: ITALIA ab Italia. MONTIS **legitur** et pontus. [Housman: pontus Û, montis pro uar. Scr. U²G²a, idque ‘c’ interpretari uidetur]

ADNOT. Lucan. 2, 450: ET OBDUCTO **legitur** et abrupto. [Housman: abrupto Ω, obducto pro uar. scr. a]

ADNOT. Lucan. 2, 474: IAM **legitur** et nec. [Housman: iampridem Ω, necpridem Z² et pro uar. scr. a]

ADNOT. Lucan. 2, 485: MONTANIS U. E. et fontibus **legitur**.

ADNOT. Lucan. 2, 509: ANTE **legitur** et alte.

ADNOT. Lucan. 2, 533: BELLUM **legitur** et pugnam. [Housman pugnam]

ADNOT. Lucan. 2, 553: ORIS **legitur** et arvis. [Housman: oris ZMGC aruis PUV]

ADNOT. Lucan. 2, 558: DISCES **legitur** et discent. [Housman: disces VZ2 ; -et PUC discent ZMG]

ADNOT. Lucan. 2, 570: QUOS FUGIT **legitur** et fudit, id est Caesar. [Housman quod fugit] fugit Ω fudit GV]

ADNOT. Lucan. 2, 586: MEDIUS **legitur** et melius.

ADNOT. Lucan. 2, 613: HINC **legitur** et hanc. [Housman: hinc V (et c in ras.) U, hanc Ωc hac Z²]

ADNOT. Lucan. 2, 614: HESPERIAE **legitur** et Italiae.

ADNOT. Lucan. 2, 636: PARTHOS **legitur** et Pharios. PHARIOS Alexandrinos Pharios dicit. [Housman Pharios]

ADNOT. Lucan. 2, 654: INFESTE **legitur** et obsessae. [Housman: oppressae ZMG, infestae PUV, ut audiendum sit *raptae* Flor. II 13 18 *arces leuibus praesidiis Pompeius insiderat ; sed omnia Caesaris impetu oppressa sunt*]

ADNOT. Lucan. 2, 672: TUMIDUM S.A. XERXEM **legitur** et Persen.

XERXES Persarum rex fuit; hic inter Seston et Abydon viam fecit. [Housman: Persen] persem P sersen ZMC, xerssem UV xerxen G. Lucanum *aequora Xerxen* posuisse neque ex X 121 *distincta zmaragdo* credibile fit et credi uetat V 118 *quippe stimulo*]

ADNOT. Lucan. 2, 726: TOTO **legitur** et victor.

ADNOT. Lucan. 3, 14: TENENTIS **legitur** et furentis. [Housman: tenentis Ω, ‘legitur et furentis’ a, atque ita c et fortasse V ante corr.; quod scripsit aliquis qui ordinem esse *Eumenidas tenentis lampadas quas quaterent* non intellegebat, eo consilio ut sensus esset *uidi Eumenidas, quas* (quales) *lampadas quaterent*]

ADNOT. Lucan. 3, 25: TIBI **legitur** et mihi. [Housman mihi]

ADNOT. Lucan. 3, 102: NON et nec **legitur**.

ADNOT. Lucan. 3, 104: IURE **legitur** et more.

ADNOT. Lucan. 3, 149: NIL IAM **legitur** et nullam. NULLAM id est rem, ab eo quod ait supra <147. 148) ‘tot rebus iniquis paruimus’ Alii **legunt** ‘nil iam’. [Housman: nullam a, nil iam Ω, non iam ZM, quorum in utroque progressus significatio aliena est. *Nullam* ex tot rebus iniquis]

ADNOT. Lucan. 3, 158: QUEM DEDERAT PERSES hunc Paulus vicit. QUEM VICTI PREDA P. rex Macedoniae. QUEM **legitur** et quod.

ADNOT. Lucan. 3, 184: IAM DILECTA **legitur** et tunc.

CENTENIS VENIT I. A. ut Virgilius ‘Creta Iovis magni’ et mox addidit ‘centum urbes habitant magnas’. [Housman iam]

ADNOT. Lucan. 3, 471: ABSCIDIT **legitur** et abstulit.

ADNOT. Lucan. 3, 476: EXTENSUS **legitur** et extensus.

ADNOT. Lucan. 3, 484: POSTQUAM VIRTUS INCERTA V. dubia, vacillans. INCERTA **legitur** et incensa. [Housman: incerta ΩC Seru. Aen. IX 515, incensa V: illud *commendauit Heinsius adu. P. 387*]

ADNOT. Lucan. 3, 555: CEDERE **legitur** et credere.

ADNOT. Lucan. 3, 566: REMI **legitur** et remis. [Housman: remis Ωc remi PC]

ADNOT. Lucan. 3, 571: MULTI **legitur** et nulli. [Housman: nulli ZM multi Ω]

ADNOT. Lucan. 3, 621: SUORUM **legitur** et virorum.

ADNOT. Lucan. 3, 659: RECEDUNT **legitur** et reducunt. [Housman: reducunt Ω, recedunt ZM]

ADNOT. Lucan. 3, 672: TOTUM **legitur** et tortum. [Housman: totum Ω tortum V. neque optime *tortum post contorsit* ponitur et *totum illi ualidis accommodatissimum est*]

ADNOT. Lucan. 3, 712: EXPULSI **legitur** et exclusi. [Housman: expulsi Ω exclusi U²G², utrumque a]

ADNOT. Lucan. 3, 724: DESCENDIT **legitur** et discedit. [Housman: descendit PU *Prisc. G.L.K. II p. 103*, discedit Ω]

ADNOT. Lucan. 3, 748: MISSI **legitur** et mersi. [Housman: missi V, -um ZM, mersi PGU]

ADNOT. Lucan. 4, 22: OCEANI ordo: suo cursu Oceani fluctus et litora vetitus pepulisse. Tuo **legitur** et suo.

ADNOT. Lucan. 4, 86: OMNIS **legitur** et amnis. [Housman: omnis V amnis Ω]

ADNOT. Lucan. 4, 102: AQUAS **legitur** et equos.

ADNOT. Lucan. 4, 142: SICCO **legitur** et scisso. [Housman scisso]

ADNOT. Lucan. 4, 183: TIME[N]S **legitur** et gemis. [Housman: gemis Ω times Ga]

ADNOT. Lucan. 4, 199: LUXERE TORI **legitur** et duxere chori. [Housman: Tib. I 1 6 luceat igne focus, Verg. Aen. XII 118 sq. *Focos et dis communibus aras | gramineas*, Ouid. Met. IV 753 *focos...de caespite ponit*]

ADNOT. Lucan. 4, 211: DEXTRAS **legitur** et voces. [Housman uoces]

ADNOT. Lucan. 4, 283: MISCENDI **legitur** et miscendae, Martis et mortis. [Housman: miscendae... mortis ZM, -di, martis Ω: illud *Grotius collatis VII 100 sq., hoc Bentleius probauit*]

ADNOT. Lucan. 4, 380: GEMMAQUE **legitur** et murrave. [Housman murraque]

ADNOT. Lucan. 4, 444: LAXASSE **legitur** et monstrasse. [Housman monstrasse]

ADNOT. Lucan. 4, 487: PLACEAT **legitur** et cupias. [Housman: *cupias, quodcumque necesse est*. Sept. Sap. Sent. 25 (P.L.M. Baehr. III p. 161, Auson. Peip. p. 407) *faxis ut libeat quod est necesse*]

ADNOT. Lucan. 4, 503: LAUDI **legitur** et laudis. [Housman: laudi PV, -is Ω]

ADNOT. Lucan. 4, 525: VERGERE PONTO hoc est: nox non erat longa, sed celeriter finiebatur; tempus enim erat aestatis. VERGERE **legitur** et mergere. [Housman: uergere Ω mergere ZM et ad 528 c]

ADNOT. Lucan. 4, 578: OB FERRUM id est pro ferro. QUAERITUR **legitur** et uritur. [Housman: *uritur* non intellego, catenis enim uritur aliquis, non armis, neque ullo iure *urguetur* aut *uexatur* interpretantur. *Angitur* Burmannus, *uincitur* Bentleius]

ADNOT. Lucan. 4, 595: PYTHON **legitur** et Typhon. [Housman: Typhon Ω, python V]

ADNOT. Lucan. 4, 644: EGERITUR **legitur** et erigitur.

ADNOT. Lucan. 4, 753: STARE **legitur** et stante.

ADNOT. Lucan. 4, 776: PERITURA **legitur** et pereunt. Si ‘pereunt’, ipsi iuvenes accipimus, si ‘peritura’, id est iuventus. [Housman: *legitur* et *pereunt* α]

ADNOT. Lucan. 5, 12: STRICTAS **legitur** et scriptas.

ADNOT. Lucan. 5, 76: EMICUIT **legitur** et eminuit. [Housman eminuit]

ADNOT. Lucan. 5, 142: PRIORES **legitur** et vagantes.

ADNOT. Lucan. 5, 233: TUMIDIS **legitur** et timidis.

ADNOT. Lucan. 5, 314: SIBI **legitur** et tibi. [Housman tibi ZMG *et in ras.* U, sibi PV, *sceleri sibi* c et Bentleius. Ordo est *tibi ponere*, non *liceat tibi.*]

ADNOT. Lucan. 5, 394: VANA **legitur** et vacua.

ADNOT. Lucan. 5, 411: TUTUM **legitur** et totum.

ADNOT. Lucan. 5, 442: MESTO **legitur** et vasto. IGNAVA ROFUNDO id est quae stagna congelascentium fluminum segniora sunt vasto ponto; non enim omne in mari spatium altitudinis vertitur, sed quae ima sunt, non moventur. [Housman maestoque]

- ADNOT. Lucan. 5, 601: REVULSIT **legitur** et retundit. REVULSIT ut adversi se frangerent fluctus. [Housman retundit]
- ADNOT. Lucan. 5, 617: ILLO **legitur** et ullo. [Housman: ullo GUV, illo ZMPc, *quasi cuiquam proximo Epiri litore tanti isti fluctus, praesertim a Coro Notoque impulsu, surgere uideri potuerint. Ei nullo litore quamuis longinquo orti esse dicuntur uerum ab Oceano mundum coercenti uenisse*]
- ADNOT. Lucan. 5, 767: SIC ESTO **legitur** et tibi. [Housman tibi]
- ADNOT. Lucan. 5, 803: PREMIERENT **legitur** et tremerent et fugerent.
- ADNOT. Lucan. 6, 41: TESQUA **legitur** et tecta, Tesqua boa inculta.
- ADNOT. Lucan. 6, 84: DEFESSUS **legitur** et diffusus.
- ADNOT. Lucan. 6, 109: TURGENTIBUS **legitur** et surgentibus. [Housman: turgentibus Ω, sur-V]
- ADNOT. Lucan. 6, 139: IAM MUNDI IURA PATEBANT hoc est: pristinum imperium receperent, ut regnarent in orbe toto, quod perdididerant nuper inclusi. PATEBANT **legitur** et tenebant [Housman: patebant GUV(C) et (pat. *in ras.*) MP, petebant Z tenebant a pro uar. Scr.]
- ADNOT. Lucan. 6, 161: PECTORIS INPULSU hoc est: cum sponte itis in mortem, tela confringite. INPULSU **legitur** et incursum. [Housman: impulsu ZM, quod primus recepit Hosius, incursum ΩN. Illud melius atque omnino rectius dicitur, habetque STATIUS Theb. VII 530 pectoris impulsu, Ouidius met. IV 708 *impulsu pectoris*]
- ADNOT. Lucan. 6, 200: LIMINE **legitur** et limite.
- ADNOT. Lucan. 6, 301: DUX TENUIT G. Pompeius non permisit occidi. RERUM **legitur** et regum. [Housman: regum U, 'rerum et regum' a, legum Ω. Significatur Caesares, quorum principatus *regnum* appellatur IV 692, VII 444, IX 210. *libera legum* si usitate dicitur, ut IV 384 *curarum liber*, sensum habet poetae menti contrarium; si ea ratione qua VI 106 *liber terrae*, nullum. Frustra autem Gronovius *legum* a *libera* distrahebat, ut ordo esset *fores legum* (tuarum) *iurisque tui*].
- ADNOT. Lucan. 6, 346: IMPLENTIBUS hoc est fluminibus. UNUM **legitur** et undis.
- ADNOT. Lucan. 6, 353: <FLEBILE> factum. Nobile Pieridum flebile et nobile utrumque **legitur**.
- ADNOT. Lucan. 6, 408: ARVA **legitur** et antra. [Housman: arua NZ(M)G, antra PUV]
- ADNOT. Lucan. 6, 556: VIVUM viventium. VIVUM **legitur** et fustum cruorem, id est poscunt.
- ADNOT. Lucan. 6, 664: VILLOSAQUE **legitur** et aspera.
- ADNOT. Lucan. 7, 143: ARTAT H. **legitur** et aptat. <ARTAT H.> 'artat' melius, nam pugnaturum signum est, cum sciamus econtrario habenas laxare, qui fugiunt.
- ADNOT. Lucan. 7, 166: EMATHIOS **legitur** et Emathiae.
- ADNOT. Lucan. 7, 179: DFFUNCTOSQUE PATRES **legitur** et defunctos volitare patres. [Housman: que ZMGC, uolitare PUV ex insequenti uersu]
- ADNOT. Lucan. 7, 338: BELLO **legitur** et fato.
- ADNOT. Lucan. 7, 354: MEORUM **legitur** et deorum. [Housman deorum]
- ADNOT. Lucan. 7, 426: SUA **legitur** et tua [Housman tua]
- ADNOT. Lucan. 8, 35: TREPIDUM **legitur** et Magnum.
- ADNOT. Lucan. 8, 463: GRATUM **legitur** et cassum. [Housman: gratum ZMV, Casium P et (si in ras) U ex 470, cassum G]
- ADNOT. Lucan. 8, 514: ARMAQUE **legitur** et arva. [Housman aruaque]
- ADNOT. Lucan. 8, 553: NON **legitur** et ne. [Housman: non, μή ὄν]
- ADNOT. Lucan. 8, 624: RATEM **legitur** et meam. [Housman ratem]
- ADNOT. Lucan. 8, 655: AUT LAQUEUM C. id est artate laqueum collo. <COLLO> **legitur** et collum. ARTARE **legitur** et aptare.
- ARTARE RUDENTES 'permittite' subaudimus. [Housman: aptare PUV, -te G, artare ZM]
- ADNOT. Lucan. 8, 746: SUBDUCENS **legitur** et subducit. [Housman subducit]
- ADNOT. Lucan. 8, 749: RELICTUS **legitur** et relictum est. [Housman: relictum est G(U)Z², -um PV, -us ZM]
- ADNOT. Lucan. 8, 752: PLENOS **legitur** et plenus. PLENOSQUE SINUS hoc est plenum sinum habens. [Housman plenusque]
- ADNOT. Lucan. 8, 753: PERVOLAT **legitur** et pervenit. [Housman peruolat]

- ADNOT. Lucan. 8, 761: NULLO **legitur** et nudo. [Housman: nullo ZMV et in ras. U, NUDO Gc, mundo P]
- ADNOT. Lucan. 9, 309: LITORA **legitur** et litore. [Housman: *litora* ‘dorsa stagni, quae inter fluctus apparebant’ a]
- ADNOT. Lucan. 9, 355: QUAM IUXTA **legitur** et quem. Si ‘quem’ **legimus**, id est locum, si ‘quam’, id est paludem Tritonida. [Housman: quam GUV, quem ZMPZC, cum *Lethon* pro accusatio acciperetur: uide a ad 357 ‘iuxta Lethum’]
- ADNOT. Lucan. 9, 356: VENIS **legitur** et ripis. [Housman uenis]
- ADNOT. Lucan. 9, 374: HOC **legitur** et haec. [Housman hoc]
- ADNOT. Lucan. 9, 406: CALENTIS **legitur** et paventis. [Housman paventis] paventes Z(U), calentis Ω, quod respuit sententia ; satis apte Bentleius *tepentes*, non apte *cadentes* C, nam etsi translato uerbo cadere animi dicuntur, ut Verg. Aen. III 260, cadentes erigimus, non incendimus]
- ADNOT. Lucan. 9, 434: ET NULLA PUTRIS R. T. ipsa ora non est putris et ideo sementa non alligat. TENETUR **legitur** et tuetur. [Housman: tenetur]
- ADNOT. Lucan. 9, 540: TE SEGNIS **legitur** et signis, id est cum signis.
- ADNOT. Lucan. 9, 550: FORS **legitur** et sors. [Housman sors]
- ADNOT. Lucan. 9, 793: MISCENS **legitur** et miscent. MISCENS CUNCTA TUMOR oculi [et] nares et cetera liniamenta sua perdidere per tumorem. TOTO IAM CORPORE M. ut non sola facies tumescat, sed corpus universum.
- ADNOT. Lucan. 9, 795: LATE T<OLLENTE> **legitur** et pollente: plurimum praevalente. [Housman: pollente GUV, pallente Z, tollente MP]
- ADNOT. Lucan. 9, 817: TESTATUR **legitur** et testator. [Housman: testatus ZU, -ur Ω]
- ADNOT. Lucan. 9, 831: DEMITTIT[E] **legitur** et dimisit. [Housman: demittit MV, di-Ω]
- ADNOT. Lucan. 9, 832: EXEMPLUM **legitur** et exemplar. [Housman exemplarque]
- ADNOT. Lucan. 9, 833: PUTAVIT **legitur** et putaret. [Housman: putarit Bentleius, putauit Ω, putaret ZU: uide 837 *metuat* (-it Z). Iuu. VI 660 *praegustabit -uit -ret* libri, *manducauerit* scholiastes, id est *praegustarit* putaret ZUM]
- ADNOT. Lucan. 9, 837: SALPUTA **legitur** et salpiga. [Housman: salpuga PZ², -piga ferme Ω]
- ADNOT. Lucan. 9, 867: ISTINC **legitur** et ista. [Housman: istac*, ista GUV, iste (hoc est istae) (M)P, istinc Z. *ista* qui ita enarrant ut intellegi possint Oudendorpius et Franckenius pro *ista* (id est *hac*) *tellure* accipiunt, quo fit ut pro *quam* supponere cogantur *praeterquam*. *Istinc*, quod Cortio placuit, recte haberet si pro *illinc* (ab occidentis parte) accipi posset; sed obstat *istas* 869 pro *has* positum, et uerendum erat ne legentes *longius istinc* coniungerent. *Ista* aduerbium lexica ignorant et uel magis ambiguum futurum erat ; scripsi ergo, unde uariae lectiones ortae uidentur, istac, id est ‘hac, qua uadimus, uiae regione’. Eo qui post Terentium usus sit non noui, sed *illac* apud Ouidium Manilium Messallae laudatorem extat, *hac* apud Lucanum ipsum, uelut huius libri uersu 444]
- ADNOT. Lucan. 10, 76: PARTUS **legitur** et raptus.
- ADNOT. Lucan. 10, 108: TANTARUM **legitur** et positarum. [Housman: tantarum Ω positarum Z et ut uidetur c, ‘curis omissis’]
- ADNOT. Lucan. 10, 123: STRATA MICANT TYRIO <FUCO> **legitur** et suco. [Housman: excidit uersus qualem dedi, cuius loco nunc habetur in GV insequentis uersus dittographia ‘hic torus cuius pars maxima fuco’ 123 post 124 G cuius Z schol. Stat. Theb. VI 541 et in dittographia GV, quorum Ω fuco Z et in dittographia GV, suco MU schol. Stat., lentum V et (-um in ras.) G, scilicet ne duo continui uersus tam simili exitu essent. *Fuco* an *suco* scribatur nihil interest: uide Ouid. Met. VI 222 *Tyrio... suco*, Claud. In Ruf. I 207 *Tyrios...sucos*, Stat. Silu. III 2, 139 *purpura suco* | *Sidoniis iterata cadis*, contra anth. Lat. Ries. 705 I *Tyrii ... fuci*, Apoll. Sid. Carm. XIII 26 *Sidonio...fuco*, Matium ap. Gell. XX 9, 3, Hor. Carm. III 5 28, epist. I 10 27, Val. Fl. I 427 quae ex MU editores receperunt *strata micant*, *Tyrio quorum* etc. nihil habent offensionis, sed inde nasci non potuit lectionis diuersitas, quae repetenda uidetur ex *cuius* relatio sine antecedente relicto ; quod qui orationis structuram requirebant partim in plurale mutarunt, partim pro *strata micant*, *Tyrio* substituebant *hic torus*, *Assyrio*, quae uerba adscripta postea in iustum uersiculum dilatata sunt.]
- ADNOT. Lucan. 10, 124: DUXIT **legitur** et traxit.

- ADNOT. Lucan. 10, 141: PERLUCENS **legitur** et perlucent. PERLUCENS FILO stolam dicit. [Housman: perlucent Ω –ens M]
- ADNOT. Lucan. 10, 321: OCUNCTA TREMUNT id est aquae tremunt. **Legitur** et premunt. [Housman fremunt]
- ADNOT. Lucan. 10, 322: CANESCIT **legitur** et tabescit. [Housman: canescit Ω, albescit Z et in ras. V]
- ADNOT. Lucan. 10, 324: PERCUSSA **legitur** et percussa. [Housman: percussa Ω percussa ZU]
- ADNOT. Lucan. 10, 361: CREDE MISER PUERO id est puero crede, cum senem expugnatum esse cognoscas. QUEM NOX UNA legit<ur> et tua.
- ADNOT. Lucan. 10, 377: INPOSUITQUE ORBI **legitur** et urbi.
- ADNOT. Lucan. 10, 505: CLADIS **legitur** et clausus. [Housman: cladis ‘incendii’ Farnabius, ut 500]
- ADNOT. Lucan. 10, 517: RAPUIT **legitur** et patuit. [Housman: rapuit Ω et in ras. M, patuit a pro uar. Scr., auido V]
- CORNVT. Pers. sat. 1, 9: § CONARI et blandiri **legitur**.
- CORNVT. Pers. sat. 5, 19: § NON EQVIDEM HOC STVDEO P. V. M. N. P. T. nec studium meum tale est ut more Graecorum culpatus tragoedias scribam, sed contentus sum satiram scribere. (2) pullatas autem nugas tragoediarum ait propter tristes fabulas et quia maxime pulla ueste, id est lugubri, tragoedi utebantur. (3) **legitur** et bullatis, id est ornatis. (4) non est hoc mihi propositi genus ut studeam pullatis nugis quicquam scribere, id est puerilibus iocis ac uerbis, sed nos loquemur digne grauibus uerbis, o Cornute. (5) pullatis palliatis Graecis.
- CORNVT. Pers. sat. 5, 57: (4) § ILLE IN VENEREM PVTRIS alter assiduo coitu eneruis efficitur ad concubitum inutilis et solutus et libidinosus et ipsa re infirmus. (5) **legitur** et in uenerem putrit, id est putrescit, conficitur.
- CORNVT. Pers. sat. 5, 58: § SED CVM LAPIDOSA C. F. A. VETERIS RAMALIA F. lapidosam chiragram dicit articularem morbum, id est dolorem manuum, quia chiragricorum articuli tubercula habent, quae lapidis duritiam exercent et sunt ramorum fere tumidorum similitudine pares. (2) **legitur** et fregerit id est curauerit, sicut uentus arbores uel earum ramos. (3) constat autem hoc libidinosus, quos morbosos ait factos, sero intemperantiae suae corrigere paenitentia, quoniam senectus eos debiles excipit. (4) uel quia dicuntur chiragricis lapides inter artus, id est inter nodos, exire, unde articuli dicti; qui morbus curo manus tenuerit, eius humor in lapides conuertitur et digitos frangit ac tortuosos facit, ut sint similes tortis ac ueteribus ramis fagi.
- CORNVT. Pers. sat. 6, 76: § NEV SIT PRAESTANTIOR ALTER C. R. P. C. C. gladiatores significat: apud antiquos uenales gladiatores in catasta ponebantur ut omnia eis possent membra inspicere. (2) uel quia Capadoces dicerentur habere studium naturale ad falsa testimonia proferenda, qui nutriti in tormentis a pueritia eculeum sibi facere dicuntur ut in eo se inuicem torquerent et, cum in poena perdurarent, ad falsa testimonia se bene uenundarent. (3) **legitur** et plausisse, quoniam uenales antequam in catasta imponantur cantant uniuersi more gentis suae.
- SERV. Verg. Aen. 4, 9: INSOMNIA TERRENT et ‘terret’ et ‘terrent’ **legitur**. sed si ‘terret’ **legerimus**, ‘insomnia’ erit uigilia: hoc enim maiores inter uigilias et ea quae uidemus in somnis interesse uoluerunt, ut ‘insomnia’ generis feminini numeri singularis uigiliam significaret, ‘insomnia’ uero generis neutri numeri pluralis ea quae per somnium uidemus, ut “sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes”. sciendum igitur, quia si ‘terret’ dixerimus, antiqua erit elocutio; ‘insomnia’ enim, licet et Pacuuius et Ennius frequenter dixerit, Plinius tamen exclusit et de usu removit. sed ambiguitatem lectionis haec res fecit, quod non ex aperto uigilasse se dixit, sed habuisse quietem inplacidam, id est somniis interruptam, ut intellegamus eam et insomniais territam, et propter terrorem somniorum uigilias quoque perpersam. [Geymonat: terrent *perit in G*]
- SERV. Verg. Aen. 7, 363: AT NON SIC PHRYGIVS **legitur** et ‘an non sic’; sed hoc absolutum est. si autem ‘at’ **legeris**, inceptiva particula est, ad ornatum solum pertinens: Horatius “at o deorum quicquid in caelo regit terras et humanum genus”. [Geymonat: at γRω, *ps. Acro Hor. c. 4, 9, 16, Don. 402, 33, Iulian. Tol. 40, Serv. hic et Aen. 9, 142, Tib.: an Mbr, Diom. 464, 21, a! Susp. Ribbeck, Williams*]

- CLAVD. DON. Aen. 11, 302-303: *ante quidem summa de re statuisset, Latini, et vellem: legitur* et velle, quoniam prius ait statuisset, ut ad audientum personam totum Latinus revocaverit, non ad suam et sit ante debuistis et velle et statuere quam nunc cupitis definire.
- CLAVD. DON. Aen. 11, 479-480: *iuxtaque comes Lavinia virgo, causa mali tanti: legitur* et causa malis tantis, quia multa acciderant mala. cum ea, inquit, et Lavinia pergebat, quae fuerat malis omnibus causa; si enim nuptiarum eius controversia non extitisset, tot numquam orerentur adversa. [Geymonat: mali tanti M²Pfnry, *Serv. Aen. 12, 66*: mali tantis Mb, malis tantis Rø; <mali tanti pro malorum tantorum>DServ.]
- PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 90: “Et consulum designatorum nomen expectant”. Et “extimescunt” **legitur**, nam utroque verbo idem significatur. Hortensii autem et Metelli metu dicit legatos Milesios posse terreri ne de myoparone dicant, praesertim cum ad beneficia petenda venturi sint Februario mense et in manu sit consulum quando et quemadmodum referant ad senatum. Et bene “nomen consulum” dixit, ut potentiam demonstraret eorum quorum etiam nomen ad formidinem sufficit. [Orelli: *extimescunt* var. lect. Ap. Asc., inde Hotom. Coni. : *Februarium expectant et c. d. n. extimescunt.*]
- DON. Ter. Eun. 312: 1 SIVE ADEO DIGNA RES EST si persona Parmenonis est, ‘sive’ abundat. 2 *Et* pro expletiva coniunctione est modo; in quibusdam omnino non **legitur**. 3 ADEO aut abundat aut nimis significat uel satis. 4 SIVE ADEO DIGNA RES EST si Chaerea dicit, hic ordo et sensus est: fac si uis nunc, si adeo digna res est, ubi tu neruos intendas tuos, ut promissa appareant, ut <sit> ‘sis’ si uis <et> ‘ut’ addatur <ad> id quod est ‘fac promissa appareant’. 5 VBI TV NERVOS INTENDAS TVOS utrum obseene hoc, ut seruus, an μετ’αφορικῶς: ubi laborare ac periclitari debeas? 6 Sed melius **legunt**, qui hoc totum ad personam applicant Chaereae. 7 Et melius, quam qui Parmenonem hoc putant loqui ‘sive adeo digna res est’. [Prete: *uersum uel Chaereae uel Parmenoni dat Don. Parmenoni codd. editt. Chaereae cont. Linds. K. siue Don. (in quibusdam omnino non legitur) Eugr. Bentl. si codd. Linds. K. sic Fleck Umpf. est adeo digna res [est] Dz.; Wag. ante siue lacunam statuit intendis DLE extendas A intendas cett. codd. Don. Eugr. editt.*]
- b) *Aut legitur aut*
- DON. Ter. Andr. 784: 1 AH NEC TV OMNIA aut ‘nec’ pro non **legitur** aut ‘ne omnia’, ut ‘ne’ producat et accipiatur pro ‘non’. [Prete: an tu haec G *Umpf. Dz. aha necdum DL an haec tu cett. codd. ah nec tu Don. (aut.. “non”) ane haec tu Linds. K. Mar.*]
- c) *Legitur*
- DON. Ter. Ad. 200: TANTIDEM EMPTAM POSTVLAT <S(IBM) T(RADIER)> **legitur** ‘tantidem emptam postulat sibi darier’. [Prete: trádier] darier *Don.*: tardier *legitur et ... darier (sed cf. Wessner)*]
- DON. Ter. Phorm. 247: 17 ERVM ANTE EO SAPIENTIA **legitur** ‘ante eam’, sed pronuntiatuum <posuit> pro coniunctiuo, ‘ante eo’ pro ‘ante eam’.
- DON. Ter. Andr. 307: 2 QVI ISTVM AMOREM AB A(NIMO) A(MOVEAS) T(VO) **legitur** ‘ex corde eicias’. [Prete: ex animo CPE *Dz. Umpf. Linds. K. ab animo δb Fleck amorem animo moueas Mar. amo ueas C corr. C² amoueas tuo codd. Fleck. (tuo om. editt.) Don. monet in lemme: legitur <et> ex corde eicias*]
- DON. Ter. Andr. 348: 1 ET ID SCIO ἐν ὑποκρίσει, tamquam dicat ‘nihil est’. 2 ET ID SCIO **legitur** ‘etsi scio’. [Prete: et id D²pC²γb et is scio C³]
- DON. Ter. Eun. 265: 1 VIDEN OTIVM ET CIBVS QUID FACIAT ALIENVS rursus Parmeno et facetias dicit et distinguit longiloquium parasiti. 2 QUID FACIAT **legitur** ‘quid facit’, ut sit figura per modos pro ‘quid faciat’. [Prete: faciat Aπε(Add. Bejarano)²b facit *cett. codd. Don. editt.*]
- SERV. Verg. Aen. 9, 66: ET QVA VIA CLAVSOS ‘qua’ adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus, si ‘via’ septimus sit, non nominativus. ergo ‘qua via’ per quam partem via vallo Troianos excutiat. **legitur** tamen ‘et quae via’, et est sensus absolutior. [Geymonat: et] aut *Wagner* quae PR, *Heyne, Mynors*: qua FMP²ωγ, *Tib., Bentley, Sabbadini*, qua vi, *Ribbeck*, qua vice *Withof*]
- SERV. Verg. Aen. 9, 629: ET FVGIT melius ‘effugit’ **legitur**. et figura est ‘horrendum effugit’. [Geymonat: effugit Mdfhsty, *Tib.*: et fugit PRωγ¹, efugit c, ecfugit b, *Ribbeck et Sabbadini*]

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 667.melius **legitur**.....sed plerique.....metu ponunt.....dum fili.....adi.....mi orbandus.....

COMM. Lucan. 3, 293 MARMARICAS CATERVAS ‘Marmaricas’ feminirno genere, quoniam et ‘cateruas’ intulit. nam alibi ‘Marmaridas’ **legitur**. [Housman Marmaricas]

DON. Ter. Eun. 380: 2 NE NIMIVM CALIDVM periculosum.3 Sed melius ‘callidum’ **legitur**. [Prete: callidum *codd. (praet. v calide) Fleck.* calidum b (call. -b²) *Don. schol. Bemb.* (sed melius callidum legitur) *Umpf. Dz. Linds. K. Mar.*]

d) *Legatur*

SERV. Verg. Aen. 11, 214: LONGE PARS MAXIMA LVCTVS valde: et hoc est melius, quam quod **legatur** ‘et longi’. [Geymonat: longe ω (praeter a)]

e) *Licet/ quamvis legatur et*

PS. ACRO Hor. epist. 1, 7, 48: Locus in urbe dicitur Lautae Carinae et est locus ad Tellurem, ut poeta (Verg. Aen. 8, 361): “Et Lautis mugire Carinis”, propter nobiles, licet **legatur** et ‘latis’.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 445: TECTA CVLMINA ‘tectata’ participium est: aut eandem rem bis dixit. quamvis **legatur** et ‘tota’. [Geymonat: tota Pγ, *Tib.*: tecta FMP²ωγ¹, *Prisc. VII, 27, Cleidon. 47, 9, Anth. Lat. 16, 109, Serv. Aen. 9, 527, Stégen, ‘Latomus’ 34, 1975, 235, tuta ar, om. Π₁₁, cf. ‘Historia’, VIII, 1934, 536 et Aen. 12, 132]*

f) *Si legatur*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 130: ET QVAE SIBI QVISQVE TIMEBAT ideo hoc addidit, quia dixerat ‘adsensere omnes’, ne videretur fuisse cunctis suae gentis invisus. *aut ‘adsensere omnes’ ad provocandam in se Troianorum misericordiam dicit, cum eorum hostes omnes ad crudelitatem consensisse adserat. est autem figuratius, si legatur ‘timebant’.* [Geymonat: timebat Mωγ¹, *Serv., Tib.*: timebant γacr, *perit in P*]

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 10, 244. Aut pro ‘[lux veniat tantum]’ | aut ‘cr[astina lux cum] | advener[it], subaudiendum]; non set[ius ac si spec] |tabit **lega[tur]**. [Geymonat: nspectabit Rωγ¹, *Tib. In interpr.*: spectabis MPVf ?hrγ, *Don. Ter. Hec. 286, Tib. In lemm.* ; <spectabit est vera lectio..., nam male quidam spectabis legunt>Serv., <crastina lux deest ‘veniat’... ; si ad Aeneam referas spectabis, crastina lux subaudiendum ‘cum venerit’ ; si autem ad lucem, spectabit legas ; alii more antiquo lux pro luce accipiunt ;... Longus ait: deest ‘venerit’, unde et ipse spectabis legi>DServ.]

g) *In alio legatur*

PS. ACRO Hor. epist. 1, 7, 68-69: <Prouidisset> Quoniam prior fuerat salutatus; in alio ‘praeuidisset’ **legitur**. [Keller-Holder: Prouidisset Ω *flor. Nostr.* Praeuidisset y ‘in alio praeuidisset legitur’ *gloss.* Γ ignouisse δ igni^o uisse A ignouiss & λ]

h) *In ueteribus exemplaribus legatur*

PS. ACRO Hor. epist. 2, 2, 8: Quidam ‘imitabitur’ **legunt**, quod est a puero alienum. Melius ergo **legimus** ‘imitaberis’, idest tam se<cundi> ingenii est, ut flectas eum, quo uelis, tamquam argillam udam; et in ueteribus exemplaribus ‘imitaberis’ **legitur**. [Keller-Holder: imitaberis EMσψ uar. gl² uar. Pseudacr. imitabērijš^{bit} υ λ’π²dm Pseudacr. imitabimur FRπ¹]

i) *Potest enim et sic legi*

SERV. auct. Verg. georg. 3, 165: DVM MOBILIS AETAS ‘mobilis’ flexilis. et est duplex lectio: *potest enim et sic legi ‘iuvenum dum mobilis aetas’.*

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 404: SEMIANIMIS *potest et ‘semianimis’ ab eo quod est ‘semianimus’ legi.*

j) *Lectum est et*

PS. ACRO Hor. sat. 1, 3, 56: §Incrustari uas dicitur, cum aliquo uitioso suco inlinitur et inquinatur, secundum quod et Lucilius in quarto satyrarum (III 20 M.) ait: Nam mel regionibus illis incrustatus calix rutia.

<[Incurtare] Minuere. **Lectum** est et incrustare. [Keller-Holder: incurtare BDE¹ MmPph. Porph. incrustare D uar. E²Fγλ’vσguz Pseudacr. Cum a () ‘Incurtare] minuere lectum est et incrustare’ Pseudacro]

k) *Alii legunt*

PS. ACRO Hor. epist. 1, 1, 30: Glyco quidam athleta fortissimus fuit. Alii ‘Milonis’ **legunt**, illius Crotoniatis, qui apud Olympias in agone interfectum taurum suis humeris dicitur sustulisse

[Keller-Holder: clyconis A cliconis M gliconis γνσμσ glyconis *cett.*; ‘alii Milonis legunt’ *Pseudacr.*]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 6, 87: § Ad hoc nunc (*c*)] Alii ‘ad haec’ **legunt**, ut sit ad haec, quae praestitit; alii ‘ad hoc’ scilicet quod praestitit. [ad hoc D *a.ras.* FMRγλνσamuz *Pseudacr.* Adhc E at hoc y (Vaticanus E apud Feam) at hic g ab hoc D *p.ras.* ad haec y (l *Bland, cum aliis*) ob hoc σ² () *uid. Epil.*]

PS. ACRO Hor. sat. 2, 2, 38: <Ieiunus rari>] Inops rari cupidus. Alii ‘rare’ **legunt**, cum in usu habeamus ‘raro’. [Geymonat: raro DEMγλνσφ uar.^ uar. ψ² uar. a g m u² uar. X *Pseudacr.* (cod. v) rari γ uar. z p. ras. *Pseudacr.* uar. (cod. v) raris F l¹ u z¹ Pph. rare *Porph. in interpret.*]

SERV. Verg. ecl. 3, 8: TRANSVERSA TVENTIBVS HIRCIS hircos, id est capros, libidinoso constat esse animalia: unde Horatius “libidinosus immolabitur caper et agna Tempestatibus”. quod etiam Plinius Secundus dicit “hirci si casu aliquo coeuntes vident, adeo indignantur, ut in eos paene impetum faciant”. hinc est ‘transversa tuentibus hircis’, id est vestram turpitudinem indignantibus. alii hoc inprobant et **legunt** ‘hirquis’ - hirci autem sunt oculorum anguli secundum Suetonium Tranquillum in vitiis corporalibus -, ut sit sensus: novimus, qui te corruerint, hirquis transversa tuentibus, ut sit hypallage pro ‘oculis in hircos retortis’, quam rem solet libido perficere: unde Iuvenalis (7, 241) oculosque in fine trementes, Persius (1, 18) patranti fractus oculo. [Geymonat: hirquis] hirquis *Ansil. HI 167*: hircuis P, hircis P²Rωγ, Quintil. 9, 3, 59, Macrob. 4, 6, 21, Probus 250, 25, Serv.]

SERV. Verg. ecl. 4, 60: RISV COGNOSCERE MATREM alludit ad id quod factum est. et rem naturalem ait: sicut enim maiores se sermone cognoscunt, ita infantes parentes risu se indicant agnoscere. ergo hoc dicit: incipe parentibus arridere et eis spe ominis boni detrahare sollicitudinem, ut et ipsi tibi arrideant: matri enim decem menses attulerunt longa fastidia. alii ‘abstulerint’ **legunt**, ut sit: si riseris, abstulerint decem menses matri tuae longa fastidia, *quia praegnantibus solent fastidia pati*. [Geymonat ad v. 61: tulerunt] tulerum P (*corr.* P²), tulerant den, tulerint *recc.*, Kinzler, ‘CQ’, LXIV, 1968, 130s. (*sed tulerunt Baldwin et Huxley, ‘CQ’, LXIV, 1969, 280*), tolerant *Phillimore*]

SERV. Verg. georg. 1, 218: AVERSO autem ASTRO duplex lectio est, nam alii ‘adverso’ **legunt**: cum canis enim nascitur Sirius, qui est terris adversus, de quo **legimus** “ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris nascitur”, ut ‘adverso’ sit pestifero et contrario mortalibus. si autem ‘averso’ **legerimus**, ‘cum’ subaudiamus necesse est, ut (4, 484) “atque Ixionii vento rota constitit orbis”, id est cum vento: ut sit sensus, quo tempore etiam canis cedens occidit cum averso astro, id est cum Argo, quae et ipsa media est, sicut taurus, et a puppi oritur: cui canem constat esse coniunctum. *Et ‘cedens’ aut locum dans, ut et Argo occidat; nam canis occasum etnavis occasus sequitur: aut certe ‘cedens canis’ non recedens, sed incedens accipimus et se movens: tempore enim, quo taurus cum sole est, etiam canis ad ortum festinat. quod autem ait ‘occidit’, ad aspectum nostrum rettulit. nam ortus et occasus duo sunt: unus ἡλιακός, id est solaris, et alter κοσμικός, id est mundanus: unde fit, ut ea signa, quae cum sole oriuntur, a nobis non possint videri, et ea, quae videmus, quantum ad solis rationem pertinet, videantur occidere. secundum quod nunc ait ‘occidit canis’; nam canis paranatellon est cancri, id est cum eo oritur. cancer autem quo tempore sol in tauro est, post horam quartam diei oritur: nam taurus et gemini binas horas tenent. *Nigidius commentario sphaerae graecanicae “oritur enim canicula cum cancro, in columen venit cum geminis, occidit cum tauro”*. sic ergo fit, ut canis nobis occidat, quantum autem ad solis pertinet cursum, in ortu esse videatur. secundum hanc rationem etiam paulo post dicturus est “ante tibi eoae Atlantides abscondantur”: nam eoas aitin ortu heliaco positas, unde et ‘tibi abscondantur’ intulit. *Hunc canem alii Icari putant, patris Erigonae, qui mortem patris filiae nuntiavit: alii hunc esse quondam custodem Europae, quem nulla fera potuit effugere, quique a vulpibus quondam liberaverit Thebas*. [Geymonat: averso APRωγ, ps. Probus: adverso Mn, *Macrob. Somn sc. 1, 18, 15, Heyne, utrumque Schol. Bern.*]*

SERV. Verg. georg. 1, 334: NVNC LITORA PLANGIT plangere, id est resonare facit. alii **legunt** ‘plangunt’, ut sit ‘nemora et litora plangunt’, id est resonant. [Geymonat: plangunt M²ωγ, *comm. Lucan. 6, 691, schol. Bern., Serv. Aen. 3, 420*: plangit MRb *schol. Ver. Aen. 2,*

- 487, Asper p. 540, 6; cf. quae disputavi in ‘Atti del Convegno Mondiale Scientifico i studi su Virgilio’, Mediolani 1984, 1, 259-260, plangent a, clangunt recc.]
- SERV. Verg. georg. 2, 65: PLANTIS ET DVRAE CORYLI NASCVNTVR duras dixit non ad lignum, sed ad fetum ipsarum referens. alii ‘edurae’ **legunt**, quasi non durae, ut paulo post (78) “enodes trunci”, id est sine nodis, ut ‘e’ modo minuentis, non augentis habeat significationem. Sane coryli proprie dicuntur: nam abellanae ab Abellino Campaniae oppido, ubi abundant, nominatae sunt. [Geymonat: edurae d: et durae Μγγ²ω, <durae, alii edurae legunt, ut eduramque primum (Georg. 4, 145)> *schol. Bern.*; ecdurae Ribbeck; cf. Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 131-132]
- SERV. Verg. georg. 2, 121: DEPECTANT decerpant; sed alii ‘depectat’ **legunt**: quod si est, ‘Seres’ posuit pro ‘Ser’, sicut ‘trabes’ pro ‘trabs’. Sic Lucanus “sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes”.
- SERV. Verg. georg. 2, 420: NON VLLA EST OLEIS C. id est nulla. alii ‘non nulla’ **legunt**, hoc est aliqua, non, ut vitibus, nimia. *et aliter: subaudiendum ‘talis cultura’. ceterum et oliveta coluntur. et quod ait ‘nec curvam expectant falcem’, extrinsecus subaudiendum ‘omni anno’, quia et ipsa ex intervallo radi solent.* [Geymonat: ullast P: ella est Μωγ¹, *Prisc. XIV, 41*, nulla est Rby, *Probus 254, 5, om. n*]
- SERV. Verg. georg. 2, 454: QUID MEMORANDVM AEQVE B. D. T. quid similiter laudandum tulerunt dona Liberi, sicut silvae multa sponte procreantes? alii **legunt** ‘et quae’, ut sit sensus, quid dicendum est quae tulerunt, id est attulerunt, ipsa etiam dona Baccheia: ut hoc dicat, parum est quod vites tantum laborem requirunt, etiam munera earum causas praestant furoris. [Geymonat: aequae γ]
- SERV. Verg. georg. 3, 219: IN MAGNA SILVA alii ‘Sila’ **legunt**, ut sit mons Lucaniae: quod modo nulla necessitas cogit, ut in Aeneide (12, 715) ac velut ingenti Sila summo ve Taburno, ubi utrumque speciale est. [Geymonat: Sila M¹, *Asper p. 538, 16*: silva AMPRωγ, *Arus. 497, 28*; *schol. Bern. (cf. Aen. 12, 715)*]
- SERV. Verg. georg. 4, 45: E LEVI RIMOSA CVBILIA LIMO alii ‘et levi’ **legunt**. unustamen sensus est; nam hoc dicit: quod illae nimio labore perficiunt, tu e levi ungue rimosa cubilia circumfovens limo, etiam rarasfrondes superinice. quod ideo fit, ne vel limus crepet, vel cavernae aut sole penetrentur aut frigore.
- SERV. Verg. georg. 4, 230: ORE FAVE FVMOSQVE MANV quia odores malos oderunt: ideo ‘prius haustu sparsus aquarum’. ‘ore fave’ cum religione ac silentio accede: in XUI. Ennius “hic insidiantes vigilant, partim requiescunt tecti gladiis sub scutis ore faventes”. ponitur eadem voxet pro ‘velle’: apud eundem Ennium in XUI. “matronae moeros complent spectare faventes”, id est volentes. ORE FOVE ipsos haustus scilicet. et hoc dicit: spargendo aquam imitare pluviam, fumum etiam praefere: quibus rebus cum territae illae discesserint, inpunepoteris mella colligere. alii ‘ore fave’ **legunt**, ut sit ‘tace’: etiam ipse in quinto (71) ore favete omnes; Horatius favete linguis. [Geymonat: ora fove M⁷ωγ (cf. *Georg. 2, 135*), *Servi codd. quidam in lemmate, idque firmari Collumellae loco 9, 14, 3, censuit Sabbadini*: ore fove Rabvγ², *schol. Bern. v. l. Ribbeck*, ore fave MPdfnty¹, *schol. Bern. v. l. (cf. Aen. 5, 71), idque post Ameisium receperunt nonnulli (ut Funaioli, ‘Athenaeum’, X, 1932, 399, praesertim quibus religionis aliquid in hoc loco inesse visum est, cf. Crook ‘CR’, XXIV, 1910, 49)*]
- SERV. Verg. georg. 4, 411: TANTO NATE MAGIS alii **legunt** ‘tam tu nate magis’. [Geymonat: tam tu *edd. Post Ribbeck, cl. Aen. 7, 787 et Don. Ter. Hec. 417*: tantu MPγ, tanto M⁷Rωγ¹, *Non. 258, 36, edd. Pler.*, tantum b, tante c, *perit in G*; <alii dicunt tantum, alii tanto magis; *Iunilius dicit: quanto legitur et tanto> schol. Bern.*]
- SERV. Verg. georg. 4, 446: FALLERE CVIQVAM alii ‘quicquam’ **legunt**. hoc autem dicit: cum omnia noveris, desine adventus mei causam velle cognoscere. [Geymonat: quicquam MRVbdnrt, *Arus. 471, 30*: cuiquam Pω et, ex quiquam, γ¹; (cuius lemma recte quiquam id est cuiquam coniecit Sabbadini), <alii quicquam legunt> *Schol. Bern.*]
- SERV. Verg. Aen. 6, 529: AEOLIDES Vlixes, qui ubique talis inducitur: nam Anticliae filius est, quae ante Laertae nuptias clam cum Sisypho, Aeoli filio, concubuit, unde Vlixes natus est. hoc ei et in Ovidio Aiaxobicit “et sanguine cretus Sisyphio”. alii Oeliden **legunt**, de quo nusquam **legimus**. [Geymonat: aeolides R, *Tib.*: eoliades F, oelides MPωγ, eolides ntu, *perit in Π₁₀*, <Oelides pro Eolides> *Sac. 449, 5-6*]

- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 109: SAXA VOCANTI ITALI MEDIIS QVAE IN FLVCTIBVS ARAS ordo est, quae saxa in mediis fluctibus Itali aras vocant. *pro quibus hunc ordinem esse ait 'tris Notus abreptas mediis fluctibus in saxa latentia torquet'. alii 'mediis (quae) fluctibus aras' legunt, ut sit ordo 'saxa vocant Itali aras, quae mediis fluctibus', ut desit 'sunt'. Italos autem aliqui non qui in Italia nati sint, sed qui Latine loquantur accipiunt.* [Geymonat: mediis quae Rp?ω, Quintil. 8, 2, 14: mediisque Myaceh, Wagner. *Hanc mixturam iure vituperavit Quintil.* («quibus adhuc peior est mixtura verborum, qualis in illo versu saxa-Aras»; ceterum pronomini relativi hyperbaton post tria verba etiam B. 2, 37 et Aen. 2, 295, 472, post novem Aen. 7, 680; cf. Pluess, 'JKPh', 1884, 590 s. et Vulic, 'BPhW', XXXI, 1911, 220ss.)]
- SERV. Verg. Aen. 1, 734: ADSIT LAETITIAE BACCHVS DATOR alii 'adsis' **legunt**, secundum quos 'Bacchus' aut antiptosis est, aut antiquus vocativus, ut socer arma Latinus habeto. [Geymonat: atsit M]
- SERV. Verg. Aen. 2, 59: QVIS SE quibus se. alii 'qui se' **legunt**. [Geymonat: quis (om. se) a, quis se do]
- SERV. Verg. Aen. 2, 65: CRIMINE AB VNO hoc est causa, ut "crimen amor vestrum": ab eo quod praecedit id quod sequitur. si enim simpliciter intellexeris 'crimine', de negotio ad personam vitiosum transitum facis. alii sic **legunt** 'Danaum insidias et crimina'. [Geymonat: crimen Tib.]
- SERV. Verg. Aen. 2, 75: MEMORET QVAE SIT FIDVCIA CAPTO aut dicat quae tanta sit in captivo fiducia, ut audeat dicere 'et super ipsi': aut certe 'memoret' est meminerit, ut significet, meminerit in captivo per veriloquium vitae esse fiduciam. unde et responsio talis est 'fatebor vera'. alii 'memorem' **legunt**, ut sit sensus, hortabamur ad loquendum memorem, hoc est qui diligenter factionis suae meminerat. [Geymonat: memores Ribbeck (cf. Aen. 10, 108 et 149 ss.) memoret P, corr. P²,]
- SERV. Verg. Aen. 2, 114: SCITANTEM participium pro participio est, id est scitaturum. alii 'scitatum' **legunt**, id est inquisitum. [Geymonat: scitantem MPafhnrtγ, Don. Ter. Eun. 548, Ansil. SC 237: scitatum M⁷ωγ¹, Char. 270, 11, Non. 386, 24, Tib., Mynors]
- SERV. Verg. Aen. 2, 455: DVM REGNA MANEBANT 'dum' donec: et absolutus est sensus. alii tamen 'cum' **legunt**: sed 'cum manebant' quomodo dicimus, cum constet 'manebant' modum esse indicativum? hoc ergo sciendum est, quia, quando coniunctivus modus est, necesse est aliquid iungi aut subaudiri, ut 'cum venirem, vidi illum'. si autem 'cum veniebam' dicamus, aut modus pro modo est, hoc est indicativus pro coniunctivo: aut 'cum' non erit coniunctio, sed adverbium temporis, et significat 'tempore quo veniebam'.
- SERV. Verg. Aen. 3, 499: QVAE FVERIT MINVS OBVIA GRAIS id est quae nullum patiat excidium. alii 'fuerint' **legunt** et volunt esse maledictum in Graecos, ut ad auspicia referas: quod non procedit; nec enim de hoc agebatur. [Geymonat: fuerit G²ωγ, Tib., Mynors: fueris G, fuerint MPHcy, Ribbeck, Funaioli ('Casinensia', 2, 1929, 396), Sabbadini ('Historia', IV, 1930, 542)]
- SERV. Verg. Aen. 4, 26: PALLENTES VMBRAS HEREBO *id est* in Herebo. alii 'Herebi' **legunt**. aut 'Herebo', ad Herebum, ut "it clamor caelo". et perseveravit in atroci imprecatione: nam non sufficit 'adigat me fulmine ad umbras' dixisse, adiecit 'pallentes umbras Herebo noctemque profundam'. [Geymonat: erebo FGppntγ, Serv.: eribo R, erebi MP²ωγ¹, Tib. Funaioli 'Studi di letteratura antica, II, 1, Bononiae 1947, 384']
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 54: INCENSVM INFLAMMAVIT ut Horatius "oleum adde camino". alii non 'incensum', sed 'inpenso' **legunt**, ut sit Terentianum *inpendio magis animus gaudebat mihi*. [Geymonat: inpenso F (inpenso p), Ansil. IN 1225: penso P, incensum MP²Rωγ (imcensum F¹), Serv., Tib., Pease]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 641: STVDIO ANILI aut pro aetatis possibilitate: aut pro industria qua utuntur aniculae: aut pro voluntate obsequendi. alii 'celebrabat' **legunt**, quia antiqui hoc verbum in velocitate ponebant. Accius "celebri gradu gressum adcelerate". [Geymonat: celebrabat M¹Pry, imitari videtur Apul. Met. VI, 14: celerabat Mpωγ¹, Tib., Pease (cf. Aen. 5, 609)]
- SERV. auct. Verg. Aen. 5, 851: FRAVDE SERENI serenitatis: ut "et servantissimus aequi". alii **legunt** 'deceptus fraude caeli sereni'. [Geymonat: caelo Pcy, Serv., Tib., Ribbeck et Sabbadini,

- Stégen ('Latomus', XXX, 1971, 172): caeli MP¹Rωγ¹, ps. Acro Hor. C. 1, 5, 7, comm. Lucan. 5, 415, Mynors editoresque plerique; Sereno cy, corr. γ¹]*
- SERV. Verg. Aen. 6, 84: IN REGNA LAVINI alii 'Latini' **legunt**, cuius tunc erant. sed quia divina loquitur, futura praeoccupat; postea enim Lavinium dicitur: licet possit ad Lavinum, Latini fratrem, referri, qui illic ante regnavit.
- SERV. Verg. Aen. 6, 270: INCEPTAM alii 'incertam' **legunt**, illuc tamen recurrit; nam 'incertam' incipientem, id est minorem significat. [Geymonat: incertam F¹MPRωγ, Non. 345, 30, adn. Lucan. 9, 73, Serv. Georg. 2, 179, Dserv. Aen. 3, 203, Tib.: incertum F inceptam abeuv, obscuram noctem Prisc. XIV, 50 (cf. v. 268)]
- SERV. Verg. Aen. 7, 570: CONDITA ERINYS *recepta*, alii 'condit' **legunt** et 'se' subaudiunt. [Geymonat: condita Rω, Tib.: condit Mγabcdeh, Fairclough]
- SERV. Verg. Aen. 7, 773: POENIGENAM matris poena genitum: alii 'Phoebigenam' **legunt**, ut Probus. [Geymonat: poenigenam] poenigenam Mωγ¹, Horsfall et postremo Timpanaro 'Virgilianisti' 64-66, poeniginam R, phenigenam fs: Phoebigenam Pa?dγ]
- SERV. Verg. Aen. 8, 223: TVRBATVMPQVE OCVLIS ea parte turbatum, quae proditrix mentis est. alii 'oculi' **legunt** et accipiunt a superioribus 'videre turbatum oculi'. [Geymonat: oculis MPRωγ¹, Serv. Aen. 5, 505; 9, 125, Tib., Ribbeck et Mynors: oculos γ; oculi Sabbadini etiam Williams, 'PVS' 12, 1972-1973, 54]
- SERV. Verg. Aen. 8, 692: CONCVRRERE MONTIBVS ALTOS alii 'altis' **legunt**, unum tamen est. [Geymonat: altis aho]
- SERV. Verg. Aen. 9, 98:EVASERIT VNDIS de undis exierit, cum venerit ad eum locum, de quo navigatura iam non sit. alii **legunt** 'evaserit undas'; *quod si est, intellegimus 'quaecumque evaserit undarum periculum'*.
- SERV. Verg. Aen. 9, 266: DICERE SORTEM statuere. alii proprie 'ducere' **legunt**, quod est sortium, ut <6, 22> "stat ductis sortibus urna". alii 'deicere' **legunt** secundum illud <5, 490> "deiectam que aerea sortem accepit galea", id est sortiri praedam. [Geymonat: dicere MM^xPay, Dserv., Aen. 3, 323: ducere M¹Rωγ¹, Tib., Markland ad Stat. Silv. 5, 3, 92; (deicere Sabbadini, cl. Georg. 3, 422)]
- SERV. Verg. Aen. 10, 417: FATA CANENS quasi divinus. alii 'cavens' **legunt**; secundum quod non statim et divinus: nam et ab aliis audita cavere potuerat. [Geymonat: canent Pγ (corr. P²γ¹), cavens Tib., Ribbeck]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 458: IRE PRIOR PALLAS subaudis 'voluit'. alii 'ire' pro 'it' **legunt**, ut sit infinitivus pro indicativo.
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 791: OPTIMA FACTA alii **legunt** 'optime': *est autem prosphonesis*. [Geymonat: optima Pωγ: optimae ex duobus lectionibus conflatum M, optime M²Rbr, Tib.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 169: NON ALIO DIGNITER TE FVNERE PALLA latenter hic Aeneae ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, ut pater amplius praestare non possit. alii 'dignem' **legunt** iuxta veteres ab eo quod est 'digno': *Calvus hunc tanto munere digna, Pacuvius in Hermione cum neque me inspicere aequales dignarent meae, ipse Vergilius <III 475> coniugio Anchisa Veneris dignate superbo*. [Geymonat: dignem Sabbadini, Timpanaro, 'Virgilianisti' 120-121.]
- SERV. Verg. Aen. 11, 258: SCELERVM POENAS EXPENDIMVS OMNES id est luimus omnes poenas, quae sunt statutae sceleribus. alii 'sceleris omnis' **legunt**: nam 'omnes' non potest ad Graecos referri, quia non omnes pertulere supplicia. *sed si 'omnes', mire, ne putes forte factum. et adiuvandum pronuntiatione*. [Geymonat: omnis γ¹]
- SERV. Verg. Aen. 11, 671: SVFFVSO CASVRO nam 'suffusi' equi dicuntur quos vulgo incespitatores vocant. alii 'suffosso' **legunt**, id est praecipiti et iam cadenti. [Geymonat: suffusso Sabbadini: suffosso Mbur, suffuso M¹Rω, Tib., edd., subfuso γ]
- SERV. Verg. Aen. 11, 818: FRIGIDA LETO alii 'telo' **legunt** et intellegunt 'vulnere'. *et quidam LABVNTVR LETO non 'letto frigida', sed 'letto labuntur'. alii 'frigida leto' accipiunt, quia sequitur post 'captum leto posuit caput'. non nulli 'frigida lumina' tradunt, scilicet igni caloris extincto, ut e contrario ad caelum tendens ardentia lumina*.

- SERV. Verg. Aen. 12, 790: CERTAMINA MARTIS ANHELI alii ‘certamine’ **legunt**, ut sit sensus: adstant contra se in Martis anhelii certamine. [Geymonat: certamine b, *perit in* Π₁₈, ad certamina *SchenkI*]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 65: *Plantis*, semine. *Durae*, non ad lignum, sed ad fructum. *Nascuntur*, subauditur ‘melius respondentes’. *Durae*, alii ‘edurae’ **legunt**, ut (Georg. 4, 145): ‘Eduramque pirum.’ *Coryli*. *Corylus* est ex qua auellana nux nascitur. [Geymonat: edurae d: et durae Μγ²ω, <et durae... alii ‘edurae’ legunt, quasi non durae ... ut ‘e’ modo minuentis, non augentis habeat significationem >Serv., <durae, alii edurae legunt, ut eduramque primum (Georg. 4, 145)> *schol. Bern.*; ecdurae *Ribbeck*; cf. *Timpanaro*, ‘*Virgilianisti*’ 131-132]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 447: *Scis*, tu scis omnia et aduentus mei causam. *Proteu*, uocatiuus Graecus. Alii ‘quicquam’ **legunt**. Geymonat: quicquam MRVbdnrt, Arus. 471, 30: cuiquam Pω et, ex quiquam, γ1; <cuiquam: *alii quicquam legunt*>Serv, <quisquam: *alii quicquam legunt*> Dserv, (*cuius lemma recte quiquam id est cuiquam coniecit Sabbadini*)
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 473: *Quam multa, tam multa simulacra, quam multa folia. In foliis, alli legunt* in ‘fuuiis’. [Geymonat: foliis FRω, Arus. 485, 6: silvis Μγcfhnv, ex Aen. 6, 309; .]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 545: *Orphei*, in *Ebrii* ‘Orphi’, alii genetiuo, alii datiuo, sed Graeco **legunt**. *Lethaea papauera mittes*, ut iras uel furores obliuiscatur. [Geymonat: orphei ΜγVω, *schol. Ver.*, <*Orphei datiuus est Graecus*> Serv.: orphi M², orphea Rn, *perit in* FG; cf. v. 553 et B. 4, 57]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 548: *Matris, Cyrenes. Capessit, Aristaeus*; alii **legunt** ‘facessit’, frequentatiua pro perfecta. [Geymonat: facessit Fγ¹RVω, Serv.: capessit Μγr, *evanuit in* G.]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 565: *Carmina*, Bucolica. *Lusi*. Poetae dicuntur ‘ludere’, quando scribunt. *Auxi*, alii **legunt** ‘audax’. *Auxique iuuenta. Iunilius* dicit: ‘uult se iuuenem intellegi Bucolica scribisse.’ *Carmina* et reliqua. Bene et breuiter hunc titulum de scriptis suis confecit. *Auxi*, prima aetate, ferox. Nam XXVIII anno scripsit Bucolica. *Gaudentius* dicit.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 5, 668: COMMERCIA VITAE alii uitae **legunt**. ergo si uitae, quia omnes Argiui erant siue quia commercia uitae communes sunt irruentes casus excipere; si uitae, quia sacerdos erat Apollinis.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 935: (FATA PATENT HOMINI PIGET) INSERVARE (PERITQVE/ VENTVRI PROMISSA FIDES) <inseruare> attendere auspicia. alii ‘inseruire’ **legunt** et est uerbum augurum de caelo seruato. dicit ergo: piget nos insistere <id est non> quaerimus futura, et ideo perit uenturi fides promissa
- ADNOT. Lucan. 3, 149: NIL IAM **legitur** et nullam. NULLAM id est rem, ab eo quod ait supra <147. 148> ‘tot rebus iniquis paruimus’ Alii **legunt** ‘nil iam’. [Housman nullam] nullam a, nil iam Ω, non iam ZM, quorum in utroque progressus significatio aliena est. *Nullam* ex tot rebus iniquis]
- SERV. Verg. georg. 2, 256: ET QVISQVIS COLOR vera lectio haec est: nam male quidam ‘et quis cuique’ **legunt**, excludentes ‘at’, ut sit ‘et quis cuique color: sceleratum exquirere frigus difficile est’. alii ‘colos’ **legunt**, ut excluso ‘s’ fiat synalipha et scandamus ‘et quis cuique colat sceleratum’, ut sic sit, quemadmodum “inter se coisse viros et discernere ferro”. quod non procedit: tunc enim ‘r’ in ‘s’ mutatur, cum longa opus est syllaba, ut ‘color colos’ ‘labor labos’; hic autem non solum longam non facit syllabam, sed etiam excluditur ‘s’ cum superiore vocali: unde **legendum** est ‘et quisquis color’, quod nec obscuritatem adfert nec fidem derogat lectioni. [Geymonat: quis cui abf: quiscuique (*Georg. 3, 102*) Mcr, quisquis M⁷Pω, Ribbeck, quiscuicue R]
- SERV. Verg. Aen. 7, 801: QVA SATVRAE IACET ATRA PALVS secundum hanc lectionem re vera Saturam paludem intellegimus; sed alii ‘Asturae’ **legunt**. quod si est, paludem pro flumine posuit; nam haud longe a Terracina oppidum est Astura et cognominis fluius. [Geymonat: quas R, Sturae *Horsfall*]
- SERV. Verg. Aen. 8, 406: CONIVGIS INFVSVS GREMIO hoc est ante concubuit et sic quieuit. Probus uero et Carminius propter sensum cacenphaton ‘infusum’ **legunt**, ut sit sensus: dormiit cum coniuge dormiente, id est petiit soporem, infusum etiam coniugis gremio. alii ‘infusus’ **legunt**, ut significetur coisse illos et sic sopitos, et uolunt esse emphasin coitus: nam ‘infusum gremio soporem’ nihil esse dicunt. multi autem cacenphaton accipiunt, ne duo epitheta

videantur, 'placidum' et 'infusum'. alii figurate accipiunt 'placidum per membra' pro eo quod est placidum membris. [Geymonat: infusus Μωγ, *Non., Gramm., Tib.*: infusum in infusus *corr.* P, effusus *Diom.* 460, 18]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 830: *ARMA RELINQVENS alii 'arma relinquunt' legunt. Probus hypallagen vult esse vel contrarium, ut ipsa relinquat. alii 'arma relinquunt' cum laude dictum accipiunt, id est illa decidebant e manibus Camillae exanimis.* [Geymonat: *cf. Aen.* 12, 916 eademque ratione mutatum litterarum ordinem ad v. 259]

l) *alii legant*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 108: *RHOETEAS Rhoeteum promontorium Troados: licet alii 'Rhoetias' legant propter Rhoetiam Sithonis filiam. et amat Vergilius declinationes Graecas, salva regulae reverentia, in Latinas convertere et Graecam diphthongon in 'e' longum mutans, ut Αἰνεΐας Aeneas, Μήδεια Medea, Ροΐτειον Rhoeteum.* [Geymonat: hoetheas P, *corr.* P², retheas *schol. Bemb. Ter. Heaut.* 188]

SERV. Verg. Aen. 6, 375: *RIPAMVE INIVSSVS ABIBIS* ut 'abeo in Tuscos', sicut diximus supra <4, 106>: quamquam alii 'adibis' **legant**. [Geymonat: adibis MPRωγ: abibis adtv (abis e), *Serv. hic et Aen.* 4, 106, *Tib.*]

SERV. Verg. Aen. 4, 174: *FAMA MALVM* definitio est, ut 'quo' ex praecedenti pendeat nomine: quamquam alii 'qua' **legant**. sane 'quo' nisi definitio sit, legi non potest; nec enim procedit, ut ordo sit 'Fama, quo non aliud malum est velocius'. [Geymonat: qua MPRV¹p¹hty, *Tert. Apol.* VII, 8, *Isid.* 5, 27, 26: quo P¹Vωγ¹, *Tert. Ad nat.* 1, 7, 2, *Prisc. Praeex.* 12, *Tib.*, quia p]

m) *Alii tradunt legi*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 104: *TVM PRORAM AVERTIT alii 'prora' legi tradunt.* [Geymonat: prora ρω, *Porph. Hor. S.* 1, 3, 55, *Serv. ad v. 401*: proram MyR, *Tib.*]

n) *Quidam legunt*

PS. ACRO Hor. epist. 2, 2, 8: *Quidam 'imitabitur' legunt, quod est a puero alienum. Melius ergo legimus 'imitaberis', id est tam se<cundi> ingenii est, ut flectas eum, quo uelis, tamquam argillam udam; et in ueteribus exemplaribus 'imitaberis' legitur.* [Keller-Holder: imitaberis EMσψ uar. gl² uar. Pseudacr. imitabērijs^{bit} υ λ' π²dm Pseudacr. imitabimur FRπ¹ ()]

PORPH. Hor. sat. 2, 3, 166: *Quid enim differt Barathron<i>. Barathro luxuriosus. Verum quidam legunt barathro, ut ueniat a nominatio barathrus.* [Keller-Holder: barathrone DFλ' g *corr.* υ *Pph.* barathrone γα cum r barathroni m baratrone σg pr. cum β balathrone v balatrone M balatrone x *Porph.*]

DON. Ter. Ad. 574: 2 *VBI EO VENERIS CLIVVS DEORSVM VERSVM EST HAC TE PRAECIPITATO* hoc lentius. quidam clarius **legunt**, ut sit '<te> praecipitato' cito descende.

DON. Ter. Hec. 58: 5 *QVAM PAVCOS* quidam non 'paucos' sed 'paucis' **legunt**; sic enim Apollodorus ὀλίγαις ἐραστῆς γέγον' ἐταίραισιν Σύρα, βέβαιος ». [Prete: paucis *Don. Mar. (quidam non "paucos" sed "paucis" legunt sic enim Apollodorus Don.)*]

DON. Ter. Phorm. 249: 1 *MOLENDVM VSQVE IN PISTRINO* facete enumerat seruus uniuersa supplicia suae condicionis excepta cruce et furca, quarum poenam uerbis extenuare non potuit. 2 *HABENDAE COMPEDES* uitiosam locutionem seruili personae dedit Terentius; nam integrum esset, si diceret 'habendas compedes'. unde quidam non 'esse' sed 'usque' **legunt**. [Prete: Moléndum usque in pistrino] mo. esse ADGL *Linds. K.* mihi esse usque CFL² (usque esse) v molendum mihi est usque PD² (est mi) E (quidam...legunt) –dumst *Bentl. Dz, -dum usque Umpf. Fleck. Mar.*]

SERV. Verg. georg. 1, 96: *NEQVE NEQVIQVAM* id est non sine causa: nam semper duae negativae unam confirmativam faciunt: unde male quidam locum illum **legunt** in Terentio pater adest, cave ne te tristem sentiat - si enim hoc est, dicit, vide ut te tristem esse sentiat: quod procedere minime potest - sed ita **legendum** est cave te tristem esse sentiat. si enim hoc est, dicit, vide ut te tristem esse sentiat: quod procedere minime potest -sed ita **legendum** est "cave te tristem esse sentiat". nam et 'ne' et 'cave' prohibentis est.

SERV. Verg. georg. 2, 69: *FETV NVCIS ARBVTVS HORRIDA* versus dactylicus: nam male quidam 'horrens' **legunt**. 'horrida' autem hispida. et iam transit ad insitionem, quae duplex est: nam aut insitio dicitur, cum, fisso trunco, surculus fecundae arboris sterili inseritur, aut

- oculorum inpositio, cum, inciso cortice, libro alienae arboris germen inserimus. [Geymonat: < fegtu nucis arbutus horrida versus dactylicus: nam male quidam 'horrens' legunt > Serv et Schol. Bern; <nam et male quidam horrens et sic in Corenliani> Philarg., <syllaba longiores sunt... arbutus horrida> Macrob. 5, 14, 4]
- SERV. auct. Verg. georg. 2, 333: *NEC METVIT quomodo non metuit, si surgunt? solvitur: 'nec surgentes metuit' est 'nec surgunt'. hoc dixit: non metuit, ne tempestate opprimatur.* NEC METVIT variat: nam supra ait 'audent se gramina campo'. et aliter: Celsus ait 'germina' reliquisse Vergilium; loquitur enim de omnium arborum fetu: unde male quidam 'gramina' **legunt**. et 'nec metuit' utrum non metuit, ne surgant, an ideo nonmetuit, quia non surgunt? quod magis puto. [Geymonat: germina recc. (ex gr. Cod. Lond. Regius 15 B, XXI): gramina MRωγ, gramine P]
- SERV. auct. Verg. georg. 2, 383: *THESIDAE Athenienses, qui primi ludos instituere Liberalia. et aliter: quidam legunt 'ingeniis', ut sit, praemia posuerunt ingeniis. dabatur autem hircus praemii nomine: unde hoc genus poematis tragoediam volunt dictam. et 'Thesidae posuere' ideo, quia primi Athenienses Liberalia statuerunt. Thesidae dicti a rege Theseo. compita ut Trebatio placet, locus ex pluribus partibus in se, vel in easdem partes ex se vias atque itinera dirigens, sive is cum ara, sivesine ara, sive sub tecto, sive sub divo sit, ubi pagani agrestes, bucina convocati, solent certa inire concilia: hinc et lares compitalicii et feriae compitaliciae.* [Geymonat: ingeniis R: ingentis (ingentes cdf) MPωγ, Prisc. II 35, Non. 196, 7, GLK VIII, 99, 16; 132, 18 ps. Probus; utrum ingentes an in gentes, nulla codicibus auctoritas]
- SERV. Verg. georg. 2, 464: *INLVSASQVE AVRO V. in quibus artifex auro ludens aliqua depinerat. male autem quidam 'inclusas' legunt.* [Geymonat: inlusasque M²ωγ: inclusasque MPra, inlausasque γ; <inclusas inlusas> schol. Bern.]
- SERV. Verg. georg. 3, 475: *ET IAPYDIS A. T. id est Venetiam: nam Iapydia pars est Venetiae, dicta ab Iapydio oppido: Sallustius "primam modo Iapydiam ingressus". huius fluuius est Timavus. unde male quidam 'Iapygis' legunt, cum Iapygia sit Apulia.* [Geymonat: Iapydis ω, et Serv. hic et Aen. 11, 247, interpr. Schol. Bern. et ps. Probus: Lapydis M, Iapygis Pbrγ, schol. Bern. in lemm., Lapygis R]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 497: *SVPER IMPONAS quidam 'imponant' legunt, scilicet famulae.* [Geymonat: imponas Pωγ, Diom. 439, 4, inponas M²Πi: inponant FMp, Mariotti ('Paideia', 5, 1950, 27), imponens c, imponam Dosith. 429, 13, Baehrens; cf. Funaioli, Studi di letteratura antica, II, 1, Bononiae 1947, 375 s.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 598: *QVEM SECVM PATRIOS et reliqua. quidam in utroque versu pro 'quem' legunt ('qui'), ut sit vetus figura per ellipsin: ubi sunt qui aiunt patrios penates portasse et parentem umeris subisse? sane hic 'subisse' iuxta praesentem usum accusativo iunxit, cum alibi antique dativo usus sit, ut "subeunt luco" et "muroque subibant".*
- SERV. Verg. Aen. 8, 543: *HESTERNVM autem larem cui pridie sacrificaverat. et est iteratio: nam male quidam 'externum' legunt, id est extraneum.* [Geymonat: hesternumque] hesternumque Pωγ; externumque Mra, etiam Martina]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 398: *IN HOSTES quidam 'in enses' legunt et melius hoc putant, quam in hostes.* [Geymonat: enses Pωγ: hostes MRVbdfhnt, Tib., ex v. 554 et Aen. 2, 511]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 811: *FESSOS QVATIT AEGER ANHELITVS Probus ait commodius hic est 'aeger', quam in quinto <432> 'vastos quatit aeger anhelitus artus': quamvis consuetudo sit Vergilio ista mutandi quidam 'acer' legunt: et volunt in quinto 'aeger' aptius dictum de sene, hic de iuvene 'acer' melius convenire.* [Geymonat: acer Bentley]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 377: *MAGNA CLAVDIT NOS OBICE PONTVS periphrasis, id est mari claudimur. et modo usus habet, ut 'hic obex' dicamus, unde quidam 'magno obice' legunt. antiqui etiam 'haec obex' dicebant, secundum quod est 'magna obice'. hinc est quod non nulli vitant generis dubietatem et legunt 'magni', scilicet 'maris'. Caper tamen in libris dubii generis probat dici et 'hic obex' et 'haec obex', quod, ut diximus, hodie de usu recessit.*
- SERV. Verg. Aen. 11, 527: *TVTIQVE RECEPVS male quidam 'recessus' legunt: nam 'receptus' dicitur, quo se tuto exercitus recipit: unde et signa 'receptui canere' dicuntur.* [Geymonat: receptus MPωγ¹, Tib.: recessus M¹Ra, receptis γ]
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 598: *ETRVSCISQVE DVCES Etruria dicta est, quod eius fines tendebantur usque ad ripam Tiberis, quasi heterouria; nam heteron est alterum, horos finis*

vocatur. Roma enim antea unam tantum Tiberis ripam tenebat: Iuvenalis et quae imperii fines Tiberinum virgo natavit. *quidam sane 'Etruri' legunt, ab 'Etruria': trans Tiberim enim Etruriam dicebant, homines Etruros, quos nunc Etruscos.* [Geymonat: etrurique P²dr, *Tib. In lemm., Sabbadini, etrurique f, tyrrhenique Tib. In interpr.*]

SERV. Verg. Aen. 12, 715: AC VELVT INGENTI SILA SVMMO VE TABVRNO Sila mons silva est Lucaniae, Taburnus mons Campaniae: Sallustius de fugitivis in silva Sila fuerunt: unde pessime quidam 'silva' **legunt**, quia proprium appellativo non potest exaequari. unde bene proprium *proprio* iunxit. [Geymonat: Sila ΜΡωγ¹, *Asper p. 538, 17, Serv. Hic et Georg. 3, 219: silva Rafy, om. V*]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 277: *Felicis operum*, ad sumenda opera. *Pallidus*, quia pallidos facit. *Quintam*. Dicitur hic numerus Mineruae esse consecratus, quam sterilem esse constat, unde sterilia omnia quinta luna esse nata dicuntur. *Gaudenti*us dicit. *Orcus*, infernus; quidam cum aspiratione 'Horcus' **legunt**. [Geymonat: horcus P, *Dserv. Aen. 3, 357 (hortus cod.) Ribbeck*, <horcus pro orcus: sic enim dicebant antiqui > *GLK IV, 444, 21-22*, <Orcus... quidam cum aspiratione Horcus legunt> *schol. Bern.:* orcus AMRωγ, Cornutus ap. *Dserv., Serv. Hic et Georg. 1, 331 (sed morbus codd. nonnulli)*, Sabbadini et Mynors, orchus *Probus ap. DServ. (aspirationis notam supra vocem illam in Probi exemplari positam, scilicet ut horcus legeretur falso interpretatam esse statuit Ribbeck)*; cf. Serv. Georg. 3, 223, Hesiod. opp. 803-804, (ἐν πέμπτῃ γάρ φασιν Ἐρινύας ἀμφιπολεύειν Ὀρκον γεινόμενον,) Mar. Vict. 1, 4, 84, Plaut. Epid. 176 (horcus *cod. A*)]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 69: *Inseritur uero* et reliqua. In arbuto nucem, in platano malum, in fago castaneam, in orno pirum inserimus. *Horrida*, hispida. *Horrida*, uersu dactylico; nam male quidam 'horrens' **legunt**.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 5, 665: RECTO QVE ERYMANTHIVS ENSE quidam rectorque Erymanthius **legunt**, sed male. Erymanthium ergo Parthenopaeum dicit ab Erymantho, monte Arcadiae. RECTO... ENSE protenso gladio.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, 348: CORYCIVM QVE NEMVS quidam 'Ogygium' **legunt**, quo uocabulo antiqui Thebanos intellegi uolebant, quia post Cadmum Ogygius Thebas rex. quia post Cadmum Ogygius Thebas rex. quo uocabulo antiqui Thebanos intellegi uoluerunt post etiam nemori est hoc nomen impositum. etiam tumulus circa Thebas ita uocatur.

SERV. Verg. georg. 2, 417: IAM CANIT EFFECTVS EXTREMOS VINITOR ANTES melius est 'effectus' **legere**, quam 'effectos', ut quidam **legunt**. et 'antes' alii extremos vinearum ordines accipiunt, alii macerias, quibus vineta cluduntur, quae maceriae fiunt de assis, id est siccis, lapidibus: unde et 'assae tibiae' dicuntur, quibus canitur sine chorivoce. dicuntur autem antes a lapidibus eminentioribus, qui interponuntur ad materiem sustentandam: nam proprie antes sunt eminentes lapides vel columnae ultimae, quibus fabrica sustinetur, et appellantur antes ἀπὸ τοῦ ἀντιστήκειν: ad quam etymologiam etiam extremos ordines vinearum possumus trahere, qui antestant. hoc autem dicit: iam cantat rusticus labore finito; tamendeesse non potest, quod exercere circa culturam vitium debeat. *Et aliter: Cato de re militari "pedites quattuor agminibus, equites duobus antibus ducas". sunt autem extremae quadrarum partes.* [Geymonat: effectos M (*corr. M²*), effectus M⁷n effectos d; <effectos, alii effectus> *schol. Bern., extremos acesvoγ, Serv., Keil*]

SERV. Verg. georg. 2, 256: ET QVISQVIS COLOR vera lectio haec est: nam male quidam 'et quis cuique' **legunt**, excludentes 'at', ut sit 'et quis cuique color: sceleratum exquirere frigus difficile est'. alii 'colos' **legunt**, ut excluso 's' fiat synalipha et scandamus 'et quis cuique colat sceleratum', ut sic sit, quemadmodum "inter se coisse viros et discernere ferro". quod non procedit: tunc enim 'r' in 's' mutatur, cum longa opus est syllaba, ut 'color colos' 'labor labos'; hic autem non solum longam non facit syllabam, sed etiam excluditur 's' cum superiore vocali: unde **legendum** est 'et quisquis color', quod nec obscuritatem adfert nec fidem derogat lectioni. [Geymonat: quis cui abf: quiscuique (*Georg. 3, 102*) Mcr, quisquis M⁷Pω, Ribbeck, quiscuicue R]

SERV. Verg. Aen. 4, 436: QVAM MIHI CVM DEDERIS CVMVLATAM MORTE REMITTAM sensus est: quod beneficium cum mihi cumulatam dederis, sola morte derelinquam. et hic intellectus est melior, quia sorori loquitur, 'quam mihi cum dederis

cumulatam': quam lectionem Tuca et Varius probant. nam male quidam **legunt** 'quam mihi cum dederit', id est Aeneas, 'cumulata morte relinquam' et volunt intellegi, acceptum ab illo beneficium *mea* morte cumulabo et sic relinquam, ut amantes dicere consuerunt, ut *praeceps* aërii specula de montis in undas deferar; extremum hoc munus morientis habeto: *id est faciam quod illi scio placiturum, occidam me*: nam si eam odio habet Aeneas, restat ut eius morte laetetur. hoc sorori quoque potest dicere, quae credit eam ex amore concitatam id loqui, nec tamen facere: sed elocutio non procedit: nemo enim dicit 'veniam cumulata', sed 'cumulatam'. alii ita intellegunt: reddam illi gratiam, occidam illum: nam alibi ait 'non potui abreptum divellere corpus'? sed hoc totum sorori dicit. an perplexe locuta est, ut solent loqui mali aliquid molientes? 'cumulatam' autem 'veniam' numquid solidam et plenam, et cui nihil desit, debemus accipere? [Geymonat: dederit MPpy, *Ansil. CU 125*: dederis ωγ¹, *Serv.*, derit Π₅; cf. 'RF', XXVIII, 1900, 82-84, cumulatam Ppωγ, *Serv.*: cumulata ΜΠ₅b?o, *Ansil. CU 158. Id unum ex Servio colligimus, Tuccam et Varium, sed verius aevi superioris grammaticos, dederis praetulisse; cumulata ex haplographia ortum est morte] mori enim decreverat, vv. 308, 415. Locum coniecturis complures temptauerunt (monte Ribbeck, sorte Schrader, rite Baehrens, cumulatum munere mittam Klouček); cf. Pease, *Aeneidos liber quartus, Cantabr. Mass. 1935, 361 et Snijder, 'Athenaeum' 50, 1972, 417-420]**

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 244: *CRASTINA LVX deest 'veniat', hoc est crastina lux veniat tantum. [et crastina lux] si ad Aeneam referas 'spectabis' et 'non inrita dicta putaris', 'crastina lux' subaudiendum 'cum venerit'. si autem ad lucem 'spectabit' legas, 'crastina lux' suspendendum. quidam CRASTINA LVX MEA SI NON INRITA DICTA PVTARIS INGENTES RVTVLAE SPECTABIT CAEDIS ACERVOS 'spectabit' est vera lectio, et ordo est 'si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos caedis videbit': nam male quidam 'spectabis' legunt et ad lucem referunt. quod non procedit; nullus enim sic loquitur: o Aenea, nisi quae dico minime credis, o lux crastina ingentes caedis acervos videbis. alii more antiquo 'lux' pro 'luce' accipiunt: Lucilius in tertio "hinc media remis Palinurum pervenio nox" pro 'nocte'. Longus ait "deest 'venerit'": unde et ipse 'spectabis' legit. [Geymonat: spectabit Rωγ¹, *Tib. In interpr.*: spectabis MPVf?hry, *Don. Ter. Hec. 286, Tib. In lemm.*]*

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 168: *MAGNAE SPES ALTERA ROMAE ideo, quia Aeneas una. male autem quidam 'magna' legunt. sane Ascanii habitum omisit, quia puer est. [Geymonat: magna γ, *Char., Diom.*]*

SERV. Verg. Aen. 12, 514: *MITTIT autem socium supra memoratis. sane 'Oniten' Donatus dicit aut gentile esse, aut patronymicon, ut nomen eius proprium sit 'Echionius'. sed hoc non procedit, quia neque patronymicon in 'tes' exit, neque 'Onytes' a qua gente veniat, usquam lectum est. proprium ergo est, et sequens versus erit 'nomen Echionium', id est Thebana gloria, per periphrasin: nam Echionii sunt Thebani a rege Echione: unde male quidam legunt 'nomine Chionium'. alii 'nomen Echionium', hoc est genus, quemadmodum de matre 'genus' dixit, accipiunt, ut ostendatur eum Echionis esse et Peridiae filium, vel ab Echione genus ducentem. [Geymonat: ad v. 515(nomen Echionium): nomen echionium ωγ¹, *Serv. hic et Aen. 2, 89: nomine echionium MP, nomine chionium Rabfnγ, Tib., def. e; cf. Ad v. 514]**

o) *Quidam legerunt*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 137: *ANTIQUAM caram. et bene commemorat liberos et parentem, ut ostendat se non deseruisse ut vilem, sed mortis fugisse terrore. et bene fignotos finxit sibi liberos et parentem, ut maior miseratio ex pluribus nasceretur. quidam sane non 'dulces', sed 'duplices' legerunt, quia 'dulces' leve esset et commune epitheton liberorum. [Geymonat: dulcis MP²ωγ, *Tib. (cf. Aen. 4, 33): duplicis Pa]**

p) *Quidam nolunt legere*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 8: *MALE SANA non plene sana, amore vitiata; 'male' enim plerumque 'non', plerumque 'minus' significat, sicut 've', ut 'vecors' et 'vesanus'. quamquam 'male' et 'perniciose' significat, ut Lucanus "sic male deseruit" (9.310). MALESANA] 'non <sana>', ut "statio male fida carinis": aliquotiens 'minus' significat. et quidam 'malesana' nolunt hyphen legere, nec esse compositum verbum, quia composita unum plerumque corrumpant necesse est, ut 'malesuada'. [Geymonat: male sana] mala P, corr. P²]*

q) *Multi*

- SERV. Verg. georg. 2, 435: AVT ILLAE PECORI FRONDEM id est salices et genistae. multi autem ‘tiliae’ **legunt**, ut tria dixerit, salices, tilias et genistas. [Geymonat: illae M2ωγ: ille MPR; Cf. Georgii, ‘Philologus’, Suppl. IX, 1904, 286]
- SERV. Verg. ecl. 7, 19: ALTERNOS MVSAE MEMINISSE VOLEBANT si ‘volebant’, sensus est, musae utriusque meminerant, ut “amant alternacamenae”. sed multi ‘volebam’ **legunt**, ut sit *sensus*: optabam, o musae, meminisse alternos, id est omnia quae dixerunt tenere; nam et in fine dicturus est (69) haec memini. [Geymonat: meminisse] meminissae P, corr. P²]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 112: VADIS vada ta brachea. Varro de ora maritima libro I si ab aqua summa non alte est terra dicitur vadus. et multi sic **legunt** ‘inlidit que vadis atque aggere cingit harenae’. [Geymonat: obscure adque R]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 448: NEXAEQVE AERE TRABES multi ‘nixae’ **legunt**, non ‘nexae’, iuxta Varronem qui ait trisulcae fores, pessulis libratae, dehiscunt, graves atque innixae in cardinum tardos turbines. quidam trabes aeneas putant ipsum templum chalkioikon significari. versus sane ipse hypermetros est. [Geymonat: nixaeque Fab, ps. Probus B. 4, 58, Sabbadini, Boëthius (‘Eranos’, L, 1952, 147-148): nexaeque F¹MMPRω, ps. Probi codd. MP, Tib., imitari videtur Claudian. Rapt. Pros. I, 239, Ribbeck et Mynors, nexae γ, (<versus sane ipse hypermetros est> Dserv.) <nexae legitur et nixae>Ansil. NE476; ‘nixae’ id est fultae aere, ex Hom. η 89]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 636: MVNERA LAETITIAMQVE DEI id est Liberi patris, ac per hoc vinum: aut certe ut multi **legunt** ‘laetitiamque die’, id est diei, ut supra dicta munera sint multorum dierum usui sufficientia, intellegamus autem missa aliqua etiam ad usum diei. *fin caesi dilegitur. non nulli ‘dii’ legunt, sicut veteres ‘famis fami’*. Plautus in Mercatore qui aut Nocti, aut Dii, aut Soli, aut Lunae (Mer. 4-5). sane quidam hunc versum intellegi non putant posse, ut est ille quem tibi iam Troia. [Geymonat: <non dubium est quin dii scripserit pro diei: munera laetitiamque dii, quod imperitiores dei legunt ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes> Gell. 9, 14, 8; diei MPRII₆ωγ, Tib.; cf. V. 734, Georg. I, 208 et Valmaggi, ‘BFC’, XXI, 1914, 16]
- SERV. Verg. Aen. 1, 665: TYPHOEA multi ‘Typhoea’ **legunt**, ut cerialia et cerealea. ‘Typhoe+a’ autem dixit non quibus Typhoeus usus est, sed quibus Iuppiter inTyphoeum: a spoliis [id est virtute] et victoria epitheton posuit, ut Scipio Africanus et Metellus Creticus. [Geymonat: typhoea R, Sabbadini: typhoea FMγR4II8, Tib., periit in P; <nam quod Virgilius Tiphoea e correptam protulit, Doricum est> Prisc. I, 54; II, 47]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 157: PERMENSI eveci, ut est contra “pelagoque remenso improvisi aderunt”. multi autem ‘permensi’ sine ‘n’ **legunt** a verbo permeter. hic versus variasse dicitur. [Geymonat: permensi M, corr. M², permensis c ?, <multi autem..; hic versus (‘Varii esse’ Baehrens) variasse dicitur>DServ ; an permensi Sabbadini]
- SERV. Verg. Aen. 3, 635: ACVTO fuste obusto: nam secundum istum sensum multi ‘tenebramus’ **legunt**. alii ‘terebramus’ **legunt**. ‘telo’ autem ‘acuto’ potest et simpliciter accipi. [Geymonat: <tenebramus... hoc loco nonnulli terebramus tradunt>Tib.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 204: MEDIA INTER NVMINA DIVVM ac si diceret et ‘diis testibus’, ut Sallustius “quam medius fidius veram licet mecum recognoscas”: id est sis dictis medius: fidius, id est Διὸς υἱός, Iovis filius, id est Hercules. medium dixit testem. sane multi ‘munera’ **legunt**, hoc est in media precatioe deorum: et est invidiosus, si inter munera, quae ipse sacraverat. [Geymonat: nomina p, corr. p¹, munera p¹ in mg. Baehrens]
- SERV. Verg. Aen. 8, 25: LAQVEARIA multi ‘lacuaria’ **legunt**, nam ‘lacus’ dicuntur: unde est in Horatio “nec mea renidet in domo lacunar”. non enim a laqueis dicitur, sed ab eo quod sunt lacus. [Geymonat: laqueareae M, laquaria V, lacuaria schol. Ver. Ribbeck]
- SERV. Verg. Aen. 9, 453: TEPIDAQVE RECENTEM CAEDE LOCVM hypallage est, tepidum locum recenti caede; unde multi **legunt** ‘tepidumque recenti caede locum’. [Geymonat: tepidaque ωγ¹, Macrob. 6, 6, 3, Serv., Tib.: tepidamque M, tepidumque M2Pray, recentem MPRωγ¹ Macrob., Tib.: recenti (ex Aen. 8, 195) P²γ, madentem r?]
- PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 1: “Si quis vestrum, iudices”. Hoc toto capite soloecismi species continetur, nisi addas ‘et’ aut ‘idem’, ut sit: “et nunc subito mutata voluntate ad accusandum descenderim.” quare multi non “descenderim” **legunt**, sed “descendere”. [Orelli:descendere 5]

Lg 42. Pal. 4. Dtt. Alii ap. Asc. Prob. Madv. De Asc. P. 100: descenderim G2; Pal.: cf. Quint. IV. 1, 49]

SERV. Verg. georg. 2, 247: AMAROR amaritudo: et est sermo Lucretii (4, 224) et vera lectio ipsa est: nam multi ‘amaro’ **legunt**, ut sit ‘sensu amaro’. [Geymonat: amaro MPRω, *Macrob.* 6, 1, 47, *Mynors*: amaror M⁶bknt, *PAC III*, 62, 15 *Ribbeck*, *Sabbadini*, *Svennung*, ‘*Eranos*’, *LIV*, 1956, 201; <versus istos ex *Georgicis Vergilii plerique omnes sic legunt at sapor- amaro. Hyginus autem, non hercle ignobilis grammaticus, in commentariis quae in Vergilium fecit (fr. 4 Fun.) confirmat et perseverat non hoc a Vergilio relictum, sed quoque ipse invenerit in libro, qui fuerit ex domo atque familia Vergilii, et ora-amaror, neque id soli Hyginio, sed doctis quibusdam etiam viris complacitum, quoniam videtur absurde dici sapor sensu amaro torquet. cum ipse inquit, sapor sensus sit, non alium in semet ipso sensum habeat acd proinde sit quasi dicatur sensus sensu amaro torquet> *Gell.* 1, 21, 1-3; cf. *Bernardi Perini*, ‘*AAM*’, *NS*, XXXVII, 1969, 1-15 et *Goold*, ‘*HSPh*’, 74, 1970, 161-162 *Migliori* ‘*RCCM*’ 38, 1996, 103-116 et *Timpanaro*, ‘*Virgilianisti*’ 17-20.]*

SERV. Verg. Aen. 2, 348: IVVENES FORTISSIMA FRVSTRA PECTORA ordo talis est: iuvenes, fortissima pectora, frustra succurritis urbi incensae, quia excesserunt omnes dii: unde si vobis cupido certa est, me sequi audentem extrema, moriamur et in media arma ruamus. alii ‘sequi’ pro ‘sequendi’ accipiunt. obscuritatem autem facit hoc loco et synchysis, id est hyperbati longa confusio, et falsa lectio: nam multi ‘audendi’ **legunt**, multi ‘audenti’. sed neutrum procedit. ergo ‘audentem’ **legendum est**. [Geymonat: audendi Mωγ, *Isid.* 1, 37, 20, *Tib.*, *Sabbadini*: audentem Penvγ¹, *Ribbeck*, *Mynors*, *Funaioli* (*Studi di letteratura antica II*, 1, *Bononiae* 1947, 237-240), *Aly*, (*PhW*), 48, 1928, 878 s.)]

SERV. Verg. Aen. 8, 260: ANGIT INHAERENS ELISOS OCVLOS ET SICCVM SANGVINE GVTTVR ‘angit guttur’ bene dicimus, ‘angit oculos’ non procedit. ergo ‘angit’ ad unam rem pertinet, ut “disce, puer, virtutem ex me verumque laborem, fortunam ex aliis”: nam fortuna non discitur. unde multi ‘elidens’ **legunt**, et integer sensus est: nam ‘elisos’ soloecophanes est, ut sit ita ‘angit guttur et elisos oculos facit’. [Geymonat: elidens n, eliditque Klouček]

r) Nonnulli/ Non nulli

SERV. auct. Verg. georg. 1, 12: CVI PRIMA F(REMENTEM) F(VDIT) E(QVOM) M(AGNO) T(ELLVS) P(ERCVSSA) T(RIDENTI) *antiquissimi libri ‘fudit aquam’ plerique habuerunt, quoniam Neptunus fluminibus et fontibus et aquis omnibus praeest, ut ipse docet “aut praeceps Neptuno inmerserit eurus”; sed melius ‘equum’ propter armenta. in Corn. ‘equum’, in authentico ‘aquam’, ipsius manu ‘equum’.* fabula talis est: cum Neptunus et Minerva de Athenarum nomine contenderent, placuit diis, ut eius nomine civitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. tunc Neptunus percusso litore equum, animal bellis aptum, produxit; Minerva iacta hasta olivam creavit, quae res est melior conprobata et pacis insigne. ut autem modo Neptunum invocet, causa eius muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio: alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet maris. equum autem a Neptuno progenitum alii Scythium, alii Scyronem, alii Arionem dicunt fuisse nominatum. et ideo dicitur equum invenisse, quia velox est eius numen et mobile, sicut mare: unde etiam Castor et Pollux, quia eorum velocissimae stellae sunt, equos in tutela habere dicuntur. *sane hunc equum cuiuscumque nominis alii apud Arcadium, alii in Thessalia editum dicunt, in qua etiam montem altissimum ostendunt, ubi primum equus visus sit, in tantum, ut ob hanc causam a Thessalis Neptuno equestre certamen memorent institutum: unde apud Graecos ἵππιος Ποσειδῶν, a nobis equester Neptunus. alii hanc eandem de equo opinionem varie adserunt: nam primum equum et mox pullum equinum matre editum tradunt. quidam marem magis pullum initio editum volunt. nonnulli Saturno, cum suos filios devoraret, pro Neptuno equum oblatum devorandum tradunt: unde Illyricos quotannis ritu sacrorum equum solere aquis immergere; hoc autem ideo, quod Saturnus umoris totius et frigoris deus sit. ‘prima’ autem multi pro ‘olim’ accipiunt, ut “prima quod ad Troiam p. c. g. A”. alii ‘prima’ ideo, quod post Scythium Arionem genuit. nonnulli vero ob hoc ‘cui prima frementem fudit aquam’ **legunt**, quod veteres murmura aquae fremitum dicebant: Ennius ager oppletus imbrium fremitu et denuo ratibus que fremebat imber Neptuni, Vergilius in XI. (299) vicinae que fremunt ripae c(repitantibus) u(ndis) ergo ‘prima’ pro ‘primum’, quia et Pegaso fontem in Boeotia icta eius*

ungula fudit: aut 'prima tellus', id est litus, ut prima que vetant considerare terra. [Geymonat: equom P: ecum M, equum P², *schol. Bern. Ps. Probus*, equum R, aquam *schol. Bern. v. l.*, <antiquissimi libri fudit aquam plerique habuerunt, quoniam Neptunus... aquis omnibus praeest...; sed melius equum propter armenta; in Corn(eliani) equum, in authentico aquam (equom? Sabbadini) ipsius manu equum (ecum? Sabbadini)> *Dserv.*, cf. *Timpanaro, 'Virgilianisti', 148-149.*]

SERV. Verg. ecl. 7, 51: <HIC TANTVM> nonnulli 'hinc' **legunt**, ut sit intellectus: quia in domo sua semper ignis sit, ideo subiectum 'hinc tantum', ut est hinc omnis largo pubescit vinea fetu, hoc est ex hac causa. sane 'hinc' alii propterea, alii loci significationem accipiunt. [Geymonat: hinc γ (corr.γ¹)]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 115: PRONVS πρηνής. non nulli sane 'pronom' adverbialiter **legunt**.

SERV. Verg. Aen. 1, 518: CVNCTI NAM LECTI NAVIBVS bene addidit 'lecti', ne penitus omnes intellegeres. nonnulli tamen 'lectis navibus' **legunt**: quod et si sit, hypallage est, et illuc sensus recurrit. et sciendum, plerumque ut hoc loco addi aliquid generalitati et fieri specialitatem. item si dicas 'omnes scolastici laborant', generalitas est; si addas 'isti', fit specialitas, ut Sallustius transgressos omnis recipit mons Balleia prudenter addidit 'transgressos'. [Geymonat: lecti FMPωγ¹, *Serv. Tib.*: lectis P¹R²γ, letis R]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 636: MVNERA LAETITIAMQVE DEI id est *Liberi patris, ac per hoc* vinum: aut certe ut multi **legunt** 'laetitiamque die', id est diei, ut supra dicta munera sint multorum dierum usui sufficientia, intellegamus autem missa aliqua etiam ad usum diei. *fin caesi dilegitur. non nulli 'dii' legunt, sicut veteres 'famis fami'. Plautus in Mercatore qui aut Nocti, aut Dii, aut Soli, aut Lunae (Mer. 4-5). sane quidam hunc versum intellegi non putant posse, ut est ille quem tibi iam Troia.* [Geymonat: <non dubium est quin dii scripserit pro diei: munera laetitiamque dii, quod imperitiorum dei legunt ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes> *Gell. 9, 14, 8; diei MPRΠ₆ωγ, Tib.*; cf. *V. 734, Georg. 1, 208 et Valmaggi, 'BFC', XXI, 1914, 16*]

SERV. Verg. Aen. 3, 111: MATER CVLTRIX CYBELI 'mater' proprie, 'cultrix' autem 'Cybeli', id est montis Phrygiae, in quo colitur, a quo et Cybele dicta est. alii dicunt Cybelum sacerdotem eius primum fuisse in Phrygia, et ab eo Cybelen dictam. non nulli 'cultrix Cybele' **legunt**, ut sit quasi Cybeleia. alii Cybele ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν, id est a capitis rotatione, quod proprium est eius sacerdotum. [Geymonat: Cybeli Fb?vr, *Non.*: Cybele F¹MPωγ, *Serv. Aen. 10, 220, Tib.*, Cybelae *Heinsius*, cybeli vel Cybelae *Bentley*]

SERV. Verg. Aen. 11, 272: ET SOCII AMISSI **legunt** non nulli et 'admissis pennis', sed melius est 'amissi'. [Geymonat: amissis P (corr. P²), *admissi recc.*, *admissis Bentley*]

s) Qui legunt

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 483: ARMIPOTENS PRAESES BELLI TRITONIA VIRGO antonomasiva sunt pro proprio. haec autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata est. 'praeses' autem 'belli', id est quae praeest omnibus bellis, cuius nutu semper bella tractantur. sane qui 'praesens' **legunt**, quasi praestans in bellis intellegunt; qui 'praeses' sine n littera, quasi quae praesideat rei. sic praesides dii urbis appellantur. cuius genitivus 'praesidis' facit. [Geymonat: praeses MPRadry¹, *Diom. 446, 29, Serv.*, *Tib.*: praesens M¹P¹ωγ, *Macrob. 5, 3, 10, Arus. 502, 15, Sac. 461, 3*]

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 333: SVGGERE TELA MIHI ordo est: suggere tela mihi, quae in campis Iliacis in Graecorum stetero corporibus: nullum enim dextera mea in Rutulos sine causa iaculabitur telum eorum, quae iam sunt caede hostium comprobata. qui vero 'steterunt que in corpore Graium' per coniunctionem, non per pronomen **legunt**, hi non 'que' sed 'autem' debuisse dici putant, et mutatam a poeta coniunctionem. alii 'que' coniunctionem pro 'enim' ponunt, ut "primaque oriens erepta iuventa est". [Geymonat: quae MPc¹fh, *Tib.*: que M²Rωγ, *Cassiod. Inst. II, 15*]

t) Grammatici legunt

SERV. auct. Verg. georg. 3, 498: ATQVE INMEMOR HERBAE herbae' pro 'herbarum', ut ipse "inmemor herbarum quos est mirata iuventa" et rursus "carpit enim vires paulatim uritque videndo femina nec nemorum patitur meminisse nec herbae". ergo (ut) hic vel amore vel miraculo carminis oblivionem herbae factam dicit, ita illic occupatione morbi. quidam volunt

ideo dictum 'studiorum atque inmemor herbae', quod antiqui in pratis certamina exhibere consueverant. [reliqua grammatici **legunt**]. [Geymonat: studiorum ad inmemor, teste Dserv., retraxerunt nonnulli et Heyne]

u) Legunt

PORPH. Hor. epsit. 2, 2, 54: Ni melius dormire: **Legunt**: <ne> melius. Sed [u]ni uer[s]um[q-] est.

DON. Ter. Andr. 205: 1 NEQVE TV HAVT DICAS TIBI NON PRAEDICTVM duae negatiuae unam consentiuam faciunt; tres negatiuae pro una negatiua accipiuntur, ut hic neque haud non. Sallustius "haud impigre neque inultus (Sall. Hist. frg. 41M.)". uera ergo lectio est 'neque tu haud dicas', quod plurimi non intellegunt, <cum> 'hoc dicas' **legunt**. 2 NEQVE TV HAVT DICAS TIBI NON P(RAEDICTVM) uera lectio 'neque haut dicas': est enim quintum παρέλκον. Plautus in Bacchidibus "neque haud subditiua gloria oppidum arbitror (Plaut. Bacc. 19)". [Prete: posa Donat amb l'aparat crític, text problemàtic (diverses lectures, conjectures...) hoc dicas DGB tu hoc dices CPD² hoc tu dices E tu hau dices Fleck. Tu haud dices Umpf. Mar. (dicas Dz. Linds. K., Prete)]

SERV. auct. Verg. georg. 3, 230: PERNIX modo perseverans: Horatius "pernicis uxor Apuli". 'pernix' autem perseverans a pernitendo tractum est. et aliter: **legunt** et 'pernox'; sed 'pernix' melius, id est pertinax. [Geymonat: pernox b?, schol. Iuven. 8, 10: pernix MPRωγ, Non. 368, 21 et 444, 12, schol. Bern., Serv. Hic et Aen. 11, 718; pernox praetulerunt Heinsius, Mynors, Ernout ('RPh', XLIV, 1970, 277) aliique, pernix Ribbeck et Sabbadini, etiam Barchiesi, Parroni 'RFIC' 102, 1974, 349]

SERV. Verg. Aen. 12, 859: TRANSILIT VMBRAS hyperbole est; namque umbra semper tela comitatur, hic ait, transit umbras sagitta: male enim quidem 'auras' **legunt**.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 2, 181: (ATQVE VTINAM HIS MANIBVS PERMITTERE GENTIS/... QVAS DORICVS ALLIGAT INTVS) ISTHMOS (ET ALTERNO QVAS MARGINE SVMMOVET INFRA/ NON FVGERET DIRAS LVX INTERCISA MYCENAS) <Doricus... Isthmos> Peloponnesum significat omnem, aut quod summouet Helladem aut Ioniam <ab illa>. adhuc enim illis locis Thesei uersum **legunt**: 'inde est Peloponnesus, hinc Ionia'.

v) Sunt qui (sic) legant

DON. Ter. Ad. 618: 2 VBI VIDI sunt qui addant superuacue 'hanc' et **legant** 'hanc ubi uidi'. [Prete: nam id forte A nam ut hinc forte corr. rec. A, ω]

COMM. Lucan. 3, 55 GNARVS ET IRARVM CAVSAS E • S • F • A • sunt qui sic **legant** ut sit ablatiuus 'annona'. et est ordo: gnarus Caesar et irarum causas et fauoris summa momenta. GNARVS ET IRARVM CAVSAS sciens et irae et fauoris momenta annona trahi, ut si deesset, odium, si abundaret, amor consequeretur. unde et 'momenta' proprie quasi incerta utraque. [SVMMA FAVORIS ANNONA summa momenta esse fauoris annonam. [Housman annona]

w) Ueteres legerunt

DON. Ter. Hec. 83: 3 SYRA 'Sura' ueteres **legerunt**, <V> pro <Y> ponentes, ut Misis, Surus.

x) In aliis lego

Ps. ACRO Hor. sat. 1, 8, 19: *Versant] Mutant. In aliis 'uexant' **lego** [Keller-Holder: uersant DEFMRγλ'vσagm Pseudacr. uexant uy "in aliis uexant lego" gloss. Γ]

y) Et Legimus

SERV. Verg. Aen. 1, 100: SVB VNDIS et 'sub undis' **legimus**, et 'sub undas'. sed si 'sub undas', 'correpta' intellege, si 'sub undis', 'volvit'; varia ergo distinctio est. [Geymonat: sub undas pn? (cf. V. 104 et Aen. 8, 538)]

SERV. Verg. Aen. 2, 12: QVAMQVAM ANIMVS MEMINISSE HORRET 'quamquam' melius praesenti iungitur tempori, ut 'quamquam scio, quamquam lego'. quod autem dixit 'meminisse horret' defectivi verbi ratio est; nec enim potuit dicere 'meminere'. et in his quae corrupta sunt naturaliter, ut 'odi' 'novi' 'memini' et omnia, tempora quae inveniuntur et suo et aliorum funguntur officio, ut 'memini' praeteritum est, **legimus** tamen et "memini videre, quo aequior sum Pamphilo" et "memini me turribus altis Corycium vidisse senem". quodsi fit et in verbis integris, ut "iuvat evasisse tot urbes", quanto magis in corruptis?

z) (Aut) si legimus

- DON. Ter. Eun. 163: 4 NVM VBI numquid alicubi. 5 Aut si ‘nuncubi’ **legimus**, erit temporis aduerbium, ut sicubi quo in loco, qua in re. [Prete: num ubi ADGLbp *Linds. K. Mar.* nunc ubi CPED²p²ve numcubi b² *Fleck. Umpf. Dz.*]
- COMM. Lucan. 3, 658 PERMIXTVS VISCERA SANGVIS si ‘uiscere permixtus’ **legimus**, scilicet ‘cum uiscere’; si ‘uiscera permixtus’, id est permixta uiscera habens. [Housman permixtus uiscere] uiscere PUV Seruius georg. I 139; qui Lucretium pro Lucano appellat, uiscera ZMG; utrumque ca; frustra Bentleius *sanie* (ita M) ... *uiscera. Saniam et permixtus uiscere sanguis* duo unius eiusdemque rei nomina sunt, neque quicquam dicitur nisi hoc, *sanies eiectatur*; qua de perissologia dixi ad I 102.
- ADNOT. Lucan. 4, 526: NAM SOL LEDEA TENEBAT tunc sol in Geminis erat ad signum Cancrī transiturus. Significat autem Iulium mensem. Si ‘Ledaea’ **legimus**, Pollucem et Castorem consecratum, si ‘Id<a>ea’, Herculem et Apollinenn significat. Alter enim evertit Idam, alter Idea. [Housman Ledaea]
- ADNOT. Lucan. 5, 386: MENTIIMUR D. ut eos, qui imperant, dominos nominemus. Si ‘dominis mentimur’ **legimus**, id est his adulamur. [Housman mentimur dominis] dominis ΩN, -os a temere probantibus Burmanno et Franckenio. Mentiuntur dominos qui se seruos simulant, non qui dissimulant.]
- ADNOT. Lucan. 6, 607: INVITOS vel infernos.
- INVITOS si ‘invitos’ **legimus**, erit ‘quamvis invito’. [Housman inuitos]
- ADNOT. Lucan. 6, 683: HERBAS vel herbis.
- INSPUIT si ‘herbas’ **legimus**, addidit et frondes, addidit et herbas, quibus nascentibus os dirum inspuit’ accipimus; si ‘herbis’, est sensus: addidit frondes et quibus os dirum nascentibus herbis inspuit, et herbas addidit. [Housman herbas] herbas Ω, -is PU, item N omissis 684 685. *herbis*, ut non minus recte ponitur quam 699 Elysios aut III 160 aro, ita propter *nascentibus* inferri potuit]
- aa) (Aut) si legerimus
- DON. Ter. Phorm. 761: HAEC SOLA FECIT si ‘hic’ **legerimus**, Antiphonem intellegemus, si ‘haec’, Sophronam. [Prete: solus A (sola *eff. corr. rec.*) haec sola ω *Don. in lemm. (si “hic” legerimus... Sophronam)*]
- bb) Si legeris
- SERV. Verg. georg. 1, 383: IAM VARIAS PELAGI VOLVCRES ET QVAE ASIA CIRCVM DVLCIBVS I. S. haec est vera lectio, et sensus talis est: iam varias pelagi volucres et eas, quae circum Asia prata rimantur in dulcibus stagnis Caystri, videas certatim largos umeris infundererores et cetera. nam si ‘iam variae’ **legeris**, sensus nulla ratione procedit. Caystrus autem fluuius est, Asia vero palus, unde fecit ‘prata Asia’. et de palude Asia ‘A’ longa est; nam de provincia corripit ‘A’, ut “Europa atque Asia pulsus”. et est Homericus versus Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι Καστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα. [Geymonat: variae MγRdh (varie a): varias γ¹ω, *sed structura haec est: quae pelagi sunt volucres et quae in stagnis rimantur, eas infundere videas*]
- SERV. Verg. Aen. 3, 292: PORTVQVE SVBIMVS CHAONIO ut <7, 161. 8 125> “subeunt muro”: nam si ‘Chaonios’ **legeris**, non ‘Chaonio’, difficilis est scansio, non excluso ‘s’. [Geymonat: chaonio MPωγ: chaonios M¹δγ¹, *Tib.*, <portusque subimus Chaonio pro Chaonii patris portus, quamvis legatur portusque subimus Chaonios; est ergo genitivus Chaonio> *Probus* 227, 35-228, 2.
- SERV. Verg. Aen. 8, 477: FATIS HVC TE POSCENTIBVS ADFER perge illuc poscentibus fatis; nam talis est sensus, si **legeris** ‘adfer’. et similiter iungit fortunam fato, ut supra, ubi ait “fortuna omnipotens et ineluctabile fatum”. si autem **legeris** ‘adfers’, sensus erit talis: fati necessitate factum est ut venires; fortunae beneficium ut illi ducem requirant. **legimus** ergo et ‘adfer’ et ‘adfers’. [Geymonat: adfers] affert n]
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 126: IVSTITIAENE PRIVS MIRER BELLINE LABORVM figura Graeca ‘miror illius rei’ et ‘regno illius rei’, ut Tenedoio te iphi anasseis: inde Horatius ait et qua pauper aquae Daunus agrestium regnavit populorum pro ‘agrestibus populis’. *ita et hic ‘iustitiae’ ‘laborum’ genitivum pro ablativo posuit. si autem ‘iustitiae’ legeris, subaudiendum ‘iustitiae laudibus’; si ‘iustitia’, subaudiendum ‘praeditum’.* [Geymonat: iustitiaene Pωγ:

iustitiane Mra, *GLK VIII, 173, 8*, iustitiamne r, <eandem quaestionem habet etiam illud iustitiane prius mirer belline laborum; sed inventu etiam iustitiaene prius mirer, quod est aptius> *Prisc. XVII, 102*]

SERV. Verg. Aen. 12, 701: QVANTVS ATHON haec est vera lectio: nam si ‘Athos’ **legeris**, ‘os’ brevis est et versus non stat. ‘Athon’ autem dici accusativus indicat: nam ‘hunc Athona’ facit, sicut ‘Apollon’ ‘Apollona’. quod autem Herodotus ‘hunc Athon’ et ‘hunc Apollo’ dicit, Atticae declinationis est. *Athon autem mons est adiacens Thraciae, circa Lemnum insulam, in promunturio Macedoniae.* [Geymonat: adhos R: athon bc, ἄθος aut quantus] et quantus c]

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 25: “Qui quamobrem accerserentur”. Bene interposuit haec ad causam non veniendi. Nam sine hac ad designatum consulem Siculos non venisse contumaciae videretur. Sane et hic et in primo capite Verrinarum animadvertitur inconsequens locutio similis que soloecismi, siquidem “non venisse” **legeris**: nam si “non venissent” **legeris**, error non erit. [Orelli: venissent de coni. Asconii L. At cf. *Madv. Ep. P. 107*]

DON. Ter. Hec. 670: 2 QVEM IPSE NEGLEXIT si ‘ipsa’ **legeris**, clare dictum est, si ‘ipse’ pater, lentius dictum est.

SERV. Verg. ecl. 1, 12: VSQVE ADEO TVRBATVR AGRIS turbamur sine ulla discretione culpa vel meriti. et invidiose tempora Augusti carpit latenter. sane vera lectio est ‘turbatur’, ut sit impersonale, quod ad omnes pertinet generaliter: nam Mantuanorum fuerat communis expulsio. si enim ‘turbamur’ **legeris**, videtur ad paucos referri. [Geymonat: turbatur n *Quintil. I, 4, 28, Cons. 372, 35, Dserv. Aen. 1, 272: turbamur PRωγ, etiam Philarg.*]

SERV. auct. Verg. georg. 1, 50: AC PRIVS IGNOTVM FERRO QVA, M SCINDIMVS AEQVOR id est ante quam faciamus vervactum. si autem non ‘immensum’, sed ‘ignotum’ **legeris**, nobis ignotum significat. aequor autem modo terram accipe, ab aequalitate dictam, ut “*praecipitemque Daren ardens agit aequore toto*”: unde et maria aequora dicuntur. [Geymonat: ignotum], immensum v.l. *schol. Bern.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 708: VENTOSA FERAT CVI GLORIA FRAVDEM haec est vera et antiqua lectio, ut ‘*fraudem*’ non ‘*laudem*’ **legas**, ut si ‘*fraudem*’ **legeris**, sit sensus: pedes congregere, iam agnosces cui inanis iactantia adferat poenam: nam ‘*fraudem*’ veteres poenam vocabant, *ab eo quod praecedit, id quod sequitur, ut <2, 229> “et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt”, Cicero in Cornelianis “ne fraudi sit ei qui populum ad contentionem vocarit”*; ut etiam in antiquo cognoscitur iure. si autem ‘*laudem*’ **legerimus**, erit sensus: agnoscescui inanis gloria adferat laudem. ‘*ventosa*’ autem ‘*gloria*’ est quam Graeci κενοδοξίαν vocant. [Geymonat: *fraudem Mra: laudem M²ωγ*], *Tib. Henry, laudem ex fraudem P, poenam recc.; cf. Crupi, ‘AAPel’ 67, 1991, 405-422*]

SERV. Verg. Aen. 2, 56: STARES si ‘staret’ **legeris**, ‘maneres’ sequitur propter ὁμοιοτέλευτον. et est apostropha. [Geymonat: *staret M, Ansil. ST 32; stares PRΠ₅ωγ, Gramm. Tib.*]

SERV. Verg. Aen. 2, 508: MEDIVM IN PENETRALIBVS HOSTEM hypallage est, hoc est in mediis aedibus. si autem ‘mediis’ **legeris**, non stat versus, nisi excluso ‘s’, ut <12, 709> “inter se coisse viros et decernere ferro”. et bene Priamum non nisi in extremis armat periculis, ut magis inritet hostem in necem suam, qua possit captivitatem vitare, quam ut defendat aliquid. sane ‘*penetralia*’ proprie deorum dicuntur, non numquam etiam imae et interiores partes privatarum domorum vocantur, unde et penum dicimus locum, ubi conduntur quae ad vitam sunt necessaria. hic autem videtur opportunius *penetralia* de domo regis dixisse, quoniam reges prope suggestum imitantur deorum. [Geymonat: *medium in Mωγ1, Tib.: medium et P, mediis in P²cfhy, mediis d, om. Π₁₁; cf. V. 665*]

SERV. Verg. Aen. 3, 670: DEXTRAM ADFECTARE dextram intendere et inicere, scilicet sic, ut posset navem tenere. Terentius “ad dominam qui adfectant viam”, id est intendunt: nam si ‘*dextra*’ **legeris**, ut sit ‘*dextra contingere*’, ‘*adfectare*’ ‘*contingere*’ caret exemplo. ‘*adfectare*’ autem quidam dicunt hoc esse: pronum animum habere ad faciendum quid occupandumque. alii ‘*adfectare*’, si ‘*dextra*’ **legas**, pro ‘*adfectandi*’ accipiunt, ut sit verbi infinitivus modus pro participio. [Geymonat: *dextra M²P, schol. Bemb. Ter. Heaut. 301, Anth. Lat. 12,13, Tib. In interpr., Ribbeck, Svennung (‘Eranos’, LIV, 1956, 200) et Mynors: dextram FM¹P¹ωγ, Ansil. DE 1359, Tib. In lemma, Sabbadini, dextrum M*]

- SERV. Verg. Aen. 3, 581: MOTAT movet; nam si ‘mutat’ **legeris**, dat refectionem labori. ‘motat’ frequenter movet. quamvis alii ‘mutat’ pro ‘mutare vult’ accipiunt, ut est “et terruit auster euntes”. [Geymonat: mutet MPV ω , Tib.: mutat M²P²ory, motet cdev, motat ht γ^1]
- SERV. Verg. Aen. 7, 363: AT NON SIC PHRYGIVS **legitur** et ‘an non sic’; sed hoc absolutum est. si autem ‘at’ **legeris**, inceptiva particula est, ad ornatum solum pertinet: Horatius “at o deorum quicquid in caelo regit terras et humanum genus”. [Geymonat: at γ R ω , ps. Acro Hor. c. 4, 9, 16, Don. 402, 33, Iulian. Tol. 40, Serv. hic et Aen. 9, 142, Tib.: an Mbr, Diom. 464, 21, a! Susp. Ribbeck, Williams]
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 731: ATTOLLENS VMERO FAMAMQVE ET FACTA NEPOTVM si ‘fata’ **legeris**, hoc est, quae nepotes fataliter fecerunt. hunc versum notant critici quasi superfluo et humiliter additum nec convenientem gravitati eius: namque est [eius] magis neotericus. [Geymonat: fata : facta cesuv, schol. Cod. M.B. 9, 50]
- cc) Si legas
- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 708: VENTOSA FERAT CVI GLORIA FRAVDEM haec est vera et antiqua lectio, ut ‘fraudem’ non ‘laudem’ **legas**, ut si ‘fraudem’ **legeris**, sit sensus: pedes congregare, iam agnosces cui inanis iactantia adferat poenam: nam ‘fraudem’ veteres poenam vocabant, ab eo quod praecedit, id quod sequitur, ut <2, 229> “et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt”, Cicero in Cornelianis “ne fraudi sit ei qui populum ad contentionem vocarit”; ut etiam in antiquo cognoscitur iure. si autem ‘laudem’ **legerimus**, erit sensus: agnoscescui inanis gloria adferat laudem. ‘ventosa’ autem ‘gloria’ est quam Graeci κενοδοξίαν vocant. [Geymonat: fraudem Mra: laudem M² $\omega\gamma$], Tib. Henry, laudem ex fraudem P, poenam recc.; cf. Crupi, ‘AAPel’ 67, 1991, 405-422]
- SERV. Verg. Aen. 3, 670: DEXTRAM ADFECTARE dextram intendere et inicere, scilicet sic, ut posset navem tenere. Terentius “ad dominam qui adfectant viam”, id est intendunt: nam si ‘dextra’ **legeris**, ut sit ‘dextra contingere’, ‘adfectare’ ‘contingere’ caret exemplo. ‘adfectare’ autem quidam dicunt hoc esse: primum animum habere ad faciendum quid occupandumque. alii ‘adfectare’, si ‘dextra’ **legas**, pro ‘adfectandi’ accipiunt, ut sit verbi infinitivus modus pro participio. [Geymonat: dextra M²P, schol. Bemb. Ter. Heaut. 301, Anth. Lat. 12,13, Tib. In interpr., Ribbeck, Svennung (‘Eranos’, LIV, 1956, 200) et Mynors: dextram FM¹P¹ $\omega\gamma$, Ansil. DE 1359, Tib. In lemma, Sabbadini, dextrum M]
- SERV. Verg. Aen. 7, 307: QVOD SCELVS AVT LAPITHIS TANTVM AVT CALYDONE MERENTE haec est vera lectio, sic et sensus procedit, ut uterque ablativus sit: nam si ‘Calydona’ **legas**, vitium erit nec sensus procedet. ‘scelus’ autem pro poena posuit, ab eo quod praecedit id quod sequitur, ut “et scelus expendisse merentem”. [Geymonat: calydone MR ω , Macrob. 4, 5, 6 : calydone F¹M¹ γ bfrst, Tib. Mynors, calydo Fc merente γ^1 R ω , Macrob. : merentem FM² γ cfs, Tib. Mynors, merentes M, Calidona merentem Horsfall, <Lapithis-Calydona merentem; sed melius hic quoque in quibusdam invenitur...Lapithis-Calydona merente, vel... Lapithas-Calydona merentem>Prisc. XVII, 101]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 244: CRAFTINA LVX deest ‘veniat’, hoc est crastina lux veniat tantum. [et crastina lux] si ad Aeneam referas ‘spectabis’ et ‘non inrita dicta putaris’, ‘crastina lux’ subaudiendum ‘cum venerit’. si autem ad lucem ‘spectabit’ **legas**, ‘crastina lux’ suspendendum. quidam CRAFTINA LVX MEA SI NON INRITA DICTA PVTARIS INGENTES RVTVLAE SPECTABIT CAEDIS ACERVOS ‘spectabit’ est vera lectio, et ordo est ‘si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos caedis videbit’: nam male quidam ‘spectabis’ **legunt** et ad lucem referunt. quod non procedit; nullus enim sic loquitur: o Aenea, nisi quae dico minime credis, o lux crastina ingentes caedis acervos videbis. alii more antiquo ‘lux’ pro ‘luce’ accipiunt: Lucilius in tertio “hinc media remis Palinurum pervenio nox” pro ‘nocte’. Longus ait “deest ‘venerit’”: unde et ipse ‘spectabis’ **legit**. [Geymonat: spectabit R $\omega\gamma^1$, Tib. In interpr.: spectabis MPVf¹hry, Don. Ter. Hec. 286, Tib. In lemm.]
- dd) Si legamus
- SERV. Verg. Aen. 10, 124: SENIOR CVM CASTORE THYBRIS possumus et solum Thybrin senem accipere: possumus et Castorem, si **legamus** ‘et senior cum Castore Thybris’: nam amphibolia est. [Geymonat: cum castore thybris ex cumcumoretcsathyism, ut uid., P thybris MP¹ ω (praeter ab) γ , Serv., Tib.]

SERV. Verg. Aen. 10, 481: NVNC MAGE SIT **legitur** et ‘*nunc magis est*’, unus tamen sensus est. sed si ‘mage’ **legamus**, propter metrum dictum est pro ‘magis’, sicut etiam ‘pote’ pro ‘potis’: Persius <1, 56> qui pote? vis dicam? nugaris, cum tibi, calve: quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur: Cicero in frumentaria mage condemnatum hominem in iudicium adducere non posse. [Geymonat: magi R, *Char.* 278, 23, *Diom.* 441, 33, magis γ¹a]

ee) *Si legis*

LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 466: <CONSCIA FATI> ergo si accusabis, facti **legis**, si purgas, fati.

ff) Aut lectum est

DON. Ter. Eun. 998: NISI QVIA NECESSVS FVIT HOC FACERE necessus nomen est. *nam ‘necessus’ et ‘necessis’ et ‘necessitas’ et ‘necessum’ lectum est.* [Prete: necessus A *editt.* nesse ω (necessus nomen est...lectum est *Don.*)]

gg) *Legamus*

TUMIDIS INFESTA COLIT Nemesis illic colitur, quae tumentes et superbos deicit, timidis non favet; ergo et ‘tumidis’ **legamus** et ‘timidis’. [Housman *tumidis*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 268: DEVICTA ASIA SVBSEDI ADVLTER *quidam ‘sub’ pro ‘post’ accipiunt, ut sit pro ‘post possedit’.* **legitur** et ‘devictam Asiam’: quod si est, ita intellegimus ut ‘subsedit’ sit dolo possedit - Lucanus <5, 226> subsidere regnum Chalcidos Euboicae *magna spe rapte parabas*: unde et subsessores dicuntur, qui in insidiis tauros interimunt, et hostium dolos subsessas vocamus - ut sit sensus: ab Agamemnone devictam Asiam adulter Aegisthus *insidiis et factione possedit.* melius tamen est ut <5, 498> ‘devicta Asia’ **legamus**, secundum quod ‘subsedit’ erit remansit, ut extremus galeaque ima subsedit Acestes, ut sit sensus: Asia propter adulterium pertulit bella, quae remanente adultero finita esse nihil profuit, ut cum indignatione sit dictum, dum primum vindicatur adulterium, aliud rursus emersit. *sane Clytemestram Orestes filius postea in vindictam patris necavit. quidam dicunt Clytemestram non manu filii, sed iudicium sententia peremptam. alii hunc Orestem filium Menelai et Helenae tradunt; quidam inventam ꝑingeniam aboetiam uxorem ei volunt fuisse.*[Geymonat: oppetit M¹Ray, *corr.* M¹γ¹ Devicta Asia ω (praeter abr) γ¹; subsedit MPωγ, Serv.: possedit M²Ray, *Macrob.* 4, 4, 22, *Tib.*]

hh) *Legendum*

PORPH. Hor. *carm.* 3, 6, 22: Et fingitur artibus: ‘Artubus’ **legendum**, quia non uenit a nominatio ‘artes’, sed ‘artus’. Significat per id molliores sal<ta>tus puellas discere <et> turpes et libidinosos motus rerum ueneriarum. [Keller-Holder: artibus A’CRγλιτ *Pph. Ac. Pseudacr.* artubus A²Fγuar.δπλυ *schol.* λφ *et hoc praeferendum censet Porphyryion () uid. Epileg.*]

DON. Ter. Ad. 835: 2 NE NIMIVM BONAE TVAE ISTAE NOS RATIONES MICIO ET TVVS ISTE ANIMVS AEQVVS SVBVERTIT <si> ‘ne’ ualde, ‘subuertit’ infra **legendum est**, si ‘ne’ pro coniunctione est, ‘subuertat’ **legendum est**, ita ut subaudiamus ‘timeo’ uel aliquid tale. istae’ quod ait, significationem habet nullius modi rationes et ineptae; nam apparet non eas probari ab eo qui sic loquitur, ut supra (IV 7, 36-37) ‘iam uero omitte, Demea, tuam istam iracundiam’. [Prete: subuortat] subuertat A –ant ω (*praet. p*) si “ne” ualde, subuertit (-tant V) infra legendum est, si “ne” pro coniunctione est, “subuertat” (-tant V) legendum est, ita ut subaudiamus “timeo” *Don.*]

SERV. Verg. *georg.* 2, 82: MIRATASTQVE NOVAS FRONDES ET N. S. P. ingens phantasia. sane ‘miratastque’ **legendum est**, ut stet versus. [Geymonat: miratastque M¹, mirataeque M, miraturuque M⁷en, *ps. Acro Hor. Epod.* 16, 46, mirata estque γ²ad, miratasque ω, *Philarg.* Mirata usque *Wagner*]

SERV. auct. Verg. *georg.* 3, 133: CVM GRAVITER TVNSIS GEMIT AREA FRVGIBVS hoc est diemedio. hoc autem ad exprimendum diei tempus est positum, non quod equae aestatis tempore coeant. *et aliter: ‘tusus’ quae tunduntur: non enim cum tusae sunt, sed cum tunduntur, (gemit area.) nec ‘graviter tusis’, (sed) ‘graviter gemit’. et ‘tusus’ sine ‘n’ littera legendum.* [Geymonat: tusis R]

SERV. Verg. Aen. 1, 2: LAVINAQVE VENIT LITORA haec civitas tria habuit nomina. nam primum Lavinum dicta est a Lavino, Latini fratre; postea Laurentum a lauro inventa a Latino, dum adepto imperio post fratris mortem civitatem auget; postea Lavinium a Lavinia, uxore Aeneae. ergo ‘Lavina’ **legendum est**, non ‘Lavinia’, quia post adventum Aeneae Lavinium

nomen accepit, et aut Lavinum debuit dicere, sicut dixit, aut Laurentum. quamvis quidam superfluo esse prolepsin velint. sane bene addidit 'Lavina', ut ostenderet ad quam partem Italiae venisset Aeneas, quia et multi alii eo tempore ad Italiam venerant, ut Capys, qui Capuam, Polites, qui Politorium condiderunt. [Geymonat: Laviniaque MVpn, *Hyginus ap. Gell. 10, 16, 6, Tib. (cf. Aen. 4, 236):* Laviniaque M¹γRp¹ω (Lavinia abraso que, rest. M²). *Tegula saec. I in Hispania inventa (C.I.L. II, 4967, 31), Macrob. 5, 2, 8, Serv. hic et ad v. 1, Hieron. In Ezech. 9, 30, 4, Dserv., Goold, 'BICS' 28, 1981, 27, periit in Π₂₈, utrumque Gramm.; cf. Torzi, 'Lexis' 16, 1998, 201-222]*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 315: *VIVO EQVIDEM hoc † enim et hos legendum est.*

SERV. Verg. Aen. 3, 336: PERGAMAQVE 'Pergama' **legendum**, non ut plerique 'Pergameam', qui per inperitiam contra metrum sentiunt. decipiuntur autem dum utrumque derivativum volunt, cum sit 'Pergama' principale. [Geymonat: pergamaque FPωγ¹, *Tib.:* pergameamque P², pergamiamque Mγ, que *del. M⁷*]

SERV. Verg. Aen. 5, 238: PROICIAM exta 'proiciuntur' in fluctus, aris 'porriciuntur', hoc est porriguntur: nisi forte dicamus etiam fluctibus offerri. quod si est, 'porriciam' **legendum est, id est porro iaciam.** [Geymonat: poriciam M⁷p: proiciam MPRωγ, *Tib. Mynors; <porriciam, non, ut quidam, proiciam, aestimantes dixisse Vergilium proicienda exta, quia adiecit in fluctus> Macrob. 3, 2, 1, quid Serv. Aen. 3, 231 non liquet; cf. Aen. 5, 776 et Cichorius, Römische Studien, Lipsiae 1922, 31]*

SERV. Verg. Aen. 5, 558: IT PECTORE SVMMO sic **legendum**, ne sit soloecismus. et rei inanimali dedit motum dicendo 'it'. 'summum' autem 'pectus' ait pectoris et colli confinium. [Geymonat: it M²adnv, *Tib.:* et MP²Rpωγ, iet P *duplici lectione confusa, id γ¹; Pectora p]*

SERV. Verg. Aen. 9, 676: LIQVETIA FLVMINA iuxta Padum et Athesin, Venetiae flumina, est etiam fluvius Liquetaus, quem nunc commemorat. ergo 'Liquetia' proprium est nomen, non epitheton, ne incipiamus a generalitate ad speciem reverti: quod vitiosum est, ut si dicas 'circa flumina nascuntur arbores' et sic inferas 'circa Tiberim vel Anienem'; sufficit enim dixisse 'circa flumina' generaliter. unde apparet quia 'Liquetia' **legendum est**, non 'liquentia'. LIQVENTIA FLVMINA Padus, Italiae fluvius, aliquot provincias dextra laevaue contingit, inter quas et Venetiae partem praeterfluit. Athesis Venetiae fluvius est, Veronam civitatem ambiens et in Padum cadens. Liquetia Venetiae fluvius est inter Altinum et Concordiam, quem nunc commemorat. nam 'Liquetia' non est epitheton: nemo enim a generalitate transit ad species. [Geymonat: liquentia MPRabery, *Macrob., Diom. 464, 7, Tib. In lemm.:* Liquetia ωγ¹, *Havet, Williams, liquentes Tib. In interpr.; qui flumen intellegebat quod nunc Livenza vocatur]*

SERV. Verg. Aen. 11, 243: VIDIMVS O CIVES DIOMEDEM *rhetorice protinus a re coepit; neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti. et hic figura est hysteropteron: natura enim hoc fuit prius dicendum 'atque iter emensi casus superavimus omnis' et tunc 'vidimus Diomedem Argivaue castra'. sed habet consuetudo ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoneant, ut puta 'vidi illum, erat illic, faciebat illud': ideo adiecit 'ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis' et reliqua. illud etiam ordine congruo subiunxit ad perliciendum animum priusquam quicquam diceret 'munera praeferimus'. inde ordine 'nomen patriamque docemus, qui bellum intulerint', hoc est qui, unde, contra quos, qua causa. deinde ponitur oratio Diomedis, cuius sunt partes duae: una, qua se excusat; alia, qua etiam illis suadet ut bellum deponant: nam hoc in fine orationis Venulus addit 'et responsa simul quae sint, rex optime regum, audisti'. excusatio Diomedis duplex est: fortes sunt Troiani et felices. fortes breviter ostendit per intermissionem 'mitto ea quae' et reliqua: frigidus enim locus erat, si virtutem eorum timere diceret quos vicit. Secundus locus multa continet: tam felices esse, ut de omnibus vindicarentur, et singula de singulis mire augendo exsequitur. novissimo loco de se dixit, ne ei obiceretur: quid te ista movent, si tu nihil passus es? et auxit quod amisit, et socios adiecit cum exclamazione 'haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore'. ideo se contra Veneris filium excusat pugnare; nam sequitur 'ne vero, ne me ad tales impellite pugnans'. supererat ut pacem suaderet; ait enim 'munera quae patriis ad me portastis ab oris' et cetera. inde laudem Aeneae ita addidit, ut suam laudem servaret: ibi enim ubi se excusat, non hoc ait, quia fortis est non adero, sed illud 'quicumque Ilicos ferro violavimus agros', quasi hoc fatum fuerit omnium; hic ubi suadet pacem, aperte dicit, pares mihi non estis, et ait 'experto credite, quantus in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam', id est ego fatum*

*timeo, vos virtutem timere debetis. nam quod adiecit 'si duo praeterea talis Idaea tulisset', non fuit contentus illum Hectori comparare, nisi adiunxisset 'hic pietate prior: coeant in foedera dextrae', id est quia pius est, bonus amicus erit. statim conclusit, sicut ad singula invenies dictum. quod autem ait 'vidimus, o cives, Diomedem', quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. sane aut 'Diomedem' **legendum**, ut sit Latinus accusativus: et admittitur ecthlipsis, ut multum ille et terris iactatus et alto: aut si Graecum accusativum facere voluerimus, 'Diomede' **legamus**, ut possit fieri synalipha, sicut Euryale infelix, qua te regione reliqui? si autem 'Diomedem' dixerimus, nec Latinum est, nec Graecum, nec versus ratio consistit: numquam enim ecthlipsis fit per 'n' litteram. tamen melius est ut 'Diomede' **legamus**, ut sit Graecus accusativus. nomina enim Graeca in 'ης' exeuntia, quae genetivum in 'εος' mittunt per plenam elocutionem, cum eundem casum per synaeresin in 'ους' miserint, accusativum in 'η' mittant necesse est, ideo quia cum naturam suam servant, accusativum in vocalem mittunt, non in consonantem, et debet synaeresis plenitudinis servare rationem: ut ecce Διομήδης plena declinatio est τοῦ Διομήδεος τῶ Διομήδει τὸν Διομήδεα, per synaeresin autem facit τοῦ Διομήδους τῶ Διομήδει τὸν Διομήδη. ergo hic accusativus ideo in 'η' exit, non in 'ν', quia cum integrum est hoc nomen, in 'eos' exit et crescit eius genetivus: si enim isosyllabus sit nominativo, accusativum in 'n' mittit nec habet 'σ' in genetivo, ut Θουκυδίδης, τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Θουκυδίδην ideo in genetivo 'ς' habet, quia et cum integrum est et Διομήδεος facit, habet 'ς' consonantem. [Geymonat: diomedem ω, *RLM* 562, 28 *Dserv.*: diomedem MPRabevγ Tib., Timpanaro, 'Virgilianisti, 117', diomede f, Ribbeck; <Diomede, ut talium nominum accusativus Graecus est in 'e' desinens; nam si quis eum putat Latine dixisse Diomedem, sanitas metri in versu desiderabitur>Macrob. 5, 17, 19]*

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 413: *Exiguum*, rus. *Rusci*, idest inculti agri. *Rusti*. 'Rusci' magis **legendum**, ut ibi (Ecl. 7, 42): 'Horridior rusco.' Genus uirgulti uitem impediens. [Geymonat: rusti M^{2p}Rny, *DServ.*, Mynors: etrusci M, rusci ωγ1, Ribbeck et Sabbadini (cf. B. 7, 42); <rusci vigiliam est, unde vites ligantur> Serv.]

DON. Ter. Eun. 315: 1 SI QVA EST HABITIOR inde et habitudo dicitur, ut (242) 'quae habitudo est corporis!' 2 Nam 'habilior' aptior intellegitur, ut 'namque humeris de more habilem suspenderit arcum' Vergilius (Aen. 1 318). ergo 'habitor' **legendum** est. [Prete: habitior A (ex- lior) DGPb; (abitior CE) habitior testatur sed improbat Don. (habitor: inde--- intellegitur)]

SERV. Verg. georg. 2, 256: ET QVISQVIS COLOR vera lectio haec est: nam male quidam 'et quis cuique' **legunt**, excludentes 'at', ut sit 'et quis cuique color: sceleratum exquirere frigus difficile est'. alii 'colos' **legunt**, ut excluso 's' fiat synalipha et scandamus 'et quis cuique colat sceleratum', ut sic sit, quemadmodum "inter se coisse viros et decernere ferro". quod non procedit: tunc enim 'r' in 's' mutatur, cum longa opus est syllaba, ut 'color colos' 'labor labos'; hic autem non solum longam non facit syllabam, sed etiam excluditur 's' cum superiore vocali: unde **legendum** est 'et quisquis color', quod nec obscuritatem adfert nec fidem derogat lectioni. [Geymonat: quis cui abf: quiscuique (*Georg. 3, 102*) Mcr, quisquis M⁷Pω, Ribbeck, quiscuiciue R]

SERV. Verg. georg. 4, 369: SAXOSVMQVE SONANS HYPANIS Ponti fluvius. et 'saxosum' **legendum**, non 'saxosus', ne sint duo epitheta: quod apud Latinos vitiosum est. [Geymonat: saxosumque nrtv, *edd. Ante Wagner*]

SERV. Verg. Aen. 10, 539: INSIGNIBVS ARMIS Asper sic **legit** et ut itur Sallustii exemplo, qui ait "equo atque armis insignibus": Probus vero 'insignibus albis' dicit **legendum**, ut vestes albas accipiamus, quae sunt sacerdotibus congruae, sicut Statius de Amphiarao dicit. [Geymonat: albis in armis corr. P: armis MRωγ, Tib.; Zetzel, 'Latin Textual Criticism in Antiquity', *Novi Eboraci* 1981, 69-70; Delvigo, 'Testo vergiliano' 62-68; Timpanaro, 'Virgilianisti', 69-73]

SERV. Verg. Aen. 1, 741: DOCVIT QVAE MAXIMVS ATLAS 'quae' **legendum** est non 'quem'; nec enim istum docere potuit, qui Didonis erat temporibus, sed docuit Herculem: unde et dicitur ab Atlante caelum sustinuisse susceptum propter caeli scientiam traditam. constat enim Herculem fuisse philosophum, et est ratio, cur illa omnia monstra vidicit Nilum

Melonem vocari, Atlantem vero Telamonem. *DOCVIT QVAE MAXIMVS ATLAS*] *id est quae ipse scit, quae ipse modulatus est * * * hic Atlas Iapeti filius in Africa natus dicitur. hic quod annum in tempora diviserit et primus stellarum cursus vel circulorum vel siderum transitus naturasque descriperit, caelum dictus est sustinere. qui nepotem suum Mercurium et Herculem docuisse dicitur.* [Geymonat: quae abdnv, Wagner, Henry, que γ¹]

SERV. Verg. Aen. 2, 348: IVVENES FORTISSIMA FRVSTRA PECTORA ordo talis est: iuvenes, fortissima pectora, frustra succurritis urbi incensae, quia excesserunt omnes dii: unde si vobis cupido certa est, me sequi audentem extrema, moriamur et in media arma ruamus. *alii 'sequi' pro 'sequendi' accipiunt.* obscuritatem autem facit hoc loco et synchysis, id est hyperbati longa confusio, et falsa lectio: nam multi 'audendi' **legunt**, multi 'audenti'. sed neutrum procedit. ergo 'audentem' **legendum est**. [Geymonat: audendi Μωγ, *Isid.* 1, 37, 20, *Tib.*, *Sabbadini*: audentem Πενγ¹, Ribbeck, Mynors, *Funaioli* (*Studi di letteratura antica II*, 1, *Bononiae* 1947, 237-240), *Aly*, (*PhW*), 48, 1928, 878 s.)]

SERV. Verg. Aen. 7, 543: ET CAELI CONVEXA PER AVRAS Probus, Asper, Donatus dicunt, hoc loco 'per' bis accipiendum, ut 'adloquitur Iunonem per caeli convexa et per auras'. potest tamen esse epexegetis 'per auras, id est caeli convexa': nec enim aliud sunt auras. dicit etiam quidam commentarius—*Firmiani*—'convecta' **legendum**, ut sit ipsa convecta: quod difficile in exemplaribus invenitur. [Geymonat: conversa per auras M, Mynors, Horsfall, Geymonat; convexa per auras M²γRω, *Serv. hic et Aen.* 1, 607; 7, 557; 10, 40, *Tib. Ribbeck* (*qui lacunam post auras statuit*) convexa per ardua *Sabbadini cl. v.* 562 et *Georg.* 3, 535, *alii aliter ut caeli convexa peragrans Canter*, caelo conversa per auras *Schaper*, caelique evicta per auras *Heyne*, caeli connixa per auras *fortasse recte post Bothe Moretti*, 'SIFC' 1991. 112-120 et *Caldini Monatanari*, 'A&R' n.s. 38, 1993, 210-213; cf. *Knight*, 'CQ' 1940, 129-130; *Delvigo* 'Testo virgiliano' 40-45 et *Timpanaro* 'Virgilianisti' 56-60]

ii) *Si legendum esset*

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 152: NON HAEC O PALLA DEDERAS PROMISSA PARENTI CAVTIUS V. S. V. T. C. M. duplex expositio est. aut enim hoc dicit: non mihi talia promittebas, ut crederem cautius te dimicaturum; ut intellegamus proficiscentem Pallantem promisisse patri victoriam, caedem hostium, plurima spolia; qui enim haec cogitat, cautelae obliviscitur aviditate vincendi. aut certe 'non' pro 'nempe' accipiamus, ut in Terentio "non tu hunc rus produxisse aiebas?" id est 'nonne', 'nempe', ut nunc sit sensus: nempe haec mihi dederas promissa discedens, quia cautius fueras dimicaturus. *alii non 'parenti', sed 'petenti' legunt, ut non iure adfectionis quam filius patri debebat, sed humanitatis eum convenire videatur: petenti mihi, o Palla, fidem dederas te cautius quam fortius dimicaturum: et adfirmant, si 'parenti' legendum esset, potuisse dici 'non haec, o fili, dederas promissa parenti'.* *alii haec κατὰ τὸ σιωπώμενον dicta accipi volunt.* [Geymonat: petenti *Madvig*, etiam *Williams*, precanti *Peerlkamp*]

jj) *Legendum sit*

CLAVD. Don. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ulla vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu:* quia videbat Aeneas esse criminosum vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. Habet enim maiorem fidem quod prius quam exigatur offertur, babet et bonae constantiae firmissimum testimonium non extorta sed oblata purgatio. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ulla vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu **legendum sit** et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ulla vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius

pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alteris recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processit ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. Per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non [†]sub recentiorum succedentes. [Geymonat: danaum *disting.* M², *adn. Lucan.* 6, 204, *DServ Aen.* 3, 376, *Tib.*; danaum-manu *iangunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Mynors; cf. Georg.* 1, 402, *Aen.* 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, *Townend, 'PVS' 9, 1969-70, 80]*

kk) *Asper, Nigidius, Donatus, Probus legit*

DON. Ter. Phorm. 190: 3 PROTINVS IN PEDES 'protinam' fuit, et sic Nigidius **legit** (fr. LX Sicob.). [Prete: protinus *codd.* –nam *Don, Fest.* 253 *edit.*]

SERV. Verg. ecl. 3, 38: QVIBVS TORNO FACILIS Donatus sic **legit: legitur** tamen et 'torno facili' ad excludenda duo epitheta, quod est in latinitate vitiosum, si sit 'lenta facilis vitis'. [Geymonat: facili $\eta\gamma^1$, *schol. Ver., Serv. hic et Aen.* 2, 392; 6, 137: factis ex faclis P², facilis $\nu\omega\gamma$, *Philarg.*, fragilis Ra; helici *Cupaiuolo, 'Ann. Pont. Ist. S. Chiara', XIV, 1964, 253-259, cl. Theocr.* 1, 27 ss.]

SERV. auct. Verg. georg. 1, 277: PALLIDVS ORCVS quia pallidos facit: nam ipse niger est. Probus 'Orchus' **legit**, Cornutus vetat aspirationem addendam. Hesiodus Orcum quintaluna dicit natum; Celsus, ut iuris iurandi deum, pallidum dictum, quia iurantes trepidatione pallescunt: nam apud Orcum defunctae animae iurare dicuntur, ne quid suos, quos in vita reliquerunt, contra fata adiuvant. [Geymonat: horcus P, *Dserv. Aen.* 3, 357 (hortus *cod.*) *Ribbeck*, <horcus pro orcus: sic enim dicebant antiqui > *GLK IV, 444, 21-22*, <Orcus... quidam cum aspiratione Horcus legunt> *schol. Bern.*: orcus AMR $\omega\gamma$, Cornutus *ap. Dserv., Serv. Hic et Georg.* 1, 331 (sed morbus *codd. nonnulli*), *Sabbadini et Mynors*, orchus *Probus ap. Dserv. (aspirationis notam supra vocem illam in Probi exemplari positam, scilicet ut horcus legeretur* falso interpretatam esse statuit *Ribbeck*); cf. *Serv. Georg.* 3, 223, *Hesiod. opp.* 803-804, ($\acute{\epsilon}\nu$ πέμπτη γάρ φασιν Ἐρινύας ἀμφιπολεύειν Ὀρκον γεινόμενον,) *Mar. Vict.* 1, 4, 84, *Plaut. Epid.* 176 (horcus *cod. A*)]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 44: FLAMMAS non animam dicit 'flammas', sed cum anima fulminis flammas vomentem. et ut superius pleno nomini adiecit 'opum', id est dives opum, sic hic verbo; cum enim plenum sit 'expirantem', addidit 'flammas', ut alio loco 'animas', ut confixi expirant animas. *alii 'expirantem' anhelantem accipiunt. Probus et 'tempore' legit, ut ipse liquefacto tempora plumbo. sed qui legunt 'pectore' de Accio translatum adfirmant, qui ait in Clytemestra de Aiace in pectore fulmen inchoatum flammam ostentabat Iovis. qui 'tempore' legunt de topica historia tractum dicunt; nam Ardeae in templo Castoris et Pollucis in laeva intransibus post forem Capaneos pictus est fulmen per utraque tempora traiectus. et singulare nomen pro plurali. totius autem Italiae curiosissimum fuisse Vergilium multifariam apparet.* [Geymonat: *cf. Delvigo, 'Testo virgiliano' 26-34; Timpanaro 'Virgilianisti' 33-34]*

- SERV. Verg. Aen. 3, 484: NEC CEDIT HONORI id est tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est ‘honori non cedere’, parem esse meritis accipientis. Scaurus vero ‘honore’ **legit** et intellegit: honore non cedit Heleno, qui patri eius vel avo donaverat multa. [Geymonat: honore Ph γ : honori GM $\omega\gamma^1$, *Ansil. NE 38, Tib., cf. Sil. Ital. 12, 412-413*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 346: ET MVLTA MORTE RECEPIT PVRPVREVM multi hic distinguunt, ut sit sensus talis: eduxit gladium multo cruore purpureum. alii ‘multa morte recepit’, ut sit: eduxit gladium cum multo cruore, et sic inferunt ‘purpuream vomit ille animam’ secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. ‘recepit’ eduxit, ut “hastamque receptat ossibus haerentem”. *vel secundum Homerum --- Cornutus ‘nocte’ legit et adnotavit utrum ‘nocte’ pro morte, an cum multa nox esset?* [Geymonat: *cf. Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 34*]
- SERV. Verg. Aen. 10, 661: ILLVM AVTEM AENEAS ABSENTEM IN PROELIA POSCIT sic melius, quam sicut non nulli volunt – Vrbanus namque sic **legit** - ‘ille autem Aenean absentem in proelia poscit’, ut ‘obvia multa virum dat corpora morti’ de nautis in navi inventis intellegamus. quod non procedit; nam absens dicitur qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Aeneae qui interest proeliis. ‘ille autem Aenean’ **legunt**, *†quo si ita est quia Aeneas ‘multa virum demittit corpora morti’*. [Geymonat: illum autem Aeneas M ω , *Serv., Tib.: ille autem aenean P (aeneas P¹) R γ*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 673: QVOSVE NEFAS Asper ‘quosne’ **legit** et adnotavit ‘ne’ pro ‘ve’, quasi expletiva particula. [Geymonat: quosque 1973] quosne 2008] quosque MRE, *Mynors: quosve M²P $\omega\gamma$, quodque n, quos Tib. In lemm., quosne Tib. In interpr., Harrison, Ribbeck et Sabbadini (ex dittographia? cf. tamen Catull. 64, 180; Zetzl ‘Latin Textual Criticism’ 67-68, Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 110-111)]*
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 737: HAUD TEMNENDA VIRI Asper ‘viris’ **legit**, *ut sit, aliis haud temnenda: alioqui ipse ait ‘fugientem haud est dignatus Orodem sternere’*. [Geymonat: viris cdnt; *cf. v. 280*]
- SERV. Verg. Aen. 10, 539: INSIGNIBVS ARMIS Asper sic **legit** et ut itur Sallustii exemplo, qui ait “equo atque armis insignibus”: Probus vero ‘insignibus albis’ dicit **legendum**, ut vestes albas accipiamus, quae sunt sacerdotibus congruae, sicut Statius de Amphiarao dicit. [Geymonat: albis in armis *corr. P: armis MR $\omega\gamma$, Tib.; Zetzl, ‘Latin Textual Criticism in Antiquity’, Novi Eboraci 1981, 69-70; Delvigo, ‘Testo vergiliano’ 62-68; Timpanaro, ‘Virgilianisti’, 69-73)]*
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 244: CRAFTINA LVX deest ‘veniat’, hoc est crastina lux veniat tantum. [et crastina lux] si ad Aeneam referas ‘spectabis’ et ‘non inrita dicta putaris’, ‘crastina lux’ subaudiendum ‘cum venerit’. si autem ad lucem ‘spectabit’ **legas**, ‘crastina lux’ suspendendum. quidam CRAFTINA LVX MEA SI NON INRITA DICTA PVTARIS INGENTES RVTVLAE SPECTABIT CAEDIS ACERVOS ‘spectabit’ est vera lectio, et ordo est ‘si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos caedis videbit’: nam male quidam ‘spectabis’ **legunt** et ad lucem referunt. quod non procedit; nullus enim sic loquitur: o Aenea, nisi quae dico minime credis, o lux crastina ingentes caedis acervos videbis. alii more antiquo ‘lux’ pro ‘luce’ accipiunt: Lucilius in tertio “hinc media remis Palinurum pervenio nox” pro ‘nocte’. Longus ait “deest ‘venerit’”: unde et ipse ‘spectabis’ **legit**. [Geymonat: spectabit R $\omega\gamma^1$, *Tib. In interpr.: spectabis MPVf ?hry, Don. Ter. Hec. 286, Tib. In lemm.*]
- SERV. Verg. Aen. 7, 6: QVIERVNT Hebrus ‘quierant’ **legit**. [Geymonat: quierant n]
- ll) X et Y legunt
- SERV. Verg. Aen. 8, 406: CONIVGIS INFVSVS GREMIO hoc est ante concubuit et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacenphaton ‘infusum’ **legunt**, ut sit sensus: dormiit cum coniuge dormiente, id est petiit soporem, infusum etiam coniugis gremio. alii ‘infusus’ **legunt**, ut significetur coisse illos et sic sopitos, et volunt esse emphasin coitus: nam ‘infusum gremio soporem’ nihil esse dicunt. multi autem cacenphaton accipiunt, ne duo epitheta videantur, ‘placidum’ et ‘infusum’. alii figurate accipiunt ‘placidum per membra’ pro eo quod est placidum membris. [Geymonat: infusus M $\omega\gamma$, *Non., Gramm., Tib.: infusum in infusus corr. P, effusus Diom. 460, 18*]
- mm) Posteritas coepit legere

SERV. Verg. Aen. 12, 709: INTER SE COISSE ET CERNERE FERRO vera et antiqua haec est lectio: nam Ennium secutus est qui ait olli cernebant magnis de rebus agentes. posteritas coepit **legere** ‘et decernere ferro’: secundum quam lectionem synalipha opus est, sed excluso ‘s’, ut sit ‘viro et decernere ferro’.. [Geymonat: si P, corr. P² coiisse M¹V¹ωγ¹ *Prisc. I, 40*: colisse M, coise p, coisse P²Rvay, *Sen. Ep. 58, 3, Serv. Hic et Georg. 2, 256, Aen. 2, 508 et om. C, virosque Prisc. Cernere P, Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 135-136, Traina: decernere MP²RV ωγ, Serv. Georg. 2, 256, Aen. 2, 508, Kollman, ‘RhM’ 116, 1973, 269-275, discernere b, Prisc. def. d; <ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant. Idem Vergilius hoc probabit tibi:ingentis-et cernere ferro, quod nunc decernere dicimus; sImplicis illius verbi usus amissus est> *Sen. Ep. 58, 3, <ργ cernere> Schol. Ver.; cf. Valmaggi, ‘BFC’, XXI, 1914, 15]**

nn) *Melius est legere*

SERV. Verg. georg. 2, 417: IAM CANIT EFFECTVS EXTREMOS VINITOR ANTES melius est ‘effectus’ **legere**, quam ‘effectos’, ut quidam **legunt**. et ‘antes’ alii extremos vinearum ordines accipiunt, alii macerias, quibusvineta cluduntur, quae maceriae fiunt de assis, id est siccis, lapidibus: unde et ‘assae tibiae’ dicuntur, quibus canitur sine chorivoce. dicuntur autem antes a lapidibus eminentioribus, qui interponuntur ad materiem sustentandam: nam proprie antes sunt eminentes lapides vel columnae ultimae, quibus fabrica sustinetur, et appellantur antes ἀπό τοῦ ἀντιστήκειν: ad quam etymologiametiam extremos ordines vinearum possumus trahere, qui antestant. hoc autem dicit: iam cantat rusticus labore finito; tamendeesse non potest, quod exercere circa culturam vitium debeat. *Et aliter: Cato de re militari “pedites quattuor agminibus, equitesduobus antibus ducas”. sunt autem extremae quadrarum partes.* [Geymonat: effectos M (*corr. M2*), effectus M⁷n effetos d; <effectos, alii effectus> *schol. Bern., extremos acesvoγ, Serv., Keil*]

SERV. Verg. Aen. 1, 246: PRORVPTVM id est effusum fluens. et melius ‘proruptum’, quam ‘praeruptum’ **legere**. bene autem definit, quid est largus fons? solutum mare. [Geymonat: proruptum FMγ¹RVω, *adn. Lucan. 5, 438*: praeruptum F¹M²γV¹adnr, *Sen. N.q. 3, 1, 1, Tib. (proruptum in FM demum restituit manus rec.)*]

oo) *Licet legamus*

LACT. PLAC. Stat. Theb.7, 97: (NEC SVA PINIGERO MAGIS ADNATET) VMBRA LECHAEO licet alibi undam **legamus**, tamen melius umbram accipimus propter Melicerten, qui se de Lechaeo monte praecipitavit in mare, in cuius honorem agon celebratur Isthmiacus, cuius uictores pinu coronantur.

pp) *legimus*

SERV. auct. Verg. georg. 1, 166: ET MYSTICA VANNVS IACCHI id est cribrum areale. **legimus** tamen et ‘vallis’ secundum Varronem †*hanc fisticula pollio mysta vallis*, quod idem nihilominus significat. ‘mystica’ autem ‘Iacchi’ ideo ait, quod Liberi patris sacra ad purgationem animae pertinebant, et sic homines eius mysteriis purgabantur, sicut vannis frumenta purgantur. hinc est quod dicitur Osiridis membra a Typhone dilaniati Isis cribro superposuisse: nam idem est Liber pater—in cuius mysteriis vannus est, quia, ut diximus, animaspurgat, unde et Liber ab eo, quod liberet, dictus est—, quem Orpheus a gigantibus dicit esse discerptum. *nonnulli Liberum patrem apud Graecos λικμητήν dici adserunt; vallis autem apud eos λικμός nuncupatur, ubi de more positus esse dicitur, postquam est uteromatris editus. alii ‘mysticam’ sic accipiunt, ut vannum vas vimineumlatum dicant, in quod ipsam propter capacitatem congerere rustici primitias frugum soleant et Libero et Liberae sacrum facere: inde ‘mystica’.* [Geymonat: vannus AMPωγ, *Philarg.: vallis R, GLK V, Sabbadini; Ansil. VA 149*]

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 420: DEXTRVM SCYLLA LATVS LAEVVM INPLACATA CHARYBDIS de Ionio venientibus. Scylla enim in Italia est, Charybdis in Sicilia. Scylla autem ipsa Phorci et Creteidos nymphe filia fuit. hanc amabat Glaucus, quem Circe diligebat; et quoniam pronior in Scyllam fuerat, irata Circe fontem, in quo illa consueverat corpus abluere, infecit venenis: in quem illa cum descendisset, pube tenus in varias mutata est formas. horrens itaque suam deformitatem se praecipitavit in maria. *alii a Glaucō, cum sperneretur a Scylla, rogatam Circen et iam ita, ut legatur, mutatam dicunt. alii a Neptuno amatam, cum illa*

Glaucum amaret, rivalitatis dolore in hoc monstrum mutatam. Homerus hanc dicit immortale monstrum fuisse. Sallustius saxum esse dicit simile formae celebratae procul visentibus. canes vero et lupi ob hoc ex ea nati esse finguntur, quia ipsa loca plena sunt monstris marinis, et saxorum asperitas illic imitatur latratus *canum. sane alia Scylla fuit, de qua in bucolicis plenius dictum est.* [**legimus** etiam “nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt”. si ergo ‘plangunt’ dicimus, et ‘latrant’ non incongrue posuit.] Charybdis autem *in Siciliae parte posita* femina fuit voracissima, *ex Neptuno et Terra genita*, quae, quia boves Herculis rapuit, fulminata a Iove est et in maria praecipitata: unde naturam pristinam servat; nam sorbet universa *quaeprehendit* et secundum Sallustium ea circa Tauromenitanum egerit litus. de hac Cicero in Philippicis ait “Charybdis: quae si fuit, animal fuit unum”.

SERV. Verg. Aen. 8, 477: FATIS HVC TE POSCENTIBVS ADFER perge illuc poscentibus fatis; nam talis est sensus, si **legeris** ‘adfer’. et similiter iungit fortunam fato, ut supra, ubi ait “fortuna omnipotens et ineluctabile fatum”. si autem **legeris** ‘adfers’, sensus erit talis: fati necessitate factum est ut venires; fortunae beneficium ut illi ducem requirant. **legimus** ergo et ‘adfer’ et ‘adfers’. [Geymonat: adfers] affert n]

DON. Ter. Ad. 94: 2 NON FRATREM VIDET REI DARE OPERAM satis comice hoc infertur **legentibus** argumentum, nam magis in culpa est ille ipse, quem laudat.

qq) A les Subscriptiones

SVBSCR. Mart. epigr. 2a: Ego Torquatus Gennadius emendavi feliciter. Constantine lege feliciter Constantine floreas.

SVBSCR. Apul. 3: Ego Salustius legi ET emdavi Romae felix Olibrio et Probino v.c. cons. in foro Martis controversiam declamans oratori Endelechio. Rursus Constantinopoli recognovi Caesario et Attico coss.

SVBSCR. Verg. 12: Distinxi emendans, gratum mihi munus amici suscipiens operi sedulus incubui tempore quo penaces circo subiunximus atque scenam euripo extulimus subitam ut ludos currusque simul uariumque ferarum certamen iunctim Roma teneret ouans. Ternum quippe sofas merui terna agmina uulgi per caueas plausus concinuere meos. In quaestum famae census iactura cucurrit nam laudis fructum talia damna serunt. Sic tot consumptas seruant spectacula gazas festorumque trium permanet una dies Asteriumque suum uiuax transmittit in aeuum qui parcas trabeis tam bene donat opes. quisque legis relegasque felix parcasque benigne siqua minus uacuuus praeteriit animus.

SVBSCR. Mart. Cap. 13: Securus Memor Felix v. sp. Com. Consit. Rhetor R. ex mendosissimis exemplaribus emendabam contra legente Deuterio scholastico discipulo meo Romae ad portam Capenam cos. Paulini v. c. sub d. non. Martiarum Christo adiuvante.

SVBSCR. Hor. 14: Vettius Agorius Basilius Mavortius v.c. et inl. ex com. dom. ex cons. ord. legi et ut potui emendavi conferente mihi magistro Felice oratore urbis Romae

SVBSCR. Caes. 17A: Iulius Celsus Constantinus v.c. legi

SVBSCR. Caes. 17C: Flavius Licerius Firminus Lupicinus legi

SVBSCR. Iuv. 18: D. IVNII IVVENALIS• S•L•B•I•EXPLICIT FELICIT INCIP• L•B• II•L•F•VRSEDIO POSTVMO LEGI EGO NICEVS AIUD M. SERBIU ROME ET EMDAVI

SVBSCR. Front. 19: Caecilius saepe rogatus legi emendavi

2. Fer distinctiones

a) Seqüencies

PORPH. Hor. sat. 1, 2, 120: Illam ‘post paulo’, ‘sed pluris’, ‘si exierit uir’ Gallis: Haec distinguenda sunt, ut singula **legantur**. Ita demum enim significabuntur uerba eius, qua<e s>e magno uend<a>t et differendo amatorem cupidiorum sui faciat. Gallis autem has ait aptiores esse, quia Filodamus Epicurius, cuius sensum transtulit, relegat tales ad Gallos, qui magno adulteria mercantur uel propter diuitias, uel quod incensioris libidinis sint.

DON. Ter. Ad. 259: 1 FRATREM noue dixit ‘unam rem fratrem’. FRATREM 2 *Sed ego puto ‘fratrem’ non subdistinguendum sed legendum* contexte usque ad ‘principem’. nam si distinxeris ‘fratrem’, bis erit ‘arbitror’ subaudiendum, et supra et infra. quod si ‘fratrem’ inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur ‘quam mihi’. ___ hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et

- rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A: fratrem *corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)*]
- DON. Ter. Ad. 693: 2 QUID CREDEBAS DORMIENTI HAEC TIBI CONFECTVROS DEOS incerta distinctio, nam et per se ‘quid’ et ‘quid credebas’ **legi** potest.
- DON. Ter. Andr. 940: 4 DIGNVS C(VM) T(VA) R(ELIGIONE) O(DIVM) aut ‘dignus odio’, aut *accusatiuus pro ablatiuo est positus, pro ‘odio’*, aut separatim ‘odium’ **legendum**, ut sit: dignus qui male habearis. [Prete: odio DGVEP²L² pvb odium *cett. codd. editt.*; at “odium secundum Don. schol. D (sed Don. utrumque testatur)"]
- DON. Ter. Eun. 46: 7 NON EAM NE NVNC QVIDEM ‘non eam’ Probus distinguit; iungunt qui secundum Menandri exemplum **legunt**.
- DON. Ter. Hec. 424: 3 HAVD CLAM ME EST λιτότης pro: “ego maxime intellego, quam odiosum sit”. nam qui **iungunt** et sic legunt, errant et non intellegunt.
- DON. Ter. Hec. 563: 3 INTERDICO separatim dicendum **legendumque**, quia ‘interdico ne uelis’ non est integrum.
- DON. Ter. Hec. 590: 1 VT QVI NOBIS MATER MALEDICTVM VELIT ab honesto. 2 NON FACIES NEQVE SINAM primo ‘non facies’, deinde si facere perseueraueris, ‘non sinam’. 3 Et ‘non facies’ non est interdicens, sed quasi dicat: non te scio facturam rem tam prauam. sunt autem qui ‘neque sinam’ iungant inferioribus, sunt qui totum contexte **legant** ‘non facies’ usque ‘modestia’. [Prete: Haud fâcies] non facies DpFv mater *om. L*]
- DON. Ter. Phorm. 169: 1 QVOD HABES ITA VT VOLVISTI ‘uoluisti’ subdistinguendum est et sic **legendum** ‘uxorem’ ἐμφατικώτερον. 2 VT VOLVISTI VXOREM bona praeparatio uxoris futurae. 3 SINE MALA FAMA PALAM multi superioribus iungunt ‘palam’.
- DON. Ter. Phorm. 175: 23 RETINERE AMARE AMITTERE coniuncte **legendum est** ‘quid uelis retinere’, ut duo sint ‘amare amittere’, quia et infra duo reddit ‘ut neque mihi sit amittendi neque retinendi copia’.
- DON. Ter. Phorm. 849: 9 PERGIT HERCLE potest distingui hic ‘pergit’ et coniuncte **legi** ‘hercle numquam tu odio tuo me uinces’. [Prete: pergis *corr. rec. A* (post hercle distinguitur in A) P pergin b]
- SERV. Verg. ecl. 2, 20: QVAM DIVES P. N. tria sunt quibus amatores possunt placere, divitiis, pulchritudine, cantilena: quae omnia se valere commemorat. et multi secundum Homerum, qui ait καὶ γάλα λευκὸν, **legunt** ‘nivei quam lactis’. sed melius est ‘quam dives pecoris nivei’: nam candidae oves in ingenti sunt pretio, unde in georgicis legimus “continuoque greges lege mollibus albos”, item alibi “munere sic niveo lanae, si credere dignum est”. [Geymonat: nivei *dist. P²; <pecoris nivei... alii sic distinguunt: pecoris> schol. Bern.*]
- SERV. Verg. ecl. 9, 15: ANTE SINISTRA CAVA MONVISET AB I(LICE) C(ORNIX) ‘ante sinistra’ indivise **legendum**. et dicendo ‘monuisset’ oscinem fuisse demonstrat. sane hoc ad auguralem pertinet disciplinam: augures enim designant spatia lituo et eis dant nomina, ut prima pars dicatur antica, posterior postica, item dextra et sinistra. modo ergo cornicem denulla harum parte venisse dicit, sed ab antica ad sinistram partem volasse et in cava ilice consedis: quae res agrorum damnum significabat. ilex enim glandifera arbor est, quae quoniam vitiosa est, vitium possessionis ostendit fore per milites, clamore gaudentes et litibus, sicut cornix est: nam haec avis et clamore laetatur et alias frequenter invadit. hoc ergo nunc dicit, augurio se esse admonitum, ut abstineret ab occurso litigiosi militis, qui retenturus fuerat possessionem.
- SERV. Verg. ecl. 10, 31: TRISTIS AT ILLE alii ‘tamen’ superioribus iungunt; sed melius ut sic **legamus** ‘tamen cantabitis’, ut sit sensus: licet ego duro amore consumar, tamen erit solacium, quia meus amor erit vestra cantilena quandoque. *videtur enim neque obiurgationes neque consolationes recipere obstinate moriturus; nihil enim ad dicta ab eis respondit.* [Geymonat: ille *dist. M²P²*]
- SERV. Verg. georg. 2, 446: VIMINIBVS SALICES FECVNDAE **legitur** et ‘fecundae frondibus ulmi’. [Geymonat. Fecundae *dist. M²*]
- SERV. Verg. georg. 3, 46: MOX TAMEN id est postquam georgica scripsero. et ‘ardentis pugnas’ **legendum** est: nam male quidam ‘ardentis Caesaris’ accipiunt, ut ‘is’ communis sit syllaba. *et aliter: (‘ardentis accingardicere pugnas’) hic distingue, ut Aeneida significasse*

videatur, quia una Actiaca pugna Octaviani Caesaris fuit. [Geymonat: ardentis M²; <(pugnas) hic distingue, ut Aeneida significasse videatur, quia una Actiaca pugna Octaviani Caesaris fuit> DServ]

SERV. Verg. georg. 4, 489: EVRYDICENQVE SVAM IAM alii **legunt** ‘iam luce sub ipsa’. [Geymonat: iam om. M, add. Et dist. M²]

SERV. auct. Verg. georg. 1, 67: SVB IPSVM ARCTVRVM id est autumnali tempore, quo arcturus oritur. et sciendum quia ‘sub’ praepositio, quando tempus significat, accusativo gaudet, ut hoc loco ‘sub arcturus’, id est circa arcturus, item “aut ubi sub lucem densa inter nubilasese”, et “sub noctem cura recursat” et item “sublucem exportant calathis”. *hoc autem est tum cum iam pluere . . . : arcturus enim pluviarum et tempestatum (sidus est.) arcturus autem idem arctofylax, quia post u(rsae caudam) locatus sit; idem bootes, quod boves cum plau(stro agat.) alii Arcadem fuisse filium Callistus et Iovis (dicunt: qui) cum matrem in figuram ursae Iunonis (ira transfigurata) vellet occidere, ambo in caelum (a Iove translati sunt, et) ille arcturus, illa Helice dicta. alii (hunc Icarium volunt) esse, qui a pastoribus, quod eos vino tunc (primum reperto) ebrios fecerat, veluti dato veneno occisus (est. ipsius) manu adiecti sunt deletis duobus, quorum <alter totus legi> potuit ‘ipsis officiant segetes ne frugibus illic’; ex altero hoc tantum ‘ne deserat umor harenam’.*

SERV. auct. Verg. georg. 2, 70: STERILES PLATANI MALOS GESSERE V. dicit quid in quamarborem debeamus inserere: in arbuto nucem, in platano malum, in fago castaneam, in orno pirum. sed ‘castaneae fagos’ eget expositione; non enim in castanea fertili infecunda fagus inseritur: unde aut hypallage est, ut ‘castaneae fagos’ sit pro ‘fagi castaneas’; aut est mutanda distinctio, ut sit ‘et steriles platani malos gessere valentes castaneae’,—id est infecundae arbores platanifortes ramos castaneae portaverunt— ‘fagos ornusque incanuitalbo flore piri’: secundum quam distinctionem ‘fagos’, licet brevissit ‘gos’, finalitatis tamen ratione producitur; ‘fagos’ enim incipit graecus esse nominativus singularis, non pluralis noster accusativus. alii neutrum probant et ita accipiunt ‘castaneae fagos, piri floreornus incanuit’, ut similiter ‘fagos’ nominativus sit graecus. *et aliter: alii legunt ‘et steriles platani malos’, ut subintellegas ‘inserit’. si ita legendum erit, in sequenti sensu hypallage est, ut sit ‘valentes fagi gessere castaneas’.* [Geymonat: sterilis M, nom. pl.: steriles γγ² malis b valentes M²γ fagos Μγω: fagus Prisc. VIII, 85, Wagner et Sabbadini (ut nom. plur.), castaneas fagus Scaliger, Thomas; <figura hypallage. Non enim ‘castaneae fagos’, sed ‘fagus castaneas’...fagos nominativus Graecus, quod non credo, quia fagus fungendo; verius autem fagos pro fagi> schol. Bern., Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 141-142]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 548: NON METVS hoc loco distinguendum est. cuius autem rei, ex sequentibus probat; nam vult eam non timere, ne inaniter praestet. alii ‘non metus officio’ **legunt** et hunc sensum dicunt: *non metuo pro officio nostro, id est non timeo, ne non sit unde satisfaciamus officio ac parem gratiam reddamus.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 151: IN SOMNIS multi hic distinguunt et volunt unam partem esse orationis, id est vigilantis: *nam quemadmodum videbat lunam infusam fenestris?* multi ‘in somniis’ dicunt, ut sit conlisisio, quomodo ‘peculi’ pro ‘peculii’. *multi ‘in somniis’ legunt et posterioribus iungunt: unde et visi: et corpus somno vinci volunt, mentem vero vigilare et meminisse omnium. ideo etiam dormiens de luna scire potuit.* [Geymonat: insomnis Tib.]

SERV. Verg. Aen. 6, 123: MAGNV M QVID MEMOREM ALCIDEN? melius sic distinguunt, licet quidam **legant** ‘quid Thesea magnum’, ut epitheton ei dent, qui per se non est magnus: nam Herculem etiam sine epitheto magnum intellegimus. sed melius est ‘magnum’ dare Herculi, quam sacrilego. [Geymonat: magnum dist. M², Ribbeck, Norden, thesea dist. P², Sabbadini, Mynors, Gold, ‘BICS’ 23, 1976, 127]

SERV. Verg. Aen. 7, 454: RESPICE multi hic distinguunt et superioribus iungunt, ut sit sensus: respice eam quam dicis falsa deludi formidine. AD HAEC ADSVM id est ad regum arma et ad bella. quomodo ergo dicis, quod superfluo his inserar rebus, ad quas veni? alii ‘respice ad haec’ **legunt**, ut sit quasi demonstrantis ‘respice, bella et letum gero’. [Geymonat: haec dist. M², Tib.]

SERV. Verg. Aen. 8, 409: TENVIQVE MINERVA non filo tenui, id est subtili artificio; sed parvo pretio lanificii, id est tenuiter et exiliter victum praebente. et alii hic distinguunt et subaudiunt ‘mos est’ aut ‘placet’, ut sit sensus ‘cui tolerare colo vitam tenuique Minerva mos

- est' vel 'placet' et sic inferunt 'inpositum cinerem et sopitos suscitatur ignes', ut e contra Horatius "incedis per ignes suppositos cineri doloso". alii sic **legunt** 'tenuique Minerva inpositum', *quasi fato datum*, id est cui haec est necessitas fataliter data. [Geymonat: inpositum M, *dist.* M², inpositum cinerem *continuant* P², *Tib. iunxit Bentley*]
- SERV. Verg. Aen. 8, 559: HAERET INEXPLETVS multi hic distinguunt, ut sit 'inexpletus haesit et talia locutus est lacrimans'. alii **legunt** 'inexpletus lacrimis'. honestius tamen est 'inexpletus lacrimans', ut sit nomen pro adverbio, id est inexplebiliter. [Geymonat: inexpletus Mbdrtγ: inexpletum *in* inexpletus *corr.* P, inpletus R, inexpletum ωγ¹, in amplexu ac?; *cf. Georg. 4, 370*]
- SERV. Verg. Aen. 9, 37: HOSTIS ADEST hic distinguendum, ut 'heia' militum sit properantium clamor. et est Ennianum, qui ait "heia machaeras". ergo 'heia' ingenti clamore dicentes ad portas ruebant. alii 'hostis adest, heia' **legunt**. alii 'heia' non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum poetam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. [Geymonat: adest item heia *dist.* F¹M²P², heia *dist.* *Tib.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 219: VIGILES SIMVL EXCITAT qui vigiliarum officium habebant, *hoc est futuros vigiles; alioquin quomodo excitat? et totum iunctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 395: FRAVDE LOCI ET NOCTIS 'fraude loci' difficultate loci, 'noctis' pro tenebris et obscuritate fraudem appellat. quidam 'noctis subito turbante tumultu' **legunt**, ut sit 'noctis tumultu' nocturno. tumultum explorantium dicit. [Geymonat: loci *dist.* M²P²; <Haterianus: fraude loci potest per se legi, deinde subiungi et noctis-tumultu...; sed et alio modo haut absurde distinctio fraude loci et noctis> *schol. Ver.*]
- SERV. Verg. Aen. 10, 585: DICTA PARAT potest **legi** et 'dicta parat contra'. [Geymonat: ontra P, *corr.* P¹, *dist.* P²]
- SERV. Verg. Aen. 11, 358: VENIAMQVE OREMVS AB IPSO CEDAT Asper hic distinguit, *id est hanc veniam oremus, ut cedat: aut si coniuncte legeris 'cedat ius proprium regi', nova erit elocutio accusativo iunctum 'cedat'. et 'cedat ius proprium, id est quod proprium regum est, aut 'cedat' Aeneae. quod autem hic dixit 'cedat', mox 'pone animos et pulsus abi'.* [Geymonat: cedat *dist.* M², *Tib.*, cedat ius *continuat* P²; <cedat...iunctum cedat> *DServ.*, *cf. Townend 'PVS' 9, 1969-1970, 84*]
- SCHOL. Veron. Verg. ecl. 6, 7. CVPIANT Κατ' ἐξοχὴν **legendum**: 'dicere cupiant', sed implere non possint.
- SCHOL. Veron. Verg. Aen. 9, 397. Hater.: 'fraude loci' postest per se **legi**, deinde subiungi: 'et noctis subito t.t.', ut duplex terror fuerit et ex loci fraude et ex noctis tumultu repentino. Sed et alio modo haut absurde distinctio: 'fraude loci et noctis'; deinde: 'subito turbante tumultu': nam duplex est terror, quem incutiebat et nox et locus ignotus et tumultus obvallantis comitatus. [Geymonat: loci *dist.* M² P², < fraude loci et noctis..., quidam noctis-tumultum legunt> *DServ.*]
- SCHOL. Veron. Verg. Aen. 11, 566. hic distinctio. Potest enim sic **legi**: quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse Iovis,/ idest ignem Iovis, ut ποιητικῶς 'ignem Iovis' dixerit fulmen, ut:/ Ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem. (A.1, 42). Potest et sic distingui: quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse,/ ut hic sit mora, deinde inferatur: Iovis cum fulmina contra tot paribus streperet clypeis. [Geymonat: arsisse *dist.* M², iovis P²]
- CLAVD. DON. Aen. 8, 71: *nymphae, Laurentes nymphae, genus omnibus unde est*: hic versus diversas potest pronuntiationes admittere. dicimus ergo unam sic: nymphae Laurentes, quoniam ipsarum causa praedicabatur et ipsae in tempore fuerant necessariae, secundo addendum nymphae, genus omnibus unde est, ut nymphae Italiae universis omnibus genus dedisse videantur; item alia sic: nymphae Laurentes nymphae, ut duplicatio nominis significans potestatem cumulaverit honorificentiam deprecantis, dehinc dicendum genus omnibus unde est; tertia sic: nymphae, et subsistendum, ut incipiens generalitatem videatur ingressus, dehinc correcta ea ad speciem redeat dicens Laurentes nymphae, quoniam ipsae ceteris fuerant praeponendae, quas rogabat et quarum in praesenti beneficium senserat. ergo cum omnes habeant rationem suam, aut iudicio **legendis** eligenda est melior aut sequendae sunt omnes. tu que, o Thybri, tuo, genitor, cum flumine sancto, accipite Aenean: genitorem

Thybrim aut honorifice dixit aut suum, quoniam ad similitudinem paterni amoris consulta eius acceperat. interea videamus cur primo nymphas induxerit et secundo loco nominaverit Thybrim quem primo debuit venerari. [Geymonat: nymphae *dist.* F¹M²P²; <nymphae hic distinguendum, ut generalitatem sequatur specialitas ut in Georgicis (4, 321) mater, Cyrene mater> *Serv.*]

CLAUD. DON. Aen. 9, 390: *Euryale, infelix qua te regione reliqui* <qua ve sequar>: in hoc versu diversa distinctio est; infelix enim sic in medio positum est, ut et Niso et Euryalo possit adiungi. si Niso, sic pronuntiandum, ut dicamus Euryale et hoc nomine suspenso consequatur infelix qua te regione reliqui? deinde accedat quave sequar? ut inde magis infelix Nisus, quia nesciit cum amicum perderet et ignorabat ubi amicum deberet inquirere. alia distinctio est Euryale infelix, ut miserationis videatur esse cum perditum nominat, et ideo infelix, quia amici peritioris gressus observare non potuit: qua te regione reliqui? quave sequar? inde quoque infelix, quia sic erraverit, ut inveniri non posset. iudicium hic **legentis** est necessarium, ut sequatur utrumque aut deligat alterum quod putaverit melius. mihi tamen videtur secundum animum Nisi tantum doluisse perditum, ut se potius infelicem diceret, quia tardus respexit. denique addidit accusationem suam dicendo qua te regione reliqui? non dixit qua me regioni reliquisti, ut inde infelix Nisus, quia nesciit cum perderet et perditum tarde intellexit. [Geymonat: infelix *dist.* M², euryale P²; <infelix- reliqui: se infelicem dici qui dolet, non illum propter quem dolet> *Serv.*, <melior haec distinctio, ut infelicem eum dicat, quam ut ad se referat> *schol. Veron.*, <alia distinctio est Euryale infelix> *Tib.*]

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 10, 31: *Tristis at, uerum tristis amator. Ille, Virgilius uel Gallus. Tamen cantabitis*, de se dicit. ‘Tamen’ alii superioribus iungunt, sed melius ut sic **legamus**: ‘Tamen cantabitis.’ Sensus enim hic est: licet ego duro amore consumar, tamen erit solacium, quia meus amor erit uestra cantilena. *Inquit*, Gallus. [Geymonat: ille *dist.* M²P²; <alii tamen superioribus iungunt, sed melius ut sic legamus tamen cantabilis> *Serv.*]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 11, 257: (NEC DESVNT REGNI COMITES) SINE MOENIA PVLSET (IRRITVS ILLE 262 IVBE) membratim ista **legenda sunt** ut uideantur a multis satellitibus dici, ut alterius sit: ‘sine, moenia pulset irritus’, alterius uero: ‘ille autem fractis huc audeat usque uiribus’, alterius item: ‘hic furor est miseris instare periclo nec librare metus <et tuta odisse>’ id est: haec est infelicium consuetudo in pericula ruere et tuta uitare, <alterius denique: ‘resiste hic fretus solio, nos propulsabimus hostem, nos bellare iube’>.

ADNOT. Lucan. 7, 507: FUDIT aut ‘fusa est’ aut ‘se fudit’ accipimus, ut ait Virgilius ‘insinuat pavor’. Belli autem ultima fallaciam dixit; nam si ense comminus nihil egissent, tunc debuerant fraude pugnare. Possumus autem et hic distinguere: bellique per ultima fudit, id est fudit eques cornua, et qui sequitur versus, separatim **legendus est**.

b) Paraules

PS. ACRO Hor. sat. 1, 1, 97: Non umquam seruo m(elius) u(estiret)] Potest et ‘nonnumquam’ **legi**, ut perraro melius seruo uestitus fuerit [Keller-Holder: Nonnumquam *D a. ras. d a. ras.* ‘Potest et nonnumquam legi’ *Pseudacr.* Unquam *gmu*’ umquam *cett.*]

PS. ACRO Hor. sat. 2, 8, 52: Quidam sic **legunt**: inulas et erucas monstraui incoquere ‘in luto’, idest in cinere, ut sit Scurtillus nomen.

Alii ‘inlutos’ echinos **legunt**, idest cum luto *πεπληρωμένους* idest inlutos, ut sit Curtillus nomen, ideo que dupliciter distinguitur [Keller-Holder: illutos *σ inlotos φ superscr. v inlutos cett.*]

PORPH. Hor. sat. 2, 3, 69: Scribe decem a Nerio: Quidam ‘Anerio’ *ύφ’ ἐν* **legunt**. Verum et hic et Cicuta iuris studiosi fuerunt, quos quasi auaros tangit. Sensus: pecunia[m] a faeneratore accepta[m] lege decem tabularum, quas Nerio instituit, et aliis centum, quas Perellius Cicuta auarissimus, consignatores frustrabitur. [Keller-Holder: anerio *EFMγλ’vu nerio σ corr. g m cum x schol. Pers. a nerio a Pph. Pseudacr.*]

DON. Ter. Andr. 315: 2 QVIDNI SI NIHIL I. aut QVID NISI NIHIL IMPETRES? in utroque idem sensus est, sed superior per ironiam, inferior per simplicem explanationem soluitur. 3 *Et* si ‘quidni’ **legeris**, subaudiendum ‘adeas’, ut sit: quidni adeas, ut te arbitretur s(ibi) p(aratum) m(oechum), s(i) i(llam) d(uxerit)? 4 QVIDNI SI NIHIL IMPETRES ‘nihil’ ironia uidetur dictum: quidni? si nihil petas? quoniam petitionem saepe impetratio sequitur.

DON. Ter. Eun. 551: 2 CVM PERPETI ME POSSVM animaduertendum quod ‘cum’ si coniuncte **legeris**, quando significat, si separatim, ‘cum’ dum significat. [Prete: quom]

- SERV. Verg. Aen. 2, 270: IN SOMNIS aut per somnos: aut si ‘in somniis’ **legeris**, erit synizesis.
- SERV. Verg. georg. 3, 82: SPADICES quos phoeniciatos vocant pressos, myrteos. GLAVCI autem sunt felineis oculis, id est quodam splendore perfusis. COLOR DETERRIMVS ALBIS atqui alibi ait “qui candore nives ante irent c. a.” sed aliud est candidum esse, id est quadam nitenti luce perfusum; aliud album, quod pallori constat esse vicinum. ‘gilvus’ autem est melinus color. multi ita **legunt** ‘albis et gilvo’, ut non album vel gilvum, sed albogilvum vituperet. *quod falsum est.* quod si singuli colores vituperandi sunt, quanto magismixtus uterque, id est albogilvus? *et aliter: ET GILVO spadix phoenicius est, quales sunt fructus palmarum, neque satis diluti coloris, neque nimium pressi. ‘glaucus’ autem caeruleus est color, id est subviridis albo mixtus et quasi clarior. nam ille sine dubio displicet, qui ex albo et gilvo constat, ut sit unum ‘albis et gilvo’: aliqui repugnantilli “qui candore nives anteirent, cursibus auras” et “bigis it Turnus in albis”.* [Geymonat: glaucique-gilvo *iecit* Hitzig, pectus honesti spadici iungens; et] e Heyne, Sabbadini, at Phillimore, ‘RPh’, XLIII, 1912, 63-65]
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 187: *ATQVE HAEC IAM PRIMO DEPVLVS AB VBERE MATRIS non ‘primo ubere’, sed ‘iam primo’ quasi unum lege, ut sit ‘iam primo audeat depulsus ab ubere matris’.*
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 5, 388: 389 (DAT OPERTA FRAGOREM/ PINVS) ET AB IVNCTIS [AB ILLA] REGEMVNT TABVLATA (CAVERNIS) ab iunctis ergo ὕφ’ἔν noli accipere. operta autem pinus pellibus, ut mos est. abiunctis quidam ὕφ’ἔν **legunt**: diuisis. sic in Olympio <Nemesian. frg. 1>: ‘abiungere luna /iunices’. [cui contrarium est iungere.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 11: TANTAENE ANIMIS CAELESTIBVS IRAE hic iam non de qualitate iracundiae, sed de quantitate quaerit; nimia etenim ira est quae pietatis non habet considerationem. et hoc quidem secundum Stoicos dicit, [sed miratur, cur tantum] nam Epicurei dicunt deos humana penitus non curare. ‘tantaene’ quasi exclamatio est mirantis, *cum es ipsa narratione sententiam trahentes nostram personam interponimus, ut ‘tanton’ placuit concurrere motu. non nulli ‘tantaene ne’ legunt, ut interrogatio sit potius quam exclamatio.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 367: QVAE PRIMA PERICVLA VITO? QVIDVE SEQVENS TANTOS POSSIM SVPERARE LABORES duo petit: quemadmodum aut periculis careat, aut quibus consiliis par esse et laboribus possit. *et totum hoc per interrogationem legendum est. <QVIDVE> SEQVENS quid observans.*
- c) Personatges
- DON. Ter. Ad. 228: 1 INIECI SCRVPVLVM HOMINI hoc leno non audit: simul enim dicitur, cum ille clamat, et ideo simul **legi** non potest. 2 Et hic ostendit Syrus, quo consilio haec locutus sit.
- DON. Ter. Ad. 336: 1 AV MI HOMO SANVS NE ES hoc ex persona nutricis **legendum** est: illa enim dissimulandam rem putat
- DON. Ter. Phorm. 485: 2 DORIO AVDI OBSECRO sunt qui sic **legant**, ut ‘Dorio’ dicat Phaedria, ‘audi’ leno, ‘obsecro’ iterum Phaedria.
- DON. Ter. Phorm. 811: 1 VIN SATIS QVAESITVM hoc totum pro una persona quidam **legunt**.
- DON. Ter. Eun. 312: 1 SIVE ADEO DIGNA RES EST si persona Parmenonis est, ‘sive’ abundat. 2 *Et* pro expletiva coniunctione est modo; in quibusdam omnino non **legitur**. 3 ADEO aut abundat aut nimis significat uel satis. 4 SIVE ADEO DIGNA RES EST si Chaerea dicit, hic ordo et sensus est: fac si uis nunc, si adeo digna res est, ubi tu neruos intendas tuos, ut promissa appareant, ut <sit> ‘sis’ si uis <et> ‘ut’ addatur <ad> id quod est ‘fac promissa appareant’. 5 VBI TV NERVOS INTENDAS TVOS utrum obseene hoc, ut seruus, an μετ’αφορικῶς: ubi laborare ac periclitari debeas? 6 Sed melius **legunt**, qui hoc totum ad personam applicant Chaeraeae. 7 Et melius, quam qui Parmenonem hoc putant loqui ‘sive adeo digna res est’. [Prete: *uersum uel Chaeraeae uel Parmenoni dat Don. Parmenoni codd. editt. Chaeraeae cont. Linds. K. siue Don. (in quibusdam omnino non legitur) Eogr. Bentl. si codd. Linds. K. sic Fleck Umpf. est adeo digna res [est] Dz.; Wag. ante siue lacunam statuit intendis DLE extendas A intendas cett. codd. Don. Eogr. editt.*]
- d) Interrogatiu, exclamatiu, altre maneres de llegir el text
- PS. ACRO Hor. epist. 2, 2, 212: ° Cum miraculo **legendum** ‘quid’, idest ‘quantum’.
- PORPH. Hor. sat. 2, 7, 104: Obsequium uentris mihi: Percontatiue **legendum**. ||

DON. Ter. Ad. 119: 1 VBI NON ERIT (...) 2 FORTASSE EXCLVDETVR 3 *Et totum hoc τῶ ἐξουθενισμῶ legendum est.*

DON. Ter. Ad. 260: 4 ELLVM ‘ecce illum’. 5 <ELLVM> uel pronomen est uel aduerbium demonstrantis. — <alii> ‘ellum’ interrogatiue **legunt**, ut sit: ‘ellum dicis? te expectat domi’; id est ‘illum’. nam et ‘illum’ et ‘ellum’ et ‘ollum’ ueteres dixerunt.

DON. Ter. Andr. 28: 5 ABITE concitatus **legendum est**, quia respectantes properat et discernit a Sosia. 6 <SOSIA> Sosiae persona protatica est, non enim usque ad finem perseuerat, ut est Dauis in Phormione, in Hecyra Philotidis et Syrae.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 11: TANTAENE ANIMIS CAELESTIBVS IRAE hic iam non de qualitate iracundiae, sed de quantitate quaerit; nimia etenim ira est quae pietatis non habet considerationem. et hoc quidem secundum Stoicos dicit, [sed miratur, cur tantum] nam Epicurei dicunt deos humana penitus non curare. ‘tantaene’ quasi exclamatio est mirantis, *cum es ipsa narratione sententiam trahentes nostram personam interponimus, ut ‘tantum’ placuit concurrere motu. non nulli ‘tantaene’ legunt, ut interrogatio sit potius quam exclamatio.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 367: QVAE PRIMA PERICVLA VITO? QVIDVE SEQVENS TANTOS POSSIM SVPERARE LABORES duo petit: quemadmodum aut periculis careat, aut quibus consiliis par esse et laboribus possit. *et totum hoc per interrogationem legendum est. <QVIDVE> SEQVENS quid observans.*

CORNUT. Pers. sat. 3, 52: § HAUD TIBI INEXPERTVM CVRVOS DEPREHENDERE M. interrogatiue **legendum**, tamquam si dixisset: ignotum tibi non est corrupti mores qui sunt intellegere, id est prauis? certe degustasti philosophiam? (2) item haud tibi inexpertum c. d. m. aut interrogatiue aut pronuntiatiue **legendum**, dicens non illi esse incognitum prauos et turpes et peccantes mores, quos curuos appellauit. (3) ergone uidisti dextrum litterae Pythagoricae? (4) aut magis pronuntiatiue: certe degustasti philosophiam.

CLAVD. DON. Aen. 3, 207-208: *vela cadunt, remis insurgimus, haut mora, nautae adnixi torquent spumas et caerulea verrunt*: comparationem fecit praesentis temporis et praeteriti: in tempestate enim mare ipsos agebat inuitos, sicuti dixit “excitimur cursu”, nunc ipsi, quoniam ventomm successerat quies et montes ac fumus videri coeperant vanescente caligine, remis undas urgebant, ut ad litus procedere potuissent. interea diligenti ratione tractandum est, ut ostendamus poetam non posuisse contraria; fecit enim quaestionem quandam non attente **legentibus** dicendo “ipse diem noctem que negat discernere caelo”, “involuere diem nimbi et nox umida caelum abstulit” et ipse dixit “tris adeo incertos caeca caligine soles erramus pelago, totidem sine sidere noctes”, ipse rursus posuit “quarto terra die primum se attollere tandem visa”. quemadmodum igitur dierum colligi numerus potuit, si dies noctes que discerni nequiverant? possumus hunc locum hac ratione dissolvere, ut dicamus poetam obscuritatem aeris ventis saevientibus factam nimium satiare voluisse: ceterum qui fieri potuit per diei tempus sic accidere tenebras, ut inter ipsas et veram noctem nihil interesset? memor tamen poeta ipse “tris adeo”, inquit, “caeca caligine soles”, ut probaret fuisse in caligine aliquid lucis quod dierum tempora separaret a noctibus. vel certe sic intellegi potest dierum et noctium numerus, quia dixit crebras fuisse coruscationes, quae ruptis nubibus stellas possent demonstrare vel solem.

CLAVD. DON. Aen. 12, 855: *illa volat celerique ad terram turbine fertur*: volat et celeri fertur turbine, utpote quae ducebatur inmani natura et iussionis impulsu. interponitur parabola, qua orationis continuatio rumpetur, ut interiectio media taedium **legentis** excludat.

SCHOL. uet. Iuv. sat. 15, 13 1 Carnibus humanis (vesci licet): usque adeo de Aegyptiis vanum aut incredibile est, si <vix> his Ulixi[s] similia de L<a>estry[n]gonibus referenti creditum fu<er>it in mensa Alcinoi. 2 Haec cum exclamatione **legenda sunt**.

3. Métrica

DON. Ter. Ad. 225: 4 HOC SCIO ANIMVS TIBI PENDET ‘hoc’ et correpte **legi** potest, ut articulus demonstratiuus sit, et producte, ut significet aut <ad> hanc rem aut ad hunc locum, id est Cyprum.

DON. Ter. Andr. 81: 3 VT VNA ESSET M(EVM) et producte **legitur** ‘esset’, ut cibum capiat, et correpte, ut alibi (Eun. III 5, 26). 4 VNA simul, id est: una cibum capturus.

DON. Ter. Eun. 331: 3 DEIERARE ualde iurare, - *ut* (Hec. 529) ‘*demirror*’ et (Heaut. 825) ‘*deamo te, Syre*’, -si DE producta **legeris**, si correpta, deos iurare intellegitur. [Prete: delirare DEb]

SERV. Verg. ecl. 3, 85: PIERIDES VITVLAM L(ECTORI) P(ASCITE) V(ESTRO) vel pascite eius armenta, quia **legit** hoc carmen: vel vitulam ei nutrite pro praemio. sane alii **legunt** ‘Polio’, ut prima producat, alii ‘Pollio’.

SERV. auct. Verg. georg. 2, 293: NON FLABRA hoc nomen tantum pluralem recipit numerum. ab eo vero, quod est ‘flamina’, ‘flamen’ possumus dicere: licet sit vitandum propter aliam significationem; nam dicitur flamen Dialis, flamen Martialis. *et aliter: ‘flabra’ producta prima syllaba legendum.*

SERV. Verg. Aen. 1, 535: CVM SVBITO ADSVRGENS FLVCTV NIMBOSVS ORION Oenopion rex cum liberos non haberet, a Iove Neptuno Mercurioque, *vel ut quidam tradunt, non Neptuno, sed Marte*, quos hospitio susceperat, hortantibus, ut ab his aliquid postularet, petiit, ut sibi concederent liberos. illi intra corium immolati sibi bovis urina facta praeceperunt, ut obrutum terra completis maternis mensibus solveretur. quo facto inventus est puer, cui nomen ab urina inpositum est, ut Οὐρίων diceretur, quod Dorica lingua commutatum est, ut ου diphthongus in ω converteretur. quod autem plerumque prima syllaba brevis invenitur, ut hoc loco, cum sit naturaliter longa, Graecae rationis est; nam detractio fit υ litterae et o remanet brevis, quo modo “οὔρεά τε σκίοέντα” pro ὄρεα, ποίησον pro πόησον”. et hoc, quia aut ω est naturaliter longa, aut ου diphthongus; ceterum si sit in proprio nomine dichronos, ut omnes Latinae sunt, priorum nominum abutemur licentia, ut in artibus **lectum est**. Orion ergo postea venator factus, *velut trium parentum viribus fisus*, dum vellet cum Diana concumbere, ut Horatius dicit, eius sagittis occisus est, ut Lucanus, inmisso scorpione periit, et deorum miseratione relatus in sidera signum famosum tempestatibus fecit. verisimilius autem est a scorpione interemptum, quo oriente occidit, *quia et scorpionem tamquam ultorem pudicitiae Diana inter sidera collocavit: cuius chelae amputatae aliud signum fecerunt; nam ipsae sunt libra.* sane *ipse Orion* magnitudine sua multis oritur diebus, et ideo eius etiam apud peritos est incerta tempestas: unde dictum est ‘cum subito adsurgens’ ad excusationem non praevisae tempestatis. et multi superfluo quaerunt, cur ortus commemoretur Orionis, cum sit inmissa a Iunone tempestas. sed Ilioneus ista non novit quae a poeta supra dicta sunt, per musam, ut diximus, cognita. et constat numina nisi inventa occasione nocere non posse: quod in omni suo opere Vergilius diligenter observat. *bene autem ‘nimbosus’, qui et ortu suo et occasu tempestates commovet, sicut ait Horatius “qua tristis Orion cadit”; et quia hoc signum ibi est, ubi Hyades circa frontem Tauri.*

SERV. Verg. Aen. 12, 365: EDONI BOREAE ‘Edoni’ Thracii. nam Edon mons est Thraciae. sane sciendum hoc loco errasse Donatum, qui dicit ‘Edonii’ **legendum**, ut ‘do’ brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit <1, 675> Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo: namque certum est systolen fecisse Lucanum: unde ‘Edoni’ **legendum** est, ut sit ‘hic Edonus, huius Edoni’. Stadius et Vergilium et artem secutus ait “tristius Edonas hiemes Hebrumque nivalem”, non ‘Edonias’. [Geymonat: edonea M, edonii M²bey¹ (udonii γ), *comm. Lucan. 1, 675, Tib.*]

SERV. Verg. Aen. 4, 22: LABANTEM INPVLIT id est inpulit et labare fecit; non enim lababat qui ante immobilis fuerat. cavendum sane, ne ‘labentem’ contra metrum **legamus**: nam ‘la’ longa est, ut <11, 588> “labere nympha polo”. [Geymonat: labentem Rpay (*corr.* γ¹)]

SERV. Verg. Aen. 4, 132: MASSYLI Massylorum gens est non longe a Mauritania. et ‘Massyli’ **legendum** per unum ‘i’ *litteram*, ne non stet versus: ‘sy’ enim longa est, ut <483> hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos. [Geymonat: massyliisque M, massylisuque M^x, massylique M⁷, massilique γ¹p; <ergo rite i littera geminavit, ut et Massylus Massylii> *Probus 227, 29-30*]

SERV. Verg. Aen. 5, 299: TEGEAEAE si derivativum fuerit ‘de’ non sequitur; si ‘Tegeae’ **legerimus**, non stat versus, nisi addita ‘de’ syllaba. derivativum autem ille indicat locus “tunc lateri atque umeris Tegeaeum subligat ense”. et Tegeum oppidum est Arcadiae, a Tegeo Arcadis filio. [Geymonat: tegeaeae P: tegerede M, tegaea de R, tegeae de M²P²ωγ, tegeae paf, *Tib.*]

SERV. Verg. Aen. 7, 740: ET QVOS MALIFERAE DEPECTANT MOENIA BELLAE multi Nolum volunt intellegi et dicunt iratum Vergilium nomen eius mutasse propter sibi negatum hospitium, et id aperte noluisse dicere, sed ostendere per periphrasin; nam illic Punica mala nascuntur: ut nunc ‘Bella’ pro ‘Nola’ posuerit. alii ita volunt accipi, ut sit synalipha et **legatur** ‘moenia Abellae’. quidam hanc civitatem a rege Murano conditam Moeram nomine vocatam ferunt, sed Graecos primum eam incoluisse. quae ab nucibus Abellanis Abella nomen accepit. alii quod inbelle vulgus et otiosum ibi fuerit, ideo Abellam appellatam. huius cives cum loca circa Capuam possiderent, †ortu tumultu interisse, aliosque fugientes Moeranum abisse et eius incolis se iunxisse: et quod inbelliores fuerint Abellanos dictos. [Geymonat: Abellae *DServ.*, *bellae libri*, *Serv. Tib.*, *Ribbeck*, v.741 ante 740 *transt. Courtney*, ‘BICS’ 28, 1981, 17 ET 46, 2002-2003 191-192]

SERV. Verg. Aen. 9, 759: SVCCISO POPLITE GYGEN EXCIPIT ordo est: excipit et succidit poplitem, ut “postibus haesit adesis” et “scuta latentia condunt”: nam ante fuit ut eum circumveniret insidiis. ‘poples’ autem ‘po’ correpta est, sicut in Sereno **legitur**; sed producitur positione.

SERV. Verg. Aen. 10, 24: MOERORVM pro ‘murorum’ antique: nam veteres pleraque eorum quae nos per ‘u’ dicimus, per ‘oe’ diphthongon pronuntiabant. hinc est ‘moerorum’ pro ‘murorum’ et e contra ‘punio’ pro ‘poenio’, quod verbum a poena venit, hinc est et <I 338> Punica regna vides, cum Poenos ubique **legerimus**. hoc autem facit orthographia Graeca: nam quam nos ‘u’ habemus, illi diphthongon habent ‘ou’: et ideo putarunt posse pro hac littera, licet non eandem, diphthongon poni. [Geymonat: moerorum PV¹ : murorum MP²Rωγ]

SERV. Verg. Aen. 10, 129: MENESTHEO non ‘Mnestheo’, de quo paulo post dicturus est, **legendum** est, ne versus non stet, sed ‘Menestheo’, ita tamen ut meminerimus in ultima syllaba esse synaeresin propter rectam scansionem. [Geymonat: menestheo dehn: mnestheo MPRωγ, *Macrob.* 5, 17, 19, *Prisc.* VII, 14, *Tib.* Fratrem mnestheum c]

SERV. Verg. Aen. 10, 471: ETIAM SVA TVRNVVM multi ‘et iam’ **legunt**, ut sit ‘ecce’. et pertinet ad consolationem si cito periturus est ille qui vincit. [Geymonat: en iam *Heyne*]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 8: *Principio sedes* et reliqua. Vbi aluearia sunt ponenda; in qua re satis peritiae, et ea quae abesse debent, ne noceant apibus, nosse, et ea quae adesse *ut* prodesse possint, et ideo commemorat, quia supra dixit ‘magnanimos duces’, ideoque modo intulit: ‘sedes statioque’. *Sedes apibus statioque*. Translationem diligenter seruat. *Statioque petenda*, ne nociua fiant apibus. *Statio*, producta o littera **legere** debemus ‘statio’, ut (Aen. 1, 1): ‘Arma uirumque cano’.

SERV. Verg. ecl. 10, 18: ADONIS ‘A’ habet accentum, quia graecum est nomen; tamen etiam latine sic dicimus: nam ‘Adon’ nusquam **lectum est**. Et est de hoc fabula talis: (...).

Ps. Ascon. Cic. Verr. II, 1, 66: “Poscunt maioribus”. Sunt qui producta O litera “poscunt” **legunt**, quasi “saepe potant”. Sed “poscunt provocant” intelligendum est, ut sit sensus: provocant se invicem. Poscunt, a pincerna petunt; “maioribus” autem “poculis,” ut subaudiatur “bibere”.

4. Morfosintaxi

Ps. ACRO Hor. sat. 2, 3, 144: Vappa dicitur uinum, quod sine sapore est. Vappa uinum, cui miscetur aqua. Vappa, quod fit ex perfusa uinatia. Et hoc uinatium **lectum est** et haec uinatia

Ps. ACRO Hor. sat. 2, 4, 68: <Croc>] **Lectum est** et hic crocus et hoc crocum [Keller-Holder: cro^{co} D chroco σ]

SERV. Verg. Aen. 1, 2: ITALIAM ars quidem hoc exigit, ut nominibus provinciarum praepositiones addamus, civitatum numquam. tamen plerumque perverso ordine **lectum est**; nam ecce hoc loco detraxit provinciae praepositionem dicens ‘Italiam venit’ *pro ad Italiam venit*. Tullius in Verrinis “ea die Verres ad Messanam venit” pro Messanam venit. sane sciendum est usurpari ab auctoribus, ut vel addant vel detrahant praepositiones; namque ait Vergilius “silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti” pro in silvis. ut ergo illic detraxit loco praepositionem, sic hic provinciae. et est figura. Italia autem pars Europae est. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia venit ad loca, quae sunt iuxta Tiberim, et ex nomine suo appellavit Italiam. ibi autem habitasse Siculos ubi est Laurolavinium, manifestum est, sicut

ipse alio loco dicit “Siculi veteresque Sicani et gentes venere Sicanae saepius”. *sane ‘Italiam’ i contra naturam producta est, cum sit natura brevis.*

SERV. Verg. Aen. 1, 4: MEMOREM IVNONIS OB IRAM constat multa in auctoribus inveniri per contrarium significantia: pro activis passiva, ut “pictis bellantur Amazones armis”; pro passivis activa, ut “populatque ingentem farris acervum”. et haec varietas vel potius contrarietas invenitur etiam in aliis partibus orationis, ut sit adverbium pro adverbio, ut est “hoc tunc ignipotens caelo descendit ab alto” pro huc; et in participio, ut “et qua vectus Abas” pro qua vehebatur; et in nomine, ut ‘memorem Iunonis ob iram’ non quae meminerat, sed quae in memoria erat. de his autem haec tantum quae **lecta sunt** ponimus nec ad eorum exemplum alia formamus. *sane memor apud veteres non tantum dicebatur ὁ μνημένος, sed etiam ὁ μνήμων. et hoc per confusionem verbi et nominis; nam ‘memorem’ est verbi significatio, cum non sit nomen.*

SERV. Verg. Aen. 1, 174: ACHATES adlusit ad nomen, nam achates lapidis species est: bene ergo ipsum dicit ignem excussisse. Unde etiam Achaten eius comitem dixit. **lectum est** enim in naturali historia Plinii, quod si quis hunc lapidem in anulo habuerit, gratiosior est.

SERV. Verg. Aen. 1, 96: FORTISSIME GENTIS atqui in artibus **legimus** superlativum gradum non nisi genetivo plurali iungi. constat quidem, sed ‘gens’ nomen est enuntiatione singulare, intellectu plurale. bene ergo iunxit, in gente enim plures sunt, ut alibi ipse ditissimus agri Phoenicum; non enim unus est ager Phoenicum. item Sallustius Romani generis disertissimus. *aut superlativo pro comparativo usus videtur, quasi fortissimis comparandus, non ut vulgo creditur praefendus.* sane quaeritur, cur Diomedem fortissimum dixerit, cum post Achillem et Aiacem ipse sit tertius, unde et Sallustius ait primum Graecorum Achillem. multi dicunt ideo fortissimum, quia iuxta Homerum et Venerem vulneravit et Martem. alii ad gentem referunt, quod Achilles Thessalus fuit, Ajax Graecus, Diomedes Danaus. multi ad excusationem Aeneae volunt fortissimum dictum, a quo eum constat esse percussum, *ut Iuvenalis vel quo Tydides percussit pondere coxam Aeneae.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 587: SCINDIT SE NVBES nubes tantum dicimus, non nubs, licet dicamus trabs trabes, stirps stirpes, prex preces, plebs plebes. sed de his tantum quae **legimus** sunt ponenda; non enim artis sunt *ista*, sed usurpationis, qua metri causa utuntur poetae, ut vel minuant vel augeant nominativum. inde est et supellex supellectilis.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 625: IPSE HOSTIS TEVCROS Troianorum laudis exaggeratio, quod etiam ab hoste laudantur. *et quidam ‘hostis’ singularem, quidam pluralem legunt.* [Geymonat: Insignis Pc?, corr. P²]

SERV. Verg. Aen. 1, 635: TERGA SVVM non declinatio ‘u’ *litteram* hoc loco geminat, sed ratio nominis in quo est ‘u’, sicut et in ‘rum’ mittit genetivum pluralem non per declinationem, sed quia est in nomine ‘r’, ut patrum. alituum vero ubi **legimus**, parenthesis est, sicut Mavortis, nam alitum facit. [Geymonat: tera R corr. R¹]

SERV. Verg. Aen. 1, 701: TONISQVE FERUNT MANTELIA VILLIS ‘tonsis villis’ vel minutis vel conpositis, *ut tonsa coma, pressa corona est*; constat enim maiores mappas habuisse villosas, *quibus etiam in sacris utebantur, sicut in georgicis manibus liquidos dant ordine fontis germanae, tonsisque ferunt mantelia villis; de supplicaturis enim hoc dixit.* ‘mantelia’ vero a manibus tergendis dicta, et est nominativus mantele, quo modo torale. quod autem **legimus** ne turpe toral, apocope est.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 20: VTRVMQVE uterus est mulierum: *nam praegnantis proprie est.* quem modo ideo dixit, quia dicturus est “feta armis”. alvus est quo defluunt sordes, ut Sallustius “simulans sibi alvum purgari”. venter qui videtur, ut Iuvenalis “Montani quoque venter adest abdomine tardus”. *sane et in tragoedia de hoc equo ἐγκύμονα legitur; hinc ergo hic ‘uterum’ dixit.*

SERV. Verg. Aen. 2, 453: LIMEN ERAT contra illud, obsessis foribus quemadmodum ingressus sit: et dicit per posticum, quod generis est neutri, ut Horatius “atria servantem postico falle clientem”. nam si generis feminini **legeris** ‘postica’, augurale est, ut ‘antica’, ‘postica’.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 22: CORNEA VIRGVLTA ET MYRTVS bene **legit** hastis apta virgulta: nam **legimus** “et bona bello cornus” item <7, 817> “et pastorem praefixa cuspe myrtum” *et alibi ac myrtus validis hastilibus* ergo si telis fuerat confixus, merito illic haec

coaluere virgulta. ‘cornus’ autem declinatur ut ficus, si arbor sit: nam ‘cornu’ animalis indeclinabile est, licet genetivum usurparit Lucanus, ut “cornus tibi cura sinistri Lentule” (7.217). sic Cicero in Arato “huius genus” pro genu.

SERV. Verg. Aen. 3, 278: TELLVRE POTITI ‘potior’ et ‘illa re’ dicimus et ‘illius rei’: sed per septimum casum in usu est, per genetivum figurate ponitur. Sallustius “ut prius quam legatos conveniret Adherbali potiretur”. **legimus** et per accusativum, sed uti non possumus: Terentius “patria potitur commoda”.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 403: *TRANSMISSAE* quidam ‘transmissae’ **legunt**, ut sit praepositio; *trans* autem adverbium, † ut sit ‘transtulit’. [Geymonat: *distinctionis signa post transmissae et steterint in M; transmissi Baehrens*]

SERV. Verg. Aen. 5, 85: GYROS nomen **legimus**; verbum exinde non invenimus.

SERV. Verg. Aen. 5, 370: PARIDEM venit ab eo quod est ‘Paris, Paridis’ vel ‘Paridos’, quod autem **legimus** <10, 705> ‘urbe paterna Parin creat’ venit ἀπὸ τοῦ ὀ Πάρις, τοῦ Πάριος, τῶ Πάρι, τὸν Πάριν: et volunt, si proprium sit, in ‘dos’ exire genetivum, si appellativum, in ‘os’. sane hic Paris secundum Troica Neronis fortissimus fuit, adeo ut in Troiae agonali certamine superaret omnes, ipsum etiam Hectorem. qui cum iratus in eum stringeret gladium, dixit se esse germanum: quod adlatis crepundiis probavit qui habitu rustici adhuc latebat. hos autem ludos transfert Vergilius ad Hectoris tumulum: qui sunt facti, cum habuisset Hector occidi.

SERV. Verg. Aen. 5, 822: INMANIA CETE τὸ κῆτος καὶ τὰ κήτη, ut βέλος βέλη: nam Latine sic declinari non potest. nullum enim apud nos animal generis neutri est: nisi forte ‘hic cetus, huius ceti’ dicamus, quod nusquam **lectum est**; nam dicuntur canes marini. [Geymonat: *cetae MP¹, schol. Bemb. Ter.*]

SERV. Verg. Aen. 5, 610: NULLI VISA ad ipsum retulit numen: nam arcus semper videtur: quem non Irim, sed viam Iridis dixit. alii celeritatis esse volunt ‘nulli visa’. notandum sane etiam de Iride arcum genere masculino dicere Vergilium: Catullus et alii genere feminino ponunt, referentes ad originem, sicut ‘haec cattus’ et ‘haec gallus’ **legimus**.

SERV. Verg. Aen. 6, 383: GAVDET COGNOMINE TERRA nominis sui similitudine. facit autem ‘hic’ et ‘haec cognominis’: nam in Plauto **lectum est** cum una de Bacchidibus diceret “illa mea cognominis fuit”. Quod autem communi genere in ‘e’ misit ablativum, metri necessitas fecit.

SERV. Verg. Aen. 7, 231: INDECORES decus decoris facit, sicut ‘pecus pecoris, nemus nemoris’ ‘o’ in genetivo correptum est: omnia enim in ‘us’ exeuntia neutra in genetivo singulari paenultimam corripunt, excepto ‘pelagus’, quod Graecum est: unde et ‘vulgeris’ dicitur secundum regulam, licet de hoc nomine aliud auctoritati placuerit. decor vero decoris facit, paenultima in genetivo producta: omnia enim in ‘or’ exeuntia in genetivo producuntur, exceptis quinque ‘arbor marmor memor inmemor aequor’. unde quaeritur ‘indecotes’ a quo sit nominativo: ab eo quod est ‘indecus’ non potest venire, quia **lectum** non est et quia ‘decus’ neutrum regit genus, non masculinum. restat ut dicamus ab eo, quod est ‘indecor’, venire ‘indecotes’, nam et **lectum est**. sed decor decoris facit producta paenultima, quam Vergilius corripuit. ergo aut systole est, aut certe dicimus huius nominis nominativum non inveniri, ut in multis nominibus fit: quod et melius est, nam systole sine exemplo fieri non debet. Verecunde autem hoc dicit, sua coniunctione etiam ornari Italos.

SERV. Verg. Aen. 7, 605: ARABISVE PARANT venit ab eo quod est ‘hic Arabus’ nam ab eo quod est ‘hic Arabs, ab hoc Arabe’, ‘Arabibus’ facit sicut ‘Hiberus’, unde est in Lucano “occurrat Hiberis alter”, et ‘Hiber’, ut Horatius “discet Hiber Rhodanique potor”.

item **lectum est** ‘Aethiopus’, sed tantum ‘Aethiops’ dicimus. [Geymonat: *arabisque M¹. Arabisque Char. 100, 13 ; 123, 9*]

SERV. Verg. Aen. 7, 787: TAM MAGIS ILLA FREMENS ET TRISTIBVS EFFERA FLAMMIS QVAM MAGIS EFFVSO CRVDESCVNT SANGVINE PVGNAE **legitur** in arte quod ‘tam magis maxime minus minime’ positivo tantum iungantur: quod tamen tunc observatur si ponantur ad augmentum istae particulae; tunc enim vitiosam faciunt elocutionem. ceterum si ad exaequationem positae sint, possunt vel comparativo vel superlativo vel pro his gradibus ipsae inter se iungi: hinc ergo est ‘tam magis illa fremens et tristibus effera flammis, quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae’: non enim ad

praelationem positae sunt, sed ad exaequationem. maiores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatione esse voluerunt. hinc est in Sallustio “ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est”: nam et hic exaequatio est, non comparatio.

SERV. Verg. Aen. 8, 144: TEMPTAMENTA TVI PEPIGI cum nullo ante pactus sum, ut te aut per artem aliquam, aut per legatos probarem, sed intrepidum me tibi commisi. ‘temptamenta pepigi’ experimenta pactus sum: nam geminus est † hic praeteritus ab eo quod est paciscor: facit enim et ‘pepigi’ et ‘pactus sum’, sicut ‘placeo’ et placui et placitus sum. ‘pago’ enim, unde multi volunt venire ‘pepigi’, nusquam **est lectum**.

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 603: TARCHO ET TYRRHENI Tarcho, sic **legitur**, et Latinus nominativus est de Graeco veniens, ab eo quod est Tarchon, perditio ‘ω’ et ‘ο’ in ‘ο’ mutata, ut Apollo Ἀπόλλων: aliter versus non stat. [tarchon ΜΡγ; cf. V. 506 et Aen. 10, 153]

SERV. Verg. Aen. 9, 706: ET CLIPEVM SVPER INTONAT INGENS aut ipse ingens super clipeum intonat: aut ingens clipeum supra ipsum tonat: nam **lectum est** etiam ‘hoc clipeum’, ut probat Caper: quod magis debemus accipere: nam Homerum imitatus est, qui ait ἀράβησε δὲ τεύχε’ ἐπ’ αὐτῶ.

SERV. Verg. Aen. 10, 788: A FEMINE ut etiam supra <344> diximus, secundum Caprum erit nominativus ‘hoc femē’, licet nusquam **lectum sit**, ut etiam ipse commemorat.

SERV. Verg. Aen. 10, 198: MANTVS genetivus Graecus est: nam si latine declinaveris ‘Mantonis’ facit, sicut in Plauto **legimus** “Ionis”. [Geymonat: mantos cenvy¹]

SERV. Verg. Aen. 10, 788: A FEMINE ut etiam supra <344> diximus, secundum Caprum erit nominativus ‘hoc femē’, licet nusquam **lectum sit**, ut etiam ipse commemorat.

SERV. Auct. Verg. Aen. 12, 375: LANCEA raro **lectum**: et est telum missile.

SERV. Auct. Verg. Aen. 12, 568: FRENVM singulari numero raro **lectum est**. et quidam hunc versus per figuram Graecam dictum tradunt, ὄμολογοῦσιν μέλλειν λαβεῖν [Geymonat: frenum] foedus recc.]

SERV. Verg. Aen. 12, 766: SACER OLEASTER fere omnia Latina arborum nomina generis feminini sunt, exceptis paucis, ut ‘hic oleaster’ et ‘hoc siler’: Vergilius ut molle siler *lentaequae genistae*. item ‘hoc buxum’, licet et ‘haec buxus’ dicatur: nam superfluum quidam volunt facere discretionem, ut ‘haec buxus’ de arbore dicamus, ‘buxum’ vero de ligno composito: **legimus** enim in Vergilio de tibiis <9, 616> buxus que vocat Berecynthia matris Idaeae.

SERV. Verg. georg. 1, 94: RASTRIS et ‘hos rastros’ dicimus et ‘haec rastra’; **legimus** enim at istos rastros interea deponere in Terentio, item rastraque et incurvi saevum rubuere ligones. et rastra dicta, quia terram radunt.

SERV. Verg. georg. 1, 111: QUID QVI NE GRAVIDIS P.C. ARISTIS gravidas aristas periphrasticos pro spicis posuit. dicimus autem et ‘hic spicus’ et ‘hoc spicum’: Cicero in Arato “spicum inlustre ferens insigni corpore Virgo”. sed scire debemus in usu esse a masculino utrumque numerum, a neutro vero raro, et tantum singularem inveniri: nam pluralis nusquam **lectus est**. et ‘quid’ id est ‘quid di cam quantum iuvet arva’.

SERV. Verg. georg. 2, 103: SED NEQVE QVAM MVLTAE SPECIES NEC N(OMINA) Q(VAE) S(INT) scit apud diversos **lecta esse** innumerabilia vitium genera: quibus offensus ait, colligere tanta vitium genera nec utile est nec possibile. Qui enim conatur universa cognoscere, debet etiam impossibilia scire, ut est harenarum vel fluctuum numerus.

SERV. Verg. georg. 4, 165: CECIDIT CVSTODIA SORTI ex sorte, nam adverbium est: quod trahit a militia; **legimus** enim “partibus aequabat iustis aut sorte trahebat”.

SERV. Verg. georg. 4, 296: ANGVSTIQVE IMBRICE TECTI licet et ‘hic imbrex’ **lectum sit**, melius tamen secundum Plautum ‘haec imbrex’ dicimus, namque ait “fregisti imbrices meas, dum te dignam sectaris simiam”.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 35: *Durare*, pro durescere; *solum*.... sed melius, nominatio **legi**, uel *durare*, durum fieri. *Solum*, terrae. *Discludere*, terram a mari separare. *Nerea*, animalia, uel deus maris, ut putant, uel *Nerea*, dea filia Neptuni.

5. Interpretació

PORPH. Hor. sat. 1, 8, 25: Cum Sagana maiore ululantem: Memini me **legere** apud Helen<i>um <A>cronem Saganam nomine fuisse Horati temporibus Pompei sagam senatoris, qui a triumuiris proscriptus est. Sed cum dicat maiorem, apparet aut sororem hanc habuisse minorem se, aut <f>uisse et aliam Saganam illis temporibus minorem ha[n]c uel aetate uel natalibus uel censu.

PORPH. Hor. sat. 1, 10, 18: Neque simius iste. Adnotandum, <quod,> cum uulgo receptum sit ‘simiam’ tantum dici debere, ‘simium’ dixit. Demetrium autem modulatore propter maciem ac paruitatem corporis hoc nomine appellat. Hos autem duos, Hermogenen et Demetrium negat antiquas comoedias **legere**, neque alios quam Licini Calui, et Valeri Catul<l>i uersus modulari.

SERV. auct. Verg. georg. 3, 1: TE QVOQVE MAGNA PALES invocat deam pabuli dicturus de animalibus, sicut de frumentis dicturus et vitibus Cererem invocavit et Liberum. sane non est mirandum, usum esse eum prooemio, sicut est usus in primo: nam aliud quodam modo inchoaturus est carmen, pastorale scilicet, post completum georgicum. deinde etiamsi unum sit, scimus concessum esse scribentibus, ut iteratione prooemii **legentum** reficiant interdum laborem: nam et Livius frequenter innovat principia, ut “incensa a Gallis urbe”, ut “completis consulibus, et Cicero in Verrinis, qui in frumentaria (I 1) conciliavit auditorum animos iteratione principii, ut “omnes qui alterum iudices *nullis impulsus inimicitis*”. Pales autem, ut diximus, dea est pabuli: quam alii Vestam, alii matrem deum volunt. hanc Vergilius genere feminino appellat, alii, inter quos Varro, masculino, ut ‘hic Pales’. huic sacra solvuntur. Maiarumdie, quae Palilia vocantur.

SERV. Verg. Aen. 1, 73: CONVIBIO IVNGAM STABILI PROPRIAMQVE DICABO multa in unum contulit versum quae Iuno promittit; dicendo enim ‘conubio’ ostendit legitimam, dicendo ‘stabili’ longam promittit concordiam, id est quae divortio careat, dicendo ‘propriam’ adulterii removet suspicionem. quod autem adiecit ‘dicabo’ obsequentem eam fore demonstrat. In usu enim est ut dicamus, sacerdos dicatus est numini, hoc est ad obsequium datus est. *alii ‘dicabo’ dabo accipiunt. Terentius “iam hanc operam tibi dico”, id est do, sicuti ab eo quod est dico participium a passivo dictus facit, ut est “Iunoni infernae dictus sacer”, quamvis alibi lectum sit “templis sibi ferre dicatis”. ‘propriam dicabo’ autem deest ‘tibi eam’. ‘propriam’ autem possumus vel firmam vel perpetuam accipere, ut “si proprium hoc fuerit”. Terentius “nihilne esse cuiquam proprium” et “quod voluptates eorum propriae sunt” et “da propriam, Thymbraee, domum”.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 117: VERTEX vertex dicitur circumacta in se unda et quae quasi sorbere videatur: quod de Charybdi **legitur** atque imo barathri ter gurgite vastos sorbet in abruptum fluctus, de qua ait Sallustius Charybdis, mare verticosum. [Geymonat: vortex γRp¹, Tib., Ribbeck: vertex Mp, DServ., Sabbadini et Mynors; <vertex a vertendo dicitur, vortex a vorando, et vult Plinius verticem inmanem vim impetus habere, ut ingens a vertice pontus (v. 114); vorticem vero circumactionem undae esse, ut et rapidus vorat aequae> Char. 88, 16-20.]

SERV. Verg. Aen. 2, 15: EQVVM de hoc equo varia in historiis **lecta sunt**: ut Hyginus et Tubero dicunt, machinamentum bellicum fuit, quod equus appellatur, sicut aries, sicut testudo, quibus muri vel discuti vel subruui solent: unde est <46> “aut haec in nostros fabricata est machina muros”: ut alii, porta quam eis Antenor aperuit, equum pictura habuisse memoratur, vel certe Antenoris domus, quo posset agnosci. *non nulli signum equi datum, ut internoscerent Graeci suos, vel hostes. a quibusdam dicitur facta proditione praedictum, ne quis eas domos violaret, quarum ante ianuam equus esset depictus, unde Antenoris et ceterorum domus agnitae sunt. aut quia equestri proelio victa est Troia. aut a monte Hippius, post quem se absconderant Graeci, unde et adludit ‘instar montis equum’; ut “pelago credas innare revulsas Cycladas”.* aut re vera hoc fuit, quod Vergilius sequitur. *sed melius machinamenti genus accipimus.*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 471: MALA GRAMINA PASTVS venenatis herbis, βεβρωκώς κακὰ φάρμακα, hoc est pro malis graminibus. **legimus** et <10, 709> “silva pastus harundinea”: *nam illud aliud est “pascuntur vero silvas et summa Lycaei horrentes que rubos”:* sed sciendum est, quia, licet hoc in usu sit, rarum tamen est apud antiquos. ‘pastus’ autem pro ‘qui pascebatur’, quia, ut supra diximus, in hoc Latinitas deficit.

- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 133: PERGAMEAMQVE VOCO zeugma a superioribus, hoc est urbem. **legitur** sane in libris antiquioribus, Aeneam vere Cretam tempestate delatum locum Troiam nomine Pergamum, appellavisse. alii dicunt, Pergamum in Creta conditam a Troianis captivis, qui ex classe Agamemnonis illo erant delati ꝑibique putant Aeneam quendam, generis auctorem, Ilio incolumi cum eo ad sacrum Apollinis venisset, gravidam hospitis filiam fecisse; ex qua ortus eodem nomine Aeneas classem Agamemnonis est adgressus hieme disiectam, cui se feruntur iunxisse hi, qui Cretam secesserant deserto Agamemnone: unde loco nomen Pergamum ab illo inditum, quod obtinuisse desertores feruntur iuxta Cydoniam. quod poetam latenter attigisse debemus accipere.
- SERV. Verg. Aen. 4, 284: EXORDIA orationem: vel hic pro initiis. sed exordium in duo dividitur, in principium et orationem, sicut in rhetoricis **legimus**.
- SERV. Verg. Aen. 6, 445: MAESTAMQVE ERIPHYLEN aec Amphiarai, auguris Argivi, uxor fuit: quae latentem bello Thebano maritum Polynici prodidit monili accepto, quod ante uxori dederat. qui ductus ad proelium hiatu terrae periit. cuius filius Alcmaeon postea in vindictam patris matrem necavit et est, ut Orestes, furore correptus. vituperatur sane Vergilius quod maestam dixerit quam στρυγερήν **legit**, id est nocentem: nam maesta est στρυγνή. [Geymonat: Cf. Hom. λ 321]
- SERV. Verg. Aen. 7, 1: AENEIA NVTRIX. hanc alii Aeneae, alii Creusae, alii Ascanii nutricem volunt. **lectum** tamen est in philologis in hoc loco classem Troianorum casu concrematam, unde Caieta dicta est, ἀπὸ τοῦ καίειν.
- SERV. Verg. Aen. 8, 278: SACER IMPLEVIT DEXTRAM SCYPHVS **legitur** in libris antiquis Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum adtulisse, quo utebantur in sacris. quod ne carie consumeretur pice oblitum servabatur, cuius magnitudinem et religionem simul significat dicendo ‘implevit dextram sacer scyphus’. scypho praetor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. possumus et illud accipere, quod inter munera deorum etiam pocula sunt: Sallustius historiarum secundo “pocula et alias res aureas, diis sacrata instrumenta, ꝑconvivo mereantur”.
- SERV. Verg. Aen. 8, 288: LAVDES HERCVLEAS ET FACTA FERVNT senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur, iuvenes et gestu corporis eius facta monstrabant. unde ibi inmorandum est ‘hic iuvenum chorus’, ut ‘salii’ iuvenibus conveniant, carmina ad senes pertineant. et bene senes facta Herculis canunt, quorum aetas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam is ab hominibus transiret ad deos. sane quaeritur cur huic deo aperto capite sacrum fiat. **legitur** enim in libris antiquioribus ipsius admonitio his verbis ‘mihi detecto vertice cuncti sacrificant’. et fuit observatio ne quis in aede Herculis eius habitum imitaretur: signum enim eius operto capite est. constat tamen ante adventum in Italia Aeneae aram Herculi consecratam, ab Aenea vero morem operiendorum capitum inductum, sicut ait “purpureo adopertus amictu”.
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 621: FATIFERVMQVE ENSEM fatum saepe pro morte positum **legitur**, ‘fatiferum’ ergo letiferum. [Geymonat: fatigerumque recc.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 649: ILLVM Coclitem *scilicet*. et modo ‘Cocles’ in hoc homine, de quo dicit, proprium est nomen, in aliis appellativum, nam luscus ‘coclites’ dixerunt antiqui: unde et Cyclopas ‘coclites’ **legimus** dictos, quod unum oculum habuisse perhibentur: *quasi στρογγυλῶπας a rotunditate*. [Geymonat: Cocles : cochies M, cochles M²R/ 651]
- SERV. Verg. Aen. 9, 760: RAPTAS autem ‘de hostilibus cadaveribus’; nam quod dicit Donatus ‘ab armigero’, non procedit; nec enim **lectum est**, cum solus inclusus fuerit Turnus, ut post ait <780> ‘unus homo’: quamvis possit, sicut in (X.) <333> “suggere tela mihi et tum magnam corripit hastam et iacit”.
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 164: TVSCIS Tusci a frequenti sacrificio sunt dicti ἀπὸ τοῦ θύειν: unde Tuscos populos bene dicimus. Tusciam vero non debemus dicere, quia nequaquam in idoneis auctoribus **legitur**, sed aut Etruria dicenda est ab Etrusco principe, aut Lydia a Lydo, aut Tyrrenia ab eius fratre, qui, ut supra <II 781> diximus, cum parte populi de Maonia venit ad Italiam. quod ergo hic dicit Vergilius ‘Tuscis comitetur ab oris’, de Tuscorum finibus intellegendum est.

- SERV. auct. Verg. Aen. 11, 9: TELAQVE TRVNCA VIRI *id est* prae fracta; ita enim in tropaeis poni consueverunt: Iuvenalis et fracta de casside buccula pendens et curtum temone iugum victaeque triremis aplustre. *vel 'trunca tela' quae de suo clipeo legerat: ideo enim 'trunca', quod in evellendo prae fracta.*
- SERV. auct. Verg. georg. 2, 497: AVT CONIVRATO D. D. AB HISTRO *id est* non eum sollicitat coniuratio barbarorum. Hister autem fluvius est Scythiae. *et aliter: Aufidius Modestus legisse se affirmabat, hunc morem esse Dacorum, ut cum ad bella proficiscerentur, non prius rem capesserent, quam de Histro certum modum haurientes ore in modum sacri vini, iurarent, non se ad patriae sedes regressuros nisi hostibus caesis; et idcirco Vergilium familiari sibi hypallage usum dixisse Histrum coniuratum, apud quem Daci coniurare consuerunt.*
- SERV. Verg. georg. 3, 386: GREGES VILLIS LEGE MOLLIBVS ALBOS lana enim alba pretiosior est, quippe susceptura alium quemlibet colorem. quod autem hic per transitum tangit, in aliis plenius **legitur**, maritum pecoris et cornu et unguis et palato album esse debere: alioquin, licet sit candidus lanis, ex eo pullos, id est nigros, creari. *'continuo' hic pro 'perpetuo': semper enim hoc fieri debet.*
- SERV. Verg. ecl. 3, 20: POST CARECTA L. loca caricis plena. carix autem herba est acuta et durissima, sparto similis: alibi "et carice pastus acuta". sane hoc loco superfluum volunt esse allegoriam, dicentes rem nusquam **lectam** de Vergilio. aiunt enim hoc: Varus, tragoediarum scriptor, habuit uxorem litteratissimam, cum qua Vergilius adulterium solebat admittere, cui etiam dedit scriptam tragoediam, quam illa marito dedit tamquam a se scriptam. hanc recitavit Varus pro sua: quam rem dicit Vergilius per allegoriam; nam tragoediae praemium caper fuerat: Horatius "carmine qui tragicovilem certavit ob hircum". sed melius simpliciter accipimus: refutandae enim sunt allegoriae in bucolico carmine, nisi cum, ut supra diximus, ex aliqua agrorum perditorum necessitate descendunt.
- CLAVD. DON. Aen. prooemium, pag. 1, l. 1: [Post] illos qui Mantuani vatis mihi carmina tradiderunt postque illos quorum libris voluminum quae Aeneidos inscribuntur quasi quidam solus et purior intellectus expressus est silere melius fuit quam loquendo crimen adrogantis incurrere. sed cum adverterem nihil magistros discipulis conferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriae suae causa quaedam favorabili stilo, multa tamen involuta reliquisse, haec, fili carissime, tui causa conscripsi, non ut sola perlegas, sed ut conlatione habita intellegas quid tibi ex illorum labore quidve ex paterno sequendum sit. Non enim aut illi omnia complexi sunt, ut res ipsa indicat, aut ego tanta composui quae te possint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. quocirca, ut dictum est, **lege** omnia et, si forte nostra aliis displiceant, tibi certe conplaceant quae filio pater sine fraude transmisi.
- CLAVD. DON. Aen. 10, 8: *abnueram bello Italiam concurrere Teucris*: hunc locum qui exponunt volunt ipsum Iovem reprehendentem alios esse mentitum; adserunt enim aliud secreto in primo libro filiae esse confessum, aliud vero in praesenti concilio simulare. quod absit a poeta nostro, ut talem inducat quem deorum patrem et in homines habere potestatem multis locis adseruit: et vera illa dicebat nec ab illis dissimilia quae praedixerat filiae. sed si primo libro proposita congrue intellegerentur, ad errorem praesentis loci **legentium** non veniret intentio. quid enim in primo libro (263) futurum praedixerat? "bellum ingens geret Italia." et hic dixit abnueram bello Italiam concurrere Teucris. hinc primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret Italia. ceterum si contextam Iovis orationem adverterent, numquam fallerentur. Illic enim et personam invenirent gesturi bellum et contra quos id esset futurum manifestius perviderent. nos tamen ab illis omissa repetamus, ut intellectus deducatur in lucem. "parce, inquit, metu, Cytherea, manent inmota tuorum fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini moenia sublimemque feres ad sidera caeli magnanimum Aenean" atque "neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim, quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo". haec ad ea pertinent quibus Venus mature posset securior reddi, in quo ipse Aeneae nomen non omisit. huic nomini subiungendum est "bellum ingens geret Italia" subtractis his versibus qui narrationem continuam diviserunt, hoc est "neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim, quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo". Hoc ergo subtrahendum est, dehinc iungendum est cetera, ut integretur narratio futurorum, ut sit "sublimem feres ad sidera caeli magnanimum Aenean" et sequatur "bellum ingens geret

Italia”, id est non Italia geret ingens bellum, sed ipse Aeneas bellum ingens geret Italia. deducta hic in praepositio fecit errorem: sed, ubi intellectum attendas, addenda est, ut sit “bellum ingens geret in Italia populos que feroces contundet”, ipse scilicet Aeneas, “mores que viris et moenia ponet”, ipse Aeneas. ecce dicit et quanto tempore regnaturus “tertia dum Latio regnantem viderit aestas terna que transierint Rutulis hiberna subactis”: haec procul dubio ad Aeneae, non ad provinciae personam pertinent. si enim Italia fuerat bellum gestura, quem intellegimus percepta victoria potuisse regnare? Non est igitur diversum nec fefellit Iuppiter quemquam dicendo abnueram bello Italiam concurrere Teucris. praedixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia atque hoc bellum Aenean feris et indomitis adhuc gentibus inlaturum; hic dicit hanc fuisse dispositionem, ne Itali vim belli Troianis inferrent, quod revera non fieret, si Iunonis tergiversatio quievisset, quam Iuppiter oblique pulsat et quasi nescius auctorem facti perquirat. denique sic posuit: *quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?*

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 64: *Tum canit errantem Gallum. Gallus... Errantem.* Dicunt illum errasse in monte et a Nymphis inuentum esse et mira illic uidisse et accepisse cantandi potestatem. Allegorice Cornelium Gallum poetam, cuius eclogarum libri **leguntur**. *Permessi.* Permissus fluvius Boeotiae uel Aetoliae ubi aliquamdiu moratus est Cornelius Gallus; uel *Permessus*, promuntorium.

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 17: “Ecce autem”. Proprium hoc Ciceronis est in rebus improvisis. Quod cum cura Virgilius et **legit** et transtulit, ut: “Ecce autem gemini a Tenedo”.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 2, 647: DISTRACTVS extensus. hoc uero sub hac significatione ponendum est, ut Vergilius <Aen. VII 767>: ‘turbatis distractus equis’. quamuis Cicero in Philippicis <II 40, 104>. ‘de Varronis bonis rem ullam esse distractam’. sed etiam illic ingenio **legentes** possumus ‘diuisam’ accipere.

LIBER, -BRI

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. georg. 1, 12: CVI PRIMA F(REMENTEM) F(VDIT) E(QVOM) M(AGNO) T(ELLVS) P(ERCVSSA) T(RIDENTI) *antiquissimi libri 'fudit aquam' plerique habuerunt, quoniam Neptunus fluminibus et fontibus et aquis omnibus praeest, ut ipse docet (IV 29) "aut praeceps Neptuno inmerserit eurus"; sed melius 'equum' propter armenta.* in Corn. 'equum', in authentico 'aquam', ipsius manu 'equum'. fabula talis est: cum Neptunus et Minerva de Athenarum nomine contenderent, placuit diis, ut eius nomine civitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. tunc Neptunus percusso litore equum, animal bellis aptum, produxit; Minerva iacta hasta olivam creavit, quae res est melior conprobata et pacis insigne. ut autem modo Neptunum invocet, causa eius muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio: alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet maris. equum autem a Neptuno progenitum alii Scythium, alii Scyronem, alii Arionem dicunt fuisse nominatum. et ideo dicitur equum invenisse, quia velox est eius numen et mobile, sicut mare: unde etiam Castor et Pollux, quia eorum velocissimae stellae sunt, equos in tutela habere dicuntur. *sane hunc equum cuiuscumque nominis alii apud Arcadium, alii in Thessalia editum dicunt, in qua etiam montem altissimum ostendunt, ubi primum equus visus sit, in tantum, ut ob hanc causam a Thessalis Neptuno equestre certamen memorent institutum: unde apud Graecos ἵππιος Ποσειδῶν, a nobis equester Neptunus. alii hanc eandem de equo opinionem varie adserunt: nam primum equum et mox pullum equinum matre editum tradunt. quidam marem magis pullum initio editum volunt. nonnulli Saturno, cum suos filios devoraret, pro Neptuno equum oblatum devorandum tradunt: unde Illyricos quotannis ritu sacrorum equum solere aquis immergere; hoc autem ideo, quod Saturnus umoris totius et frigoris deus sit. 'prima' autem multi pro 'olim' accipiunt, ut "prima quod ad Troiam p. c. g. A". alii 'prima' ideo, quod post Scythium Arionem genuit. nonnulli vero ob hoc 'cui prima frementem fudit aquam' legunt, quod veteres murmura aquae fremitum dicebant: Ennius "ager oppletus imbrium fremitu" et denuo "ratibusque fremebat imber Neptuni" Vergilius in xi. "vicinaeque fremunt ripae c. u". ergo 'prima' pro 'primum', quia et Pegaso fontem in Boeotia icta eius ungula fudit: aut 'prima tellus', id est litus, ut "primaque vetant considerare terra". [Geymonat: equom P: ecum M, equum P², schol. Bern. Ps. Probus, equum R, aquam schol. Bern. v. l., <antiquissimi libri fudit aquam plerique habuerunt, quoniam Neptunus... aquis omnibus praeest...; sed melius equum propter armenta; in Corn(elian) equum, in authentico aquam (equom? Sabbadini) ipsius manu equum (ecum? Sabbadini)> Dserv., cf. Timpanaro, 'Virgilianisti', 148-149.]*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 348: ASPECTVS DETINET VRBIS potest pro 'delectat' accipi, ut "capiturque locus". sane quidam in novis et emendatis **libris** pro 'detinet' 'demeret' inventum adserunt: nam et Ciceronem in prima Philippicarum <XIV 34> ita aiunt dixisse "putasne eum immortalitatem mereri voluisse?" alii ab eo, quod est 'mereor mereris meret'.

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 288: LAVDES HERCVLEAS ET FACTA FERVNT senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur, iuvenes et gestu corporis eius facta monstrabant. *unde ibi inmorandum est 'hic iuvenum chorus', ut 'salii' iuvenibus conveniant, carmina ad senes pertineant. et bene senes facta Herculis canunt, quorum aetas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam is ab hominibus transiret ad deos. sane quaeritur cur huic deo aperto capite sacrum fiat. legitur enim in **libris** antiquioribus ipsius admonitio his verbis 'mihi detecto vertice cuncti sacrificanto'. et fuit observatio ne quis in aede Herculis eius habitum imitaretur: signum enim eius aperto capite est. constat tamen ante adventum in Italia Aeneae aram Herculi consecratam, ab Aenea vero morem operiendorum capitum inductum, sicut ait "purpureo adopertus amictu".*

2. *Distinctio*. Començament-fi d'una composició literària.

PS. ACRO Hor. carm. 1, explicit, pag. 136, l. 15: [EXPLICIT **LIBER** CARMINVM PRIMVS INCIPIT **LIBER** SECVNDVS].

PS. ACRO Hor. carm. 3, explicit, pag. 324, l. 19: EXPOSITIONVM HORATII **LIBER** .III. EXPLICIT . INCIPIT .III.

- Ps. ACRO Hor. carm. 4, explicit, pag. 376, l. 6: EXPOSITIONVM HORATII . **LIBER** .III. EXPLICIT . INCIPIIT || **LIBER** .V. [IAMBICVS DICOLOS] [ACRONIS GRAMMATICI COMMENTARIVS IN Q. ORATII LIBROS CARMINV(M) FINIT . EIVSDE(M) I(N) EPODON INCIPIIT .
- Ps. ACRO Hor. carm. saec. explicit: [EXPLICIT CARMEN SECVLARE] [FINIT ACRONIS COMMENTVM IN ORATII CARMINV **LIBROS** .III. EPODON QVE ET CARMEN SECV LARE.
- Ps. ACRO Hor. carm. 4, explicit: EXPOSITIONVM HORATII . LIBER .III. EXPLICIT . INCIPIIT || LIBER .V. [IAMBICVS DICOLOS] [ACRONIS GRAMMATICI COMMENTARIVS IN Q. ORATII **LIBROS** CARMINV(M) FINIT. EIVSDE(M) I(N) EPODON INCIPIIT.
- PORPH. Hor. carm. saec., explicit: EXPLICIT. **LIBER**. CARMINIS SAECVLARIS.
- PORPH. Hor. carm. 1, explicit: EXPLICIT **LIBER**.I.
- PORPH. Hor. carm. Hor. 2, incipit: INCIPIIT **LIBER**. II.
- PORPH. Hor. carm. 2, explicit: HORATI FLACCI COMMENTARIORVM **LIBER**. II. EXPLICIT.
- PORPH. Hor. carm. 3, incipit: INCIPIIT. **LIBER**. III.
- PORPH. Hor. carm. 3, explicit: POMPONI PORFYRIONIS COMENTARIORVM **LIBER**. III. EXPLICIT.
- PORPH. Hor. carm. 4, incipit: INCIPIIT . **LIBER** . III<I>.
- PORPH. Hor. epist. 1, incipit: INCIPIIT . EPISTVLARVM . **LIBER** . I[I].
- PORPH. Hor. epist. 1, explicit: EPISTVLARVM **LIBER** . I . EXPLICIT.
- PORPH. Hor. epod., explicit: HORATI FLACCI CARMINV **LIBER** .V. EXPLICIT.
- PORPH. Hor. sat. 1, incipit: INCIPIIT SERMONVM **LIBER**. I.
- PORPH. Hor. sat. 1, explicit: HORATI FLACCI SERMONVM **LIBER** .I. EXPLICIT.
- PORPH. Hor. sat. 2, incipit: INCIPIIT EIVSDEM **LIBER** .II.
- PORPH. Hor. sat. 2, explicit: HORATI FLACCI SERMONVM **LIBER** . II . EXPLICIT.
- CLAVD. DON. Manuscripta 37 (1993), lib. 6, titulus: TIBERI CLAUDI DONATI AD TIBERIUM CLAUDIUM MAXIMUM DONATIANUM FILIUM SUUM INTERPRETATIONUM VIRGILIANARUM AENEIDOS INCIPIIT **LIBER** SEXTUS.
- CLAVD. DON. Aen 2, 1: Memor poeta superiorum, quoniam dixit (1, 725) “fit strepitus tectis vocem que per ampla volutant atria” et (1, 740) “cithara crinitus Iopas personat” et (1, 747) “ingeminant plausu Tyrii Troes que sequuntur, nec non et vario noctem sermone trahebat infelix Dido”, coepit secundum **librum conticuere omnes**, Tyrii scilicet et Troiani, qui strebebant vocibus et plausu, Iopas quoque et Dido ipsa. addidit etiam *intentique ora tenebant*: et tacuerunt, inquit, et desiderio ducebantur audiendi. tacuerunt partim propter eius honorificentiam qui fuerat locuturus, partim quia mens hominum novis fabularum contextionibus delectatur et regina volente audire debuerat exhiberi silentium, ne loquentem impedirent et desideratum Didonis auditum clamoribus revocarent.
- CLAVD. DON. Aen. 7, 1-2: verum quia id etiam Miseno et Palinuro summis, egregiis, familiaribus suis fecerat atque eorum nomina dederat locis, huic **libro** initium datur *tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti*. fortassis aliquis putet inproprie caput **libri** constituisse Vergilium ideo, quia dixit tu quoque, cum ante hunc versum nullum nominasse videatur. hoc aestimant qui interiecta nesciunt retrahere, ut quod ad tempus separatum est iungant. iste enim versus sublato medio de inferis tractatu Miseni exequiis iungitur; ab his enim discedens carminis cursus ad easdem redit et facit integram narrationem, ut recte posuerit tu quoque. melius autem apparebit haec adsertio, si unde discessum est (6, 232) repetamus: “at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum inponit suaque arma viro remumque tubamque monte sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo dicitur aeternumque tenet per saecula nomen”. sequi debuit tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti. interposita igitur de inferis carmina quod unum esse oportuit diviserunt. sed et nunc unum est, quia unde se recessisse meminerat poeta remeavit. ergo recte superioribus haec nectens ait tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 2, 3: “Signis monumentisque pulcherrimis”. Praeparatio ad **librum** ‘de signis’.

LACT. PLAC. Stat. Theb. titulus: LACTANTII PLACIDI IN STATII THEBAIDA COMMENTVM **LIBER I**.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 2, titulus: LIBER II.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 3, titulus: LIBER III.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 4, titulus: LIBER IV.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 5, v. titulus: LIBER V.

LACT. PLAC. Stat. Theb. lib. 6, titulus: LIBER VI.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, titulus: LIBER VII.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 8, titulus: LIBER VIII.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 9, titulus: LIBER IX.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 10, titulus: LIBER X.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 11, titulus: LIBER XI.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 12, titulus: LIBER XII.

ADNOT. Lucan. 2: Periocha **libri** secundi haec est:

ADNOT. Lucan. 3: Periocha **libri** tertii haec est:

ADNOT. Lucan. 4, intr.: PERIOCHA LIBRI QUARTI HAEC EST:

ADNOT. Lucan. 6, ARGUMENTVM LIBRI VI.

ADNOT. Lucan. 8, ARGUMENTTUM LIBRI OCTAVI.

ADNOT. Lucan. 9: ARGUMENTUM LIBRI NONI.

ADNOT. Lucan. 10: PERIOCHA LIBRI DECIMI

ADNOT. Lucan. 3, 454. VIRSUS AD HISPANAS ACIES hinc incipiunt principia **libri** quarti, in quibus <IV 1> dicturus est ‘At procul extremis terrarum Caesar in oris Martem saevus agit’.

3. Morfosintaxi

SERV. Verg. Aen. 10, 377: MAGNA CLAVDIT NOS OBICE PONTVS periphrasis, id est mari claudimur. et modo usus habet, ut ‘hic obex’ dicamus, unde quidam ‘magno obice’ legunt. antiqui etiam ‘haec obex’ dicebant, secundum quod est ‘magna obice’. hinc est quod non nulli vitant generis dubietatem et legunt ‘magni’, scilicet ‘maris’. Caper tamen in **libris** dubii generis probat dici et ‘hic obex’ et ‘haec obex’, quod, ut diximus, hodie de usu recessit.

4. Altres

a) En relació al procés de composició.

PS. ACRO Hor. epod. 1, intr.: EPOD. 1. **Liber** iste epodon appellatur, et qu<a>eritur de nomine ipsius; soluitur sic: aut quia in itinere posito Maecenati haec dicit, aut quoniam ita uersus ordinati sunt, ut singulis quibusque clausulae suae recinant.

PS. ACRO Hor. epod. expositio epod. 1, pag. 378, l. 11: IBIS LIBVRNIS INTER ALTA NAVIVM] METRV M IAMBICVM DICITVR. PRIMVS ENIM VERSVS IAMBICVS TRIMETER, SECVNDVS DIMETER IAMBICVS

Epodon carmen uocatur: primus enim uersus maior [est], secundus minor. Et primus uersus secundo ἐπάδεται idest praecanitur, uel quia Graece ἔπος carmen dicitur, ideo ἐπῶδῶν hic **liber** nominatur, quia continuo tenore primi uersus sensus uersu sequenti concluditur. Huius uero metri inuentor fertur Archilochus

PS. ACRO Hor. carm. 4, expositio: Statuerat Horatius usque ad tertium **librum** carminum complere opus suum, quibus editis maximo interuallo hunc quartum scribere est ab Augusto compulsus in laudem priuigni sui Drusi Neronis, qui uictor de Retis Vindelici fuerat reuersus

PS. ACRO Hor. carm. 4, 2, 10: DITIRAMBOS] Dityrambon carmen est, ex quo **libri** in Liberum patrem compositi sunt. Hos dityrambos audaces ideo dixit, quia ceteris rithmis uehementiores sunt, uel quia noua uerba in his Pindarus scripsit.

PS. ACRO Hor. carm. 4, 4, 1: QVALEM MINISTRVM F(VLMINIS) A(LITEM)] Haec ode scripta est, propter quam et quartum **librum** contra dispositionem fecit, in laudem Drusi Neronis priuigni Augusti Caesaris filii Neronis, quem ob insigne uirtutis aquilae comparauit Comparatur autem Ioui Augustus et aquilae Nero

- PS. ACRO Hor. epist. 1, 1: Epistolarum **libri** tantum nomine dissimiles a **libris** sermonum sunt; nam et metrum et materia uerborum et communis assumptio eadem est. Hoc solum distare uidentur, quod hic quasi ad absentes loqui uidetur, ibi autem quasi ad praesentes loquitur. Et hii ultimi sunt sui operis **libri**, licet scriptorum uitio in multis codicibus locum sermonum occupauerint. Apparet Horatium hos **libros** hortatu M^aecenatis scripsisse.
- PS. ACRO Hor. epist. 1, 3, 9: <Titius>] Qui cito auctoritatem habebit inter summos carminis sui. Titius Septimius c^oeperat lirica carmina. et tragoedias scribere temporibus Augusti, sed **libri** eius nulli extant. Huius insigne monumentum est infra Aricium.
- PS. ACRO Hor. epist. 1, 4, 1: Hac epistola Albius Tibullum elegiorum scriptorem alloquitur, qui uidebatur **libros** eius sermonum multum laudare. Albius iste criticus fuit, poeta et scriptor philosophiae.
- PS. ACRO Hor. epist. 1, 20, 1: Hac epistola alloquitur **librum** suum metaphoricos quasi rem animatam, significans illum in publicum uelle procedere, se uero prohibere. Sed multi reprehendunt illum, quare in ordine aliarum epistolarum hanc posuerit et non in fine aut in capite, cum neque ad absentem neque ad hominem scripta sit. Quorum reprehensio refutatur, quia in fine **libri** posuit illam. Principium enim et finis nulla in omnibus libris regula continetur. Ad **librum** suum loquitur tamquam ad puerum prostaturum
- PS. ACRO Hor. sat. lib. 1 praefatio, l. 1: § Sermonum **libri** ideo dicti, quia uili sermone sunt potius quam tumentis, siue quia ad praesentes scribuntur. Epistulis enim ad absentes loquimur, sermone cum praesentibus. Quamuis igitur hoc opus satyram esse Horatius ipse profiteatur, cum ait (s. II 1, l. 2): “Sunt quibus in satyra uidear nimis acer et ultra legem tendere opus,” tamen proprios titulos uoluit ei accommodare, hos priores duos **libros** Sermonum, posteriores Epistularum <in>scribens
- PS. ACRO Hor. Uita II: ITEM ALITER VITA HORATII. Poeta Q. Horatius Flaccus libertino patre natus in Apulia cum parente in Sabinos migravit. Quem cum pater puerum Romam misisset in ludum litterarum, parcissimis eruditus impensis angustias patris uicit ingenio, coluit que adulescens Brutum sub quo tribunus militum ciuili bello militauit, captus que est a Caesare. Post magnum tempus beneficio Maecenatis non solum seruatus, sed etiam in amicitiam receptus est. Quapropter Maecenati et Augusto in omnibus scriptis suis uenerabiliter assurgit. Scripsit autem carminum **libros** .IIII., carmen saeculare, epodon, de arte poetica lib. I, epistularum lib. II, sermonum lib. II. Commentati in illum sunt Porphyryon, Modestus et Helenius Acron; Acron omnibus melius
- PORPH. Hor. carm. 4, 4,1: Qualem ministrum fulminis alitem: Haec est egloga, propter quam, ut supra ostendimus, totus hic **liber** compositus est. Scripta est ergo in Neronem Drusum priuignum et successorem Augusti, qui Rethos Vindelicos bello uicit. De imperio autem principis huius duplicem facit comparisonem. Nam Drusum ait tanto uigore atque impetu hostes Vindelicos inuasisse, quanta ui soleat aquila in rapinam inruere, primum ouium, mox corroborato uigore etiam draconum; ipsos autem hostes ita conterritos esse <cae>de belligerantis Drusi, ut capream uisu leonis in se inruentis.
- PORPH. Hor. carm. 3, 30, 30: Exegi monumentum aere perennius: Haec <e>c ὠ<ι>δῆ, qua tertius **liber** consummatur, in ipsius auctoris laudes scripta est. ||
- PORPH. Hor. epist. 1, 20: Vortumn<um> Ianumque liber: Mirum est [ad] hanc <ad>locutionem inter epistulas poni, cum neque ad absentem neque ad hominem scripta sit, nisi quia [et] receptum est et principia et fines in omnibus **libris** nullius legis formula contineri. Vnde si<c> Lucretius incipit primum Epicureae sectae **librum**, sic Vergil(ius) finit in Georgicis quartum. Haec itaque cum **libro** suo uidetur loqui, quem inpositum a<n>te fine<m> cupidum esse dicit in publicum prodeun<d>i, cum domi continendus sit, ne in magnos lectores incidens uituperetur. Vortumnus autem deus <dicitur> es<se> praese[n]s uert<u>ndarum rerum, hoc est, emendarum ac uendendarum, qui in uico Turario sacellum habuit; Ianus quoque similiter uicus est ab Iano gemino sic appellatus, qui in eo arcum habet sibi consecratum; per quos deos loca signi(ficat), in quibus cum ceteris rebus etiam **libri** ue<n>ale<s> erant. Sane et ex his uersibus et in principio sequen<ti>s **ibri** apparet Horat(ium) hoc uolumen quasi nouissimum totius operis habuisse. Nam secundum epistularum coactus adiecit.
- PORPH. Hor. carm. 4, 1, 1: Intermissa Venus diu: Post consummatos editos que tres carminum **libros** maximo interuallo hunc quartum scribere compulsus esse dicitur ab Augusto, ut Neronis

- priuigni eius uictoriam de Reti[i]s <V>indelici[i]s quaesitam inlustraret, quae in hoc **libro** ea <o>de[m] continentur, quae sic incipit: Qualem ministrum fulminis alitem.
- PORPH. Hor. Uita Horatii, pag. 2, l. 1: Scripsit lyrica, carminis auctorem secutus Alc<a>eum, quem in opere suo ita iactat: Aeolium carmen ad Italos Deduxisse modos, artis poeticae unum, epodon unum, epistularum duos, sermonum duos <libros>, Lucil[i]um secutus antiquissimum scriptorem, cuius ita meminit dicendo: Lucili ritu[m] nostrum melioris utroque, et saeculare carmen, quod celebratur publicis uotis, felix futurum posteri[u]s omen.
- PORPH. Hor. ars, 1: Humano capiti ceruicem pictor equinam iungere <si> uel: Hunc **librum**, qui inscribitur de arte poetica, ad Lucium Pisonem, qui postea urbis custos fuit, eius que lib<e>ros misit; nam et ipse Piso poeta fuit, et studiorum liberalium antistes. In quem **librum** congescit praecepta Neoptolemi τοῦ Παριανοῦ de arte poetica, non quidem omnia, sed eminentissima. Primum praeceptum est περὶ τῆς ἀκολουθίας. Nam ut pictor si humano capiti equi dederit ceruicem e<a>mque uoluerit decorar<e> pinnis, et inferiorem partem membrorum exprimere piscis effigie, superiorem uero mulieris exornare specie, ualde ridebitur, quod contra naturam Omnia faciat: ita poetice, s<i> ornatus causa plus, quam exigit materia, aliquid institutum <ornetur>, meretur contemni.
- PORPH. Hor. epist. 1, 1: Prima dicte mihi, summa dicende camena: Flacci epistularum **libri** titulo tantum dissimiles a sermonum sunt. Nam et metrum et materia uerborum et communis adsumptio eadem est. Quos operis sui ultimos esse ipse testatur, Maecenati cum dicit finire se operam uelle et philosophiae malle inseruire.
- PORPH. Hor. epist. 1, 20, 17: Hoc quoque te manet: Satyrice omnia, quae detestatur, dicit que inminere **libro** suo. ||
- PORPH. Hor. epist. 2, 1, 1: Cum tot sustineas et tanta negotia solus: Apparet hunc **librum**, ut supra diximus, hortatu Caesaris scriptum esse. Cuius rei etiam Suet<on>ius auctor est. Nam apud eum epistula inuenitur Augusti increpantis in Horatium, quod non ad se quoque plurima scribat. Ergo hic principium cum laude imperatoris, et ab excusatione, quod illum nol[u]it occupatum in rep(ublica) suis impedire sermonibus. Totaque sententia huius epistulae de poetis est ad hoc, ut subtiliter in eorum fauorem Caesarem moueat. Dicit enim Horatius Augusto soli contigisse, ut inuidiam uirtute uiuus euinceret, ceterum autem <an>ti[n]qua <no>uis melioribus anteponi.
- PORPH. Hor. sat. 1, 1, pr. 2: Qvi fit, Maecena<s>, vt nemo, qvam sibi sortem sev ratio dederit sev fors obiecerit, illa contentvs vivat? Quamuis saturam esse opus hoc suum Horatius ipse confiteatur, cum ait: Sunt quibus in satura uidear nimis acer, et Ultra Legem tendere opus, tamen proprios titulos uoluit ei accommodare. Nam hos priores duos **libros** Sermonum, posteriores Epistularum inscribens in sermonum nomine uult intellegi quasi apud praesentem se loqui, epistulas uero quasi ad absentes missas.
- PORPH. Hor. sat. 2, 1, pag. 287, l. 2: Sunt quibus in satyra <uidear> nimis [u.] acer: [Quoniam] hos duos **libros** cum Sermonum inscripserit, tamen de his sic loquitur quasi de satyra, Lucilium sequens. ||
- SERV. Verg. georg. 1, praefatio: Vergilius in operibus suis diversos secutus est poetas: Homerum in Aeneide, quem licet longo intervallo, secutus est tamen; Theocritum in bucolicis, a quo non longe abest; Hesiodum in his **libris**, quem penitus reliquit. hic autem Hesiodus fuit de Ascre insula. qui scripsit ad fratrem suum Persen **librum**, quem appellavit ἔργα καὶ ἡμέρας, id est opera et dies. hic autem **liber** continet, quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi. cuius titulum transferre noluit, sicut bucolicorum transtulit, sicuti Aeneidem appellavit ad imitationem Odysssiae: tamen eum per periphrasin primo exprimit versu, dicens: indicabo, quo opere et quibus temporibus ager colendus sit. ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis sui indicaret ingenii coartando lata et angustiora dilatando. nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi **librum** diuisit in quattuor. quod ratione non caret. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim aruus est ager, id est sationalis; aut consitus, id est aptus arboribus; aut pascuus, qui herbis tantum et animalibus vacat; aut floreus, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. male autem quidam georgicorum duos tantum esse adserunt **libros**, dicentes georgiam esse γῆς

ἔργον, id est terrae operam, quam primi duo continent **libri**—nescientes tertium et quartum, licet georgiam non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere; nam et pecora et apes habere studii est rustici. licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus invenire: nam et farrago sine cultura non nascitur, et in hortis colendis non minorem circa terras constat inpendi laborem. et hi **libri** didascalici sunt, unde necesse est, ut ad aliquem scribantur; nam praeceptum et doctoris et discipuli personam requirit: unde ad Maecenatem scribit sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras, sed ad solum situm Italiae, et praecipue Venetiae, teste ipso Vergilio, qui ait “tibi res antiquae laudis et artis ingredior”, cum de Italia diceret.

SERV. auct. Verg. georg. 2, 195: *SIN ARMENTA quare de armentis dicit, cum tertius liber ad pecudes divisus sit? solvitur sic: varietatis causa, ne uniformis narratio esset. nunc et ‘armenta’ non de his dicit, sed de terra, quae utilis sit armentis. ante enim posuit quae nutriantur, et sic quae nutrit.*

SERV. Verg. Aen. 1, 748: NEC NON ET VARIO arte poetica utitur, ut praemittat aliquid, quo sequens **liber** videatur esse coniunctus: quod in omnibus servat.

SERV. Verg. Aen. 4, v. 1: Apollonius Argonautica scripsit et in tertio inducit amantem Medeam: inde totus hic **liber** translatus est. est autem paene totus in affectione, licet in fine pathos habeat, ubi abscessus Aeneae gignit dolorem. sane totus in consiliis et subtilitatibus est; nam paene comicus stilus est: nec mirum, ubi de amore tractatur. iunctus quoque superioribus est: quod artis esse videtur, ut frequenter diximus; nam ex abrupto vitiosus est transitus: licet stulte quidam dicant hunc tertio non esse coniunctum—in illo enim navigium, in hoc amores exsequitur—non videntes optimam coniunctionem. cum enim tertium sic clausit ‘factoque hic fine quievit’, intulit ‘at regina gravi iamdudum saucia cura’, item paulo post ‘nec placidam membris dat cura quietem’ nam cum Aeneam dormire dixerit, satis congrue subiunxit, ut somno amans careret. alii subitum transitum factum tradunt, quia non ostendit convivium dissolutum: sed hoc subtiliter fecit, quia etiam alia convivia eam habuisse describit “post ubi digressi lumenque obscura vicissim”.

SERV. auct. Verg. Aen. 6, praefatio: Totus quidem Vergilius scientia plenus est, in qua hic **liber** possidet principatum, cuius ex Homero pars maior est. et dicunturaliqua simpliciter, multa de historia, multa per altam scientiamphilosophorum, theologorum, Aegyptiorum, adeo ut plerique de hissingulis huius **libri** integras scripserint pragmatias. sane sciendum, licet primos duos versus Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti esse translatos; nam et coniunctio poematis melior est, et Homerus etiam sic inchoavit ὡς φάτο δάκρυ χέων.

SERV. Verg. Aen. 9, 1: ATQVE EA DIVERSA PENITVS DVM P. G- in hoc **libro** mutatio est rerum omnium: nam et personae et loca alia sunt et aliud negotium incipitur; ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum. quem transitum quidam culpant, nescientes Vergilium prudenter iunxisse superioribus negotiis sequentia per illam particulam ‘atque ea d. p. dum parte geruntur’, scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia. ‘dum’ enim cum sit coniunctio, hic tamen adverbii vim obtinet: Terentius “mea nihil refert, dum patiar modo”. sane formatus est iste **liber** ad illud Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Vlixen, cum capto Dolone castra penetrarunt: nam partem maximam et oeconomiae et negotiorum exinde habet. sane formatus est iste **liber** ad illud Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Vlixen, cum capto Dolone castra penetrarunt: nam partem maximam et oeconomiae et negotiorum exinde habet.

SERV. Verg. ecl. Prooemium: nec numerus hic dubius est nec ordo **librorum**, quippe cum unus sit **liber**: de eclogis multi dubitant, quae licet decem sint, incertum tamen est, quo ordine scriptae sint. plerique duas certas volunt ipsius testimonio, ultimam, ut “extremum hunc”, <et primam, ut> in georgicis “Tityre, te patulae cecinisub tegmine fagi”; alii primam illam volunt “prima Syracosio dignata est ludere versu”. sane sciendum, vii. Eclogas esse meras rusticas, quas Theocritus x. habet. hic in tribus a bucolico carmine, sed cum excusatione discessit, ut in genethliacoSalonini et in Sileni theologia, vel ut ex insertis altioribus rebusposset placere, vel quia tot varietates implere non poterat. Poetae vitam in Aeneide diximus. operis explanatio in sequentibus comprobabitur. sane sciendum Vergilium xxviii. annorum scripsisse bucolica, unde etiam ipse in fine georgicorum “audaxque iuventa, Tityre,

te patulae cecini sub tegmine fagi”. et dicit Donatus, quod etiam in poetae memoravimus vita, in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Vergilium: primo enim pastoralis fuit in montibus vita, post agriculturae amor, inde bellorum cura successit. notandum quoque, bucolica vel georgica, cum apud Graecos in fine habeant accentum, apud nos in tertia a fine habere: nam ut in ultima sit, latinitas vetat, ut in paenultima non sit, brevitatis efficit ratio. etiam hoc sciendum, et personas huius operis ex maiore parte nomina de rebus rusticis habere conficta, ut Meliboeus, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν, id est quia curam gerit boum, et ut Tityrus; nam Laconum lingua tityrus dicitur aries maior, qui gregem anteire consuevit: sicut etiam in comoediis invenimus; nam Pamphilus est totum amans, Glycerium quasi dulcis mulier, Philumena amabilis. personae, sicut supra dixi, rusticae sunt et simplicitate gaudentes: unde nihil in his urbanum, nihil declamatorium invenitur; sed ex re rustica sunt omnia negotia, comparationes et si qua sunt alia. hinc est, quod annos a fructibus computat, ut “post aliquot mea regna videns mirabor aristas”, hinc etiam illae comparationes sunt “nam neque me tantum venientis sibilus austri nec percussa iuvant fluctu tam litora nec quae saxosas inter d. f. valles”.

SERV. Verg. ecl. 3, 1: DIC MIHI DAMOETA transiit in eclogam plenam iurgii et conviciorum pastoralium: qui enim bucolica scribit, curare debet ante omnia, ne similes sibi sint eclogae. quod etiam Vergilius fecit: nam prima habet unius otium et alterius, qui de suo agro pellitur, conquestionem; secunda amantem exprimit rusticum; haec vero lites habet et altercationem. unde etiam dramatico caractere scripta est; nam nusquam poeta loquitur, sed introductae tantum personae. novimus autem tres characteres hos esse dicendi: unum, in quo tantum poeta loquitur, ut est in tribus **libris** georgicorum; alium dramaticum, in quo nusquam poeta loquitur, ut est in comoediis et tragoediis; tertium, mixtum, ut est in Aeneide: nam et poeta illic et introductae personae loquuntur. hos autem omnes characteres in bucolico esse convenit carmine, sicut **liber** etiam iste demonstrat. nam habet in quo tantum poeta loquitur, ut “Sicelides musae, paulo maiora canamus”; habet mixtum, ut “extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem” —nam etiam Gallum illic inducit loquentem—; habet dramaticum, ut in prima ecloga, item in hac, quam miro ordine, ex rebus communibus veniente, composuit: habet enim in ipso quasi primo occurso lites et iurgia; inde quaeritur iudex, quo praesente habent conflictum et disceptationem; sequitur inde sententia, quae universa concludit.

SERV. Verg. georg. 1, 391: TESTA CVM ARDENTE propter vilitatem lucernam noluit dicere, nec iterum lychnum, sicut in heroo carmine, ut “dependent lychni”: medius enim in his **libris** est stilus, sicut diximus supra.

SERV. Verg. georg. 2, 541: ET IAM TEMPVS EQVVM F. S. C. allegorice hoc dicit: debemus fatigato ingenio parcere et facere finem carminis. sane non est comparatio, sed translatio, sicut etiam in primi fine diximus. et plerumque volunt, ideo eum dixisse hoc loco carmini georgico finem se esse facturum, quod duo sequentes **libri** pastorales sunt, non georgici, ut etiam in prima huius carminis parte memoravimus.

SERV. Verg. georg. 4, 1: PROTINVS AERII MELLIS CAELESTIA DONA EXEQVAR rhetorice dicturus de minoribus rebus magna promittit, ut et levem materiam sublevet et attentum faciat auditorem. sane perite, quoniam scit breve esse opus hoc de apibus et intra paucos versus posse consumi, usus est translationibus ad dilatandam materiam, dicens apes habere reges, praetoria, urbes et populos. sane sciendum, ut supra diximus, ultimam partem huius **libri** esse mutatam: nam laudes Galli habuit locus ille, qui nunc Orphei continet fabulam, quae inserta est, postquam irato Augusto Gallus occisus est.

SERV. Verg. georg. 1, 43: VERE NOVO GELIDVS CANIS CVM M. V. LIQVITVR (...) sane sciendum Xenophontem scripsisse unum **librum** oeconomicum, cuius pars ultima agriculturam continet: de qua parte multa ad *suam* hoc opus Vergilius transtulit, sicut etiam de georgicis Magonis Afri, Catonis, Varronis, Ciceronis quoque **libro** tertio oeconomicorum, qui agriculturam continet: nam primus praecepta habet, quemadmodum debeat mater familias domi agere, secundus, quemadmodum foris pater familias. illud quoque sciendum est, in his **libris** non esse obscuritatem in quaestionibus sicut in Aeneide, nisi in paucis admodum locis; sed in hoc tantum esse difficultatem, ut res positas intellegamus, id est τὸ κείμενον, sicut haec prima quoque eius praecepta significant. nam hoc dicit, agrum fertilem, id est pinguem et

herbosum, bis debere arari: semel verno tempore, ut et herbae adhuc tenerae et sine semine avellantur, et aestatis calore vel superfluum humor siccetur vel glebarum putrefiat durities, et semel autumnali *arandum* cum seminibus: agrum vero tenuem et sterilem autumnali tantum tempore arandum, ne, si etiam verno araveris, exiguum eius humor siccetur aestate.

SERV. Verg. Aen. 3, 718: TANDEM diurnitatem narrantis expressit. notandum sane quia controversiarum more epilogos dedit sex istis prioribus **libris**, quos et esse bioticos voluit. nam singulis res singulas dedit, ut primo omina, secundo pathos, tertio errores, quarto ethos, quinto festivitatem, sexto scientiam. epilogos autem sic variavit, ut in primo miseratio esset Didonis, in secundo mors Creusae, in tertio Anchisae, in quarto Didonis, in quinto Palinuri: in sexto Marcelli citum deflet interitum.

SERV. Verg. Aen. 7, 601: HESPERIO IN LATIO hoc est in antiquo: nam, ut in primo diximus, duo Latia fuerunt, unde non frustra 'Hesperio' addidit. quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est; nam a Numa Pompilio primum instituta est. sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. notandum sane inconexum esse hunc locum, si quis totius **libri** consideret textum; nam supra ait <46> "longa placidas in pace regebat", item dicturus est <623> "ardet inexcitata Ausonia atque immobilis ante", et nunc dicit 'mos erat Hesperio in Latio', supra etiam dixit <184> "captivi pendent currus", item <426> "Tyrrhenas, i, sterne acies". quae ne sint contraria, accipiamus Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quievisse, et ad antiquum studium nunc reverti, sicut Romani bello flagravere sub Romulo, quievere sub Numa, sub Tullo Hostilio pristina studia repetiverunt. hinc est quod et ipse Vergilius ait 'longa placidas in pace regebat', non perpetua, item "desuetaque bello agmina in arma vocat subito ferrumque retractat": nam retractare est repetere quod omiseras. tale aliquid dicit de genere Sullano Sallustius: nam volens ostendere antiquos maiores eius consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Sullam autem florentissimum, ait "igitur Sulla patriciae gentis fuit, familia iam extincta maiorum ignavia".

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 104: ACCIPITE ERGO ANIMIS totus hic locus de primo Lucilii translatus est **libro**, ubi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lupi cuiusdam ducis in republica, postea sententias dicere. sed hoc quia indignum erat heroico carmine, mutavit et induxit primo loquentem Iovem de interruptis foederibus, cuius orationem interruptit Venus, post secuta Iunonis verba sunt quibus redarguit Venerem: unde nunc Iuppiter illud quod omiserat, reddit, dicens: ergo quoniam pacem esse non sinitis, ea quae sum dicturus accipite. et hoc significant versus, qui subsequuntur.

SCHOL. Veron. Verg. ecl. 3, 40: DVO SIGNA. Duos **libros** putatur ostendere, quos nondum publicaverit.

CLAUD. DON. Aen. 6, 289: *Harpyiaequae*: Harpyiae quales fuerint, quam multiplici natura compositae tertius **liber** ostendit.

CLAUD. DON. Aen proemium, pag. 1, l. 1: <Post> illos qui Mantuani vatis mihi carmina tradiderunt postque illos quorum **libris** voluminum quae Aeneidos inscribuntur quasi quidam solus et purior intellectus expressus est silere melius fuit quam loquendo crimen adrogantis incurrere. sed cum adverterem nihil magistros discipulis conferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriae suae causa quaedam favorabili stilo, multa tamen involuta reliquisset, haec, fili carissime, tui causa conscripsi, non ut sola perlegas, sed ut conlatione habita intellegas quid tibi ex illorum labore quidve ex paterno sequendum sit. non enim aut illi omnia complexi sunt, ut res ipsa indicat, aut ego tanta composui quae te possint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. quocirca, ut dictum est, lege omnia et, si forte nostra aliis displicebunt, tibi certe conplaceant quae filio pater sine fraude transmissi.

CLAUD. DON. Aen proemium 2, 26: Dicamus ergo quae ipsius Aeneae personam deformare potuissent; nullum enim Vergiliani carminis apparebit ingenium, nisi in persona suscepti herois fuerint enumerata contraria. incertum quippe esse non potest Aenean sic ex Asiae partibus recessisse amissa patria, quam defensare non potuit, perditis quoque opibus regni, tanta et illic apud Ilium et cum genitrici solo truderetur esse perpessum, ut cuius credibile esse possit talia illum non fuisse passurum, nisi iure deos omnes habuisset infestos, quod est procul dubio criminis, et qui sic vitam suam duxerit, ut displiceret omnibus superis, nullum quoque fautorem, ne ipsum quidem avum suum Iovem habere valuerit --- purgat ergo haec mira arte Vergilius, et non tantum collecta in primis versibus, ut mox apparebit, verum etiam sparsa per

omnis **libros** excusabili adsertione, et, quod est summi oratoris, confitetur ista quae negari non poterant et summotam criminationem convertit in laudem, ut inde Aenean multiplici ratione praecipuum redderet unde in ipsum posset obtrectatio convenire. itaque componit, non, ut alii putant, carminis caput, sed, ut nos adserimus, carminis thema tanta subtilitate artis, ut in eodem, hoc est in eius brevitate, latitudinem magnam futuri operis demonstraret. commendat in prima propositione carmen suum personam que eius et gesta quem purgandum laudandum que suscepit simul que partitur quid fato, quid extra fatum perpessus sit, subtiliter monstrans quae accidunt fato nullius posse viribus superari, perinde que non esse illius crimen, si expugnare fata non valuit, illa vero quae extra fatum inponebantur adversantibus superis et Iunone patientia et virtute animi transmisisse. Nullum interea Aeneae speciale meritum fuisse ostendit, ut Iunonem primitus, dehinc omnis deos sentiret inimicos. Nam et Iunonem strictim in themate ipso, latius autem in carmine frustra adversus Aenean inimicitias suscepisse et deos ceteros prodidit, non quasi scaevis Aeneae meritis excitatos, sed reginae suae qualicumque studio obsecutos, in quo ipso subnexuit etiam illam divisionem, ut dicturum sese promitteret quae Aeneas idem in terra, quae in fluctibus adversa pertulerit. purgata persona quam propria defensione Vergilius tuebatur, quod ad oratoris officium pertinebat, diversae partis hoc est inimicae fuerat deformanda; huic enim et saevitiae crimen obiecit et diurnitatis retentorum inimicitiarum adposuit culpam addens in fine thematis ingentem invidiam, scilicet Romani imperii felicitatem emersuram non fuisse, si Aeneas, auctor eius et conditor, Iunonis factione ad plenum fuisset oppressus.

CLAVD. DON. Aen 1, 259-260: ait Iuppiter *sublimemque feres ad sidera caeli magnanimum Aenean neque me sententia vertit*, ut responderet illi parti, qua dictum est „quae te, genitor, sententia vertit?” ut autem apertiore faceret specialitatem ipsam, addidit etiam ipse Iuppiter fatorum dispositionem et omnem futuri temporis cursum et, dum haec plena ordinatione ponuntur, in brevi complexione monstratur quid textus Vergiliani carminis esset habiturus. gesta enim tetigit quae saeculis omnibus ab Aenea usque ad Caesaris tempora et ipsius Caesaris scribere disposuerat. sed haec in ipsius carmine idcirco perquiri non debent, quia fine vivendi conclusus proposita nequivit implere: dispositionem suam tamen in hoc **libro** signavit. hic licet inspicere qua arte carmina sua Vergilius repleat; supra enim, ut cito securam Venerem faceret, usus est brevitate, ubi securam succincta dictione perfecit, promisit futurorum longam fore insinuationem, quae pro auditorae persona odiosa esse non potuit. libenter enim Venus prolixitatis ipsius fastidium respueret, quae composito animo cognoverat se res prosperas auditoram. hoc esse servandum in talibus causis etiam Terentius docet, qui dixit in Andria (2, 2, 1) „sed ubi inveniam Pamphilum, ut metum in quo nunc est adimam atque expleam animum gaudio?” non enim convertere animum quispiam potest ad audiendum, nisi fuerit in timoris causa securior factus.

CLAVD. DON. Aen 3, 56: hinc poeta compulsus ex persona eius quem loquentem induxerat sic cupiditatis auri vituperationem clausit, ut generali exclamatione diceret *quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames!* cum dicit quid non, non tantum de praesenti causa sensit, sed de omni genere personarum et necessitudinum et de criminibus omnibus. sicuti enim lectum constat et exempla veterum docuerunt, fecit auri cupiditas patriae proditores, aurique pondere fidem saepe militum fractam, fractam coniugum, fractam nautarum, fractam proximorum, fractam foederum, fractam amicorum. dedimus intellegendi viam, cetera lector inveniet, quae tanta sunt uno versu conclusa, ut haec **libris** explicari non possent. *postquam pavor ossa relinquit:*

CLAVD. DON. Aen, Manuscripta 37 (1993), 6, 9, 32 : Ceterum cum Virgilius hos **libros** scriberet, omnia extabant. Nam et templa ipsa Romae iam surrexerant, et sacra ludi que Apollinariae exhibebantur, et quindecimviri ipsis inserviebant, et libri Sibillini et ipsius nomen Sibillae in honore tum magno et ° acceptabili [corr. e sub magno acceptabili] fuerant.

CLAVD. DON. Aen. 9, 77-79: *Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris avertit? tantos ratibus quis depulit ignis? dicite, prisca fides facta, sed fama perennis:* intellectus in verborum ordinatione aperitur. dicite, o Musae, quis deus a Teucris navibus tam saeva avertit incendia? tantos ignis quis depulit? quod dixit a navibus, manifestum est navis fuisse arsuras, ut fugae subsidium Troiani non haberent. huius, inquit, facti antiqua est fides et posset vitio vetustatis intercipi, nisi illud fama propter admirationem sui posteris tradendo perpetuasset. huius igitur

auctorem vult poeta **libris** suis inserere et, ut maiore fide consisteret, vult videri Musis suggerentibus posuisse veritatem. incipit iam loqui quod veluti Musae rogatae docuerunt.

CLAVD. DON. Aen. 11, 294-295: *et responsa simul quae sint, rex optime, regis audisti et quae sit magno sententia bello*: simul necessarie posuit; non enim sola responsa rettulerat. dixit enim labores itineris superatos et cetera quae superius dicta sunt et quae esset eius de bello sententia. sententia est qua profertur quicquid de unaquaque re sentimus et pronuntiamus. ecce quanta de Aeneae virtutibus laudantur: animi eius bona laudantur et corporis et fortuna prosperior etiam ab hoste praefertur, denique in alienis terris potior invenitur. turbatur Italia et potius contracta coniuratio: Diomedes non audet auxilia largiri adversus ipsum et ubi de victoria sua gratulari debuit poenas se ac suos dedisse testatus est, suadet quoque concordiam et in alieno periculo consilium contra dare formidat; in eius causa etiam dona vincuntur et auri cupiditas temnitur aut sane postponitur, quo fides, quo solet omnis etiam necessitudo corrumpi; laudes animi eius et corporis prosequitur inimicus et fatetur metum qui putabatur extitisse superior. praeponitur deorum et Fauni et Latini iudicio cunctis petitionibus gener et praelatus civibus cunctis ipse dignior iudicatur. Iunonis odia devicta succumbunt factionisque eius commenta solvuntur, [nihil] excitatum in eius perniciem mare, nihil commotum saepe valuit caelum nec profuit ab inferis evocatam Furiam: contra omnia obtinuit felicitas viri. et virtuti eius cessit qui superavit Ilium et non tam victoriam se in eo quaesisse, sed piaculum admisisse testatus est. haec loci causa dicta sunt, ceterum per omnis **libros** quam materiam scripsit poeta evidenter ostendit: totum enim carmen, ut inter initia diximus, laudativum est, ut ille de quo dixit (1, 286) “nascetur pulchra Troianus origine Caesar” digno auctore videretur esse progenitus et pio ac forti et felici principe Romanum imperium constaret exortum.

CLAVD. DON. Aen. 12, 1-2: *Turnus ut infractos adverso Marte Latinos defecisse videt*: saepe diximus **librorum** capita a continuae narrationis textu non esse discreta, sed habere transitum quendam, quem habent dictiones etiam in medio. finibus igitur undecimi **libri**, qui Rutulorum certaminis adversa continent, caput duodecimi respondet. proinde Latinos quos dixit non solos debemus accipere qui sub Latino agebant, sed eos quoque qui fuerunt in partibus Turni; nam sic dictum est Camillae morte omnis esse turbatos, ut primo Volsci in fugam versi viderentur: ecce mixti fuerant, non Latini soli, sed etiam alii congregati ex plurimis gentibus. infractos nonnulli in duabus partibus orationis ponunt adserentes in aliquando minuere et augere aliquando. Hic tamen constat non negari fractos, sed potius valde fractos ostendi, quod ipsum ut plenissime roboretur, infractos in una parte orationis ponere debemus ut est inflexum. infracti, inquit, fuerant Latini pugnando; infracti sentiendi sunt animo scilicet et viribus, utpote qui adverso Marte pugnassent et deterioremetuerent, infracti ergo qui nollent congregari et qui iam pugnare non possent. usque adeo valde fractos dixit, ut sequatur defecisse videt. defecere est enim non tantum lassari verum etiam a commodo uniuscuiusque rei discedere, quod hoc loco sentiendum est defecisse, pro Turno iam nolle pugnare et adfectum certaminum, quod ulterius ferre non poterant, reiecisit.

CLAVD. DON. Aen. 12, 952: *vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*: et cum ad umbras concideret moriens, dolebat tamen se perdidisse lucem et Aeneae Laviniam reliquisse. magna carminis ordinatio, magna laudantis industria; qui enim ab ipso principio <operis sui Aen>eae laudem omnibus **libris** <executus est, ha>nc usque ad Turni mortem <consulto perduxit> egregia inventionem <currente, ut cessa>ntibus universis solus Ae<neas cum solo pugnare>t. si enim in con<fuso omnium bello Aeneae> licet virtute <cecidisset, posset videri necem> illam plu<rimorum adminiculo provenisse. s>epa<ravit igitur hos laudator egregius, ut s>peci<alis gloria in solius Aeneae meritis perm>anerit et ipse esset ultor iniuriae suae cui Lavinia et matrimonium debebatur.

CLAVD. DON. epistula ad filium suum, pag. 642, l 12 Incertum metuens vitae, quod magis senibus incumbit et proximum est, cursim scripsi quae potui relinquens plurima, ut ea saltem paterent quae tibi ad cetera intellegendi aditus et vias aperirent et, si quid mihi adversi accideret, haberes interpretationum mearum quod imitareris exemplum. verum quia ex communi voto contigit diutius vivere, hos **libros** interim sume sciens me dehinc non deserturum studium patris, ut tibi, in quantum potuero, pari praeparem cura quae propter supra dictam causam videor omisisse. sic enim fiet ut origines singularum personarum quas Vergilius Aeneidos **libris** comprehendit et quae in quo studio floruerint aut nullius fuerint

meriti vel contraria deligendo depressae sint discas, simul etiam noris oppidorum insularum que rationem et regionum, montium, camporum, fontium vel fluminum, templorum ac fanorum, herbarum quin etiam et lignorum vocabula et cetera his similia. sed haec sic accipias velim, ut ex commentariis veterum scias me esse collecturum; antiqua enim et fabulosa ac longinquitatis causa incognita nisi priscorum docente memoria non poterunt explicari. proinde, si haec longioris aevi suffragio conplere valueris, erit tibi gratissimum labore potius patrio ista didicisse quam tuo; si minus, legendi sunt tibi veteres, ut necessaria vestigata condiscas. interea non deerit etiam in hac

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 1, intro: Hic loquuntur duo pastores inter se, Meliboeus, qui et Cornelius, uel unus ex Mantuanis, a quo agri adempti surrunt; Tityrus qui et Virgilius, cui agri redditi sunt; Meliboeus inuidens felicitatem Tityri, idest Virgilio, quia ob summum ingenium redditi sunt sibi agri a Caesare Augusto. Si secundum historiam respicias, duo pastores inter se loquuntur, sed tamen Virgilius sic composuit, quasi alter cum illo contentiose locutus fuisset. Sed ille solus loquitur et adsumit secum personam loquentis. Si uero allegorice intentionem Virgilio consideras, omnino in laudem Caesaris et principum ceterorum, per quos agri sibi redditi sunt, loquitur et inde eclogam istam composuit, in qua sibi personam induit Tityri et Meliboei, alicuius Mantuani fugientis et felicitatem Virgilio admirantis uel inuidentis. Prima quae sunt in hoc **libro**, semper ad laudem et amorem Caesaris pertinent uel trium amicorum. - Nunc loquitur pastor ad alium uel unus de amicis Virgilio Cornelius Gallus, uel unus de Mantuanis a quo sunt agri adempti. Hic loquuntur duo pastores.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 2, 41: *Capreoli*, caprae siluaticae. *Sparsis*, maculosis, eleganter; ista enim pueri adpetere solent. *Albo*, uarii. *Duo capreoli*. Allegorice in duobus capreolis duos **libros** Georgicorum uel ut alii, Georgica et Aeneidos, quae cum difficultate condidit, uult intellegi, quos se dicit Augusto seruare, non, ut alii, Cassium et Brutum.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 3, 36: *Insanire libet*, idest, ego cantare debeo; quia poetae 'insanire' dicuntur cantando. *Pocula*, allegorice duo **libri** Georgicorum.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 3, 37: Fagina, non recte dicitur; 'faginea' enim dicendum ex fago, tamquam 'lulmea' ab ulmo et 'populea' a populo. Diuini opus, artificem gloriatur. Alcimedontis, allegorice Hesiodi qui duos **libros** Georgicorum composuit.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 3, 45: *Circum*, circiter. *Ansae*. Sicut ansae additae sunt, sic duos **libros** addimus. *Amplexus*, Alcimedon. *Acantho*, genus herbae.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, intro: *Leonymus* eo **libro** quo de mirabilibus diuersorum deorum ac dearum sacramentis loquitur, dicit: 'Fauni a Fauno pastore, qui et deus, dicti, Sileni a Sileno poeta, Satyri a Satyro pastore'. Hisque omnibus haec ecloga modulabilis est. *Faunorum* et reliqua, quia de diis dicit pro inhabili qualitate uel feritate ab hominibus disiunctis, quos his nominibus uocat. *Faunorum*, antiqua genera pastorum in Italia, idest antiquorum Sicanorum nomina, uel socii Pollionis et Vari, qui Bucolicam postulauerunt.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 3: *Cum canerem* et reliqua, hoc est, cum canere uellem, ut ibi (Aen. 2, 111): 'Et terruit Auster euntes', pro 'ire uolentes.' Eleganter declaratur hoc uersu Virgilius ante hoc carmen coeptos Aeneidos **libros** habuisse in honorem regum Romanorum, et proposito omisso Augusti imperio minora potius carmina scripsit. *Iunilius Flagrius* dicit. *Aurem uellit*, aurem a meis carminibus *abstulit*, uel *aurem uellit*, idest aurem mihi tetigit. *Cum canerem reges*, idest cum canere uellem reges Romanorum siue Albanorum, uel uellem Aeneidos scribere. *Cynthius*, Apollo, a Cyntho monte qui in Delo insula est. Sic appellatus allegorice Augustus qui se rogauit Bucolica scribere; eum per Apollinem pro honore eius uult intellegi.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 10, 71: *Fiscellam*, sportam; allegorice significat se composuisse hunc **librum** tenuissimo stilo. *Hibisco*, genus herbae.

SCHOL. Bern. Verg. georg., intro: Haec omnia de commentariis Romanorum congregauit, idest *Titi Galli*, et *Gaudentii* et maxime *Iunilii Flagrii* Mediolanensis. *Iunilius Flagrius* Valentiniano Mediolani. Virgilius in operibus suis diuersos secutus est poetas, Homerum in Aeneidis, quem licet interuallo longo secutus est; Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest, Hesiodum in his **libris** Georgicorum. Hic autem Hesiodus fuit de Ascra insula, qui scripsit ad fratrem suum Persen **librum** quem appellauit ΕΡΓΑ•ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΣ, hoc est 'opera et dies.' Hic autem **liber** continet quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi, cuius titulum transferre noluit,

sicut Bucolicorum transtulit et sicut Aeneidem appellauit *ad imitationem* Odysssiae; tamen eum per perifrasin primo exprimit uersu, dicens: Indicabo quo opere et quibus *temporibus* ager colendus sit. Inde duobus modis scripsisse dicendum est. Ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis indicaret sui ingenii coartando lata et angustiora dilatando. Nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi tamen **librum** in IIII diuisit, quod ratione non caret. Nam omnis terra quadrifaria. Aut enim ‘aruus’ est ager idest sationalis, aut ‘consitus’ idest aptus arboribus, aut ‘pascuus’, qui herbis tantum et animalibus uacat, aut ‘floreus’, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. Alii autem duos tantum Georgicos male dicunt dicentes GEOPGIAN esse GHC EPGON, idest terrae operam, quam primi continent duo **libri**, *nescientes tertium et quartum* licet GEOPGIAN non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere. Nam et pecora et apes habere studii est rustici. Licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus inuenire. Nam et farrago sine cultura non nascitur et in hortis colendis non minorem *quam* circa terras constat impendi laborem. Et hi **libri** didascalici sunt, unde necesse est ut ad aliquem scribantur. Nam praeceptum doctoris et discipuli personam requirit, unde ad Maecenatem scripsit, sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. Sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras sed ad solum situm Italiae *et praecipue Venetiae* teste ipso Virgilio qui ait (Georg. 2, 174): ‘Tibi res antiquae laudis et agris ingredior’, cum de Italia diceret. Hucusque Iunilius. Georgicorum duae sunt species, alia ad agriculturam pertinet, alia ad rusticationem. Et agriculturae quidem opera sunt segetes et uites et alia quaecumque ex agris gignuntur; rusticationis uero cura pecorum et ouium et ceterorum animalium, quae ruri sunt fructuosa. Ergo duo priores **libri** super agricultura sunt, quapropter uelut perfecto opere in secundo **libro** laudem agriculturae exsequitur, in quo etiam nullo uelut principio utens statim ad ipsam rem transit, scilicet praefationem eius operis habunde explicante primo **libro**. At uero opus rusticationis tertio et quarto uoluminibus continetur, quapropter tertius longiorem rursum praefationem uelut nouo principio ac primae comparatiuam incipit, et quartus expeditam et festinantem *rem* refert ex secundi similitudine.

SCHOL. Bern. Verg. georg., 1, 1: *Quid faciat laetas segetes* et reliqua. In his quattuor uersibus quattuor agrorum sunt genera: *quid faciat*, aruus; *uertere* (2), consitus; *conueniat* (3), pascuus; *sit pecori* (4), floreus. *Quid faciat laetas segetes*, quae res terras pingues efficiat; nam ‘segetem’ modo pro, ‘terra’ posuit, ut (Aen.7, 526): ‘Horrescit seges ensibus.’ *Iunilius* dicit. Alius dicit: ‘Seges’ non omnino pro ‘terra’, sed cum fructibus accipere debemus, ut ne bis idem dixisset, subiciens: ‘quo sidere terram’. At idem dicit. Nec sane ‘segetes’ simpliciter pro ‘terra’ ponuntur, sed pro ‘terra arata’, ut *Varro rerum rusticarum primo libro* (1, 29): ‘prata purgari, salicta ieri, segetes arari conuenit.’ *Quid faciat*. Praefatio in his quattuor uersibus indicat, quid in his **libris** Georgicorum scripturus sit. *Laetas segetes*, pingues terras; nam fimus qui per agros iacitur, uulgo ‘laetamen’ dicitur. *Quo sidere*. Quo sideris ortu uel occasu, idest, quo tempore; ex sideribus enim tempora colliguntur. Hic metafora ex animali ad inanimale.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 514: *Fertur equis auriga*. Hic uult dicere: Res publica habet bonum imperatorem, sed malis praeteritorum temporum fertur, ut ‘auriga equis.’ Adtendendum est, **librum** parabola finitum esse. *Neque audit*, translatio. [Titus Gallus de tribus commentariis Gaudentius haec fecit.]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, intro: Hic **liber** ‘consitus’ dicitur, ubi de uitibus tractatur.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 542: *Et iam tempus equum*. Paene sic finiuit, quemadmodum in primo, ut comparatione uteretur. *Iunilius* dicit. Aliter *Gaudentius* ait: Allegoricos hoc dicit: debemus fatigato ingenio parcere fine carminis. Sane non est comparatio sed translatio, sicut etiam in primi fine dicimus. Et plerique uolunt ideo eum dixisse *se* hoc loco carmini Georgico finem facturum, quod duo sequentes **libri** pastorales *sunt*, non Georgici, ut etiam in prima huius carminis parte memorauimus.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, 291: *Sed me*. Vult poeta se ostendere primum Romanorum carmen de agricultura composuisse, cum apud Graecos Nicandrus et Hesiodus Georgicon **libros** scriberint. *Iunilius* dicit. *Deserta per ardua*. Helicon et Cithaeron, Musis montes dedicati.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 14: *Pinguibus*, plenis. *A stabulis*, aluariis. *Meropes*. ‘Galbeoli’, ut putat *Tranquillus*. Hae genitores suos recondunt iam senes et alere dicuntur in similitudinem

‘ripariae’ auis, quae in specu ripae nidificat, ut in **libro** X ostenditur. *Merope*. ‘Haec’ merops. Merops rex, qui ob scelera ira deorum in auem sui nominis conuersus est. *Meropes*, uirides et uocantur ‘apiastrae’ qui comedunt aper. *Gaudentius dicit*.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 559: timetne quis eibi opus suum et Signet. *Aruorum*, per hoc significat primum **librum**, per tpecora’ autem tertium et quartum, quia et apes pecora sunt; per ‘arbores’ secundum **librum** significat.

SCHOL. uet. Iuv. 1, 1sup. et s: Semper ego (auditor tantum numquamne reponam vexatus totiens rauci Theseide Cordi): Iuvenalem aliqui Gallum propter corporis magnitudinem, aliqui Aquinatem dicunt. ea tempora Domitiani tyranni, quibus etiam ipse vixit, eo quod in aula ipsius plus <hi>striones quam bonae vitae homines possent, graviter carpsit. hos autem **libros** in exilium missus ad civitatem ultimam Aegypti Ho<a>s<im> ab ipso Domitiano scripsit. ideo autem in exilium missus est, quia dixit versum illum (VII 90) ‘quod non dant proceres, dabit <hi>strio’. nunc autem hoc inducit per figuras, quasi carptum se a miseris poetis, qui nil novum sed omnibus notas fa bulas recitarent, et dicit magis ideo sa<t>uram se scribere, ut possit mores illius temporis demonstrando notare.

SCHOL. uet. Iuv. 2, 92 1s: Cecropiam soliti Baptae (lassare Cotyton): ‘Baptae’ titulus **libri**, quo inpudici describuntur abEupolide, qui inducit viros ad imitationem feminarum saltantes.

Ps. ASCON. Cic. Verr. II, 1, argumentum: ARGUMENTUM ACCUSATIONIS. Deinceps haec omnia non dicta, sed scripta sunt contra reum, quod <ita> factum est: Fingit Cicero adesse in iudicio Verrem comperendinatum, respondere citatum et defendi. In ceteris enim orationibus defensor futurus, accusationis officium his **libris** qui Verrinarum nomine nuncupantur compensare decrevit, et quoniam accusare multos indecorum Tullio videbatur, in una causa vim huius artis et eloquentiae demonstrare. Nam et bene intelligentes omnem virtutem oratoriam quaecunque in criminationibus constituta est hic expressam vident, et contra ex hoc defensionum vim in ceteris orationibus et nervos eius ex hac virtute cognoscunt quae in opprimendo expromitur reo. Igitur rerum scaena sic ficta est, ut dicit Tullius, non ut acta res est. “Adest” inquit “Verres, respondet, defenditur”. Ergo cum prima Actione accusatus sit ac defensio Verres, nunc velut defensio iterum (sic enim mos erat) in altera Actione accusatur ad ultimum rursus oratione perpetua. Crimina repetundarum et alia pleraque anteacta vita saepe firmantur. Sumitur hinc etiam saepe defensio. Omnis enim [et] confirmatio ab attributis <personae et ab attributis> negotio sumi solet. Ergo attributa personae [et] maxime in anteacta vita quaeri solent, negotii in ipso crimine. **Libros** igitur pro qualitate criminum Tullius dividens anteactis unum dedit, hunc scilicet solum, crimini ipsi repetundarum III: unum de iure dicendo, alterum de <re> frumentaria, tertium de signis, quartum de suppliciis. Ad hanc enim similitudinem poeta Virgilius “Minoem,” iudicem apud inferos, tamquam si praetor sit rerum capitalium, “quaesitorem” appellat. Dat illi sortitionem, ubi “urnam” nominat; dat electionem iudicum, cum dicit “consilium vocat;” dat cognitionem facinorum, cum dicit “vitasque et crimina discit”. Ergo hic liber qui de anteacta vita est statum necesse est coniecturalem habeat. Capita autem quattuor ipse Tullius fecit dividendo totam hanc accusationem in <ea quae admiserat Verres in quaestura, in> legatione vicem <que> quaesturae, tertio in praetura urbana, <postremo in praetura Siciliensi>. Nam cum omnes eius actus quaesturae nomine, legationis, praeturae urbanae, praeturae Siciliensis <deni>que quadripartita **librorum** divisione cognoscantur, anteacta <ad> unum omnia hoc **libro** comprehensa sunt ad eorum fidem quae post dicuntur. Prohemia sane huius **libri** in simulatione constituta sunt quasi verae accusationis in Verrem audentem adesse atque defensum, <in> exhortatione iudicum ad recte iudicandum, tum in minis contra adversarios et in exhibenda ratione officii sui cur ita maluerit accusare, ut prima Actione tantum testibus uteretur: quae omnia eiusmodi sunt, ut non tam nova dicere quam dicta **libri** superioris instaurare videatur. Post haec omnia ipsius Ciceronis per honores Verris cum criminibus iunctos divisio per ordinem temporum currit.

Ps. ASCONIUS, Cic., Verr. I, argumentum: <ARGUMENTUM.> Victo Caecilio et accusatione ad se delata Cicero, cum inquisitionis tempus in Siciliam postulasset dies CX et cum filio patris sui Tullii totam provinciam colligendis litteris in Verrem et denunciandis testimoniis peragrasset diebus L, quia pedestre iter ex Sicilia et propter fugitivos et propter Verris insidias devitabat, a Vibone transiit. Iam repente adveniens cum videret id agi, ut a <M?> Glabrione

praetore et ab his iudicibus qui tunc erant ad alium annum alium que praetorem res tota transiret eriperetur que sibi reus patrocini Hortensii ac Metelli, qui tunc consules futuri erant (per hos omnem Verres eludendi iudicii fiduciam sumpserat): hoc commentus est rationis, ut orationem longam praetermitteret neque in criminibus declamatione cumulandis tempus absumeret, sed tantummodo citaret testes ad unumquodque crimen expositum et eos Hortensio interrogandos daret: qua arte ita est fatigatus Hortensius, ut nihil contra quod diceret inveniret, ipse etiam Verres desperato patrocini sua sponte discederet in exilium. Hoc igitur laborat in oratione hac tota Tullius, ut ostendat non dolo nec astutia, sed necessitate facere id quod fecit, et magis adversariorum fraudibus occurrat quam ut ipse sit captiosus. Vult enim, ut diximus, omne hoc tempus, quod est ante Kal. Ianuar., dispensare in totius causae actionem, <ne> ad alium praetorem alios que iudices novis consulibus veniendum sit. Toto igitur hoc **libro** exhortatio iudicum continetur ad vere iudicandum: minae in adversarios diriguntur omnia tentantes ad corrumpendum iudicium, et expositio de Ciceronis consilii iudicibus exhibetur quasi tractantis communiter, brevitatis que obiciendorum criminum mira arte conficitur. Status: quantum ad crimina causae repetundarum pertinet, coniectura multiplex inest omnibus **libris**; quantum ad specialem intentionem **libri** huius refertur, qualitas negotialis extra scriptum in particula iuris est constituta. Inducitur enim postulatio de agendi novo genere, siquidem petit permitti sibi non uti oratione perpetua, sed breviter crimina proponere et ad singula testes dare. Sunt autem capita orationis haec: an talis reus cuius damnatio prosit rei p.? an talia eius consilia ad corrumpendum iudicium? an talia et tam manifesta crimina ad patrocini desperandum? an huiusmodi ab eo et ab eius suffragatoribus et dicta et facta ad eludendam accusationem, ut novo genere sit agendum Tullio? Quarum rerum quasi per narrationem facit demonstrationem: expositio consilii sui et cum iudicibus deliberatio videtur inducta; in qua ostenditur certandum cum Hortensio astutia, non utendo horis omnibus ad dicendum; tollendam, si fieri possit, comperendinationem; per testes crimina comprobanda. Facit hoc Cicero, ut haec res non solum compendio moram ac tarditatem temporis tollat, sed etiam circa artificium dicendi breviter etiam in hac parte vim oratoris ostendat.

Ps. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 1: “Neminem vestrum ignorare arbitror, iud(ices)”. Hoc totum figmentum est Ciceronis, ut sequentium **librorum** vera actio videatur: nam Verres iam sua sponte elegit exilium.

Ps. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 12: “Meditetur de ducibus hostium”. Hic crimen ‘de suppliciis’ esse cognoscitur: in hoc enim **libro** haec latius explicantur.

Ps. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 30: “Interposuistis accusatorem”. Qui iste sit accusator vel quem accuset, in priore **libro** iam notavimus. Quod autem dicit “menses mihi tres cum eripuissetis,” hoc dicit: Centum et X dies inquirendi in Siciliam postulavi. Consequens erat ut, etiam <si> quinquagesimo die redissem, ut redii, statim accusarem. Quod <ne> possem facere, interposuistis accusatorem quendam cuiusdam ex Achaia rei, qui sibi centum [et] octo peteret: et ita factum est ut, quamvis ego festinato redierim, ille adhuc proficiscatur, non potuerim tamen agere, donec complerentur illo absente centum et octo dies. Sic enim erat a praetore legibus ordinatum, ut, si intra centum et octo dies ille inquisitor Achaicus advenisset, priore loco ageret. Ita factum est ut prope tres menses sine ludorum impedimento ad agendum appositos sine causa Tullius amisisset adversariorum dolo: centum enim et octo dies plus quam tres menses sunt.

Ps. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 41 “Malleolo occiso”. Oratorie pro mortuo ‘occisum’ dixit.

“Quae in ipso valebant crimina”. Apertius hoc postea dicturus est Tullius. Etenim accusator Dolobellae, volens indice Verre uti contra Dolobellam, **librum** criminum communium Verris et Dolobellae Verri ostendit et promisit haec se crimina non obiecturum, si sibi Verres et praedationes Dolobellae proderet et testimonium adversus eum diceret. Qua re Verres Dolobellam, cui legatus et pro quaestore fuerat, oppugnare compulsus est. “Inimicos” autem “accusatoresque” Dolobellae Caesarem dicit Nam Scaurus Dolobellam alium accusavit nec damnare potuit. “Miser cum esset”. ‘Miserum’ pro innocente Tullius ponit. Sic alibi: “Et erunt qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum <existimari velint>”.

Ps. ASCON. Cic., Verr. II, 1, 62: “At credo”. Transitus ad aliam criminum speciem. Non enim haec quae anteacta sunt sic dicit tamquam Siciliensia crimina, propria huius cognitionis, quae

per singulos **libros** constat esse divisa, ut de iure dicundo, de <re> frumentaria, de signis, de suppliciis.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 2, argumentum: <ARGUMENTUM.> Haec sine dubio ad accusationem propositi criminis spectat oratio. Nam superiore anteaetae sunt res expositae: quae quia magis adiuvant accusationem quam ipsae sunt principales, in unum librum coactae sunt iudicio Ciceronis cursim enumerantis quae Verres quaestor, quae pro quaestore, quae legatus, quae denique praetor urbanus admiserit. Ubi ventum est ad causam ipsam et Siciliensia crimina, quattuor libros edidit: unum de iuris dictione, alterum de frumento, tertium de signis, quartum de suppliciis. In qua distributione non ordo temporis, sed facinorum genera et momenta servata sunt. Incipit autem a laude Siciliae et egreditur ad crimen Dionis, deinde Sosippi et Philocratis, sic de iure Siculorum universo. In quo frustra quidam Ciceronem reprehendunt quod non inde coeperit, cum superiora crimina non egeant eiusmodi tractatu qui ad sequentia pertinet, oratoris consilio a magnis iisdem que clarioribus sumendum esset exordium. Itaque post hoc + de Heraclio, <de> expressis honoribus ab invitis, de Epicrate Bidino deque rebus capitalibus, de Sopatro, de Stenio, de iure dicundo. Alterum de senatoribus, de sacerdotibus, de censoribus pretio a Verre factis, de collatione in statuas, de publicanorum cum Verre convenientia in furtis, de tabulis Carpinatii pecunias Verris extraordinarias continentibus Genus causae in omnibus Verrinarum libris admirabile, status principaliter coniectura.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 363: sed de his rebus, prout ingenio meo committere potui, ex **libris** ineffabilis doctrinae Persei praeceptoris seorsum libellum composui [Caelius Firmianus] Lactantius Placidus.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 4, praefatio, 238, 2: Continet hic **liber** Bellonam iacientem hastam ad initium belli et persuadentem pugnam, sacrificium Iouis et in ipso omen aduersum, ad bellum euntium planctum suorum.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, praefatio, 386, 1: Sextus **liber** continet agonis causa per totam Graeciam famam futuri certaminis cucurrisse.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, v. praefatio, pag. 444, l. 2: Hic **liber** habet indignationem Iouis contra Martem quod bella Thebana lentius gererentur, missionem Mercurii ab Ioue ad eum incitandum, descriptionem domus Martis in Thracia cum omnibus eius ministris, allocutionem Martis ad Mercurium, allocutionem Adrasti regis ad tumultum Archemori, immissionem timoris et nimiam augurii formidinem pariter que cupiditatem ad bellum ocus properandi, conquestionem Liberi apud Iouem pro Thebanis Iouis que responsionem uindictam promittentis.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 8, praefatio, 500, 2: Hic **liber** continet indignationem Plutonis apud inferos quod rupta terra uenisset Amphiarus eius que de Ioue conquestio<nem> eo quod contra ius legitimi foederis descendisset, mittentis que Furiam ei que praecipien<ti>s diuersas regum Argiuorum mortes.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 10, praefatio, 579, 4: Hic **liber** continet hortatus Eteoclis ut per noctem obsideant milites sui castra Argiuorum.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 11, praefatio, 618, 2: Continet hic **liber** exsultationem Thebanorum post mortem Capanei.

COMM. Lucan. 1, ARGUMENTVS **LIBRI** PRIMI: Primus **liber** continet causas belli ciuiliis aduentumque Caesaris ad Italiam cum exercitu. C. Curionis et aliorum tribunorum plebis qui senatu erant expulsi adhortationem ut bello honores repetat Caesar quos Pompei et Pompeianorum factionibus perdiderat. exhortationem Caesaris ad milites euocatos exercitus qui per Galliae ciuitates hiemabat. profectionem Pompei et consulum et senatus et trepidantis propter aduentum Caesaris populi fugam. prodigia et haruspicias Arruntis inuolutam de imminentibus malis interpretationem et mathernatici Figuli e signis uaticinationem bellum ciuile imminere et cum fine eius seruitutem. matronae subitum furorem uaticinantibus quibus in locis essent futura clades bellorum ciuiliu euentu.

COMM. Lucan. 1, 1: BELLA: (hos ·VII· uersns primos dicitur Seneca ex suo addidisse, ut quidam uolunt auunculus Lucani, ut quidam uolunt frater, ne uideretur **liber** ex abrupto inchoare dicendo

COMM. Lucan. 7, 847: TESSALIA INFELIX QVO TANTO CRIMINE T • apostropha. ad uicem epilogi finit **librum**.

COMM. Lucan. 9: In principio huius **libri** apotheosis Pompeiana describitur.

CORNUT. Pers. sat. 1, 120: § HIC TAMEN INFODIAM ut quod ille scrobi insussurauit, ego tibi, libello meo, committam. (2) infodiam id est incipiam ad **librum** meum dicere: ‘o libelle, uidi homines stultos in hac ciuitate.’ (3) et dicitur Neronem et Claudium tetigisse sub allegoria Midae, qui aures maximas habuerunt. (4) denique Persius hoc mutauit ita ponens auriculas asini quis non habet?, sed ueritus est ne Nero in se dictum putaret. (5) perseuerauit autem in metaphora, quod dixit infodiam, quia superius dixit in scrobe. (6) quis non habet pro Mida rege posuit.

CORNUT. Pers. sat. 6, 1: ADMOVIT IAM BRVMA FOCO TE BASSE SABINO hanc satiram scribit ad Caesium Bassum lyricum poetam, quem fama est in praediis suis positum ardente Veseuo in monte Campaniae et late ignibus abundante cum uilla sua ustum. (2) hic ergo dum uiueret de Roma ad Sabinos secesserat, ubi hiemali tempore in calido loco carmina scribebat. (3) huic ergo Persius dicit, quod iam propter hiemem foco calefaceretur, ut daret operam carminibus quae scriberet, laudans grauitatem **librorum** et tenorem uersuum eius. (4) se autem dicit Persius apud Liguriam fuisse in loco ubi portus naturali flexu curuatus fluctus in se recipit, qui propter curuationem Portus Lunae uocatur. (5) cuius etiam Ennius in principio Annalium suorum meminit hoc uersu, quem etiam Persius carminibus suis iunxit et refert ab Ennio ablatum; qui Ennius hoc scripsit dum se somniasse in Parnaso dixisset et uisam Homeri animam secundum Pythagorae dogmata per aliorum corpora ad se uenisse. (6) scribit uero Persius in hac satira de his qui heredibus rem suam auctam relinquunt, inedia se et laboribus in uita conficientes. (7) se autem dicit in eo loco, id est in Liguria, ubi positus erat, neque ambitione neque iniuria neque desideriiis neque auaritia laborare et in nullo eis simulare quos culpat.

b) Referències internes dios de l’autor.

PS. ACRO Hor. carm. 4, 13, 1: AVDIVERE, LICE, DII MEA VOTA, DII] Ad Licen meretricem scribit, de cuius superbia in tertio **libro** (c. 10) questus est, eo quod anus facta contempnatur a iuuenibus, de quorum ante amore plaudebat.

PS. ACRO Hor. epist. 1, 16, 6: <Valle>] Hanc uallem in carminum **libro** primo (17, 11) Vrticam appellat.

PS. ACRO Hor. epist. 1, 16, 12: Fontem Bandusium dicit in agro suo esse, cui in **libro** carminum (III 13) promisit se sacrificaturum; qui fons tam magnus est, ut riuo a se procedenti statim nomen tribuat, uocaturque Digentia

PS. ACRO Hor. sat. 2, 1, 22: ° Pantolabum s(currum) <Nomentanumque n(epotem)>] Nomina luxuriosorum, quos in priore **libro** (Hor. *serm.* I 8, 11), etiam [Lucilius] carpsit

PS. ACRO Hor. sat. 2, 3, 5: § Saturnalibus] Algiosus fuit Horatius, et constat illo tempore Saturnaliorum uillam calidiorem foci<s> fieri; et ipse sese impatientem frigoris probat in **libris** epistolarum (I 7, 10): “Si bruma niues Albanis illinet agris.” <XVI>I die mensis Decembris celebrantur Saturnalia

PS. ACRO Hor. sat. 2, 6, 15: § Vt que soles custos mihi] Mercurius enim dicitur dator esse opum <ut> Hercules, uel custos, quia in Philippis eum liberauit. Et in carminum **libris** ait (II 7, 13. 14) “Mercurii se ope seruatum”: Mercurius ... Denso pauentem sustulit aere

PORPH. Hor. carm. 4, 1, 1: Intermissa Venus diu rursus bella moues: In superiore **libro** ostendimus allegoricos bella et militiam Veneris Horatium pro amoribus dicere.

PORPH. Hor. epod. 14, 8: Ad umbilicum adducere: Pro ‘finire et consummare’, quia in fine **libri** umbilici ex ligno aut osse solent poni.

PORPH. Hor. sat. 1, 5, 1: Egressum magna me accepit Aricia Roma: Lucilio ha[e]c satyra aemulatur Horatius iter suum a Roma Brundesium usque describens, quod et ille in tertio **libro** fecit, primo a Roma Capuam usque et inde fretum Siciliense.

PORPH. Hor. sat. 1, 10, 53: Plvra quidem tollenda relinqvendis. Age, qvaero **. <Nil comis tragici et reliqua. Ordo est:> Tragici Acci nihil mutat Lucilius? Et hoc interrogatiua figura cum hironia quadam pronuntiandum, quia ex contrario intellegendum est. Comis autem Lucilius propter urbanitatem dicitur, et ‘mutat’ pro eo, quod est ‘emendat’, positum est. Facit autem haec Lucilius cum alias, tum uel maxime in tertio **libro**; meminit VIII. et X.

- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 71: *GENVS AMNIBVS VNDE EST quidam hic hypallagen putant, ut sit: nymphae, quae de omnibus genus habetis. sane cum 'unde' hodie ad locum referamus, veteres etiam personis adplicabant, ita ut ad omne genus et ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus femininum et pluralem numerum posuit, cum alibi masculinum et singularem posuerit* <I 6> “genus unde Latinum”: quod plenius in initio primi **libri** Aeneidos dictum est.
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 83: DOMITO TE POSCIT OLYMPO videtur hoc dicere: praesta ei, cuius beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iovem solum esse non potuit, celatum matris auxilio. ‘domito’ ergo ‘Olympo’ in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. *sane haec narratio tertii libri erat, sed dilata est, ut hic oportunius redderetur, aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut κατὰ τὸ σιωπώμενον videri, aut hysteropteron.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 218: CLAVVMQVE REGIT pro ‘clavo navem regit’. CLAVVMQVE REGIT iam ei et in quinto **libro** <868> dedit gubernandi peritiam.
- SERV. Verg. Aen. 11, 532: VELOCEM INTEREA licet ‘interea’ particula negotia semper praeteritis futura coniungat, tamen abruptus est et vituperabilis transitus. habet autem tales transitus et in superioribus **libris** et in sequenti praecipue, ubi Iuppiter appellat Iunonem.
- SERV. auct. Verg. Aen., lib. 11, 567: NON MOENIBVS VRBES ACCEPERE non tectis, non moenibus, hoc est nec in civitatem nec in privatam admissus est domum. et sic ista etiam in primo **libro** separavit <600> “urbe domo socias”. sciendum autem ‘moenia’ abusive dici omnia publica aedificia, ut “dividimus muros et moenia pandimus urbis”: nam proprie ‘moenia’ sunt tantum muri, dicta quasi ‘munia’ a munitione civitatis.
- CLAVD. DON. Aen 4, 3-4: *multa viri virtus animo multusque recursat gentis honos, haerent infixi pectore vultus verbaque: (...)* accedebat corporis decus et forma, quae ceteris animi corporis que praecipuis adderet venustatem, quae ipsa primus **liber** evidenter expressit, cum recedente nube plurimus fulsisset in sole.
- CLAVD. DON. Aen 12, 27-28: *me natam nulli veterum sociare procorum fas erat idque omnes divique hominesque canebant:* agit causam suam apud eum quem a coniunctione propria ratione potius reddita quam auctoritate patris volebat excludere. nuptias, inquit, filiae meae numquam ut patres ceteri habui in potestate mea; harum enim sibi iudicium numina vindicarunt non occulte nec dubie. Nam et ipsa ostenderunt quid vellent quidve esset curandum et vatum omnium consensus edocuit. hoc idcirco dicitur, ut illud omne quod negabat adsereret non suae, sed deorum esse sententiae ac per hoc sibi adscribendum non esse in quo paternum cessaret arbitrium. verum autem Latinum dixisse id que omnes divi que homines que canebant manifestum est; nam septimus **liber** ostendit et vatem haec locutum esse et Faunum. interea, dum adstruit excusationem suam, etiam ipsi Turno ingerit metum, ne ulterius illicitum quaerat, addens iam datas esse poenas, quod contra vetitum esset admissus, et, si in errato duraretur, futuras esse peiores. ait enim *victus amore tui, <cognato sanguine victus>*:
- CLAVD. DON. Aen 1, 4: addidit *saevae memorem, Iunonis ob iram*, hoc est non propter Aeneae aliquam culpam haec superos fecisse, sed ut obsequerentur studio et voluntati Iunonis, cui utpote reginae universi in quam vellet partem consentire debuerant et idem velle quod illa praesumpserat. purgatur ergo etiam ex ista parte Aeneas: restat ut ipsam quoque Iunonem frustra adversus ipsum odium suscepisse monstremus, in quo ipso non tantum purgatio est susceptae personae, verum etiam deformatio Iunonis, quam e diverso poeta constituit; ait enim saevae memorem Iunonis ob iram. non enim saevam potentem dixit, ut alii volunt, sed revera saevam, quae persequeretur innocentem et eum qui nihil admisisset et esset deorum omnium perindeque ipsius quoque Iunonis antistes et cultor. onerat eam etiam alterius criminis invidia, quod inimicitias ipsas nulla ex culpa susceptas diutissime ac tenaciter retineret, perindeque indicavit honestis et probis etiam iustarum inimiciarum longaequam non convenire memoriam, hunc locum apertius notat in quinto **libro** (781): nam cum Venus apud Neptunum de ipsa Iunone quereretur, ait inter cetera “Iunonis gravis ira neque exaturabile pectus, quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla”. concludit mire thema ipsum et omnem adversus Iunonem invidiam competenter exaggerat dicendo *multa quoque et bello passus, dum conderet urbem inferret que deos Latio, genus unde Latinum Albani que patres atque altae moenia Romae (...)*

CLAVD. DON. Aen 5-7: *multa quoque et bello passus, dum conderet urbem inferret que deos Latio, genus unde Latinum Albani que patres atque altae moenia Romae*, ut etiam tunc bello Aenean adpetisset, cum civitatem in Italia conderet, cum inferret deos Romano imperio et statui publico profuturos, contra quae si obtinisset Iuno, nec Latinum genus nec Albanos principes neque ipsam Romam emersuram fuisse perinde que nec ipsum Caesarem Romani imperii culmen habiturum. dum conderet urbem: de hac dictum est (7, 290) “moliri iam tecta videt, iam fidere terrae”. cuius dolore commota Iuno excitavit per Furiam bellum. Proposito nova inventionem themate, in quo non solum quae esset dicturus ostendit verum etiam multiformi ratione divisionis usus est, commendavit carmen suum et Aeneae personam omni liberam crimine demonstravit, Iunonem, quam ex diverso posuit, multis modis gravi perfudit invidia. ipsum adgreditur ab invocatione Musae sui carminis caput, cui nisi instruendi lectoris causa thema praemisisset, perdidisset profecto gratiam laboris sui, cum quid lecturus esset lector ipse nesciret. interea proposito themati non mirandum est in omnibus non respondisse Vergilium; cum enim **libros** suos disposita ordinatione perscriberet, fine vivendi circumventus intentionem professionis suae complere non potuit; nam Albani que patres atque altae moenia Romae non scripsit.

CLAVD. DON. Aen 1, 95: *quis ante ora patrum*. ex iis quae secundo **libro** scripta sunt, conicere possumus Politis illum fecisse mentionem qui ante patrem suum Priamum Pyrrhi caede procubuit. et quia patria potiore loco inter parentes numeratur, *Troiae*, inquit, *sub moenibus altis*, hoc est cum adhuc altitudo moenium staret.

CLAVD. DON. Aen 1, 96: *contigit oppetere*, id est contigit interire; reliquerunt enim incolumem, quod bono civi gloriosum solacium est in interitu suo, integrum statum civitatis propriae reliquisse. altis ergo posuit, ut ostenderet integram adhuc civitatem; ipse enim Aeneas campos, non altitudinem, dimisit. nam in tertio **libro** cum ingenti gemitu ait (11) “et campos ubi Troia fuit”. et quia pathetica fuit, continua dictio perseverare non potuit, cum dicturum fuisse intellegamus quod dolebat, id est ego autem amissa patria, in fluctibus, perdita gloria, moriturus sum. atque ut hoc confirmaret, ait *o Danaum fortissime gentis*, inde rursum ad alium raptus est dicens *Tydidem, me ne Iliacis occumbere campis non potuisse tua que animam hanc effundere dextra, saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens Sarpedon, ubi tot Simois <correpta sub undis scuta virum galeas que et fortia> corpora volvit!*

CLAVD. DON. Aen 1, 200-201: *vos et Cyclopea saxa experti*: Cyclopes humana specie, sed ultra humani corporis formam: hos plenissime poeta ipse eorum que feritatem in tertio **libro** scripsit, cum uno oculo, cruda autem carne, membris quoque occisorum hominum vescentis, quos evasisse Troianorum futura prosperitas fecit. vult ergo Aeneas haec fuisse graviora, a quibus cum Troiani iam dissimulassent, persuadet dissimulandum etiam a praesentibus, quae volebat esse leviora.

CLAVD. DON. Aen. 1, 283-285: *[veniet lustris labentibus aetas, cum] domus Assaraci, inquit, Phthiam clarasque Mycenae servitio premet et victis dominabitur Argis*, ut qui ad tempus victores esse videbantur servituri essent iis quos primitus vicerant. Ecce respondit et ad illud quod de Antenore fuerat dictum, ut, cum ille ex eo diceretur felix, quod in partibus Graeciae et condere potuit civitatem et ibidem regnare, isti dicantur imperatori omnibus Graecis et cunctos perpetua ditione pressuri. gradatim igitur Troiani generis stirpem ad felicitatem* plenam memorat esse venturam. primo enim Aeneae triennium dedit, Ascanio triginta, aliis trecentos annos, reliquorum vero sine fine cursurum imperium dixit. verum quia in honorem Caesaris Aeneidem scribebat, hic aperuit quid in posterioribus **libris** poeta noster fuisset positurus. quae quidem, ut dictum est, cum supra dictis scribere non potuit; nam secuta post Turni mortem et gesta trium et triginta et trecentorum annorum ac deinceps usque ad ipsius Caesaris tempora facta que eius fuerat suis carminibus conditura, et proventus Troiani generis futuros nascendo meliores, denique alios partis aliquas orbis retenturos fuisse, Caesarem vero sic amplificaturum Romanum imperium, ut nihil reliqui faceret quod non subactum se esse fateretur. idcirco ait *nascetur pulchra Troianus origine Caesar (...)*

CLAVD. DON. Aen 1, 297: *haec ait et Maia genitum demittit ab alto*. procuratur Troianis securitas per duos, quorum alter avus esset, alter adfinis; nam Maia Mercuri mater, ut in octavo **libro** (138) apertius dictum est, Troianorum generi nectebatur. debuit ergo ad effectus inplendos talis mitti persona quae praeceptorum auctoritatem duplici ratione ducta celerius

maturaret alarum vel maxime iuvante subsidio. subnectitur dehinc causa mittendi et definitio mandatorum: *ut terrae ut quae novae pateant Carthaginis arces hospitio Teucris.*

CLAVD. DON. Aen. 1, pag. 73, l 22 habemus in praesenti **libro** Pygmalionis, in tertio (55) Polymnestoris qui Polydorum propter aurum abiurandum necavit, in sexto (621) qui accepto auro patriam vendidit et multa alia quae locis suis plenius exequemur, ut ostendamus in singularibus criminibus quot crimina teneantur admissa. interea redeamus ad tractatum praesentem, in quo illud ante omnia noscendum est, nihil esse in prima narrationis parte positum quod esse superfluum videatur. ille Sychaeum inpius ante aras atque auri caecus amore: invitavit in scelus naturae pessimae hominem opulencia divitis; ait enim ditissimus agri Phoenicum. quod autem dixit et magno miserae dilectus amore, [dixit,] ut inde factum Pygmalionis magis magisque gravaretur, quod carissimum sorori necaverit virum, cui pater intactam dederat, ut in Sychaei nece etiam contra iudicium patris scelus admisisse videatur.

CLAVD. DON. Aen 1, pag. 84, l 17 bis denis Phrygium conscendi navibus aequor matre dea monstrante viam data fata secutus: cum numerum navium diceret, ambitiosum fuit quod dixit bis denis, quam si diceret viginti, sicuti pro nihilo posuit vix septem convulsae undis euroque supersunt. matre dea monstrante viam: quam libenter auditus est, quod gratias ageret matri, licet ipse quasi apud incognitam commendationis suae causa hoc voluerit dicere, quod ex dea sit genitus. ipsa enim viam monstravit dicendo in secundo **libro** (619) “eripe, nate, fugam finem que inpone labori. nusquam abero et tutum patrio te limine sistam”. hic ostendit poeta etiam illud, quod Aeneas de Troiae litoribus non voluntate navigaverit iungendo data fata secutus, quoniam fatalibus dispositionibus consentiendum magis est quam ineffaciter resistendum. ecce praeterita strictim transiit et in praesenti inmoratur propter maiorem misericordiam commovendam.

CLAVD. DON. Aen 1, 753-755: *immo age et a prima dic, hospes, origine nobis insidias, inquit, Danaum casusque tuorum erroresque tuos.* brevis quidem propositio, sed quae non brevem narrationem fuisset habitura. respondetur ergo primis duabus propositionibus in secundo **libro**, tertiae autem in tertio. nam in secundo insidias Danaum et suorum casus executus est, in tertio vero errores suos numeravit, licet in tertio ipso etiam casus suorum nonnullos addiderit, cum de Polydoro, de perditis luis contagione sociis et de amisso patre locutus proditur. novissime posuit *nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas, (...)*

CLAVD. DON. Aen 2, 501-505: *vidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignis, quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, barbarico postes auro spoliisque superbi procubuere, tenent Danaï qua deficit ignis.* vidi, inquit, multa indigna (illic enim fuit auxilium praebens domui regis, inde contigit ut malorum omnium spectator esset qui venerat defensurus), ut responderet illi parti qua dixit in **libri** istius capite (5) “quaeque ipse miserrima vidi”. et est genus propositionis; nam dicturus est Priameiae mortis exitium, ut ostendat quomodo aras et ignis quos ipse aliquando sacraverat foedarit sanguine suo. tenent Danaï qua deficit ignis: non dixit tenent Danaï qua ignis non fuit, sed qua deficit, ut ostenderet omnia iam fuisse consumpta. ignis enim ubi habuerit quod absumat, viget, absumptis autem quibus nutriebatur et vigeat valere non potest. illa ergo parte ibant Graeci qua ignis defecerat neque adhuc supererat quod ardere posset. exponamus nunc quae in hunc locum tractanda distulimus; ait enim „vidi ipse furentem caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas”, et est vidi Neoptolemum, vidi geminos Atridas, ut bis intellegatur vidi. sed et Atridas debemus furentis intellegere ut Neoptolemum. vidi Hecubam centumque nurus Priamumque: hic quoque ter accipiendum est vidi, ut sit vidi Hecubam, vidi nurus, vidi Priamum. hucusque intellegendum est vidi, quod ipsum noluit crebro ponere, ne inferret dictioni foeditatem. item dixit quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, barbarico postes auro spoliisque superbi procubuere: sicuti ad omnia aptatum est vidi, ita et in communi omnibus respondet procubuere hoc modo: procubuerunt, inquit, quinquaginta thalami cum tanta nepotum spe, procubuerunt et postes barbarico auro superbi et spoliis. aurum barbaricum ad ornatum postium pertinet eorumque fabricam, qua fuerant superbi. fabrica autem barbarica, ut nomen sit artis; opus quippe quod barbaricum dicitur ceteris praestat. item spoliis superbi, id est glorias ostendentes praetereuntibus eorum dominorum qui illa pugnando atque vincendo retraxissent hostibus superatis. superbi ergo ornatu artis atque materiae, superbi etiam spoliis.

CLAVD. DON. Aen 3, 44: *heu fuge*, inquit, *crudelis terras, fuge litus avarum*: hominum culpa et morum adscribitur terris in quibus nati sunt, quasi demum non hominum genus, sed eorum parens terra peccasset. hoc satiat et hoc vult intellegi, ne unum quidem illic esse qui vivat hominum more ac per hoc vitium eiusmodi non hominum esse, sed loci; in hominibus quippe est procul dubio diversitas, neque enim omnes boni aut omnes mali reperiuntur, sed hic, quia suadebat fugam, etiam terram ipsam dixit inmanem, ne speraret Aeneas posse illic aliquem reperiri qui humanum animum gereret et hac spe transductus in iisdem locis remaneret in quibus occidi potuisset. Sed non ad solam conservationem salutis huiusmodi potest admonitio pertinere; non enim debuit pius et religiosus inter sceleratos et inpios commorari, etiamsi nihil auderent adversus ipsum. item quod ait *fuge crudelis terras, fuge litus avarum*, duplicatio unius verbi magnam habet cogendi necessitatem; nam bis dixit *fuge*, ut sine dilatione fugeret. interea docemur instruente Vergilio crudelitatem sine avaritia et avaritiam sine crudelitate esse non posse; nam expleri avaritia non potest, nisi ei auxilio crudelitas fuerit, et crudelitas exerceri non potest, nisi spes intervenerit lucri. itaque sic inter se conexae sunt, ut altera sine accessu alterius conpleri non possit. hic locus et in primo **libro** (348) ex Pygmalionis persona tractatus est; idem enim dictus est inpius et auri cupiditate caecatus maritum sororis insontem necasse.

CLAVD. DON. Aen 3, 85-89: *da propriam, Thymbrace, domum, da moenia fessis et genus et mansuram urbem, serva altera Troiae Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli. quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes? da, pater, augurium atque animis inlabere nostris*: occasio fuit ut ex responso Apollinis purgaretur scrupulus qui Troianorum animos vehementer angebat, quia incerti in omnibus fuerant nec sciebant quo tenderent nec noverant ubi certam sedem habere potuissent; sic enim superius (4) dixit: „diversa exilia et desertas quaerere terras auguriis agimur divum incerti quo fata ferant, ubi sistere detur”. precatio igitur Aeneae plenam tenet desideriorum manifestissimamque petitionem et est in brevitate verborum tamen intellectu latissima; sollicitus quippe diligentissimusque consultor omnia conplecti debuit paucis, ut accepto plene responso semel in omnibus redderetur instructor. *da propriam Thymbrae domum*: *da* significat ostende quae nobis futura sit domus. addidit *propriam*, ne talis teneretur quam iterum perderent, sicut in Thracia factum est. *da moenia fessis et paratam*, inquit, *civitatem*: quoniam *fessis* novam condere difficillimum est. Et *genus*, scilicet augmentum generis, quod ex maxima parte in excidio Troiae fuerat consumptam. et *mansuram urbem*, quae numquam periret ut Troia. *serva altera Troiae Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli*: et quicquid te demonstrante nostrum fuerit factum tu *serva*, nos quoque custodi. posuit duo, incertus enim fuerat quid fuisset Apollo dicturus. petiit *parata moenia* et, ne forte haec illi fatorum ratione negarentur, secundo petiit ut Pergama quae ipse conditurum sese sperabat rogatus Apollo servaret. *serva* bis accipiendum est: *serva altera Troiae Pergama, serva reliquias Danaum atque inmitis Achilli*. reliquiarum idcirco fecit commemorationem, ut misericordem faceret quem rogabat. *quem sequimur?* noverat enim nonnumquam in responsis etiam per signa monstrari quid agendum sit. *quove ire iubes?* ut super terrarum vocabulo incertos dignaretur instruere. *ubi ponere sedes?* ut locum ipsum nosset in quo novam constitueret sedem. in conclusione petitiones suas recte commendat, ne responso dubio vel, ut factum est, signis incertis incertior fieret qui plena et perspicua desiderabat audire. *da pater augurium atque animis inlabere nostris*: *paterno*, inquit, *animo* nos instrue et favore plenissimo animis nostris quae desideramus infunde. hoc loco Aeneae verba consideranda sunt; cum enim supplicis et deprecantis more divina beneficia postulare debuisset, imperativo modo usus *da*, inquit, *propriam domum, da moenia, da genus, da mansuram urbem, item serva altera Troiae Pergama, serva reliquias Danaum, iterum da, pater, augurium et inlabere animis nostris*, omnia imperativo modo prosecutus est. hoc cum non sit deprecantis, sed iubentis, intellegitur

fiducia numinis sic locutus et meriti sui. denique et in sexto **libro** (56) ex eiusdem Aeneae persona sic positum est, Apollinem semper Troianorum fuisse fautorem; preces enim illic sunt necessariae ubi concilianda est benivolentia eius qui aliquid postulatur, cum vero iam ex aliis benivolum constat esse, remoto circumitu desideria ipsa oportet exponi.

CLAVD. DON. Aen 3, 223-224: *tum litore curvo extruimus que toros dapibus que epulamur opimis*: tacuit de apparatu epularum, quem descripsit in primo **libro** (210) de cervis; illic enim latus fuit poeta, quia nulla necessitas quaerebat breviter, hic, hoc est apud Didonem,

colligenda narratio erat propter noctis tempus et omnium qui auditores aderant requiem; dixit enim supra (2, 11) “et breviter Troiae supremum audire laborem”. ergo cum dicit occidimus et coepimus epulari, ostendit parata ordine suo quae mandi potuissent. extruimus que toros: in primo **libro** (214) dixit poeta “fusi que per herbam”, quia lassitudine et fame naufragi urgebantur, hic dicit extruimus que toros, quia in magna copia herbarum nihil magnum fuerat congeries caespitum struere quibus discumbi posset et non magna properandi ad epulas necessitas urgebat.

CLAVD. DON. Aen. 3, pag. 475: *coniugio Anchisa Veneris dignate superbo*: non quo ipse quasi potior dignatus sit iungi matrimonio Veneris, sed quod dignus esset inventus qui ei iungeretur quae esset filia Iovis. hoc locutionis genus et in primo **libro** (335) posuit dicens “haut equidem tali me dignor honore”.

CLAVD. DON. Aen. 3, 682-683: *praecipites metus acer agit quocumque rudentis excutere et ventis intendere vela secundis*: urgebamur, inquit, metu acerrimo, ut non iam quo vellemus, sed in quamcumque caeli partem intenderemus vela et consentiremus ventis secundis adiuvantibus fugam nostram oportunis flatibus suis. et hic et in quarto **libro** (562) secundos --- *contra iussa monent Heleni Scyllam atque Charybdim*:

CLAVD. DON. Aen. 4, 3-5: *multa viri virtus animo multusque recursat gentis honos, haerent infixi pectore vultus verbaque*: multa viri virtus non tantum corporis placebat verum etiam animi; adseruerat enim se laborasse pro patria, duos ac diversos habuisse discursus, mori etiam voluisse, innumera pericula ferendo superasse. haec tractabantur boua corporis, quibus toleraverat universa: animi vero istiusmodi recursabant in sensibus cogitantis, quod deorum cultor, amator patriae, amator patris, amator uxoris. Quemadmodum auditum putamus Aenean referentem discrimina sua, cum amissam coniugem insanis laboribus perquisitam diceret, quemadmodum arbitramur iudicio eius acceptum quae intensionem tenuerat ut eius matrimonio iungeretur? haec considerabatur multa virtus, quae non in uno genere esset maxima, sed quae ex multis et diversis robur suae felicitatis ostenderet. tollamus amorem quem Cupido conflaverat: cur illa non amaret virum domi forisque praestantem, bello strenuum, pacis temporibus religiosum, necessarium viduae, necessarium destitutae, necessarium condenti civitatem novam et nova imperii fundamenta roborare cupienti, necessarium contra Pygmalionis violentiam, qui magna manu sperabatur esse venturus? Accedebat corporis decus et forma, quae ceteris animi corporisque praecipuis adderet venustatem, quae ipsa primus liber evidenter expressit, cum recedente nube plurimus fulsisset in sole. multusque recursat gentis honos: tertiam posuit generis laudem, haec enim tunc prodest, si quae sunt uniuscuiusque propria rationi sanguinis recte convenient. nam quomodo Aeneae meritis praedicatio accederet generis, si ipse propriis bonis laudari non posset? haec igitur pars in eo est, ut etiam ipsa ex plurimis constet: nam sciebat Dido esse Aenean Veneris filium, Cupidinis fratrem, Mercuri, Teucris, Dardani adfinem et, quod supra omnia fuit, nepotem Iovis. haerent infixi pectore vultus verbaque: haerent pectore bis accipiendum est, ut sit haerent pectore vultus infixi, haerent verba pectore. infixi autem quod ait, ad solos vultus pertinet, quia erit vitium, si dicamus infixi verba, et magis pro persona amantis melius accipitur infixi vultus. verba enim augmentum dabant amori, non primam causam. haerent et infixi hanc habent rationem quam habet quod etiam in tertio **libro** ait (286) “aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis, postibus adversis figo”. figi enim dicitur quod sic alicui speciei iungitur, ut velli non possit, et haeret quod non potest separari. vultus pertinent ad corporis laudem, verba ad animi praedicationem.

CLAVD. DON. Aen. 4, 86- 89: *non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus exercet portusve aut propugnacula bello tuta parant, pendent opera interrupta minaeque murorum ingentes aequataque machina caelo*: miro modo moralitas expressa est; nam cum in amore multa sint vitia, tum magis quod oblivionem negotiorum omnium parit et nimiam in agendis necessariis negligentiam. hoc ad personam Didonis refertur, quam in primo **libro** descripsit (504) “instans operi regnis que futuris”, dehinc ad personam Tyriorum, qui occupata in aliis regina deseruerant omne operis genus, obliti scilicet salutis suae. denique cum iam opera murorum ac turrium ordinatis machinis prope perfecta viderentur et ad effectum plenum sola deesset instantia, torpuerant omnia et omnium operum fervor desertione plena languerat. hic

ostenditur rectorem complere omnia, cum insistit et iubet, atque eius negligentia omni modo frigere universa quae ante fervebant.

CLAVD. DON. Aen. 4, 143-149: inmittitur parabola, ut Aeneae processio erigeretur in melius: *qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta deserit ac Delon maternam invisit Apollo instauratque choros, mixtique altaria circum Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi, ipse iugis Cynthi graditur mollique fluentem fronte premit crinem fingens atque inplicat auro, tela sonant umeris: haut illo segnior ibat Aeneas, tantum- egregio decus enitet ore.* ut Aeneae pulchritudo praeferrī ceteris posset, deficientibus humanis exemplis Apollo inter deos solus inventus est qui Aeneae meruisset aequari. iucunde tamen inventum ut huic non alium, sed Apollinem compararet, quia Dianae similitudinem dederat, cum Didonem in primo **libro** describeret procedentem.

CLAVD. DON. Aen. 4, 156- 159: *at puer Ascanius mediis in vallibus acri gaudet equo iamque hos cursu iam praeterit illos spumantemque dari pecora inter inertia rotis optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem:* Ascanius quoque pro aetate laudatur. nam etiam ea quae levia maioribus natu videntur laudantur in pueris; in his enim futuri temporis spes praesentium factorum coniectura colligitur. ille igitur quod magnae velocitatis equum habuisset discurrebat gaudens, quod cursu nunc hos nunc alios praeteriret, nec dignum habuit feras et inertia pecora pertinaciter sequi, sed optabat occurrere suis discursibus leonem aut aprum. praetermisit poeta datos equos Troianis ad venandum, quoniam proprios non habebant, utpote qui a navibus venerant; an ideo, quia in tertio **libro** (470) dixit inter cetera munera Helenum et equos dedisse “addit equos addit que duces”?

CLAVD. DON. Aen. 4, 192-195: *venisse Aenean Troiano a c, cui se pulchra viro dignetur iungere Dido, nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere regnorum inmemores turpique cupidine captos. haec passim dea foeda virum diffundit in ora:* haec Fama referebat: Troianum virum consensu Didonis exceptum iudicatum dignum cui se regina coniungeret viro, utrumque convivii suis vacare ac luxuriae hoc est libidinis partibus (fervent enim veneriae voluptates, sicut Terentius (eun. 4,5,6) ait, ubi intervenerint Ceres et Liber) neque hoc brevi tempore aut diebus interpositis, sed hieme quam longa hoc est quantum longa est ac per hoc omni, usque adeo ut omnem curam disponendi regni tuendique reiecissent. hoc est quod ait in superiore **libri** parte (86) “non coeptae adsurgunt tures, non arma iuventus exercet portus ve aut propugnacula bello tuta parant, pendent opera interrupta minae que murorum ingentes aequata que machina caelo”. haec de Didone: Aeneae vero reprehensio fuit, quod in alienis commorans regnis commoditatem suam neglegebat, quam partem ex Iovis persona Vergilius non multo post plenissime prosecutus est (267) “heu regni” et cetera. haec passim dea foeda virum diffundit in ora: non dea foeda, sed ora virum foeda; ubi enim quid secus admissum in hominum scientiam venerit, turpius quam admissum est carpitur. interea definitionem Famae repetamus, quam poeta interponendo fecit hyperbaton et totum textum in duas partis abscisum posuit et minus attentis facit errorem.

CLAVD. DON. Aen. 4, 220-221: *oculosque ad moenia torsit regia et oblitos fama melioris amantis.* ad bis accipitur, ut sit torsit oculos ad moenia et ad eos qui amoribus vacarent reiectis partibus honestatis et commodi sui. nusquam sic vitia amoris expressa sunt ut in hoc **libro**; ubi enim amor intervenerit, nihil praeter libidinem cogitatur, non utile aliquid quaeritur, commoditas nulla, honestas nulla tractatur, subit negligentia omnium rerum, negotia differuntur, sic in oblivionem veniunt omnia, quasi universorum commoditas actuum in solo amore consistat.

CLAVD. DON. Aen. 4, 332: posuit *obnixus curam sub corde premebat,* ut inde eum excusaret: movebatur quidem, inquit, et dolorem animi tegere laborabat postponens humana caelestibus. hanc dissimulandi doloris necessitatem et in primo **libro** (209) posuit dicens “spem vultu simulat, premit altum corde dolorem”. recte autem dixit Iovis monitis et non magis iussis Iovis; iussa enim sunt ubi aliquid iubetur insperatum et novum, Aeneas autem commonitione potius quam iussu instructus est, ne foveret Carthaginem Romanis partibus futuram saeculis labentibus inimicam, ne armaret alienam et Italiae imperium sperneret fatis sibi et suis posteris deputatum.

CLAVD. DON. Aen. 4, 75: quod sequitur praeclaram, hoc est magnam et hoc idem est quod ait *mea moenia vidi.* nonnulli inmemorem hic dicunt exitisse Vergilium, ut induceret Didonem

quasi de perfecta locutam esse civitate, quam ipse dixit in opere fuisse, cum eam Aeneae in primo **libro** subiecisset aspectibus. hi non attendunt vim verbi: nam, ut dictum est, statui institui significat, non perfecti. quodsi ita est, ut de perfecta dixerit statui, etiam sic pro qualitate personae accipiendum est, ut consolationis suae causa perfectam dixerit quae fuerat imperfecta. eo animo dixit et vixi: hoc est enim vixisse, aliquam factorum memoriam reliquisse post mortem.

CLAVD. DON. Aen. 4, 685-687: *sic fata gradus evaserat altos semianimemque sinu germanam amplexa fovebat cum gemitu atque atros siccabat veste cruores*: continebat semianimem soror protestans gemitibus dolores suos, siccabat autem cruorem veste, quae cruorem sorbuerat, ut sit a contrario argumentum: nam cum omnia umectentur unda madidaque reddantur, solum vulnus siccatur et sanguis, si lavetur. hoc genus dictionis et in **libro** decimo (833) posuit sic: “interea genitor Tiberini ad fluminis undam vulnera siccabat lymphis corpus que lavabat”.

CLAVD. DON. Aen. 5, 1-2: ergo subiungit *interea medium Aeneas iam classe tenebat certus iter*: interea, hoc est cum illa perageret fata sua, Aeneas aliquantum provectus est; nam iam tenebat medium iter, hoc est in alto iam fuerat constitutus. sic et in tertio **libro** (664) ait “graditur que per aequor iam medium necdum fluctus latera ardua tinxit”. certum autem securum debemus accipere, quod iam longe esset et nullum adverteret sequi.

CLAVD. DON. Aen. 5, 51-54: *hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul Argolico ve mari deprensus et urbe Mycenae, annua vota tamen sollemnis que ordine pompas exequerem struerem que suis altaria donis*: duo posuit dura, si me, inquit, tenerent Syrtes aut Graeci captivum; senserat enim solitudinem Syrtium et Graecorum urbis viderat et transierat et litora, sicut in primo **libro** et tertio lectum est. hunc, inquit, tamen tristissimum diem ego, qui sim filius, si inter hostis essem et solitudines Syrtium, honorarem tamen neque istud clam, sed publice facerem ducens funereas pompas et onerans altaria suis donis, id est sollemnibus et veterum moribus institutis.

CLAVD. DON. Aen. 5, 79-80: *ac talia fatur: salve, sancte parens, iterum*: iterum ideo, quia haec fuit secunda post illam qua, cum sepeliretur, salutatus est. quod autem ait sancte et non dixit care, ut in secundo **libro** meminimus positum (707) “ergo age, care pater, cervici inponere nostrae”, hoc intellegendum est; illic enim cum vivo loquebatur et cum eo a quo nollet separari, hic cum eo loquitur quem religione nimia noluit mortuum dicere, sed receptum volebat inter deos. nam et in **libro** tertio, cum finem vitae eius apud Didonem referret, ait (710) “hic me, pater optime, fessum deseris”: duxi te, inquit, et deseruisti me, non dixit mortuus es. et in quarto **libro** hoc tenuit, cum diceret (5, 722) “visa dehinc caelo facies delapsa parentis Anchisae”. sancte ergo cum diis conveniat, patrem suum numinibus iunxit. hoc fecit fili religioso adfectu et hominum more, qui praecipuos viros migrare potius dicunt quam interire moriendo.

CLAVD. DON. Aen. 5, 81: iterum *salvete recepti nequicquam cineres animaeque umbraeque paternae*: animae et umbrae non est nominativus pluralis, sed genetivus singularis; salutavit enim cineres animae et umbrae patris sui. non ergo sequamur eos qui putant Anchisen pluris umbras et multas animas habuisse. Nequicquam rursum recepti cineres, quia inimicorum manibus dicuntur effossi et iterum suorum opera conditi, quod beneficium cum non senserit mortuus, non frustra positum est nequicquam. huius facti poeta meminit in quarto **libro** (427): nam ex persona Didonis dixit “nec patris Anchisae cineres manis ve revelli”. ex persona filii bene positum est nequicquam; ille enim vivo potius obsequi quam mortuo maluit.

CLAVD. DON. Aen. 5, 82-83: *non licuit finis Italos fatalia que arva nec te cum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim*: hoc et tempore mortis eius ostenditur doluisse; in tertio enim **libro**, cum de eius casu loqueretur, hoc dixit (711) “heu tantis nequicquam erepte periculis”. nequicquam cur illic dictum sit hic patefecit. optavit enim patre incolumi ad Italiam pervenire, quod quia non provenit, et hic ingemiscit.

CLAVD. DON. Aen. 5, 102-103: perfectis sollemnibus *ordine aena locant alii fusi que per herbam subiciunt veribus prunas et viscera torrent*: militaris ista ciborum accuratio est aut ad sacrorum pertinens ritum: nam in octavo **libro** ait (180) “viscera tosta ferunt taurorum”. Expectata dies aderat nonam que serena auroram Phaethontis equi iam luce vehebant: expectata dixit, quasi tardius venisset: tantum enim desideranter optata est. quippe quicquid gratum speratur aut commodum, etiamsi mature proveniat, tardum est. interea tantum favoris

etiam de ipsis elementis dispositiones Aeneae meruerant, ut optabilis omnibus dies ille tranquilla luce fulsisset.

CLAVD. DON. Aen. 5, 361: *hoc iuvenem egregium praestanti munere donat*: quia contemplatione virtutis egregiae meruit Nisus, tanto donatus est munere. quantum poeta cum Aeneae laudibus certat! in tertio **libro** transeuntem ipsum per Graias urbis descripsit clipeum fixisse id est scutum et scripsisse (288) “Aeneas haec de Danais victoribus arma”, in quo una fuit gloria detraxisse hosti Graeco, altera in urbe Graeca fixisse. ecce alia virtus, fixum eripuisse regionibus Graeciae, et refigere plus habet laboris quam figere, quoniam refigendi mora potuit adferre perniciem.

CLAVD. DON. Aen. 5, 467: *cede deo*: deo, inquit, cede, non homini. sic ipse Aeneas et in sua causa prosecutus est, ut in fine secundi **libri** (804) diis cessisse se quam Graecis diceret. dicendo igitur cede deo minuere voluit victoris hominis laudem. errant igitur qui putant Aenean deum dixisse Entellum, cuius victoriam deprimere debuit propter amici miserabilem casum.

CLAVD. DON. Aen. 5, 608: ventosque adspirat eunti, *multa movens necdum antiquum saturata dolorem*: Iris natura sua velox est, huic, quo properantior faceret, ventos addidit Iuno; vetus enim et pertinax inimica, ne occasionem temporis perderet quo aberant viri et aderant solae mulieres, mature debuit cogitata perficere, quia Troiani ut perfectis rebus iam redituri sperabantur ad navis. multa movens: multa ipsa non extra causam posita, sed quae negotio ipsi proficere potuissent intellegenda sunt. necdum antiquum saturata dolorem: ubique Iuno Vergilio displicet, quia per tot annos perindeque vetus inimica tamquam novas inimicitias gerebat. nondum, inquit, saturata: at quando id fieret, si tot poenis ac tantis temporibus expleri nequivit? cogitaverat autem incendium navium, quarum adminiculo Carthaginem dimiserant Troes, ut in Sicilia saltem perditis navigandi subsidiis remanerent; hoc enim desiderabat impleri, ut Aeneas, si perire non posset, Italiam saltem non teneret. hanc consilii sui fuisse sententiam ipsa etiam primo **libro** testata est, cum diceret (38) “nec posse Italia Teucrorum avertere regem?”

CLAVD. DON. Aen, Manuscripta 37 (1993), 6, 6, 12 Transit ad picturas parietum, et has enumerat secundum illam plasim quam in primo **libro** tenuit, cum Iunonis describeret templum, eo gratius quia eadem hic quoque persona inducitur. [fabulas inventis deletur] Nec tamen hoc inaniter factum hic et illic monstratum est, quippe in Iunonis templo occasio videndi et considerandi exorta est, quod Didonem expectabatur venturam, hic Sibillam. [14] DAEDALUS UT FAMA EST FUGIENS MINOIA REGNA PRAEPETIBUS etc. Incredibilis facti memoriam replicans ait ut fama est, ne ipse auctor compositae forsitan falsitatis teneretur.

CLAVD. DON. Aen. 6, 525-527: *intra tecta vocat Menelaum et limina pandit, scilicet id magnum sperans fore munus amanti et famam extinguere veterum sic posse malorum*: coniunx dixit et non dixit mea perindeque multorum; fuit enim Menelai, dehinc Paridis et tunc Deiphobi, quae nec ipsum carum habuisset cui primo fuerat iuncta quaeque nesciret uxoris adfectum. hostem communem omnium et specialiter meum in exarmatum cubiculum misit velut satisfactura ei pro veteribus sceleribus suis, cui primo mutaverat fidem, et suppliciiis meis pensatura quae detestanda commiserat, quasi violata matrimonii sanctitas emendationem ullam posset admittere. fertur enim cum consensu proprio per imaginarium raptum eam cum Paride ad Troiam pervenisse. denique fit huius rei et in primo **libro** (647) commemoratio hoc modo “munera praeterea Iliacis erepta ruinis ferre iubet, pallam signis auro que rigentem et circumtextum croceo velamen acantho, ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis, Pergama cum peteret inconcessos que hymenaeos, extulerat, matris Ladae mirabile donum”, quae utique non ferret, nisi dispositum habuisset abscessum. quod ipsum etiam sic Vergilius monstrat: Pergama, inquit, cum peteret inconcessos que hymenaeos; peteret dixit, non ut per raptum abstractam, sed ut consensu proprio iunctam esse monstraret. peteret bis accipiendum est, licet semel positum videatur. ipso verbo Sallustius usus est, cum diceret (Cat. 25, 3) “libido accensa sic, ut saepius peteret viros quam peteretur”. Hoc genere et hic intellegendum est Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos peteret, ut sine aliqua violentia ad Paridem vel ad Troiam venisse noscatur. hoc enim vult firmare Vergilius ex persona Deiphobi, nullam fidem illam servare tertio marito potuisse, quia nec primo eam valuit exhibere, ut

probaret quod supra dixit egregia interea coniunx, quoniam consueverat maritos fallere et fallendo decipere.

CLAVD. DON. Aen. 6, 756-759: *nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur gloria, qui maneant Itala de gente nepotes, illustris animas nostrumque in nomen ituras expediam dictis et te tua fata docebo*: proposuit quae sit dicturus. nunc, inquit, dictis expediam vel qui admixti ex Italo sanguine nepotes tui regnaturi sint vel quemadmodum eos virtutis gloria secutura sit. dicam etiam fata tua, ut, quod nulli ante te contigit, tu multo ante condiscas. hoc loco, quantum ad Vergilii et Caesaris tempora pertinet, non futura sed transacta numerantur et subtiliter ostenditur quae Troianorum progenies ex ipso Aenea et Italo sanguine videatur extitisse et usque ad Caesarem cucurrisse. hic specialiter dicuntur quos generaliter in primo **libro** tetigit Iuppiter non eorum personas, sed tempora regnandi significans.

CLAVD. DON. Aen. 6, 888- 892: hoc est quod ait *quae postquam Anchises natum per singula duxit incetiditque animum famae venientis amore, exin bella viro memorat quae deinde gerenda Laurentisque docet populos urbemque Latini et quo quemque modo fugiatque feratque laborem*: primo laeta narravit filio, praetermisit tristia, solum unum quod esset dolendum de Marcello rettulit et hoc ipsum non voluntate, sed ut interroganti Aeneae responderet. cetera ei sub generalitate dixit ostensa nec dixit specialiter quae. quando enim tantum camporum vel tantam multitudinem animarum sermone posset includere? Dein bella subiunxit quae gesturus in Italia fuit et gentis Italas futuras e diverso monstravit, quibus fidebat virum non terreri. tamen, quo firmiorem dimitteret, docuit quomodo unumquemque laborem aut vinceret aut vitaret aut certe ferendo toleraret. ipsam sententiam poeta et in quinto **libro** (710) posuit sic: “superanda”, inquit, “omnis fortuna ferendo est”; quod enim vinci non potest resistendo vel ferendo superatur.

CLAVD. DON. Aen. 7, 23-24: *vela secundis atque fugam dedit et praeter vada fervida vexit*: ne conversi in monstra bestiarum mutarentur informia pii Troiani. ecce dixit Troas perindeque causam qua ab his malis liberari meruerunt: pii fuerunt, inquit, nec debuerunt illis aequari qui pro nefariis actibus eiusmodi supplicia perferebant. hos tetigit quos supra mutatos dixit, de quibus Diomedes etiam locutus est in undecimo **libro** (271) sic: “nunc etiam horribili visu portenta sequuntur et socii amissi petierunt aethera pinnis fluminibus que vagantur aves (heu dira meorum supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent”. quanta ergo Troianorum felicitas fuit, ut, quia aerae impulsu leviore navigabant, repentinis ventorum flatibus Neptuno iuvante per loca adversa oportune transissent!

CLAVD. DON. Aen. 7, pag. 26, l 17 *Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis urbe fuit summa, Laurentis regia Pici, horrendum silvis et religione parentum*: describitur domus Latini, ut in ea ostendatur genus eius cucurrisse per reges, ut laus ipsa Aeneae laudationi proficiat. in ipsa, ut dictum est, domus descriptione adicitur felicitas generis, dum imaginum, dum statuarum series recensetur. domus igitur fuit admirabili magnitudine, pulchritudine satis egregia, urbi summae et regali dignitati conveniens. huius decus augebat numerus columnarum centum, quibus erecta in altitudinem sublimior ferebatur. Laurentis regia Pici: laus eiusdem domus et a persona domini veteris sumebat augmentum, fuit enim Pici Laurentis. non frustra adiectum est Laurentis, ne forte existeret Pici alterius nomen et ex similitudine nominum confusio nasceretur, ut in primo **libro** (650) positum scimus “ornatus Argivae Helenae”, ut, si essent aliae, ostenderetur ipsa regionis signo et monstraretur quae esset. cum autem nominat tectum, intellegendum est solum interim describi vestibulum, ut ex qualitate triumphalis ingressus qualia fuerint reliqua colligi posset. illic non picturae fuerunt turpium fabularum nec adulteria vel inliciti amores inpressi, non alienae palmae vel gloriae. horrendum silvis et religione parentum: silvarum densitas, umbra nemorum et originalium parentum imagines addebant tremorem loco, ut sine reverentia videri non posset.

CLAVD. DON. Aen. 7, 743: *micat aereus ensis*: mirandum non est ex aere fuisse gladium, quoniam et in quinto **libro** (274) ait “aerea quem oblicum rota transiit”; fertur enim veteres saepe aere usos pro ferro.

CLAVD. DON. Aen. 7, 816- 817: *Lyciam ut gerat ipsa pharetram et pastorem praefixa cuspidem myrtum*: inter cetera etiam illa mirabatur multitudo spectantium, quod incedens arma sua ipsa portabat, pharetram scilicet et hastam myrteam praefixo ferro graviorem, quae tanti etiam ipsa roboris fuit, ut ad usum pastorum fortium parata putaretur. Quae supra scripta sunt pertinent ad

extremam manum, quam inposuit Iuno per Furiam; perfectionem autem significare extremam manum inde magis apparebit, si ostendamus in ipso Vergilio dictam etiam primam manum: quia prima manus non dicitur nisi quae habeat sequentis usque ad extremam, extrema non dicitur nisi quae habeat superiores usque ad primam. hic igitur dixit extremam manum, ubi perficiendis rebus intendebat operam, in undecimo autem **libro** (505) induxit Camillam dixisse “me sine prima manu temptare pericula belli” (hoc est incipere pugnae certamen), “tu pedes ad muros subsiste et moenia serva”, secutum ut reliqua Turnus inpleret praeter ista quae huius **libri** expositio continet. etiam illud sciendum est quod saepe iam diximus, laudes Aeneae **libros** omnis continere, sed hunc plura eiusmodi et maxima et miranda complexum. nam ut venit Aeneas idem ad Italiam, auspiciis divinis susceptus est, blandientibus omnibus elementis, sereno caelo, placido mari, ventis silentibus, luce crescente, sole mundo, aurora fulgente, secundo fluminis cursu, etiam ipsis avibus laetis, nemoribus quoque otium securitatem que spondentibus, quo tempore emergerunt apes, genus animalis asperum pro se et adversus eos quos senserint inimicos, generans mella et examinum infinitam prolem. flammatum est quoque Laviniae caput, sed illud lumen potius quam incendium fuit; responsum est vocibus vatum venturum virum admirabilem, cui Italiae totius deberetur imperium. ecce adventus eius non homines nuntii fuerunt, sed dii. Consultus Faunus super deligendo genero multos petitores respuit spondens venturum cuius revera coniugio Lavinia deberetur. occurrit eius felicitate aetas et orbitas regis; nam Latinus et senex fuit et unam filiam habuit. hic in eo praefertur Aeneas, quia, nisi oportune venisset, omnis Italiae futura prosperitas et res Romani imperii penitus concidisset. dehinc ab ipso rege libenter exceptus est et uxor ei oblata potius quam petenti concessa. praelatus est civibus multis virtute, genere, pulchritudine corporis fortunaque praestantibus. huius felicitati invidens Iuno defectus suos evidenti dolore confessa etiam inferos movit, vocavit Furiam, hanc adversus hominem deorum voluntate munitum iunxit partibus suis, qua ministra adponitur mater ipsa per fraudem, quae fidem promissae adfinitatis everteret, scilicet cum offerret alterum generum divitem, regium atque formosum: sed haec non potuerunt Latini mentem commovere. excitatus est Turnus in bellum, exciti reges innumeri, provinciae quoque et gentes, asperae, bellicosae, feroces, et multitudinis fiducia truces, adicitur octavo **libro** (9) ad Diomedem quoque missum, sed illum tanti nominis reverentia territum auxilia pernegasse, Aenean interea de reliquiis Danaum (ut dictum est) atque inmitis Achilli, perditis que ex his naufragio plurimis et interveniente luis contagio nonnullis extinctis, relictis quoque in Siciliae partibus aliquantis, cum paucis quos Euander ei ex angusta substantia dederat obtinuisse, ipsam Iunonem saevam et in exercendis inimicitiis infinitis temporibus perdurantem virtute, tolerantia et felicitate superatam Aeneae partibus, ut in duodecimo **libro** (841) lectum est, † facere compulsam illum que omnia cum omni prosperitate adeptum quae nuntiaverant dii et cecinerant vates.

CLAUD. DON. Aen. 8, 84-85: *quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno, mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram*: pius, inquit, Aeneas mactat: cum mactandi officium crudelitatem potius quam pietatem significet, non ita pium dixit quasi misericordem, sed pro loco supplicem numini et religiosum sacrificantem; nam et in primo **libro** pium dixit, ut deorum cultorem adsereret et illum miraretur deos omnis adversos habuisse et ipsam Iunonem. denique sic posuit (1, 8): “Musa, mihi,” inquit, “causas memora, quo numine laeso quid ve dolens regina deum tot volvere casus insignem pietate virum, tot adire labores inpulerit”. quam pius Aeneas mactat: putamus eum tacuisse de fetibus, quia dixit quam mactat et non dixit quos mactat. potest constare de omnibus dictum, si verborum componatur ordinatio, eorum scilicet quae metrorum causa permixta sunt. sic potest et aliud vitium corrigi, si fiat ordinatio; prius quippe dixit mactat et sistit postea, cum primum sit sistere, secundum mactare. ordinamus ergo sic: quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno, ad aras cum grege sistit et sacra ferens cum grege mactat; cum grege enim bis debemus accipere.

CLAUD. DON. Aen. 8, 86-87: *Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem leniit*: Thybris omnem noctem, in quantum fuerat longa, fluvium leniit, hoc est aquam verticosam fluminis sui. supra enim in septimo **libro** (31) ait “verticibus rapidis et multa flavus harena in mare prorumpit”. qui ne talis esset Aenea navigaturo, placidum fecerat qui faciendi habuit potestatem. noctem prolixam posuit, hiemalem scilicet: probatur hoc ex eo, quia Aenean dixit sub gelidi aetheris axe procubuisse, hoc est in loco pruinoso ex hiemis causa.

CLAVD. DON. Aen. 8, 175-176: *Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi pocula gramineoque viros locat ipse sedili*: iubet et reponi non semel accipienda sunt: iubet dapes reponi, iubet reponi pocula sublata. sublata aut metus causa, quoniam subito venerant Troiani, aut sublata satietate interveniente. Deinde ipse officio boni hospitis functus conlocavit oninis in sedili gramineo. ecce non fieri praecepit ut longaeus et rex, sed ipse per se humanitatis plenissima iura conplevit. sedili, inquit, gramineo, quoniam in nemore convivium fuit et ratio ritus ipsius sedendi quam accumbendi consuetudinem fecerat. testatur hoc ipsum etiam alio loco Vergilius, denique in septimo **libro** (174) hanc tetigit partem, cum diceret “hoc illis curia templum, hae sacris sedes epulis, hic ariete caeso perpetuis soliti patres considerare mensis”. ecce illis nobilibus quoque non licebat accumbere. propter hospites igitur iussit reponi epulas et pocula, ipse vero conlocavit omnis Troianos sedilibus structis ex gramine.

CLAVD. DON. Aen. 8, 217: usque adeo hoc verum est, ut ipse Vergilius dixerit *reddidit una boum vocem*, ut etiam hoc intellegi possit, lingua sua inter se muta animalia loqui; nam bos quaesita respondit. hoc quod dicimus firmat locus ille ubi in **libro** tertio (359) idem poeta dixit “Troiugeta, qui volucribus linguas sentis”. quod enim apud nos abstrusum est et putamus sonum esse, non verba, intellegunt vates. unde, si possunt enuntiare quid aves dicant, potest verum videri quod se cum atque inter se muta animalia loquantur; licet inproprie dicantur muta, si se cum ipsa loquuntur secundum naturam suam et possunt eorum dicta voce vaticinantis exponi. Reddidit una boum vocem. reddidit vocem dixit, ut probaret, sicuti dictum est, quia quaesita respondit una boum, hoc est una ex his quae tenebantur inclusae cum tauris.

CLAVD. DON. Aen. 9, 1: *Atque ea diversa penitus dum parte geruntur*: cum haec, inquit, in interiore et longiore parte agerentur, hoc est cum armis caelestibus et auxiliis instrueretur Aeneas, quos actus habuerit Turnus poeta describit. vult enim ostendere conparatione facta qualis Aeneas in cogitationibus belli, qualis fuerit Turnus. in prima quippe parte octavi **libri** (26) competentem viro Dardanio sollicitudinem dedit describens eum sic tota mente fuisse suspensum, ut, cum esset nox et omnia silentio et somni requie tenerentur, solus ipse vigilaret sub caelo et loco gelido constitutus, procumbens in ripa fluminis, non iacens, ubi ex vicinitate frigidarum aquarum acerrimum frigus et durissimum fuit, tardius que dormisse, non voluptatis, ut apparuit, causa, sed ut cum eo deus ex occasione loqui eum que securum reddere et firmare consilio potuisset. ecce et hic laborem maximum suscepit, perrexit ad remotas penitus partis, scilicet venturus instructor. interea propter eos qui ab intellectu manifesto diversi sunt et putant diversam partem quasi adversariorum dixisse Vergilium addamus exemplum, ut ostendamus diversa parte longius separata significare. quippe in quinto libro (166) ait “quo diversus abis? iterum pete saxa, Menoete”, hoc est plurimum a meta et cursu necessario separatus. item in hoc libro (691) sic positum est: “ductori Turno diversa in parte furenti”, hoc est a Troianorum castris longe discreta, “turbantique viros perfertur nuntius hostem fervere caede nova et portas praebere patentis”. non enim mitteretur nuntius nisi ad eum qui longius ageret et cum suis talia geri nesciret. et in praesenti probat poeta ipse quid sit diversa parte; nam sic induxit Irim loquentem, ut ipsa exponat quid sit hoc ipsum, ut omnis ambiguitates excludat.

CLAVD. DON. Aen. 9, 36-38: primus Caicus, quod esset loco superiore, et vidit et nuntiavit dicens haec: *quis globus, o cives, caligine volvitur atra? ferte citi ferrum, date tela et scandite muros, hostis adest, heia!* in una eademque persona diversi extitere tractatus; videntibus quippe Troianis nihilque suspicantibus mali solum profuit Caicum vidisse, qui primus hostium intellexit adventum, et tamen etiam ipse sic exorsus est, ut fateretur se primo dubitare, hoc est quod quasi interrogans locutus est quis globus, o cives, caligine volvitur atra? ubi nullus intellexit nullusque respondit, ipse rursus confirmato animo ait ferte citi ferrum, date tela et scandite muros. subnectitur causa faciendi, hostis adest, atque ut mature fieret, accessit hortatio et dictum est heia. hunc locum more suo poeta executus est; in his enim quae habent aliquam perturbationem primo dicit faciendam, dehinc adicit rationem propter quam debent fieri, ut in quarto **libro** (573) “praecipites vigilate, viri, et considite transtris, solvite vela citi”: ecce dixit quod pro rerum necessitate fieri debuisset; dehinc ostendit iussionis suae rationem, “deus”, inquit, “aethere missus ab alto festinare fugam tortos que incidere funis ecce iterum stimulat”. hoc consilium hanc tenet substantiam commodi, ne, dum prius refert causam, medium tempus celeritate hostis et velocitate praeventum necessaria non sinat oportune

disponi. ait igitur ferte citi ferrum; festinandum enim fuit hostibus in proximo constitutis. proximitatem quippe istam nuntiabat magnitudo pulveris et nubes atra praebebat indicium. date tela: non hoc idem qui dandum dixerat ferrum; ferrum quippe alterius speciei potest habere significationem et tela alterius; nam sunt gladii, sunt sagittae. certe et sic accipi potest hoc dictum, ut ferrum primo videatur dixisse praeparandum in hastis, sagittis et gladiis, tela vero in quibuscumque speciebus quae occidere hominem possent, ut sunt lapides, fustes et cetera quae eiusmodi, quibus repelli hostis queat aut superatus occumbere. citi semel quidem positum nos omnibus dictis aptemus, quo melior intellectus appareat, ut sit citi ferte ferrum, citi date tela, citi muros ascendite; non enim in tanta perturbatione fuit ex illis aliquid quod segnius curari debuisset. ecce novissima intervenit causa, hostis, inquit, adest: non dixit adfuturum, ne daret occasionem differendi, sed iam adesse, ut praesens videretur urgere. novissimum fuit heia, quod dictum hortantis est potius quam iubentis.

CLAVD. DON. Aen. 9, 80-83: *tempore quo primum Phrygia formabat in Ida Aeneas classem et pelagi petere alta parabat ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum vocibus his adfata Iovem*: tempus et locum et personas et rem posuit, quibus maximam relationis fidem fecit; tunc enim verum ostenditur factum cum dicitur quando extiterit et ubi et quibus adnitentibus. Itaque memoriam tangit illius temporis quo regressurus Aeneas ex litoribus patriae suae navigia praeparabat, sicut in prima parte tertii **libri** (5) dictum est “classem que sub ipsa Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae”. non posset enim nisi navibus fugere, quae ipso tempore non fuerunt. dixit tempus, dixit locum et speciem facti et dixit plena auctoritate; manifeste enim constabat Aenean navigia fabricasse. ubi ad eam partem venit quae in caelo et inter deos gesta dicebatur, ait ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum vocibus his adfata Iovem; haec quis audivit? quis, cum dicerentur, interfuit? quis ascendit caelum? vel quis inde, ut referret, descendit? solas Musas possumus arbitrari insinuasse Vergilio, et quoniam etiam sic poterat aestimari fabulosum, ait ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum vocibus his adfata Iovem. fertur, inquit, locuta ad Iovem, incertum posuit, quia verum sciri non potuit. haec autem fuisse memorantur verba postulantis:

CLAVD. DON. Aen. 9, 98-103: *immo ubi defunctae finem portusque tenebunt Ausonios olim, quaecumque evaserit undis Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva, mortalem eripiam formam magnique iubebo aequoris esse deas, qualis Nereia Doto et Galatea secant spumantem pectore pontum*: faciam tamen, inquit, quod tuum, mater, exuperet postulatum, ut fiant pelagi deae quae laborandi necessitate transmissa Dardanium in Italiam iuvenem cursu prosperiore pervexerint, et sit miraculo omnibus sub alia forma navis incolumis esse sub fluctibus, quibus perire consuessent. sic hoc loco dixit defunctae quomodo in sexto **libro** (83) “o tandem magnis pelagi defuncte periculis”. alias enim defunctum mortuum dicimus, sed in utroque una significatio est; defungi est enim conplere. defungitur ergo qui munus debitum complet, defungitur quoque qui tempora sua vivendo transmiserit: perinde et naves defunctae dici potuerunt quae Aenean ad Italiam completa navigandi necessitate vexissent. mortalem eripiam formam magnique iubebo aequoris esse deas, qualis Nereia Doto et Galatea secant spumantem pectore pontum: plus promisit quam temptaverat postulare, ut ex mortalibus fingerentur deae pelagi et deabus ceteris aequarentur.

CLAVD. DON. Aen. 9, 104-106: *dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris adnuit et totum nutu tremefecit Olympum*: quoniam rem arduam promiserat, futurum effectum iurando firmavit. iuravit ergo firmum fore quod dixit et iuravit per Stygem, cuius tanta potestas est, ut etiam ipsis diis credatur esse venerationi, ut ipse Vergilius etiam in sexto **libro** (323) posuit “Cocyti stagna alta vides Stygiam que paludem, dii cuius iurare timent et fallere numen”.

CLAVD. DON. Aen. 9, 704- 708: *non iaculo (neque enim iaculo vitam ille dedisset), sed magnum stridens contorta phalarica venit, fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga nec duplici squama lorica fidelis et auro sustinuit*: adversus novam hominis formam novam invenerat Turnus speciem, qua ingentem corporis molem valeret evincere: non enim ille iaculo superari potuit. misit igitur phalaricam, genus teli quod omnia superabat, quae cum Bitiae corpus letali vulnere penetrasset, putabatur fulmen de caelo transmissum. describitur iam quantae sit virtutis phalarica: perforavit duobus tauri coriis procurata munimenta et loricam duplici squama consortam. in primo **libro** (368) dixit “taurino quantum possent circumdare tergo”: hic splendidius locutus ait duo taurea terga, non dixit taurina.

CLAVD. DON. Aen. 10, 8: *abnueram bello Italiam concurrere Teucris*: hunc locum qui exponunt volunt ipsum Iovem reprehendentem alios esse mentitum; adserunt enim aliud secreto in primo **libro** filiae esse confessum, aliud vero in praesenti concilio simulare. quod absit a poeta nostro, ut talem inducat quem deorum patrem et in homines habere potestatem multis locis adseruit: et vera illa dicebat nec ab illis dissimilia quae praedixerat filiae. sed si primo **libro** proposita congrue intellegerentur, ad errorem praesentis loci legentum non veniret intentio. quid enim in primo **libro** (263) futurum praedixerat? “bellum ingens geret Italia”. et hic dixit abnueram bello Italiam concurrere Teucris. hinc primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret Italia. ceterum si contextam Iovis orationem adverterent, numquam fallerentur. Illic enim et personam invenirent gesturi bellum et contra quos id esset futurum manifestius perviderent. nos tamen ab illis omissa repetamus, ut intellectus deducatur in lucem. „parce, inquit, metu, Cytherea, manent inmota tuorum fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini moenia sublimemque feres ad sidera caeli magnanimum Aenean “atque “neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. haec ad ea pertinent quibus Venus mature posset securior reddi, in quo ipse Aeneae nomen non omisit. huic nomini subiungendum est “bellum ingens geret Italia” subtractis his versibus qui narrationem continuam diviserunt, hoc est “neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. Hoc ergo subtrahendum est, dehinc iungendum est cetera, ut integretur narratio futurorum, ut sit “sublimem feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” et sequatur “bellum ingens geret Italia”, id est non Italia geret ingens bellum, sed ipse Aeneas bellum ingens geret Italia. deducta hic in praepositio fecit errorem: sed, ubi intellectum attendas, addenda est, ut sit “bellum ingens geret in Italia populosque feroces contundet”, ipse scilicet Aeneas, „moresque viris et moenia ponet”, ipse Aeneas. ecce dicit et quanto tempore regnaturus “tertia dum Latio regnantem viderit aestas ternaque transierint Rutulis hiberna subactis”: haec procul dubio ad Aeneae, non ad provinciae personam pertinent. si enim Italia fuerat bellum gestura, quem intellegimus percepta victoria potuisse regnare? Non est igitur diversum nec fefellit Iuppiter quemquam dicendo abnueram bello Italiam concurrere Teucris. praedixerat enim in primo **libro** futurum bellum in Italia atque hoc bellum Aenean feris et indomitis adhuc gentibus inlaturum; hic dicit hanc fuisse dispositionem, ne Itali vim belli Troianis inferrent, quod revera non fieret, si Iunonis tergiversatio quievisset, quam Iuppiter oblique pulsat et quasi nescius auctorem facti perquirat. denique sic posuit: *quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos aut hos arma sequi ferrum que lacessere suasit?*

CLAVD. DON. Aen. 10, 34-35: *cur nunc tua quisquam vertere iussa potest aut cur nova condere fata?* quis, ait, iste est te potior cui licet tuam abolere sententiam aut nova fata conscribere? duo inlicita posuit; verti enim non debuit quod oportuit esse perpetuum et nihil statui novum contra instituti veteris formam. signato autem verbo usus est dicendo vertere; quod vertitur enim nullam spem reparandae rei significat. ipso verbo usa est et in primo **libro** (237) dicens “quae te genitor sententia vertit?” quod enim habet aliquid et vertitur, totum perdit et nullae in eo reliquiae remanent. *quid repetam exustas Erycino in litore classis?*

CLAVD. DON. Aen. 10, 37-38: *quid tempestatum regem ventosque furentis Aeolia excitos? naufragium tangit quod descriptum est in primo libro.*

CLAVD. DON. Aen. 10, 70-71: *num puero summam belli, num credere muros Tyrrhenamve fidem aut gentis agitare quietas?* et his omnibus aptandum est hortati sumus. recte posset videri hoc quoque obiectum esse, si Aeneas revera summam belli aut tuitionem murorum commisisset illi aetati quae nec sibi providere consilio posset nec periculum virtute propellere, sed hoc Aeneas non fecerat. dispositio enim afuturi talis extitit qualis in nono **libro** (40) descripta est ipso Vergilio inter Aeneae laudes hoc quoque enumerante hoc modo: “namque ita discedens praeceperat optimus armis Aeneas: si qua interea fortuna fuisset, neu struere auderent aciem neu credere campo, castra modo et tutos servarent aggere muros”; et alio loco (9, 171) “instat Mnesteus acer que Serestus, quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent, rectores iuveni et rerum dedit esse magistros”. ecce nihil credidit puero, sed ipsum magis cum omnibus faciendi non faciendi ve consiliis idoneis et robusta exercitatione florentibus viris perpensa provisione commisit. Tyrrhenos vero non excivit quietos in bellum, sed iusta ex causa commotos ac iam navigaturos invenit iisdem que se tumidis iunxit, quos ipse Turnus

suscipiendo Mezentium fecerat suis partibus inimicos, nec bellum geri cum hostibus iussit, sed venientibus obiectu aggeris et defensione turris obsisti. obicit Iuno velut male gesta Aeneae, tacet facti causas quas ipsa conflaverat, quae compulerant Aenean haec facere.

CLAVD. DON. Aen. 10, 118-119: *Interea Rutuli portis circum omnibus instant sternere caede viros et moenia cingere flammis*: reditus est iste narrationis quam post finem noni **libri** concilii describendi causa dimiserat. denique, si haec subtrahantur quae Venus, Iuno ac Iuppiter elocuti sunt, continuabuntur omnia quae de castrorum expugnatione dicebantur. dixit igitur quae Rutuli molirentur, laborantes scilicet propter inferendum castris per flammam excidium et procurandam hominum necem. cum enim inter deos praedicta gererentur, bellantium studia non quieverant, eo acrius ex Rutulorum parte, quod illorum fortuna promptior apparebat. dicit iam quid contra in Troianorum parte sperasse viderentur: *at legio Aeneadum vallis obsessa tenetur nee spes ulla fugae*.

CLAVD. DON. Aen. 10, 154-156: *tum libera fati classem conscendit iussis gens Lydia divum externo commissa duci*: perfecto foedere libera nexibus responsi gens Lydia classem conscendit externo commissa duci per divina praecepta. in octavo **libro** (498) meminerat se poeta dixisse “retinet longaevus haruspex fata canens: o Maeoniae delecta iuventus, flos veterum virtus que virum, quos iustus in hostem fert dolor et merita accendit Mezentius ira, nulli fas Italo tantam subiungere gentem, externos optate duces”. ecce felicitas Aeneae: non suo duci, sed externo commissi sunt nec sua, sed deorum voluntate, qui tantum ex peregrinis partibus virum venturum esse praedixerant.

CLAVD. DON. Aen. 10, 187: *cuius olorinae surgunt de vertice pinnae*: olorinas pinnas dixit fuisse in eius galea, hoc est cycni. more suo Vergilius vult inducere fabulam Cycni, ut in catalogo septimi **libri** (765) de Hippolyto fecit; inter taedia quippe tot nominum quibus homines, montes, civitates, loca et flumina significantur aut fontes aut cetera inmissa narratio legentem sublevare debet et erigere audientem.

CLAVD. DON. Aen. 10, 611-612: *quid, pulcherrime coniunx, sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?* magna subtilitas Iunonis in ipso principio et satis artificiosa. adserit enim se anxiam ex casibus Rutulorum et se fingit Iovem timere magis maritum quam fratrem; et cum ille et sororem dixisset et coniugem, illa mariti tantummodo personam interposuit, quae esset erga mulieres maximae auctoritatis, ideoque fingit intentionem suam, ut sentiat Iuppiter illam Rutulos fovere potuisse, nisi maritalis vigoris reverentia prohiberet. aegra sum, inquit, animo et aegritudinem ipsam dictis tuis, marite, conduplicas. pulcherrimum dixit non corpore, sed praestantem animo et vera benignitate pectoris insignem; debuit enim verborum officio flectere quem iam videbat Troianorum esse fautorem. et tua tristia dicta, id est imperiosa et quae prohibentis habeant minas; meminerat enim, ut in nono **libro** positum est, Irim ab ipso ad se missam cum mandatis haut mollibus, ut favorem Rutulorum desereret. sic enim positum novimus (9, 803) “aeriam caelo nam Iuppiter Irim demisit germanae haut mollia iussa ferentem, ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis”. eo autem inpetraturam se magis credebat optata, si ostenderet auxilia sua prohibentibus mariti iussionibus quievisse.

CLAVD. DON. Aen. 10, 659-660: *vix proram attigerat, statim, inquit, ut Turnus navis tetigit proram, rumpit Saturnia funem, avulsamque rapit revoluta per aequora navem*: quod dixit rumpit funem, non solvit, et avulsam inquit, non simpliciter separatam a saxo, ostendit magnam intervenisse necessitatem. adhibenda quippe facto fuerat vis, quo citius fieret quod fuerat necessarium, antequam Turnus adverteret inane esse quod gesserat et rediret. Ubicumque poeta posuit rumpere ostendit maiorem necessitatem. denique ait in **libro** tertio (639) “atque ab litore funem rumpite”, ne interveniente solvendorum vinculorum mora manibus Cycloporum navigia tenerentur; item cum fugam Caci in octavo **libro** (225) describeret, ait “ruptis que inmane catenis deiecit saxum”, si enim solvere voluisset, velocitate praeventus Herculis poenas facilius daret, si speluncae occuparetur ingressus. tale est et rapit; nam hoc quoque celeritatem facti significat. si enim paulatim navis in altum duceretur, et escendendi et exiliendi repperisse Turnus remedium posset: nunc rapta est, ut ante in altum perveniret quam sentiretur nexibus libera. quasi inhaesisset saxo, sic dixit avulsam; avellit enim quod sine vi non potest separari.

CLAVD. DON. Aen. 10, 783: *tum pius Aeneas hastam iacit*: si pius hoc loco misericordem voluerimus accipere, cum non pro loco positum reperietur, quid poetae faciemus omnia

circumspecte ordinanti? quomodo ait pius qui hominem quamvis inimicum volebat occidere? Piorum enim officium est execrari hominis necem et miserere potius cum severitatem ratio temporis flagitat. considerata igitur Mezentii persona contemptoris divum et eius qui frustra hastam miserat, utpote qui nullo numine iuvabatur, poterimus scire qua ratione hoc loco Aenean dixerit pium, qui sitiēbat hominis necem et eius sanguinem volebat effundere. accipiamus Aenean pium officiosum in sacris deorum omnium antistitem numinumque cultorum et hoc exemplo discamus quid sacrilegi et quid religiosi mereantur. sternitur, ut infra positum est, contemptor divum et deorum cultor abscedit de congressione superior spoliaque rapta Mezentio consecrat Marti qui colebat deos et interiit qui pro deo habuit dexteram et hastam suam et improvidus spolia promiserat filio. hoc ita esse et pium religionis causa dicendum conplet exemplum secundo conditum **libro** (163); ait enim “inpius ex quo Tydides sed enim scelerum que inventor Ulixes fatale adgressi sacrato avellere templo Palladium, caesis summae custodibus arcis corripuere sacram effigiem manibus que cruentis virgineas ausi divae contingere vittas”. item in octavo (84) “quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno, mactat sacra ferens”. ecce ostendimus pium religionis contemplatione dictum. si enim inpii dicti sunt qui in deos tam nefanda commiserant, merito pii appellandi sunt qui integro ritu deorum cultus observant.

CLAVD. DON. Aen. 11, 22-23: *interea socios inhumataque corpora terrae mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est*: interea, inquit, hoc est dum interim vacui a certamine sumus, nostros socios sepulturae mandemus; hanc enim mortuis praecipuam honorificentiam superstites debent, hoc exigunt manes. in huiusmodi incertis solet poeta non interponere auctoritatem suam, sed dicere fama est aut dicunt aut perhibent et alia huiusmodi, ut, si falsa reperta fuerint, non adserentis professione teneantur, sed audita narrantis, hoc autem loco, cum Aeneae personam loquentis induceret, ait “qui solus honos Acheronte sub imo est”, quod ipsum non dubitantis, sed ex aperto firmantis est. si enim esset incertus, dicere debuit qui solus honos esse apud inferos fertur. hoc fieret, si non esset Aeneae persona, at cum ipsum inducit qui haec apud inferos probavit et vidit, recte confirmat exire mortuos sepulturam. quippe in sexto **libro** (325) dictum est “haec omnis quam cernis inops inhumata que turba est, portitor ille Charon, hi quos vehit unda sepulti. nec ripas datur horrendas et rauca fluenta transportare prius quam sedibus ossa quierunt. centum errant annos volitant que haec litora circum, tum demum admissi stagna exoptata revisunt”. hoc Aeneas Sibylla exponente cognoverat, item Palinurus (6, 363) hoc rogavit, ut, quia inter insepultos errabat, repertum sepulturae mandaret: “quod te”, inquit, “per caeli iucundum lumen et auras, per genitorem oro, per spes surgentis Iuli, eripe me his, invicte, malis aut tu mihi terram inice”. ecce dicta est causa propter quam dixit qui solus honos Acheronte sub imo est.

CLAVD. DON. Aen. 11, 300-301: *ut primum placati animi et trepida ora quierunt*, posteaquam siluerunt omnes qui diversis animorum motibus fuerant excitati, *praefatus divos*, hoc est primum ad eos locutus, *solio rex infit ab alto*: locuturus ad populum orationem futuram diis primo commendavit et alto solio insidens sic instituit loqui; hoc enim exigebat longaevis regis que persona, ut sedens loqueretur, quale et illud dixit ex Latini eiusdem persona in **libro** septimo (259) “dii nostra incepta secudent;” necessaria enim et in incerto eventu constituta locuturus diis primo etiam illic commendavit ex more; nam dixit primo “dii nostra incepta secudent augurium que suum” et sic legationi respondit “dabitur, Troiane, quod optas”.

CLAVD. DON. Aen. 11, 303-304: *et fuerat melius non tempore tali cogere concilium, cum muros adsidet hostis*: ex istius persona dat hominibus poeta consilium quod in rebus dubiis asperisque sectentur adseritque quod revera probandum est, vitanda esse antequam veniant mala quam expectanda dum serpent; quid enim melius, quid tutius, quid potest reperiri praestantius quam ut tractatus commode salubriterque volvantur et integris adhuc rebus atque in suo statu manentibus praevideatur quemadmodum ingruentia mala declinentur et plus metuatur dimicationis incertum quam fidatur solis prosperis rebus? Tractandumque ne pereat tempus, ut prolixiore die, dum suffragatur otium et procul est hostis, utilis exitus tractatus inveniat. ad haec noscenda non fuit segnis Latinus, praevenit quippe omnia atque in ipsi exordiis belli quid mali futurum esset ostendit. homines quin etiam deosque testatus est se ab eo scelere quod gerebatur alienum, illos omnis et Turnum, ni quievissent, gravissimum interitum secuturum. denique in **libro** septimo complexus est ista, utpote qui sciret quid

ostenderit apes, quid nuntiassent infinita portenta, quid vatis Fauni que responsa cecinissent, quantum valuisset custoditae beneficium pacis et regni sui temporibus longo aevo servata tranquillitas. vox eius est (7, 594) “frangimur heu fatis ferimur que procella, ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas, o miseri, te, Turne, nefas, te triste manebit supplicium votis que deos venerabere seris; nam mihi parta quies omnis que in limine portus”. haec posset Latinus iterum commemorare, si obiurgationem tempus admitteret; in hac enim insultatio potius quam commonitio potuit aestimari. utitur miti et tranquilla oratione; perturbatos enim multitudinis animos non posset in eas quas tunc quoque non potuit partis adducere, nisi parentis animo et sermonibus uteretur pro causa facientibus. subtili tamen utitur increpatione, quod tunc non esset auditus. numquam, inquit, de summa reipublicae rectius in desperatione tractatur, quasi diceret tunc potuit cum ego prohibebam bella et vos rapti adverso furore nec audire nec averti ab inimico consilio voluistis. Provenisset igitur melius, si istud inter initia fuisset effectum, cum omnia essent in nostra potestate: nunc haeret hostis moenibus nostris et inter nos et ipsum solum muri discrimen est. cogimus concilium quid rebus perditis in obsidione facturi? consilium nitimur reperire, cum ab his quae commoda esse possent nos exactum in contrariis tempus exclusisse noscatur. quid proderit clausis inane quod gerimus? in quam nitimur partem qui pugnare non possumus nec audemus et quorum adflita penitus subversa que fortuna est?

CLAVD. DON. Aen. 11, 346-351: *det libertatem fandi flatusque remittat cuius ob auspiciam infaustum moresque sinistros (dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur) lumina tot cecidisse ducum totamque videmus consedissee urbem luctu, dum Troia temptat castra fugae fidens et caelum territat armis*: satis invidiosa dictio et altissimis dolis instructa; fingit enim se metuere et omnem in Turnum invidiam congerit cumque eum adserit plurimum posse et ab omnibus metui, odia ei maiora conquirat. det, inquit, libertatem fandi flatusque remittat, quasi nulli fas esset loqui aut anhelare saltem, nisi voluisset Turnus et rogatus praecepisset. incipit iam erumpere in ea quae olim proferre cupiebat, ut conpleret quae apud Aenean se professum esse meminerat. dixerat quippe (128) “et te, si qua viam dederit fortuna, Latino iungemus regi, quaerat sibi foedera Turnus”. utitur igitur occasione oblata fortunae et oportunitatem temporis retinet, qua meliorem aut talem postea reperire non posset, et quasi sub metu positus non obliquas iam, sed apertas inimicitias profitetur: cuius, inquit, ob auspiciam infaustum, detestabile scilicet atque funestum. ubi loqui coepit in seditionibus excitandis artifex, interposuit aliud quo moverentur universi et unusquisque salutis suae commodum tractans quicquid de Turno aspere ageretur libenter acciperet et audiret. dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur: quod ait mihi, hoc intellegi potest: mihi, quia commodum publicum tueor salutemque cunctorum, interitum parat, procul dubio et paribus aliis et fortunae rationem sequentibus dirum spondet sua in desperatione supplicium. lumina tot cecidisse ducum totamque videmus consedissee urbem luctu, dum Troia temptat castra, hoc est quid faciemus caeci qui spei nostrae tot perdidimus lumina et non aliquam partem nostrae urbis, sed totam civitatis faciem luctibus videmus oppressam? colligitur totum sic, infausta Turni auspicia quantas inflixerint clades vident omnes et gemunt, nihil est quod non luctibus redundet et lacrimis, periire tot duces, lumina scilicet ceterorum, periire plures de multis, periire meliores. faciendo totius civitatis commemorationem ad omnes qui concilio intererant dolorem funerum pertinere monstravit, ut revera non odii sui causam, sed publicum tueri commodum videretur. quis enim in illa multitudine fuit qui non doleret amissum, cum alii patres, alii filios, nonnulli fratres aut propinquos vel familiares fidissimos gemerent? dum Troia temptat castra fugae fidens et caelum territat armis: et hoc dicebant inflictum, dum ille Troiana castra temptaret et non iam homines, sed caelum pulsare contenderet. temptat, inquit, non expugnat: denique addidit fugae fidens. temptare quippe est ad unamquamque rem diffidenter accedere. videbatur ergo Turnus temptasse certamen et evasisse fugiendo. proinde desertionis ei crimen obiectat, quia in decimi **libri** parte dictus est aufugisse. terrere autem caelum videtur qui in armis exultat et cum nullo congregitur. proprietatem tamen illa est dicti, ut Troiani caelo comparati videantur, quod non possent mortalium adgressione terreri. Troia castra sic pronuntiare debemus, ut Troia non duas, sed tris syllabas faciat, tro separatim et vocales i et a separatim. Castra quoque non solos parietes, sed exercitum dictum debet intellegi. huius loci sensus sic ordinatur: licet arma mihi mortemque minetur cuius ob auspiciam infaustum

moresque sinistros lumina tot cecidisse ducum totamque videmus consedissee urbem luctu, dum Troia temptat castra fugae fidens et caelum territat armis.

CLAVD. DON. Aen. 11, 371-372: *scilicet ut Turno contingat regia coniunx, nos, animae viles, inhumata inflataque turba, sternemur campis*: necessarie posita in fine exclamatio, quae proposita condicione certaminis et duri post. certamen exitii teneret universos in societate voluntatis suae. hoc loco nomen Turni ut abiecti et humilis debemus accipere pro animo eius qui loquebatur ut invidus et loquebatur iratus. talis locus est iste qualis est (2, 4) “Troianas ut opes et lamentabile regnum eruerint Danaï”; nam et illic nomen gentis Graecorum pro convicio positum est. contingat regia coniunx: mori pro republica, pro patria, pro penatibus, pro uxore, pro liberis, pro parentibus gloriosum est, iste vero et personam deformavit et causam adseruit idoneam non esse quae merito posset exigere auxilium publicum. ut ille, inquit, quam non potest regiam consequatur uxorem: ducere uxorem speciale unius est votum et commodum facti ad unum specialiter, non ad populum pertinet: cum igitur non publica, sed privata sit causa, cur dimicet cui periculo sunt adversa et secunda non prosunt? nos, id est innoxii et extra negotium positi regnoque proprio necessarii. animae viles, non vere viles dixit, sed pro vilibus. sternemur campis, per omnis campos iacebimus fusi. inhumata inflataque turba, non habentes solacium lacrimarum aut beneficium sepulturae. quam vim habeat humationis detrimentum aliis locis poeta perdocuit: uno, cum Euryalum mater doleret occisum (9, 485), “alitibus, inquit, linquere feris aut gurgite mersum unda feret piscesque inpasti vulnera lambent”. “heu terra ignota canibus data praeda Latinis alitibus que iaces nec te, tua funera mater produxi pressi ve oculos aut vulnera lavi veste tegens” (haec si omittantur, ad corporis iniuriam pertinent); altero adseruit quid mali accedat etiam animae eius qui humatus non sit; non enim fluvium transit infernum, sicut in sexto **libro** (325) lectum esse meminimus loquente Sibylla et Aenean docente hoc modo: “haec omnis quam cernis inops inhumata que turba est; portitor ille Charon; hi quos vehit unda sepulti, nec ripas datur horrendas et rauca fluenta transportare prius quam sedibus ossa quierunt, centum errant annos volitant que haec litora circum”. hae sunt inhumatorum poenae, ut eorum corpora lanientur et diversis subiaceant bestiis et eorum animae, cum ad inferos venerint, fluvium sollempniter transire non possint. haec paulo amplius evagati, quia locus sinebat, tradidimus latius, ceterum amaritudo Drancis hoc sensit, ut perituros, si adhuc pugnaretur, diceret universos nec superfuturum aliquem qui caesos sepeliret aut plangeret.

CLAVD. DON. Aen. 11, pag. 486, l 11 *concilium ipse pater et magna incepta Latinm deserit ac tristi turhatus tempore differt*: impediende ratione temporis quo tantae cladis nuntius venerat differt Latinus concilium desertis magnis inceptis hoc est actibus commodis, metu scilicet instantis exitii. inceptum dispositionem animi significare et in primo **libro** (37) ex persona Iunonis exposuimus.

CLAVD. DON. Aen. 11, 721- 723: *quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto consequitur pinnis sublimem in nube columbam comprehensam que tenet pedibus que eviscerat uncis*: Camillae laudem plenissime in **libro** septimo (803 sqq.) prosecutus est, sed hanc omni occasione laudationis accumulatur. sic, inquit, illa secuta est ac fugientem stravit, quomodo accipiter columbam inter nubes positam comprehendit et unguibus laniat. magna autem virtus est sequi fugientem; quippe qui sequitur de interstitio venit et qui fugiendo praecedat ac sequentem metuit addit fugae maiorem necessitatem, ut possit evadere. proinde laudandus est qui sequi potuerit fugientem, plus Camilla, quae transiit equum cursu et de inimico poenas exegit.

CLAVD. DON. Aen. 12, 392-397: *acri quondam cui captus amore ipse suas artis, sua munera laetus Apollo augurium citharamque datat celerisque sagittas. ille, ut depositi proferret fata parentis, scire potestates herbarum usumque medendi maluit et mutas agitare inglorius artis*: bunc Iapygem quod amplius quam ceteros Apollo diligeret, voluit diversis artibus erudire; potuit enim, utpote qui innumeras noverat. suas, inquit, artis, sua munera: quicquid artium noverat optavit illi conferre, ut scientia simul dei gauderet et munere haberetque divinum beneficium, si doctrinam numinis plenissimam retineret. laetus Apollo: multis locis hoc et in nono **libro** positum est, magnam esse gratiam dantis, si laetus aliquid praestet; illic enim dixit (9, 88) “has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret, laeta dedi”. nonnumquam enim damus aliquid inviti perinde que non laeti, cum ad dandum necessitate aliqua, non amore

compellimur. Apollo autem laetus hoc fecerat, quia multum dilexerat Iapygem, ut Aeneas mater deum. incipit enumerare quibus artibus Apollo abundaret, augurium et citharam et celeris sagittas, scientiam quoque colligendorum futurorum et musicam artemque chordarum et quemadmodum sagittae dirigantur, ut destinata percutiant: sed ille hoc magis sequi maluit, ut depositi hoc est iam morituri vel mortui patris sui posset fata in longum ducere et in aliud tempus differre. laudat Iapygem, quod revocandi patris causa hanc artem quam propter alios maluit sequi, scire quam vim singulae herbae habeant et quemadmodum homines curentur. quoniam repetita longam narrationem faciunt, mira usus est arte referendi, ut magnum vitium declinaret. induxit enim Apollinem magistrum fuisse Iapygis, verum, cum artium genera percurreret quae dilectissimo discipulo tradebantur, non omnis enumeravit esse propositas, ne, cum venisset ad eas quas Iapix ceteris praetulit, necesse esset iterum eas dicere. alias igitur traditas dixit, alias vero praelatas ceteris, ut ostenderet etiam ipsas Apollinem docuisse; Iapix enim has non habuisset praecipuas, nisi quia et ipsas Phoebus docente cognoverat. secutus est ergo non illa quae placere auribus possent et chordarum sonis mulcere animos vulgi vel quae bellorum periculis miscerentur aut futura praedicerent, sed quod prodesse posset morituris aut mortuis et subvenire laborantibus. maluit, inquit, has artis sine periculo sequi nullam adpetens ex inutilibus gloriam. mutas artis dixit quas ille habuit praelatas propter illas in quibus vox spectatur aut sonus. valere autem proferendi fati artem non hoc tantum loco Vergilius adseruit, sed alibi multo melius; nam hic dixit posse fieri, in septimo autem **libro** factum esse et profuisse perscribit dicens (765) “namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae occiderat patrias quae explerat sanguine poenas turbatis distractus equis, ad sidera rursus aetheria et superas caeli venisse sub auras Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae”.

CLAUD. DON. Aen. 12, 516: *hic fratres Lycia missos*, Lycii et Menoetes ex partibus Aeneae fuerant, *et Apollinis agris*: ex Lycia et Apollinis agris isti fuerant fratres. Lyciam caram fuisse Apollini et propriam etiam in quarto **libro** (143) memoravit dicens “qualis ubi hibernam Lyciam Xanthi quae fluente deserit ac Delum maternam invisit Apollo”.

CLAUD. DON. Aen. 12, 554: *Hic mentem Aeneae genitrix pulcherrima misit*: non corpore formosa mulier, sed mater pulcherrimi adfectus et pro salute filii pulcherrima. misit mentem nato hoc est consilium. sic et in primo **libro** ait (676) “nostram nunc accipe mentem” hoc est consilium.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 4, 26: *At, uerum. Simul, una. Heroum laudes*, Pollionis et Caesaris, uel duodecim **libros** Aeneidum. *Laudes heroum*, idest laudes Pollionis uel Caesaris canere poteris, cum ad uirilem togam perueneris, uel scriptas ab aliis legere.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 74: *Quid loquar ut Scyllam Nisi*, quemadmodum Silenus locutus est. *Aut Scyllam Nisi* et reliqua. Sciendum est in hoc loco, utrum Virgilius de una *an* de duabus Scyllis loquatur; sed si de una, quae est Nisi, eum falli putamus; inde melius intellegendum est, eum de duabus loqui, et per ‘aut’ coniunctionem disiunctiuam fabulas earum caute secernit, et in sexto **libro** Aeneidos Virgilius dicit duas Scyllas esse, dicens (286): ‘Scyllaeque bifformes.’ Una Nisi, altera Forci, quarum fabulae hae sunt: Nisus Megarensium et Sicyoniorum rex a Minoe Cretensium rege propter Androgei filii sui obitum, quem Athenienses et Megarenses dolo circumuentum occidissent, grauiter obpugnabatur. Sed Scylla filia Nisi adamauit Minoem patris scilicet hostem et patri dormienti crinem fatalem purpureumque abscidit ut Minoi hostium regi, cuius amore flagrabat, daret, quo absciso pater periit. Atqui Scylla a Minoe non recepta, *qui* hoc genus uictoriae execratus eam in mare deiecit, in auem, quae ‘ciris’ dicitur, Latine uero ‘tonsilla’, conuersa est. Item pater eius Nisus in Haliaeetum conuersus est, qui parricidii exsequens poenas Cirim hostili mente persequitur. Item: Scylla Forci et Crataeidis Nymphae filia, uirgo pulcherrimae *formae* a Glauco, deo maris adamata est, de qua Virgilius dicit in primo **libro** Aeneidos (v.200): ‘Vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis Accestis scopulos.’ Set a Circe Solis filia, quae Glauco adamauerat, in beluas marinas transfiguratur fretumque Siculum obsedit, ubi praetereuntes naufragio adiciebat eamque Neptunus percussam tridenti in scopulum mutauit. Scylla Forci filia, a Glauco deo maris, adamata est. Glauco uero non ualuit tenere eam. Ad Circen Solis filiam perrexit maleficiorum doctissimam rogauitque ut Scyllam maleficiis corrumpere. Circe uero rogantem Glauco adamauit, sed ne Scylla plus forte a Glauco amaretur quam Circe, fontem in quo Scylla *post* uenatum ablui consuerat, quia Dianae comes erat, uenenis infecit, in quem

descendens Scylla pube tenuis in beluas mutata est; sed quia monstra, idest pilos suos in canes uersos, tegere non potuit, in mare profugit et uirginem eam credentes, quos illa comprehensos beluis suis porrigebat, ut rabiem luporum posset conpescere. Tunc Neptunus iratus tridenti percussam in scopulum mutauit, qui praetereuntes naufragio affigit. *Quam Fama secuta est*, furandi crinem Nisi, quem dedit Minoi. Illa crimen furata est, ego carmen. *Fama*, idest infamia, ut ipse (Aen. 2, 21): ‘Est in conspectu Tenedos, notissima fama’, idest infamia, quia Tennes cum nouerca sua concubuit. *Fama secuta est*, si quidem alterius amore flagrauit. *Iunilius* dicit.

SCHOL. Bern. Verg. georg., 1, 5: *Incipiam*, non ut mathematicus; non enim de apibus in primo **libro** scripturus est, sed de agricultura. *Vos*, inuocatio. *Vos o clarissima mundi lumina labentem caelo quae ducitis annum Liber et alma Ceres*. Quaeritur, quos nunc deos istis nominibus significauerit. Quidam simpliciter intellegunt Liberum et Cererem, quos philosophi dicunt quasi ‘oculos mundi’. Nam Liberum inuocat, quod de uitibus dicturus sit, Cererem, quod de frugibus. *Iunilius* dicit. Quidam autem hunc Liberum ‘Solem’ uult intellegi, quod ‘libere’ uagetur, Cererem ‘Lunam’, quod ‘creet’ fructus; non enim alias possunt segetes uirere, nisi fuerint horum deorum adiutae mysteriis. *Gaudentius* dicit.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 264: *Exacuunt alii uallos*, ut: ‘Acuto robote uallos’ in secundo **libro** (Georg. 2, 25).

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 272: *Balantum*, syncope pro ‘balantium’. *Mersare*, mundare, mergere. *Fluuiio salubri*. Nam dicit in tertio **libro** (Georg. 3, 441), scabie temptari nisi lauuntur.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 1: *Hactenus aruorum* et reliqua. Mire iterauit illum uersum (Georg.1, 1): ‘Quid faciat laetas segetes.’ *Hactenus*, aduerbium temporis et significat ‘hucusque.’ Tamen alii dicunt ‘tenuis’ et ‘hac’, ut (G.3, 53): ‘Crurum tenuis’, sed melius unam partem dici. *Et sidera caeli*. Pleonasmus est; non enim alibi sidera nisi in caelo sunt. *Hactenus*. Notandum quod hic tantum prioris operis meminerit, cum in ceteris Georgicorum **libris** nullius mentionem faciat. Hic uersus ad finem primi **libri** haeret. Hic ellipsis est: deest enim ‘loquutus sum’, siue ‘conprehendi’, uel uerius ‘cecini’, ut infra (2): ‘canam’. Et quia in primo **libro** dixit de temporibus et terris et de tempestatibus, ideo dixit ‘hactenus.’ *Quaeritur* quare cum de uitibus primum debuerit dicere, *de arboribus* coeperit. Quia in Italia in arboribus pendent uinae idest in ulmis et non possunt uites esse, nisi prius fuerint arbores. Vel *aruorum*, quia de aruis dicit, sed b loco u ponitur.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 170: *Scipiadas* pro Scipiones, ut (Aen. 1, 490): ‘Amazonidum’ pro Amazonum. Duo Scipiones fuerunt, auus et nepos, quorum unus uictae Carthagini leges inposuit, alter eandem diruit. Haec plenius in sexto **libro** dicemus.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 4, 26: *At*, uerum. *Simul*, una. *Heroum laudes*, Pollionis et Caesaris, uel duodecim **libros** Aeneidum. *Laudes heroum*, idest laudes Pollionis uel Caesaris canere poteris, cum ad uirilem togam perueneris, uel scriptas ab aliis legere.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 74: *Quid loquar ut Scyllam Nisi*, quemadmodum Silenus locutus est. *Aut Scyllam Nisi* et reliqua. Sciendum est in hoc loco, utrum Virgilius de una *an* de duabus Scyllis loquatur; sed si de una, quae est Nisi, eum falli putamus; inde melius intellegendum est, eum de duabus loqui, et per ‘aut’ coniunctionem disiunctiuam fabulas earum caute secernit, et in sexto **libro** Aeneidos Virgilius dicit duas Scyllas esse, dicens (286): ‘Scyllaeque bifformes.’ Una Nisi, altera Forci, quarum fabulae hae sunt: Nisus Megarensium et Sicyoniorum rex a Minoe Cretensium rege propter Androgei filii sui obitum, quem Athenienses et Megarenses dolo circumuentum occidissent, grauius obpugnabatur. Sed Scylla filia Nisi adamauit Minoem patris scilicet hostem et patri dormienti crinem fatalem purpureumque abscidit ut Minoi hostium regi, cuius amore flagrabat, daret, quo absciso pater periit. Atqui Scylla a Minoe non recepta, *qui* hoc genus uictoriae execratus eam in mare deiecit, in auem, quae ‘ciris’ dicitur, Latine uero ‘tonsilla’, conuersa est. Item pater eius Nisus in Haliaeetum conuersus est, qui parricidii exsequens poenas Cirim hostili mente persequitur. Item: Scylla Forci et Crataeidis Nymphae filia, uirgo pulcherrimae *formae* a Glaucos, deo maris adamata est, de qua Virgilius dicit in primo **libro** Aeneidos (v.200): ‘Vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis Accestis scopulos.’ Set a Circe Solis filia, quae Glaucos adamauerat, in beluas marinas transfiguratur fretumque Siculum obsedit, ubi praetereuntes naufragio

adficiebat eamque Neptunus percussam tridenti in scopulum mutauit. Scylla Forci filia, a Glaucio deo maris, adamata est. Glaucus uero non ualuit tenere eam. Ad Circen Sollis filiam perrexit maleficiorum doctissimam rogauitque ut Scyllam maleficiis corrumpere. Circe uero rogantem Glaucum adamauit, sed ne Scylla plus forte a Glaucio amaretur quam Circe, fontem in quo Scylla *post* uenatum ablui consuerat, quia Dianae comes erat, uenenis infecit, in quem descendens Scylla pube tenus in beluas mutata est; sed quia monstra, idest pilos suos in canes uersos, tegere non potuit, in mare profugit et uirginem extulit faciem nauigantibus; ideo nautae torquebant ad eam naues, uirginem eam credentes, quos illa comprehensos beluis suis porrigebat, ut rabiem luporum posset conspescere. Tunc Neptunus iratus tridenti percussam in scopulum mutauit, qui praetereuntes naufragio affigit. *Quam Fama secuta est*, furandi crinem Nisi, quem dedit Minoi. Illa crimen furata est, ego carmen. *Fama*, idest infamia, ut ipse (Aen. 2, 21): ‘Est in conspectu Tenedos, notissima fama’, idest infamia, quia Tennes cum nouerca sua concubuit. *Fama secuta est*, si quidem alterius amore flagrauit. *Iunilius* dicit.

SCHOL. Bern. Verg. georg., 1, 5: *Incipiam*, non ut mathematicus; non enim de apibus in primo **libro** scripturus est, sed de agricultura. *Vos*, inuocatio. *Vos o clarissima mundi lumina labentem caelo quae ducitis annum Liber et alma Ceres*. Quaeritur, quos nunc deos istis nominibus significauerit. Quidam simpliciter intellegunt Liberum et Cererem, quos philosophi dicunt quasi ‘oculos mundi’. Nam Liberum inuocat, quod de uitibus dicturus sit, Cererem, quod de frugibus. *Iunilius* dicit. Quidam autem hunc Liberum ‘Solem’ uult intellegi, quod ‘libere’ uagetur, Cererem ‘Lunam’, quod ‘creet’ fructus; non enim alias possunt segetes uirere, nisi fuerint horum deorum adiutae mysteriis. *Gaudenti* dicit.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 264: *Exacuunt alii uallos*, ut: ‘Acuto robore uallos’ in secundo **libro** (Georg. 2, 25).

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 272: *Balantum*, syncope pro ‘balantium’. *Mersare*, mundare, mergere. *Fluuiio salubri*. Nam dicit in tertio **libro** (Georg. 3, 441), scabie temptari nisi lauuntur.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 1: *Hactenus aruorum* et reliqua. Mire iterauit illum uersum (Georg. 1, 1): ‘Quid faciat laetas segetes.’ *Hactenus*, aduerbium temporis et significat ‘hucusque.’ Tamen alii dicunt ‘tenus’ et ‘hac’, ut (G.3, 53): ‘Crurum tenus’, sed melius unam partem dici. *Et sidera caeli*. Pleonasmus est; non enim alibi sidera nisi in caelo sunt. *Hactenus*. Notandum quod hic tantum prioris operis meminerit, cum in ceteris Georgicorum **libris** nullius mentionem faciat. Hic uersus ad finem primi **libri** haeret. Hic ellipsis est: deest enim ‘loquutus sum’, siue ‘comprehendi’, uel uerius ‘cecini’, ut infra (2): ‘canam’. Et quia in primo **libro** dixit de temporibus et terris et de tempestatibus, ideo dixit ‘hactenus.’ *Quaeritur* quare cum de uitibus primum debuerit dicere, *de arboribus* coeperit. Quia in Italia in arboribus pendent uinae idest in ulmis et non possunt uites esse, nisi prius fuerint arbores. Vel *aruorum*, quia de aruis dicit, sed b loco u ponitur.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 170: *Scipiadas* pro Scipiones, ut (Aen. 1, 490): ‘Amazonidum’ pro Amazonum. Duo Scipiones fuerunt, auus et nepos, quorum unus uictae Carthagini leges inposuit, alter eandem diruit. Haec plenius in sexto **libro** dicemus.

SCHOL. uet. Iuv. 3, 240: 1 (Ingenti curret super ora) Liburna [a.]: lectica magna Liburnata. 2 Nunc gerulos Liburnos (dicit). ipse ‘tarde uenisse Liburnus’ in secundo **libro** (VI 477).

SCHOL. Bob. Cic. Mil., incipit: ... cho esset, utrimque inter seruos oborta est iurgiosa certatio et ad gladios usque processum, ut metu peragitatus ad Bovillas in cauponulam quandam P. Clodius fugiens concederet. Quem secuti non sua sponte, ut in hac defensione Tullius loquitur pro sui officii necessitate, sed iussu domini, qui hoc maxime praeoptauerat, serui Milonis interemerunt. Post quod facinus perpetratum et nuntio Romam perlato uehemens in Milonem inuidia commota est. Adlato etiam cadavere nobilissimi senatoris et popularis uiri, post denique iniecto in curiam Hostilium faces subiectae sunt ab turbulenta et sordida multitudine, cui et uita P. Clodi nimium fructuosa in praeteritum fuerat et tunc mors acerba erat. Quibus turbis et seditionibus aduersus Milonem flagrantibus convocato senatu decretum est caedem in Appia uia contra rem p. esse commissam. Cn. etiam Pompeius, qui tunc sine collega tertium consulatum gerebat, tulit legem, ut de eadem caede extra ordinem quaereretur. Ac primo quidem iudices considerunt in aede Saturni. Et gerendam causam pro debita necessitudine nec minus uoto, quo inimici sui interitum gratulabatur, Cicero suscepit. Sed quoniam et turbulenta

res erat et confessa caedes et ad seditionem populus inflammatus et circumpositi iudicio milites et non longe praesidens consul ipse Pompeius obnixus studens in damnationem Milonis, perferri defensio ista non potuit, nam metu consternatus et ipse Tullius pedem rettulit et exstat alius praeterea **liber** actorum pro Milone, in quo omnia interrupta et inpolita et rudia, plena denique maximi terroris agnoscas. Hanc orationem postea legitimo opere et maiore cura, utpote iam confirmato animo et in securitate conscribit. Sed enim, cum ratio defensionis huius ordinaretur, quonam modo et secundum quem potissimum statum agi pro Milone oporteret, M. Brutus existimavit κατὰ ἀντίστασιν pro eo esse dicendum, quae a nobis nominatur qualitas compensativa. Hoc enimvero Ciceroni visum est parum salubre, nam maluit ἀντεγκλήματος specie, id est rela . . .

SCHOL. Bob. Cic. Planc. 68: *Gratiam autem et, qui refert, <habet et, qui> habet, eo ipso, quod habet, refert.* Locus etsi generalis de animi religione, qui debitam pro beneficio gratiam referat, tamen causae praesenti plurimum patrociniabitur ad favorem copiosius ratiocinante M. Tullio, nec non etiam iuxta praecepta sapientium, qui animos ingratorum non parum cuidam crimini obnoxios arbitrantur, quando et parentibus et amicis et protectoribus salutis nostrae hoc testimonium debeamus, <ut> nos, in quantum potest, gratos adprobare velimus. De officiis idem **lib.** I sic ait [Off. 1, 15, 48]: *‘Quodsi ea, quae utenda acceperis, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus, quidnam beneficio provocati facere debemus?’* Accedit huc etiam, quod genus maximi criminis aput Persas fuisse traditur, si qui extitisset ingratus, meminitque rei Xenofon Κύρου Παιδείας **libro** primo secundum haec verba conscribens: . . .

SCHOL. Bob. Cic. De rege alexandrino, fragm. 2: *Si hercle in nostris rebus tam acres ad pecuniam, tam adtentis, tam avari soleremus esse.* Dicere quidem generaliter videtur, etiamsi in privatis pecuniis avari homines essent, in publicis tamen disceptationibus non oportere tantam cupiditatem pecuniae profiteri; sed procul dubio nihil aliud agit, quam ut M. Crassi mores denotet, de quo praeter historiam praeterque exitum mortis eius, in quam praeceps quodammodo ruit, cum ad diripiendas Parthiae urbes opulentissimas Euphratem transisset, etiam ipse Tullius auctor est **libro** tertio de officiis], cuius verba inferam, quo magis, quid de moribus eius iudicavit, appareat. Sic enim mihi textum recorder: *‘Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepaverit, possit in locupletum testamenta nomen eius inreperere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum.’* Deinde subicit: *‘At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres, in foro, mihi crede, saltaret.’*

SCHOL. BOB Cic In Clodium et Curionem, incipit: . . . aput Graecos ... nominantur continentia ferme laudes et vituperationes. Non enim rei postulantur a Tullio vel C. Curio vel P. Clodius, sed quoniam habuerant in senatu quandam iurgiosam decertationem, visum Ciceroni est hanc orationem conscribere plenam sine dubio et asperitatis et facetiarum, quibus mores utriusque proscindit et de singulorum vitiis quam potest acerbissime loquitur. Sed enim principium huius offensae fertur a P. Clodi reatu descendisse. Nam visus est in domo pontificis maximi C. Caesaris eiusdemque praetoris incestum fecisse cum eius uxore Pompeia [cum] eo tempore, quo per Vestales virgines et matronas honestissimas in operto Bonae Deae sacrificium viris omnibus inaccessum fiebat. Unde elabso tamen Clodio magna invidia percrebruit et infamia caerimoniarum, ut senatus decernere cogereetur omni diligentia consulum pervestigandum, si quod esset publicis religionibus inlatum flagitium. Accedebat huc etiam praeiudicium quoddam C. Caesaris ipsius pontificis, qui uxorem suam ilico repudiavit. Postquod reus de incesto factus est P. Clodius accusante L. Lentulo, defendente C. Curione patre. Nam tres illis temporibus Curiones illustri nomine extiterunt atque in **libris** adhuc feruntur: Curio avus, qui Servium Fulvium incesti reum defendit, et hic C. Curio pater, qui P. Clodio adfuit, et tertius ille Curio tribunicus, qui bello civili Pompeiano in Africa periit, cum esset partium Caesaris, oppressus [est] ab equitibus Iubae regis. Sed hactenus de Curionibus dictum sit. Multum diuque habitis concertationibus ante iudicium P. Clodius a turbulenta multitudine, ne causam diceret, non sine impetu seditionis adiutus est auctore huius conspirationis Q. Fufio Caleno tribuno pl., cuius mentionem creberrimam Tullius in Filippicis orationibus facit. Obstante vero paene universo senatu pro sanctimonia religionum adversus crimen incesti iudices tamen

ad extremum dati sunt. Et primo quidem ab senatu praesidium petiverunt, <ut> de Clodio, potentissimo homine, liberius iudicaretur. Verum ita res cecidit, ut in eum multi grave testimonium dicerent: quorum in numero Marcus ipse Tullius interrogatus ait ad se salutatum venisse ipsa die Clodium, qua se ille contenderat Interamnae fuisse millibus passuum ferme LXXXX ab urbe disiunctum; quo scilicet videri volebat incesti Romae committendi facultatem non habuisse. Et post haec ab iudicibus XXV damnatus est. Praevaluit tamen ad eius victoriam maior eorum numerus, qui absolverunt, nam XXX et una pro eo sententiae latae sunt. Inde igitur kapitalis inimicus in M. Tullium coepit efferi et, cum illo anno potestate quaestoria fungeretur, apud populum creberrimis eum contionibus lacescebat; minas quin immo praetendens ad familiam se plebeiam transiturum, ut tribunus pl. fieret, denuntiabat. Quibus minacissimis illius vocibus vehementi et acerrimo spiritu hac oratione Cicero respondit ... duorum, tam ipsius quam Curionis.

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 25: "Eos homines quos ipse vidit". Bene "ipse vidit:" maior enim est Hortensius Tullio, adeo ut in **libris** qui de Oratore scribuntur etiam laudetur Hortensius a L. Crasso et M. Antonio. Hos ante se Cicero Catonem que veneratur et multos alios, quos et de Oratore, in Oratore et Bruto collegit. Sed Crassum et Antonium vidit Hortensius, alii vetustiores sunt.

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 48: "In clamando quidem". Huiusmodi homines in **libris** de Oratore non "declamatores," sed "clamatores" idem Tullius vocat.

COMM. Lucan. 2, 645: ET VOS consules. ET VOS QVI LATIO S • N • F quidam Gallos accipiunt. hi enim quod apud Alliam Romanum deleuerant exercitum, dies in fastis Alliensis notatus est. fuisse autem inter auxilia Pompei Gallos in septimo **libro** testatur dicens: 'inde truces Galli solitum prodistis in hostem'.

ADNOT. Lucan.3, 36. DEI <M.> sacrificiis, quae in primo **libro** <609> adversa fuisse monstravit.

ADNOT. Lucan.3, 261. AT TIGRIM S. T. A. H. de hoc ait in primo **libro** Nero: 'quique pererratam subductus Persida Tigris/ deserit et longo terrarum tractus hiatu/ reddit quaesitas iam non quaerentibus undas'.

CORNUT. Pers. sat.1, 44: § QVISQVIS ES O MODO QVEM EX ADVERSO D. F. haec uerba sunt Persii ad quemlibet poetam laudis cupidum. (2) et hoc dicit: at tu, quem in hoc **libro** affatum simulavi aduersarium, qui mihi obicis risum importunum, audi. (3) et est mimica et cornica exclamatio, quoniam poetae non numquam omisso recto sermone extra scenas soli loquuntur, sustinentes personam suam, aut aliquorum hominum uerba interponunt. (4) ideo tu quem induxi extra dicentem. (5) et eam uero inducit personam, quam ab initio induxit, alterna narrantem.

c) Interpretació

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 143: *INTEMERATA incorrupta vel integra. alii tamen volunt 'intemerata' de **libris** sacris commutatis litteris esse praesumptum, † timaram enim fidem, id est sanctam appellabant, ut sit sensus, oro per fidem vehementer sanctam, si tamen est usquam penes homines.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 133: *PERGAMEAMQVE VOCO zeugma a superioribus, hoc est urbem. legitur sane in **libris** antiquioribus, Aeneam vere Cretam tempestate delatum locum Troiam nomine Pergamum, appellavisse. alii dicunt, Pergamum in Creta conditam a Troianis captivis, qui ex classe Agamemnonis illo erant delati †ibique putant Aeneam quendam, generis auctorem, Ilio incolumi cum eo ad sacrum Apollinis venisset, gravidam hospitis filiam fecisse; ex qua ortus eodem nomine Aeneas classem Agamemnonis est adgressus hieme disiectam, cui se feruntur iunxisse hi, qui Cretam secesserant deserto Agamemnone: unde loco nomen Pergamum ab illo inditum, quod obtinuisse desertores feruntur iuxta Cydoniam. quod poetam latenter attigisse debemus accipere.*

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 105: *IVVENUM PRIMI PAVPERQVE SENATVS totam ostendit aetatem, et praemisit iuvenes: nam per senatum seniores significantur. 'pauper' autem aut ad numerum retulit, centum enim sub Romulo fuerunt: aut re vera 'pauper', per quod Romani imperii ostenditur parsimonia, pro laude tunc habita. et **libri** veterum tradunt a maioribus sacrificando parsimoniam observatam esse.*

SERV. Verg. Aen. 8, 278: SACER IMPLEVIT DEXTRAM SCYPHVS legitur in **libris** antiquis Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum adtulisse, quo utebantur in sacris. quod ne carie consumeretur pice oblitum servabatur, cuius magnitudinem et religionem simul significat dicendo ‘implevit dextram sacer scyphus’. scypho praetor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. possumus et illud accipere, quod inter munera deorum etiam pocula sunt: Sallustius historiarum secundo “pocula et alias res aureas, diis sacrata instrumenta, †convivo mereantur”.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 64: *Tum canit errantem Gallum*. Gallus... Errantem. Dicunt illum errasse in monte et a Nymphis inuentum esse et mira illic uidisse et accepisse cantandi potestatem. Allegorice Cornelium Gallum poetam, cuius eclogarum **libri** leguntur. *Permessi*. Permessus fluuius Boeotiae uel Aetoliae ubi aliquamdiu moratus est Cornelius Gallus; uel *Permessus*, promuntorium.

COMM. Lucan. 2, 230: NEVTER CIVILIA BELLA MOVERET Caesarem et Pompeium multo quam Sillam imperii auaros fuisse dicit, adeo ut non essent contenti eas terras obtinere quas Silla, sed amplius sibi asciscerent, quod confirmat primo **libro** dicens/ longos iungere fines/ agrorum et quondam duro sulcata Camilli/uomere et antiquos Curiorum passa ligones/ longa sub ignotis extendere rura colonis’; uel certe neuter contentus dominationem deponere, quod Silla fecit. Si contenti essent, inquit, potentia quam habuit Silla post dominationem, bella ciuilia non mouissent. talem enim potentiam habuerunt ante bellum qualem ille post dominationem.

COMM. Lucan. 10, 187: VINCETVR FASTIB • ANNVS ‘fastus’ superbia quartae declinationis est, ‘fastus’ autem **liber** 11 declinationis. ergo male posuisse uidetur.

MENDOSVS, -A, -VM

1. Accepció textual. Que conté errors, defectes, imperfeccions

SVBSCR. Mart. Cap. 13: Securus Memor Felix v. sp. Com. Consit. Rhetor R. ex mendosissimis exemplaribus emendabam contra legente Deuterio scholastico discipulo meo Romae ad portam Capenam cos. Paulini v. c. sub d. non. Martiarum Christo adiuvante.

SVBSCR. Hor. 14: Vettius Agorius Basilius Mavortius v.c. et inl. ex com. dom. ex cons. ord. legi et ut potui emendavi conferente mihi magistro Felice oratore urbis Romae

2. Altres. Interpretació.

PS. ACRO Hor. carm. 2, 1, 70: Excusat se dicens, quod non propter inuidiam talia loquatur de ueteribus poetis. Non censeo, inquit, Liuii carmina delenda, quae quondam mihi dictabat s<a>euus [Orbilius] magister, sed indignor et miror praeferri illa quasi emendata nihil que distantia a perfectis carminibus, cum sint adhuc **mendosa**.

MOVEO

1. Accepció textual

a) Canvi d'ordre per part del poeta

CLAVD. DON. Aen. 1, 365-368: *devenere locos, ubi nunc ingentia cernis moenia surgentemque novae Carthagini arcem, mercati que solum, facti de nomine Byrsam, taurino quantum possent circumdare tergo*: prius dixit ubi nunc ingentia cernis moenia surgentemque novae Carthagini arcem et secundo loco posuit mercati que solum, cum aedificium instrui non potuerit, nisi emptio loci primitus provenisset. et est revera quod **moveat**, quamdiu ad ordinationem sensus veniatur, qua facta patebit dictionis integritas. ordinatur ergo sic: devenere locos et mercati solum praeteritum tempus significant, ubi nunc ingentia cernis moenia surgentem que novae Carthagini arcem praesens tempus ostendit. ergo integre posuit: primo emerunt et sic coeperunt aedificare. aurino quantum possent circumdare tergo: huius loci diversa traditio est. [Geymonat: 367-368 del. Ribbeck Peerlkamp secutus, ante 368 transtulit v. 426 Campbell, 'CR', 1938, 161s.]

2. Morfosintaxi

SERV. Verg. ecl. 3, 34: ALTER ET HAEDOS male quidam privignum accipiunt: 'alter' enim de duobus dicimus, non de tribus. unde 'alter' de noverca intellegamus, nec nos **moveat**, quod 'alter' dixit de femina: nam et in subauditione ponuntur ea quae non possumus dicere, et scimus, quia quotiens haec duo genera iunguntur, femininum non praeponderat. [Geymonat: altera <quidam> ap. Schol. Bernensia, Schrader, <fuisse autem quidam tradunt novercam etiam Iniustam vocatam> schol. Veron.]

3. Altres. Quaestionem mouere

SERV. Verg. Aen. 4, 75: VRBEMQUE PARATAM 'paratam' ad illud pertinet, quod Aeneas propter civitatem navigat. et omnia ei ostendit Dido, quibus possit inducere. et 'paratam' ideo, ut sit compendium quaerentibus sedes. sed alii **movent** quaestionem quomodo 'paratam', cum paulo post inferat <88> 'pendent opera interrupta'. sed paratum potest dici, cui etiam paululum superest: unde est 'minaeque murorum ingentes': nam ideo alibi "urbem praeclaram statui, mea moenia vidi". [Geymonat: paratam *postea sustulit interpunctionem Baehrens*]

SERV. Verg. ecl. 3, 30: BIS VENIT AD MVLCTRAM BINOS ALIT VBERE FETVS ut eam laudare et ex fetu et ex aetate videatur. male enim quidam quaestionem **movent**, dicentes, vitulam parvam esse nec congruere ut eam iam enixam esse dicamus, sed debere nos iuvencam subaudire, ut sit: ego hanc iuvencam pono, vitulam ne forte recuses. nam et vitula a viridiorae aetate dicta est, sicut virgo, et paulo post ipse dicturus est <48> "si ad vitulam spectas, nihil est quod pocula laudes", item <109> "et vitula tu dignus et hic": unde iuvencam subaudire non possumus, sed secundum superiorem sensum intellegamus. vitula enim est nomen aetatis, non quod tantum ante partum iuvencae possideant [Geymonat: ego *dist. P², <non ne vitulam recuses, sed ne contendere recuses> schol. Bern.*]

NOTO

1. Accepció textual

DON. Ter. Andr. 483: 1 NVNC PRIMVM FAC ISTA VT LAVET imperitiae **notantes** Menandrum aut Terentium ipsi ultro imperiti inueniuntur, nam et ille ‘λούσατ’ αὐτήν dicens a consuetudine non recessit, † cum lauisse se aut non lauisse a parte totum significantes †, et Terentius propius ad significationem accessit ‘ista’ dicendo, ne pudenda nominaret. [Prete: face b ista CP *Don. Eugr. Prisc. II de metr. Ter. P. 425* istaec DGEvC²b ut *om. Linds. K* post *codd. Poste Bentl. Umpf. Fleck. Linds. K. Fac istam ut lauet Fleck. Fac ista ut lauet Umpf. Dz. Mar. Fac istaec lauet Linds.K*]

DON. Ter. Andr. 638: 1 ILLIC VBI NIHIL **nota** ‘illic’ et ‘ibi’: aptum irascenti repetitionis genus. (...) 2 ILLIC legitur et ‘illi’. [Prete: *illic codd. Mar. illi test. Don. (legitur et illi) Dz. Fleck Umpf. Linds. K.*]

DON. Ter. Phorm. 91: 2 ILLI INTERVENIT ‘illi’ pro ‘ibi’, ut (Verg. Aen. 2, 548) ‘illi mea tristia facta’. 3 **Et nota** ‘illi’ pro ‘illic’. [Prete: *ILLI^c A, illic eff. codd. rec. cum ω (praet. GD: illuc) illi editt. (nota illi pro illic Don.)*]

SERV. Verg. Aen. 1, 224: DESPICIENS deorsum aspiciens, sicut ‘suspiciens’ sursum aspiciens. **notandum** sane, quia si dispiciens dixerimus, diligenter inquirens significamus, sicut deduco et diduco; nam deduco est prosequor, diduco vero divido. [Geymonat: respiciens *recc.*; dispiciens *cum Lachmann ad Lucr. 4, 418 et Ribbeck Sabbadini, at cf. etiam Housman ad Manil. 2, 837*]

SERV. Verg. Aen. 4, 504: AT REGINA PYRA **notatus est** hic versus: vitiosa est enim elocutio quae habet exitus similes, licet sit casuum dissimilitudo. [Geymonat: *vv. 504-521 secundis curis additos censuit Setaioli, Studia Ronconi, Romae 1970, 393-403. ad P pura F pyram M pypam γ, corr. F¹ M¹ γ¹*]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 731: *ATTOLLENS UMERO FAMAMQVE ET FACTA NEPOTVM si ‘fata’ legeris, hoc est, quae nepotes fataliter fecerunt. hunc versum notant critici quasi superfluo et humiliter additum nec convenientem gravitati eius: namque est [eius] magis neotericus.* [Geymonat: *flamamque M, corr. M1, facta cesuv, schol. Cod. M.B. 9, 50*]

SERV. Verg. Aen. 10, 565: IGNEM PECTORIBVS ARSISSE Asper dicit, ignem hunc animae intellegendum calorem, venientem ex ferocia, ut sit ‘cum vim suae crudelitatis efflaret’, *ut in georgicis “spirantem naribus ignem” de equo.* alii ignem hunc fulminis volunt, ut sit dictum quemadmodum in primo “illum expirantem transfixo pectore flammam”. sane **notandum** ‘ignem arsisse’, cum igni alia res ardeat. [Geymonat: *igne M, corr. M² que om. A arsisse dist. M², iovis P²; <ambigua hic distinctio, potest enim sic legi: quinquaginta-Iovis, id est ignem Iovis...potest et sic distingui: quinquaginta-arsisse> schol. Ver.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 24: *ITE AIT* vitiose in media oratione ‘ait’ positum critici **notant**. [Geymonat: *v. om. γ, add. γ¹, ite agite Peerlkamp*]

SERV. Verg. Aen. 11, 188: CINCTI FVLGENTIBVS ARMIS *id est incincti et instructi* frustra hoc epitheton **notant** critici, quasi circumeuntes rogos alia arma habere debuerint. [Geymonat: *cuncti Ra*]

SERV. Verg. Aen. 8, 130: FORES pro ‘fuisse’. et **notandum** ‘fores’ de praeterito. [Geymonat *foret Arus. 462, 20*]

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 247. *Aranea casses.* Aranea puella lanificii perita nimia exultatione improba opus suum Mineruae praetulit. Hanc dea in araneam uertit deditque ei, ut opere, quo gaudebat, non desineret fatigari. Haec laqueo uitam finiuit; inde casses in alto suspendit. Et **notandum** aranearum texta ‘casses’ dicta, cum ‘casses’ proprie dicantur quidam sinus ex modico reti facti, qui in uicem laqueorum fera decipiunt, ut ibi (Georg. 3, 371): ‘Non cassibus ullis.’ [Geymonat: *cassis] cases MR*]

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 57: “Rediit ad se atque ad mores suos”. **Nota** ‘redire ad se’ homines. “Rediit” autem iam ad argumentum, non ad similitudinem pertinet.

Vult enim innuere: quod recte fecit alienum esse et parvissimi temporis, proprium vero et perpetuum quod admisit. [Orelli: *rediit G¹ Prisc. 1, 1, ressit A. (ed. Pr.) Sed a vestigio, tamq. epoto Ciraceo, f. i. V. : rediit sqq, con. Rau. I p. 177.]*

COMM. Lucan. 2, 486 ATQ • OMNES TRAE G • A • **notandum** ‘gurgitem’ dictum fluuium. VT SPVMEVS ALNOS D•C• F• aut nauiculas quas Caesar facturus erat aut pontem. ALNOS fabricam.

COMM. Lucan. 3, 264 INTER CAESAREAS **notandum** ‘Caesareas’ anti tou ‘Caesareanas’.

2. Morfosintaxi

PS. ACRO Hor. epod. 17, 48: (...) Et **notandum** pulueres pluraliter usurpatum esse [sicut sepius multa usurpatue posuit]

PS. ACRO Hor. carm. 7, 3: QVIRITEM] Romanum; **notandum** tamen, quia singularem numerum posuit, cum pluraliter dicantur.

PS. ACRO Hor. carm. 2, 11, 16: ASSIRIAQVE NARDO] Quae nunc Syria, prius Assyria uocabatur.

Notandum autem, quod nardum genere feminino posuerit.

PS. ACRO Hor. carm. 3, 21, 8: PROMERE] **Notanda** elocutio ‘descende promere’ pro ‘descende, ut promas’.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 5, 3: Gr<a>ecorum l(onge) d(octissimus)] **Notandum**, quod hanc particulam superlatiuo iunxit; nos enim dicimus longe doctior, quoniam nimietas admittitur, comparatio non admittitur. Possumus enim dicere ‘longe doctior’, non possumus dicere ‘ualde doctior’ et ‘tam doctissimus’.

PS. ACRO Hor. ars 18: Aut flumen R(henum)] **Notandum** flumen Rhenum genere neutro, sicut Salustius in historiis (fragm. III 79 M.): Nomenque Danubium habet.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 1, 61: ° Decepta c(upidine)] Falsa opinione, aut inepta et inani cupiditate § Cupidine f(also)] Pro eo, quod est falsa cupiditate. Et **notandum** cupidinem genere masculino pro cupiditate noue omnino.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 67: § Exclusus fore] A familia scilicet Longareni moechi. Et **notandum** fore numero singulari: Terentius in adelphis (II 3, 11): Quidnam concrepuit fores? Item Cicero pro Cornelio (I fragm. 49 Kayser): ‘Aperui forem scalarum’, sed ex uerbis accusatoris ridentur, ut in Flacciana (schol. Bobiens. p. 230 Or., pro Flacco 2, 5) ‘strangulauit’ posuit.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 5, 47: § Clitellas] Sagmas siue sellas, alii instrumenta, quibus animalia sternuntur, alii uncinos ligneos, quibus onera inponuntur. Et **notandum** tempore pro tempori. Alii dicunt, quod ligna sint, idest uncini, quae super animalia posita hinc inde onera sustentant. Alii dicunt, quod ligna sint, idest uncini, quae super animalia posita hinc inde onera sustentant.

PORPH. Hor. carm. 1, 9, 1: Vides vt alta stet nive candidvm S: Thaliarchum ad laetiorem uitam hortatur, ut lusibus adulescentiae, quamdiu aetas permitti<t, uta>tur. **Notandum** autem, quod neutro genere Soracte dixerit, cum uulgo Sorax dicatur. Est autem hic mons in Faliscis. Stet autem ‘plenum sit’ significat, ut Ennius: “Stant puluere campi”, et Vergilius: “Iam puluere caelum stare uides” et in Bucolicis: “Stant et iuniperi et castaneae hirsutae”.

PORPH. Hor. sat. 2, 4, 14: Ponere, namqve m<a>rem: apponere [aut existimare]. Cohibent callosa vitellvm: [a] Vitellus oui pars media. Et **nota**, quod, cum hic masculino genere dicat, alibi feminino sic: Quatenus ima petit uoluens aliena uitellus Et <est> anafora ad pullum.

PORPH. Hor. sat. 2, 4, 73: Et allec: **Nota**, <quod> allec neutro genere dixit. Faecem. Condimenti genus sic appellatur.

DON. Ter. Ad. 766: 1 PRODEAMBVLARE **nota** duas praepositiones uni dictioni adiunctas, ut (Verg. Geo. 3, 256) ‘pede prosubigit terram’ et (Homer. Il. 2, 305) ‘ἀμφιπερικρήνην’. 2 Et opportune ad delicias exprimendas hoc uerbum conuenit, nam procedere segnem ‘prodeambulare’ significat. *nam deambulare etiam intus potuit*. [Prete: porro deambulare GE]

SERV. Verg. georg. 1, 192: NEQVIQVAM PINGVES non pingues, id est sine frugibus: alibi “nequiquam seros exercet noctua cantus”, id est ‘non’. et **notandum**, paleam dictam numero singulari contra artem: nam ea, quae ex pluribus constant, numeri sunt tantum pluralis, ut ‘cancelli, scopae, bigae’, licet abutantur poetae. ‘pinguis’ sane et ‘quamvis pinguis’ potest accipi. ‘area’ uero pro ‘in area’. [Geymonat: paleae schol. Bern.; <quidam legunt pingues paleae, sed uerior lectio pingues palea, id est pingues culmos palea, non frumento> Serv., <palea ablativus est, quasi ex palea> Serv. cod. R]

SERV. Verg. Aen. 2, 601: LACAENAE a provincia Laconica. et **notandum**, derivationem minorem esse a principalitate, quod rarum est. [Geymonat: lacenae MP, periit Π₁₂]

- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 603: *TORRENTIS AQVAE notandum* quod 'aquae' addiderit, cum absolute 'torrens' dicatur. [Geymonat: aequae M, corr. M¹]
- SCHOL. Bern. Verg. ecl. 5, 21. *Flebant*, lamentabantur. *Vos*, estis. *Coryli et flumina*, populum et senatores appellat; **notandum** tamen, quod feminino nomine et neutri respondit dicendo 'testes coryli et flumina.'
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 12: *Curua*. Epitheton perpetuum; nam omnia flumina curuata. *Lentae*, flexibiles. *Molle siler*. **Notandum** genus neutrum in arboribus, quod admodum rarum est.
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 2, 98. *Tmolius*. Lydiae mons. **Notandum** hic quod uinum masculino genere dixit 'Tmolius', nec inmerito, quoniam et aput *Petronium* in Satira inuenitur. *Tmolius adsurgit* et reliqua. Duplex est expositio. Nam alii uolunt sine uitio 'uinus' subaudiri; alii ad superiora referunt, et non ad poma, sed ad uites, ut sit: 'quibus cedit Tmolius et Phanaeus', montes uitibus consiti. *Phanaeus*, promuntorium Chii. *Tmolius*, mons in Cilicia. Tmolium dicit et Phanaeum cedere Amineae uiti, licet uitibus fertiles. [molius M (corr. M⁷), mollius γ2, euanuit in V (tmolius legit Ribbeck); <tmolium nunc tmolum uult intellegi> ps. *Probus* (Tmolius sc. rex)]
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, 325. *Carpamus*, ambulando; *carpamus*, carpere cogamus greges. *Dum gramina canent*, albicant; nocturnis et matutinis roribus lucent herbae. *Mane nouum* idest secundum morem prouinciae suae. *Nouum*, recens. **Notandum** quod 'mane' nomen posuit, pro aduerbio.
- SCHOL. uet. Iuv. sat. 1, 5: (Telephus): Telephus filius <H>eraclis et Auges a cerva nutritus est. 2s [Telephus a. s.] p(lena iam margine libri): **notandum**: marginem femino genere dicit, Ouidius (Met. I 13) masculino.
- SCHOL. uet. Iuv. sat. 3, 231: [Fecisse] lacertae: **notandum** quia feminino genere dixit 'lacertae', cum Virgilius (Ecl. II 9) masculino dixit 'lacertos'.
- SCHOL. uet. Iuv. sat. 7, 208: Spirantisque crocos: **notandum** quia masculino genere dicit crocum. Virgilius (Georg. IV 182) 'crocumque rubentem'. Sal<I>ustius dicit neutro (Hist. II fr. 81 M.) 'in qua crocum gignitur'.
- SCHOL. uet. Iuv. 10, 200: 1d Frangendus m(isero) g(ingiva) p(anis inermi): **notandum** masculino genere dixisse ut 'hic gingiva'. 2 Quia dentes ruerunt, gingiva panis frangendus est.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 81: HVC ADES E(T) T(OTOS) I(N) P(OENAM) O(RDIRE) N(EPOTES) ordire dispone. hoc est: persequere genus meum omne usque ad nepotes. **notandum** sane quod totos pro 'omnibus' dicit. cum numerum significare uolumus, 'omnes' dicimus, cum corpus, 'totum'. usurpatue tamen poeta posuit totos pro 'omnibus'. ut Vergilius <Aen. I 185>: 'hos tota armenta s(ecuntur)', et econtra pro 'toto' 'omne' ut <Aen. II 750-751>: 'omnemque reuerti per Troiam'
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 360: (VETERI SPVMAVIT) LERNA (VENENO) lacus est apud Argos, in quo Hydram superasse Hercules dicitur. ait ergo in hoc stagno tantam uim undarum fuisse ut iterum ueneno scatere uideretur. **notandum** autem quod ueteri dixit, cum omne nomen generis neutri quod in '-us' exit numquam nisi 'e' littera terminetur, ut 'pecus pecore', 'nemus nemore'.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 3, 242: COLVS pensa. **notandum** plurali numero declinatas.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 279: [IVPPITER ATQVE] H(OSPES) (IAM TVNC AVRORA COLEBAT) hoc est: hi qui in oriente sunt. colitur autem et in Aegypto, ubi etiam Isis uocatur. simul **notandum** quod communis generis declinavit hospes, cum legerimus <Aen. 3, 539>: 'bellum, o terra hospita, portas'.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 379: [MERITIS TAMEN] ILLE (SED HVIVS) <ille> Admetus. et **notandum** uarietatem nominum solis pronomibus separatam ille et huius.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 10, 594: (TE TAMEN INFELIX ...) PERITVRA QVE THEBE (SI TACEAM NEQVEO MISER EXAVDIRE CADENTEM ARGOLICVM QVE OCVLIS HAVRIRE VACANTIBVS IGNEM) <perituraque Thebe> **notandum** quia Thebe singulariter dixit.
- LACT. PLAC. Stat. Theb. 3, 546: QVID FVRTIM INLACRIMAS (ILLVM VENERANDE MELAMPV/ QVI CADIT AGNOSCO) Amphiarus Melampo dicit: 'quid fles, quia uides me

- moriturum? augurium cadentis cygni mihi finem uitae portendere ego cognosco'. **notandum** quia uocatiuum Melampou dixit. [Kohlmann: Melampo P]
- COMM. Lucan. 6, 106 AD LIBER TERRE **notandum** 'liber illius rei'. [Housman: *liber terrae*: Modius comparauit Sil. II 441 *it liber campi pastor*]
- COMM. Lucan. 1, 43: LEVCAS ET ARDENTI SERVILIA BELLA SVBAETHNA apud Leucadium Marcum Antonium Caesar nauali proelio superauit. Et **nota** Lucanum feminino genere posuisse, Virgilium masculino 'totumque instructo marte uideres feruere Leucaten'. BELLA quae Augustus gessit in Sicilia aduersus Sextum Pompeium Gnaei Pompei filium et secundum ciuile bellum confirmauit. *SERVILIA* ergastulis solutis. [Housman Leucas]
- COMM. Lucan. 3, 299 NVBIFERAM ALPEM **notandum** singulariter 'Alpen' dictam. [Housman: Alpem]
- ADNOT. Lucan. 4, 100: ABSORPSIT **notandum** absorpsit, cum absorbui declinetur. [Housman Absorpsit]
- ADNOT. Lucan. 9, 497: MULTAQUE D. T. M. C, **notandum**, quod 'marginē' dixit genere masculino. Dicit autem marginem extremitatem orbis. [Housman multaue... marginē]
- ADNOT. Lucan. 1, 481: ALPEMQUE IACENTES **notandum** numero singulari Alpem dictum. [Housman Albimque] albim Ieuerus apud C.F. Weberum, alpem Ωa Priscianus, alpes CZ². siqui inter Rhenum Alpesque populi iacebant, Heluetii erant, numero pauci et ante nouem annos a Caesare deuicti; at perspicuum est significari Germanos. Tac. Ann. I 59 6 *Germanos numquam satis excusaturos quod inter Albim et Rhenum uirgas et secures et togam uiderint*, II 22 1 *debelatis inter Rhenum Albimque nationibus*, Luc. II 51 sq. *Fundat ab extremo flauos Aquilone* (hoc est *finibus Arctois*) *Suebos| Albis et indomitum Rheni caput*, Claud. Nupt. Hon. 278 *iam Rhenus et Albis* (Alpis cod. unus)
- COMM. Lucan. 4, 100: ABSORSIT PENITVS RVPES **notandum** 'absorpsit', cum 'absorbuit' dicamus. Plautus 'quid enim absorbui?' [Housman Absorpsit]

3. Mètrica. Remarques mètriques, efectos sonors.

- PS. ACRO Hor. epist. 1, 11, 8: **Notandum** Fidenam prima syllaba productam; Maro uero breuem posuit, ut (Verg. Aen. 6, 773): "Vrbem que Fidenam"
- PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 70+: § Velatum que st(ola)] Proprie toga muliebris stola dicitur, et **notandum** in hoc uersu, quod toga et stola communem syllabam fecerint.
- PS. ACRO Hor. sat. 2, 3, 38: Dexter] Propitius. Caue faxis] **Notandum** 'ue' syllabam breuem, cum secundae sit coniugationis. Et Persius 'uide' breuem posuit (1, 108. 109): Vide sis, ne maiorum tibi forte Limina frigescant.
- PS. ACRO Hor. sat. 2, 8, 78: Idest postquam se Nasidienus leuauit a lecto, coeperunt conuiuiae susurrare, quaerentes, quidnam illis Nasidienus allaturus esset, ut comederent; nam ideo surrexit, ut escam afferret. Aliter: ob hoc scilicet, quod ille discesserat. Et **notandum**, quod ipso uersu imitatus est sonum susurri, ut (Verg. Aen. 7, 634): Lento ducunt argento, et (Aen. 5, 866): Sale saxa sonabant. <Susurros>] Subtacitos sermones.
- DON. Ter. Phorm. 373: 2 AIN TANDEM 'ain': ἀπόστροφος **nota** est, quae separat E ab N †littera •i• tenuit sed sonum. est enim integrum 'aisne'. [Prete: GE. Aín támen, cárcér?] ain tandem *codd. Linds. K. Mar.* ain tamen *Bentl. Umpf. Dz. Fleck.*]
- SERV. Verg. Aen. 2, 417: EOIS EVRVS EQVIS ab Eois equis, id est Solis, *unde equi Solis oriuntur*: nam Eurus ab oriente flat. **notandum** sane, quod, cum 'Eous' 'e' naturaliter longum habeat, metri necessitate correptum est propter sequentem vocalem. rarum autem est: nam nec proprium nomen est, ut 'Diana', nec sermo compositus, ut <7, 524> "sudibusve praeustis".
- SERV. auct. Verg. Aen. 7, 464: FVRIT INTVS AQVAI FVMIDVS id est aquae amnis: nec inmerito; nam potest esse et alterius rei amnis, ut "fluvios uidet ille cruoris". hanc autem diaeresin Tuca et Varius fecerunt: nam Vergilius sic reliquerat "furit intus aquae amnis" et "exuberat amnis": quod satis asperum fuit. **notandum** quod in toto Vergilio non reperiuntur nisi quattuor diaereses, hoc loco, et in tertio <354>, [[ut aulai medio libabant pocula Bacchi, et in VI. <747> ut aurai simplicis ignem, et in IX. <26> dives pictai vestis et auri. [Geymonat: aquai Μῶ, *Gramm. schol. Pers.* 6, 9, Horsfall: aquae vis Fγ1Rabdfs, *Macrob.* 5, 11, 23 ; <unde pictai vestis (Aen. 9, 26) et aquai Vergilius amantissimus vetustatis carminibus

inseruit> Quintil. 1, 7, 18; cf. Valmagi 'BFC', XXI, 1914, 15 et Goold, 'HSPH', 74, 1970, 125, Courtney, 'BICS' 28, 1981, 14, Timpanaro, 'Virgilianisti' 149-150]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 355: IAM] NEMEA palus iuxta Cleonam, Graeciae ciuitatem, ubi Hercules leonem uicit. ut Lucanus <IV 612>: 'ille Cleonaei proiecit terga leonis'. **notandum** autem, quod nomen 'a' littera terminatum longum est. Latinitas hoc non habet, sed ideo, quoniam Graecum est nomen, in eo melius Graeca ratio considerabitur. [Kohlmann: Nemeae PG *plurimi Gruteri Nemea BGr Nemeae Hp Formam Nemea omnibus locis dedi, cf. Infra II 378 IV 159.825 V 44, 749 VI 516 et Priscian. VII in. Et Lactant. Ad h. L.*]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 722: [VICTORI] TI<G>RIN (INANEM) simili modo etiam in primo <uu. 483-484> de pelle dixit: 'tergo uidet huius inanem/ impexis utrimque iubis horrere leonem'. et **notandum** quia metri necessitate tigrin accusatiuum Graecum posuit pro 'tigrem'.

SCHOL. BOB. Cic. In Clodium et Curionem Frg. 27: *Quasi ego non contentus sim, quod mihi quinque et XX iudices crediderunt, ... qui sequestres abs te locupletes acceperint. Notemus* verborum medietates elegantissime ab oratore suspendi. Nam cum prae se ferret Clodius victoriam iudicii, quod liberatus sententiis pluribus videretur, ait Tullius ad confirmandam testimonii sui religionem XX et quinque sibi iudices credidisse, illos videlicet, qui reum damnaverant; sed etiam illos, qui pro reo sententiam dixerint, ipsi Clodio nihil credidisse, quando ab senatu auxilium petierint et aput sequestres idoneos illam deponi pecuniam voluerint, ne frustrarentur ea spe, quam reo paciscente praesumserant. Et has ergo sententias, quae videbantur Clodio aliquid honestatis acquirere, in vituperationem convertit, ut pars iudicum damnarit incestum, pars vero privatum lucrum praeposuerit religioni. Et hic subest ... postulasse iudices ab senatu praesidium, non ut fortiter et libere iudicarent, sed ne illam sibi pecuniam reus absolutus eriperet.

4. Altres.

a) Marcar, anotar versos

PS. ACRO Hor. ars 450: § Fiet Aristarchus] Nomen Graeci grammatici, qui Homeri carmen adnotauit. Ille ergo iudex etiam optimi poetae fiet. § Qui Aristarchus Homerum emendans hoc signo **notauit** uersus, quos iudicauit Homeri non esse.

PS. ACRO Hor. epist. 1, 12, 20: Empedocles Agragentinus, quae ad Pitagoricam sectam pertinent, metro et uersibus tradidit. Stertinius uero philosophus, qui CCXX libros Stoicen Latine descripsit. Hos **notat**, quod uersibus suis obscuriorem philosophiam fecerint

PS. ACRO Hor. sat. 2, 3, 8: § Solebant enim antiqui poetae parietes lectis suis proximos cera linire et habere graphia iuxta, ut, si forte noctu aliquid occurrisset, id ante obliuionem litteris **notarent**

b) Aceptió textual, però sense rastre en la tradició manuscrita

DON. Ter. Andr. 259: 1 VT HOC NE FACEREM ut tacerem. 2 *Et nota* 'facerem' pro tacerem.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 689: PARET AMOR dictis ut supra pro Cupidine amorem ponit. *sane notandum, quod interdum ubi inducit minorem festinantem parere, maiori respondentem eum non facit, ut hoc loco Cupidinem, ut in quarto ille patris magni parere parabat imperio, et in septimo exin Gorgoneis Alecto infecta uenenis.*

SERV. Verg. Aen. 12, 10: TVRBIDVS plenus terroris et perturbationis. sane **notandum** 'adfatur' atque 'infit': nam iteratio est, qua frequenter est usus: licet non nulli dicant, temperare hoc interpositam coniunctionem. *et hic habitum futurae orationis ostendit.*

c) Critici, quidam notant o bé notatur a criticis, historialiter notatur.

SERV. Verg. Aen. 1, 71: SVNT MIHI BIS SEPTEM non sine ratione Iuno nymphas dicitur sua potestate retinere; ipsa est enim aer, de quo nubes creantur, ut est <5, 20> "atque in nubem cogitur aer", ex nubibus aquae, quas nymphas esse non dubium est. ideo autem nympham Aeolo pollicetur, quia ventorum rex est, qui aquae motu creantur. bene ergo ei iungitur origo ventorum. sane **notant** Vergilium critici, quia marito promittit uxorem: quod excusat regia licentia, ut Sallustius <Iug. 80, 6> 'denas alii alii plures habent, sed reges eo amplius'. (...)

SERV. Verg. Aen. 1, 76: AEOLVS HAEC subaudis 'dixit', quod ex posterioribus intellegitur, ut supra **notauimus**.

SERV. Verg. Aen. 2, 80: FINXIT composuit, formavit, ut “et corpora fingere lingua”. et **notandum** quia omnis Sinonis oratio diasyrtica est: nam et negotium exprimit, et Troianorum insultat stultitiae, ut hoc loco.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 296: VESTAM deam ignis, quae, ut supra <1, 292> diximus, terra est: *quod in medio mundo librata vi sua stet et ignem intra se habeat. alii de igne divino hoc volunt dictum, quod vi sua stet, inde Vestam. sed in primo libro <378> dictum, quos deos penates ab Aenea advectos diversorum opinio prodiderit; quod etiam singulis locis, ubi de penatibus varias opiniones poeta secutus dixerit, notatum invenitur. hic ergo quaeritur, utrum Vesta etiam de numero penatium sit, an comes eorum accipiatur, quod cum consules et praetores sive dictator abeunt magistratu, Lavini sacra penatibus simul et Vestae faciunt: unde Vergilius, cum praemisisset ‘sacra suos que tibi c(ommendat) T(roia) p(enatis)’, adiecit ‘et manibus vittas Vestam que potentem’. sed ‘potentem’ potest ad illud accipi θεοὺς δυνατοῦς, sicut vocari penates dictum est. non nulli tamen penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus et corpus habemus et animi rationes possidemus. eos autem esse Iovem, aetherem medium; Iunonem, imum aera cum terra; summum aetheris cacumen, Minervam: quos Tarquinius, Demarati Corinthii filius, Samothraciis religionibus mystice imbutus, uno templo et sub eodem tecto coniunxit. his addidit et Mercurium, sermonum deum. hos Vergilius θεοὺς μεγάλους, ut <3, 437> “Iunonis magnae primum”; θεοὺς δυνατοῦς, ut <3, 438> “dominamque potentem”; θεοὺς χρηστοῦς, ut <1, 734> “et bona Iuno”: quae propter admonitionem locis suis notata sunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 465: INPVLIMVSQVE quidam **notant**, quod non sit expressum, ubi stantes summum tectum inpulerunt.

SERV. Verg. Aen. 2, 668: ARMA, VIRI, FERTE ARMA **notant** hoc critici, quia saepius armari aliquos dicit, cum exarmatos nusquam ostendat: qui nesciunt, non omnia a poeta, ut supra <1, 223> diximus, dici debere. nam et diem describit, nocte non praemissa. superfluo enim dicuntur ea quae necesse est fieri. quis enim domum ingressus, non arma deponat? *vel quia ad auferendum patrem arma deposuerat; vel quia armis Graecorum fuerat armatus.*

SERV. Verg. Aen. 5, 685: TVM PIVS AENEAS VMERIS RESCINDERE VESTEM et **notant** quidam quod damnum quattuor navium *vir fortis et rex* impatienter doleat. sed magis illud considerandum est, quod ait supra <672> Ascanius ‘vestras spes uritis’: ut non damnum doleat, sed spem navigationis ereptam. [Geymonat: eumeri R abscindere Πρωγ, Servno.?? Tib (si), excindere M, Sabbadini, abscidere R.]

SERV. Verg. Aen. 9, 81: IPSA DEVM FERTVR GENETRIX figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo caret, **notatur** a criticis: unde longo prooemio excusatur. nam ideo et prisca ratione religionis et Iovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in nymphas, quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. *sane quidam ‘fertur’ reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit. alii laudant, quod dicendo ‘fertur’ incredibili rei auctoritatem dare noluerit.*

SERV. Verg. Aen. 10, 157: ROSTRO PHRYGIOS SUBIVNCTA LEONES *pro ‘subiunctos leones habens’*. vult pro iugo rostrum navis fuisse, leones autem singulos in singulis navis partibus fuisse depictos. sane **notatur** a criticis Vergilius hoc loco, quemadmodum sic cito dixit potuisse naves Aeneae fieri: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. *ergo hanc navem Aeneae ab Etruscis datam intellegamus. quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Aeneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam.*

SERV. Verg. Aen. 10, 175: INTERPRES HOMINVM DIVVMQVE ‘interpres’ medium est: nam et deorum interpretator, et hominum, quibus divinas indicat mentes, interpres vocatur. et **notandum** quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter sese esse coniunctas, ut alterum sine altero esse non possit: unde his quos perfectos vult probare Vergilius, omnium divinandi artium praestat scientiam, ut hoc loco, item supra Heleno, de quo ait <3, 359> “Troiugena, interpres divum, qui numina Phoebi, qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis”. Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro praecellat in theologia, hic in communibus litteris: nam uterque utrumque scripserunt.

SERV. Verg. Aen. 10, 861: RHAEBE DIV RES SI QVA DIV MORTALIBVS VLLA EST hoc loco **notant** Vergilium critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem ratio naturalis excusat. ea enim quae per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt, illa vero tantum sunt prudentium, quae non nisi consilio et ratione deprehenduntur: unde et Terentius (Andr. 1, 1, 34) servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quae se per naturam offerunt cunctis, ut “ne quid nimis”.

SERV. Verg. ecl. 2, 65: TRAHIT SVA QVEMQVE VOLVPTAS **notatur** a criticis, quod hanc sententiam dederit rustico supra bucolici carminis legem aut possibilitatem.

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, intro: In hac ecloga historialiter **notandum**, pastores ad senem quendam idest Silenum isse et eum sciscitasse antiquas fabulas variasque mundi series, quod allegorice significat amicos uel socios Pollionis et Vari Virgilium postulasse Bucolica. Quanto magis Pollio et Varus postulauerunt, qui amici Virgilii erant? Haec ecloga in honore Vari scripta est et Pollionis. In hac ecloga solus poeta loquitur.

OMITTO

I. Accepció textual

a) *Versum omittere*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 418: ET LAETI NAVTAE id est *aut minime timentes: aut adeo non necessitate, nec iussu abeunt, sed volentes. et hoc aut ad spem retinendi, aut ad indignationem commovendam dictum est. et Sicut supra, prope ad invidiam Annae loquitur, ut et alibi “tu prima furentem his germana malis”. Probus sane sic adnotavit si hunc versum **omitteret**, melius fecisset.* [Geymonat: cf. *Georg. 1, 304 et Timpanaro ‘Virgilianisti’, 96-97*]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 627: HAVD VATVM IGNARVS *litotes figura, id est futurorum non inscius. et quibusdam videtur, hunc versum **omitti** potuisse.*

SCHOL. uet. Iuv. sat. 7, 32 1: [Ut pueri Iunonis] (Sed defluit aetas): **omite**, inquit, <versus et alia>m artem sectari, dum aetas opitulatur. 2d Iunonis) avem: pavone

PAGINA

1) Accepció textual

DON. Ter. Hec. praefatio, 3, 6: Docet autem Varro neque in hac fabula neque in aliis esse mirandum, quod actus impares scaenarum **paginarumque** sint numero, cum haec distributio in rerum discriptione, non in numero uersuum constituta sit, non apud Latinos modo, uerum etiam apud Graecos ipsos.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 204: *ERRAMVS PELAGO et reliqua. "hinc Pelopis gentes Maleaeque sonantia saxa circumstant pariterque undae terraeque minantur. pulsamur saevis et circumsumimur undis". hi versus circumducti inventi dicuntur et extra **paginam** in mundo.* [Geymonat: cf. Delvigo 'RFIC' 117, 1989, 297-315]

2) *Distinctio*

DON. Ter. Ad., praefatio, 3, 7: In diuidendis actibus fabulae identidem meminerimus, primo **paginarum** dinumerationem neque Graecos neque Latinos seruasse, cum eius distributio eiusmodi rationem habeat, ut ubi attentior spectator esse potuerit, longior actus sit, ubi fastidiosior, breuior atque contractior; deinde etiam illud, in eundem actum posse conici et tres et quattuor scaenas introeuntium et exeuntium personarum.

3) Altres

PORPH. Hor. epist. 2, 1, 72: Et exactis m(inimum) d(istantia) m(iror): Examine uel [**p**]agina[**e**], quae pars <tr>utin<a>e est.

PRONVNTIATIO

1. *Distinctio*

a) *Singula pronuntiatione*

SERV. auct. Verg. georg. 1, 146: DVRIS VRGENS IN REBVS EGESTAS *peior est egestas, quam paupertas: paupertas enim honesta esse potest, egestas etiam turpis est.* Persius “magister artis ingeniique largitor venter, negatas artifex sequi voces”. *et bene expresse dixit, ideoque singula pronuntiatione adiuuanda sunt.*

b) *Retinenda pronuntiatio*

CLAVD. DON. Aen. 1, 347-348: inquit, *ante alios inmanior omnis quos inter medius venit furor.* hoc loco sic est retinenda **pronuntiatio**, ne sic intellegamus, ut Pygmalioni in scelere commisso defensio relinquatur per venialem statum. sic enim plurimi imprudentes volunt, ut furor medius inter Sychaeum et Pygmalionem venerit. hoc si ita est, defendi potest Pygmalionis factum, si non voluntate, sed furore peccavit, et videbitur Sychaeus Pygmalionem furentem potuisse perimere ac per hoc fient pares. quod ne ita sit, sic pronuntiandum est, ut Sychaeus ita ut fuit innocuus, Pygmalion vero sceleratior aliis omnibus demonstretur quos in facinus inpulit furor. alii, inquit Vergilius, si in crimina gravissima ceciderunt, furor fecit, hoc est amor aut insania aut animi dolor, et possunt habere veniam facti, Pygmalion vero inde sceleratior per aliorum comparationem demonstratur, quia voluntate, non casu aut necessitate scelus admisit. quod ipsum ut melius adstrueret, paucis expressit, ut talis perpetrandi sceleris diceret causas quae reum multorum criminum Pygmalionem fortissime detinerent. [Geymonat: <scelere-furor iunge totum. Nam aliter non procedit, si segreges quos-furor> *Serv.; item Tib.*]

c) *Indicacions sobre com han de ser les distinciones*

CLAVD. DON. Aen. 3, 188: *et moniti meliora sequamur:* sequamur potius quae ipse Apollo melius intimavit et sequenda commodiora constituit. **pronuntiatio** talis esse debet, ut separatim dicamus moniti, separatim meliora sequamur.

CLAVD. DON. Aen. 5, 426-427: *constitit in digitos extemplo arrectus uterque brachiaque ad superas interritus extulit auras:* in digitos uterque arrectus extemplo constitit, hoc est mox ut arma sumpserunt Dares et Entellus, continuo in digitos constiterunt: et in digitos arrectus et interritus ad utrumque pertinet. idcirco autem in digitos erigitur caestibus certaturus, quia tanto facilius et fortius percutit quanto fuerit corporis proceritate sublimior. **pronuntiatio** et intellectus loci istius talis est: constitit, et facienda est mora, dehinc dicendum in digitos arrectus uterque, id est et ille et ille, brachia quae uterque interritus in auras superas extulit, et ille scilicet et ille. [Geymonat: constitit *dist. M², continuant P, Tib.*]

CLAVD. DON. Aen. 8, 18-21: *quae Laomedontius heros cuncta videns magno curarum fluctuat aestu atque animum nunc huc celerem nunc dividit illuc in partisque rapit varias perque omnia versat.* nos hanc **pronuntiationem** propositi versus sic trademus addita ordinatione sensus: quae cuncta talia videns Laomedontius heros per Latium geri, magno curarum fluctuat aestu et cetera quae sequuntur, ut nulla sit separatio. cuncta videns, id est plane considerans omnia et habens conperta ac manifesta. quod ait cuncta, illud exprimere voluit, ex illis quae pars diversa agitabat nihil Aenean latuisse. Laomedontium dixit astutum, callidum, vigilantem et respondentem virtutibus Laomedontis. et revera haec prima sollicitudo est in ratione bellorum, ut unusquisque noverit quid hostes agant, quid moliantur. haec igitur Aeneas sic noverat, ut eadem ipsa non soluin audisse, sed cernere videretur, ita omnis actus diversae partis investigando collegerat. magno autem animi aestu et vehementi agitabatur considerans totius Italiae factionem. aestus animi ex causa translationis dicti sunt, ceterum proprie maris dicuntur aestus, cum ultra naturam suam aliqua ex causa tollitur aut inundat. nec inmerito igitur prudentissimus diversis cogitationibus et inaestimabili cura huc atque illuc propria cogitata tenebat. videbat enim adversis omnem Italiam studiis conspirasse, missum quoque etiam ad Diomedem, quem non sperabat auxilia negaturum, considerabat opes suas, quae contra tantos ac talis stare non possent, utpote quae essent satis exiguae et nullis extrinsecus subsidiis fultae. haec exposuimus capta coniectura ex praesentibus, ceterum poeta nullas cogitationum specialis causas aperuit aestimationi relinquens quae ille pro loco, pro tempore, pro persona, pro causa volvere secum ipse potuit. nihilominus mira arte tractavit naturam animi, qui, cum diversis ut mare coeperit aestibus agitari, cito in alta rapitur et cito revocatur.

mittit conparationem, ut unusquisque animi mobilitatem, quam latentem in interiore pectoris non poterat cernere, proposito videret exemplo: [Geymonat: talia quae *iungit Tib.*]

CLAVD. DON. Aen. 1, 180-190: Ait ergo *Aeneas scopulum interea conscendit et omnem prospectum late pelago petit, Anthea si quem iactatum vento videat Phrygiasque biremis aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici. navem in conspectu nullam, tris litore cervos prospicit errantis, hos tota armenta sequuntur a tergo et longum per vallis pascitur agmen. constitit hic arcumque manu celerisque sagittas corripuit, fidus quae tela gerebat Achates, ductoresque ipsos primum capita alta ferentis cornibus arboreis sternit, tum vulgus et omnem miscet agens telis [nemora inter frondea turbam. nec prius absistit quam septem ingentia victor corpora fundat humi et numerum cum] navibus aequet: quod ait navem in conspectu nullam, tris litore cervos prospicit, prospicit bis accipiendum, ut sit navem nullam prospicit, sed prospicit cervos. fidus quae tela gerebat Achates: aut in praesenti aderat et gerebat, aut quia ipse excudendo igni operam dabat et remanserat, merito dictum gerebat, ut Aeneas tunc portaret tela quae Achates solitus fuerat ferre. Cum igitur nullum ei navigium in latitudine subiecta pelagi apparuisset, eventus cervorum greges repente monstravit, quod ipsum oportuna visum est, non ad usum superfluum neque ad aliquam quasi venandi voluptatem, sed quia inde procurari potuit indigentibus ac fessis subsidium victus, ut ex iis aliquos Aeneas occideret. Septem ergo maiores stravit, in quibus alimoniae maior posset esse substantia, multos praeterea parvulos interemit. Interea videamus quemadmodum de ipsis cervis locutus sit poeta. reprehenditur enim temerarium voce, quod dixerit a tergo sequuntur: et revera vitium est, non poetae, sed pessime pronuntiantium. ponamus iam verba ipsa cum **pronuntiatione** sua et ordinatione: tris litore cervos prospicit errantis, hos tota armenta sequuntur, eos scilicet tris qui cum ipsis per litus errabant, alios vero a tergo pascentis describit per vallis, ut sit ordo et a tergo longum per vallis pascitur agmen; non enim omnes errabant aut omnes pascebantur, sed alii subiecti fuerant oculis eius, alii vero fuerant post ipsum. subiciamus exemplum: similis enim versus est (ecl. 2, 10) “Thestylis et”, hoc est et Thestylis, “rapido fessis messoribus aestu”; item (4, 418) “puppibus et laeti nautae inposuere coronas”, hoc est et puppibus; item (3, 137) “subito cum tabida membris”, hoc est cum subito. ipsi quoque numeri gregum diversitatem significant; de errantibus quippe pluraliter dixit armenta sequuntur, de pascentibus vero ait et a tergo longum per vallis pascitur agmen. peius autem poetae vitium foret, si non fecisset locorum et numerorum separationem, nec fieri hoc vitium debuit nec factum esse manifestum est, ut tamquam inmemor sui singulari numero concluderet quod per pluralem sumpserat descriptionem. in litore enim positos dixit pluraliter hos tota armenta sequuntur, in vallibus vero pascitur agmen singulari numero expressit. huc accedit quia qui pascitur non errat et qui errat non pascitur.*

CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu: (...)* hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibi que distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus **pronuntiationis** faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae **pronuntiationi** addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius **pronuntiationis** integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si

posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processi ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. (...) [Geymonat: *danaum disting. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ Aen. 3, 376, Tib.; danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Mynors; cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-70, 80]*

d) *Suspendenda pronuntiatio i totum debet in pronuntiatione suspendi*

SERV. Verg. Aen. 7, 278: DEMISSA MONILIA PENDENT suspendenda **pronuntiatio** est, et ambitus maior est: nam monilia non nisi hominum dicimus, quae nunc ad laudem pro phaleris posuit.

CLAUD. DON. Aen. 7, 236-238: *multi, inquit, nos populi, multae (ne temne, quod ultro praeferimus manibus vittas ac verba precantia) et petiere sibi et voluere adiungere gentes: multi populi rogaverunt volentes sibi adiungi societatem nostram: nec dixit qui nec dixit quanti, ut quod adserebat extolleret. multae: hic suspendenda **pronuntiatio** est, quoniam interposuit rem necessariam; et ne contemnas, inquit, personam supplicum, quia ultro venimus preces tibi fundentes: et rogaverunt nos multae gentes et voluerunt multi populi sibi coniungi. tractatus hic magnus est, ut credibile fiat quod non poterat credi. gentes enim plures, plurimi populi, quos nulla quaerendorum auxiliorum necessitas cogeret, quando poterant aliorum adminiculum quaerere, nisi quia muniri fortiore manu et meliorum accessu ornari cupiebant? unde quia potuit dici si rogati estis, cur non est factum quod petebamini et supplices nunc esse maluistis? huic parti mox occurrit dicens *sed nos fata deum vestras exquirere terras imperiis egere suis:**

CLAUD. DON. Aen. 9, 59-68: *ac, veluti pleno lupus insidiatus ovili cum fremit ad caulas ventos perpressus et imbris nocte super media, tuti sub matribus agni balatum exercent, ille asper et inprobis ira saevit in absentis, collecta fatigat edendi ex longo rabies et siccae sanguine fauces: haut aliter Rutulo muros et castra tuenti ignescunt irae et duris dolor ossibus ardet, qua temptet ratione aditus et qua via clausos excutiat Teucros vallo atque effundat in aequor:* et hic hyperbaton est; nam proposito capiti respondet in fine, unde totum debet in **pronuntiatione** suspendi; media enim pronuntiationis sunt. sic, inquit, Turnus circumibat muros, quomodo lupus exagitat fame ovilia infestare contendit nec potest aditum reperire. ovilia sunt loca in quibus oves manent, caulas dixit ambitum ipsum quo tuta adversus insidias continentur. inprobis, abruptus scilicet et inmoderate saeviens: plus enim irarum accedit, cum in manus venire non potest cui irascimur: quod ne fieret Troiani consulto praevenerant. ille tamen quaerebat quo consilio posset eos e turribus in planum fundere; arbitrabatur enim profuturum sibi quod hostis formidabat. [Geymonat: *ardet graviter dist. Peerlkamp ceteris per interrogationem rectam elatis; secuti sunt Ribbeck et Mynors, cl. Vv. 399 sq. Ardet, qua Sabbadini]*

CLAUD. DON. Aen. 4, 651: *dulces exuviae:* hic suspendenda **pronuntiatio** est nec iungendum dum fata deusque sinebant, ne expressum mire moriturae vexemus adfectum, ut putetur illas vestes amare desisse, quas in tantum diligebat, ut earum favillas suis voluerit misceri cineribus. amat igitur has ostendens quod illas non odii, sed amoris causa se cum decresset incendi. hanc ergo esse meliorem **pronuntiationem** et hunc praeponendum intellectum tunc apparebit, cum sensus fuerit ordinatus, ut excludamus eos qui iungendum putant dulces exuviae dum fata deusque sinebant, ut videantur illo usque dulces quo fuerat peritura. quodsi amor earum mortis tempore recessisset, non diceret accipite hanc animam, quo adfectu ostendit cum his se interire voluisse quas amabat. sensus ergo integer sic est, quo expresso ipse se intellectus sine cuiusquam opera demonstrabit: *dulces exuviae, vixi quamdiu deus et fata sinebant et quem dederat cursum fortuna peregi, accipite hanc animam meque his exolvite curis.*

e) *Diversa pronuntiatio*

CLAVD. DON. Aen. 8,71: *nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde est*: hic versus diversas potest **pronuntiationes** admittere. dicimus ergo unam sic: *nymphae Laurentes*, quoniam ipsarum causa praedicabatur et ipsae in tempore fuerant necessariae, secundo addendum *nymphae, genus amnibus unde est*, ut *nymphae Italiae universis amnibus genus dedisse videantur*; item alia sic: *nymphae Laurentes nymphae*, ut duplicatio nominis significans potestatem cumulaverit honorificentiam deprecantis, dehinc dicendum *genus amnibus unde est*; tertia sic: *nymphae*, et subsistendum, ut incipiens generalitatem videatur ingressus, dehinc correcta ea ad speciem redeat dicens *Laurentes nymphae*, quoniam ipsae ceteris fuerant praeponendae, quas rogabat et quarum in praesenti beneficium senserat. ergo cum omnes habeant rationem suam, aut iudicio legentis eligenda est melior aut sequendae sunt omnes. [Geymonat: *nymphae dist. F¹M²P²*, < ‘*nymphae*’ hic distinguendum, ut generalitatem sequatur specialitas, ut in georgicis “*mater, Cyrene mater*”> *Serv*]

CLAVD. DON. Aen. 3, 541-542: *sed tamen idem olim curru succedere sueti quadrupedes et frena iugo concordia ferre*: nonnumquam solet, inquit, hoc animalium genus et ad currum iungi et iuga portare et frena concorditer ferre: quo genere reductus in aliam partem *spes et pacis* ait. quomodo, inquit, significant bellum pacem quoque significare possunt. dixit quemadmodum valeant etiam spem pacis ostendere, quoniam signa pacis sunt quae de numero, de curru et de frenis ostendit, **pronuntiatione** tamen duplici atque diversa utramque fecit incertam.

f) *Commatica pronuntiatio* Lact. Plac. Stat. Theb. 7, 123: FALLIMVR AVRE SED VNDE aure hic pro auditu posuit et oratio est populi se inuicem interrogantis. NI FALLIMVR AVRE hoc est: nisi decipimur auditu. et uidentur interposita uerba Pauoris esse quasi respondentis, ut docet ipsa commatica **pronuntiatio**. denique conclusit: ‘haec Pavor attonitis’.

g) *En relació a la subdistinctio*

PORPH. Hor. sat. 1, 3, 2: Vt numquam inducant animum cantare rogati: Subdistinguendum ‘cantare’ et sic inferendum ‘rogati’ cum **pronuntiatione**, quia significat ‘etiam rogati’.

PORPH. Hor. epist. 2, 1, 117: Scribimus indoct<i>: Hoc cum **pronuntiatione** inferendum est supra dictis.

DON. Ter. Hec. 668: 3 RIDICVLE ROGAS ‘ridicule’ uel aduerbium uel nomen potest esse. et si nomen est, subdistingue ‘ridicule’ et sic infer ‘rogas’ cum ui **pronuntiationis**.

h) *Canvi d’actes*

DON. Ter. Excerpta de comoedia, 5, 2: comoediae autem more antiquo dictae, quia in uicis huiusmodi carmina initio agebantur apud Graecos - ut in Italia compitaliciis ludicris -, [[admixto **pronuntiationis** modulo, quo, dum actus commutantur, populus attinebatur]], ἀπὸ τῆς κώμης, hoc est ab actu uitae hominum, qui in uicis habitant ob mediocritatem fortunarum, non in aulis regiis, ut sunt personae tragicae.

i) *Pronunciar amb interrogació o exclamació:*

DON. Ter. Ad. 686: VIRGINEM VITIASTI uide et rem dici et abesse tragicam exclamationem, et delictum ostendi et ad ueniam festinari; nam statim dicet ‘iam id peccatum primum magnum, at humanum tamen’. et tota **pronuntiatio** in huiusmodi uerbis submissa <esse> debet.

DON. Ter. Andr. 625: HOCINE EST CREDIBILE AVT MEMORABILE elegans perturbatio, in qua inter se Simo, Dauus, Pamphilus, Charinus, Byrria, Chremes, omnes omnibus redduntur offensi. 2 HOCINE EST C. A. M. et incredibile est, inquit, et nefandum; e contrario enim ab interrogatione quadam incipiunt, qui nimis irascuntur, ut est illud (I 5, 1) ‘hocine est humanum f(actu) a(ut) i(nceptu)? h(ocine) e(st) o(fficium) p(atris)?’ 3 Et totum in **pronuntiatione** est: hoc enim genus interrogationis uim negandi exprimit. 4 HOCINE EST CREDIBILE a generalitate incipit, ut Cicero (in Verr. II, II 22, 53) ‘quam facile serpat iniuria, et peccandi locus, quam non f. r. u.’ 5 Idem (Ter. Ad. III 2, 6) ‘hocine saeculum! o scelera, o. g. s., o h. i.!’

DON. Ter. Eun. 171: 1 OB HAEC FACTA ABS TE SPERNOR hic duplex **pronuntiatio** est: uel per interrogationem uel per inuidiosam exprobrationem.

2. Mètrica

CLAVD. DON. Aen. 9, 430: occurrit ultro et ait *tantum infelicem nimium dilexit amicum*. quod ait tantum, corripit debet in **pronuntiatione**, non produci, ut sit hoc solum deliquit, quia venit huc me cum amicitia infelicis hominis ductus, non odio vestro. errant autem qui producunt tantum et sic intellegunt, quasi Nisus dixerit tantum me amavit quasi multum me. quodsi solum est, hunc inplet intellectum, ut excusetur Euryalus. multum enim putavit interesse Nisus inter reum facti et eum qui interfuerit facto nec tamen aliquid fecerit, cum ambos teneat una sententia. sed hoc Vergilius non adprobans pro dolentis et turbati per amentiam persona posuit, ut quasi hoc genere parceretur ei qui divelli ab amico non potuit.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 116: IBIDEM 'ibidem' et 'ubinam' multi dubitant ubi esse debeat accentus, quia 'ib' et 'ubi' naturaliter breves sunt, sed ratione finalitatis plerumque producuntur in versu, nescientes hanc esse rationem, quia **pronuntiationis** causa contra usum Latinum syllabis ultimis, quibus particulae adiunguntur, accentus tribuitur, ut 'musaque' 'illene' 'huiusce'. sic ergo et 'ibidem'.

SERV. Verg. Aen. 4, 93: EGREGIAM VERO LAVDEM ironia est, inter quam et confessionem sola interest **pronuntiatio**: et ironia est cum aliud verba, aliud continet sensus. *sane huius verbi initium tractum est, quia proprie egregium dicebatur, quasi in grege amplissimum, quod emineret ex grege. singula autem hic pronuntianda sunt et morandum in singulis verbis; habent enim singula invidiam.*

3. Altres

a) Plena/plenissima pronuntiatio.

DON. Ter. Andr. 447: 1 SVBTRISTIS VISVS EST ESSE A(LIQVANTILLVM) M(IHI) 'sub' temperamentum est plenae **pronuntiationis**, ut 'subridet' non ad plenum [tristis aut] ridet, ut confessionem eliceret.

CLAVD. DON. Aen. 3, 539-540: *at pater Anchises bellum, o terra hospita, portas, bello armantur equi, bellum haec armenta minantur*: pater, ait, meus Anchises fiducia scientiae suae mox pronuntiavit equorum visum bella portendere hac coniectura, quod equis eatur ad bellum. confirmatio adsertionis ipsius fuit et plenissima **pronuntiatio** qua additur bellum, o terra hospita, portas, bello armantur equi, bellum haec armenta minantur. ridicule hic quidam coniciunt quod Anchises exemplo equi ductus per quem periit imperium Troiae pronuntiaverit equos istos bellum significare. sed falsum est; idem quippe iudicium suum ex interiore scientia prolatum sequenti et contraria disputatione dissolvit dicendo (...)

b) Uenusta pronuntiatio

PORPH. Hor. sat. 1, 1, 68: Tantalvs a labr<i>s sitiens fvgientia captat flvmina. Poena, quam fabulae Tantalos adscripserunt, auaros urgeri ait, quia, ut ille inter aquas siliat, ita hi abstinentes a pecunia, quam possident, egentibus similes sint. Sed uenusta<s> **pronuntiatione** exprimenda est.

c) Efectes de la pronúncia en l'auditori: el desmai d'Octàvia

SERV. Verg. Aen. 6, 861: EGREGIVM FORMA IVVENEM ET FVLGENTIBVS ARMIS Tria sunt secundum Carminium: pulchritudo, aetas, virtus. Significat autem Marcellum, filium Octaviae, sororis Augusti, quem sibi Augustus adoptavit. hic sexto decimo anno incidit in valetudinem et periit octavo decimo in Baiano, cum aedilitatem gereret. Huius mortem vehementer civitas doluit: nam et adfabilis fuit et Augusti filius. ad funeris huius honorem Augustus sescentos lectos intra civitatem ire iussit: hoc enim apud maiores gloriosum fuerat et dabatur pro qualitate fortunae; nam Sulla sex milia habuit. Igitur cum ingenti pompa adlatus et in campo Martio est sepultus. Ergo modo in Augusti adulationem quasi epitaphion ei dicit. et constat hunc librum tanta **pronuntiatione** Augusto et Octaviae esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium, nisi Vergilius finem esse dixisset. qui pro hoc aere gravi donatus est, id est massis: nam sic et Livius argentum grave dicit, id est massas.

PRONVNTIO

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 37: VICTAM sic et in septimo “vincor ab Aenea”. *se victam pronuntiat velut victam. Alii iratam tradunt.*

CLAVD. DON. Aen. 7, 485-486: *cui regia parent armenta et late custodia credita campi: melius autem est propter cumulandam laudem Tyrri “late” pronuntiare quam “lati”*: in latitudine enim multa specialia intellegi possunt, ne unus campus minuat studium praeferentis. in appellatione campi continuatio intellegitur et una planities; si enim camporum diceret, interpositos significaret montis aut tumulos, qui inde multos campos efficerent. rediit ad aliam partem laudis cervi; nam ab his quae communia sunt omnium cervorum transit ad ea quae propria ipsius fuerunt; quippe multi alii reperiri potuerunt et grandes et cornibus satis superque sublimes. [Geymonat: late F¹M¹γVω, Serv.: latin FMγ¹rAN]

2. Indicacions sobre les *distinctiones*

a) *Singillatim*

PORPH. Hor. epist. 2, 2, 99: Quis? quis: Singillatim **pronuntianda sunt** haec pronomina.

DON. Ter. Eun. 379 4 TIBI EQVIDEM DICO <MANE> singillatim ista **pronuntianda sunt**, ex quibus intellegatur non cessare Chaeream, quin adhuc impellat et trudat.

b) *Singula/singulis*

DON. Ter. Eun. 943: 2 PRO D. F. hoc loco simulata perturbatione sui Parmenonem terret Pythias. 3 PRO D(EO) F(IDEM) haec singula **pronuntianda sunt** pauido et attonito uultu.

DON. Ter. Eun. 986: 1 HEM QUID AMAT haec singula **pronuntianda sunt**, ut stuporem nimiae indignationis ostendat.

DON. Ter. Hec. 516: 3 PERII QUID AGAM singula **pronuntia**, ut perturbatam ostendas.

DON. Ter. Phorm. 294: 3 IMPRVDENS TIMVIT ADVLESCENS SINO σχῆμα διανοίας; συγχώρησις. 4 *Et singula pronuntianda*, ut plura uideantur.

DON. Ter. Phorm. 751: DESERTA EGENS IGNOTA singula **pronuntianda sunt** argumenta: haec enim ad ueniam statum proferuntur.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 349: IMPIVS ANTE ARAS probavit impium, qui ante aras. *et singula pronuntianda.*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 731: NATE haec singula **pronuntianda sunt**, quia perturbatis iugis non datur sermo, *nec gaudentibus, nec dolentibus. quidam adfectuose distinguunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 295: *PRIAMIDEN HELENVM hoc totum cum admiratione pronuntiandum est.*

SERV. Verg. Aen. 4, 19: HVIC VNI FORSAN POTVI SVCCVMBERE CVLPAE *bene ‘forsan’, quasi adhuc dubitet.* singula **pronuntianda sunt**: ingenti enim dicta sunt libra, quibus confessioni desiderii sui quandam inicit refrenationem. [Geymonat: forsitan F, GLK V, 509, 12 corr. F¹, forsam PR]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 93: EGREGIAM VERO LAVDEM ironia est, inter quam et confessionem sola interest pronuntiatio: et ironia est cum aliud verba, aliud continet sensus. *sane huius verbi initium tractum est, quia proprie egregium dicebatur, quasi in grege amplissimum, quod emeret ex grege. singula autem hic pronuntianda sunt et morandum in singulis verbis; habent enim singula invidiam.*

SERV. Verg. Aen. 12, 800: DESINE IAM TANDEM singula **pronuntianda sunt**. Dicendo autem ‘tandem’ odium perseverantis ostendit.

CLAVD. DON. Aen. 1, 383-385: *vix septem convulsae undis euroque supersunt, ipse ignotus. egens Libyae deserta peragro Europa atque Asia pulsus*: singula verba quam teneant vim quem ve habeant intellectum necessario noscendum est. ait enim bis denis navibus veniebam: designatione numeri magnis copiis motam navigationem suam voluit demonstrare. vix septem convulsae undis euroque supersunt: qui vult animum dolentis competenter excutere separatis singulis **pronuntiare** debet, vix, ut ostenderet se magna cum difficultate evasisse, septem, ut ex magno numero exiguum quid superesset, convulsae undis euroque supersunt, hoc est dissolutae duplici malo, vi maris et tempestatum. ad adprobendam vero calamitatem suam

utitur occasione loci ac temporis dicendo ipse ignotus, quod est in rebus humanis extremum, in alienis terris nullius habere notitiam, egens, quod fuit infelicitatis augmentum, si enim non egeret, non esset ei cuiusquam notitia necessaria. iuncta igitur fuerunt mala duo, ut incognitus esset et egens, et additum est ad cumulum malorum ut solitudo quoque et deserta concurrerent, ut nihil ad victum vel ex agresti ministerio suppeteret nec inveniretur quispiam qui miserere posset. Europa atque Asia pulsus: duas partis orbis nominavit, de tertia parte conticuit, quae Africae fuit et in ipsa positua loquebatur

SCHOL. uet. Iuv. sat. 3, 180d: [179 Aedilibus albae] (Hic ultra vires habitus nitor): potest esse genitivus 'huius habitus nitor', possunt et singula **pronuntiari** nominativo casu. |

SCHOL. uet. Iuv. sat. 8, 103: 1d Phidiacum v(ivebat ebur): Phidias statuarius fuit. 2 Cum ἔκφρωνῆσαι **pronuntiandum**, ut signa vivere videantur.

c) *Separatim*

DON. Ter. Hec. 523: 1 ATQVE ECCAM VIDEO apparet mulierem fugere et auersari ob conscientiam, et ideo hoc separatim **pronuntiandum**.

DON. Ter. Eun. 530: HEVS HEVS ECQVIS HIC EST haec separatim **pronuntianda sunt**, nam apparet inter haec uerba pulsatam ianuam personare.

DON. Ter. Eun. 636: 8 HEM BIDVVM H(IC) M(ANENDVM) E(ST) <'hem'> interiectio laborantis animi; 'biduum' sic **pronuntia** ut longum nimiumque tempus; tum deinde 'hic' tamquam in loco solo atque tristi.

CLAVD. DON. Aen. 3, 593: *dira inluyies*: non respicimus dira inluyies, sed separatim **pronuntiandum est** et absolute intellegendum, ut sit quod respeximus dira inluyies fuit. non suffecerat nominasse inluyiem, ait et dira.

CLAVD. DON. Aen. 11, 198-9: *saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes*: quod de bubus dictum est separari convenit, ne fiat vitium, si porcis et pecudibus iungantur; non enim cohaeret mactantur Morti boum corpora et mactantur saetigeros sues et pecudes. quocirca distinguendum est multa boum circa mactantur corpora Morti et separatim **pronuntiandum** saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes, ut singula diversis animalium generibus aptentur et sit, sicut est, plena locutionis integritas: boves intellegamus esse mactatos, iugulatam vero porcorum et pecorum multitudinem. in flammam non tantum ad porcos et pecora verum etiam ad boves pertinet, ut sit boves mactantur in flammam et porci ac pecora iugulantur in flammam.

d) *Incerta distinctione*

DON. Ter. Phorm. 255: 4 CREDO HOC RESPONDE MIHI hoc incerta distinctione **pronuntiat**. [Prete: responde hoc γ]

e) *Simul*

DON. Ter. Phorm. 950: <NOLO VOLO> VOLO NOLO primo singula separatim, deinde simul utraque **pronuntianda sunt**.

f) *Sine lectionis intercapedine*

SCHOL. VERON. Aen Aen. 7, 341. EXIM. Asp.: statim. Haec sine ulla lectionis intercapedine **pronuntianda sunt**, quia κοφοπρόσωπον induxit hoc ex nocendi festinatione ideoque illam perfecto officio induxit loquentem. Sic et in primo (A.1, 689) Cupido matri non respondit. Et 'Gorgoneis venenis infectam' abusive, non quoniam Gorgonis angues habeat, sed quoniam ut Gorgo serpentibus armata fuerit. [Geymonat: exim Mγ: exin γ¹RV]

g) *Separo*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 627: *NVNC OLIM modo 'olim' futuri temporis: et quidam separant pronuntiantes, ut sit 'nunc' modo, 'olim' postea, quasi dicat 'vel nunc vel olim, quocumque dabunt se tempore vires', quia quotienscumque valuerunt Poeni bella renovaverunt: nam ideo ait 'pugnent ipsique nepotesque'*

CLAVD. DON. Aen. 2, 557: <*iacet ingens litore truncus avulsumque umeris caput et sine nomine corpus*>. iacet: nec fuit qui funus eius debitae sepulturae mandaret. ingens: honore vel corpore. litore: ubi litare consueverat, quoniam intra domum et ante aras constabat occisum. truncus: atque utinam non divisus in partis! et sine nomine corpus: ordinatur iacet ingens corpus et sine nomine. nonnulli hic sine nomine sine dignitate accipiunt, sed non ita est; nam cum corpori detractum fuerit caput, erit sine nomine, cum cognosci nequiverit. iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus: separanda sunt haec a

superioribus dum **pronuntiantur**, ne intellectus patens facta confusione turbetur. ab accusativo enim casu transiens si ad nominativi casus declinationem **pronuntians** veniat, facit vitium iungens Troiam incensam et prolapsa videntem Pergama, tot quondam populis terrisque superbum regnatorem Asiae et iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus, ut semel positum iacet ad tria supra dicta pertineat, quae ipsa tria cum nominativo sunt posita, superiora vero cum accusativo, proinde haec oportet separari.

CLAVD. DON. Aen. 3, 319: *Hectoris*, inquit, *Andromache Pyrrhin conubia servas?* post coniugium Hectoris nobilis atque fortis, qui filius fuerit tanti regis, Andromache, quae tanti viri consortio antea iungi meruisti, nunc observes coniugium Pyrrhi? haec nomina secundum dicentis animum sic debemus posita intellegere, ut sciamus duo dicta cum laude, tertium vero cum vituperatione. unde cum **pronuntiamus**, Hectoris et Andromachae nomen debemus attollere, deicere tertium Pyrrhi, quoniam et ipse hostis fuerat et patris eius memoria esse debuit odiosa; Achilles enim Hectorem peremit. insultatio et iniuria ultima fuit, ut interemptoris filius uxorem teneret occisi.

CLAVD. DON. Aen. 9, 132-133: huic ex occulto respondit dicens *tot milia, gentes arma ferunt Italiae*: hunc locum cum **pronuntiamus**, separare debemus tot milia, separare gentes, ne coniuncta vitium faciant, si dicamus tot milia gentes, separatione vero facta non semel intellegamus positum tot, ut sit tot milia, tot gentes arma ferunt. quod ipsum sic intellegitur posuisse atque dixisse, ut adsereret se nec illud metuere, quod cum auxiliis Aeneas sperabatur esse venturus. hinc transit ad aliam quaestionem; potuit enim dici frustra contendimus contra eos qui diis et fatis volentibus ad Italiam venerunt. [Geymonat: post milia *dist. Tib.*, *edd. ante Ribbeck*]

CLAVD. DON. Aen. 9, 308-310: *protinus armati incedunt, quos omnis euntis primorum manus ad portas, iuvenumque senumque, prosequitur votis*: quos omnis euntis cum **pronuntiamus**, separare debemus quos et moram facere, dehinc dicere omnis euntis primorum manus ad portas, iuvenumque senumque. si enim de duobus dixerimus quos omnis, faciemus vitium male **pronuntiando**, ut dicamus quos omnis euntis qui fuerunt duo. ordinari autem debet sensus sic: quos euntis, id est Euryalum et Nisum, primorum, et senum et iuvenum, omnis manus, hoc est multitudo ad portas votis prosequitur, optans scilicet bona. primi eos prosequerantur, ad quos cura pertinebat et summa tractatum publicorum, iuvenes vero, quibus adhuc fuerat laborandum et excitabantur exemplo, senes vero, qui quicquid Nisus et Euryalus fuerant adgressi mirabantur omnes: ergo isti votis prosequerantur duos et ad incerta pergentis.

CLAVD. DON. Aen. 9, 427-428: Nisus contra ait *me, me, adsum qui feci, in me convertite ferrum, [o Rutuli]* deficientis vox fuit per nimium dolorem. denique quod animus tenebat non potuit semel effundere. ait ergo me et, cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum me, tertio, ubi coepit paulatim sese colligere, adiunxit adsum qui feci, quarto in me convertite ferrum. cum igitur haec **pronuntiantur**, separanda sunt, ne coniuncta minuunt intellectum magna subtilitate dispositum. quod autem duplicatum est me, infra completum est adiectione facta verborum quae inter initia secuta non fuerant. si, inquit, reum in vos admissi quaeritis, Rutuli, praesto sum, audite confitentem et ferrum retorquete in me ab exitio innocentis. me percutite, me poenis quibus volueritis absumite. me quippe auctore et inventore factum constat quicquid vobis inflictum est.

CLAVD. DON. Aen. 9, 208-209: *non, ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter*: non separandum est a sequentibus, cum versum ipsum **pronuntiare** coeperimus, tunc dicendum ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter. nam si totum iungamus, erit maledictum potius quam iusiurandum. aut quicumque oculis haec aspiciat aequis: aut Iuppiter aut dei alterius numen cui aequitas placet. [Geymonat: non *dist. M², Tib., Ribbeck et Sabbadini*; <non distinguendum> *DServ.*, non ita *continuat Mynors*; cf. Ker, *PCPhs*, 10, 1964, 40-41]

h) Descripció de com ha de ser la *distinctio* (generalment *sic... ut*) també altres fórmules

DON. Ter. Ad. 43: 3 FORTVNATVM ISTI PVTANT utique uxorem non ducere. dicit autem Romanis id uideri, quos spectatores habet. Menander †τωμανκαριαμυ† γυναϊκ' οὐ λαμβάνω” 4 ET QVOD FORTVNATVM ISTI PVTANT quidam putant sic **pronuntiandum** ‘et quod fortunatum isti putant uxorem’, et haec bona et concinnata locutio est. 5 *Et* ‘putant’ bene dicit is, cui displicet aliena sententia. ‘isti’ autem id est: hi qui a me dissentiunt

- DON. Ter. Andr. 958, 2: 1 NVNC SIC ESSE HOC VERVM L(VBET) ‘sic’ delicate **pronuntiandum est** et separatim distinguendum. [Prete: sic *om.* CP]
- DON. Ter. Eun. 187: ME HOC MACERABO BIDVVM **pronuntiandum** ‘biduum’, ut si dixisset ‘biennio’.
- SERV. Verg. Aen. 12, 577: DISCVRRVNT ALII AD PORTAS PRIMOS QVE TRVCIDANT subaudis ‘inproviso’: et haec simul **pronuntianda sunt**, ut simul facta videantur, quo vehementer vis bellica possit agnosci. ‘*primosque trucidant’ autem, id est qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes.*
- CLAVD. DON. Aen. 1, 327-328: *o, quam te memorem, virgo? namque haut tibi vultus mortalis nec vox hominem sonat, o dea. cum pronuntiatum fuerit o dea, sic debet dici certe, an Phoebi soror, an nympharum sanguinis una, ut sit certe, an Phoebi soror an nympharum sanguinis una, sis felix nostrumque leves quaecumque laborem.* [Geymonat: *dea dist. Tib.; <o dea certe hic o distinguendum, ut post inferat dea certe confirmans opinionem suam, et conclusio est syllogismi> DServ.*]
- CLAVD. DON. Aen. 1, 347-348: *scelere, inquit, ante alios inmanior omnis quos inter medius venit furor.* hoc loco sic est retinenda pronuntiatio, ne sic intellegamus, ut Pygmalioni in scelere commisso defensio relinquatur per venialem statum. sic enim plurimi imprudentes volunt, ut furor medius inter Sychaeum et Pygmalionem venerit. hoc si ita est, defendi potest Pygmalionis factum, si non voluntate, sed furore peccavit, et videbitur Sychaeus Pygmalionem furentem potuisse perimere ac per hoc fient pares. quod ne ita sit, sic **pronuntiandum est**, ut Sychaeus ita ut fuit innoxius, Pygmalion vero sceleratior aliis omnibus demonstretur quos in facinus inpulit furor. alii, inquit Vergilius, si in crimina gravissima ceciderunt, furor fecit, hoc est amor aut insania aut animi dolor, et possunt habere veniam facti, Pygmalion vero inde sceleratior per aliorum comparationem demonstratur, quia voluntate, non casu aut necessitate scelus admisit. quod ipsum ut melius adstrueret, paucis expressit, ut talis perpetrandi sceleris diceret causas quae reum multorum criminum Pygmalionem fortissime detinerent. [Geymonat: *scelere-furor iunge totum. nam aliter non procedit, si segreges quos-furor. Serv.; item Tib.*]
- CLAVD. DON. Aen. 1, 637: *at domus interior regali splendida luxu instruitur.* (...) idcirco non sic **pronuntiandum est**, ut simul universa iungantur, sed separentur hoc modo: at domus interior regali splendida luxu et interiecta mora dicamus instruitur, ut iam splendida ex iugi consuetudine melius ornaretur propter Aenean. et Didonis enim splendori adsignari debuit hic ornatus et Aeneae contemplatio considerari, ne regina ante adventum Aeneae nullum regiae ambitionis cultum videatur habuisse aut Aeneas humilis redderetur, si nihil propter ipsum praeter consuetudinem iungeretur ornatui. domus ergo interior excolebatur solito melius.
- CLAVD. DON. Aen. 2, 291-2: *si Pergama dextra defendi possent etiam, hac defensa fuissent:* quia poterat Aeneas dicere auxiliabor captae urbi, ille praevenit et ait contra tantam vim humanam nihil posse virtutem. et subnexuit huius rei probationem, si possent, inquit, Pergama humano auxilio communiri etiam hoc est adhuc, et mea potuit dextera defendi. sic ergo **pronuntiandum est**, ut dicamus si Pergama dextera defendi possent etiam. sic enim et alio loco (4, 38) positum legimus “placito ne etiam pugnabis amori?” hoc est adhuc. ipso verbo hic quoque usus est, scilicet potuisse sua dextera defendi patriam, si ei adhuc incolumitas sineretur. [Geymonat: *possent disting. M², Tib., <etiam: multi distinguunt, ut sit adhuc, ut etiam arma tenentem (Aen. 5, 485), sed melius est etiam haec> Serv.*]
- CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu:* (...) hos versus nonnulli male **pronuntiando** intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic **pronuntiandum** et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad

sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in casu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genialis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in casu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processu ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. (...) [Geymonat: *danaum disting.* M², *adn. Lucan. 6, 204, DServ Aen. 3, 376, Tib.;danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Mynors; cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-70, 80]*

CLAVD. DON. Manuscripta 37 (1993), lib. 6, pag. 8, linea: 20 [56] PHOEBE. Hic moram facere debemus et sic **pronuntiare** sequentia.

CLAVD. DON. Aen. 7, 484-485: *Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum nutribant Tyrrhusque pater*: hic versus habet non parvam confusionem, si personarum ratio lateat. nonnulli enim sic **pronuntiant**, ut dicant cervus erat forma praestanti et cornibus ingens Tyrrhidae pueri. quod si ita remanserit reliquum, non apparebunt qui eum retraxerint uberibus matris. proinde personae constituendae sunt, ut intellectus fiat illustrior. (...)

CLAVD. DON. Aen. 9, 390: *Euryale, infelix qua te regione reliqui [quave sequar]*: in hoc versu diversa distinctio est; infelix enim sic in medio positum est, ut et Niso et Euryalo possit adiungi. si Niso, sic **pronuntiandum**, ut dicamus Euryale et hoc nomine suspensio consequatur infelix qua te regione reliqui? deinde accedat qua ve sequar? ut inde magis infelix Nisus, quia nesciit cum amicum perderet et ignorabat ubi amicum deberet inquirere. alia distinctio est Euryale infelix, ut miserationis videatur esse cum perditum nominat, et ideo infelix, quia amici peritioris gressus observare non potuit: qua te regione reliqui? quave sequar? inde quoque infelix, quia sic erraverit, ut inveniri non posset. iudicium hic legentis est necessarium, ut sequatur utrumque aut deligat alterum quod putaverit melius. mihi tamen videtur secundum animum Nisi tantum doluisse perditum, ut se potius infelicem diceret, quia tardius respexit. denique addidit accusationem suam dicendo qua te regione reliqui? non dixit qua me regione reliquisti, ut inde infelix Nisus, quia nesciit cum perderet et perditum tarde intellexit. [Geymonat: *infelix dist.* M², *euryale P²*; <infelix- reliqui: se infelicem dici qui dolet, non illum propter quem dolet> *Serv.*, <melior haec distinctio, ut infelicem eum dicat, quam ut ad se referat> *schol. Veron.*, <alia distinctio est Euryale infelix> *Tib.*]

CLAVD. DON. Aen. 9, 657-8: *mortalis medio aspectus sermone reliquit et procul in tenuem ex oculis evanuit auram*: hunc locum sic **pronuntiare** debemus: sic orsus Apollo mortalis, hoc est constitutus sub hominis forma, tunc dicendum medio aspectus sermone reliquit. antequam responsum acciperet, medium sermonem reliquit et deseruit humanos aspectus et in auram tenuem repente discessit. medius sermo qui communicatur cum alio vel medius qui non inpletur aliqua occurrente causa, quod intellegendum est in praesenti; multa enim adhuc dici potuerant, sed in corpore mortali deum diutius esse non decuit, proinde ulterius videri noluit et abscessit.

CLAVD. DON. Aen. 10, 146-7: *Illi inter sese duri certamina belli contulerant, media Aeneas freta nocte secabat*: illis inter se certantibus Aeneas in otio non fuit; agebat quippe navigationem huic etiam tempore noctis intentus. hunc locum cum **pronuntiamus**, sic debemus distinguere, ut aequora adsignemus media, non noctem, hoc modo: media Aeneas freta et faciamus moram et sic dicamus nocte secabat, ut ostendatur regis properantis instantia et labor, qui nec noctem metuebat nec medium maris.

- CLAVD. DON. Aen. 10, 229: *vigila et velis inmitte rudentis*: (...) haec est una distinctio: est et altera, ut sic **pronuntiemus**: vigilasne, deum gens? ut suppresso interim nomine divini sanguinis diceret prolem, atque ut melius ostenderet notam loqui personam, addidisse nomen eius: Aenea, vigila. si, inquit, vigilas, persevera in eo et habenas omnis velis inmitte. exhortatio istiusmodi fuit in duplicatione eiusdem dicti, ut cetera attentius audiret. illud vero non erat in totum dubitantis, quod post incertae vocem subsecutum est Aenea, vigila. videtur enim removisse in quo dubia fuit dicendo Aenea, vigila, quia gubernans navem dormire non debuit. sequitur personae loquentis evidens demonstratio, ut Aeneas nosset quae omnium nomine loqueretur, in quo ipso et gesta posset apertius noscere. [Geymonat: *Aenea dist. Tib., edd., deum gens Serv. Aen. 2, 148, Townend, 'PVS', 9, 1969-1970, 85-86.*]
- CLAVD. DON. Aen. 10, 807: *dum pluit, in terris ut possit sole reducto exercere diem*: hunc locum cum **pronuntiamus**, ibi moram facere debemus ubi dixit dum pluit et sic addere in terris ut possit sole reducto exercere diem, ut rusticus vel viator fugiens grandinem tamdiu se abscondat quamdiu pluit, reducto vero sole exeat de lateribus et in terris exerceat diem, scilicet ut operetur rusticus et viator reliquum itineris adgrediatur ac repetat. ceterum si ita **pronuntiemus**, ut pluit in terris velimus esse, fiet vitium, non poetae, sed male pronuntiantis; pluit enim in terras dicimus, non pluit in terris. [Geymonat: *pluit M² Tib., qui hic distinguunt, terris dist. P², <dum pluit hic distinguendum; nam si iunxeris dum pluit in terris erit archaismos; debuit enim dicere in terras>Serv.*]
- CLAVD. DON. Aen. 12, 210-211: *numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras, cum semel e silvis imo, de stirpe, recisum matre caret posuitque comas et bracchia ferro, olim arbos, nunc artificis manus aere decoro inclusit patriusque dedit gestare Latinis*: hunc scrupulum qui declinare voluerit sic **pronuntiare** debet et sic intellegere, ut quod dictum est imo separetur, ut sit ab imo abscisum, hoc est ab inferiore arboris parte et a stirpe eius. talibus inter se firmabant foedera dictis prospectu in medio procerum, tum rite sacratas in flammam iugulant pecudes et viscera vivis eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras: cum verborum supra dicta forma concessisset, fiebat consequenter quod pertinebat ad sacrificiorum ritum: in flammam fundebatur sanguis animalium et, antequam morerentur, extrahebantur eorum viscera et aris inponebantur. At vero Rutulis inpar ea pugna videri iamdudum et vario misceri pectora motu: supererat ut iuraret et Turnus, sed Rutulis condicio ipsa iam coeperat displicere.
- CLAVD. DON. Aen. 12, 41-42: *quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet) prodiderim, natam et conubia nostra petentem?* (...) hic locus nisi cautius fuerit **pronuntiatum**, intellectum integrum non dabit. Latinus enim ubi necessitatem passus est nominandi triste illud quod in Turno metuebat, ne omen adferret pugnaturo, interposuit Fors dicta refutet, ut quod dicturus fuerat de morte Turni nec audiret Fortuna nec faceret. ergo, cum **pronuntiamus**, sic debemus distinguere quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet Italia, ad mortem si te et suspendere, ut separatum sit Fors dicta refutet et sic sequatur prodiderim, sic rursus separandum natam et conubia nostra petentem. ordinemus iam totum: quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet Italia, si te petentem natam et nostra conubia ad mortem prodiderim? Fors dicta refutet. (...)
- CLAVD. DON. Aen. 9, 52-53: *et iaculum attorquens emittit in auras, principium pugnae, et campo sese arduus infert*: iecit telum, lege scilicet observata bellorum; nulli enim fas est movere arma vel telum iacere priusquam mittat qui ducit exercitum. iacit autem, non ut aliquem feriat, sed ut sollemnitatem compleat et legem. denique Turnus in auras iaculum, non in hominem contorsit. hyperbaton hic debet adverti, cuius causa, cum **pronuntiatum**, totum debet uno tractu suspendi et illic finiri ubi primo verbo respondetur ex fine. coepit enim sic atque ita ordinatur: Turnus ut antevolans venit et ait equis erit me cum, iuvenes, et misit telum, clamorem excipiunt socii fremituque sequuntur horrissono: ecce quo loco respondit universis quae fecerunt hyperbaton. descripti sunt actus Rutulorum: videamus quid Troiani post haec.
- CLAVD. DON. Aen. 9, 145: *at non viderunt moenia Troiae Neptuni fabricata manu considerare in ignis?*: (...) proinde, cum **pronuntiamus**, moenia Troiae extollere debemus, ut fuerint magna, Neptuni etiam nomen cum laude extendere, ut muros Troiae ille fecisse videatur qui integri elementi habeat potestatem, rursus, cum dicimus considerare in ignis, ita intellegamus, ut nullae ipsorum reliquiae post flammam superesse valuerint. redigitur dehinc intellectus ad eum

- finem, quia, si magna et dei manu constructa perdiderunt, multo facilius possent praesentia perdere, quae non fulcirentur tanto firmitatis subsidio nec tali niterentur auctore.
- CLAUD. DON. Aen. 12, 155: *vix ea. vix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit terque quaterque manu pectus percussit honestum*: hunc locum cum **pronuntiamus**, sic debemus distinguere, ut dicamus *vix ea*, hoc est statim quod ea dicta sunt, et sic sequantur cetera de lacrimis et verberibus pectoris. haec cum videret Iuno, talia subiunxit: *non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno, adcelera et fratrem, si quis modus, eripe morti aut tu bella cie conceptumque excute foedus*: [Geymonat: <totum iungendum cum-percussit, ne videatur diverso tempore et lacrimare et pectus percutere, cum utrumque simul fiat> DServ.]
- CLAUD. DON. Aen. 12, 897-8: *saxum circumspicit ingens, [saxum antiquum, ingens], campo quod forte iacebat, limes agro positus, litem ut discerneret arvis*: (...) hunc locum **pronuntiantes**, cum diximus campo quod forte iacebat, et moram interponere debemus et separare limes agro positus, ne male iungendo nos faciamus vitium quod poeta non fecit. *vix illum lecti bis sex cervice subirent, qualia nunc hominum producit corpora tellus: vix, inquit, illum, non dixit illud; limiti enim, non saxo respondit, perdiderat quippe saxi nomen et limes, non saxum dicebatur. quod autem ait vix et addidit lecti, adiecit et duodecim cervice subirent, totum ad difficultatem tollendi pertinet, sed tamen cum laude Turni.*
- SCHOL. Bob. Cic. Flac. 17: *Quod se velle dixit, id sutores et zonarii conclamarunt. Hoc testimonium est civitatis?* ... ως in clausula **pronuntiandum est** ... quid sit testimonium. Ad quod destruendum . . . ab oratore praemissa est dicendo sutores et zonarios, ut vulgaribus et sordidis artificiis appareat humilitas personarum nec ullum genus publicae maiestatis obtineat. [Orelli: *qui – temebat* habet B – *sua* B (et in lemmate et in commentario): om. ceteri / *quod se velle.. est civitatis* habet B – *zonarii*] *coriarii* PT]
- SCHOL. BOB. Cic. Mil. 14: *Itaque ego ipse decrevi. . . .* retinenda hic **pronuntiatio** est, ut illud sapiat: ego ipse, qui P. Clodio inimicus fui, qui Miloni praeter ceteros faveo. Nihil eius causae obfuit illud decretum, ut ei non sim etiam ipse refragatus. [Orelli: *Itaque idecrevi* habet B
i) *Interrogatiue/ interrogatiua figura p./ cum interrogatione*
- PS. ACRO Hor. epod. 12, 22: CVI PROPERABANTVR] Interrogatiue **pronuntiandum**. [Keller-Holder: *properabantur?*]
- PORPH. Hor. carm. 3, 4, 5: Auditis: His distinguendum et **pronuntiandum** interrogatiua figura. Dicit autem audire se uocem Musae can<en>t<i>s [Keller: similes interrogationes habes apud Ou. fast. V 549 ('fallor'? an arma sonant?) Sen. Troad. 371 sq. 648 sq. Aus. epist. 24 (25), 132]
- PORPH. Hor. epist. 2, 2, 70: Verum p[1]urae sunt: Interrogatiue **pronuntiandum**. [Keller-Holder: *post opstet interrogationis signum pon. codicum Horat. pars Porph. schol. Ev*]
- PORPH. Hor. epod. 16, 23: Sic placet an melivs quis habet svadere? secvnda: Sic placet interrogatiue **pronuntiandum est**. Sensus: hoc nempe placet? an numqui uestrum habet melius, quod suade<a>t? Et adtende figuram elocutionis, an melius quis[que] habet suadere? 'Suadere' [uadere] enim uerbum loco nominis positum est pro suadela, quia sic accipiendum: an quis habet meliorem suadelam?
- PORPH. Hor. sat. 1, 10, 53: <Nil comis tragici et reliqua: Ordo est:> Tragici Acci nihil mutat Lucilius? Et hoc interrogatiua figura cum hironia quadam **pronuntiandum**, quia ex contrario intellegendum est. Comis autem Lucilius propter urbanitatem dicitur, et 'mutat' pro eo, quod est 'emendat', positum est. Facit autem haec Lucilius cum alias, tum uel maxime in tercio libro; meminit VIII. et X.
- DON. Ter. Ad. 253: 4 DE AMICA potest hoc et interrogatiue **pronuntiari**.
- DON. Ter. Ad. 924: 3 TV IVBES HOC DEMEA interrogatiue **pronuntiandum** totum; ita erit una persona et breuiter ostendetur ex huius uerbis, quid prior dixerit Syrus.
- DON. Ter. Andr. prologus, 17: 1 FACIVNT NE INTELLEGENDO 'ne' quidam corripiunt et cum interrogatione **pronuntiant**, quidam producunt. Quorum alii 'ne' pro nonne accipiunt, id est non, alii 'ne' pro ualde, ut (Ad. 540) 'ne ego homo sum infelix' et Cicero (Catil. II 3, 6) 'ne illi ueh. e'. 2 Et hoc melius, nam statim infert 'quorum aemulari exoptat n.p.q.i.o.d.' (20-21) 3 NE nimis, multum, plurimum.'
- DON. Ter. Eun. 653: 11 1 EVNVCHVM QVEM DEDISTI NOBIS QVAS TVRBAS DEDIT aut σύλληψις, ut (Verg. Aen. 1 573) 'urbem quam statuo, uestra est', aut 'quem' cum

interrogatione **pronuntiandum**, ut sit qualem. 2 Et quidam uolunt ‘quem’ subdistinguere, quasi dicat ‘qualem’, sed nesciunt hac figura multum ueteres usos esse; ‘eunuchum’ enim ad ‘dedisti’ uerbum rettulit nunc. ad ‘dedit’ ergo propter aliud ἄξιωμα adsumendum extrinsecus ‘is eunuchus’; nam quotiens uno nomine aut pronomine diuersae declinationis enuntiationes comprehenduntur, necesse est quod alteri accommodatum fuerit ab altero discrepare. 3 QVEM DEDISTI QVAS TVRBAS DEDIT et ‘quem’ et ‘quas’ sic accipe, quasi dixerit ‘qualem eunuchum’ et ‘quales turbas’. [Prete: eunuchus D (-mD²)]

DON. Ter. Eun. 733: SED THAIS MVLTO ANTE VENIT interrogatiue **pronuntiandum est**. et scias de his esse interrogationibus hanc ipsam, in quibus ita quaerimus, ut quod interrogatur responsuri nobis ipsi nescire uideantur.

DON. Ter. Phorm. 56: 2 SI QVIS QUID REDDIT MAGNA H(ABENDA) <E(ST) G(RATIA)> hoc qui interrogatiue **pronuntiauerit**, parum belle explicat conceptam sententiam.

DON. Ter. Phorm. 132: 1 †CVM TV HORVM NIHIL REFELLES VINCAM SCILICET † hoc interrogatiue **pronuntiandum est**. [Prete: sense interrogació]

DON. Ter. Phorm. 136: 1 QUID NARRAS admirantis uox est, non interrogantis. 2 † HOC QVOD AVDIS † sic **pronuntia**, quasi periturum contempleris Getam et iam eum sub certo interitu defleas. [Prete: Duxit. DA: Quid narras? GE. Hóc quod audis.

DON. Ter. Phorm. 159: 3 FVISSET TVM ILLOS MIHI AEGRE ALIQVOT DIES interrogatiue quidam **pronuntiant** totum, nempe ‘fuisset t(um) i(llos) m(ihi) ae(gre) a(liquot) d(ies)?’ [Prete: Nón potitus ésem: fuisset tum illos mi aegre aliquót dies,]

DON. Ter. Phorm. 162: 2 TIBI QVIA SVPEREST DOLET laborauit, ut ostenderet plus esse ‘dolet’ quam ‘aegre est’; et ideo insanum ait Antiphonem, qui in ea fortuna positus quae aduersae contraria est, idem patiatur quod miser. et est figura ὑπόζευξις, nam ad utrumque ‘aegre est’ sufficere potuit. scire autem debemus <et> enuntiatue et per interrogationem hoc ipsum posse **pronuntiar**.

DON. Ter. Phorm. 525: 1 IAM NE EA PRAETERIIT interrogatiue **pronuntiandum**. [Prete: iam] iamne PLp]

SCHOL. uet. Iuv. sat. 10, 185d: Sed qualis (rediit): interrogative **pronuntiandum**. [Jahn: sed qualis rediit?]

SCHOL. uet. Iuv. sat. 14, 15: 1d Mitem animum (et mores modicis erroribus aequos praecipit): interrogative **pronuntiar** potest, sed melius ironicos. 2 Per ironiam dictus est sensus: mitem animum praecipit Rutil[i]us: an putas eum saevire, qui gaudet plagarum strepitu? 3 Ironicos ‘et mores modicis erroribus aequos’, quia nemo sine vitio est. 4 (Modicis erroribus aequos): id est tol[l]erabilibus indulgentes.

PS. ASCON. Verr. 253, 22: “De populo accedere?” Hucusque <a> capite quod est “At enim” interrogative **pronuntiandum est**, et contra responsive “Omnes reiecti sunt”.

Omnia, inquit, facta sunt ne quis de populo redemptor fieret, qui aut pupillo parceret aut conscius praedae praetoris non esset.

(...) Respondetur Ciceronem impensam operis parvam putare, non moram: ‘sed has’ inquit ‘angustias temporis non timuit Habonius propter conuentiam Verris’.

ADNOT. Lucan. 7, 664. EXIGUAE C. per interrogationem **pronuntiandum**, ac si diceret ‘parumne est me cum stirpe procumbere, si orbis removeatur exitium?’ [Housman obruit? Exiguae clades sumus orbe remoto?]

ADNOT. Lucan. 8, 528. T<u> P. P. per interrogationem **pronuntiandum**. [Housman tu, Ptolomaeae, potes Magni fulcire ruinam, / sub qua Roma iacet?...]]

DON. Ter. Hec. 63: 6 1 EM DVXIT **pronuntia**, ut mirantem ostendas. [Prete: EXD^mVXIT A, em duxit *eff. corr. rec.*]

DON. Ter. Hec. 570: 1 HOC MIHI VNVM EX PLVRIMIS MISERIIS (...) 2 Et uide an quasi cum gemitu et percontatiue **pronuntiandum sit**; etenim ‘si’ (v. 56) obscuram locutionem facit, nisi forte cum uel quod significat. 3 HOC MIHI VNVM EX PLVRIMIS MISERIIS R. F. MALVM ex omnibus malis ‘reliquum’ cum dicat, maximum malum significat; nam non mediocre est, quod omnium miseriarum est ultimum et inter multa mala reliquum. - quod si accipimus, possumus et nos interrogatiue **pronuntiare**.

- DON. Ter. Phorm. 159: 3 FVISSET TVM ILLOS MIHI AEGRE ALIQVOT DIES interrogatiue quidam **pronuntiant** totum, nempe ‘fuisset t(um) i(llos) m(ihi) ae(gre) a(liquot) d(ies)?’ [Prete: Nón potitus éssem: fuisset tum illos mi aegre aliquót dies,]
- DON. Ter. Phorm. 162: 2 TIBI QVIA SVPEREST DOLET laborauit, ut ostenderet plus esse ‘dolet’ quam ‘aegre est’; et ideo insanum ait Antiphonem, qui in ea fortuna positus quae aduersae contraria est, idem patiatur quod miser. et est figura ὑπόζευξις, nam ad utrumque ‘aegre est’ sufficere potuit. scire autem debemus <et> enuntiatue et per interrogationem hoc ipsum posse **pronuntiar**.
- CORNVT. Pers. sat. 3, 108: § SVMMOSQVE PEDES ATTENDE M. Q. N. F. econtra digitorum sumrnitas siue in manibus siue in pedibus si frigida fuerit, infirmitatem insinuat. (2) ergo ‘nil calet’ et ‘nil friget’, quod ait, aut ipsius aegroti interrogantis uerba sunt et aliter **pronuntiandum est**, quoniam ex cupiditate manuum sumrnitates pedumque frigescent, aut uerba sunt respondentis. [Jahn: “nil calet hic.” Summosque pedes attinge manusque/ “non frigent”.]
- PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 148: “De populo accedere?” Hucusque <a> capite quod est “At enim” interrogatiue **pronuntiandum est**, et contra responsive “Omnes reiecti sunt”. Omnia, inquit, facta sunt ne quis de populo redemptor fieret, qui aut pupillo parceret aut conscius praedae praetoris non esset. Respondetur Ciceronem impensam operis parvam putare, non moram: ‘sed has’ inquit ‘angustias temporis non timuit Habonius propter conuentiam Verris’. [Orelli: de populo accedere]
- j) *Cum admiratione/ exclamatione*
- PS. ACRO Hor. sat. 1, 1, 109: § Laudet diuersa] Ad sermonis sui sensum, quem inchoauerat, recurrit. Cum coeperit autem dicere nullum hominum statu rerum suarum gaudere et laudare diuersa, a quibus dissentiret, tamen auarum ait solum proposito suo gaudere (ex Porph.). Haec autem admiratio **pronuntiantis** non ad illud pertinet, quod auarus se non probet, sed quod nemo alius
- PORPH. Hor. epod. 12, 7: Malus undique membris: Hoc iam **pronuntiandum** uel efferendum cum admiratione.
- PORPH. Hor. sat. 1, 1, 108: Illvc, vnde abii, redeo, nemon vt avarvs se probet ac potivs. Ad sermonis sui sensum, quem inchoauerat, recurrit. Cum coeperit a<n>te<a> dicere nullum hominum statu rerum suarum gaudere et laudare diuersa: a quibus dissentire tamen auarum ait, qui proposito suo gaudeat solus. Haec autem admiratio **pronuntiantis** non ad illud pertinet, quod auarus se probet, sed quod nemo alius.
- DON. Ter. Ad. 96: 1 NVLLVM HVIVS SIMILE FACTVM hac comparatione Micio tangitur, quasi ipsius culpa sit, non fratris. 2 NVLLVM HVIVS SIMILE <FACTVM> hoc cum admiratione indignantis est **pronuntiandum** et ardentibus in Micionem oculis; et subaudiendum est ‘esse’ aut ‘inueniri’. 3 HAEC CVM ILLI MICIO DICO TIBI DICO ‘illi’ pro in illum et ‘tibi’ pro in te.
- DON. Ter. Ad. 259: 1 FRATREM noue dixit ‘unam rem fratrem’.FRATREM 2 *Sed ego puto ‘fratrem’ non subdistinguendum sed legendum contexte usque ad ‘principem’. nam si distinxeris ‘fratrem’, bis erit ‘arbitror’ subaudiendum, et supra et infra. quod si ‘fratrem’ inferioribus iunxeris, et cum admiratione **pronuntiabitur** et subaudietur ‘quam mihi’.* hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A: fratrem corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)]
- DON. Ter. Ad. 262: 1 QVIN OMNIA admiratiue additum ‘quin’ et sic **pronuntiandum**. [Prete: qui ignominia A, quin omnia eff. corr. rec. (N supra lineam addens, ceterasque litteras IGN I, delens) cum ω Don. Arus. 502 putarit codd. qui ignominias sibi post putauit Umpf. Fleck’ qui quom omnis res sibi.. Fleck²]
- DON. Ter. Andr. 663: 1 DAVVS INTERTVRBAT ‘Dauus’ cum admiratione **pronuntiandum**. 2 INTERTVRBAT deerat, ut et hic ‘Dauus’ diceret, sed plus intulit ‘interturbat’. 3 Et ‘inter’ modo † **pronuntiabat** habetur significatio †; est enim auctiua particula, ut (Plaut. Merc. V 1, 4) ‘interfectus, interemptus’.
- DON. Ter. Andr. 719: 2 NVNC MISERA QVEM C(APIT) D(OLOREM) cum admiratione **pronuntia** ‘quem’ et cum exclamatione quadam.

DON. Ter. Eun. 233: 2 QUID INTEREST hoc admirantis <est> et ideo sic **pronuntiandum**.
 COMM. Lucan. 8, 95 HOC IVRIS HABEBAT INTANTVM FORTVNA CAPVT hoc cum admiratione **pronuntiandum est**. [Housman 94... O maxime coniunx,/ O thalamis indigne meis, hoc iuris habebat/ In tantum fortuna caput?]
 ADNOT. Lucan. 8, 454. QUANTUM SPES ULTIMA id est etiam Lentulus Pompeio imperavit, quid faceret, quia in ultimis rebus omnis [homo] liber est ad loquendum. ‘Quantum’ cum admiratione **est pronuntiandum**. [Housman: ...quantum, spes ultima rerum,/ libertatis habes!...]
 LACT. PLAC. Stat. Theb. 2, 486: ET SANCTVM (POPVLIS PER SAECVLA NOMEN/ LEGATVM) definitio legati. et cum exclamatione **pronuntiandum**. ut sensum exaggerationis adiuuaret, sanctum, legationis nomen adiecit.

3. Mètrica

DON. Ter. Phorm. 537: 1 ADIVVERIT secundum V **pronuntiari** <non> debet. text problematic [Prete: adiuverit *codd.* adiuerit editt.]
 SERV. auct. Verg. Aen. 2, 124: *MIHI quidam graviter pronuntiandum tradunt ‘mihi’, hoc est Sinoni.*
 SERV. Verg. Aen. 10, 24: MOERORVM pro ‘murorum’ antique: nam veteres pleraque eorum quae nos per ‘u’ dicimus, per ‘oe’ diphthongon **pronuntiabant**. Hinc est ‘moerorum’ pro ‘murorum’ et e contra ‘punio’ pro ‘poenio’, quod verbum a poena venit, hinc est et “Punica regna vides”, cum Poenos ubique legerimus. hoc autem facit orthographia Graeca: nam quam nos ‘u’ habemus, illi diphthongon habent ‘ou’: et ideo putarunt posse pro hac littera, licet non eandem, diphthongon poni. [Geymonat: moerorum PV¹: murorum MP²Rωγ, *Tib.*, mororum V]
 SERV. Verg. georg. 1, 194: NIGRA PERFVNDERE AMVRCA olei sordibus, sed his, quae praecedunt; nam sordes, quae sequuntur oleum, faeces vocantur. et ‘amurca’ per ‘c’ scribitur et per ‘g’ **pronuntiatur**, ut ‘C.’ Gaius, ‘Cn.’ Gnaeus. et ‘perfundere’ pro ‘vidi perfundentes’. [Geymonat: murga A, amurga M]
 SERV. auct. Verg. georg. 1, 185: *POPVLATQVE veteres ‘populo’ ‘munero’ ‘aucupo’ ‘lucto’ dicebant, nos addita ‘r’ littera pronuntiamus.*
 CLAVD. DON. Aen. 7, 521: *nec non et Troia pubes: Troia sic pronuntiare debemus, ut, cum ipsa patria significatur, duae syllabae fiant, quando aliquid ipsius, tres syllabae numerentur, ut nunc prima sit tro, secunda i, tertia a.* [Geymonat: Troïa]
 CLAVD. DON. Aen. 11, 346-351: *det libertatem fandi flatusque remittat cuius oh auspiciam infaustum moresque sinistros (dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur) lumina tot cecidisse ducum totamque videmus consedissee urbem luctu, dum Troia temptat castra fugae fidens et caelum territat armis: (...)*Troia castra sic **pronuntiare** debemus, ut Troia non duas, sed tris syllabas faciat, tro separatim et vocales i et a separatim. castra quoque non solos parietes, sed exercitum dictum debet intellegi. huius loci sensus sic ordinatur: licet arma mihi mortemque minetur cuius ob auspiciam infaustum moresque sinistros lumina tot cecidisse ducum totamque videmus consedissee urbem luctu, dum Troia temptat castra fugae fidens et caelum territat armis. [Geymonat: Troïa]
 PORPH. Hor. sat. 1, 1, 1: Qvi[d] fit Maecenas. Mirari se ait tantam esse animis hominum inconstantiam, ut omnibus aliena sors uitae magis quam propria[e], siue eam ratio dederit siue fortuna elegerit, placeat. Qui autem circumflexe **pronuntiandum**. Significat enim ‘quare’, sicut etiam multi locuntur dicentes ‘qui fieri potest’ pro ‘quomodo fieri potest’. Signate autem locutus est dicens: ratio dederit, fors obiecerit.
 PORPH. Hor. epod. 11, 9: In quis amantem languor et silentium arguit: ‘Argui<t>’ media syllaba producta **pronuntiandum**, quia praesentis temporis est.
 DON. Ter. Ad. 27: 3 IERANT ‘ierant’ producta <I> **pronuntiandum**, quod nos addita V ‘iuerant’ dicimus. tale est illud Vergilii (Aen. 2, 25) ‘nos abiisse rati et uento petiisse Mycenae’. [Prete: ierant *codd.* (iue *Wag.*)]
 CLAVD. DON. Aen. 8, 423: *hoc tunc ignipotens caelo descendit ab alto: augmentum illorum est quae superius dicta sunt, relictam coniugem formosam et blandam, stratum molle medio noctis desertum, laborem deliciis praepositum. Vulcanus enim in tali negotio et urgente tempore, in ea causa quae vehementer urgebat, uxore in periculo fili suspensa non misit aliquem, sed ipse*

caelo relicto perrexit. hoc cum **pronuntiamus** producenda est o, non ut adverbium loci sit et fiat vitium, sed sit hoc caelo id est eodem in quo gesta sunt quae superius dixit: ceterum, si speluncae locum significare voluisset, diceret huc descendit. [Geymonat: hoc caelo *iungit Tib.*]

DON. Ter. Eun. 283: 2 SINE BIDVVM HOC PRAETEREAT et hoc lentius; nam si aliter **pronuntiaueris**, secreta produntur.

4. Altres

a) En relació al fet de creació dramàtica/ oratòria

DON. Ter. Excerpta de comoedia, 8, 1: In plerisque fabulis priora ponebantur ipsarum nomina quam poetarum, in nonnullis poetarum quam fabularum, cuius moris diuersitatem antiquitas probat. nam cum primum aliqui fabulas ederent, ipsarum nomina **pronuntiabantur**, antequam poetae **pronuntiaretur**, ne aliqua inuidia ab scribendo deterreri posset. cum autem per editionem multarum poetae iam esset auctoritas acquisita rursus priora nomina poetarum proferebantur, ut per ipsorum uocabula fabulis attentio acquireretur.

DON. Ter. Excerpta de comoedia, 8, 9: deuerbia histriones **pronuntiabant**, cantica uero temperabantur modis non a poeta sed a perito artis musicae factis. neque enim omnia isdem modis in uno cantico agebantur sed saepe mutatis, ut significant qui tres numeros in comoediis ponunt, qui tres continent 'mutatis modis cantici'.

DON. Ter. Excerpta de comoedia, 8, par. 11: huiusmodi carmina ad tibiae fiebant, ut his auditis multi ex populo ante dicerent, quam fabulam acturi scaenici essent, quam omnino spectatoribus ipsius antecedens titulus **pronuntiaretur**. agebantur autem tibiis paribus, id est dextris aut sinistris, et imparibus. dextrae autem tibiae sua grauitate seriam comoediae dictionem praenuntiabant, sinistrae [Serranae] acuminis leuitate iocum in comoedia ostendebant. ubi autem 'dextra et sinistra' acta fabula inscribebatur, mixtim ioci et grauitates denuntiabantur.

DON. Ter. Ad. praefatio, 1, 8: saepe tamen mutatis per scaenam modis cantata, quod significat titulus scaenae habens subiectas personis litteras M. M. C.; item deuerbia ab histrionibus crebro **pronuntiata sunt**, quae significantur D. et V. litteris secundum personarum nomina scriptis in eo loco, ubi incipit scaena.

DON. Ter. Ad. praefatio, 1, 10: Hanc dicunt ex Terentianis secundo loco actam etiam tum rudi nomine poetae itaque sic **pronuntiatam** 'Adelphoe Terenti', non 'Terenti Adelphoe', quod adhuc magis de fabulae nomine poeta quam de poetae nomine fabula commendabatur.

DON. Ter. Andr. praefatio, 1, 6 (7): **pronuntiataque** est 'Andria Terenti' ob incognitum adhuc nomen poetae et minoris apud populum auctoritatis ac meriti.

DON. Ter. Eun. praefatio, 1, 10: haec edita tertium est et **pronuntiata** 'Terenti Eunuchus' quippe iam adulta commendatione poetae ac meritis ingenii notioribus populo.

DON. Ter. Phorm. 315: 2 ITA NE PATRIS A(IS) CON(SPECTVM) V(ERITVM) H(INC) A(BISSE) adhuc narratur fabula de Terentio et Ambiuio ebrio, qui acturus hanc fabulam oscitans et temulentus atque aurem minimo inscalpens digitulo hos Terentii **pronuntiauit** uersus. quibus auditis exclamauit poeta se talem eum scriberet cogitasse parasitum, et ex indignatione, qua eum saturum potumque deprehenderat, delinitus <est> statim. 3 Haec labra lingens ut ebrius et ructans ut potus et satur **pronuntiauit** actor bonus.

CLAVD. DON. Aen. 1, 180-190: Ait ergo *Aeneas scopulum interea conscendit et omnem prospectum late pelago petit, Anthea si quem iactatum vento videat Phrygiasque biremis aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici. navem in conspectu nullam, tris litore cervos prospicit errantis, hos tota armenta sequuntur a tergo et longum per vallis pascitur agmen. constitit hic arcumque manu celerisque sagittas corripuit, fidus quae tela gerebat Achates, ductoresque ipsos primum capita alta ferentis cornibus arboreis sternit, tum vulgus et omnem miscet agens telis <nemora inter frondea turbam. nec prius absistit quam septem ingentia victor corpora fundat humi et numerum cum> navibus aequet: (...) reprehenditur enim temerarium voce, quod dixerit a tergo sequuntur: et reuera vitium est, non poetae, sed pessime **pronuntiantium**. nam tris cervos errantis in litore sequebantur alii, alii a tergo per vallis pascebantur. ponamus iam verba ipsa cum pronuntiatione sua et ordinatione: tris litore cervos prospicit errantis, hos tota armenta sequuntur, eos scilicet tris qui cum ipsis per litus*

errabant, alios vero a tergo pascentis describit per vallis, ut sit ordo et a tergo longum per vallis pascitur agmen; non enim omnes errabant aut omnes pascebantur, sed alii subiecti fuerant oculis eius, alii vero fuerant post ipsum. subiciamus exemplum: similis enim versus est (ecl. 2, 10) “Thestylis et”, hoc est et Thestylis, “rapido fessis messoribus aestu”; item (4, 418) “puppibus et laeti nautae inposuere coronas”, hoc est et puppibus; item (3, 137) “subito cum tabida membris”, hoc est cum subito. ipsi quoque numeri gregum diversitatem significant; de errantibus quippe pluraliter dixit armenta sequuntur, de pascentibus vero ait et a tergo longum per vallis pascitur agmen. peius autem poetae vitium foret, si non fecisset locorum et numerorum separationem, nec fieri hoc vitium debuit nec factum esse manifestum est, ut tamquam in memor sui singulari numero concluderet quod per pluralem sumpserat descriptionem. in litore enim positos dixit pluraliter hos tota armenta sequuntur, in vallibus vero pascitur agmen singulari numero expressit. huc accedit quia qui pascitur non errat et qui errat non pascitur.

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 56: “Dixi”. Moris veterum fuit, cum satis visum esset fluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendae orationis imponere, ut dicerent ad ultimum “Dixi:” quod etiam, ab utraque parte oratione consumpta, ut in consilium <iudices> dimitterentur, praeco soleret **pronuntiare** “Dixerunt”. Bene ergo Tullius denuntians adversariis compendium brevitatis hoc verbo usus est “Dixi”. Non autem ibi finitur prima Actio. Inducentur enim dehinc a Tullio testes, quorum verba in oratione conscribere nullius elegantiae fuit. Multis autem diebus prima Actio celebrata est, dum testes Verris producuntur criminum diversorum, dum recitantur publicae privataeque litterae: quibus rebus adeo stupefactus Hortensius dicitur, ut rationem defensionis omitteret, adeo percussus Verres, ut abiret in exilium sua sponte. Nec quid amplius in iudicio gestum est nisi quod Tullius, metuens ne tantum negotium paene tacitum praeteriret, finxit Verrem comperendinationi praesto fuisse, ut bis defensus accusaretur iterum. Et quemadmodum victoriae consuluerat brevitate dicendi, ita laudem eloquentiae tamquam repetita accusatione est consecutus reliquorum conscriptione librorum, qui ceteros consequuntur. [Orelli: dixi G1 2. A: uncis inclusit O]

b) *Libera lingua*

PORPH. Hor. sat. 1, 3, 51: At est trivulentior atque plus aequo liber. Simplex fortisque habeatur. Simpliciter uulgo pro mansuetis et modestis dicuntur. Hic simpliciter dixit, qui quod sentiat de amico, libera lingua **pronuntiet** [Et ingenii sumus, ut non tantum uita amicorum non tegamus, sed etiam] ...; et honesto nomine acer dicatur.

PORPH. Hor. sat. 1, 4, 74-75: In medio qui scripta foro recitent, sunt multi: Ἐν ὑποκρίσει per ἀνθυποφορᾶν hoc **pronuntiandum est**, deinde inferendum qua<si> per responsum quoddam: quique lauantes. Et est sensus: Sed dicis multo<s nim>i<e> gloriari in uersibus suis, ut eos etiam in medio foro recitent; consentio, ac non tantum ibi, uerum etiam <in> balneis haec fieri, quippe cum suauiter resonans uox ipsos uersus gratiosiores faciat. Sed totum hoc urbanissima amaritudine dicitur.

c) *Latine*

Donatus, Andria, actus 1, v. 194: 5 NON OEDIPVS si Latine **pronunties**, genetius Oedipi faciet, si Graece, Oedipodis.

d) προ[σ]τα[κ]τικῶς

PORPH. Hor. epist. 1, 16, 1: Ne perconteris, fundus meus: Id est: ne forte perconteris, uel προ[σ]τα[κ]τικῶς **pronuntiat**, ut sit: ne perconteris, scribetur tibi forma loquaciter et situs agri. Scribit autem Quintio de aequanimitate ac temperancia sua, qua <s>e paruo contentum esse demonstrat arguens alios dissimulatis uitiis magis bonos uideri uelle quam fieri.

e) ἀσυνδέτως

DON. Ter. Eun. 1057: QVOD VIS DONVM P. A. M. O. (...) 5 Alii uero ἀσυνδέτως **pronuntiant**: primo ‘donum’ et sic ‘praemium’ quasi unam partem orationis.

f) ἐν ἐξουθενισμῶι

COMM. Lucan. 3, 62 SEMPERQ • LABORANT A • hoc ἐν ἐξουθενισμῶι **pronuntiandum est**.

PVNCTVM

1. Distinctio

a) Personatges

PORPH. Hor. sat. 1, 9, 52: Magnum narras: Ne necesse sit frequenter ostendere, quis quae uerba habeat aut unde incipiat loqui, hoc obseruandum est: deinceps ut supra, ut, ubi duo **puncta** interposita sunt, alteram personam loqui intellegas. Certe iam sensus ipse docet, quid Horatius, quid ille molestus dicat.

PVTO

1. Accepció textual

- PS. ACRO Hor. carm. 2, 13, 21: FORV<A>E REGNA PROSERPINAE] Furua mystico nomine Proserpina dicebatur, aut furuae ‘flauae’ matronomicon, ut (Verg. georg. I 96): Flaua Ceres. Alii uolunt furuae nigrae positum, unde et furta **putant** dicta, quod committuntur obscuro. [Keller-Holder: fo^uruē A forue A1 Ac furuē z furue C furuae cett. Pph. Porph. Schol. γ]
- PS. ACRO Hor. epist. 2, 1, 154: Fustis] Non **puto** ‘crucis’ dici, quippe de ingenuis † sed p<a>ene uel a canibus tractum est: nam cum fustes metuunt, a morsibus abstinent. Quia fustuuario multabantur auctores infamium carminum. [Keller-Holder: fustes Emy E² uar. Φ corr.]
- DON. Ter. Ad. 173: 1 GEMINABIT NISI CAVES hoc comminantis est, non iubentis ferire; sed quia longe stat Parmeno, ‘gemina’ **putauit** dictum. 2 Et GEMINABIT plagam. 3 GEMINABIT NISI CAVES non singularem pugnum et anum dabit, sed geminatos duplicatosque numero inferet. [Prete: gem. nisi caves *codd.* nisi caves gem. *Fleck. Dz.*]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 112: LVXVRIEM SEGETVM bene ‘luxuriam’, ut ostendat rem superfluam et nocituram, nisi amputetur. [*officere*] et bene luxuriam pascit, non segetem. sane ‘luxuriam’ iuxta antiquos multi dictum **putant**, cum ‘luxuria’ dicatur.
- SERV. auct. Verg. georg. 3, 3: CETERA QVAE VACVAS T. C. M. hoc est fabulae, quae delectationi esse poterant, et occupare mentes curis solutas, iam descriptae a multis in omnium ore versantur. et aliter: legitur et ‘carmine’, et, ut **puto**, rectius: non enim dicit ‘cetera carmina’ iam vulgata, sed ‘cetera omnia’ absolute, id est ceterae omnes res vulgatae. [Geymonat: carmine F¹P: carmina FMRVωγ, schol. Bern., Serv. B. 6, 41, periit in Π₃]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 636: MVNERA LAETITIAMQVE DEI id est *Liberi patris, ac per hoc* vinum: aut certe ut multi legunt ‘laetitiamque die’, id est diei, ut supra dicta munera sint multorum dierum usui sufficientia, intellegamus autem missa aliqua etiam ad usum diei. † *in caesi dilegitur. non nulli ‘dii’ legunt, sicut veteres ‘famis fami’.* Plautus in *Mercatore* “qui aut Nocti, aut Dii, aut Soli, aut Lunae” (*Mer.* 4-5). sane quidam hunc versum intellegi non **putant** posse, ut est ille “quem tibi iam Troia”. [Geymonat: dei MPRΠ₆ωγ, Tib.; cf. v. 734, *Georg.* 1, 208 et Valmaggi, ‘BFC’, XXI, 1914, 16]
- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 51: IN LATVS quidam inter ventrem et latus percussum intellegunt. [*multi ita volunt intellegi ‘in latus stetit, in alvum contorsit hastam.’*] quidam deesse aliquid **putant**, ut sit sensus ‘inclinans se in latus ad ictum vehementiorem intorsit hastam’, nam si latus equi accipias, contrarium erit quod subiunxit ‘alvum’. [Geymonat: <↑>DServ., ferit Mb?, corr. M² alvum MR, schol. Ver. Aen. 8, 489, alvum Π₅]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 153: DECVRRERE bene praeterito usus est tempore ad exprimendam nimiam celeritatem: ostendit enim iam factum. sane ‘decurrere’ iuxta analogiam dixit, non, ut imperiti **putant**, decurrerunt. [Geymonat: decurre V]
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 327: SI QVA MIHI DE TE et SI QVIS MIHI PARVVLVS ‘qua’ et ‘si quis’ addita **putantur**: nam integrum est ‘si suscepta fuisset ante fugam suboles, et mihi parvulus aula luderet Aeneas. [Geymonat: quia Π₅]
- SERV. auct. Verg. Aen. 5, 251: MELIBOEA alii **putant** Miliesia. pro Meliboe ensis: est autem civitas Thessaliae Meliboea.
- SERV. Verg. Aen. 6, 545: EXPLEBO NVMERVM ut diximus supra, ‘explebo’ est minuum: nam ait Ennius “navibus explebant sese terrasque replebant”, quem Caper secutus cum de praepositione ‘ex’ tractaret, hoc exemplum posuit. sensus ergo est: minuum vestrum numerum et reddar tenebris. nam circa Aenean et Sibyllam aliquid lucis fuisse intellegimus, quippe circa vivos: unde paulo post “respicit Aeneas subito” et reliqua. alii ‘explebo’ male **putant** ‘complebo’ esse, umbrarum scilicet a quibus discesserat numerum. alii ‘explebo numerum’ dicunt esse finiam tempus statutum purgationi et in corpus recurram, ut hoc sit ‘reddarque tenebris’—nam legimus “clausae tenebris et carcere caeco”—ut sit sensus: irascaris mihi quasi homo, nonne et ego homo futurus sum? alii dicunt: cur irascaris? in locis his sum, quamdiu vitae per vim ereptae expleam tempus, post ‘tenebris’, id est meis sedibus, reddar. sed haec omnia congrua loco non esse manifestum est: non enim intellegere possumus Sibylla aliud volente, scilicet ut abscederet, Deiphobum ad aliud respondisse.

- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 398: *IN HOSTES quidam 'in enses' legunt et melius hoc putant, quam in hostes.* [Geymonat: enses Pωγ: hostes MRVbdfhnt, *Tib., ex v. 554 et Aen. 2, 511*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 683: *AGMINIBVS TOTIS deest 'ab': et significat eos primo fugatos esse, mox occisos: aut certe aliquos fugatos, aliquos interemptos. quidam dubium putant, utrum 'ab agminibus totis terga dedere', an 'ab agminibus versi'.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 303: *DORSO INIQVO dorsum est durior harena, quae remeantibus fluctibus et euntibus plerumque densetur et in modum saxi durescit, quod a nautis pulvinus vocatur, a Graecis θῖν: Homerus παρά θῖνα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης. Probus 'vadi dorso' pro 'vado' dictum putat, ut in georgicis "dorso nemoris". INIQVO sibi nocenti.* [Geymonat: vadi P: vadis MP1Rωγ, *GLK V, 573, 6, Tib., Mynors, Harrison, Delvigo, Testo Virgiliano' 55-62 et Timpanaro, 'Virgilianisti' 66-68*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 333: *SVGGERE TELA MIHI ordo est: suggere tela mihi, quae in campis Iliacis in Graecorum stetero corporibus: nullum enim dextera mea in Rutulos sine causa iaculabitur telum eorum, quae iam sunt caede hostium comprobata. qui vero 'steterunt que in corpore Graium' per coniunctionem, non per pronomen legunt, hi non 'que' sed 'autem' debuisse dici putant, et mutatam a poeta coniunctionem. alii 'que' coniunctionem pro 'enim' ponunt, ut "primaque oriens erepta iuventa est"*
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 147: *QVA VISA EST FORTVNA PATI quatenus, in quantum permisit: et sic ait 'qua visa est', ut supra "coeant in foedera dextrae, qua datur". sane latenter ostendit, favorem numinum sine concessione factorum non posse procedere. et quidam putant Vergilium 'quoad visa est Fortuna' reliquisse, ut sit 'quoad visa est' usque quo.* [Geymonat: quoad *Arus. 505, 1; Visa at M, aleaest P, visa est M²P², 'an quaad visast' Sabbadini]*
- SCHOL. Bern. Verg. ecl. 6, 74: *Quid loquar ut Scyllam Nisi, quemadmodum Silenus locutus est. Aut Scyllam Nisi et reliqua. Sciendum est in hoc loco, utrum Virgilius de una an de duabus Scyllis loquatur; sed si de una, quae est Nisi, eum falli putamus; inde melius intellegendum est, eum de duabus loqui, et per 'aut' coniunctionem disiunctivam fabulas earum caute secernit, et in sexto libro Aeneidos Virgilius dicit duas Scyllas esse, dicens (v. 286): 'Scyllaeque bifformes.' Una Nisi, altera Forci, quarum fabulae hae sunt.*
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, 311: *cana. Barbis. Nunc de quadrupedibus; nam 'barbam' hominum, 'barbas' pecudum dicimus; ita dicit Caper. Tamen hoc Cominianus uincit, dicens: 'Errant qui in hominibus 'barbam', in hircis 'barbas' dici putant, sed recte 'barbam' in uno homine singulariter et pluraliter in pluribus dicas.'*
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 96: *Flaua, propter aristarum maturitatem. 'Flauam' quidam putant dictam, quae flavescentibus frugibus frugibus faueat. Iunilius dicit. Nequiquam, sine causa. Spectat Olympo. Quasi sedeat in caelo et prospiciat, laborantibus fauens. Iunilius dicit.*

2. *Distinctio*

a) *Seqüencia*

- DON. Ter. Ad. 43: 3 *FORTVNATVM ISTI PVTANT utique uxorem non ducere. dicit autem Romanis id uideri, quos spectatores habet. Menander †τωμανκαριαημ† γυναῖκ' οὐ λαμβάνω"*
- 4 *ET QVOD FORTVNATVM ISTI PVTANT quidam putant sic pronuntiandum 'et quod fortunatum isti putant uxorem', et haec bona et concinnata locutio est. 5 Et 'putant' bene dicit is, cui displicet aliena sententia. 'isti' autem id est: hi qui a me dissentiant*
- DON. Ter. Ad. 259: 1 *FRATREM noue dixit 'unam rem fratrem'. FRATREM 2 Sed ego puto 'fratrem' non subdistinguendum sed legendum contexte usque ad 'principem'. nam si distinxeris 'fratrem', bis erit 'arbitror' subaudiendum, et supra et infra. quod si 'fratrem' inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur 'quam mihi'. ___ hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens.* [Prete: frater A: fratrem *corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 218: *SPEMQVE METVMQVE INTER DUBII spes bonorum, metus malorum; et ideo subiunxit 'seu vivere credant, sive extrema pati'. et hoc loco 'seu' pro utrumne. et quidam commodius distingui putant 'spem que metumque inter' et sic subiungunt 'dubii seu vivere credant sive extrema pati'. [Geymonat: post dubii disting. M², <↑>DServ.]*

SERV. Verg. Aen. 3, 91: LIMINAQVE ‘que’ brevis est pro longa posita: quod hac ratione defenditur: aut quia omnia monosyllaba ad artem non pertinent et his licenter uti possumus, aut certe quia omne μόριον, id est particula, quae sui substantiam non habet, membrum **putatur** superioris orationis: quod si est, ‘liminaque’ quasi una pars orationis est, et potest ‘que’ finalitatis ratione vel produci vel corripri.

SERV. auct. Verg. Aen. 9, 116: ITE DEAE PELAGI alii hucusque volunt matrem deum locutam: *prope enim videtur absurdum ipsam indicare quae sit, cum iam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat.* alii iungunt ‘genetrix iubet’: *et putatur melius, quia postea ait <10, 220> quas alma Cybebe numen habere maris nymphas que e navibus esse iusserat.*

CLAVD. DON. Aen. 4, 651: *dulces exuviae*: hic suspendenda pronuntiatio est nec iungendum *dum fata deus que sinebant*, ne expressum mire moriturae vexemus adfectum, ut putetur illas vestes amare desisse, quas in tantum diligebat, ut earum favillas suis voluerit misceri cineribus. amat igitur has ostendens quod illas non odii, sed amoris causa se cum decreset incendi. hanc ergo esse meliorem pronuntiationem et hunc praeponendum intellectum tunc apparebit, cum sensus fuerit ordinatus, ut excludamus eos qui iungendum **putant** dulces exuviae dum fata deus que sinebant, ut videantur illo usque dulces quo fuerat peritura. quodsi amor earum mortis tempore recessisset, non diceret accipite hanc animam, quo adfectu ostendit cum his se interire voluisse quas amabat. sensus ergo integer sic est, quo expresso ipse se intellectus sine cuiusquam opera demonstrabit: *dulces exuviae, vixi quamdiu deus et fata sinebant et quem dederat cursum fortuna peregi, accipite hanc animam meque his exolvite curis.*

CLAVD. DON. Aen. 9, 390-391: *Euryale, infelix qua te regione reliqui <quave sequar>*: in hoc versu diversa distinctio est; infelix enim sic in medio positum est, ut et Niso et Euryalo possit adiungi. si Niso, sic pronuntiandum, ut dicamus Euryale et hoc nomine suspensio consequatur infelix qua te regione reliqui? deinde accedat qua ve sequar? ut inde magis infelix Nisus, quia nesciit cum amicum perderet et ignorabat ubi amicum deberet inquirere. alia distinctio est Euryale infelix, ut miserationis videatur esse cum perditum nominat, et ideo infelix, quia amici peritioris gressus observare non potuit: qua te regione reliqui? qua ve sequar? inde quoque infelix, quia sic erraverit, ut inveniri non posset. iudicium hic legentis est necessarium, ut sequatur utrumque aut deligat alterum quod **putaverit** melius. mihi tamen videtur secundum animum Nisi tantum doluisse perditum, ut se potius infelicem diceret, quia tardius respexit. denique addidit accusationem suam dicendo qua te regione reliqui? non dixit qua me regione reliquisti, ut inde infelix Nisus, quia nesciit cum perderet et perditum tarde intellexit. [Geymonat: infelix *dist.* M², euryale P²; <infelix- reliqui: se infelicem dici qui dolet, non illum propter quem dolet> *Serv.*, <melior haec distinctio, ut infelicem eum dicat, quam ut ad se referat> *schol. Veron.*, <alia distinctio est Euryale infelix> *Tib.*]

CLAVD. DON. Aen. 12, 896-898: *saxum circumspicit ingens, <saxum antiquum, ingens>, campo quod forte iacebat, limes agro positus, litem ut discerneret arvis*: vitiosum **putatur** quod est honesta locutione mirabile. non enim saxum positus dixit, ut faceret per genera soloecismum, sed saxum iacebat tam grandi magnitudine, ut infinitis saeculis inmotum permansisset; ad hoc enim inter dominia fuit, ut lites possidentibus tolleret et esset limes. ordinandus est sensus, ut calumniam removeamus: limes agro positus fuerat, saxum ingens, ad hoc, ut litem discerneret arvis. hunc locum pronuntiantes, cum diximus campo quod forte iacebat, et moram interponere debemus et separare limes agro positus, ne male iungendo nos faciamus vitium quod poeta non fecit.

b) Paraules

PS. ACRO Hor. sat. 1, 2, 129: § Ve<pallida>] Quidam **putant** ‘uepallida’ unam partem orationis esse quomodo ‘uesana’; sed magis diuidendum est, ut ‘ue’ interiectio sit feminae timentis ac perturbatae. [Keller-Holder: tuę pallida B uepallida M cum r uae pallida. FRyl cum a Pph. Porph. ue.pallida Eλ ue.pallia D uel pallida u ue pallida vσg cum β’z- () Pseudacr. §: ‘Quidam putant uepallida unam partem orationis esse quomodo uesana; sed magis diuidendum est, ut ue interiectio sit feminae timentis ac perturbatae; Porph., cons. etiam schol. F: Quidam putauerunt uaepallidam nunc unam partem orationis esse . . . ut significet ‘ualde pallida.’ sed mihi uidetur

uae imitatio charactere dictum, ut illa perturbata mariti aduentu hanc lamentationis uocem proferat]

PORPH. Hor. sat. 1, 2, 129: Vae pallida lecto desiliat mulier[em]: Quidam **putauerunt** uae pallida[m] nunc unam partem orationis esse, ut Vegrandi s[ub]ubere coctum, quod ait Persius Flaccus, ut significet ‘ualde pallida’, sed mihi uidetur uae imitatio charactere dictum, ut illa perturbata mariti aduentu[m] hanc lamentationis uocem proferat. [Keller-Holder: tuę pallida B uepallida M cum r uae pallida. FRyl cum a Pph. Porph. ue.pallida Eł ue.pallia D uel pallida u ue pallida vsg cum β’z-]

c) Inici o fi de poemes:

PS. ACRO Hor. epist. 1, 15, 14: Hunc uersum quidam principiis iungendum **putant**.

PORPH. Hor. carm. 1, 7, 15: Albus ut obscuro deterget nubila caelo saepe Notus: Hanc oden quidam **putant** aliam esse, sed eadem est; nam et hic ad Plancum loquitur, in cuius honore et in superiore parte Tibur laudauit. Plancus enim inde fuit oriundus. Album autem Notum dixit, ut Graeci λευκὸν Νότον, quod serenum faciat. [Keller-Holder: nouum carmen incipiunt AFR2γδλ’παυς, non CR1α1 Porph. et Pseudacr. ad u. 1 expositio metr. Diom. Victor. Seru. de metr. sch. D In Dva2 maior littera initialis, sed nullum interuallum HORTATVR PLANCVM AD VOLVPTATEM A Ac. AD PLANCVM HORTATIO BE|NE VIVENDI Fu(2) AD PLANCVM NVMATIVM ORATIO BENE VIVENDI γ AD PLANCVM HORTATIO (HORATIO δλ |OR^TaT|o λ) AD BENE VIVENDVM δλ’π; in α legimus: hortatur Plancum ueluti quem et supra. Hanc oden quidam putant aliam esse Porph. schol. Dλφ, sed cf. Epileg. et illud quod de Munatio attulimus ad u. 9]

CLAVD. DON. Aen. 7, 1-2: huic libro initium datur *tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti*. fortassis aliquis **putet** inproprie caput libri constituisse Vergilium ideo, quia dixit tu quoque, cum ante hunc uersum nullum nominasse videatur. hoc aestimant qui interiecta nesciunt retrahere, ut quod ad tempus separatum est iungant. iste enim versus sublato medio de inferis tractatu Miseni exequiis iungitur; ab his enim discedens carminis cursus ad easdem redit et facit integram narrationem, ut recte posuerit tu quoque. melius autem apparebit haec adsertio, si unde discessum est (6, 232) repetamus: “at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum inponit sua que arma viro remumque tubamque monte sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo dicitur aeternumque tenet per saecula nomen”. sequi debuit tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti. interposita igitur de inferis carmina quod unum esse oportuit diuiserunt. sed et nunc unum est, quia unde se recessisse meminerat poeta remeavit. ergo recte superioribus haec nectens ait tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.

d) Inici o fi d’actes

DON. Ter. Andr. praefatio, cap. 2, par. 3: Difficile est diuisionem actuum in Latinis fabulis internoscere obscure editam: causam iam dudum demonstrauius unde autem aut quomodo quamuis aegre tamen intellegi distinguere possint, est operae pretium discere. principio dicendum est nullam personam egressam quinquies ultra exire posse; sed illa re plerumque decipimur, quod personam, cum tacuerit, egressam falso **putamus**, quae nihilo minus in proscaenio tacens loquendi tempus exspectat. est igitur attente animaduertendum, ubi et quando scaena uacua sit ab omnibus personis, ita ut in ea chorus uel tibicen obaudiri possint. quod cum uiderimus, ibi actum esse finitum debemus agnoscere confundit saepe lectorem illud, quod persona in superiore scaena desinens et in proxima incipiens loqui non intellegitur ingressa, quod ipsum experientes statim diiudicant de rerum ac temporum quantitate. potest enim fieri, ut et ingressa sit et egressa, quam praeue credimus de proscaenio non recessisse. posse autem quinto egredi personam, non et necesse esse dicimus, ut appareat ultra exire non posse, in tragoedia parcius exire et solere pariter et licere.

e) Personatges

DON. Ter. Ad. praefatio, cap. 1: in hac primae partes sunt ut quidam **putant** Demeae, ut quidam Syri. quodsi est, ut primas Syrus habeat, erunt secundae Demeae, tertiae Micionis et sic deinceps. quamquam etiam sunt, qui **putant** primas Micioni dandas, secundas Syro, tertias Demeae. nam quod ait Terentius “senes qui primi uenient TerHec. 23” non ad partes, quas dicimus, sed ad ordinem pertinet exeuntium personarum.

DON. Ter. Ad. 323: QUID FESTINAS MI GETA Probus personae assignat hoc Sostratae, Asper non uult ad omnia seruum respondere, sed nutricem **putat** hoc loqui. ‘festinas’ autem perturbaris et commotus es. [Prete: quid festinas... recipe *Sostratae dant codd., etiam Probus, teste Don., qui monet Cantharae eadem uerba dedisse Asperum.*]

DON. Ter. Ad. 336: 1 AV MI HOMO SANVS NE ES hoc ex persona nutricis legendum est: illa enim dissimulandam rem **putat**. [Prete: au. *Sostratae dant CPDLEbFη Cantharae cett. codd. editt. au (semel) ADE (alterum au add. in E corr. ant.)*]

DON. Ter. Andr. 754: 3 Quidam **putant** esse unam personam, Dauī scilicet dictum superius Mysidis non satis manifestum Chremi in maledicti similitudinem deriuantis. [Prete: male dicis *Mysidi dant codd. Dauo autem Don. editt.*]

DON. Ter. Andr. 933: 2 ARRIGE A(VRES) P(AMPHILE) hoc Simo uidetur dicere, ut alii **putant**, ipse sibi Pamphilus. [Prete: quid ais *Simonem dat A et quid tu ais? Arrige... Pamphilo*]

DON. Ter. Eun. 312: 1 SIVE ADEO DIGNA RES EST si persona Parmenonis est, ‘sive’ abundat. 2 *Et* pro expletiva coniunctione est modo; in quibusdam omnino non legitur. 3 ADEO aut abundat aut ‘nimis’ significat uel ‘satis’. 4 SIVE ADEO DIGNA RES EST si Chaerea dicit, hic ordo et sensus est: fac si uis nunc, si adeo digna res est, ubi tu neruos intendas tuos, ut promissa appareant, ut <sit> ‘sis’ si uis <et> ‘ut’ addatur <ad> id quod est ‘fac promissa appareant’. 5 VBI TV NERVOS INTENDAS TVOS utrum obseene hoc, ut seruus, an μετ’αφορικῶς: ubi laborare ac periclitari debeas? 6 Sed melius legunt, qui hoc totum ad personam applicant Chaeraeae. 7 *Et* melius, quam qui Parmenonem hoc **putant** loqui ‘sive adeo digna res est’. [Prete: *uersum uel Chaeraeae uel Parmenoni dat Don. Parmenoni codd. editt. Chaeraeae cont. Linds. K. sive Don. (in quibusdam omnino non legitur) Eugr. Bentl. si codd. Linds. K. sic Fleck Umpf. est adeo digna res [est] Dz.; Wag. ante sive lacunam statuit intendis DLE extendas A intendas cett. codd. Don. Eugr. editt.*]

DON. Ter. Eun. 786: 1 QUID VIDETVR non diceret miles, si staret in sententia. sed iam uidetur timore mutatus. 2 QUID VIDETVR dubitant, a quo dictum sit ‘quid uidetur?’ ego sane hoc militem **puto** dicere, quem paulatim <timor> a uiolentis atque acribus principiis ad torporem desidiamque perducit. nam primo ipse praecedit, utpote qui dicat (v.2) ‘sequimini’; tum deinde, posteaquam propius uentum est, ‘post principia’ (v. 11) refert pedem; post iam nihil ipse audet, sed quaerit consilium parasiti; denique ubi comminus iam res gerenda est, dixit (v.18) ‘mane’ et continet irruentes; ad postremum diffisus nescit quid agat <et> ad parasitum spectans (v. 41) ‘quid agimus?’ inquit. 3 FVNDAM TIBI NVNC mire parasitus, quia militem uidet nolle uel non audet repugnare, consilium formidulosum et aptum metuenti dedit, subtiliter tamen; nam funda pugnant, qui comminus non possunt, et ex occulto, qui non audent palam. 4 Sed honesta causa: non ‘quia timentur’ inquit, sed ‘ut fugiant’, tamquam nisi hostes fugerint, non sit tutum accedere. 5 FVNDAM TIBI non dixit ‘hastam’ aut ‘lanceam’ sed [sagittam] ‘fundam’, qua nimirum longe iactatur, ut ex hoc interuallo pauorem ostenderet non audentis accedere. 6 *Et* mire ‘tibi’ tamquam ipse parasitus nec hoc audeat. 7 Sunt autem qui **putant** haec a Thaide ad Chremetem dici, sed male: non enim conueniunt ista meretricis dictis superioribus. nisi quia mouet me, quod ‘ex occulto’ dicit: constat enim ei dudum uideri militem et ipsum non uidisse, cum qua pugnaturus sit. [Prete: quid uidetur: *dubitant a quo dictum sit; ego sane hoc militem puto dicere. Don. fundam...: mire parasitus quia militem uidet nolle uel non audet repugnare...sunt autem qui putant haec a Thaide ad Chremetem dici, sed male...Don.*]

DON. Ter. Hec. 153: 1 HOC EGO PROFERRE uerba Pamphili sunt, non ut quidam **putant** ad personam Parmenonis referentes.

3. Morfosintaxi

PS. ACRO Hor. epist. 1, 5, 28: <Vmbris>] Aut a loco de Vmbria aut certe, quia umbrae, ut **puto**, dicuntur, quos se cum ducunt, qui rogantur ad prandium.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 6, 111: Milibus atque aliis] Idest si milia sunt senatorum, commodius me fateor uicitare; nam a milio, ut quidam **putant**, falsum est; nam numeri tantum singularis est milium. [Keller-Holder: Millib, E Milibus R Milibus *cett. a Pseudacr. Militibus G¹*]

- DON. Ter. Ad. 116: 1 EGO ILLI MAXIMAM PARTEM FERAM errant qui ‘illi’ **putant** esse pronomen, cum sit aduerbium loci, ut (Verg. Aen. 2, 548 - 49) ‘illi mea tristitia facta degeneremque Neoptolomum narrare memento’. ‘illi’ ergo: ibi, ubi ille peccat. quare quidam etiam LI syllabam discretionis causa, ut locum significet, corripunt.
- DON. Ter. Andr. 45: 3 QVIN TV VNO VERBO DIC una sententia, ut in Adelphis (952-954) ‘non meum illud uerbum facio, quod tu, Micio, bene et sapienter dixi dudum: uitium commune omnium, quod nimium ad rem in senecta a(ttenti) s(umus)’ nam male intellegit, qui **putat** ‘assimules’ uerbum significari.
- DON. Ter. Andr. 476: 1 MIHIN adhuc Dauus non percipit. 2 *Et* bene, quasi dicat: cum ille loquatur, illae agant. 3 MIHIN NVM INMEMORES DISCIPVLI ‘discipuli’ Mysis, Lesbia et Pamphilus: omnes, per quos agitur fallacia. bene ergo discipulos imperitos ostendit et magistrum Dauum, quia supra dixit (I 2, 21) ‘tum si quis magistrum cepit ad eam rem improbum’. alii hic Pamphilum significari putant discipulum, quia Dauus magister; <nam> nomen est ad aliquid discipulus, ut magister. 4 *Et* nunc ‘discipuli’ genetiuis singularis est casus. alii nominatiuum pluralem **putant**, ut ‘discipulos’ dixerit omnes, per quos agitur fallacia, secundum illud (I 2, 21) ‘tum si quis magistrum cepit ad eam rem improbum’.
- DON. Ter. Andr. 510: 1 PRORSVS A ME OPINIONEM ‘prorsus’ quasi porro uersus, quod Graeci dicunt μακράν. 2 PRORSVS <quidam ‘prorsus’> pro uere positum **putant**, ego pro eo quod est omnino. sunt qui coniunctionem uelint esse.
- DON. Ter. Hec. 300: 2 NISI PORRO VT FIAM ‘porro’ postea uel in postremum. alii coniunctionem **putant**.
- DON. Ter. Hec. 601: 1 ABSQVE VNA HAC FORET ‘absque’ extra, ut sit aduerbium magis quam praepositio. 2 Et VNA ‘res’ subaudienda. 3 Et totum ἐν ὑποκρίσει statimque iungendum ‘hanc matrem habens talem, illam <autem> uxorem’ 4 Vel certe ‘absque foret’ pro ‘abesset’. alii ‘hac’ de uxore dici **putant**, ut sit ‘absque’ praepositio. [Prete: haec γD²Lb]
- SERV. Verg. Aen. 6, 670: ILLIUS ERGO propter illum, *uel causa illius*. ‘ergo’ autem coniunctio fuit, sed per accentus mutationem in aduerbium transiit: et est sola particula, quae habet in fine circumflexum. multi male **putant** nomen esse indeclinabile, et dicunt positum esse pro ‘causa’. ‘causa’ autem nomen est, quod ponitur pro ‘ratione’: qui casus declinatione caret. [Geymonat: illius *om. F, add. F*¹]
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 366: AEGAEO mari scilicet, sicut sequentia indicant ‘sequiturque ad litora fluctus’: nam male ait Donatus montem esse, unde flat Boreas, cum certum sit eum de Hyperboreis montibus flare. *quidam ‘fluctus’ melius numero singulari accipiendum putant*.
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, 1: *Magna Pales*. Virgilius feminino dicit; alii, inter quos Varro, **putant** esse masculinum, ut ‘hic Pales’. Huic sacra soluuntur XI. Id. Mai., quae Palilia dicuntur. *Magna Pales*. Quare ‘magnam’ Palem dixit? Cum igitur Romani bellum contra Sallentinos habuissent Regulo consule, templo ei a Regulo constituto Sallentini uicti sunt. *Magna Pales*. Inuocat deam pabuli dicturus de animalibus; sicut de frumentis et uitibus Ceres et Liber, sic nunc et in carmine pastorali post Georgicon dea pabuli Pales, quam alii Vestam esse, alii Matrem deorum dicunt
- SCHOL. Bern. Verg. georg. 3, 96: *Abde domo*. Nominaliter intellegendum, ut **puto**, ‘abde domo’ pro ‘in domo’; nam si ‘aduerbialiter’ uellet, domi diceret. *Abde domo*, idest ‘de’ domo; altera enim praepositio hic nihili est. *Nec turpi ignosce senectae*. Est sensus: ignosce nec turpi senectae, ideo quia equi semper formosi sunt.
- PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 48: “Habet Alienum”. Caecilius scilicet. “Alienum” autem uolunt intelligi proprium nomen esse, quasi ab Allia, ut Virgilius: “Quosque secans infaustum interluit Allia nomen”. Alii “Alienum” non nomen proprium **putant** esse sed “alienum,” ut alterius iudicii et non ex auditorio praetoris maiorumque causarum, sed <a> “subselliis,” hoc est non a tribunalibus. Sunt enim subsellia tribunorum triumvirorum quaestorum et huiusmodi minora iudicia exercentium, qui non in sellis curulibus nec in tribunalibus, sed in subselliis considebant. [Orelli: *Alienum* G1 G2 λ al.: *allienum* O; *alienum* al. Ap. Asc.]

4. Mètrica

SERV. Verg. Aen. 1, 357: SVADET secundum naturam duae sunt syllabae, sed multi trisyllabum **putant**. quod etiam si inveniatur, solutio dicenda est, quo modo dicimus aena et aena. hoc autem solum huiusce modi verbum in Latino invenitur.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 24: MOERORVM pro ‘murorum’ antique: nam veteres pleraque eorum quae nos per ‘u’ dicimus, per ‘oe’ diphthongon pronuntiabant. hinc est ‘moerorum’ pro ‘murorum’ et e contra ‘punio’ pro ‘poenio’, quod verbum a poena venit, hinc est et “Punica regna vides”, cum Poenos ubique legerimus. hoc autem facit orthographia Graeca: nam quam nos ‘u’ habemus, illi diphthongon habent ‘ou’ et ideo **putarunt** posse pro hac littera, licet non eandem, diphthongon poni. [Geymonat: moerorum PV¹: murorum MP²ρωγ, Tib., mororum V]

SCHOL. Bern. Verg. ecl. 3, 34: *Alter et haedos*. Quidam synaloepham **putant**; sed ad naturam humanam respicere debemus; si quando enim mixtos uidemus uiros et feininas: ‘qui’ nos ‘illi’? dicimus, non ‘quae’.

5. Altres. Fan referència a l’escenificació, interpretació...

PORPH. Hor. epist. 2, 1, 71: Sed emenda<ta>: Non delendum **puto** Liuium, sed indignor illum pro <per>fecto et emendato auctore laudari. [sede mendata M sede mandata λ *utrum* sed *an* set γ *pr. Habuerit, non liquet* s]

DON. Ter. Ad. 261: 1 FESTIVVM CAPVT huic contrarius sensus est “ridiculum caput (Ter.And. 371)”. alii **putant** ‘festium caput’ non Aeschini intellegendum, sed orationis, quam habet Ctesipho agens gratias fratri. ita in Eunuchō “quam uenuste quod dedit principium adueniens! (Ter.Eun. 457-458)”. quod si est, et “nihil potest supra (Ter. Ad. 264)” “hanc laudationem”, non “supra hoc factum” erit accipiendum. 2 Sed male; nam ‘caput’ Aeschini dicit, hoc est ipsum Aeschinum, ut in toto pars sit per συνεκδοχήν, in qua figura ea pars pro toto ponenda est, quae aut eminet ex toto aut maioris pretii est ad id quod agitur. ceterum quod ipsum seruatum auctoribus bonis sit, si exempla συνεκδοχῆς penitus consideraris, inuenies.

DON. Ter. Eun. 711: 2 MIRVM NI TV clare dicit; quidam pressius **putant**.

DON. Ter. Phorm. 50: 2 SED VIDEON GETAM locuturum ostendit Getam. 3 SED VIDEO N’ GETAM apparet poetam nihil **putasse** amplius addendum ad insinuandam populo personam Dauī et ideo iam induxisse Getam, ut sit causa commutandae orationis.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 141: *QVOD TE PER SVPEROS propter quod. et finita narratione subiungit epilogos; neque enim quae non putaret credituros argumenta subicere debuit. sane per huius modi preces ostendere vult vera se dicere.*

SERV. auct. Verg. Aen. 9, 232: REM MAGNAM PRETIVMQVE MORAE FORE dicebant se adferre rem magnam, cuius mora pretium posset adferre, id est poenam: Terentius “ego pretium ob stultitiam fero”: ut sit sensus, si tardius mittamus ad Aenean, luemus hostibus poenas. alii sic intellegunt: scimus quidem adventum nostrum moram vestris adferre consiliis, verum huius morae erit pretium, id est remuneratio: namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra ‘quisve Aeneae iam nuntius esset’? alii **putant** ‘adfirmantes’, ut sit sensus, adfirmantes rem magnam futuram et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. alii, qui pretium pro poena dicunt positum, ita tradunt, eos anxios tam diu super rebus dubiis futuros, quam diu se non admiserint ad loquendum.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 192: CANENTEM SENECTAM qui canentem senectam mollibus transegit in plumis. *CANENTEM SENECTAM pro albo colore neoterice dictum putant.* [Geymonat: cadentem n]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 258: SCELERVMPHENAS EXPEDIMVS OMNES id est luimus omnes poenas, quae sunt statutae sceleribus. alii ‘sceleris omnis’ legunt: nam ‘omnes’ non potest ad Graecos referri, quia non omnes pertulere supplicia. *sed si ‘omnes’, mire, ne putes forte factum. et adiuvandum pronuntiatione.*

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 436: FORTVNAM EX ALIIS subaudimus ‘opta’: nec enim fortuna discitur. et est zeugma non integrum. *quidam autem defectionem putant et deesse volunt ‘pete’ aut ‘accipe’. alii figuram volunt pro ‘quid fortuna sit ex aliis disce’: cum et bona et mala sit fortuna, quid valeat dea haec, ex aliis disce: vult enim intellegi, se adversa usum.*

- SCHOL. Veron. Verg. ecl. 6, 9. [NON INIVSSA CANO]. Cornutus **putat** hoc ad Musas pertinere, sed illuc magis accipiendum: Cynthius aurem vellit et admo[nuit, scilicet quia iussu Au]gusti admonitus sit, ut Bucolica scriberet.
- SCHOL. Veron. Verg. ecl. 7, 22. QVALE MEO CODRO. Codrum plerique Vergilium accipiunt, alii Cornificium, nonnulli *Helvium* | Cinnam **putant**, de quo bene sentit. Similiter autem hunc Codrum in elegiis *Valgius* honori|fice appellat et quadam in ecloga de eo ait: “*Codrusque* *eille* canit, quali tu voce *canebas*,/atque | solet numeros dicere, Cinna, tuos,/ *dulcior ut numquam Pyllo profluexerit ore*. Nestoris | aut [doc]to pectore Dem[odoci] [. . . .]]tra [. . . .]]llam credis *mihi* sen[. . .] vitam | noctem non hilarum *posset* [. . . .] *ed* [. . . .] falleris *insanus*, quantum si gurgite nauta | Criseae quaerat flumina Castaliae.” (Valg. *Fr.* 2 Bl)
- SCHOL. Veron. Verg. georg. 2, 116. [PICTOSQVE GELO]NOS. Thracas corporibus interlitis: *in lu*[to enim tingun]t *membra*. Sic et alibi: Pictique Agathyrsi. (A. 4, 146). [Nonnulli autem] de versicoloribus eorum vestibus ‘pictos’ **putant** dicos.]
- SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 173. [SALSUSQUE PER ARTU]S SUDOR IIT. Hoc epitheton demonstrativum, quo totius corporis sucus etiam gustu potuerit agnosci: [Salsus nam]que laborando manta de corpore *sudor*. (cfr. ENN. *Fr.* 396 e 417 Skutsch). Probus malo epitheto **putat** usum *poetam*, critici vero naturalia | [epitheta a poetis] nusquam inhoneste **putant** locari. [Geymonat: <Probo sane displicet salsus sudor et supervacue positum videtur> DServ.]
- SCHOL. Veron. Verg. Aen. 7, 688. (GALEROS). [Fronto et Andr]onicus neutro *genere diçta galeria* [***]ta[***] *diçtas putant, quorum prior* | [***] |
- CLAUD. DON. Aen. prooemium, pag. 3, linea: 14 itaque conponit, non, ut alii **putant**, carminis caput, sed, ut nos adserimus, carminis thema tanta subtilitate artis, ut in eodem, hoc est in eius brevitate, latitudinem magnam futuri operis demonstraret.
- CLAUD. DON. Aen. 2, 255-256: *tacitae per amica silentia lunae litora nota petens*: multi vitium **putant** scribentis, ut qui dixit “et ruit Oceano nox involvens umbra magna terramque polumque Myrmidonumque dolos” hic diceret tacitae per amica silentia lunae. nullum in hoc vitium est, si quidem nonnullae noctes habent primas partis tenebras, sequentis vero luna superveniente inlustris. tale ergo noctis tempus elegerant Graeci quod tenebras haberet oportunas complendis insidiis et somni quietem daret et dehinc aliquid luminis ex radiis lunae, ut sine periculo vel errore venirent a Tenedo ad civitatis excidium. litora nota petens, ut duo venientibus suffragarentur, luna et litorum notitia.
- CLAUD. DON. Aen. 2, 552-553: *implicuitque comam laeva dextraque coruscum extulit ac lateri capulo tenuis abdidit ensem*. melius non **puto** exponendum hunc locum quam ipsis verbis quibus factum descriptum est. tenuit omnis comas Priami et sinistra manu implicavit dextraque extulit, ipsas scilicet comas procul dubio cum capite abscidit. quasi abscisio capitis non suffecisset ad perficiendam hominis necem, quoniam vehementer irati personam induxerat, et lateri, inquit, abdidit ensem usque ad capulum: lateri intellegendum est non suo quasi revocans in vaginam, sed lateri Priami. quid tam apertum, quid tam evidens in eo quod fecerat natura ferox, iuventa insolens, iniuriis excitatus? abstulit hominis caput et, quia hac tantum poena satiari non potuit, trunci corporis latus et iam nihil sentientis inpresso usque ad capulum gladio perforavit atque ita totum ensem abscondit, quasi illum in vagina condidisset. hoc factum infra melius apparet, cum funus eius et genus mortis Aenean diceret horruisse. [Geymonat: comam Μωγ¹, Tib.: coma PCγ, Ribbeck]
- CLAUD. DON. Aen. 9, 1: *Atque ea diversa penitus dum parte geruntur*: cum haec, inquit, in interiore et longiore parte agerentur, hoc est cum armis caelestibus et auxiliis instrueretur Aeneas, quos actus habuerit Turnus poeta describit. vult enim ostendere comparatione facta qualis Aeneas in cogitationibus belli, qualis fuerit Turnus. in prima quippe parte octavi libri (26) competentem viro Dardanio sollicitudinem dedit describens eum sic tota mente fuisse suspensum, ut, cum esset nox et omnia silentio et somni requie tenerentur, solus ipse vigilaret sub caelo et loco gelido constitutus, procumbens in ripa fluminis, non iacens, ubi ex vicinitate frigidarum aquarum acerrimum frigus et durissimum fuit, tardiusque dormisse, non voluptatis, ut apparuit, causa, sed ut cum eo deus ex occasione loqui eumque securum reddere et firmare consilio potuisset. ecce et hic laborem maximum suscepit, perrexit ad remotas penitus partis, scilicet venturus instructor. interea propter eos qui ab intellectu manifesto diversi sunt et **putant** diversam partem quasi adversariorum dixisse Vergilium addamus exemplum, ut

ostendamus diversa parte longius separata significare. quippe in quinto libro (166) ait “quo diversus abis? iterum pete saxa, Menoete”, hoc est plurimum a meta et cursu necessario separatus. item in hoc libro (691) sic positum est: “ductori Turno diversa in parte furenti”, hoc est a Troianorum castris longe discreta, “turbanti que viros perfertur nuntius hostem fervere caede nova et portas praebere patentis”. non enim mitteretur nuntius nisi ad eum qui longius ageret et cum suis talia geri nesciret. et in praesenti probat poeta ipse quid sit diversa parte; nam sic induxit Irim loquentem, ut ipsa exponat quid sit hoc ipsum, ut omnis ambiguitates excludat.

CLAUD. DON. Aen. 11, 275-277: *haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore, cum ferro caelestia corpora demens adpetii et Veneris violavi vulnere dextram*: multi sentiunt Vulcanum et Venerem violatos esse Diomedis manu ideoque Vergilium dixisse caelestia corpora: hoc si esset, etiam Vulcani nomen posuisset. ego tamen sic arbitror intellegendum et **puto** hoc esse melius, ut quod habet poeta sentiatur potius, quam id tenere quod dictum non est magisque redeundum ad dicendi artem iunctumque esse veritati mendacium, ut sacrilegii commissi in Venerem ex generalitate cumularetur invidia, quasi non solam, sed aliquot deos violasse videretur. generalitati interea poterat fides accedere ex eo quod constabat Venerem telo Diomedis esse percussam. haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore, cum ferro caelestia corpora demens adpetii: ipse arguit, ipse defendit: accusat quippe factum suum, et iure commotos deos adserit. quis enim dubitet deberi superis poenas, cum ferro et humanis manibus adpetuntur? defendit tamen hoc ipsum extenuando et adserit veniam dari debuisse, quod non ab eo qui esset integrae mentis, sed dominante dementia constaret admissum. possunt enim haberi pro innocentibus qui furore impulsivi sine sua voluntate peccaverint. ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore: speranda quidam quasi metuenda intellegunt, cum vere speranda Vergilius dixisse videatur; nam qui aliquid criminis vel sceleris admisit consideratione habita facti sperat sine dubitatione supplicium. quod fuit reo Diomedis manifestissimum, vel maxime in ea causa in qua divinum corpus mortali manu violaverat. ne vero, ne me ad talis impellite pugnas: cum dicit ad talis pugnas, ostendit dare se auxilium potuisse, si non contra Troianos, sed contra alios postulassent.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 4, 14: Meropes. ‘Galbeoli’, ut **putat** *Tranquillus*. Hae genitores suos recondunt iam senes et alere dicuntur in similitudinem ‘ripariae’ auis, quae in specu ripae nidificat, ut in libro X ostenditur. *Merope*. ‘Haec’ merops. Merops rex, qui ob scelera ira deorum in auem sui nominis conuersus est. *Meropes*, uirides et uocantur ‘apiastrae’ qui comedunt aper. *Gaudentius dicit*.

SCHOL. BOB. Cic. Flacc. Frag. 6: *Sed si neque Asiae luxuries infirmissimum tempus aetatis*. Mores inlustrantur eius, quem non potuerit Asia multiformi voluptate corrumpere. Similis et in L. Murenae defensione sententia est. Verum, quod hic magis animadvertendum **puto**, consideremus omnium horum capitum transitus oratorie factos. Ita enim sibi conecuntur, ut gradus bonorum cum quadam testificatione cognitae simul et probatae integritatis extollat. Praemisit quippe in Asia nullam Flacci fuisse luxuriam; dein sequenti capite [Orelli: *luxuriaes* B – Verba *potuit voluptate corrumpere* supplevimus e Scholiastae interpretatione]

SCHOL. BOB. Cic. Planc. 25: *Rogatio haec semper est gratiosissima*. Quoniam ... verbum est et interdum potest rogationem id est ... significare, idcirco hic admonendum lectorem **putavi** rogationem a Tullio cum maxime petitionem significari, quae facta sit pro candidato. [Orelli rogatio ipsa semper est gratiosissima] *rogatio haec semper est gratiosissima* habet A – est om. T gratiosissima T]

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 15: “Ut oculis iudicare possitis”. Hoc quidam leviter a Cicerone dictum et neoterice **putant**, sed aptum est asseverationi.

REPREHENDO

1. Accepció textual

PS. ACRO Hor. epist. 1, 20, 1: Hac epistola alloquitur librum suum metaphoricos quasi rem animatam, significans illum in publicum uelle procedere, se uero prohibere.

Sed multi **reprehendunt** illum, quare in ordine aliarum epistolarum hanc posuerit et non in fine aut in capite, cum neque ad absentem neque ad hominem scripta sit. Quorum reprehensio refutatur, quia in fine libri posuit illam. Principium enim et finis nulla in omnibus libris regula continetur. [Keller-Holder: AD LIBRVM SVVM (UERSUUM υ) AFMRγλσ2dmv cum fr, cons. L; r *add.*: LOQUITUR TĀQUĀ AD PUERŪ PROSTATURŪ *inscr. carent* Επο^{1g} u. I om. σ1]

2. Altres.

PS. ACRO Hor. epist. 2, 1, 76: In antiquis, inquit, si aliquid inhonestum uiderint, potius laudant, quam damnant; meum uero, quamquam honestum, propter nouitatem **reprehendunt**; in r scholion ipsum abscissum, nota intacta remansit.

PS. ACRO Hor. epist. 2, 1, 79: ° Atta <tog>atarum scriptor tragoediarum et comoediarum fuit antiquus, qui in suis dictis ita florum genera repetit et numerat, ut sine dubio **reprehendus** sit ob nimiam loquacitatem.

PS. ACRO Hor. epist. 2, 1, 80: Sensus ex superioribus pendet: si dubitem, inquit, de merito Attae, et cum Aesopum et Roscium coner **reprehendere**, exclament, inquit, patres (Pers. 5, 103. 104): ‘frontem perisse de rebus’, quia nihil rectum putant, nisi quod placet ipsis.

PS. ACRO Hor. sat. 1, 5, 51-53: § Nunc mihi paucis Musa uelim memores] Quidam **reprehendunt** Horatium, quia de rixa dicturus petiuit auxilium Musae: stulte, nam oratorie hoc fecit. Quando autem de re leui dicturi sumus, attentum debemus facere auditorem propter leuitatem rei; uel etiam quia descripturus uiam suam non debuit praetermittere, quod in ea iucunde factum uidebatur, siue ludo poetico

PORPH. Hor. epist. 1, 12, 1: Fructibus Agrippae Siculis: Ad Iccium, quem etiam lyrico carmine inconstantiae **reprehendit**, quoniam per auaritiam philosophiae studium militia[e] mutauit. Hic autem nunc Iccius procurator Agrippae est constitutus, [cui agrum eum commendauit].

PORPH. Hor. epist. 2, 1, 257: Si quantvm petere<m>: Dicit se iudicio magis Quam ingenio paratum. Et hoc uetus esse dictum Aristarchi ferunt, qui cum multa **reprehenderit** et in Homero, aiebat neque se posse scribere quem ad modum uellet, neque uelle quem ad modum posset [Keller-Holder: Testim. cf. ad schol. Pseudacr.: iuxta Aristarchum, qui dicebat se non posse scribere quod uellet, nec uelle, quod posset.]

PORPH. Hor. sat. 1, 10, 25: Cum uersus facias, te ipsum percontor: Eum, qui uersus Lucilianos laudauerat, quod Graeca Latinis admixta habeant, **reprehendens** interrogat, utrum hoc ipse tunc tantum facturus sit, cum poema scribat, an etiam <cum> reum defendat.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 92:FRIGORE timore. et est reciproca translatio; nam et timor pro frigore et frigus pro timore ponitur, ut in Terentio “uxorem tuam pavitare aiunt” non timere, sed laborare frigoribus; utrumque enim in unum exitum cadit, sicut et de calore et de frigore urere dicimus, ut est “aut Boreae penetrabile frigus adurat”. *nam et Graeci φρικτὰ dicunt quae sunt timenda, ut Homerus [“δῶρα μὲν οὐκ ἔτ’ ὀνοστά”]. Livius in Odyssia “igitur demum Ulixi cor frixit prae pavore”. reprehenditur sane hoc loco Vergilius, quod improprie hos versus Homeri transtulerit “καὶ τὸτ’ Ὀδυσσεύς λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ, ὀχθήσας δ’ ἄρα εἶπε πρὸς ὄν μεγαλήτορα θυμόν”. nam ‘solvuntur frigore membra’ longe aliud est, quam λύτο γούνατα: et ‘duplices tendens ad sidera palmas talia voce refert’ molle, cum illud magis altum et heroicae personae πρὸς ὄν μεγαλήτορα θυμόν. praeterea quis interdiu manus ad sidera tollit, aut quis ad caelum manum tendens non aliud precatur potius, quam dicit ‘o terque quaterque beati’? et ille intra se, ne exaudiant socii et timidiore despondeant animo, hic vero vociferatur.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 273: GENTE SVB HECTOREA id est Troiana. sed debuit dicere ‘Aeneia’. diximus superius nomina poetas ex vicino usurpare. *sed quidam reprehendunt, quod ‘Hectorea’ et non ‘Aeneia’.* mos est poetis nomina ex vicinis usurpare, quia coniunctus genere

Hectori Ascanius, ut est "et pater Aeneas, et avunculus excitat Hector". alii tradunt, cum Hectoris progenies nulla in Italia fuerit, ideo 'sub Hectorea' positum, ut significaret sub forti, ut in quinto "Hectorei socii". sed ex aliis rebus alia dat nomina, ut pios Aeneadas appellavit, ut timidos Phrygas, ut nobiles Dardanidas, ut periuros Laomedontiadas. ceterum ubi veram originem significat "domus Assaraci" ponit, ex quo Capys, ex Capy Anchises, ex Anchise Aeneas. [Geymonat: haectorea γ]

SERV. Verg. Aen. 1, 275: FVLVO TEGMINE id est pelle lupae, qua utebatur more pastorum. sed hoc multi **reprehendunt**, cur nutricis tegmine usus sit. qui gemina ratione refutantur: vel falsitate fabulae, vel exemplo Iovis, qui caprae nutricis utitur pelle, unde Graece αἰγίόχοσ appellatur. sane 'tegmine' multi antique dictum asserunt, quia tegmentum dici debere affirmant.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 593: ROSEO pulchro. perpetuum epitheton Veneris. quidam **reprehendunt**, non convenisse in ruina et exitio civitatis 'Venerem, roseo ore loqui cum filio, ignorantes hoc epitheton Veneri esse perpetuum. INSVPER super, quod continuerat eum.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 119: TAVRVM TIBI PVLCHER APPOLLO propter oraculum datum. sane hoc loco Vergilius secutus veterum opinionem Neptunum tantum et Apollinem nominavit; dicuntur enim hi dii penates fuisse, quos secum advexit Aeneas: quamvis diversis locis alias opiniones aliorum secutus poeta de diis penatibus diversa dixerit. et quidam 'pulcher Apollo' epitheton datum Apollini **reprehendunt**; pulchros enim a veteribus exsoletos dictos; nam et apud Lucilium Apollo pulcher dici non vult.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 593: INMISSAQVE BARBA quidam barbam maiorem luctus indicium a Vergilio positum **reprehendunt**, cum eroes non fuerint soliti tondere barbam. an 'inmissam' neglectam et inpexam accipimus? [Geymonat: inmissasque M, corr. M², promissasque γ¹ perit in Π₁₀]

SERV. auct. Verg. Aen. 5, 40: GRATATVR quidam 'gratatur' non gratulatur, sed laetatur accipiunt, ut, quod ad Troianorum votum pertinet, miseretur ad Siciliam reversos, quod ad suum animum, gaudeat. Pacuvius in Hermiona hoc verbum posuit "ibo atque dicam, frequentes ut eant gratatum hospiti", Accius Pelopidis "nec tibi me in hac re gratari decet". quidam tamen **reprehendunt** quod penitus non dederit verba Acesti gratulanti.

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 552: EXORTEM AENEAE per id quod non est factum, quod factum est indicatur. per 'exortem' autem optimum et praecipuum significat 'exortem' autem, ut 'exlegem'. et multi hoc loco **reprehendunt** Vergilium, quod, cum Aeneam ubique pontificem ostendat, et pontificibus non liceat equo vehi, sed curru, sicut et in septimo <280> a Latino ei currum missum dicit, cur hic equo eum usum faciat, dicens 'ducunt exortem Aeneae, quem fulva leonis pellis obit totum praefulgens unguibus aureis' item <585> 'iamque adeo exierat portis equitatus apertis Aeneas inter primos'. cuius rei haec redditur ratio: Aeneam non tantum pontificii iuris, sed omnium sacrorum et peritum et primum fuisse, Vergilium autem inventa occasione ritum Romanarum caerimoniarum exponere. etenim veteri sacrorum ritu neque Martialis neque Quirinalis flamen omnibus caerimoniis tenebatur, quibus flamen Dialis: neque diurnis sacrificiis destinabantur, et abesse eis a finibus Italiae licebat, neque semper praetextam, neque apicem nisi tempore sacrificii gestare soliti erant. ergo si ire in provinciam licebat, et equo sine religione vehi licuit: quod hic ostendit, velut in provinciam misso Aeneae equum datum: nam Euander hoc ait 'sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis iungere castra paro', deinde Infra de potestate obtinendae provinciae subtexit 'ipse oratores ad me regnique coronam cum sceptro misit', et excusatione interposita hortatur Aeneam, ut Etruscis, regem et ducem desiderantibus, praesit: ait enim 'tu, cuius et annis et generi fatum indulget, ingredi'. ergo et equo merito uti potuit, si ei ire in provinciam fas erat. sciendum tamen poetam contentum esse universum ius pontificale, dum aliud narrat, attingere.

SERV. auct. Verg. Aen. 9, 81: IPSA DEVM FERTVR GENETRIX figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a criticis: unde longo prooemio excusatur. nam ideo et prisca ratione religionis et Iovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in nymphas, quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. sane quidam 'fertur' **reprehendunt**, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit. alii laudant, quod dicendo 'fertur' incredibili rei auctoritatem dare noluerit.

- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 538: DEXTERA NEC TVA TE GRAIVM FORTISSIME CRETHEV ERIPVIT TVRNO NEC DI TEXERE CVPENCVM ita Aenean comparat Turno, ut eum superiorem esse significet: nam quem Turnus interimit, fortitudo sua liberare non potuit; ei vero quem occidit Aeneas, ne sua quidem numina prodesse potuerunt. *Terentius "memini relinqui me deo irato meo". sic alibi "nec di morientis Elissae". singuli enim deos proprios habemus genios.sane sciendum cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari, ut apud Romanos flaminem et pontificem, sacerdotem. sunt autem cupenci Herculis sacerdotes. Ergo quia huic proprium nomen de sacerdote finxit, bene dixit 'nec dii texere sui'. et quidam reprehendunt poetam hoc loco, quod in nominum inventionem deficitur: iam enim in IX. <771> Crethea a Turno occisum induxit, ut "Crethea, musarum comitem"; sed et Homerus et Pylaemenem et Adrastum bis ponit et alios conplures.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 646: VSQVE ADEONE MORI MISERVVM EST tacitae quaestioni occurrit. *et quidam hoc verbum reprehendunt 'usque adeo ne'; melius dici 'usque eo': Lucilius septimo usque adeo studio atque odio illius efferror ira. quidam sic accipiunt 'usque adeo ne mori miserum est', ut non quasi confirmet, sed quasi interroget, quare dea sic de illo laboret ut vivat, cum satius sit honeste mori, quam turpiter vivere. ergo 'usque adeo ne', ut tamen tanta turpitudine ferenda sit.*
- SERV. auct. Verg. ecl. 5, 18: IVDICIO NOSTRO ac si diceret: quid alii sentiant, videris *et bene satis fecit, in quo reprehensus est, quod Mopso Amyntam comparasset.* [Geymonat: iudiciosnosto P, corr. P¹]
- SERV. auct. Verg. georg. 1, 210: SERITE HORDEA CAMPIS hordeum ostendit in campestribus locis serendum. *et 'hordea' usurpative ait et sciendum in his tres tantum casus usurpari, 'haec hordea, haec hordea, o hordea', sicut 'vina, vina, vina', 'mella, mella, mella'. sane reprehensus Vergilius dicitur a Bavio et Maevio hoc versu hordea qui dixit superest ut tritica dicat.*
- SERV. Verg. georg. 2, 177: NVNC LOCVS ARVORVM INGENIIS naturis. tempus est, inquit, naturam agrorum describere. et multi hoc loco culpant Vergilium, quod in unum coegit quattuor librorum propositionem; nam et de arvo et de consito et de pascuo et de floreo in isto loco commemorat: quod ideo non est reprehendendum, quod non ea late exsequitur, sed capitatim et breviter transit quae latius explanat in singulis
- SERV. auct. Verg. Georg. 3, 345: AMYCLAEVMQVE CANEM Lacona. et est species pro genere. Amycla autem civitas est Laconicae, unde est "talibus Amyclaei domitus Pollucis habentis Cyllarus". *et aliter: reprehenditur hic, quod Gaetulis sagittas, non lanceas dederit. 'Amyclaeum' non Laconicum, sed pro bono cane accipiendum; item 'Cressamque pharetram' pro bona.*
- CLAVD. DON. Aen. 8, 291: Troiamque Oechaliamque: hae non fuerunt solae, sed sumptae ex generalitate, ut ex his apparere posset quales vel quantae fuerint aliae. multi hoc loco Vergilium reprehendunt, quod praesentibus Troianis triumphum actum de Troia non debuerit ponere, quasi demum in hominum gratiam divina deberet veneratio mutilari. hoc genere minueretur sollempnis illa laudatio eius dei cuius apud eos meritum in maximo atque aeterno honore fuerat constitutum. [Geymonat: oechaliam M, que add. M² ceghaliam P, corr. Eadem manus]
- CLAVD. DON. Aen. 10, 8: abnueram bello Italiam concurrere Teucris: hunc locum qui exponunt volunt ipsum Iovem reprehendentem alios esse mentitum; adserunt enim aliud secreto in primo libro filiae esse confessum, aliud vero in praesenti concilio simulare. quod absit a poeta nostro, ut talem inducat quem deorum patrem et in homines habere potestatem multis locis adseruit: et vera illa dicebat nec ab illis dissimilia quae praedixerat filiae. sed si primo libro proposita congrue intellegerentur, ad errorem praesentis loci legentum non veniret intentio. quid enim in primo libro (263) futurum praedixerat? „bellum ingens geret Italia.” et hic dixit abnueram bello Italiam concurrere Teucris. hinc primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret Italia. ceterum si contextam Iovis orationem adverterent, numquam fallerentur. Illic enim et personam invenirent gesturi bellum et contra quos id esset futurum manifestius perviderent. nos tamen ab illis ommissa repetamus, ut intellectus deducatur in lucem. „parce, inquit, metu, Cytherea, manent inmota tuorum fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini moenia sublimemque feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” atque „neque me sententia

vertit, hic tibi fabor, enim, quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. haec ad ea pertinent quibus Venus mature posset securior reddi, in quo ipse Aeneae nomen non omisit. huic nomini subiungendum est „bellum ingens geret Italia” subtractis his versibus qui narrationem continuam diviserunt, hoc est „neque me sententia vertit, hic tibi fabor, enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo”. Hoc ergo subtrahendum est, dehinc iungendum est cetera, ut integretur narratio futurorum, ut sit “sublimem feres ad sidera caeli magnanimum Aenean” et sequatur “bellum ingens geret Italia”, id est non Italia geret ingens bellum, sed ipse Aeneas bellum ingens geret Italia. deducta hic in praepositio fecit errorem: sed, ubi intellectum attendas, addenda est, ut sit “bellum ingens geret in Italia populosque feroces contundet”, ipse scilicet Aeneas, “moresque viris et moenia ponet”, ipse Aeneas. ecce dicit et quanto tempore regnaturus “tertia dum Latio regnantem viderit aestas ternaque transierint Rutulis hiberna subactis”: haec procul dubio ad Aeneae, non ad provinciae personam pertinent. si enim Italia fuerat bellum gestura, quem intellegimus percepta victoria potuisse regnare? Non est igitur diversum nec fefellit Iuppiter quemquam dicendo abnueram bello Italiam concurrere Teucris. praedixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia atque hoc bellum Aenean feris et indomitis adhuc gentibus inlaturum; hic dicit hanc fuisse dispositionem, ne Itali vim belli Troianis inferrent, quod revera non fieret, si Iunonis tergiversatio quievisset, quam Iuppiter oblique pulsat et quasi nescius auctorem facti perquirat. denique sic posuit: *quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?* [Geymonat: etiam M, corr. M¹]

SCHOL. BERN. Verg. ecl. 2, 69. *A Corydon, Corydon*. Figura utitur et **reprehendit** se, quod carmina scribat, per quae nullum sibi mereat nutritum. *Quae dementia*. Tam demens sum rogando Caesarem. *A Corydon*. A interiectio dolentis uel mirantis. Sub Corydone poeta se intellegi uoluit dementemque se dicit, ingratum officium exhibentem.

SCHOL. Bob. Cic. Vat. 8: *Cuius desiderio forum mutum fuit*. Haec et talia possis aput M. Tullium quasi nimium superbe dicta **reprehendere**. Quamvis mereatur hoc testimonium tam insignis et nobilis eloquentia, tamen multo rectius fuit moderari huic de semet ipso praedicationi, cum aliubi dicat, cum omni {in} re odiosa sit superbia et iactantia, tum ingenii atque eloquentiae multo videri molestissimam. Non potest autem dici forum mutum fuisse eius discessu, ut non ipsius eloquentia videatur in iudiciis omnibus desiderata. [Orelli cuius desiderio, ut haec minima Dicom, forum maestum] cuius desiderii forum mutum fuit habet A prob. Madv. P. 511 : at v. adnot. Team in ed. Lips. P. 49.]

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 18: “Quam iste laudem”. Vitat argumentum quod in primo Rhetoricorum **reprehendit** et “commune” appellavit.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 36: “Accepi, inquit”. Refertur ad aerarium ratio solet pecuniae publicae a quaestoribus. Verres igitur rettulit. Sed Tullius hoc **reprehendit**: primo, falsam hanc relationem brevem esse; deinde, idcirco acceptam, quia proditor Carbonis favorem sibi apud Syllam comparaverat. Nam paucis verbis quid acceperat, quid reliquerat dixit.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 2, argumentum: Haec sine dubio ad accusationem propositi criminis spectat oratio. Nam superiore anteaetae sunt res expositae: quae quia magis adiuvant accusationem quam ipsae sunt principales, in unum librum coactae sunt iudicio Ciceronis cursim enumerantis quae Verres quaestor, quae pro quaestore, quae legatus, quae denique praetor urbanus admiserit. Ubi ventum est ad causam ipsam et Siciliensia crimina, quattuor libros edidit: unum de iuris dictione, alterum de frumento, tertium de signis, quartum de suppliciis. In qua distributione non ordo temporis, sed facinorum genera et momenta servata sunt. Incipit autem a laude Siciliae et egreditur ad crimen Dionis, deinde Sosippi et Philocratis, sic de iure Siculorum universo. In quo frustra quidam Ciceronem **reprehendunt** quod non inde coeperit, cum superiora crimina non egeant eiusmodi tractatu qui ad sequentia pertinet, oratoris consilio a magnis iisdem que clarioribussumendum esset exordium. Itaque post hoc + de Heraclio, <de> expressis honoribus ab invitis, de Epicrate Bidino deque rebus capitalibus, de Sopatro, de Stenio, de iure dicundo. Alterum de senatoribus, de sacerdotibus, de censoribus pretio a Verre factis, de collatione in statuas, de publicanorum cum Verre convenientia in furtis, de tabulis Carpinatii pecunias Verris extraordinarias continentibus. Genus causae in omnibus Verrinarum libris admirabile, status principaliter coniectura.

CORNVT. Pers. sat. 1, 96 § ARMA VIRVM NONNE HOC SPVMOSVM ET CORTICE
PINGVI VT RAMALE VETVS P. S. C. queritur de his qui carmina Virgiliana **reprehendunt**.
(2) nonne, inquit, in hoc est laudandus Virgilius quod ita inchoauerit: ‘arma uirumque’? quid
habeat in se iocunditatis uellem uidere. (3) dicit carmina horrida Virgilii uideri et horridos
uersus nihil laetitiae habentes, placere autem quae ipsi uitiosissime scribunt Graecis decorata
nominibus atque ita molli et flexa ceruice debeant legi uelut uersus qui sequuntur. (4) non ita
asperum est ut spumam renitteret? (5) ergo ita puto durum esse hoc initium ut corticem
arboris uetustissimae. (6) suber autem dicitur cortex arboris; Virgilius: ‘huic natam libro et
siluestri subere clausam’ (Aen. 11, 554).

SANE

1. Accepció textual

DON. Ter. Ad. 601: 1 SI ITA AEQVVM CENSES a iusto et utili est tota sententia. 2 *Et sane* hi uersus de<esse pos>sunt, quos multa exemplaria non habent “nam et illi animum iam releuabis” (Ter. Ad. 502) et deinceps. [Prete: NAM^{et}ILL^lANIMIV^{iam}MRELEVABIS A, et, i (post ILL), iam add. codd. rec. iam om. Lp ita post illi add. Dz. (iam Umpf. Anal. p. 19) releuaris Umpf.]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 17: CVRRVS aut vere currum quo secundum Homerum in bello utitur, aut thensam significat, qua deorum simulacra portantur. thensa autem cum aspiratione scribitur ἀπὸ τοῦ θείου, id est a re divina. aut certe illud ‘currus’ quod ait “ductos alta ad donaria currus”. habere enim Iunonem currus certum est. sic autem esse etiam in sacris Tiburtibus constat, ubi sic precantur “Iuno curitis tuo curru clipeoque tuere meos curiae vernulas” *sane*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 181: ANTHEA SI QVEM aut ordo est ‘ascendit scopulum requisiturus Anthea Capyn Caicum, si quem videat’. et usus est hoc genere elocutionis, quo et Terentius <Andr. 1, 28>, qui dixit “quod plerique omnes faciunt adulescentuli”. atqui nihil tam contrarium; omnes enim generale est, plerique speciale: ordo ergo est, quod omnes faciunt adulescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant, plerique equos alere, plerique canes. aut certe ‘quem’ vacat, ut superius diximus istas frequenter vacare particulas, ut ipse Vergilius <Aen. 10, 861> “Rhebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est”. nemo enim dicit ‘si qua ulla’, sed ‘si ulla’: vacat ergo ‘qua’. item in Lucilio <Lucil. 950 Marx> “et quem Pamphilum quaeris” ‘quem’ vacat, nam de uno loquebatur. ergo ‘si quem videat’ pro ‘si videat’ posuit, cui contrarium ponebant veteres ‘nullum’, id est ‘si quem vidisti’ ‘nullum vidi’ pro ‘non vidi’. *sane* legitur et ‘si qua’, ut sit ‘si qua ratione’. [Geymonat: qua γ γ² (quem γ¹), Char. 218, 32, Baehrens]

SERV. Verg. Aen. 1, 224: DESPICIENS deorsum aspiciens, sicut ‘suspiciens’ sursum aspiciens. notandum *sane*, quia si dispiciens dixerimus, diligenter inquirens significamus, sicut deduco et diduco; nam deduco est prosequor, diduco vero divido. [Geymonat: respiciens *recc.* discipiens *cum Lachmann et Ribbeck Sabbadini, at cf. etiam Housman ad Manil. 2, 837*]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 138: ANTIQVAM caram. et bene commemorat liberos et parentem, ut ostendat se non deseruisse ut vilem, sed mortis fugisse terrore. et bene ἄγνωτος finxit sibi liberos et parentem, ut maior miseratio ex pluribus nasceretur. quidam *sane* non ‘dulces’, sed ‘duplices’ legerunt, quia ‘dulces’ leve esset et commune epitheton liberorum. [Geymonat: dulcis MP²ωγ, Tib. (cf. Aen. 4, 33); duplicis Pa]

SERV. Verg. Aen. 2, 787: DARDANIS laus a maioribus. NVRVS laus a cognatione. *sane hunc versum quidam ita supplevit ‘et tua coniunx’*. [Geymonat: om. codd. Tib, edd.]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 174: FAMA MALVM definitio est, ut ‘quo’ ex praecedenti pendeat nomine: quamquam alii ‘qua’ legant. *sane* ‘quo’ nisi definitio sit, legi non potest; nec enim procedit, ut ordo sit ‘Fama, quo non aliud malum est velocius’. [Geymonat: qua MPRV¹p¹hty, Tert. apol. 7, 8, Isid. 5, 27, 26: quo P¹Vωγ, Tert. ad ant. 1, 7, 2, Prisc. praex. 12, Tib., quia p.]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 204: MEDIA INTER NVMINA divum ac si diceret et ‘diis testibus’, ut Sallustius “quam mediusfidius veram licet mecum recognoscas”: id est sis dictis medius: fidius, id est Διὸς υἱός, Iovis filius, id est Hercules. medium dixit testem. *sane* multi ‘munera’ legunt, hoc est in media precatione deorum: et est invidiosus, si inter munera, quae ipse sacraverat. [Geymonat: nomina p, corr. p¹, munera p¹ in mg., Baehrens]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 348: ASPECTVS DETINET VRBIS potest pro ‘delectat’ accipi, ut <8, 13> “capiturque locis”. *sane* quidam in novis et emendatis libris pro ‘detinet’ ‘demeret’ inventum adserunt: nam et Ciceronem in prima Philippicarum <14, 34> ita aiunt dixisse “putasne eum immortalitatem mereri voluisse?” alii ab eo, quod est ‘mereor mereris meret’. [Geymonat: demeret p¹; demeret commendavit Hensius, recepit Sabbadini, qui detinet putabat ex glossa ortum, demorat Nettlship]

- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 418: ET LAETI NAVTAE id est *aut minime timentes: aut adeo non necessitate, nec iussu abeunt, sed volentes. et hoc aut ad spem retinendi, aut ad indignationem commovendam dictum est. et sicut supra <416>, prope ad invidiam Annae loquitur, ut et alibi <548> “tu prima furentem his germana malis”. Probus **sane** sic adnotavit si hunc versum omitteret, melius fecisset. [Geymonat: cf. Georg. I, 304.]*
- SERV. Verg. Aen. 6, 37: NON HOC ISTA SIBI TEMPVS SPECTACVLA POSCIT et supra <4, 143> diximus Apollinem sex mensibus apud Lycios et sex apud Delum dedisse responsa. item lectum est deos aliquotiens tantum kalendis, aliquotiens *tantum* idibus vaticinari; nonnumquam diei vel prima vel media vel postrema parte, unde est in iure fissus dies, id est non totus religiosus: quem nunc ostendit dicens non oportere Aenean religiosam diei partem perdere, id est oraculis congruam. **sane** sciendum ‘poscit’ lectionem esse meliorem: tempus enim poscit spectacula, non a spectaculis poscitur. [Geymonat: poscunt MRn, corr. M⁷]
- SERV. auct. Verg. Aen. 6, 289: GORGONES *hae* Gorgones *Phorci filiae* tres fuerunt in extrema Africa circa Atlantem montem, quae omnes unum oculum habebant, quo invicem utebantur. *quarum nomina haec fuerunt* Stheno, Euryale, Medusa. *sed Medusa, erecta favore Neptuni, ausa est crines suos Minervae capillis praeferre: qua re indignata dea, crines eius in serpentes vertit eamque excidi a Perseo fecit luminibus orbatam, fecitque ut quisquis caput eius vidisset verteretur in saxum. sed Perseus, Iovis et Danaes filius, cum ad eam occidendam volaret, prae se scutum ferens speculi candore perlucidum, sicut Minerva monstraverat, in umbra eius vidit caput Gorgonae et ita aversus accedens id amputavit. quod cum ad Polydecten regem pertulisset isque negaret id eius virtute confectum, conspicuum id regi fecit: cuius conspectu ille in saxum mutatus est, quod in Seripho insula hodieque ostenditur.* Serenus tamen dicit poeta Gorgonas puellas fuisse unius pulchritudinis, quas cum vidissent adulescentes, stupore torpebant: unde fingitur, quod si quis eas vidisset, vertebatur in lapidem. **sane** *quidam dicunt versus alios hos a poeta hoc loco relictos, qui ab eius emendatoribus sublatis sint: Gorgonis in medio portentum inmane Medusae, / viperae circum ora comae, cui sibila torquent / infames que rigent oculi, mento que sub imo / serpentum extremis nodantur vincula caudis.* [Geymonat: [els inclou al peu del text, mésa petits i amb numeració a part] hos v. quattuor Vergilius ipse delevit in eorumque locum postea vv. 282-289 suffecit Sabbadini]
- SERV. auct. Verg. Aen. 9, 26: DIVES EQVVM per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. **sane** *hic secutus veteres cuius rei dives addidit, cum alibi subtraxerit, ut <4, 263> “dives quae munera Dido” et <7, 11> “dives inaccessos ubi Solis filia lucos”.* [Geymonat: eum P: equum MR]
- SERV. Verg. Aen. 9, 363: POST MORTEM scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum: nam Donatus dicit “post mortem Nisi et Euryali bello potiti sunt Rutuli” : quod non procedit, si diligenter advertas. **sane** sciendum locum hunc esse unum de XII. Vergilii sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relictis, ut a nobis per historiae antiquae ignorantiam liquide non intellegantur. [Geymonat: <Asp.: et hoc obscurum, sed hoc modo fiet lucidum...erit ergo talis sensus: post mortem autem Remuli nepotis, quem occiderit Rhames, potiti sunt Rutuli: hic Rutulus Rhamnes est>; *versum delendum censuit Wagner, del. Ribbeck et Jachmann ‘RhM’, 84, 1935, 222.*]
- SERV. Verg. Aen. 11, 243: VIDIMVS O CIVES DIOMEDEM *rhetorice protinus a re coepit; neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti. et hic figura est hysteropteron: natura enim hoc fuit prius dicendum ‘atque iter emensi casus superavimus omnis’ et tunc ‘vidimus Diomedem Argivae castra’.* *sed habet consuetudo ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoneant, ut puta ‘vidi illum, erat illic, faciebat illud’: ideo adiecit ‘ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis’ et reliqua. illud etiam ordine congruo subiunxit ad perlicendum animum priusquam quicquam diceret ‘munera praeferimus’.* *inde ordine ‘nomen patriamque docemus, qui bellum intulerint’, hoc est qui, unde, contra quos, qua causa. deinde ponitur oratio Diomedis, cuius sunt partes duae: una, qua se excusat; alia, qua etiam illis suadet ut bellum deponant: nam hoc in fine orationis Venulus addit ‘et responsa simul quae sint, rex optime regum, audisti’.* *excusatio Diomedis duplex est: fortes sunt Troiani et felices. fortes breviter ostendit per intermissionem ‘mitto ea quae’ et reliqua: frigidus enim locus erat, si virtutem eorum timere diceret quos vicit. Secundus locus multa continet: tam felices esse, ut de omnibus vindicarentur, et singula de singulis mire augendo exsequitur. novissimo loco de*

se dixit, ne ei obiceretur: quid te ista movent, si tu nihil passus es? et auxit quod amisit, et socios adiecit cum exclamazione 'haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore'. ideo se contra Veneris filium excusat pugnare; nam sequitur 'ne vero, ne me ad tales impellite pugnas'. supererat ut pacem suaderet; ait enim 'munera quae patriis ad me portastis ab oris' et cetera. inde laudem Aeneae ita addidit, ut suam laudem servaret: ibi enim ubi se excusat, non hoc ait, quia fortis est non adero, sed illud 'quicumque Iliacos ferro violavimus agros', quasi hoc fatum fuerit omnium; hic ubi suadet pacem, aperte dicit, pares mihi non estis, et ait 'experto credite, quantus in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam', id est ego fatum timeo, vos virtutem timere debetis. nam quod adiecit 'si duo praeterea talis Idaea tulisset', non fuit contentus illum Hectori comparare, nisi adiunxisset 'hic pietate prior: coeant in foedera dextrae', id est quia pius est, bonus amicus erit. statim conclusit, sicut ad singula invenies dictum. quod autem ait 'vidimus, o cives, Diomedem', quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. **sane** aut 'Diomedem' legendum, ut sit Latinus accusativus: et admittitur ecthlipsis, ut <I, 3> "multum ille et terris iactatus et alto" : aut si Graecum accusativum facere voluerimus, 'Diomede' legamus, ut possit fieri synalipha, sicut <9, 388> "Euryale infelix, qua te regione reliqui?" si autem 'Diomedem' dixerimus, nec Latinum est, nec Graecum, nec versus ratio consistit: numquam enim ecthlipsis fit per 'n' litteram. tamen melius est ut 'Diomede' legamus, ut sit Graecus accusativus. nomina enim Graeca in 'ης' exeuntia, quae genitivum in 'εος' mittunt per plenam elocutionem, cum eundem casum per synaeresin in 'ους' miserint, accusativum in 'η' mittant necesse est, ideo quia cum naturam suam servant, accusativum in vocalem mittunt, non in consonantem, et debet synaeresis plenitudinis servare rationem: ut ecce Διομήδης plena declinatio est τοῦ Διομήδεος τῶ Διομήδει τὸν Διομήδεα, per synaeresin autem facit τοῦ Διομήδους τῶ Διομήδει τὸν Διομήδη. ergo hic accusativus ideo in 'η' exit, non in 'ν', quia cum integrum est hoc nomen, in 'εος' exit et crescit eius genitivus: si enim isosyllabus sit nominativo, accusativum in 'ν' mittit nec habet 'ς' in genetivo, ut Θουκυδίδης, τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Θουκυδίδην: nam Διομήδης ideo in genetivo 'ς' habet, quia et cum integrum est et Διομήδεος facit, habet 'ς' consonantem. [Geymonat: diomedem ω, RLM 562, 28, DSERV.: diomedem MPRabev γ, Tib, cf. Timpanaro 'Virgilianisti' 117, diomede f, Ribbeck, <Diomede, ut talium nominum accusatiuus Graecus est in 'e' desinens; nam si quis eum putat Latine dixisse Diomedem, sanitas metri in versu desideratur> Macrob. 5, 7, 19.]

SERV. Verg. Aen. 11, 483: ARMIPOTENS PRAESE BELLI TRITONIA VIRGO antonomasiva sunt pro proprio. haec autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata est. 'praeses' autem 'belli', id est quae praest omnibus bellis, cuius nutu semper bella tractantur. **sane** qui 'praesens' legunt, quasi praestans in bellis intellegunt; qui 'praeses' sine n littera, quasi quae praesideat rei. sic praesides dii urbis appellantur. cuius genitivus 'praesidis' facit. [Geymonat: praeses MPRadry¹, Diom. 446, 29, SERV., Tib.: praesens M¹P¹ωγ, Macrob. 5, 3, 10, Arus. 502, 15, Sac. 461, 3]

SERV. Verg. Aen. 11, 598: ETRUSCIQVE DVCES Etruria dicta est, quod eius fines tendebantur usque ad ripam Tiberis, quasi ἑτερούρια; nam ἕτερον est alterum, ὄρος finis vocatur. Roma enim antea unam tantum Tiberis ripam tenebat: Iuvenalis "et quae imperii fines Tiberinum virgo natavit". quidam **sane** 'Etruri' legunt, ab 'Etruria': trans Tiberim enim Etruriam dicebant, homines Etruros, quos nunc Etruscos. quidam **sane** 'Etruri' legunt, ab 'Etruria': trans Tiberim enim Etruriam dicebant, homines Etruros, quos nunc Etruscos. [Geymonat: Etrurique P²dr, Tib. in lemm., Sabbadini, etrurique f, tyrrhenique Tib. in interpr.]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 520: POTENTVM MVNERA 'munera' dicit obsequia, id est officia, quae pauperes divitibus loco munerum solvunt. **sane** 'munera' et quae 'munia' dicimus. [Geymonat: limina M, Deuticke, Funaioli (Studi de letteratura antica II, 1, Bononoae 1947, 385 s.) et Mariotti ('Paideia', V, 1947, 303): munera Prωγ, SERV. DSERV., Tib., edd.; munia veram scriptionem putabat Markland; cf. Hor. epod. 2, 8]

SERV. Verg. ecl. 1, 12: USQUE ADEO TURBATUR AGRIS turbamur sine ulla discretione culpa vel meriti. et invidiose tempora Augusti carpit latenter. **sane** vera lectio est 'turbatur',

ut sit impersonale, quod ad omnes pertinet generaliter: nam Mantuanorum fuerat communis expulsio. si enim ‘turbamur’ legeris, videtur ad paucos referri. [Geymonat: turbatur *n Quintil. 1, 4, 28, Cons. 372, 35, DServ. Aen. 1, 272, Serv <sane...referri> (cf. Rasi ‘BFC’, V 1899, 156-160 et Pascal, ‘BFC’, V, 1899, 205): turbamur PRωγ]*

SERV. auct. Verg. ecl. 7, 51: *HIC TANTVM nonnulli ‘hinc’ legunt, ut sit intellectus: quia in domo sua semper ignis sit, ideo subiectum ‘hinc tantum’, ut est “hinc omnis largo pubescit vinea fetu”, hoc est ex hac causa. sane ‘hinc’ alii propterea, alii loci significationem accipiunt. CVRAMVS quidam ‘timemus’ accipiunt.* [Geymonat: hinc γ (corr. γ¹)]

SERV. auct. Verg. georg. 1, 112: *LUXURIEM SEGETUM bene ‘luxuriam’, ut ostendat rem superfluum et nocituram, nisi amputetur. [officere] et bene luxuriam pascit, non segetem. sane ‘luxuriam’ iuxta antiquos multi dictum putant, cum ‘luxuria’ dicatur.*

2. *Distinctio*

a) *Seqüencia*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 13: *LONGE valde. Sallustius <Cat. 52, 2> “longe alia mihi mens est patres conscripti”. aut certe ‘maxime’ vel ‘praecipue’, ut sit Carthago praecipue posita contra Tiberina ostia. Cicero pro Rabirio “et cum universo populo Romano, tum vero equestri ordini longe carissimus”. ‘Tiberina’ autem pro Tiberis posuit. quidam sane ita volunt iungi, non ‘longe ostia’, sed ‘longe dives’, id est valde dives.*

SERV. Verg. Aen. 2, 48: *AVT ALIQVIS LATET ERROR non confirmat, ut plus in eo fraudis videatur esse, quam fuit. error id est dolus, ut “inextricabilis error”. et est figura ab eo quod praecedat id quod sequitur. distinguendum sane ‘error’, et sic dicendum ‘equo ne credite Teucris’. item ‘quicquid id est, timeo’, hoc enim melius est. [Geymonat: erro P, corr. P¹; erro dis. P², Diom. 434, 30, Tib.]*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 131: *RETIA RARA PLAGAE multi dividunt, ut sit ‘retia rara’ maiora, plagas vero minora intellegamus. alii plagas per definitionem accipiunt, ut intellegamus ‘quae sunt retia rara, plagae’. sciendum tamen proprie plagas dici funes illos, quibus retia tenduntur circa imam et summam partem. sane ‘retia rara, plagae’ et reliqua subauditur ‘portantur’: aut zeugma est ‘ruunt’.*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 381: *I SEQVERE ITALIAM VENTIS satis artificiosa prohibitio, quae fit per concessionem: quae tamen ne non intellecta sit persuasio, permiscenda sunt aliqua, quae vetent latenter, ut ‘ventis’ ‘per undas’, nomina terribilia. sic Terentius <Ad. 1, 2, 54> “profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet”. ergo hic cum eum videtur dimittere, admonendo periculi retinet. sane multi ‘Italiam’ distinguunt, ut sequatur ‘ventis pete regna per undas’. et ‘sequere’ quasi fugientem. [Geymonat: ventis dist. M²P², Tib., ut Quint. 9, 2, 48; cf. v. 361 et Aen. 5, 629.]*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 573: *PRAECIPITES ut supra Mercurius <565> ‘non fugis hinc praecipis?’ sane non nulli ita distinguunt ‘socios que fatigat praecipites’, ut adlocutio hinc videatur incipere ‘vigilate viri et considite transtris’. et est usitata figura ‘fatigat et praecipites facit’.*

SERV. Verg. Aen. 8, 155: *AGNOSCOQVE LIBENS postquam probavit ex habitu corporis vera esse quae dicebat Aeneas, per Anchisen eum laudat adulatione deposita. sane inter agnosco et cognosco superfluo quidam volunt facere discretionem, ut cognoscamus novos, agnoscamus antiquos. sed haec a poetis metri necessitate variantur; nam ‘agnosco’ propter synalipham dixit. sane inter agnosco et cognosco superfluo quidam volunt facere discretionem, ut cognoscamus novos, agnoscamus antiquos. [Geymonat: abnoscoque M, agnoscoque M²R]*

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 232: *TER FESSVS VALLE RESEDIT egens consilii: Sallustius “fessus in Pamphyliam se receperat”. nam corpore ‘fatigatum’ dicimus, animo vero ‘fessum’, quamvis hoc saepe confundat auctoritas. sane quidam sic distinguunt ‘ter saxea temptat limina’, subiungunt ‘nequiquam ter’, ac post ‘fessus valle resedit’, ut semel sederit. [Geymonat: limina dist. P²]*

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 13: *CONGREDIOR hypocrisis est, <ut> exprimatur: id est quod flagitatis. sic Statius<Theb. 3, 376>, ubi Polynicen oblique inducit loquentem “non me ullius domus anxia culpet expectentve truces obliquo lumine nati”: unde etiam <3> supra ait poeta*

“se signari oculis”. *quidam sane a ‘nulla mora in Turno’ usque ad ‘pepigere recusent’ iungunt, ne, si distinctio intercesserit, languescat sententiae color.*

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 29: VICTVS AMORE TVI hoc est propter te, propter tuum amorem, **sane** inter ‘tui causa feci’ et ‘tua causa feci’ haec discretio est, ut ‘tui causa’ tunc dicamus, si aliquid ipsi ad quem loquimur, praestiterimus, ut puta ‘tui causa te defendi’; ‘tua’ vero ‘causa’ tunc, cum alteri aliquid alterius contemplatione praestamus, ut *puta* ‘tua causa hominem tuum defendi’.

SERV. Verg. ecl. 2, 22: LAC MIHI NON AESTATE NOVUM N. F. D. multo melius quam Theocritus; ille enim ait <11, 36> *τυρὸς δ’ οὐ λείπει μ’ οὔτ’ ἐν θέρει οὔτ’ ἐν ὀπώρῃ. sed* caseus servari potest, nec mirum est, si quovis tempore quis habeat caseum; hoc vero laudabile est, si quis habeat lac novum, id est colostrum. quod neutri generis est; nam feminini esse penitus non potest. **sane** hunc versum male distinguens Vergiliomastix vituperat ‘lac mihi non aestate novum, non frigore: defit’, id est semper mihi deest. [Geymonat: lact P, *recepit Sabbadini Varronis L.L. 5, 104, grammaticorumque confisus edictis (cf. etiam Magninness, ‘CR’, LXXV, 1971, 198):* lac P²R; novom] nuom in nuum *corr.* P², novum R, *desit de*]

SERV. Verg. georg. 1, 299: NVDVS ARA SERE NVDVS adeo sereno caelo, ut amictum possis contemnere. **sane** quidam post hoc hemistichium dicitur subsecutus ‘habebis frigore febres’.

b) Paraula

SERV. auct. Verg. ecl. 9, 36: *INTER STREPERE sane et composite potest et separatim proferrri.*

c) Començament-final obra

PORPH. Hor. epist. 1,1: Vortvmn<vm> Ianvmqv<e> liber: Mirum est [ad] hanc <ad>locutionem inter epistulas poni, cum neque ad absentem neque ad hominem scripta sit, nisi quia [et] receptum est et principia et fines in omnibus libris nullius legis formula contineri. Vnde si<c> Lucretius incipit primum Epicureae sectae librum, sic Vergil(ius) finit in Georgicis quartum. Haec itaque cum libro suo uidetur loqui, quem inpositum a<n>te fine<m> cupidum esse dicit in publicum prodeun<d>i, cum domi continendus sit, ne in magnos lectores incidens uituperetur. Vortumnus autem deus <dicitur> es<se> praese[n]s uert<u>ndarum rerum, hoc est, emendarum ac uendendarum, qui in uico Turario sacellum habuit; Ianus quoque similiter uicus est ab Iano gemino sic appellatus, qui in eo arcum habet sibi consecratum; per quos deos loca signi(ficat), in quibus cum ceteris rebus etiam libri ue<n>ale<s> erant. **Sane** et ex his uersibus et in principio sequen<ti>s libri apparet Horat(ium) hoc uolumen quasi nouissimum totius operis habuisse. Nam secundum epistularum coactus adiecit. [Keller-Holder: AD LIBRVM SVVM (UERSUUM υ) AFMRγλσ2dmv *cum* fr, cons. L; r *add.*: LOQUITUR TĀQUĀ AD PUERŪ PROSTATURŪ *inscr. carent* Ε π σ1 gl u. 1 om. σ1]

SERV. Verg. Aen. 5, 871: NVDVS insepultus, *mortuus: ut “et freta destituent nudos in litore pisces”. singula autem legenda sunt, ut ad dolorem gradus fiant.* IGNOTA peregrina, ante non visa; nam in sexto <358> dicturus est “paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebam”. sciendum **sane** Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam a Vergilio duo versus sequentes huic iuncti fuerunt: unde in non nullis antiquis codicibus sexti initium est obvertunt pelago proras, tum dente tenaci. [Geymonat: *870-871 Vergilio adiudicabat Heyne 871 v. om. M, add. M¹, SERV. Aen. 6, praef.*Subscriptions: P. VERGILI MARONIS AENEIDOS LIBER V EXPL. M, AENEIDOS LIB. V P, VERGILI MARONIS AENEIDOS LIBER V EXPLIC. R.

SERV. Verg. Aen. 6, praefatio: Totus quidem Vergilius scientia plenus est, in qua hic liber possidet principatum, cuius ex Homero pars maior est. et dicuntur aliqua simpliciter, multa de historia, multa per altam scientiam philosophorum, theologorum, Aegyptiorum, adeo ut plerique de his singulis huius libri integras scripserint pragmatias. sane sciendum, licet primos duos versus Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti esse translatos; nam et coniunctio poematis melior est, et Homerus etiam sic inchoavit ὡς φάτο δάκρυ χέων. [Geymonat: AENEIDOS LIB. VI P, INCIPIT LIBER VI R.] *1-2 in finem libri quinti transt. Ribbeck; cf. Bandini ‘A&R’ n.s. 36, 1991, 96-99]*

SERV. Verg. georg. 4, 1: PROTINUS AERII MELLIS CAELESTIA DONA EXEQVAR rhetorice dicturus de minoribus rebus magna promittit, ut et levem materiam subleuet et attentum faciat auditorem. **sane** perite, quoniam scit breve esse opus hoc de apibus et intra paucos versus posse consumi, usus est translationibus ad dilatandam materiam, dicens apes

habere reges, praetoria, urbes et populos. **sane** sciendum, ut supra diximus, ultimam partem huius libri esse mutata: nam laudes Galli habuit locus ille, qui nunc Orphei continet fabulam, quae inserta est, postquam irato Augusto Gallus occisus est.

d) Personatges

DON. Ter. Eun. 786: 1 QUID VIDETVR non diceret miles, si staret in sententia. sed iam uidetur timore mutatus. 2 QUID VIDETVR dubitant, a quo dictum sit ‘quid uidetur?’ ego **sane** hoc militem puto dicere, quem paulatim <timor> a uiolentis atque acribus principiis ad torporem desidiamque perducit. nam primo ipse praecedit, utpote qui dicat (v.2) ‘sequimini’; tum deinde, posteaquam propius uentum est, ‘post principia’ (v. 11) refert pedem; post iam nihil ipse audet, sed quaerit consilium parasiti; denique ubi comminus iam res gerenda est, dixit (v.18) ‘mane’ et continet irruentes; ad postremum diffusus nescit quid agat <et> ad parasitum spectans (v. 41) ‘quid agimus?’ inquit. 3 FVNDAM TIBI NVNC mire parasitus, quia militem uidet nolle uel non audet repugnare, consilium formidulosum et aptum metuenti dedit, subtiliter tamen; nam funda pugnant, qui comminus non possunt, et ex occulto, qui non audent palam. 4 Sed honesta causa: non ‘quia timentur’ inquit, sed ‘ut fugiant’, tamquam nisi hostes fugerint, non sit tutum accedere. 5 FVNDAM TIBI non dixit ‘hastam’ aut ‘lanceam’ sed [sagittam] ‘fundam’, qua nimirum longe iactatur, ut ex hoc interuallo pauorem ostenderet non audentis accedere. 6 Et mire ‘tibi’ tamquam ipse parasitus nec hoc audeat. 7 Sunt autem qui putant haec a Thaide ad Chremetem dici, sed male: non enim conueniunt ista meretricis dictis superioribus. nisi quia mouet me, quod ‘ex occulto’ dicit: constat enim ei dudum uideri militem et ipsum non uidisse, cum qua pugnaturus sit. [Prete: quid uidetur: *dubitant a quo dictum sit; ego sane hoc militem puto dicere. Don. fundam...: mire parasitus quia militem uidet nolle uel non audet repugnare...sunt autem qui putant haec a Thaide ad Chremetem dici, sed male...Don.*]

3. Mètrica

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 2: ITALIAM ars quidem hoc exigit, ut nominibus provinciarum praepositiones addamus, civitatum numquam. tamen plerumque perverso ordine lectum est; nam ecce hoc loco detraxit provinciae praepositionem dicens ‘Italiam venit’ *pro ad Italiam venit*. Tullius in Verrinis “ea die Verres ad Messanam venit” pro Messanam venit. **sane** sciendum est usurpari ab auctoribus, ut vel addant vel detrahant praepositiones; namque ait Vergilius “silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti” pro in silvis. ut ergo illic detraxit loco praepositionem, sic hic provinciae. et est figura. Italia autem pars Europae est. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia venit ad loca, quae sunt iuxta Tiberim, et ex nomine suo appellavit Italiam. ibi autem habitasse Siculos ubi est Laurolavinium, manifestum est, sicut ipse alio loco dicit “Siculi veteresque Sicani et gentes venere Sicanae saepius”. **sane** ‘Italiam’ *i contra naturam producta est, cum sit natura brevis.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 77: MIHI IVSSA CAPESSERE FAS EST] *hoc secundum ea quae aliter dicuntur, aliter audiuntur dictum est.* [nam] cum dicit non se posse (non) implere quae Iuno praecipiat, nefas tamen putat [non] implere praecepta *.* ‘mihi’ **sane** ultima syllaba produci debet, quia hoc casu omnia vel nomina vel pronomina vel participia in ultima syllaba produci debent. ‘capessere’ autem est saepe capere.

SERV. Verg. Aen. 1, 343: **sane** Sychaeus Sy brevis est per naturam; sed hoc loco ectasin fecit ea licentia quae est in propriis nominibus. licet enim in quavis proprii nominis parte syllabae mutare naturam: quod et in appellativis evenit, si tamen de propriis originem ducant, ut Sicanio praetenta sinu, quia venit a Sicano rege Siciliae.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 448: AEREA vel quod aes magis veteres in usu habebant, vel quod religioni apta est haec materies, denique flamen Dialis aereis cultris tondebatur: [aut quia vocalius ceteris metallis, aut quia medici aere quaedam vulnera curant, aut dicit quia veteres magis aere usi sunt] aut certe aerea saecula significantur: nam ut Hesiodus dicit, tempore quo haec gesta sunt aereum saeculum fuit. NEXAEQVE AERE TRABES multi ‘nixae’ legunt, non ‘nexae’, iuxta Varronem qui ait “trisolcae fores, pessulis libratae, dehiscunt, graves atque innixae in cardinum tardos turbines”. quidam trabes aeneas putant ipsum templum χαλκίαιον significari. versus **sane** ipse hypermetros est. [Geymonat: nixaeque *Fab, ps. Probus B. 4, 58, Sabbadini, Boëthius* (*‘Eranos’, L, 1952, 147-148*) : nexaeque F¹MPRω, *ps. Probi codd.* MP,

Tib., imitari videtur Claudian. Rapt. Pros. 1, 239, Ribbeck et Mynors, nexae γ; <nexae: legitur et nixae> Ansil. NE476, 'nixae' id est fultae aere, ex Hom. η 89]

SERV. Verg. Aen. 1, 451: LENIIT quartae coniugationis tempus praeteritum perfectum vel in 'vi' iunctam exit, vel sublata digammo in 'ii' pro nostro arbitrio, ut lenivi lenii, audivi audii. **sane** cum in 'vi' exit, paenultima longa est et ipsa accentum retinet; cum vero in 'ii', paenultima brevis est et perdit accentum, quia, ut supra diximus unius ob noxam, quotiens vocalis vocalem sequitur detrahit longitudinem praecedenti; sed hoc in metro, ubi necessitas cogit; nam in prosa et naturam suam et accentum retentat. nunc ergo 'leniit' tertia a fine habet accentum, quia paenultima brevis est. **sane** plerumque accentum suum retinet etiam sermo corruptus, ut Mercuri Domiti Ovidi tertia a fine habere debuit accentum, quia paenultima brevis est, sed constat haec nomina apocopen pertulisse: nam apud maiores idem erat vocativus qui et nominativus, ut hic Mercurius et o Mercurius: unde 'cu' licet brevis sit, etiam post apocopen suum servat accentum. [Geymonat: lenit Rc]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 683: TV FACIEM ILLIVS 'faciem' pro vultu posuit. nullus enim faciem alterius potest accipere, sed vultum, qui pro mentis qualitate formatur: unde infra est 'et notos pueri puer indue vultus'. TV FACIEM ILLIVS quod difficile numini non est, ut in faciem mutetur alterius. **Sane** 'illius' in Georgicis corripuit, ut illius immensae.

SERV. Verg. Aen. 2, 16: ABIETE solutio est spondei, nunc in proceleumaticum, alias in dactylum, ut "arma virum", alias in anapaestum, ut "fluviorum rex Eridanus". sciendum **sane**, Vergilium ubique in solutione ista servare sibi excusationem synaliphae: quod alii contemnunt.

SERV. Verg. Aen. 2, 69: TELLVS ET AEQUORA bene conciliat miserationem, de communibus duobus exclusus elementis. **sane** 'tellus' 'us' longa est: et sunt pauca quae 'us' producunt, ut senectus iuventus salus virtus palus servitus incus tus rus mus pus, tunc scilicet cum genetivus in 'tis' vel in 'ris' exit et habet paenultimam longam. ideo autem 'tis' et 'ris' diximus, quia palus, licet paludis longa sit 'lu', brevis tamen non numquam invenitur, quia in 'dis' exit genetivus, ut Horatius sterilis que diu palus apta que remis. 'aequora' vero modo maria, alibi campos, ut ac prius ignotum ferro quam scindimus aequor: dictum enim est ab aequalitate.

SERV. Verg. Aen. 2, 417: EOIS EVRVS EQVIS ab Eois equis, id est Solis, unde equi Solis oriuntur: nam Eurus ab oriente flat. notandum **sane**, quod, cum 'Eous' 'e' naturaliter longum habeat, metri necessitate correptum est propter sequentem vocalem. rarum autem est: nam nec proprium nomen est, ut 'Diana', nec sermo compositus, ut <VII 524> sudibusve praeustis.

SERV. Verg. Aen. 3, 360: CLARII LAVRVS et hic 'qui sentis' subaudis. et Clarium oppidum est in finibus Colophoniorum, ubi Apollo colitur: unde Apollo Clarius. **sane** quaeritur, utrum 'Clarii' geminandum sit 'i'. et sciendum aliter non procedere: nam 'cla' brevis invenitur, ut Staius "nec Clarias hac luce fores Didymaeaque quisquam". per laurus autem oraculum intellegimus. [Geymonat: clarii et recc., Heyne, Madvig, Mynors (cf. Nicandr. Alex. 11 et 'Acme', XXIII, 1970, 137): clarii M⁶ωγ, Servi hic et Aen. 1, 120, Ribbeck et Sabbadini, clari MPrsy, Gramm., Ansil. CL 81, Dserv ad v. 260, Tib.; clarique Baehrens]

SERV. Verg. Aen. 4, 22: LABANTEM INPULITI id est inpulit et labare fecit; non enim lababat qui ante immobilis fuerat. cavendum **sane**, ne 'labentem' contra metrum legamus: nam 'la' longa est, ut <11, 588> "labere nympha polo". [Geymonat: labentem Rpay (corr. γ¹)]

SERV. Verg. Aen. 3, 718: CONTICVIT TANDEM ut <2, 1> "conticuere omnes". TANDEM diurnitatem narrantis expressit. notandum **sane** quia controversiarum more epilogos dedit sex istis prioribus libris, quos et esse bioticos voluit. nam singulis res singulas dedit, ut primo omina, secundo pathos, tertio errores, quarto ethos, quinto festivitatem, sexto scientiam. epilogos autem sic variavit, ut in primo miseratio esset Didonis, in secundo mors Creusae, in tertio Anchisae, in quarto Didonis, in quinto Palinuri: in sexto Marcelli citum deflet interitum. notandum sane quia controversiarum more epilogos dedit sex istis prioribus libris, quos et esse bioticos voluit.

SERV. Verg. Aen. 4, 11: FORTI PECTORE ET ARMIS ut etiam ab Ilioneo audierat dicente <1, 544>, "quo iustior alter nec pietate fuit nec bello maior et armis". **sane** subaudis 'est'. et bene virtutis commemoratione excusat supra dictam pulchritudinis laudem. 'pectore' autem suspende; non bis idem dicit, sed 'pectore' ad patientiam, 'armis' ad fortitudinem. [Geymonat: fortis recc.]

- SERV. Verg. Aen. 4, 268: claro demittit olympto Olympos quasi ὄλολαμπής dictus est: sive mons sit Macedoniae, qui dicitur esse diversorium deorum, sive caelum: unde addidit ‘claro’, ut <3, 693> “Plemyrimum undosum”. accentus **sane** Graecus tunc potest esse, si sit Graeca declinatio, ut Olympos Olympon. [nam Latine ‘olympi’].
- SERV. Verg. Aen. 4, 291: QVANDO non est temporis, sed significat ‘siquidem’ et est coniunctio ratiocinantis. **sane** ‘quando’ ‘do’ brevis est naturaliter: sic Serenus “quando flagella ligas ita liga”. Vergilius usurpat <3, 500> “si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva”.
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 606: MEMET SVPER IPSA DEDISSEM satis amatorie. **sane** ‘sese’ cum dicimus ultima syllaba producitur, ut Vergilius <XII 390> sese que in bella remittant; at vero cum proferimus ‘memet’ et ‘tute’, ultimae breves sunt: Lucretius <I 102> utrumque simul tutemet a nobis iam quovis tempore vatium.
- SERV. Verg. Aen. 5, 522: OBICITVR superius <4, 549> de his particulis secundum Iubam artigraphum tractavimus; sed dicunt alii istas monosyllaborum ratione vel produci vel corripri. **sane** sciendum naturae esse ut breves sint: euphoniae vel Iubae ratione in compositione producuntur, si tamen ‘i’ sequatur, quae licet non sit consonans, potest tamen in declinatione pro consonante haberi.
- SERV. Verg. Aen. 7, 717: INFAVSTUM INTERLVIT ALLIA NOMEN Allia fluvius haud longe ab urbe est. iuxta quem Galli Brenno duce, XV. Kal. avg. die deleto exercitu, post triduum deleverunt etiam urbem excepto Capitolio. **sane** ‘Allia’ additum unum ‘l’ propter metrum, ut ‘relliquias’. Lucanus bene posuit “quas Aliae clades” (7.633). [Geymonat: *alia* Ry allia γ¹]
- SERV. Verg. Aen. 9, 769: FELICIOR peritior; nam in ungendis telis non est felicitas, sed peritia. **sane** nec ‘ungo’ nec ‘ungentum’ u recipit, excepto uno nomine, ut ‘unguen’; unde est “et pingues unguine ceras”. est autem mira brevitate inducta descriptio. [Geymonat: tinguere P, Sabbadini (tingere coniecerat Bentley ad Lucan. 3, 266): unguere P¹Ray, Gramm., Serv., Tib., Ribbeck et Mynors, urgere GLK VII, 311, 31]
- SERV. Verg. Aen. 10, 325: INFELIX NOVA GAVDIA CYDON de Cretensibus accipimus quod in amores puerorum intemperantes fuerunt: quod postea in Laconas et in totam Graeciam translatum est, adeo ut et Cicero dicat in libris de re publica, obprobrio fuisse adulescentibus si amatores non haberent. propter quod poeta Cydonem inducit amatorem. novimus autem Cydonas Cretenses dici. **sane** ‘Cydon’ quando nomen est proprium, ‘Cy’ naturaliter producit; si appellativum, corripit ‘Cy’, ut <XII 858> Parthus sive Cydon, telum inmedicabile torsit. tamen Statius etiam in proprio corripuit, ut “haec regi promissa Cydon haec Lampe dabamus”: quod fecit, abutens licentia qua utimur in propriis nominibus.
- SERV. Verg. Aen. 11, 4: PRIMO VICTOR SOLVEBAT EOO antequam luctum subiret et funestaretur. ‘primo’ autem ‘Eoo’ subaudimus ‘tempore’; nam Graece ἥώς dicitur quam nos auroram vocamus: Homerus ait ῥοδοδάκτυλος ἥώς. quod nomen Latini traxerunt per derivationem, ut dicerent “et laetus eoīs Eurus equis”, item “eoasque acies”. **sane** ut etiam supra <II 417> diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est, sed cum opus fuerit, corripitur, aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis sequitur.
- SERV. Verg. Aen. 12, 365: EDONI BOREAE ‘Edoni’ Thracii. nam Edon mons est Thraciae. **sane** sciendum hoc loco errasse Donatum, qui dicit ‘Edonii’ legendum, ut ‘do’ brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit <I 675> ‘Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo’: namque certum est systolen fecisse Lucanum: unde ‘Edoni’ legendum est, ut sit ‘hic Edonus, huius Edoni’. Statius <Theb. 5, 78> et Vergilium et artem secutus ait “tristius Edonas hiemes Hebrumque nivalem”, non ‘Edonias’. [Geymonat: edonea M, edonii M²bey¹ (udonii γ), comm. Lucan. 1, 675, Tib.]
- SERV. Verg. Aen. 12, 503: TANTON’ PLACVIT CONCVRRERE M. I. apostropha cum exclamacione ad Iovem. **sane** ‘tanton’ ‘ton’ circumflectitur: nam cum per apostrophum apocopen verba patiuntur, is qui in integra parte fuerat, perseverat accentus. [Geymonat: vers. om. V, tanto γRa, periit in P, corr. γ¹]
- SERV. Verg. ecl. 1, 32: NEC SPES LIBERTATIS ERAT NEC CURA PECULI nec sperare poteram libertatem in oppressa civitate, nec habere curam patrimonii. ‘peculi’ autem aut antique dixit, quia omne patrimonium apud maiores peculium dicebatur a pecoribus, in quibus

eorum constabat universa substantia, unde etiam pecunia dicta est a peculio: aut certe et hoc ad morsum temporum pertinet; nam modo servi tantum peculium dicimus, ut invidiose patrimonium suum dixerit peculium, ac si servus esset, quia se diu apud Mantuam servisse memoravit. **sane** ‘peculi’ pro ‘peculii’ per synaeresin dictum est.

SERV. Verg. ecl. 2, 31: IMITABERE PANA CANENDO exemplo numinis in agris mecum poteris canere. nam Pan deus est rusticus in naturae similitudinem formatus, unde et Pan dictus est, id est omne: habet enim cornua in radiorum solis et cornuum lunae similitudinem; rubet eius facies ad aetheris imitationem; in pectore nebridem habet stellatam ad stellarum imaginem; pars eius inferior hispida est propter arbores, virgulta, feras; caprinos pedes habet, ut ostendat terrae soliditatem; fistulam septem calamorum habet propter harmoniam caeli, in qua septem soni sunt, ut diximus in Aeneide <6, 646> “septem discrimina vocum”; καλαύροπα habet, id est pedum, propter annum, qui in se recurrit. hic quia totius naturae deus est, a poetis fingitur cum Amore luctatus et ab eo victus, quia, ut legimus <10, 69>, “omnia vincit Amor”. ergo Pan secundum fabulas amasse Syringa nympham dicitur: quam cum sequeretur, illa implorato Terrae auxilio in calamum conversa est, quem Pan ad solacium amoris incidit et sibi fistulam fecit. **sane** sciendum, ‘Pana’ ‘Pa’ habere accentum; Graeca enim monosyllaba, quae ad nos transeunt, crescunt in obliquis casibus et in genetivo et dativo tantum singularibus ultimae syllabae accentum dant, ut ‘Panos Pani, lyncos lynci’. plurales etiam isti duo ita habent accentum, licet ad nos transire non possint.

SERV. Verg. ecl. 3, 85: PIERIDES VITULAM L. P. V. vel pascite eius armenta, quia legit hoc carmen: vel vitulam ei nutrite pro praemio. **sane** alii legunt ‘Polio’, ut prima producat, alii ‘Pollio’.

SERV. Verg. ecl. 5, 3: HIC CORYLIS MIXTAS I. C. V. ordo est ‘cur non Mopse hic consedimus inter ulmos mixtas corylis’, scilicet ut canamus. **sane** ‘inter’ praepositio quia postposita est, mutavit accentum, sicut ‘circum’.

SERV. Verg. ecl. 10, 1: (...) **sane** ‘Arethusa’ secundum latinitatem in paenultima habet accentum, secundum rationem graecam in tertia a fine, sicut Creusa et Κρέουσα.

SERV. Verg. georg. 1, 59: ELIADUM PALMAS EPIROS EQVARUM hypallage est, nam hoc dicit: Epiros creat equas optimas, quae apud Elidem palmas merentur in Iovis Olympici curuli certamine. **sane** ‘Epiros’ graece profertur, unde etiam ‘E’ habet accentum: nam si latinum esset ‘Epirus’, ‘pi’ haberet, quia longa est. nec mireris equas currere: nam, ut dicit Plinius <8, 165>, velociores sunt ideo, quod in cursu urinam faciunt. **sane** ‘Epiros’ graece profertur, unde etiam ‘E’ habet accentum: nam si latinum esset ‘Epirus’, ‘pi’ haberet, quia longa est.

SERV. Verg. georg. 2, 82: MIRATASTQVE NOVAS FRONDES ET N.S.P. ingens phantasia. **sane** ‘miratastque’ legendum est, ut stet versus. [Geymonat: miratastque M¹ Serv.: mirataeque M : miraturque M⁷en, *ps.Acro Hor. epod. 16, 46*; mirata estque γ²ad miratasque ω, *Philarg. Georg., 1, 54*, mirataque SERV. Georg. 1, 103, *Philarg.*, mirata usque *Wagner*]

SERV. Verg. georg. 2, 453: VITIOSAEQUE ILICIS ALVO cariosae. vult autem probare etiam putres arbores habere aliquam utilitatem. **sane** pro ‘alveo’ per synaeresin ‘alvo’ dicimus. [Geymonat: alveo R]

SERV. Verg. georg. 3, 93: CONIUGIS ADUENTU PERNIX SATURNIS dum cum amata Philyra Saturnus coiret, Ops eius uxor advenit. cuius praesentiam veritus, se in equum convertit, qualem potuit numen imitari. exinde natus est Chiron, dimidia parte homo, dimidia equus. **sane** ‘Ops’ cum de uxore Saturni dicimus, ‘O’ corripitur, ut ‘Ops Opis’; cum vero de nymphā dicimus ‘Opis’, longa est ‘O’, ut “Opis ad aetherium pinnis aufertur Olympum”. ‘pernix’ autem ad equum refertur; nam Saturni stella tardissima est. et aliter: *Saturnus cum Philyram, Oceani filiam, in Thessalia adamasset et cum ea coiret, adventante uxore se in equum, illam in equam convertit, atque ita uterque opprobrium effugerunt. hinc natus est Chiron centaurus. quidam Philyram in florem conversam dicunt vel in arborem, unde liber philyrinus dicitur, quo coronae illigantur. ‘pernix’ autem ad equum refertur; nam tardissimus est Saturnus.*

SERV. auct. Verg. georg. 1, 147: PRIMA CERES F.M.V.T. INSTITUIT prima Ceres omne agriculturae genus hominibus indicavit: superfluo enim quaestionem movent commentarii, dicentes Osirin vel Triptolemum aratrum invenisse: nam aliud est unam rem invenire, et aliud

omnem agriculturam docere, quod fecit Ceres. nam ferrum dicendo cuncta generaliter rusticorum arma complectitur. *sane solum hoc nomen est in polysyllabis, quod ultimam producat in nominativo et eam in obliquis corripit, ut 'Ceres Cereris'.*

4. Morfosintaxi

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 115: *PRONVS* πρηνής. *non nulli sane 'pronum' adverbialiter legunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 595: *CORAM QVEM QVAERITIS* hoc loco distinguendum; nam si unum esset, 'adest' diceret, non 'adsum'. *et coram non nulli ad personam, ut 'coram Vergilio', palam ad omnes referri volunt, ut 'palam omnibus'. Varro "coram de praesentibus nobis, palam etiam de absentibus". sane coram quidam adverbium putant, quia non subsequitur casus, quidam praepositionem loquellis, non casibus servientem*

SERV. Verg. Aen. 1, 697: *AVLAEIS* velis pictis, quae ideo aulaea dicta sunt, quod primum in aula Attali regis Asiae, qui populum Romanum scripsit heredem, inventa sunt. ideo autem etiam in domibus tendebantur aulaea, ut imitatio tentorium fieret, sub quibus bellantes semper habitavere maiores: unde et in thalamis hoc fieri hodieque conspicimus. Varro tamen dicit vela solere suspendi ad excipiendum pulverem, quia usus camerae ignorabatur: unde Horatius "interea suspensa gravis aulaea ruinas in patinam fecere, trahentia pulveris atri, quantum non Aquilo Campanis excitat oris". sciendum sane omnia Graeca nomina in η exeuntia, cum derivationem faciunt, η in ae diphthongon convertere, ut αὔλη aulaea, Ἰδαῖα Idaeae, Αἴτνη Aetnaea. [Geymonat: *auleis* PR]

SERV. Verg. Aen. 3, 85: *THYMBRAEE* Thymbraeus Apollo dicitur a loco Troiae, id est agro vicino, pleno thymbra, quae satureia dicitur. et bene Deli positus Thymbraeum appellat quem in Troia adsueverat colere in agro, in quo eius et nemus est et templum, ubi a Paride Achilles occisus est: unde fingitur manu Apollinis vulneratus. ergo Thymbraeus, ut Delius; nam numina a locis frequenter nomen accipiunt: alii Thymbram locum in Delo consecratum Apollini tradunt. *sane* quia Graece θύμβρη facit, in derivatione η in diphthongon mutat, ut Αἴτνη Aetnaeus, Δίρκη Dircaeus.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 94: *STIRPE* hoc verbo Troianis factus est error. *sane* 'stirps' genere feminino originem significat, ut "heu stirpem invisam", masculino arborem, ut "sed stirpem Teuceri nullo discrimine sacrum". sed Horatius contra regulam nititur, ut "stirpesque raptas et pecus et domos".

SERV. Verg. Aen. 3, 402: *SVBNIXA PETILIA MVRO* civitas cincta muro modico, ut "crinemque madentem subnixus raptu potitur". 'Petilia' dicta vel ἀπὸ τοῦ πέτασθαι, id est volare, quod captato augurio est condita, vel quod post relictum Ilium, quo ducebatur a Graecis, eam petivit civitatem. 'Petilia' sane numeri est singularis. multi ita intellegunt, non 'Philoctetae Petilia', sed 'Philoctetae muro'; nam ait Cato, a Philocteta, condita iam pridem civitate, murum tantum factum. alii 'subnixam' ideo accipiunt, quia inposita est excelso muro, ut Coelius historicus ait. Philoctetes autem fuit Poeantis filius, Herculis comes, quem Hercules, cum hominem in Oeta monte deponeret, petiit, ne alicui sui corporis reliquias indicaret. de qua re eum iurare compulit, et ei pro munere dedit sagittas hydrae felle tinctas. postea Troiano bello responsum est, sagittis Herculis opus esse ad Troiae expugnationem. inventus itaque Philoctetes cum negaret primo se scire ubi esset Hercules, tandem confessus est mortuum esse. inde cum acriter ad indicandum sepulcrum eius cogeretur, pede locum percussit, cum nollet dicere. postea pergens ad bellum cum exerceretur sagittis, unius casu vulneratus est pedem, quo percusserat tumulum. ergo cum putorem insanabilis vulneris Graeci ferre non possent, diu quidem eum pro oraculi necessitate ductum tandem apud Lemnum sublatis reliquerunt sagittis. hic postea horrore sui vulneris ad patriam redire neglexit, sed sibi parvam Petiliam in Calabriae partibus fecit. alii eum adductum a Graecis ad Troiam ad occidendum sagittis Paridem dicunt, quia etiam Paridis mors inter fatalia dicitur fuisse Troiana. [Geymonat: Petelia] Petilia Πωγ, *SERV., Tib.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 2: *CAECO CARPITVR IGNI* 'caeco' <non> quod non cernat, sed quod non cernatur: vel quod Dido amorem suum vult occultare, si possit, ideo 'caeco'. et agit Vergilius, ut inventas frangat declamationes, ut hoc loco rem dixit sine declamatione: unde

Ovidius “quoque magis tegitur, tanto magis aestuat ignis”. ‘caeco’ ergo ‘igni’ *possumus ut validiore accipere*, cuius *haec* natura est, ut conpressus magis convalescat. ‘*carpitur*’ autem paulatim consumitur, ut “*carpit enim vires paulatim*”. **sane** ‘igni’ pro ‘igne’, dativus pro ablativo. [Geymonat: igni] igne F¹, DServ.]

SERV. Verg. Aen. 3, 475: ANCHISA bene, cum Veneri libidinem non obicit, dicendo coniugium maiorem honorem Anchisae tribuit. ‘Anchisa’ autem vocativus hic non est Latinus, nam brevis esset ‘a’, ut ‘o Catilina’: Graecus est ergo, de quo valde apud \dagger eos quaeritur quemadmodum exeat ab his nominibus, quae in ‘es’ mittunt nominativum. nam ‘Tydides’ ‘Tydide’ facit, ut “Danaum fortissime gentis Tydide”. ‘Atrides’, cum sit simile, ‘Atrida’ facit, ut Horatius “ne quis humasse velit Aiace, Atrida, vetas cur?” tale est ergo et ‘Anchisa’. **sane** apud Latinos horum nominum causa manifesta est: nam nominativum ipsum in ‘a’ mutant et recipiunt Latinam declinationem, ut ‘Atrides’ ‘Atrida’, ‘Scythes’ ‘Scytha’. [Geymonat: Anchisa M¹ωγ, Gell. 15, 13, 10, Non. 281, 3, GLK VIII, 147, 26, SERV. hic et Aen. 1, 355; DSERV. Aen. 11, 169, Tib. : anchisae MP²fhty, Cons. 401, 5, anchise Pab?, Prisc. VII, 6, Arus. 463, 27 (quid Quintil. 8, 6, 42 non liquet).]

SERV. Verg. Aen. 5, 785: EXEDISSE muliebriter *dictum*: nam inde est quod sequitur <787> ‘cineres atque ossa peremptae’. **sane** ‘edo’ habet et rectam, sed antiquam declinationem, ut ‘edo edis edit’, et anomalam, ut ‘edo es est’: quarum secunda et tertia personae longae sunt propter differentiam ‘sum es est’. ‘edit’ autem in praeterito producitur ‘edi edisti edit’, ut ‘legit’

SERV. Verg. Aen. 6, 505: RHOETEO IN LITORE ubi erat asylum Aiakis, sicut in Sigeo Achillis. et bene illic, quasi ubi tutus esse potueram. **sane** Rhoeteium dicitur, et fecit Rhoeteum, sicut est Cytherea pro Cythereia. [Geymonat: rhoeteo in roetheo mut. P, roetheo R]

SERV. Verg. Aen. 7, 662: GERYONE Geryones rex fuit Hispaniae. qui ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis praefuit, quae adiacent Hispaniae: Balaricae minori et maiori et Ebuso. fingitur etiam bicipitem canem habuisse, quia et terrestri et navali certamine plurimum potuit. *hunc Hercules vicit. qui ideo fingitur ad eum olla aerea transvectus, quod habuit navem fortem et aere munitam. hunc Geryonem alii Tartessorum regem dicunt fuisse et habuisse armenta pulcherrima, quae Hercules occiso eo abduxit. de cuius sanguine dicitur arbor nata, quae Vergiliarum tempore poma in modum cerasi sine ossibus ferat.* **sane** sciendum declinari ‘hic Geryones, huius Geryonae’—unde est “tergemini nece Geryonae”—ut ‘Anchises Anchisae’: unde usurpavit Sallustius ‘Geryonis’ dicens. veniens autem Hercules de Hispania per Campaniam in quadam Campaniae civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde Pompei dicitur civitas. postea iuxta Baias caulam bubus fecit et eam saepsit: qui locus Boaulia dictus est, nam hodie Bauli vocatur. **sane** sciendum declinari ‘hic Geryones, huius Geryonae’ - unde est <VIII 202> tergemini nece Geryonae - ut ‘Anchises Anchisae’: unde usurpavit Sallustius ‘Geryonis’ dicens.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 4: CASTRAQVE DARDANIVM SPECTAT post generalitatem intulit speciem; consequens enim est, ut omnes terras videns, cernat etiam castra Troiana. *non nulli sane ‘Dardanidum’ pro ‘Dardanidarum’ adserunt, ut sit genitivus generis masculini specie feminina.*

SERV. Verg. Aen. 11, 68: DEMESSUM participium est, veniens ab eo quod est ‘metor’. **sane** ab eo quod est ‘meto’ praeteritum perfectum ‘messui’ facit. [Geymonat: demissum Pγ (corr. γ¹), demensum c]

SERV. Verg. ecl. 5, 5: SIVE SUB INCERTAS Z.M.V. dicit quidem verecunde se illi obtemperare debere, ostendit tamen quid sibi placeat: nam ex ipsa laude antri et ex arborum vituperatione, quarum incertas umbras dicit, ostendit suam sententiam esse meliorem. incertae autem umbrae sunt et ex solis circuitu et ex mobilitate ventorum; quod ipse etiam dicit ‘zephyris motantibus umbras’. **sane** ‘succedimus’ et dativo et accusativo casibus, *secutus tam veterem quam nostram consuetudinem suo more iungit ‘sive umbras succedimus sive antro’, cum alibi secutus tantum antiquos dativo tantum succedere iunxerit: “ac nostris succedere penatibus” et “successitque gemens stabulis”. Sallustius tamen ‘succedere’ accusativo iunxit, sed ubi ‘prope’ significat: “cum murum hostium successisset, poenas dederat”, hoc est cum prope murum accessisset. ‘succedere’ autem idem significat quod et ‘subire’, id est penitus intrare.*

SERV. Verg. georg. 1, 57: MOLLES SUA TURA SABAEI populi sunt iuxta Syriam et Arabiam, dicti Sabaei ἀπὸ τοῦ σέβασθαι, quod apud eos tus nascitur, quo deos placamus. ‘molles’ autem ideo ait, vel quod sub aere clementiore sunt—nam ut ait Lucanus <8, 365> “quicquid ad eos tractus mundique teporem ibitur, emollit gentes clementia caeli”—: aut certe quia Alexander Macedo dicitur obscenos omnes de exercitu suo segregatos illic condidisse. **sane** ‘tus’ modo sine aspiratione dicimus; nam antiqui ‘thus’ dicebant ἀπὸ τοῦ θείου: quod displicuit; tura enim a tundendo dicta esse voluerunt, a glebis tunsis, cum quibus dicitur fluens de arboribus coalescere. *alii Sabaeos Arabas . . . Aegyptiorum ex effeminatis collectos ab a . . . de Arabia illuc deductos: vel ideo ‘molles’, quod fem(ineos) cultus vestesque gerunt.*

SERV. Verg. georg. 1, 165: VIRGEA PRAETEREA CELEI VILISQVE SVPELLEX id est vasa de vimine, qualia Ceres Celeo aliquando monstravit, ut qualos, corbes et cetera. ‘vilis’ autem ‘supellex’ quia . . . nam de genistis vel iunco vel alba vite solent fieri. **sane** ‘haec corbis’ dicendum est secundum Tullium, qui ait in *Sestiana* <38, 82> “messoria se corbe contextit”. **sane** ‘supellex’ usurpativum est, nam artis est ‘haec supellectilis’: genetivus enim aut par debet esse nominativo aut una syllaba maior, ut ‘musa musae’, ‘doctor doctoris’; si duabus maiorem invenerimus, contra artem id esse manifestum est, ut ‘anceps’ ‘praeceps’ et pauca alia. [Geymonat: supplex A]

SERV. Verg. georg. 3, 124: DENSSO PINGVI non laxo, quod quibusdam potionibus per fraudem agasones facere consuerunt: unde ait ‘denso’, id est viribus pleno. **sane** ‘pingue’ generis est neutri: et ita in omnibus idoneis invenitur; nam nec ‘pinguedo’ nec ‘pinguetudo’ latinum est. *et aliter: (‘pingue’) absolute posuit, ut est illud Lucretianum <1, 257> “hic pecudes fessae pingui”. **sane** ‘pingue’ generis est neutri: et ita in omnibus idoneis invenitur; nam nec ‘pinguedo’ nec ‘pinguetudo’ latinum est.*

SERV. Verg. georg. 3, 330: ILIGNIS CANALIBUS canalibus factis ex ilice. **sane** ‘canalis’ melius genere feminino, quam masculino proferimus. **sane** ‘canalis’ melius genere feminino, quam masculino proferimus.

SCHOL. BERN. Verg. georg. 3, 330. *Ilignis canalibus*, factis ex ilice; **sane** ‘canalis’ feminini generis melius, quam masculini. *Vndam*, aquam.

5. Altres

DON. Ter. Ad. praefatio, cap. 1: 8 adnotandum **sane**, quod haec fabula προτατικὸν πρόσωπον non habeat, hoc est personam, quae ad argumentum nihil attineat quae que sit adsumpta extrinsecus, ut est in Andria Sosia.

DON. Ter. Ad. 259: 1 FRATREM noue dixit ‘unam rem fratrem’. FRATREM 2 *Sed ego puto ‘fratrem’ non subdistinguendum sed legendum contexte usque ad ‘principem’. nam si distinxeris ‘fratrem’, bis erit ‘arbitror’ subaudiendum, et supra et infra. quod si ‘fratrem’ inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur ‘quam mihi’.* ___ hanc **sane** locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A : fratrem *corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)*]

DON. Ter. Andr., praefatio, 1, 9: adnotandum **sane** puellarum liberalium in proscaenio nullam orationem induci in comoedia palliata praeter inuocationem Iunonis Lucinae, quae et ipsa quoque post scaenam fieri solet.

DON. Ter. Eun. praefatio, cap. 1: 5 huius prologus **sane** est concitator, nam et obicit crimina aduersantibus et comminatur in posterum et accusatorie narrat iniuriam Terentio factam et ad ultimum tumultuose et cum magna inuidia defendit poetam. haec et πρότασιν et ἐπίτασιν et καταστροφὴν ita aequales habet, ut nusquam dicas longitudine operis Terentium delassatum dormitasse. 6° actus **sane** implicatiores sunt in ea et qui non facile a parum doctis distingui possint, ideo quia tenendi spectatoris causa uult poeta noster omnes quinque actus uelut unum fieri, ne respiret quodammodo atque, distincta alicubi continuatione succedentium rerum, ante aulaea sublata fastidiosus spectator exsurgat.

- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 196: TRINACRIO Graecum est propter tria ἄκρα, id est promunturia, Lilybaeum, Pachynum, Pelorum. Latine autem Triquetra dicitur. sane Philostephanus περὶ τῶν νήσων sine r littera Trinaciam appellat “ὅτι Τρίνακος αὐτῆς πρῶτος ἔβασίλευσεν”.
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 527: POPULARE quia apud veteres haec erat maxime causa navigandi. **sane** antiqui et populo et populor dicebant, unde est ‘populare’ et populat que ingentem farris acervum curculio. nunc tamen passiva tantum utimur declinatione. *quidam ‘populare’ pro ad populandum vel pro populatum accipiunt.* [Geymonat: pepulare M corr. M¹]
- SERV. auct. Verg. Aen. 1, 636: MVNERA LAETITIAMQVE DEI id est *Liberi patris, ac per hoc* vinum: aut certe ut multi legunt ‘laetitiamque die’, id est diei, ut supra dicta munera sint multorum dierum usui sufficientia, intellegamus autem missa aliqua etiam ad usum diei. *fin caesi dilegitur. non nulli ‘dii’ legunt, sicut veteres ‘famis fami’.* Plautus in Mercatore “qui aut Nocti, aut Dii, aut Soli, aut Lunae” (Mer. 4-5). **sane** *quidam hunc versum intellegi non putant posse, ut est ille quem tibi iam Troia.* [Geymonat: Gell. 9, 14, 8 <ita in illo versu non dubium est, quin ‘dii’ scripserit pro ‘diei’: munera laetitiamque dii, quod inperitiores ‘dei’ legunt ab insolentia scilicet uocis istius abhorrentes>. dei MPRΠ⁶ωγ, Tib.; cf. v. 734; Georg. 1, 208 et Valmaggi ‘BFC’ 21, 1914, 16]
- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 54: SI MENS NON LAEVA FVISSET Troianorum scilicet; bene ergo divisit. **sane** LAEVA modo contraria. et sciendum laevum, cum de humanis rebus est, esse contrarium, cum de caelestibus, prosperum, ut <693> intonuit laevum, quia sinistra numinum intuentibus dextra sunt.
- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 173: SALSVS SVDOR indicium commoti numinis fuisse dicitur. Probo **sane** displicet ‘salsus sudor’, et supervacue positum videtur. hoc autem Ennius de lamis dixit
- SERV. Verg. Aen. 2, 458: EVADO ‘e’ vacat, ut ‘emortuus’. **sane** minus est ‘hac’, id est ‘hac evado’. [Geymonat: evado hac summi *Guiet*; cf. Aen. 4, 685.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 2, 686: SACROS RESTINGVERE FONTIBVS IGNES religiosos non quos tunc ‘sacros’ sciebant, sed quos mox probarunt. SANCTOS restinguere fontibus ignes] [et] bene ‘fontibus’, non aquis. ‘sanctos’ vero, ut venerabilius fieret. **sane** ‘sanctum’ est interdum non idem quod ‘sacrum’, neque idem quod ‘religiosum’; interdum non aliud quam ‘sacrum’. hic ergo ‘sanctos’ sacros accipiemus, quippe quo loco auspicia fierent, sicut ex Anchisae persona ostenditur, cum dicit ‘oculos ad sidera laetus extulit’ et ‘da deinde auxilium pater atque haec omnia firma’. aliter ‘sanctum’ accipi per singula loca dicitur. [Geymonat: sanctos: sacros Serv]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 133: PERGAMEAMQVE VOCO zeugma a superioribus, hoc est urbem. legitur **sane** in libris antiquioribus, Aeneam vere Cretam tempestate delatum locum Troiam nomine Pergamum, appellavisse. alii dicant, Priamum in Creta conditam a Troianis captivis, qui ex classe Agamemnonis illo erant delati + ibi que putant Aeneam quendam, generis auctorem, Ilio incolumi cum eo ad sacrum Apollinis venisset, gravidam hospitis filiam fecisse; ex qua ortus eodem nomine Aeneas classem Agamemnonis est adgressus hieme disiectam, cui se feruntur iunxisse hi, qui Cretam secesserant deserto Agamemnone: unde loco nomen Pergamum ab illo inditum, quod obtinuisse desertores feruntur iuxta Cydoniam. quod poetam, latenter attigisse debemus accipere.
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 226: CLANGORIBVS ALAS deest ‘cum’, ut sit ‘alas quatiebant cum clangoribus’, ut “atque Ixionii vento rota constitit orbis”, id est cum vento. aliter acyrologia est, si clangorem dixit alarum sonitum. sed **sane** hic versus qui circumductus est talis auditur ‘resonant magnis stridoribus alae’. [Geymonat: cf. Georg. 2, 162 grancoribus ut vid., M, glancoribus M manu alia, plangoribus a auras abevγ; cf. Aen, 6, 561.]
- SERV. auct. Verg. Aen. 3, 692: PLEMURIVM VNDOSVM quidam insulam, quidam fluvium putant dici. **sane** verbum de verbo expressit: hoc est enim ‘undosum’, quod ‘Plemurium’. sinus Syracusanus in quo Ortygia. cuius hic necessarie meminit; nondum enim erant conditae Syracusae. ‘undosum’ vero quod usque illuc †vestigio aestuantis Charybdis dicitur pervenire. [Geymonat: plemurium PV, Tib. in interpr.: plemurium MV¹p, Tib. in lemm., pemyreum R; < PLEMURIVM VNDOSVM. Long.: ‘Plemurium’ fuit emendatum ‘Plemurium’, promunturium

Siciliae; dictum autem ἀπό πλημυρίας ideo est, quod undique fluctibus undisque adluatur.>
Schol. Veron. 694.]

SERV. Verg. Aen. 3, 717: FATA DIVUM quae dii hominibus tribuunt. RENARRABAT aut 're' vacat, ut "confieri possit": aut apparet Aeneam ante de suis casibus cum Didone confuse locutum. et ideo hic addidit 'renarrabat', quasi quae dixerat antea, nunc ex ordine referebat, quod notat in primo <753> "immo age et a prima dic hospes origine nobis". **sane** in secundi principio duo poetae sunt versus, sicut hic tres, et similis est finis initio: 'conticuit' et 'intentis'.

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 471: AGAMEMNONIVS SCAENIS AGITATVS ORESTES hunc Oresten Electra, soror eius, post occisum ab Aegistho dolo Clytemestrae matris Agamemnonem subtraxit, quem Strophio alendum dedit, <qui> eum cum filio Pylade educatum in adultam perduxit aetatem. qui ut primum de scelere matris ac morte patris agnovit, venit Mycenae et adiuvantibus amico Pylade et sorore Electra, Clytemestram matrem cum adultero Aegistho occidit: ob quam rem aliquamdiu furiis agentibus insaniit. **sane** 'Agamemnonius' non est patronymicon: nam 'Agamemnonides' facere debuit. ergo sicut <6, 489> "Agamemnoniaeque phalanges". [Geymonat: agamemnoneius F corr. F¹]

SERV. Verg. Aen. 7, 37: NVNC AGE hinc est sequentis operis initium: ante dicta enim ex superioribus pendent. **sane** ERATO vel pro Calliope, vel pro qualicumque musa posuit. [Geymonat: hoc septimi libri initium esse voluit Peerlkamp.]

SERV. Verg. Aen. 7, 601: MOS ERAT Varro vult morem esse communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus consuetudinem facit. HESPERIO IN LATIO hoc est in antiquo: nam, ut in primo diximus, duo Latia fuerunt, unde non frustra 'Hesperio' addidit. quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est; nam a Numa Pompilio primum instituta est. sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. notandum **sane** inconexum esse hunc locum, si quis totius libri consideret textum; nam supra ait <46> longa placidas in pace regebat, item dicturus est <623> ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante, et nunc dicit 'mos erat Hesperio in Latio', supra etiam dixit <184> captivi pendent currus, item <426> Tyrrhenas, i, sterne acies. quae ne sint contraria, accipiamus Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quievisse, et ad antiquum studium nunc reverti, sicut Romani bello flagravere sub Romulo, quievere sub Numa, sub Tullo Hostilio pristina studia repetiverunt. hinc est quod et ipse Vergilius ait 'longa placidas in pace regebat', non perpetua, item "desuetaque bello agmina in arma vocat subito ferrumque retractat": nam retractare est repetere quod omiseras. tale aliquid dicit de genere Sullano Sallustius: nam volens ostendere antiquos maiores eius consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Sullam autem florentissimum, ait "igitur Sulla patriciae gentis fuit, familia iam extincta maiorum ignavia".

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 202: SPOLIISQVE SUPERBUS atqui boves abduxerat: sed spoliolum est quicquid de hostibus tollitur, ut <11, 80> "addit equos et tela quibus spoliaverat hostem item <6, 168> "postquam illum vita victor spoliavit Achilles". **sane** aliter supra <196> "foribusque superbis". [Geymonat: superbis bcγ corr. γ¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 291: TROIAMQVE ut supra diximus, Troiam Hercules evertit propter negatos sibi a Laomedonte equos divino semine procreatos et Hesioneae nuptias, quam a ceto liberaverat, necato patre eius Laomedonte **sane** critici frustra culpant Vergilium, quod praesentibus Troianis Troiae laudari introduxit excidium, non respicientes quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. alii magis hoc in solacium Aeneae cantatum posse accipi tradunt: nam quod Herculi datur, Graecis aufertur. et potest obliteratus dolor videri [praeteritus], quando ad fatalem terram perventum est, sicut alibi ait Aeneas "illic fas regna resurgere Troiae", ut ibi iam dixerat "salve fatis mihi debita tellus", quia expectatus venerat solo Laurenti arvisque Latinis.

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 342: **sane** hoc non ad Euandri personam adplicatur, quod ipse Aeneae retulerit.

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 364: DIGNUM FINGE DEO compone te et forma in similitudinem numinis: quod iuxta sectam cynicam hospes Herculis suadet. **sane** quidam 'deo' pro immortalitate dictum volunt. **sane** quidam 'deo' pro immortalitate dictum volunt. [Geymonat: deos Pγ? corr. P²γ¹, decus Deuticke]

- SERV. Verg. Aen. 10, 157: ROSTRO PHRYGIOS SVBIVNCTA LEONES *pro* ‘subiunctos leones habens’. vult pro iugo rostrum navis fuisse, leones autem singulos in singulis navis partibus fuisse depictos. **sane** notatur a criticis Vergilius hoc loco, quemadmodum sic cito dixit potuisse naves Aeneae fieri: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. *ergo hanc navem Aeneae ab Etruscis datam intellegamus. quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Aeneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam*
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 763: **sane** ‘incedit’ pro ‘incessit’, praesens pro praeterito. [Geymonat: incendit γ corr. γ¹]
- SERV. Verg. Aen. 12, 514: MAESTVM ONITEN naturaliter tristem, severum, ἀγέλαστον: *aut imaginatus est expirantem*. MITTIT autem socium supra memoratis. **sane** ‘Oniten’ Donatus dicit aut gentile esse, aut patronymicon, ut nomen eius proprium sit ‘Echionius’. sed hoc non procedit, quia neque patronymicon in ‘tes’ exit, neque ‘Onytes’ a qua gente veniat, usquam lectum est. proprium ergo est, et sequens versus erit ‘nomen Echionium’, id est Thebana gloria, per periphrasin: nam Echionii sunt Thebani a rege Echione: unde male quidam legunt ‘nomine Chionium’. *alii ‘nomen Echionium’, hoc est genus, quemadmodum de matre ‘genus’ dixit, accipiunt, ut ostendatur eum Echionis esse et Peridiae filium, vel ab Echione genus ducentem*. [Geymonat: omentem et orontem *recc.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 12, 801: NEC TE TANTVS EDAT TACITAM DOLOR †scilicet sidereis odiis urgere Troianos. **sane** ‘edo edis edit’ integrum verbum est, ut lego, legis, legit: nam ‘edo es est’ esse anomalum constat. [Geymonat: ne MP²aby, *Diom.* 362, 24 : ni P, nec a¹ω, *ps. Acro Hor. epod.* 3, 3, *SERV.*, *Wagner, nei Sabbadini // edit Pγ, ps. Acro, Diom.: edat MP2aωγ¹*]
- SERV. Verg. ecl., Prooemium, pag. 3, l. 26: **sane** sciendum, vii. eclogas esse meras rusticas, quas Theocritus x. habet. hic in tribus a bucolico carmine, sed cum excusatione discessit, ut in genethliaco Salonini et in Sileni theologia, vel ut ex insertis altioribus rebus posset placere, vel quia tot varietates implere non poterat. poetae vitam in Aeneide diximus. operis explanatio in sequentibus comprobabitur. **sane** sciendum Vergilium xxviii. annorum scripsisse bucolica, unde etiam ipse in fine georgicorum “audaxque iuventa, Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi”.
- SERV. Verg. ecl. 2, 11: ALIA SERPYLLUMQUE herbas calidas, quae aestum repellunt: nam, ut etiam Plinius dicit in naturali historia, “omnis medicina aut a contrario aut a simili quaeritur”: unde etiam calor potest aut frigore aut alio calore depelli. hinc est quod in ultima ecloga, cum amator remedium quaerat ardori, dicit se iturum aut ad Scythiam aut ad Aethiopiam, ut <10, 68> “Aethiopum versemus oves sub sidere cancri”. **sane** serpyllus herba est, quam Graeci herpyllon dicunt: in multis enim nominibus, quae in Graeco aspirationem habent, nos pro aspiratione ‘s’ ponimus: inde est pro herpyllo ‘serpyllum’, pro hex ‘sex’, pro hepta ‘septem’. [Geymonat: serpyllumque : serpyllumque ηγ, *Char., Serv.*]
- SERV. Verg. ecl. 3, 106: DIC QVIBVS IN TERRIS I.N.R.N.F. quia solvere non potuit, ipse aliam obicit quaestionem. et captiose ‘quibus in terris’ dixit: hyacinthus enim ubique nascitur flos, qui natus primo est de Hyacinthi sanguine, postea de Aiakis, sicut etiam Ovidius docet. est autem rubrum quasi lilius, designans primam Hyacinthi litteram. ‘regum’ autem ‘nomina’ non quoniam ipsi reges fuerunt, sed quia regum filii, ut “magnum reginae sed enim miseratus amorem”, cum de Ariadne diceret, Pasiphae reginae filia. **sane** multi volunt ‘nomina regum’ pro ‘nomen regis’ positum, ut sit quemadmodum illud in Terentio “non perpeti meretricum contumelias”, cum de una loqueretur: nam flos iste Hyacinthi tantum, non et Aiakis nomen retinet. tamen sciendum aenigmata haec, sicut fere omnia, carere aperta solutione.
- SERV. auct. Verg. ecl. 9, 1: QVO TE MOERI PEDES? AN QVO VIA D. IN V. haec ecloga *dramatico caractere scripta est: inducuntur enim duo pastores; scaena in agro Mantuano. et haec ecloga continuum non habet carmen, sed de diversis locis Theocriti aliqua ad eam contulit. sane* hoc continet: Vergilius postquam paene occisus est ab Arrio centurione, Romam revertens, mandavit procuratoribus suis ut tuerentur agros suos et ad praesens obsequerentur Arrio. modo ergo Moeris, procurator eius, secundum praeceptum patroni portat haedos Mantuam, quos Arrio offerat. sequitur alter pastor et eum quo pergat interrogat: ille suas deflet miseras, et hinc iam variae praestatur occasio cantilenae. ‘quo te Moeri pedes?’ subaudis

‘ducunt’, et est zeugma a posterioribus. *quidam hunc ordinem tradunt ‘quo te Moeri pedes? an in urbem? quo ista via ducit’.* **sane** alii ordinem huius eclogae ita exponunt: cum inmunditatem agrorum Vergilius impetrasset, lis est exorta de finibus inter eum et eos, qui in proximo agros acceperant: ex quibus Clodius quidam dixit, se omnem litem amputaturum interfecto Vergilio. quem poeta stricto gladio se insequentem fugit in tabernam carbonariam. et beneficio institoris ex alia parte emissus, servatus est. inducitur ergo Moeris familiaris Vergilii, referens Lycidae periculum suum et Menalcae, quem nunc pro Vergilio debemus accipere.

SERV. auct. Verg. ecl. 9, 23: TITYRE DVM REDEO B.E.V.P.C. Theocriti sunt versus, verbum ad verbum translatis, sed tamen Vergilii negotium continentes: nam allegoricos imperat suis, ut rem tueantur, nec tamen audeant contra Arrii praeceptum venire. *sed hoc aut de ipso Vergilii carmine Lycidas retulit; aut, ut alii putant, conversus ad gregalem suum Tityrum dicit. et bene dum promittunt se cantaturos, nihilominus dicunt. sane quaeritur, utrum in his tribus versibus perfectum carmen sit, an initium alterius carminis imperfecti.*

SERV. auct. Verg. ecl. 9, 35: VARIO VIDEOR Varius poeta fuit: de hoc Horatius “Varius ducit molle atque facetum”, item “scriberis Vario fortis et hostium victor”: nam Varus dux fuit, cui supra blanditur, *qui nulla carmina scripsit. nonnulli sane Alfenum Varum volunt, qui licet iuris consultus et successor Servii Sulpicii esset, etiam carmina aliqua composuisse dicitur; sed hoc teste Horatio falsum est, qui Varium poetam laudat.* [Geymonat: Vario $\alpha\gamma^1$ (om. γ), Serv. : varo $\text{Mpa}1\omega$, ps. Acro Hor. c. 1, 6, 8, schol. Bern.]

SERV. Verg. georg. 1, 336: NEQVE AVDIT CVRRVS H. id est equi. **sane** sciendum, translationem hanc esse, non comparationem, quae si ponatur in fine, vitiosum est. *et aliter: notandum est, quod poeta librum in comparatione finierit. antithesis tertia, ubi in utraque voce fit commutatio: sic enim rectum sit ‘fertur curru auriga neque audiunt equi habenas’.*

SERV. Verg. georg. 2, 97: SUNT ET AMINNEAE VITES FIRMISSIMA VINA aminneum vinum dictum est quasi sine minio, id est rubore; nam album est. **sane** aminneum dici versus probat, qui stare non potest, si amineum dixerimus. *et aliter: Amineos Aristoteles in politijs hoc scribit Thessalos fuisse, qui suae regionis vites in Italiam transtulerint, atque illis inde nomen inpositum.* [Geymonat: et] etiam a¹ceh^{nv} aminneae M: amineae $\gamma^2\omega$, evanuit in V;]

SERV. Verg. georg. 3, 1: TE QVOQVE MAGNA PALES invocat deam pabuli dicturus de animalibus, sicut de frumentis dicturus et vitibus Cererem invocavit et Liberum. **sane** non est mirandum, usum esse eum prooemio, sicut est usus in primo: nam aliud quodammodo inchoaturus est carmen, pastorale scilicet, post completum georgicum. deinde etiamsi unum sit, scimus concessum esse scribentibus, ut iteratione prooemii legentum reficiant interdum laborem: nam et Livius frequenter innovat principia, ut “incensa a Gallis urbe”, ut “completis consulibus”, et Cicero in Verrinis, qui in frumentaria <1, 1> conciliavit auditorum animos iteratione principii, ut “omnes qui alterum iudices *nullis impulsu inimicitis*”. Pales autem, ut diximus, dea est pabuli: quam alii Vestam, alii matrem deum volunt. hanc Vergilius genere feminino appellat, alii, inter quos Varro, masculino, ut ‘hic Pales’. huic sacra solvuntur xi. K#1123. Maiarum die, quae Palilia vocantur.

SERV. Verg. georg. 3, 305: HAEC QUOQUE cum de capellis loquatur, figurate neutro usus est genere: nam integrum erat ‘haec quoque non cura nobis levior tuendae’. **sane** perite, quoniam scit planam esse ovium utilitatem, eam praeterit et exaggerat meritum capellarum, ut dictis in lucem promat rem per se minus patentem. *et aliter: (HAE QUOQUE) id est capellae. legitur et ‘haec’: veteribus enim mos fuit, ut neutra femininis iungerentur, unde Terentius “tua nihil refert utrum fecerint”, et in Eunuchio “haec adornant ut lavent”.*

SERV. Verg. georg. 4, 1: **sane** perite, quoniam scit breve esse opus hoc de apibus et intra paucos versus posse consumi, usus est translationibus ad dilatandam materiam, dicens apes habere reges, praetoria, urbes et populos.

SERV. auct. Verg. georg. 1, 43: (...) **sane** sciendum Xenophontem scripsisse unum librum oeconomicum, cuius pars ultima agriculturam continet: de qua parte multa ad *suum* hoc opus Vergilius transtulit, sicut etiam de georgicis Magonis Afri, Catonis, Varronis, Ciceronis quoque libro tertio oeconomicorum, qui agriculturam continet: nam primus praecepta habet, quemadmodum debeat mater familias domi agere, secundus, quemadmodum foris pater familias.

SERV. auct. Verg. georg. 1, 135: *ABSTRUSUM latentem et quasi divinitus absconditum. et hoc est quod dixit 'ignemque removit'. sane 'absconditum' dicitur, non 'absconsum', quia 'conditum' facit, non 'consum'.*

SERV. auct. Verg. georg. 1, 210: *SERITE HORDEA CAMPIS hordeum ostendit in campestribus locis serendum. et 'hordea' usurpative ait. et sciendum in his tres tantum casus usurpari, 'haec hordea, haec hordea, o hordea', sicut 'vina, vina, vina', 'mella, mella, mella'. sane reprehensus Vergilius dicitur a Bavio et Maevio hoc versu hordea qui dixit superest ut tritica dicat.*

CLAVD. DON. Aen. 11, 294-295: *et responsa simul quae sint, rex optime, regis audisti et quae sit magno sententia bello: simul necessarie posuit; non enim sola responsa rettulerat. dixit enim labores itineris superatos et cetera quae superius dicta sunt et quae esset eius de bello sententia. sententia est qua profertur quicquid de unaquaque re sentimus et pronuntiamus. ecce quanta de Aeneae virtutibus laudantur: animi eius bona laudantur et corporis et fortuna prosperior etiam ab hoste praefertur, denique in alienis terris potior invenitur. turbatur Italia et potius contracta coniuratio: Diomedes non audent auxilia largiri adversus ipsum et ubi de victoria sua gratulari debuit poenas se ac suos dedisse testatus est, suadet quoque concordiam et in alieno periculo consilium contra dare formidat; in eius causa etiam dona vincuntur et auri cupiditas temnitur aut sane postponitur, quo fides, quo solet omnis etiam necessitudo corrumpi; laudes animi eius et corporis prosequitur inimicus et fatetur metum qui putabatur extitisse superior. praeponitur deorum et Fauni et Latini iudicio cunctis petitionibus gener et praelatus civibus cunctis ipse dignior iudicatur. Iunonis odia devicta succumbunt factionisque eius commenta solvuntur, [nihil] excitatum in eius perniciem mare, nihil commotum saepe valuit caelum nec profuit ab inferis evocatam Furiam: contra omnia obtinuit felicitas viri. et virtuti eius cessit qui superavit Ilium et non tam victoriam se in eo quaesisse, sed piaculum admisisse testatus est. haec loci causa dicta sunt, ceterum per omnes libros quam materiam scripserit poeta evidenter ostendit: totum enim carmen, ut inter initia diximus, laudativum est, ut ille de quo dixit (1, 286) „nascetur pulchra Troianus origine Caesar” digno auctore videretur esse progenitus et pio ac forti et felici principe Romanum imperium constaret exortum.[Geymonat: simul responsa M, ord. rest. M² regum Ra ; sit] de suspic. Madvig magni-belli, cl. Sil. Ital. 7, 223, Ladewig]*

SEPARO

1. *Distinctio*

a) Seqüència

DON. Ter. Ad. 382: 1 VTRVM STVDIONE aut ordo est ‘utrumne’ aut est παρέλκον tertium aut uero per ἔλλειψιν accipitur, quasi dicat ‘utrum est?’ aut ‘utrum uerum est?’ quod qui accipit, ‘utrum’ subdistinguat et **separet** a sequentibus necesse est. 2 VTRVM STVDIONE aut ‘utrum’ superuacuum est aut ‘ne’ aut certe τμήσις figura est pro ‘utrumne’.

DON. Ter. Ad. 805: 1 FACETE NVNC DEMVM ISTAEC ORATIO NATA EST alii totum iungunt, alii **separant** ‘facete’.

DON. Ter. Andr. 56: 1 ADIVNGANT ‘alligent’, ‘aptent’, ‘accommodent’. 2 AVT EQVOS ALERE AVT CANES AD VENANDVM Sic et equos ‘ad uenandum’ alunt, quomodo canes. quod multi docti improbant, ut dicant **separata esse** et ‘ad uenandum’ extra rationem esse pro ‘ad uenatum’, *ut* (Verg. Aen. 4, 117) ‘uenatum Aeneas unaque m. D.’

DON. Ter. Andr. 57: 1 AVT <AD> PHILOSOPHOS mira ἔλλειψις et familiaris Terentio. nam possumus subaudire ‘audiendos’ siue ‘sectandos’. 2 AD PHILOSOPHOS uitium est, quia dixit ‘ad aliquod studium’. 3 Aut si ‘ad philosophos’, **separanda erit** locutio sic ‘ut animum adiungant ad philosophos’.

SERV. Verg. georg. 2, 371: TEXENDAE SAEPE ETIAM alii hic distingunt, alii **separant** ‘texendae saepes, etiam et pecus omne tenendum’.

SCHOL. VERON. Verg. Aen. 10, 242-243: (IGNI INVICTUM) Haterianus: idest enim ‘igni’; **separa** ergo ‘igni’, ut intellegas ‘etiam igni invictum’ idest aduersus *ign[em***]* | enim ablativus casus [***] ‘*igni invictum*’ idest [***]m [***]invictum. | [Geymonat: igni V, schol. Veron.: ipse MPRV²abfnor?γ, Tib., edd., ingens ω: cf. v. 245, Georg. 3, 378, Aen. 9, 709, Val. Flacc. 5, 451-452, quae ipse disputavi in ‘SCO’, 14, 1965, 96-98 et Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 113-114]

CLAVD. DON. Aen. 9, 132-133: huic ex occulto respondit dicens *tot milia, gentes arma ferunt Italae*: hunc locum cum pronuntiamus, **separare** debemus *tot milia*, **separare** *gentes*, ne coniuncta vitium faciant, si dicamus *tot milia gentes*, separatione vero facta non semel intellegamus positum *tot*, ut sit *tot milia*, *tot gentes arma ferunt*. quod ipsum sic intellegitur posuisse atque dixisse, ut adsereret se nec illud metuere, quod cum auxiliis Aeneas sperabatur esse venturus. hinc transit ad aliam quaestionem; potuit enim dici frustra contendimus contra eos qui diis et fatis volentibus ad Italiam venerunt. [Geymonat: *tot milia gentis/ arma fuerunt Italalae*] *post milia dist. Tib. edd. ante Ribbeck*]

CLAVD. DON. Aen. 12, 41-42: *quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet) prodiderim, natam et conubia nostra petentem?* (...) hic locus nisi cautius fuerit pronuntiatum, intellectum integrum non dabit. Latinus enim ubi necessitatem passus est nominandi triste illud quod in Turno metuebat, ne omen adferret pugnaturo, interposuit Fors dicta refutet, ut quod dicturus fuerat de morte Turni nec audiret Fortuna nec faceret. ergo, cum pronuntiamus, sic debemus distinguere quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet Italia, ad mortem si te et suspendere, ut **separatum** sit Fors dicta refutet et sic sequatur prodiderim, sic rursus **separandum** natam et conubia nostra petentem. ordinemus iam totum: quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet Italia, si te petentem natam et nostra conubia ad mortem prodiderim? Fors dicta refutet. (...) [Geymonat: *quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet/ Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!)/ prodiderim, natam et conubia nostra petentem?*]

CLAVD. DON. Aen. 12, 169: *procedunt castris*: haec est causa propter quam diximus suspendendum et **separandum** “interea reges”; hic enim quod singulorum regum descriptio **separavit** redditur sibi et facit interea reges procedunt castris. Explanatur qui reges: Latinus, inquit, Turnus, Aeneas, Ascanius, nondum quidem rex Ascanius, sed destinatus ad regnum et patri interim in ipso processu coniunctus. [Geymonat:v. 161 interea reges, ingenti mole Latinus/ quadriiugo vehitur curru...] <interea reges *longum hyperbaton*, nam ordo est: *interea reges procedunt castris, cetera enim per parenthesin dicta sunt*> Serv. Ad v. 161; rex ingenti

de more *Peerlkamp, anacoluthon gravitatis plenum agnoscit Sabbadini, ingenti mole cum curru iungit Slack, 'CR', XXVI, 1912, 123, cl. Aen. 8, 693]* v. 169 procedunt castris.]

CLAVD. DON. Aen. 1, 637: *at domus interior regali splendida luxu instruitur.* (...) idcirco non sic pronuntiandum est, ut simul universa iungantur, sed **separentur** hoc modo: at domus interior regali splendida luxu et interiecta mora dicamus instruitur, ut iam splendida ex iugi consuetudine melius ornaretur propter Aenean. et Didonis enim splendori adsignari debuit hic ornatus et Aeneae contemplatio considerari, ne regina ante adventum Aeneae nullum regiae ambitionis cultum videatur habuisse aut Aeneas humilis redderetur, si nihil propter ipsum praeter consuetudinem iungeretur ornatui. domus ergo interior excolebatur solito melius.

CLAVD. DON. Aen. 2, 45-48: *aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi aut haec in nostros fabricata est machina muros inspectura domos venturaque desuper urbi aut — aliquis latet error equo:* [ne credite, Teucrici, quicquid id est]: dixit evidenter quid primo et secundo loco sentiret, tertio vero dixit aut et, cum non suppeteret sequens dictum, confugit ad generalem suspicionem et ait aliquis latet error equo. quod cum ita sit, **separandum est** aut et sic dicendum aliquis latet error equo, ut de eo quod fuit incertus iudicasse videatur, quo genere firmavit, quicquid illud fuisset, esse debere suspectum, quia originem ducebat ab hostibus. [Geymonat: <distinguendum sane error> *Serv.*, equo *dist. P², Diom. 434, 30, Tib.*; cf. *Townend 'PVS', 9, 1969-1970, 84.*]

CLAVD. DON. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu:* (...) hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibi que distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursum pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius **separant**. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et **separamus** testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentiore fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processit ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. (...) [Geymonat: *danaum disting. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ Aen. 3, 376, Tib.*; *danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Mynors; cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-70, 80]*

CLAVD. DON. Aen. 2, 434: *divellimur inde:* inde, inquit, divellimur hoc est necessitate adacti violentiae inviti **separamur** ab eo loco in quo certamen supra dictum nobis fuerat. quales vel quanti non inaniter posuit a qualitate et quantitate ducens probationem laboris sui; hoc enim genere ostendit mori se voluisse, sed fato voluntati eius adverso esse servatum. divellimur inde inquit, dicit qui vel quanti vel quales: [Geymonat: *danaum disting. M², adn. Lucan. 6, 204, DServ Aen. 3, 376, Tib.*; *danaum-manu iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors; cf. Mynors; cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-70, 80]*

CLAVD. DON. Aen. 2, 557-558: <*iacet ingens litore truncus avulsumque umeris caput et sine nomine corpus*>. *iacet*: nec fuit qui funus eius debitae sepulturae mandaret. *ingens*: honore vel corpore. *litore*: ubi litare consueverat, quoniam intra domum et ante aras constabat occisum. *truncus*: atque utinam non divisus in partis! et *sine nomine corpus*: ordinatur *iacet ingens corpus et sine nomine*. nonnulli hic *sine nomine sine dignitate accipiunt*, sed non ita est; nam cum corpori detractum fuerit caput, erit *sine nomine*, cum cognosci nequiverit. *iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus*: **separanda sunt** haec a superioribus dum pronuntiantur, ne intellectus patens facta confusione turbetur. ab accusativo enim casu transiens si ad nominativi casus declinationem pronuntians veniat, facit vitium iungens Troiam incensam et prolapsa videntem Pergama, tot quondam populis terris que superbum regnatorem Asiae et *iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus*, ut semel positum *iacet ad tria supra dicta pertineat*, quae ipsa tria cum nominativo sunt posita, superiora vero cum accusativo, proinde haec oportet **separari**.

CLAVD. DON. Aen. 4, 672-674: *audiit*: hic distinguendum est, dehinc addendum *exanimis trepido que exterrita cursu, unguibus ora soror foedans et pectora pugnīs per medios ruit ac morientem nomine clamat*. *audiit* et cum audisset sororis interitum, soror *exanimis* facta advolavit turbata ferali nuntio et morientem vocare coepit nomine suo. idcirco **separandum** diximus *audiit*, quia multi *audiit exanimis* pronuntiant, quod contra est: nam *audiit et accepto nuntio exanimis* facta advolavit, hoc rectum est, ceterum *audiit exanimis* non est verum; non enim, antequam audiret, *exanimis* fuit, cum non fuisset causa. cum igitur audisset et ex eo quod *audiit exanimis* fuisset effecta, ut in doloribus fieri solet, unguibus ora sua, utpote unanimis soror, foedabat et pectora pugnīs. bis accipiendum est foedans, ut sit foedans ora unguibus et pugnīs foedans pectora. (...)

CLAVD. DON. Aen. 5, 79-80: *ac talia fatur: salve, sancte parens, iterum*: iterum ideo, quia haec fuit secunda post illam qua, cum sepeliretur, salutatus est. quod autem ait *sancte et non dixit care*, ut in secundo libro meminimus positum (707) “ergo age, care pater, cervici inponere nostrae”, hoc intellegendum est; illic enim cum vivo loquebatur et cum eo a quo nollet **separari**, hic cum eo loquitur quem religione nimia noluit mortuum dicere, sed receptum “volebat inter deos. nam et in libro tertio, cum finem vitae eius apud Didonem referret, ait (710) hic me, pater optime, fessum deseris”: duxi te, inquit, et deseruisti me, non dixit mortuus es. et in quarto libro hoc tenuit, cum diceret (5, 722) “visa dehinc caelo facies delapsa parentis Anchisae”. *sancte* ergo cum diis conveniat, patrem suum numinibus iunxit. hoc fecit fili religioso adfectu et hominum more, qui praecipuos viros migrare potius dicunt quam interire moriendo. [Geymonat: parens *dist. M²P²* iterum *dist. M²*, Mynors, *continuant P, Ribbeck et Sabbadini; utramque distinctionem agnoscunt schol. Ver. Tib.*; <iterum: *hic distinguendum; nam quo tempore sepeliit eum dixit sine dubio ‘salve’ et ‘vale’ ... alii ad historiam supra dictam (scilicet Aen. 4, 427) referunt distinctione mutata, ut dicant recepti iterum cineres, semel ex Troia, semel a Diomede*> Serv., cf. Townend, ‘PVS’, 9, 1969-1970, 80]

CLAVD. DON. Aen. 7, 102-105: *haec responsa patris Fauni monitus que silenti nocte datos non ipse suo premit ore Latinus, sed circum late volitans iam fama per urbis Ausonias tulerat*: quid silentio noctis Latinus audisset nec ipse tacere potuit et per omnia loca atque universas urbis Ausonias circumtulera fama, cui tantum licuit, ut haec mox ubique vulgasset. circum quod dixit, non **separatum** esse debet, ut iuxta dixisse videatur, sed quod ratione poetica divisum est colligi debet et iungi. non enim possumus dicere quod circum iuxta sit, cum poeta dixerit late volitans iam per urbis Ausonias tulerat. unde circum et tulerat iungendum est, ut faceret circumtulera.

CLAVD. DON. Aen. 9, 1: *Atque ea diversa penitus dum parte geruntur*: cum haec, inquit, in interiore et longiore parte agerentur, hoc est cum armis caelestibus et auxiliis instrueretur Aeneas, quos actus habuerit Turnus poeta describit. vult enim ostendere conparatione facta qualis Aeneas in cogitationibus belli, qualis fuerit Turnus. in prima quippe parte octavi libri (26) competentem viro Dardanio sollicitudinem dedit describens eum sic tota mente fuisse suspensum, ut, cum esset nox et omnia silentio et somni requie tenerentur, solus ipse vigilaret sub caelo et loco gelido constitutus, procumbens in ripa fluminis, non iacens, ubi ex vicinitate frigidarum aquarum acerrimum frigus et durissimum fuit, tardius que dormisse, non voluptatis, ut apparuit, causa, sed ut cum eo deus ex occasione loqui eum que securum reddere et firmare

consilio potuisset. ecce et hic laborem maximum suscepit, perrexit ad remotas penitus partis, scilicet venturus instructor. interea propter eos qui ab intellectu manifesto diversi sunt et putant diversam partem quasi adversariorum dixisse Vergilium addamus exemplum, ut ostendamus diversa parte longius **separata** significare. quippe in quinto libro (166) ait “quo diversus abis? iterum pete saxa, Menoete”, hoc est plurimum a meta et cursu necessario separatus. item in hoc libro (691) sic positum est: “ductori Turno diversa in parte furenti”, hoc est a Troianorum castris longe discreta, “turbanti que viros perfertur nuntius hostem fervere caede nova et portas praebere patentis”. non enim mitteretur nuntius nisi ad eum qui longius ageret et cum suis talia geri nesciret. et in praesenti probat poeta ipse quid sit diversa parte; nam sic induxit Irim loquentem, ut ipsa exponat quid sit hoc ipsum, ut omnis ambiguitates excludat.

CLAVD. DON. Aen. 9, 208-209: *non, ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter: non separandum est* a sequentibus, cum versum ipsum pronuntiare coeperimus, tunc dicendum ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter. nam si totum iungamus, erit maledictum potius quam iusiurandum. [Geymonat: non *dist. M², Tib., Ribbeck et Sabbadini; <non distinguendum> DServ.*; non ita *continuat Mynors; cf. Ker, 'PCPhS', 10, 1964, 40-41]*

CLAVD. DON. Aen. 9, 308-310: *protinus armati incedunt, quos omnis euntis primorum manus ad portas, iuvenum que senum que, prosequitur votis*: quos omnis euntis cum pronuntiamus, **separare** debemus quos et moram facere, dehinc dicere omnis euntis primorum manus ad portas, iuvenum que senumque. si enim de duobus dixerimus quos omnis, faciemus vitium male pronuntiando, ut dicamus quos omnis euntis qui fuerunt duo. ordinari autem debet sensus sic: quos euntis, id est Euryalum et Nisum, primorum, et senum et iuvenum, omnis manus, hoc est multitudo ad portas votis prosequitur, optans scilicet bona. primi eos prosequerentur, ad quos cura pertinebat et summa tractatum publicorum, iuvenes vero, quibus adhuc fuerat laborandum et excitabantur exemplo, senes vero, qui quicquid Nisus et Euryalus fuerant adgressi mirabantur omnes: ergo isti votis prosequerentur duos et ad incerta pergentis.

CLAVD. DON. Aen. 9, 427-428: Nisus contra ait *me, me, adsum qui feci, in me convertite ferrum, <o Rutuli!>* deficientis vox fuit per nimium dolorem. denique quod animus tenebat non potuit semel effundere. ait ergo me et, cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum me, tertio, ubi coepit paulatim sese colligere, adiunxit adsum qui feci, quarto in me convertite ferrum. um igitur haec pronuntiantur, **separanda sunt**, ne coniuncta minuunt intellectum magna subtilitate dispositum. quod autem duplicatum est me, infra completum est adiectione facta verborum quae inter initia secuta non fuerant. si, inquit, reum in vos admissi quaeritis, Rutuli, praesto sum, audite confitentem et ferrum retorquete in me ab exitio innocentis. me percutite, me poenis quibus volueritis absumite. me quippe auctore et inventore factum constat quicquid vobis inflictum est.

CLAVD. DON. Aen. 9, 444-445: *tum super exanimum sese proiecit amicum confossus placidaque ibi demum morte quievit*: et cum ultimum spiritum redderet, in animo habuit amicum individuum. denique cum ab eo nollet etiam mortuus **separari**, super ipsum maluit cadere et super carissimum funus animam flare.

CLAVD. DON. Aen. 11, 198-199: *saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes*: quod de bubus dictum est **separari** convenit, ne fiat vitium, si porcis et pecudibus iungantur; non enim cohaeret mactantur Morti boum corpora et mactantur saetigeros sues et pecudes. quocirca distinguendum est multa boum circa mactantur corpora Morti et separatim pronuntiandum saetigeros que sues raptas que ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes, ut singula diversis animalium generibus aptentur et sit, sicut est, plena locutionis integritas: boves intellegamus esse mactatos, iugulatam vero porcorum et pecorum multitudinem. in flammam non tantum ad porcos et pecora verum etiam ad boves pertinet, ut sit boves mactantur in flammam et porci ac pecora iugulantur in flammam.

CLAVD. DON. Aen. 11, 415-418: *quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset! ille mihi ante alios fortunatus que laborum egregius que animi qui, ne quid tale videret, procubuit moriens et humum semel ore momordit*: multi totum iungunt, et quod generaliter optavit et quod coepit signare per species: quod fieri dictionis natura non patitur, proinde **separandum est** quod ait quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset. hoc enim optantis est, illud vero quod secutum est † hoc fuit quod optabatur. ille mihi ante alios: ille, inquit, vel maxime, cui profuit

quod fortiter cecidit, ne tale dedecus cerneret, qui fuerat felix, magni animi et in laboribus patiens. laudat fortunam viri fortis et non dicit nomen, omnes tamen Mezentium sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit interfectus nec ad illa consilii ludibria reservatus est, ut sumeret praemia qui non vicerat et qui vinci potuerat rogaretur. qui, ne quid tale videret, procubuit moriens sic positum est, quasi non victus cecidisset, sed voluntate sua: hoc ideo, ut victoris minueretur gloria et praevenisse talium consiliorum turpitudinem crederetur qui necessitate potius quam voluntate conciderat.

CLAVD. DON. Aen. 12, 161: *Interea reges*: hic distinguendum est, ne fiat per numeros vitium; de omnibus enim dictum est qui procedebant ad confirmationem foederis, **separandum** vero ubi singuli describuntur. [Geymonat:v. 161 *interea reges*, ingenti mole Latinus/ quadriiugo vehitur curru...] <*interea reges longum hyperbaton, nam ordo est: interea reges procedunt castris, cetera enim per parenthesin dicta sunt*> Serv. Ad v. 161; rex ingenti de more Peerlkamp, *anacoluthon gravitatis plenum agnoscit Sabbadini*, ingenti mole *cum curru iungit Slack*, 'CR', XXVI, 1912, 123, cl. Aen. 8, 693] v. 169 procedunt castris,]

CLAVD. DON. Aen. 12, 207- 211: *numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras, cum semel e silvis imo, de stirpe, recisum matre caret posuit que comas et brachia ferro, olim arbos, nunc artificis manus aere decoro inclusit patribus que dedit gestare Latinis*: magnum impossibile etiam hic posuit. ut enim ferebat sceptrum, ait quomodo hoc sceptrum, quod mihi regendorum Latinorum causa datum est, ex quo a matre abscisum est, nec virgulta iam potest nec frondes emittere, sic ego non mutabor nec movebor a praesentibus placitis. imo de stirpe recisum si iungamus, faciemus stirpem genere masculino contra ipsius Vergilii sententiam, qui omnibus locis stirpem feminino protulit genere, ut (3, 326) "stirpis Achilleae fastus" et (7, 293) "heu stirpem invisam" et hic quoque non multo supra (166) "hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo". hunc scrupulum qui declinare voluerit sic pronuntiare debet et sic intellegere, ut quod dictum est imo **separetur**, ut sit ab imo abscisum, hoc est ab inferiore arboris parte et a stirpe eius.

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 55: "Si quis erit qui perpetuam orationem". Vides quia argumentis se usurum non negat iam modo, quamquam perpetuam orationem se neget habiturum in hac Actione quae prima est. "Si quis erit qui perpetuam orationem accusationem que". Bene haec **separavit**, ut ostenderet etiam sine perpetua oratione accusationem tamen esse, et intelligi posset ut res non una, sed ut duae sunt.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 1, 49: "Equos, munera". Quaerendum cur equos a ceteris muneribus **separavit**. An quia Asiani magno pretio aestimant equos? [Orelli muneraque] munera Asc. Edd. Vett.]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 6, 379: AT TRIPODVM DOMES Amphiarus scilicet et notandum uarietatem nominum solis pronominiibus **separatam** ille et huius. meritis tamen ille Admetus.

b) Paraula

DON. Ter. Hec. 518: 2 *Et* 'derepente' una pars orationis est ut 'defessus'; aduerbiis enim praepositiones separatim non adduntur. 3 DEREPENTE ὑφέν: nam si **separaueris**, non est Latinum 'de repente'.

DON. Ter. Phorm. 373: 2 AIN TANDEM 'ain': ἀπόστροφος nota est, quae **separat** E ab N + littera .i. tenuit sed sonum. es enim integrum 'ais ne'. [Prete: ain tandem *codd. Linds. K. Mar.* ain tamen *Bentl. Umpf. Dz. Fleck.*]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 5: MVLTA QVOQVE ET BELLO PASSVS *hoc ad posteriores sex pertinet libros. sane* duas coniunctiones **separatas** naturaliter nemo coniungit. sed hoc plerumque a poetis causa metri fit. ergo hic una vacat, sicut alio loco "dixitque et proelia voce diremit". *Sallustius "tyrannumque et Cinnam"*.

SERV. Verg. Aen. 1, 8: QVO NVMINE LAESO 'quo' in quo, in qua causa. et est septimus casus et communis elocutio; dicimus enim 'quo te laesi'. est et alia expositio. namque Iuno multa habet numina: est Curitis, quae utitur curru et hasta, ut est "hic illius arma, hic currus fuit"; est Lucina, quae partibus praest, ut "Iuno Lucina fer opem"; est regina, ut "quae divum incedo regina"; sunt et alia eius numina. merito ergo dubitat quod eius laeserit numen Aeneas. alii tamen dicunt **separandum esse**, ut de odio Iunonis non dubitet, quaerat autem quod aliud numen est laesum. QVO NVMINE LAESO deo trahitur in ambiguitatem et requirit in quo

Iunonis numen laesit Aeneas, quia in ipsum certa non erant odia, sed in gentem propter causas paulo post dicendas. *alii 'numen' voluntatem accipiunt. 'laeso' autem dicendo ipso verbo ostendit, etiamsi fuisset, levissimam culpam fuisse; non enim dixit 'violato' aut 'iniuriam passo'.*

SERV. Verg. Aen. 1, 27: SPRETAEQVE INIVRIA FORMAE epexegetis est, hoc enim fuit iudicium Paridis: ut 'que' particula vacet, sicut illo loco "dixitque et proelia voce diremit". licet multi **separent** dicentes aliud esse; numquam enim coniunctio ponitur nisi inter duas res. et 'spretae formae' referunt ad Antigona, Laomedontis filiam, quam a Iunone propter formae adrogantiam in ciconiam constat esse conversam.

SERV. Verg. Aen. 2, v. 128: VIX TANDEM aut iunge, et vacat 'tandem'; aut **separa**, et est exaggeratio a synonymis, ut abiit excessit, evasis erupit. et est ordo 'vix tandem rumpit vocem'.

SERV. Verg. georg. 2, 405: FRVSTRA secundum Epicureos: et est **separatum**.

SERV. Verg. Aen. 4, 373: EIECTVM naufragum: legimus enim "huc pauci vestris adnavimus oris". et est **separandum** 'eiectum'. LITORE EGENTEM id est 'egentem litoris', ut "hospitio prohibemur harenae". *vel si iungas 'eiectum litore', pro 'in litus', ut "inferretque deos Latio" pro 'in Latium'. et in tribus modis haec elocutio profertur: 'egeo hanc rem', Plautus menaechmis "linum, lanam praebeo, neque quicquam eges": 'egeo huius rei', "has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret": et 'egeo hac re', ut 'litore egentem'. [Geymonat: eiectum litore coniungunt MP; <eiectum litore dixit pro 'in litus', quamvis quidam, distinguentes eiectum, ad consequens verbum dicunt litore egentem suscepi> Prisc. XVIII, 306 eiectum et litore dist. Tib.; cf. Ovid. Met. 13, 536]*

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 627: NVNC OLIM modo 'olim' futuri temporis: et quidam **separant** pronuntiantes, ut sit 'nunc' modo, 'olim' postea, quasi dicat 'vel nunc vel olim, quocumque dabunt se tempore vires', quia quotienscumque valuerunt Poeni bella renovaverunt: nam ideo ait 'pugnent ipsi que nepotes que'.

SERV. Verg. Aen. 11, 381: DISTINET arcet, repellit, nam 'distinet' est proprie extra tenet. nam 'dis' **separantis** est, unde et 'diduco' et 'distraho' dicimus. [Geymonat: distinet Ρωγ, Prisc. VIII, 26, Serv., Tib. : detinet M : destinat Ra]

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 486: HEV QUID AGAT omne adverbium verbo cohaeret: unde 'heu' 'en' et 'attat' et similia, quia verbo cohaerere non possunt, **separata** fecerunt aliam partem orationis, scilicet interiectionem, quam sola Latinitas possidet. *sane hoc poeta dedit rerum miserationem movens. alii ab Aeneae persona dictum accipiunt, ut diceret 'heu quid agam?'*

CLAVD. DON. Aen. 1, 383-385: *vix septem convulsae undis euro que supersunt, ipse ignotus. egens Libyae deserta peragro Europa atque Asia pulsus*: singula verba quam teneant vim quemve habeant intellectum necessario noscendum est. ait enim bis denis navibus veniebam: designatione numeri magnis copiis motam navigationem suam voluit demonstrare. *vix septem convulsae undis euro que supersunt*: qui vult animum dolentis competenter excutere **separatis** singulis pronuntiare debet, *vix*, ut ostenderet se magna cum difficultate evasisse, *septem*, ut ex magno numero exiguum quid superesset, *convulsae undis euro que supersunt*, hoc est dissolutae duplici malo, vi maris et tempestatum. ad adprobendam vero calamitatem suam utitur occasione loci ac temporis dicendo ipse ignotus, quod est in rebus humanis extremum, in alienis terris nullius habere notitiam, egens, quod fuit infelicitatis augmentum, si enim non egeret, non esset ei cuiusquam notitia necessaria. iuncta igitur fuerunt mala duo, ut incognitus esset et egens, et additum est ad cumulum malorum ut solitudo quoque et deserta concurrerent, ut nihil ad victum vel ex agresti ministerio suppeteret nec inveniretur quispiam qui miserere posset. Europa atque Asia pulsus: duas partis orbis nominavit, de tertia parte conticuit, quae Africae fuit et in ipsa positus loquebatur.

CLAVD. DON. Aen. 9, 485- 486: *heu, terra ignota, canibus data praeda Latinis alitibus que iaces*: transiit ad doloris augmentum; praeter orbitatem quippe accesserat aliud quod gerneretur vehementer, quod iaceret insepultus ignotis in terris, relictus et canibus Latinis et avibus praeda. dolebat ergo mortis eius accidentia, quae magis orbatae pectus validius vulnerabant; si enim ignotae terrae non essent, potuisset existere qui noti funus traderet

sepulturae, qui eriperet canibus et alitibus † tradam. ubicumque est heu **separari** a ceteris debet; adfectus enim dolentis a verborum contextione discernendus est.

SCHOL. BERN. Verg. georg. 4, 480: Nouies, aduerbium numeri. Styx, palus seu infernus. Coercet, **separat**. [Geymonat: cohercet R]

LACT. PLAC. Stat. Theb. 1, 238: FACINVS SINE MORE facinus **separandum**, ut sit irascentis exclamatio.

a) Poema, composició

PORPH. Hor. carm. 3, 24, 25: O quisquis uolet inpias: Non recte a superiore $\acute{\omega}$ -<ι>δῆ-<ι> haec **separata sunt**, cum inde pendeant et illi[s] adnexa sint.

PORPH. Hor., carm. 4, 15, 1: Foebus uolentem proelia me loqui: Quidam **separant** hanc $\acute{\omega}$ -<ι>δῆν a superiore, sed potest illi iungi, quoniam et hic laudes dicuntur Augusti. [Keller-Holder: AD DIVVM AVGVSTVM FRγδλ'πav, add. TETRACOLOS γλ'au In A inter hanc oden et XIII nulla uacua linea intercedit: ceterum iam qui codicem scripsit in initio uocis Phēbus uncialem litteram posuit maiorem et in margine adscriptum uidemus: AD AVGVSTVM TETRACOLOS. in B' hoc carmen deest. 'Quidam separant hanc oden a superiore, sed potest illi iungi, quoniam et hic laudes dicuntur Augusti' Porph. schol. Γ cons. schol. Argenter. II () uid. Epil. Redit cod. v, Ω = A' (Aα) F(φψ))Rγδλ' (λl) vπv]

PORPH. Hor. carm. 3, 3, 17-18: Gratvm elocvta consiliantibvs I. d.: Non est alia haec $\acute{\omega}$ -<ι>δῆ qua<m> superior, sed illi adh<a>eret. Quare falluntur, qui eas **separant**, quippe cum manifeste superio<ri> adh<a>ereat hoc modo: hac Quirinus Martis equis Acheronta fugit, gratum eloquuta consiliantibus Iunone diuis Significat enim hoc Romulum in caelum receptum, Iunone iam mitigata Romanis, quibus propter iram, quam in Troianos habuit, aliquamdiu irata <fuit>.

2. Morfosintaxi

DON. Ter. Eun. 357: 4 SENEM MVLIEREM non communi genere dixit 'senem', quippe qui alibi (Hec.621) **separauerit** dicendo 'senex atque anus', sed subdistinguendum est, ut sit duplex uituperatio: una ab aetate quod ait 'senem', altera <a> membrorum mollitie quod ait 'mulierem'. [Prete: quem om. A add. corr. rec. se. et mulierem b]

3. Altres

DON. Ter. Hec. 97: 1 SED QUID HOC NEGOTI EST MODO QVAE NARRAVIT M(IHI) <ad> argumentum nunc descendit, <ut> in Phormione (57) 'sed quid tu es tristis?', praelatis scilicet allocutionibus et **separatarum** et permixtarum personarum, ne ieiune ad argumentum uenire et non agere fabulam sed narrare uideretur.

SVBDISTINCTIO

1. Distinctio

a) Seqüència

DON. Ter. Eun. 508: NIMIRVM DABIT HAEC THAIS MIHI MAGNVM MALVM solue 'nimirum' et fac non est mirum, et statim consequens erit per ἀσύνδετον tota sententia, quasi dixerit non est mirum, et **subdistinctione** interposita mox intulerit dabit haec Thais mihi magnum malum. nam 'ni' ne significat et 'ne' non: 'ni' pro 'ne' Vergilius (Aen. III 685-86) 'leti discrimine paruo n. t. c. c. <e.> d. 1. r.'; 'ne' pro 'non' Plautus (Epid. IV 2, 16; alibi) 'ne uult' inquit pro 'non uult'. 2 NIMIRVM DABIT HAEC THAIS MIHI MAGNVM MALVM his uerbis intellegitur sentire se paulatim labi in amorem meretricis quamuis inuitum et adhuc retinentem. [Prete: haec om. EF¹, (add. F²) v] Bibliografía: Jakobi 1996, p. 16

b) Signe interrogació

SERV. Verg. georg. 2, 434: QUID MAIORA SEQVAR SALICES HVMIL(ESQVE GENESTAE salicis hoc genus. †quomodo 'maiora', si salices plus sunt humiles, quam mirice. solvitur: hic sensus est et haec **subdistinctio**: quid maiora sequar? et transit iam ad illa, quae putes esse contemnenda: multum possunt et salices et myricae sive genestae prodesse.

SVBDISTINGVO

I. *Distinctio*

a) Seqüència

DON. Ter. Ad. 256: 1 O FRATER FRATER- *Vergilius (Aen. X 600)* – ‘et fratrem ne desere, frater’. -unum relatum ad appellationem, alterum ad laudem. et **subdistingendum**, ut uideatur quaesisse quid ultra diceret et plus inuenire non potuisse quam ‘frater’. 2 QUID EGO NVNC ‘quid’ propter quid. et ‘nunc’ τῷ ἰδιωτισμῷ additum de superfluo, ut (*Verg. Aen. IV 265-66*) ‘tu nunc C. a. f. 1.’ 3 QUID EGO NVNC TE quia laus genus causae est, quod non adhibetur nisi dubiae rei. 4 *Et* QUID EGO NVNC TE LAVDEM *distingendum*. ‘quid’ autem propter quid. [Prete: te nunc γG (*om. E add. schol.*) sat b certe γ (*praeter C*)]

DON. Ter. Ad., 259: 1 FRATREM noue dixit ‘unam rem fratrem’. FRATREM 2 *Sed ego puto ‘fratrem’ non subdistingendum sed legendum contexte usque ad ‘principem’. nam si distinxeris ‘fratrem’, bis erit ‘arbitror’ subaudiendum, et supra et infra. quod si ‘fratrem’ inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur ‘quam mihi’.*- hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A : fratrem *corr. rec. (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)*]

DON. Ter. Ad. 382: 1 VTRVM STVDIONE aut ordo est ‘utrumne’ aut est παρέλκον tertium aut uero per ἔλλειψιν accipitur, quasi dicat ‘utrum est?’ aut ‘utrum uerum est?’ quod qui accipit, ‘utrum’ **subdistinguat** et separet a sequentibus necesse est.

DON. Ter. Ad. 545: 2 NISI ME CREDO HVIC ESSE NATVM ‘nisi me <credo>’ noua locutio pro: nisi quia credo. et ‘huic rei’ potest subtrahi incolumi sensu, ut <sit>: nisi me credo natum esse ferundis miseriis. ergo ‘huic rei’ **subdistingendum** et sic inferendum ‘ferundis miseriis’.

DON. Ter. Andr., prologus 11: 1 NON ITA DISSIMILI SVNT AR. ordo: ita non sunt. ergo ‘ita’ **subdistingendum**. [Prete: Non ita dissimili sunt argumento sed tamen ω(*sunt om. E*) *Don.*; *editt. uerborum ordinem mutant: ita non Fleck. sunt dissimili Guy. Umpf. et tamen Eugr. Bentl. Dz. Fleck Linds.K. Mar. at tamen Hermann]*

DON. Ter. Andr. 55: 3 PLERIQVE OMNES F. ἀρχαΐσμός est. -*nam errat, qui ‘plerique’ παρέλκον intellegit aut qui subdistinguit ‘plerique’ et sic infert ‘omnes’. hoc enim pro una parte orationis dixerunt ueteres eodem modo, quo Graeci ‘πάμπολλα’ et Latini ‘plus satis’ (Eun. I 2, 5).*- Naeuius in bello punico (*libr. inc. fr. 14 M.*) ‘plerique omnes subiguntur sub unum iudicium’.

DON. Ter. Andr. 75: 1 LANA ET TELA VICTVM Q(VAERITANS) **subdistingue** ‘tela’: finis enim laboris est ‘uictum quaeritans’, ut Vergilius (*Aen. VIII 408 - 10*) ‘cum femina primum, c(ui) t(olerare) u(itam) c(olo) t(enui) (que) M(inerua) i(mpositum), c(inerem) e(t) s(opitos) s(uscitat) i(gnes)’ et deinde finem laboris intulit.

DON. Ter. Andr. 88: QUID SYMBOLAM DEDIT non ‘quid symbolam dedit?’, sed **subdistingue** ‘quid’, ut sit uox quaerentis, quid dicat de Pamphilo. [Prete: -bolam CP *Fleck. Umpf. Dz. Linds. –K Mar.: bolum DGP²eb*]

DON. Ter. Andr. 348: 5 OBTVNDIS TAMETSI sincerius est et melius **subdistingueret**.

DON. Ter. Andr. 815: SYCOPHANTAM 3 Et ‘sycophantam’ **subdistingue** et sic infer sequentia.[Prete: sicofantam *codd* prosequi b]

DON. Ter. Andr. 926: 1 ITA NE VERO OBTVRBAT si **subdistinguit**, interstrepit accipe, sin distinguit, euertit intellegas. 2 ITA NE VERO OBTVRBAT potest ‘ita ne uero’ **subdistingui** et sic cum comminatione inferri ‘obturbat’.[Prete: H(Chr.) PERGE Ψ. (Cr) TVMIS A *cum rell. (is om. GV) Umpf. Linds. K. Mar. CH. perge tu. CR Is mihi Bentl. DZ. Fleck*]

DON. Ter. Eun. 357: 4 SENEM MVLIEREM non communi genere dixit ‘senem’, quippe qui alibi (*Hec. 621*) separauerit dicendo ‘senex atque anus’, sed **subdistingendum est**, ut sit duplex uituperatio: una ab aetate quod ait ‘senem’, altera <a> membrorum mollitie quod ait ‘mulierem’. [Prete: quem *om. A add. corr. rec. se. et mulierem b*]

- DON. Ter. Eun. 649: 1 NESCIO QUID PROFECTO ABSENTE NOBIS TVRBATVM EST DOMI aut **subdistinguentum** et subaudiendum ‘me’, aut ἀρχαϊσμός est figura ‘absente nobis’ pro ‘absentibus nobis’. Pomponius in Ergastilo (Ribb. com.3 fr. 2) ‘praesente amicis inter cenam d. o.’; Varro in Marcello (De serm. Lat. V fr. 82 Wilm.) ‘id praesente legatis omnibus exercitu pronuntiat’. [Prete: hic nescio *Fleck.* me nescio *Conr.*]
- DON. Ter. Eun. 653: 1 EVNVCHVM QVEM DEDISTI NOBIS QVAS TVRBAS DEDIT 2 Et quidam uolunt ‘quem’ **subdistingueret**, quasi dicat ‘qualem’, sed nesciunt hac figura multum ueteres usos esse; ‘eunuchum’ enim ad ‘dedisti’ uerbum rettulit nunc. ad ‘dedit’ ergo propter aliud ἀξίωμα adsumendum extrinsecus ‘is eunuchus’; nam quotiens uno nomine aut pronomine diuersae declinationis enuntiationes comprehenduntur, necesse est quod alteri accommodatum fuerit ab altero discrepare. [Prete: eunuchus D (-m D²)]
- DON. Ter. Hec. 668: 3 RIDICVLE ROGAS ‘ridicule’ uel aduerbium uel nomen potest esse. et si nomen est, **subdistingue** ‘ridicule’ et sic infer ‘rogas’ cum ui pronuntiationis.
- DON. Ter. Hec. 761: 1 4 LINGVA TVA IAM **subdistingue** ‘iam’, ut appareat: si lingua iam, quanto magis facta.
- DON. Ter. Phorm. 96: 1 MISERAM 2 Et subdistinguentum, ut ad ‘uirginem’ referatur.
- DON. Ter. Phorm. 169: 1 QVOD HABES ITA VT VOLVISTI ‘uoluisti’ **subdistinguentum** est et sic legendum ‘uxorem’ ἐμφατικώτερον. 2 VT VOLVISTI VXOREM bona praeparatio uxoris futurae. 3 SINE MALA FAMA PALAM multi superioribus iungunt ‘palam’.
- PORPH. Hor. carm 3, 1, 21: *Somnus agrestium l(en)is u(irrorum) n(on) h(umilis) || d(omos) || f(astidit):* || Ordo est: non fastidit humiles domos; et ideo apud ‘non’ particulatim **subdistinguentum**.
- PORPH. Hor. epist. 1, 6, 17: *Et artes suspice:* Potest et suspice **subdistingui**.
- PORPH. Hor. epist. 2, 2, 108: *Laudant quidquid dixere beati:* **Subdistingue** [re] dixere et sic infer beati. [Keller: *ante beati distingunt codd. pars et Porph.*’]
- PORPH. Hor. sat. 1, 3, 2: *Vt numquam inducant animum cantare rogati:* **Subdistinguentum** ‘cantare’ et sic inferendum ‘rogati’ cum pronuntiatione, quia significat ‘etiam rogati’.
- PORPH. Hor. sat. 1, 5, 45: *Proxima Campano ponti quae uillula, tectum praebuit:* Hic subdistinguentum et audiendum extrinsecus uerbum ‘est’, quia plenum sic fit: quae uilla proxima [id] est ponti Campano, tectum praebuit. Significat autem iuxta pontem Campanum, qui est citra sextum decimum miliarium a Capua in uilla se mansisse.
- SERV. Verg. Aen. 2, 604: ASPICE de Homero tractum, qui inducit Minervam praestantem ista Diomedis. *et bene subdistinguit, quia non solum dicitur, sed etiam manu significatur.*
- SERV. Verg. Aen. 3, 216: *VIRGINEI VOLVCRVM VVLTVS si subdistinguas ‘virginei’, maior erit admiratio.*
- SERV. auct. Verg. Aen. 4, 323: *DESERIS subdistinguentum: dubitat enim quo eum nomine potissimum appellet.* [Geymonat: *deseris dist. P, hospes dist. M² Tib./ <dicitur autem ingenti adfectu hos versus pronuntiasse, cum privatim paucis praesentibus recitaret Augusto; nam recitavit voce optima> Servius]*
- SERV. auct. Verg. Aen. 5, 67: *QVIQVE PEDUM deest ‘hinc’ vel ‘inde’.* VIRIBVS AVDAX hoc ad omnia pertinet, *et potest non subdistingui: quamvis quidam luctationem accipiant, quod non reddidit.* [Geymonat: *audax dist. M² P² Tib.*]
- SERV. auct. Verg. Aen. 8, 381: *NVNC] id est ‘nunc vero’.* *et subdistingue: nunc autem, Iovis imperio.* IOVIS IMPERIO ne videretur inpudens, si aliena regna deposceret. et hoc latenter dicere videtur: fave huic cui etiam Iuppiter favet.
- SERV. auct. Verg. Aen. 10, 173: *ILVA quidam Ilvam Ithacen dictam volunt; est autem insula adiacens Tusciae, in conspectu Populoniae. Probus ‘trecentos’ subdistingui vult, ut ‘insula’ sequentibus iungatur.* [Geymonat: *trecentos dist P², Tib.*]
- SERV. Verg. Aen. 10, 485: ET PECTVS PERFORAT hic **subdistinguentum**, ut ‘ingens’, sicut diximus, ad superiora possit referri. [Geymonat: *perforat dist. M²*]
- SERV. Verg. ecl. 3, 29: EGO HANC VITVLAM **subdistingue**, ut ita intellegamus: ne eam vilem existimes. [Geymonat: *ego dist. P²*]

b) Interrogació

PORPH. Hor. epod. 16, 15: *Forte quid expediat communiter aut melior pars malis carere quaeritis laboribus?*: **subdistinguendum**. Hoc enim interrogatiua figura dicitur.

SERV. Verg. Aen. 2, 391: ARMA **subdistingue**, ut sit quasi interrogantis, *et responsio 'dabunt ipsi'*.

PS. ASCON. Cic. Verr. II, 2, 34: "Si quid perperam iudicarit senatus". Multi **subdistinguunt** et separatim addunt "senatus," ut quasi per interrogationem ostendat ne senatui quidem cuiusquam civitatis in potestate fuisse iudicare quod senserat. [Orelli: *sicuti videtis sqq.*] Locus obscurus necdum persanatus. Theod. Mommsenius, que Halmius consuluit, sic legendum esse proponit : *fuisse, si uti videtis edictum est, SI QVI PERP. IVDICARIT? Senatum quoque ostendam sqq.* – si qui Lg42 p.m.]

SVBIVNGO

I. *Distinctio*

a) Sequència

DON. Ter. Ad. 47: 1 INDE EGO HVNC MAIOREM mire ‘inde’ **subiungit**, cum personam praetulerit. sic alibi (Eun. 114-115) ‘e praedonibus, unde emerat, se audisse abreptam e Sunio’.

DON. Ter. Phorm. 453: VERVM ITA EST **subiunxit** locum ἀπόκρισις oratoriae, ut inuidiae contradicturus occurreret.

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 218: *SPEM QVE METVM QVE INTER DVBI* spes bonorum, metus malorum; et ideo **subiunxit** ‘seu vivere credant, sive extrema pati’. et quidam commodius distinguunt putant ‘spem que metumque inter’ et sic **subiungunt** ‘dubii seu vivere credant sive extrema pati’. [Geymonat: post dubii dist. M²]

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 475: INFELIX multi hoc loco distinguunt et **subiungunt** ‘puer atque inpar congressus Achilli’, ut ex eo inparem ostendat, quod puer; sed tamen etiam si iungas ‘puer’, unus est sensus.

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 156: VITTAEQVE DEVM aut quae habentur in honore deorum, aut quas habent ipsa simulacra. *VITTAEQVE [et] multi hic distinguunt et sic subiungunt ‘deum quas hostia gessi’.* consuetudo apud antiquos fuit, ut qui in familiam vel gentem transiret prius se abdicaret ab ea, in qua fuerat, et sic ab alia reciperetur: quod hic ostendit; dicit enim Sinon, iure iam se Troianorum civem esse, quia apud Graecos hostia fuerit, adeo nec pro homine, nec pro cive habitus sit. [Geymonat: deum dist. M²]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 294: HIS MOENIA QVAERE hoc est <1, 15> “dum conderet urbem inferretque deos”. et multi ‘quaere’ distinguunt, et sic **subiungunt** ‘magna pererrato statues quae denique ponto’; non enim magna moenia inventurum promittit, sed magna facturum. nam et di penates in tertio <159> ita monent “tu moenia magnis magna para”. [Geymonat: possent dist. M² Tib.; magna dist. M²]

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 394: HOC IPSE multi hic distinguunt et ad Aeneam referunt: et ideo **subiunctum** ‘spoliis se quisque recentibus armat’. alii ‘hoc ipse Dymas’ distinguunt, ut ignotis personis addita dignitas videatur, ut est <12, 343> “quos Imbrasmus ipse nutrierat”. et repetitum ‘hoc’ emphasis properantium, non figura epanalepsis a quibusdam traditur. [Geymonat: ipse dist. M²P², Tib.]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 232: TER FESSVS VALLE RESEDIT egens consilii: Sallustius “fessus in Pamphyliam se receperat”. nam corpore ‘fatigatum’ dicimus, animo vero ‘fessum’, quamvis hoc saepe confundat auctoritas. sane quidam sic distinguunt ‘ter saxea temptat limina’, **subiungunt** ‘nequiquam ter’, ac post ‘fessus valle resedit’, ut semel sederit. [Geymonat: limina dist. P²/ velle γ corr. γ¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 328: TVNC MANVS AVSONIAE omnes terrae habitatores aut indigenae sunt aut advenae aut convenae. indigenae sunt inde geniti, ut <314> de Faunis dixit: advenae de uno loco venientes, ut Saturnus: convenae de diversis, ut Ausones et Sicani: *quamvis quidam Ausones cognominatos ab Ausone, Vlixis et Circes filio, dicant.* Sicani autem secundum non nullos populi sunt Hispaniae, a fluvio Sicori dicti: Lucanus <4, 14> “Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis”. hi duce Siculo venerunt ad Italiam et eam tenuerunt exclusis Aboriginibus. mox ipsi pulsi ab illis quos ante pepulerant, insulam vicinam Italiae occupaverunt et eam Sicaniam a gentis nomine, Siciliam vero a ducis nomine dixerunt: quamquam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse et ab eo esse Italiam appellatam. alii sic distinguunt ‘Sicanae’ et **subiungunt** ‘saepius et nomen posuit Saturnia tellus’: *semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur.* [Geymonat: sicanae saepius dist. M², sicanae et saepius P²]

SERV. auct. Verg. ecl. 5, 64: DEVS deus ille menalca hoc consonant: deus, deus est Daphnis, quasi vox silvarum sit. et multi sic distinguunt ‘ipsa arbusta sonant deus’ et **subiungunt** ‘deus ille Menalca’, ut sit sensus: si enim rupes et arbusta deum dicunt, deus est, o Menalca. [Geymonat: deus deus continuat P, deuille P, deus ille P²]

SERV. auct. Verg. ecl. 8, 50: IMPROBVS ILLE PVER C. T. M. non est superflua haec verborum iteratio: nam syllogismus est plenus, qui constat ex propositione, assumptione, conclusione. (*ILLE, IMPROBVS ILLE PVER CRVDELIS: TV QVOQVE, MATER*) multi sic distinguunt, quia et intentio loquentis ab initio sic fuit, ut a saevitia Amoris inciperet, in secundo loco accusaret et matrem, ita tamen, ut criminis eius invidiam crudelitati Amoris adscriberet, et ideo geminandum ('ille'): 'ille, inprobus ille puer crudelis'. et distinguendum ita est 'crudelis tu quoque mater. crudelis mater magis, an puer inprobus? et distingue 'ille, inprobus ille puer crudelis' et **subiunge** 'tu quoque mater'. [Geymonat: crudelis... magis. an puer inprobus. ille inprobus. ille puer *dist.* M², crudelis mater. magis... inprobus. ille inprobus ille puer *dist.* P²; <crudelis et reliqua, interrogative> *Schol. Bern.*; cf. *Tibull.* 3, 6, 55; hos versos eliminandos censuit Heyne, v. 50 eiecit Ribbeck, qui in v. 49 at pro an scripsit. cf. *Vahlen, Opuscula Academica II, Lipsiae 1908, 526-538.*]

SCHOL. VERON. Verg. Aen. 9, 397: [H]ater.: 'fraude loci' postest per se legi, deinde subiungi: 'et noctis subito t.t.', ut duplex terror fuerit et ex loci | [f]raude et ex noctis tumultu repentino. Sed et alio modo haut absurde distinctio: 'fraude loci et noctis' ; [d]einde: 'subito turbante [tumultu': nam duplex est] terror, quem incutiebat et nox et locus | [ig]notus et tumultus obvallantis *comitatus*]. [Geymonat: loci *dist.* M² P²; *DServ.* <fraude loci et noctis... *quidam* noctis-tumultu *legunt*>.]

b) Exclamació

SERV. auct. Verg. Aen. 6, 21: MISERVVM dolentis interiectio, ac si diceret 'nefas'. et quid est 'miserum' **subiunxit** dicens 'septena quotannis corpora natorum'. [Geymonat: (miserum!)]

2. Altres

DON. Ter. Andr. 120: 2 VT NIHIL SVPRA ἔλλειψις Terentiana, nam non necesse est **subiungere** duos uersus.

TITULUS

1. Altres. En relació al procés de composició de l'obra.

DON. Ter., Excerpta de comoedia, cap. 8, 11: huiusmodi carmina ad tibias fiebant, ut his auditis multi ex populo ante dicerent, quam fabulam acturi scaenici essent, quam omnino spectatoribus ipsius antecedens titulus pronuntiaretur. agebantur autem tibiis paribus, id est dextris aut sinistris, et imparibus. dextrae autem tibiae sua grauitate seriam comoediae dictionem praenuntiabant, sinistrae [Serranae] acuminis leuitate iocum in comoedia ostendebant. ubi autem dextra et sinistra acta fabula inscribatur, mixtim ioci et grauitates denuntiabantur.

DON. Ter. Ad. praefatio 1, 8: Saepe tamen mutatis per scaenam modis cantata, quod significat titulus scaenae habens subiectas personis litteras M.M.C.; item deuerbia ab histrionibus crebro pronuntiata sunt, quae significantur D. et V. litteris secundum personarum nomina scriptis in eo loco, ubi incipit scaena.

DON. Praefatio commentarii in Uergilii eclogas deperditi, pag. 11, l. 196: ante opus **titulus** causa intentio.

DON. Praefatio commentarii in Uergilii eclogas deperditi, pag. 11, l. 197: '**titulus**', in quo quaeritur cuius sit quid sit; 'causa' unde ortum sit et quare hoc potissimum sibi ad scribendum poeta praesumpserit; 'intentio', in qua cognoscitur, quid efficere conetur poeta.

SERV. Verg. georg. 1, praefatio, pag. 128, l. 7: Vergilius in operibus suis diversos secutus est poetas: Homerum in Aeneide, quem licet longo intervallo, secutus est tamen; Theocritum in bucolicis, a quo non longe abest; Hesiodum in his libris, quem penitus reliquit. hic autem Hesiodus fuit de Ascra insula. qui scripsit ad fratrem suum Persen librum, quem appellavit ἔργα καὶ ἡμέρας, id est opera et dies. hic autem liber continet, quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi. cuius **titulum** transferre noluit, sicut bucolicorum transtulit, sicuti Aeneidem appellavit ad imitationem Odysiae: tamen eum per periphrasin primo exprimit versu, dicens: indicabo, quo opere et quibus temporibus ager colendus sit. ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis sui indicaret ingenii coartando lata et angustiora dilatando. nam cum Homeri et Theocriti in breuitatem scripta collegerit, unum Hesiodi librum diuisit in quattuor. quod ratione non caret. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim aruus est ager, id est sationalis; aut consitus, id est aptus arboribus; aut pasuus, qui herbis tantum et animalibus vacat; aut florens, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. Male autem quidam georgicorum duos tantum esse adserunt libros, dicentes georgiam esse γῆς ἔργον, id est terrae operam, quam primi duo continent libri—nescientes tertium et quartum, licet georgiam non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere; nam et pecora et apes habere studii est rustici. licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus invenire: nam et farrago sine cultura non nascitur, et in hortis colendis non minorem circa terras constat inpendi laborem. et hi libri didascalici sunt, unde necesse est, ut ad aliquem scribantur; nam praeceptum et doctoris et discipuli personam requirit: unde ad Maecenatem scribit sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmum. sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras, sed ad solum situm Italiae, et praecipue Venetiae, teste ipso Vergilio, qui ait "tibi res antiquae laudis et artis ingredior", cum de Italia diceret.[Geymonat: INCIPIT GEORGICA LIBER·I·G, INCIPIT GEORGICON LIB. I FELICITER M, GEORGICON LIB. I P, INCIPIT GEORGIC(A) R]

SERV. Verg. georg. 4, 564: CARMINA QVI LVSI PASTORVM qui etiam bucolica scripsi, audax aetate iuuenili: nam, ut diximus supra, viginti octo annorum *bucolica scripsit*. et bene breviter a se scriptarum rerum exsecutus est **titulum**. et aliter: quidam 'audax' propterea dictum volunt, quod in duabus eclogis, quae sunt in bucolicis, occulte inuictus sit in Augustum propter agros. et 'carmina lusi' figurate. 'Tityre te patulae cecini sub t. f.' primum librum praeter hunc significat.

SERV. Verg. Aen. 1, praefatio, pag. 4, l. 1: **titulus** est Aeneis, derivativum nomen ab Aenea, ut a Theseo Theseis. sic Iuvenalis "vexatus totiens rauci Theseide Codri". qualitas carminis patet; nam est metrum heroicum et actus mixtus, ubi et poeta loquitur et alios inducit loquentes. est autem heroicum quod constat ex divinis humanisque personis, continens vera cum fictis; nam

Aeneam ad Italiam venisse manifestum est, Venerem vero locutam cum Iove missumve Mercurium constat esse compositum. est autem stilus grandiloquus, qui constat alto sermone magnisque sententiis. scimus enim tria esse genera dicendi, humile medium grandiloquum. intentio Vergilii haec est, Homerum imitari et Augustum laudare a parentibus; namque est filius Atiae, quae nata est de Iulia, sorore Caesaris, Iulius autem Caesar ab Iulo Aeneae originem ducit, ut confirmat ipse Vergilius a “magno demissum nomen Iulo”. de numero librorum nulla hic quaestio est, licet in aliis inveniatur auctoribus; nam Plautum alii dicunt unam et viginti fabulas scripsisse, alii quadraginta, alii centum. Ordo quoque manifestus est, licet quidam superflue dicant secundum primum esse, tertium secundum, et primum tertium, ideo quia primo Ilium concidit, post erravit Aeneas, inde ad Didonis regna pervenit, nescientes hanc esse artem poeticam, ut a mediis incipientes per narrationem prima reddamus et non numquam futura praeoccupemus, ut per vaticinationem: quod etiam Horatius sic praecepit in arte poetica “ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, pleraque differat et praesens in tempus omittat”: unde constat perite fecisse Vergilium. sola superest explanatio, quae in sequenti expositione probabitur. haec quantum ad Aeneidem pertinet dixisse sufficiat, nam bucolicorum et georgicorum alia ratio est. Sciendum praeterea est quod, sicut nunc dicturi thema proponimus, ita veteres incipiebant carmen a **titulo** carminis sui, ut puta “arma virumque cano”, Lucanus “Bella per Emathios”, Statius “Fraternas acies alteraque regna”. [Geymonat: INCIPIT AENEIDOS LIB. I M, INCIPIT AENEIDOS LIBER PRIMVS γ, INCIPIUNT LIBRI AENEIDOS VIRGILII MARONIS DUO DECEM. PRIMUS HABET VENIANT AT TROES IN URBEM p, *deest in RV*]

SERV. Verg. ecl. 1, Prooemium, pag. 1, l. 15: Bucolica, ut ferunt, dicta sunt a custodibus boum, id est ἀπὸ τῶν βουκόλων: praecipua enim sunt animalia apud rusticos boves. huius autem carminis origo varia est. nam alii dicunt eo tempore, quo Xerxes, Persarum rex, invasit Graeciam, cum omnes intra muros laterent nec possent more solito Dianae sacra persolvi, pervenisse ad montes Laconas rusticos et in eius honorem hymnos dixisse: unde natum carmen bucolicum aetas posterior eliminavit. alii dicunt Orestem, cum Dianae Facelitudis simulacrum raptum ex Scythia adveheret et ad Siciliam esset tempestate delatus, completo anno Dianae festum celebrasse hymnis, collectis nautis suis et aliquibus pastoribus convocatis, et exinde permansisse apud rusticos consuetudinem. alii non Dianae, sed Apollini Nomio consecratum carmen hoc volunt, quo tempore Admeti regis pavit armenta. Alii rusticis numinibus a pastoribus dicatum hoc asserunt carmen, ut Pani, faunis, nymphis ac satyris. et hic est huius carminis **titulus**. [Geymonat: BUCOLICON MOELIBOEUS TYTIRUS P adde titulum test. v. Don. 68 (cf. quae disputavi in ‘BICS’ 29, 1982, 17-18)]

SERV. Verg. ecl. 6, 11: NEC PHOEBO G(RATIOR V(LLA) EST nec enim pagina ulla Apollini est gratior, quam quae Vari nomen gestat in **titulo**: quod ideo dicit, quia hanc eclogam constat in honorem Vari esse praescriptam. dicitur autem ingenti favore a Vergilio esse recitata, adeo ut, cum eam postea Cytheris *meretrix* cantasset in teatro, quam in fine Lycoridem vocat, stupefactus Cicero, cuius esset, requireret. et cum eum tandem aliquando vidisset, dixisse dicitur et ad suam et ad illius laudem “magnae spes altera Romae”: quod iste postea ad Ascanium transtulit, sicut commentatores loquuntur.

CLAUD. DON. Aen. 3, 228: *Aeneas haec de Danais victoribus arma*. magna brevitatis **tituli**, sed intellectus uberrima latitudo: Aeneas posuit, Aeneas scripsit, quod fuit ex aperto memorabile, ad illa eum loca venire potuisse, tutum illic fuisse ubi fuerat periculum manifestum, habuisse arma sublata victoribus et in ipsorum sedibus eadem ostentationis causa posuisse, addidisse quoque epigramma quod testaretur scribentis gloriam et eorum qui superiores recesserant ludibria demonstraret, cum autem dona huiusmodi apud se victores consecrare sint soliti, Aeneae fortunae provenisse ut apud victores arma ipsis retracta atque erepta victoribus publice conlocaret.

SCHOL. BERN. Verg. ecl. 10, intro: Haec ecloga in honorem G. Cornelii Galli, amici Virgilii, scripta est, de quo *Eusebius* dicit: ‘G. Asinius Gallus, orator, Asinii Pollionis filius, de quo Virgilius mernit.’ Haec ecloga quibusdam in Arcadia posita videtur ideo, quia dicit (v. 14): ‘Pinifer illum etiarn sola sub rupe iacentem Maenalus et gelidi fleuerunt saxa Lycaei.’ In hac ecloga solus poeta loquitur. Haec ecloga non proprie bucolicon. Hoc genus carminis exegetikón dicitur uel epangeltikon. *Iunilius* dicit. Haec ecloga in agro canitur ut (v. 7): ‘Dum

tenera adtondent simae uirgulta capellae.’ In hac ecloga tantum ordo ostenditur dicendo: ‘Extremum’; tamen per hoc conicere possumus, naturalem ordinem in his esse. Poeta hanc eclogam de zelo cum laude † ad Gallum canit. Incipit ecloga decima de desiderio Galli circa Voluminiam Cutheridem meretricem, quam Lycoridem dicit. Conquestio cum Gallo de agris. Hic **titulus** allegorice loquitur. *Cum Gallo*. Hic est Gaius Asinius Gallus orator, Asinii Pollionis *filius*. [Geymonat: X. GALLUS] *adde titulum test. Donat. v. 68* CONQUESTIO CUM GALLO POETA DE AGRIS M, CONQUAESITIO DE AGRIS CUM GALLO CORNELIO P, INCIPIT EGLOGA DECIMA DE DESIDERIO GALLI CIRCA VOLUMINIAM CUTHCIDEM (Cyteridem) MERETRICEM QUM (quam) LICORIDEM DICIT CONQUESTIO CUM GALLO DE AGRIS a]

SCHOL. BERN. Verg. georg. intro: Haec omnia de comntentariis Romanorum congregauit, idest *Titi Galli*, et *Gaudentii* et maxime *Iunilii Flagrii* Mediolanensis. *Iunilius Flagrius* Valentiano Mediolani. Virgilius in operibus suis diuersos secutus est poetas, Homerum in Aeneidis, quem licet interuallo longo secutus est; Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest, Hesiodum in his libris Georgicorum. Hic autem Hesiodus fuit de Ascra insula, qui scripsit ad fratrem suum Persen librum quem appellauit ΕΡΓΑ•ΚΑΙ ΗΜΕΡΑC, hoc est ‘opera et dies.’ Hic autem liber continet quemadmodum agri et quibus temporibus sint colendi, cuius **titulum** transferre noluit, sicut Bucolicorum transtulit et sicut Aeneidem appellauit *ad imitationem* Odysssiae; tamen eum per perifrasin primo exprimit uersu, dicens: Indicabo quo opere et quibus *temporibus* ager colendus sit. Inde duobus modis scripsisse dicendum est. Ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis indicaret sui ingenii coartando lata et angustiora dilatando. [Geymonat: INCIPIT GEORGICA LIBER ·I· G, INCIPIT GEORGICON LIB. I FELICITER M, GEORGICON LIB. I P, INCIPIT GEORGIC(A) R]

SCHOL. BERN. Verg. georg.4, 565: *Carmina*, Bucolica. Lusi. Poetae dicuntur ‘ludere’, quando scribunt. *Auxi*, alii legunt ‘audax’. *Auxique iuuenla*. *Iunilius* dicit: euult se iuuenem intellegi Bucolica scripsisse.’ *Carmina* et reliqua. Bene et breuiter hunc **titulum** de scriptis suis confecit. *Auxi*, prima aetate, ferox. Nam XXVIII anno scripsit Bucolica. *Gaudentius* dicit. v. *A66*. *Cecini, lusi*.

TRADO

1. Accepció textual

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 37: VICTAM sic et in septimo “vincor ab Aenea”. *se victam pronuntiat velut victam. alii iratam tradunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 54: AC VINCLIS ET CARCERE FRENAT translatio est per poeticam licentiam facta. carcer autem est undecumque prohibemur exire, dictus quasi arcer ab arcendo. locum autem, in quo servantur noxii, carcerem dicimus numero tantum singulari; unde vero erumpunt quadrigae, carceres dicimus numero tantum plurali, licet plerumque usurpet poeta, ut est “ruuntque effusi carcere currus”. *alii vinclis carceris tradunt, ut quam ferro excisam crebris que bipennibus instant.*

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 104: TVM PRORAM AVERTIT alii ‘prora’ legi **tradunt**. [Geymonat prora] prora πω, *Porph. Hor. s. 1, 3, 55, Serv. ad v 401 : proram ΜγR, Tib.]*

2. Distinctio

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 394: HOC IPSE multi hic distinguunt et ad Aeneam referunt: *et ideo subiunctum ‘spoliis se quisque recentibus armat’. alii ‘hoc ipse Dymas’ distinguunt, ut ignotis personis addita dignitas videatur, ut est “quos Imbrasmus ipse nutrierat”. et repetitum ‘hoc’ emphasis properantium, non figura epanalepsis a quibusdam traditur.* [Geymonat: ipse *disting.* M²P² Tib.]

CLAVD. Don. Aen. 2, 431-434: *Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu:* quia videbat Aeneas esse criminis vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore confundunt, ut longe aliud quam dictum est **tradant**; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentiore fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent, ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma extrema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti congruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret, sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae genitricis et suorum cineribus interiret); testor meruisse manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dicamus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur integritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut caderem (sic, inquit, processu ad bellum, non ut viverem tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluissent), militis autem officio functum testor me plurimum meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut ostenderet non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque perseverat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres et materies simul interit et consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit, itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter ostendat et animum suum et labores

proprios, firmabat hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non + sub recentiorum succedentes. [Geymonat: 433 danaum *dist.* M², *adn. Lucan. 6, 204, DServ. Aen. 3, 376, Tib.;* danaum-manu *iungunt Ribbeck, Sabbadini, Mynors, cf. Georg. 1, 402, Aen. 2, 67; 11, 519, 569; 12, 381, Townend, 'PVS' 9, 1969-1970, 80]*

CLAVD. Don. Aen. 8, 18-21: *Talia per Latium*: multi hic distinguunt et finiunt et faciunt caput cum quodam transitu et sequuntur dicentes *quae Laomedontius heros cuncta videns magno curarum fluctuat aestu atque animum nunc huc celerem nunc dividit illuc in partisque rapit varias perque omnia versat*. nos hanc pronuntiationem propositi versus sic **trademus** addita ordinatione sensus: quae cuncta talia videns Laomedontius heros per Latium geri, magno curarum fluctuat aestu et cetera quae sequuntur, ut nulla sit separatio. cuncta videns, id est plane considerans omnia et habens conperta ac manifesta. quod ait cuncta, illud exprimere voluit, ex illis quae pars diversa agitabat nihil Aenean latuisse. Laomedontium dixit astutum, callidum, vigilantem et respondentem virtutibus Laomedontis. et revera haec prima sollicitudo est in ratione bellorum, ut unusquisque noverit quid hostes agant, quid moliantur. haec igitur Aeneas sic noverat, ut eadem ipsa non solum audisse, sed cernere videretur, ita omnis actus diversae partis investigando collegerat. magno autem animi aestu et vehementi agitabatur considerans totius Italiae factionem. aestus animi ex causa translationis dicti sunt, ceterum proprie maris dicuntur aestus, cum ultra naturam suam aliqua ex causa tollitur aut inundat. nec inmerito igitur prudentissimus diversis cogitationibus et inaestimabili cura huc atque illuc propria cogitata tenebat. videbat enim adversis omnem Italiam studiis conspirasse, missum quoque etiam ad Diomedem, quem non sperabat auxilia negaturum, considerabat opes suas, quae contra tantos ac talis stare non possent, utpote quae essent satis exiguae et nullis extrinsecus subsidiis fultae. haec exposuimus capta coniectura ex praesentibus, ceterum poeta nullas cogitationum specialis causas aperuit aestimationi relinquens quae ille pro loco, pro tempore, pro persona, pro causa volvere se cum ipse potuit. nihilominus mira arte tractavit naturam animi, qui, cum diversis ut mare coeperit aestibus agitari, cito in alta rapitur et cito revocatur. mittit conparationem, ut unusquisque animi mobilitatem, quam latentem in interiore pectoris non poterat cernere, proposito videret exemplo: [Geymonat *Talia per Latium. Quae Laomedontius heros*] talia quae *iungit Tib.*]

3. Métrica

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 124: *MIHI quidam graviter pronuntiandum tradunt 'mihi', hoc est Sinoni.*

4. Morfosintaxi

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 599: *OMNIVM EGENOS* egeo honestius genetivo iungitur quam ablativo, cui iungit Cicero, ut “eget ille senatu”. item contra Vergilius “quorum indiget usus”. *quidam autem 'egenos' pro egentes dictum tradunt, nomen pro participio.*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 418: *STRIDVNT SILVAE* excursus poeticus: qui ultra tres versus fieri non debet. [ne sit vitiosissimum.] *et 'stridunt' quidam antique declinatum tradunt, ut sit prima verbi positio 'strido stridis stridit', et faciat 'stridimus striditis stridunt'. nos 'strident' dicimus a prima positione 'strideo', ut sit 'stridemus stridetis strident'. [Geymonat: versum om. M, ima pag. add. M¹, deinde alius delevit ut adhuc equis striden supersite, rursus versum reposuit M⁷]*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 554: *SORTE* fatali necessitate. *vel 'sorte' fortuna, ut "utere sorte tua". et quidam 'exitus sorte' pro 'sortis' tradunt, ablativum pro genetivo.*

SERV. auct. Verg. Aen. 2, 695: *SUPER LABENTEM* quidam hoc verbum unam partem orationis esse **tradunt**.

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 610: *DI MORIENTIS ELISSAE* aut manes dicit: unde est “vos o mihi manes este boni: quoniam superis adversa voluntas”: aut certe ἀναιρετικὸς dicit, id est Martem et Saturnum, qui intercidunt vitae rationem, si radiis suis ortum geniturae pulsaverint: Horatius “te Iovis impio tutela Saturno refulgens eripuit volucresque fati tardavit alas”. et bene ‘tardavit’, quia necessitas fati impediri potest, non penitus eludi: sic Vergilius “nec fata vetabant stare decemque alios Priamum superesse per annos”. *quidam hoc quod dicit 'di morientis Elissae' secundum eos tradunt, qui dicunt habere nos singulos deos nostros, ut <XII*

539> *nec di texere Cupencum, Aenea veniente, sui.* [Geymonat: di M², DServ. Aen. 12, 538: de fort. M, dii Pπαγ, Serv.]

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 473: Quaeritur ab aliquibus, utrum bene positum sit ‘exuviis’ in significatione pellis. Dialectici enim **tradunt**, inde bene dici ‘exuvias’, unde dici et ‘induviae’ recte possint. [Geymonat: exuvis P, corr. P²]

5. Altres

SERV. auct. Verg. Aen. 1, 378: RAPOTOS QVI EX HOSTE PENATES optima locutio est, plusque significat de pluralitate ad singularitatem transire, ut ‘venor multis canibus’ et ‘multa cane’. ut Horatius “aut trudit acres hinc et hinc multa cane apros in obstantes plagas”. *sane de diis penatibus licet varias opiniones secutus sit Vergilius, omnes tamen diversis locis complexus est: nam alii, ut Nigidius et Labeo, deos penates Aeneae Neptunum et Apollinem tradunt, quorum mentio fit “taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo”. Varro deos penates quaedam sigilla lignea vel marmorea ab Aenea in Italiam dicit advecta, cuius rei ita Vergilius meminit “effigies sacrae divum Phrygiique penates, quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis extuleram”. idem Varro hos deos Dardanum ex Samothraca in Phrygiam, de Phrygia Aeneam in Italiam memorat portavisse. alii autem, ut Cassius Hemina, dicunt deos penates ex Samothraca appellatos θεοὺς μεγάλους, θεοὺς δυνατοὺς, θεοὺς χρηστούς. quorum diversis locis ita meminit “natoque penatibus et magnis dis”, hoc est θεοὺς μεγάλους, et iterum “Iunonis magnae primum. dominamque potentem” τοὺς δυνατούς, et “bona Iuno” τοὺς χρηστούς. ecce ergo diversis locis omnia tria complexus, quae omnia locis suis dicentur.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 83 HOSPITIO licet Probus quaerat, quid sit ‘iungimus hospitio dextras’, tamen septimus casus est, id est iure hospitalitatis: nam ‘ad hospitium’ non potest intellegi, quia iam amicus fuit. *aut sicut quidam tradunt ‘iungimus dextras et hospitio tecta subimus’.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 92: CORTINA locus unde oraculum datur. dicitur autem cortina, vel quod Apollinis tripos corio Pythonis tectus est, vel quod certa illinc responsa funduntur, quasi certina, vel, quod est verius, quia cor illic vatis tenetur: nam caverna quaedam in templo Apollinis fuit, ad quam Phoebas rapta vaticinabatur, ut Lucanus ostendit. alii cortinam quasi ortinam **tradunt**, quod inde vox oriatur.

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 233: TVRBA SONANS metum ostendit; nam de tribus loquitur. et adludit ad furias, de quibus ait alibi “vocat agmina saeva sororum”. *ergo ‘turba’ tamquam turba. quare turba, cum tres dixerit? quia apud Graecos qui dualem numerum habent, pluralis numerus a tribus incipit: ergo bene ‘turba’, quasi plures. vel ‘turba’ propter tumultum et strepitum alarum. Alii tradunt ideo turbam, quod plures, non tres tantum harpyiae sint: alii quod eis cum furiis consortium, unde <252> ‘vobis furiarum ego maxima’: alii eas etiam parcas esse, unde et divinatio ei data est.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 329: TRANSMISIT HABENDAM erili voluntate, non lege coniugii: *vel quia inter captivos matrimonio fides non stabat: unde et ‘habendam’ dixit. et ‘transmisit’, quia alii tradidit, quidam ‘permisit’ accipiunt.*

SERV. auct. Verg. Aen. 3, 636: LATEBAT dormientis scilicet: nam male sentit Donatus dicens ‘late patebat’ contra metrum. Item dicit ‘capillis tegebatur’, aut ‘latebat corporis comparatione’. absolutus tamen est prior sensus. alii ‘latebat’ subiectum erat fronti et intra frontem recesserat **tradunt**.

SERV. auct. Verg. Aen. 4, 301: COMMOTIS EXCITA SACRIS verbo antiquo usum **tradunt**; *moveri enim sacra dicebantur, cum sollemnibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii causa: cuius rei Plautus in Pseudolo <I 1, 107> meminit scis tu profecto, mea si commovissem sacra, quo pacto et quantas soleam turbas dare? hoc vulgo apertiones appellant.* [Geymonat: commotus p, corr. p¹]

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 40: TVMOR OMNIS ET IRAE CONCESSERE DEVM quidam ‘concessere’ pro ‘discessere’ accipiunt. alii ita **tradunt**: *nondum concesserunt, sed utiliter dissimulat. sed aliqua hemistichia in Vergilio tam sunt sensu inminuta, quam verbis, ut ecce hoc loco: namque non possumus intellegere quievisse omnem tumorem et iram deorum, cum et adhuc inimica sit Iuno, et ad Troianorum perniciem addantur alia numina, ut furia, ut*

Iuturna: unde mire quidam conclusit hunc versum, dicens ‘concessere deum profugis nova moenia Teucris’. ‘concessere’ ergo indulserunt vel cesserunt, id est permiserunt, ut nec, si muneribus certes, concedat Iollas, id est permittat, indulgeat, et extremum hunc Arethusa mihi concede laborem. quodsi ita acceperimus, ut dicat Teucros constituere civitatem, nec ea numina, quae irata sunt, vetant, nihil erit contrarium: nam et ipsa Iuno hoc dicit “non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis: atque inmota manet fatis Lavinia coniunx”. hic autem sensus, etiamsi detrahas subauditionem, potest accipi a superioribus, ut sit: tumor omnis et irae concessere deum, ut hic tibi sit certa domus certique penates.

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 105: IVVENVM PRIMI PAVPERQVE SENATVS totam ostendit aetatem, et praemisit iuvenes: nam per senatum seniores significantur. ‘pauper’ autem aut ad numerum retulit, centum enim sub Romulo fuerunt: aut re vera ‘pauper’, per quod Romani imperii ostenditur parsimonia, pro laude tunc habita. et libri veterum **tradunt** a maioribus sacrificando parsimoniam observatam esse.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 182: TERCENTVM ADICIVNT accedunt et consentiunt eius voluntati: unde ait ‘mens omnibus una sequendi’, id est coniurati sunt. *Probus* ‘adiciunt’ adiacent et quasi iuxta sunt **tradit**.

SERV. auct. Verg. Aen. 10, 186: CVNARE quidam duci nomen datum **tradunt** a Cunaro monte, qui in Piceno est. CUPAVO o Cupavo: et declinatur ‘Cupavo’, sicut ‘Cicero’ ‘Cato’. [Geymonat: Cunare 1973, cunere 2008]; Cunere *Timpanaro*, ‘Contributi’ 309-310, *Harrison*; Cunare *DServ.* (‘ablativus, a nominativo cunar’ *Sabbadini*): cinyrae m, cinerae ex cunerae P, cumarre R, cinire Vωγ1, ps. *Acro Hor. c. 4, 9, 30* (cynire *Tib.*), cinyre V¹, cinere ceuvγ, cumare a ; Cinyra *edd. Pler.*, Cunare *vocativus Ribbeck, Mynors, Timpanaro, Harrison* (cf. *Georg. 2, 101-102*), sine re *Madvig*, ignarus *Schaper*, Cycni *Pötter*, Ricina *Maurer*, ‘JKPh’, 1887, 558 s.]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 373 ETIAM TV heia: nam hortantis adverbium est hoc loco: *Terentius* “etiam responde” alias ‘adhuc’ significat et est temporis adverbium, ut “etiam currus, etiam arma tenentem”. *alibi pro coniunctione, ut “vos etiam gemini”. ponitur etiam pro ‘nondum’: Afranius* “etiam quidquam egisti”. apud maiores ‘etiam’ consentientis fuerat, quod tamen in his recentibus idoneis non invenitur. non nulli ‘etiam tu’ pro ‘quin tu’ **tradunt**. VIS virtus. [Geymonat: et iam *Heinsius* tum P, om. γ (tu γ¹)]

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 818: FRIGIDA LETO alii ‘telo’ legunt et intellegunt ‘vulnere’. et quidam *LABVNTVR LETO non ‘leto frigida’, sed ‘leto labuntur’*. Alii ‘frigida leto’ accipiunt, quia sequitur post ‘captum leto posuit caput’. non nulli ‘frigida lumina’ **tradunt**, scilicet igni caloris extincto, ut e contrario <II 405> ad caelum tendens ardentia lumina.

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 866: OBLITI non nulli *Vergilium secundum vetustatem hoc verbo usum tradunt*, ut ‘obliti’ ἀμελήσαντες, hoc est negligentes et contemnentes, putent: viderant enim peremptum, sed neglexerunt, ergo scientes liquerunt, ut <V 174> oblitus decoris que sui et <V 703> oblitus fatorum. alii ‘obliti’ ubi reliquerant nescientes: et est sensus ‘obliti illum’.

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 174: PATERISQVE ALTARIA LIBANT *Probus* ‘altaria’ id est ‘in altaria’ dicit, et ‘pateris’ pro ‘ex pateris’. aut vinum ‘altaria’ intellegamus: ea enim quae in altaria funduntur ‘altaria’ dici voluit. alii ‘altaria’ species ararum **tradunt**.

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 389: ENSE SECENT LATO VVLNVS quidam ‘lato’ ita dictum accipiunt, ut, quasi ipso iubente, ne scalpello aut aliquo ferramento minore, sed ense, et hoc lato, aperiretur, quamquam cum maiore dolore, dummodo extracta sagitta remittant eum quamprimum ad pugnam. alii ‘lato’ pro ‘late’ **tradunt**: ubique tamen animum viri fortis expressit.

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 568: FRENVM singulari numero raro lectum est. et quidam hunc versum per figuram *Graecam dictum tradunt*, ὁμολογοῦσιν μέλλειν λαβεῖν.

SERV. auct. Verg. ecl. 9, 1: QVO TE MOERI PEDES? AN QVO VIA D. IN V. haec ecloga dramatico caractere scripta est: inducuntur enim duo pastores; scaena in agro Mantuano. et haec ecloga continuum non habet carmen, sed de diversis locis Theocriti aliqua ad eam contulit. sane hoc continet: Vergilius postquam paene occisus est ab Arrio centurione, Romam revertens, mandavit procuratoribus suis ut tuerentur agros suos et ad praesens obsequerentur Arrio. modo ergo Moeris, procurator eius, secundum praeceptum patroni portat haedos

Mantuum, quos Arrio offerat. sequitur alter pastor et eum quo pergat interrogat: ille suas deflet miserias, et hinc iam variae praestatur occasio cantilenae. 'quo te Moeri pedes?' subaudis 'ducunt', et est zeugma a posterioribus. *quidam hunc ordinem tradunt 'quo te Moeri pedes? an in urbem? quo ista via ducit'. sane alii ordinem huius eclogae ita exponunt: cum inmunitatem agrorum Vergilius impetrasset, lis est exorta de finibus inter eum et eos, qui in proximo agros acceperant: ex quibus Clodius quidam dixit, se omnem litem amputaturum interfecto Vergilio. quem poeta stricto gladio se insequentem fugit in tabernam carbonariam. et beneficio institoris ex alia parte emissus, servatus est. inducitur ergo Moeris familiaris Vergilii, referens Lycidae periculum suum et Menalcae, quem nunc pro Vergilio debemus accipere.*

CLAUD. DON. Aen. prooemium, pag. 1, l. 1: <Post> illos qui Mantuani vatis mihi carmina **tradiderunt** postque illos quorum libris voluminum quae Aeneidos inscribuntur quasi quidam solus et purior intellectus expressus est silere melius fuit quam loquendo crimen adrogantis incurrere. sed cum adverterem nihil magistros discipulis conferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriae suae causa quaedam favorabili stilo, multa tamen involuta reliquisse, haec, fili carissime, tui causa conscripsi, non ut sola perlegas, sed ut conlatione habita intellegas quid tibi ex illorum labore quid ve ex paterno sequendum sit. non enim aut illi omnia complexi sunt, ut res ipsa indicat, aut ego tanta conposui quae te possint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. quocirca, ut dictum est, lege omnia et, si forte nostra aliis displicebunt, tibi certe conplaceant quae filio pater sine fraude transmisi.

CLAUD. DON. Aen. prooemium, pag. 4, l. 23: Haec te summatim, fili, nosse convenerat, nec arbitraris me circumitione usum. cum enim adverterem tirocinia tua novitate ac brevitate expositionis instrui non posse, aliquantum evagari debui, ut etiam ipse quasi quoddam thema futurae interpretationis praemitterem, melius existimans loquacitate quadam te facere doctiorem quam tenebrosae brevitatis vitio in erroribus linquere quem provectum cupio cuique hoc mei laboris opusculum peculiaris animi quasi quoddam hereditarium munus in iura transmitto. ac ne forte nescias quid tibi commodi ex hac traditione possit accedere, paucis accipe. Si Maronis carmina competenter attenderis et eorum mentem congrue comprehenderis, invenies in poeta rhetorem summum atque inde intelleges Vergilium non grammaticos, sed oratores praecipuos **tradere** debuisse. idem enim tibi, ut aliquibus locis exempli causa posuimus, artem dicendi plenissimam demonstrabit. amato eum, qui multorum diversorum que scripta complexus est, erit operae pretium non errare per plurimos; et si id placebit, laudabis eum cui licuit universa percurrere, qui se diversae professionis et diversarum sectoribus artium benivolum praebuit peritissimum que doctorem. habet denique ex eo nauta quod discat in officiorum ratione, habent quod imitentur patres et filii, mariti et uxores, imperator et miles, civis optimus et patriae spectatissimus cultor, in laboribus periculisque reipublicae optimum quemque et apud suos primum fortunes et salutem suam debere contemnere. Magisterio eius instrui possunt qui se aptant ad deorum cultum futuraque noscenda. hic habent imitandam laudem qui inlaesas amicitias amant, habent quam metuant notam qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. docet quales esse debeant homines quorum praesidia in necessitatibus postulantur, ne adrogantiae aut inhumanitatis crimen iucurrant; non erubescendum, si potior inferiorem roget, cum fuerit necessarius. postremo quoniam non possumus Maronianae virtutis omnia narrata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat. facilius enim cetera legendo et considerando reperies, si praedicta fueris adsecutus. omnia certe quae ex eo nunc adripere placuit, suis quibusque locis explicando tractabimus.

CLAUD. DON. Aen. 3, 633-637: *nos magna precati numina sortitique vices una undique circum fundimur et telo lumen tenebramus acuto ingens, quod torva solum sub fronte latebat [Argolici clipei aut Phoebae lampadis instar]:* dederat Ulixes consilium ut uno oculo, quem solum sub torva fronte latentem habuit, caecaretur: periculosum fuit quamvis dormientem, quamvis sepultum vino adgredi violenter, precati, inquit, deos, accessimus simul undique circumfusi adpetentes eas corporis eius partis quas sumpseramus de sorte, quoniam non unum aut simile esse periculum potuit, si adversa cessissent, aliud fuit eorum qui caput tenerent aut manus, aliud eorum qui ceteras inpetebant membrorum partis. Hoc facto tenebravimus eius lumen telo acuto. quod ait acuto telo tenebravimus, celeritatem facti voluit demonstrare; in hoc enim consilii consistebat effectus, ne mora facientum et dolor vulneris quamvis graviter dormientem excitaret. hoc loco nonnulli terebramus **tradunt**, sed, cum terebratio habeat

moram, quae fuit inimica facientibus, melius est ut telo acuto uno iactu videatur esse caecatus. quod autem ait sub fronte latebat quod ingens fuisse dicebatur, usque adeo ut orbi lunae vel solis aequari potuisset, faciebant rugae torvae frontis et ingentes capitis comae. [Geymonat: <multi tenebramus legunt, alii terbramus> *Serv.*]

CORNVT. Pers. sat. 2, 56 §: NAM FRA TRES INTER AENOS SOMNIA PITVITA QVI P. M. Acron **tradi**t quod in porticu quadam Apollinis Palatini fuerunt L Danaidum effigies et contra eas sub diuo totidem equestres filiorum Aegisti. (2) ex his autem statuis quaedam dicebantur postulantibus per somnium dare oracula. (3) alii autem fratres aenos Pollucem et Castorem, qui utique fratres fuerunt, et aliquando nocte Xersen Macedoniae regem nuntiauerunt uictum; in quorum templo somniorum interpretes haberi solent, qui puros a pituita uisus hominum exponebant. (4) aliter: cum Romani pestilentia laborarent, Castor et Pollux in somnis populum monuerunt quibus remediis morbi curarentur, et licet eorum multae essent statuae Romae, tamen paratae sunt illis similes quas postea Romani deaurauerunt.

VOLVMEN

1. Altres

PORPH. Hor. epist. 1, 20, pag. 364, l. 24: Sane et ex his uersibus et in principio sequen<ti>s libri apparet Horat(ium) hoc **uolumen** quasi nouissimum totius operis habuisse.

PORPH. Hor. ars 146: Hic adgressus est materiam, quam sic extendit, ut uiginti quattuor **uolumina** impleat, antequam septem duces usque ad Thebas perduceret.

PORPH. Hor. sat. 2, 1, 30: Ille enim in suis scriptis ostendit Saphphonem et Alcaeam **uolumina** sua loco sodalium habuisse.

SERV. auct. Verg. Aen. 11, 554: LIBRO liber dicitur interior corticis pars, quae ligno cohaeret: alibi “alta liber aret in ulmo”. unde et liber dicitur in quo scribimus, quia ante usum chartae vel membranae de libris arborum **uolumina** *fiabant, id est* compaginabantur.

SCHOL. BERN. Verg. georg., intro: Georgicorum duae sunt species, alia ad agriculturam pertinet, alia ad rusticationem. Et agriculturae quidem opera sunt segetes et uites et alia quaecumque ex agris gignuntur; rusticationis uero cura pecorum et ouium et ceterorum animalium, quae ruri sunt fructuosa. Ergo duo priores libri super agricultura sunt, quapropter uelut perfecto opere in secundo libro laudem agriculturae exsequitur, in quo etiam nullo uelut principio utens statim ad ipsam rem transit, scilicet praefationem eius operis habunde explicante primo libro. At uero opus rusticationis tertio et quarto **uoluminibus** continetur, quapropter tertius longiorem rursum praefationem uelut nouo principio ac primae comparatiuum incipit, et quartus expeditam et festinantem *rem* refert ex secundi similitudine.

SCHOL. UET. Iuv. 6, 263 1d : (Quam denso) fascia libro: **uolumen** in specie libri.

CONCLUSIONS

En tant que el material que constitueix el *Lèxic* era ja preexistent, allò que confereix valor a aquesta tesi és el corpus resultant, fruit de l'elecció dels lemes a lexicalitzar, de la selecció dels escolis i comentaris que en formen part i de la seva organització. Això no obstant, una reflexió sobre el corpus i allò que d'ell se'n desprèn resulta ineludible en una tesi presentada en aquesta forma.

Aquest exercici final d'extracció de conclusions no ha de restar importància, però, a tot el material que conforma el *Lèxic* ni a tot el material invisible, és a dir, a tot aquell que ha estat eliminat. En efecte, s'hi haurien pogut incloure més lemes, comentaris i escolis, se n'haurien pogut eliminar d'altres, ampliar o reduir els horitzons cronològics, les obres i els autors lexicalitzats. El *Lèxic* és una representació d'un procés de depuració i mutació constants fins arribar a atènyer la forma actual. És, per tant, tan sols un dels múltiples resultats que pot oferir la indagació en les aportacions dels escolis i comentaris a la crítica textual del període analitzat, això és del s. IIIr al VIè.

El *Lèxic* no és perfecte ni definitiu, però sí que ha estat concebut amb la intenció d'oferir una eina útil de treball a filòlegs clàssics, a historiadors antics, i, en definitiva, a tots aquells a qui pugui fer servei en el seu àmbit d'estudi.

Així doncs, tot el material exposat pretén oferir un mostrari que il·lustri el panorama de la crítica textual de l'època. És a dir, en què consistí la feina que aquests gramàtics, comentaristes i escoliastes van dur a terme amb els textos i que il·lustri també en quina mesura van intervenir en la transmissió dels textos.

Pel que fa a la disposició del material, en un principi, vam tenir en compte la possibilitat d'una divisió per camps semàntics, fet que hauria propiciat que la lectura fos, potser, més entretinguda. Però aquesta ordenació generava alguns problemes, sobretot el fet que adoptar una classificació condicional *a priori* el lector; després, que hi ha passatges que es resisteixen a l'encasellament en una sola categoria i que admeten diverses classificacions.

Així doncs, es va optar perquè aquesta tesi prengués la forma de lèxic per presentar el material de la manera més neutral possible i per fer la seva consulta més accessible. Tanmateix, dins de cada lema, per tal de fer-ne més àgil la consulta, les ocurrències sí que hi han estat ja ordenades en cinc categories: textual, *distinctiones*, mètrica, morfosintaxi i altres.

El fet d'establir una classificació única per a un nombre tan elevat de lemes i d'ocurrències comporta una certa manca de llibertat d'acció que hem compensat amb la darrera categoria, que porta per títol 'altres'. Queda així doncs justificada l'ambigüitat que una nomenclatura d'aquest tipus produeix, en tant que permet adaptar-se a les necessitats de cada lema en concret i donar d'aquesta manera resposta a una casuística molt àmplia i variada.

La classificació en aquests cinc blocs temàtics pot ser considerada també com un reflex dels diferents àmbits d'acció en què els comentaristes i escoliastes desenvoluparen la seva labor filològica. Per això a continuació seran analitzats un a un, també per donar així compte de la mateixa classificació.

Després d'aquesta aproximació crítica al *Lèxic*, és hora de passar a fer una anàlisi dels resultats que aporta en la valoració de la feina duta a terme per aquests gramàtics, comentaristes i escoliastes en la història de la transmissió textual, de les aportacions que van fer a la història de la crítica textual llatina.

L'àmbit textual ens ofereix un repertori d'ocurrències força variat: des d'una vessant provinent del lèxic comú fins a una vessant molt més especialitzada que utilitza tecnicismes en contextos específics.

La freqüència d'ús de termes no especialitzats com *accipio*, *credo*, *puto* i d'altres amb una accepció textual és molt alta. Creiem que l'alt rendiment del lèxic comú podria ser un argument a favor de la tesi que la crítica textual es trobava encara establint les bases de la disciplina, així com també constituint un lèxic apropiat a les seves necessitats. Conseqüentment, en aquest primer estadi s'hauria servit en gran part de paraules provinents del lèxic comú, no especialitzat.

A través d'una anàlisi del repertori d'ocurrències textuais provinents del lèxic comú, podem observar que, en la gran majoria dels casos, o bé no s'ofereix cap tipus d'explicació que faci decantar l'escoliasta o comentarista cap a una lectura, o bé es proporcionen argumentacions breus i poc raonades, que, generalment, fan referència a un sentit, a un significat més apropiat d'una determinada lectura. Veiem- ne alguns exemples:

SERV. AUCT. Verg. Aen. 11, 268: DEVICTA ASIA SVBSEDI ADVLTER *quidam* 'sub' pro 'post' **accipiunt**, ut sit pro 'post possedit'. (...) [Geymonat: subsedit MP ω y, Servius : possedit M²Ray¹ Macrob. 4, 4, 22, Tib.]

En aquest escoli, tant la lectura del lema, *subsedit*, com la lectura proposada per un indefinit *quidam* han estat testimoniades en els manuscrits virgilians antics

importants, dels quals el Mediceu conté totes dues. Pel que fa a la tradició indirecta, Servi dóna suport a la lectura del lema, mentre que Macrobi i Tiberi a la de la variant. Ens han arribat, doncs, proves de l'existència de les dues variants tant en la tradició manuscrita com en la tradició indirecta.

En el següent passatge no es diu clarament que hi hagi dues lectures, però s'ofereix un raonament sobre el significat de dues possibilitats textuais, i s'afegeix que això podria ser la causa que induís els poetes a la confusió. A més, les dues lectures han deixat també empremta en la tradició manuscrita.

SERV. Verg. ecl. 10, 20: UVIDUS H. V. D. G. M. 'uvidus' pinguis. et 'umidum' est quod extrinsecus habet aliquid umoris, 'uvidum' vero quod intrinsecus, unde et 'uvae' dictae sunt: quod tamen plerumque confundunt poetae. 'hiberna' autem 'de glande' de collectione glandis, quia per hiemem colligitur. [Geymonat: huvidus P, umidus Ra]

A part de les variants textuais d'aquest tipus que compten amb testimonis en la tradició manuscrita, n'hi ha algunes els testimonis de les quals no ens han pervingut. Tanmateix, fa la impressió que aquests testimonis podrien haver existit i es podrien haver perdut en la cadena de la transmissió textual. És per això que ocurrencies d'aquest tipus han estat classificades en l'accepció de textual.

LACT. PLAC. Stat. Theb. 7, 97: (NEC SVA PINIGERO MAGIS ADNATET) VMBRA LECHAEO licet alibi undam legamus, tamen melius umbram accipimus propter Melicerten, qui se de Lechaeo monte praecipitavit in mare, in cuius honorem agon celebratur Isthmiacus, cuius uictores pinu coronantur.

En aquest comentari, l'únic dubte que podria sorgir és si l' *alibi* fa referència a altres manuscrits o bé a altres passatges literaris. Això no obstant, el fet que la segona part de l'escoli vagi introduïda per l'adversativa *tamen*, sembla que el que estigui fent sigui contraposar les dues lectures. Un cop fet això, es passa a explicar el per què de l'opció que es tria, que, un cop més, és donar un sentit més adequat.

El següent escoli resulta ambigu per trobar-se introduït pel verb de llengua *dico*, fet que fa que no quedi clar si es tracta d'una lectura o bé d'una observació per contrastar l'ús poètic del de la llengua parlada. La lectura del lema, *luxuriem*, no deixa de ser confirmada pels adverbis *bene* i *sane*. Tanmateix, l'escoli es clou amb el suport dels *antiqui* per al *luxuriem*, al qual molts donen suport, davant, però, de la *luxuria* que es fa servir en la llengua parlada.

SERV. auct. Verg. georg. 1, 112: LVXVRIEM SEGETVM bene 'luxuriem', ut ostendat rem superfluum et nocituram, nisi amputetur. [officere] et bene luxuriem pascit, non segetem. sane 'luxuriem' iuxta antiquos multi dictum putant, cum 'luxuria' dicatur.

A continuació, trobaríem un grup de paraules que es troben en un esglaó més en la concreció cap al tecnicisme, però que encara no sembla que hagin estat creades amb aquesta finalitat.

Es tracta de paraules com *addo*, *adiungo*, *adpono*, *reprehendo*, *omitto* entre d'altres. El rendiment en l'accepció textual no és tan alt com el de les provinents del lèxic comú, però potser el nombre de paraules és més elevat. Veiem el cas d'*addo*, per començar trobem afegitons de paraules:

Don. Ter. Ad. 618: 2 VBI VIDI sunt qui addant superuacue 'hanc' et legant 'hanc ubi uidi'.

Tot i que no s'ha conservat cap testimoni manuscrit d'aquesta lectura, sembla que es tracti realment d'un afegitó, pel fet que després es reprèn el passatge introduït per *et legant* i es reproduïx el passatge tal com quedaria amb l'*hanc* inclòs, per si quedava alguna mena de dubte.

També trobem casos d'afegitons de tirades de versos. De vegades a mans del propi autor de l'obra:

SERV. Verg. 6, 165: MARTEMQVE ACCENDERE CANTV hemistichium hoc dicitur addidisse dum recitat.

De vegades a mans d'altres persones:

COMMENT. LVCAN. 1, 1: BELLA (hos •VII• uersus primos dicitur Seneca ex suo addidisse, ut quidam uolunt auunculus Lucani, ut quidam uolunt frater, ne uideretur liber ex abrupto inchoare dicendo QVIS FVROR).

ADNOT. LVCAN. 1, 1: BELLA PER EMATHIOS hos uersus primos VII Seneca dicitur addidisse, ut quidam uolunt auunculus Lucani, ut quidam frater.

En aquest cas, observem com la mateixa notícia ens ha arribat en dues versions. Les dues versions són molt semblants, totes dues coincideixen en el fet que Sèneca afegí els set primers versos del *Bellum Ciuile*, però la dels *Commenta Bernensia* n'afeïgex la causa: que el llibre no tingués un començament tan abrupte.

També trobem exemples del cas contrari a afegir versos, ometre'ls:

SERV. auct. Verg. Aen. 8, 627: HAVD VATVM IGNARVS *litotes figura, id est futurorum non inscius. et quibusdam videtur, hunc uersum omitti potuisse.*

A l'escoli, hi ha, en primer lloc, un aclariment del significat del vers i, després, l'observació que, segons sembla, a algunes persones indeterminades, aquest vers podria ser omès. No hi trobem cap tipus de justificació o aclariment al respecte; simplement aquesta vaga observació.

La paraula *lego* mereix una atenció especial, atès que mostra un ventall d'ocurrències molt variat, des d'explicacions elaborades que inclouen l'opinió d'altres

gramàtics i comentaristes del renom de Probus fins a la introducció despullada de la variant a través de diferents formes del verb *lego*.

Lego és la paraula que més es fa servir en la literatura comentarística i escoliàstica per a la introducció de variants, ja sigui amb la fórmula *legitur et*, ja sigui amb *alii*, *quidam*, *multi legunt*, ja sigui amb *legendum*, ja sigui amb oracions subordinades condicionals. Hi ha un alt índex de pervivència manuscrita de les variants o lectures alternatives en la tradició manuscrita i indirecta.

Ha estat eliminat del lèxic tota una sèrie de nombrosíssimes ocurrencies que feien esment a l'acte de la lectura en sentit ampli, sense fer referència explícita a cap aspecte que afectés la transmissió textual d'un determinat passatge o paraula del text. Se sol tractar de passatges que reafirmen un sentit o bé que assenyalen passatges en altres autors que confirmen una interpretació. Aquestes ocurrencies, que són molt nombroses, no han estat recollides al lèxic, però a continuació segueix un parell d'exemples en diferents autors perquè se'n pugui copsar la seva natura.

PS. ACRO Hor. carm. 4, 2, 27: EGO APIS MATINAE] Quia cigno Pindarum conparauerat, se api contulit pro paruitate in Calabriae saltu Matinae pascenti, de quo legitur (Luc. 9, 185): "Iam calidi lucent buceta Matini".

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 139: DIVA DEAM aut hypallage est pro 'dea divam': nam deos aeternos dicimus, divos vero qui ex hominibus fiunt. aut bene dixit de Iunone divam, respiciens etymologiam: nam in Horatio legimus "sub divo moreris victima nil miserantis Orci", id est sub aere, quem constat esse Iunonem. deus autem vel dea generale *nomen* est omnibus: nam quod Graece δέος, latine timor vocatur, inde deus dictus est, quod omnis religio sit timoris. Varro ad Ciceronem tertio "ita respondeant cur dicant deos, cum omnibus antiqui dixerint divos".

En tant que *lego* és un dels ètims amb més pes al lèxic, a continuació farem un repàs del seu ús en els autors lexicalitzats. En els escolis de Pseudo-Acró, hi trobem breus explicacions per justificar la lectura que l'escoliasta prefereix. En la gran majoria de casos, fan referència al sentit, però hi ha casos en què fan referència a qüestions fonètiques:

PS. ACRO Hor. ars 154: § 'Plosoris' et 'plausoris' legitur; nam et plodere ueteres et plaudere dicebant, ut cludere et claudere. [Keller-Holder: plosoris BCMpr.R¹γδ²λ corr. m cum GLμ uar.cq¹ Taurin.¹Pph. plusoris uel plus oris F R² T¹δ¹λ ¹π plausoris M corr. T² ε ut uid. λ uar. Σφ²l²uv tract. Vind. In interpr. plausori B² superscr. 'Plosoris et plaueoris legitur' Pseudacr.]

Hi ha un cas amb la mateixa problemàtica fonètica que no ofereix una explicació, però sí l'existència d'un paral·lel que es trobaria a *in alio*. En tant que el substantiu està elidit, hem buscat casos similars amb el mateix verb per veure a quin substantiu podria referir-se. El més semblant que hem trobat és un plural i, finalment, un *ueteribus exemplaribus* explícit:

PS. ACRO Hor. epist. 1, 7, 68-69: <Prouidisset>] Quoniam prior fuerat salutatus; in alio 'praeuidisset' legitur. [Keller-Holder: Prouidisset Ω *flor. Nostr.* Praeuidisset y 'in alio praeuidisset legitur' gloss. Γ ignouisse δ igni^o uisse A ignouiss & λ]

PS. ACRO Hor. sat. 1, 8, 19: *Versant] Mutant. In aliis 'uexant' lego [Keller-Holder: uersant DEFMRγλ'vσagm *Pseudacr.* uexant uy "in aliis uexant lego" gloss. Γ]

PS. ACRO Hor. epist. 2, 2, 8: Quidam 'imitabitur' legunt, quod est a puero alienum. Melius ergo legimus 'imitaberis', idest tam se<cundi> ingenii est, ut flectas eum, quo uelis, tamquam argillam udam; et in ueteribus exemplaribus 'imitaberis' legitur. [Keller-Holder: imitaberis EMσψ uar. gl² uar. *Pseudacr.* imitabεrῖς^{bit} υ λ'π²dm *Pseudacr.* imitabimur FRπ¹]

El fet que en el cas d' *in alio* i *in aliis*, a la tradició manuscrita hagi quedat constància de les dues variants sumen un punt a favor de la interpretació d'un *exemplar* elidit.

Quant a Porfirió, hi ha poques ocurrencies de *lego* amb una accepció textual, però gairebé totes han deixat empremta en la tradició manuscrita. El raonament que segueixen és semàntic, excepte una que addueix motius morfològics:

PORPH. Hor. carm. 3, 6, 22: Et fingitur artibus: 'Artubus' legendum, quia non uenit a nominatiuo 'artes', sed 'artus'. Significat per id molliores sal<ta>tus puellas discere <et> turpes et libidinosos motus rerum ueneriarum. [Keller-Holder: artibus A'CRγλιτ *Pph. Ac. Pseudacr.* artubus A²Fγuar.δπλυ schol. λφ *et hoc praeferendum censet Porphyrion, uid. Epileg.*]

A Donat trobem força ocurrencies de *lego* de l'àmbit textual. La gran majoria d'elles sota la forma *legitur et*, la gran majoria sense empremta en la tradició manuscrita. Molts d'aquests comentaris consten del lema, la fórmula *legitur et* i la variant directament, sense cap tipus d'informació més.

DON. Ter. Ad. 152: 4 DEFERVISSE quasi decessum a feruore tenuisse. 5 Legitur et 'deseruisse'. [Prete: deferuisse *codd.* (-buisse *b*) *editt.* deseruisse V *post um.* 154 *legitur in E (fol. 88r): F.I.A.*]

Altres segueixen el mateix patró, però citen autoritats com Pacuvi, Menandre, els *veteres*:

DON. Ter. Andr. 592: 1 QVIDNAM AVDIO legitur et 'audiam'; Menander enim sic ait τί ποτ' ἀκούσομαι; [Prete: audio *codd. editt. nonnulli (Umpf. Dz. Linds. K.) audiam Bentl. Fleck Mar.* (*Don.*: AVDIO... 'audiam')]

Altres comentaris ofereixen raonaments a favor d'una lectura o d'una altra en favor del que fa més sentit al text, de qüestions mètriques, de sintaxi i, fins i tot, de motius paleogràfics:

DON. Ter. Phorm. 330: 3 QVIA NON RETE ACCIPITRI TENDITVR legitur et 'tennitur': habet enim N littera cum D communionem. [Prete: tenditur *codd. Mar.* tennitur *editt.* (*legitur...communionem Don.*)]

Altres formes en què *lego* apareix als comentaris de Donat és amb *aut legitur aut*, o bé *legitur*, formes que d'alguna manera són derivades de la forma *legitur et*. També trobem ocurrencies en oracions subordinades condicionals i la forma *legunt* amb subjectes variats, *quidam*, *plurimi*, *alii*:

DON. Ter. Phorm. 249: 1 MOLENDVM VSQVE IN PISTRINO facete enumerat seruus uniuersa supplicia suae condicionis excepta cruce et furca, quarum poenam uerbis extenuare non potuit. 2 HABENDAE COMPEDES uitiosam locutionem seruili personae dedit Terentius; nam integrum esset, si diceret 'habendas compedes'. unde quidam non 'esse' sed 'usque' legunt. [Prete: Moléndum usque in pistríno] mo. esse ADGL *Linds. K.* mihi esse usque CFL² (usque esse) v molendum mihi est usque PD² (est mi) E (quidam...legunt) –dumst *Bentl. Dz.*, -dum usque *Umpf. Fleck. Mar.*]

Als comentaris de Servi és on hi ha un nombre més elevat d'ocurrencies de *lego*. Pel que fa a l'impacte en la tradició manuscrita, s'acostumen a trobar testimonis manuscrits de les dues lectures. De les variants introduïdes amb la fórmula *legitur et*, n'hi ha algunes que no afegeixen cap tipus d'explicació:

SERV. Verg. Aen. 3, 665: FLVCTV legitur et 'fluctus'. [Geymonat: fluctus F¹Mωγ¹, *Tib.*: fluctur F, fluctu M¹Pnrγ, *periit in Π₁₀*]

Altres recorren a la citació d'autoritats com Varró, Ciceró, Lucreci, Plini, Homer, Horaci, Sal·lusti, Terenci, altres ofereixen explicacions que se serveixen d'arguments sobretot semàntics, però també morfològics, sintàctics i mètrics:

SERV. auct. Verg. georg. 3, 305: HAEC QVOQVE cum de capellis loquatur, figurate neutro usus est genere: nam integrum erat 'haec quoque non cura nobis leuiore tuendae'. sane perite, quoniam scit planam esse ovium utilitatem, eam praeterit et exaggerat meritum capellarum, ut dictis in lucem promat rem per se minus patentem. *et aliter*: <HAE QVOQVE> *id est capellae. legitur et 'haec'*: *veteribus enim mos fuit, ut neutra femininis iungerentur, unde Terentius "tua nihil refert utrum fecerint", et in Eunucho (III 5, 34) "haec adornant ut lavent" ** [Geymonat: hae Pdnγ, Mynors: haec FMRωγ¹, *Ribbeck et Sabbadini*, <haec capellae, non hae capellae, ut Donatus> *Ansil. C.A 289*]

Les variants que ofereixen explicacions més detallades i precises són aquelles introduïdes per *legunt*, que porten per subjecte la majoria de cops *alii*, però també *quidam*, *multi* i *nonnulli*. A diferència de les variants introduïdes per *legitur et*, que presenten les dues possibilitats de lectura, les variants introduïdes per *legunt* deixen, molts sovint, clara l'opció que pren l'escoliasta, confirmant amb *melius*, *sane i certe*, o que descarta, donant-li força amb els adverbis *male* i *pessime*.

SERV. auct. Verg. georg. 2, 333: NEC METVIT quomodo non metuit, si surgunt? solvitur: 'nec surgentes metuit' est 'nec surgunt'. hoc dixit: non metuit, ne tempestate opprimatur. NEC METVIT variat: nam supra ait 'audent se gramina campo'. *et aliter*: *Celsus ait 'germina' reliquisse Vergilium; loquitur enim de omnium arborum fetu: unde male quidam 'gramina' legunt. et 'nec metuit' utrum non metuit, ne surgant, an ideo nonmetuit, quia non surgunt? quod*

magis puto. [Geymonat: ad v. 332] *germina recc. (ex gr. Cod. Lond. Regius 15 B, XXI):* *gramina MRωγ, gramine P]*

Hi ha també un subgrup semblant a l'anterior en què es deixa ben clar qui proposa una determinada lectura. Es tracta de gramàtics preeminents com Probus, Cornut, Cels, Donat, Nigidi, Escaure, Urbà, Aspre... El fet que hi hagi molts comentaris de les variants en la tradició indirecta no és d'estranyar si considerem el fet que Virgili fou un dels autors més citats entre els autors gramaticals i que comptà amb una tradició comentarística molt rica:

SERV. auct. Verg. georg. 1, 277: PALLIDVS ORCVS quia pallidos facit: nam ipse niger est. Probus 'Orchus' legit, Cornutus vetat aspirationem addendam. Hesiodus Orcum quintaluna dicit natum; Celsus, ut iuris iurandi deum, pallidum dictum, quia iurantes trepidatione pallescunt: nam apud Orcum defunctae animae iurare dicuntur, ne quid suos, quos in vita reliquerunt, contra fata adiuvent. [Geymonat: horcus P, *Dserv. Aen. 3, 357 (hortus cod.) Ribbeck*, <horcus pro orchus: sic enim dicebant antiqui > GLK IV, 444, 21-22, <Orcus... quidam cum aspiratione Horcus legunt> schol. Bern.: orchus AMRωγ, Cornutus ap. *Dserv.*, Serv. Hic et Georg. 1, 331 (sed morbus codd. nonnulli), Sabbadini et Mynors, orchus Probus ap. *DServ.* (aspirationis notam supra vocem illam in Probi exemplari positam, (espacio) scilicet ut horcus legeretur falso interpretatam esse statuit Ribbeck); cf. Serv. Georg. 3, 223, Hesiod. opp. 803-804, (ἐν πέμπτῃ γὰρ φασιν Ἐρινύας ἀμφιπολεύειν Ὀρκον γεινόμενον,) Mar. Vict. 1, 4, 84, Plaut. Epid. 176 (horcus cod. A)]

Hi ha, també, un bon nombre de variants introduïdes per una oració subordinada condicional, *si legerimus, si legeris, si legas*. En aquests comentaris, sembla que Servi considera la lectura introduïda per la condicional com a la més dèbil, perquè, a més, ofereix arguments a favor de la principal, que coincideix al seu torn amb la lectura que apareix al lema.

SERV. Verg. Aen. 3, 292: PORTVQVE SVBIMVS CHAONIO ut <7, 161. 8 125> "subeunt muro": nam si 'Chaonios' legeris, *non* 'Chaonio', difficilis est scansio, *non* excluso 's'. [Geymonat: chaonio MPωγ: chaonios M¹δγ¹, *Tib.*, <↑> *Serv.*, <portusque subimus Chaonio pro Chaonii patris portus, quamvis legatur portusque subimus Chaonios; est ergo genetivus Chaonio> *Probus* 227, 35-228, 2]. SERV. Verg. Aen. 3, 670: DEXTRAM ADFECTARE dextram intendere et inicere, scilicet sic, ut posset navem tenere. Terentius "ad dominam qui adfectant viam", id est intendunt: nam si 'dextra' legeris, ut sit 'dextra contingere', 'adfectare' 'contingere' caret exemplo. 'adfectare' autem quidam dicunt hoc esse: pronum animum habere ad faciendum quid occupandumque. alii 'adfectare', si 'dextra' legas, pro 'adfectandi' accipiunt, ut sit verbi infinitivus modus pro participio. [Geymonat: dextra M²P, *schol. Bemb. Ter. Heaut. 301, Anth. Lat. 12,13, Tib. In interpr., Ribbeck, Svennung ('Eranos', LIV, 1956, 200) et Mynors: dextram FM¹P¹ωγ, Ansil. DE 1359, Tib. In lemma, Sabbadini, dextrum M; <Serv.]*

Finalment, hi ha un grup de variants introduïdes per la fórmula *legendum*, en què també es deixa veure clarament l'opció preferida per l'escolista.

SERV. Verg. Aen. 7, 543: ET CAELI CONVEXA PER AVRAS Probus, Asper, Donatus dicunt, hoc loco 'per' bis accipiendum, ut 'adloquitur Iunonem per caeli convexa et per auras'. potest tamen esse epexegesis 'per auras, id est caeli convexa': nec enim aliud sunt auras. dicit etiam

quidam commentarius—*Firmiani*—‘convecta’ legendum, ut sit ipsa convecta: quod difficile in exemplaribus invenitur. [Geymonat: conversa per auras M, Mynors, Horsfall, Geymonat; convexa per auras M²γRω, *Serv. hic et Aen. 1, 607; 7, 557; 10, 40, Tib. Ribbeck (qui lacunam post auras statuit) convexa per ardua Sabbadini cl. v. 562 et Georg. 3, 535, alii aliter ut caeli convexa peragrans Canter, caelo conversa per auras Schaper, caelique evicta per auras Heyne, caeli connixa per auras fortasse recte post Bothe Moretti, ‘SIFC’ 1991. 112-120 et Caldini Monatanari, ‘A&R’ n.s. 38, 1993, 210-213; cf. Knight, ‘CQ’ 1940, 129-130; Delvigo ‘Testo virgiliano’ 40-45 et Timpanaro ‘Virgilianisti’ 56-60]*

Als *Scholia Veronensia* només hi ha una ocurrència de *lego* amb una accepció textual, n’hi ha una segona, però està tan corrompuda que no es pot llegir. El passatge esmentat presenta una lectura al lema i, seguidament, una variant introduïda per un *qui legunt* indeterminat, la interpretació del qual es reforça amb una citació de Sal·lusti. A continuació s’ofereix la interpretació a favor de l’altra lectura, que sembla que sigui aquella per la qual l’escoliasta s’inclina, atès que és la del lema:

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 2, 632. (DEA) Legitur et ‘Deo’
DESCENDO. Qui legunt ‘deo’, fatum volunt dictum. Sallustius quoque auctor est occultam potentiam deum vocari:

[***], | *ut tanta repente mutatio non sine deo videretur.* (SALL. Hist.fr.4, 60 Maur.)

Ipsae etiam poeta alibi:

Sequimur te, sancta deorum, quisquis [es] |. (A.4,576)

Qui vero legunt ‘dea’ matri adtribuunt Aeneae liberationem. [Geymonat: deo M²V¹abdy¹, Char. 154, 14, *Serv. Hic et Aen. 4, 228; 7, 498, Dserv. Aen. 1, 382, schol. Veron. Aen. 5, 467: dea MP²Vωγ, Sac. 447, 17, Tib., de P; <nonnullorum quae scientissime prolata sunt male enuntiando corrumpimus dignitatem, ut quidam legunt discedo ac ducente dea... cum ille doctissime dixerit ducente deo, non dea; nam et apud Calvum Aterianus adfirmat legendum pollentemque deum Venerem, non deam> Macrob. 3, 8, 1-2; <ac ducente deo: secundum eos qui dicunt utriusque sexus participationem habere numina> Serv., <qui legunt deo, fatum volunt dictum...; qui legunt dea matri adtribuunt Aeneae liberationem> schol. Ver., cf. Timpanaro, *Virgilianisti’ 114-115]**

Pel que fa a les ocurrències a Tiberi Claudi Donat, que no són gaire nombroses, apareixen sota la forma *legitur et*. Generalment amb explicacions que fan referència al sentit i poques vegades amb repercussió en la tradició manuscrita, amb alguna excepció:

CLAVD. DON. Aen. 11, 479-480: *iuxtaque comes Lavinia virgo, causa mali tanti: legitur et causa malis tantis, quia multa acciderant mala. cum ea, inquit, et Lavinia pergebat, quae fuerat malis omnibus causa; si enim nuptiarum eius controversia non extitisset, tot numquam orerentur adversa.* [Geymonat: mali tanti M²Pfnrγ, *Serv. Aen. 12, 66: mali tantis Mb, malis tantis Rω; <mali tanti pro malorum tantorum>DServ.]*

Els *Scholia Bernensia* ofereixen comentaris breus, generalment amb explicacions que aclareixen el sentit. De vegades, però, ofereixen explicacions morfològiques. Un cop se’ns informa que Junili és qui ens transmet la variant. Un altre tret curiós és que quan citen una autoritat, citen paral·lels en el propi Virgili. A

continuació, un escoli que està en relació amb el de Servi al mateix vers de les *Geòrgiques* de Virgili que hem citat anteriorment.

SCHOL. Bern. Verg. georg. 1, 277: *Felicis operum*, ad sumenda opera. *Pallidus*, quia pallidos facit. *Quintam*. Dicitur hic numerus Mineruae esse consecratus, quam sterilem esse constat, unde sterilia omnia quinta luna esse nata dicuntur. *Gaudentius* dicit. *Orcus*, infernus; quidam cum aspiratione ‘Horcus’ legunt.

Als *Scholia in Iuvenalem* hi ha una sola ocurrència de *lego*. El lema ofereix una lectura, dins de l’escoli se’n proposa una segona que és introduïda amb un *alii* i un verb elidit. *Legitur et* introdueix la tercera variant, que es justifica pel sentit que dona:

SCHOL. uet. Iuv. Scholia in Iuvenalem, ad Sat. 4, 67: 1d (Propera stomachum) laxare sagina[m]: alii ‘sagittis’, ut sit sensus: acutis curis [[2 Vel exercitatione sagittarum]] digestionem tibi <compara> [[(2) et harenis, quibus vectari illum debere dicit ob cibum futurum.]]. 3 Legit<ur> et ‘saginis’ id est: escis futuris stomachum digestum praepara[re].

Quant als escolis a Ciceró, en el *Scholia Bobiensia* no s’hi ha trobat cap ocurrència de *lego* amb valor textual. En canvi, a Pseudo-Asconi n’hi ha algunes. Quatre de les quals introduïdes per *legitur et*, una per *legitur nam*, una altra per una condicional *si legeris*, i la darrera per *multi legunt*. Gairebé totes ofereixen explicacions de les variants en funció del sentit. Només les dues darreres, l’última de les quals es refereix a l’altra, ofereixen una explicació en funció d’incongruències sintàctiques:

PS. ASCON. Cic. diu. in Caec. 1: “Si quis vestrum, iudices”. Hoc toto capite soloecismi species continetur, nisi addas ‘et’ aut ‘idem’, ut sit: “et nunc subito mutata voluntate ad accusandum descenderim:” quare multi non “descenderim” legunt, sed “descendere”. [Orelli: descendere ç Lg 42. Pal. 4. Dtt. Alii ap. Asc. Prob. Madv. De Asc. P. 100: descenderim G3; codd. Lbi, Pal. “A: cf. Quint. IV. 1, 49]

PS. ASCON. Cic. Verr. I, 25: “Qui quamobrem accerserentur”. Bene interposuit haec ad causam non veniendi. Nam sine hac ad designatum consulem Siculos non venisse contumaciae videretur. Sane et hic et in primo capite Verrinarum animadvertitur inconsequens locutio similis que soloecismi, siquidem “non venisse” legeris: nam si “non venissent” legeris, error non erit. [Orelli: venissent de coni. Asconii L. At cf. Madv. Ep. P. 107]

Les escasses ocurrències de *lego* a Lactanci Plàcid apareixen sota formes molt variades, *legitur*, *alii*, *quidam legunt*, *si legimus*, *si legis*. No han deixat gens d’empremta en la tradició manuscrita. Totes les que ofereixen un raonament sobre les variants fan referència al seu sentit:

LACT. PLAC. Stat. Theb. 5, 668: COMMERCIA VITAE alii uittae legunt. ergo si uittae, quia omnes Argiui erant siue quia commercia uittae communes sunt irruentes casus excipere; si uittae, quia sacerdos erat Apollinis.

A les *Adnotationes super Lucanum* hi apareixen unes cent setanta ocurrencies de *lego*, la gran majoria, unes cent seixanta, ho fa amb *legitur et*. Aquest sintagma introdueix la variant, que apareix generalment sola.

ADNOT. Lucan. 1, 579: UMBRIS legitur et auris. [Housman auris] auris ZMG umbris PUV]

Poques vegades, hi apareix una explicació que justifiqui d'alguna manera la lectura alternativa, i quan ho fa, és per aclarir-ne el sentit:

ADNOT. Lucan. 9, 795: LATE T<OLLENTE> legitur et pollente: plurimum praevalente. [Housman pollente] pollente GUV, pallente Z, tollente MP]

Dos ocurrencies més apareixen amb *alii legunt*. Només apareix un cop, trobem una explicació i se citen Ciceró i Virgili com a autoritats que validen la lectura oferta. També trobem una variant refusada, i una explicació dels motius que condueixen l'escoliasta a reafirmar la lectura del lema.

Adnot. Lucan. 7, 143: ARTAT H. legitur et aptat.
<ARTAT H.> 'artat' melius, nam pugnaturi signum est, cum sciamus econtrario habenas laxare, qui fugiunt.

A Cornut, les ocurrencies de *lego* apareixen sota la fórmula *legitur et*, fan totes referència a un sentit més adequat al context i no han deixat testimonis en la tradició manuscrita.

CORNUT. Pers. sat. 6, 76: § NEV SIT PRAESTANTIOR ALTER C. R. P. C. C. gladiatores significat: apud antiquos uenales gladiatores in catasta ponebantur ut omnia eis possent membra inspicere. (2) uel quia Capadoce dicerentur habere studium naturale ad falsa testimonia proferenda, qui nutriti in tormentis a pueritia eculeum sibi facere dicuntur ut in eo se inuicem torquerent et, cum in poena perdurarent, ad falsa testimonia se bene uenundarent. (3) legitur et plausisse, quoniam uenales antequam in catasta imponantur cantant uniuersi more gentis suae.

En darrer lloc d'aquesta secció de l'àmbit textual, trobem aquells vocables més tècnics, que sembla que no poden aplicar-se a àmbits semàntics tan amplis com els anteriors. Es tracta de paraules com *adnotatio*, *adnoto*, *adpungor*, *alogus*, *codex*, *criticus*, *editio*, *emendo*, *exemplar*, *lectio*, *liber*, *pagina*, *uolumen*... Aquests ètims tenen un espectre d'utilització limitat i concret: el text.

Prenguem a mode d'exemple *adnoto*. A Servi, aquest verb porta en totes les seves ocurrencies el subjecte Probus, excepte en una, que porta per subjecte Cornut. En tots dos casos, es tracta de gramàtics preeminents. Molts cops aquest verb va coordinat amb *lego*, altres amb altres verbs de caire més especialitzat com *adpungor*, i, amb altres tecnicismes com *lectio*:

SERV. auct. Verg. Aen. 12, 605. FLAVOS LAVINIA CRINES antiqua lectio 'floros' habuit, id est florulentos, pulchros: et est sermo Ennianus. *Probus sic adnotavit: neotericum erat 'flavos', ergo bene 'floros': nam sequitur 'et roseas laniata genas': Accius in Bacchis 'nam flori crines, video, ei propessi iacent', in iisdem 'et lanugo flora nunc demum inrigat', Pacuvius Antiopa 'cervicum floros dispergite crines'.* [Geymonat:flavos MRωγ, Tib. Mynors, Geymonat: floros Ribbeck et Sabbadini; Serv. et DServ. Ad loc., cf. Valmaggi 'BFC', XXI, 1914, 16, 'AAM', VII, 1915, 1-7 ET Rostagni, 'RFIC', XII, 1934, 18ss.] crines PR]

Les diverses ocurrències de *codex* i *exemplar* serveixen per deixar testimoni que els comentaristes i escoliastes els utilitzaven per contrastar les seves lectures. Així, diuen que una determinada lectura es trobava o no en exemplars, o bé que uns còdexs feien una altra lectura. També deixen constància que alguns versos no es trobaven en determinats exemplars. A més, també trobem una valoració d'aquests, eren o bé antics, bons, molts...

DON. Ter. Andr. 978: 1 TV DAVE ABI DOMVM hi uersus usque ad illum 'gnatam tibi meam Philumenam uxorem' negantur Terentii esse adeo, ut in plurimis exemplaribus bonis non inferantur. [Prete: In paucis, neque eis optimis codicibus, alter exitus Andriae inuenitur eumque in quibusdam Donati exemplaribus fuisse compertum habemus cum grammaticus ipse scribat ad us. 978 Andriae: hi uersus...inferantur; eadem docet Eugraphius in Andriae comm. ubi post us. 976 legitur: post hunc, uersus sequuntur continens illam sententiam, quemadmodum itum est ad Chremetem, quemadmodum exoratus Charino promiserit filiam. Sed hos tollendos esse uersus persuadet quod sequitur (us. 977) "memini atque adeo longum est expectare dum exeat". Si enim acta sunt ita omnia in publico, quemadmodum dici possunt, maxime cum sequatur (us. 980) "ne expectetis dum exeant huc; intus despondebitur, intus transigetur si quod est quid restet" ergo cum legerimus primum (us. 976) "tuus est nunc Chremes: facturus quae uoles scio esse omnia", continuo debemus subiungere "atque adeo longum est illum expectare dum huc exeat": ita enim integritas fiet sensus sublatis uersibus, qui intus gesta continebant (textum praebui quem Wessner dat; cf. tamen Ritschl, par. p. 583 sqq., Umpf. edit. Terenti p. 83). Eruditi uiri hunc alterum exitum a Terentio abiudicant. Ritschl eum poetae tribuit qui aetate vixit Paulo quam Terenti recentiore; Wagner et Hermann eum genuinum esse putant; Dz. (NJ. 1876 P. 835 sqq.) eum a grammatico alterius fere post Christum saeculi scriptum esse putat.]

L' apartat que fa referència a les *distinctiones* reuneix també un nombre moderat de termes juntament amb un gran nombre d'ocurrències. L'impacte que han deixat en la tradició manuscrita està encara pendent de ser explorat, ja que creiem que depèn en gran part dels criteris que segueixin les edicions crítiques i de la informació que hagin decidit transmetre als lectors. Així, són moltes les edicions que no ofereixen cap tipus d'informació o ben poca a l'aparat crític sobre les marques que es troben en alguns manuscrits per assenyalar les pauses o separacions en el text. I, sense aquesta informació, és difícil avaluar l'impacte en la transmissió textual dels escolis que s'hi refereixen.

En general, es tracta de mots que tenen un significat en general més establert que els de l'àmbit textual, probablement perquè es troben ja en els tractats de gramàtica i

això fa que el seu ús estigui molt més predeterminat i fixat. Així doncs, es fan servir termes com *distinctio*, *distinguere*, *subdistinctio*, *subdistinguere*, per marcar les separacions en seqüències i paraules.

Pel que fa a *distinctio*, sorprèn el fet que no hi aparegui cap referència explícita a la *distinctio media* tan esmentada pels gramàtics, sinó tan sols a la *plena*. D'altra banda, també és destacable una àmplia vacil·lació a l'hora de situar les *distinctiones* que es fa evident en l'ús d'adjectius com *incerta*, *eligenda*, *obscura*, *ambigua*, *varia*, *diversa*.

SCHOL. Veron. Verg. Aen. 11, 567: ARSISSE IOVIS CUM. Amb]igua hic distinctio. Potest enim sic legi: Quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse Iovis,/ idest ignem Iovis, ut ποιητικῶς 'ignem Iovis' dixerit fulmen, ut:/ Ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem. (A.1, 42)

Potest et sic distingui: Quinquaginta oribus ignem pectoribusque arsisse,/ ut hic sit mora, deinde inferatur:/ Iovis cum fulmina contra tot paribus streperet clypeis. [Geymonat: arsisse *dist.* M², iovis P²]

Una cas semblant s'esdevé també amb el verb *distinguo*, ja que s'observa també que generalment hi sol haver més d'una possibilitat per a fer les pauses. En aquest cas podem observar com apareixen citats explícitament gramàtics com Aspre i Probus per al text de Terenci i Aspre per al de Virgili.

Serv. Verg. Aen. 11, 358-359: IPSUM invidiose repetitum pronomen. VENIAMQUE OREMUS AB IPSO CEDAT Asper hic **distinguit**, *id est hanc veniam oremus, ut cedat: aut si coniuncte legeris 'cedat ius proprium regi', nova erit elocutio accusativo iunctum 'cedat'. et 'cedat ius proprium <reg>', id est quod proprium regum est, aut 'cedat' Aeneae. quod autem hic dixit 'cedat', mox 'pone animos et pulsus abi'*. [Geymonat: cedat *dist.* M², Tib., cedat ius *continuat* P²; cf. Townend 'PVS' 9, 1969-1970, 84]

També trobem dubtes entre la possibilitat de fer una *distinctio* o una *subdistinctio*:

Don. Ter. Ad. 259: FRATREM 2 *Sed ego puto 'fratrem' non subdistinguendum sed legendum contexte usque ad 'principem'. nam si distinxeris 'fratrem', bis erit 'arbitror' subaudiendum, et supra et infra. quod si 'fratrem' inferioribus iunxeris, et cum admiratione pronuntiabitur et subaudietur 'quam mihi'.*- hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans ac paene balbutiens. [Prete: frater A : fratrem *corr. rec.* (in codice tantum uestigia litterae M supra lineam uideo)]

De vegades, podem apreciar una valoració de les diverses *distinctiones* possibles a través de mots com *bene*, *sane*, *certe*, *confusio*, *erro*, *melior*, en què l'escoliaista mostra les seves preferències.

DON. Ter. Andr. 55: PLERIQVE OMNES F. ἀρχαῖσμός est. — nam errat, qui 'plerique' παρέλκον intellegit aut qui subdistinguit 'plerique' et sic infert 'omnes'. hoc enim pro una parte orationis dixerunt ueteres eodem modo, quo Graeci 'πάμπολλα' et Latini 'plus satis' (Eun. I 2, 5).— Naeuius in bello punico (libr. inc. fr. 14 M.) 'plerique omnes subiguntur sub unum iudicium'.

També es fan servir sinònims o antònims més generals dels tecnicismes anteriors per tal d'explicitar on s'han de fer separacions o on no se n'han de fer: *diuido, diuisio, separo, iungo, subiungo*.

CLAVD. Don. Aen. 9, 208-209: *non, ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter: non separandum est a sequentibus, cum versum ipsum pronuntiare coeperimus, tunc dicendum ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter. nam si totum iungamus, erit maledictum potius quam iusiurandum. aut quicumque oculis haec aspicit aequis*: [Geymonat: non om. P, add. P¹ non dist. M², Tib. Ribbeck et Sabbadini; <non distinguendum> Serv.; non ita continuat Mynors; cf. Ker, 'PCPhS', 10, 1964, 40-41, Williams, 'PVS' 12, 1972-1973, 54]

En alguns d'aquests mots s'hi afegeixen noves accepcions. A la pràctica, hi ha altres àrees en què també es poden aplicar separacions. Certament, no només es tracta de separacions en les seqüències, sinó també en les paraules. De vegades els escoliastes discuteixen la viabilitat de separar o no una paraula que sol fer sentit de les dues maneres.

Ps. Acro Hor. sat. 1, 2, 129: § Ve<pallida>] Quidam putant 'uepallida' unam partem orationis esse quomodo 'uesana'; sed magis **diuidendum** est, ut 'ue' interiectio sit feminae timentis ac perturbatae. [Keller-Holder: uae! pallida] tuę pallida B uepallida M cum r uae pallida FRγl cum α Pph. Porph. ue. pallida Eλ ue.pallia D uel pallida u ue pallida σg1 m cum βz]

En els escolis i comentaris que versen sobre obres dramàtiques, la distribució del diàleg en diferents personatges és un element de gran importància. No sempre és tan clar quina part del discurs s'ha d'atribuir a un personatge o a un altre, tal com demostra el gran nombre d'escolis i comentaris que hi són dedicats, ja que pot contribuir a causar confusió i desorientació al lector.

Don. Ter. Eun. 312: 1 SIVE ADEO DIGNA RES EST si persona Parmenonis est, 'sive' abundat. 2 Et pro expletiva coniunctione est modo; in quibusdam omnino non legitur. 3 ADEO aut abundat aut nimis significat uel satis. 4 SIVE ADEO DIGNA RES EST si Chaerea dicit, hic ordo et sensus est: fac si uis nunc, si adeo digna res est, ubi tu neruos intendas tuos, ut promissa appareant, ut <sit> 'sis' si uis <et> 'ut' addatur <ad> id quod est 'fac promissa appareant'. 5 VBI TV NERVOS INTENDAS TVOS utrum obseene hoc, ut seruus, an μετ'αφορικῶς: ubi laborare ac periclitari debeas? 6 Sed melius **legunt**, qui hoc totum ad personam applicant Chaereae. 7 Et melius, quam qui Parmenonem hoc putant loqui 'siue adeo digna res est'. [Prete: uersum uel Chaereae uel Parmenoni dat Don. Parmenoni codd. editt. Chaereae cont. Linds. K. siue Don. (in quibusdam omnino non legitur) Eugr. Bentl.]

El mateix s'esdevé per a passatges d'obres no necessàriament teatrals, però que en determinats passatges tenen una part de diàleg entre els personatges. Aquí, doncs, també es pot produir el mateix tipus de confusió:

Porph. Hor. sat. 1, 9, 52: Magnum narras: Ne necesse sit frequenter ostendere, quis quae uerba habeat aut unde incipiat loqui, hoc obseruandum est: deinceps ut supra, ut, ubi duo **puncta** interposita sunt, alteram personam loqui intellegas. Certe iam sensus ipse docet, quid Horatius, quid ille molestus dicat.

En aquest escoli es barregen diferents problemes. D'una banda, el textual, ja que es discuteix l'adoneïtat del *sive*. D'altra banda, aquest problema s'enllaça amb el de la distribució dels personatges. Pel que fa al *sive*, Doant hi afegeix que no es llegeix del tot en alguns, sobreentenem, manuscrits. Podem observar en aquest cas l'ús de *lego* per a establir separacions. S'han trobat també exemples en la separació de seqüències, paraules, i de les altres subcategories que s'introduiran a continuació: les marques d'entonació.

Certament, trobem moltes indicacions de com calia distingir interrogativament o exclamativament determinats passatges.

Serv. auct. Verg. Aen. 4, 624: NEC FOEDERA SVNTO [*pro sunt et sint*] quia rupta sunt tertio. 'sunto' autem *id est* sint: et fit propter metrum addita 'o' tertiae personae numeri pluralis modi indicativi, ut 'amanto' *amant*, 'docento' *docent*, 'legunto' *legunt*, 'nutriunto' *nutriunt*. Urbanus dicit, verbo eum iuris usum propter odia hereditaria.

A la fi d'aquest subapartat de les *distinctiones*, també hi trobem l'accepció que ateny la separació de llibres:

Serv. Verg. Aen. 5, 871: IGNOTA peregrina, ante non visa; nam in sexto dicturus est "paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebam". sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam a Vergilio duo versus sequentes huic iuncti fuerunt: unde in non nullis antiquis **codicibus** sexti initium est "obvertunt pelago proras, tum dente tenaci". [Geymonat: 870-871 *Vergilio abiudicabat Heyne 871 v. om. M, add. M¹, <sciendum sane... iuncti fuerunt> Serv., <sane sciendum, licet primos duos uersos Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti translatos> Serv. Aen. 6, 1cf. Bandini, 'A&R' n.s. 36, 1991, 96-99]*

Així com també d'unitats més petites com poemes:

Porph. Hor., carm. 4, 15, 1: Foebus uolentem proelia me loqui: Quidam **separant** hanc ὠ<ι>δῆν a superiore, sed potest illi iungi, quoniam et hic laudes dicuntur Augusti. [Keller-Holder: AD DIVVM AVGVSTVM FRγδλ'πav, *add. TETRACOLOS γλ'au In A inter hanc oden et XIII nulla uacua linea intercedit: ceterum iam qui codicem scripsit in initio uocis Phēbus uncialem litteram posuit maiorem et in margine adscriptum uidemus: AD AVGVSTVM TETRACOLOS. in B' hoc carmen deest.*]

L'apartat de mètrica té un nombre d'ocurrències més reduït que els dos apartats anteriors. En alguns casos, ha quedat impacte en la tradició manuscrita d'alguns dels problemes o possibilitats amb què es trobaven els escoliastes. Tanmateix aquest impacte no ha estat tan fort com en els dos àmbits anteriors. En alguns casos, les remarques mètriques apareixen sota la paternitat de gramàtics com Probus i Aspre, al qual Donat contraposa la seva opinió. És destacable el fet que Donat cita explícitament l'autoritat d'Aspre, ja que tan sols ho farà dos cops més en els seus comentaris:

Don. Ter. Ad. 559: 5 EM VIDE VT DISCIDIT LABRVM Asper mediam longam a caedendo **accipit**, ego mediam breuem a scindendo.

En el cas de Virgili, veiem la presència de Vari i Tucça:

Serv. auct. Verg. Aen. 7, 464: FVRIT INTVS AQVAI FVMIDVS id est aquae amnis: nec inmerito; nam potest esse et alterius rei amnis, ut “fluvios videt ille cruoris” . hanc autem diaeresin Tucça et Varius fecerunt: nam Vergilius sic reliquerat “furit intus aquae amnis” et “exuberat amnis”: quod satis asperum fuit. **notandum** quod in toto Vergilio non reperiuntur nisi quattuor diaereses, hoc loco, et in tertio <354>, [[ut aulai medio libabant pocula Bacchi, et in VI. <747> ut aurai simplicis ignem, et in IX. <26> dives pictai vestis et auri. [Geymonat: aquai Μῶ, Gramm. schol. Pers. 6, 9, Horsfall: aquae vis Fγ1Rabdfs, Macrob. 5, 11, 23 ; <>Serv., <>DServ. ; <unde pictai vestis (Aen. 9, 26) et aquai Vergilius amantissimus vetustatis carminibus inseruit> Quintil. 1, 7, 18 ; cf. Valmagi ‘BFC’, XXI, 1914, 15 et Goold, ‘HSPH’, 74, 1970, 125, Courtney, ‘BICS’ 28, 1981, 14, Timpanaro, ‘Virgilianisti’ 149-150]

Queda palès als escolis i comentaris que la mètrica era una disciplina amb uns principis prou establerts, tal com podem copsar en expressions del tipus *ars exigebat*, o bé *exigenti metri necessitate, metri causa*:

Serv. Verg. Aen. 5, 457: NVNC ILLE SINISTRA ‘ille’ vacat: nam metri causa **additum est**: de ipso enim dicit, ut ‘creber utraque manu pulsat versatque Dareta’. [Geymonat: ille] deinde M, illa p, *euanit in V, inde recc.*]

Fins i tot trobem la constatació d’un error mètric que comporta repercussions en el propi text:

Serv. Verg. Aen. 12, 365: EDONI BOREAE ‘Edoni’ Thracii. nam Edon mons est Thraciae. sane sciendum hoc loco **errasse** Donatum, qui dicit ‘Edonii’ legendum, ut ‘do’ brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit <1, 675> Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo: namque certum est systolen fecisse Lucanum: unde ‘Edoni’ legendum est, ut sit ‘hic Edonus, huius Edoni’. Statius et Vergilium et artem secutus ait “tristius Edonas hiemes Hebrumque nivalem”, non ‘Edonias’. [Geymonat: edonea M, edonii M²bey¹ (udonii γ), comm.. Lucan. 1, 675, Tib]

Podem observar també en aquest apartat, que hi ha desenvolupat tot un lèxic per expressar qüestions mètriques molt precis. Es tracta d’expressions com *versus hypermetrus*, *versus caret scansione*, *ultima syllaba caret aspiratione*.

SERV. Verg. Aen. 5, 299: TEGEAEAE si derivativum fuerit ‘de’ non sequitur; si ‘Tegeae’ **legerimus**, non stat versus, nisi addita ‘de’ syllaba. derivativum autem ille indicat locus “tunc lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem”. et Tegeum oppidum est Arcadiae, a Tegeo Arcadis filio. [Geymonat: tegeaeae P: tegere de M, tegaea de R, tegeae de M²P²ωγ, tegeae paf, Tib.]

L’àmbit de la morfo-sintaxi és el que menys repercussió ha tingut en el text i, conseqüentment, en la seva transmissió manuscrita. Es tracta generalment de qüestions sobre la morfologia de determinats mots o bé sobre qüestions sintàctiques.

Quant a la sintaxi, les ocurrencies són menors, però algunes fins i tot han deixat impacte en la transmissió:

Don. Ter. Eun. 721: 1 VTRVM TACEAMNE AN PRAEDICEM tertium παρέλκων: abundat enim aut utrum aut ne. 2 Aut certe <τὸ > ἐξής <‘utrumne’>, ut sit figura τμήσις.

[Prete: utrum taceamne an praed. *Ayp Mar.* utrumne taceam an praed. DGLb utr. praedicem an tac. *Bentl. Umpf. Dz. Fleck.* et *γ codd. sequi videtur.*]

Pel que fa a la morfologia, es repeteixen els casos: dubtes entre si es tracta d'un nominatiu o bé d'un vocatiu de la segona declinació o la tercera, d'un substantiu en ablatiu o d'un adverb, si un substantiu està usat en el nombre o el gènere adequat, així com també un verb en el mode oportú, si una preposició regeix el cas que li pertoca, confusions entre substantius i verbs i molts altres casos. Per exemple, la vacil·lació davant de l'ablatiu de la tercera declinació i els problemes que pot comportar amb una confusió amb el datiu:

Serv. Verg. Aen. 9, 467: CINGITVR AMNI 'amne' debuit dicere: numquam enim **bene** in 'i' exeunt nisi quae communis sunt generis, ut 'docilis' 'agilis'; sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra <122> diximus, apud maiores hic et haec amnis dicebatur. [Geymonat: amni M¹P¹Rωγ, *Prisc.*, *Serv. hic et Aen. 7, 31; 9, 238, Tib.* : amne M, amnis P; <cingitur amni...agilis> *Serv.*]

O bé els problemes que porten la transcripció de noms grecs:

Serv. Verg. Aen. 3, 475: ANCHISA bene, cum Veneri libidinem non obicit, dicendo coniugium maiorem honorem Anchisae tribuit. 'Anchisa' autem vocativus hic non est Latinus, nam brevis esset 'a', ut 'o Catilina': Graecus est ergo, de quo valde apud feros quaeritur quemadmodum exeat ab his nominibus, quae in 'es' mittunt nominativum. nam 'Tydides' 'Tydide' facit, ut "Danaum fortissime gentis Tydide". 'Atrides', cum sit simile, 'Atrida' facit, ut Horatius "ne quis humasse velit Aiacem, Atrida, vetas cur?" tale est ergo et 'Anchisa'. **sane** apud Latinos horum nominum causa manifesta est: nam nominativum ipsum in 'a' mutant et recipiunt Latinam declinationem, ut 'Atrides' 'Atrida', 'Scythes' 'Scytha'. [Geymonat: Anchisa M¹ωγ, *Gell. 15, 13, 10, Non. 281, 3, GLK VIII, 147, 26, Serv. hic et Aen. 1, 355; DServ. Aen. 11, 169, Tib.* : anchisae MP²fhtγ, *Cons. 401, 5, anchise Pab?, Prisc. VII, 6, Arus. 463, 27 (quid Quintil. 8, 6, 42 non liquet).*]

En aquests tres casos, veiem com ha quedat un impacte a la transmissió manuscrita, fet que ens fa suposar que les remarques en qüestió devien sorgir a causa de la confusió que devia haver-hi sobre els casos abans esmentats i altres. És per això que hem inclòs al *Lèxic* aquests passatges referents a qüestions morfo-sintàctiques, perquè pensem que podrien haver-se donat en molts més casos, però que o bé s'han perdut, o bé van ser corregits o bé adaptats en moments anteriors de la tradició.

Una mostra que podria afavorir aquesta hipòtesi podria ser, per ex., el següent escoli, que recull la variant que l'escoli desaconsella, però que és corregida per una mà molt posterior.

Serv. Verg. Aen. 6, 286: SCYLLAEQVE BIFORMES **bene** plurali usus est numero: nam et illa Nisi secundum alios in avem conversa est, secundum alios in piscem. ergo etiam ipsa biformis fuit, sicut haec in Siciliae freto. dictum autem est per poetae scientiam *vel licentiam. quidam pluralem numerum pro singulari positum volunt: nam quae in avem conversa est nihil terroris habet. harum sane fabulae in bucolicis plenius narratae sunt.* [Geymonat Scyllaque M *corr.* M⁷]

Pel que fa al darrer apartat, que porta per títol ‘altres’, trobem totes aquelles ocurrencies que, tot i que no han deixat cap tipus d’empremta en la tradició textual resulten d’interès per algun motiu. A continuació dos escolis de diferents autors que fan referència a la informació que els proporciona Probus i els crítics.

Serv. auct. Verg. Aen. 2, 173: *SALSVS SVDOR indicium commoti numinis fuisse dicitur. Probo sane displicet ‘salsus sudor’, et supervacue positum videtur. hoc autem Ennius de lamis dixit*
Schol. Verg. Veron. Aen. 2, 173-174: *SALSUSQUE PER ARTUS SUDOR IIT. Hoc epitheton demonstrativum, quo totius corporis sucus etiam gustu potuerit agnosci: Salsus namque laborando manta de corpore sudors. (cfr. ENN. Fr. 396 e 417 Skutsch)*
Probus malo epitheto putat usum poetam, **critici** vero naturalia epitheta a poetis nusquam inhoneste putant locari.

Després d’haver repassat les aportacions més destacables d’aquests gramàtics, comentaristes i escoliastes a través d’exemples significants del *Lèxic*, passarem a fer-ne una recapitulació final. Això no obstant, cal tenir en compte que les nostres conclusions són tan sols aplicables al corpus concret del qual han estat extretes.

De l’anàlisi del material estudiat, se’n desprèn que els comentaristes i escoliastes lexicalitzats havien reflexionat sobre com era el text que tenien a les mans i quin era el text que havien de transmetre als seus alumnes o del qual volien deixar constància. Si no és així, no té cap mena de sentit que es refereixin a qüestions que afecten la transmissió del text, que exposin diferents variants textual, que les contraposin, que manifestin quina creuen que és la que cal llegir o bé que expressin que no tenen clar per quina lectura decantar-se.

Ara bé, cal examinar com es posicionen aquests gramàtics enfront del text, quins criteris segueixen a l’hora de validar o refusar una lectura i en quins elements es basen per prendre aquesta decisió. En la gran majoria de casos, ens trobem amb una exposició simple de la variant, sense cap tipus d’explicació. Això s’esdevé generalment amb els escolis que foren reelaborats en època més tardana, que prengueren forma en època carolíngia com són, per exemple els de Cornut, Lucà, Juvenal principalment. En els comentaris a Horaci, hi trobem pocs casos en què hi aparegui algun tipus d’explicació, però n’hi ha. En els comentaris de Donat i en els de Virgili, és en aquells en què trobem un grau d’explicació més elaborat. En general el tipus de raonament que s’ofereix per decantar-se cap a una variant és el sentit, però sovint trobem explicacions que es remeten a qüestions mètriques, sintàctiques, que ofereixen algun tipus d’aclariment lingüístic. A més a més, de vegades també hi observem un nivell més acurat de

concreció a l'hora d'esmentar l'origen de les fonts i es fa explícita la paternitat d'una variant.

En alguns casos ha quedat també constància de l'ús de manuscrits i còdexs per al contrast de determinades lectures, com a argument més per decantar-se per una determinada lectura. Un altre criteri que s'aplica repetidament per a la validació d'una lectura és el de l'antiguitat. Sí que és cert, però, que de vegades es contraposa la manera de dir o d'utilitzar determinades construccions dels antics a les que són coetànies al comentari. També es tenen molt en compte els paral·lels existents per a determinades lectures en la literatura, els autors citats varien en funció del comentarista o escoliasta i dels gustos estètics a què responien.

A part de l'àmbit textual, podem observar altres camps d'actuació que també afecten la transmissió del text, sobretot el de les *distinctiones* o separacions en el discurs. Certament, la dificultat d'atribució als personatges adequats del diàleg afecta a la pràctica el text que es transmetrà. El mateix s'esdevé amb divisions dubtoses de determinades paraules. L'aplicació de pauses en el discurs no només té un efecte directe en la semàntica, sinó que de vegades també repercuteix en la sintaxi. Pel que fa a les qüestions mètriques o de prosòdia i a les morfo-sintàctiques, poques vegades tenen un efecte en el text, però sí en la seva comprensió textual.

En síntesi, observem que les operacions filològiques que els escoliastes i comentaristes estudiats van desenvolupar amb els textos sí que tenien a veure amb la seva fixació textual. El fet que es decantessin per una versió o una altra responia a uns criteris que, encara que no s'assimilin als de la crítica textual contemporània, constituïen un sistema filològic amb mecanismes propis d'actuació. Com es pot comprovar en diversos exemples assenyalats del *Lèxic*, la intervenció d'aquests gramàtics ha deixat empremta en la tradició manuscrita. Ara bé, determinar el grau d'intervenció en la transmissió del text, és una qüestió encara per explorar. En aquesta direcció, caldria investigar les *subscriptions* i els manuscrits que les contenen, ja que els llibres subscrits podrien ser analitzats per identificar l'abast de les seves correccions, en tant que resultat directe, fet en context classe tal com assenyalen algunes inscripcions, o posterior de l'assistència a les classes de gramàtica.

Pel que fa al lèxic emprat per a designar la labor filològica d'aquests gramàtics, escoliastes i comentaristes, podem observar un ampli ventall de vocables: des de lèxic més comú utilitzat en un context filològic fins a termes tècnics creats específicament, passant per un lèxic que envolta l'activitat filològica utilitzat també amb finalitats

crítiques. Quant a les categories morfològiques, hi trobem un gran nombre de verbs, seguits en freqüència per substantius i, en menor mesura, per adjectius i adverbis.

Com hem assenyalat anteriorment, les conclusions extretes són aplicables al corpus examinat. Per poder obtenir un panorama complet de l'aportació dels gramàtics, comentaristes i escoliastes d'època tardoimperial caldria contextualitzar-lo i contrastar-lo. En primer lloc, estudiar els seus precedents d'època republicana i altoimperial. En segon terme, caldria completar el seu context amb l'estudi dels mètodes emprats en els tractats de Gramàtica i seria també molt positiu poder-lo comparar amb les aportacions que es van fer des d'altres gèneres literaris que tracten indirectament el fenomen de la transmissió textual com són per exemple, *Les Saturnals* de Macrobi. A més, també caldria posar en relació la crítica textual desenvolupada per autors cristians i al voltant d'autors cristians. Queden, doncs, per al futur moltes línies de recerca per explorar.

BIBLIOGRAFIA

- ADKIN 1994 = N. Adkin, "Terence's Eunuchus and Jerome", *RhM* 137 (1994), pp. 187-195.
- ADKIN 2010 = N. Adkin, "Two Unidentified Citations in the Scholia Bembina to Terence", *Mnemosyne* 63 (2010), pp. 287-288.
- AISTERMANN 1909 = J. Aistermann, *De M. Valerii Probi Berytii vita et scriptis*, Diss. Bonn 1909.
- AISTERMANN 1910 = J. Aistermann, *De M. Valerio Probo Berytio capita quattuor. Accedit reliquiarum collectio*, Bonn 1910.
- ALBRECHT 1881 = E. Albrecht, "Wiederholte Verse und Versteile bei Vergil", *Hermes* 16 (1881), pp. 393-444.
- ALBRECHT 1997 = M. von Albrecht, *Historia de la literatura romana. Desde Andrónico hasta Boecio*, trad. cast.de D. Estefanía - A. Pociña, 2 vols., Barcelona 1997.
- ALFONSI 1965 = L. Alfonsi, "Note a Lucilio", *Aevum* 39 (1965), pp. 566-568.
- ANDERSON 1933 = W. B. Anderson, "Gallus and the fourth Georgic", *CQ* 27 (1933), pp. 36-45.
- ANDERSON 1933 = W. B. Anderson, 'Addendum', *CQ* 27 (1933), p. 73.
- ANDERSON 1940 = W. B. Anderson, "Vergil and his critics", *PCA* 37 (1940), pp. 34-40.
- ANDERSON 1965 = W. S. Anderson, "Valla, Juvenal and Probus", *Traditio* 21 (1965), pp. 383-424.
- ANDERSON 1970 = W. S. Anderson, "'Lascivia vs. ira': Martial and Juvenal", *California Studies in Classical Antiquity* 3 (1970), pp. 1-34.
- ANDERSON 1981 = W. S. Anderson, "Servius and the 'Comic Style' of 'Aeneid' 4", *Arethusa* 14 (1981), pp.115- 125.
- ANDRIEU 1940 = J. Andrieu, *Étude critique sur les sigles de personnages et les rubriques de scène dans les anciennes éditions de Térence*, Paris 1940.
- ANDRIEU 1946 = J. Andrieu, "Problèmes d'histoire des textes", *REL* 24 (1946), pp. 295-305.
- ARDUINI – GAMBERALE – GEYMONAT – PARRONI – PECERE 2002 = F. Arduini, – L. Gamberale – M. Geymonat – P. Parroni – O. Pecere , *Sebastiano Timpanaro e i Virgilianisti antichi*, Firenze 2002.
- ARICÒ 1983 = G. Aricò, "Per il Fortleben di Stazio", *Vichiana* 12 (1983), pp. 36-43.
- ASMIS 1992 = E. Asmis, "Crates on Poetic Criticism", *Phoenix* 46 (1992), pp. 138-169.
- ASSMANN – GLADIGOW 1995, J. Assmann –B. Gladigow (edd.), *Text und Kommentar*, München 1995.

- ATHERTON 1996 = C. Atherton, "What every Grammarian knows?", *CQ* 46 (1996), pp. 96-109.
- AUSTIN 1925 = R.G. Austin, "Terence, *Adelphi* 350", *CQ* 19 (1925), pp. 104-106
- AUSTIN 1961 = R.G. Austin, "Virgil, *Aeneid* 2. 567-88", *CQ* 11 (1961), pp. 185-198.
- AUSTIN 1968 = R. G. Austin, "*Ille ego qui quondam*", *CQ* 18 (1968), pp. 107-115.
- AVERY 1957 = W.T. Avery, "Augustus and the 'Aeneid'", *CJ* 52 (1957), pp. 225-229.
- AX 1982 = W. Ax, "Aristarch und die 'Grammatik'", *Glotta* 60 (1982), pp. 96-109.
- AX 1995 = W. Ax, "Disputare in utramque partem. Zum literarischen Plan und zur dialektischen Methode Varros in *de lingua Latina* 8-10", *RhM* 138 (1995), pp.146-177.
- BACHMANN 1974 = P. Bachmann, *Commenta und Adnotationes: Proben antiker Kommentierarbeit am Lukan (Buch I und IX)*, Diss. Frankfurt a.M., 1974.
- BADER 1995 = B. Bader, "Persius mit Scholien auf einem Handschriftenfragment der Universitätsbibliothek Giessen", *Hermes* 123 (1995), pp. 218-232.
- BAEHRENS 1917 = W. A. Baehrens, *Studia Serviana ad litteras Graecas atque Latinas pertinentia*, Gent 1917.
- BAEHRENS 1918 = W. A. Baehrens, *Cornelius Labeo atque eius commentarius Vergilianus*, Gent 1918.
- BAEHRENS 1921 = W. A. Baehrens, "Zur Überlieferung der (sogen.) Jugendgedichte Vergils", *PhW* 41 (1921), pp. 501-502.
- BAEHRENS 1921a = W. A. Baehrens, "Literarhistorische Beiträge. VI. Zu den unter Suetons Namen überlieferten verborum differentiae", *Hermes* 56 (1921) pp. 411- 421.
- BALDWIN 1973 = B. Baldwin, "Aulus Gellius on Vergil", *Vergilius* 19 (1973), pp. 22-27.
- BANDINI 1991 = M. Bandini, "Un uso librario antico e la critica al testo di Virgilio", *A&R* 36 (1991), pp. 96-99.
- BARABINO – NAZZARO – SCIVOLETTO 1991-2000 = G. Barabino – A. V. Nazzaro – N. Scivoletto, *Interpretationes Vergilianae Minores, I,II.1, II.2, III. 1, III. 2, Indices*, Genova 1991-2000.
- BARABINO 1977 = G. Barabino, "Testo ed esegesi virgiliana in Nonio Marcello", en *Atti del convegno virgiliano sul bimillenario delle Georgiche*, Napoli 1977, pp. 137-147.
- BARLOW 1938 = C.W. Barlow, "Codex Vaticanus Latinus 4929", *MAAR* 15 (1938), pp. 87-124.
- BARTALUCCI 1973 = A. Bartalucci, "Il 'Probus' di Giorgio Valla e il 'Commentum vetustum' a Giovenale", *SIFC* 45 (1973), pp. 233-257.

- BARTALUCCI 1977 = A. Bartalucci, “Cornelianus, editore e interprete di Virgilio”, en *Atti del convegno virgiliano sul bimillenario delle Georgiche*, Napoli 1977, pp. 167-177.
- BARTALUCCI 1984 = A. Bartalucci, “Corneliano”, *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 892-893.
- BARWICK 1911 = K. Barwick, “Zur Serviusfrage”, *Philologus* 70 (1911), pp. 106-145.
- BARWICK 1919 = K. Barwick, “Die Sogenannte Appendix Probi”, *Hermes* 54 (1919), pp. 409-422.
- BARWICK 1922 = K. Barwick, *Remmius Palaemon und die römische Ars grammatica*, Leipzig 1922.
- BASCHERA 1996 = C. Baschera, “Per una nuova edizione degli ‘Scholia Vergilii Veronensia’”, *Bollettino della Biblioteca Civica di Verona* 2 (1996), pp. 11-21.
- BASCHERA 1999 = C. Baschera, *Gli Scolii Veronesi a Virgilio*, Verona 1999.
- BASCHERA 2000 = C. Baschera, *Ipotesi d’una relazione tra il Servio danielino e gli Scolii Veronesi a Virgilio*, Verona 2000.
- BASCHERA 2000 = C. Baschera, “Servius Danielinus and *Scholia Veronensia*: Clues to Their Relationship”, en S. CASALI – F. STOCK (edd.), *Servio: Stratificazioni esegetiche e modelli culturali/ Servius: Exegetical Stratifications and Cultural Models*, Collection Latomus 317, Bruxelles 2008, pp. 207- 214.
- BASORE 1908 = J. W. Basore, *The Scholia on Hypokrisis in the Commentary of Donatus*, Diss. Baltimore 1908.
- BASSET – BIVILLE – COLOMBAT – SWIGGERS – WOUTERS 2007 = L. BASSET – F. Biville – B. Colombat – P. Swiggers – A. Wouters (ed.), *Bilinguisme et terminologie grammaticale gréco-latine*, Leuven 2007.
- BASTO 1984 = R. Basto, “Horace and the Helen episode”, *Vergilius* 30 (1984), pp. 20-24.
- BECK 1886 = J. W. Beck, *De M. Valerio Probo Berytio quaestiones novae*, Groningen 1886.
- BECK 1907 = J.W. Beck, *Horazstudien*, Haag 1907.
- BECK 1997-1998 = J. W. Beck, “Sueton und Kaster: zwei Prospographen fanden sich”, *IJCT* 4 (1997-1998), pp. 400-405.
- BÉDIER 1970 = J. Bédier, *La tradition manuscrite du Lai de l'ombre: réflexions sur l'art d'éditer les anciens textes*, Paris 1970.

- BEESON 1922 = C. H. BEESON, "The Text Tradition of Donatus' Commentary on Terence", *CPh* 17 (1922), pp. 283-305.
- BELL 1915 = A. J. Bell, "Horace and the Scholia", *CR* 29 (1915), pp. 199-203.
- BENARIO 1973 = H. W. Benario, "Asconiana", *Historia* 22 (1973), pp. 64-71.
- BENEDIKTSON 1992-1993 = D. T. Benediktson, "A survey of Suetonius scholarship: 1938-1987", *CW* 86 (1992-1993), pp. 377-447.
- BERGER 1910 = A. Berger, "Zum sogenannten Cornuti Commentum", *WS* 32 (1910), pp. 157-159.
- BERNARDI PERINI 1969 = G. Bernardi Perini, "Un problema virgiliano in Gellio: *sensu torquebit amaror*", *AAM* 37 (1969), pp. 1-15.
- BERRERES 1992 = T. Berres, *Vergil und die Helenaszene: mit einem Excursus zu den Halbversen*, Heidelberg 1992.
- BERTELLI 1985 = C. BERTELLI, *Vergilius Romanus*, Zürich 1985.
- BIANCHI BANDINELLI 1979 = R. BIANCHI BANDINELLI, "Vergilio Vaticanus 3225 e Iliade Ambrosiana (1954)", *Archeologia e cultura*, Roma 1979, pp. 314-327.
- BIANCA 1998 = C. BIANCA, 'Enoch d' Ascoli', *Enciclopedia Oraziana*, vol. 3, 1998, Roma, p 209.
- BIDDAU 2008 = F. BIDDAU (ed.), *Q. Terentii Scavrii De Orthographia. Introduzione, testo critico, traduzione e commento*, Bibliotheca Weidmanniana, 6, Pars. 5, Hildesheim 2008.
- BILLERBECK 1975 = M. Billerbeck, "Spuren von Donats Terenzkommentar bei Hugo Primas", *RFIC* 103 (1975), pp. 430- 434.
- BILLERBECK 1990 = M. Billerbeck, "Philology at the Imperial Court", *G&R* 37 (1990), pp. 191-203.
- BILLANOVICH 1956 = G. Billanovich, "Dell'antica Ravenna alle Biblioteche umanistiche", *Aevum* 30, 4, (1956), pp. 319-353.
- BIRT 1882 = T. Birt, *Das antike Buchwesen*, Berlin 1882.
- BIRT 1913 = T. Birt, *Kritik und Hermeneutik nebst Abriss des antiken Buchwesens*, München 1913.
- BISCHOFF 1940 = B. Bischoff, *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit*, vol. I, Leipzig 1940.
- BISCHOFF 1979 = B. Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*, Berlin 1979.

- BISCHOFF 1981 = B. Bischoff, "Das benediktinische Mönchtum und die Überlieferung des klassischen Literatur", *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweiger* 92 (1981), pp. 165-190.
- BLANK 1992 = H. Blank, *Das Buch in der Antike*, München 1992.
- BLOCH 1963 = H. Bloch, "The Pagan Revival in the West at the End of the Fourth Century", a A. Momigliano, *The Conflict between Paganism and Cristianity in the fourth Century*, Oxford 1963, pp., 193-218.
- BLUNDELL 1987 = J. Blundell, *A commentary on Donatus, Eunuchus 391-453 and 471-614*, Diss. London 1987.
- BOLDREER1991 = F. Boldrer, "Virgilio, Georg. 2, 332", *MD* 27 (1991), pp. 145-157.
- BOLDREER 1992 = F. Boldrer, "*Quod Iulius Hyginus affirmatissime contendit: (Gell. 1, 21 ad Verg. Georg. 2, 247)*", *MD* 29 (1992), pp. 183-198.
- BÖMER 1954 = F. Bömer, "Der Akkusativus pluralis auf *-is*, *-eis* und *-es* bei Vergil", *Emerita* 22 (1954), pp. 175-210.
- BÖMER 1953 = F. Bömer, "Der Commentarius", *Hermes* 81 (1953), pp. 210-250.
- BONARIA 1984 = M. Bonaria, "Bucoliche. Le recitazione", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, p. 576.
- BONDURANT 1925 = A. L. BONDURANT, "A Disputed Line in the Aeneid. I, 426", *CJ* 20 (1925), pp. 534-540.
- BONMATÍ 1999 = V. BONMATÍ, "La gramática latina de Julio Pomponio Leto (1473)", *ExcPhilol* 9 (1999), pp. 187-197.
- BONNER 1960 = S. F. Bonner, "Anecdoton Parisinum", *Hermes* 88 (1960), pp. 354-360.
- BONNER 1966 = S. F. Bonner, "Lucan and the Declamation Schools", *AJPh* 87/3 (1966), pp. 257-289.
- BONNER 1977 = S. F. Bonner, *Education in ancient Rome : from the elder Cato to the younger Pliny*, London 1977.
- BORTHWICK 1972 = E. K. Borthwick, "Nicetes the rhetorician and Vergil's *plena deo*", *Mnemosyne* 25 (1972), pp. 408-412.
- BORZSÁK 1972 = I. Borzsák, " Zur Überlieferungsgeschichte des Horaz", *AAntHung* 20 (1972), pp. 77- 93.
- BORZSÁK 1975 = I. Borzsák, "Die Spuren des sprachlichen Substrats in der Horazischen Textüberlieferung", *AAntHung* 23 (1975), pp. 319- 329.
- BORZSÁK 1977 = I. Borzsák, "Die Scholien des Horatius Bodmerianus (P). Zur Überlieferungsgeschichte des Horaztextes", *AAntHung* 25 (1977), pp. 417- 437.

- BORZSÁK 1998 = I. Borzsák, "Esegesi Antica", *Enciclopedia Oraziana* vol. 3, 1998, pp. 17-23.
- BRAKMAN 1914 = C. Brakman, "Bobiensa", *Mnemosyne* 42 (1914) pp.380- 384.
- BRAKMAN 1908 = C. Brakman, "Ad scholia Bobiensa", *Mnemosyne* 36 (1908) pp.397-414.
- BRANDT 1928 = E. BRANDT, "Zum Aeneis-Proömium", *Philologus* 83 (1928), pp. 331-335. arxivadorestellla
- BREE 1977 = J. P. BREE, *Studies in the criticism and interpretation of Virgil in the fourth century*, Diss. Yale 1977.
- BREWER 1973 = J. Brewer, *An analysis in the Berne Scholia and their relation to Philargyrius, the Servian commentaries, and other exegesis of Vergil's Eclogues*, Diss. Univ. of Virginia Charlottesville 1973.
- BRIGGS, 1981 – 1982 = W. W. Jr. Briggs, "Lines Repeated from the Georgics in the 'Aeneid'", *CJ* 77 (1981 - 1982), pp. 130-147.
- BRIGHT – RAMAGE 1984 = D. F. Bright – E. S. RAMAGE (edd.), *Classical Texts and their Traditions. Studies in Honor of C. R. Trahman*, Chico 1984
- BRINK1971 = C. O. Brink, *Horace on Poetry. The 'Ars Poetica'*, Cambridge 1971.
- BROWN 1972 = V. Brown, *The Textual Transmission of Caesar's Civil War*, Leiden, 1972.
- BRUÈRE 1944 = R. T. Bruère, "The Latin and English Versions of Thomas May's Supplementum Lucani", *CPh* 44 (1949), pp. 145-163.
- BRUÈRE 1964 = R. T. Bruère, "The Helen Episode in Aeneid 2 and Lucan", *CPh* 59 (1964), pp. 267- 268.
- BRUGISSER 1984 = P. Brugisser, "Précaution de Macrobe et datation de Servius", *MH* 41 (1984), pp. 162- 173.
- BRUGNOLI – SCARCIA 1965 = G. Brugnoli – R. Scarcia, "Osservazioni sulla Vita Probiana di Virgilio", *StudUrb* 39 (1965), pp. 18-46.
- BRUGNOLI – SCARCIA = G. Brugnoli – R. Scarcia, edd., *Studi sulla tradizione di Persio e la scoliastica persiana*, Roma 1972.
- BRUGNOLI – STOCK 1996 = G. Brugnoli – F. Stock, "Critica del testo", *Enciclopedia Oraziana* vol. I, Firenze 1996, pp. 344-354.
- BRUGNOLI 1964 = G. Brugnoli, "La Vita Vergiliana di Foca fonte della Vita Probiana", *Philologus* 108 1964, pp. 148-152.
- BRUGNOLI 1965 = G. Brugnoli, "Donato e Girolamo", *Vet Christ* 2 (1965), pp. 139- 150.

- BRUGNOLI, G. 1985 = G. Brugnoli, "Elio Donato", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 125-127
- BRUGNOLI, G. 1985 = G. Brugnoli, "Tiberio Claudio Donato", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 127-129
- BRUGNOLI, G. 1987 = G. Brugnoli, "Lattanzio Placido", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. III, Roma 1987, pp. 138-139
- BRUGNOLI, G. 1988 = G. Brugnoli, "Servio", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1988, pp. 805-813.
- BRUGNOLI, G. 1988a = G. Brugnoli, "Sulpicio Apollinare", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1988, pp. 1068-1071.
- BRUGNOLI, G. 1996 = G. Brugnoli, "Per il testo del *De grammaticis* di Suetonio", *GIF* 48 (1996), pp. 189- 221.
- BRUGNOLI 1996a = G. Brugnoli, "La parola dipinta. Teorie e forme della visualizzazione dei classici latini", en M. Buonocore ed., *Vedere i Classici. L'illustrazione libraria dei testi antichi dall'età romana al tardo medioevo*, Roma 1996, pp. 27-37.
- BRUGNOLI 1998 = G. Brugnoli, *Identikit di Lattanzio Placido. Studi sulla scoliastica staziana*, Pisa 1998.
- BRUNHÖLZ 1962 = F. Brunhölz, "Zur Überlieferung des Lukrez", *Hermes* 90 (1962) pp. 97-104.
- BÜCHELER 1864 = F. Bücheler, "Zu den Virgil- Scholien", *RhM* 19 (1864), pp. 639-640.
- BÜCHELER 1879 = F. Bücheler, "Vergilius et Seneca", *RhM* 34 (1879), pp. 623-624.
- BÜCHELER 1930 = F. Bücheler, "Prosopographica", a *Kleine Schriften. Dritter Band*, Leipzig- Berlin 1930, pp. 383-388. (= *RhM* 63 (1908), pp. 190- 197).
- BÜCHNER 1955 = K. Büchner, *P. Vergilius Maro. Der Dichter der Römer*, *RE VIII A* 1&2, Stuttgart 1955.
- BÜCHNER 1961 = K. Büchner, "Überlieferungsgeschichte der lateinischen Literatur des Altertums", en H. HUNGER *et alii*, *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*, vol. I, Zürich 1961, pp. 309-422.
- BUFFA 1977 = M.F. Buffa, "Emilio Aspro: i commentarî sallustiano e terenziano", *SRIL* 1 (1977), pp.7-49.
- BULHART 1953 = V. Bulhart, "Textkritisches zu Servius", *Mnemosyne* (1953), pp. 64-65.

- BUNTE 1846 = C. B. Bunte, *De C. Iulii Hygini, Augusti liberti, vita et scriptis*, Marburg 1846.
- BUONOCORE 1992 = M. Buonocore, *Codices Horatiani in Bibliotheca Apostolica Vaticana*, Città del Vaticano 1992
- BUONOCORE 1996 = M. Buonocore (ed.), *Vedere i Classici. L'illustrazione libraria dei testi antichi dall'età romana al tardo medioevo*, Roma 1996.
- BURNS 1974 = P. C. Burns, *The Vatican Scholia on Vergil's Georgics. Text and analysis*, Diss. Toronto 1974.
- BUZÓN – PENDÁS 1992 = R. P. Buzón – A. M. Pendás, “Algunos papiros literarios anotados”, *Anais da VI reunião anual da SBEC*, Belo Horizonte 1992, pp. 139-144.
- CADEL 1987 = A. Cadel, “Medioevo. Tradizione manoscritta illustrata”, *Enciclopedia Virgiliana*, vol. III, Roma 1987, pp. 443-450.
- CADILI 2003 = L. Cadili, “Gli Scholia Bernensia alle Georgiche di Virgilio”, *Lexis* 21 (2003), pp. 381, 392.
- CADILI 2006 = L. Cadili, “Servio e una ‘invenzione’ ovidiana (Serv., ad georg. 1, 20; Ov., met. 10, 106-142)”, *Auctores Nostri* 4 (2006), pp. 23-38.
- CADILI 2008 = L. Cadili, “Scholia and Authorial Identity: the *Scholia Bernensia* on Vergil's *Georgics* as *Servius auctus*”, en S. CASALI – F. STOCK (edd.), *Servio: Stratificazioni esegetiche e modelli culturali/ Servius: Exegetical Stratifications and Cultural Models*, Collection Latomus 317, Bruxelles 2008, pp.
- CADILI-DAINTREE- GEYMONAT 2003 = L. Cadili - D. Daintree - M. Geymonat, *Scholia Bernensia in Vergilii Bucolica et Georgica. Vol. II, Fasc. 1: in Georgica commentarii (Prooemium / Liber I 1-42)*, Amsterdam 2003.
- CADONI 1977 = E. Cadoni, “Le citazioni virgiliane del *De compendiosa doctrina*”, *Studi Noniani IV*, Genova 1977, pp. 51-195.
- CAIN 2013 = A. Cain, “Chapter 20. Terence in Late Antiquity”, en A. Augoustakis – A. Traill, edd., *A Companion on Terence*, Oxford 2013, pp. 381-396.
- CAMERON 1964 = A. Cameron, “Literary Allusions in the *Historia Augusta*”, *Hermes* 92 (1964) pp. 363- 377.
- CAMERON 1966 = A. Cameron, “The Date and Identity of Macrobius”, *JRS* 56 (1966), pp. 25-38.
- CAMERON 1977 = A. Cameron, ‘Paganism and Literature in late fourth century Rome’, a M. FUHRMANN (ed.) *Entretiens sur l'Antiquité Classique*, 23. *Christianisme et formes*

littéraires de l'Antiquité tardive en occident. Huit exposés suivis de discussions., Vandoeuvres-Genève, 1977, pp. 1-40.

CAMERON 1986 = A. Cameron, "Martianus and His First Editor", *CPh* 81, (1986), pp. 320-328.

CAMERON 2010 = A. Cameron, "The Date of the Scholia Vetustiora on Juvenal", *CQ* 60 (2010), pp. 569-576.

CAMERON 2011 = A. Cameron, *The last pagans of Rome*, Oxford-New York, 2011.

CAMPBELL 1938 = A. Y. Campbell, "Aeneida", *CR* 52/5 (1938), pp. 161-163.

CARANDINI 1968 = A. Carandini, "Per riprendere lo studio del Codex Romanus di Virgilio (Vat. lat. 3867)", *Problemi attuali di scienza e di cultura* 105 (1968), pp. 329-348.

CARCOPINO 1930 = J. Carcopino, *Virgile et le mystère de la IVe écologue*, Paris 1930.

CARLOZZO 1979-1981 = G. Carozzo, "La tecnica della citazione in Quintiliano", *Pan* 7 (1979-1981), pp. 27- 60.

CASALI – STOCK 2008 = S. Casali – F. Stock (edd.), *Servio: Stratificazioni esegetiche e modelli culturali/ Servius: Exegetical Stratifications and Cultural Models*, Collection Latomus 317, Bruxelles 2008.

CASSAMASSIMA – STARAZ 1977 = E. Cassamassima – E. Staraz, "Varianti e cambio grafico nella scrittura dei papiri latini", *Scrittura e civiltà* 1 (1977), pp. 9-110.

CASTANO 1969 – 70 = L. Castano, "Il commento di Probo alle Georgiche di Virgilio nel codice posseduto dal Poliziano", *Helikon* 9-10 (1969-70), pp. 524-573.

CASTANO 1990 = L. Castano, *Angelo Poliziano. Commento inedito alle Georgiche di Virgilio*, Firenze 1990.

CASTILLO 1991 = M. Del Castillo, "La interpretación antigua de los versos líricos de Horacio", *Emerita* 59 (1991), pp. 297- 312.

CAVALLO 1988 = G. Cavallo, "Testo, libro, lettura", en G. CAVALLO - P. FEDELI - A. GIARDINA, edd., *Lo spazio letterario di Roma Antica, vol. II. La circolazione del testo*, Roma 1988, pp. 307-341.

CAVALLO 1992 = G. Cavallo, *Libri, editori e pubblico nel mondo antico. Guida storica e critica*, Roma 1992².

CAVALLO 1987 = G. Cavallo, 'Culture et circulation des livres à l'époque de Justinien', *Faventia* 9/1, 1987, pp. 51-64.

CAVALLO 2010 = G. Cavallo, "Libri, lettura e biblioteche nella tarda antichità. Un panorama e qualche riflessione", *Ant Tard.* 18 (2010),

- CAVAJONI 1979 = G.A. CAVAJONI, ed., *Supplementum adnotationum super Lucanum, I: Libri I-V*, Testi e documenti per lo Studio dell'Antichità 63, Milano 1979.
- CHATELAIN 1886 = E. Chatelain, "Fragments d'Asper d'après le palimpsest de Corbie", *RPh* 10 (1886), pp. 83-101.
- CHIN 2008 = C. M. Chin, *Grammar and Christianity in the Late Roman World*, Philadelphia 2008.
- CHRISTES 1979 = J. Christes, *Sklaven und Freigelassene als Grammatiker und Philologen im antiken Rom*, Wiesbaden 1979.
- CHRISTES 1997 = J. Christes, "Rom und die Fremden. Bildungsgeschichte Aspekte der Akkulturation", *Gymnasium* 104 (1997), pp. 13-35.
- CICCOLELLA 2004 = F. Ciccolella, *Donatus graecus: Learning Greek from Antiquity to the Renaissance*, Diss. Columbia, New York 2004.
- CICCOLELLA 2005 = F. Ciccolella, "The Greek Donatus and the Study of Greek in the Renaissance", *IJCT* 12 (2005), pp. 1-24.
- CLARK 1896 = A. C. Clark, "The Madrid Manuscript of Asconius [M. 81]", *CR* 10 (1896), pp. 301-305.
- CLARK 1899 = A. C. Clark, "The Literary Discoveries of Poggio", *CR* 13 (1899), pp. 119-130.
- CLARK 1907 = A. C. Clark, ed., *Q. Asconii Pediani Orationum Ciceronis Quinque Enarratio*, Oxford 1907.
- CLARK 1913 = A. C. Clark, "Poggio and Asconius", *CR* 27 (1913), p. 38.
- CLAUSEN 1963 = W. Clausen, "Sabinus' MS of Persius", *Hermes* 91 (1963), pp. 252-256.
- CLAUSEN 1967 = W. Clausen, "Adnotativncvlae in Servivm", *HSPH* 71 (1967), pp. 57-58.
- CLAUSEN 1972 = W. Clausen, "On the Date of the First Eclogue", *HSPH* 76 (1972), pp. 201-205.
- CLAUSEN 1994 = W. Clausen, *A Commentary on Virgil, Eclogues*, Oxford 1994.
- CLOGAN 1964 = P.M. Clogan, "Chaucer and the Thebaid Scholia", *SPh* 61 (1964), pp. 599-615.
- COCCIA
1959 = M. Coccia, "Studi sulla critica antica: Il canone di Volcacio Sedigito", *StudRom* 7 (1959), pp. 62-65.

- CODOÑER 1985 = C. Codoñer, "Les plus anciennes compilations de "Differentiae": formation et évolution d'un genre littéraire grammatical", *RPh* 59 (1985) pp. 201-219.
- COLE 1906 = C. N. Cole, "Quintilian's quotations from the Latin Poets", *CR* 20 (1906), pp. 47-51.
- COLKER 1983 = M. L. Colker, "The manuscripts of Suetonius' De grammaticis et rhetoribus", *Manuscripta* 27 (1983), pp. 165-169.
- COLLART 1938 = J. Collart, "Palémon et l'*Ars Grammatica*", *RPh* ser.3:12=64 (1938), pp. 228- 238.
- COLONNA 1948 = A. Colonna, "Varianti d'autore negli scrittori antichi", *Paideia* 3 (1948), pp. 277-278.
- COLSON 1914 = F. H. Colson, "The Grammatical Chapters in Quintilian", *CJ* 8/1 (1914), pp. 33-47.
- COLTON 1973 = R. E. Colton, "Ausonius and Juvenal", *CJ* 69 (1973), pp. 41-51.
- COMPARETTI 1955 = D. Comparetti, *Vergil in the Middle Ages*, 2 vols., Livorno 1872, ed. rev. Firenze 1896²; nova ed. a càrrec de G. PASQUALI, Firenze 1937-41; reimpr. 1943-46, 1955.
- CONDELLO 2002 = E. Condello, "Ai margini di Virgilio: paleografia e codicologia degli scholia veronensia" en V. FERA, G. FERRAÙ, S. RIZZO, edds., *Talking to the text: marginalia from papyri to print* (Messina 2002) 1: 59-81.
- CONSOLI 1922 = S. Consoli, "Studi intorno agli scoli di Giovenale e di Persio", *RFIC* 50 (1922), pp. 38- 54.
- CONTE 1980 = G. B. Conte, "L'episodio di Elena nel secondo dell' "Eneide": modelli strutturali e critica dell'autenticità", *RFIC* 106 (1978), pp. 53- 62. (= *Il genere e i suoi confini: cinque studi sulla poesia di Virgilio*, Torino 1980, pp. 109-121.
- CONWAY 1931 = R. S. Conway, "The value of the Medicean Codex of Virgil", *BRI* 15 (1931), pp. 336- 357.
- COURCELLE 1939 = P. Courcelle, "La tradition antique dans les miniatures inédites d'un Virgile de Naples", *MEFR* 56 (1939), pp. 249-279.
- COURCELLE 1953 = P. Courcelle, "Les exégèses chrétiennes de la quatrième Éclogue", *RSR* 27 (1953), pp. 40-46
- COURCELLE 1957 = P. Courcelle, "Les exégèses chrétiennes de la quatrième Éclogue", *REA* 59 (1957), pp. 294-319.
- COURCELLE 1984 = P. Courcelle, *Lecteurs païens et lecteurs chrétiens de l'Énéide*, 2 vols., Paris 1984.

- COURTNEY 1967 = E. Courtney, "The transmission of Juvenal's Text", *BICS* 14 (1967), pp. 38-50.
- COURTNEY 1970 = E. Courtney, "Review a Sweeney, 'The Scholia on Statius'", *CR* 20 (1970), pp. 197-198.
- COURTNEY 1981 = E. Courtney, "The formation of the text of Virgil", *BICS* 28 (1981), pp. 13-29.
- CRAIG 1927 = J. D. Craig, *Jovialis and the Calliopian text of Terence*, Oxford 1927.
- CRAIG 1929 = J. D. Craig, *Ancient Editions of Terence*, Oxford 1929.
- CRAIG 1930 = J. D. Craig, "Priscian's Quotations from Terence", *CQ* 24 (1930), pp. 65-73.
- CRAIG 1930a = J. D. Craig, "Terence Quotations in Servius", *CQ* 24 (1930), pp. 183-187.
- CRAIG 1931 = J. D. Craig, "Terence Quotations in Servius Auctus", *CQ* 25 (1931), pp. 151-155.
- CRAIG 1936 = J. D. Craig "Donatus and Terence", *Mnemosyne* 3 (1936), pp. 262-264.
- CURCIO 1907 = G. Curcio, "Commenti medioevali ad Orazio", *RFIC* 35 (1907), pp. 43-64.
- CURCIO 1907a = G. Curcio, "Un manoscritto vaticano di scoli pseudo-acroniani", *RFIC* 35 (1907), pp. 65-68.
- D'ANNA 1989 = G. D'Anna, "L'Anecdoton Parisinum non è di Suetonio", *Mnemosynum in onore di A. Ghiselli*, Bologna 1989, pp. 155-161.
- DAINTREE – GEYMONAT 1988 = D. Daintree – M. Geymonat, "Scholia non Serviana", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1988, pp. 706-720.
- DAINTREE 1990 = D. Daintree, "The Virgil Commentary of Aelius Donatus - Black Hole or 'Eminence Grise?'" , *G&R* 37 (1990), pp. 65-79.
- DAMSTÉ 1910 = P. H. Damsté, "Annotationes ad Aeneidem", *Mnemosyne* 26 (1898), pp.172-181; "(Continued)" *Mnemosyne* 38 (1910), pp.51-63.
- DAMSTÉ 1927 = P. H. Damsté, "Ad Ammianum Marcellinum adversaria critica", *Mnemosyne* 55 (1927), pp. 241-259.
- D'ANTÒ 1960 = V. D'antò, "Pseudacroniana. Un errore nella Vita oraziana dello Pseudacrone", *Latomus* 19 (1960), pp. 768-771.
- DAVIS 1975 = H. H. DAVIS, 'Review "Il lessico filologico degli umanisti. by Silvia Rizzo"', *RenQ* 28/3 (1975), pp. 352-355

- DE NOLHAC 1884 = P. De Nolhac, “Les peintures des mss. de Virgile”, *MEFR* 4 (1884), pp. 305-333.
- DE NONNO 1997 = M. De Nonno, “Per il testo del nuovo Tiberio Claudio Donato”, *RFIC* 125 (1997), pp. 82-90.
- DE NONNO 1998 = M. De Nonno, “grammatici latini”, en *EO* III (1998), pp. 31- 39.
- DE NONNO 1988a = M. De Nonno, “Prisciano”, *EV* IV, Roma 1988, pp. 279-281.
- DE WIT 1959 = J. De Wit, *Die Miniaturen des Vergilius Vaticanus*, Amsterdam 1959.
- DEL AMO – BELTRÁN 2011 = M. Del Amo – M. Beltrán, “Algunas variantes textuales propuestas por Juan de Fonseca en su comentario a *Andria*”, *CFC(L)* 31.1 (2011), pp. 147-165.
- DELLA CASA 1973 = A. Della Casa, “La ‘grammatica’ di Valerio Probo”, en AAVV, *Argentea aetas in memoriam Entii V. Marmorale*, Genova 1973, pp. 139-160.
- DELLA CORTE 1937 = F. Della Corte, *La filologia latina dalle origini a Varrone*, Torino 1937.
- DELLA CORTE 1969 = F. Della Corte, “Vario e Tucca in Filodemo”, *Aegyptus* 49 (1969), pp. 85-88.
- DELLA CORTE 1973 = F. Della Corte, “*Plena deo*”, *Maia* 23 (1971), pp. 102-106 (= *Opuscula* III, Genova 1973, pp. 143-147.)
- DELLA CORTE 1985 = F. Della Corte –, “Cecilio Epirota”, *EV*, vol. I, Roma 1984, pp. 717-718.
- DELLA CORTE 1985 = F. Della Corte –, “Iginio”, *EV*, vol. II, Roma 1985, pp. 900-901.
- DELLA CORTE 1988 = F. Della Corte, “Tre questioni biografiche virgiliane”, *Maia* 40 (1988), pp. 111- 122.
- DELLA CORTE – COLEIRO 1984 = E. Coleiro – F. Della Corte, “Allegoria”, *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 105-111.
- DELVIGO 1985 = M. L. Delvigo, “Varianti virgiliane di tradizione indiretta: revisioni e proposte (I)”, *MD* 15 (1985), pp. 137-164.
- DELVIGO 1987 = M. L. Delvigo, *Testo virgiliano e tradizione indiretta. Le varianti probiane*, Pisa 1987.
- DELVIGO 1989 = M. L. Delvigo, “Verg. Aen. 3, 204 A-C (con un problema di lessico filologico antico)”, *RIFC* 117 (1989), pp. 297- 315.
- DELVIGO 1990 = M. L. Delvigo “L’emendatio del filologo, del critico, dell’autore: tre modi di correggere il testo? (I)”, *MD* 24 (1990), pp. 71-110.

- DELVIGO 1995 = M. L. Delvigo., “Ambiguità dell'emendatio: edizioni, riedizioni, edizioni postume”, a O. PECERE, - M.D. REEVE, (edd.) *Formative Stages of Classical Traditions: Latin Texts from Antiquity to the Renaissance* edd., Spoleto, 1995; pp. 8-38.
- DELVIGO 2006 = M. L. Delvigo, “Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici”, *MD* 56 (2006), pp. 129-155.
- DESBORDES 1995 = F. Desbordes, *Concepciones sobre la escritura en la Antigüedad Romana*, (trad. esp. d' A. L. BIXIO), Barcelona 1995.
- DEUFERT 1999 = M. Deufert, “Lukrez und Marullus. Ein kurzer Blick in die Werkstatt eines humanistischen Interpolators”, *RhM* 142 (1999), pp. 210-223.
- DEUFERT 2002 = M. Deufert, *Textgeschichte und Rezeption der plautinischen Komödien im Altertum*, Berlin-New York 2002.
- DICKEY 2007 = E. Dickey, *Ancient Greek Scholarship: A Guide to Finding, Reading, and Understanding Scholia, Commentaries, Lexica, and Grammatical Treatises From Their Beginnings to the Byzantine Period*, New York 2007.
- DIEDERICH 1999 = S. Diederich, *Der Horazkommentar des Porphyrio im Rahmen der kaiserzeitlichen Schul- und Bildungstradition*, Berlin- New York 1999.
- DIEHL 1917 = E. Diehl, “Hyginus”, *RE* X (1917), cols. 628-636.
- DIETZ 1995 = D. B. Dietz, “Historia in the Commentary of Servius”, *TAPhA* 125 (1995), pp. 61-97.
- DISTLER 1966 = P. S. Distler, *Vergil and Vergiliana*, Chicago 1966.
- DOLD 1942 = A. Dold, “Ein neues Fragment der berühmten St. Galler Vergilhandschrift”, *WS* 60 (1942), pp. 79-86.
- DOMÍNGUEZ – MARTÍN 1988 = J. F. Domínguez – A. M. Martín, “Lexemática y crítica textual: Verg. ecl. 4, 60-63”, *Epos* 4 (1988), pp. 53-69.
- DÖPP 1978 = S. Döpp, “Zur Datierung von Macrobius’ ‘Saturnalia’”, *Hermes* 106 (1978), pp. 619-632.
- DORANDI 1983 = T. Dorandi, “Glutinadores”, *ZPE* 50 (1983), pp. 25-28.
- DORANDI 1986 = T. Dorandi, “Commentarii opisthographi (Plin., Epist. III 5, 17)”, *ZPE* 65 (1986), pp. 71-75.
- DORANDI 1991 = T. Dorandi, “Den Autoren über die Schulter geschaut Arbeitsweise und Autographie bei den antiken Schriftstellern“, *ZPE* 87 (1991), pp. 11-33.
- DORTMUND 2001 = A. Dortmund, *Römisches Buchwesen um die Zeitenwende. War T. Pomponius Atticus (110-32 v. Chr.) Verleger?*, Wiesbaden 2001.
- DYCK 1987 = A. R. Dyck, “The Glossographoi”, *HSPH* 91 (1987), pp. 119-160.

- DYER 1990 = R. R. Dyer, "Rhetoric and Intention in Cicero's Pro Marcello", *JRS* 80 (1990), pp. 17-30.
- DZIATZKO 1874 = K. Dziatzko, "Zum Terenzkommentar des Donat", *RhM* 29 (1874), pp. 445-462.
- ECHAVE 1953 = J. Echave, "Sobre el verso 62 de la Égloga IV de Virgilio", *Helmantica* 4 (1953), pp. 91- 98.
- EGGENBERGER 1977 = C. Eggenberger, "Die Miniaturen des Vergilius Romanus", *ByzZ* 70 (1977), pp. 58- 90.
- EHRLE 1902 = F. Ehrle, *Picturae ornamenta, complura scripturae specimina codicis Vatic. 3867, qui codex Vergilii Romanus audit phototypice expressa*, Roma 1902.
- ELDER 1947 = J. P. Elder, "A Mediaeval Cornutus on Persius", *Speculum* 22 (1947), pp. 240-248.
- EMONDS 1941 = H. Emonds, *Zweite Auflage im Altertum. Kulturgeschichte. Studien zur Überlieferung der antiken Literatur*, Leipzig 1941.
- ENDER 1910 = J. Ender, *Aelii Donati Commentii Vergiliani reliquiae*, Greifswald 1910.
- ENDT 1906 = J. Endt, *Studien zum Commentator Cruquianus*, Leipzig- Berlin, 1906.
- ENDT 1909 = J. Endt, ed., *Adnotationes super Lucanum*, Stuttgart 1909.
- ENDT 1910 = J. Endt, "Ein Kommentar zu Lucan aus dem Mittelalter I" i "II", *WS* 32/1 i 32/2 (1910), pp. 122-155; 272-295.
- ESPOSITO 1906 = P. Esposito, ed., *Gli scolii a Lucano ed altra scoliastica latina*, 2004 Pisa.
- FAIRCLOUGH 1906 = H. R. Fairclough, "The Helen Episode in Vergil's Aeneid II. 559-623", *CPh* 1 (1906), pp. 221-230.
- FAIRCLOUGH 1932 = H. R. Fairclough, "Some notes on the value of the Medicean codex of Vergil", *CPh* 27 (1932), pp. 399-401.
- FEDELI 1988 = P. Fedeli, "I sistemi di produzione e diffusione", en G. CAVALLO - P. FEDELI - A. GIARDINA, edd., *Lo spazio letterario di Roma Antica. vol. II. La circolazione del testo*, Roma 1988, pp. 343-378.
- FENDRICK 1971 = J. W. Fendrick, *Servius' knowledge of Juvenal: an analysis of the Juvenalian quotations in Servius' Commentary on Vergil*, Los Angeles 1971.
- FEHL 1938 = P. FehI, *Die interpolierte Recension des Terentztextes im Altertum*, Berlin 1938.
- FEYERABEND 1910 = O. Feyerabend, *De Servii doctrina rhetorica et de terentiano commento Donati*, Diss. Marburg 1910.

- FIESOLI 2000 = G. FIESOLI, *La genesi del lachmannismo*, Firenze 2000.
- FILANDRI 1995 – 1997 = G. Filandri; “L’ars gramatica’ di Aspro”, *AFLPer(class)* 18 (1995-1997), pp. 65-101.
- FLAMBARD 1976 = J.M. Flambard, “Notes sur l'histoire du texte d'Asconius à l'époque moderne”, *MEFRA* 88 (1976), pp. 375-396.
- FLECK 1977 = M. Fleck, “Helena und Venus im Zweiten Aeneisbuch”, *Hermes* 105 (1977), pp. 68-79.
- FLETCHER 1972 = F. Fletcher, *Virgil Aeneid VI*, Oxford 1941, reimpr. 1972.
- FOGGINI 1741 = P. F. Foggini, *P. Vergilii Maronis codex antiquissimus qui nunc Florentiae in bibliotheca Mediceo-Laurentiana adservatur bono publico typis descriptus*, Firenze 1741.
- FOWLER 1997 = D. Fowler, “The Virgil commentary of Servius”, en C. Martindale, ed., *The Cambridge Companion to Virgil*, Cambridge 1997, pp. 73-78. (= A. LAIRD, ed., *Oxford readings in ancient literary criticism*, Oxford 2006.=
- FRÄNKEL 1963 = E. Fränkel, “Aeneis VI, 242”, *MH* 20 (1963), pp. 234-236.
- FRÄNKEL 1969 = H. Fränkel, *Testo critico e critica del testo*, (trad. it. de L. CANFORA), Firenze 1969.
- FREUND 2000 = S. Freund, *Vergil im frühen Christentum: Untersuchungen zu den Vergilzitate bei Tertullian, Minucius Felix, Novatian, Cyprian und Arnobius*, Paderborn 2000.
- FRIEDLÄNDER 1895 = L. Friedländer, “IV: Juvenal im späten Alterthum und Mittelalter”, en L. Friedländer, *D. Junii Juvenalis Saturarum libri V. Mit erklärenden anmerkungen, Erster Band*, Leipzig 1895.
- FRITZ 1949 = K. von Fritz, “Ancient Instruction in ‘Grammar’ According to Quintilian”, *AJPh* 70 (1949), pp. 337-366.
- FRÖHDE 1892 = O. Fröhde; “De C. Iulio Romano Charisii auctore”, *Neue Jahrbücher für klass. Philologie* Suppl. 18, 1892, pp. 565-672.
- FUCHS 1965 = H. Fuchs, “Servius über Lucilius und Vergil”, *Hermes* 93 (1965), p. 256.
- FUNAIOLI 1907 = G. Funaioli, *Grammaticae Romanae Fragmenta*, Leipzig, 1907.
- FUNAIOLI 1920 = G. Funaioli, “Le fonti della silloge scoliastica Filargiriana”, *RFIC* 48 (1920), pp. 214-238; “(Continuazione e fine)”, *RFIC* 48 (1920), pp. 449-468.
- FUNAIOL 1930 = G. Funaioli, *Esegesi virgiliana antica. Prolegomeni alla edizione del commento di Giunio Filargirio e di Tito Gallo*, Milano 1930.

- FUNAIOLI 1947 = G. Funaioli, “Il valore del Mediceo nella tradizione manoscritta di Virgilio”, *Studi di letteratura antica*, Bologna 1947, vol. II, 1, pp. 363-386.
- FUNAIOLI 1947 = G. Funaioli, “*Ille ego qui quondam...*”, en *Studi dedicati alla memoria di Paolo Ubaldi*, Milano 1937, pp. 373 sigs. = *Studi di letteratura antica*, vol. II, t. I, Bologna 1947, pp. 137-147.
- GAEBEL 1981 = R. E. Gaebel, “The Palatinus and Gudianus mss. of Vergil”, *Vergilius* 27 (1981), pp. 52-56.
- GAEBEL 1984 = R. E. Gaebel, “The Vergilian Mss. M, P and R”, en D. F BRIGHT – E. S. RAMAGE *Classical Texts and their Traditions. Studies in Honor of C. R. Trahman*, California 1984, pp. 59-66.
- GALDI 1926 = M. Galdi, “De antiqua Vergilium interpretandi ratione”, *Mouseion* 3 (1926), pp. 21-32 i 71-103.
- GALEGO 2007 = C. Galego, “Nuevas perspectivas sobre el manuscrito n de la Eneida de Virgilio”, *Interlingüística* 17 (2007), pp. 374-380.
- GAMBERALE 1969 = L. Gamberale, *La traduzione in Gellio*, Roma 1969.
- GAMBERALE 1977 = L. Gamberale, “Autografi virgiliani e movimento arcaizzante”, *Atti del convegno virgiliano sul bimillenario delle Georgiche*, Napoli 1977, pp. 359-367.
- GAMBERALE 1985 = L. Gamberale, “La documentazione extra codici”, s.v. “Eneide”, *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 296-302.
- GARROD 1913 = H. W. Garrod, “Asconius, Stätius Poggio, Politian, and Pithou”, *CR* 27 (1913); pp. 88-90.
- GARROD 1913a = H. W. Garrod, “Stätius Poggio and Politian”, *CR* 27 (1913), pp. 265-266.
- GASTI 2000 = F. GASTI, “Una citazione di Probo nel Servio Danielino (Serv. Auct. *Aen.* 9.814)”, en M. Gioseffi, ed., *E io sarò tua guida: raccolta di saggi su Virgilio e gli studi virgiliani*, Milano 2000, pp. 143-150.
- GASTI 2002 = F. GASTI, “Una citazione di Probo nel Servio Danielino (Serv. Auct. 9, 814)”, en W. GEERLINGS – C. SCHULZE (edd.), *Der Kommentar in Antike und Mittelalter. Beiträge zu seiner Erforschung*, Clavis Commentariorum Antiquitatis et Medii Aevi, Vol. 2, Leiden-Boston-Köln 2002.
- GASTI 2002 = F. GASTI, “Serv. Auct., *Aen.* IX, 257 Thilo”, *Latomus* 61/4 (2002), pp. 964- 966.
- GATTI 1979 = P. Gatti, “Note a Probo, Servio e Sergio”, *AAT* 113 (1979), pp. 317-322.

- GEER 1926 = R.M. Geer, "Non-Suetonian Passages in the Life of Vergil Formerly Ascribed to Donatus", *TAPhA* 57 (1926), pp. 107-115.
- GELSINGER 1929 = M.G. H. Gelsinger, *De codice Vergiliano Bernensi 165*, Diss. Harvard 1929.
- GENTHE 1868 = H. Genthe, *Scholia vetera in M. Annaei Lucani Bellum Civile*, Berlin 1868.
- GENTHE 1872 = H. Genthe, "Zu Lucan. Über die in den Commenta Bernensia angegebenen Varianten des Pharsaliatextes", *Hermes* 6 (1872), pp. 214-230.
- GEORGII 1971 = H. Georgii, *Die antike Aeneiskritik aus den Scholien und anderen Quellen*, Stuttgart 1891, reimpr. Hildesheim 1971.
- GEORGII 1904 = H. Georgii, "Die antike Vergilkritik in den Bucolica und Georgica", *Philologus Suppl.* 9, Leipzig 1904, pp. 209-328.
- GEORGII 1912 = H. Georgii, "Zur Bestimmung der Zeit des Servius", *Philologus* 71 (1912), pp. 518- 526.
- GESSNER 1888 = J. A. Gessner, *Servius und Pseudo-Asconius*, Zürich 1888.
- GEYER 1989 = A. Geyer, *Die Genese narrativer Buchillustration. Der Miniaturzyklus zur Aeneis im Vergilius Vaticanus*, Frankfurt 1989.
- GEYMONAT 1965 = M. Geymonat, "Lezioni e varianti virgiliane", *SCO* 14 (1965), pp. 86-99.
- GEYMONAT 1966 = M. Geymonat, "I codici G e V di Virgilio", *MIL* 29 (1966), pp. 289-438.
- GEYMONAT 1973 = M. Geymonat, *P. Vergili Maronis Opera*, Torino 1973.
- GEYMONAT 1978 = M. Geymonat, "Paesaggio drammatico ed esperienza biografica nella Sila virgiliana", en A.A.V.V. *Storia e cultura del Mezzogiorno: studi in memoria di Umberto Caldora*, Roma 1978, pp. 9-20.
- GEYMONAT 1978 – 1979 = M. Geymonat, "Verg. Buc. II 24", *MCr* 13-14 (1978-1979), pp. 371-376.
- GEYMONAT 1984 = M. Geymonat, "La scoliografia non serviana: una prospettiva di studio", *Atti del convegno di studi su Virgilio*, Mantova – Roma - Napoli 1981, Milano 1984, vol. I, pp. 259-260.
- GEYMONAT 1984a = M. Geymonat, "Aspro", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 373-374.
- GEYMONAT 1984b = M. Geymonat, "Ateriano", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 388-389.

- GEYMONAT 1984c = M. Geymonat, "Celso", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, p. 727.
- GEYMONAT 1984d = M. Geymonat, "Codici", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 831-838.
- GEYMONAT 1984e = M. Geymonat, "Cornuto", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 897-898.
- GEYMONAT 1984f = M. Geymonat, "Carminio", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 671.
- GEYMONAT 1985 = M. Geymonat, "Filargirio", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 520-521.
- GEYMONAT 1985a = M. Geymonat, "Gallo, Tito", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, p. 631.
- GEYMONAT 1985b = M. Geymonat, "Gaudenzio", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 637-638.
- GEYMONAT 1985c = M. Geymonat, "Glosse", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 771-773.
- GEYMONAT 1985d = M. Geymonat, "La problematica ecdotica del testo", s. v. "Eneide", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 286-296.
- GEYMONAT 1986 = M. Geymonat, "Interventi su più antichi codici virgiliani: memoria di singoli manoscritti perduti o sintesi di precedenti edizioni critiche del testo?", en *La fortuna di Virgilio. Atti del Convegno internazionale (Nápoli 24-26 ottobre 1983)*, Napoli 1986, pp. 109-124.
- GEYMONAT 1987 = M. Geymonat, "Melisso", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. III, Roma 1987, pp. 461-462.
- GEYMONAT 1990 = M. Geymonat, "Urbano", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. V*, Roma 1990, pp. 400-401.
- GEYMONAT 1995 = M. Geymonat, "The Transmission of Virgil's Works in Antiquity and in the Middle Ages", en N. HORSFALL, ed., *A Companion to the Study of Virgil*, Leiden - New York- Köln 1995, pp. 293-312.
- GEYMONAT 2005 = M. Geymonat, "Commento/tormento: eccessi antichi e moderni nell'esegesi dei testi", *Eikasmos* 16 (2005), pp. 409-418.
- GIARDINA 1986 = A. Giardina, ed., *Tradizione dei classici, trasformazioni della cultura*, Roma 1986.

- GIARRATANO 1906 = C. Giarratano, “Il codice Fabroniano di Asconio Pediano”, *RFIC* 34 (1906), pp. 477- 482.
- GIARRATANO 1974 = C. Giarratano, “La critica del testo”, en *Introduzione alla filologia classica*, Milano 1951, reimpr. Bologna 1974, pp. 673-739, esp. pp. 695-703.
- GIARRATANO 1920 = C. Giarratano, ed., *Q. Asconii Pediani Commentarii*, Roma 1920.
- GIGANTE 1986 = M. Gigante, “Virgilio da Pompei all'Egitto”, en *La fortuna di Virgilio*, Napoli 1986, pp. 7-43.
- GILL 1976 = I. G. Gill, “The Orthography of the Ashburnham Pentateuch and other Latin Manuscripts of the late proto-romance Period”, *BICS* 23 (1976), pp. 27-44.
- GIOMINI 1984 = R. Giomini, “Appendix. Codici”, en *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 233- 239.
- GIOSEFFI 1991 = M. Gioseffi, *Studi sul commento a Virgilio dello Pseudo-Probo*, Firenze 1991.
- GIOSEFFI 1992 = M. Gioseffi, “Angelo Poliziano e le postille pseudo-probiane a Virgilio. Problemi di datazione in margine a una recente edizione del commento poliziano alle Georgiche”, *RIL* 126 (1992), pp. 65-86.
- GIOSEFFI 1995 = M. Gioseffi, “Problema di fonti nel *Commento* alle Bucoliche dello Pseudo-Probo”, en C. MORESCHINI, ed., *Esegesi, parafrasi e compilazione in età tardoantica*, Napoli 1995, pp. 131-145.
- GIOSEFFI 1999 - 2000 = M. Gioseffi, “Spigolature Claudianee (Virgilio, Claudiano e la tradizione di commento a Virgilio)”, *Voces* 10 (1999- 2000), pp. 101-114.
- GIOSEFFI 2000 = M. Gioseffi ed., *E io sarò tua guida: raccolta di saggi su Virgilio e gli studi virgiliani*, Milano 2000, pp. 143-150.
- GIOSEFFI 2000a = M. Gioseffi, ‘Ritratto d’autore nel suo studio. Osservazioni a margine delle *Interpretationes Vergilianae* di Tiberio Claudio Donato ’, a M. Gioseffi *E io sarò tua guida: raccolta di saggi su Virgilio e gli studi virgiliani*, Milano 2000, pp. 151-215.
- GIOSEFFI 2003 = M. Gioseffi, “Ut sit integra locutio. *Esegesi e grammatica in Tiberio Claudio Donato*”, en F. GASTI *Grammatica e grammatici latini: teoria ed esegesi. Atti della I Giornata ghisleriana di Filologia classica (Pavia, 5-6 aprile 2001)*, Pavia 2003.
- GIOSEFFI 2008 = M. Gioseffi, “Come nasce un commento? La formula *id est*”, *Voces* 19 (2008), pp. 71-92.
- GIULIANO 1996 = A. GIULIANO, “L’illustrazione libraria di età ellenistica e romana e i suoi riflessi medievali”, en M. BUONOCORE ed., *Vedere i Classici. L’illustrazione libraria dei testi antichi dall’età romana al tardo medioevo*, Roma 1996, pp. 38-50.

- GÖBEL 1859 = A. GÖBEL, *Iuvenaliana und Persiana aus einer Wiener Pergament-Handschrift des X. Jahrhunderts*, Berlin 1859.
- GÖBEL 1859 a = A. GÖBEL, “Über eine Wiener Persius-handschrift s. X, mit glossen und scholien” *Philologus* 14 (1859), pp. 170-180; 379-387.
- GÖBEL 2005 = J. Göbel, “Beobachtungen zum Umgang mit Vergil in den Juvenalscholien”, *Philologus* 149/1 (2005), pp. 110-132.
- GODEL 1964 = R. Godel, “*Réminiscences de poètes profanes dans les lettres de St-Jérôme*”, *MH* 21 (1964), pp. 65-70.
- GOETZ 1895 = G. Goetz, “Anhang 2. Juvenalglossen”, en L. Friedländer, *D. Junii Iuvenalis Saturarum libri V. Mit erklärenden anmerkungen, Erster Band*, Leipzig 1895, pp. 106- 113.
- GOLBERG 1981 = S. M. Golberg, “Scholarship on Terence and the fragments of Roman Comedy”, *CW* 75 (1981), pp. 77-115.
- GOLDLUST 2011 = B. Goldlust, “Macrobe “*Serviomastix*”? L’image paradoxale de Servius dans le livre II des *Saturnales*” en M. BOUQUET – B. MÉNIEL, *Servius et sa réception de l’Antiquité à la Renaissance. [communications faites lors du colloque international à l’université de Rennes du jeudi au samedi octobre]*, Rennes 2011, pp. 27-38.
- GONZÁLEZ-LUÍS 1991 = F. González-Luís, “El género gramatical en los *Commentari de Servio a Virgilio*”, *Fortunatae* 2 (1991), pp. 240-262.
- GONZÁLEZ-LUÍS 1992 = F. González-Luís, “Oscilaciones de género gramatical en el gramático Servio”, en *Homenatge a Josep Alsina. Actes del Xè Simposi de la Societat catalana de la SEEC (Tarragona, 28-30 novembre 1990)*, vol. II, ed. E. ARTIGAS, Tarragona, pp. 83-87.
- GOOLD 1970 = G. P. Goold, “Servius and the Hellen Episode”, *HSCP* 74 (1970), pp. 101-168.
- GÖRLER 1987 = W. Görler, “*Obtrectatores*”, en *Enciclopedia Virgiliana*, vol. III, Roma 1987, pp. 807- 813.
- GRAFFUNDER 1905 = P. Graffunder, “Entstehungszeit und Verfasser der akronischen Horazscholien”, *RhM* 60 (1905), pp. 128-143.
- GRANT 1973 = J. N. Grant, “T and the Miniatures of Terence”, *CQ* 23 (1973), pp. 88-103.
- GRANT 1975 = J. N. Grant, “Contamination in the Mixed MSS of Terence: A Partial Solution?”, *TAPhA* 105 (1975), pp. 123-153.

- GRANT 1985 = J. N. Grant, rev., "Latin Textual Criticism in Antiquity. by James E. G. Zetzel. New York: Arno Press. 1981. Pp. ix, 307.", *Phoenix* 39/1 (1985), pp. 86-88
- GRANT 1986 = J. N. Grant, *Studies in the Textual Tradition of Terence*, Phoenix Suppl. 20, Toronto – Buffalo – Londres 1986.
- GRAZZINI 2011 = S. Grazzini, ed., *Scholia in Iuvenalem recentiora: secundum recensiones φ et χ tomus I (satt. -6)*, Testi e commenti 11, Pisa 2001.
- GRISART 1962 = A. Grisart, "Valerius Probus de Beyrouth", *Helikon* 2 (1962), pp. 379-414.
- GUDEMAN 1909² = A. Gudeman, *Grundriss der Geschichte der Klassischen Philologie*, Leipzig 1909² (2a ed. augmentada).
- GUDEMAN 1925 = A. Gudeman, "Kritische Zeichen", *RE* XI, 1925, col. 1922.
- GURD2007 = S. Gurd, "Cicero and Editorial Revision Author", 26 (2007), pp. 49-80.
- HABINEK 1985 = T. N. Habinek, *The Colometry of latin prose*, Berkeley 1985.
- HAGENDAHL 1947 = H. Hagendahl, "Methods of Citation in Postclassical Latin Prose", *Eranos* (1947), pp. 114-128.
- HALL 1913 = F.W. Hall, *A Companion to Classical Texts*, Oxford 1913.
- HANSEN 1972 = P. A. Hansen, "Ille ego qui quondam... once again", *CQ* 22 (1972), pp. 139-149.
- HANSLIK 1955 = R. Hanslik, "Valerius Probus", *RE* VIII A, 1 (1955), cols. 196-212.
- HARDIE 1999 = P. Hardie, ed., *Virgil: critical assessments of classical authors*, 4 vols., Londres 1999.
- HARRISON 1990 = S. J. Harrison, ed., *Oxford Readings in Virgil's Aeneid*, Oxford 1990.
- HARTMAN 1895 = J. J. Hartman, *De Terentio et Donato commentatio*, Leiden 1895.
- HATCH 1959 = N. L. Hatch, "The Time Element in Interpretation of "Aeneid" 2. 575-76 and 585-87", *CPh* 54, (1959), pp. 255-257.
- HAVET 1911 = L. Havet, *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Paris 1911.
- HELM 1952 = R. HELM, "Pomponius Porphyrio", *RE* XXI, 2 (1957), cols. 2412-2416.
- HELM 1957 = R. HELM, "Probus", *RE* XXIII (1957), cols. 57-64.
- HERAEUS 1899 = W. Heraeus, "Zur Kritik und Erklärung der Serviuscholien", *Hermes* 34 (1899), pp.161-173.
- HERAEUS 1903 = W. Heraeus, "Sprachliches aus den Pseudoacronischen Horazscholien", *RhM* 58 (1903), pp. 462- 467.

- HERAEUS 1930 = W. Heraeus, “Drei Fragmente eines Grammatikers Ovidius Naso?”, *RhM* 79 (1930), pp. 391-405.
- HERESCU 1961 = N. I. Herescu, “La tradition manuscrite des poètes latins et les variantes d'auteur”, *REL* 39 (1961), pp. 135-157.
- HERESCU 1960 = N. I. Herescu, “Variantes d'auteur dans la tradition manuscrite des poètes latins”, *REL* 38 (1960), pp. 55-57.
- HERRMANN 1868-69 = A. Herrmann, *Die Veroneser Vergilscholien*, Beilage zum Programm des Grossherzogl. Gymnasiums zu Donaueschingen, Donaueschingen 1868-69.
- HERMANN 1846 = K. F. Hermann, *Analecta de aetate et usu scholiorum Persianorum*, Göttingen 1846.
- HIGHET 1955² = G. Highet, “Part Three. The Survival of Juvenal’s Work”, en *Juvenal the Satirist*, Oxford, 1955², pp. 180-232.
- HILDEBRANDT 1894 = P. Hildebrandt, *De Scholiis Ciceronis Bobiensibus*, Diss. Berlin 1894.
- HILDEBRANDT 1907 = P. Hildebrandt, ed., *Scholia in Ciceronis orationes bobiensia*, Leipzig, 1907.
- HILL 1966 = D. E. Hill, “The Manuscript Tradition of the Thebaid”, *CQ* 16 (1966), pp. 333-346.
- HILL 2000 = D. E. Hill, “Review: Lactantius Placidus in Statii Thebaida Commentum I; Anonymi in Statii Achilleida Commentum; Fulgentii ut fingitur Planciadis super Thebaiden Commentariolum by Lactantius Placidus; R. D. Sweeney”, *CR* 50 (2000), pp. 57-59.
- HODGMAN 1924 = A. W. Hodgman, “Latin Equivalents of Punctuation Marks”, *CJ* 19 (1924), pp. 403-417.
- HOELTERMANN 1913 = A. Hoeltermann, *De Flavio Capro Grammatico*, Diss. Bonn 1913.
- HOFFMANN 1889 = M. Hoffmann, *Der Codex Mediceus pl. XXXIX n. 1 des Vergilius*, vol. I, Berlin 1889; vol. II, Leipzig 1901.
- HOFFMANS 1874 = W. A. Hoffmans, *In Scholia Horatiana Quaestiones Selectae*, Diss. Münster 1874.
- HOLDER 1894 = A. Holder, ed., *Scholia Antiqua in Q. Horatium Flaccum, Vol. I. Pomponi Porphyronis Commentum in Horatium Flaccum, Ad Aeni Pontem*, 1894
- HOLFORD-STREVENSON 1988 = L. Holford-Strevens, *Aulus Gellius*, Londres 1988.

HOLTZ 1981 = L. HOLTZ, *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical. Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe-IXe siècle) et édition critique*, Paris 1981.

HOLTZ 1985 = L. HOLTZ, "La redécouverte de Virgile au VIIIe et au IXe siècles d'après les manuscrits conservés", en *Lectures médiévales de Virgile. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 25-28 octobre 1982)*, Roma 1985, pp. 9-30.

HOLTZ 1986 = L. HOLTZ,, "Les manuscrits carolingiens de Virgile (X^e et XIe siècles)", en *La fortuna di Virgilio. Atti del Convegno internazionale (Napoli 24-26 ottobre 1983)*, Napoli 1986, pp. 125-149.

HOLTZ 1991 = L. HOLTZ,, "La transmission des classiques latins: de l'Antiquité tardive à l'époque carolingienne", en O. Pecere (ed.), *Itinerari dei testi antichi*, Roma 1991, pp. 85-104.

HOLTZ 2001 = L. HOLTZ, "Le rôle des commentaires d'auteurs classiques dans l'émergence d'une mise en passe associant texte et commentaire", en GOULET-GAZE, M. O. (ed.), *Le Commentaire entre tradition et innovation. Actes du Colloque international de l'Institut des traditions textuelles (Paris et Villejuif, 22-25 octobre 1999)*, Paris 2000, pp. 101-117.

HOMEYER 1931 = G. Homeyer, *De scholiis Vergilianis Isidori fontibus*, Diss. Jena 1931.

HORSFALL 1987 = N. Horsfall, "Review: The Text of Virgil in Antiquity. *Per la storia della filologia virgiliana antica* by Sebastiano Timpanaro", *CR* 37 (1987), pp. 177-180.

HORSFALL 1989 = N. Horsfall, "Virgil and Marcellus' Education", *CQ* 39 (1989), pp. 266-267.

HORSFALL 1992 = N. Horsfall, "Problemi della biografia letteraria: Terenzio, Orazio, Virgilio", *AAPel* 68 (1992), pp. 41-53.

HORSFALL 1995 N., ed., *A Companion to the Study of Virgil*, Leiden-New York-Köln 1995.

HORSFALL 1995a = N. Horsfall, "Virgil: his life and times", en N. Horsfall, ed., *A Companion to the Study of Virgil*, Leiden-New York-Köln 1995, pp. 1-25.

HORSFALL 1995b = N. Horsfall, "Chapter six. Virgil's impact at Rome: The non-literary evidence", en N. HORSFALL, ed., *A Companion to the study of Virgil*, , Leiden 1995, pp.249-255.

HORSFALL 1995c = N. Horsfall, "Autograph MSS. Of Virgil: A Note", *Vergilius* 41 (1995), pp. 57-59.

HORSFALL 2000 = N. Horsfall, *Virgil, Aeneid 7. A commentary*, Leiden 2000.

- HOUSMAN 1922 = A. E. Housman, "The Application of Thought to textual criticism", *PCA* 18 (1922), pp. 67-84 (= J. DIGGLE - F. R. D. GOODYEAR, eds., *The Classical Papers of A. E. Housman. III, 1915-1936*, Cambridge 1972, pp. 1058-1069.)
- HOUSMAN 1926 = A. E. Housman, "Review: The Text of Juvenal", *CR* 40 (1926), pp. 170-171.
- HOUSMAN, 1927 = A. E. Housman, "Prosody and method", *CQ* 21 (1927), pp. 1-12 (= J. DIGGLE - F. R. D. GOODYEAR, eds., *The Classical Papers of A.E.Housman. III, 1915-1936*, Cambridge 1972, pp. 1114-1126);
- HOUSMAN, 1928 = A. E. Housman, "Prosody and Method II. The Metrical Properties of GN", *CQ* 22 (1928), pp. 1-10.
- GREEN 1977 = R. P. H. Green, "Ausonius' Use of the Classical Latin Poets: Some New Examples and Observations", *CQ* 27.2 (1977), pp. 441-452.
- HULLEY 1944 = K. K. Hulley, "Principles of Textual Criticism Known to St. Jerome", *HSCPh* 55 (1944), pp. 86-109.
- HUMMEL 2005 = P. Hummel, "Dénotation et connotation dans la langue des Scholies", *Emerita* 73.1 (2005), pp. 107-118.
- HUNGER 1961 = H. Hunger et al., *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur, I: Antikes und mittelalterliches Buch- und Schriftwesen, Überlieferungsgeschichte der antiken Literatur*, Zürich, 1961.
- HUNTER JONES 1959 = E. Hunter Jones, *A Fifteenth-Century Manuscript of Porphyrio's Commentary on Horace*, Chapel Hill 1959.
- HUNINK 2006 = V. Hunink, "Review Paolo Esposito (ed.), *Gli scolii a Lucano ed altra scoliastica Latina*", Pisa: Edizioni ETS, 2004, *BMCRev* (2006).
- IHM 1890 = M. IHM, "Die Scholien im Codex Mediceus des Vergilius", *RhM* 45 (1890), pp. 622- 636.
- INZERILLO 1915 = B. Inzerillo, "Segni ed annotazioni critiche nell'antichità (a proposito di un passo di Suetonio)", *Athenaeum* 3 (1915), pp. 31- 40.
- ISO ECHEGOYEN 1975 = J. J. Iso Echeгойen, "El término *ablativus* en el *ars grammatica Latina*", *CFC* 9 (1975), pp. 33-52.
- JACHMANN 1924 = G. Jachmann, *Die Geschichte des Terentztextes im Altertum*, Basel 1924.
- JACHMANN 1943 = G. Jachmann, "Das Problem der Urvariante in der Antike und die Grundlagen der Ausoniuskritik", *Concordia decennalis*, Köln 1943, pp. 47-104.
- JAHN 1843 = O. Jahn, *A. Persi Flacci Satirarum liber*, Leipzig 1843.

- JAHN 1846 = O. Jahn, "Persius V, 19", *Philologus* 1 (1846), pp.171-172.
- JAHN 1851 = O. Jahn, "Über die Subscriptionen in den Handschriften römischer Classiker", *Berichte der sächs. Ges. der Wiss. zu Leipzig. Phil.-Hist. Klasse* 3 (1851), pp. 327-372.
- JAHN 1854 = O. Jahn, "Vermischtes", *RhM* 9 (1854), pp. 625-630.
- JANELL 1928 = W. Janell, "Zur indirekten Überlieferung des Vergil", *PhW* 48 (1928), pp. 685-686.
- JAKOBI 1990 = R. Jakobi, " ‚Superstitio‘ bei Donat, Servius und Isidor", *Hermes* 118 (1990), pp. 252-253.
- JAKOBI 1992 = R. Jakobi, "Versprengungen in den Statius-Scholien", *Hermes* 120 (1992), pp. 364-374.
- JAKOBI 1995 = R. Jakobi, "Stadius, Homer und ihre antiken Erklärer", *RhM* 138 (1995), pp. 190-192.
- JAKOBI 1996 = R. Jakobi, *Die Kunst der Exegese im Terenzkommentar des Donat*, Berlin-New York 1996. (rec. F. Blundell *CR* 48 (1998), pp. 63-64).
- JANNACCONE 1959 = S. Jannaccone, "Rapporti di codici nella tradizione degli scolii a Persio", *GIF* 12 (1959), pp. 198-213.
- JEOP 1908 = L. Jeep, "Priscianus. Beiträge zur Ueberlieferungsgeschichte der römischen Literatur I", *Philologus* 67 (1908), pp. 12-51 ; "II", *Philologus* 68 (1909), pp. 1-51; "III", *Philologus* 71 (1912), pp. 491-517.
- JEOP 1909 = L. Jeep, "Priscianus. Beiträge zur Ueberlieferungsgeschichte der römischen Literatur II", *Philologus* 68 (1909), pp. 1-51;
- JEOP 1912 = L. Jeep, "Priscianus. Beiträge zur Ueberlieferungsgeschichte der römischen Literatur III", *Philologus* 71 (1912), pp. 491-517.
- JEUDY – RIOU 1974 = C. Jeudy – Y. F. Riou, "L'achilléide de Stace au Moyen Age: Abrégés et Arguments", *e vue d'Histoire des Textes* 4 (1974), pp. 143-180.
- JOCELYN 1964 = H. D. Jocelyn, "Ancient Scholarship and Virgil's Use of Republican Latin Poetry I", *CQ* 14 (1964), pp. 280-295; "II (Continued)" *CQ* 15 (1965), pp. 126-144.
- JOCELYN 1965 = H. D. Jocelyn, "Ancient Scholarship and Virgil's Use of Republican Latin Poetry II (Continued)" *CQ* 15 (1965), pp. 126-144.
- JOCELYN 1979 = H. D. Jocelyn, "Vergilius cacozelus (Donatus, Vita Vergilii 44)", *PLLS* 2 (1979), pp. 67-142.

JOCELYN 1983 = H. D. Jocelyn, “Review a Latin Textual Criticism in Antiquity by James E. G. Zetzel”, *Gnomon* 55/4 (1983), pp. 307-311.

JOCELYN 1984 = H. D. Jocelyn, “The annotations of M. Valerius Probus”, *CQ* 34 (1984), pp. 464-478; “II”, *CQ* 35 (1985a), pp. 149- 161; “III, Some Virgilian scholia”, *CQ* 35 (1985b), pp. 466-474.

JOCELYN 1985 = H. D. Jocelyn, “The annotations of M. Valerius Probus II”, *CQ* 35 (1985), pp. 149- 161.

JOCELYN 1985a = H. D. Jocelyn, “The annotations of M. Valerius Probus III. Some Virgilian scholia”, *CQ* 35 (1985), pp. 466-474

JOCELYN 1988 = H. D. Jocelyn, “Review a S. TIMPANARO, *Storia...*”, *Gnomon* 60 (1988), pp. 199-202.

JOCELYN 1989 = H. D. Jocelyn, “Some notes on Virgil, Probus, Servius and Servius Danielinus”, *Sileno* 15 (1989), pp. 5-25.

JOCELYN 1990 = H. D. Jocelyn, “The ancient story of the imperial edition of the Aeneid”, *Sileno* 16 (1990), pp. 263-278.

JONES – MARTINDALE - MORRIS (1971 - 1992) = A.H.M. Jones – J. M. Martindale – J Morris; *The Late Prosopography of the Late Roman Empire*, Cambridge, 1971-1992.

JONES 1986 = C. P. Jones, “Suetonius in the Probus of Giorgio Valla”, *HSPh* 90 (1986), pp. 245-251.

JONES 1961 = J. W. Jr. Jones, “Allegorical Interpretation in Servius”, *CJ* 56 (1961), pp. 217-226.

JONES – MOREY 1931 = L. W. Jones – C. R Morey, *The miniatures of the manuscripts of Terence prior to the thirteenth century*, 2 vols., Princeton 1931.

KALININA 2007 = A. Kalinina, *Der Horazkommentar des Pomponius Porphyrio. Untersuchungen zu seiner Terminologie und Textgeschichte*, Stuttgart 2007.

KARSTEN 1907 = H. T. Karsten, *De commentis Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione*, Leiden 1907.

KASTER 1978 = R. A. Kaster, “Servius and idonei auctores”, *AJPh* 99 (1978), pp. 181-209.

KASTER 1980 = R. A. Kaster (1980), “The grammarian’s authority”, *CPh* 75 (1980), pp. 216-241.

KASTER 1980a = R. A. Kaster (1980), “Macrobius and Servius. *Verecundia* and the grammarian’s function”, *HSPh* 84 (1980), pp. 219-262.

- KASTER 1983 = R.A. Kaster, "Notes on 'Primary' and 'Secondary' Schools in Late Antiquity", *TAPhA* 113 (1983), pp. 323- 346.
- KASTER 1987 = R. A. KASTER, "Islands in the stream: The Grammarians of Late Antiquity", en D. J. TAYLOR (ed.), *The History of Linguistics in the Classical Period* Amsterdam-Philadelphia 1987, pp. 149- 168.
- KASTER 1988 = R. A. Kaster, *Guardians of language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkeley - Los Angeles – Londres 1988.
- KASTER 1990 = R. A. Kaster, *The tradition of the text of the Aeneid in the ninth century*, (Diss. Harvard 1975, resumen *HSCP* 80 (1976), pp. 302-306), New York 1990.
- KASTER 1992 = R. A. Kaster, *Studies on the text of Suetonius, De grammaticis et rhetoribus*, Atlanta 1992.
- KASTER 1995 = R. A. Kaster, *Suetonius 'De grammaticis et rhetoribus'*, Oxford 1995.
- KASTER 1996 = R. A. Kaster, "Probus", *Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1996³, p. 1580.
- KASTER 1998 = R.A. Kaster, "Becoming 'Cicero'", en *Style and Tradition. Studies in Honor of Wendell Clausen*, *Style and Tradition. Studies in Honor of Wendell Clausen*, Beiträge zur Altertumskunde 92, edd. Knox, P.E.-Foss, C., Stuttgart-Leipzig 1998.
- KAUER 1900 = R. Kauer, "Zu Terenz", *WS* 22 (1900), pp. 56-114.
- KEIL 1889 = G. Keil, *De Flavio Capro grammatico quaestionum capita duo*, Halle 1889.
- KEIL 1864 - 1867 = H. Keil, "De M. Valerio Probo grammatico", *Symbola philologica Bonnensia*, Leipzig 1864-67.
- KEIL 1848 = H. Keil, *M. Valerii Probi in Vergilii Bucolicas et Georgicas commentarii, accedunt scholiorum Veronensium et Aspri Quaestionum fragmenta*, Halle 1848.
- KELCHNER HULLEY 1944 = K. Kelchner Hulley, "Principles of Textual Criticism known to St. Jerone", *HSP* 55 (1944), pp. 87- 109.
- KELLER 1863 = O. Keller, "Kritischen Glossen zu Horaz Oden", *RhM* 18 (1863), pp. 271-285.
- KELLER 1864 = O. Keller, "Zur Kritik der sogenannten Acronischen Horazscholien", *RhM* 19 (1864), pp. 154- 160.
- KELLER 1864a = O. Keller, "Horaz und Cruquius", *RhM* 19 (1864), pp. 634- 637.
- KELLER 1864-1867 = O. Keller, "Über Porphyron, Pseudoacron und Fulgentius, Scholiasten des Horaz", *Symbola in honorem F. Ritschelii*, Leipzig 1864-1867, pp. 489-502.

- KELLER 1879 = O. Keller, "Zu Porphyrius", *RhM* 34 (1879), pp. 147-149.
- KELLER 1904 = O. Keller, ed., *Pseudoacronis scholia in Horatium vetustiora. Vol. II, Schol. In sermones epistulas artemque poeticam*, Leipzig 1904.
- KELLER 1904 = O. Keller, "Zu Pseudacron", *WS* 26 (1904), pp. 1-25.
- KELLER 1906 = O. Keller, "Zur Überlieferungsgeschichte des Horaz", *RhM* 61 (1906), pp. 78-90.
- KELLERMANN 1902 = P. Kellermann, *Die Sprache der Bobienser Cicero-Scholien*. Programm des K. Humanistischen Gymnasiums Fürth für das Schuljahr 1901/1902, Fürth 1902.
- KENNEY 1974 = E. J. Kenney, *The Classical text : aspects of editing in the age of the printed book*, Los Angeles, 1974.
- KENNEY 1975 = E. J. Kenney, "Review a Rizzo "Terms of Art"", *CR* 25/2 (1975), pp. 310-311.
- KENYON 1980 = F.G. Kenyon; *Books and Readers in ancient Greece and Rome*, Oxford, 1980.
- KEYSER 1994 = T. Keyser, "On Commentary Theory and Typology from Nechepso-Petosiris through Apuleius to Servius", *Mnemosyne* 47 (1994), pp. 625-651.
- KIRCHNER 1876 = I. Kirchner, *De Servii auctoribus grammaticis quos ipse laudavit*, Leipzig 1876.
- KISSEL 1848 = A. Kissel, *Specimen criticum continens Auli Persii Flacci Codicum MSS. Leidensium Collationem*, Zalt-Boemel 1848.
- KLEIN 1886 = J. Klein, *Über eine Handschrift des Nicolaus von Cues nebst ungedruckten Fragmenten Ciceronischer Reden*, Berlin 1866.
- KLINGER 1935 = F. Klinger, "Über die Recensio der Horazhandschriften I", *Hermes* 70 (1935), pp. 249- 268; "II", pp. 361-403.
- KLINGER 1935a = F. Klinger, "Über die Recensio der Horazhandschriften II", *Hermes* 70 (1935), pp. 361-403.
- KLOTZ 1904 = A. Klotz, "Zur Überlieferungsgeschichte der Epen des Statius", *Philologus* 63 (1904), pp. 157-160.
- KLOTZ 1908 = A. Klotz, "Die Argumente zur Thebais des Statius", *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik* 16 (1908), pp. 261- 274.
- KLOTZ 1908a = A. Klotz, "Die Statiusscholien", *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik* 16 (1908), pp. 485- 525.

- KLOTZ 1923 = A. Klotz, "Mitteilungen zur römischen Literaturgeschichte", *PhW* 43 (1923), p. 261.
- KLOTZ 1882 = R. Klotz, *Quaestiones Servianae*, Greifswald 1882.
- KOHLMANN 1873 = P. Kohlmann, *Neue Scholien zur Thebais des Statius (Aus einer Pariser Handschrift)*, Programm des Friedrich-Wilhelms-Gymnasium zu Posen, Posen 1873.
- KOHLMANN 1874 = P. Kohlmann, "Beiträge zur kritik der Statiusscholiasten", *Philologus* 33 (1874), pp. 128- 138.
- KOHN 2000 = T. D. Kohn, "An Early Stage in Vergil's Career", *CW* 93 (2000), pp. 267-274.
- KORZENIEWSKI 1978 = D. Korzeniewski, "Der Satirenprolog des Persius", *RhM* 121 (1978), pp. 329-349
- KNIGHT 1966² = W. F. J. KNIGHT, *Roman Vergil*, Londres 1944, 1966².
- KNOCHE 1928 = U. Knoche, "Ein Iuvenalkodex des 11. Jahrhunderts in Beneventanischer Schrift und Seine Einordnung in Die Handschriftliche Überlieferung", *Hermes* 63 (1928), pp. 342-363
- KNOCHE 1934 = U. Knoche, "Review: Wessner, Scholia in Iuvenalem", *Gnomon* 10 (1934), pp. 590-603.
- KNOCHE 1926 = U. Knoche, *Die Überlieferung Juvenals*, Klassisch-Philologische Studien, Heft 6, Berlin 1926.
- KOLENDO 1978 – 1979 = J. Kolendo, "Intellectuels et couches serviles; le cas des grammairiens chez Suétone", *Index* 8 (1978-1979), pp. 214-226.
- KRAGGERUD 1975 = E. Kraggerud, "Die interpolierte Helenaszene in der Aeneis (II, 567-588)", *SO* 50 (1975), pp. 105-119.
- KRAGGERUD 1996 = E. Kraggerud, "Against the consensus. Some problems of text and interpretation in Vergil", *SO* 71 (1996), pp. 102-114.
- KRAUS 2002 = C.S. KRAUS, "Reading Commentaries/ Commentaries as Reading", en R. K. Gibson – C. S. Kraus, *The Classical Commentar: Histories, Practices, Theory*, Leiden – Boston – Köln 2002, pp.
- KROLL 1937 = W. Kroll, "O. Lampadio", *RE* 17 (1937), cols. 1850-1851.
- KÜBLER 1881 = B. Kübler, *De M. Valeri Probi Berytii commentariis Vergilianis*, Diss. Berlin 1881.

- KURZ 1875 = D. E. Kurz, "Die Persius-Scholien nach den Bernerhandschriften", *Jahresbericht über das Gymnasium in Burgdorf am Schlusse des Schuljahres 1874-1875*, Burgdorf 1875, pp. I-X; 1-25
- KURZ 1888 = D. E. Kurz, "Die Persius-Scholien nach den Bernerhandschriften. Die Scholien zu Sat. II und III nebst dem Text von Sat. II und III, nach Cod. Bern. 257". *Beilage zum Jahresbericht über das Gymnasium in Burgdorf am Schlusse des Schuljahres 1887/88*, Burgdorf 1888, pp. 17-53.
- KVIČALA 1873 = J. Kvičala, *Scholiorum Pragensium in Persii satiras delectus*, Praha 1873.
- LA PENNA 1979 = A. La Penna, "Nominis commutatio riflessiva (Virgilio, Ge. 2, 247 e una nota di Housman)", *RFIC* 107 (1979), pp. 5-11.
- LA PENNA 1982 = A. La Penna, "Una croce da strappare: su un caso curioso di critica testuale (Arnobio 5, 26)", *RFIC* 110 (1982), pp. 171-174.
- LA PENNA 1994 = A. La Penna, "Un'altra eco di Lucrezio in Seneca? (con qualche riflessione sulla tradizione indirecta)", *Maia* 46 (1994), pp. 319-322.
- LAMMERT 1912 = F. Lammert, *De Hyeronimo Donati Discipulo*, *Commentationes Philologiae Ienenses* IX, Fasc. II, Leipzig 1912.
- LANA 1986 = I. Lana, dir., *Vergilius Romanus. Kommentarband zur Facsimileausgabe*, Zürich 1986.
- LANCIANI 1988 = G. Lanciani, "Ribbeck", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1988, p. 470.
- LANGERHORST 1908 = A. Langerhorst., *De scholiis Horatianis, quae Acronis nomine feruntur quaestiones selectae*, Diss. Bonn 1908.
- LAVAGNE 1978 = H. Lavagne, "Le combat de Darès et Entelle (Éneide V, 362-482) sur un mosaïque de Villelaure (Vaucluse)", en *Présence de Virgile*, Paris 1978, pp. 133-146.
- LAZZARINI 1984 = C. Lazzarini, "Historia/ fabula: forme della costruzione poetica virgiliana nel commento di Servio all'Eneide", *MD* 12 (1984), pp. 117-144.
- LAZZARINI 1989 = C. Lazzarini, "Elementi di una poetica serviana. Osservazioni sulla costruzione del racconto nel commentario all'Eneide", *SIFC* 72 (1989), pp. 241-260.
- LEHMANN 1928 = P. Lehmann, "Reste und Spuren antiker Gelhrsamkeit in mittelalterlichen Texten", *Philologus* 83 (1928), pp. 193-203.
- LEHNERT 1905 = G. Lehnert, "Zur Textgeschichte der grösseren Pseudo-Quintilianischen Declamationen", *RhM* 60 (1905), pp. 154-158.

- LEHNUS 1982 = L. Lehnus, "Verso una nuova edizione del commento virgiliano attribuito a Probo. La vita Vergilii", *Scripta philologica* 3 (1982), pp. 179-211.
- LEHNUS 1988 = L. Lehnus, "Probo", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1987, pp. 284-286.
- LEHRS 1865² = K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis*, Leipzig 1865².
- LENCHANTIN 1973 = M. Lenchantin, "Sulla tradizione manoscritta di Orazio", *Athenaeum* 25 (1937), pp. 147-148.
- LENZ 1971 = F. W. Lenz, "The incomplete verses in Vergil's Eneid. A critical report", en H. BARDON - R. VERDIÈRE, edd., *Vergiliana. Recherches sur Virgile*, Leiden 1971, pp. 158-174.
- LEO 1878 = F. Leo, *De Senecae tragoediis observationes criticae*, Berlin 1878.
- LEO 1883 = F. Leo, "Die Überlieferungsgeschichte der terenzischen Komödien und der Commentar des Donatus", *RhM* 38 (1883), pp. 317-347.
- LEO 1883a = F. Leo, "Lectiones Plautinae", *Hermes* 18 (1883), pp. 558-587.
- LEO 1895 = F. Leo, *Plautinische Forschungen zur Kritik und Geschichte der Komödie*, Berlin 1895.
- LEO 1909 = F. Leo, "Doppelfassungen bei Iuvenal", *Hermes* 44 (1909), pp. 600-617.
- LEO 1910 = F. Leo, "Zum Text des Persius und Iuvenal", *Hermes* 45 (1910), pp. 43-56.
- LERSCH 1834 = L. Lersch, "Probus der Jünger", *Zeitschrift für die Altertumswissenschaft* (1834), pp. 625-633.
- LERSCH 1845 = L. Lersch, "Römische Diorthosen", *Museum des Rheinisch-Westphälischen Schulmänner-Vereins* 3 (1845), pp. 229-274.
- LEUSCHKE 1895 = A. Leuschke, *De metamorphoseon in scholiis Vergilianis fabulis*, Diss. Marburg 1895.
- LEVY 1971-1972 = H. L. Levy, "Servius in His Classroom", *CJ* 67 (1971 - 1972), pp. 167-174.
- LEVY 1969 = H. L. Levy, "To Hexes in Homeric Scholia and Servius' Ordo", *TAPhA* 100 (1969), pp. 237-254.
- LIEBL 1883 = H. Liebl, *Beiträge zu den Persius-Scholien. Programm der K.b. Studien-Anstalt Straubing für das Studienjahr 1882/83*, Straubing 1883.
- LIEBL 1888 = H. Liebl, *Die Disticha Cornuti auch Cornutus oder Distigium des Jo. v. Garlandia genannt und der Scholiast Cornutus. Mit dem text des Cornutus antiquus und novus*, Straubing 1888.

- LINDSAY 1896 = W. M. Lindsay, *An Introduction to Latin Textual Emendation. Based on the Text of Plautus*, London 1896.
- LINDSAY 1901 = W. M. Lindsay, "The New 'Codex Optimus' of Martial", *CR* 15, 8 (1901), pp. 413-420.
- LINDSAY 1903 = W. M. Lindsay, *The Ancient Editions of Martial, with Collations of the Berlin & Edinburgh Mss.*, Oxford 1903.
- LINDSAY 1905 = W. M. Lindsay, "Review: Pseudacronis Scholia in Horatium Vetustiora recensuit Otto Keller", *CR* 19 (1905), pp. 69-70.
- LINDSAY 1909 = W. M. Lindsay, "The Archetype Codex of Valerius Maximus", *CPh* 4 (1909), pp. 113-117.
- LINDSAY 1915 = W. M. Lindsay, "Sabinus' Edition of Persius", *CR* 29 (1915), pp. 112-113.
- LINDSAY 1916 = W. M. Lindsay, "A New Clue to the Emendation of Latin Texts", *CPh* 11. 3 (1916), pp. 270-277.
- LINDSAY 1916a = W. M. Lindsay, "The Latin Grammarians of the Empire", *AJPh* 37 (1916), pp. 31-41.
- LINDSAY 1921 = W. M. Lindsay, "Desultory Remarks on Latin Pronunciation", *AJPh* 42. 4 (1921), pp. 335-339.
- LINDSAY 1925 = W. M. Lindsay, "Notes on the Text of Terence", *CQ* 19 (1925), pp. 28-36.
- LINDSAY 1926 = W. M. Lindsay, "Gleanings from Glossaries and Scholia", *CQ* 20, (1926), pp. 102-106.
- LINDSAY 1927 = W. M. Lindsay, "The Donatus-excerpts in the codex Victorianus (D) of Terence", *CQ* 21 (1927), pp. 188-194.
- LINDSAY 1937 = W. M. Lindsay, "Virgil scholia in the Ansileubus glossary", *AJPh* 58 (1937), pp. 1-6.
- LLOYD 1961 = R.B. Lloyd, "Republican Authors in Servius and the Scholia Danielis", *HSPh* 65 (1961), pp. 291-341.
- LOCKHART 1959 = P.N. Lockhart, *The Literary Criticism of Servius*, Diss. Yale 1959.
- LÖFSTEDT 1980 = B. Löfstedt, "Zu den Quellen des hibernolateinischen Donatkommentars im cod. Ambrosianus L 22 sup.", *StudMed* 21 (1980), pp. 301-320.
- LÖFSTEDT 1992 = B. Löfstedt, "Notizen zu Porphyrio", *Aclass* 35 (1992) pp.163- 164.
- LÖFSTEDT 1995 = B. Löfstedt, *Vier Juvenal-Kommentare aus dem 12. Jh.*, Amsterdam 1995.

- LÖFSTEDT 1913 = E. Löfstedt, “Die Bembinusscholien und Donatus”, *Eranos* 12 (1913), pp. 43-63.
- LOMANTO 1984 = V. Lomanto, “Capro”, *EV*, vol. I, Roma 1984, pp. 655-656.
- LOMANTO 1985 = V. Lomanto, “Grammatici minori”, *EV*, vol. II, Roma 1985, pp. 788-790.
- LOMANTO 1991 = V. Lomanto, “Velio Longo”, *EV*, vol. V*, Roma 1991, p. 473.
- LOMANTO – MARINONE 1989 – 1990 = V. Lomanto – N. Marinone, *Index grammaticus. An Index to the Latin Grammarians*, 3 vols., Hildesheim-Zürich, New York, 1989-1990.
- LOMMATZCH 1904 = E. Lommatzch; “Literarische Bewegungen in Rom im vierten und fünften Jahrhundert n. Chr.”, *Zeitschrift für Vergleichende Literaturgeschichte* 15 (1904).
- LONG 2000 = J. Long, *Claudian’s In Eutropium. Or, How, When, and Why to Slander a Eunuch*, Chapel Hill-London, 1a ed. 1996, 2000⁵.
- LOWE 1932 = E. Lowe, “Virgil in south Italy”, *StudMed* n.s. 5 (1932), pp. 43-51.
- LOWE 1934 – 1971 = E. Lowe, *Codices Latini Antiquiores: a palaeographical guide to Latin manuscripts prior to the ninth century*, 11 vols., amb supl. a càrrec de R. MYNORS, Oxford 1934-1971.
- LUNDON 1997 = J. Lundon, “Σχόλια: Una Questione non marginale”, a A.A.V.V., *Discentibus Obvius. Omaggio degli allievi a Domenico Magnino*, Como 1997, pp. 73-108.
- LUNELLI 1983 = A. Lunelli, “Il commento virgiliano di Pomponio Leto”, en *Atti del convegno virgiliano di Brindisi nel bimillenario della morte (Brindisi 15-18 ottobre 1981)*, Perugia 1983, pp. 309-322.
- LUNELLI 1987 = A. Lunelli, “Leto, Giulio Pomponio”, *Enciclopedia Virgiliana*, vol. III, Roma 1987, pp. 192-195.
- LUNELLI 2001 = A. Lunelli, “Scholiorum in Vergilium Veronensium Reliquiae: Notizie degli scavi, edizione provvisoria. I: In Bucolica”, *Maia* 53/1 (2001), pp. 63-131.
- LUNELLI 2003 = A. Lunelli, “Scholiorum in Vergilium Veronensium Reliquiae: Notizie degli scavi, edizione provvisoria. II: In Georgica”, *Maia* 55/1 (2003), pp. 5-83.
- LUÑAK 1893 = L. Luňak, “Zu den Horazscholien”, *Philologus* 52 (1893), p. 324.
- LUQUE 1991 = J. Luque, *Scriptores Latini de re metrica, concordantiae, indices, VIII, Ps. Probus*, Granada 1991.

- LUHTALA 2005 = A. Luhtala, *Grammar and Philosophy in Late Antiquity: a study of Priscian's sources*, Amsterdam 2005.
- LUCK 1969 = G. Luck, "Die fehlenden Verse im Lucantext", *RhM* 112 (1969), pp. 254-284.
- LUCK 1972 = G. Luck, "The Textual History of Juvenal and the Oxford Lines", *HSCP* 76 (1972), pp. 217-231.
- LUCK 1981 = G. Luck, "Textual Criticism Today", *AJPh* 102/ 2 (1981), pp. 164-194.
- LYNE 1971 = R. O. M. Lyne, "The Dating of the *Ciris*", *CQ* 21 (1971), pp. 233-253.
- MAAS 1950 = P. Maas, *Textkritik*, 2ª edició corregida i augmentada, Leipzig 1950.
- MABILLON 1681 = J. Mabillon, *De re diplomatica*, París 1681, 1709².
- MADVIG 1828 = J. N. Madvig, *De Q. Asconii Pediani et aliorum veterum interpretum in Ciceronis orationes commentariis. Disputatio Critica*, København 1828.
- MADVIG 1828a = J. N. Madvig, *Appendix critica. Locorum Ciceroniarum et Asconiarum emendationes et indices continens*, København 1828.
- MAGALLÓN 2002 = A. I. Magallón, "El Comentario a Terencio de Donato: la lengua de Terencio y los vets", *RELat* 2 (2002), pp. 17-32. arxivador blau
- MAI 1818 = A. MAI., *Vergilii Maronis interpretes veteres*, Milano 1818, reimpr. Roma 1835.
- MALAMAN 1940 – 1941 = A. Malaman, "Les 'Castigationes Virgilianae lectionis' di Pierio Valeriano e il codice Romano di Virgilio", *AIV* 100 (1940-41), pp. 81-85.
- MALLON 1979 = J. Mallon, "Les fautes du Virgile Augusteus", en *Miscellanea codicologica F. Masai dicata*, vol. I, Gent 1979, pp. 7-10 = *De l'écriture*, Paris 1986, pp. 341-344.
- MALLON 1986 = J. Mallon, *L'écriture de la chancellerie impériale romaine*, Salamanca 1948 = *De l'écriture*, París 1986, pp. 167-189.
- MAMBELLI 1940 = G. Mambelli., *Gli studi virgiliani nel secolo XX*, vol. II, Firenze 1940, pp. 372-385.
- MANITIUS 1889 = M. Manitius, "Beiträge zur Geschichte römischer Dichter im Mittelalter. 1. Persius", *Philologus* 47 (1889), pp. 710- 720.
- MANITIUS 1891 = M. Manitius, "Beiträge zur Geschichte römischer Dichter im Mittelalter. 4. 5", *Philologus* 50 (1891), pp. 354- 372.
- MANITIUS 1892 = M. Manitius, "Philologisches aus alten Biliothekskatalogen", *RhM* 47 (1892), pp. 27- 28.

MANITIUS 1893 = M. Manitius, "Beiträge zur Geschichte römischer Dichter im Mittelalter. 14-17", *Philologus* 52 (1893), pp. 536-552.

MANITIUS 1905 = M. Manitius "Lesarten und Scholien zu Juvenal aus dem Dresdensis D^c153", *RhM* 60 (1905), pp. 202 - 228.

MARACHE 1952 = R. Marache, *La critique littéraire de langue latine et le développement du goût archaïsant au IIe siècle de notre ère*, Rennes 1952.

MARCHESI 1911 = C. Marchesi, "Gli Scolasti di Persio" *RFIC* 39 (1911), pp. 564-85; "Continuazione" 40 (1912), pp. 22-36. 193-215.

MARIANI 1965 = F. Mariani, "Persio nella scuola di Auxerre e l'Adnotatio secundum Remigium", *GIF* 18 (1965), pp. 145-161.

MARICHAL 1957 = R. Marichal, "Quelques apports à la tradition ancienne du texte de Virgile", *REL* 35 (1957), pp. 81-84.

Marinone 1969-1970 = N. Marinone, "Per la cronologia di Servio", *AAT* 104 (1969-70), pp. 181-211 (= "La cronologia di Servio e Macrobio", *Analecta Graecolatina*, Bologne, 1990, pp. 265-286.

MARIOTTI 1947 = S. Mariotti, "Varianti d'autore nella tradizione diretta dell'Eneide?", *Paideia* 2 (1947), p. 303.

MARIOTTI 1950 = S. Mariotti, "Ancora di varianti d'autore", *Paideia* 5 (1950), pp. 26-28.

MARIOTTI 1965 = S. Mariotti, "Congetture alla *Vita Persi*", *RFIC* 93 (1965), pp. 185-187.

MARIOTTI 1970 = S. Mariotti, "Review. Sweeney R. D., Prolegomena to an Edition of the Scholia to Statius (Book Review)", *RFIC* 98 (1970), pp.224-227.

MARIOTTI 1985 = S. Mariotti, "Varianti d'autore e varianti di trasmissione", *La critica del testo. Problemi di metodo ed esperienze di lavoro. Atti del Convegno di Lecce, 22-26 oct. 1984*, Roma 1985, pp. 97-111.

MARIOTTI 2000 = S. Mariotti, "Tradizione directa e indirecta", en A. Ferrari, ed., *Atti del Convegno su "Filologia classica e filologia romanza"*, Spoleto 1998, pp. 95-102 = *Scritti di filologia classica*, Roma 2000, pp. 531-538.

MAROUZEAU 1934 = J. Marouzeau, "Notes de critique Térentienne I: Fautes communes à toutes les sources", *REL* 12 (1934), pp. 49-51.

MARROU 1955 = H. I. Marrou, *L'histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, 1948, 3ed. rev. i augmentada, Paris, 1955³.

- MARROU 1931 = H.I. Marrou, "Autour de la bibliothèque du Pape Agapit", *MEFRA* 48 (1931), pp. 124-169.
- MARROU 1932 = H. I. Marrou, "La vie intellectuelle au forum de Trajan et au forum d'Auguste", *MEFRA* 49 (1932), pp. 93-110.
- MARROU 1949 = H. I. Marrou, "La technique de l'édition à l'époque patristique", *VChr* 3 (1949), pp. 208-224 .
- MARSHALL 1985 = B.A. Marshall, *A Historical Commentary on Asconius*, Columbia 1985.
- MARSHALL 1983 = P. K. Marshall, "Servius", a L. D. Reynolds, ed., *Texts and transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983, pp. 385-388.
- MARSHALL 1993 = P. K. Marshall, "Tiberius Claudius Donatus on Virgil, *Aen.* 6.1-157", *Manuscripta* 37 (1993), pp. 3-20.
- MARSHALL 1997 = P. K. Marshall, *Servius and Commentary on Virgil*, Asheville N. C. 1997.
- MARTI 1941 = B.M. Marti, "Literary Criticism in the Medieval Commentaries on Lucan", *TAPhA* 72 (1941), pp. 245-254.
- MARTI 1941 = B.M. Marti, "Three New Glosses from Vacca's Commentary on Lucan", *CPh* 36/1 (1941), 64-65.
- MARTI 1950 = B.M. Marti, "Vacca in Lucanum", *Speculum* 25/2 (1950), pp. 198-214.
- MARTI 1974 = H. Marti "Zeugnisse zur Nachwirkung des Dichters Terenz im Altertum", en U. Reinhardt – K. Sallmann, edd., *Musa iocosa: Festschrift A. Thierfelder*, Hildesheim 1974, pp. 158-178.
- MARTIN 1975 = D. E. Martin, *Studies in the Editing of Latin Classical Authors in the Late Roman Empire*, Diss. Cincinnati 1975.
- MARTIN 1985 = R. Martin, "Georgiche. La datazione e la pubblicazione", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 664-669.
- MARTINDALE 1997 = C. Martindale, ed., *The Cambridge Companion to Virgil*, Cambridge 1997.
- MARTINI 1825 = J. de Martini, *Disputatio literaria inauguralis de L. Annaeo Cornuto philosopho stoico*, Diss. Leiden 1825.
- MASSARO 1980 = M. Massaro, "Il mantello azzurro di Sesto Pompeo e un frammento trascurato di Livio", *RFIC* 108 (1980), pp. 403- 421.
- MASTANDREA 1979 = P. Mastandrea, *Un neoplatonico latino Cornelio Labeone (Testimonianze e frammenti)*, Leiden 1979.

- MATELLONE 1994 = E. Matellone, “Osservazioni di lingua nel commento di Porfirione ad Orazio”, *BstudLat* 14 (1994), pp. 101- 128.
- MATELLONE 1994a = E. Matellone, “A proposito di Sardus e Sardiniensis. Porfirione (ad Hor. Serm. I, 3, 1) e i grammatici antichi”, *BstudLat* 14 (1994), pp. 536- 546 .
- MATELLONE 1998 = E. Matellone, *L’Auctoritas di Virgilio nel commento di Porfirione ad Orazio*, Napoli 1998.
- MATTHAIOS –MONTANARI – RENGAKOS 2011 = S. MATTHAIOS – F. MONTANARI – A. RENGAKOS, *Ancient Scholarship and Grammar. Archetypes, Conceptes and Contexts*, Trends in classics. Supplementary volumes; v. 8, Berlin – New York 2011.
- MATTINGLY 1959 = H. B. Mattingly, “The Terentian ‘Dedascaliae’” , *Athenaeum* 37 (1959), pp. 148- 173.
- MAYER 1993 = M. Mayer, “La presència de Virgili en l'epigrafia d'Hispania. Notes per a un corpus de citacions directes”, *Homenatge a Miquel Tarradell*, Barcelona 1993, pp. 859-864.
- MAZZARINO 1955 = A. Mazzarino, *Grammaticae Romanae Fragmenta. Aetatis Caesareae*, Torino 1955.
- MAZZIOTTE 1944 = M. M. Mazziotte, *Iulius Pomponius Laetus and his Sources in the Commentary on the Aeneid*, Diss. Fordham Univ., New York 1944.
- MCCORMICK 1992 = M. McCormick, *Five hundred unknown glosses from the Palatine Virgil (The Vatican Library, MS. Pal. Lat. 1631)*, Città del Vaticano 1992.
- MCDERMOTT 1972 = W. C. McDermott, “M.Cicero and M.Tiro”, *Historia* 21 (1972), pp. 259-286.
- MCDONNELL 1996 = M. McDonnell, ‘Writing, Copying, and Autograph manuscripts in ancient Rome’, *CQ* 46 (1996), pp. 469-491.
- MCDONOUGH – PRIOR – STANSBURY 2004 = C. M. McDonough – R. E. Prior – M. Stansbury, *Servius’ Commentary on Book Four of Virgil’s Aeneid*, Wauconda 2004.
- MCGILL = S. MCGILL, “Other Aeneids: Rewriting Three Passages of the Aeneid in the Codex Salmasianus”, *Vergilius* 49 (2003), pp. 84-113.
- MCNAMEE 1995 = K. McNamee, “Missing Lins in the Development of Scholia”, *GRBS* 36 (1995), pp. 399- 414.
- MERCATI 1932 = G. Mercati , “A proposito del commentario di Probo a Virgilio”, *RPAA* 8 (1932), pp. 23-29 = *Opere minori*, vol. IV, Città del Vaticano 1937, pp. 430-436.tll
- MERCATI 1936 = G. Mercati, “Il soggiorno del Virgilio Mediceo a Roma nei secoli XV- XVI”, *RPAA* 12 (1936), pp. 105-124.

- MERCKLIN 1860 = L. Mercklin, “Der Citiermethode und Quellenbenutzung des A.Gellius in den Noctes Atticae”, *JfPh suppl.* 3 (1860), pp. 633-710.
- MEYER 1870 = W. Meyer, *Beiträge zur Kritik des Horazscholiasten Porphyrius. Programm des königl. Maximilians-Gymnasiums zu München zum Schlusse des Schuljahres 1869/70*, München 1870.
- MEYER 1874 = W. Meyer, *Pomponii Porphyrii Commentarii in Q. Horatium Flaccum*, Leipzig 1874.
- MOMMSEN 1909 = T. Mommsen, “M. Valerius Probus de notis antiquis”, *Berichte über die Verhandl. der K. Sächsischen Gesellschaft* 5 (1853), pp. 129-131 = *Gesammelte Schriften*, vol. VII, Berlin 1909, pp. 206-213.
- MOMMSEN 1909a = T. Mommsen, “Zeitalter des Scholiasten Juvenals”, *Gesammelte Schriften*, vol. VII, Berlin 1909, pp. 509-511.
- MOMMSEN 1861 = T. Mommsen, “Aus und über Leydener und Münchener Handschriften”, *RhM* 16 (1861), pp. 135-147.
- MONCEAUX 1894 = P. Monceaux, *Les Africains. Étude sur la littérature latine d’Afrique. Les Pâiens*, Paris 1894.
- MONNO 2003 = O. Monno, “La sezione della intentio poetae nella Praefatio serviana al commento alle Bucoliche”, *Invigilata lucernis* 25 (2003), pp. 179-198.
- MONNO 2006 = O. Monno, “Prefazioni a commenti tardoantichi: confronto tra Elio Donato e Servio”, *Invigilata lucernis* 28 (2006), pp.161-180.
- MONNO 2009 = O. Monno, *Iuvenalis docet : le citazioni di Giovenale nel commento di Servio*, Bari 2009.
- MONNO 2012 = O. Monno, ““Gente di scuola” nei libri di scuola”, *Maia* 64/ 2 (2012), pp. 346-354.
- MONTANARI – PAGANI 2011 = F. Montanari – L. Pagani, *From Scholars to Scholia. Chapters in the History of Ancient Greek Scholarship*, Berlin-New York, 2011.
- MOORE 1891 = J. L. Moore, “Servius on the Tropes and Figures of Vergil. First Paper”, *AJPh* 12 (1891), pp. 157-192. [reprinted from *Servius on the Tropes and Figures of Vergil. A Thesis*. Baltimore 1891];
- MOORE 1891a = J. L. Moore, “Second Paper”, *AJPh* 12 (1891), pp. 267-92.
- MOORE 1919 = C. H. Moore, “The Pagan Reaction in the Late Fourth Century”, *TAPhA* 50 (1919), pp. 122-134.
- MORENILLA – BAÑULS 1996 = C. Morenilla – V. Bañuls, “La seducción del *corpus* y las citas de autor”, *Habis* 27 (1996), pp. 283-297.

- MORGAN 1930 = J. S. Morgan, "The History of the text of Virgil", en J. S. MORGAN - K. MCKENZIE – OSGOOD 1930 = MCKENZIE - CH. G. OSGOOD edd., *The Tradition of Virgil. three papers on the history and influence of the poet*, Princeton 1930, pp. 1-10.
- MOROCHO 1981 = G. Morocho, "La transmisión de textos y la crítica textual en la Antigüedad" (I), *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras* 38 (1981), pp. 3-55.
- MOROCHO 1983 = G. Morocho, "La crítica textual en Bizancio" (II); *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*, 39 (1983), pp. 3-25.
- MOROCHO 1981 = G. Morocho, "La crítica textual desde el Renacimiento hasta Lachmann" (III), *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras* 40 (1983), pp. 3-26.
- MOORHEAD 1943 = P. G. Moorhead "A Note on Donatus, Commentum Terenti, and Praef. II, 3", *CJ* 38 (1943), pp. 421-423.
- MOUNTFORD, J.F – SCHULTZ 1930 = J. F. Mountford – J. T. Schultz, *Index rerum et nominum in scholiis Servii et Aelii Donati tractatorum*, Ithaca 1930.
- MOYA 1972 = F. Moya, "Orfeo y Eurídice en el *Culex* y en las *Geórgicas*", *CFC* 3 (1972), pp. 93-114.
- MOYA 1982 = F. Moya, "Virgilio y la *Appendix Vergiliana*", en *Simposio Virgiliano conmemorativo del Bimilenario de la muerte de Virgilio*, Murcia 1984, pp. 59-113 = *Helmantica* 33 (1982), pp. 407-447.
- MOYA 1993 = F. Moya, "La sonrisa del *puer* en Virgilio (E 4, 6, 2). Apostillas a la interpretación de J. L. de la Cerda", *Helmantica* 44 (1993), pp. 235-250.
- MÜHMELT 1965 = M. Mühmelt, *Griechische Grammatik in der Vergilerklärung*, *Zetemata* 37, München 1965. (orig. Diss. Göttingen 1951)
- MÜLKE 2008 = M. Mülke, *Der Autor und sein Text*, Berlin-New York 2008.
- MÜLLER 1964 = R. W. Müller, *Rhetorische und syntaktische Interpunktion. Untersuchungen zur Pausenbezeichnung im antiken Latein*, Diss., Tübingen 1964.
- MÜTHERICH 1982 = W. Mütterich, "Die illustrierten Vergil-Handschriften der Spätantike", *WJA* 8 (1982), pp. 205-221 + 6 lám.
- MUNK OLSEN 1982 – 1989 = B. Munk Olsen, *L'étude des auteurs classiques latins aux Xe et XIIIe siècles*, 3 vols, Paris 1982-1989.
- MUNK-OLSEN 1991 = B. Munk Olsen, "L'étude des textes littéraires classiques dans les écoles pendant le haut Moyen Age", en O. Pecere (ed.), *Itinerari dei testi antichi*, Roma 1991, pp. 105-114.

- MUNK-OLSEN 1995 = B. Munk Olsen, “Les classiques latins et la critique textuelle médiévale (IXe-XIIe siècles)”, *CRAI* 139 (1995), pp. 817 – 827
- MUNK OLSEN 1997 = B. Munk Olsen, “Les titres dans les manuscrits des poètes classiques latins copiés du IXe au XIIe siècle”, a J.C. FREDOUILLE et al. eds. *Titres et articulations du texte dans les oeuvres antiques*, Paris 1997, pp. 511-527.
- MURGIA 1968 = C. E. Murgia, “Critical Notes on the Text of Servius' Commentary on Aeneid III-V”, *HSPH* 72 (1968), pp. 311-350.
- MURGIA 1971 = C. E. Murgia, “More on the Helen Episode”, *CSCA* 4 (1971), pp. 203-217.
- MURGIA 1975 = C.E. Murgia, *Prolegomena to Servius 5. The Manuscripts*, Berkeley-Los Angeles-London 1975.
- MURGIA 1987 = C. E. Murgia, “The Servian Commentary on Aeneid 3 Revisited”, *HSCPh* 91 (1987), pp. 303-331.
- MURGIA 1988 = C. E. Murgia, “Aen. 9.236: An Unrecognized Vergilian Variation”, *Hermes* 116 (1988), pp. 493-499.
- MURGIA 2003 = C. E. Murgia, “The Date of the Helen Episode”, *HSPH* 101 (2003), pp. 405-426.
- MURGIA 2003a = C. E. Murgia, “The Dating of Servius Revisited”, *CPh* 98 (2003), pp. 45-69.
- MUSTARD 1892 = W. P. Mustard, *The Etymologies in the Servian Commentary to Vergil*, Diss. Colorado 1892.
- NAUMANN 1974 = H. Naumann, “Wert und Zusammenhang der jüngere Vergil-Viten”, *WS* 87 (1974), pp. 116-121.
- NAUMANN 1975 = H. Naumann, “Die Arbeitsweisen des Servius”, *RhM* 118 (1975), pp. 166-179.
- NENCI 1967 = G. Nenci, “Ps. Probus, Vita Vergilii 4”, *RCCM* 9 (1967), pp. 230-233.
- NETTLESHIP 1898 = H. Nettleship, “On some of the early criticisms of Virgil's poetry” i “Virgil and His Ancient Critics”, a M. A. Conington – H. Nettleship, edd., *The Works of Virgil. With a Commentary. Vol. I Eclogues and Georgics*, London 1898, pp. XXIX-XCIX.
- NISBET – HUBBARD 1970 = R.G.M. Nisbet – M., Hubbard, “4. The Ancient Commentators” en R.G.M. Nisbet, M. Hubbard edd.. *A commentary on Horace: Odes. Book I*, Oxford 1970, pp. xlvii-li.
- NOCK 1931 = A. D. Nock, “Kornuto”, *PW Suppl.* 5 (1931), col. 995-1005.

- NORDEN 1893 = E. Norden, "Vergilstudien I. Die Nekyia; ihre Composition und Quellen", *Hermes* 28 (1893), pp. 360- 406; " Vergilstudien II. Einiges über die Aeneisausgabe des Varius", *Hermes* 28 (1893), pp. 501- 514; " Vergilstudien III. Zur Aeneis VI 621-624", *Hermes* 28 (1893), pp. 514- 521.
- NORDEN 1901 = E. Norden, "Das Alter des Codex Romanus Vergils", *RhM* 56 (1901), pp. 473-474 (= *Kleine Schriften*, Berlin 1966, pp. 437-438).
- NORDEN 1906 = E. Norden, "De Vitis Vergilianis", *RhM* 61 (1906) = *Kleine Schriften*, Berlin 1966, pp. 443-448.
- NORDENFALK 1976 = C. Nordenfalk, *Vergilius Augusteus*, Graz 1976.
- NOSKE 1969 = G. Noske, *Quaestiones Pseudacroneae*, Diss. München 1969.
- NÜNLIST 2009 = R. Nünlist, *The ancient critic at work: terms and concepts of literary criticism in Greek scholia*, Cambridge 2009.
- ODGERS 1932 = M. M. Odgers, "Quintilian's use of earlier literature", *TAPhA* (1932), pp. 1 sigs. = *CPh* 28 (1933), pp. 182-188.
- OLIVER 1951 = R. P. Oliver, "The First Medicean MS of Tacitus and the Titulature of Ancient Books", *TAPhA* 82 (1951), pp. 232-261.
- OSANN 1839 = F. Osann, "Probus der Grammatiker", *Beiträge zur griech. u. röm. Literaturgeschichte*, vol. II, Kassel 1839.
- OUDEGEEST 1906 = W. J. Oudegeest, *De Eunuchi Terentianae exemplis graecis disputatio*, Diss. Amsterdam 1906.
- PALMER 1938 = L. R. Palmer, "Aris invisā sedebat", *Mnemosyne* 6 (1938), pp. 368-379.
- PANIAGUA 2008 = D. Paniagua, "Una nueva fuente de exégesis en los *Scholia in Iuvenalem vetustiora*:: la obra de Solino", *Emerita* 76 (2008), pp. 105-124.
- PARATORE 1951² = E. Paratore, *Una nuova edizione del De poetis di Suetonio*, Bari 1951².
- PARATORE 1977 = E. Paratore, "L'episodio di Orfeo", *Atti del convegno virgiliano sul bimillenario delle Georgiche*, Napoli 1977, pp. 9-36.
- PARKER 1996 = H. N. Parker, "Plautus vs. Terence: Audience and Popularity Re-Examined", *AJPh* 117 (1996), pp. 585-617.
- PASCAL 1918 = C. Pascal, "Emendare", *Athenaeum* 6 (1918), pp.209-214.
- PASCUCCI 1981 = G. Pascucci, "La tradizione indiretta nella trasmissione dei testi antichi", *Quaderni dell'Associazione Italiana di cultura classica* 1 (1981), pp. 27-36.

- PASCUCCI 1976 = G. Pascucci, "Valerio Probo e i veteres", *Grammatici Latini d'Età Imperiale, Miscellanea Filologica*, Genova 1976, pp. 17-40 (= *Scritti Scelti*, Firenze 1983, pp. 399-422).
- PASQUALI 1962 = G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo*, 2a ed. augmentada, Firenze 1962.
- PAULY 1851 = F. Pauly, *Quaestiones Horatianae criticae*, Diss. Bonn 1851.
- PAULY 1875 = F. Pauly, *Beiträge zur Kritik des Horazscholiasten Porphyron*, Praha 1875.
- PECERE 1971 = O. Pecere, "In margine a un nuovo commento della VI satira di Persio", *RFIC* 99 (1971), pp. 217-242.
- PECERE 1982 = O. Pecere, "La 'Subscriptio' di Statilio Massimo e la tradizione delle 'Agrarie' di Cicerone", *IMU* 25 (1982), pp. 73-122.
- PECERE 1984 = O. Pecere, "Esemplari con *subscriptions* e tradizione dei testi latini: l'Apuleio Laur. 68,2", en C. QUESTA – R. RAFFAELLI, *Il libro e il testo*, Urbino 1984, pp. 111-137.
- PECERE 1986 = O. Pecere, "La tradizione dei testi latini tra IV e V secolo attraverso i libri sottoscritti", en A. GIARDINA, ed., *Tradizione dei classici, trasformazioni della cultura*, Roma 1986, pp. 19-81.
- PECERE 1990 = O. Pecere, "I meccanismi della tradizione testuale", en G. CAVALLO - P. FEDELI - A. GIARDINA, edd., *Lo spazio letterario di Roma Antica. vol. III. La ricezione del testo*, Roma 1990, pp. 297-386.
- PECERE 1991 = O. Pecere, (ed.), *Itinerari dei testi antichi*, Roma 1991.
- PECERE 1991a = O. Pecere, "Antichità tarda e trasmissione dei testi. Qualche riflessione", en O. PECERE, ed., *Itinerari dei testi antichi*, Roma 1991, pp. 55-83.
- PECERE 2010 = O. Pecere, *Roma antica e il testo. Scritture d'autore e composizione letteraria*, Roma 2010.
- PERL 1967 = G. Perl, "Die Zuverlässigkeit der Buchangaben in den Zitaten Priscians", *Philologus* 111.3/4 (1967), pp. 283-288.
- PERRET 1978 = J. Perret, "*Superflua demere*: l'Énéide devant ses premiers éditeurs", *Recueil J. Collart*, Paris 1978, pp. 405-411.
- PELLIZZARI 2003 = A. Pellizzari, *Servio. Storia, cultura e istituzioni nell'opera di un grammatico tardoantico*, Firenze 2003 (rec. R. Blochm, *MH* 63 (2006), pp. 237-238.)
- PETERSON 1903 = W. Peterson, "Emendations of Cicero's Verrines", *CR* 17 (1903), pp. 198-202; "Continued" *CR* 18 (1904), pp. 23-26; "Concluded", *CR* 18 (1904), pp. 208-212.

- PERUTELLI 1995 = A. Perutelli, "Elvio Cinna e il suo esegeta", *Aevum(ant)* 8 (1995), pp. 189-198.
- PETRUCCI 1973 = A. Petrucci, "Per la datazione del Virgilio Augusteo, osservazioni e proposte", en *Miscellanea Cencetti*, Torino 1973, pp. 29-45.
- PETRUCCI 1982 = A. Petrucci, "Virgilio nella cultura scritta romana", en *Virgilio e noi*, Genova 1982, pp. 51-72.
- PFEIFFER, 1968 =R. Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford 1968.
- PICCIRILLO 1985 = G. Piccirillo, "Edizioni", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 169-178.
- PIROVANO 2004 = L. Pirovano, "El sistema de los *statvs* de Eugrafio", *Voces* 15 (2004), pp. 95-109.
- PIROVANO 2006 = L. Pirovano, *Le 'Interpretationes Vergilianae' di Tiberio Claudio Donato. Problemi di Retorica*, Roma 2006.
- PIROVANO 2007 - 2008 = L. Pirovano, "Tiberio Claudio Donato e i 'progymnasmata'", *Incontri triestini di filologia classica* 7 (2007-2008), 177-199.
- PIROVANO 2009 = L. Pirovano, "«Per Bibliotaphos quosdam». Pierio Valeriano e le *Interpretationes Vergilianae* di Tiberio Claudio Donato nella Roma del Cinquecento", *ACME* 62/2 (2009), pp. 135-155.
- PIROVANO 2010 = L. Pirovano, "*Cursim scripsi quae potui*: Tiberio Claudio Donato rilegge il suo 'libro'", *CentoPagine* IV (2010), pp. 108-119.
- PISCITELLI CARPINO 1988 = T. Piscitelli CARPINO,, "Seneca, Anneo", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1988, pp. 765-766.
- PONTES 1996 = H. R. Pontes, "Vergilius Rhetor, Aeneas Orator: A Question of Method in 'Aeneid' 6, 122-123", *Vergilius* 42 (1996), pp. 66-82.
- PORRO 1986 = A. Porro, "Prisciano e le 'Adnotationes super Lucanum'", *Aevum* 60 (1986), pp. 193- 197.
- POSSANZA 1991 = M. Possanza, "Review a L. D. REYNOLDS – N. G. WILSON, *Scribes and Scholars* (Oxford 1991)", *Bryn Mawr Classical Review* (2004.15.12), pp. 1-7.
- PRATESI 1946 = A. Pratesi, "Sulla datazione del Virgilio Mediceo", *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche* s. VIII, 1 (1946), pp. 396-410 = *Frustula Palaeographica*, Firenze 1992, pp. 153-164.

- PRATESI 1964 = A. Pratesi, "Considerazioni su alcuni codici in capitale della Biblioteca Apostolica Vaticana", *Mélanges E. Tisserant*, VII, Città del Vaticano 1964 (*Studi e testi* 237), pp. 243-254 = *Frustula Palaeographica*, Firenze 1992, pp. 165-176.
- PRATESI 1984 = A. Pratesi, "Osservazioni paleografiche (e non) sui *Codices Vergiliani antiquiores*", en *Atti del convegno mondiale scientifico di studi su Virgilio*, vol. II, Milano 1984, pp. 220- 232.
- PRATESI 1992 = A. Pratesi, "Nuove divagazioni per uno studio della scrittura capitale. I *codices Vergiliani antiquiores*", *Scrittura e Civiltà* 9 (1985), pp. 5-33 = *Frustula Palaeographica*, Firenze 1992, pp. 191-219.
- PRATESI 1986 = A. Pratesi, "Descrizione codicologica e paleografica del Virgilio Romano", en I. LANA, dir., *Vergilius Romanus*, Milano 1986, pp. 111-137 = *Frustula Palaeographica*, Firenze 1992, pp. 221-254.
- PRÉAUX 1975 = J. Préaux, "Securus Melior Felix, l'ultime *Orator Urbis Romae*", en *Corona Gratiarum II, Miscellanea patristica, historica et liturgica eligio Dekkers O.S.B. XII Lustra complenti oblata II*, Bruges 1975, pp. 101-121.
- PREAUX 1976 = J. Préaux, "Propositions sur l'histoire des textes des Satires de Perse et du Commentum Cornuti", in G. CAMBIER, ed., *Hommages à André Boutemny*, Collection Latomus 145 (Bruxelles 1976), pp. 299-314.
- PRETE 1950 = S. Prete, *Il codice bembino di Terenzio*, Città del Vaticano 1950.
- PRETE 1961 = S. Prete, "Terence", *CW* 54 (1961), pp. 112-122.
- PRETE 1988 = S. Prete, 'Review a J. N. GRANT, *Studies in the textual tradition of Terence*', *Gnomon* 60 (1988), pp. 150-152.
- PUCCIONI, G. PUCCIONI, "Varianti del testo virgiliano", *Maia* 6 (1953), pp. 148-161.
- PULVERMACHER 1890 = N. V. Pulvermacher, *De Georgicis Vergili retractatis*, Berlin 1890.
- QUENTIN 1926 = H. Quentin, *Essais de critique textuelle (Ecdotique)*, Paris 1926.
- QUESTA – RAFFAELLI 1984 = C. Questa – R. Raffaelli, *Il libro e il testo*, Urbino 1984. *Quinto Centenario della Biblioteca Apostolica Vaticana 1475-1975. Catalogo della mostra*, Città del Vaticano 1975.
- RABROW 1897 = P. Rabbow, *De Donati commento in Terentium. Specimen observationum primum*, Diss. Bonnae, Leipzig 1897 (= JbbKl. Phil. 43, 1897, pp. 305-342).
- RADKE 1959 = G. Radke, "Vergils Cumaean Carmen", *Gymnasium* 66 (1959), pp. 217-246.

- RAMIRES 1996 = G. Ramires, "Per una nuova edizione di Servio", *RFIC* 124 (1996), pp. 318-329.
- RAMIRES 1996 = G. Ramires, *Servio, Commento al libro IX dell'Eneide, Con le aggiunte del cosiddetto Servio Danielino*, Bologna 1996.
- RAMIRES 1999 = G. Ramires, "Serv. auct. ad Aen. 1, 273. Un frammento di tradizione esiodea?", *RFIC* 127 (1999), pp.135-138.
- RAMIRES 2003 = G. Ramires, *Servio, Commento al libro VII dell'Eneide, Con le aggiunte del cosiddetto Servio Danielino*, Bologna 2003.
- RAMMINGER 1985 = J. Ramminger, "Varronisches Material in den Scholien zu Lukan, Pharsalia II 356. 359. 371", *Maia* 37 (1985), pp. 255-259.
- RAMMINGER 1986 = J. Ramminger, "Quellen und Genese der Scholien und Glossen zu Lukan 'Pharsalia' 2, 355-371", *Hermes* 114 (1986), pp. 479- 490.
- RAND 1909 = E.K. Rand, "Early Mediaeval Commentaries on Terence", *CPh* 4 (1909), pp. 359-389.
- RAND 1916 = E. K. Rand, "Is Donatus's Commentary on Virgil lost?", *CQ* 10 (1916), pp. 158-164.
- RAWSON 1987 = E. Rawson, "Sallust on the Eighties?", *CQ* 37 (1987), pp. 163-180.
- RECKFORD 1981 = K. J. Reckford, "Helen in "Aeneid" 2 and 6", *Arethusa* 14 (1981), pp.85-99.
- REEVE 1978 = M. D. Reeve, "The Textual Tradition of Donatus's Commentary on Terence", *Hermes* 106 (1978), pp. 608-618.
- REEVE 1979 = M. D. Reeve, "The Textual Tradition of Donatus' Commentary on Terence", *CPh* 74 (1979), pp. 310-326.
- REEVE 1983 = M. D. Reeve, "Aelius Donatus", en L. D. Reynolds, ed., *Texts and transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983, pp. 153.156.
- REEVE 1983a = M. D. Reeve, "Asconius", en L. D. Reynolds, ed., *Texts and transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983, pp. 24-25.
- REEVE 1983b = M. D. Reeve, "Terence", en L. D. Reynolds, ed., *Texts and transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983, pp. 412-420.
- REEVE 1984 = M. D. Reeve, "Before and After Poggio: Some Manuscripts of Cicero's Speeches", *RFIC* 112 (1984), pp. 266-284.
- REEVE 1985 = M. D. Reeve, rev. "Latin Criticism in Antiquity by James A. E. Zetzel", *CPh* 80 (1985), pp. 85-92.

- REEVE 2000 = M. D. Reeve, “Cuius in Usus? Recent and Future Editing”, *JRS* 90 (2000), pp. 196-206.
- REEVE – ROUSE 1978 = M. D. Reeve – R. H. Rouse, “New Light on the Transmission of Donatus’s ‘Commentum Terentii’”, *Viator* 9 (1978), pp. 235- 249.
- REICHMANN 1943 = V. Reichmann, *Römische Literatur in griechischer Übersetzung*, Leipzig 1943.
- REPPE 1906 = R. Reppe, *De L. Annaeo Cornuto*, Diss. Leipzig 1906.
- REYNOLDS 1983 = L. D. – Wilson, N. G., *Scribes and Scholars*, Oxford 1968, 1974², 1991³.
- REYNOLDS 1983 = L. D. Reynolds, “Virgil”, en L. D. Reynolds, ed., *Texts and transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983, pp. 433-436.
- REYNOLDS 2000 = L. D. Reynolds, “Experiences of an editor of Classical Latin Texts”, *RHT* 30 (2000), pp. 1-15
- REYNOLDS 1983 = L.D Reynolds (ed.); *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983.
- REYNOLDS – WILSON 1974 = L.D Reynolds – N. G. Wilson, *Scribes and scholars: a guide to the transmission of Greek and Latin literature*, Oxford 1968, 1974², 1991³
- RIBBECK 1966 = O. Ribbeck, *Prolegomena critica ad P.Vergilii Maronis opera maiora*, Leipzig 1866, reimpr. Hildesheim 1966.
- RICHARDSON 1980 = N. J. Richardson, “Literary Criticism in the Exegetical Scholia to the Iliad: A Sketch”, *CQ* 30.2 (1980), pp. 265-287.
- RICHMOND 1981 = J. Richmond, “Recent Work on the ‘Appendix Vergiliana’ (1950-1975)”, *ANRW* II, 31, 2, (1981), pp. 1112-1154.
- RICHTER 1968 = W. Richter, “Das Cicerobild in römischen Kaiserzeit”, en RADKE, G., *Cicero, ein mensch seiner Zeit*, Berlin 1968, pp. 161-197.
- RIESE 1862 = A. Riese, *De commentario Vergiliano qui M. Valeri Probi dicitur*, Bonn 1862.
- RINKEFEIL 1917 = W. Rinkefeil, *De adnotationibus super lucanum*, Diss. Greifswald 1917.
- RIOU 1976 = Y. F. Riou = “Le Commentum Brunsonianum des Comédies de Térence dans le Clm 29004c”, en G. CAMBIER, ed., *Hommages à André Boutemny*, Collection Latomus 145 (Bruxelles 1976), pp. 315 – 323.

- RISSELADA 1998 = R. Risselada, "The discourse functions of *sane*: Latin marker of agreement in description interaction and concession", *Journal of Pragmatics* 30 (1998), pp. 225-244.
- RITSCHL 1871 = F. Ritschl, "Canticum und Diverbium bei Plautus", *RhM* 26 (1871), pp. 599-637 i *RhM* 27 (1872), pp. 186-192.
- RIZZO 1973 = S. Rizzo, *Il lessico filologico degli umanisti*, Roma 1973.
- ROCCA 1985 = R. Rocca, "Ebro", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 159-160.
- ROMANO 1916 = B. Romano, "Quibus temporibus fuerint A. Gellius et M. Valerius Probus disputatur", *RFIC* 44 (1916), pp. 548-549.
- ROSENTHAL, E. ROSENTHAL, *The Illuminations of the Vergilius Romanus*, Zürich 1972.
- ROSENSTOCK 1886 = P. Rosenstock, *De Donato Terentii et Servio Vergilii explicatore syntaxeos Latinae interpretibus*, Diss. Regimonti, Königsberg 1886.
- ROSTAGNI 1930 = A. Rostagni, "Il testamento di Virgilio e la questione dell'Appendix Vergiliana", *RFIC* 8 (1930), pp. 1-23.
- ROSTAGNI 1934 = A. Rostagni, "Dalle varianti blandiniane e dalle presunte interpolazioni in Orazio, in Virgilio, ecc. alle recensioni critiche di Probo", *RFIC* 62 (1934), pp. 1-26.
- ROSTAGNI 1944 = A. Rostagni, *Suetonio, 'de poetis' e biografie minori*, Torino 1944.
- ROSTAGNI 1956 = A. Rostagni, "Varianti d'autore e recensioni critiche di Probo", *Scritti minori* II, 2, Torino 1956, pp. 351-375.
- ROSTAGNO 1931 = E. Rostagno, *Codex Laurentianus Mediceus Plut. XXXIX, I*, Roma 1931.
- ROTHSTEIN 1933 = M. Rothstein, "Die Anfangsverse der Satire I, 10 des Horaz", *Hermes* (1933), pp. 70- 83.
- ROWELL 1957 = H. T. Rowell, "The Scholium on Naevius in Parisinus Latinus 7930", *AJPh* 78 (1957), pp. 1-22.
- ROWELL 1966 = H. T. Rowell, "The ancient evidence of the Helen episode in Aeneid II", en L. WALLACH, ed., *The classical tradition. Literary and historical studies in honor of H. Caplan*, Ithaca 1966, pp. 210-221.
- RUEBEL 1992 = J. S. Ruebel, "Review: Simon Squires (ed., tr.). *Asconius: Commentaries on Five Speeches of Cicero*. Wauconda (IL): Bolchazy-Carducci Publishers", 1990. Pp. ix, 166, *CW* 85 (1992), pp. 269-270.

RUIZ DE ELVIRA 1994 = A. Ruiz de Elvira, “*Qui non risere parentes*”, *Emerita* 62 (1994), 295-296.

RUTHERFORD 1905 = W. G. Rutherford, *A Chapter in History of Annotation Being Scholia Aristophanica* Vol. III, London 1905.

SABBADINI 1886 = R. Sabbadini, “Guarino veronese e le opere rettoriche di Cicerone”, *RFIC* 14 (1886), pp. 425- 434.

SABBADINI 1894 = R. Sabbadini, “Il commento di Donato a Terenzio”, *SIFC* 2 (1894), pp. 1-134.

SABBADINI 1897 = R. Sabbadini, “Spigolature latine 10. Il grammatico Papiriano”, *SIFC* 5, (1897), pp. 369- 393.

SABBADINI 1900 = R. Sabbadini, “Il verso più difficile dell'Eneide (IV 436)”, *RFIC* 28 (1900), pp.82-84.

SABBADINI 1905 = R. Sabbadini, “Dal “*Virgilius Petrarcae*” dell’ Ambrosiana”, *Giornale storico della letteratura italiana* 45 (1905), pp.169-175.

SABBADINI 1910 = R. Sabbadini, “Zur Überlieferungsgeschichte des Codex Mediceus (M) des Vergilius”, *RhM* 65 (1910), pp. 475-480.

SABBADINI 1911 = R. Sabbadini, “Quintiliano, il “*Commentum Terenti*” e Cicerone in Francia nel sec. XIV”, *RFIC* 39 (1911), pp. 540- 549.

SABBADINI 1914 = R. Sabbadini, *Le scoperte dei codici latini e greci ne’ secoli XIV e XV. Nuove ricerche col riassunto dei due volumi*, Firenze 1914.

SABBADINI 1918 = R. Sabbadini, “Il codice virgiliano F”, *RFIC* 46 (1918), pp. 397-410.

SABBADINI 1925 = R. Sabbadini, “L’ incoerenza nell’ortografia Vergiliana”, *RIL* 58 (1925), pp. 333- 336.

SABBADINI 1926 = R. Sabbadini, *Codicis Vergiliani qui Augusteus appellatur reliquiae quam simillimae expressae*, Torino 1926.

SABBADINI 1927 = R. Sabbadini, “Per una nuova edizione di Virgilio. Il codice Vaticano Palatino 1631 (P)”, *Historia* 1 (1927), pp. 57-67.

SABBADINI 1929 = R. Sabbadini, “Per la revisione del testo di Virgilio”, *NAnt* 341 (1929), pp. 400- 405.

SABBADINI 1929 = R. Sabbadini, *Codex Vergilianus qui Palatinus appellatur quam simillime expressus*, Paris 1929.

SABBADINI 1930 = R. Sabbadini, “Controversie e lezioni virgiliane”, *Historia* 4 (1930), pp. 537-554.

- SABBADINI 1930 = R. Sabbadini, "Le doppie lezioni del codice Palatino", en "Controversie e lezioni virgiliane", *Historia* 4 (1930), pp. 537-554.
- SABBADINI 1932 = R. Sabbadini, "Di G. B. Egnazio editore di Valerio Probo", *RIL* 65 (1932), pp. 1093-1096.
- SABBADINI 1932 = R. Sabbadini, "La vita di Vergilio di Valerio Probo", *Historia* 6 (1932), pp. 88-95.
- SABBADINI 1933 = R. Sabbadini, "Del commento di Valerio Probo a Virgilio: i codici", *Historia* (Milano) 7 (1933), pp. 615-622.
- SALLES 2008² = C. Salles, *Lire à Rome*, Paris 2008².
- SALLMANN – SCHMIDT 1997 = K. Sallmann, P. L. Schmidt, "IV. Grammatik", en R. Herzog, P.L. Schmidt, (edd.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, (HdA 8,4) a K. Sallmann (ed.). *Band 4: Die Literatur des Umbruchs: von der römischen zur christlichen Literatur, 117 bis 284 n. Chr.*, München 1997, pp, 218-261.
- SALVATORE 1984 = A. Salvatore, "Appendix Vergiliana", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. I, Roma 1984, pp. 229-233.
- SAMARAN 1929 = C. Samaran, "En marge du Romanus de Virgile (Vat. 3867)", *REL* 7 (1929), pp. 334-347.
- SANFORD 1931 = E. M. Sanford. "Lucan and His Roman Critics", *CPh* 26 (1931), pp. 233-257.
- SANFORD 1934 = E. M. Sanford. "Quotations from Lucan in Mediaeval Latin Authors", *AJPh* 55 (1934), pp. 1-19.
- SANFORD 1934 = E. M. Sanford, "The Manuscripts of Lucan: Accessus and Marginalia", *Speculum* 9/3 (1934), pp. 278-295
- SANTORO 1946 = A. Santoro, *Esegeti virgiliani antichi. Donato, Macrobio, Servio*, Bari 1946.
- SARR 2006 = P. Sarr, "Saint Agustin, lecteur de Perse et de Juvenal", *Gerión* 24/1 (2006), oo. 305-324
- SAVAGE 1925 = J. J. Savage, "Notes on some unpublished scholia in a Paris manuscript of Vergil", *TAPhA* 56 (1925), pp. 229-241.
- SAVAGE 1925 = J. J. Savage, "The scholia in the Virgil of Tours, Bernensis 165", *HSPh* 36 (1925), pp. 91-164.
- SAVAGE 1929 = J. J. Savage, "The scholia on Vergil's eclogues in Harleian 2782", *CPh* 24 (1929), pp. 274-278.

- SAVAGE 1929 = J. J. Savage, "More on Donatus' Commentary on Virgil", *CQ* 23 (1929), pp. 56-59.
- SAVAGE 1931 = J. J. Savage, "Was the Commentary on Virgil by Aelius Donatus Extant in the Ninth Century?", *CPh* 26 (1931), pp. 405-411.
- SAVAGE 1932 = J. J. Savage, "The Manuscripts of the Commentary of Servius Danielis on Virgil", *HSCPh* 43 (1932), pp. 77-121.
- SAVAGE 1934 = J. J. Savage, "The Manuscripts of Servius's Commentary of Virgil", *HSCPh* 45 (1934), pp. 157-204.
- SAVAGE 1958 = J. J. Savage, "Sidelights on the history of Vergilian MSS in capital script", *The Vergilian Digest* 4 (1958), pp. 16-21.
- SBORDONE 1962 = F. Sbordone, *Esegesi Virgiliana antica e moderna*, Napoli 1962.
- SCAPPATICCIO 2010 = M. C. Scappaticcio, "Tra Ecdotica e Performance: Per un Corpus Papyrorum Vergilianarum", *APF* 56 (2010), pp. 130-148.
- SCARCIA 1969 = R. Scarcia, "Gli *Antibucolica* di Numitorio", *RCCM* 11 (1969), pp. 169-189.
- SCARCIA 1973 = R. Scarcia, *Saggio di un censimento dei manoscritti contenenti il testo di Persio e gli scoli e i commenti al testo*, Studi su Persio e la scoliastica Persiana 3.1, Roma 1973.
- SHACKLETON BAILEY 1983 = D. R. Shackleton Bailey, "Notes on the Bobbio Scholia", *AJPh* 104 (1983), pp. 390-394.
- SCHAD 2007 = S. Schad, *A Lexicon of Latin Grammatical Terminology*, Pisa-Roma 2007.
- SCHANZ – HOSIUS 1927 = C. M. Schanz – C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur. Bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. Erster Teil. Die römische Literatur in der Zeit der Republik.*, 4 ed. reelaborada, München 1927⁴.
- SCHEIDEMANTEL 1883 = E. Scheidemann, *Quaestiones Euanthianae*, Diss. Leipzig 1883.
- SCHINDEL 1975 = U. Schindel, *Die lateinische Figurenlehren des 5. bis 7. Jahrhunderts und Donats Vergilkommentar (mit zwei Editionen)*, Göttingen 1975.
- SCHINDEL 1994 = U. Schindel, "Archaismus als Epochenbegriff: Zum Selbstverständnis des 2. Jhs", *Hermes* (1994), pp. 327-341.
- SCHINDEL 1994 = U. Schindel, "Ein Neues Redefragment Ciceros?", *Hermes* 122 (1994), pp. 367-368.
- SCHLEE. 1893 = F. Schlee (ed.), *Scholia Terentiana*, Leipzig 1893.

- SCHLEGELMILCH 2006 = U. SCHLEGELMILCH, "Review James E. G. Zetzel, *Marginal Scholarship and Textual Deviance. The Commentum Cornuti and the Early Scholia on Persius*". *BMCRev* (2006).
- SCHLUNK 1967 = R. R. Schlunk, "Vergil and the Homeric Scholia", *AJPh* 88 (1967), pp. 33-44.
- SCHMIDT 1866 = M. Schmidt, "Ein scholion zu Statius", *Philologus* 23 (1866), pp. 541-547.
- SCHMIDT 1972 = P. L. Schmidt, "Probus", *Der kleine Pauly* 4 (1972), pp. 1147-1148.
- SCHMIDT 1989 = P. L. Schmidt, "V. Grammatik und Rhetorik", en R. Herzog, P.L. Schmidt, (edd.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, (HdA 8,5) a R. Herzog, (ed.) Band 5: Restauration und Erneuerung. Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n.Chr., hrsg. von R. Herzog, 1989, pp 101- 158.
- SCHMIT-NEUERBURG 1999 = T. Schmit – Neuerburg, *Vergils Aeneis und die antike Homerexegese: Untersuchungen zum Einfluss ethischer und kritischer Homerrezeption auf imitatio und aemulatio Vergils*, Berlin 1999.
- SCHOLZ – WIENER 2009 = U. W. Scholz, C. Wiener, *Persius-Scholien die lateinische Persius-Kommentierung der Traditionen A, D und E*, Wissensliteratur im Mittelalter 46, Wiesbaden 2009.
- SCHÖLL 1886 = F. Schöll, "Zum Vergil des Probus und Quintilian", *RhM* 41 (1886), pp. 18-26.
- SCHOPEN 1821 = L. Schopen, *De Terentio et Donato eius Interprete Dissertatio critica*, Diss. Bonn 1821.
- SCHOTTKY
- SCHULZ 1889 = W. Schulz, "Ad Scholia Iuvenaliana Adnotationes Criticae", *Hermes* 24 (1889), pp. 481-497.
- SCHWEIKERT 1863 = E. Schweikert, *De Porphyriionis et Acronis scholiis Horatianis*, Diss., Münster 1863.
- SCHWEIKERT 1915 = E. Schweikert, *Zur Überlieferung der Horaz-Scholien*, Paderborn 1915.
- SCIVOLETTO 1956 = N. Scivoletto, "I codici di Persio e la loro autorevolezza", *GIF* 9 (1956), pp. 289-304.
- SCIVOLETTO 1959 = N. Scivoletto, "La 'filologia' di Valerio Probo di Berito", *GIF* 12 (1959), pp. 97- 124 (= amb addicions, *Studi di letteratura latina imperiale*, Napoli 1963, pp. 155-213).

- SCIVOLETTO 1988 = N. Scivoletto, “Uno spinoso problema filologico: la tradizione indiretta virgiliana”, *GIF*40 (1988), pp. 123-132.
- SEIDER 1976 = R. Seider, “Beiträge zur Geschichte und Paläographie der antiken Vergilhandschriften”, en *Studien zum antiken Epos*, Meisenheim 1976, pp. 129-172.
- SERBAT 1983 = G. Serbat, “Donat et la *traditio* de l’enseignement grammatical”, *REL* 61 (1983), pp. 56-64.
- SETAIOLI 1965 = A. Setaioli, “Esegesi virgiliana in Seneca”, en *SIFC* 37 (1965), pp. 133-156.
- SETAIOLI 1995 = A. Setaioli, *La vicenda dell’anima nel commento di Servio a Virgilio*, Frankfurt am Main 1995.
- SHARROCK 2008 = A. Sharrock, “AEMVLATIO. The Critic as Intertext”, en S. CASALI – F. STOCK (edd.), *Servio: Stratificazioni esegetiche e modelli culturali/ Servius: Exegetical Stratifications and Cultural Models*, Collection Latomus 317, Bruxelles 2008, pp. 7-23
- SHERWIN-WHITE 1956 = A. N. Sherwin-White, “Review “*Scribe and Critic at Work in Pliny's Letters* by S. E. Stout; Pliny”, *JRS* 46 (1956), pp. 207-209.
- SHIPLEY 1925 = F. W. Shipley, “The Virgilian Authorship of the Helen Episode, Aeneid II, 567-588” *TAPhA* 56 (1925), pp. 172-184.
- SIEBENBORN 1976 = E. Siebenborn, *Die Lehre von der Sprachrichtigkeit und ihren Kriterien. Studien zur antiken normativen Grammatik*. Studien zur antiken Philosophie 5, Amsterdam 1976.
- SIEHL 1972 –1973 = N. Siehl, “A ‘Quotation’ from the Aeneid on the Coinage of Carausius”, *PVS* 12 (1972-73), pp. 51-53.
- SIENNA 1961 = M. C. Sienna, “Teaching Vergil through Explication De Textes”, *CJ* 56 (1961), pp. 167-170.
- SIHLER 1906 = E. G. Sihler, “Servius the Commentator of the Aeneid and Some of His Predecessors. In Two Parts—Part I”, *The New York Latin Leaflet* 6/143 (1906), pp. 1-3. “Servius the Commentator of the Aeneid and Some of His Predecessors. In Two Parts—Part II”, *The New York Latin Leaflet* 6/144 (1906), pp. 1-3.
- SIHLER 1906 = E. E. G. Sihler, “Serviana”, *AJPh* 31/1 (1910), pp. 1-24
- SIMONI 1988 = C. Simoni, “Il secondo libro di Sacerdote e i Catholica Probi. Revisione dei testimoni manoscritti”, *RFIC* 116 (1988) pp. 129-153.
- SITTL 1882 = K. Sittl, *Die lokalen Verschiedenheiten der Lateinischen Sprache mit besonderer Berücksichtigung des afrikanischen Lateins*, Erlangen 1882.

- SIVO 1998 = V. Sivo, “Grammatici medievali”, *EO* III, 1998, pp. 265 – 267.
- SMITH 2007 = R. S. Smith, “Review Wendell V. Clausen, James G. Zetzel, *Commentum Cornuti in Persium*. Munich and Leipzig: K.G. Saur, 2004. Pp. ix, 201.”, *BMCRev* (2007).
- SOLIN 1985 = H. Solin, “Epigrafia”, *Enciclopedia Virgiliana*, vol. II, Roma 1985, pp. 332-340.
- SPALLONE 1992 = M. Spallone, “Storia del libro, storia del testo: una interazione possibile”, en J. HAMESSE, ed., *Les problèmes posés par l'édition critique des textes anciens et médiévaux*, Louvain-la-Neuve 1992, pp. 73-93.
- SPARROW 1977 = J.H.A. Sparrow, *Half-lines and repetitions in Virgil*, Oxford 1931, reimpr. New York - Londres 1977.
- SPENGLER 1861 = L. Spengel, “Die subscriptio der institutiones des Cassiodorus”, *Philologus* 17 (1861) pp. 555-557.
- SQUILLANTE SACCONI 1985 = M. Squillante Sacconi, *Le Interpretationes Vergilianae di Tiberio Claudio Donato*, Napoli 1985.
- STANGL 1884 = T. Stangl, *Der sogenannte Gronovscholiast zu elf ciceronischen Reden. Überlieferung, Text und Sprache auf Grund einer Neuvergleichung der Leydener Handschrift*, Praha-Leipzig 1884.
- STANGL 1884a = T. Stangl, “Zur Textkritik der Scholiasten ciceronischer Reden I”, *RhM* 39 (1898), pp. 231-238.
- STANGL 1884b = T. Stangl, “Fortsetzung. II”, *RhM* 39 (1884), pp. 428- 445.
- STANGL 1884c = T. Stangl, “Schluss. III”, *RhM* 39 (1884), pp. 566- 580.
- STANGL 1893 – 1894 = T. Stangl, *Bobiensia. Neue Beiträge zur Textkritik und Sprache der Bobienser Ciceroscholien*, Programm des K. Luitpold-Gymnasiums in München für das Studienjahr 1893/94. München 1893-94
- STANGL 1909 = T. Stangl, *Pseudoasconiana. Textgestaltung und Sprache der anonymen Scholien zu Ciceros vier ersten Verrinen auf Grund der erstmals verwerteten ältesten Handschriften*, Paderborn 1909.
- STANGL 1910 = T. Stangl, “Bobiensia. Neue Beiträge zu den Bobienser Ciceroscholien I. II”, *RhM* 65 (1910), pp. 88- 120;
- STANGL 1910a = T. Stangl, “III” *RhM* 65 (1910), pp. 249- 269;
- STANGL 1910b = T. Stangl, “IV” *RhM* 65 (1910), pp. 420-440.
- STARR 1987 = R. J. Starr, “The circulation of Literary Texts in the Roman World”, *CQ* 37 (1987), pp. 213-223.

- STARR 1987 = R. J. Starr, "Trimalchio's Libraries", *Hermes* 115 (1987), pp. 252-253.
- STARR 1990 = R. J. Starr, "The Used-Book Trade in the Roman World", Phoenix (1990), pp. 148-157.
- STARR 1991 = R. J. Starr, "Reading Aloud: Lectores and Roman Reading", *CJ* 86 (1991), pp. 337-343.
- STARR 1991 = R. J. Starr, "Vergil in the Courtroom: The Law and Tiberius Claudius Donatus 'Interpretations Vergilianae'", *Vergilius* 37 (1991), pp. 3- 10.
- STARR 1992 = R. J. Starr, "An Epic of Praise: Tiberus Claudius Donatus and Vergil's 'Aeneid'", *CLAnt* 11 (1992), pp. 159-174.
- STEPHAN 1885 = C. Stephan, "Das prosodische Florilegium der S. Gallener Handschrift nr. 870 und sein Werth für die Iuvenalkritik", *RhM* 40 (1885), pp. 263-282.
- STEPHAN 1862 = C. Stephan, *De Pithoeanis in Iuvenalem Scholiis*, Diss. Bonn 1862.
- STEELE 1894 = R. B. Steele, "On the Archaisms Noted by Servius in the Commentary to Vergil", *AJPh* 15 (1894), pp. 164-193.
- STEELE 1899 = R. B. Steele, "Servius and the Scholia of Daniel. Part I", *AJPh* 20 (1899), pp. 272-291; "Part II", *AJPh* 20 (1899), pp. 361-387.
- STEUP 1871 = J. Steup, *De Probis grammaticis*, Jena 1871.
- STEVENSON 1983 = T. B. Stevenson, *Miniature Decoration in the Vatican Vergil*, Tübingen 1983.
- STEVENSON 1970 = T. B. Stevenson, *The miniatures of the Vatican Virgil*, Diss. New York 1970.
- STOCKER 1963 = A.F. Stocker, "Servius servus magistrorum", *Vergilius* 9 (1963), pp. 9-15.
- STOCKER 1941 = A.F. Stocker, "A New Source for the Text of Servius", *HSCP* 52 (1941), pp. 65-97.
- STOCKER - HARTMAN - TRAVIS 1965 = A. F. Stocker - Hartman - Travis, edd., *Servianorum in Vergilii carmina commentariorum editionis Harvardianae volumen III quod in Aeneidos*, Oxford 1965.
- STOUT 1927 = S. E. Stocker, "The Mind of the Scribe", *CJ* 22 (1927), pp. 405-417.
- STRZELECKI 1961 = W. Strzelecki, "Volcacius", *RE* IX A.1, col. 758, Stuttgart 1961.
- STROUX 1931 = J. Stroux, "Vier Zeugnisse zur römischen Literaturgeschichte der Kaiserzeit", *Philologus* 86 (1931), pp. 338- 368.
- STRUCK 1910 = E. Struck, *De Terentio et Donato*, Diss. Leipzig 1910.
- STRZLECKI 1936 = W. Strzelecki, *De Flavio Capro Nonii auctore*, Kraków 1936.

- STRZLECKI 1961 = W. Strzlecki, "Volcacijs", *RE* 9 A1, 1961, col. 758.
- STRZLECKI 1961 = W. Strzlecki, "Urbanus", *RE* 17 A (1961), cols. 982-986.
- SUERBAUM 1965 = W. Suerbaum, "Ennius und der ‚Portus Lunae‘: Zu einem übersehenen Zeugnis für das ‚Annales‘-Proömiumim Schol. ad Pers. sat. 6, 1", *Mnemosyne* 18 (1965), pp. 337-352.
- SUERBAUM 1980 = W. Suerbaum, "Spezialbibliographie zu Vergils Georgica", *ANRW* II, 31, 1 (1980), pp. 395-499.
- SUERBAUM = W. Suerbaum, "Von der Vita Vergiliana über die Accessus Vergiliani zum Zauberer Virgilius", *ANRW* II, 31, 2 (1981), pp. 1186-1212.
- SUERBAUM 1983 = W. Suerbaum, "Die Aeneis als Schultext", *Gymnasium* 90 (1983), pp. 258-277.
- SUERBAUM 1992 = W. Suerbaum, "Zum Umfang der Bücher in der archaischen lateinischen Dichtung: Naevius, Ennius, Lukrez und Livius Andronicus auf Papyrus-Rollen", *ZPE* 92 (1992), pp. 153-173.
- SURINGAR 1973 = W. H. D. Suringar, *Historia critica ad P. Vergilii Maronis opera maiora. II. Antiqui interpretes P. Vergilii Maronis*, Leiden 1785; 1834-35². *Survie des classiques latins. Exposition de manuscrits vaticans du IVe au XVIe siècle, 14 avril-31 décembre 1973*, Biblioteca Apostolica Vaticana 1973.
- SWEENEY 1969 = R.D. Sweeney, *Prolegomena to an edition of the scholia to Statius*, *Mnemosyne Supplement* 8, Leiden 1969.
- SWEENEY 1997 = R.D. Sweeney, ed., *Lactantii Placidi In Statii Thebaida commentum*, Stuttgart 1997.
- SZELEST 1976 = H. Szelest, "Ausonius und Suetonius", *ZAnt* 26 (1976), pp. 433-442.
- SZELEST 1985 = H. Szelest, "Die augusteischen Dichter in den ‚Adnotationes super Lucanum‘", *Klio* 67 (1985), pp. 286-290.
- TANDOI 1984 = V. Tandoi, "Calvo", *EV* I, Roma 1984, pp. 624-626.
- TARRANT 1983 = R. J. Tarrant, "Horace" a L. D. Reynolds, ed., *Texts and transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford 1983, pp. 24-25 1983, p. 182-186.
- TARRANT 1992 = R. J. Tarrant, "L'édition de la littérature latine classique", en J. HAMESSE, ed., *Les problèmes posés par l'édition critique des textes anciens et médiévaux*, Louvain-la-Neuve 1992, pp. 1-56.
- TARRANT 1997 = R. J. Tarrant, "Aspects of Virgil's reception in antiquity", en C. MARTINDALE ed., *The Cambridge Companion to Virgil*, Cambridge 1997, pp. 56-72.

- TERZAGHI 1960 = N. Terzaghi, “Sulla seconda edizione delle Georgiche”, *Athenaeum* 48 (1960), pp. 132- 140.
- THILO 1867 = G. Thilo, *Quaestiones Servianae*, Halle 1867.
- THILO 1894 = G. Thilo, “Über Probus Commentar zu Vergils Bucolica und Georgica”, *JCPH* 149 (1894), pp. 289-304 i 421-432.
- THILO 1860 = G. Thilo, “Beiträge zur Kritik der Scholiasten des Vergilius”, *RhM* 15 (1860), pp. 119-154.
- THILO – HAGEN 1881 = G. Thilo – H. Hagen, edd., *Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. Vol. I Aeneidos librorum I-V Commentarii, rec. Thilo*, Leipzig 1881.
- THOMAS 1880 = E. Thomas, *Scholiastes de Virgile. Essai sur Servius et son commentaire sur Virgile*, Paris 1880.
- THOMAS 2001 = R. F. Thomas, “3. Other Voices in Servius: schooldust of the Ages”, a *Virgil and the Augustan Reception*, Cambridge 2001, pp. 93-121
- THOMSON 1920 = H. J. Thomson, “A New Supplement to the Berne Scholia on Virgil”, *AJPh* 35:70 (1920), pp.257-286
- THOMSON 1927 = H. J. Thomson, “Servius Avctvs and Donatvs [Seruius Auctus and Donatus]”, *CQ* 21 (1927), pp. 205-206.
- THOMSON 1928 = H. J. Thomson, “Lucan, Statius, and Juvenal in the Early Centuries”, *CQ* 22 (1928), pp. 24-27.
- TIMPANARO 1966 = S. Timpanaro, „Review “Mühmelt M., Griechische Grammatik in der Vergilerklärung (Book Review)”“, *RFIC* 94 (1966),pp. 336-341.
- TIMPANARO 1967 = S. Timpanaro, “Note a interpreti virgiliani antichi”, *RFIC* 95 (1967), pp. 428-445.
- TIMPANARO 1980 = S. Timpanaro, *Aspetti e figure della cultura ottocentesca*, Pisa 1980.
- TIMPANARO 1981 = S. Timpanaro, *La genesi del metodo del Lachmann*, Padova 1981, 1985².
- TIMPANARO 1994 = S. Timpanaro, *Nuovi contributi di filologia e storia della lingua latina*, Bologna 1994.
- TIMPANARO 1986 = S. Timpanaro, *Per la storia della filologia virgiliana antica*, Roma 1986.
- TIMPANARO 1998 = S. Timpanaro, “Servio”, *Enciclopedia Oraziana* vol. 3 1998, pp. 66-72.

- TIMPANARO 2004 = S. Timpanaro, *Virgilianisti antichi e tradizione indiretta*, Firenze 2001. (rec. FERENCZI, A., *Gnomon* 76 (2004), pp. 639-641)
- TISCHER 2006 = U. Tischer, *Die zeitgeschichtliche Anspielung in der antiken Literaturerklärung*, Leipziger Studien zur klassischen Philologie 3, Tübingen 2006.
- TJÄDER 1979 = H. J. Tjäder, "Considerazioni sulla scrittura latina nell'età romana", en *Palaeographica, Diplomatica et Archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli*, vol. I, Roma 1979, pp. 31- 60.
- TOMSIN 1952 = A. Tomsin, *Étude sur le commentaire virgilien d'Aemilius Asper*, Paris 1952.
- TOO 2001 = Y. L. Too (ed.), *Education in Greek and Roman antiquity*, Leiden – Boston-Köln 2001.
- TOWNEND 1960 = G. B. Townend, "Changing Views of Vergil's Greatness", *CJ* 56 (1960), pp. 67-77-
- TOWNEND 1969-1970 = G.B. Townend, "Virgil unpunctuated", *PVS* 9 (1969- 1970), pp. 76-86.
- TOWNEND 1972 = G. B. Townend, "The Earliest Scholiast on Juvenal", *CQ* 22 (1972), pp. 376-387.
- TRAUBE 1920 = J. TRAUBE, "Das Alter des Codex Romanus des Vergil", *Vorlesungen und Abhandlungen*, vol. III, München 1920, pp. 213-220.
- TRAVIS 1942 = A. H. Travis, "Donatus and the Scholia Danielis: A Stylistic Comparison", *HSPH* 53 (1942), pp. 157-169; "Addendum to Donatus and the Scholia Danielis", *CPh* 45 (1950), pp. 38-39.
- UHL 1997 = A. Uhl, "Servius ad Aen. I 592", *Hermes* 125 (1997), pp. 92-99.
- UHL 1998 = A. Uhl, *Servius als Sprachlehrer. Zur Sprachrichtigkeit in der exegetischen Praxis des spätantiken Grammatikerunterrichts*, Hypomnemata 117, Göttingen 1998.
- ULLMAN 1936 = B. L. Ullman, "Horace and the Philologists", *CJ* 31 (1936), pp. 403-417.
- ULLMANN 1932 = B.L. Ullman, "Vergil in certain mediaeval florilegia", *Studi medievali* 5 (1932), pp. 59- 66.
- UMPFENBACH 1867 = F. Umpfenbach, "Die Scholien des Codex Bembinus zum Terentius", *Hermes* 2 (1863), pp. 337-402.
- UMPFENBACH 1873 = F. Umpfenbach, "Zu den Terentiushandschriften", *Philologus* 32 (1873), pp. 442-477.

- UNTERHARNSCHEIDT 1911 = M. Unterharnscheidt, *De veterum in Aeneide coniecturis*, Diss. Münster 1911.
- UNTERKIRCHER 1986 = F. Unterkircher, “Der Wiener Froumund-Codex (Cod. 114 der Österreichischen Nationalbibliothek)”, *CodMan* 12 (1986), pp. 27-40.
- URBA 1885 = C.F. Urba, *Meletemata Porphyrianea*, Wien 1885.
- USENER 1863 = H. Usener, *De scholiis horatianis commentatio*, Bern 1863 (= *Kleine Schriften*, vol. II, Leipzig-Berlin 1913, pp. 2-28)
- USENER 1868 = H. Usener, “Vier lateinische Grammatiker”, *RhM* 23 (1868), pp. 490-507.
- USENER 1892 = H. Usener, “Ein altes Lehrgebäude der Philologie”, *SBAW* (1892), pp. 582-648.
- USSANI 1903 = V. Ussani, “Il testo Lucaneo e gli Scolii Bernensi”, *SIFC* 11 (1903), pp. 29-83.
- USSANI 1946 = V. Jr. Ussani, “Un problema di esegesi Virgiliana antica”, *SIFC* 21 (1946), pp. 83-100.
- USSANI 1950 = V. Jr. Ussani “Un contributo alla critica del testo Virgiliano”, *MAL* ser. 8 II 2 (1950), pp. 85-171.
- VALLEJO 2008 = I. Vallejo, *Terminología libraria y crítico-literaria en Marcial*, Zaragoza 2008.
- VALMAGGI 1893 = L. Valmaggi, “La fortuna di Stazio nella tradizione letteraria latina e bassolatina”, *RFIC* 21 (1893), pp. 409- 462; (1893a) “Continuazione e Fine”, pp. 481-554.
- VALMAGGI 1893a = L. Valmaggi, “Continuazione e Fine”, *RFIC* 21 (1893), pp. 481-554.
- VALMAGGI, 1914 = L. Valmaggi, “Per la recensione virgiliana di Probo”, *Atti e Memorie della R. Accad. Virgil. di Mantova* 2 (1914), pp. 3-7.
- VALMAGGI 1914 = L. Valmaggi, “Varianti neoteriche dell'Eneide?”, *BFC* 21 (1914), pp. 15-16.
- VAN BERCHEM 1952 = D. Van Berchem, “Poètes et grammairiens. Recherche sur la tradition d'explication des auteurs”, *MH* 9 (1952), pp. 79-87.
- VAN DE WOESTIJNE 1930 = P. Van De Woestijne, *Hyginiana*, Gent 1930.
- VAN DE WOESTIJNE 1948 = P. Van De Woestijne, “Marginaliën bij Lactantius Placidus”, *AC* 17 (1948), pp. 573-584
- VAN DER VALK 1957 = H. L. M. Van Der Valk, “On the Edition of Books in Antiquity”, *VChr* 11 (1957), pp. 1- 10.

- VAN DER VLIET 1897 = J. Van der Vliet, "Scholia Persii et Iuuenalis", *Mnemosyne* 25 (1897), pp. 203-205.
- VAN DER VLIET 1887 = J. Van der Vliet, "Serviana", *Mnemosyne* 15 (1887), pp. 121-123.
- VAN GRONINGEN 1963 = B.A. Van Groningen, "EKDOSIS", *Mnemosyne* 16 (1963), pp. 1-17.
- VAN SICKLE 1980 = J. Van Sickle, "The Book-Roll and Some Conventions of the Poetic Book", *Arethusa* 13 (1980), pp. 5-42.
- VELAZA 1993 = J. Velaza, "Tradition indirecte et variantes d'auteur, à propos de Mart. 'Epigr'. V, 29 et 'Vita Alex. Sev'. 38, 1-2", *RPh* 67 (1993), pp. 295-303.
- VELAZA 1993 = J. Velaza, "Elementos para una cronología literaria de Suetonio", *EClás* XXXV, 103 (1993), pp. 37-50.
- VELAZA 1994 = J. Velaza, "En torno a la unidad del *De grammaticis et rhetoribus* de Suetonio", *Actas del VIII Congreso Nacional de Estudios Clásicos*, vol. II, Madrid 1994, pp. 877-881.
- VELAZA 1996 = J. Velaza, "El texto de Virgilio en la *H.A.*", en G. BONAMENTE - M. MAYER, edd., *Historiae Augustae Colloquium Barcinonense 1993*, Bari 1996, pp. 297-305.
- VELAZA 1998 = J. Velaza, "*Insece*: Problemas de edición de textos fragmentarios (Aul. Gell. 18, 9, Liv. Andr. fr. 1 Bl. y Enn. 326-327 V2)", *Revue de Philologie* 72, 2 (1998), pp. 259-268.
- VELAZA 1999 = J. Velaza, "Activité éditrice et circulation de livres dans le milieu culturel de l'HA", *Historia Augusta Colloquium Genevense*, Bari 1999, pp. 291-300.
- VELAZA 1999 = J. Velaza, "La cuestión de las lecciones dobles del Palatino y la tradición antigua del texto de Virgilio", *Actes del Simposi de la Secció Catalana de la SEEC*, Tortosa 1999, pp. 311-315.
- VELAZA 1998 = J. Velaza, "*Teste Quintiliano*. Quintiliano como fuente de transmisión indirecta y la prehistoria del texto de Virgilio", *Quintiliano: Historia y Actualidad de la Retórica. Actas del Congreso Internacional "Quintiliano: Historia y Actualidad de la e tórica"*, Calahorra 1998, vol. II, pp. 1087-1098.
- VELAZA 2001 = J. Velaza, *Itur in antiquam silvam. Un estudio sobre la tradición antigua del texto de Virgilio*, Frankfurt 2001.
- VELAZA 2005 = J. Velaza, *M. Valeri Probi Beryti fragmenta*, Barcelona 2005.

- VELAZA 2007 = J. Velaza, *La historia del texto de Terencio en la Antigüedad*, Barcelona 2007.
- VELAZA 2007 = J. Velaza, “La *Lex Lindsay* y el método de trabajo de Nonio Marcelo: hacia una formulación flexible”, *Emérita* 75/2 (2007), pp. 225-254.
- VELAZA 2007 = J. Velaza, “Nonio Marcelo y la historia del texto de Terencio”, *RELat* 7 (2007), pp. 21-38.
- VELAZA 2008 = J. Velaza, “Servius et l’*Histoire Auguste*: un problème de datations en chaîne?”, *Rph* 82.1(2008), pp. 147-156.
- VICTOR 2013 = B. Victor, “Chapter 18: History of the Text and Scholia”, en A. Augoustakis – A. Traill, edd., *A Companion on Terence*, Oxford 2013, pp. 343-362.
- VIDAL 1990 = J. L. Vidal, “Introducción general”, en P. Virgilio Marón. *Bucólicas. Geórgicas. Apéndice Virgiliano*, Madrid 1990, pp. 7-146.
- VIDAL 1992 = J. L. Vidal, “Por qué Virgilio quería quemar la Eneida... si es que quería”, en *Humanitas in honorem A. Fontán*, Madrid 1992, pp. 179-184.
- VILJAMAA 1991 = T. Viljamaa, “Suetonius on Roman teachers of grammar”, *ANRW* 33, 5 (1991), pp. 3826- 3851.
- VILLA 1998 = C. Villa, “commenti medioevali”, *EO* 3 (1998), pp. 177.179.
- VOIT 1936 = L. Voit, “Marginalnoten zur 1. Dekade des Livius”, *Philologus* 91 (1936), pp. 308-322.
- VOLLMER 1896 = F. Vollmer, “Textkritisches zu Statius”, *RhM* 51 (1896), pp. 27- 44.
- VOLLMER 1905 = F. Vollmer, “Die Überlieferungsgeschichte des Horaz”, *Philologus Suppl.-Band* 10 (1905), pp. 261-322.
- VOLLMER 1907 = F. Vollmer, “Die kleineren Gedichte Vergils”, *SBAW* (1907), pp. 335-374.
- VOLLMER 1908 = F. Vollmer, “P. Vergilii Maronis iuvenalis ludi libellus”, *SBAW* (1908), pp. 1-82.
- WALDROP 1927 = G. B. Waldrop, “Donatus, the Interpreter of Vergil and Terence”, *HSPh* 38 (1927), pp. 75-142.
- WALTER 1930 = G. Walter, *Untersuchungen zur antiken Aeneiskritik*, Diss. Leipzig 1930.
- WALTER 1933 = G. Walter, *Die Entstehung der Halbverse in der Aeneis*, Giessen 1933.
- WALTERS 1894 = W. C. F. Walters, “Notes on Vergil”, *CR* 8 (1894), pp. 250-251.
- WARREN 1900 = M. Warren, “On the Distinctio Versuum in the Manuscripts of Terence”, *AJA* 4 (1900), pp. 92-125.

- WARREN 1901 = M. Warren, "Unpublished Scholia from the Vaticanus (C) of Terence", *HSPh* 12 (1901), pp. 125-136.
- WATSON 1905 = J. C. Watson, "Donatus's Version of the Terence Didascaliae", *TAPhA* 36 (1905), pp. 125-157
- WEBER 1903 = P. Weber, *Quaestionum Suetonianarum capita duo*, Diss. Halle 1903.
- WEIGEL 1896 = F. Weigel, "Die *Quaestiones Vergilianae* des Aemilius Asper im Palimpsest der Pariser Nationalbibliothek", en *Serta Harteliana*, Wien 1896, pp. 129-133.
- WEITZMANN 1970 = K. Weitzmann, *Illustrations in Roll and Codex. A Study of the Origin and Method of Text Illustration*, Princeton 1970².
- WEITZMANN 1977 = K. Weitzmann, "The Late Roman Word", *BMM* 35 (1977), pp. 2-96.
- WERNER 1990 = S. Werner, "The Scholia to Lucan in Beinecke MS 673", *Traditio* 45 (1989-1990), pp. 347-364.
- WERNER 1994 = S. Werner, "On the History of the *Commenta Bernensia* and the *Annotationes Super Lucanum*", *HSPh* 96 (1994), pp. 343-368.
- WERNER 1997 = S. Werner, "The Text of Beinecke MS 673, an Eleventh-Century Manuscript to Lucan", *RhM* 140 (1997), pp. 299-308.
- WERNER 1998 = S. Werner, *The Transmission and Scholia to Lucan's Bellum civile*, Münsteraner Beiträge zur Klassischen Philologie Band 5, Hamburg 1998.
- WESSNER 1893 = P. Wessner, *Quaestiones Porphyrianeae*, Diss. Leipzig 1893.
- WESSNER 1897 = P. Wessner, "Die Überlieferung von Aeli Donati commentum Terentii", *RhM* 52 (1897), pp.69-98.
- WESSNER 1899 = P. Wessner, *Untersuchungen zur Lateinischen Scholien-Literatur*, Bremerhaven 1899.
- WESSNER 1902 = P. Wessner, ed., *Aeli Donati quod fertur commentum Terenti. Vol. I* Leipzig 1902.
- WESSNER 1905 = P. Wessner, *Aemilius Asper, ein Beitrag zur römischen Literaturgeschichte*, Diss. Halle 1905.
- WESSNER 1907 = P. Wessner, "Der Terenzkommentar des Eugraphius I", *RhM* 62 (1907), pp. 203-228.
- WESSNER 1912 = P. Wessner, "HeleniusAcron", *Real-Encyclopädie* 7, , col. 2840-2844, Stuttgart 1912.
- WESSNER 1917 = P. Wessner, "Isidor und Sueton", *Hermes* 52 (1917), pp.201-292.

- WESSNER 1917 = P. Wessner, "Zu den Persius-Scholien", *WKPH* 34 (1917), pp. 473-80; pp. 496-502.
- WESSNER 1924 = P. Wessner, "Lactantius Placidus", *PW* 12 1 (1924), col. 355-361.
- WESSNER 1927 = P. Wessner, „Review a G. Jachmann, *Die Geschichte...*“, *Gnomon* 3 (1927), pp. 339-347.
- WESSNER 1929 = P. Wessner, "Lucan, Statius und Juvenal bei den römischen Grammatikern", *PhW* 49 (1929), col. 296-303 i col. 328-335.
- WESSNER 1931 = P. Wessner, ed., *Scholia in Iuvenalem vetustiora*, Stuttgart 1931.
- WESSNER 1968 = P. Wessner, *Ciceros Rede für T. Annius Milo mit dem Kommentar des Asconius und den Bobienser Scholien*, Bonn, 1911, 1968².
- WEST 1973 = M. L. West, *Textual criticism and editorial technique applicable to Greek and Latin texts*, Stuttgart, 1973.
- WEST 1964 = M.L. West, "An Epic Fragment in Servius", *CR* 14 (1964), p.242.
- WHEELOCK 1933 = F. M. Wheelock, *De Probi commentariorum Vergilianorum textu recensendo*, Diss. Harvard 1933.
- WHEELOCK 1935 = F. M. Wheelock, "The manuscript tradition of Probus", *HSPH* 46 (1935), pp. 85-153.
- WIENER 2001 = C. Wiener, "Auf der Suche nach Cornutus. Die mittelalterliche Persius-Kommentierung und Elie Vinets Arbeit an der Edition des *Commentum Cornuti* (1563)" a B. KÖRKEL, T. LICHT, J. WIENDLOCHA, eds., *Mentis Amore Ligati (Festgabe für Reinhard Düchting)*, Heidelberg 2001, pp. 571-584.
- WILAMOWITZ-MÖLLENDORFF 1899 = U. von Wilamowitz-Möllendorff, "Lesefrüchte", *Hermes* 34 (1899), pp. 601 – 639.
- WILSON 1933 = W. J. Wilson, "Manuscript Fragment of a Mediaeval Commentary on Lucan", *Speculum* 8/ 3 (1933), pp. 327-334.
- WILSON 1968 = N. C. Wilson, "A Chapter in the History of Scholia", *CQ* 17 (1967), pp. 244-256; "A Postscript", *CQ* 18, (1968), p. 413.
- WINGO 1972 = O. E. Wingo, *Latin Punctuation in the classical age*, The Hague-Paris 1972.
- WINSBURY 2009 = R. Winsbury, *The Roman Book. Books, Publishing and Performance in Classical Rome*, London 2009.
- WINSTEDT 1899 = E. O. Winstedt, "A Bodleian MS. of Juvenal", *CR* 13 (1899), pp. 201-205.
- WINSTEDT 1902 = E. O. Winstedt, "Mavortivs and Prvdentivs", *CQ* 1 (1907), pp. 10-12.

- WINTERBOTTOM 1988 = M. Winterbottom, "Quintiliano", *Enciclopedia Virgiliana*, vol. IV, Roma 1988, pp. 374-376.
- WINTERBOTTOM 1982 = M. Winterbottom, "Cicero and the Silver Age", LUDWIG, W. (ed.), *Entretiens sur l'Antiquité Classique* 28, *Éloquence et Rhétorique chez Cicéron*, Vandoeuvres-Genève, 1982, pp. 237-274.
- WIRZ 1880 = H. Wirz, "Handschriftliches zu Iuvenalis", *Hermes* 15 (1880), pp. 437-448.
- WÖLFLIN 1866 = E. Wölflin, "Die vita Vergilii de commentario Donati sublata", *Philologus* 24 (1866), pp. 153- 155.
- WÖLFLIN 1866a = E. Wölflin, "Zu den Stadius-scholien", *Philologus* 24 (1866), pp. 156-158.
- WÖLFLIN 1908 = E. Wölflin, "Die Interpretationes Vergilianae des Claudius Donatus", *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik* 16 (1908), pp. 253- 260.
- WÖLFLIN 1908 = E. Wölflin, "Aus dem Latein des Vergilerklärers Donat", *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik* 16 (1908), pp. 383- 390.
- WOLLENBERG 1875 = J. Wollenberg, *De Probo carminum Vergilianorum editore*, Progr. Berlin 1857.
- WOMBLE 1961 = H. Womble, "The Servian corpus and the scholia of pseudo-Probus", *AJPh* 82 (1961), pp. 379-393.
- WRIGHT 1980 - 1984 = D. H. Wright, *Vergilius Vaticanus: vollständige Faksimile-Ausgabe im originalformat von Codex Vaticanus Lat. 3225 aus dem Besitz der Bibliotheca Apostolica Vaticana*, 2 vols. (*Codices e Vaticanis selecti* 40), Graz 1980 i 1984.
- WRIGHT 1992 = D. H. Wright, *Codicological notes on the Vergilius Romanus (Vat. lat. 3867)*, Città del Vaticano 1992.
- WRIGHT 1993 = D. H. Wright, *The Vatican Vergil: a masterpiece of late antique art*, Berkeley 1993.
- WRIGHT 1996 = D. H. Wright, "Virgilio Romano", en M. Buonocore ed., *Vedere i Classici. L'illustrazione libraria dei testi antichi dall'età romana al tardo medioevo*, Roma 1996, pp. 150-156.
- WRIGHT 1996 = D. H. Wright, "Virgilio Vaticano", en M. Buonocore, ed., *Vedere i Classici. L'illustrazione libraria dei testi antichi dall'età romana al tardo medioevo*, Roma 1996, pp. 142-149.

- ZABUGHIN 1918 = V. Zabughin, “L’Umanesimo nella Storia della Scienza. III. L’autografo delle chiose vergiliane di Pomponio Leto. L’edizione principe dell’antico commento vergiliano attribuito a Valerio Probo”, *L’Arcadia. Atti dell’Accademia e Scritti dei Soci* 3 (1918), 135-151.
- ZABUGHIN 1911 = V. Zabughin, *Scholiastarum Vergilianorum reliquiae a Pomponi Laeti codicibus servatae*, Grottaferrata 1911.
- ZANGEMEISTER 1864 = K. Zangemeister, “Über die älteste Horazausgabe des Cruquius”, *RhM* 19 (1864), pp. 321-339.
- ZELZER, 1995 = M. Zelzer, “La tarda antichità”, en G. CAVALLO – C. LEONARDI – E. MENESTÒ, *Lo spazio letterario del Medioevo. 1. Il Medioevo latino*, Roma 1995, pp. 301-338.
- ZETZE 1973 = J. E. G. Zetzel, “Emendavi ad Tironem: Some notes on Scholarship in the II Century A.D.”, *HSCP* 77 (1973), pp. 225-243.
- ZETZEL 1974 = J. E. G. Zetzel, “Statilius Maximus and Ciceronian Studies in the Ancient Age”, *BICS* 21, (1974), pp. 107-123.
- ZETZEL 1975 = J. E. G. Zetzel, “On the History of Latin Scholia”, *HSCP* 79 (1975), pp. 335-354.
- ZETZEL 1977 = J. E. G. Zetzel, “Lucilius, Lucretius, and Persius 1.1”, *CPh* 72 (1977), pp. 40-42.
- ZETZEL 1980 = J. E. G. Zetzel, “The Subscriptions in the Manuscripts of Livy and Fronto and the Meaning of Emendatio”, *CPh* 75, 1 (1980), pp. 38-59.
- ZETZEL 1981 = J. E. G. Zetzel, *Latin Textual Criticism in Antiquity*, New York, 1981.
- ZETZEL 1984 = J. E. G. Zetzel, “Servius and Triumviral History in the Eclogues”, *CPh* 79 (1984), pp. 139-142.
- ZETZEL 1993 = J. E. G. Zetzel, “Religion, Rhetoric, and Editorial Technique: Reconstructing the Classics” in G. BORNSTEIN I R. G. WILLIAMS, eds., *Palimpsest: Editorial Theory in the Humanities*, Ann Arbor 1993, pp. 99-120.
- ZETZEL 2005 = J. E. G. Zetzel, *Marginal scholarship and textual deviance: the Commentum Cornuti and the early scholia on Persius*, *BICS Supplement* 84 (2005).
- ZETZEL 2002 = J. E. G. Zetzel, “Review a S. TIMPANARO, *Virgilianisti antichi...*”, *Bryn Mawr Classical Review* (2002.02.09), pp. 1-9.
- ZETZEL 2009 = J. E. G. Zetzel, “Review a A. KALININA *Der Horazkommentar des Pomponius Porphyrio...*”, *Bryn Mawr Classical Review*, (2009.02.06), pp. 1-4.

- ZIEGLER 1872 = L. Ziegler, "Zur Texteskritik des Scholiasta Bobiensis zu Ciceronischen Reden", *RhM* 27 (1872), pp. 420- 437;
- ZIEGLER 1896 = L. Ziegler, "Zur Textkritik des Scholiasta BobiensisAuthor", *Hermes* 31 (1896), pp. 19-69; "Schluss", pp. 278-307.
- ZILLOBER 1862 = M. Zillober, *Eine neue handschrift der sechs Satiren des Aulus Persius Flaccus*, Programm-Königliches katholisches Gymnasium zu St. Stephan, Augsburg 1862.
- ZINGERLE 1881 = A. Zingerle, *Zu den Persius-Scholien*, Wien 1881.
- ZIOLKOWSKI – PUTNAM 2008 = J. M. Ziolkowski – M. C. J. Putnam, *The Virgilian Tradition. The First Fifteen Hundred Years*, New Haven & London 2008.
- ZWIERLEIN 1970 = O. Zwierlein, *Der Terenzkommentar des Donat im Codex Chigianus H VII 240*, Berlin 1970.
- ZWIERLEIN 1990 = O. Zwierlein, *Zur Kritik und Exegese des Plautus. I. Poenulus und Curculio*, Wiesbaden 1990.
- ZWIERLEIN 1999 = O. Zwierlein, *Die Ovid- und Vergil-Revision in tiberischer Zeit, I: Prolegomena*, Berlin-New York 1999.
- ZWIERLEIN 2000 = O. Zwierlein, *Antike Revisionen des Vergil und Ovid*, Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 368, Wiesbaden 2000.